

L y m b u s

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2024

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

22. évfolyam

Főszerkesztő

Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő

Szabó András Péter

Schwarzwölder Ádám

Olvasószerkesztő

Villás Valéria

A szerkesztőbizottság tagjai

Boka László, Fazekas István, Gecsényi Lajos, K. Lengyel Zsolt, Katona Csaba,
Kollega Tarsoly István, Lengyel Réka, Mikó Árpád, Monok István, Oborni Teréz, Petneki Áron,
Rácz György, Szentmártoni Szabó Géza

A kötetet kiadja

a Külgazdasági és Külügyminisztérium, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság

KÜLGAZDASÁGI ÉS
KÜLÜGYMINISZTERIUM

HUN
REN

BÖLCSEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

ml
ORSZÁGOS
LEVÉLTÁRA

Tartalom

A Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények
2024. évi számának tisztelgése a Collegium Hungaricumok
alapításának centenáriumán

- 11 SZABÓ MÁTYÁS
„A m. kir. oktatásügyi miniszter Ő Excellenciája a magyar kormány legforróbb elismerését küldi”. Magyar oktatók tevékenysége az osztrák–magyar külügyi utánpótlásképzésben a Cs. és Kir. Konzuli Akadémián
- 41 UJVÁRY GÁBOR
„Csendes sziget a nagy város kellős közepén”. A berlini Collegium Hungaricum otthona
- 69 DÉVAVÁRI ZOLTÁN
Az „Udvarhelyi-ügy”
- 107 KERESZTES CSABA
A magyar történetírás 1936 és 1947 között.
Makkai László bibliográf tanulmánya a francia tudományos élet tájékoztatására
- 153 TÓTH ÁGNES
A Berlini Magyar Kultúra Háza megalapítása
- *
- 181 ERDŐS BENCE – NEUMANN TIBOR – RÁGYANSZKI GYÖRGY
Egy régi városkönyv kalandos élete. (Németlipcse legrégebbi jegyzőkönyve és korai bejegyzései)
- 223 KANÁSZ VIKTOR
Várday Pál esztergomi érsek levelei a parmai állami levéltárból (1537–1548)

- 237 VIROVE CZ NÁNDOR
Erdélyi vajda kerestetik. Ecsedi Báthory András javaslatai
Giovanni Battista Castaldónak (1553)
- 263 HÁMORI NAGY ZSUZSANNA
Izabella királyné és II. János választott magyar király
kapcsolatai a konstantinápolyi francia követekkel
(1557–1569)
- 297 LOVAS BORBÁLA – PETNEHÁZI GÁBOR
Enyedi György halotti orációja Hunyadi Demeter fölött
(RMNY 688)*
- 321 TOMKÓ ZOLTÁN
Egy meghíúsított kiadás? Julius von Salm
Báthory Zsigmondnak címzett levele
Giovanni Michele Bruto Magyar történetéről (1592)
- 345 BURAK AKIN
Magyar rabok portréi a 16–18. századi Isztambulból
- 367 PETNEHÁZI GÁBOR
„Bécsi tanácskozás és pápistai végezés az magyar nemzet ellen”
(1624)
- 387 BALOGH ZSUZSÁNNA
Meghívók a Bornemissza család 17. századi lakodalmaira
- 407 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
A gályákról szabadult magyarországi prédikátorok
küldöttségének látogatása a leideni református gyülekezetnél
(1676)
- 425 RESTÁS ATTILA
Unitárius temetési prédikációk Sárosi János felett (1703)
- 447 KOCSIS ANNAMÁRIA
A boszorkányság ismeretlen forrásai Szabolcs vármegye
levéltárában II.

- 465 HEGYI ÁDÁM
Levelek Erdődy György országbíró és az algyői reformátusok viszonyával kapcsolatban (1735–1744)
- 501 TÓTH FERENC
Messze esett-e az alma a fájától? II. Rákóczi Ferenc fejedelem méltatása 1737-ből
- 519 HURSÁN SZABOLCS
Batthyány Lajos Ernő életrajza (1746)
- 535 POSTA ANNA
Szőnyi Benjámín latin nyelvű versei a keresztény kegyességről
- 549 NAGY ÁGOSTON
„Dicsekvő búcsúztatás”. Báró Pászthory Menyhért ezredes baranyai inszurgenseket búcsúztató beszédének ügye a Polizeihofstelle előtt (1810)
- 571 KISS MARGIT
Adalék a Tübingai pályairás történetéhez 1812-ből
- 583 LAJTAI L. LÁSZLÓ
„Language which was meant to unite man to man, has been allowed to become a barrier between man and man”
Friedrich Max Müller levelei Hunfalvy Pálhoz (1873–1878)
- 611 SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM
Széll Kálmán „paktuma” és mellékletei
- 637 GYARMATI ENIKŐ
A svájci Kék Kereszt helye az alkoholizmus elleni küzdelem kultúrtörténetében: Beszámoló a Magyarországi Kék Kereszt Egyletek 1918–1921. évi helyzetéről
- 651 BÁBA VIKTÓRIA – BENE KRISZTIÁN
A Nemzetközi Brigádok Franciaországban internált magyar tagjai I. A jelenlegi határokon belül született veteránok
- 679 CSEKE PÉTER
Balogh Edgár levelei Kacsó Sándornak a Vásárhelyi Találkozó előkészítése idején

- 691 FÓRIS ÁKOS
Tábori lelkészek a Donnál. Dokumentumok a magyar királyi
2. honvéd hadseregnél szolgáló magyar tábori lelkészeknek
a katonai elöljárósággal és polgári lakossággal való
kapcsolatához
- 731 KOVÁCS BALÁZS
„Ilyen túlzásokra maga Rákosi elvtárs haragudna a legjobban”.
Molnár Erik és Révai József levélváltása 1952-ben
Rákosi Mátyás születésnapjára a *Századokban* megjelenő
„tudományos” írás kapcsán
- 739 GECSÉNYI LAJOS
Ahogyan egy volt katona látta. Nádas Lajos vezérkari ezredes
válaszai az amerikai katonai kémelhárításnak (CIC)
a magyar emigrációról feltett kérdéseire (1952)
- 757 EÖRY GABRIELLA
1956-os menekültek Angliában
- 781 KOVÁCS-GERGELY MARIANNA
Adalékok a magyar konzuli szolgálat újjászervezésének
történetéhez – az 1. sz. Konzuli utasítás (1960)
- 791 WENCZ BALÁZS
Az NDK párt- és kormányküldöttsége Magyarországon
1964. május 6–12.
- 821 JÁNOSI CSONGOR
Életrajzi adalékok a titkosszolgálati görbe tükörben.
Kányádi Sándor és erdélyi kortársai
a Securitate 1968. évi irataiban
- 855 SERES ATTILA
Magyar diplomaták Kárpátalján a brezsnyevi érában
(1969–1982)
- 913 Szerzők

A Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények
2024. évi számának tisztelgése a Collegium Hungaricumok
alapításának centenáriumán

Szabó Mátyás

„A m. kir. oktatásügyi miniszter Ő Excellenciája a magyar kormány legforróbb elismerését küldi”

Magyar oktatók tevékenysége az osztrák–magyar külügyi utánpótlásképzésben a Cs. és Kir. Konzuli Akadémián

A bécsi Diplomáciai Akadémia (Diplomatische Akademie) jogelődjeként működő egykori Keleti Akadémia, majd 1898-tól Konzuli Akadémia¹ Európa-szerte elismert, nagy presztízsű intézménye volt az Osztrák(–Magyar) Monarchiának. Az intézmény történetének vizsgálata nemcsak a Magyar Diplomáciai Akadémia² felállítása miatt aktuális, hanem azért is, mert a Monarchia külügyi utánpótlásképzése újabban is hivatkozott jelenségnek számít a magyar felsőoktatásban.³ Az 1754-ben Mária Terézia által alapított jezsuita szellemi gyökerekre épülő intézmény sikerességét és eredményességét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy növendékei közül nagy arányban kerültek ki a birodalom külpolitikájában meghatározó szerepet játszó tisztviselők, államtitkárok, miniszterek.⁴

A bécsi külügyi utánpótlásképző intézmények magyar professzorainak szakmai tevékenysége több ízben is lenyűgözte a magyar kormányt⁵ – például Zichy János⁶ m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter is emelkedett lelkesedéssel tolmácsolta a magyar kormány legforróbb elismerését és őszinte háláját az 1911. február 6-án kelt, Alois von Aehrenthal⁷ cs. és kir. külügyminiszterhez intézett átiratában.⁸

Ebben az írásban az egykori Cs. és Kir. Keleti Akadémia (k.u.k. Orientalische Akademie), illetve a Cs. és Kir. Konzuli Akadémia (k.u.k. Konsularakademie) ügyvite-

¹ PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN, 2004, 83–98.

² BÁBA, 2021, 85–86.

³ HALÁSZ-TÓTH, 2016, 14–19.

⁴ TEFNER, 2018, 28–29.

⁵ Lásd az 5. és 7. forrásokat.

⁶ Zichy János gróf (1868–1944) politikus, országgyűlési képviselő, 1910. március 10. és 1913. február 26., valamint 1918. május 8. és október 31. között vallás- és közoktatásügyi miniszterként működött. Programja az ifjúság hazafias keresztény szellemben történő nevelésére, valamint a nemzeti gondolattól elválaszthatatlan monarchikus elv erősítésére irányult. Bővebben lásd FELKAI, 2000, 53–58.

⁷ Alois Lexa von Aehrenthal gróf (1854–1912) cseh származású osztrák politikus, diplomata, 1906. október 24. és 1912. február 17. között az Osztrák–Magyar Monarchia cs. és kir. külügyminisztere. A bonni és prágai egyetemen tanult, előbb konzuli attasé volt, majd Gustav von Kálnoky minisztersége alatt (1881–1895) a bécsi külügyminisztériumba került. 1888-tól Szentpétervárot szolgált, majd 1895-től romániai, 1899-től oroszországi nagykövetként működött. A belpolitikai és közjogi vitákban rendre az összmonarchikus elvek mellett érvelt, felfogása szerint a külügyminiszternek birodalmi politikát kell folytatnia. Életéről lásd ÖBL Bd. 1, 1954, 8–9.

⁸ A magyar átirat leirata Thallóczy Lajos személyi anyagaiban maradt fent, a Konzuli Akadémia anyagai között. OeStA/HHStA SB AKA 95-13. K.u.K. Konsularakademie 116. 1911. Alois Aehrenthal cs. és kir. külügyminiszter leirata Anton Winter cs. és kir. főkonzulhoz, a Konzuli Akadémia igazgatójához. 7. forrás.

léből szeretnék olyan iratokat közölni, amelyek rávilágítanak a magyar jelenlétre, hatásokra, közjogi befolyásra az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyi szervezetének utánpótlásképző műhelyében. A hét közölt forrás zöme (hat) a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Házi-, Udvari és Állami Levéltár) Sonderbestände tételcsoportjában található, ezen belül az Archiv der Konsularakademie állományából⁹ származik. Az egykori Konzuli Akadémia anyaga azért is érdekes, mert az Adminisztratív Regisztratúra Fach 4 (Staatskanzlei und Ministerium des Äußern, Personalia und Generalia) mellett itt is kutathatók a cs. és kir. Külügyminisztérium kötelekébe tartozó személyi anyagok, köztük magyar oktatók (Lehrpersonal) személyügyi iratai.¹⁰ Ugyanakkor a Konzuli Akadémia iratanyaga összevethető az Adminisztratív Regisztratúra Fach 8 (Kaiserliche Konsulate und Agentien) állományával,¹¹ azon belül a Generalia Consularakademie anyagokkal is.

A forrásokat vegyesen választottam ki, azok között egyaránt található jegyzőkönyv, promemoria, felirat és emlékeztető (Aide-Memoire), melyekkel egy jelenség fejlődési ívét szeretném bemutatni, ami nem más, mint a magyar jelenlét, a magyar hatások a bécsi utánpótlásképző műhelyre, ezen keresztül pedig az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi szolgálatára. Ugyanakkor ezekből mérlegre tehetjük az Akadémia reformtörekvéseit is, különösen ami a nyelvoktatást illeti. Hiszen míg a kezdeti időszakban a nyelvoktatást inkább az ismétlésen alapuló szótanulás jellemezte, addig a Monarchia utolsó két évtizedében új metodika és oktatási elvek is megjelentek, mint a gyakorlatias oktatás, az analitikus módszer, sőt még az úgynevezett szenzomotoros tanulási stílus is (például színpadi darabok gyakorlásán keresztül).¹²

Az első közölt forrás az 1870-ben összesen kilenc ülésen tanácskozó¹³ konzuli ankét (Consular-Enquête) jegyzőkönyveinek részleteit tartalmazza Schnierer Gyula,¹⁴ Éber Nándor¹⁵ és Maager Károly¹⁶ magyar bizottsági tagok felszólalásaival. Az ankét tárgya a

⁹ FAZEKAS, 2015, 538–539.

¹⁰ OeStA/HHStA SB AKA Kt. 94–99.

¹¹ STROPP, 1979, 310–319.

¹² TEFNER, 2018, 18–24.

¹³ A konzuli ankét február 4-én, 12-én, 14-én, 15-én, 16-án, 17-én, 18-án, 19-én, 21-én ülésezett. A bizottság tagjai többnyire az osztrák és a magyar delegációból, szakminisztériumokból, a tengerészeti hatóságoktól, gazdasági kamaráktól és a külügyminisztériumból kerültek ki.

¹⁴ Schnierer Gyula vagy Julius Schnierer (1832–1902) jogász, tanár, köztisztviselő. Pozsonyban, Kassán és Pesten végzett jogot. A neoabszolutizmus alatt a bírósági szervezetben, a kiegyezés után pedig a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban hivatalnokoskodott, egyúttal oktatott a Kereskedelmi Akadémián is. Tudományos munkássága kiterjedt a telekkönyvi rendtartásra, a vámügyekre, a nemperes jogügyletekre, az igazságszolgáltatási jogra általában, illetve a kereskedelmi és váltójogra. SZINNYEI, 1908, 534–537.

¹⁵ Éber Nándor vagy Ferdinand Eber (1825–1885) jogász, politikus, külügyi tisztviselő, újságíró. Pesten végzett jogot és a Keleti Akadémia növendéke volt, 1848-ban a Konstantinápolyi Nagykövetségen, majd 1849-ben néhány hónapig a magyar külügyminisztériumban volt titkár Batthyány Kázmér alatt. A forradalom után külföldre menekült és a *Times* munkatársa lett. A kiegyezést követően hazatért és a Deák-párt tagja lett, Andrássy Gyula miniszterelnök egyik bizalmi embere volt. SZINNYEI, 1893, 1165–1168.

¹⁶ Maager József Károly (1813–1887) kereskedő, politikus. 1849-től a brassói ipar- és kereskedelmi kamara elnöke, 1857-től a bécsi Kreditanstalt brassói fiókjának titkára. 1860-ban a bécsi megerősített Birodalmi

konzuli szolgálat reformja, egységesítése, valamint az 1867. évi közjogi kiegyezés elveinek megfelelő átalakítása volt. A magyar bizottsági tagok felszólalásai már 1870-ben arra irányultak, hogy a Cs. és Kir. Keleti Akadémia képzése terjedjen ki a magyar nyelv és a magyar jogi tárgyak oktatására. Ennek fényében Schnierer még azt a javaslatot is felvetette, hogy megfelelő számú magyar oktató hiányában az akadémistákat egy magyar bizottság vizsgálta Pest-Budán.

A második forrás Dr. Károlyi Árpád¹⁷ 1896. június 5-én kelt levele Michael Freiherr Pidoll von Quintenbachhoz,¹⁸ a Cs. és Kir. Keleti Akadémia igazgatójához a magyar nyelv oktatása érdekében. A történész, levéltárnok Károlyi ekkor már az Akadémián működő magyar nyelvi tanszéket vezette, kérvénye pedig a magyarnyelv-órák átrendezésére, valamint Stokka Tankréd¹⁹ felvételére irányult.

A harmadik forrásban Stokka Tankréd, aki magyar nyelvet, magyar történelmet és magyar államjogot is oktatott az Akadémián, a tantervre vonatkozó módosítást javasolt 1902. február 14-én. Stokka hangsúlyozta az elmélet és a gyakorlat arányának fontosságát, illetve célként megfogalmazta, hogy az akadémistáknak a majdani hivatali állásukban meg kell tudni értetniük magukat a magyar állampolgárokkal.

A negyedik – rövid, de annál izgalmasabb – forrásban Thallóczy Lajos²⁰ a diplomata-vizsgakurzuson oktatott magyar közjog (Ungarisches Staatsrecht) kurzusról ad egy rövid beszámolót 1910. október 15-i keltezéssel. Thallóczy jelentéséből megtudjuk, hogy az államjog kurzuson részt vevő diplomatajelöltek (általában jogászok, akik így a Konzuli Akadémia öt éves képzése helyett diplomata-vizsgakurzussal külügyi szolgálatba kerülhettek) milyen tankönyvekből tanulják az államjogot.

Tanács (Verstärkter Reichsrat) rendkívüli tagjának, majd 1875-ben magyar országgyűlési képviselőnek is megválasztották. SZINNYEI, 1902, 165–167.

¹⁷ Károlyi Árpád (1853–1940) levéltárnok, történész. 1877-től a HHStA tiszviselője, 1897-től igazgatója, 1909-től 1913-ig igazgatója. 1920 és 1928 között a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója. Történettudományi munkássága közismert és megkerülhetetlen. Károlyi életművéről megemlékezett az Európa egyik legkiválóbb levéltárnokának tartott Ludwig Bittner, a HHStA egykori igazgatója (1926–1945) is. BITTNER, 1933, 173–207.

¹⁸ Michael Freiherr Pidoll von Quintenbach (1851–1941) osztrák pedagógus, jogász, köztisztviselő, 1886 és 1904 között a Keleti Akadémia (1898-tól Konzuli Akadémia) igazgatója. Pidoll nevéhez fűződik az intézmény 1898. évi reformját megalapozó memorandum kidolgozása, az oktatási rendszer modernizálása, illetve az önálló akadémiaépület kialakítása. PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN, 1989, 160–167.

¹⁹ Stokka Tankréd (1867–1920) magyar jogász, levéltárnok, nyelvtanár. 1892-től a HHStA-ban működött, ahol a külügyminisztérium politikai iratait kezelte. Stokka 1895-től a Keleti Akadémián a magyar nyelv korrepetitoraként, majd tanáraként (1898) működött, emellett magyar történelmet és államjogot is oktatott. 1918 novemberétől a Monarchia levéltári örökségének, azon belül a külügyi iratok felmérésében is részt vett a felszámolóbizottság tagjaként. RESS, 1987, 179; FAZEKAS, 2004, 83.

²⁰ Thallóczy Lajos (1857–1916) történész, politikus, levéltárnok. 1885-től a Hofkammerarchiv igazgatója. A Theresianumban magyar történelmet és közjogot, a Konzuli Akadémián hosszú időn át magyar közjogot oktatott, a nevéhez fűződik egy a külügyi szolgálatnak szánt közjogi kézikönyv kidolgozása. Thallóczy kiemelkedő szerepet játszott a Balkán-történeti kutatásokban, egyúttal a Bosznia igazgatását és fejlesztését érintő ügyekben a Cs. és Kir. Pénzügyminisztérium tiszviselőjeként maga is munkálkodott. 1895-től az MTA rendes tagja, 1913-tól haláláig a Történelmi Társulat elnöke volt. Életművére átfogóan: JUZBAŠIĆ–RESS, 2010.

Az ötödik és hatodik forrásban Thallóczy és Stokka kitüntetésére irányuló javaslat-
tettek találhatóak. Ezek az oktatók érdemeinek elismerése mellett azért is értékes forrás-
sok, mert alulnézetből világítják meg a korabeli magyarnyelv-oktatás gyakorlati, mód-
szertani kérdéseit és nehézségeit. A forrásokban az osztrák állampolgárok magyar
nyelvű oktatásának kihívásaival szembesülhetünk, egyúttal az egykor Károlyi által
mentorált Stokka Tankréd szakmai eredményeit konstatálhatjuk. A méltatás megemlíti
a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter delegáltjainak látogatásait is, egyúttal
Apponyi Albert²¹ meglegedettségét, amiért az osztrák állampolgárok is magyar nyelv-
ven vizsgáznak magyar közjog tantárgyból. Mindemellett az is kiderül, hogy Stokka
a tananyagfejlesztéssel „iskolateremtővé” vált, ugyanis az ő nevéhez fűződik a magyar
nyelven oktatott magyar történelem kurzus elindítása.

Végül a hetedik forrásban a külügyminiszter, Alois von Aehrenthal mond köszönetet
az Akadémia igazgatójának és közvetetten Thallóczy Lajosnak, amiért az államjogból
vizsgáló osztrák akadémisták olyan nagyszerű benyomást tettek a magyar kormányra.

Mint azt az első forrásból kivehetjük, az Akadémián a magyar nyelv és anyagi jog
oktatása érdekében már az 1870. évi konzuli ankéton felszólalt Schnierer Gyula, azon-
ban a magyar tárgyak regisztrálhatóan az 1890-es években kerültek a tantervekbe.
Érdekes kísérletnek bizonyult Trefort Ágoston²² vallás- és közoktatásügyi miniszter tö-
rekvése egy budapesti konzuli képzés (Orientalisches Seminar) felállítása iránt. Trefort
az előszentesítést is kieszközölte a királynál,²³ azonban az intézmény felállítása nem va-
lósult meg. Így a magyar kormányok célja a következő időszakban a Keleti Akadémia
tantervének átalakítása lett. Minderre hivatkozási alapot adott, hogy a kiegyezést köve-
tően Magyarország is évről évre hozzájárult a közösügyi költségekhez, így a Cs. és Kir.
Külügyminisztérium kötelékébe tartozó Keleti, majd Konzuli Akadémia fenntartásá-
hoz. Mindemellett a magyar kormányok minden lehetséges módon igyekeztek kidom-
borítani a Monarchia két államának államjogi intézményeit és állami karakterét a birodalomnak óhajtott közös szervezettel szemben. Miután 1875-ben a Tisza-kormány az
első vám- és kereskedelmi szövetséget „felmondta”,²⁴ a magyar közjogi irodalomban,

²¹ Apponyi Albert gróf (1846–1933) jogász, politikus, miniszter, diplomata. A második Wekerle-kormány-
ban vallás- és közoktatásügyi miniszterként működött (1906–1910). Miniszterségéhez kapcsolódik a
nemzetiségi tanulók magyarnyelv-tanulását eröltető 1907. évi népoktatási törvény, a néptanítók fizetésé-
nek rendezése, az ingyenes népoktatás bevezetése. Bővebben lásd ANKA, 2009, 52–68.

²² Trefort Ágoston (1817–1888) jogász, politikus, miniszter. 1872-től 1888-ig vallás- és közoktatásügyi mi-
niszterként működött, ezzel egyidejűleg 1876 és 1878 között a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi
tárcát is vezette. 1885 és 1888 között a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. MÍRU, 2023, 65–75.

²³ Trefort javaslatát Ferenc József 1873. évi augusztus 8-i legfelsőbb elhatározásával hagyta jóvá. Mindez
Trefort által 1880-ban az Országgyűlés Képviselőházába 824. szám alatt benyújtott jelentéséből derül ki.
KI 1878–1881, 151–153.

²⁴ A magyar kormány az 1867. évi XVI. tc. XXII. cikke alapján az 1867-ben megkötött vám- és kereskedel-
mi szövetség fennállása kilencedik évében élhetett felmondással. Ugyanakkor a két kormány bármelyike
kezdeményezhette az újratárgyalást a szövetség fennállásának ötödik évétől. A törvény ezen tárgyalások-
ra hat hónapnyi határidőt írt elő, a tárgyalások sikertelenségére pedig egyévi felmondást tett lehetővé.
Magyarország és Ausztria az 1878. évi XX. tc.-kel új szerződést kötött, aminek okaként a „felmondást”
jelöli meg („Az 1867. évi XVI. törvény cikk XXII. cikke értelmében a vám- és kereskedelmi szövetség

valamint az osztrák és magyar kormányok közti tárgyalásokon is megjelent az a magyar felfogás, hogy a szerződés IX. cikkelyében foglalt konzuli ügyekre vonatkozó szabályozás megszűnésével Magyarország jogot nyerne önálló konzulátusok felállítására.²⁵ A svéd–norvég unió 1905-ben bekövetkezett felbomlása, valamint az 1897 és 1908 közötti bizonytalan közjogi állapot egyaránt rábírhatta az osztrák kormányt és a közös külügyminisztériumot, hogy engedjen a konzuli utánpótlásképzésre vonatkozó magyar igényeknek.

Magyarország közigazgatása és alkotmánya (Verwaltung und Verfassung Österreich–Ungarn) a kiegyezést követően ugyan már tananyag lett, kifejezetten Hugo Brachelli²⁶ statisztikatankönyvének egyik fejezeteként,²⁷ utalócédulákból arra következtethetünk, hogy az első ténylegesen magyar kurzus a Salomon Mayer²⁸ bécsi jogászprofesszor²⁹ által oktatott büntetőjog tantárgy volt 1883-ban.³⁰ A büntetőjogi kurzust csakhamar követte a magyar nyelvi tanszék megszervezése Károlyi Árpád vezetésével Az Akadémia tantervébe bekerült a magyar nyelv, a magyar államjog (ami önálló tantárgyként előbb jelent meg, mint az osztrák államjog), illetve a magyar anyagi és eljárásjogi tantárgyak is a tanterv részét képezték.³¹

A magyar jogi tárgyak az 1910-es években a diplomata- és konzuli vizsgakurzusokon is megjelentek, így nemcsak a konzuli, hanem a diplomáciai szolgálatba lépésnek is megkerülhetetlen feltétele lett a magyar államjog ismerete. Ennek megfelelően az Akadémia tantestületében magyar docensek és professzorok is megfordultak, például Thallóczy Lajos, Károlyi Árpád, Farkas Gyula,³² Stokka Tankréd, vagy Plehácsek Ferenc, Szilágyi Mihály, Csaplovics József.³³ A magyar történettudomány nesztoraként méltán

---

felmondatván [...]”). Ugyanakkor az 1877. évi XXVII. és az 1878. évi XIII. tc. is a vámszövetség szerinti állapotok ideiglenes fenntartását mondták ki. A szövevényes közjogi alapok és nehézkes kormányközi tárgyalások mellett tehát a magyar állam a maga részéről egyoldalú intézkedésekkel tartotta fenn a vám- és kereskedelmi közösséget. FERDINANDY, 1902, 662–669, vö. SCHWARCZWÖLDER, 2021a, 110–111. Az ellentmondásos jelenséget az osztrák kormány a későbbi évtizedekben is a Monarchia egységét és kereskedelempolitikai befolyását fenyegető veszélyként élte meg. Lásd OeStA/AVA, Nl. Riedl, 64-3 2. Bericht betreffend den Ausgleich mit Ungarn. Erstattet von Dr. Max von Tahenthal und Beschlüsse der Vollversammlung vom 24. Mai. 1916. 7.

²⁵ RÉNYI, 1912, 193, különösen a 9. jegyzet.

²⁶ Hugo Franz Brachelli lovag (1834–1892) osztrák közgazdász, statisztikus, köztisztviselő. A Cs. és Kir. Kereskedelemügyi Minisztérium statisztikai osztályának igazgatójaként működött. Kiemelten érdeklődött a külkereskedelmi, vasúti és ipari statisztika iránt. Összehasonlító statisztikai könyvei igen elterjedtek voltak egyetemeken és kereskedelmi akadémiákon. KE I, 1929, 595.

²⁷ BRACHELLI, 1875, 487–497.

²⁸ Salomon Mayer (1835–1918) osztrák büntetőjogász. Nagy népszerűsége tett szert Magyarországon a Csemegi-kódexről írt pozitív kritikájával, illetve a magyar anyagi és alakjogi büntetőjog külföldön végzett tudományos művelésével. Életéről lásd JUR.BL., 1918, 70.

²⁹ BARNA, 2015, 243–246.

³⁰ A cédulán a következő szöveg áll: „für ungar. materielles und formelles Strafrecht. Prof. Dr. Salomon Mayer wird damit betraut.” OeStA/HHStA MdÄ AR F8-357-10. 1883. F4/IV.O.A.

³¹ A jogi tárgyak oktatásáról és az Akadémia tantervének változásairól lásd SZABÓ, 2022, 53–76.

³² Farkas Gyula a magyar nyelv tanára volt a Cs. és Kir. Konzuli Akadémián. További életrajzi adatait, miként Szilágyi Mihályét és Plehácsek Ferencét sem, nem sikerült rekonstruálni.

³³ Csaplovics József 1917–1918-ban tanított az Akadémián magyar nyelvet. OeStA/HHStA SB AKA 94-6.

tisztelt³⁴ Károlyi Árpád személye révén a közölt források a Collegium Hungaricumhoz is kapcsolódnak, hiszen Károlyi volt a Bécsi Magyar Történeti Intézet első igazgatója (1920–1928).

A forrásokból kirajzolódik a törekvés, hogy az abszolvált akadémisták, illetve a diplomata-vizsgakurzust teljesítő jelöltek egyaránt tisztában legyenek a magyar közjog tételeivel. Mindez azért is nagy jelentőségű, mert a Keleti Akadémia és a Konzuli Akadémia növendékei közül igen magas arányban kerültek ki diplomaták, konzulok, illetve majdani magas rangú vezetők és tisztviselők, így külügyminiszterek, osztályvezetők és államtitkárok is.³⁵ Ennek érdekében már az 1890-es évektől azonosítható a magyar törekvés egy olyan hatékony magyar nyelv-oktatás iránt, ami az akadémistákat képessé teszi arra, hogy az 5. (utolsó) tanévben a magyar közjog vizsgát magyar nyelven teljesítsék. A forrásokból kivehető nehézségek ellenére is némileg meglepő módon Károlyi és Stokka törekvései sikeresnek bizonyultak, legalábbis a magyar kormány átiratai ezt tükrözik. Az ismertetett források egyúttal szép példáját is mutatják a nyelvtudományi, történeti, levéltárnoki munkálatok hasznosulásának az állami intézmények működése terén.

Források

1.

Részlet az 1870. évi konzuli anket jegyzőkönyveiből – Schnierer Gyula és Éber Nándor felszólalásai a Cs. és Kir. Keleti Akadémián magyar nyelv és magyar jogi kurzusok indítása iránt

Bécs, 1870. február 12.

OeStA/HHStA MdÄ AR F8 Kt. 294, 14. tétel

[...]

Zweite Sitzung am 12. Februar 1870.

In Vertretung Seiner Excellenz des Herrn Reichskanzlers,³⁶ der durch Unpäßlichkeit verhindert wird, die Sitzung persönlich zu eröffnen, übernimmt Seine Excellenz der Herr Sectionschef von Hofmann³⁷ den Vorsitz. Nachdem das Protokoll der ersten Sitzung

³⁴ Lásd SZEKFŰ, 1940, 403.

³⁵ Lásd SCHWARCZWÖLDER, 2021b, 91–93, különösen az 56. jegyzet.

³⁶ Ferdinand Friedrich von Beust gróf (1809–1886) német származású politikus, közigazdász, diplomata, 1867 és 1871 között az Osztrák–Magyar Monarchia cs. és kir. külügyminisztere, egyúttal a birodalmi kancellár címét is viselte. Beust kulcsszerepet játszott az 1867. évi kiegyezés létrejöttében, egyúttal a dualizmus rendszerének kialakításában. Hivatali ideje alatt került sor a külügyi szolgálat egységesítésére, a konzuli szolgálat reformjára. RUMPLER, 1989, 68–72.

³⁷ Leopold von Hofmann (1822–1885) a Bécsi Egyetemen jogot hallgatott, 1857-ben habilitált. Hivatalnokoskodott az Államkancellárián Metternich idejében, különböző tisztségeket töltött be, majd Ferdinand

verlesen und gegen dessen Inhalt keine Einwendung gemacht, daher dasselbe genehmigt wird, gibt es Seine Excellenz der Herr Vorsitzende der Erwägung der Commission anheim, über die Reihenfolge zu beschließen, in welcher die Gegenstände der Vorlage zur Berathung gezogen werden sollen.

[...]

Nachdem die drei ersten Alineas zu keinerlei Anlaß bieten, wird zu dem vierten Alinea vom Herrn Commissions-Mitglied

Schnierer der Antrag gestellt, daß mit Rücksicht auf die veränderten staatsrechtlichen Verhältnisse der Monarchie zu den Gegenständen der Prüfung, welche als Bedingung für die Erlangung einer Consular-Elevenstelle gefordert wird, das ungarische Staatsrecht, sodann die Kenntniß des ungarischen Privatrechtes und der Proceßvorschriften, sowie die ungarische Statistik gleichfalls angereicht werden möge, indem er hinsichtlich des letzten Gegenstandes auf die Handelsverhältnisse hinweist, welche die Berücksichtigung desselben durchaus empfehlenswerth erscheinen lassen. In Bezug auf die Durchführung einer solchen Maßregel ist er der Ansicht, daß, wofern zur Prüfung der Zöglinge der orientalischen Akademie aus den besagten Fächern in dieser selbst sich die erforderlichen Kräfte nicht finden ließen, die Aspiranten vor einer, aus entsprechenden Lehrkräften gebildeten Commission in Ungarn zu prüfen wären.

Dieser Anschauung schließt sich auch Herr Commissions-Mitglied

Eber vollkommen an, da die Kenntniß jener Gegenstände und Vorschriften, nicht nur mit Rücksicht auf die Ausgleichsgesetze und die zwischen den beiden Reichshälften bestehende Parität, sondern auch durch die faktischen Verhältnisse geboten sei, und weil beispielweise in Belgrad, Bukarest und Alexandrien die Mehrzahl unserer Nationalen aus Angehörigen der ungarischen Krone sich recrutire, daher die betreffenden Functionäre sehr oft in die Lage kommen, die Verhältnisse solcher Staatsangehörigen nach deren eigenen Landesgesetzen beurtheilen zu müssen. Diese Aeüßerung veranlasst den Herrn Commissions-Mitglied

Ritter v. **Gödel**³⁸ zu der Berichtigung, daß nach seiner während einer langjährigen Dienstleistung erworbenen Erfahrung nur in den Donau-Fürstenthümern eine größere Anzahl unserer Nationalen aus Angehörigen der ungarischen Krone bestehe, während dieß weder in Syrien, noch in Egypten oder in Constantinopel der Fall sei; indem hierauf Herr Commissions-Mitglied

Eber zur weiteren Bekräftigung seiner so eben gemachten Angaben auf die dießfälligen Aeüßerungen des gegenwärtigen diplomatischen Agenten und Generalconsuls von Schreiner in Alexandrien sich beruft, knüpft hieran Herr Commissions-Mitglied

---

Beust külügyminisztersége idején osztályvezető lett. 1876–1880 között közös pénzügyminiszter, ebben a minőségében a megszállt Bosznia-Hercegovina első kormányzója. ÖBL Bd. 2, 1959, 383.

³⁸ Vélhetően Rudolf Oskar Gödel-Lannoy (1814–1883) osztrák konzul, köztisztviselő. Konzuli karriert futott be Konstantinápolyban, Trabzonban, Bejrútban, Jászvásárban és Belgrádban. 1866 és 1870 között a Központi Tengerészeti Hatóság elnöke volt. DEUSCH, 2017, 287–288.

Ritter v. **Kremer**³⁹ die Bemerkung, daß auch nach seinen dienstlichen Erfahrungen die Anzahl der ungarischen Unterthanen in Egypten und namentlich in Alexandrien die Minderheit bilde, und daß insbesondere die Mannschaft bei der Marine fast ausschließlich der dießseitigen Reichshälfte angehöre.

Nach diesen Bemerkungen kömmt Herr Commissions-Mitglied Sectionschef

Pretis⁴⁰ auf den Antrag des Herrn Commissions-Mitgliedes Schnierer zurück, indem er den Wunsch desselben für vollkommen begründet erachtet, da doch nach seiner Ansicht als etwas Selbstverständliches vorausgesetzt werden müsse, daß unsere Consularfunctionäre alle in ihren wichtigen Beruf einschlagenden Verhältnisse der Monarchie mithin auch deren Gesamtzustände kennen; ob aber hiebei mit Rücksicht auf die speciellen Verhältnisse Ungarns eine besondere Prüfung gefordert werden soll, gibt er dennoch zu erwägen, da die andere Reichshälfte ähnliche Erfordernisse aufstellen könnte, was nothwendiger Weise die Complication der Prüfungen herbeiführen müßte; aus diesen Gründen glaube er daher, daß die Cinosur für eine allseitige, auf die Kenntniß der Gesamtzustände der Monarchie sich erstreckende Ausbildung der Consular-Aspiranten in der Consular-Eleven-Prüfung liegen müsse, welche eben durch die Aufnahme aller, die Verhältnisse beider Staatsgebiete umfassenden wissenschaftlichen Gegenstände, eine besondere Garantie zu bieten habe. Nachdem hierauf Herr Commissions-Mitglied

Cunradi⁴¹ die große Anzahl von Unterthanen der ungarischen Krone im Küstengebiete sowie in Buccari und Fiume constatirt, stellt er mit Rücksicht darauf, daß die ungarische Gesetzgebung nicht auf dem ganzen Gebiet der ungarischen Krone Geltung habe, und namentlich in Croatien gegenwärtig noch abweichende gesetzliche Bestimmungen bestehen, den Vermittlungsantrag, daß der ausgesprochene Wunsch wegen Berücksichtigung der ungarischen gesetzlichen Vorschriften bis zu dem Zeitpuncte formulirt bleibe, wo die Gesetzgebung für sämtliche Länder der ungarischen Krone gleichförmig wird. Nachdem Herr Commissions-Mitglied

Schnierer hierauf mit der Bemerkung antwortet, daß wenn auch in einem oder dem andern der zur ungarischen Krone gehörigen Länder von den allgemeinen legislativen Vorschriften abweichende gesetzliche Bestimmungen beobachtet werden, diese doch nur mit den in den Erbländern herrschenden Gesetzen identisch seien, hiegegen aber vom Herrn Commissions-Mitglied

³⁹ Alfred Kremer (1828–1889) osztrák jogász, diplomata. Bécsben jogot tanult és elvégezte a Keleti Akadémiát, a keleti nyelvek terén komoly jártasságra tett szert. Keleti konzuli állások mellett az Európai Duna-bizottságban delegáltként is képviselte az Osztrák–Magyar Monarchiát. Ezt követően szolgált Libanonban, Egyiptomban és Szíriában is, majd 1880-tól egy évig kereskedelemügyi miniszterként működött a Taaffe-kormányban. WIESER, 1961, 399–400.

⁴⁰ Sisinio de Pretis-Cagnodo (1828–1890) osztrák jogász, politikus. Innsbruckban, Prágában, Göttingenben és Heidelbergben végzett jogi és politikai stúdiumokat. Trieszti hatóságoknál, a Tengerészeti Minisztériumban (1862–1865), majd a Kereskedelemügyi Minisztériumban (1866–1870). Ciszlajtán kereskedelemügyi (1870–1871) és pénzügyminiszter (1872–1897), 1879–1888 között a Tenger mellék kormányzója volt. WIESER, 1961, 387–388.

⁴¹ Eugen Cunradi fiumei kereskedő.

Cunradi eingewendet wird, daß das allgemeine deutsche Handelsgesetzbuch in ganz Cisleithanien Gesetzeskraft, in Ungarn jedoch keine Geltung habe, tritt Herr Commissions-Mitglied

Eber mit der Erklärung in die Discussion ein, daß es sich nach dem gestellten Antrage nicht um die Einführung einer neuen Gesetzgebung, sondern um die sehr wünschenswerthe Kenntniß der ungarischen Verhältnisse handle, was den in den übrigen Ländern herrschenden gesetzlichen Zuständen in keiner Weise präjudicire. Nachdem hierauf Herr Commissions-Mitglied

Gaddum⁴² die Bemerkung macht, daß der fragliche Antrag mehr als ein Wunsch formulirt werden möge, ohne dießfalls in die Durchführung der Details, welche nach seiner Ansicht nicht in den Bereich der Aufgabe dieser Commission fallen könne, näher einzugeben, schließt sich dieser Auffassung auch Herr Commissions-Mitglied

Eber mit dem Beifügen an, daß es sich bei dieser Berathung mehr um den Austausch der Ansichten als um eine Beschlußfassung handle, da eine endgiltige Entscheidung über die zur Discussion gelangenden Fragen in letzter Linie den Delegationen oder den Gesetzgebungen zukomme.

Hierauf ergreift Herr Commissions-Mitglied Reichsraths-Abgeordneter Dr. v. **Figuly**⁴³ das Wort

Indem er den Erfordernissen, welche als Bedingung zur Aufnahme in die Consularbranche gelten sollen, auch seinerseits großes Gewicht beizumessen erklärt, verweist er auf die dießfalls bestehende Verordnung von 1823, deren Bestimmungen nach seiner Ansicht um so mehr eingeschränkt zu werden verdienen, als dieselben ihre Entstehung einer früheren Zeit verdanken und daher leicht der Vergessenheit anheimfallen könnten.

Mit Rücksicht hierauf ist er der Meinung, daß von den Consular-Eleven als Vorbildung die allgemeinen rechts- und staatswissenschaftlichen Studien, umfangreiche Sprachkenntnisse mit Einschluß der Dialekte, Orts- und Landeskunde, merkantile Kenntnisse auch mit Rücksicht auf die Localzustände und die Gegend, sodann die Kenntniß des Völkerrechtes, der Handelsgebräuche und der fremdländischen Gesetze, endlich die Kenntniß der Handels- und Schiffsvorschriften und Verordnungen sowie der Landesgesetze gefordert werden möge. Indem der Herr Commissions-Mitglied nichts dagegen erinnern will, daß die diesbezügliche Prüfungscommission aus entsprechenden Lehrkräften von dem Ministerium des Aeußern zusammengesetzt werde, kann er nicht umhin, noch als letzten Wunsch beizufügen, daß bei der Besetzung der betreffenden Posten Kenntniß, Befähigung und Brauchbarkeit, und nicht Rücksichten maßgebend sein mögen, welche entweder auf die Abstammung oder auf die Erwägung sich zurückführen lassen, daß der Candidat aus dieser oder jener Akademie hervorgegangen sei.

⁴² Vélhetően Gustav Adolf Gaddum, trieszti kereskedő.

⁴³ Ignaz Figuly (1807–1875) osztrák jogász, történész, politikus. A bírósági és ügyvédi pályát követően a Felső-ausztriai Kereskedelmi és Iparkamara titkára és jogásza lett. 1867-ben a tartományi gyűlésben mandátumot szerzett a Birodalmi Tanácsba, ahol a közösügyi delegációba is megválasztották. ÖBL Bd. 1, 1956, 313.

[...]nimmt Herr

Referent Anlass der Commission über das Materiale der Prüfungen in der orientalischen Akademie nähere Ausschlüsse zu geben, indem er erklärt, daß dasselbe bereits gegenwärtig sehr reichhaltig sei, und mit Ausnahme des ungarischen Staats- und Privatrechtes alle für den Beruf eines Consularbeamten erforderlichen Gegenstände umfasse, und daß mit Hinblick auf die veränderte staatsrechtliche Gestaltung der Monarchie, jene bisher unberücksichtigt gebliebenen Gegenstände nunmehr selbstverständlich einzubeziehen sein werden, beruft er sich mit Bezug auf den oben erwähnten Wunsch des Herrn Commissions-Mitgliedes Dr. v. Figuly, daß bei Besetzungen das wahre Verdienst den Ausschlag geben möge, auf den Passus der über die neue Personal- und Salarial-Eintheilung den Delegationen vorgelegten Denkschrift Seite 9, wo als Princip der Satz aufgestellt

wurde, daß jederzeit der Mann für den Posten nicht aber der Posten für den Mann zu bestellen sei; worauf der Herr Commissions-Mitglied

Dr. v. **Figuly** mit dem Wunsche erwidert, daß diese Worte zur Thatsache werden mögen; nachdem hierauf der Herr

Referent sich mit dem Antrage des Herrn Schnierer eingehend beschäftigt und diesfalls die Ansicht äußert, daß die endgiltige Entscheidung über die damit bezweckten Reformen den beiderseitigen Vertretungen zukomme, wird die Discussion über diesen Punct, nachdem eine förmliche Abstimmung darüber nicht für nothwendig erachtet wurde, mit der Erklärung Seiner Excellenz des vorsitzenden Herrn Sectionschefs v. Hofmann geschlossen, daß das Ministerium nicht verfehlen wird, das Gewicht der laut gewordenen Wünsche gewissenhaft und eingehend zu prüfen und die Durchführung derselben nach Thunlichkeit zu fördern.

Zu dem bereits verlesenen vierten und dem sodann zur Verlesung gelangenden fünften Alinea, betreffend die Consular-Eleven-Stellen, erklärt Herr Commissions-Mitglied

Gaddum, daß es im hohen Grade wünschenswerth sei, von den Orientalisten nicht nur die Kenntniß der nöthigen Sprachen sondern auch jene der Nationalöconomie zu fordern, ferner bemerkt Herr Commissions-Mitglied

Schnierer, daß nachdem vier Dolmetscherposten bei eben so vielen General-Consulaten ausschließlic von aus der orientalischen Akademie hervorgehenden Eleven versehen werden sollen, auf die nicht aus der Akademie hervorgegangenen Candidaten dann bloß acht Consular-Elevenstellen entfallen werden, welche Anzahl ihm mit Rücksicht auf das Bedürfniß, welches sich in dieser Dienstbranche geltend macht, als zu gering bedünke; indem hierauf Herr

Referent mit der Antwort erwidert, daß das numerische Verhältniß dadurch durchaus nicht zu Gunsten der in der Anstalt ausgebildeten und zu Ungunsten der übrigen Candidaten sich gestalten werde, da ursprünglich con acht Stellen drei den Akademisten, jetzt aber von 12 Stellen bloß vier denselben reserviert bleiben, ist er andererseits in der Lage, auf die obige Bemerkung des Herrn Commissions-Mitgliedes Gaddum zu versichern, daß von den Zöglingen außer den strengen Prüfungen aus den

juridisch-politischen Fachern die Volkswirtschaftslehre bereits seit zehn Jahren gefordert wird. Hiernach bringt Herr Commissions-Mitglied

Eber die principielle Frage in Anregung: ob es überhaupt zweckmäßig sei, die orientalische Akademie unter den gegenwärtigen Verhältnissen aufrecht zu erhalten, und ob nicht vielmehr an die Stelle derselben eine Hochschule zu treten hätte, Jedem zugänglich, der sich dem Consularberufe zu widmen gedenkt. Nach seiner Ansicht sind die Zöglinge-Institute, worin die Jünglinge ihren Aufenthalt haben, nicht mehr zweckentsprechend, sondern wären die Professuren vielleicht eher der Universität einzuverleiben; hiebei ist er sich bewußt, daß die plötzliche Auffassung eines seit Langen bestehenden Institutes, wie die fragliche Akademie eines ist, ohne nachtheilige Rückwirkung auf wichtige Interessen nicht recht theunlich sei, und würde daher mehr eine graduelle Reform in dem angedeuteten Sinne befürworten als eine sogleich Auflösung.

[...]Nachdem Sectionschef

v. **Pretis** auf diese Bemerkungen zu erwägen gibt, daß das Consular-Eleven-Personale auch durch Individuen anderer Verwaltungsbranchen Zufluß erhalte und dieß vom

Referenten gleichfalls bestätigt wird, regt Herr Commissions-Mitglied **Eber** die Frage an, ob es nicht schon gegenwärtig möglich wäre, das ungarische Gemein- und Privatrecht zu Prüfungsgegenständen zu machen, da er voraussetzen zu können glaubt, daß sich dießfalls entsprechende Lehrkräfte finden ließen; nachdem Herr

Referent bemerkt, daß das Ministerium jede wünschenswerthe Neuerung einzuführen bereit sein werde, sowie es auch schon in einer anderen Beziehung, nämlich rücksichtlich der ungarischen Sprache darauf bedacht war, daß die Zöglinge den Bereich ihrer Kenntnisse erweitern, und nachdem er erklärt, den Wunsch des Herr Vorredners ad referendum zu nehmen, ergreift Herr Commissions-Mitglied

Maager⁴⁴ das Wort. Er erklärt, den Ideen, welche Herr Deputirter **Eber** in Bezug auf die Akademie ausgesprochen hat sich vollkommen anzuschließen; die Anstalt sei mit dem ganzen Institute der Consulate in einem innigen Zusammenhange, weil sie die Pflanzstätte für die Heranbildung des Consular-Beamtenstandes bilden soll; er sei aber der Meinung, daß sie eben nur ein Treibhaus sei, welches dem Bedürfnisse nur nothdürftig Abhilfe gewähre und werde auch nie dasjenige liefern, was sich von einer auf freien Grundlagen organisirten Anstalt hoffen ließe; er ist der Ansicht, daß kein Hinderniß obwalten könne, die Akademie mit der Universität zu vereinigen, und stellt daher den Antrag, das fragliche Institut als eine selbstständige Anstalt aufzulassen und es als einen integrierenden Bestandtheil der Hochschule einzuverleiben. Indem hiezu Herr Commissions-Mitglied

Eber bemerkt, daß er von seiner Seite keinen Antrag stellen, sondern nur Wünsche und Fragen formuliren möchte, schließt Se. Excellenz der Herr

⁴⁴ Maager József Károly (1813–1887) kereskedő, politikus. 1849-től a brassói ipar- és kereskedelmi kamara elnöke, 1857-től a bécsi Kreditanstalt brassói fiókjának titkára. 1860-ban a bécsi megerősített Birodalmi Tanács (Verstärkter Reichsrat) rendkívüli tagjának választották, 1875-ben magyar országgyűlési képviselőnek is megválasztották. SZINNYEI, 1902, 165–167.

Vorsitzende über diesen Punct mit der Versicherung die Discussion, daß Se. Excellenz der Herr Reichskanzler mit der Angelegenheit und Reform der Akademie sich eingehend beschäftige und daß daher dießbezüglichen Wünsche der Commission nicht auf unfruchtbaren Boden fallen werden.

2.

Dr. Károlyi Árpád kérvénye Michael Freiherr Pidoll von Quintenbachhoz, a Cs. és Kir. Keleti Akadémia igazgatójához a magyar nyelv oktatása iránt

Bécs, 1896. június 5.

OeStA/HHStA SB AKA 99. Stokka. Nr. 51/DK ex 1896.

Hochverehrtester Herr Baron!

Wiewol die Prüfungen an der Orientalischen Akademie Ihre Zeit und Aufmerksamkeit gegenwärtig vollauf in Anspruch nehmen dürften: so möge es mir dennoch gestattet sein, Ihnen eine, auf den Unterricht der ungarischen Sprache bezügliche Bitte sammt den mit derselben zusammenhängenden Vorschlägen noch vor Beginn der grossen Ferien ergebenst vorzulegen.

Das Ansuchen, mit welchem ich Sie zu behärtigen mir erlaube, lautet also:

Hochverehrtester Herr Baron wollen beim hohen Ministerium des Aeussern gütigst erwirken, dass mir ein Theil des ungarischen Unterrichtes und zwar jener des sogenannten Elementar-Curses vom nächsten Schuljahre (1896/97) angefangen abgenommen werde.⁴⁵

Der Grund, welcher mich zu diesem Schritte veranlasst, ist ein doppelter. Zuerst und vor Allem bin ich mit historischen Arbeiten wieder überhäust und die Verpflichtungen, welche ich diesbezüglich der ungarischen Akademie der Wissenschaften gegenüber eingegangen bin,⁴⁶ sind derart urgent, dass ich mir nur helfen, kann, wenn ich wenigstens auf einen Theil jener mir stets lieb gewesenenen Lehrthätigkeit verzichte, welche ich auf der Orientalischen Akademie 13 Jahre hiedurch – ich darf vorliegen – mit vollem Eifer obgelegen bin.

Ist nur besagte Grund schon für sich genug stark, um auf mich geradezu zwingend einwirken zu können, so gesellt sich zu demselben noch ein zweiter, welcher aus der Erwägung des Umstandes resultirt, dass bei eventueller Genehmigung eines in folgenden gleich zu erörternden ergebensten Vorschlages, meine Zeit an der Orient. Akademie vom nächsten Schuljahre an noch in einem um etwas erhöhteren Masse in Anspruch

---

⁴⁵ Ceruzával aláhúzza.

⁴⁶ Károlyi Árpád megbízást kapott a millenniumi Magyar Nemzet Története V. fejezetének elkészítésére, emellett a szerkesztői és szervezői munkálatokkal is el volt foglalva. MANN, 1968, 1117–1148.

genommen⁴⁷ werden würde, falls es mir nicht gelänge, mich andererseits durch Abgabe des Elementar-Curses zu entlasten.

Es haben nämlich die Erfahrungen des jüngstverflossenen Wintersemesters in mir die Ueberzeugung zur Reife gebracht, dass die eine⁴⁸ wöchentliche Stunde, welche nach dem neuersten Lehrplan für Lectüre bezw. Uebersetzungen ungarischer Prozess-Acten im Oberkurs (Jahrgang V.)⁴⁹ bestimmt ist, zur Erzielung eines bescheidenen, halbwegs erspriesslichen Erfolges bloss dann genügen könne,⁵⁰ wenn die Anzahl der am Course theilnehmenden Zöglinge eine minimale (1-2) ist,⁵¹ die Zöglinge selbst aber zudem talentirteren gehören. In Anbetracht nur dessen, dass im nächsten Schuljahre 1896/97 fünf⁵² Zöglinge des Oberurses mit den Schwierigkeiten des ungarischen Gerichtsstyls vertraut gemacht werden sollen, von welchen zweie⁵³ jedenfalls zu den sehr schwach veranlagten gezählt werden dürfen, in Berücksichtigung ferner dessen, dass die 8-9 Minuten, welche ich wöchentlich (bei einer⁵⁴ wöchentlichen Stunde) dem einzelnen zuwidmen im Stande bin, bei etwas ungünstig veranlagten Schülern zu einem sehr präkären Resultat⁵⁵ führen müssen: erlaube ich mir, ergebenst vorzuschlagen, dass es – wenn auch nicht für die Zukunft im Allgemeinen, doch wenigstens für das Schuljahr 1896/97 auf den alten Lehrplan zurückgegriffen, d.h. der „theoretische“ Unterricht im Ungarischen im Oberkurs (Jahrgang V.) wiederum auf wöchentliche 2⁵⁶ Stunden festgesetzt werden möge.

In Zusammenhange mit meiner obbesagten ergebensten Bitte nehme ich mir mit Ihrer Erlaubniss, hochverehrtester Herr Baron, und in der Hoffnung, dass es mir nicht als Unbescheidenheit angerechnet wird, noch die Freiheit, auch die Frage aufzuwerfen: wem der Unterricht im Elementar-Course anvertraut werden soll? – und zögere keinen Augenblick, den jetzigen Conversator Herrn Dr Stokka für dieses Officium ergebenst vorzuschlagen. Der Umstand dass Dr Stokka seit mehreren Jahren als Lehrer der ung. Sprache am Hernalser k.u.k. Offic[iers]-Töchter-Institut⁵⁷ mit bestem Erfolge wirkt; der Fleiss und das ehrliche Bestreben, mit welchem er seiner Pflicht in der Orient. Akademie nachkommt, sprechen laut für ihm. Dass er beedeter Gerichtsdolmetsch der ungarischen Sprache ist, kann dem gewiss nur zum Vorthteile gereichen, und schaden dürfte ihm wol auch der fernere Umstand nicht, dass er als Concipist des k.u.k. H[aus]-H[of]- und

---

⁴⁷ Ceruzával aláhúzza.

⁴⁸ Kiemelés az eredetiben.

⁴⁹ Ceruzával aláhúzza.

⁵⁰ Ceruzával aláhúzza.

⁵¹ Ceruzával aláhúzza.

⁵² Kiemelés az eredetiben.

⁵³ A forrásban a „zweie“ szó fölött egy ceruzával írt kérdőjel látható.

⁵⁴ Kiemelés az eredetiben.

⁵⁵ Sic! Helyesen Resultat.

⁵⁶ Ceruzával aláhúzza.

⁵⁷ Hernalsban, Bécs külvárosában tisztii leánynevelő intézet működött. Az Osztrák–Magyar Monarchia leánynevelő intézeteiről, egyúttal a Hernalsi Cs. és Kir. Leánynevelő Intézet történetéről lásd NÉMETH, 2013, 83–96.

Staatsarchives dem Verbands des k.u.k. Ministeriums des Aeussern angehört. Sollte daher von Ihrer Seite, hochverehrter Herr Baron, der ehrende Ruf an Dr. Stokka ergehen, so bin ich fest überzeugt, dass er demselben mit grösster Bereitwilligkeit folgen wird, ebenso wie auch ich gerne bereit bin, falls es für nöthig oder nützlich gehalten werden sollte, über die grammatikalische Lehrthätigkeit des Herrn Dr. Stokka in den ersten Zeiten die Oberaufsicht zu übernehmen.

Ich kann dieses Promemoir nicht schliessen ohne den finanziellen Punkt der Angelegenheit zu berühren. Es ist selbstverständlich, dass mein Honorar von 600 Fl.⁵⁸ auf 400, beziehungsweise auf 300 Gulden (je nach den ich 4 oder 3 wöch[entliche] Stunden haben werde) herabgemindert wird. Aus dem hiedurch frei werdenden Betrage könnte dann der Honore für der grammatikalischen Unterricht, falls die von mir vorgeschlagene 2te Stunde im Oberkurs nicht acceptirt werden sollte (Fall A Tabelle) gründlich bestritten werden, im Falle der Genehmigung der besagte zweiten Stunde (Fall B) aber würde der Orient. Akademie nur eine geringe Mehrausgabe von 40 Fl. erwachsen (wie dieses aus beigeschlossener Tabelle erblicke).

Genehmige hochverehrter Herr Baron, den Ausdruck meiner anzugliderten und aufrichtigsten Hochachtung, mit welcher ich erleibe
Wien 5.VI.96\

Ihr ergebenster Diener
Dr. Károlyi

3.

Stokka Tankréd előterjeszti a minden évfolyam számára kötelező magyarnyelv-órákról szóló feliratot

Bécs, 1902. február 14.

OeStA/HHStA SB AKA 95. Thallóczy. Ad 81/1902. Cons-Akademie

Euer Hochwohlgeboren, Hochverehrter Herr Sections-Chef!⁵⁹

In Befolgung des mir gegebenen Auftrages will ich verführen in Folgendem einen Lehrplan für die ungarische Sprache zu entwerfen und zu begründen, der sowol den von der Direktion seit Jahren festgehaltenen Grundsätzen, als auch der von Sr Excellenz unseren Herrn Minister in den Delegations-Sitzungen ausgesprochenen Absicht: die

⁵⁸ A Monarchia két államában használatos pénznem 1892-től a korona (Krone) volt, azonban 1900-ig használatban maradt a forint (Gulden) is, amit az iratokban „Fl.” rövidítéssel tüntettek fel (az 1 guldenes érmét florinnak nevezték).

⁵⁹ Stokka a feliratban Michael Freiherr Pidoll von Quintenbach igazgatót szólítja meg.

Pflege der ungarischen Sprache schon im 1. Jahrgange beginnen zu lassen und demgemäß auf breitere Grundlage zu stellen,⁶⁰ entsprechen solle.

Das Lehrziel, wie es seit dem Studienjahre 1895/6 d.i. seit Einführung der ungarischen Conversation angestrebt wurde, war ein zweifaches. Einerseits sollten die Zöglinge soweit gebracht werden, um ungarische Texte besonders Zuschriften und Ausfertigungen ungarischer Gerichte und Behörden verstehen⁶¹ und übersetzen zu können – bei seltenem Ausdrücken etwa mit Hilfe der Wörterbuch-, andererseits aber auch im Verkehr⁶² mit ungarischen Parteien diesen ungarische Schriftstücke erklären und die ungarisch vorgebrachten Wünsche verstehen und beantworten zu können. Die Ergebnisse der Semestral-Prüfungen, sowie die Dankeskundgebungen des k. ungar. Unterrichtsministeriums (i[m]J[ahre] 1897 u. 1901) legen deren Zeugnis ab, daß die erzielten Erfolge den gehegten Erwartungen vollkommen entsprachen. Trotz alledem muß man sich über eines klar sein: das ganze ungarische Wissen und Können der Zöglinge ist ein haftig⁶³ zusammengerafftes, bei den meisten auch ein lückenhaftes und unsicheres, die Ausbildung eine sehr ungleiche. Nur einzelne besonders sprachbegabte und⁶⁴ fleißige Zöglinge wie Ploennies,⁶⁵ Leschanofski,⁶⁶ Lejhanec⁶⁷ sind beim Verlassen der Akademie im Hande, die Formen bewußt richtig anwenden zu können; die meisten sind vor allem beim Sprechen zu einem ewigen Tasten gezwungen, betreffs des zu wählenden Ausdruckes und seiner Form, was bei dem Umstande, daß die ungarische Sprache gewiß die formenreichste aller lebenden europäischen Sprachen ist, das richtige „Sich verständlich-machen“ schon fast in Frage stellt.

---

⁶⁰ Az 1899. évi magyar közözügyi bizottság VII. ülésén (1900. január 11.) Bécsben a külügyminiszter helyett Szécsen Miklós külügyminisztériumi osztályfőnök előadta, hogy a magyar nyelv öt éven át tartó oktatásának az a célja, hogy minden konzulátuson lehessen legalább egy olyan személy a külügyi szolgálatban, aki tud oly mértékig magyarul, hogy magát a magyar állampolgárokkal megértethesse. KBN, 1900, 48–49.

⁶¹ Ceruzával aláhúзва.

⁶² Ceruzával aláhúзва.

⁶³ Ceruzával aláhúзва.

⁶⁴ Kiemelés az eredetiben.

⁶⁵ Hermann von Ploennies lovag (1875–1962) cseh származású osztrák külügyi tisztviselő. A Konzuli Akadémián végzett, pályája elején konzuli attaséként és a Külügyminisztériumban is működött. Rövid ideig bírósági alkalmazásban állt. Dortmundban, Amszterdamban és Kölnben is szolgált, megbízást kapott a konzuli ágazatba jelöltek oktatására. Az első világháború után az osztrák külügyi szolgálatban szolgált. DEUSCH, 2017, 524–525.

⁶⁶ Dr. Hannibal Leschanofsky (1878–1945) cseh származású osztrák külügyi tisztviselő. Abszolválta a Kéleti Akadémiát, majd a Bécsi Egyetemen jogot végzett. Leschanofsky németül, franciául, olaszul és törökül is kiválóan beszélt, ezenkívül meg tudta értetni magát angolul, horvátul és újjörög nyelven is. Dragománként működött, az első világháború után az osztrák Külügyminisztériumban szolgált. DEUSCH, 2017, 426.

⁶⁷ Wenzel (Václav) Lejhanec (1878–1962) cseh származású osztrák konzul. Elvégezte a Konzuli Akadémiát. Kiválóan beszélt németül, csehül, franciául, oroszul és olaszul, emellett megértette magát angolul, törökül és magyarul is. A nyelvi tehetsége mellett a sztenográfia, lovaglás, vívás és úszás terén is jeleskedett. Konzuli karrierjét Albániában töltötte, a háború után a csehszlovák külügyi szolgálathoz csatlakozott. DEUSCH, 2017, 423–424.

Es ist aber auch gar nicht anders denkbar. Beträgt doch die wochentliche Gesamtstundenzahl des Ungarischen 9 (ohne etwaige Parallelkurse). Wie verschwindend wenig dies in Anbetracht des Lehrzieles ist, zeigt vor allem der Vergleich mit dem Türkischen, das in Folge seiner Verwandtschaft, wie auch des Mangels jedweder Vorkenntnisse bei den Zöglingen, sich am besten heranziehen läßt. Seine Gesamtstundenzahl beträgt 30. Allerdings gilt es hier eine Hauptschwierigkeit zu überwinden: die Schrift, dafür ist aber das Türkische viel formenärmer als das Ungarische. Das Misverhältnis zwischen Ziel und Mittel beim Ungarischen ist also in die Augen springend.

Wird nun mit dem Ungarischen schon im 1. Jahrgange begonnen und werden für alle Jahrgänge 3 Wochenstunden festgesetzt, so ergäbe sich eine Gesamtstundenzahl von 15 Stunden, die es uns ermöglichen würde, dem anzustrebenden Lehrziele um ein ganz bedeutendes näher zu kommen. Nach meinen bisherigen Erfahrungen glaube ich sagen zu können: was bisher nur einzelnen besonders sprachbegabten möglich war, das werden nun alle erreichen können, das wird nun das Mindestmaß sein. Wird dann ein Zögling während seiner Dienstzeit auf einen solchen Ort gestellt, wo es tatsächlich eine erheblichen ungarischen Parteiverkehr gibt, wie Nordamerika, Rumänien u.s.w, so wird er sich in 5-6 Monaten die nötige Gelaufigkeit erwerben, um allen sprachlichen Anforderungen seines Dienstes vollkommen⁶⁸ entsprechen zu können. Und hiemit wäre ja allen Wünschen entsprechen.

Aus dem bisnun ausgeführten wird sich ergeben, wie der Lehrplan beschaffen sein muß, um dies Endergebnis zu ermöglichen.

a.) Es wird vor allem nötig sein, den theoretischen Unterbau breiter und sicherer zu legen. Es muß das ewige Haften im Vortrage aufhören und das ganze 1. Jahr⁶⁹ (nicht blos 1. Semester) vorwiegend der theoretischen Grundlegung gewidmet werden, die so gewonnene Grundlage muß aber auch – und dies erscheint nur als das wichtigste – erhalten bleiben. Hierangebracht es ja bisher am meisten. Der in einem Halbjahr nur flüchtig gelegte Unterbau wurde in der Folge gar nicht mehr gefestigt oder gar erweitert, es mußte vielmehr ununterbrochen auf ihm weiteraufgebaut werden. Eher bröckelte noch manches ab, da zum Nachholen gar keine Zeit erübrigt werden konnte. Soll der gewonnene Unterbau erhalten und unzerstörbar gefestigt⁷⁰ werden, so erscheinen es mir notwendig, daß in allen⁷¹ Jahrgängen 1 Wochenstunde⁷² dem hinüben, besser gesagt und Grade dem Ausdrucke, dem Einpacken, Eindrillen der so überaus zahlreichem Formen und Redewendungen gewidmet werde. Es wäre wol am zweckmässigsten, wenn hiemit⁷³ eine eigene Lehrkraft⁷⁴ als Hilfskraft des Hauptlehrers befaßt würde, die nach seinem

---

⁶⁸ Kiemelés az eredetiben.

⁶⁹ Ceruzával aláhúzza.

⁷⁰ Kiemelés az eredetiben.

⁷¹ Ceruzával aláhúzza.

⁷² Ceruzával aláhúzza.

⁷³ Ceruzával aláhúzza.

⁷⁴ Ceruzával aláhúzza.

Weisungen vorzugehen hätte. Diesem Assistenten⁷⁵ wären also im 1. Jahrgang das Lesen, Schreiben und Sprechen, im 2.-5. Jahrgang die mündliche, gesprächsweise⁷⁶ Einübung der Formenlehre und Syntax im Anschluß an dem Hauptunterricht zuzuweisen.

b.) Mit dem Sprechen muß so früh als möglich, jedenfalls schon im 1 Jahre, begonnen werden und zwar von beiden⁷⁷ Lehrkräften.

c.) Der Einführung in den ungarischen Amtsstyl wäre ein ganzes Jahr zu widmen (nicht wie bis nun nur ein Winterhalbjahr) und⁷⁸

d.) dem bisher sehr stiefmütterlich bedachten Zeitungslesen (8 Wochen im Sommerhalbjahr!)⁷⁹ ebenfalls ein ganzes Jahr.⁸⁰

Wir hätten also folgenden Lehrgang:

1. Jahrgang

2 Wochenstunden Sprachlehre, Übersetzen, Gespräche;⁸¹

1 „ Übungen im Lesen, Schreiben u. der Aussprache.

2. Jahrgang

2 Stunden Lesung und Übersetzung leichterer ungarischer Schriftsteller. Wiedergabe mit eigenen Worten. Ergänzungen aus der Formen u. Satzlehre.

1 „ Übungen in der Formenlehre.⁸²

3. Jahrgang

2 „ Lesung u. Übersetzung schwierigerer Schriftsteller. Wiedergabe. Besprechung Ergänzungen zur Sprachlehre.⁸³

1 „ Übungen in der Formenlehre und spezifisch ungarischen Redewendungen.

4. Jahrgang

2 „ Einführung in den ung. Amtsstyl. Erklärung von Satzschriften von Parteien. Gespräche aus dem Wirkungskreise des Konsuls.

1 „ Übungen hiezu.

---

⁷⁵ Ceruzával aláhúzza.

⁷⁶ Kiemelés az eredetiben.

⁷⁷ Ceruzával aláhúzza, fölötte nehezen olvasható hat szó.

⁷⁸ Mellette ceruzás jegyzet: „Künftig vorletztes“.

⁷⁹ Fölötte ceruzás jegyzet: „des V. Jahr“.

⁸⁰ Mellette ceruzás jegyzet: „(künftig letztes Jahr)“.

⁸¹ Mellette ceruzás jegyzet: „(nur der Gram\atik)“.

⁸² Nehezen olvasható ceruzás jegyzet.

⁸³ Nehezen olvasható ceruzás jegyzet.

5. Jahrgang

2 „ Zeitungslesen. Besprechung⁸⁴ der Aufsätze. Gespräche aus dem Wirkungskreise des Konsuls.

1 „ Übungen hiezu.

Die vollkommene Trennung des Vortrages von der Eindrillung legt zwar dem Hauptlehrer die Pflicht der Beaufsichtigung und Beeinflußung der Thätigkeit des Assistenten auf, hat aber andererseits auch noch den⁸⁵ Vorteil, daß, wenn sich bei besonders starken Jahrgängen die Notwendigkeit von Parallelkursen ergibt, diese Spaltung bloß für die nun Wochenstunde des Hilfslehrers einzutreten braucht, da die große Anzahl der Hörer nur für das Eindringen ein Hindernis des Fortschrittes ist, für die Vortragsstunde es aber mehr oder minder gleichgültig ist, ob die Zahl der Hörer groß oder klein ist.

Was nun die Person dieses Assistenten betrifft, so scheint mir hiefür ausschließlich ein sogenannter Praktiker geeignet d.h. eine Lehrkraft, die schon lange in Stundenerteilen tätig ist, über viele Erfahrungen und die nötige Unermüdlichkeit verfügt und schöne Erfolge aufzuweisen hat. Alle diese Voraussetzungen scheinen mir beim Gerichtsdolmetscher der ungarischen Sprache⁸⁶ Herrn Julius Farkas erfüllt, der seit Jahren an der Theresianischen Akademie als Correpetitor tätig ist. Vor einem Jahre wurde er auch mit der Versuchung der Lehrstelle für ungarische Sprache am K.u.K. Offizierstochter-Erziehungsinstitut zu Hernals beauftragt und er hat in dieser Eigenschaft ausgezeichnete Erfolge aufzuweisen. Ich war in der Lage dies aus eigener Anschauung wahrnehmen zu können, da das K.u.K. Reichskriegsministerium die Inspizierung seiner Vorträge mir übertragen hatte.

Nach meiner unmaßgeblichen Meinung würde er auch an unserer Akademie seine Aufgabe trefflich erfüllen.

Was nun die Übergangszeit betrifft, so könne es für das Studienjahr 1902/3⁸⁷ darauf wo eine solche Einteilung zu treffen, die das Inslebentreten des neuen Lehrplanes für den 1. Jahrgang sicherstellt, dabei aber auch die Jahrgänge 2. u. 3. an den Neuerungen möglichst teilnehmen läßt. Die Jahrgänge 4. u. 5. müssen wol nach dem alten Lehrplane zu Ende geführt werden.

Am zwecksmässigsten erschiene mir folgende Einteilung. Die Fachgänge 1, 2, u. 3 hätten gemeinsam⁸⁸ 2 Wochenstunden theoretischen Unterricht. Sie sind ja alle gleicherweise Anfänger und die Zahl der Hörer spielt bei Vorträgen keine Rolle.⁸⁹

---

⁸⁴ Betoldás ceruzával: „resp. freie mündliche Wiedergabe“.

⁸⁵ Betoldás ceruzával: „eventuellen“.

⁸⁶ Nehezen olvasható ceruzás jegyzet.

⁸⁷ Ceruzával aláhúzza.

⁸⁸ Kiemelés az eredetiben.

⁸⁹ Mellette ceruzás jegyzet: „(wenigstens im I Jahr)“.

Daneben⁹⁰ hätte Jahrgang 1 u. Jahrgang 2 jeder für sich 1 Wochenstunde Übungen mit dem Assistenten.

Der 3. Jahrgang aber wäre mit Rücksicht auf die Zahl der Zöglinge (6) und darauf, daß er nur durch 3 Jahre ungarischen Unterricht erhalten wird, für diese Übungen⁹¹ in 2 Parallelkurse⁹² zu spalten von denen jeder 1 Wochenstunde hätte.

Im 4. Jahrgange müßte wegen zu großer Zahl der Hörer (8) die voriges Jahr eingeführte Parallelabteilung beibehalten werden. Jede Abteilung hätte 2 Stunden Lesung ungarischer Schriftsteller und 1 Stunde Übungen.⁹³

Der 5. Jahrgang erheischt gar keine besondere Verfügung.

Ich hoffe, hiemit alle sich ergebenden Fragen berührt zu haben
und zwischen verehrungsvollst als

Euer Hochwolgeboren gehorsamster
Dr Stokka

Mauer,⁹⁴ am 14.09.1902.

4.

Thallóczy Lajos beszámolója a diplomata-vizsgakurzuson a magyar államjog oktatásáról

Bécs, 1910. október 15.

OeStA/HHStA SB AKA 54. DK/1 ex 1909.

Beilage 2.

ad 6/D[irection der] K[onsular-Akademie] ex 1910.

Ungarisches Staatsrecht⁹⁵ im Diplomatenkurs

Habe⁹⁶ Im Wintersemester [1]909/10 den⁹⁷ Lehrstoff [wurde] nur teilweise beendet. Es kamen die Territorialverhältnisse, Verwaltungsbegriffe und Einteilung der Verwaltungsbehörden,⁹⁸ die Rechte und Pflichten der Unterthanen⁹⁹ zur Sprache.

⁹⁰ Ceruzával aláhúзва.

⁹¹ Ceruzával aláhúзва.

⁹² Ceruzával aláhúзва.

⁹³ Nehezen olvasható ceruzás jegyzet.

⁹⁴ Mauer. Egykori falu Alsó-Ausztriában, 1938 óta Bécshez tartozik.

⁹⁵ Kiemelés az eredetiben.

⁹⁶ Ceruzával áthúзва.

⁹⁷ Ceruzával átírva: „der”.

⁹⁸ Kiemelés az eredetiben.

⁹⁹ Kiemelés az eredetiben.

Im Wiederholungscourse (Okt. 1910) wurden die Stellung des Königs und der Legislative vorgenommen.

Das Verhältniss Ungarns zu Oesterreich wie auch die Exekutive wurden nur summarisch in a.o. diesmal kurz bemessenen Stunden bei mir vorgenommen. Die Kandidaten benutzen teilweise die antiquaren Scripta,¹⁰⁰ Ferdinándy's¹⁰¹ und Marczali's¹⁰² Handbuch,¹⁰³ Steinbach: Ung. Verfassungsgesetze.¹⁰⁴

Wien X/15 910.

Ludwig von Thallóczy

5.

Anton Winter igazgató felterjeszti Stokka Tankrédot a Cs. és Kir. Külügyminisztériumhoz a Ferenc József Rend lovagkeresztje kitüntetésre

Bécs, 1906. november 26.

OeStA/HHStA SB AKA 99. Stokka. 230/1906.

Prot[okoll] Nr. 230 1906
Provenienz: Ex off[ici]o
Gegenstand: ++)

Verfasser: Winter

An das hohe k.u.k. Ministerium des kaiserlichen u. königl. Hauses u. d. Aeuss[ern]
No. LXVII
Wien, 26. November 1906.

++) beantragt, den a.o. Professor der ungarischen Sprache und Geschichte Konzipisten I. Klasse im k.u.k. Haus- Hof- und Staatsarchive J[uris] Dr. Tankred Stokka ah. Ortes für die Verleihung des Franz Joseph-Ordens in Vorschlag zu bringen.

¹⁰⁰ Régi okmány- és törvénytárak.

¹⁰¹ Kiemelés az eredetiben. Ferdinandy Gejza (1864–1924) jogtudós, professor, az MTA levelező tagja. A magyar alkotmányjog és államjog kiemelkedő művelője, egyúttal a dualizmus híve volt. A tudományos pálya mellett a honvédelmi igazgatásban tiszviselőként is működött. SZINNYEI, 1894, 390–391.

¹⁰² Kiemelés az eredetiben. Marczali Henrik (1856–1940) történész, professor, az MTA levelező tagja. SZINNYEI, 1902, 537–540.

¹⁰³ Ferdinandy Gejza magyar közjogász tankönyve. Thallóczy egyéb iratai alapján egy 1909-ben megjelent német nyelvű tankönyv lehetett: FERDINANDY, 1909. A feljegyzésben emlegetett Marczali Henrik-féle kézikönyv minden bizonnyal a szerző Tübingenben megjelent, *Ungarische Verfassungsgeschichte* című alkotmánytörténeti műve. MARCZALI, 1910.

¹⁰⁴ STEINBACH, 1906.

H[ochwohlgeborener] F[reiherr]!¹⁰⁵

Zu den durch ihre ersprießliche Dienstleistung besonders hervorragenden Lehrkräften der Akademie gehört unstreitig der gegenwärtig als a.o. Professor der ungarischen Sprache u. Geschichte fungierende Konzipist I. Kl[asse] im k.u.k. Haus-, Hof- u. Staatsarchive J[uris] Dr. Tankred Stokka.

Derselbe begann seine Laufbahn an der Akademie im Jahre 1895 als Konversations- (Korrepetitions-)Lehrer der bezeichneten Sprache neben des damaligen a.o. Professor Dr. v[on] Károlyi, an dessen Stelle er im Jahre 1898 trat.¹⁰⁶

Während dieser ganzen Zeit hat es Professor Stokka verstanden, das Interesse an seinem Gegenstande bei den Hörern festzuhalten, so daß die Unterrichtsergebnisse in der ungarischen Sprache als sehr befriedigende zu bezeichnen sind. Ich bin in der angenehmen Lage in dieser Hinsicht auf 2 Erlässe hinweisen zu können, welche seitens des hohen k.u.k. Ministeriums des Äußern an die Akademie-Direktion gerichtet wurden. In dem ersten der beiden Reskripte (vom 1. August 1900, Nro 48564/10) wurde der Akademie-Direktion, beziehungsweise Professor Stokka im Hinblick auf das vorzügliche Resultat der Prüfungen in der ungarischen Sprache auf Grund eines Berichtes des Delegierten des hohen kgl. ungar. Ministers¹⁰⁷ für Kultus und Unterricht der Dank und die Anerkennung des letzteren zum Ausdrucke gebracht.

Mit dem hohen Erlasse vom 2. Juli l.J., Nro 48614/10 wurde anher mitgeteilt, daß Seine Excellenz der Herr kgl. ungar. Unterrichtsminister Graf Apponyi gelegentlich seiner Anwesenheit bei den am 21. Juni l.J. stattgehabten ungarischen Prüfungen an der k.u.k. Konsular-Akademie mit Freude und Befriedigung die Wahrnehmung gemacht habe, daß die Akademiker österr. Staatsangehörigkeit in der ungarischen Sprache und in der ungarischen Geschichte Fortschritte aufgewiesen haben, welche bei dem durch die Lehrkräfte entwickelten gewissenhaften Eifer und dem durch die Hörer bekundeten Fleisse als Grundlage und als Hoffnung dafür dienen können, daß die Betreffenden im Kreise ihrer künftigen Tätigkeit die berechtigten Ansprüche der ungar. Staatsbürger werden zu befriedigen vermögen.

Hiemit habe Seine Excellenz das Ersuchen verbunden, der Leitung und den ungarischen Lehrkräften der Akademie seine Anerkennung und seinen Dank zu übermitteln.

Ergibt diese wiederholte Anerkennung von seiten der obersten ungarischen Behörde in Unterrichtsangelegenheiten schon an und für sich den Beweis, daß das ungarische Sprachstudium an dieser Anstalt von vollem Erfolge begleitet ist, so möchte ich mir doch noch ganz ergebenst darauf hinzuweisen erlauben, daß der günstige Eindruck, den Seine Excellenz Graf Apponyi anlässlich der letzten Jahresprüfungen empfing, umso bemerkenswerter ist, als in dem Zeitraum welcher zwischen dem Erfliessen des ersten Anerkennungsschreibens und dem Erscheinen Graf Apponyis in der Akademie verstrichen war, der Unterrichtsbetrieb einschneidende Aenderungen erfahren hatte.

¹⁰⁵ A címzett Aehrenthal gróf, külügyminiszter.

¹⁰⁶ Lásd a 2. forrást.

¹⁰⁷ Az eredetiben szereplő „Ministers” ceruzával átjavítva a következőre: „Ministeriums”.

Dieselben zielten in ihrer Gesamtheit darauf ab, das Lehrziel allmählich höher zu stecken, so daß immer größere Anforderungen an die Lehrer und Hörer herantraten.

Während im Jahre 1901 die ungar. Sprache nur in 3 Jahrgängen vorgetragen wurde, so daß die Erlernung der grammatikalischen Regeln und Uebungen in der Uebersetzung aus dem Ungarischen ins Deutsche eigentlich den gesamten Lehrstoff darstellten, erfolgte im Jahre 1902/3 die Einführung des Sprachunterrichtes in allen fünf Jahrgängen der Anstalt, wobei auf die Pflege des mündlichen Ausdrucks mit Recht besonderer Wert gelegt wurde.

Ich glaube mit Rücksicht darauf, daß diese Verhältnisse in den Berichten meines Amtsvorgängers eingehend dargelegt wurden, der Beweisführung darüber enthoben zu sein, wie schwer es ist, Deutsche oder Slaven in Wien die ungarische Sprache sprechen zu lehren und welch' bedeutende Anspannung der Kräfte des Lehrers diese Neuforderung bedingte.

Ich darf aber konstatieren, daß der ungar. Unterricht trotzdem hinter den auf ihn gesetzten Erwartungen nicht zurückblieb, wofür das Urteil des Grafen Apponyi [am besten]¹⁰⁸ Beweis gibt.¹⁰⁹

Professor Stokka, welcher seit der Uebernahme der a.o. Professur 1898 auch die Aufsicht über die Tätigkeit der zweiten ungarischen Lehrkraft auszuüben berufen ist, wußte sich auch dieses Teiles seiner Aufgabe mit voller Hingabe und richtigen Verständnis zu entledigen, weshalb ihm auch in dieser Hinsicht besondere Verdienstlichkeit zuzuerkennen ist.

Er hat sich aber mit der Rolle eines Professors der ungarischen Sprache an der Akademie nicht begnügt, sondern war in Betätigung ehrlicher patriotischer Bestrebungen stets bemüht, der Akademie-Direktion bei allen ungarische[n] Angelegenheiten betreffenden Vorkommnissen mit Rat und Tat hilfreich an die Hand zu gehen.

Von diesem Grundgedanken geleitet, brachte er die Idee des Unterrichtes in der ungarischen Geschichte – zunächst in Form eines Spezialkurses – im Studienjahre 1904/5 in Anregung, woraus sich ab Studienjahr 1905/6 die Einführung dieser Materie als Lehrgegenstand im III. u. IV. Jahrgange ergab.

Ich glaube nicht zu übertreiben, wenn ich sage, daß diese vorsorgliche Anordnung vielleicht ma[n]cherlei¹¹⁰ Unannehmlichkeiten vermieden hat, die bei Unterlassung einer einschlägigen Verfügung in der Folge sich fühlbar gemacht hätten. Der von ihm inaugurierte Spezialkurs in ungarischer Sprache gab ferner den Anstoß zur Beibehaltung derartiger Sondervorträge, so daß nun neben den Lehrgegenständen: Ungarische Sprache und Geschichte auch ungarische [Spezial]Kurse¹¹¹ im Unterrichtsbetriebe der Anstalt dauernd Platz haben.

Die Tätigkeit Dr. Stokkas ist also in mehr als einer Richtung anerkennenswert und sehr erfolgreich, sie verspricht auch für die Zukunft das Allerbeste und ich erachte es

¹⁰⁸ Tussal áthúzva és átírva: „einen glänzenden“.

¹⁰⁹ Tussal áthúzva és átírva: „liefert“.

¹¹⁰ Betoldás tussal.

¹¹¹ Betoldás tussal.

daher als meine angenehme Pflicht, Euere Excellenz ehrfurchtsvoll zu bitten, dieser schon seit +¹¹² Jahren in aufopferungsvoller Weise wirkenden Lehrkraft ein Zeichen gütigen Wohlwollens zu geben, indem ich mir den unvorgreiflichen Antrag zu stellen erlaube:

Euere Excellenz geruhe den a.o. Professor der ungarischen Sprache und Geschichte, Konzipisten I. Klasse im k.u.k. Haus-, Hof- und Staatsarchive J[urist] Dr. Tankred Stokka Allerhöchsten Ortes für die Verleihung des Ritterkreuzes des Franz Joseph-Ordens in Vorschlag zu bringen.

Genehmigen Euere Excellenz den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht.

6.

**Anton Winter igazgató felterjeszti
a Cs. és Kir. Külügyminisztériumhoz Thallóczy Lajost
az Osztrák Császári Vaskorona Rend II. osztálya kitüntetésre**

Bécs, 1909. május 1.

OeStA/HHStA SB AKA 95. Thallóczy. 72/DK ex 1909.

Aide-Memoire, Übersicht Seiner Excellenz dem Herrn
Sektionschef Dr. v[on] Roessler am 1. Mai 1909.

Winter m.p.

Euere Excellenz!

Anlässlich des Allerhöchsten Regierungsjubiläums im Vorjahre wurde von mir die Frage angeregt, ob nicht auch einzelne Professoren der Konsular-Akademie für die Verleihung einer Allerhöchsten Ordensauszeichnung in Vorschlag gebracht werden könnten. Im Einvernehmen mit dem Herrn Konsularreferenten wurde dann nur der Dozent der ungarischen Sprache Julius Farkas für die Verleihung des Ritterkreuzes des Franz Joseph-Ordens in Antrag gebracht, da es uns angemessen erschien, zuzuwarten, ob nicht einzelne Professoren in ihrer Hauptstellung als k.k., beziehungsweise k.u.k. Staatsbeamte bei jenem festlichen Anlasse durch die in erster Linie kompetenten Ressorts Dekorationen erhalten.

Da sich nun die Sachlage in dieser Hinsicht geklärt hat und geraume Zeit seit dem Jubiläumstage verstrichen ist, glaube ich mit meinen Anträgen umsomehr hervortreten zu dürfen, als ich mich in dieser Richtung auf einen speziellen Antrag¹¹³ berufen kann, welchen mir Seine Excellenz der Herr Minister im Vorjahre mündlich zu erteilen fand.

---

¹¹² Jegyzetben feloldva eredeti gépirással: ”+ mehr als 11”.

¹¹³ Tussal átvajítva: „Auftrag”.

Ich hatte mir erlaubt gegenüber Sr. Excellenz darauf hinzuweisen, dass die Mitglieder des Lehrkörpers der Konsular-Akademie sich dadurch zurückgesetzt fühlen, dass sie weder anlässlich des Regierungs-Jubiläums im Jahre 1898, noch auch bei Gelegenheit des 150 jährigen Jubiläums des Bestandes der Akademie im Jahre 1904 der Allerhöchsten Huld und Gnade anempfohlen worden waren. Seine Excellenz der Herr Minister war über diese Mitteilung höchst überrascht und machte mich darauf aufmerksam, »dass es meine Pflicht sei, ihn in jedem einzelnen Falle von der besonderen Verdienstlichkeit eines Professors rechtzeitig in Kenntnis zu setzen.« Der Herr Minister hatte die Gewogenheit hinzuzusetzen, »er wünsche die Professoren, welche eine sehr verantwortungsvolle Aufgabe zu erfüllen haben, stets gutes Mutes und arbeitsfreudig zu erhalten.«

Demzufolge habe ich die Ehre die Aufmerksamkeit des hohen Ministeriums auf folgende Mitglieder des Lehrkörpers zu lenken:

1.) Sektionschef im k.u.k. Gemeinsamen Finanzministerium Dr. Ludwig v. Thallczy,¹¹⁴ welcher seit dem Studienjahre 1892/3 als Professor des ungarischen Staatsrechtes an der Anstalt tätig ist, also in Bälde 17 Dienstjahre zählt. Er ist – von einem Mitgliede des Lehrkörpers, welches für eine Ordensauszeichnung nicht in Betracht kommt, abgesehen – der Doyen der Professoren. Seine Lehrerfolge können geradezu als glänzende bezeichnet werden. Er ist für die Anstalt auch sonst durch seine Verbindungen in Ungarn sehr wertvoll. Bisher erhielt er ausser seinen Honorare für seine Tätigkeit keine besondere Anerkennung. Ich erlaube mir noch hinzuzufügen, dass Herr v. Thallóczy als Dozent des Ungarischen Staatsrechtes in Wien als Spezialist zu betrachten ist und seine Dekoration in Ungarn guten Eindruck machen würde. Da Herr v. Thallczy¹¹⁵ Sektionschef ist, wäre die ihm gebührende Auszeichnung der Orden der Eisernen Krone II. Klasse.

[...].

Eurer Excellenz
ergebenster

---

¹¹⁴ Betoldás tussal: Thall[ó]czy.

¹¹⁵ Betoldás tussal: Thall[ó]czy.

7.

Alois Aehrenthal cs. és kir. külügyminiszter leirata
Anton von Winter főkonzulhoz, a Cs. és Kir. Konzuli Akadémia igazgatójához

Budapest, 1911. február 24.

OeStA/HHStA SB AKA 95. Thallóczy. K.u.K. Konsular-Akademie Prés. 7.02.1914.
Nr. 116.

Originalakt vom Herrn Generalkonsul
v. Winter übernommen.
27. Februar 1911.
Abschrift

K. u. k. Ministerium des Aeussern.
Nro 11.012/10.

Seine Exzellenz der Herr königlich ungarische Unterrichtsminister Graf Zichy hat mit der in Uebersetzung anverwahrten Note vom 6. Februar 1911. Z[ah]l. 11156. [anher]¹¹⁶ mitgetheilt, er habe dem Berichte seines Delegierten bei den ungarischen Prüfungen an der k.u.k. Konsularakademie entnommen, dass bei der am 26. Jänner l.J. abgehaltenen Prüfung aus dem ungarischen Staatsrechte sämtliche geprüften Konsularakademiker – mithin auch die Oesterreicher – die Prüfung in ungarischer Sprache abgelegt haben und zwar mit dem glänzendsten Erfolge.

Hiemit hat Seine Exzellenz der [Herr königlich ungarische Unterrichtsminister]¹¹⁷ das Ersuchen verbunden, Euer Hochwohlgeboren und [dem Professor des ungarischen Staatsrechtes, Sektionschef von Thallóczy],¹¹⁸ die wärmste Anerkennung und den aufrichtigen Dank der königlich ungarischen Regierung zu übermitteln.

Indem es mir zum Vergnügen gereicht, diesem Wunsche hiemit nachzukommen, spreche ich auch meinerseits E[uer] H[ochwohlgebohren] und Herrn Sektionschef von Thallóczy meine vollste Anerkennung aus und ersuche Sie, hievon den genannten Professor in schriftlichem Wege verständigen zu wollen.

Budapest, den 24. Februar 1911.
Aehrenthal m.p.

¹¹⁶ Piros ceruzával áthúzza és átírva: „S.E. dem Herrn Minister des Aeussern”.

¹¹⁷ Betoldás ceruzával.

¹¹⁸ Ceruzával áthúzza és átírva: „mir”.

Rövidítések és irodalomjegyzék

a.o.	außerordentlich
a.h.	allerhöchste(n/r/s)
bezw.	beziehungsweise
cs. és kir.	császári és királyi
d.h.	dass heißt
Fl.	Florin (Gulden)
k. ung./k. ungar.	königlich ungarisch(en)
kgl.	königlich
k.u.k.	kaiserlich(e/en/es) und königlich(e/en/es)
l.J.	laufendes Jahres
m. kir.	magyar királyi
m.p.	manu propria
No./Nr./Nro.	Numero
Orient.	Orientalische(n)
österr.	österreichische(r/n)
S.E.	Seiner Excellenz
Se.	Seine
Sr.	Seiner
usw.	und so weiter
OeStA/HHStA	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs)
SB AKA	Sonderband, Archiv der Konsularakademie
AR F8	Administrative Registratur, Fach 8
OeStA/AVA	Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeine Verwaltungsarchiv
Nl. Riedl	Nachlässe, Alte Nachlässe, Riedl.

*

ANKA 2009	ANKA László: <i>Apponyi Albert gróf vallás- és közoktatásügyi minisztersége</i> , In: <i>Valóság</i> , 52. (2009) 7. sz. 52–68.
BÁBA 2021	<i>Új diplomáciai lexikon</i> , szerk. BÁBA Iván, Budapest, Kairosz Kiadó, 2021.

- BARNA
2015
- BARNA Attila: *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a büntettkérről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvénycikk előzményeire és megalkotására*, Győr, Universitas Győr Nonprofit Kft., 2015.
- BITTNER
1933
- BITTNER Lajos: *Károlyi Árpád a levéltárnok*, In: *Levéltári Közlemények*, 11. (1933) 3–4. sz. 173–207.
- BRACHELLI
1875
- Hugo BRACHELLI: *Die Staaten Europa's. Vergleichende Statistik*, Brünn, Druck und Verlag von Buschak und Irrgang, 1875.
- DEUSCH
2017
- Engelbert DEUSCH: *Die effektive Konsuln Österreich(–Ungarns) von 1825–1918*, Köln–Wien–Weimar, Böhlau Verlag, 2017.
- FAZEKAS
2004
- FAZEKAS István: *Magyar levéltárosok Bécsben 1841–1918*, In: *Magyar levéltáros életpályák a XIX–XX. században*, szerk. SIPOS András, Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2004, 59–86.
- FAZEKAS
2015
- FAZEKAS István: *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*, Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2015.
- FELKAI
2000
- FELKAI László: *Gróf Zichy János, a kultuszminiszter*, In: *Magyar Pedagógia*, 100. (2000) 1. sz. 53–58.
- FERDINANDY
1902
- FERDINANDY Gejza: *Magyarország közzjoga (Alkotmányjog)*, Budapest, Politzer Zsigmond és Fia, 1902.
- FERDINANDY
1909
- FERDINANDY Gejza: *Staats- und Verwaltungsrecht des Königreichs Ungarn und seiner Nebenländer*, Hannover, Dr. Max Jänecke Verlagsbuchhandlung, 1909.
- HALÁSZ–TÓTH
2016
- HALÁSZ Iván – TÓTH Norbert: *A külügyi igazgatási története és egyes meghatározó modelljei*, In: *A magyar külügyi igazgatás alapjai*, szerk. HALÁSZ Iván et al., Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2016, 11–98.
- Jur.Bl.*
1918
- Juristische Blätter*, 10. Februar 1918.

- JUZBAŠIĆ–RESS
2010
Dževad JUZBAŠIĆ – RESS Imre (szerk.): *Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker*, Budapest–Szarajevó, MTA TTI – Bosznia és Hercegovina Tudományos és Művészeti Akadémia Történeti Intézete, 2010.
- KE I.
1929
Közgazdasági Enciklopédia. I. kötet. Ab – Dühring, Budapest, Athenaeum, 1929.
- KI
1878–1881
Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. – Irományok. XX. kötet, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1880.
- KBN
1900
NN: *A közösügyek tárgyalására a magyar Országgyűlés által kiküldött s Ő Felsége által 1899. évi november hó 30-ára Bécsbe összehívott bizottság jegyzőkönyvei*. Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság, 1900. (A közösügyi bizottság naplója.)
- MANN
1968
MANN Miklós: *A millenniumi „Magyar Nemzet Története” szerkesztési munkálatairól*, In: *Századok*, 102. (1968) 1–6. sz. 1117–1148.
- MARCZALI
1910
MARCZALI Henrik: *Ungarische Verfassungsgeschichte*, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1910.
- MIRU
2023
MIRU György: *Trefort Ágoston. A kulturális innováció irányítója és az emlékbeszédek specialistája*, In: *A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és titkárai*, szerk. SZILÁGYI Adrienn, Budapest, MTA – HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023.
- NÉMETH
2013
NÉMETH Ildikó: *Tiszti leánynevelő intézetek az Osztrák–Magyar Monarchiában*, In: *Neveléstörténet*, 10. (2013) 3–4. sz. 83–96.
- ÖBL Bd. 1
1954
Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 1. (1954).
- ÖBL Bd. 2
1959
Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815–1950, Bd. 2. (1959).

PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN

1989

Heinrich PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN: *Von der Orientalischen Akademie zur K. u. K. Konsularakademie. Eine Maria-Theresianische Institution und ihre Bedeutung für den Auswärtigen Dienst der Österreichisch–Ungarischen Monarchie*, In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VI/1. Die Habsburgermonarchie im System der Internationalen Beziehungen*, hg. Adam WANDRUSZKA – Peter URBANITSCH, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989, 122–195.

PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN

2004

Heinrich PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN: *Die Orientalische- und spätere Konsularakademie 1848–1918. Eine frühe Fachhochschule im Zeitalter der Industrialisierung*, In: *250 Jahre. Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien*, hg. Oliver RATHKOLB, Innsbruck–Wien–München–Bozen, Studien Verlag, 2004, 77–103.

RESS

1987

RESS Imre: *A bécsi közös levéltárak szétválasztásának kérdése 1918–1919-ben*, In: *Levéltári Közlemények*, 58. (1987) 1–2. sz. 31–37.

RÉNYI

1912

RÉNYI József: *A külügyi közigazgatás. I. r.* In: *Jogállam*, 11. (1912), 187–204.

RUMPLER

1989

Adam WANDRUSZKA: *Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Aussenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918*, In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VI/1. Die Habsburgermonarchie im System der Internationalen Beziehungen*, hg. Adam WANDRUSZKA – Peter URBANITSCH, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989.

SCHWARCZWÖLDER

2021a

SCHWARCZWÖLDER Ádám: *Magyarország vezérigazgatója. Széll Kálmán útja a miniszterelnökségig*, doktori (PhD-)disszertáció kézirat, Pécs, PTE, 2021.

SCHWARCZWÖLDER

2021b

SCHWARCZWÖLDER Ádám: *Közös ügyek – közös felelősség?* In: *VERITAS Évkönyv 2020*, szerk. FARKAS Judit Antónia et. al., Budapest, Magyar Napló – VERITAS, 2021, 78–104.

- STEINBACH
1906
Gustav STEINBACH: *Die ungarischen Verfassungsgesetze*, Wien, Manz'sche Verlag, 1906.
- STROPP
1979
Robert STROPP: *Die Akten des k. u. k. Ministeriums des Äußern 1848–1918: Administrative Registratur. Zweiter Teil*, In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 32. (1979) 306–349.
- SZABÓ
2022
SZABÓ Máttyás: *Die juristische Bildung an der k.u.k. Konsularakademie*, In: *Pravnehistorické Studie*, 53. (2022) 1. sz. 53–76.
- SZEKFŰ
1940
SZEKFŰ Gyula: *Máttyás emlékkönyv tegnap és ma*, In: *Magyar Szemle*, 38. (1940) 1–6. sz. 398–404.
- SZINNYEI
1893
SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. 2. kötet*, Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1893.
- SZINNYEI
1894
SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. 3. kötet*, Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1894.
- SZINNYEI
1902
SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. 8. kötet*, Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1902.
- SZINNYEI
1908
SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. 12. kötet*, Budapest, Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedése, 1908.
- TEFNER
2018
TEFNER Zoltán: *Nyelvtanítás a bécsi Keleti Akadémián*, Riga, GlobeEdit, 2018.
- WIESER
1961
Walter G. WIESER: *Die österreichischen Handels- und Arbeitsminister*, In: *100 Jahre im Dienste der Wirtschaft. 1. Band*, hg. Bruno ZIMMEL, Wien, Bundesministerium für Handel und Wiederaufbau, 1961, 365–488.

Ujváry Gábor

„Csendes sziget a nagy város kellős közepén” A berlini Collegium Hungaricum otthona

Bevezetés

A berlini Collegium Hungaricum történetéről a magyarországi levél- és kéziratárak mellett rengeteg forrás található németországi gyűjteményekben, elsősorban a szövetségi, a külügyi és a porosz állami levéltárban (Bundesarchiv; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz). A legértékesebb azonban az 1945-ig III. Frigyes Vilmosról, 1949-től Wilhelm von Humboldtról elnevezett berlini tudományegyetem Szlavisztikai és Hungarológiai Intézetének (Institut für Slawistik und Hungarologie) tulajdonában lévő, jelenleg a berlini Collegium Hungaricumban őrzött, 1999-ben általam rendezett iratgyűjtemény. Ennek állagai az 1916–1945 között működő egyetemi Magyar Intézet iratai mellett a Collegium Hungaricum, a Voggenreiter Verlag Magyar Osztálya, a Berlini Magyar Iskolaegyesület, a Bund Ungarischer Hochschüler fennmaradt dokumentumait, illetve Gragger Róbert¹ és Farkas Gyula² berlini hagyatékát őrzik.

A 2000-es évek közepétől a Klebelsberg-ösztöndíj segítségével öt hónapon át, rövidebb berlini tartózkodásaim során pedig – a Collegium Hungaricum vendégszeretetéét élvezve – további jó egy hónapot kutattam az említett központi német levéltárakban. Most korábbi gyűjtéseim apró töredékét, a Collegium Hungaricum épületére – illetve ehhez kapcsolódóan Klebelsberg Kuno³ 1925-ös németországi és Carl Heinrich Becker⁴ 1926-os magyarországi látogatására – vonatkozó forrásokat teszem közzé a külügyi levéltár anyagából, a Német Birodalom budapesti követsége fondjának 7. dobozából (PA AA, RAV 41 [Gesandtschaft Budapest] 7. K.). Arra törekedtem azonban, hogy a jegyzetekben az egyéb archívumokból származó iratrészletekkel egészítsem ki az alább

---

¹ Gragger Róbert (1887–1926) a berlini tudományegyetem magyar szemináriumának (1916), majd intézetének (1917) megalapítója, a Collegium Hungaricum megszervezője és első igazgatója. Életrajza: BESSENYEI, 1944.

² Farkas Gyula (1894–1958) a berlini tudományegyetem Magyar Intézetének lektora (1921–1926), vezetője (1928–1945; 1932-től nyilvános rendes egyetemi tanárként), a berlini Collegium Hungaricum kurátora (1930–1935), majd igazgatója (1935–1945), 1947-ben a göttingeni tudományegyetem Finnugor Szemináriumának alapítója, haláláig tanára. Életéről: FUTAKY–KESZTYŰS, 2003.

³ Klebelsberg Kuno (1875–1932) magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922–1931). Életrajza: UJVÁRY, 2014.

⁴ Becker, Carl Heinrich (1876–1933) orientalista, kultúrpolitikus, 1921-ben és 1925–1930 között porosz kultuszminiszter (Staatsminister für Geistliche, Unterrichts- und Medizinalangelegenheiten). Életéről: DÜWELL, 1971, 31–74; MÜLLER, 1991.

olvasható dokumentumokat, amelyek nem a véglegesen elküldött dokumentumok, hanem – többnyire géppel írt és kézírással javított – fogalmazványok („Reinkonzept”-ek), emiatt olykor nyelvtani hibák is előfordulnak bennük.

*

1918 őszétől – mindenekelőtt az első világháború elvesztése következtében – az addig egy nagyhatalom (az Osztrák–Magyar Monarchia) részeként a nemzetközi politikában is szerepet játszó Magyarország mindinkább zsugorodó, 1919 tavaszára területének és lakosságának nagy részét elvesztő állammá vált. A trianoni békeszerződéssel ugyan visszanyerte 1526-ban elvesztett önállóságát és függetlenségét, mégis külpolitikai vákuumba, harapófogóba került, mivel – Ausztria kivételével – a szomszédai ellenségnek tekintették és vele szemben már 1921-ben kialakították a kifejezetten magyarelles célú kisantant szorító gyűrűjét.

Ebből a kényszerhelyzetből a klasszikus diplomácia kevés kiugrási lehetőséget biztosított, az annál sokkal finomabb módszereket alkalmazó kulturális külpolitika viszont eredményes lehetett. Ezt ismerte föl Klebelsberg Kuno, illetve az 1920-as évek legelején még életképtelennek tartott Magyarország politikai, gazdasági és kulturális konszolidációját 1925–1926-ra sikeresen levezénylő Bethlen István miniszterelnök.

Emiatt az ország talpra állásában is fontos szerepet játszott a kulturális diplomácia, amelynek fő alakítója Klebelsberg Kuno, a „legnagyobb álmú” magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Mindebben olyan kiváló személyiségek segítettek, mint Károlyi Árpád,⁵ Gragger Róbert, Gerevich Tibor⁶ – Bécs, Berlin és Róma vonatkozásában –, illetve a minisztériumon belül Magyary Zoltán.⁷

Klebelsberg már a nagy háború idején, a kultusztárca államtitkáráként (1914–1917) is szorgalmazta a külföldi magyar „kulturális hídfőállások” kialakítását – 1917-ben az első magyar állami alapítású külföldi intézet, a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet létrehozása is jórészt az ő kezdeményezésére és bábáskodásával történt. 1920-ban a Magyar Történelmi Társulat elnökeként (1917–1932) nyitotta meg a bécsi, 1923-ban

⁵ Károlyi Árpád (1853–1940) a dualizmus és a két világháború közötti időszak jelentős, életének nagy részét Bécsben töltő magyar történész-leveltárosa, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv igazgatója (1909–1913), a Bécsi Magyar Történelmi Intézet igazgatója (/1920/ 1922–1928), a Bécsi Magyar Kulturális Intézetek (a Történelmi Intézet és a Collegium Hungaricum) államtitkári ranggal fölruházott kurátora (1924–1931).

⁶ Gerevich Tibor (1882–1954) a Horthy-korszak legnagyobb befolyással bíró, a magyar művészet külföldi megjelenését is szervező-irányító művészettörténész, a Római Magyar Történelmi Intézet igazgatója (1923–1927), a római Collegium Hungaricum igazgatója (1927–1930) és kurátora (1929–1936).

⁷ Magyary Zoltán (1888–1945) a magyar közigazgatás-tudomány nemzetközileg is ismert képviselője 1910-től – a hivatali ranglétrát végigjárva – dolgozott a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban. 1917-ben Klebelsberg titkára, 1920-tól a kultuszminisztériumban különböző vezető pozíciókat töltött be, 1922-től Klebelsberg egyik legközelebbi munkatársaként tudománypolitikai ügyekkel és a külföldi kulturális kapcsolatokkal foglalkozott, 1925-től a Tudománypolitikai Ügyosztály – ezzel egyben a Collegium Hungaricumok – főnöke volt. 1930-tól a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem tanszékvezetője. KOI, 2013, 109–134.

pedig – immár tárcavezetőként – újjászervezte a magánalapítású, Fraknói Vilmos által 1895-től működtetett Római Magyar Történeti Intézetet, 1924 őszén pedig Bécsben és Berlinben is Collegium Hungaricumot létesített.

Berlinben Gragger Róbert, minden idők egyik legkiválóbb kulturális diplomatája és Carl Heinrich Becker (1925-től már porosz kultuszminiszterként) volt a fő segítőtársa. Gragger mindössze 29 esztendősen, 1916-ban alapította meg a világ akkor egyik legkiválóbb tudományegyetemén, a berlinin a magyar szemináriumot, amelyet egy évvel később intézetté fejlesztett. Ő volt a Collegium Hungaricum ötletgazdája és első igazgatója. Kiváló német tudományos és politikai kapcsolatait – elsősorban Beckerhez fűződő szoros barátságát – ügyesen, vérbeli (tudomány)szervezőként használta föl, s így érte el, hogy a Collegium Hungaricum – a szerény kezdetek (1923–1926) után – a céljainak mindenben megfelelő otthonhoz juthasson Berlin szívében.

Forrásközlésemben ez utóbbi folyamatot kívánom bemutatni, néhány dokumentum kiemelésével, érzékeltetve, hogy rengeteg egyéb iratanyag is rendelkezésre áll még ezen kérdés alaposabb feltérképezéséhez.

A berlini Collegium Hungaricum első, háromemeletes – az egyetemhez viszonylag közeli Marienstraße 6. alatti – épületét 1923 februárjában vásárolta meg a magyar állam.⁸ A bentlakók kiköltöztetésének nehézségei miatt azonban a felújítási munkálatok elhúzódtak,⁹ így csak 1924 októbertől fogadhatták az első ösztöndíjasokat. Ebben Welczek¹⁰ német követnek is volt némi szerepe, hiszen 1924. augusztus 12-i kérésére¹¹ a német Külügyi Hivatal is támogatásáról biztosította a Collegiumot: október 9-i válaszában kijelentette, hogy a lakásínség-törvény következtében ugyan nem tudják az összes ottani lakást felszabadítani, ám az illetékes német minisztériumok mindent megtesznek ennek érdekében.¹²

Magyary Zoltán 1924. augusztusában 16 oldalas jelentést készített Klebelsbergnek a berlini Collegium Hungaricumról. „*Magam is tapasztaltam – írta –, hogy Gragger tudományos körökben mindenütt a legjobb ajánlólevél, és ezért ha magyar fiatal tudósok Berlinben óhajtanak tanulmányokat végezni, Gragger bármely szakma professzoránál különlegesen gondos bánásmódot és minden tudományos kérdésben általában a legjobb írá-*

⁸ MNL OL, K 27, 1923. december 7-i minisztertanácsi ülés, 40. n. p.

⁹ BUI, Gragger Róbert iratai, 6. dob. Gragger Farkas Gyulának 1924. január 22., február 25. és március 4. Uo. Magyary Zoltán Graggernek, 1924. augusztus 9. – A német külügyminisztérium 1924. február 29-i feljegyzése szerint: „[...] das Bezirkswohnungsamt Mitte auf die im Verein mit dem Preußischen Ministerium für Wissenschaft, Kunst und Volksbildung unternommenen Schritte nunmehr bereit erklärt hat, für die Gründung eines Ungarischen Studentenheims eine Wohnung im Hause Marienstraße 5 [6] zur Verfügung zu stellen. Nachdem das Bezirkswohnungsamt Tiergarten die baldmöglichste Erfüllung der daran geknüpften Bedingung, dem Inhaber dieser Wohnung, Hofrat Pollow, anderweit unterzubringen, zugesagt hat, ist Aussicht vorhanden, dass sich die auch von hier aus im Interesse der Beziehungen beider Länder warm begrüßte Gründung des Studentenheims wird bewerkstelligen lassen.” PA AA RZ 503/64483, Ungarisches Institut an der Universität Berlin.

¹⁰ Welczek, Johannes Hanno (Bernhard) Graf von (1878–1972) 1923-tól 1926-ig volt a Német Birodalom magyarországi követe.

¹¹ PA AA RAV 41/10. K.

¹² PA AA RAV 41/7. K.

nyitást tudja nekik biztosítani.” A ház megvétele a Marienstraßeen „rendkívül előnyösnek”, a Collegium céljaira megfelelőnek tartotta, annál is inkább, mivel „az egyetemről, a klinikáktól és a nagy állami könyvtártól mindössze néhány percnyi távolságban, tehát alkalmas helyen fekszik”, még akkor is, ha „nem különösebben előkelő negyedben”. Az épületnek egyelőre csak a 2. emeletét sikerült „barátságos, bár egyszerű” módon berendezni, ami hat fő elhelyezését teszi lehetővé, a teljes kiürítés után azonban 25 kollégistának lehet majd kényelmes szállása. Magyar a Collegium szervezeti, költségvetési ügyeinek és tulajdonjogi helyzetének mielőbbi rendezésére is tett javaslatokat.¹³

A Collegium első magyar állami ösztöndíjasa és az 1924/25. tanévben a „titkára”, Gál János (1892–1935) reáliskolai tanár – később a szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola tanára, irodalomtörténész – a következőket jegyezte föl a Marienstraße-i otthonról, ahova 1924. július 23-án érkezett: „Néhány vacsorázó ifjú embert találtam az asztalnál és egy régi, szűk kis háznak néhány még szűkösebb helyiségét a II. emeleten: ez volt akkor a Berliini Collegium Hungaricum. Inkább csak név, mint valóság. [...] Nem voltak még kollégisták sem; akik ekkor itt tartózkodtak, rövidebb időre kaptak csak hajlékot, de megvolt már, a »miénk« volt ez az öreg ház. [...] Öt szoba és egy konyha foglalt helyet a II. emeleten. Ebből kettő olyan kicsiny, hogy csak egy személyre való volt, egyet ebédlőnek kellett használni, úgyhogy tulajdonképpen csak a két nagyobbik utcai szoba állott még rendelkezésünkre négy ágygal. Am hamarosan lehetőség nyílt arra, hogy a IV-ik emeleti padláshelyiségeket is megszerezhetjük [sic!]. [...] szeptember végén a két szoba már egyszerű csinnal berendezve, tisztán várta a lakóit. Mert a volt pöttömnyi kis konyhácskát Gragger professzor úr fürdőszobának szánta. Fürdőszoba a Collegiumban! Álom volt ez akkor s mégis megvalósult. [...] December folyamán újabb s most már az előbbinél is jelentősebb terjeszkedésre nyílt kilátásunk: hat új helyiséget kaptunk! De milyen állapotban! Másfél hónapig tartott, mire a Collegium céljainak megfelelően átalakíthattuk. [...] Február végén készen, ragyogó tisztán várták az összes helyiségek a beköltözést, amely márc. 1-re meg is történt a Collegium összes tagjainak legszemélyesebb asszisztálása mellett. Új honfoglalás volt: hogyan tették volna szívesen! [...] szép fejlődésre tekinthet vissza a Collegium ez évben. Az év elején volt hat helyisége, ma van tizennégy, ez 233 %-os gyarapodást jelent. A külső falak még a régié, az idők és a Stadtbahn fekete patináját hordván magukon, de belül sok minden megifjodott, talán nemcsak a falakon, hanem – mint reméljük – a lelkekben is.”¹⁴

Az ösztöndíjasok szállásául szolgáló szobák gyarapodása ellenére hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a Marienstraße-i épület – mivel a további bővítésére nem volt lehetőség – nem felel meg Klebelsberg és Gragger nagyszabású, 30–60 stipendista elhelyezését célzó terveinek. Ezért Gragger 1925 szeptemberétől szorgalmazta, hogy a Collegium Hungaricum új otthona az 1911-ben alapított Vilmos Császár Társaság¹⁵ által 1912-től létrehozott, egyetemektől független német kutatóintézet-hálózati központban, a Berlin

¹³ BUI, CH iratai, 1. dob. Magyar Zoltánnal folytatott levelezés (1924–1929).

¹⁴ BUI, CH iratai, A CH története (Gál János az 1924/25. évről [kötet]). Lásd még: OSZKK Lt, Gragger Róbert Klebelsberg Kunónak, 1924. december 29.; Gragger Magyar Zoltánnak, 1924. december 30.

¹⁵ Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft; jogutódja napjainkban a Max-Planck-Gesellschaft.

belvárosától tömegközlekedéssel viszonylag gyorsan megközelíthető Dahlemben legyen.¹⁶ 1926. január közepén azonban ennél is kedvezőbb helyszínt talált a Collegiumnak. Közvetlenül a berlini egyetem mellett, a Dorotheenstraßen, egészen közel az Unter den Lindenhez eladásra kínálták a Herz-palotát, amelynek vételi jogát – gyaníthatóan Becker porosz kultuszminiszter közbenjárására – az egyetem átengedte a Collegiumnak.¹⁷ Ezután – a magyar követség 1926. március 30-i jegyzékében foglalt kérésnek eleget téve – a porosz kormány engedélyezte, hogy a Dorotheenstraße 2. alatti telket és épületet az 1922-ben létrehozott Országos Magyar Gyűjteményegyetem vehesse meg és annak nevére telekkönyvezhessék (erről május 22-én értesítették a követséget).¹⁸

Erről a folyamatról, a Collegium Hungaricum bővítéséről, berendezéséről, ebben a porosz és a német birodalmi kormány segítségéről, tágabban a korabeli magyar–német tudományos-kulturális kapcsolatok alakulásáról szólnak az alább közzétett dokumentumok.

Források¹⁹

1.

Welczek követ jelentése a dahlemi Collegium Hungaricum tervéről²⁰

Budapest, den 4. September 1925.

Nr. 174/P3

Inhalt: Bauplatz für ein ungarisches Institut in Dahlem

Der ungarische Kultusminister Graf Klebelsberg teilte mir gestern mit, dass er die Absicht habe in erhöhten Masse[n] als bisher, ungarische Studenten an die Universität bzw. an die Technische Hochschule in Berlin zu schicken. Im Laufe der Unterhaltung führte Graf Klebelsberg aus, dass die alte Generation Ungarn fast ausschliesslich ihre Ausbildung in Berlin oder Österreich genossen habe.²¹ Nach dem Kriege sei hierin insofern eine

¹⁶ OSZKK Lt, Gragger Róbert Klebelsberg Kunónak, 1925. április 18., november 4. és 24. Lásd még: BUI, Gragger Róbert iratai, 6. dob., levelezése Klebelsberggel, Gragger Klebelsberg Kunónak, 1925. április 18., október 6.; Uo. 7. dob., levelezése Magyary Zoltánnal, Gragger Magyary Zoltánnak, 1925. október 5., november 3. – A német forrásokban: PA AA RZ 503/64483, Ungarisches Institut an der Universität Berlin, 1926. február 11. és 26.

¹⁷ Az épület 1945-ig tartó történetének áttekintése: UJVÁRY, 2013, 231–246. Lásd még: SCHNEIDER, 1992, 89–90.

¹⁸ PA AA, RZ 503/64483, Ungarisches Institut an der Universität Berlin.

¹⁹ Valamennyi közölt dokumentum jelzete: PA AA RAV 41/7. K.

²⁰ Ugyanez a dokumentum megtalálható még: PA AA, RZ 503/64483, Ungarisches Institut an der Universität Berlin.

²¹ 1867-től, különösen a század utolsó évtizedétől nagyságrendekkel növekedett a német – elsősorban a berlini, a lipcsei és a müncheni – egyetemek magyarországi diákokra gyakorolt vonzereje, miközben a bécsi egyetemé és az osztrák felsőoktatási intézményeké az 1890-es évektől – a bécsújhelyi Katonai

Änderung eingetreten, als die wenigsten Studenten in der Lage seien aus eigenem Mittel die Kosten eines Auslandsstudium zu bestreiten. Infolge dessen sei das Studium von ungarischen Studenten an deutschen Universitäten wesentlich zurückgegangen. Andererseits hätten verschiedene Ententeländer, namentlich Frankreich, versucht, durch Abhaltung von staatlich subventionierten Sprachkursen in Budapest sowie durch Gewährung von beträchtlichen Stipendien, immer mehr ungarische Studenten an ihre Hochschulen zu ziehen.²² Graf Klebelsberg versicherte mir, wie schon so oft, dass ihm eine derartige Entwicklung keineswegs erwünscht sei und dass er nach wie vor der Ansicht verträte, dass die ungarische Jugend am besten an deutschen Hochschulen ihre Ausbildung genösse. Um möglichst viel ungarische Studenten nach Deutschland zu bringen, sowie überhaupt eine Basis für eine enge Verflechtung Ungarns mit den deutschen Hochschulen zu schaffen, trüge er sich mit dem Gedanken, in Dahlem bei Berlin ein ungarisches Institut zu errichten.²³ Wie mir Graf Klebelsberg streng vertraulich mitteilte, hat er für diese Zwecke ein Kapital von 250.000 Goldkronen gestellt, für den Bau des Hauses. Was die Erwerbung des Baugeländes verlangt, für das Mittel nicht zur Verfügung stehen, würde er es warm begrüßen, wenn der preussische Staat das erforderliche Gelände der ungarischen Regierung geschenkt überlassen könnte.

Ich habe diese Angelegenheit auch mit Professor Gragger gesprochen, der mir mitteilte, dass er in Berlin mit den zuständigen Stellen wegen der Beschaffung eines geeigneten Baugeländes bereits Verhandlungen gepflogen habe. Auf Veranlassung des Herrn Kultusministers Dr. Becker soll das Preussische Finanzministerium sich bereit erklärt haben, einen Teil des Gartens des Asiatischen Museums in Dahlem für die Errichtung eines ungarischen Instituts zur Verfügung zu stellen, allerdings nicht als Geschenk, sondern unter der Bedingung, dass die auf dem Grundstück errichteten

---

Akadémia és a bécsi Hadmérnöki Akadémia kivételével – a korábbihoz képest jelentősen csökkent. SZÖGI, 2022, 169–240.

²² A francia kormány 1921-től biztosított ösztöndíjat magyarországi diákoknak. „A francia kormány a francia szellemi befolyásnak Magyarországon való erősítésére törekedvén és a francia tudományos kapcsolatok előmozdítására, 1921-ben 10, 1922-ben 6, 1923-ban 10, 1924-ben 8 egyetemi hallgató és két tudós részére adományozott a Párizsban való megélhetést lehetővé tevő ösztöndíjat.” KÜLFÖLDI, 1925/26, 16.

²³ E gondolat valószínűleg Graggertől származott, aki 1925. április 18-án jelentette Klebelsbergnek: „A Collegium és az Institut [az egyetem Magyar Intézete] elhelyezésére nézve régóta azt tervezem, hogy ezt a két intézményt lehetőleg egy telepen, Dahlemben építsük fel. A Marienstr.-i épületet ideiglenes megoldásnak tekinteném, amely igen szerencsésen sikerült, különösen a kedvező házvétel következtében. Azonban a nagy városok fejlődése mindinkább odafele tendál, hogy a házakat kivigyék az egészséges perifériákra és gyakran közlekedő gyorsvasutakkal hamar ériék el a város szívéét. [...] A Collegiumot egy 30 szobából és közös helyiségekből álló modern épületnek tervezem, amelynek költségeit részben a Marienstr.-i ház eladásából, részben pedig magánosoknál való gyűjtés útján lehetne előteremteni. Az Intézet felépítését pedig a porosz állam vállalná és egy nagyobb tervem alapján, amely szerint a Magyar Intézettel együtt kiköltöznék ugyancsak erre az óriási telepre az Orientalisches Seminar, az Ost-europäisches Seminar és az ezekkel összefüggésben álló Keleteurópa és Ázsia tanulmányozására létesített intézmények.” OSZKK, Lt.

Gebäude Eigentum des Preussischen Staates werden und die ungarische Regierung lediglich das Nutzniessungsrecht behält.²⁴

Nach meiner Unterredung mit Graf Klebelsberg habe ich den Eindruck, dass man stark damit rechnet, das Baugelände von der Preussischen Regierung als Geschenk zu erhalten. Da der Plan des Grafen Klebelsberg, in erhöhtem Masse ungarische Studenten an deutschen Hochschulen studieren zu lassen, auch in unseres Interesse [sic!] liegt, möchte ich empfehlen, dass unsererseits alles geschieht, um die Verwirklichung dieses Planes zu erleichtern und zu fördern. Graf Klebelsberg kommt bekanntlich auf Einladung des Herrn Ministers a. D. Dr. Schmidt-Ott²⁵ und des Herrn Kultusminister Dr. Beckers am 21. ds. Mts. auf einige Tage nach Berlin.²⁶ Er wird dann seinen Plan des Instituts allen kompetenten Stellen vortragen und ich glaube, dass es nicht nur für den Grafen Klebelsberg eine grosse Freude, sondern auch für uns ein Gewinn wäre, wenn man bei dieser Gelegenheit dem ungarischen Kultusminister mitteilen könnte, dass das erforderliche Baugelände von der preussischen Regierung Ungarn als Geschenk überlassen wird.

W. 4/IX.

2.

Welczek követ jelentése Klebelsberg berlini útjáról Deutsche Gesandtschaft, Budapest, den 9. Oktober 1925.

A. Nr. 196/P.3.

Mit Beziehung auf VI.B 7885

Inhalt:

Die Reise des ungarischen Kultusministers Grafen Klebelsberg nach Berlin.

Der ungarische Kultusminister Graf Kuno Klebelsberg wird der Einladung des Präsidenten der Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft Exzellenz Schmitt-Ott,

²⁴ Minderre Gragger több ekkoriban – Magyary Zoltánnak 1926. október 5-én és november 3-án, illetve Klebelsberg Kunónak 1925. október 6-án, november 4-és és 24-én – írt levelében is kitért. (BUI, Gragger Róbert iratai, 7. dob., levelezése Magyary Zoltánnal, 6. dob., levelezése Klebelsberg Kunóval.) Lásd még: Magyary Zoltán levele Gragger Róbertnek, 1925. augusztus 9. (BUI, Gragger Róbert iratai, 7. dob., levelezése Magyary Zoltánnal.)

²⁵ Friedrich Schmidt-Ott (1860–1956) 1917–1918-ban porosz kultuszminiszter, 1920 és 1934 között a német tudománypolitikát meghatározó, jórészt az ő elképzelései alapján alapított szervezet, a Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft elnöke. Klebelsberg meghívására 1924 szeptemberében és 1929 júniusában is meglátogatta Magyarországot, ahol 1929-ben a budapesti tudományegyetem az orvostudományok tiszteletbeli doktorává avatta és az I. osztályú Magyar Érdemkeresztet is megkapta Horthy Miklóstól. Emlékezéseiben szeretettel és megbecsüléssel idézte fel Klebelsberg alakját és magyarországi élményeit. SCHMIDT-OTT, 1952, 214–217, 266–275.

²⁶ Klebelsberg berlini látogatására végül 1925. október 20–24. között került sor. Erről lásd a következő dokumentumot.

der im vergangenen Jahr hier sein Gast war und des Preußischen Kultusministers Herrn Becker nach Berlin Folge leisten und in Begleitung des Ministerialrates Schwab²⁷ und des Sektionsrates von Magyary [Zoltán] am 19. d. M. die Reise nach Deutschland antreten.

Wie ich im hiesigen Kultusministerium erfahre, haben Exzellenz Schmitt-Ott und Herr Minister Becker folgendes Programm vereinbart bzw. gutgeheissen:

20. abends: Essen im kleinen Kreise bei Exzellenz Schmitt-Ott,

21. mittags: Frühstück bei Herrn Minister Becker,

21. abends: Vortrag des Grafen Klebelsberg in der Aula der Universität,²⁸ daran anschliessend Bierabend,

22. mittags: Frühstück entweder beim Herrn Reichskanzler oder beim Herrn Aussenminister, nachmittags Empfang beim Herrn Reichspräsidenten, abends Vorstellung in der Oper, nachher gedachte ich die ungarischen Herren, sowie Exzellenz Schmitt-Ott, Minister Becker u. a. zu einem kleinen Supper entweder in die „Deutsche Gesellschaft“ oder den Automobilclub einzuladen,²⁹

23. Frühstück auf der ungarischen Gesandtschaft, abends Empfang, veranstaltet von der Gesellschaft der Freunde Ungarischen Instituts in Berlin.³⁰ Die Vormittage und

²⁷ Sváb (Schwab) Gyula (1879–1938) építész, 1908-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium műszaki ügyosztályának helyettes vezetője, 1922-től főnöke. Már a dualizmus idején a népiskola-építési program egyik irányítója, 1929-től a műegyetemen a rajzi tanszék és tervezés professzora. (Lechner Lóránd: Sváb Gyula. *Technika*, 1938. február, 33.)

²⁸ Bár erről az előadásról (*Magyar kultúrpolitika a háború után*) számos újságcikk jelent meg, annak dátumát Klebelsberg első vastkos kötetében (KLEBELSBERG, 1927, 213.) és másutt is – tévesen – október 20-ára datálta. Beszédében tényként közölte, hogy a „nyugatnak irányuló kultúrprogram megvalósításának egyik legfontosabb momentuma a dahllemi magyar kollégium létesítése”. (Klebelsberg Kuno: *Magyar kultúrpolitika a háború után. Néptanítók Lapja*, 1925/XLI–XLII, 1–11, 8.) Erre az utazása előtti interjúban is utalt: „A cél, ami Berlinbe vezet, tehát az is, hogy a porosz kultuszminiszterrel végleg megbeszéljem Dahalenben [sic!] egy olyan magyar kultúrintézmény megteremtését, mely hajlékul és munkaműhelyül szolgálja a Berlinben tanuló magyar egyetemi hallgatóknak és az ott tudományos kutatásokat folytató ifjú magyar tudósoknak. Collegium Hungaricum lesz a berlini magyar intézmény címe és még az ősszel meg akarom kezdeni az építési munkát.” (Csergő Hugó: „Ahol harminc évvel ezelőtt diáknak avattak, oda most magyar miniszterként térek vissza”. Gróf Klebelsberg Kuno elutazott Berlinbe. *Pesti Napló*, 1925. október 20. 6.)

²⁹ Az e napi program annyiban változott, hogy a német birodalmi kormány nevében Schiele belügyminiszter adott reggelit Klebelsberg tiszteletére, „amelyen [Hans] Luther dr. birodalmi kancellár, [Gustav] Stresemann dr. birodalmi külügyminiszter, [Otto von] Schieben [helyesen: Schlieben] pénzügyminiszter, [Otto] Gessler [helyesen Gefler] hadügyminiszter, Becker [porosz] kultuszminiszter, Welczek gróf budapesti német követ, Wettstein János berlini magyar ügyvivő, Schwab [sic!] miniszteri tanácsos, Magyary osztálytanácsos, Gragger tanár és mások jelentek meg. / Délután Klebelsberg gróf látogatást tett a német tudományos testületek szövetségének otthonában. Ezután [Adolf von] Harnack titkos tanácsos adott a magyar miniszter tiszteletére ebédet, amelyre a kiváló tudósok egész sora [köztük Albert Einstein is] hivatalos volt. [...] Este az állami operában díszelőadás volt, amelyen Kleiber Erich főzeneigazgató dirigálta Liszt Rákóczi rapszódiaját, [Max von] Schillings pedig Mona Lisa című operáját.” Klebelsberg Kunó gróf Berlinben. *Budapesti Hírlap*, 1925. október 23. 7.

³⁰ Ezen a napon meglátogatta „[...] a Kaiser Wilhelm tudományos intézetet, az állami levéltárt, a[z egyetemi] magyar intézetet, a magyar elemi iskolát és Gragger Róbert tanár Collegium Hungaricumát. Délután 2 órakor a miniszter tiszteletére a magyar követségen dezsóné [dejeuner – ebéd] lesz, este 7 óra tájban a német hírlapírókat fogja fogadni a közoktatási miniszter, azután a berlini magyar hírlapírókat

Nachmittage sind durch Besichtigungen von Museen und anderen Sehenswürdigkeiten angefüllt.³¹

Über die Laufbahn und Persönlichkeit des ungarischen Kultusministers ist folgendes zu berichten: der Wirkliche Geheime Rat Graf Klebelsberg entstammt einer in den Türkenkriegen nach Ungarn gekommenen Tiroler Adelsfamilie, aus der eine Reihe tüchtiger Offiziere hervorgegangen sind. Er studierte iura et cameralia an den Universitäten Budapest, Berlin, München und Paris,³² erwarb das Doktorat der Staatswissenschaften und Rechte an der Budapester Universität und machte Studienreisen nach Deutschland, Frankreich, Spanien, Italien, Griechenland, Holland, Belgien und Marokko. Klebelsberg ist Ehrenmitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Präsident der Ungarischen Historischen Gesellschaft, Ehrenmitglied der Pädagogischen Gesellschaft usw. Er gab der literarischen Nachlass Graf Stefan Széchényi [sic!] heraus,³³ nahm als Historiker an den turkologischen Forschungen in Byzanz teil³⁴ und organisierte das ungarische Institut in Konstantinopel.

Graf Klebelsberg, auf einem Jesuiten-Gymnasium³⁵ antrat 1898 als Ministerialkonzipist im Ministerpräsidium den ungarischen Staatsdienst ein, wurde 1910 Richter des Verwaltungsgerichtshofe[s], 1914 administrativer Staatssekretär im Ministerium für Kultus und Unterricht und 1916 politischer Staatssekretär im Ministerpräsidium unter dem Graf Stefan Tisza.³⁶ Seitdem nahm er regen Anteil am politischen Leben und wurde 1917 als Mitglied der liberalen Tisza-Partei zum Reichstagsabgeordneten von Klausenburg gewählt. Während des Kommunismus erging ein Haftbefehl gegen den Grafen, ohne daß es indes gelang seiner Person habhaft zu werden. 1920 in Ödenburg zum Abgeordneten der ersten Nationalversammlung mit christlich-nationalem Programm gewählt, wurde er Mitglied der vom Grafen Bethlen gegründeten Einheitspartei. 1921 zum Minister des Innern im Kabinett Bethlen ernannt, vertauschte er dieses Portefeuille alsbald mit

---

kéreti magához. Este fél 9 óraker a Magyar Intézet barátainak társasága a Kaiser-Hofban lakomát rendez gróf Klebelsberg tiszteletére [...]. Klebelsberg szombaton reggel indul vissza Budapestre. *Az Est*, 1925. október 24. 12.

³¹ A látogatásról részletesen tudósítottak a magyar napilapok, összefoglalóan beszámolt róla: Klebelsberg Kunó gróf Berlinben. *Néptanítók Lapja*, 1925/XLI–XLII, 35–37. Utazásának ambiciózus céljáról a *Pesti Napló* tudósítójának így nyilatkozott: „Berlini látogatásom célja, hogy a Collegium Hungaricumot kiépítsük. E kollégium ezideig 10–12 hallgatónak adott helyet; ezentúl 60–70 magyar ifjút kívánunk a kollégium révén olyan ismeretekhez juttatni, amelyeket a berlini egyetemeken elsajátíthatnak.” Klebelsberg kultuszminiszter Berlinben. *Pesti Napló*, 1925. október 21. 11.

³² Bár Klebelsberg maga is többször említette müncheni és párizsi tanulmányait, nincs nyoma annak, hogy ezekre az egyetemekre bármikor beiratkozott volna.

³³ Klebelsbergnek ugyan minden szempontból kulcsszerepe volt abban, hogy a *Magyarország újabbkori történetének forrásai* című monumentális forráskiadás-sorozat első kiadványaként – Károlyi Árpád könyvterjedelmű bevezetőjével és szerkesztésében – *Gr. Széchényi István döblingi irodalmi hagyatékának* két kötete megjelenhetett (1921 és 1922; a 3. kötet 1925-ben, Tolnai Vilmos szerkesztésében látott napvilágot), ám ő „csak” ennek előfeltételeit teremtette meg.

³⁴ Ez az információ is téves.

³⁵ Klebelsberg valójában az egész országban jó hírnévnek örvendő székesfehérvári cisztercita főgimnázium diákja volt, 1885-től 1893-ig.

³⁶ Klebelsberg 1917-ben volt – mindössze tíz héten át – Tisza István miniszterelnök politikai államtitkára.

demjenigen vom Kultus und Unterricht.³⁷ In letzter Zeit wurde er wiederholt zum Kandidat für das Außenministerium sogar für Ministerpräsidentenschaft genannt für den Fall, daß Graf Bethlen, dessen Gesundheit nicht die beste ist, zurücktreten sollte.

Graf Klebelsberg ist ein hochkultivierter Mann und ein guter Kenner der deutschen Literatur und Kunst; er ist davon überzeugt, daß die Aufrechterhaltung und Förderung deutscher Kultur und Sprache in Ungarn zu den vornehmsten Aufgaben des ungarischen Kultusministeriums gehört, eine Auffassung, die bedauerlicherweise nicht von allen seinen Untergebenen geteilt wird.

Mit Rücksicht auf die aufzeichnende Behandlung und herzliche Aufnahme, die eine Reihe deutscher Gelehrter und Künstler in den letzten Jahren hier durch den Grafen Klebelsberg genossen haben, und im Hinblick auf den Einfluß des Kultusministeriums auf die Ausbreitung und Pflege deutscher Kultur in Ungarn möchte ich ganz besonderen Wert darauf legen, daß unsere ungarischen Gäste nur die besten Eindrücke von ihrem Berliner Besuche hierher mitnehmen.

Ich werde, wie vereinbart, am 20. früh in Berlin eintreffen und bis zur Abreise des Grafen Klebelsberg dort verbleiben.³⁸
gez. Welczek

---

³⁷ 1921. december 3. és 1922. június 6. közzött volt belügyminiszter, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetését 1922. június 16-án vette át.

³⁸ Klebelsberg 1925. október 31-én, Beckerhez írt levelében így értékelte berlini útját: „Ich kann getrost behaupten, dass in meinem Vaterlande ein ausländisches Ereignis schon lange nicht solch einen tiefen Eindruck hervorgebracht hat als die unvergleichliche Gastfreundschaft, die in Deutschland dem ungarischen Minister zuteilwurde. Wenn Sie uns einmal die Ehre Ihres Besuches schenken und in unserer Mitte verweilen werden, werden Sie wohl sehen, mit welch' aufrichtiger Zuneigung und Bewunderung wir Ungarn die Sympathien der grossen deutschen Nation erwidern. Ich habe sowohl unseren Reichsverweser als auch dem Ministerpräsidenten Graf Bethlen bereits Bericht erstattet über den mir zuteilgewordenen unvergleichbaren Empfang und besonders über die aufrichtige Sympathie die speziell Eure Exzellenz der ungarischen Nation gegenüber bewiesen haben und die uns in mitten unserer traurigen Lage doppelt wertvoll ist. / Ganz besonders danke ich Ihnen, es mir ermöglicht zu haben den Bau des Collegium Hungaricum zu Dahlem zu beginnen [...]“ Becker november 20-i válasza szerint: „Gewiss galt das ungewöhnliche Echo, das Ihr Besuch in der Hauptstadt des Reiches auslöste, auch der traditionellen Freundschaft für Ungarn; aber es lag doch in der allgemeinen Anerkennung, die Ihr persönliches Auftreten fand, eine Huldigung vor dem Manne und seiner Leistung. [...] Noch mehr aber hat es mich innerlich beschäftigt und bewegt, einmal mit einem befreundeten Kollegen eines nichtdeutschen Landes in voller vertrauensvoller Aussprache alle diese Probleme erörtern zu können, die man sonst nur in engem Kreise des Ressorts oder bestenfalls in gedanklichem Austausch mit anderen deutschen Ministern der Einzelstaaten erörtert. [...] Unsere Beziehungen werden nun nicht mehr abreißen, und die großzügige Gründung, die Sie in Berlin planen, wird Anlass genug geben, in ständiger Fühlung zu bleiben. Es vergeht kein Tag, an dem ich nicht mit unserem Freunde Professor Gragger die Einzelheiten des Neubaus bespreche, und ich hoffe, dass auch die noch schwebenden juristischen Fragen bald eine glückliche Lösung finden werden.“ GStA PK VI. HA, NI C.H. Becker, 5754.

3.

Levetzow³⁹ ügyvivő a berlini Collegium Hungaricum új épületének megvásárlásáról⁴⁰

Budapest, den 11. Februar 1926.

A. Nr. 24 P.3.

Am Anschluß an die Berichte
vom 4.9. v. J., A. Nr. 174
und vom 9.10. v. J., A. Nr. 196
Inhalt:

Ungarisches Institut in Berlin.⁴¹

Der Ungarische Kultusminister Graf Klebelsberg teilte mir gestern mit, daß der Ungarischen Regierung das sogenannte Herz'sche Palais in der Dorotheenstrasse in der Nähe der Universität zum Kauf angeboten worden sei. Er habe die Absicht, diesen Gebäudekomplex mit Garten zu erwerben, falls der Preis ein nicht zu hoher sei und das Ungarische Institut nicht in Dahlem, sondern dort zu errichten.⁴² Professor Gragger sei beauftragt, den Kauf abzuschliessen; er habe ihm zu diesem Zwecke eine Million Goldkronen zur Verfügung gestellt.⁴³

³⁹ Levetzow, Werner von (1886–1967) 1925 és 1927 között volt követségi tanácsos a budapesti német követségben.

⁴⁰ Ugyanez a dokumentum megtalálható még: PA AA, RZ 503/64483, Ungarisches Institut an der Universität Berlin.

⁴¹ Egy hónappal a jelentés előtt, 1926. január 9-én Klebelsberg még a dahlemi építkezés közeljövőbeli megkezdéséről számolt be Beckernek: „Ich hörte von Richter zu meiner grossen Freude, dass Dank den Bemühungen Eu. Exzellenz die Angelegenheit des Dahlemer Baugrundes doch endlich langsam in Ordnung gebracht wird. Aus Gründen, die ich Herrn Richter mitgeteilt habe, wäre es mir sehr erwünscht, den Bau gleich zu Anfang des Frühjahres beginnen zu können.” GStA PK VI. HA, Nl C.H. Becker, 5754.

⁴² Az 1926. február 5-i minisztertanácson a pénzügyminiszter terjesztette elő Klebelsberg kérését, annak érdekében, hogy „14.500 millió koronát a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak rendelkezésére bocsáthassanak, előlegképpen a tárcájának 1926/27. évi költségvetési beruházásai terhére, abból a célból, hogy a berlini Collegium Hungaricum részére házat vásárolhasson.” Az indokolás szerint: „A berlini kollégium elhelyezése eredetileg Berlin-Dahlemben tervezetett, egy a porosz állam által rendelkezésre bocsátandó telken. Ez a megoldás azonban a jelenlegi berlini építési költségek mellett rendkívül költséges lenne. Most alkalom kínálkoznék közvetlenül az egyetem mellett egy megfelelő kész épületet vásárolni. Az épületnek vételára a kultuszminiszter úr közlése szerint 1.000.000 aranymárka, kilátás van azonban arra, hogy azonnali kifizetés esetén 800.000 aranymárkáért is meg lehet kapni a házat. [...] Megjegyzem, hogy a népszövetségi főbiztos úr az előlekezéshez hozzájárult.” MNL OL, K 27, 1926. február 5-i ülés, 28. n. p.

⁴³ Gragger éppen a jelentés készítésének napján, 1926. február 11-én tudósította Klebelsberget: „Vasárnap este óta, mióta visszaérkeztem Berlinbe, küzdök a házáért. A tárgyalásokat annyira vittem, hogy a tulajdonosok hajlandók 100 ezer márkát engedni, vagyis 900 ezer márkáért átengedni a házat. A kultusz- és a pénzügyminisztérium tanácsosai és építész szakértői megvizsgálták a két épületet; nézetük szerint a pusztá telek épületek nélkül többet ér egymillió márkánál, az egésznek békebeli értékét két és félmillió-

Des weiteren verständigte mich Graf Klebelsberg davon, daß er heute den stellvertretenden Vorsitzenden der Notgemeinschaft der Ungarischen Wissenschaften, Professor von Grosz,⁴⁴ nach Berlin entsenden würde, um dort mit Minister a. D. Schmitt-Ott Besprechungen abzuhalten bezüglich Angliederung von ungarischen Institutionen und wissenschaftlichen Verbänden an die Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaften.⁴⁵ Dieser Schritt scheint Zusammenhang damit zu stehen, daß Graf Klebelsberg sich von der Tätigkeit unter der Aegide des Völkerbundes in Paris geschaffenen Instituts für intellektuelle Zusammenarbeit wenig Erfolg spricht, insbesondere nachdem an dessen Spitze nunmehr ein Rumäne steht.⁴⁶

(Unterschr. d. Hrn. Gesch. Trägers)

gez. Levetzow

---

ra becsülik. [...] az elülső monumentális épület, amely 35 helyiségből áll, a refraktóriumot, a társalgót és a reprezentatív helyiségeket, valamint a végzeteknek tudományos intézetét foglalná magában és, ha Excellenciád beleegyeznék, esetleg én is odaköltöznék. A hátsó épület a klasszikus stílusban kiépítve, modern berendezéssel adná a főiskolai internátust. Erre a célra azonban az egymillión kívül még kétszáz ezer márkára lenne szükség, amely természetesen évek folyamán lenne amortizálható, a kifizetés egyáltalán nem lenne sürgős. Ezzel a koncepcióval, tekintve, hogy az egész épület a szép kertre lesz rákomponálva, valóban végleges, gyönyörű megoldás válnék lehetővé. Ha Excellenciád ezeket a további terveket engedélyezni méltóztatik, akkor távirati rövid engedélyt kérek, addig a tárgyalásokat halogatom. [...] Ez az alkalom, amely számunkra most kínálkozik, soha többé nem fog visszatérni. [...] Becker miniszter úr a legnagyobb lelkesedéssel állott ügyünk szolgálatába.” BUI, Gragger Róbert iratai, 6. dob., levelezése Klebelsberggel. Lásd még uo. 7. dob., levelezése Magyarival, Gragger Magyarinak, 1926. február 16. és 20., illetve Magyar Graggernek 1926. február 17.

⁴⁴ Ilyen elnevezésű szervezet nem létezett Magyarországon. Grosz Emil (1865–1941) személynévprofesszor számos hazai és külföldi szervezetnek volt vezetőségi tagja, az 1910-ben alakult Felsőoktatásügyi Egyesületben az orvosi szakosztályt vezette. KOVÁCS I., 2012, 63–66. Talán arra célzott a jelentés, hogy az utóbbi szervezet keretében jött létre az a „Főiskolák tudományos munkájának biztosítására alakult bizottság”, melynek feladata a társadalom legszélesebb rétegeinek bevonásával, adományok gyűjtésével stb. megkeresni annak a módját, hogy nagy szegénységünk közepette, hogyan menthetjük meg hazánk legnagyobb kincsét: a magyar tudományosságot és hogyan biztosíthatjuk az egyetemeken és főiskolákon folyó és az állam leszegényedése miatt megbénult tudományos munkát”. Ennek volt az alelnöke Grosz, ám ezt a szervezetet már a jelentés írása előtt, 1925. június 14-én feloszlatták. MAGYARY, 1927, 502–503.

⁴⁵ Grosz Emil részletes beszámolót küldött a Schmidt-Ott-tal 1926. február 14-én történt megbeszéléséről, amelyet a német követ 1926. március 22-én – német nyelvre fordítva – továbbított a külügyminisztériumnak: PA AA, RZ 503/64483, Ungarisches Institut an der Universität Berlin. Ebben Grosz a Collegium új épületéről is szólt. Rendkívül előnyösnek gondolta a vételt, kiemelve, hogy a nagyon jó állapotban lévő palota – amelyet ő tévesen Konbelsdorff-palotaként azonosított (ez később a berlini egyetem Magyar Intézetének az otthona lett, így a Collegiummal közvetlen szomszédságba került) – kerti telekrészét a porosz kormány ajándékozta a Collegiumnak.

⁴⁶ A Nemzetek Szövetsége 1922-ben a nemzetközi szellemi együttműködés céljaira hozta létre a Commission Internationale de Coopération Intellectuelle-t, amelynek ebben az időben (1923-tól 1930-ig) George Oprescu (1881–1969) román történész volt a titkára. A szervezetnek – amelynek magyar „fiók-egyesületét” az MTA 1923-ban Értelmi Együttműködés Nemzeti Bizottsága néven alapította meg – Magyar Zoltán volt az állandó magyar képviselője. MAGYARY, 1927, 551–559.

4.

Levetzow ügyvivő a berlini Collegium Hungaricum új épületének megvásárlásáról⁴⁷

Budapest, den 26. Februar 1926.

A. Nr. 37/P.3.

Am Anschluß an den Bericht vom 11. d. M., A. Nr. 24/P.3.

Inhalt:

Ungarisches Institut in Berlin.

Wie mir heute der ungarische Kultusminister Graf Klebelsberg mitteilte, ist das in nebenstehendem Bericht erwähnte Herz'sche Palais in der Dorotheenstrasse in Berlin für Rechnung der ungarischen Regierung für den Preis von 450.000.- Mark⁴⁸ angekauft worden. Graf Klebelsberg hat die Absicht, noch weitere 3-400.000.- Mark für Restaurierungen und Neubauten zu investieren.⁴⁹ Das Palais selbst soll im Wesentlichen so erhalten werden, wie es jetzt ist. Da dort keine geeigneten Schlafräume vorhanden sind, beabsichtigt Graf Klebelsberg auf dem dazugehörigen Grundstück ein weiteres Wohngebäude zu errichten, in dem für etwa 40 Universitätshörer Schlafräume geschaffen werden sollen.⁵⁰ Ausserdem aber ist es vorgesehen, die Einrichtung von Schlafräumen für

⁴⁷ Ugyanez a dokumentum megtalálható még: PA AA, RZ 503/64483, Ungarisches Institut an der Universität Berlin.

⁴⁸ Nyilvánvaló elírás, a több forrásban is előforduló vételár 750 000 márka volt. Miként Klebelsberg Schmidt-Ottot 1926. március 8-án tudósította: „Igen tisztelt Barátom már bizonyára hallott arról, hogy a Herz-féle házat, Dorotheen Strasse 2 szám alatt 750.000 arany márkáért megvásároltam. Minthogy 60 magyar ösztöndíjas elhelyezéséről van szó, további 450.000 arany márkáért a két utcára szóló telken még építkeznem kell.” OSZKK, Lt. [A németül postázott levél változata.]

⁴⁹ Az 1926. február 5-i – a Dorotheenstraße-i épület megvételét lehetővé tévő – ülése után a március 12-i minisztertanács a pénzügyminiszter kérésére arról határozott, hogy 2 500 000 000 koronát bocsátanak Klebelsberg rendelkezésére, „előlegképpen a tárcájának 1926/27. évi költségvetési beruházásainak terhére, a berlini Collegium Hungaricum részére vásárolt ház vételár hátralékára és az átalakítási költségekre”. MNL OL, K 27, 1926. március 12-i ülés, 7. n. p. Gragger 1926. március 5-én részletesen beszámolt Klebelsbergnek az épület méreteiről, átalakítási és bővítési lehetőségeiről, egyben tájékoztatta arról is, hogy a szomszédos telken lévő Knobelsdorff-palotát – amelyben ekkor a híres rendező, Max Reinhardt (1873–1943) lakott a családjával – a porosz kormány az egyetem Magyar Intézetének fogja átadni. BUI, Gragger Róbert iratai, 6. dob., levelezése Klebelsberg Kunóval.

⁵⁰ E tervet nem valósult meg, az épületet végül két emelet ráépítésével bővítették. Gragger 1926. április 9-én örömmel újságolta Klebelsbergnek: „A Collegium átépítése valóságos művészeti esemény lesz, amennyiben a belváros egyik legérdekesebb és legszembetűnőbb helyén ezt a ma meglehetősen kihalt sarkot a Knobelsdorff-palotával együtt elevenné teszi és bekapcsolja az egyetem és a múzeumok életébe. Megoldásként a szemem előtt egy szép chiostro lebeg, tudós kolostor csöndes kolostori kerttel, melynek öreg fái alatt a nap nyugodt óráit olvasással és szemlélődéssel tölthetik el a kollégisták. Az épület utcai frontja a Singakademie melletti téren keresztül az Unter den Lindenre néz, kertünk fainak koronáján át a múzeumokra tekinthetünk: egy itt felejtett csendes sziget ez a nagy város kellős közepén. Az építkezési engedély iránti kérvény már bent van a rendőrségnél. Amint lehet, rögtön megkezdjük a munkát, hogy

20 jüngere Gelehrte, die sich nach Abschluss ihres Universitätsstudiums in Berlin aufzuhalten beabsichtigen, um dort weiteren philologischen, staatswissenschaftlichen etc. Studien zu obliegen.⁵¹

Später beabsichtigt Graf Klebelsberg in der Marienstraße belegenes Haus, das der Ungarischen Regierung gehört, verkaufen und dafür eine kleine Villa in Dahlem zu erwerben, um dort ebenfalls ungarische Studenten unterzubringen.⁵²
gez. Levetzow

5.

Hans von Schoen⁵³ német követ jelentése Carl Heinrich Becker magyarországi látogatásának visszhangjáról

Budapest, den 5. Juni 1926.

A. Nr. 99. – P. 3.

Mit Bezug auf das Telegramm
vom 25. Mai, Nr. 39.

2 Anlagen

Inhalt:

Besuchsreise des preussischen Kultusministers Becker nach Ungarn

Der Besuch des preussischen Unterrichtsminister Becker bei dem ungarischen Kultusminister Grafen Klebelsberg⁵⁴ hat sich auf einen Zeitraum von über zehn Tagen erstreckt.⁵⁵ Schon in Wien, wo der Minister auf der dortigen ungarischen Gesandtschaft

---

az őszre már beköltözhető legyen.” BUI, Gragger levelezése, 6. dob. Az átalakított épület művészettörténeti leírása: JAHN, Franz: A berlini Collegium Hungaricum háza. *Magyar Művészet*, 1929, 375–383. A Herz-palota megvételéről, átépítéséről, berendezéséről: A berlini Collegium Hungaricum. *Debreceni Szemle*, 1929/6. 267–268.

⁵¹ A Collegium Hungaricumba már a kezdetektől elsősorban egyetemet végzett – számos esetben már doktorált – fiatalok kaptak ösztöndíjat, posztgraduális képzés céljából. UJVÁRY, 2013, főleg 257–291.

⁵² A Collegium első orthonát, a Marienstraße-i házat 1927 októberében adta el a magyar állam. Az értékesítésről: MNL OL, K 726 – 1927-312, 1926. május 28. és június 3., és uo. 1927-668, Tamedly Mihály levele Petrovics Eleknek, 1926. október 24. A dahlemi villa megvételére – bár ennek ötlete számos 1926-os forrásban előfordul (Gragger például 1926. március 10-én Farkas Gyulának, 12-én pedig Klebelsbergnek is írt róla: BUI, Gragger levelezése, 6. dob.) – végül nem került sor.

⁵³ Schoen, Hans von (1876–1969) 1926 és 1933 között volt a Német Birodalom magyarországi követe. Megbízólevelét éppen Becker látogatása idején, 1926. május 27-én adta át Horthy Miklós kormányzóknak (*Pesti Hírlap*, 1926. május 27. 7.)

⁵⁴ Becker már 1924-ben tervezett egy magyarországi látogatást, amely végül meghiúsult: GStA PK VI. HA, NI C.H. Becker, 5724, Klebelsberg Beckernek 1924. augusztus 7-én és szeptember 15-én, illetve Becker Klebelsbergnek 1924. augusztus 25-én. Mivel 1926-os útját alaposan bemutatja egy forrásközlés (UJVÁRY, 2006), e jelentéshez csak a legszükségesebb esetben készítek külön jegyzeteket.

⁵⁵ A látogatás Bécsben kezdődött május 25-én – Becker itt is a magyar kormány vendége volt, a magyar követségen szállt meg –, 26-án délután érkezett Budapestre, ahonnan (vidéki kitérők után) június 5-én

abgestiegen war, und während seines ganzen Aufenthalts in Ungarn, waren er und seine beiden Begleiter, Ministerialdirektor Richter⁵⁶ und Professor Gragger, Gäste der ungarischen Regierung. Die Aufnahme, die Herr Becker von amtlicher ungarischer Seite und in der Öffentlichkeit fand, war eine überaus herzliche. Man kann sagen, daß der ungarische Kultusminister, der seinem preussischen Kollegen bis Wien entgegengefahren war, ihm während der ganzen Dauer des Besuches nahezu seine volle Zeit widmete. Aus dem umfangreichen Programm, das ich in der Anlage beifüge, sind folgende zu Ehren des Ministers gegebene Veranstaltungen hervorzuheben: Diener bei dem Reichsverweser, Frühstücke bei dem Ministerpräsidenten und dem Kultusminister, Festvorstellung in der Oper und anschliessendes Souper bei dem stellvertretenden Aussenminister. Nicht minder bemüht war die ungarische Presse, den deutschen Gast zu feiern. Tagelang widmeten die Zeitungen den Minister, der die ungarischen Pressevertreter in corp empfangen hatte, freundliche Artikel und unterstrichen neben seiner persönlichen Bedeutung seine Freundschaft für Ungarn. Starkem Interesse begegnete ein Vortrag über die preussisch-deutsche Kulturpolitik, den der Minister vor einer ausgewählten Zuhörerschaft im ehemaligen Delegationssaal des Parlamentsgebäudes hielt und den ich in Wiedergabe des „Pester Lloyd“ hier beifüge.⁵⁷ Auch eine wohlvorbereitete und sehr geschickt der ungarischen Mentalität angepasste Rede des Ministers bei einem Herrenabend, das Graf Klebelsberg ihm gab, fand lebhaften Beifall. Schliesslich hat auch die Reise in der Provinz, die in erster Linie den Besuche[n] der dortigen Bildungsanstalten galt, nach Mitteilung des Ministers einen sehr befriedigenden Verlauf genossen. Überall ist dabei, wie Herr Becker mir erzählte, die deutschfreundliche Gesinnung der Bevölkerung in einem unerwarteten Masse zum Ausdruck gekommen.

---

reggel indult haza. Becker Magyarországra érkezésének napján jelent meg Farkas Gyula Becker életútját is felvázoló írása. Eszerint: „Ma talán először köszönhetünk magyar földön egy olyan külföldi nagy államférfiút, aki a magyarság iránti rokonérzését nem elröppenő, udvarias frázisokkal, hanem messze kiható kultúrtevékenységekkel igazolta. [...] A magyarság iránti szimpátiája nem véletlen szeszélyből, hanem a magyar rokonkultúra mélyeséges ismeretéből származik. Ezt az ismeretet a berlini egyetem Magyar Intézete közvetítette számára, melyet már ezelőtt tíz évvel – megalapításakor – meleg pártfogásába vett. Hogy Gragger Róbertnek tíz év alatt majdnem semmiből a magyar kultúrintézmények egész sorát sikerült a legsúlyosabb időkben megteremtenie, az jelentékeny részben ennek a pártfogásnak köszönhető. Ma Becker a Berlini Magyar Intézet Barátai Társaságának az elnöke és nem hiányzik sehonnan sem, ahol magyar kultúrügyek támogatásáról van szó. Ékes tanúbizonyságot tett magyarbarátságáról Klebelsberg miniszter őszi berlini, páratlanul meleg és fényes fogadtatásánál, melyet egy újabb, nagyjelentőségű kultúrintézmény megalapítása tesz emlékezetessé: a berlini Collegium Hungaricum megalapítása.” Farkas Gyula: C. H. Becker. *Nemzeti Ujság*, 1926. május 26. 3.

⁵⁶ Richter, Werner (1887–1960) 1920-tól a porosz kultuszminisztérium (Ministerium für Wissenschaft, Kunst und Volksbildung) felsőoktatási osztályának miniszteri tanácsosa, 1925-től igazgatóként (Ministerialdirektor) a vezetője. Becker egyik legbensőbb munkatársaként, vele szorosan együttműködve reformálta meg a porosz felsőoktatást. A kiváló magyar kapcsolatokkal rendelkező szakembert zsidó származása miatt 1933-ban nyugdíjazták, 1939-ben az USA-ba emigrált. 1949-ben egyetemi professzorként tért vissza a Németországi Szövetségi Köztársaságba, 1954–1959 között a DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst) elnöke volt.

⁵⁷ C. H. Becker: Preussisch-deutsche Kulturpolitik nach dem Kriege. *Pester Lloyd*, Morgenblatt, 1926. május 29. 1–4.

Für die deutsch-ungarischen Kulturbeziehungen dürfte das Vertrauensverhältnis das sich infolge des tagelangen Zusammenseins zwischen den beiden Ministern entwickelt hat, von günstiger Wirkung sein. Einen sichtbaren Erfolg hat der Besuch insofern schon gehabt, als Graf Klebelsberg im Anschluss an eine Feier an der deutschen Schule mir mitgeteilt hat, dass er es in Zukunft der Gesandtschaft überlassen wolle, über die Frage der Aufnahme ungarischer Kinder in der deutschen Schulen zu entscheiden, während diese Entscheidung nach den bestehenden Bestimmungen dem ungarischen Kultusministerium vorbehalten ist. Auch in politischer Beziehung ist der Ministerbesuch nicht ohne Bedeutung und zwar einmal darum, weil er Gelegenheit dazu gegeben hat, dass von massgebender ungarischer Seite der Gedanke der deutsch-ungarischen Schicksaalsgemeinschaft stark betont worden ist und andererseits deshalb, weil Graf Klebelsberg massgebenden Einfluss im Kabinett hat und es u. a. für die Frage der deutschen Minoritäten in Ungarn von Vorteil sein dürfte, dass er sich in so weitgehendem Masse auf ein enges kulturpolitisches Zusammengehen mit Deutschland festgelegt hat.

Als Andenken an den Aufenthalt in Ungarn ist dem Minister das Grosskreuz und dem Ministerialdirektor Richter das Conthurkreuz mit Stern des ungarischen Verdienstordens verliehen worden. Die Verleihung soll erst dann bekanntgegeben werden, wenn die Frage den Ordensverleihungen in Deutschland ihre gesetzliche Regelung gefunden haben wird. Ich möchte daher auch dort um vertrauliche Behandlung bitten. Nach Lage der Verhältnisse konnten sich die Herren der Annahme der Orden nicht wohl entziehen.⁵⁸

Über den Verlauf seiner Reise und die hier gewonnene Eindrücke wird der Minister, wie er mir sagte, dem Auswärtigen Amt Aufzeichnung zugeben lassen. Ich darf mich daher auf vorstehende Angaben beschränken; zu erwähnen wäre höchstens noch, dass der Besuch seitens der fremden Vertreter, wie ich feststellen konnte, starke Beachtung gefunden hat.⁵⁹
gez. Schoen.

---

⁵⁸ Nyilván a jelzett okok miatt a látogatásról szóló híradásokban ezekről a kitüntetésekéről nem esett szó, Becker sem említette ezt hosszú beszámolójában. Nincs rá adatunk, hogy Becker és Richter a későbbiekben elfogad(hat)ta volna az elismerést.

⁵⁹ Magyarországi látogatásáról szóló, szokatlanul részletes, 29 gépelt oldalas beszámolóját Becker a porosz és a birodalmi miniszterek többségének, a birodalmi kancellárnak és a német politikai élet legjelesebb képviselőinek is elküldte. UJVÁRY, 2006, 279.

6.

Hans von Schoen német követ jelentése a Collegium Hungaricum átalakításakor⁶⁰ kialakult vitáról⁶¹

Budapest, den 20. Oktober 1926.

A. Nr. 168/P. 3.

Inhalt:

Massenangriffe gegen das ungarische Kultusministerium wegen Nichtbeteiligung ungarischer Architekten am Bau des Collegium Hungaricum

Ein Berliner Brief des „Magyar Hirlap“ beschäftigt sich mit der Angelegenheit des Baues des Collegium Hungaricum in Berlin und führt aus:⁶²

Ursprünglich habe die Preußische Regierung zur Errichtung eines Collegium Hungaricum ein Grundstück in Dahlem unentgeltlich zur Verfügung stellen wollen.

Kultusminister Graf Klebelsberg habe auch bereits den Berliner ungarischen Architekten Kaufmann mit der Ausarbeitung der Pläne betraut. Inzwischen hätte es sich ergeben, dass aus staatsrechtlichen Gründen die Grundstücke in Dahlem nicht zur Verfügung gestellt werden könnten. Nun habe die Ungarische Regierung ein Palais in der Dorotheenstrasse gekauft, welches für die Zwecke des Collegium Hungaricum umgebaut werden solle. In der Berliner ungarischen Kolonie habe es grosse Überraschung und Missfallen erregt, dass nicht die ungarische Architekten Kaufmann⁶³ und Szirontai-Lottka,⁶⁴ sondern ein deutscher Architekt mit dem Bau betraut worden sei u. zw. mit der Motivierung, dass ein deutscher Architekt die Verhältnisse besser kenne.

⁶⁰ Az 1926 júliusában kezdődő, 1927 közepére befejeződő átépítésről igen sok levélben, jelentésben beszámoltak. A minisztertanács 1927. február 4-i ülésén (4. n. p. MNL OL, K 27.) említette Klebelsberg, hogy a Collegium „átalakításának és kiépítésének munkálatai annyira haladtak, hogy az épület tető alatt van és a külső vakolás is már elkészült, s a belső munkák is már hamarosan befejezhetőek lesznek, úgy, hogy a belső berendezés megrendelése iránt kell intézkednünk”. A KÜLFÖLDI, 1928. 15. szerint: „Új épületébe a Collegium 1927. április 1-én költözött be, a még épülőfélben lévő harmadik emeletet csak júniusban vette birtokába.” A minisztertanács 1927. szeptember 16-i ülésén (16. n. p. MNL OL, K 27.) már arról tudósított Klebelsberg, hogy a Collegium „átalakítási munkálatai befejezést nyertek”.

⁶¹ Ugyanez a dokumentum megtalálható még: PA AA, RZ 503/64483, Ungarisches Institut an der Universität Berlin.

⁶² Másfélmillió aranykoronát költ a kultuszminiszter a berlini Collegium Hungaricum székházára, és még-hozzá nem is magyar építésszel építteti. *Magyar Hirlap*, 1926. október 19. 2. A követ jelentése korrekten összegzi a cikkben foglaltakat.

⁶³ Kaufmann Oszkár (Oskar) (1873–1956) 1895 és 1933 között Németországban, jórészt Berlinben tartózkodott, az 1910-es évektől a legnevesebb ottani színházépítésznek számított. 1933-ban Palesztinába emigrált, 1939–1940-ben Bukarestben élt, majd Budapestre költözött. Utolsó nagy munkája a Madách Színház épületének tervezése volt.

⁶⁴ Szirontai Lhotka István (Stefan Lhotka) (1884–1938) építész, iparművész, korának neves díszlet- és kosztümtervezője – az 1919. május 1-jei budapesti felvonulás dekorációit is ő tervezte. Az 1920-as évek elejétől számos német film készítésében működött közre.

In dem Artikel wird darauf verwiesen, dass Kaufmann die Krollische Oper, das Komödienhaus und die Renaissancebühne in Berlin gebaut habe, also mit den Berliner Verhältnissen wohl genügend vertraut sei. Das ungarische Kultusministerium habe aber den ungarischen Architekten die ausgearbeiteten Pläne einfach zurückgeschickt, ohne eine Zeile des Dankes und ohne sie für ihre bisherige Arbeit zu honorieren. Schliesslich wird darauf verwiesen, dass das Palais in der Dorotheenstrasse, das eine Million Goldkronen gekostet habe, für die Zwecke des Collegium Hungaricum ungeeignet sei und selbst nach einem vollständigen Umbau nicht, wie ursprünglich geplant, für 60, sondern für höchstens 30 Zöglinge Platz bieten werde.⁶⁵

In der heutigen Morgenausgabe das „Pester Lloyd“ nimmt das ungarische Kultusministerium zu der Angelegenheit Stellung. Der Ausschnitt aus dem „Pester Lloyd“ beehre ich mich in 3 Exemplaren beizufügen.⁶⁶

⁶⁵ A valóban tervezett 60 főt sohasem érte el az ösztöndíjasok száma. A legalább három hónapon át kint tartózkodó magyar állami ösztöndíjasok száma 1924/25-ről (8 fő) fokozatosan emelkedett (1925/26: 16; 1926/27: 32; 1927/28: 34; 1928/29: 32; 1929/30: 31; 1930/31: 29 fő). Évi 30 körül állandósult tehát, majd 1931/32-ben radikálisan csökkent (18 fő), aztán 10–14 fő között állapodott meg (1932/33: 13; 1933/34: 11; 1934/35: 12; 1935/36: 13; 1936/37: 13; 1937/38: 11; 1938/39: 10; 1939/40: 12; 1940/41: 14; 1941/42: 11 fő). A háború közepén visszaállt a régi helyzet: 1942/43-ban 31-en, 1943/44-ben 21-en laktak magyar állami ösztöndíjjal a Collegiumban. 1944/45-ben is öten jöttek volna, ők azonban már nem tudták elfoglalni helyüket, mivel a Collegium épületét a berlini magyar követség sajátította ki. Ebből az adatsorból azonban hiányoznak a magyar városok, törvényhatóságok és testületek kiküldöttei, a német alapítványok segítségével (1926/27-től a Humboldt-Stiftung, 1931/32-től a Német Akadémiai Csereszolgálat [DAAD; önállóságát megőrizve a Humboldt-Stiftung is ebbe tagolódt be], 1936/37-től pedig a Mitteleuropäischer Wirtschaftstag stb.) vagy az 1935-ben a két ország között megkötött „szellemi együttműködésről” szóló egyezmény alapján kiutazók. UJVÁRY, 2013, 257–291.

⁶⁶ Fontossága miatt közlöm a cífolat szövegét: „In dem Artikel sind tatsächliche Irrtümer enthalten. Es war niemals eine Entscheidung darüber getroffen worden, daß die ungarische Regierung das Collegium Hungaricum in Dahlem errichten lassen werde. Kultus- und Unterrichtsminister Graf Klebelsberg hegte anlässlich seines vorjährigen Besuches in Berlin nur den Plan, die ungarische Regierung möge an Stelle des bisherigen engen und kleinen Hauses ein Kollegium zum Danke für die Zuvorkommenheit errichten lassen, die die preußische Regierung im Interesse der Entwicklung der ungarisch-deutschen wissenschaftlichen Verbindung seit Jahren bekundet. Dabei kann auch Dahlem zur Sprache, wo sich zahlreiche Forschungsinstitute befinden, und wo die preußische Regierung aus den ihr zur Verfügung stehenden Grundstücken eines diesem Zwecke gewidmet hätte. Ueber den Modus der Uebergabe des Grundstückes waren die Verhandlungen noch im Zuge, und der Direktor des Berliner Collegium Hungaricum erbat sich zur Information eine Skizze des Baues, die als Stützpunkt für die Baukosten dienen sollte. Dieser Plan ist jedoch kein endgültiger, kann aber noch weniger als ein Auftrag zur Errichtung des Gebäudes betrachtet werden. / Inzwischen hat nun die preußische Regierung zur Förderung des vom preußischen Staate erhaltenen Berliner ungarischen wissenschaftlichen Instituts das hinter der Berliner Universität liegende, von Knobelsdorffs entworfene, künstlerisch gebaute Palais ausgewählt und gleichzeitig ist auch das hinter der Universität liegende Palais Hertz verkauft worden, dessen Garten den des Palais Knobelsdorffs berührt, wodurch ein Gebäudekomplex geschaffen wird. Da der Nachteil der Dahlemer Lösung darin bestand, daß es sich eine Entfernung von 18 Kilometer von der Universität handelt, der größte Teil der Stipendisten und Gelehrten nicht in Dahlem, sondern in Berlin an der Universität beschäftigt ist, war die letztgenannte Lösung viel günstiger, und da auch der Kaufpreis überaus vorteilhaft war, beschloß die Regierung, dieses Haus anzukaufen, womit die Frage der Unterbringung der Berliner ungarischen Kulturinstitute einer endgültigen Lösung zugeführt wurde. Irrig ist daher die Darstellung in dem erwähnten Artikel, daß es sich dort um einen Bau handle, da nur eine Umgestaltung und Erweiterung im

Ich darf anheimstellen, dem Preussischen Kultusministerium einen Durchschlag dieses Berichtes zu übermitteln.
gez. Schoen

7.

**Hans von Schoen levele Hans Wilhelm Friedrich Freytag⁶⁷ igazgatónak
a Collegium Hungaricum berendezésének német támogatásáról**

Budapest, den 7. November 1927.

Freytag,
Auswärtiges Amt,
Berlin

Lieber Herr Freytag!

Der Leiter der Hochschulabteilung im hiesigen Kultusministerium⁶⁸ hat dieser Tage einem Mitglied der Gesandtschaft erzählt, dass das Auswärtige Amt für die Einrichtung des neuen Collegium Hungaricum einen Beitrag von 10.000.- M gestiftet hat.⁶⁹ Die

---

Gänge ist, der die deutsche Regierung zugestimmt hat. Da das Gebäude des Collegium Hungaricum sich auf einem der vornehmsten Plätze Berlins erhebt und auch Unter den Linden gesehen werden kann, konnte die Umgestaltung nur unter peinlicher Rücksichtnahme auf das Stadtbild vorgenommen werden, und es war daher notwendig, im vollsten Einvernehmen mit den Berliner städtischen und den preußischen Staatsbehörden einen Architekten mit der Renovierung zu betrauen, der mit diesen Organen in amtlicher Verbindung steht. Die Renovierungspläne sind von mehreren angefertigt worden, die auch gern die Ausführung der Pläne übernommen hätten, aber zur Anfertigung der Skizzen und Pläne vom Kultusminister keinen Auftrag erhielten." *Pester Lloyd*, 1926. október 20. 4.

Gragger október 21-én reagált a vádakra. Magyary Zoltánhoz írt levelében többek között ez olvasható: „Nem áll a cikk ama állítása, hogy a porosz kormány visszavonta volna a dahlemi telek adományozását. [...] az elképzelhető legjobb helyen sikerült a kollégium céljaira [a dahleminél] alkalmasabb házat venni. A porosz kormány áldozatkészsége a kollégiummal szemben ez új megoldásnál is impozánsan nyilvánult meg, amennyiben a kollégium telkével összefüggő állami tulajdonból egy tekintélyes területű kertrészt adományozott nekünk, nem szólva arról, hogy az egész telket a rajta épült gyönyörű Knobelsdorff-palotával együtt az egyetemi Magyar Tudományos Intézetnek engedte át." BUI, Gragger levelezése, 7. dob. Gragger másnap, rövid életének egyik utolsó beszámolójában azt jelentette – ugyancsak Magyarynak –, hogy: „Az építkezés programszerűen halad. A hátsó ház már tető alatt van, a főépületre pedig most rakják a tetőgerendákat. Adóz harcokat folytatok napról-napra az egyes cégekkel, hogy a megrendeléseknél ne csak a nagybani árat kapjam meg, hanem még jóval alája szorítsam az árakat. [...] Ez persze idegőrlő munka, mert nemcsak futkosással jár, hanem hosszadalmas tárgyalásokkal, alkudozásokkal, de szívesen teszem ezt, mert így elérem azt, hogy a leszámolásnál ki tudjam mutatni, hogy a házépítést a képzelhető legkedvezőbb körülmények között hajtottuk végre. A kiírásoknál mindenütt itteni magyar munkásokat és cégeket részesítünk előnyben, természetesen, amennyiben versenyképesek.” Uo.

⁶⁷ Freytag, Hans Wilhelm Friedrich (1869–1954) 1910 novemberétől 1919 márciusáig a budapesti főkonzultátus vezetője, 1921-től 1926-ig a Német Birodalom bukaresti követe, 1926-tól 1932-ig a német külügyminisztérium kulturális osztályának – amelyet 1920-as létrehozásától 1921-ig szintén ő vezetett – igazgatója.

⁶⁸ Magyary Zoltán.

⁶⁹ A birodalmi külügyminiszter porosz kultuszminiszternek 1926. július 31-én írt levéltervezete szerint: „[...] ich im Interesse der Pflege der kulturellen Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn bereit

Zusage dieser Stiftung liege bereits einige Jahre zurück, die Zahlung sei jedoch erst jetzt zu Händen des Direktors des Collegium Hungaricum erfolgt. Man habe hier in Budapest erst durch diesen von der Überweisung des Betrages Kenntnis erhalten.⁷⁰ Die grosszügige Spende sei auch von Ministerrat mit Dank aufgenommen worden, nur sei man darüber erstaunt, dass die Ungarische Regierung als solche von der Überweisung nicht amtlich, z. B. durch Vermittlung der hiesigen Deutschen Gesandtschaft verständigt worden sei, und Ferner, dass aus dieser Spende, die in Ungarn sicher allgemein grosse Befriedigung hervorrufen wurde, deutscherseits in der Öffentlichkeit keinerlei Kapital geschlagen werde, nicht einmal eine Pressmeldung über die Stiftung sei erschienen.

Auch ich würde es von unserem Standpunkt aus sehr begrüßen, nachträglich noch eine Pressemitteilung in geeigneter Form erfolgen könnte. Gegebenenfalls darf ich bitten, mich mit den nötigen Unterlagen zu versorgen. Die Pressenotiz könnte von hier aus als Wolff-Meldung durch das Ungarische Telegraphenkorrespondenzbüro verbreitet werden.

Mit herzlichen Grüssen

Schluss persönlich.

gez. Schoen.

---

bin, für den bevorstehenden Neubau des Collegium Hungaricum eine Ausstattungs-Beigabe in Höhe von 10 000 RM zur Verfügung zu stellen. Ich würde es begrüßen, wenn der Betrag für die Ausschmückung eines Gesellschaftsraumes verwandt würde. Mit Rücksicht auf die zur Zeit besonders starke Inanspruchnahme der mir zur Verfügung stehenden Fonds wird der Betrag erst nach einigen Monaten überwiesen werden können." A kultuszminisztérium augusztus 13-án köszönte meg az adományt. PA AA, RZ 503/64483, Ungarisches Institut an der Universität Berlin.

⁷⁰ Klebelsberg a minisztertanács 1927. október 7-i ülésén (21. n. p. MNL OL, K 27.) emlékezett meg az adományról. Eszerint Berlinben „a porosz kormány a [z egyetemi] magyar tanszék és intézet fenntartásával barátságának oly szép jelét adja, a birodalom is kifejezésre akarta juttatni szimpátiáját és a Collegium Hungaricum egyik termékének berendezésére 10 000 márkát ajánlott fel". A porosz és a birodalmi kormány segítségéről 1929. február 9-én írta Tamedly Mihály (1884–1939) – a Collegium Hungaricum igazgatója (1926–1935) – a Collegium 1927. évi működéséről szóló jelentésében: „Az új ház, mely a kollégium célja szempontjából a lehető legkedvezőbb helyen, közvetlenül az egyetem, a könyvtár, a múzeumok és a főbb kórházak közelében fekszik, nemcsak a ráépítés által növekedett értékében, hanem a porosz kormány előzékeny és áldozatkész támogatása révén is. Így megengedték, hogy az épület hosszú, keleti (kerti) frontján az addigi tűzfal helyett ablakok nyitassanak, s ennek engedélyeztetése céljából a szomszéd porosz állami telekre betábláztatott, hogy az a kollégium falától számított 17 méter területen sohasem lesz beépíthető. Ebből az állami telekből egy 5 méteres sávot örök használatra a kollégium részére ingyen átengedtek. Miután a megvett új épületet kisajátítási vonal metszette (az utca kiszélesítése a ház rovására volt tervbe véve), hogy az új épület a kisajátítás veszedelmétől megszabaduljon, a szemközti porosz pénzügyminisztérium kertjéből ajánlott föl a porosz kormány a város számára az utca kiszélesítéséhez szükséges területet, minek következtében telekkönyvünkéből a kisajátítási vonal törölterett. A birodalmi pénzügyminiszter az értékelkedési adók elengedésével mutatta ki előzékenységét. A birodalmi külügyminiszter pedig egy díszterem berendezéséhez 10 000 márkát adományozott. [...] Az egész épület csak 1927 őszén adatott át rendeltetésének." MNL OL, K 726 – 1929-176-134.

8.

Hans Wilhelm Friedrich Freytag válasza Hans von Schoennek

Auswärtiges Amt, Berlin W 8, den 24. November 1927.

Nr. VI. W 8216

A 338 a P3

Lieber Herr von Schoen!

Bei einer Nachprüfung der Vorgänge zu der Bewilligung einer Beihilfe von 10 000 RM für das Collegium Hungaricum habe ich zu meinem grössten Bedauern feststellen müssen, dass die Gesandtschaft in Budapest in der Tat niemals von hier aus in dieser Angelegenheit unterrichtet worden ist. Der Anstoß zu der Spende ist seinerzeit vom Preußischen Kultusminister Becker gegeben worden, mit dem Herr von Klebelsberg die ganzen Verhandlungen wegen der Schaffung des Collegiums unmittelbar geführt hat. Mein Vorgänger⁷¹ hatte Herrn Minister die Beihilfe, die zur Ausstattung der Gesellschaftsräume des Collegiums verwandt werden soll, im Juli v. J. versprochen; die Auszahlung ist jedoch erst vor kurzem erfolgt. Es ist hier anscheinend damit gerechnet worden, daß auf dem Wege Becker – von Klebelsberg der ungarischen amtlichen Stellen unterrichtet seien.

Da ich aus Ihrem Brief ersehe, daß das nicht geschehen ist, bin ich sehr damit einverstanden, daß Sie das Erforderliche in dieser Angelegenheit nachträglich veranlassen. Wie das im einzelnen geschehen soll, möchte ich ganz ihrem Ermessen überlassen.

Mit besten Grüßen

Ihr aufrichtig ergebener

Freytag

9.

**Hans von Schoen levéltervezete Walko Lajos⁷² magyar külügyminiszternek
a Collegium Hungaricum tevékenységének korlátozásáról**

Budapest, 1932. február 5.

Iktatószám nélkül

Durchschlag

Deutsche Gesandtschaft

Budapest

Reinkonzept

⁷¹ Heilbron, Fritz (Friedrich) 1921-től 1926-ig a német külügyminisztérium kulturális osztályának vezetője.

⁷² Walko Lajos (1880–1954) 1925-től 1930-ig, majd 1931–1932-ben a Magyar Királyság külügyminisztere.

Budapest, den 5. Februar 1932.

Eure Exzellenz

königlich ungarischen Minister des äussern,

Dr. Ludwig Walkó [sic!],

Budapest⁷³

In Berliner wissenschaftlichen Kreisen ist die Nachricht verbreitet, dass das Collegium Hungaricum in Berlin sehr stark eingeschränkt oder sogar ganz aufgehoben werden solle.⁷⁴ Bekanntlich ist das Collegium Hungaricum ein wichtiger Mittelpunkt für die kulturellen Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn geworden und hat darüber hinaus sehr befruchtend auch die übrigen Beziehungen zwischen den beiden Ländern gewirkt. Sowohl die preussischen Behörden wie auch das Auswärtige Amt haben seinerzeit durch Förderung verschiedenfacher Art ihr Interesse an der Gründung der Anstalt bekundet. Es wurde nicht nur in den wissenschaftlichen deutschen Kreisen, sondern auch von der Unterrichtsverwaltungen wie auch von der Reichsregierung ausserordentlich bedauert werden, wenn das Collegium Hungaricum so stark eingeschränkt würde, dass es seine wertvollen Funktionen als Mittler zwischen Ungarischer und deutscher Kultur nicht mehr erfüllen könnte. Der Unterzeichnete hat daher den Auftrag erhalten, de Königlich Ungarischen Regierung die Bitte der Reichsleitung zu übermitteln, das Collegium in Berlin so weit als irgend möglich Aufrechterhalten zu wollen.

gez. Schoen

---

⁷³ A német követnek a magyar külügyminiszterhez írt levelét megelőzték Hermann Terdenegének (1882–1959), a német külügyminisztérium kulturális osztálya akkori igazgatójának február 2-i, a budapesti német követséghez intézett sorai arról, hogy a berlini tudományos körökben az a hír terjed, hogy a Collegium Hungaricum működését jelentősen korlátozzák, esetleg meg is szüntetik, amit a birodalmi kormányzat nagyon sajnálna. A továbbiakban Terdenge hangsúlyozta: „Ich bitte daher der Ungarischen Regierung durch eine Note diese unsere Auffassung mitzuteilen und sie zu bitten, das Collegium in Berlin unter allen Umständen aufrechterhalten zu wollen. / Vertraulich darf ich mitteilen, dass auch die Italienische Regierung gegen die Pläne das Römische Collegium aufzuheben, Einspruch erhoben hat; anscheinend mit Erfolg.”

⁷⁴ Könnyen elképzelhető, hogy mindez a Collegiumot védeni kívánó Farkas Gyula kurátor és Tamedly Mihály igazgató Beckernek és másoknak továbbított információi révén vált ismertté. A Collegium Hungaricumok költségvetésének „racionalizálását” már 1931-ben is többen szorgalmazták, köztük Móricz Zsigmond és a jeles történész, Deér József is; Farkas Gyula pedig 1931. december 9-én jelentette Haász Aladárnak, a kultuszminisztérium tudománypolitikai ügyosztálya vezetőjének: „[...] német részről is erős mozgolódás indult meg a kollégium megmentése érdekében. Német részről jogosan hivatkoznak arra, hogy a porosz kormány súlyos áldozatokat hozott a kollégium megteremtése érdekében, és azonkívül ellenszolgáltatásképpen megteremtette többszáz ezernyi márka költséggel a magyar intézet jelenlegi elhelyezését. Német részről úgy érzik tehát, hogy bár távol áll tőlük magyar ügyekbe való beavatkozás, a kollégium sorsához nekik is jelentős közük van.” BUI, CH iratai, 1. dob. A CH és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közötti iratváltás (1931–1944). Lásd még UJVÁRY, 2013, 286–288.

10.

Hans von Schoen levele Hermann Terdegének, Walko Lajossal a Collegium Hungaricumról folytatott beszélgetéséről

Budapest, den 8. Februar 1932.

Iktatószám nélkül

Mit Kurier!

S.H.

Herrn Geheimrat Terdenge

Auswärtiges Amt,

Berlin

Sehr geehrter Herr Geheimrat,

vielen Dank für Ihre freundlichen Zeilen vom 2. d. M. betr. das Collegium Hungaricum. Ich habe Auf Grund des gleichzeitig erhaltenen Erlasses in der Sache eine Note an das hiesige Aussenministerium gerichtet und sie an 6. d. M. Herrn Walkó persönlich übergeben. Der Minister erklärte mir dabei, dass nie die Rede davon gewesen sei, das Collegium Hungaricum ganz aufzuheben, wohl aber hätte sich angesichts der schwierigen finanziellen Lage Ungarns die Notwendigkeit eine gewisse Einschränkung ergeben. Auf die Aufrechterhaltung des Collegiums als Mittelpunkt der deutsch-ungarischen kulturellen Beziehungen wurde von Seiten der ungarischen Regierung das grösste Gewicht gelegt. Herr Walkó fügte bei, dass eine Entscheidung in sogenannten Sparausschuss des hiesigen Parlaments derzeit nicht in Frage stehe, wohl aber die Ausstellung des nächstjährigen Budgets des ungarischen Kultusministeriums, und er werde meine Note sofort persönlich den Kultusminister⁷⁵ übergeben. Das weiteren stellte Herr Walkó mir eine Antwortnote in Aussicht und darf ich mir weiteren Bericht vorbehalten.

Mit der besten Grüssen,

Ihr

aufrichtig ergebener

gez Schoen

---

⁷⁵ Karafiáth Jenő (1883–1952) 1931–1932-ben volt kultuszminiszter.

11.

Walko Lajos külügyminiszter válasza Hans von Schoennek a Collegium Hungaricumról

Budapest, den 29. Feber 1932.

50.659/8.

Seiner Exzellenz

Herrn Hans von Schoen

Ausserordentlicher Gesandter und Bevollmächtigter Minister

Euerer Exzellenz

beehre ich mich mit Bezugnahme auf Ihre geschätzte Note vom 5. Feber l. J. betreffs des Berliner Collegium Hungaricum mitzuteilen, dass die notwendige Kürzung der staatlichen Ausgaben es notgedrungen fordert, dass der Kostenvorschlag sämtlicher den Unterrichtsportefeuille unterstehenden Institutionen, so auch jener des Berliner Collegium Hungaricums herabgesetzt werde. Bei den ausländischen Kollegien wird diese Notwendigkeit noch insoferne verschärft, dass die Erhaltung derselben die Beistellung ausländischer Zahlungsmittel erfordert.⁷⁶

Trotzalledem ist sich die Kgl. Ungarische Regierung dessen bewusst, dass das Berliner Collegium Hungaricum für die ungarisch-deutschen wissenschaftlichen und kulturellen Beziehungen von ganz besonderer Wichtigkeit ist. Ausgehend von diesem Bewusstsein, denkt die Kgl. Ungarische Regierung keinesfalls daran, das Berliner Collegium Hungaricum aufzulassen. Zwar folgt aus der zwangsläufigen Kürzung der Erhaltungskosten naturgemäss eine bedeutende Herabsetzung der bisherigen Zahl der Stipendiaten,⁷⁷ doch bemüht sich die kgl. Regierung dahin zu wirken, dass diese Einschränkungen dem Zwecke und der Daseinsberechtigung des Kollegiums keinen Abbruch tu.

Die übergangsweise nicht für Inhaber von Staatsstipendien verwendeten Räumen des Kollegiums sollen für andere Zwecke – die dem wissenschaftlichen Charakter des Kollegiums nicht zuwiderlaufen – in Anspruch genommen werden. Es sind schon Verhandlungen mit der Berliner Universität in jener Richtung im Zuge, dass letztere das 1. Stockwerk zur Unterbringung zwecks seiner Seminare benützen werde, und würde es der kgl. Regierung zu einer besonderen Freude gereichen, wenn diese Verhandlungen einen entsprechenden Erfolg hätten.⁷⁸

⁷⁶ A berlini Collegium magyar állami költségvetési támogatása 1929/30-ig töretlenül emelkedett, az összege 1928/29-ben és 1929/30-ban is évi 110 000 pengő volt. Ezután a későbbiekre is tervezett állandó összeg (1930/31: 100 000 pengő) jelent meg a büdzsében, majd a gazdasági világválság következtében radikális visszaesés következett be: 1931/32-ben 42 000, 1932/33-ban 35 000, 1933/34-ben 34 000 pengő volt a támogatás mértéke, amely 1934/35-től 1938/39-ig 32 300 pengőben állandósult, ezután ismét emelkedett. UJVÁRY, 2013, 257–258.

⁷⁷ Lásd a 65. jegyzetet.

⁷⁸ A fenntartási költségek megtakarítása céljából 1932-ben 12 helyiséget adtak bérbe a porosz kormánynak, melyekbe 1932. október 1-jén a berlini egyetem Becker vezette sémi és iszlám intézete (Institut für

Ausserdem wird geplant, dass ungarische und ausländische Gäste gegen Ersatz der Selbstkosten aufgenommen würden.

Ich muss aber wiederholt betonen, dass diese Massregeln nur provisorischen Charakters sind und dass die kgl Regierung alles daransetzt wird, dass das Collegium auch bei herabgesetztem Kostenvoranschlag und verminderter Zahl an Stipendiaten seinem ursprünglichen Zwecke gerecht werde.

Empfangen Euere Exzellenz den Ausdruck meiner besten Hochachtung.

Walko

Rövidítések és irodalomjegyzék

BARCH	Bundesarchiv
BUI	Berlin, Ungarisches Institut (a berlini Humboldt Egyetem Szlavisztikai és Hungarológiai Intézetének tulajdonában lévő, jelenleg a berlini Collegium Hungaricumban őrzött iratgyűjtemény)
GStA PK	Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
OSZKK Levelestár	Országos Széchényi Könyvtár Levelestára
PA AA	Politisches Archiv des Auswärtigen Amts

*

Semistik und Islammkunde) költözött. Nem sokkal később a Collegiumhoz tartozó kerti lak két emeletén 5-5 helyiséget bérelt a Reichsinstitut für ältere deutsche Geschichtskunde, Lichtbildarchiv és a Seminar für deutsche Volkskunde (erről 1933. január 6-án kötöttek szerződést). Az előbbi 1942-ig, az utóbbi 1943-ig volt itt elhelyezve. BARCH, R 4901, 1677 (Anmietung von Räumen im Hause Dorotheenstr. 2 [Collegium Hungaricum] Apr. 1932–Jan. 1943). 1943. december 1-jén Farkas Gyula már azt jelentette Szinyei-Merse Jenő kultuszminiszternek, hogy „a berlini m. kir. követség, mely a nov. 22-i légitámadás alkalmával teljesen leégett, a m. kir. követ úrnak a m. korm-nyal folytatott megbeszélése alapján beköltözött a Coll-ba, s ott elfoglalta a főépület I. és II. emeletét, valamint a kerti házat”. MNL OL, K 639, 1943-1-17.039.

- BESSENYEI
1944
BESSENYEI Ákos: *Gragger Róbert*, Budapest, Danubia, 1944.
- DÜWELL
1971
DÜWELL, Kurt: *Staat und Wissenschaft in der Weimarer Epoche. Zur Kulturpolitik des Ministers C. H. Becker*, In: *Historische Zeitschrift*, Beiheft NF 1, 1971, 31–74.
- FUTAKY–KESZTYÜS
2003
FUTAKY Tibor – KESZTYÜS Gyula: *A hazatérő Farkas Gyula. Írások, dokumentumok Farkas Gyula életéről*, Budapest, Universitas, 2003.
- KLEBELSBERG
1927
KLEBELSBERG Kuno *beszédei, cikkei és törvényjavaslatai*, Budapest, Athenaeum, 1927.
- KOI
2013
KOI Gyula: *Évszázadok mezsgyéjén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája*, Budapest, Nemzeti Közszerkesztési Intézet, 2013.
- KOVÁCS I.
2012
Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok, szerk. KOVÁCS I. Gábor, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012.
- Külföldi
1927, 1928
A külföldi magyar intézetek megalapítása és működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1925/26. [az 1926/27.] tanévben, Budapest, Egyetemi Ny., 1927, 1928.
- MAGYARY
1927
A magyar tudománypolitika alapvetése, szerk. MAGYARY Zoltán, Budapest, Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége, 1927.
- MÜLLER
1991
MÜLLER, Guido: *Weltpolitische Bildung und akademische Reform. Carl Heinrich Beckers Wissenschafts- und Hochschulpolitik 1908–1930*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 1991.
- SCHMIDT-OTT
1952
SCHMIDT-OTT, Friedrich: *Erlebtes und Erstrebtes. 1860–1950*, Wiesbaden, Steiner, 1952.

SCHNEIDER

1992

SCHNEIDER Márta: *A Berlini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum*, In: *Regio*, 1992/4. 72–101.

SZÖGI

2022

SZÖGI László: *Peregrinatio academica. A külföldi magyar egyetemjárás története, mérete és irányai 1150–1919*, Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtára és Levéltára, 2022.

UJVÁRY

2006

UJVÁRY Gábor: *Carl Heinrich Becker feljegyzése 1926. május-júniusi magyarországi látogatásáról*, In: *Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények 2006*, Budapest, Balassi Bálint Intézet – Klebelsberg Kuno Alapítvány – Magyar Országos Levéltár – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság – Országos Széchényi Könyvtár, 2006.

UJVÁRY

2013

UJVÁRY Gábor: *Kulturális hidfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. I. köt. Az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek*, Budapest, Ráció, 2013.

UJVÁRY

2014

UJVÁRY Gábor: *„Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932)*, Pécs–Budapest, Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, 2014.

Dévavári Zoltán

Az „Udvarhelyi-ügy”

Berlin, 1938

Forrásközlésünk a berlini Collegium Hungaricum irattárában őrzött, eddig teljesen feldolgozatlan, ugyanakkor az akkori magyar tudományos közélet egy részét részben felforgató botrányát, az úgynevezett Udvarhelyi-ügy iratait mutatja be. Témaválasztásunkat döntően befolyásolta a Berlini Magyar Diákegyesület (Bund Ungarischer Hochschüler, 1842) történetének jóformán teljes ismeretlensége, az abban főszerepet játszó, a történelmi emlékezetből kieső Udvarhelyi Béla fordulatokban gazdag életútja mellett az is, hogy – megítélésünk szerint – a közlésre kerülő dokumentumok plasztikusan mutatják be a berlini magyar egyetemi hallgatók kapcsolatrendszerének a formálódását, a korabeli nemzetiszocialista német államnak a külföldi diákokat érintő oktatáspolitikáját, az azzal összefüggő intézményrendszereket, azok kulcsszereplőit.

A publikálásra kerülő iratanyag azokat a konfliktusokat járja körül, amelyek 1938-ban egyrészt a személyes ellentétekből, másrészt a Diákegyesület anyagi forrásaival való elszámolás, végezetül pedig Udvarhelyi megkérdőjelezhető vezetési stílusa, döntései körül kulminálnak.

A Berlini Magyar Diákegyesület dokumentumai Berlinben, a Collegium Hungaricum irattárában a Bund Ungarischer Hochschüler fondállományban, jelen forrásközlésünk „Udvarhelyi-ügy” címmel ezen állomány Bund Ungarischer Hochschüler 2. dobozában találhatóak meg.

Jelen sorok szerzője ezúton mond köszönetet Nagy Mártának, a berlini Collegium Hungaricum intézetvezetőjének és munkatársainak, hogy 2023 októberében lehetővé tették ott-tartózkodásomat és a Gragger-hagyaték mellett rendelkezésemre bocsátották a Berlini Magyar Diákegyesület iratanyagát. Ugyancsak a köszönet hangján kell szólnom Ujváry Gábor, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár főigazgató-helyettese felé, aki több évtizedes tudását megosztva bevezetett a külföldi magyar kultúrintézetek világába, s személyesen hívta fel a figyelmemet a nagyközönség előtt eddig még ismeretlen dokumentumokra.

Udvarhelyi Béla (1913–1995)

Udvarhelyi Béla 1913. szeptember 14-én Budapesten született. Jogi oklevelet szülővárosában szerzett. 1936 májusában egyike volt azoknak, akiknek a tanulmányi eredményét

a Pázmány Péter Tudományegyetem szorgalmi díjjal tüntette ki.¹ Mint egyetemi tanársegéd 1936 augusztusában egész éves ösztöndíjat kapott a berlini Collegium Hungaricumba,² melyet a következő évben is meghosszabbítottak részére.³

A német fővárosban nagy elánal vetette bele magát a tudományos és a közösségi életbe. Sorra jelentek meg tanulmányai a *Magyar Közigazgatás* című közigazgatási hetilapban,⁴ emellett a berlini magyar rendezvények egyik központi szereplője volt.⁵ Ambíciói és szervezői tehetsége révén rövidesen az 1842-ben alapított, az alábbiakban a forrásközlés relevanciája miatt bővebben is ismertetett Berlini Magyar Diákegyesület⁶ elnöke lett.

Az utókor szemlélődjében egy olyan kép rajzolódik ki, amely arra mutat, hogy az 1938-ban kirobbant botrány bizonyos értelemben derékba törte a szépmenyű és céltudatos Udvarhelyi addigi életútját. Diplomata és jogász karrierjéről lemondva, Berlinből való visszatérése után teológiai tanulmányokat kezdett el folytatni, majd 1942. július 12-én római katolikus pappá szentelték. 1943-ban Szilágysomlyón, 1944-ben Debrecenben volt káplán, 1945-ben pedig Szarvason hitoktató. 1947 és 1948 között a pesti Szent Imre Kollégium előljárója, 1948-ban Debrecenben, majd 1949-ben Békéscsabán előbb hitoktató, majd 1950-től lelkész volt. 1952 szeptemberében az Állami Egyházügyi Hivatalnak írt egyik besúgó jelentésben ekkor már egyenesen úgy fogalmaznak vele kapcsolatban, hogy „[...] *le kell szögezni, hogy Udvarhelyi elve, politikája érvényesül az egész, volt nagyváradi egyházmegyében. [...] Udvarhelyi egyébként nagy tudással és szervezőképességgel rendelkezik. Három doktorátusa van, amire állandóan hivatkozik, ugyancsak hivatkozik demokratikus ténykedéseire. Ugyan akkor [sic!] tudását és szervezőképességét államrendszerünk és Pártunk ellen használja fel. A reakciós papokat és reakciós híveket teljesen maga mellé állította és az utóbbi időben, hol nyíltan, hol a háttérből irányítja embereit.*”⁷

Ilyen előzmények után 1952 decemberében a Miskolci Járásbíróság élelmszer-rejtegetés, valamint demokráciaellenes magatartás vádjában bűnösnek mondta ki és három év börtönbüntetésre ítélte.⁸ 1956 szeptemberében a Magyar Népköztársaság Elnöki

¹ Kik a legszorgalmasabb egyetemi hallgatók? Kiosztották a díjakat az egyetem mai ünnepi közgyűlésén. *8 Órai Újság*, 1936. május 13. 9; Az egyetem nem törpülhet politikai propagandaszervvé s tanárai fizetett eszmekezeskedőkké! Kornis rektor nagyhatású beszéde a Pázmány Egyetem évzáró ünnepségén. *Nemzeti Újság*, 1936. május 13. 7.

² A kulturális diplomáciáról, a külföldi magyar intézetekről és az ösztöndíjasokról lásd UJVÁRY, 1993; UJVÁRY, 2013; UJVÁRY, 2017; OT, 1938; OT, 1940.

³ A közoktatásügyi miniszter kiosztotta a tudományos ösztöndíjakat. *Magyarság*, 1936. augusztus 2. 2; Kik kapták a belföldi és külföldi ösztöndíjakat? *Nemzeti Újság*, 1936. augusztus 2. 10; Az 1937–38. tanév tudományos ösztöndíjainak nyertesei. *Budapesti Hírlap*, 1937. augusztus 13. 6; A jövő tanév tudományos ösztöndíjainak nyertesei. *Magyarság*, 1937. augusztus 13. 8.

⁴ Lásd például: A hivatásos bürokrácia továbbképzése a Harmadik Birodalomban. *Magyar Közigazgatás*, 1937. március 21. 1–2.

⁵ Külföldi magyarok márciusi ünnepségei. *Magyarság*, 1937. március 17. 4.

⁶ Előzményeiről lásd SZILÁGYI, 1991; SZILÁGYI, 1993.

⁷ MÉSZÁROS, 1995, 240.

⁸ Árurajtegetőket ítélte el a miskolci bíróság. *Észak-Magyarország*, 1952. december 25. 4.

Tanácsa az igazságügyi miniszter előterjesztésére kegyelemben részesítette és elrendelte szabadlábba helyezését.⁹

A forradalom kitörését a Bükki Erdőgazdaságban élte meg, ahol sztrájkot szervezett a munkások között, majd ismét letartóztatták és bebörtönözték. 1957 és 1959 között előbb Orosházán, majd Újirázon volt kisegítő lelkész, 1959 és 1970 között Szentetornyán plébános. 1970-ben Regensburgban telepedett le, ahol nyugdíjazásáig prelátusként és egyházjogásként működött. 1995. február 19-én Bad Reichenhallban hunyt el.

Udvarhelyi Béla és a Berlieni Magyar Diákegyesület

A Berlieni Egyetem első, nem német nyelvű diákegyesületeként 1842-ben alapított Berlieni Magyar Diákegyesületet (Bund Ungarischer Hochschüler) a reformkor szellemiségében azért hozták létre, hogy biztosítsa az európai műveltséggel rendelkező magyar értelmiség szellemi utánpótlását. Az eredeti intézmény még a 19. században megszűnt, majd 1920. október 30-án újra életre hívták. A hivatalosan politikamentes szervezetnek nemre, korra való tekintet nélkül tagja lehetett mindenki, aki tanulás céljából Berlinben tartózkodott és magyarnak vallotta magát. A Berlinben tanuló magyar egyetemi hallgatókat magába foglaló Bund szoros kapcsolatokat ápolt a berlieni Collegium Hungaricummal, ugyanakkor közvetlenül nem tartozott annak hatásköre alá, mivel felügyeletét a Magyar Királyi Követség látta el. A húszas években a numerus clausus törvény életbeléptetésének következtében tagságának nagyjából a felét az izraelita felekezethez tartozók tették ki,¹⁰ de soraiiban nagy volt az elszakított területekről származó, tehető szülők gyermekeinek a létszáma is. 1928-tól bálákat kezdett szervezni az akkori Berlin elit helyének számító Hotel Esplanade¹¹ helyiségeiben. Keresztury Dezső,¹² aki 1929 és 1936 között volt a Berlieni Egyetem magyar nyelvű lektora s a weimari köztársaság alkonyán a Bund elnöke,¹³ azzal az újítással tette városszerte híressé a rendezvényt, hogy annak fővédnökévé a magyar követet, illetve a porosz kultuszminisztert, míg előadóművészeknek a kor népszerű, sőt világhírű magyar művészeit kérte fel. A jótékonyági cél-

⁹ Egyházi személyeket részesített kegyelemben az Elnöki Tanács. *Szabad Nép*, 1956. szeptember 15. 4.

¹⁰ Lásd MILLER, 2006.

¹¹ A 400 szobás Esplanade luxusszállodát 1907–1908-ban a Potsdamer Platzon építették fel. A húszas években a berlieni éjszakai élet egyik meghatározó helyszínének számított. Ebben a szállodában szállt meg többek között Charlie Chaplin és Greta Garbo is. 1944 telén az épület bombatámadás következtében megsemmisült. A háború után újjáépítették, azonban 1961-től a berlieni fal közelsége miatt kizárólag a rendvédelmi szervek engedélyével lehetett megközelíteni. Berlin egyesítését követően a Potsdamer Platz újjáépítése során az eredeti épületet lebontották, majd 75 méterrel arrébb ismét felépítették.

¹² Keresztury Dezső (Zalaegerszeg, 1904. szeptember 6. – Budapest, 1996. április 30.) író, irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja. Tanulmányait Budapesten, Berlinben és Bécsben végezte. 1928-ban magyar–német szakos tanári oklevelet szerzett. 1929 és 1936 között a Berlieni Egyetem magyar lektora, a Magyar Intézet könyvtárosa, majd 1945-ig az Eötvös József Collegium tanára. 1945 és 1948 között a Nemzeti Parasztpárt tagjaként vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1948 és 1950 között az MTA főkönyvtárosa, majd 1971-ig az Országos Széchényi Könyvtár tudományos fősztályvezetője. 1982-ben az MTA tagja lett.

¹³ Berlinben eltöltött éveiről lásd KERESZTURY, 1993, 188–247.

lal megrendezett bál így rövid időn belül túlnőtt addigi keretein, s annak eseményeit a magyar diplomáciai kar mellett a német kultúrpolitika intézői, valamint a német fővárosban működő külföldi diákegyesületek tagjai is látogatni kezdték. A bálokon befolyt jelentős összegből biztosították az Egyesület tagságának a segélyezését, emellett az Egyesület egyre szorosabb kapcsolatokat épített ki a német, illetve a Berlinben tanuló, különböző nációkat összefogó diákegyesületekkel. Tagjai kezdeményezték annak a konferenciasorozatnak a megtartását is, amely a dunai államok Berlinben tanuló diákjainak kulturális tanácskozása volt.

A nemzetiszocializmus hatalomra kerülésével Berlinből is elmaradtak a zsidó származású magyar diákok, ami egészen 1937-ig a Magyar Diákegyesület életére is rányomta a bélyegét. A már-már tetszhalott állapotba került egyesületet aztán Udvarhelyi Béla energikus megjelenése és kezdeményezőkézsége rángatta ki az apátiából. Udvarhelyi – ahogyan azt az alábbi iratokból rekonstruálni lehet –, kihasználva az 1936 májusában megkötött magyar–német kultúregyezmény¹⁴ adta új lehetőségeket, Farkas Gyulának,¹⁵ a Magyar Intézet igazgatójának a hathatós támogatásával, a Collegium Hungaricum ösztöndíjas tagjainak bevonásával szervezte újra az egyesületet és a Berlinben tanuló magyar diákok közösségi életét. Ezzel párhuzamosan támasztotta fel az időközben elmaradt jótékonyági, illetve közösség-szervezési szempontból is jelentős bálakat. Emellett – vélhetőleg saját karrierjének az egyengetése céljából is – nagy lendülettel vetette magát bele a kapcsolatépítésbe, melynek során eljutott egészen a német egyetemi életet és a kultúrpolitikát meghatározó legfontosabb szereplőkhöz. Mint az iratokból kitűnik, Udvarhelyi ambiciózus, ugyanakkor a taktikai érzéket legtöbbször mellőző megnyilvánulásai, gyors sikerei, a nyilas eszmevilágtól távolságot követő társaival való politikai szembenállása,¹⁶ valamint öncélú, nagy költségekkel járó utazásai nagyon rövid időn belül számos ellenséget szereztek neki, s mindez 1938-ban előbb a Bund elnöki tisztségéből való leváltásához, majd az Egyesületből való kizárásához vezetett.

¹⁴ A Magyar Királyság 1935-ben Lengyel- és Olaszországgal, valamint Ausztriával, 1936-ban, majd – ennek kiegészítéseként – 1940-ben Németországgal, 1938-ban Észt- és Finnországgal, valamint Japánnal, illetve 1941-ben Bulgáriával kötött ilyen szerződéseket. Valamennyi egyezményt törvényben hirdették ki. Rögzítették bennük a szerződő felek tudósainak látogatását, a diákcsere, az ösztöndíjasok kölcsönös kiküldését, a tudomány, az irodalom, a művészet, a rádiózás és a sport terén adódó együttműködési lehetőségeket. Többnyire paritásos alapon megemlékeztek a magyar tanszékekről és lektorátusokról, melyeknek hálózata még a második világháború idején is bővült és gyarapodott.

¹⁵ Farkas Gyula (Kismarton, 1894. szeptember 27. – Göttingen, 1958. július 12.) irodalomtörténész, egyetemi tanár, a Magyar Intézet igazgatója. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Halléban és Párizsban végezte. 1921-től a Berlieni Egyetemen a magyar nyelv lektora, 1925-ben a budapesti Eötvös Collegium tanára. 1928 és 1945 között a magyar nyelv- és irodalomtörténet tanára a Berlieni Egyetemen, valamint az ottani Magyar Intézet igazgatója. 1946-tól a müncheni, 1947-től haláláig a Göttingeni Egyetem tanára.

¹⁶ Erre a megállapításra az alábbiakban közlésre kerülő iratok utalásai, illetve a *Virradat* nyilas hetilap Udvarhelyit támadó cikkei alapján jutottunk.

Források

1.

A Bund Ungarischer Hochschüler Berlin 1842 választmányi ülésének jegyzőkönyve Udvarhelyi Béla meghallgatásáról

Berlin, 1938. február 23.

Gépírásos levél

Jkv. 2/1938 sz.

Jegyzőkönyv

felvétel a „Bund Ungarischer Hochschüler, Berlin, 1842” választmányi ülésén, Berlinben, a Collegium Hungaricumban, Dorotheenstr. 2., 1938. év február hó 23-án.

Dr. Buócz Elemér,¹⁷ a B.U.H. elnöke megnyitja az ülést, s felolvassa az elnökség, valamint a választmány egyes tagjai által aláírt nyilatkozatot, amelyben kijelenti tisztségükéről való lemondásukat és az egyesület kötelékéből való kilépésüket. A nyilatkozatot az elnökség részéről Dr. Buócz Elemér elnök, Dr. Csik Ferenc¹⁸ főtitkár, Dr. Arató István¹⁹ pénztáros, valamint a választmány részéről Dr. Szabó Zoltán²⁰ s Török Béla²¹ dr. urak írták alá.

¹⁷ Buócz Elemér (Temesvár, 1913. június 3. – USA, 1999. augusztus 6.) jogász, közgazdász. Buócz Bélának, a Magyar Királyi Rendőrség vidéki főkapitányának gyermeke. 1937-ben Szegeden avatták jogi doktorrá, majd a közgazdaság felé orientálódott, ösztöndíjakkal külföldön, többek között Berlinben tanult. 1945 után családjával az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, ahol biztosítási és ingatlanszakember volt.

¹⁸ Csik Ferenc, szül. Lengvári Ferenc (Kaposvár, 1913. december 12. – Sopron, 1945. március 29.) orvos, lapszerkesztő, olimpiai bajnok magyar úszó. 1933-tól a magyar úszóválogatott tagja. 1934-ben Európa-bajnok, 1936-ban olimpiai bajnok. 1937-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett orvosi oklevelet. 1939-től a *Képes Sport* egyik szerkesztője volt. 1944 októberétől tartalékos orvos-őrmesterként Szolnokon, Keszthelyen és Sopronban szolgált. 1945. március 29-én bombatámadásban vesztette életét.

¹⁹ Arató István (? – ?) királyi járásbírói gyakornok az 1938–39-es tanévben ösztöndíjként pár hónapot töltött a Collegium Hungaricumban.

²⁰ Szabó Zoltán Gábor (Debrecen, 1908. május 30. – Budapest, 1995. június 16.) Kossuth-díjas fizikokémikus. Egyetemi tanulmányait fizika–kémia szakon 1926 és 1930 között Budapesten folytatta. 1935-ben doktorált, majd a szegedi Elméleti Fizika Tanszéken kapott állást. 1936 és 1938 között ösztöndíjjal Németországban tanult. 1940 és 1946 között a Kolozsvári Egyetemen tanított. 1946-tól Szegeden tanár, 1964 és 1967 között rektor. 1951-től az MTA levelező, 1964-től rendes tagja. 1967 és 1979 között az ELTE Szeretlen és Analitikai Kémiai Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára.

²¹ Török Béla (Szeged, 1914. október 6. – ?) jogász, bíró, ügyvéd. 1936-ban Szegeden avatták a jog- és államtudományok doktorává. Tanulmányai után egyéves önkéntes katonai szolgálatra vonult be, majd két évet ösztöndíjként Berlinben töltött el. 1942-ben elnyerte a budapesti királyi büntetőtörvényszéki bírói kinevezést, majd az igazságügy-minisztériumban Antal István és Vladár Gábor miniszterek személyi titkáráként szolgált. A háború után családjával együtt Ausztráliába emigrált. Előbb könyvelőként, majd két évtizedig ügyvédként dolgozott.

A választmány a bejelentést tudomásul vette, s egyben felkérte az elnökséget az ügyek továbbvitelére.

Az elnök felszólítja dr. Udvarhelyi Béla urat, a B. U. H. tavalyi elnökét, hogy az 1937-ik évi február 28-iki bál elszámolásáról szóló iratokat bocsájtja az elnökség rendelkezésére. Dr. Udvarhelyi Béla erélyesen tiltakozik az ultimátumszerű felszólítás ellen, s kéri, hogy tiltakozását jegyzőkönyvbe vegyék. Hosszas vita után a választmány egyes tagjainak indítványára, valamint Udvarhelyi Béla dr. határozott kívánságára az elnök a tavalyi báli elszámolást tartalmazó lezárt és lepecsételt borítékot felbontja, a báli számlákat és feljegyzéseket sorszámmal és kézjeggyel ellátja. A választmány elhatározza, hogy a tavalyi báli elszámolást csak ezen sorszámmal és kézjeggyel ellátott 91 drb. számla és feljegyzés szerint állítható össze, s csak ezen báli elszámolást fogadja el.

A választmány az ülés tárgysorozatának harmadik pontjára, dr. Udvarhelyi Béla címbitorlásának tárgyalására tér rá. Az elnök megemlíti, hogy Udvarhelyi Béla dr. választmányi tag, a B. U. H. volt elnöke az új tisztkart megválasztó közgyűlés után hetekkel még a minisztériumokkal lefolytatott telefonbeszélgetései alkalmával, mint a Bund elnöke mutatkozott be, a bálon Bund-elnöki névjegyét osztogatta, valamint a sajtónak leadott nyilatkozataiban mint a Bund elnöke szerepelt. Udvarhelyi Béla dr. megállapodásra hivatkozik, amely szerint a Bund jelenlegi vezetősége beleegyezett abba, hogy a bálon még mint a Bund elnöke szerepeljen. Több felszólaló, köztük Szent-Iványi Béla²² dr. leszögezi, hogy a közgyűlésen hivatalos formák között ilyen megállapodás nem történt.

Az elnök Udvarhelyi Béla dr. azon magatartását, hogy a Bund elnöki címét az új elnök megválasztása után még hetekkel is viselte, határozottan kifogásolta s élesen elítélte. Helytelenítésének kifejezését jegyzőkönyvbe venni kérte.

Kmf.

Dr. Buócz Elemér s. k.
elnök

Dr. Hartnagel Sándor²³ s. k.
jegyzőkönyvvezető

²² Szent-Iványi Béla (1908–1981) irodalomtörténész, a német–magyar kulturális érintkezés kutatója. A Berliini Magyar Intézet lektora 1936 és 1947 között, Farkas Gyula mellett a Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum egyik vezetője. Farkas egyik utódjaként 1973-ig a Humboldt Egyetem – immáron nem magyar, hanem – Finnugor Intézetének vezetője. Tanárként, kutatóként egyaránt sokat tett a magyar irodalom és a magyar nyelv megismertetéséért, terjesztéséért, a német–magyar irodalmi és szellemi kapcsolatok felderítéséért. Az NDK irodalmi alkotásokat fordító szakemberei az ő tanítványai voltak. Jelentős szerepe volt az intézeti oktató és tudományos munka háború utáni újjászervezésében.

²³ Hartnagel Sándor (Bécs, 1907 – ?) nyelvész. 1938-ban okleveles középiskolai tanár, bölcsészdoktor, mint egész éves állami ösztöndíjas nyelvtudományi tanulmányokat folytatott Berlinben, ahol a személynevek lélektanával foglalkozó szakirodalmat tanulmányozta. Részt vett a Magyar Intézet könyvtárrendezési munkáiban.

Előttünk:
Dr. Szent-Iványi Béla s. k.
Dr. Szabó Zoltán s. k.

Jelen másolat a fentnevezett jegyzőkönyvvel szó szerint megegyezik, tanúsítjuk.

2.

A Bund Ungarischer Hochschüler Berlin 1842 választmányi ülésének jegyzőkönyve Udvarhelyi Béla pénztári elszámolásáról

Berlin, 1938. március 23.

Gépírásos levél

Jkv 5/1938

Jegyzőkönyv,

felvétel a Bund Ungarischer Hochshüler Berlin 1842 választmányi ülésén 1938. márc. 23-án Berlin, Dorotheenstr. 2. a Collegium Hungaricum télikertjében.

Jelen vannak: dr. Buócz Elemér elnök, dr. Arató István pénztáros, dr. Hartnagel Sándor jegyző, dr. Szent-Iványi Béla, dr. Szabó Zoltán és dr. Török Béla választmányi tagok, ugyancsak jelen vannak Kemény Péter,²⁴ Kovács János²⁵ és Soldos László²⁶ urak is, mint akiket az elnök felkért az ülésen való részvételre, mert jelenlétük a báli elszámolásokra való tekintettel szükségesnek mutatkozott. Az elnök intézkedéséhez a választmány hozzájárult.

A jelenlévők aláírásukkal igazolják jelenlétüket.

Hartnagel Sándor dr. jegyző felolvassa a múlt választmányi ülés jegyzőkönyvét, és a választmány a jegyzőkönyvet helybenhagyja és annak hitelesítésére Buócz Elemér dr. elnök Szent-Iványi Béla dr. és Szabó Zoltán dr. urakat kiküldi.

A tárgysorozat első pontja az elnök azon bejelentése, hogy mivel a lemondásra kényszerítő okok megszűntek, az elnökség a lemondást visszavonja. A választmány az elnök bejelentését tudomásul veszi.

Arató István dr. ismerteti a tárgysorozat következő pontjaként Udvarhelyi Béla dr. múlt évi elnök úr pénztári elszámolását. Beterjeszti a Papp László²⁷ és az általa aláírt és a jegyzőkönyvhöz mellékelte ellenőri jelentést.

²⁴ Kemény Péter életrajzát nem sikerült rekonstruálni.

²⁵ Kovács János életrajzát nem sikerült rekonstruálni.

²⁶ Soldos László (Gömör, 1917 – Budapest, 2009) huszár főhadnagy. Édesapja Nógrád, majd Gömör vármegye főispánja volt. A második világháborúban huszár főhadnagyként szolgált. 1945 és 1947 között szovjet hadifogságban volt.

²⁷ Papp László életrajzát nem sikerült rekonstruálni.

A választmány az ellenőrök jelentését elfogadja és az elszámolással kapcsolatban a következő megjegyzéseket teszi:

1./ Megállapítja, hogy a benyújtott elszámolás külalakja nem felel meg azoknak a kívánalmaknak, amely elvek szerint a pénzkezelésnek történnie kell. A volt elnök elszámolását nem pénztárkörben foganatosította, az új vezetőségnek pénztárkönyvet át nem adott. A választmány ezen eljárás felett helytelenítését fejezi ki.

2./ Megállapítja a választmány, hogy annak ellenére, hogy a megszámozott nyugták közül három drb. nincs felhasználva, a végösszegben a három nyugtának megfelelő hiány nem mutatkozik, továbbá, hogy a bevétel oldalán a tételek között nem szerepel az a 19,56 RM,²⁸ amely a 18. sz. kézzel írt feljegyzésen van feltüntetve, holott a választmánynak Szent-Iványi Béla dr. úr közlése alapján tudomása van arról, hogy ennek az összegnek a bevételezése ténylegesen megtörtént. Ezek alapján a választmány az egész elszámolás hitelességét is kétségbe vonja. Ennek ellenére azonban a további eljárás alapjául hajlandó az elszámolást elfogadni.

3./ Az előző választmányi ülés határozata alapján az elszámolás csak a sorszámmal ellátott 91 drb. nyugta és feljegyzés alapján történhetett volna, megállapítja ezzel szemben a választmány, hogy az elszámolásban meg nem számozott nyugták is szerepelnek. A választmány ugyan az előző ülés határozata alapján ezeket a számlákat és nyugtákat figyelmen kívül hagyhatná, mégis az elnök indítványára, azok hitelességének felülvizsgálását határozza el. Ez megtörténvén, a választmány utólagosan elfogad a bevétel oldalán egy drb. 5 RM összegről szóló csekkszelvényt, a kiadás oldalán a 2. és a 12. sz. számlákat, a 2 drb x.) jelzésű számla elfogadása tekintetében való határozathozatalt a volt elnök úr további felvilágosításaitól teszi függővé, a 18. sz. számla elfogadása tekintetében Lothar Saczek úr megkérdezése után fog határozni, a 19. sz. számlát pedig nem fogadja el és az abban feltüntetett 78,23 RM megtérítésére vonatkozó igényét fenntartja.

4./ Megállapítja a választmány, hogy a hanyag ügykezelés folytán az adóhivatalban ténylegesen el nem adott jegyek után is történt adófizetés, aminek következtében a Bundot 18,80 RM kár érte. A választmány ezen összeg megtérítésére vonatkozó igényét szintén fenntartja.

5./ A választmány rosszállását fejezi ki a volt elnökség azon eljárásával szemben, hogy segélyeket és kölcsönöket a szükséglet meghaladó mértékben és az előfeltételek fennforgásának megvizsgálása nélkül, a Bund anyagi erejét meghaladó mértékben egyes tagok túlzott mértékben való előtérbe állításával folyósított.

A választmány dr. Udvarhelyi Béla volt elnök úrhoz, mielőtt a felmentvény tekintetében határozna, a következő kérdéseket intézi:

I./ Felvilágosítást kér arról a körülményről, miért szerepelnek a bolgár–magyar estnek bizonyos kiadásai a dr. Udvarhelyi Béla úr által bemutatott elszámolásban, holott

---

²⁸ Az RM a Reichsmark (Birodalmi Márka) rövidítése. Az RM 1924-től volt Németország hivatalos pénzneme. A háború után a nyugati és a keleti zónákban 1948 júniusáig volt használatban.

a választmány tudomása szerint ennek az estnek a költségvetése a Hauptgemeinschaft Ausländischer Studierender²⁹ pénztárkönyvében van elszámolva.

II./ Kéri a (3.) számla tételeinek részletezését.

III./ A 17. sz. számlával kapcsolatban, amely az Ehrengastok³⁰ megvendéglésére fordított 197,25 RM összeget tartalmazza, az elnök megjegyzi, hogy tudomása szerint ugyanakkor a követség 500 RM-al járult még hozzá az Ehrengastok megvendégléséhez, az idei bál alkalmával pedig közel háromszor annyi Ehrengast pezsgőszámlája mindössze 608 RM-t tett ki. A választmány értesülése szerint a tavalyi bálon az Ehrengastok valamennyien a követség asztalánál ültek, és ezért kérdést intéz a volt elnökhöz, kik voltak azok az Ehrengastok, akiknek a megvendéglésére a közel 200 RM-t fordította.

IV./ Miért részesítette a tavalyi elnök Kiss András³¹ urat egyéb báli segélyek mellett még 25 RM tanulmányi segélyben is, holott a tanulmányi segély alapjául megkívánt tanulmányi eredmények a választmány tudomása szerint ebben az esetben nem voltak kimutathatók.

V./ Miért vett fel a volt elnök márc., ápr., máj. és június hónapokra a Bund pénztárából 36 RM közlekedési költségekre /S-Bahn³² Monatskarte³³/, holott ezt az összeget a Collegium Hungaricum pénztárából is joga lett volna a vezetőség intézkedése alapján felvenni.

VI./ Felvilágosítást kér a választmány arról, hogy a Kiss András úrnak 1937. dec. 2.-án kifizetett kölcsön lejáratára 1938. fbr. 1-re esik-e, miként azt az előbbi elnöknek a csekk hátlapjára vezetett feljegyzése feltünteti, vagy 1938 jún. 1-e, miként azt Kiss András úr elismervénye tartalmazza.

A tárgysorozat következő pontjaként a folyó évi báli elszámolást terjeszti Kovács János úr a választmány elé. A választmány Kovács János úr és Török Béla ellenőrök jelentését elfogadja, és az elszámolással kapcsolatban Arató István dr. pénztáros úrhoz a következő kérdéseket intézi:

1./ Felvilágosítást kér a tekintetben, hogy az adományok között miért szerepel Weisz Lázár³⁴ úr adománya 290 RM összegben, holott a választmány tudomása szerint ennek az adománynak az összege 300 RM volt.

²⁹ A két világháború között 28 nemzet képviselői tanultak Berlinben. Mindegyik náció saját egyetemi egyesülettel rendelkezett. A külföldi diákok tanácskozó egyesülete a Gemeinschaft Ausländischer Studierender nevű szervezet volt, amely a német Studenten-Vertretungnak felelt meg. Ebben a 28 egyesület taglétszámának arányában képviseltette magát. Az általuk küldött delegátusok alkották a Hauptgemeinschaft Ausländischer Studierender szervezetet, amely a Berlinben tanuló külföldiek legfelsőbb képviselő- és intézőbizottsága volt. Bővebben lásd ASZTALOS, 1930.

³⁰ Díszvendég.

³¹ Kiss András életrajzát nem sikerült rekonstruálni.

³² Az S-Bahn vasúti rendszer Berlin helyi tömegközlekedését szolgálja. Összesen 16 vonallal 340 kilométeres hálózaton működik és 168 vasútállomást szolgál ki, ebből mintegy 83 kilométer és 36 pályaudvar Brandenburg államban található.

³³ Havi bérlet.

³⁴ Weisz Lázár életrajzát nem sikerült rekonstruálni.

Dr. Arató István pénztárnok a válaszában kijelenti, hogy Kiss András alelnök úr az általa Weisz Lázár úrtól felvett 300 RM összegből 290 RM-t adott át, és mivel a visszatartott 10 RM-ról nyugtát nem nyújtott be, ez az összeg a kiadások oldalán sem volt feltüntethető. A választmány ezt az összeget Kiss András úr személyes kölcsönének nyilvánítja és felhívja a pénztárost, hogy annak 1938. máj. 15-ig való visszafizetését szorgalmazza.

2./ Felhívást intéz Kiss András úrhoz, hogy miután a bál rendezésével kapcsolatos személyi kiadásai nem állanak arányban a többi bálrendező úr ilyenmű kiadásaival és az általa elért eredményekkel, az általa felvett összegekről a legrövideb időn belül számoljon részletesen el. Amennyiben ezen összegek felhasználásáról megnyugtató felvilágosítást a választmány nem kap, a kifogásolt összegeket szintén Kiss András úr személyes kölcsönének fogja tekinteni.

3./ Tudomására jutott a választmánynak, hogy Udvarhelyi Béla dr. úr f. évi jan. hó 4-től 19-ig bezárólag az Auslandsamt der Dozentenschaft³⁵ költségén Reit im Winkelben³⁶ egy sítanfolyamon vett részt, 19-től 23-ig pedig egy ausztriai /Innsbruck/ utazást tett. 23-tól 28-ig közigazgatási jogi tanulmányokat végzett, amely négynapos tanulmányok költségeire a Collegium Hungaricum igazgatóságától összesen 158 RM-t tanulmányi és étkezési megtérítés fejében, felvett.

Dr. Udvarhelyi Béla volt elnök úr állítása szerint ezen közigazgatási jogi tanulmányi kapcsán a B. U. H. ügyeiben is több helyen eljár és tárgyalásokat végzett. Ezen négy napra tárgyalásai költségeinek fedezésére a B. U. H. terhére még mint a Bund elnöke 100 RM-t felvett, amely összeg a báli elszámolásban mint Udvarhelyi Béla dr. úr személyes bálrendezési kiadása szerepelt. A választmány úgy hivatalosan, mint magánúton több alkalommal felvilágosítást kért a volt elnök úrtól ezen tárgyalások anyagáról és eredményeiről, és arról mindeddig a legcsekélyebb tájékoztatást sem kapta. Ezek alapján kétségbe vonja, hogy a volt elnök ilyen tárgyalásokat egyáltalában végzett volna, de úgy találja, hogy ha ilyen tárgyalások valóban folytak is, a volt elnök úr négy napos ott-tartózkodásának költségeit a felvett 158 RM összegű tanulmányi segély, illetőleg étkezési megtérítés kellő mértékben fedezte. Mindezek alapján e választmány nem látja igazoltnak a Bund terhére fölvetett 100 RM összegnek bálrendezési kiadásként való elszámolását, ezért ezt az összeget dr. Udvarhelyi Béla úr személyes kölcsönének tekinti és értesíti ezen jegyzőkönyv másolata útján, hogy f. évi május hó 15-ig jelen tartozását rendezze.

A választmány ezzel a f. évi báli elszámolás letárgyalását befejezte és dr. Arató István pénztáros úrnak kiváló érdemei és fáradságos munkája elismeréseképpen a leghálásabb köszönetét és jegyzőkönyvi dicséretét fejezi ki.

³⁵ Auslandsamt der Deutschen Dozentenschaft, magyarul: Német Oktatók Szövetségének Nemzetközi Irodája. Az 1933 és 1945 között működő iroda székhelye Berlinben volt. A második világháború alatt 45 szövetséges vagy semleges állam több száz egyetemi tanárát és tudósát látta el, akik német egyetemeken dolgoztak.

³⁶ Reit im Winkel a német–osztrák határon, Bajorország délkeleti részén található síközpont.

Végül elhatározza, hogy jelen jegyzőkönyv másolatát Udvarhelyi Béla dr. úrnak átadja és annak kézhezvételétől számított negyedik napra kéri Udvarhelyi Béla dr. úrnak az I–VI. sz. kérdésekre írásbeli három példányban benyújtott felvilágosításait, ötödik napra pedig az elnök a választmányt határozathozatalra összehívja.

K. m. f.

Buócz Elemér
elnök

Hartnagel Sándor
jegyző

Arató István
pénztáros

Szent-Iványi Béla
választmányi tag

Török Béla
választmányi tag

Szabó Zoltán
választmányi tag

Kemény Péter

Kovács János

Soldos László
mint az elnök által az ülésre meghívott bálrendezők.

3.

Udvarhelyi Béla válasza a Bund Ungarischer Hochschüler Berlin 1842 választmányi ülésének 1938. március 23-án megtartott ülésén elhangzottakra

Berlin, 1938. április 3.

Gépírásos levél

VÁLASZ

A „Bund Ungarischer Hochschüler 1842” t. Választmányának 1938. március hó 23-án tartott üléséről készült jegyzőkönyvében foglalt kérdéseire és megjegyzéseire, az 1936-37, ill. 1937-38 I. évi pénztári elszámolásra vonatkozóan.

Tisztelt Választmány!

A „Bund Ungarischer Hochshüler Berlin 1842” 1938. március 23-án tartott üléséről készült jegyzőkönyvében foglalt és a Bund 1936-37 évi ill. 1937-38 I. szemeszteri pénztári elszámolásával kapcsolatban 1-5 pontok alatt/tett megjegyzéseire a következőkben van szerencsém válaszolni:

1.) Végtelen csodálkozásomat váltja ki az a körülmény, hogy a t. Választmány a benyújtott elszámolásom külalakja felett helytelenítőleg nyilatkozik (pénztárkönyv hiánya miatt). Remélhetőleg ítéletének sürgős revideálását határozza el, ama tény tudomásulvétele kapcsán, hogy én a Bund múlt évi pénztárkönyvét, bár üresen, a tisztújító közgyűlés után az új vezetőségnek átadtam, annak megjegyzése mellett, hogy a múlt évi elszámolás még abban elkönyvelendő lesz. Amikor a t. Választmány által kitűzött határidőre a múlt évi elszámolást elkészítettem, felkértem Buócz Elemér dr. elnök urat és Arató István dr. pénztáros urat kétszer külön-külön is, hogy a múlt évi pénztárkönyvet elszámolásom bevezethetése céljából bocsássák rendelkezésemre. Hogy ez nem történt meg az nem rajtam múlott. Ennek ellenére az elszámolásnak pénztárkönyvszerű elkönyvelését foganatosítani kívánom. Felkérem tehát a t. Választmányt, hogy e célból a pénztárkönyv kiadását számomra szorgalmazni szíveskedjék.

2.) A t. Választmánynak e pontban foglalt megjegyzése is az elszámolás egészének megítélését illetően teljesen alaptalan, csak a szükséges információ hiányából magyarázható. Arató dr. ellenőrt az elszámolásom átnyújtásakor udvariasan kifejezetten kértem, hogy az esetleges homályos, felvilágosításra szoruló tételeknél, a Választmánynak való jelentéstétel előtt kérdést intézzem hozzám a vonatkozó tétel tisztázására, amit ő készséggel meg is ígért, mondván hogy az egész ellenőri jelentés eredményét velem természetesen közölni fogja. Ez nem történt meg. Így fordulhatott elő, hogy a t. Választmány távollétemben tárgyalván, e pontra vonatkozó megkérdezésem nélkül a 18. sz. kézzjeggyel ellátott semmiféle bizonyító erővel nem bíró feljegyzést nyugtának tekintett s abból 19,56 RM bevételezését vélt kiolvashatni. A 18-as számú kézzjeggyel ellátott céddulán feltüntetett elintézés – miként ezt dr. Szent-Iványi Béla kollégiumi titkár úr az ügy újólagos megvizsgálása kapcsán megerősítette – csupán tervezet volt, amely szerint a feltüntetett összeget a Bundnak 60 RM-ás kölcsönéből akartuk levonni. Ettől azonban elálltunk, s 60 RM összeget teljes egészében visszafizette a Collégiumnak, miként ezt a 20-as számú kézzjeggyel ellátott s a teljes összeg fizetését igazoló nyugta dr. Szent-Iványi Béla aláírásával ellátva bizonyítja.

Az ugyancsak e pontban foglalt ama megjegyzés, hogy a megszámozott nyugták közül 3 drb. nincs felhasználva, s a végösszegben az ennek megfelelő hiány mégse mutatkozik, szintén igen plauzibilis állítás, amely azonban alaposabb megvizsgálás után fenn nem tartható. A báli kiadások vonatkozó tételei ugyanis e 3 nyugta figyelembevételével vannak már, a kiadási oldalon beállítva.

3.) -pontban említett 91 drb. számozott nyugta az elszámolás kizárólagos alapját nem képezhette és nem képezi, mert e nyugták megszámozásakor közöltem a t. Választmánnyal, hogy a nyugtákat tartalmazó borítékban egyrészt egyéb dolgok is vannak, másrészt az elszámolásra szükséges iratok még nincsenek együtt. Erre Török Béla dr. választmányi tag úr jegyezte meg hogy ez nem fontos, lényeges csupán, a borítékban levő nyugták megjelölése. Az elnöki megjelölésnek csupán technikai célja volt, amely azt deklarálta, hogy 91 drb. számú feljegyzés tényleg a borítékban volt, tehát azoknak később is meg kell lenniük. Ellenben az elnöki kézzjegyelés semmiféle konstitutív, az illető nyugták materiális bizonyító erejét megállapító jelleggel nem bír, mert a kiadásokat

és bevételeket tartalmazó írások bizonyító erejét az ellenőrök jelentése alapján a t. Választmány hivatott felülvizsgálni. Hasonlóképpen konstitutív erővel nem bír abban a vonatkozásban sem, hogy tényleg folyósított, de a borítékban nem volt, kiadásokat tartalmazó nyugtákat, miként ezt a t. Választmánynak a múlt ülésén meg is jegyeztem, egyszerűen nemlétezőnek nyilvánítsa. Amikor a t. Választmány ezeket a nyugtákat igen természetesen de facto figyelembe vette, feleslegesnek és érthetetlennek látszik az a kísérő megjegyzés, mintha az illető meg nem jelölt számlák figyelembe vétele különös méltánylást érdemlő gesztus volna.

Az e pontban foglalt 19-es számú számla tekintetében ellenben elvárom a t. Választmánytól, hogy nem különös méltánylásból vagy jóakaratból, hanem azon tény egyszerű ismeretéből, hogy 400 drb. báli meghívót kiküldeni és egyéb ezzel kapcsolatos levelezést bélyeg nélkül intézni nem lehet, legfeljebb a saját zsebből volna fedezhető!, a 19. számla hátlapján részletezett kiadások figyelembevételével a 78,23 RM portókiadást, amely, kisebb az ideinél a kiadások oldalán elismerje. Végeredményben a t. Választmány saját tekintélyét s az egyesületi morált veszélyezteti olyan megjegyzésekkel, amelyek a legtermészetesebb kiadásokat minden alap nélkül kétségbe vonják. Hangsúlyozni szeretném ezen a helyen is, hogy ez az eljárás, amely csak összehasonlításbéli, és ténybeli vizsgálat hiányából fakadhat, sem a B. U. H. egészséges tradícióinak, sem az általános egyesületi szellemnek nem felel meg.

4.) Az emberi jóhiszemű és lelkiismeretes mérlegelés alapján kérem a t. Választmányt, ítéljen felettem, vajon 29 drb. el nem adott jegy után történt adófizetéssel okozott 18,80 RM összegű kárral szemben mennyiben értékelendő a volt elnökségnek az az eljárása, hogy a rendőrséghez benyújtotta abban a valóságos 194,26 RM tiszta nyereséggel szemben csupán 66,81 RM tiszta nyereséget feltüntető elszámolásával (lásd. az 59-es sz. kézzel ellátott adóhivatali ívet) a Bundnak 97,13 RM ill., ebből az összegből 18,80 RM-ot levonva a fenti kár beszámításával tisztán 78,33. RM hasznot hajtott. Ezt meg sem jegyezném, ha a t. Választmány a volt elnökség ellen nem szegezte volna a csupán hanyag ügykezeléssel okozott károkozás tényét (anélkül, hogy figyelembe vette volna, mit jelentett tavaly a bálnak egészen csekélyszámú emberrel való pompás eredménnyel való megrendezése), és nem hangsúlyoznám, mennyire szem előtt tartott a volt vezetőség minden lehetőséget, hogy az egyesületnek anyagi bázist is szerezzen. Éppen azért nyújtott be a volt elnökség a rendőrséghez csupán 66,81 RM tiszta nyereséget feltüntető elszámolást, hogy elkerülje a nyereség 50 %-át kitevő és a W.H.W.-nek³⁷ lerovandó

³⁷ Az 1933-ban alapított WHW, teljes nevén Das Winterhilfswerk des Deutschen Volkes, magyarul a Német Nép Téli Segélyszervezete berlini székhelyű intézmény, 1936-tól közjogi alapítvány volt, amely természetbeni és pénzbeli adományokat gyűjtött és azokat a rászoruló körében osztotta szét. A segítségre szoruló a Segélyszervezet járási hivatalain keresztül nyújtották be a kérelmeket; pincetárolási célú szén- és burgonyavásárlási utalványokat, valamint egyéb természetbeni hozzájárulásokat kaptak. Készpénzt nem biztosítottak. A szervezet révén a náci rezsim enyhíteni tudta a lakosság egy részének anyagi nehézségeit, és hozzájárulhatott a belső stabilizációhoz. Fő bevételi forrását a cégek és vállalatok, különböző rendezvények „önkéntes” adományai, valamint a téli félévben a munkavállalók bérét terhelő kötelező levonások biztosították. Működését a Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945-ben betiltotta, vagyonát pedig elkobozta.

megterhelést, amely arra az esetre volt megállapítva, ha a tiszta árnyereség 100 RM-át meghaladott volna.

5.) pontban foglalt rosszálló megjegyzéssel szemben utalok arra a tényre, hogy a segélyek és kölcsönök nyújtásának szükségessége tavaly a Bund és a Collegium Hungaricum közhangulatának sürgető követelése volt, amelyben a szélsőségesebb hangok odáig mentek, hogy az évi bevételt a rászoruló tagokra kell maradéktalanul fordítani, a következő évre szerezzen magának az egyesület a bál rendezésből pénzt. Amikor az egyesület vezetősége e téren csupán az anyagi kereteknek a racionális határoknak megfelelően segélyeket és kölcsönöket folyósított, szigorúan a szociális szempontokat, s a bál rendezésnél végzett munka értékét tartotta szem előtt. Egyes tagok (!) nem tolattak túlzott mértékben e tekintetben előtérbe, csupán Kiss András urat részesítette az egyesület vezetősége az átlagnál valamivel nagyobb támogatásban, azoknak a kimagasló érdemeknek elismeréséül, amelyeket fáradhatatlan, eredményes tevékenységével a tavalyi bál és egyéb rendezések körül elvitathatatlanul szerzett.

A t. Választmány I–VI sz. alatti kérdéseire a következő felvilágosítással szolgálhatok:

I.) A magyar–bolgár kultúrest bizonyos kiadásai azért szerepelnek a B. U. H. múltévi elszámolásában, mert B. U. H. és a Rodina Egyesület közösen rendezte, egyetértésben a H. A. G. St.³⁸ 1937 május 17-én hozott ama határozatával, hogy a Kulturabend³⁹ pénzügyi fedezetét 50%-ban a H. A. G. St., 25-25%-ban pedig a két nemzeti egyesület vállalja. Az est megrendezésének súlypontja azonban a B. U. H.-nál volt, amiként az a mellékelt programból s magyar s valamint a német újságok közleményeiből is kitűnik, az estnek költségvetése csupán annyiban van a H. A. G. St. pénztárkönyvében elkönyvelve, amennyiben a deficit őt illeti. Közölhetem azonban a t. Választmánnyal, hogy a B. U. H.-ra eső 25%-os deficit teherbe a múltévi elszámolásban lefektetett s a kultúrestre vonatkozó kiadások is beleértendő, másfelől a B. U. H.-ra eső 25%-os deficit összege cca 30 RM-al haladja meg az általam a t. Választmány elé terjesztett elszámolásban az esttel kapcsolatos kiadásokat. Ennek az összegnek a kifizetése azért nem került eddig egyáltalán napirendre, mert a bolgárok még egy pf-et⁴⁰ sem róttak le a deficitből. Erre való tekintettel keresztül vittem a H. A. G. St.-ben, hogy a Bundot illető deficit maradék része a bolgárok álláspontjának tisztázásáig függőben marad. Egyben ezt is bejelentettem annakidején, hogy abban az esetben, ha a bolgárok nem fizetnének – amely mutatózó szándék a különböző nemzetek körében persze nagy visszatetszést keltett –, a B.U.H sem lesz hajlandó a reá eső 25%-os deficitnek az elszámolásban elkönyvelt kiadásokat meghaladó részében fedezni.

II.) A számlatételi:

1.) levelezési tétel: nov. 5, nov. 21, nov. 27, dec. 11, dec 11. (kétszer) dec. 20, dec. 27, levelek a Reichsstudentenföhrunghoz⁴¹ Münchenbe, Dr. Franz, Dr. Fink, Nothdurf

³⁸ Hauptgemeinschaft Ausländischer Studierender.

³⁹ Kultúrest.

⁴⁰ A pfennig a márka váltópénze, 100 pfennig ért egy márkát.

⁴¹ Das Amt des Reichsstudentenföhrers, magyarul: Birodalmi Diákvezető Hivatal. 1936-ban hozták létre, hogy az összes német főiskolán és egyetemen egy szervezet fogja össze a német hallgatók és a nemzetiszo-

Amtsleiterekhez⁴² a RM. 0.12. ...RM. 0.96 nov. 4, dec. 13, dec. 21, dec. 28, dec. 29., dec. 29, jan. 4, levelek a Reichsstudentenführung berlini vezetőségéhez, Dr. Gáspárnak, a lengyel egyesületnek és a H. A. G. St. nek a RM. 008. ...RM. 0.64. 5 drb helyi lev. lap a RM. 005, nov. 27., dec. 2, dec 11., dec. 18., és dec. 20-án, Kiss András, Dr Kalinins, Hamburger uraknak és a Reichjugendführungnak⁴³ ...RM. 0025.

2.) Közlekedési tétel:

11 alkalommal S-Bahn oda-vissza. ...RM. 4.40

2 alkalommal Strassenbahn⁴⁴ kisszakasz ...RM. 0.20

3.) Karácsonyi és újévi kívánságok:

Követ úr,⁴⁵ Ghyczy⁴⁶ tan. Úr, a követség tagjainak, finom, nehéz papíron postaköltséggel ...RM. 2.38

Reichstudentenführer, helyettesei, a külnemzeti egyesületek vezetői, postaköltséggel ...RM. 2.00

III.) A tavalyi magyar bálón a követ úr betegsége miatt nem jelent meg. Helyettesének 3 kicsi 8 személyes asztalánál kb. 20 vendég ülhetett, akiket oda meghívtak. Ellenben a bál Ehrenausschussának⁴⁷ kb. 20-at kitevő prominens tagjai másutt ültek, akiket jórésben a német politikai életet képviselő exponált társadalmi helyzetükre való tekintettel az egyesületnek kellett vendégül látnia, cca. 10-15 újságíróval s a Studentenschaft⁴⁸

---

cialista akadémikusok vezetését. Feladatkörébe tartozott a hallgatók szociális támogatása, a pályaválasztási tanácsadás és a felsőoktatási szakképzés gondozása. A Hivatal 1937 áprilisától közvetlenül a náci pártvezetésnek volt alárendelve, központja München volt. Vezetője 1936 és 1945 között Gustav Adolf Scheel (1907–1979) volt. A szervezetet 1945-ben betiltották, vagyonát elkobozták.

⁴² Szükséges irodavezetőkhoz.

⁴³ Die Reichsjugendführung, magyarul: Birodalmi Ifjúsági Vezetőség. 1933 márciusában jött létre, hogy felügyelje az ifjúsági egyesületek ideológiai hátterét, elnyomja a náci ideáltól eltérő ifjúsági kultúrákat, valamint hogy biztosítsa a német fiatalok politikai és ideológiai – nemzetiszocialista – irányultságát. 1933 és 1940 között Baldur von Schirach (1907–1974), majd Artur Axmann (1913–1996) volt a vezetője. A Német Birodalom Ifjúsági Vezetősége jogilag legfelsőbb birodalmi hatóságként (lényegében minisztériumként működött), székhelye Berlinben volt.

⁴⁴ Villamos.

⁴⁵ Sztójay Döme (1883–1946) későbbi miniszterelnök 1936 és 1944 között volt a Magyar Királyság berlini követe.

⁴⁶ Ghyczy Jenő (Kisigmánd, 1893. május 4. – Budapest, 1982. január 18.) diplomata, a Magyar Királyság külügyminisztere. 1929 és 1935 között a prágai, 1936–1937-ben a belgrádi követségeken dolgozott tisztviselőként. 1936-tól 1939-ig a berlini magyar követségen első beosztott, majd a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, 1941 szeptemberétől 1943. július 24-ig a külügyminiszter állandó helyettese, majd 1944. március 22-ig külügyminiszter. Az angolszász orientáció híveként részt vett a különbéketapogatódzásokban. 1951 nyarán kitelepítették, visszavonultan élt haláláig, előbb Gödön, majd Budapesten.

⁴⁷ Tiszteletbeli Bizottság.

⁴⁸ Die Deutsche Studentenschaft (DSt), magyarul Német Egyetemistaszövetség. 1919 és 1945 között a német egyetemek általános diákbizottságának szövetsége volt, beleértve Danzigot, Ausztriát és a volt csehszlovákiai német egyetemeket. A szervezett diákszervezeteket Poroszországban először 1920-ban vették be a későbbi oktatási miniszter, Carl Heinrich Becker (1876–1933) égisze alatt. Az 1920. szeptember 18-i porosz diáktestületi rendelet a kultúra és a sport művelése, valamint az akadémiai életben való részvétellel, valamint az ezzel összefüggő szociális és gazdasági ügyeknél önszorgósággal bízta meg a diáktestületeket. Az ernyőszervezetként működő Német Egyetemistaszövetség magánjogi jogi személyiség-

képviselőivel egyetemben. A követség semmivel sem járult hozzá e díszvendégek megvendégléséhez.

IV.) Kiss András úr tanulmányi segélyben való részesítésénél az 5.) pontban említettek kivül a rászorultság szempontja volt irányadó.

Tanulmányi eredményeinél a Schlussprüfung⁴⁹ jöhet csak számba, amely előtt most áll.

V.) A Bund elnöke Farkas professzor úr tudomásával 1937 március–június hónapokra S-Bahn-jegyvet váltott. Efféle hivatalból közlekedési átalány igénybevétele minden egyesületben szokásos, sőt a Bund korábbi történetében talált feljegyzések szerint sokszorosan nagyobb összeg fordítottatott hasonló célokra. A Bund volt vezetőségét takarékosági szempontok vezették, amikor S-Bahn havi jegyet bocsátott a Vorstand⁵⁰ rendelkezésére. Az általános egyesületi szokásokra és a tényleges szükségletre való tekintettel e kérdésnek boncolgatása is egészen érthetetlen a tisztelt Választmány részéről.

A Coll. Hung. Állami ösztöndíjas tagjainak tanulmányi célokkal kapcsolatos közlekedési kiadásait fedezi, de viszont az egyéb, ha még közhasznú célzatú forgalmi kiadásokat a múltban a Col. Hung. nem viselt, s e célból a volt elnöknek egy pf-et sem bocsátott rendelkezésre.

VI.) Kiss András úrnak 1937. dec. 2-án folyósított kölcsön lejáratára 1938. július 1.

E felvilágosítások nyújtása után engedtessek meg, hogy a jegyzőkönyv 4. lapján 3.) alatt tett megjegyzéshez állást foglaljak:

A Coll. Hung. igazgatóságától felvett összeg ösztöndíjjellegű és tanulmányi célok fedezésére szolgál. Az erről való elszámolást a Coll. Hung. igazgatója jóváhagyólag tudomásul vette. Erre a tételre való hivatkozás – különösen teljesen helytelen adatok alapján – a választmány illetékességének túlhágását jelenti. Ennél fogva nem is volna szükséges e kérdést érinteni, mivel azonban az egész út lefolyását a valóságnak meg nem felelő – feltehetőleg téves információkon alapuló – színben tünteti fel a jegyzőkönyv szövegezése, szükségesnek látszik a t. Választmányt az úttal kapcsolatban a következőkben informálnom:

Tiltakozom olyan beállítás ellen, amely a sítanfolyamot – amelyen különben is a magam költségén vettem részt január 6–19-ig (!) – állítja oda délnémet utam súlypontjával, valamint ausztriai utamat teljesen alaptalanul (!) 4 naposnak tünteti fel, holott a valóságban csak két napig tartott. Továbbá az ellen, hogy müncheni tartózkodásomat négy napra csökkenti le, holott az a valóságban egy hetet igényelt (!). Az összecszerűséget illetően pedig hangsúlyozom, hogy a Coll. Hung. igazgatósága részéről rendelkezésemre bocsátott tanulmányi költségek vizsgálatára egyedül Farkas professzor úr jogosult. Hogy azonban a 3.) alatt állítás a kiadások összecszerűségének részletezését illetően mennyire téves, a t. Választmány tájékoztatására szolgáljon, hogy az említett 158 RM-t a Col. Hung. igazgatóságától csak az utamról való visszatérés után vettem fel

---

gel nem rendelkező egyesület volt. A Szövetség 1931-ben a náci befolyása alá került. 1933-ban a hallgatói testületeket nemzetiszocialista szellemben átszervezték, ekkortól kezdve a Führer-elv szerint működtek. 1945-ben, mint náci szervezetet, betiltották.

⁴⁹ Záróvizsga.

⁵⁰ Előjáró.

nagyobb részében, másrészt a felvett összeg csak névleg volt annyi, amennyi fel van tüntetve. Ti., egy része korábbi kölcsönöm fejében levonatot. A fennmaradó összeg semmi esetre sem múlja felül az egy hónapra eső étkezési díjat, amelynek mikénti felhasználása tőlem függött. Tájékoztatóul megjegyzem, hogy az étkezési pénz két hét alatt tökéletesen elfogyott. Nem beszéltem még az útiköltségről, amely a Berlin–München szakaszon oda-vissza 45.-, a München–Stuttgart szakaszon pedig 29.- RM-át tett ki. Münchenben és Stuttgartban tett látogatás az illetékes tényezőkkel való konkrét tárgyalások, amelyről a t. Választmányunk készséggel szolgálhatok részletes felvilágosítással is – (közlekedés, s egyéb reprezentáció) olyan költséget jelentettek, amelyek a Bund részéről igénybe vett 100 RM messze meghaladták. E költségvetés teljessége kedvéért megjegyzem még, hogy helyszíni közigazgatási kiszállásaim még minimálisan 20 RM-át jelentettek. Ha ezeket a tételeket összeadjuk, lehetetlen megkockáztatni olyan állítást, hogy a Coll. Hung. igazgatóságától a tanulmányi célokra felvett, túlnyomóan az ellátásra fordított 158 RM-át (amely azonban a korábbi kölcsön levonása folytán jelentékenyen kevesebb volt), a müncheni és stuttgarti hivatalos látogatásokat is fedezte volna, amikor a tanulmányi költségek az étkezéssel együtt cca. 140 RM-át tettek ki. A Bundtól reprezentációs célokra felvett 100 RM. tehát a hivatalos tárgyalások költségét sem fedezte.

Ezzel szemben áll az az értékes eredmény, amely a Reichsstudentenführerrel és vezérkarával folytatott tárgyalások pozitív eredményeként könyvelendő el. Nem magamnak, hanem a Bundon túlmenően a magyar–német diákkapcsolatoknak tettem nagy szolgálatot ezzel a látogatással a Reichsstudentenführer szavai szerint.

E jól végzett munka és volt elnöki felelősségem teljes tudatában nyomatékosan visszautasítom a t. Választmány azon állítását, amellyel a részemről bejelentett tárgyalások lefolytatását, egyáltalán kétségbe vonják. Ez az állítás arcul csap minden egyesületi morált, miért is név szerint felkérem a t. Választmány tagjait, személyileg foglaljanak állást még egyszer e kérdésben. Aki hajlandó az állításhoz ragaszkodni, ismételje meg azt az ülésen kívül előttem tanúk jelenlétében. Az illető esetleges ilyenmű állítását, a Coll. Hung. igazgatóságával egyetértésben becsületbíróság elé terjesztem.

Annak a megemlékezésével, hogy egész müncheni hivatalos látogatásommal kapcsolatos kiadások részleges fedezésére fordított 100 RM-át a Bund díszelnöke, Farkas professzor úr tudtával és beleegyezésével vettem fel a báli kiadások terhére – amellyel szemben minden kétséget kizáróan áll az a tény, hogy tisztán személyi expozícióval⁵¹ 700 RM-ot szereztem a követ úrtól a bál céljaira –, kérem a t. Választmányt, e tények tudatában, vegye fontolóra állításait, mielőtt e kérdésben véglegesen állást foglalna. Kérem, fogadja a t. Választmány kiváló és hazafias tiszteletem nyilvánítását.
Berlin. 1938 április hó 3.

Dr. Udvarhelyi Béla
A „Bund Ungarischer Hochschüler” 1842
elnöke az 1936-37 és az 1937-38 I tanévben.

⁵¹ Előkészítéssel.

4.

A Bund Ungarischer Hochschüler Berlin 1842 választmányi ülésének jegyzőkönyve Udvarhelyi Béla válaszárol

Berlin, 1938. április 4.

Gépirásos levél

Jkv. 10/1938. sz.

Jegyzőkönyv,

felvétellett a „Bund Ungarischer Hochschüler, Berlin, 1842” választmányi üléséről, a Collegium Hungaricum télikertjében, Berlin, Dorotheen- str. 2., 1938 április hó 4-én, d. u. 3 órákor.

Jelen vannak: Buócz Elemér dr. elnök, Arató István dr. pénztáros, Hartnagel Sándor dr. jegyző, Szent-Iványi Béla dr., Udvarhelyi Béla dr., Török Béla dr., Szabó Zoltán dr. választmányi tagok, valamint Soldos László és Kovács János urak, mint az elnök által meghívott tagok.

Elnök megnyitó szavai után Szent-Iványi Béla dr. bejelenti, hogy Schneider Jenő dr.⁵² választmányi tag más irányú fontos elfoglaltsága miatt nem jelenhetett meg az ülésen.

A 6., 8., és 9. számú jegyzőkönyvek felolvasása után az elnök megállapítja, hogy Udvarhelyi Béla dr. úr nem határidőre, s nem a megállapított három példányban nyújtotta át választát. Ez a körülmény megakadályozta az elnökséget abban, hogy a választ áttanulmányozza, s ezért az ülést április hó 5-én d. u. 3 órára elnapolja.

Szent-Iványi Béla dr. úr kijelenti, hogy a következő választmányi ülésen nem áll módjában megjelenni, s különben sem hajlandó ilyen formális komédiában tovább részt venni.

Udvarhelyi Béla dr. sajnálkozását fejezi ki afelett, hogy a választ nem nyújtotta be a határidőre. Soldos László úr kérdést intéz Udvarhelyi dr. úrhoz, hajlandó-e a választmány által megállapított, és a választmánynak még be nem nyújtott további két példányát a választmány rendelkezésére bocsájtani. Udvarhelyi dr. kijelenti, hogy hajlandó még egy példányt a választmány rendelkezésére bocsájtani, és hangsúlyozza, hogy ő erre nem is vállalt kötelezettséget. Török Béla dr. figyelmezteti, hogy ez a választmány határozata, mely Udvarhelyi Béla dr.-t mindenképpen kötelezi.

Buócz Elemér dr. elnök felkéri Török Béla dr. urat, hogy a válasz áttanulmányozása után annak tartalmáról a következő napra összehívott választmányi ülésen jelentést tegyen.

⁵² Dr. Schneider Jenő (Szeghegy, 1914 – ?) a jog- és államtudomány doktora. Ösztöndíjasként Magyarország gazdaságpolitikai helyzetével foglalkozott, elsősorban Magyarország Németországgal, valamint a délkelet-európai államokkal folytatott külkereskedelmi kapcsolatait tanulmányozta.

Török Béla dr. a megbízást elfogadja, s az elnök az ülést berekeszti.

Kmf.

elnök⁵³

Hartnagel Sándor
jegyző

Hitelesítjük, azzal, hogy az előző oldalon változtatás (alulról a 9 sor) az aláírás előtt történt.

Arató István
Szabó Zoltán

5.

A Bund Ungarischer Hochschüler Berlin 1842 választmányi ülésének jegyzőkönyve Udvarhelyi Béla pénzügyi elszámolásáról

Berlin, 1938. április 5.

Gépírásos levél

Jkv. 11/1938. sz.

Jegyzőkönyv

felvétel a Bund Ungarischer Hochschüler választmányi üléséről a Collegium Hungaricum tégelykájában, Berlin NW 7, Dorotheenstr. 2. 1938 április hó 5-én, délután 3 órakor.

Jelen vannak: Buócz Elemér dr. elnök, Csik Ferenc dr. főtitkár, Arató István dr. pénztáros, Hartnagel Sándor dr. jegyző, Szent-Iványi Béla dr., Udvarhelyi Béla dr., Szabó Zoltán dr., Török Béla dr., választmányi tagok, valamint Soldos László és Kovács János urak, mint az elnök által meghívott tagok. Schneider Jenő dr. választmányi tag 4 óra 30 perckor megjelenik, s részt vesz az ülésen.

Elnök megnyitja az ülést, s felkéri a jegyzőt az előző választmányi ülés jegyzőkönyvének felolvasására. Annak hitelesítése előtt Szent-Iványi Béla dr. úr kéri a jegyzőkönyvbe felvett szavainak helyesbítését, miszerint ő nem „formalisztikus eljárás”-t, hanem „formális komédia”-t említett. Ezen kijelentése miatt a választmány szíves elnézését kéri, amit a választmány tudomásul vett.

Elnök bejelenti, hogy jelen választmányi ülésen való részvételre felkérte Soldos László és Kovács János urakat, miután a tárgysorozat letárgyalásánál jelenlétük szükségessé mutatkozott. Kéri intézkedéséhez való hozzájárulást, amit a választmány megad.

---

⁵³ Az aláírás hiányzik.

Csák Ferenc dr. bejelenti, hogy hivatalos elfoglaltsága miatt kénytelen eltávozni, s bejelenti, hogy szavazatának leadásával Soldos László urat bízza meg. Erről szóló írásbeli felhatalmazását választmány előtt felmutatja.

Elnök bejelenti, hogy Soldos László és Kovács János urak a vitában részt vehetnek, de szavazati joguk nincs. Egyébként Soldos László úrnak Csik Ferenc dr. úr részéről eszközölt felhatalmazását elfogadja.

Elnök felkéri Török Béla dr. urat Udvarhelyi Béla dr. úr írásbeli válaszána referálására. Török Béla dr. pontok szerint részletezi a választ.

1. ponthoz a dolog érdemét illető hozzászólás nincs, amennyiben Udvarhelyi Béla dr. úr is elismeri, hogy mikor ő Arató István dr. úrtól az általa üresen átadott pénztárkönyvet visszakérte, Arató István úr már az idei elszámolást foganatosította benne.

A 2. ponttal kapcsolatban Soldos László úr megjegyzi, hogy a választmánynak 19,59 RM. összegre vonatkozó véleménye Szent-Iványi Béla dr. úrtól ismételtén kapott, feltételese teves információin alapszik.

A 2. pont második bekezdésével kapcsolatban Arató István megjegyzi, hogy kettős nyugtázás történt.

A 3. pontnál Török Béla dr. ismételtén leszögezi és hangsúlyozza, hogy a megszámozott és kézjelzett 91 drb. nyugta és feljegyzés Udvarhelyi Béla előzetes hozzájárulása és a választmány határozata alapján az elszámolás kizárólagos alapját képezi. Udvarhelyi Béla dr. a választmány ilyenemű jogát tagadta. Elnök kijelenti, hogy Udvarhelyi Béla érvelését és tiltakozását a Választmány nem fogadja el.

A 78,23 RM összeget kitevő nyugta elfogadásánál több hozzászólás utána. Választmány megállapítja, hogy ilyen portó-kiadás eszközölhetett, de a nyugta szabálytalanul állíttatott ki. A nyugtát Udvarhelyi Béla dr. az elnöki kézjegyzés foganatosítása után 1938. febr. 23-án utólagosan állította ki antedatálva (1937. március 1.) és csatolta az elszámoláshoz. A választmány a nyugtát elfogadja, mert ilyen kiadásokra szükség volt, azonban Udvarhelyi Béla dr. eljárását súlyosan inkorrektnek ítéli.

A 4. ponttal kapcsolatban Szabó Zoltán dr. megjegyzi, hogy megszégyenítő lenne a Bunda és a Németországban tartózkodó magyarokra, ha a Bund hivatalos írásai között nyoma maradna annak, hogy a Bund egykori elnöke adócsalást követett el. Ezért azt indítványozza, hogy a választmány találjon módot, hogy ez a megszégyenítő momentum a Bund feljegyzéseiből töröltessék. Soldos László úr indítványozza, hogy miután az ügy még teljes elintézést nem nyert, az ügy teljes áttekinthetősége érdekében az írásokból egy sor se töröltessék. Választmány utóbbi indítványt fogadja el.

5. ponthoz Kovács János úr megjegyzi, hogy a tanulmányi segélyek alapja nem a bálrendezésben való tevékeny részvétel, hanem a tanulmányi eredmények felmutatása.

Az I. felelettel kapcsolatban Török Béla dr. javasolja, a H. A. S.-nél való utólagos eljárást.

A II. számmal jelzett feleletet Török Béla dr. elfogadásra ajánlja.

A III. feleletnél a választmány megállapítja, hogy a díszvendégek személyére vonatkozólag konkrét választ ismételtén nem kapott.

A IV. feleletnél az ügy érdemét illető hozzászólás nem történt.

Az V. felelettel kapcsolatban választmány megállapítja Szent-Iványi Béla dr. információja alapján, hogy Udvarhelyi Béla dr. a Collegium pénztárából közlekedési általánnyt felvett. Udvarhelyi Béla dr. azt hangsúlyozza, hogy ez tanulmányi célokra történt.

A VI. feleletet Török Béla dr. elfogadásra ajánlja.

Miután a választmány az Udvarhelyi Béla dr. által lefolytatott tárgyalások eredményéről és tartalmáról ismételten felvilágosítást nem kapott, az 5. sz. jegyzőkönyv 4. lapján 3./ alatt tett megjegyzésére, Udvarhelyi Béla dr. válaszát nem tartja kielégítőnek.

A választmány Udvarhelyi Béla dr. úr által beadott válasz letárgyalását befejezte. Utolsó hozzászólásként Szabó Zoltán dr. úr kijelenti, hogy mély megütközéssel olvasta és hallotta, hogy Udvarhelyi Béla dr. a válaszában több helyen is olyan eljárást követett, mely éles ellentétben áll az általános egyesületi, társadalmi szokásokkal, s ügykezelési eljárásokkal, amikor Dr. Farkas Gyula professzor úrnak, a Bund szoros kötelekéhez nem tartozó és annak felette álló reprezentatív személyét a vitába belekeverte (Monatskarte, lakás és személyi kiadás). Megállapítja, hogy egy egyesület díszelnökét az egyesület tagjai saját ténykedéseik fedezésére nem használhatják fel. Ezért tisztelettel javasolja, mondja ki a választmány, hogy Udvarhelyi Béla dr. úrnak ezt az eljárását nagy mértékben tapintatlannak találja, azt mélyen elítéli, s vele sem most, sem a jövőben magát nem azonosítja. Választmány az indítványt elfogadja.

Több hozzászólás nem lévén, az elnök felolvassa az elnökség javaslatát.

A pénztárkönyv (1. pont), a számlák kézjegyzése és megszámozása, (3. pont), a 18,80 RM-ás károkozás, (4. pont), valamint a segélyek kiosztása tekintetében, (5. pont) az 5. sz. jegyzőkönyvben lefektetett álláspontja fenntartása mellett a további vitát szükségtelennak tartja.

A 19.56 RM-ás elszámolásra, (2. pont) a 78, 23 RM-ás portókötségekre, (3. pont második bekezdés) a B számla részletezésére, (II. pont), valamint Kiss András kölcsönére vonatkozó (VI. pont) beterjesztetteket magyarázatként elfogadja.

A bolgár–magyar estre (I. pont) vonatkozóan utasítja az elnököt, hogy a kultúrest elszámolását a H. A. St.-nél tisztázza.

A 197,25 RM-ás számlára vonatkozóan megállapítja, hogy a kérdésre a feleletet nem kapta meg, mert a nagy általánosságban konkrét adatok nélkül adott válaszból a választmány a meghívott díszvendégek személyére nézve nem tudott határozott véleményt kapni. (III. pont).

Kiss András tanulmányi segélyének kiutalására és a közlekedési költségekre (IV. és V. pontok) adott magyarázatot szintén elégtelennak találja.

Az 1938. március 23-iki jegyzőkönyv 4. lap 3. pont alattiakra adott válasz nem változtat meg úgy a helyzetet, hogy az e tárgyban hozott határozat módosítására kellő alap lenne.

A válasz 8. oldal 24. sorától 31. sorig, illetve 9. oldal első két sorában foglaltakkal a választmány, mint olyan, nem kíván foglalkozni.

Ezek alapján

- 1.) Udvarhelyi Béla dr. úrnak a választmány a felmentést nem adja meg.
- 2.) Ennek következtében kötelezi, hogy 352,05 RM-t folyó évi május 15-ig a B. U. H.-nak fizesse vissza.

3.) Elhatározza, hogy az idevonatkozó jegyzőkönyvek egy-egy példányát a berlini m. kir. követségnek és Dr. Farkas Gyula egy. Ny. R. Tanár úrnak a B. U. H. díszelnökének, mint felüyeleti szerveknek megküldi.

Ezután az elnök javaslatára vonatkozó általános szavazás előtt a részletösszeget teszi szavazás tárgyává. Ennek a szavazásnak az eredménye a következő:

	18, 80 RM	100 RM	197, 25 RM	78, 23 RM	36 RM
Szent-Iványi	igen	nem	nem	nem	nem
Csik	igen	igen	igen	nem	igen
Schneider	nem	igen	nem	nem	nem
Török	igen	igen	igen	igen	igen
Szabó	igen	igen	igen	igen	igen
Buócz	igen	igen	igen	nem	igen
Arató	igen	igen	igen	nem	igen
Hartnagel	A szavazástól tartózkodott.				

A szavazás végeredményeképpen a Választmány a visszafizetendő összeg nagyságát a javaslatban lefektetett 352,05 RM-ban állapítja meg.

Dr. Schneider Jenő vál. tag úr jegyzőkönyvbe kívánja vetetni, hogy bár a 100 márka kivételével az összegek visszafizetését nem kívánja, Dr. Udvarhelyi Béla eljárását nem tartja korrektnek.

Ezután az elnök a fenti javaslat 1–3 pontjaira nézve rendeli el a szavazást.

A javaslatot elfogadják:

Csik, Schneider, Török, Szabó, Buócz, Arató, Hartnagel.

A javaslatot nem fogadja el: Szent-Iványi.

Az elnök a javaslatot 7:1 arányban elfogadottnak jelenti ki.

Dr. Udvarhelyi Béla úr megköszöni a választmány jóakarát és kijelenti, hogy a vitás kiadásokat jóhiszeműleg fordította, miért is a Választmány döntését a kiadások célszerűségének nem vizsgálata alapján hozta meg, a választmány döntését nem ismeri el és az abban megállapított összeget nem hajlandó megtéríteni.

Elnök az ülést bezárja.

Kmf.

Buócz Elemér
elnök

Hartnagel Sándor
jegyző

főtitkár⁵⁴

Arató István
pénztáros

⁵⁴ Az aláírás hiányzik.

Kovács János
vál. tag

Szent-Iványi Béla
vál. tag

Szabó Zoltán
vál. tag

Török Béla
vál. tag

Udvarhelyi Béla
vál. tag

mint az elnök által meghívott tagok.

6.

Farkas Gyula levele a Külföldi Magyar Intézetek Kuratóriumának Udvarhelyi Béla leváltásáról és pénzügyi beszámolójának a felülvizsgálatáról

Berlin, 1938. június 20.

Gépirásos levél

1938. június 20.

A Külföldi Magyar Intézetek Tekintetes Kuratóriumának
Budapest, VIII. Múzeum körút 6–8.

Tekintetes Kuratórium!

Mély tisztelettel vagyok bátor a következőket jelenteni.

A Berliini Magyar Tanulóifjak Társasága /Bund Ungarischer Hochschüler Berlin 1842./ a múlt tanév elején a berlini Collegium Hungaricum egyik állami ösztöndíjas tagját, dr. Udvarhelyi Bélát választotta elnökévé. Mint e tekintélyes berlini diákegylet elnöke oly jelentős szerepet vitt a Berlinben tanuló külföldi egyetemi hallgatók egyesületi életében, hogy ezek egyesületi központjuk, a Hauptgemeinschaft Ausländischer Studierender Berlin E.V. alelnökévé tették. Miután Udvarhelyi Béla a folyó tanévre is megkapta a Collegium egyik ösztöndíjas helyét, Berlinben maradt és mindkét tisztségét megtartotta. A tanév elején a közgyűlés megkérdezése nélkül egy nagyobb kiadást igénylő útra szánta el magát, hogy a Münchenben tartózkodó birodalmi diákvezérnél tisztelegessen. Az egyesület vezetésének saját kezébe való központosítására irányuló törekvései az egyesület tagjai körében oly erős ellenszenvet váltottak ki, hogy az 1938. február 9-én tartott tisztújító közgyűlés új elnököt választott. E közgyűlés Udvarhelyi elnöki munkásságáért, mellyel a több éve szünetelő egyesületet ismét életre keltette és a csekély számú, tanulmányaival erősen elfoglalt, az egyesület élete iránt nagyrészt közömbös berlini magyar diákság segítő támogatását alig élvezve a Tanulóifjak Társaságát ismét méltó szerephez juttatta, köszönetét fejezte ki és utasította az újonnan megválasztott választmányt, hogy Udvarhelyinek a közgyűlés idejére még el nem készült pénztári

jelentését vizsgálja felül. Udvarhelyi a választmány elé formailag helytelenül összeállított pénztári elszámolást nyújtott, amennyiben pénztári naplót nem vezetett és kiadásait nyugta és számlaanyaga alapján rekonstruálta. Elszámolását a választmány nem fogadta el és 352,05 RM visszafizetésére hívta fel. E döntésről az egyesület értesítette felettes hatóságát a Berlieni Magyar Királyi Követséget és alulírottat, mivel a Collegium Hungaricum egyik tagjáról volt szó.

A Magyar Királyi Követség Udvarhelyit csak 114 RM visszafizetésére tartotta kötelezhetőnek. Magam, mivel meggyőződésem szerint az Udvarhelyinél tapasztalható mulasztások csupán feltűnően rendetlen és hanyag ügykezelésből fakadtak és nem voltak oly súlyosak, hogy szigorúbb eljárás foganatosítását igényelnék, a Collegiumból való kiköltözésre szólítottam fel és gondoskodtam róla, hogy a Követség által megállapított kártérítést a diákegyesületnek fizesse ki.

Az egyesület elnöksége a választmány döntése után közgyűlést hívott össze, mely elé azzal a javaslattal járult, hogy Udvarhelyit az egyesület tagjai sorából zárja ki. Az ellene mutatkozó ellenszenv folyamánként az egyesületből kizárt Udvarhelyit egyes kijelentései miatt néhány egyesületi tag elégtételadásra szólította fel, majd becsületbírárságot hívtak össze, mely Udvarhelyit diszkvalifikálta, végül az elnökség a csatolt hírlapi nyilatkozatot is közzétette.

Jelentésem alapján kérem Udvarhelyi Béla ellen a fegyelmi eljárás megindítását.

Nyomatékosan hangsúlyozni kívánom, hogy e dolgok nem a berlini Collegium Hungaricum tagjai körében, hanem az 1842-ben alakult és a Berlinben tanuló magyar egyetemi hallgatókat magába foglaló Bund Ungarischer Hochschüler nevű egyesületben folytak le, melyre semmiféle befolyást gyakorolnom nem áll jogomban s mely, mint a berlini magyarság többi egyesülete, az itteni Magyar Királyi Követség felügyelete alatt áll. Bár tagjai közé számítja a Collegium Hungaricum több tagját, jelenlegi elnöke Dr. Buócz Elemér, a Mitteleuropäischer Wirtschaftstag⁵⁵ ösztöndíjasa és alelnöke az erdélyi református egyházak egyik Berlinben tanuló ösztöndíjasa.

Mély tisztelettel

Farkas Gyula

egyetemi ny. r. tanár, a berlini Collegium Hungaricum igazgatója.

---

⁵⁵ Der Mitteleuropäische Wirtschaftstag (MWT), magyarul: Közép-európai Kereskedelmi Tanács 1931 augusztusától 1944-ig a vezető német nagyvállalatok, bankok és gazdasági társaságok érdekcsoportja volt, amely kezdetben a közép-európai piac gazdasági meghódítását, közvetett politikai irányítását tűzte ki célul. A dél- és kelet-európai piacok feletti hegemonia után a világpiacért folytatott harc került a fókuszába. Az MWT elsősorban nem katonai eszközökkel, hanem gazdasági és kereskedelempolitikai intézkedésekkel folytatott geopolitikai stratégiát. A Szovjetunió elleni 1941. június 22-i támadást, majd az Amerikai Egyesült Államok hadba lépését követően az MWT stratégiája értelmét veszítette, innentől kezdve kizárólag a gazdasági tevékenységre szorítkozott. A Hitler elleni 1944. június 20-i sikertelen merénylet után legtöbb vezetőjét letartóztatták, majd szervezetként megszűnt létezni.

Udvarhelyi Béla levele az Ösztöndíjtanácshoz meghurcoltatásáról és fegyelmi eljárás kezdeményezéséről

Berlin, 1938. június 29.

Gépírásos levél

Tekintetes Ösztöndíjtanács!

Mély tisztelettel kérem a tek. Ösztöndíjtanácsot, hogy a következőkben részletezendő ügyben fegyelmi vizsgálatot indítani méltóztassék.

DR. ARATÓ ISTVÁN, DR. SZABÓ ZOLTÁN, DR. TÖRÖK BÉLA m. áll. ösztöndíjasok, és dr. Buócz Elemér, a Mitteleuropäischer Wirtschaftstag ösztöndíjasa a *Virradat*⁵⁶ c. hétfői lap f. évi június 7-iki számában a nyilvánosság előtt megtévesztő formában valótlanosságok állításával súlyosan megrágalmazott, amiért az említett urak ellen a büntetőeljárást haladéktalanul folyamatba helyezem.

A tek. Ösztöndíjtanács tájékoztatására bátor vagyok a tényállást, s annak érthetőbbé válására az ahhoz vezető fejleményeket kronologikus sorrendben röviden vázolni.

1936. novemberében vettem át a „Bund Ungarischer Hochschüler Berlin 1842” ösrégi, de pár évvel előbb teljesen elhalt magyar akadémikus egyesület vezetését, az egyesület feltámasztásának fontosságát felismerő és az egyesületbe lépni késznek nyilatkozó tagok, az 1936/37. évi berlini ösztöndíjasok egyhangúan nyilvánított bizalmából. Az 1937. január 27.-én megtartott rendes közgyűlés ezt szabályszerűen megerősítette, s egy év tartamára elnökké választott, háromhónapos működése miatt köszönetét fejezve ki.

Bátorkodom kiemelni, hogy feladatom az egyesület feltámasztása, illetve újjáépítése volt. Az egyesületnek a Berlinben tanuló magyar főiskolások erkölcsi és anyagi érdekeinek hatályos képviselője, valamint a magyar kultúra ápolása és terjesztése a célja. Ebben az irányban mozgott szerény tevékenységem. Elgondolásom mindenekelőtt a normális egyesületi élet helyreállítása volt. Ugyanis a Bund a 20-as és 30-as években túlnyomóan zsidó főiskolások érdekszervezetévé vált. Ez az állapot a nemzeti szocializmus uralomra jutásával egy csapásra megváltozott: zsidó főiskolások nem jöttek Németországba tanulni, a magyar főiskolai hallgatók pedig – sajnos – még hiányoztak. A Bundot előttem Keresztury Dezső volt berlini magyar lektor vezette éveken keresztül, az utolsó két esztendőben már csak forma szerint, mert nem volt egyesületi élet. Amikor én átvettem a Bund vezetését, az az elgondolás vezetett, hogy pillanatnyilag főiskolai hallgatók híján a Collegium Hungaricum ösztöndíjas tagjainak bevonásával építsem fel újra az egyesületet, s azt szilárd alapra helyezvén, lassan átengedjem az időközben egyre nagyobb számban Németországban tanulni szándékozó főiskolai ifjúságnak. Az 1936. májusában

⁵⁶ A Budapesten 1935 és 1945 között Bornemissza Gábor főszerkesztésével vasárnap esténként megjelenő *Virradat* szélsőjobboldali, nyilas hetilap volt.

megkötött magyar–német kultúregyezmény is igen kedvezően befolyásolta magyar szempontból a Németországban való tanulás körülményeit. Én úgy láttam, hogy a következő években mind több és több magyar főiskolás fog Berlinben tanulni. Az első két év statisztikája valóban igazolja feltevésemet: az 1936/37. tanév I. szemeszterében 3–4, a II. szemeszterben 5–6, az 1937–38. tanévben mintegy 10–15 magyar főiskolai hallgató tanul Berlinben. A folyó tanévben fokozottabb erővel megindult az összetoborzásuk, a megfelelő taglétszám is meglett volna lassan, úgyhogy f. év februárjában a belső normális egyesületi életnek forma szerint is meg akartam vetni az alapját, az alapszabályoknak most már pontos és szigorú alkalmazásával. Az alapszabályok korábban is megvoltak ugyan, de nem lehetett szigorúan alkalmazni: hiányoztak a tagok hozzá, az elnökségnek mellettem álló tagjait is alig tudtam összeverbuválni, jórészen a kollégistákból, akik azonban szemeszterenként, vagy évenként változtak. Remélvén, hogy ez az állapot nem tarthat sokáig (magyar főiskolásoknak minél nagyobb számban való kijövetelére megvolt minden remény), ezért főleg arra törekedtem, hogy az egyesület szervezetét megfelelően kiépítsem, oly nexusokat teremtsék, amelyek azután a kellő létszámmal bíró egyesületnek anyagilag és erkölcsileg is hasznára válhatnak. A főiskolákon újra bejelentettem az egyesületet, szabályszerűen leviziteltam a rektoroknál és a dékánoknál, s jóakarató támogatásukat kértem a magyar akadémikusok tanulmányi ügyeiben. A német Studentenschaft szervezetével is – amelynek ma igen jelentős szava van Németországban a különböző diákügyekben (tandíjkedvezmény, utazási kedvezmények, sportlehetőségek, menzaügy stb.) – azonnal felvettem az érintkezést, hasonlóképpen a többi berlini külföldi diákszervezetekkel is. Az eredményen magam is meglepődtem: a nagy múltú magyar akadémikus egyesület neve újra ismertté vált, sőt olyan tekintélyre tett szert, mint a legnagyobb taglétszámú s virágzó diákegyesületek. A berlini külföldi diákegyesületek csúciszervezete, a Hauptgemeinschaft Ausländischer Studierender e. V. 1937. januárjában főtítkárrá választott, s ily módon nemzetközi diákegyesületi vonatkozásban is módomban volt a magyar érdekeket hatékonyabban előmozdítani. Az 1937. februárjában rendezett magyar akadémikus bál szerényebb keretei ellenére is nagy sikert jelentett, és új kapcsolatokat hozott. Az ott megjelent rektorok és professzorok egyesületünket a legnagyobb szimpátiájukba fogadták. Egyesületünk bekapcsolódik a kultúrmunkába is: 1937. március 15-én a berlini magyar kolónia hazafias ünnepélyén az ünnepi beszédet az egyesület elnöke mondja, majd egy hónap múlva a kolóniának közérdekű kultúr-előadást tart. Méltó befejezése a szemeszternek az 1937. június 16-iki magyar–bolgár kultúrest, nagyszerű magyar és bolgár zenei kompozíciókkal és az egyesület elnöke által tartott kultúrelőadással. A magyar egyesület elnökének jut a kitüntető megbízás a külföldi akadémikus vezetők közül, hogy a német Studentenschaft szemeszterzáró nagyvonalú ünnepélyén a Landwehrkasinóban⁵⁷ az ünnepi beszédet mondhassa.

Az 1937/38. tanév I. szemeszterében már mutatkoznak a megelőző év munkájának gyümölcsei. Egyre-másra jelentkeznek magyar diákok. A megteremtett nexusok alap-

---

⁵⁷ Tiszti Kaszinó.

ján ajánlásunkra tandíjkezdvezményt kapnak, a nemzetközi diákszövetségnél pedig segítyeket tudok magyaroknak biztosítani. Ebből a szempontból csak örvendetes lehetett, hogy a nemzetközi diákszövetség 1938. novemberében ügyv. másodelnökké választott.⁵⁸ Röviddel utána az arany-díszjelvényt kapom meg a nemzetközi diákkapcsolatok elmélyítése körül végzett munkámért. Az egyesület elnöke többször jutott a megtisztelő helyzetbe, német és külföldi körök előtt előadásokat és beszédeket tartatni, s így a magyar egyesület hírnevét és általános megbecsülését növelhetni. Ez mind természetesen óriási elfoglaltságot és fáradhatatlan munkát igényelt. A következő lépés lett volna a külső nexusok megteremtése után a belső szervezés utolsó akadályait is legyőzni, és a már jelentős számban Berlinben tanuló magyar diákoknak az újra felépített egyesületet átadni, a normális belső életet megteremteni, az alapszabályoknak megfelelően tagdíjakat szedni, rendes időközökben gyűléseket s üléseket rendezni. Ezt én az 1937/38. tanév folyamán olyképp akartam megvalósítani, hogy a Collegiumon kívül lakó diákságot a kollégistákkal egyetemben közös egyesületi keretbe tömörítem, amelyben a változó kollégisták mellett a diákság alkotta volna az állandó elemet. Ezt azonban már nem volt módomban keresztülvinni, oly módon, amint azt szerettem volna. Tanulmányi utazásaim, az elméleti és gyakorlati kutatások, s a különböző tisztségek túl igénybe vetek, s támogatást a kollégisták részéről alig kaptam, sőt a hihetetlenül kicsinyes, irigységtől és rosszindulattól fűtött személyi ellentétek már elejétől fogva csak gátlólag hatottak közre. Dr. Szabó Zoltán m. áll. ösztöndíjas már 1936. novemberében személyi különbségből folyóan párbajjal fenyegetőzött, s ettől kezdve mindent elkövetett, hogy a köz érdekében becsülettel, fanatikus odaadással végzett munkámat kontrakarírozza.⁵⁹ Valóságos agitációt folytatott a kulisszák mögött ellenem. Általa tervezett megbuktatósom nevetségesen balul végződött, ami csak bosszúját növelte. 1937. májusában azzal vádolt meg, hogy az ösztöndíjasok színházjegyeit a magam hasznára kezelem.

Az azonnal keresztülvitt ellenőrzés megállapította, hogy 50%-al hátrányban voltam minden egyes kollégista részéről igénybe vett jegykvantum mögött.

Az egyesületi eredmények Szabót döntő szóhoz többé a múlt év folyamán nem engedték. Erre ő az ösztöndíjas év végén dr. Haszler Károly⁶⁰ és köztem felmerült jelentéktelen nézeteltérésből óriási párbajügyet provokált, kijelentvén, hogy ha Haszler velem békésen kiegyezik, Hasztert ő fogja provokálni. Állandóan tisztí becsületével /karp. őrmester⁶¹/ dobálózott, mintha az ember tar. tisztí mivolta azzal a kötelességgel járna, hogy békésen elintézhető s félreértésen alapuló ügyeket véres párbajszennációkká fejlesztük. A konkrét ügyet Farkas professzor úr energikus közbelépése elcsitította, s Szabót

⁵⁸ Az eredeti szövegben elírás történt. Vélhetőleg 1937 novemberében.

⁵⁹ Meghiúsít.

⁶⁰ Haszler Károly (Lócse, 1907 – Pápua Új-Guinea, 1973) sebészorvos. 1938-ban mint a Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karának ösztöndíjasa tartózkodott Berlinben, ahol sebészeti kutatásokat végzett. A második világháború után Új-Guineában telepedett le, ahol a szakmájában praktizálva megalapította az új-guineai orvosszövetséget és elindította az első orvosi szaklapot.

⁶¹ Karpaszományos őrmester. 1945 előtt olyan személy, aki érettségije vagy azzal egyenértékű iskolai végzettsége alapján tényleges katonai szolgálata alatt tartalékos tisztí kiképzésben részesült és megkülönböztetésül karpaszományt viselt.

visszavonulásra készítette. Bosszúja alig ismert határt. A következő 1937/38. tanévben szerencsétlenségre megint mindketten áll. ösztöndíjasok lettünk Berlinben. Óriási dilemma előtt álltam az egyesület vezetését illetően. Szép elgondolásaim kivételében a legnagyobb nehézségekkel kellett számolnom.

A kifelé való fáradhatatlan munka ellenére a belső töprengés /hogyan lehetne Szabót a Bund munkájába bevonni, vagy öt destruktív izgatásai miatt izolálni:/, s többszöri hosszabb tanulmányi utazásaim nagyon elvontak a kollégistáktól, ez pedig kitűnő alkalom volt arra, hogy Szabó a hátam mögött felizgassa a gyúlékonyabb fiatal ösztöndíjasokat, s előttük a legsötétebb színben állítson engem oda. De nagy hiba volt másfelől részemről, hogy a közgyűlést elhalasztottam, a múlt évi zárószámadás felülvizsgálatával együtt 1938. január végére, ill. február elejére.

Amikor 1938. január végén egy hosszabb útról Berlinbe visszatértem, a legnagyobb meglepetéssel kellett konstatálnom, hogy Szabó – a mai alaposabb visszatekintés alapján kétségtelenül megállapíthatóan – példátlanul rosszindulatú, embertelen izgatást és rágalmozást végzett el a hátam mögött, s a fiatalabb kollégistákat, akiket az egyesület vezetésébe lassankint bevonni szándékoztam, teljesen ellenem hangolta. Csak a legförtelmesebb rágalom fordíthatta el tőlem ezeket az embereket, akik csak lekötelezve érezhették magukat irányomban, mert két éven át én intéztem a közös kiutazásukat, fáradoztam az érdekükben, a berlini viszonyokba való beilleszkedésüknél minden tekintetben segítségükre voltam kiépített nexusaimnál. Ennek ellenére bizalmi válság tört ki, amelynek konzekvenciáit azonnal levontam, bár tudtam, hogy a kiépített kapcsolatokat egy hirtelen változás alapjaiban megrendítheti, s a magyar egyesület tekintélyét veszélyeztetheti. Ezt én éreztem a legjobban, mivel januári utam során a Reichsstudentenführung meghívását követve egy álló hétig tanulmányoztam a német diákszervezet központi organizációját Münchenben és Stuttgartban, amelynek során a Reichsstudentenführer, dr. Scheel⁶² és az alatta álló 12 különböző hivatal vezetője fogadott. A szakszerű tanulmányozás mellett igyekeztem az egész birodalomra kiterjedő hatáskörrel bíró Amtsleiterekkel⁶³ a magyar diákproblémákat is megismertetni (fel is kértek egy nagyobb átfogó cikk írására), érdeklődésüket felkelteni, s egy ált. magyar–német diákkooperációra a talajt előkészíteni. Hihetetlen nagy feladat vár még ránk éppen a német jövő intelligencia, az egyetemi ifjúság felvilágosítása terén, állami, népi, kulturális és gazdasági viszonyainkat illetően. Erre kitűnő lehetőség a Németországban tanuló magyar főiskolai ifjúság-

⁶² Scheel, Gustav Adolf (Rosenberg, 1907. november 21. – Hamburg, 1979. március 25.) orvos, az SS magas rangú tisztviselője. 1934-től a német Biztonsági Szolgálat, a Sicherheitsdienst (SD) tagja. 1936. november 6-án nevezték ki az újonnan létrehozott Reichsstudentenführer (Birodalmi Hallgatói Vezető) tisztségre, amelyet a náci rezsim bukásáig megtartott. 1939-ben az SD egyik müncheni vezetője lett. Franciaország bukása után, 1940 májusától júliusig az elzászi Einsatzgruppe III. vezetőjeként részt vett a helyi zsidók deportálásában. 1941 novemberében Salzburg gauleiterévé nevezték ki. 1945. április 29-én Hitler politikai végrendeletében kultuszminiszternek nevezte ki. 1948-ban öt év munkatáborra ítélték, azonban pár nap múlva szabadlábra helyezték. 1949-től a hamburgi Rautenberg Kórház segédorvosa volt. 1953-ban a brit hatóságok rövid időre letartóztatták. 1954-től 1977-ig egy hamburgi magánrendelő tulajdonosa volt.

⁶³ Hivatal-, irodavezetőkkel.

nak a Studentenschaft Kameradschaft-jaiban⁶⁴ való együttműködése, de nem majmolás céljából, hanem a hasznos és bevált elsajátíthatása, a hibák felismerhetése és magyar kultúrmunka kifejtése céljából. Előkészítő megbeszéléseim alkalmas légkört teremtettek, amelynek gyümölcsöző hatását a Bund erőinek szoros összefogásával akartam még hatványozni, amire különösen mód volt azáltal is, hogy a nemzetközi diákszövetség tényleges vezetése is a kezemben volt. Ebben a minőségemben is ált. megbízást kaptam, hogy a német és a külföldi diákegyesületek között széleskörű kooperációra vezető megegyezést készítsek elő, amelynek révén a magyar, de a többi főiskolások is a német akadémikusokra vonatkozó kedvezményes elbánást élvezték volna minden vonalon. A Reichsstudentenfürher célzást tett előttem arra, hogy szívesen tenne Budapesten látogatást, s szeretné megismerni a magyar diákintézményeket. A legnagyobb meglepéssel és fokozott energiával tértem vissza Berlinbe, hogy odaadó közreműködésre kérjem a kollégistákat s a magyar főiskolásokat. Lesújtva kellett tapasztalnom, hogy palotaforradalom készült távollétemben. Óriási lelkitusa előzte meg a február 9.-én benyújtott lemondásomat: magyar nevet kifelé nem akartam csorbítani, de viszont percig sem akartam terrorral kormányozni. Visszalépésemet kifelé új, és más irányú súlyos kötelezettséget jelentő megbízással indokoltam, utódomat, Buócz Elemért a legnagyobb és legmesszebb menő bajtársiassággal ajánlottam a külső tagoknak, s mutattam be a követ úrnak, aki a búcsúlátogatásnál magas elismerését irányomban kifejezte, s Buóczot hasonló fáradhatatlan munkára buzdította. Buócz Elemér még február 9.-én-lemondásom előtt felkért, hogy kifelé változatlanul a Bund elnökeként reprezentáljak a bálig (február 20.) bezárólag, a bál feltétlen érdeke kívánta ezt meg. Ilyen értelemben is referáltunk a követ úrnak a bál előtt, aki helyeslőleg vette tudomásul e megállapodást, amely számomra fructus honoris onus⁶⁵ volt csupán. Az új vezetőségnek nem kívántam semmi akadályt útjába gördíteni, s báli szerepléssel a Bund elnöki funkciókat végképp befejezettek tekintettem. Ez azonban nem volt elég Szabó Zoltánnak, engesztelhetetlen ellenségemnek, fúrta az oldalát, hogy én még a nemzetközi diákszövetségénél vezető tisztséget viseltem. Mint az ellenzéki mozgalom spiritus rectora⁶⁶ kíméletlen és bajtársiatlan eljárásra ösztönözte az új vezetőséget. A közgyűlés az elmúlt évi pénztári elszámolást a választmány felülvizsgálata alá bocsátotta azzal a megjegyzéssel, hogy ha azt rendben nem találja, az egész ügyet a közgyűlés maga fogja felülvizsgálni. Az elnökség és a választmány tagjait Szabó úgy állította össze, hogy embereinek, akik vakon követték őt, többsége biztosítva volt. Ezek szenvedélyesen ellenem voltak, mert mint utólag kiderült, Szabó januári hosszabb távollétemben azt állította rólam, hogy a Bund pénzéből nagyobb összegek hiányzanak (az elmúlt évben ellenben heteken át rémhírként terjesztette, hogy a bál óriási deficittel végződött, a Bund tönkrejutott, s ezért nem akarok elszámolni!), stb. Erre én a lehető legsürgősebb vizsgálatra kértem fel a Választmányt, amely ki is tűzte a határidőt. A saját maga kitűzte terminust Buócz Elemér mint

⁶⁴ Diákköri társaság.

⁶⁵ A latin kifejezés magyar jelentése: a tisztesség gyümölcse teher. Más változatban: a teher gyümölcse: tisztesség.

⁶⁶ A latin kifejezés magyar jelentése: vezérlő szellem, éltető erő.

elnök egyszerűen annullálta, csak azért, hogy Szabó érkezését bevárja, aki két hétre leutazott. Az ellenőrök megállapították az elszámolás formai szempontból való helyességét, az érdemi tárgyalást azonban a választmány Buócz rosszakarátú huzavonása miatt a kitűzött terminus után még két héttel sem kezdhette el, hiába mondtam, hogy tanulmányi utazásra kell ismét mennem; az én ügyemben folytatandó tárgyalás szempontjából ez nekik nem volt fontos, csupán az, hogy Szabó megérkezzék. A tavalyi helyzettel legnagyobb részben egyáltalán tisztában nem levő elnökség, ill. választmány vette most távollétemben az elszámolást érdemi vizsgálat alá. Az egyesületi életben szokásos szóbeli tárgyalás helyett az első és alapvető fázisban alkalmazott írásbeli vizsgálat után szóban folyt tovább a választmányi tárgyalás, olyan hangnemben, nálam fiatalabbak részéről, amilyenre egyesületben alig van példa. Ez a tárgyalás talán életem legszomorúbb élménye marad. Török Béla választm. tag az én írásbeli reflexióimat a választmány által feltett kérdésekre a szükséges nyugták és iratok nélkül (!?) – ezeket ugyanis nálam felejtették – referálta (már előre el volt készítve a választmányi határozat, ezt maga Buócz Elemér árulta el véletlenül, mondván, hogy engem mindenképpen el kellett intézni, mert ellenkező esetben az új vezetőség nem érezheti magát biztonságban!), olyan atmoszférában, hogy számomra mindenféle magyarázat teljesen céltalan s emberileg lehetetlen volt. Az ügyben nem részes kollégisták utólag azt mondták nekem, egyáltalán nem kellett volna ezen az emberi becsületet durván becsmérő tárgyaláson részt vennem. Én azonban el akartam végre intézni a dolgot, ha kell, nagy áldozatok árán is. Végezetül a választmány megállapította, hogy bizonyos általam foganatosított kiadásokat, amelyek az elszámolásban precízen fel voltak tüntetve, nem fogad el, azoknak visszafizetésére szólított fel engem. Én erre kijelentettem, hogy a vitás kiadásokat az egyesület érdekében fekvő közcélokra fordítottam, azok összegszerűleg és viszonylag is messze visszamaradtak a Bund korábbi vezetősége részéről hasonló célokra fordított kiadások mögött, ezeknek a kiadásoknak a célszerűségét a múlt év körülményeit nem ismerő vezetőségi tagok nem tudják megítélni, s ezért azokat nem vagyok hajlandó visszafizetni, különös tekintettel arra, hogy nekem nem nyújtottak időt és módot arra, hogy az egyesület közgyűlése előtt részletesen vázoljam egyesületi tevékenységemet és pénzügyi politikáját. Azt is tudomására hoztam a vezetőségnek, hogy az elszámolás felülvizsgálata, ill. az elszámolást illető választmányi határozat a közgyűlés megerősítését igényli. Alapszabályellenesen elsiklottak tiltakozásom felett, nem hívtak egybe közgyűlést, nehogy a még be nem folyásolt tagok előtt a való helyzetet feltárhassam. E helyett az egész ügy egyoldalúan készített iratait – a Bund tradícióival és szokásaival ebben a vonatkozásban is szakítva – felterjesztették a követségre, amely előtt – mint utóbb megtudtam – megdöbentő állításokkal befeketítettek. A követség Farkas professzor úrral egyetértésben azt a kompromisszumot tanácsolta leirat formájában az elnökségnek, hogy elégedjék meg a vitás kiadásoknak cca. 1/3-át kitevő összegnek a visszafizetésével. Én e magas tanácsnak korrekt módon eleget tettem, a kívánt összeget a tanácsolt módokat szerint visszafizettem. Ezzel a német polg. törv. könyv. 54. §-a alapján engem terhelő magánjogi felelősségnek eleget tettem. Az ügyet ezzel a követség, Farkas professzor úr, s magam is befejezettnek tekintettük. Én egyben a Bundban viselt választmányi tagsági,

s a nemzetközi diákszövetségnél viselt másodelnöki tisztségemről is lemondottam, s teljesen tudományos kutató munkámhoz vonultam vissza. (A Kollégiumból Farkas professzor úr engedélyével kiköltöztem, hogy a békés légkör mielőbb helyreállhasson.) Munkám reggeltől késő éjjelig lefoglalt, magyarokkal nem igen jöttem össze. Április végén azonban meghallottam, hogy Szabó izgatásainak további eredményeként rólam fantasztikus becsmérő hírek keringenek, annak ellenére, hogy Szabó maga jelentette ki az utolsó választmányi ülés után tanúk jelenlétében, hogy becsületes eljárásomhoz a kétség árnya sem férhet.

Az egyik ilyen kósza hír kapcsán felelősségre vontam Tóth Bálintot, aki azt mondta, hogy mindent a vezetőségtől hallott. Erre nyomatékosan kijelentettem előtte, hogy felelőtlenül nem lehet állítgatni becsületbe vágó dolgokat. E beszélgetés után olyasmi történt, ami példátlan az egyesületek történetében. Szabó határt nem ismerő bosszúja tovább ingerelt. A vezetőség a szükséges előzetes értesítés és a tárgysorozat közlése nélkül puccsszerűen közgyűlést hívott egybe, amelyen az érdemi határozatnál legalább a tagok fele hiányzott, engem pedig a német polg. törv. k. megf. s jogi személyiséggel nem bíró egyesületekre vonatkozó rendelkezéseivel kapcsolatos német legfelsőbb bírósági döntés (Seufferts Archiv für Entscheidungen der obersten Gerichte Bd. 78, S. 177.)⁶⁷ ellenére – a Bundra ugyanis e német jogszabályok alkalmazandók az alapszabályok értelmében – egyáltalán nem értesítettek, csupán a gyűlés előtt pár órával említi Tóth Bálint egészen véletlenül, hogy közgyűlés lesz. Meghívás hiányából folyó távollétemben, teljesen jog- és alapszabályellenes módon tartott közgyűlés, egyoldalú tendenciózus referálásban és meghallgatásom nélkül, engem, az egyesület újjászervezőjét kizárt tagjai sorából, amint cca két héttel később véletlenül megtudtam. Ez a határozat azonban a német polg. törvk.- BGB 832. §.-a és az alapszabályok III. 3. e. pontja értelmében érvénytelen! /. Az ördögi terv azonban tovább folyt. Szabó Zoltán koholt és soha meg nem történt sértés alapján egy másik úr kíséretében megjelent lakásomon és lovagias elégtételt kért. Megbízottjaim közölték álláspontomat a szabályszerű formáknak megfelelően. Közben Szabó kétségbe vonta párbajképességemet és becsületbíróságot kért, amely meg is alakult. Megbízottjaim mulasztásából csak későn értesültem az egész becsületbírósági ügyről, ő így a becsületbíróság meghallgatásom nélküli az eddig még nyilvánosságba nem jutott következő tényálladék alapján nem talált satisfaction⁶⁸ képesnek. Ugyanis Szabó Zoltán felmutatta a megelőző évben Haszler Károly és köztem felmerült lovagias ügy kapcsán készült egyoldalú jegyzőkönyvet, amely szerint megbízottaim közölték Szabóval és Besenczkyvel⁶⁹ mint Haszler megbízottjaival, hogy lovagias elégtételt nem adok, mert meggyőződésből nem párbajozom, de egyébként a bíróság előtt rendelkezésre állok. Ezt a jegyzőkönyvet Szabó Zoltán Farkas professzor

⁶⁷ Utalás a J. A. Seuffert's: Seufferts Archiv für Entscheidungen der obersten Gerichte (magyarul: Seuffert archívuma a legfelsőbb bíróságok határozataihoz) 1876-ban megjelent kötetre.

⁶⁸ Elégtétel.

⁶⁹ Besenczky Kálmán (Szolyva, 1907 – ?) a Külkereskedelmi Hivatal ösztöndíjával az 1936–37-es tanévben tizenegy hónapot töltött németországi tanulmányúton, ahol elsősorban a magyar mezőgazdasági kistermékek (baromfi, tojás, toll és gyümölcs) értékesítésével kapcsolatos szakmai ismereteket sajátított el.

úrnak adott becsületszava ellenére nyilvánosságra hozta, miután megelőzően koholt sértés alapján lovagias ügyet provokált, hogy engem elégtételre képtelennek nyilváníttathasson. Hogy embertelen munkáját betetőzze, a pályafutásomat végképpen tönkre tegye – miként ezt nyilván is hangoztatta –, a Virradat 1937. június 7-iki számában megtévesztő formában (az elnökség nevében) valótlan tartalmú s a rágalmazás tényálladékat kimerítő nyilatkozatot közölt Buócz Elemér, Arató István és Török Béla vezetőségi tagokkal egyetértésben, amiről a többi vezetőségi tagok egyáltalában nem tudtak s megdöbbenve csupán a lapból értesültek. E példátlan merénylet után Arató pénztáros kijelenti bizalmi körben, hogy a vezetőség a maga részéről a velem kapcsolatos eddigi eredménnyel megelégszik, mert e nyilatkozat következtében nem kaptam meg a belföldi ösztöndíjat és kinevezésemből sem lesz semmi (!), ha én nem csinállok valami „disznóságot”, minden el fog csendesedni, mindazonáltal el kell készülniük a legrosszabbra.

Tekintetes Ösztöndíjtanács! Ez egy minősíthetetlen emberhajsza, példátlanul nemtelen eszközökkel. Én az utolsó percig kitértem minden provokáció elől és simán, békésen akartam elintézni a dolgot. De Szabó részéről megállapítható minden kétséget kizáróan az a szándék, hogy engem teljesen tönkre tegyen. Ebben a vak bosszújában nem riadott vissza attól sem, hogy német körök előtt, a magyar becsület rovására befektítsen, csak azért, hogy minden lehetőséget elvágjon számomra. Magatartásuk eddig tényleg eredményre vezetett: biztosnak ígérkező ösztöndíjamat elvesztem, hazai hatóságoknál is talán már befektítettek és megélhetésem és existenciám⁷⁰ is meg van támadva. Tudományos pályára készültem, amint szakprofesszorom megerősítheti, s amint német részről is ismételten megerősítették, a legszebb reményekre adtam alapot. Németországban az egész birodalom területén a legjobb tudományos és gyakorlati körökkel teremtettem közvetlen kapcsolatokat. A hivatásos közszolgálat fejlődésének irányait tárgyaló monográfiám közvetlen befejezés előtt áll. Minden erőmet és tehetségemet becsületes munkának szenteltem, úgy a tudományos kutatás, mint a kulturális munka terén. Emberi hibákat követtem el egyesületi vonatkozásban rossz taktikával, de lelkem mélyéből úgy érzem, hogy az Ösztöndíjtanács magas és kitüntető bizalmára méltatlanná nem váltam. Én ma is kész volnék a megegyezésre ellenfeleimmel szemben, ha megfelelő formában elégtételt kapnék. Ennek hiányában azonban nincs módomban lemondani a bírósági védelemről.

A tekintetes Ösztöndíjtanácsot arra kérem most tisztelettel, méltóztassék fegyelmi eljárás keretében megállapítani, mennyiben vétettek a vázolt ügyben szereplő ösztöndíjasok a magukra vállalt magasabb köteleességek ellen, s van-e valami lehetőség arra, hogy a tekintetes Ösztöndíjtanács segítségét igénybe vegyem. Mély tisztelettel kérem egyben személyes meghallgatásomat is, mert még fontos részleteket nem volt módomban e helyütt feltárni, valamint dr. Hartnagel Sándor áll. ösztöndíjas és Saczek Lothar koll. német lektor meghallgatását, akik a fejleményeknek kezdettől fogva közvetlen szemlélői voltak.

---

⁷⁰ Megélhetési lehetőségem.

Fogadja a tekintetes Ösztöndíjtanács mély tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Berlin, 1938. évi június hó 29.

dr. Udvarhelyi Béla s. k.
m. áll. ösztöndíjas.

8.

Herczog József⁷¹ levele Farkas Gyulához Udvarhelyi Béla ügyében

Budapest, 1939. február 17.

Gépírásos levél

Külföldi Magyar Intézetek Kuratóriuma
Budapest, Múzeum körút 6–8
9/1938.

Méltóságos Uram!

Méltóságod múlt év június hó 20.-án kelt beadványában fegyelmi eljárás indítását kérte Udvarhelyi Béla akkori ösztöndíjas ügyében, majd június 30.-án meg méltóztatott küldeni nevezettnek beadványát e tárgyban.

A Kuratórium ezt az ügyet f. hó 4.-i ülésében tárgyalta és úgy határozott, hogy saját hatáskörén belül olyan volt ösztöndíjassal szemben, aki a kollégiummal már nem áll kapcsolatban, az eljárást nem látja lefolytathatónak.

Erről a Kuratórium határozatából azzal a kéréssel van szerencsém Méltóságodat értesíteni, hogy a határozatot Udvarhelyi Bélával tudatni méltóztatassék.

Miután Udvarhelyi Béla ügyében a budapesti kir. törvényszéknél is eljárás indult, a vonatkozó iratokat betekintés végett a budapesti királyi törvényszék elnökének a Kuratórium kiadta.

Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1939. évi február hó 14.-én.

Dr. Herczog József
a Külföldi Magyar Intézetek
Kuratóriumának alelnöke.

---

⁷¹ Herczog József (Budapest, 1880. október 26. – Budapest, 1941. december 29.) levéltáros, történész, az MTA tagja. 1905-ben a Budapesti Egyetemen szerzett jogi és államtudományi doktorátust. 1906-ban a M. kir. Országos Levéltár tisztviselője lett. 1922-től főlevéltáros, 1934-től a levéltár főigazgatója volt, mely tisztségét haláláig viselte. 1936-tól az MTA levelező tagja. 1937-től a Külföldi Magyar Intézetek kuratóriumi tagja.

Méltóságos

Dr. Farkas Gyula úrnak, egyetemi ny. r. tanár, a Collegium Hungaricum igazgatója.
Berlin

9.

Farkas Gyula válasza Herczog Józsefnek Udvarhelyi Béla ügyében

Budapest, 1939. március 7.

Gépírásos levél

1939. március 7.

31-1939.

Hivatkozási szám:
1939. El. III.E.2/5.

Méltóságos Uram!

Értesülésem szerint dr. Udvarhelyi Béla budapesti kir. törvényszéki joggyakornok, mint a berlini Collegium Hungaricum állami ösztöndíjas tanulója és a berlini Bund Ungarischer Hochschüler vezetője kifogás alá eső magatartást tanúsított.

Az általam folyamatba tett felügyeleti eljárás során a Külföldi Magyar Intézetek Kuratóriuma közölte velem a fent írt tárgyban ott keletkezett iratokat és ezek közt Méltóságodnak a Kuratóriumhoz intézetem a múlt évi június hó 20. napján kelt jelentését, amelyben Udvarhelyi Béla ellen fegyelmi eljárás megindítását kérte.

A velem közölt iratok közt találtam Udvarhelyinek a múlt évi június hó 29.-én kelt s az Ösztöndíjtanácshoz intézett beadványát, amely lényegében egyezik hozzám benyújtott nyilatkozatával.

Az említett beadvány másolatának megküldése mellett kérem Méltóságodat, szíveskedjék, figyelemmel az Udvarhelyi beadványában foglaltakra, velem az ügyre vonatkozóan mindazt közölni, ami Méltóságod megítélése szerint a tényálláshoz tartozik és különösen Udvarhelyi Béla jellemének megítéléséhez adatot nyújthat.

Kérem azonban szíves tájékoztatását Udvarhelyi Béla ellenfeleire vonatkozóan is.

Méltóságos

dr. Farkas Gyula egyetemi ny. r. tanár úrnak,
mint a Collegium Hungaricum igazgatójának
Berlin.

N W.7. Dorotheenstrasse 2.

10.

Farkas Gyula levele a Budapesti Királyi Törvényszék elnökének Udvarhelyi Béla ügyében

Berlin, 1939. március 7.

Gépírásos levél

1939. március 7.
Hivatkozási szám:
1939.E1.III.E.2/5.

31-1939.

Méltóságos
Dr. Bartha György úrnak⁷²
a Budapesti Királyi Törvényszék elnökének
Budapest
V. Alkotmány u. 14.

Méltóságos Uram!

Dr. Udvarhelyi Béla volt berlini állami ösztöndíjas múlt év június 29-én kelt jelentésére, nagybecsű felszólítására vagyok bátor a következő megjegyzéseket tenni.

Udvarhelyi az 1936–37. évben érdemes munkásságot fejtett ki a berlini magyar diákság körében. Mind a magyar kir. követség, mind a Collegium melegen támogatták és én itt szerzett érdemei alapján javasoltam berlini ösztöndíjának egy újabb évre való meghosszabbítását. Sikerei és a berlini atmoszféra azonban, úgy látszik, elkapatták és az 1937–38. évben egyik tévedést a másik után követte el. Néhány esetet Udvarhelyi jellemzésére vagyok bátor kiemelni.

1938. január elején engedélyt kért arra, hogy pár napra Münchenbe utazhasson, ahol a Deutsche Studentenschaft Reichsführerje állítólag a február elején rendezendő magyar akadémikus bál ügyében fogadni óhajtotta. Az utazás költségeit előlegeztem. Ezután kb. négy hétig sem én, sem diáktársai nem hallottunk róla, ami velem szemben fegyelemsértést jelentett, diáktársai számára meg a legnagyobb zavart, mert a bál közben állt és eddig az ő kezében futottak össze a szálak. Amint utólag megállapítást nyert, kb. két hétig a bajor hegyekben sielt. Ezt a tényt előttem következetesen elhallgatta. Utazásának azon állítólagos „eredményét”, melyet jelentésében kiemel, többszörös fel-

⁷² Bartha György (Varadia, 1879. augusztus 18. – Budapest, 1944. február 24.) ügyész, a Budapesti Királyi Törvényszék elnöke. 1919 szeptemberétől ügyészként működött Szekszárdon, majd két évvel később a Paksi Járásbírósághoz, innen pedig 1921 októberében a Pécsi Ítéltáblához nevezték ki bírónak. 1936. május 1-én a Győri Ítéltábla elnökévé, pár héttel később a Budapesti Királyi Törvényszék elnökévé nevezték ki.

szólításomra sem tudta igazolni. Összeköttetéseit azonban, melyeket mint a Bund elnöke szerzett, sikeresen tudta a maga érdekében gyümölcsöztetni.

Ezért és nem „embertelen izgatások” következtében vesztette el társai bizalmát, akik aztán a Bund elnökségétől való azonnali visszalépését követelték – szerintem teljes joggal – ekkor még megtisztelő formák között. Arról azonban, hogy a bálon még mint a Bund elnöke szerepeljen, amint ezt jelentésében ugyancsak hangoztatja, szó sem volt. Ennek ellenére a bálon önkényesen így lépett fel, és ilyenértelmű sajtójelentéseket adott le, ami társait, akiknek bizalma most már végleg megrendült, további támadó lépésekre ösztönözte. Lovagias ügyeket provokáltak, becsületbíróságot hívtak össze és Udvarhelyi sem azzal nem törődött, hogy megbízottjait helyesen válogassa meg, sem azzal, hogy becsületbíráit informálja. A becsületbíróság diszkvalifikáló ítélete ennek következtében téves adatokon alapult. Ez az ítélet tudtomon kívül jött létre.

Udvarhelyi meggyőződésem szerint semmi olyant el nem követett, ami jogilag kifogásolható volna, de a legegyszerűbb társadalmi formák ismeretének hiányában, szinte pathologikus⁷³ önhittséggel vagy önáltatással egyik hibából a másikba esett.

A kezdetben jelentéktelen ellentétek így fajultak el a tavalyi év izgatott politikai légkörében komoly ellenségeskedéssé. Ellenfelei sem voltak talán mindig jóhiszeműek. Sajtónyilatkozatuk fegyelmi kihágást jelentett. Udvarhelyi ellennyilatkozatát pedig, melyben bűnvádi eljárás megindítását jelenti ellenük, mindmáig nem kísérte semminemű elhatározás.

A fegyelmi eljárás megindítását azért kértem, hogy Udvarhelyinek megadjam a lehetőséget – a diszkvalifikáló ítélet ellenére – homályos ügyeinek végső tisztázására. Udvarhelyi ellenfelei közül dr. Szabó Zoltánt bizonyára befolyásolta személyes ellenszenv, de ő az egész ügyben másodrendű szerepet játszott. A többi hármat Udvarhelyi viselkedése izgatta fel ellene.

Véleményem szerint Udvarhelyi tehetséges, munkaszerető, erős becsvágy fűti, de gyarló az önismerete, hajlandó saját magát túlértékelni. A berlini két esztendő többet ártott neki, mint használt. Erős vezetés és ellenőrzés mellett, ha jellemhibáit levetkőzi és rendületlenül az igazságra törekszik, talán még hasznos tagja lehet társadalmunknak. Kár volna ifjúsági tévedéseiért a társadalomban való elhelyezkedését lehetetlenné tenni.

Mély tisztelettel maradok Méltóságod
készséges híve

Farkas Gyula,
egyetemi ny. r. tanár, a Collegium Hungaricum igazgatója.

---

⁷³ Kóros.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ASZTALOS
1930 ASZTALOS Miklós: *A berlini diákság szellemi élete*, In: *Magyar Szemle*, X. kötet, 1930. szeptember–december, 164–175.
- KERESZTURY
1993 KERESZTURY Dezső: *Szülőföldeim – Emlékezéseim*, Budapest, Argumentum Kiadó, 1993.
- MÉSZÁROS
1995 MÉSZÁROS István: *A szegedi „bajszos püspök” jelentései 1952-ben*, In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 7. (1995) 1–2. sz. 233–246.
- MILLER
2006 Michael L. MILLER: „*A numerus clausus számúzóttjei a berlini felsőoktatási intézetekben 1920 és 1933 között*”, In: *Múlt és jövő. Zsidó kulturális folyóirat*, 17. (2006) 4. sz. 84–91.
- OT
1938 ORSZÁGOS Ösztöndíjtanács (összeállította): *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1936–37. tanévben*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938.
- OT
1940 ORSZÁGOS Ösztöndíjtanács (összeállította): *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1938–39. tanévben*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940.
- SZILÁGYI
1991 SZILÁGYI Ferenc: *Berlini álom. A Collegium Hungaricum emlékkönyvébe*, In: *Hitel*, 1991/9. 32–33.
- SZILÁGYI
1993 SZILÁGYI Ferenc: *A berlini Magyar Társaság (Bund Ungarischer Hochschüler) Emlékkönyve (1842–)*, In: *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, II, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft., Budapest–Szeged, 1993, 1592–1596.
- UJVÁRY
1993 UJVÁRY Gábor: *Magyar állami ösztöndíjasok külföldön 1867–1944*, In: *Levéltári Szemle*, 43. (1993) 3. sz. 14–26.
- UJVÁRY
2013 UJVÁRY Gábor: *Kulturális hidfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika*

UJVÁRY
2017

történetében, I. kötet. Az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek, Budapest, Ráció Kiadó, 2013.

UJVÁRY Gábor: *Kulturális hidfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében, II. kötet. Bécs és a magyar kulturális külpolitika, Budapest, Ráció Kiadó, 2017.*

A magyar történetírás 1936 és 1947 között. Makkai László bibliográf tanulmánya a francia tudományos élet tájékoztatására

Közismert, hogy a magyar tudomány és művelődés terjesztésére, és egyben gyarapítására, a magyar kormány számos kulturális intézetet hozott létre Európa főbb városaiban.¹ Ezek egyikeként létesült a többnyire Párizsi Magyar Intézetnek nevezett franciaországi magyar szervezet is, melynek alapítására és kezdeti történetének megismerésére több értékes munka született, általában a második világháború végéig vezetve a történeti feltárás szálait.² Kevesebb figyelmet kapott a második világháború végével kezdődő új korszak.³

E tanulmánynak sem célja az 1944/1945 és az 1948/1949 közötti, illetve az 1949 utáni, 1989-ig tartó időszak magyar kultúrpolitikai befolyás franciaországi vonatkozású elemzése, csupán egy értékes tudomány-népszerűsítő törekvés bemutatása, valamint annak kiadványként végül meg nem jelent fogalmazványa közreadása.

Mindazonáltal bátran kijelenthető, hogy a Párizsi Magyar Intézet 1945 után nemcsak létezett, de virult is. Bár 1946 tavaszán francia részről elhangzott egy javaslat az intézet megszüntetésére, pontosabban beolvasztására a francia egyetemi keretek közé, a magyar fél ezt határozottan elutasította. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (továbbiakban: VKM) egyértelműen leszögezte, hogy a „*magyar intézeteknek ugyanis – különösen azokban az országokban, ahol nincsenek Collegium Hungaricumok –, az a feladatuk, hogy művelődésünk egész területét képviseljék az illető országokban, és egy összefoglaló és irányító szervei legyenek az ott kialakuló magyar tárgyú érdeklődésnek és kutatásoknak*”.⁴ Ez utóbbi szerepet a párizsi intézet be is kívánta tölteni. Sőt a vezetője, Lelkes István⁵ – az intézet számos hagyományos tevékenysége mellett – 1946-ban olyan kiadványsorozatot kezdeményezett, amely unikális volt nemcsak a maga nemében, hanem az adott időszak kulturális intézeti tevékenységében is. A későbbi fejleményeket ismerve, az 1949 utáni időszakhoz képest még inkább kiemelkedik a szervezői munka érdeme.

Lelkes István a magyar tudománynak az utolsó tíz évben elért eredményeivel kívánta az ottani közvéleményt, azon belül is főként a tudományos élet szereplőit megismertetni. A francia nyelvű, összefoglalás-jellegű kiadványok tematikája átgondolt tervezést

¹ Lásd UJVÁRY, 2013.

² ROMSICS, 1989, 193–204; ABLONCZY, 2015, 403–421.

³ Azonban erre is van példa: N. SZABÓ, 1995, 1395–1412.

⁴ MN OL XIX-I-1-e-150-2. tétel-Párizsi Magyar Intézet-56749-1946.

⁵ Lelkes István (1905–1983) irodalomtörténész, kritikus, műfordító. 1946-tól 1949-ig a Párizsi Magyar Intézet igazgatója.

tükröz, és a következő témák rövid kifejtését vették tervbe: történelem, szociológia, pedagógia, lélektan, biológia, művészettörténet, filozófia, organikus kémia, elméleti fizika, növény- és állattan, néprajz, orvostudomány, legújabb magyar törvények.⁶

Az elsőt, a magyarországi görög filozófiáról szóló tájékoztató kiadványt maga Lelkes István készítette el, a Moravcsik Gyula⁷ által összeállított anyag alapján. Százötven példányban sokszorosították és a francia, valamint az olasz tudományos élet képviselőinek küldték szét.⁸ 116 példányt juttatott a szakemberekhez, és a névjegyzéket a minisztériumnak is felterjesztette. Mindehhez hozzáfűzte: „*a kísérő levélben mindig felajánlottam szolgálataimat részletesebb felvilágosítás tárgyában és a személyes kapcsolatok megteremtésére*”.⁹

A magyar földrajztudomány fejlődését és tevékenységét ismertető kiadványt (*Les études de géographie en Hongrie 1937–1946*) Láng Sándor¹⁰ egyetemi magántanár készítette el, Bulla Béla¹¹ és Mendöl Tibor¹² professzorok „nézték át”. Az 1948 lelegején kétszáz példányban kiadott, tizennyolc oldalas füzetet a minisztérium ismét csak utólag lektoráltathatta. Ezt a Kelet-európai Tudományos Intézet elnökhelyetteseként Bibó István¹³ végezte el, aki a kiadványt a kisebb hiányosságoktól eltekintve elfogadhatónak tartotta. Ez utóbbi alatt az Intézet említésének mellőzését értette, pedig, mint írta, „*köztudomású, hogy a béketárgyalások földrajzi anyagának túlnyomó részét ez az Intézet készítette, ahol jelenleg is működik egy gazdaságföldrajzi osztály, mely Délkeleteurópa [sic!] földrajzi problémáival foglalkozik [...]*”.¹⁴

Negyedik füzetként hamarosan megszületett a fizikai-kémiai tárgyú kiadvány¹⁵ is, készítője Sándorffy Kamill¹⁶ tanársegéd volt. A művet, pontosan nem ismert körülmények között, a VKM már lektoráltatta. A bírálatot a Műegyetem rektora, Csűrös Zoltán¹⁷ készítette el, és utólag is kiadásra érdemesnek találta, csupán egy szakirodalmi hivatkozás hiányára hívta fel a figyelmet.¹⁸

⁶ MNL OL XIX-I-1-e-150-2. tétel-112526-1947.

⁷ Moravcsik Gyula (1892–1972) bizantinológus, egyetemi tanár.

⁸ A „*Les Etudes Grecques en Hongrie (1939–1946)*” címmel ellátott, szerző és kiadó megjelölése nélküli tízoldalas kiadvány megtalálható: MNL OL XIX-I-1-e-150-2. tétel-31887-1947. (Ennek esetében jelen tanulmányon kívül is elérhető a franciaországi fogadtatására vonatkozó beszámoló, lásd GÖNYEI, 1988, 271.)

⁹ MNL OL XIX-I-1-e-150-2. tétel-62193-1947.

¹⁰ Láng Sándor (1913–1982) geográfus, egyetemi tanár.

¹¹ Bulla Béla (1906–1962) földrajztudós, egyetemi tanár.

¹² Mendöl Tibor (1906–1966) földrajztudós, geográfus, egyetemi tanár.

¹³ Bibó István (1911–1979) jogász. 1947 és 1949 között a Kelet-európai Tudományos Intézet helyettes vezetője.

¹⁴ MNL OL XIX-I-1-e-150-2. tétel-250673-1948. és MNL OL XIX-I-1-e-150-1. tétel-247981-1948. E földrajzi kiadvány példánya a VKM-anyagban nem ismert.

¹⁵ Aperçu des Travaux Scientifiques en Hongrie. 1936–1947. IV. Les Études De Chimie – Physique. Institute Hongrois, 18 rue Pierre Curie – Paris Vme. Odéon 60–63. 10 p. A műről fotokópiák is készültek.

¹⁶ Sándorffy Kamill (*Camille Sandorffy*) (1920–2006) vegyész. 1947–1949 között Párizsban tanult kémiát, ezt követően nem tért haza.

¹⁷ Csűrös Zoltán (1901–1979) vegyész-mérnök. 1946–1949 között (illetve 1958–1961-ben) a Budapesti Műszaki Egyetem rektora.

¹⁸ MNL OL XIX-I-1-e-150-1. tétel-247981-1948. és MNL OL XIX-I-1-e-150-2. tétel-251038-1948.

Mutatta a megváltozott viszonyokat egy másik tájékoztató kiadvány esete. Lelkes szerette volna az utolsó tíz év magyar történeti bibliográfiáját megjelentetni. E bibliográfiát még 1947-ben elkészítette a Kelet-európai Tudományos Intézet. Megjelentetése csúszást szenvedett, ezért Lelkes egy szövegbővítést is igényelt. Időközben azonban a nevezett tudományos intézet több nemzetközi felkérést kapott, és ezek alapján kezdett újabb bibliográfiákon dolgozni. A Kelet-európai Tudományos Intézet vezetője, Kosáry Domokos¹⁹ ezért már egyenesen kétségbe vonta a Párizsban megjelentetendő bibliográfia létjogosultságát. A minisztérium e véleményt változtatás nélkül továbbította Lelkes számára.²⁰

Szintén több probléma akadt a népvándorlás korának archeológiájával foglalkozó, kiadott ismertetővel.²¹ A gépelési és elírási hibáktól kezdve a szakirodalmi hiányosságokon túlmenően a kritikai szellem hiányát róta fel a műnek (és egyúttal ismeretlen szerzőjének) Huszár Lajos,²² a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója. A szöveget nyomdai kiadásra sem tartotta alkalmasnak. (Utólag.)²³

A VKM ez utóbbi bíráló hatására változtatott korábbi álláspontján. 1948. október 2-án arról értesítették Lelkes Istvánt, hogy minden hasonló, megjelentetni kívánt közleményt csak akkor sokszorosítsa, ha a kéziratot a minisztériumnak már előzetesen bemutatta, és a bekért szakvélemény alapján ezt a minisztérium kiadásra alkalmasnak is találta.²⁴

Lelkes István ezen állásponttal nem értett egyet, és tiltakozásának hangot is adott. 1948 novemberében azzal érvelt, hogy „1946 nyarán, mikor Miniszter Úr hivatali elődje a párizsi magyar intézet vezetésével megbízott, egyetemi kapcsolataimat felhasználva a magyar tudomány különböző területeire vonatkozó összefoglalásokat készíttettem, melyeknek az volt a feladatuk, hogy az utolsó 10 évben elért magyar tudományos eredményeket a külföldön megismertessék”. Nyomatékosította azon korábbi közlését is, hogy a tájékoztató füzetek összeállításához neves szakértőket kért fel, a történelmi dokumentációt a Kelet-európai Tudományos Intézet készítette el, melynek francia fordítását francia szakemberrel is átvizsgáltatták. Sérelmezte, hogy mindezek ellenére a VKM „bizalmatlan” a kiadványokkal szemben,²⁵ és ellenezte a kiadandó füzetek terjesztésük előtti minisztériumi ellenőrzését. Kimondatlanul ezt valamiféle cenzúrának tekintette. Az igazgató hangsúlyozta, hogy az eddig megjelent öt füzetnek „a francia szakemberek körében igen jelentős sikere volt. Velük kapcsolatban kb. 100 levelet kaptam, olyan kitűnő szakem-

¹⁹ Kosáry Domokos (1913–2007) történész. 1945 és 1949 között egyetemi tanár, illetve a Kelet-európai Tudományos Intézet igazgatója.

²⁰ MNL OL XIX-I-1-e-150-2. tétel-250399-1948. A Párizsi Magyar Intézet válasza, illetve a kiadvány sorsa nem ismeretes.

²¹ Aperçu des Travaux Scientifiques en Hongrie. 1938–1945. II. Tableau Récapitulatif des Découvertes Récentes et des Dernières Recherches Relatives à l'Époque des Grandes Invasions en Hongrie. Institute Hongrois, 18 rue Pierre Curie – Paris Vme. Odéon 60–63. 14 p.

²² Huszár Lajos (1960–1987) numizmatikus. 1945 és 1949 között a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója.

²³ MNL OL XIX-I-1-e-150-2. tétel-253987-1948.

²⁴ Uo.

²⁵ Utalás a fentebb említett régészeti kiadványban lelt tárgyi hibákra.

berektől [...].²⁶ E levelek elismeréssel nyilatkoznak a megküldött összefoglalásokról, felvilágosításokat kérnek, újabb összefoglalások kiadására ösztönöznek, fordításokat kérnek magyar tanulmányokról, íróik gyakran személyes kapcsolatba is óhajtának lépni magyar kollégáikkal stb., stb. Hasonló sikerem volt belgiumi, svájci, holland és részben olasz szakörökben is. Mindenesetre két eredményt értem e tájékoztatók megküldésével: megismerttem a magyar tudomány eredményeit és a Magyar Intézet jó hírét növeltem általuk.” Mindezt, illetve az eddig elkészült és már megrendelt füzetek kiadásának hasznossága miatt kérte a nehezítő rendelkezések eltörlését.²⁷ Ez utóbbi kitételel a minisztérium nehezményezte, és egyfajta igazoló jelentés készítésére utasította az Intézetet.²⁸

Lelkes István továbbra is igyekezett meggyőzni feletteseit a tájékoztató kiadványok szükségességéről, és még 1949 elején is mindent megtett álláspontja elfogadtatásáért. Sérelemzte egyúttal, hogy sem írásban, sem pedig szóban nem kaptak egyértelmű utasítást arra nézve, hogy a magyar tudomány eredményeit ismertető füzetek megjelentetését beszüntessék-e, vagy folytathatják. A kiadáshoz azonban mindenképpen anyagi támogatás szükségeltetik, ezt nem kaptak, ezért kénytelen volt a további kiadást leállítani. Ezenkívül kifogásolta a megjelentetni kívánt kéziratok előzetes bemutatásának kívánalmát is. „Nem tartom helyesnek – írta az igazgató – egy-egy kitűnő magyar tudós vagy tudóscsoport által készített összefoglalásnak egy másik magyar tudós által történő felülbíráltatását anélkül, hogy erről a szóban forgó első által összeállított munka megkezdése előtt tájékoztattuk volna, hiszen később joggal kifogásolhatja e felülbíráltatást és azt magára nézve sérelmesnek tarthatja. A természetes eljárás az volna, hogy mindjárt abhoz a tudóshoz forduljunk, akiben később, mint bírálóban, tökéletesen megbízunk.” Lelkes alternatívaként mást is javasolt: legyen maga a VKM (az illetékes főosztály) a tudományos összefoglalások otthoni elkészítettője! Így elkerülhető lenne a bírálói szerepre szorítás. Viszont abban az esetben, ha a VKM nem foglalkozna összefoglalások készítésével, csupán azok felülbíráltatásával, akkor rendkívül gyorsan kell eljárnia. Ezzel megszűnne az a rossz gyakorlat, hogy minden megküldött, közölni kívánt összefoglaló bírálatára sok-sok hónapot kell várni. Lelkes nem rejtette véka alá, milyen sok és kellemetlen csúszást jelentett ez. Mindezen okok miatt kellett a további kiadást leállítania, annak ellenére, hogy a szélesebb tematikájú bibliográfiáknak akartak ezzel utat nyitni, az érdeklődést előre felkelteni, kapcsolatokat építeni, amíg a szakszerűbb munkák megjelenhetnek. „A francia tudományos körök szíves fogadtatása és az a tény, hogy eddig, tudomásom szerint sem a történelmi összefoglaló bibliográfia, sem az orvostudományok két év óta készülő angol nyelvű bibliográfiája nem jelent meg, azt bizonyítja, hogy elgondolásom nem volt elítélendő tévedés, és megérdemelt volna egy kissé több támogatást is, mint amennyiben részesült.”²⁹

²⁶ A jelzett száz levél meglétét a Párizsi Magyar Intézet levéltári anyagában nem ellenőriztem, illetve a beszámolóban olvasható nevek felsorolásától eltekintek.

²⁷ MNL OL XXVI-I-83-1948. évi kimenő levelek-2169-1948.

²⁸ MNL OL XIX-I-1-e-150-2. tétel-265708-1949.

²⁹ MNL OL XXVI-I-83-1949. évi kimenő levelek-235-1949.

A VKM végül arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jövőben az Intézet csak a témát adja meg („ismerve a francia körök érdeklődését”), az összeállítást, vagyis a szöveget pedig Magyarországon készíttetik el. A francia fordításról az Intézet fog gondoskodni.³⁰ A kiadáshoz támogatást viszont nem biztosítottak.

Közben Párizsban összeállították az Intézet 1949. évi költségvetési tervezetét. Ebben további füzetek megjelentetését tervezték, 12–20 oldalon, és a „szükséghez képest” 200–500 példányban, továbbra is sokszorosított formában.³¹ Lelkes 1949. február végén még mindig azt jelentette a minisztérium felé, hogy továbbra is napirenden tartja a tudományos kurató és tájékoztató munka keretében kiadandó füzetek ügyét, és ehhez ismételtén kérte a megfelelő összeg biztosítását.³²

A VKM ez utóbbi javaslatokat már nem is véleményezte, ugyanis ekkorra eldöntött tény lett a vezetőváltás. Lelkes Istvánt visszahívták az Intézet vezetői posztjából, az új igazgató Dobossy László³³ lett, aki hivatalosan 1949. április 6-án vette át a tisztségét. Ezt követően, Dobossy saját szavai szerint, „*azon igyekeztem, hogy az őszintén haladó szellemű és baloldali beállítottságú szervezetek felé erősítsük kapcsolatainkat. E tekintetben az a felfogás vezetett, hogy a magyar intézet ne alkalmazkodjék a jelenlegi hivatalos francia politikai képlethez, hanem legyen teljesen és következetesen a népi demokratikus Magyarország kifejezője.*”³⁴

Az 1949–1950. évre szóló munkatervet már Dobossy állította össze, méghozzá szeptember végén. Ebben még szerepeltette a kiadványok megjelentetésének szándékát, bár csak úgy, hogy azok („*a korábbiaktól eltérően*”) nem tartalmaznák az 1945 előtti időszak kutatási eredményeit, csak az 1945 utániakat. Azonban a minisztérium novemberi válasza már egyértelműen megállította a művek kiadását: „*a kiadvány-sorozat további megjelentetését újabb rendelkezésemig felfüggeszteni szíveskedjék.*”³⁵ Ezzel a kiadás lehetősége megszűnt.

A döntést befolyásolhatta a VKM berkeiben két szöveganyag felett a nyár folyamán lefolytatott vita. Egy, a szociológiáról Szalai Sándor által készített összefoglalás franciára fordítása még végbement,³⁶ viszont a régebb óta tervezett, és az 1848-as magyar forradalom évfordulójára szervezett kongresszus alkalmával terjeszteni szándékozott történelmi kiadvány megjelentetése elé váratlan akadályok tornyosultak. A megírással megbízott Kelet-európai Tudományos Intézet eleve késett a mű megírásával, majd, elkészülte után, politikai színezetű viták bontakoztak ki a megjelentetése kapcsán.³⁷

³⁰ MNL OL XIX-I-1-e-153-1. tétel-Makkai László-268209-1949.

³¹ MNL OL XIX-I-1-e-150-2. tétel-248282-1948.

³² MNL OL XXVI-I-83-1949. évi kimenő levelek-256-1949.

³³ Dobossy László (1910–1999) irodalomtörténész.

³⁴ MNL OL XXVI-I-83-1949. évi kimenő levelek-595-1949. Április havi jelentés.

³⁵ MNL OL XIX-I-1-e-150-2. tétel-271558-1949.

³⁶ Sorsa egyelőre nem ismert.

³⁷ MNL OL XIX-I-1-e-150-1. tétel-247981-1948.

A Makkai László³⁸ által készített történeti és bibliográfiai összeállítás erőteljes, még közreadás előtti polémiák kereszttüzebe került. Dobossy eleve már aggályos megjegyzésekkel küldte meg a szöveget a VKM-nek. Szerinte az Intézet 1949. február végén kapta meg a tanulmányt, és „amennyiben egyáltalán kívánatos a magyar történettudomány elmúlt évtizedének francia nyelvű ismertetése és amennyiben a mellékelt dolgozat megfelel”, az egyrészt alapos átdolgozást igényel, másrészt „főleg pedig szempontjainak átértékelése kívánatos”. A VKM Külföldi Kapcsolatok Főosztálya nem is merete vállalni a tanulmány megbíráását, hanem egy társszervezeti egységhez, a Tudományos és Felsőoktatási Főosztályhoz küldték át. Itt a fogalmazványt éles kritikával illették. „Nem tudjuk, hogy a történettudományi tájékoztató elkészítésére ki és miért éppen Makkait választotta ki, ő a kézirat alapján a fenti kifogásokon³⁹ felül tartalmilag, szerkezetileg és eszmeileg sem megfelelő munkát végzett.” Egy átdolgozás nem lenne elég, teljesen újra kellene íratni egy más személlyel – „lehetőleg marxista történész szakemberrel, olyannal azonban, aki kellőleg ismeri az itthoni utolsó tíz éves fejlődést és termelést [sic!], azaz nem olyannal, aki maga is még túlságosan fiatal és inkább csak ígéret”. Ezen az általános kritikán túlmenően a hibákat nem sorolták fel.⁴⁰

A Külföldi Kapcsolatok Főosztálya elfogadta a véleményt, és a mű kiadását levette a napirendről. Ellenben május 24-én megkereste a Tudományos Tanácsot, és jelezte, hogy tekintettel az „összefoglalók nyomán keletkezett élénk érdeklődésre az akciót folytatni” kívánja, és az elkészítendő összefoglalók „megbízhatóságának” biztosítása miatt szakértő kijelölését kérték.⁴¹ A Tudományos Tanács válasza egyelőre nem ismert, azonban időközben a minisztériumban is megváltoztak a szempontok, és – mint fentebb kiderült – a teljes kiadványsorozatot leállították.

Makkai László tanulmánya azonban a vonatkozó ügyszövegek között fennmaradt, kivéve a minisztériumnak be nem küldött jegyzet részét.

Makkai egy általános bevezető után hét részre osztotta a közleményét: összefoglaló művek, források, forráskritika; őskor, ókor, középkor; XVI–XVIII. század; XIX–XX. század; helytörténeti irodalom; Erdély és Kelet-Európa; nyugati kapcsolatok. Míg az utolsó rész rövid, és érezhető, hogy sietősen keletkezett, addig a többi fejezetben nemcsak a vonatkozó, bőséges szakirodalmat sorolja fel Makkai, hanem egyfajta értelmezését is adja az adott korszaknak, illetve rámutat a korabeli történeti vitákra, a történeti mun-

³⁸ Makkai László (1914–1989) történész. A kolozsvári egyetemen szerzett bölcsészdoktori oklevelet. Lektor munkája után a Miniszterelnökségen román fordító (1939–1940), majd a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet, illetve a Kelet-európai Tudományos Intézet (volt Teleki Pál Tudományos Intézet) munkatársa 1940 és 1949 között. Emellett egyetemi tanárként dolgozott, és több külföldi tanulmányúton vett részt. 1949 utáni életútja: az MTA Történettudományi Intézete munkatársa, a történelemtudományok kandidátusa (1955), doktora (1970), az MTA tagja.

³⁹ A főosztály az ismertető füzetek kiadását alapvetően helyesnek tartotta, csak rövidebb, „népszerűbb”, adatokkal kevésbé zsúfolt módon javasolták kiadni.

⁴⁰ MNL OL XIX-I-1-e-153-1. tétel-Makkai László-268209-1949. Megjegyzésre érdemes, hogy az újraírás esetén megadták a szükséges díjazás mértékét is: írógéppel készített 16 oldal esetén 300 forintot javasoltak adni a munkáért (ebben az időszakban a havi átlagkereset 600-650 forint között mozgott). Uo.

⁴¹ Uo.

kákban rejlő ellentétekre. Ebben rejlik a munka különlegessége is, az adott korszak történelmi gondolkodásának, irányzatainak és az „iskolák” hatásának bemutatásában.

Változatos képet mutat az adott korszakban kutató és publikáló történészek szerepeltetése. Vannak, akik – vélhetően (szélső)jobboldaliságuk miatt – teljesen hiányoznak (például Baráth Tibor),⁴² azonban például a mű keletkezésekor már évek óta börtönben ülő Hóman Bálint hat említést kapott. Természetesen ez utóbbit egy ilyen bibliográfiából nehezen lehetett volna kihagyni. Olvasható még Alföldi András⁴³ vagy éppen Deér József⁴⁴ neve is, akik ekkor már „disszidáltak” az országból.⁴⁵ A szerző a saját műveit is többször szerepelteti, illetve vélhetően kutatási területe miatt lett Erdély történetére egy külön fejezet kialakítva. A *Századok* és az RHC (*Revue d' Histoire Comparée*) szinte minden száma említésre került. A magyar nyelvű műveken kívül kevés a francia, angol szinte egy sem, míg a német és az olasz meglehetősen sok. (Felmerülhet a kérdés, hogy a francia tudományos életet miként lehetett volna az 1930-as évek és a második világháború időszakában kiadott német nyelvű művekkel érdemben befolyásolni.) Elkerülhetetlen volt az is, hogy a korabeli marxista történészek művei szerepeljenek, bár szinte minden esetben némi bársonyba csomagolt, ám átérezhető kritikával vannak illetve.

*

A szöveg gépelt, azonban több módon javított: a margóra és a hátoldalakra kisebb kiegészítést helyezett el gépelt formában a szerző, azonban ennél többet módosított kézírással. Több esetben az x-betűk alkalmazásával átgépeléses törlések történtek, valamint mondatok vagy mondatrészek is graffittal, esetleg golyóstollal vannak áthúzva. Ez utóbbiak közül a felismerhetőket lábjegyzetben közöljük. A szerző pontosítási vagy helyesírási javításait figyelembe vettük, kivéve a három szónál hosszabb törléseket, melyeket – felismerhetőségük esetén – szintén lábjegyzetben közöltünk. Az egyértelmű elgépeléseket, elírásokat jelzés nélkül javítottuk. Az esetleges hiányosságokat szögletes zárójelben egészítettük ki. Csak néhány kifejezés esetében alkalmaztuk a ma használatos alakot.

---

⁴² Baráth Tibor (1906–1992) történész. Doktori disszertációját újkori gazdaság- és igazgatástörténetből írta, majd Bécsben és Párizsban folytatta tanulmányait. Igyekezett a magyar–francia tudományos kapcsolatokat elmélyíteni. Az 1930-as évek közepétől történelemelméleti munkákat írt. 1940-től a kolozsvári egyetem professzora, 1944-ben a hungarista Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztályvezetője. 1945-ben emigrált.

⁴³ Alföldi András (1895–1981) régész, ókortörténész. 1923-tól 1932-ig a debreceni egyetemen, 1932-től 1947-ig a budapesti tudományegyetemen tanított archeológiát. 1947-ben emigrált.

⁴⁴ Deér József (1905–1972) történész. Fő kutatási területe a kora és a késő középkori magyar és egyetemes történelem. Több egyetemen oktatott, 1941–1945 között a Teleki Pál Tudományos Intézet keretében működő Magyar Történettudományi Intézet igazgatója. 1948-ban emigrált.

⁴⁵ Jellemző, hogy a nevezettek említése szerepet játszott egy másik kiadvány, a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet 1947. évi évkönyve kiadásának leállításában. (Bővebben lásd KERESZTES, 2024, 182–190.)

A tanulmány utolsó három oldala láthatóan más írógépen készült, és már kevésbé bőbeszédű, illetve a bibliográfiai adatok közlése is eltérő. Korábban a kiadás helyét Budapest esetében teljesen kiírta, a jelzett utolsó részben már csak a „Bp.” rövidítés szerepel. Emiatt, illetve helytakarékosságból a teljes szövegben a rövidített formát alkalmaztuk. Az évszámokat teljessé tettük. A szövegben szereplő neveket és fogalmakat a historiográfiai szakirodalmi munkák alapján ismertnek tekintve lábjegyzetben nem oldottuk fel.

Forrás

Makkai László

A magyar történetírás 1936–1947

A magyar történetírás elmúlt évtizede új kezdeményezésekben gazdag korszak. Színeségét, változatosságát akkor érzékelhetjük igazán, ha az eredmények áttekintése előtt képet nyerünk a főbb irányzatokról. A megelőző másfél évtized a pozitivista és az ún. szellemtörténeti irányzatok küzdelmében telt el. A szellemtörténeti irányzat új szempontok felvetésével, főként azonban szintetikus szemléletével nagymértékben meggazdagította és az elszigetelődő specializálódás útvesztőjében kivezette a kutatást. Az egyes korszakok sajátos szellemiségét kielemezve, e köré csoportosította a különböző életterületek eseményeit s így a pusztán regisztráláson túlmenően értelmező történetírást adott. Benne rejtett azonban ebben a módszerben az egyoldalú idealizmus és a felelőtlen spekuláció veszedelme is, noha legkiválóbb képviselői ebben a tekintetben tiszteletreméltó mértéktartást és kritikai szellemet tanúsítottak. A harmincas évek elején a szellemtörténeti irány győzelme már elvitathatatlan volt. Hóman Bálint és Szekfű Gyula nagy szintézise, a Magyar történet közkinccsé tette szemléletét és eredményeit. A pozitivista ellenállás azonban újabb lendületet kapott a társadalom- és gazdaságtörténet felé forduló fiatalabb nemzedék jelentkezésével. A „neopositivista” fiatalok, főleg Dománovszky Sándor művelődéstörténeti szemináriumában nevelődtek, ahonnan a részletmunka és a konkrét tények iránti tiszteletet hozták magukkal, Szentpétery Imre oklevéltani szemináriumában pedig a filológiai pontosság erényét sajtóították el. Ennek a két nevelési gócnak a hatása elsősorban a doktori értekezések színvonalának ugrásszerű emelkedésében nyilvánult [meg]. Az újkori magyar mezőgazdaság és a magyar írásbeliség fejlődésének részleteit megvilágító disszertációk hosszú sora maradandó emléke ennek a nevelő munkának. A szellemtörténeti irányzat továbbhatása viszont a nagy összefüggések iránti érzéket nem engedte kihalni a fiatalokban. Az elmúlt évtized új kezdeményezései nagyrészt a szellemtörténet és a neopositivizmus együtthatásából sarjadtak ki.

Az egyik ilyen új kezdeményezés az ún. népiségtörténeti iskola, mely Magyarország különböző népelemei történeti sorsának alakulását s egymáshoz való viszonyát kutatta. A népiségtörténet alapelveit és módszereit még a harmincas évek elején Mályusz Elemér fektette le, első komoly szintézisét pedig Szabó István írta meg (*A magyarság életrajza*).

Bp. 1942, 276 l., németül is: Ungarisches Volk. Geschichte und Wandlungen, Budapest–Leipzig, 1944, 328 l.). Ez a munka, melyet a szerző és mások tollából számos részletmonográfia előzött meg, nagy vonalakban ismerteti a magyar nép települését, más népelemekkel való kapcsolatait, főként az asszimiláció folyamatát s a néphatárok időnkénti változásait. A népiségtörténettel szoros együttműködésben, egyúttal azonban termékeny vitázásban alakult ki településtörténeti kutatási ág. Ennek a helynévtipológiára alapozott módszertanát Kniezsa István dolgozta ki, főleg két művében (Keletmagyarország helynevei. Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve, 1943. 111–313 l. és A párhuzamos helynévadás, Bp. 1944. 59 l.) s Makkai László foglalta össze más diszciplínák eredményeinek bevonásával (Contributions à l'histoire établissements danubiens. RHC, 1945. 7–71. l.). A két egymást kiegészítő tudományág természetében rejlik, hogy az előbbinek érdeklődését elsősorban az etnikum kérdése köti le, míg az utóbbi a település időbeli és térbeli folyamatának s típusainak vizsgálatára fekteti a súlyt. A települők etnikuma azonban mindkettőnél döntő szerepet játszik s így a köztudatban mint a nemzetiségtörténet ikertudományágai szerepeltek. A háborús évek sovinizta légköre súlyosan megterhelte ezt a két fiatal diszciplínát, a revizionista politika hatására a kutatók önkéntelenül is a magyar „történeti jogok” etnikai megalapozására törekedtek s az egyébként többnyire mintaszerű tárgyilagossággal prezentált tudományos eredményekből a politikai propaganda fegyvert igyekezett kovácsolni. Ezáltal a település- és népiségtörténeti kutatás hitele befelé és kifelé egyaránt megrendült s szépen a munka a háború után derékban kettétört. Noha már tárgykörénél fogva alkalmas adott arra, hogy a történetírásban sovinizta indulatok érvényesüljenek, a település- és népiségtörténet mégis olyan nagyjelentőségű eredményeket ért el, főként egy általános érvényű módszer kidolgozása és a Dunatáj középkori betelepülésének tisztázása terén, hogy a nemzetközi tudományosság figyelmét is megérdemli.

Míg a népiségtörténeti kutatás nem tudott a nemzetiségi kérdésnek hungarocentrikus szemléletéből kiszabadulni s így eszközévé válhatott a sovinizta politikának, addig egy másik irányzat, az ún. összehasonlító történetírás éppen a nemzetiségi kérdés addigi nézőpontjainak radikális megváltoztatásával kérlelhetetlen harcot indított a történetírásban érvényesülő nacionalista előítéletek ellen. Az új koncepciót Kosáry Domokos fogalmazta meg két cikkében (Sur quelques problèmes d'histoire cemparée. RHC. 1943. 3–32 l. és L'histoire et le rapprochement danubien. RHC. 1945. 211–216. l.). Szerinte a nemzeti történetet nem lehet elszigetelten vizsgálni s nem lehet főként a dunai népeknél, melyeknek története a sok százados együttélés folyamán annyira összehővődött, hogy együttesen alkotnak az európai történeten belül egy külön történeti egységet. Ki kell tehát tágitani a kutatás szemhatárát s a dunai népek történeti fejlődését kölcsönös összehasonlítás során kell tisztázni. Ez azonban közös munkára való összefogást és sovinizmusmentes, reális szemléletmódot igényel. A dunai összehasonlító történetírás úttörését a Magyar Történettudományi Intézet (a Keleteurópai Tudományos Intézet – volt Teleki Intézet – tagintézete) vállalta. A Kosáry Domokos és Benda Kálmán szerkesztésében megjelenő Revue d' Histoire Comparée (röv. RHC) tanulmányai s az intézet kiadványai az összehasonlító történetírás egyéb kérdései mellett elsősorban

a dunai nacionalizmusok kezdetét és fejlődését igyekeznek tisztázni, a társadalmi valóság szilárd talajára helyezve vissza ezt az eddig romantikus ködbe és sovíniszta gőzbe burkolt problematikát.

A magyar történetírás megújult társadalomtörténeti érdeklődésének értékes gyümölcse Hajnal István egyéni történeti koncepciója, mely, ha nem is alakított ki történetírói iskolát, elmélyítő hatását a kutatás minden területén érezteti. A pozitivistá társadalomtörténet szemponttalansága után jótékony újításként terelte újra a figyelmet a történelemelméleti kérdésekre.⁴⁶ Koncepciójának lényege, melyet több elvi jelentőségű tanulmányában fogalmazott meg, az, hogy a társadalom fejlődése az emberek együttélésének módozataitól, nem pedig esetleges céljaitól, racionális törekvéseiktől függ. A fejlődés alapja a személyes teljesítmény, a mások kihasználása nélküli munka, mely új meg új formákat, intézményeket alakít ki s ezzel egy-egy társadalmi réteg existenciáját állandósítja, egyúttal pedig továbbfejleszti a társulás módszereit. E módszerek lehetnek „szokásszerűek” (mikor a közösség minden cél nélkül a közeli együttélés alapján szabályozza magát) és „racionálisak” (mikor a társadalmat tudatos, célokra irányuló törekvések mozgatják). Így kétféle társadalomszervezeti típus jöhet létre: az „adminisztratív” és a „szövetkezésszerű”. Míg a szokásszerű fejlődés elmélyíti, szakszerűsíti a munkát és a társulás módszereit, addig a racionális fejlődés a legfejlettebb módszereket hordozó rétegeket emeli fel. Ennek a kettős társadalomalakulási tendenciának váltakozó érvényesülésével magyarázza az európai társadalmi fejlődést. Módszere igen alkalmas arra, hogy egyébként nehezen megragadható társadalmi folyamatokat ábrázoljon s különösen az emberi munka módszereinek⁴⁷ és a társadalomfejlődés bonyolult viszonyát tisztázza.

Hajnal munkássága⁴⁸ fellazította a dialektikus materializmussal szemben politikai okokból tanúsított elzárkózást is, úgy, hogy mikor a háború után a marxista szemlélet immár akadálytalanul érvényesülhetett, a polgári történészek köreiből is messzemenő megértéssel, ha nem is feltétlen recepcióval találkozott. Az utóbbi éveknek természetesen legnagyobb jelentőségű fejleménye éppen a dialektikus materializmus jelentkezése a magyar történetírásban. Élenjáró művelői, Molnár Erik és Andics Erzsébet⁴⁹ új szempontú monográfiákkal gazdagították a magyar történettudományt,⁵⁰ Molnár Erik pedig elméleti munkában is ismertette a módszert. A fiatal marxista történészgeneráció máris sokat ígérő munkássága alapján a közeli években a magyar történet számos kérdésének gyökeres ártértekelését várhatjuk, a módszer- és szemléletbeli horizonttágulás pedig a kutatás minden területén már most megmutatkozik.

A magyar történetírásnak ez a változatos alakulása tükröződik a korszak három nagyszabású szintetikus vállalkozásában. A Magyar Művelődéstörténet (Domanovszky Sándor vezetésével szerk. Váczy Péter, Mályusz Elemér, Lukinich Imre, Wellmann Imre

⁴⁶ Kihúzza: „s új szintézisekre adott ösztönzést”.

⁴⁷ Az „emberi munka módszereinek” szavak géppel át vannak húzva.

⁴⁸ Kihúzza: „egyébként”.

⁴⁹ Kihúzza: „nemcsak”.

⁵⁰ Kihúzza: „pedig”.

és Miskolczy Gyula, Bp. 1939–1942.) öt hatalmas és szépen illusztrált kötetben foglalja össze azokat az eredményeket, melyeket a magyar történettudomány a megelőző évtizedek során a magyar társadalomszerkezet, jogrend, népiség, település, földművelés, ipar, kereskedelem, közlekedés, vallásosság, iskolázás, irodalom, képzőművészet, zene, viselet, hadászat, technika és egészségügy fejlődéséről feltárt és feldolgozott. A mű szerkesztésében pozitivista szempont érvényesült, a különböző kutatási területek eredményei más és más szerző tollából származó cikkekben mozaikszerűen illeszkednek egymás mellé s a köteteket bevezető összefoglaló tanulmányok inkább kereteket, mint szintézist adnak a gazdag, sokszínű anyagnak. Az egész munka így sokat veszített egyenletességben és egységben, de nyert megbízhatóságban, mert minden részletkérdést az illetékes szakember dolgozott ki. A szellemtörténeti iskola legjobbjai mellett felsorakoznak a település- és népiségtörténet s a neopozitivista gazdaságtörténet képviselői is, úgy, hogy a Magyar Művelődéstörténet nemcsak a magyar történetírás legújabb eredményeinek, hanem különböző irányzatainak is jellegzetes szemléje.

A második nagy összefoglaló mű, az Egyetemes Történet (szerk. Hóman Bálint, Szekfű Gyula és Kerényi Károly, Bp. 1935–1937.) hosszú idő után az első nagyigényű világtörténeti szintézis magyarul. Noha idegen anyagot dolgoz fel, problémafelvetése és módszerei a magyar történetírásra jellemzőek. Az első kötetet többen írták, köztük külföldiek is. Magyar szempontból kiemelkedik a görög történeti rész Hornyánszky Gyula szociológiai szemléletű és Kerényi Károly szellemtörténeti módszerű feldolgozásában. A további három kötet egy-egy szerző egyéni munkája. Váczy Péter (középkor) és Iványi-Grünwald Béla (legújabb kor) a szellemtörténeti iskola kiváló képviselői. Különösen Váczy munkájában bontakozik ki jellegzetesen ez a nagyvonalú, szintetikus ábrázolásra oly alkalmas módszer, míg a másik kötetnek sajátos érdeme a világos politikai történeti vonalvezetés. Hajnal István újkori kötete viszont⁵¹ páratlan érdekességű kísérlet fentebb ismertetett módszerének alkalmazására. Főként a munka technikájának és szervezetének alakulásáról, a társadalmi szerkezetek létrejöttének folyamatáról, s ezen belül az intellektualizmus szerepéről szóló részek lepnek meg mélyreható, finom analízisükkel.

Más természetű, de az előbbiekhöz hasonló jelentőségű nagy szintézis a Magyarok és Románok című kétkötetes munka (szerk. Deér József és Gáldi László. Bp. 1943–1944.), mely első, nagyigényű alkotása a Magyar Történettudományi Intézet összehasonlító történeti módszerének. A politikai történet, település-, népiség-, társadalom-, gazdaságtörténet, egyház-, irodalom-, művészet-, zenetörténet, nyelvészet, archeológia, antropológia és etnográfia illetékes szaktudósainak közös vállalkozása ez a két nép történeti kapcsolatait minden oldalról megvilágító mű; egyúttal pedig az összehasonlító történet, a település- és népiségtörténet, a Hajnal-féle társadalomtörténet és a szellemtörténet szempontjainak együttes alkalmazásával reprezentatív alkotása a magyar történetírásnak. Hiányai, egyenetlenségei természetesen vannak, mint minden úttörő s egyben gyűjteményes munkának, de egészében véve iránymutató és az összehasonlító történetírás tárgyilagos szellemét példásan dokumentáló kiadvány. Ebből a három nagy szinté-

⁵¹ Ez a szó kézzel áthúzott.

zsból megismerhetők a magyar történetírás módszerei, újabb problematikája, s azok az eredmények, amelyekre a kutatás a háború végéig eljutott.

A magyar történettudomány munkaszervezeteinek tekintetében is fontos változások álltak be az elmúlt évtized során. A társadalmi szervezetek, a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat valaha szinte kizárólagos vezető szerepe a történettudomány irányításában és finanszírozásában már az első világháború után megszűnt, helyükbe az állami intézmények, az egyetemek és az Országos Levéltár léptek. Ezt a folyamatot befejezte a Magyar Történettudományi Intézet megalapítása (1941), mely elsőnek biztosította [a] történészek számára azt a lehetőséget, hogy csak hivatásuknak éljenek. Az állami tudományos intézményeknél elhelyezkedő nagyszámú fiatal történész könnyebben hozzájutott a tudományos kutatáshoz, mint azelőtt az oktatásban és az állami adminisztrációban foglalkoztatott s csak mellékesen történészkedő kutatók, ami a magyar történetírás újabb korszakában a mennyiségi és minőségi színvonal emelkedésére vezetett. Ez kárpótolja azt a veszteséget, melyet a történettudomány és a szélesebb olvasóközönség közötti kapcsolatoknak a társadalmi szervezetek háttérbe szorulása folytán bekövetkező lazulása s ezáltal az általános történeti kultúra csökkenése okozott. A harmincas években egyébként számos népszerűsítő vállalkozás próbálta áttörni a közönség közönyét.

A tudományos munkaszervezetek közül az egyetemek, főként a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem, az egyes tanszékek körül szervezett kutató és kiadó munka, mindenekelőtt pedig a doktori értekezések révén töltenek be jelentős szerepet. A budapesti egyetemen öt fontos értekezéssorozat került kiadásra: Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez (szerk. Domanovszky Sándor, 1930–1943), a Pázmány Péter Tudományegyetem Történeti Szemináriumának kiadványai (szerk. Szentpétery Imre, főleg az írástörténet és történeti segédtudományok köréből), Település- és népiségtörténeti tanulmányok (szerk. Mályusz Elemér), *Dissertationes Pannonicae* (szerk. Alföldi András, Magyarország ókorának régészetéről és történetéről), és Magyar-görög tanulmányok (szerk. Moravcsik Gyula, bizantinológiai és újjörög történeti kérdésekről). A budapesti egyetem keleteurópai történeti tanszékével kapcsolatban jelent meg az *Archivum Europae Centro-Orientalis* című folyóirat (szerk. Lukinich Imre, 1935–1944) és az *Études sur l'Europe Centre-Orientale* (később *Ostmitteleuropäische Bibliothek*) c. értekezéssorozat (1936–1944), a dunai népek történetének számos részletét tisztázó francia, angol, olasz és német nyelvű tanulmánnyal. Később a folyóiratot és a sorozatot a keleteurópai történeti tanszék és a Magyar Történettudományi Intézet együttesen adták ki. Részben ennek a vállalkozásnak pótlására adja ki több egyetemi tanszék 1946 óta az *Études Slaves et Roumaines* c. folyóiratot (szerk. Kniezsa István és Tamás Lajos), inkább nyelvészeti tárgyú tartalommal. A budapesti egyetem Magyarágtudományi Intézetének folyóirata, a *Magyarágtudomány* (szerk. Ortutay Gyula, 1938 óta) értékes művelődéstörténeti tanulmányokat tett közzé. Az Országos Levéltár kiadványai nagyrészt levéltártörténeti és -szervezési tanulmányok, folyóirata a *Levéltári Közlemények* (1923 óta) is főként ilyen természetű közleményeket tartalmaz. Az intézménynek, mint munkaszervezetnek, a benne tömörülő nagyszámú szakember révén, ezen túlmenő

fontossága is van. Különösen a gazdaság- és népiségtörténeti kutatásnak volt a központja. A Magyar Történettudományi Intézet folyóiratával, a *Revue d'histoire comparée*-vel, francia és magyar nyelvű könyvsorozatával (szerk. Kosáry Domokos és Benda Kálmán, 1943 óta), s évkönyveivel, különösen a háború után az élére került a magyar történettudományi könyvtermelésnek. Hasonló nagyszabású kiadványok, főleg forráspublikálási tevékenységet fejtett ki 1941 és 1944 között az azóta megszűnt Erdélyi Tudományos Intézet. Vaskos évkönyvei jó áttekintést nyújtanak sokoldalú munkájáról.⁵² A tudományos intézetek között különleges helyet foglal el a bécsi „Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet”, amely a magyar anyagban oly gazdag bécsi levéltárak feltárására alakult. Miskolczi Gyula által szerkesztett évkönyvei (1936 és 1940 között 5 kötet) ennek a kutatómunkának eredményeit közlik.

A Magyar Tudományos Akadémia néhány forráskiadvánnyal, emlékkönyvvel és a Magyarország és nemzetiség c. népiségtörténeti könyvsorozattal járult hozzá a történettudomány fejlesztéséhez, korántsem olyan mértékben, mint az első világháború előtt. Folyóiratai, az Akadémiai Értesítő (1890 óta), az Irodalomtörténeti Közlemények (1891 óta) és a Budapesti Szemle (1873–1944) inkább filológiai érdeklődésű kiadványok, szórványosan azonban történeti tárgyú tanulmányokat is közöltek. A Magyar Történelmi Társulat sok anyagi nehézség között igyekezett megfelelni feladatának s igen szép kiadói tevékenységet fejtett ki. Legfontosabb publikációja a Századok (1867 óta),⁵³ a magyar történettudomány reprezentatív folyóirata. Ugyancsak nagy jelentőségű a *Fontes historiae Hungariae aevi recentioris* sorozat, az utóbbi évek legnagyobb szabású magyar forráspublikációs vállalkozása. Értékes monográfiák jelentek meg A Magyar Történelmi Társulat Könyvei c. sorozatban. Számos tudományos társaság egy-egy folyóirat kiadásával vett részt a történettudomány művelésében. Így a Katolikus Történetírók Munkaközössége a *Regnum* c. évkönyvet (1936–1946, hat kötet), főleg egyház- és kultúrtörténeti tartalommal, a Magyar Genealógiai Társaság a *Turul* c. családtörténeti folyóiratot (1883–1942), a Magyar Numizmatikai Társaság a *Numizmatikai Közlemények* (1902 óta), a Magyar Archeológiai Társaság az *Archeológiai Értesítő* (1880 óta), a Magyar Nyelvtudományi Társaság a *Magyar Nyelvet* (1905 óta), a Magyar Philológiai Társaság az *Egyetemes Philológiai Közlönyt* (1877–1944), a Magyar Irodalomtörténeti Társaság az *Irodalomtörténet* (1912 óta). Fontos publikáció a református egyháztörténezek folyóirata, az *Egyháztörténet* (1941 óta). Rövidebb életű és egyenetlen színvonalú folyóiratok voltak a *Történetírás* (1937–1939) és a *Magyar Családtörténeti Szemle* (1935–1944). A múzeumok folyóiratai közül jelentősebbek a Hadimúzeum kiadványa, a *Hadtörténelmi Közlemények* (1888–1942) és az Erdélyi Múzeum Egyesület folyóirata, az *Erdélyi Múzeum*, mely utóbbi 1940 és 1944 között kapcsolódott be a magyarországi történetkutatásba.

⁵² A befejező részmondat eredetileg így hangzott: „arról a gazdag és sokoldalú tevékenységről, melyet rövid fennállása alatt kifejtett”.

⁵³ A szövegben eredetileg itt szereplő „(szerk. Berlász Jenő)” bejegyzés ki van húzva.

I. Összefoglaló művek, források, forráskritika⁵⁴

A tárgyalt korszak történeti irodalmának részletes bibliográfiáját Seregély Emma állította össze évről évre a Századok 1937–1942 pótfüzeteiben (Magyar történeti bibliográfia), ennek a munkának félbeszakadtával a Revue d' Histoire Comparée adta közre még két év bibliográfiáját 1943–1944. évfolyamában (Bibliographie de l' Europe Carpatique. Publications historiques de l' année...). Az 1944–1947. évek magyar történeti irodalmának bibliográfiája még nincs közzétéve. Külön bibliográfiai munkák készültek a régészeti és ókori történeti irodalomról (Alföldi András: Bibliographia Pannonica. A római kori Magyarország és a népvándorlás kutatásának új irodalma. III–VI. (1936–1941), Pécs–Bp. 1937–1941., három füzet., és Banner János: Bibliographia Archaeologica Hungarica 1793–1943. Szeged, 1943. XV+558 l.).

Az összefoglaló történeti munkák közül kiemelkednek Eckhart Ferenc kitűnő, főleg politikai és jogtörténeti érdekű szintézisének újabb, bővített kiadása (Magyarország története, Bp. 1940. 341 l.) és Kosáry Domokosnak a XIX. századi politikai történetet s különösen a nemzetiségi kérdést új szempontok szerint bemutató könyve (Magyarország története, Bp. 1943. 408 l.). Török Pál rövidebb munkája (Magyarország története, Bp. 1942. 232 l.) diplomáciatörténeti vonatkozásban újabb eredményeket, míg Erdélyi László két kötetes szintézise (Magyar történelem, Bp. 1936. 470+386 l.) a pozitivistá művelődéstörténetnek számos új meglátást adó, de téves következtetésekkel is megterhelt terméke. Az egyes tudományágakon belül is készült néhány fontos összefoglaló mű. Eckhart Ferenc könyve (Magyar alkotmány- és jogtörténet, Bp. 1947. 486 l.) a modern magyar jogtörténet első teljes szintézise. Az eddigi jogtörténészeknél eltérően a szerző nem csak kitűnő jogász, hanem vérbeli történész is s ezért nem annyira a formális jogalkotás, mint a valóságos joggyakorlat, inkább az oklevelek, mint a törvények érdeklők. A jogrend fejlődését szervesen beágyazza a politikai és társadalmi fejlődésbe s nagy összehasonlító anyag felhasználásával az általános európai keretekbe, különösen pedig a dunai népek jogtörténetébe. A magyar társadalomtörténet első szintézisét adja Léderer Emma (A magyar társadalom kialakulása a honfoglalástól 1918-ig, Bp. 1947. 186 l.), aki a dialektikus materializmus módszerével követi nyomon a magyar társadalom fejlődését a nomád pásztorközöségtől a feudális osztálytársadalmon át az utóbbi évszázad feudál-kapitalista társadalm szerkezetéig. A kis terjedelem és a kutatások hiányossága miatt számos fontos kérdést homályban kellett hagynia, nem egy esetben megállapításai további bizonyításra vagy módosításra szorulnak, de különösen a középkori fejlődés leírásában sok mindent tisztázott és utat nyitott a részletkutatásnak. A társadalomtörténet egyik fontos szektorát tárgyalja Szabó István (A magyar parasztság története, Bp. 1940. 80 l.) rövid, de tartalmas könyve, mely ugyanúgy, mint az Eckhardt Sándor szerkesztésében megjelent gyűjteményes kötet (Úr és paraszt a magyar élet egységében, Bp. 1941. 222 l. 13. t.) a mezőgazdaságtörténeti és népiségtörténeti részletkutatások eredményeit használja fel a magyar paraszt sorsának ábrázolására, az egységes

⁵⁴ Egyedül ennél a fejezetnél látható egy utólag, kézzel betoldott római egyes, a többi nincs számozva.

jobbágyosztály kialakulásától (XIV. század) az egyre súlyosbodó földesúri függés különböző fázisain át a XVIII. század közepén kezdődő s 1848-ban megvalósuló felszabadulásig, és a feudálkapitalizmus rendszerébe való beilleszkedésig. A számos, főleg katonai szakoktatást szolgáló hadtörténeti munka közül módszerességével és szélesebb látókörével kiemelkedik Markó Árpád szintézise (Magyarország hadtörténete, Bp. 1943. 294 l.).

A külföld számára többen megírták a magyar történetet. Kosáry Domokos angol és svéd (*A History of Hungary*. Cleveland–New York, 1941. XVI+392 l.) és Ungerns historia, Stockholm, 1944. 276 l.), Domanovszky Sándor finn (*Unkarin Historia*, Helsinki, 1937. 235 l.), Balanyi György francia (*Histoire de la nation hongroise*, Bp. 1937. 94 l.), Lukinich Imre angol és lengyel (*A History of Hungary in Biographical Sketches*, London, 1937. 224 l. és *Dzieje Węgier w skicach biograficznych*, Bp. 1939. 238 l.) s Asztalos Miklós és Pethő Sándor olasz (*Storia dell'Ungheria*, Milano, 1937. 559 l. 16 t.) nyelven megjelent művei közül az első két szerzőé jelentősebb, de a többiek is megbízható képet nyújtanak a magyar múltról.

A forráspublikációs tevékenység az első világháború előtti időkhöz viszonyítva alábbhagyott lendületéből, viszont a megelőző, túlnyomóan középkori és politikai történeti érdeklődéssel szemben időben és tárgykörben kiterjeszkedett. A legújabb kor és eddig elhanyagolt életterületek (népiség-, gazdaságtörténet) forrásanyagának feltárása új lehetőséget nyitott meg a kutatás számára. Az aktapublikáció vonalán a hagyományos középkori érdeklődés erősen érvényesült. Szentpétery Imre alapvető munkájának második kötetével (*Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. II. (1255) 1270–1301. 1. füzet: 1255–1272*. Bp. 1943. VIII+194 l.) pontos tájékozódást nyertünk a magyar királyok okleveleiről 1272-ig. Számos család, megyei és városi levéltár anyagának közzététele jelentékenyen meggyarapította⁵⁵ a középkori okleveles forrásanyagot. Külföldi levéltárakból egyház- és kultúrtörténeti anyag került kiadásra. Feltűnően szegényes azonban a XVI–XVIII. századra vonatkozó politikai történeti aktapublikáció. Ezen a téren úgyszólván csak Veress Endre több évtizedes forrásközlő tevékenységének folytatása számít; nagy kiadványsozortát egyébként a román királyi alapítvány adta ki (*Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. I–XI. București, 1929–1939.*), de a kiadó személye és a forrásanyag nagy többségének magyar eredete miatt nem hagyhatjuk említés nélkül. Ugyancsak ő adta ki Báthory István levelezését is (*Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése, Kolozsvár, 1944. 2 k.*). II. József császár 1781-i vallási tolerancia-rendeletének előzményeit tárja fel Mályusz Elemér mintaszerű kiadványa (*Iratok a türelmi rendelet történetéhez*. Bp. 1940. 485 l.) Úttörő jelentőségű forráskiadványok jelentek meg viszont népiség- és gazdaságtörténeti téren. Ezek között első helyen említendő a magyarországi románság középkori bevándorlására és letelepülésére vonatkozó oklevelek kritikai kiadása (*Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400. p. Ch. Ediderunt A. Fekete-Nagy et L. Makkai*,

⁵⁵ Kihagyás: „amúgy is bőven ismert”.

Bp. 1941, LXI+636 l. I tkp.) és az első komoly uradalomtörténeti forrásgyűjtemény (A gyalui vártartomány urbariumai. Közzéteszi Jakó Zsigmond, Kolozsvár, 1944. CLV+484 l.). Mindkét kiadványnak bevezetési is figyelemre méltóak, az első a magyarországi románság betelepülésének kérdéseit, a másik a XVI–XVIII. századi erdélyi mezőgazdaság fejlődését világítja meg. A legújabbkori aktapublikációk között kiemelkednek a *Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris* sorozatnak az 1848–1849. évi forradalommal és az azt követő emigrációval foglalkozó kötetei (Az 1848-i pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Kiadta Károlyi Árpád. Bp. 1936. 374 l., A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. I. Elbeszélő rész. II. Források, Bp. 1937, 670+787 l. Kiadta Steier Lajos; és A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852. Kiadta Jánossy Dénes. I. Bp. 1940. XVI+895 l.).

A magyar reformkor és 1848–49 történetére vonatkozóan egyébként több aktapublikáció látott napvilágot, ezek sok újraközlés mellett nagy ismeretlen anyagot is tartalmaznak. Az első világháború történetéhez értékes anyagot szolgáltat Tisza István miniszterelnök összegyűjtött munkáinak hatodik kötete (Tisza István gróf összes munkái VI. 1916. jún. – 1918. okt. között írt levelek és küldött táviratok. Bp. 1937. XXII+382 l.). A két világháború közötti idő külpolitikájáról két kiadvány is tájékoztat. A magyar politikai irodalom klasszikusai közül Zrínyi Miklós (XVII. század), Széchenyi István, Fáy András, Szemere Bertalan és Eötvös József (XIX. század) munkáiból került nagy forrásértékű anyag kiadásra. Az elbeszélő források tekintetében két alapvető fontosságú kiadvánnyal gazdagodott a magyar történetírás. Szentpétery Imre az Árpádházi magyar királyok korára (X–XIII. század) vonatkozó elbeszélő forrásokat adta ki mintaszerű kritikai apparátussal (*Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadiane gestarum*. I–II., Bp. 1937–1938. XVI+553, 681 l.), míg Gombos Albin ugyanezen kornak nemcsak magyar történeti tárgyú elbeszélő forrásait, hanem azokat a magyar vonatkozású elszórt adatokat is összegyűjtötte, melyek az eddig kiadásra került külföldi kortárs szerzőknél előfordulnak (*Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*. I–III, Bp. 1937–1938. X+811, 811–1715, 1717–2671 l. IV. Index. Összeállította Csapodi Csaba, Bp. 1943. 197 l.). Útleírás és memoire-irodalom tekintetében is gyarapodott a forrásanyag. A gazdag erdélyi memoire-irodalom bő szemelvényekben ad áttekintést, néhány eddig kiadatlan írást is közölve Cs. Szabó László és Makkai László gyűjteménye (Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. 10 k. Bp., 1941–1942).

A forráskritikai irodalom középkori viszonylatban hosszú múltra tekinthet vissza Magyarországon s fejlett módszereiről az elmúlt évtizedben is számos komoly tanulmány tett bizonyosságot. Eredményekben gazdag munkásságot összegez Hóman Bálint forráskritikai tanulmányainak gyűjteménye (Történetírás és forráskritika. Bp. 1938. 792 l.), melyben kisebb cikkek mellett újraközli a magyar⁵⁶ hunhagyományról, a magyar történetírás középkori kezdeteiről és a magyar tudományos történetírás XVIII.

---

⁵⁶ Kihagyás: „történeti”.

századi megalakulásáról szóló dolgozatait. Nemzetközi tudományos jelentőségű publikáció Moravcsik Gyula forrástanulmánya a török népekre vonatkozó bizánci történetirodalomról, mely több mint ezer év forrásanyagát (375–1566) öleli fel minuciózus pontosságú, hatalmas kritikai apparátussal kísért előadásban (Byzantinoturcica. I. Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Bp. 1942. 378 l., II. Sprachreste der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen. Bp. 1943. 326 l.). Ezt megelőzően a magyarságra vonatkozóan végezte el ugyanazt a munkát Gyóni Máttyás (Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Bp. 1938. 120. l., 4. t. és A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei. Bp. 1943. 22 l. Mindkettő német kivonattal.). Szent István, az államalapító király halálának 900 éves évfordulója egész sorát hívta életre a történeti tanulmányoknak, köztük néhány forráskritikai dolgozatnak is. Szentpétery Imre a magyar okleveles gyakorlat kezdeteit tisztázta (Szent István király oklevelei. Bp. 1938. 62 l.), Tóth Zoltán a szent király legrégebbi életrajzának maradványait fedezte fel egy későközépkori történeti munkába olvasztva (Szent István legrégebbi életirata nyomában. Századok, 1947. 23–94 l.), míg a Szent Istvánnak tulajdonított királytükör, az ún. Intelmek keletkezési kora körül érdekes vita keletkezett: Gouth Kálmán XIII. századi szemléletet vélt az Intelmekben felfedezni (Egy forrás két történetiszemlélet tükrében. Századok, 1943. 1–41 l.), vele szemben Deér József továbbra is Szent Istvánnak tulajdonítja a művet⁵⁷ (A szentistváni Intelmek kérdéséhez. Századok, 1942. 435–452 l.). A névtelen középkori gestairó, az ún. Anonymus vagy P. Mester körül zajló évszázados vita sem ült el. Szilágyi Loránd a kutatás jelenlegi állása mellett meggyőzően döntötte el a mű keletkezési korának kérdését, sokoldalúan bizonyító anyag alapján mutatva ki,⁵⁸ hogy Anonymus gesta a XIII. század első éveiben keletkezett (Az Anonymus-kérdés revíziója. Századok, 1937. 1–54. és 136–202. l.), Inokai Tóth Zoltán viszont a gesta egy részletének minuciózus elemzése során tisztázta Anonymus történetírói módszerét, hogy t. i. mennyi a hiteles történeti adat, a bizonytalan hitelű hagyomány, és az egyéni intuíció [a] művében (Tuhutum és Gelou. Hagyomány és történeti hitelesség Anonymus művében. Századok, 1945–1946. 21–84. l.).

Részben a forráskritika elmélyítését szolgálja, részben azonban ezen messze túlmenően a kultúrtörténet, s főként a magyar értelmiségi réteg keletkezésének kérdéseit tisztázza az a kiterjedt írástörténeti munkásság, mely Hajnal István és Szentpétery Imre ösztönzésére indult meg. Nemzetközileg is igen jelentős e tekintetben Hajnal István munkája⁵⁹ (Vergleichende Schriftproben zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im 12–13. Jahrhundert. Budapest–Leipzig–Milano, 1943. 16 l. 126 t.), mely gazdag forrásanyag felhasználásával bizonyítja, hogy a párizsi egyetem körül kialakult francia írásbeliség rendkívül rövid idő alatt Magyarországon, Lengyelországban, sőt, Svédországban is elterjedt. Szilágyi Loránd az előbbi kiadványhoz kapcsolódva tanulságos dolgozatban fejti ki az összehasonlító írástörténet jelentőségét és problematikáját (Ösz-

⁵⁷ Kihagyás: „még a vitatott részleteket is”.

⁵⁸ Kihagyás: „valószínűsítvén”.

⁵⁹ Kihagyás: „az írásbeliség kelet európai elterjedéséről”.

sze hasonlít az írástörténet. Századok, 1943. 228–244 l.). Ennek a sokat ígérő tudományágnak kifejlődését elősegítette Perényi József (A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására. Bp. 1938. 80. l.) és Bezsák Miklós (A középkori magyar okleveles gyakorlat kapcsolatai a cseh és lengyel okleveles gyakorlattal. Pécs, 1939. 57 l.) értekezései. Az utóbbi tanulmány meglepő egyezéseket mutat ki a későközépkori magyar, cseh és lengyel írásbeliségben. Gouth Kálmán azt mutatja ki, hogy a nyugati kapcsolatok elmélyülése és a társadalmi differenciálódás a XII. század végén meghonosították az írásbeliséget a magyar közigazgatásban és jogszolgáltatásban, a fejlődés gyorsan haladt a központból a vidék felé (Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon. Bp. 1936. 77 l.). A vidéki írásbeliség XIII. század végi kibontakozását s a megyei jegyzők révén az első magyar laikus intellektuális réteg XIV. századi kialakulását ismerteti Istványi Géza értékes dolgozata (A megyei írásbeliség első korszaka. Századok, 1937. 517–552. l.). Az írásbeliség történetéhez kapcsolódik a magyarországi latinság évezreides múltjának tanulmányozása. Az államalapítástól 1848-ig [sic!] a latin nyelv Magyarország hivatalos nyelve volt s csak a XIX. század elején kezdte az anyanyelv kiszorítani, érthető tehát, ha kutatása a magyar történetírás egyik fontos ága. Végül a segédtudományok köréből kell megemlítenünk két hézagpótló dolgot: Kumorovitz L. Bernát: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Bp. 1944. 86 l., 10 t. és Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei. Bp. 1938. 112. l.

Őskor, ókor, középkor

Magyarország őskorára és ókorára vonatkozó tudásunk az utóbbi évtizedben nemcsak sok új részleteredménnyel gazdagodott (ezeknek ismertetése túllépné e cikk kereteit), hanem a fejlődés nagy vonalait illetően is fontos tisztázások⁶⁰ történtek. Tompa Ferenc (A bronzkori kultúra kialakulása Magyarországon. Bp. 1937. 20 l. 4 t.) és Patay Pál (Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. Bp. 1938. 105 l. XIII. t. XIV tkp. Német párhuzamos szöveggel) dolgozataiból kiténik, hogy Kr. e. 2000 táján a régi neolitikori lakossághoz északról és délről új népelemek járulnak s a régi és új kultúrák összeolvadnak. Ez a folyamat valószínűleg összefügg a trák népcsoport kialakulásával. A VIII. század folyamán a Kaukázus felől a Kárpát-medencébe érkező lovas pásztornép (talán a legendás „kimmeriek”) egész Délkelet-Európára kiségható hatását is ismertetik Gallus Sándor és Horváth Tibor: Un peuple cavalier préscythique en Hongrie. Trouvailles archéologiques du premier âge du fer et leurs relations avec l’Eurasie. Bp. 1939. LXXXIX. t.). Nagyon jó összefoglalást ad anyagáról Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon (Bp. 1944. 84 l. 57 t. Német szöveggel is.). Hunyadi Ilona kiváló tanulmánya (A kelták a Kárpát-medencében. Bp. 1942–1944. CV t. + 12 l. + 1 tkp., XII. t. + 153 l. + XXXVIII t. 2 kötet) megállapítja, hogy az első kelta hatások az V. század végén érték a Kárpát-medencét, míg tömeges betelepülésre a III. században [sic!] került sor. Ezután a kelták földrajzi elhelyezkedését és az itt talált népekkel való

⁶⁰ Eredetileg e szó helyén a „megállapítások” kifejezés szerepelt.

kapcsolataikat ismerteti. Sok új, de vitatott szempontot vet fel Mészáros Gyula tanulmánya (Kelet Európa néptörténete a vaskor népeitől a magyar honfoglalóig. Bp. 1941. 64 l. 8 t.).

Pannónia és Dacia római kori történetét Alföldi András több alapvető fontosságú tanulmányában tárgyalja. A római hódítás előzményeként ismerteti a dákok és a kelta bójok küzdelmét, s a kelta eraviszkok honfoglalását (Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I. Jahrhundert v. Chr. Budapest–Leipzig, 1942. 51 l. 6. t.). Gazdag régészeti és történeti forrásanyag alapján vázolja a pannóniai italikus alapokon fejlődő római városkultúrát és a párhuzamosan fennmaradó kelta törzsszervezetet, az őslakosság gyors romanizálását, magas fokú tömegcivilizációját, a pannóniai császárkultusz és birodalmi szolidaritás kialakulását, a pannóniai katonaság birodalmi jelentőségét s a provincia kapcsolatait a közvetlen szomszédsággal és az összbirodalommal (Pannónia rómaiságának kialakulása és történeti kerete. Századok, 1936. 1–37, 129–162 l.). Rámutat a római limesen belül kialakuló galliai és pannóniai kelta kapcsolatokra, melyek a kelta civilizációnak a római színezetű reneszánszát készítették elő (A Duna és Rajna régiójának közös problémái a római korban. Századok, 1947. 7–22 l.). I. Valentinianus emlékének rehabilitálása során értékeli a pannon császárok jelentőségét (Valentinien 1er, le dernier des grands pannoniens. RHC, 1946. 7–28 l.). Két alaposan dokumentált tanulmányban bizonyítja, hogy Traianus háborúi következtében a dák nép megsemmisült és Daciát teljesen újra kellett telepíteni (Daci et Romani in Transilvania. Bp. 1940. 66 l.). Magyarul a Századok 1940. évf.-ban 129–180 l. és Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum. Bp. 1944. 111 l.). Fontos új eredményeket hoz Nagy Lajos dolgozata (Pannonia Sacra. Bp. 1938. 120 l. 94 t.), kimutatva a kereszténység északpannóniai elterjedését, aquilejai és noricumai szoros kapcsolatait s a helyi pogány kultuszokkal való keveredését. Nagy Tibor eddig felhasználatlan források alapján ismerteti a pannóniai keresztény ortodoxia és arianizmus küzdelmeit és a pannóniai Photinos eretnekmozgalmát (A pannóniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. Bp. 1939. 249 l. Német párhuzamos szöveggel). Két alapos értekezésben Borzsák István (Die Kenntnisse des Altertums über das Karpatenbecken. Bp. 1936. 52 l.) és Gráf András (Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. Bp. 1936. 156 l.) Magyarország ókori földrajzának kérdéseit tisztázták.

A magyar őstörténet kutatásában az a felfogásbeli kettősség, mely [a] történészek és [a] nyelvészek között kezdettől fogva fennállott, változott formákban az újabb szakirodalomban is továbbhat. A honfoglaló magyarságnak a nomád lovasnépekkel azonos társadalmi alkata a magyar nép török eredetének feltételezésére indította a történészeket, a magyar nyelv finnugor jellege miatt a nyelvészek viszont a finnugor eredet mellett döntöttek. A magyar turkológia fellendülése a két háború között új forrásanyagot szállított a török elmélet híveinek. Zichy István ennek alapján a magyarságot török népnek tekinti, mely eléggé nem tisztázható körülmények között finnugor nyelvet vett át (Az eurázsiai lovas-nomád műveltség kérdéséhez. Budapesti Szemle. 1936. 241 k. 17–36 l. és Magyar Őstörténet. Bp. 1939. 80 l.). Az ősmagyarság török elemeinek jelentőségét komoly érvekkel csökkentette Moór Elemér munkássága (A magyar nyelv régi török és

mongol jövevényiszavai nyelvtörténeti és őstörténeti szempontból. Népünk és nyelvünk. 1939. 1–63 l. és A magyar őstörténet fő problémái. Szeged, 1943. 96 l.). A Ligeti Lajos szerkesztésében megjelent őstörténeti szintézis (A magyarság őstörténete. Bp. 1943. 289 l.) szerzői a török elmélet ellen foglaltak állást, sőt a török hatás eddig feltételezett méreteit is túlzottnak tartják. A kutatók többsége által elfogadott vélemény szerint a magyarság finnugor nép, mely vándorlása során a styeppevidékre került s inkább a megváltozott életkörülmények, mint a török népek hatására tért át a lovas pásztor életmódra. Természetesen a török népekkel való fél évezredes együttélés sem múlt el nyomtalanul. A magyarsággal kapcsolatban álló styeppei török népek történetének feltárása jelentősen előrehaladt. Németh Gyula szerkesztésében jelent meg történeteszek, nyelvészek és régészek közös munkájaként a hun történet problematikájának modern összefoglalása (Attila és hunjai. Bp. 1940. 331 l. XX. t. 2 tkp.), mely újra kérdéssé teszi a sokáig elfogadott hiung-nu – hun azonosságot s a nyelvészeti és régészeti forrásanyag tükrében új megvilágításba helyezi az európai hunok eredetének török ill[etve] iráni alternatíváját. A munka tehát nem annyira végleges eredményeivel, mint inkább a régi elméletek alapos kritikájával jelöli ki a további kutatások irányát. Fehér Géza, a bolgár-török nép balkáni régészeti emlékeinek szerencsés kezű feltárója, összefoglalta mindazt, amit nem kis részben az ő kutatásai alapján erről a kevésbé ismert hódító lovas népről tudni lehet (A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. A bolgár-törökök és a honfoglaló magyarok hatása a keleteurópai művelődés kialakulásában. Bp. 1940. 120 l. XXXII t.). A magyarság styeppei vándorlásának részleteit világítják meg új szempontokból ill[etve] a régi felfogás kritika alá vonásával Németh Gyula (A magyar kereszténység kezdete. Budapesti Szemle, 1940. 256 k. 13–30 l.), Czeglédi Károly (Magna Hungária. Századok, 1943. 277–306 l. és A IX. századi magyar történelem főbb kérdései. Magyar Nyelv, 1945. 33–55 l.) és Deér József (A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok, 1945–1946. 3–20 l.). A magyar őstörténettel szorosan összefügg a székelyek eredetének máig megoldatlan kérdése. A vita, melynek kezdetei még a középkori magyar történetírásba nyúlnak vissza, újra meg újra felveti a már javasolt, de tarthatatlannak bizonyult megoldásokat, komoly új forrásanyag híján azonban lényeges előrehaladás idáig nem történt. Németh Gyula a turkológia új eredményeit felhasználva a székelyek őseit egy középpázsiai török néptörödében véli felfedezni (La question de l'origine des Sicules. Bp. 1934. 34 l.), Moór Elemér viszont azt a régi elméletet újítja föl, hogy a székelyek azonosak a magyarsághoz közvetlenül a honfoglalás előtt csatlakozott kazár eredetű kabarokkal (A honfoglaló magyarság megtelepedése és a székelyek eredete. Szeged, 1944. 111 l. 1 tkp.). Új nyomon indult el Györffy György (Der Ursprung der Szekler. Ungarische Jahrbücher. 1942. 129–151. l. és L'origine des Sicules. Nouvelle Revue de Hongrie. 1942. 36–52. l.), aki a székelyeket egy különböző népelemekből Magyarországon, a X. század végén⁶¹ törzsi szervezetbe tömörített népkeveréknek tekinti. Ezt az elméletet viszi tovább és hozza kapcsolatba a X. század politikai eseményeivel Mályusz Elemér (A székelység eredetéről. Melich-Emlékkönyv. Bp. 1942. 254–263.

⁶¹ Az e kifejezést követő „mesterséges” szót törölték.

l.). Noha egyes részletek tekintetében a tanulmányok komoly tisztázódást jelentenek, az alapproblémát nem oldották meg véglegesen.

A magyar honfoglalás irodalma két alapvető fontosságú munkával gyarapodott. Molnár Erik a dialektikus materializmus módszerével dolgozta fel az eddig feltárt forrásanyagot és a hagyományostól élesen eltérő képet adott a honfoglaló magyarságról (A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Bp. 1945. 352 l.). Az anyajogú társadalomtól az osztálytagozódás kezdeteiig nyomon kísérve a magyar társadalom fejlődését, Szent István államalapító tevékenységében a vagyonszövésből a magántulajdon rendszerébe való átmenetet szemlélteti. A magyar megszállás gócpontjának a dunántúli területet tartja, ahol ez időben már egy szláv állam volt kialakulóban. Ennek társadalomszerkezetét és intézményeit tekinti a szentistváni magyar állam alapjainak. Könyvének úttörő jellegéből következik, hogy megállapításai közül nem egy további részletes kidolgozást igényel, egészében véve azonban érdekes új színnel gazdagította a magyar történetírást és bizonyára sok új indítást ad a magyar őstörténet kutatóinak. A másik új szempontú munka László Gyula könyve (A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 512 l. XLV t.), mely a régészet és néprajz anyagának és módszereinek elmés kombinációjával nemcsak ismeretlen részleteit tárja fel a magyar őstörténetnek, hanem nagyvonalú összképet is ad a lovasnomád nagycsaládi szervezetre épült régi magyar társadalomról s annak anyagi és szellemi művelődéséről. László Gyula munkássága fordulatot jelent a magyar régészet módszere tekintetében, sokoldalú interpretálásában a régészeti és művészettörténeti anyag élettel telik meg és eddig nem sejtett történeti távlatokat nyit (A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 104 l. 27 t., Kolozsvári Márton és György Szent György-szobrának lószerszámja. Kolozsvár, 1942. 180 l. és A koroncói nyereg és a honfoglaláskori magyar nyereg. Bp. 1943. 191 l. 19 t. Német párhuzamos szöveggel.). A magyar honfoglalással kapcsolatban említeni kell még⁶² Simonyi Dezső dolgozatát (Slawische Burgwälle. Bp. 1942, 28 l. Magyarul: Századok, 1940. 262–277.), amelyben a szláv eredetűeknek feltételezett magyarországi földvárak nagy részének bronzkori keletkezését s az egész ún. hradište-teória bizonytalanságát mutatja ki.

A magyar középkor történetének ez idő szerinti legrészletesebb és leghasználhatóbb összefoglalását, Hóman Bálintnak a Szekfű Gyulával együtt megírt Magyar Történethez készült középkori köteteit német, ill[etve] olasz fordításban a külföld számára is részben hozzáférhetővé tették (Geschichte des ungarischen Mittelalters. I. Von den ältesten Zeiten bis zum Ende des XII. Jahrhunderts. Berlin, 1940. XVIII+439 l. és Gli Angioni di Napoli in Ungheria 1290–1403. Roma, 1938. 580 l. 5 t. 3 tkp.). Hóman középkori tárgyú részlettanulmányainak gyűjteménye is megjelent (Magyar középkor. Bp. 1938. 678 l.). A pogánykori hagyományoknak a középkori magyar államszervezetben, társadalomfejlődésben és életfelfogásban való továbbélését nyomozza Deér József szellemtörténeti módszerű, vonzó stílusban megírt könyve (Pogány magyarság, keresz-

⁶² Az eredetileg itt szereplő „Váczy Péter: Gyula és Ajtony. Bp. 1938. 32 l.” mondatrészét kihúzták, azonban a mű a későbbiekben szerepel a szövegben.

tény magyarság. Bp. 1938. 273 l. 8 t.), mely egyúttal a legjobb feldolgozása a középkori magyar politikai gondolkodás fejlődésének. A magyar államalapítás és Szent István király személye különösen sokat foglalkoztatta újabban a kutatókat. A 900 éves jubileum alkalmából megjelent gyűjteményes munkában (Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára. Szerk. Serédi Jusztinián. I–III. Bp. 1938. 603, 659, 692 l.) 51 politikai-, egyház-, jog-, társadalom-, népiség-, művelődés- és művészettörténeti tanulmány elemzi István király tevékenységét és korát, nem egy közülük alapvető fontosságú. Az államalapító király életrajzát ketten is megírták (Hóman Bálint: König Stephan I. der Heilige. Die Gründung des ungarischen Staates. Breslau, 1941. 282 l. Magyarul: Szent István. Bp. 1938. 329 l. 13 t. + mell., és Balanyi György: Szent István. Bp. 1938. 80 l.). Egyes német történészeknek azzal a politikai célzatú állításával szemben, hogy a magyar állam, mint német birodalmi hűbéres tartomány jött létre, Deér József meggyőző érveléssel bizonyította a hagyományos felfogás helyességét, hogy a császárság és [a] pápaság X. századvégi univerzalista szemléletű politikájának keretében önálló magyar államalapításra kerülhetett sor (Die Entstehung des ungarischen Königums. Bp. 1942. 97 l. 2 t. Magyarul és olaszul is, és III. Ottó császár és Magyarország az újabb történetírásban. Századok, 1944. 1–35 l.). A magyar keresztény egyház megalapításának körülményeit tisztázta Csóka I. Lajos (Cluny szellemű volt-e a magyar egyház a XI. században? Regnum, 1943. 141–176 l.)⁶³ megállapítva, hogy a clunyi hatás eddigi általános feltételezése helytelen volt és inkább az egykorú olasz aszkétikus és német missziós irányzat érvényesült. Bónis György Szent István törvényét elemzi s arra az eredményre jut, hogy az egyházi elemekkel átszőtt, de magyar anyagból készült, lényegében önálló jogalkotás (Szent István törvényének önállósága. Századok, 1938. 433–487. l.). Balogh József a római jog hatását mutatja ki Szent István jogfelfogásában („Ratio” és „mos”. A római jog megújulásának nyomai a szentistváni intelmekben. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1943. 273–334 l.). Szent István koronájának különleges történeti szerepét ismerteti két fontos monográfia. Eckhart Ferenc nagy forrásanyag és széleskörű nemzetközi összehasonlítás kapcsán kifejti, hogy a magyar szent koronához fűződő közjogi koncepció színesebb, változatosabb és politikailag nagyobb jelentőségű, mint bármely más európai nemzet korona-eszméje. A korona kezdetben a király és az alattvaló közötti személyes hűségi viszonynak, később a király és a nemzet hatalmi dualizmusának szimbóluma volt (A szentkorona-eszme története. Bp. 1941. 356 l.). Bartonic Emma viszont a magyar királykoronázásról állapítja meg, hogy az a dinasztikus elv és a nemzet szabad királyválasztási joga közötti egyensúly kifejeződése. A szertartás maga a legkülönbözőbb európai hatásokat mutatja sajátos szintézisben, mely a maga során [sic!] a cseh és lengyel koronázási szertartást befolyásolta (A magyar királykoronázások története. Bp. 1939. 178 l.). A középkori államfogalom és közjogi felfogás kérdéseiről ezenkívül még több említésre méltó tanulmány látott napvilágot.

⁶³ Az eredetileg itt szereplő „Gyóni Mátyás (L' église orientale dans la Hongrie du XI e siècle. RHC. 1947. II. 42.)” mondatrészt kihúzták.

A középkori magyar társadalomtörténet eszmei hátterét vizsgálja Bartoniek Emma (Szociális problémák az Árpádkorban. Domanovszky Emlékkönyv, Bp. 1937. 44–58 l.) s megállapítja, hogy a XI. században előbb a „homo honestus”, majd a „homo nobilis” a magyar ember életideálja, míg a XIII. században a koldulórendek hatására az aszkézis kezd hódítani. A magyar történelemben sajátos szerepet játszó köznemesség kialakulásának a XIII. századi hadviselési reformokkal való kapcsolatára mutat rá Mályusz Elemér (A magyar köznemesség kialakulása. Századok, 1942. 272–305., 407–434. l.), míg Istványi Géza a köznemesi autonómia szervezeti keretének, a megyének fejlődését vizsgálja a megyei közgyűlések intézményének alapos ismertetése kapcsán (A generalis congregatio. Levéltári Közlemények, 1939. 50–83. l. és 1941. 179–207. l.). Az egyházi és világi arisztokráciától függő viszonyban álló, hűbéri jellegű megkötöttségek közt élő ún. partikuláris nemesség sajátos helyzetét mutatja be Fekete Nagy Antal (Az országos és partikuláris nemesség tagozódása a középkorban. Domanovszky Emlékkönyv. Bp. 1937. 159–184. l.). A középkor végi magyar társadalom szerkezetének képét mesterien rajzolja meg Mályusz Elemér (A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája. Mátyás király Emlékkönyv, Bp. 1940. 309–433. l.), rámutatva arra a hűbéri jellegű fejlődésre, mely az ún. familiárisi viszony kapcsán a szegényebb nemességet az arisztokráciától való személyes függés állapotába hajtotta, s az ezzel szemben megnyilvánuló rendi törekvésekre az autonóm köznemesi testület kialakítása irányában. Mátyás király abszolutista politikája, hazai polgárság híján, a köznemességre támaszkodott az arisztokrácia ellen s ezt a lehetőséget használta ki a köznemesség, hogy önállóságát intézményesen biztosítsa. Ugyanennek a korszaknak másik nagy társadalomtörténeti fejleményét, a magyar parasztság emancipálódási kísérleteit, városba húzódását, a sajátosan magyar jellegű agrárvárosok (ún. mezővárosok) kialakulását, a nemesi reakciót s a rákövetkező Dózsa-féle parasztlázadást írja meg az új részleteket és szempontokat hozó tanulmányában Szabó István (Hanyatló jobbágság a középkor végén. Századok, 1938. 10–59. l.). A társadalomtörténeti szempont érvényesítése jellemzi Holub József alkotmánytörténeti szintézisének eddig megjelent első, középkori kötetét (A magyar alkotmánytörténelem vázlat. I., Pécs, 1944. VIII+252 l.), melynek köz[ép]pontjában a király és a kiváltságos nemesi „rend” hatalmi dualizmus áll. Ugyancsak társadalomtörténeti alapokból, a házközösség és a nemzeti vagyoni közösség intézményeiből indul ki Murarik Antal a középkori magyar birtokjog alapelveinek, az elidegenítési jogot korlátozó ún. ősiségnek vizsgálatában, melynek során fontos összehasonlítást tesz a magyar és szláv birtokjog között (Az ősiség alapintézményeinek eredete. Bp. 1938., 225 l.). A középkori magyar közigazgatás történetéhez szolgált értékes adalékot Váczy Péternek a királyi kíséret közigazgatási szerepét tisztázó tanulmánya (A magyar királyság központi igazgatása a XI–XII. században. Domanovszky Emlékkönyv, Bp. 1937. 607–624 l.) és Barta István cikke a közjegyzői intézményről (Középkori közjegyzőségeink történetéhez. Szentpétery Emlékkönyv, Bp. 1938. 31–46. l.). Az első magyarországi kapitalisták, arabok, volgai bolgárok, zsidók, németek, vallonok és olaszok üzleti tevékenységét s a külföldi tőkének a középkori magyar gazdasági életben vitt szerepét ismerteti, széles európai gazdaságtörténeti háttérbe állítva [sic!] Molnár

Erik (Les débuts du capitalisme en Hongrie 1200–1350. RHC, 1947. II. 22–41 l.). Egy késő középkori magyarországi gazdasági válság lefolyását kíséri nyomon ártörténeti adatok alapján Kovács Ferenc (Korakapitalisztikus gazdasági válság Magyarországon I. Mátyás király uralkodása alatt. Mahler Emlékkönyv, Bp. 1937. 179–196 l.). A nemzetközi gazdasági életben is nagy szerepet játszó magyar aranytermelés jelentőségét és szervezetét mutatja be Paulinyi Oszkár (Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. Klebelsberg Intézet Évkönyve VI. 1936. 32–143 l. és A magyar aranymonopólium jövedelme a középkorban. Domanovszky Emlékkönyv, Bp. 1937. 488–503 l.).

A középkori magyar művelődéstörténetnek, különösen a lovagorból a reneszánszba hajló korszaka vonzotta az újabb kutatókat. A XIV–XV. század három kiemelkedő uralkodójának képét jellemzően nem politikai történészek, hanem két művészettörténész és egy filozófus rajzolták meg. Dercsényi Dezső (Nagy Lajos kora. Bp. 1941. 320 l. LXIV. t) és Horváth Henrik (Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 246 l. 36 t.) a két korareneszánsz királyról és korukról adnak kultúrtörténeti színezetű leírást, beállítva a magyar viszonyokat az egykorú európai szellemi fejlődésbe. Mindkét munka nagyértékű, sok új szempontot és adatot hozó alkotás s emellett vonzó olvasmányok is. Joó Tibor tanulmánya I. Mátyás királyról (Mátyás és birodalma. Bp. 1940. 167 l. 8 t.) tulajdonképpen a középkorvégi magyar politikai eszmék kifejtése és a magyar reneszánsz embertípus bemutatása a szerző politikai felfogásának itt-ott érezhető rávetítésével. Kevésbé egységes, de alapos és a korszak politikai, társadalmi és művelődési viszonyait részletesen feltáró munka a Mátyás király Emlékkönyv (Születésének ötszáz éves fordulójára. Szerk. Lukinich Imre. I–II. Bp. 1940. 575, 524 l.), egyes tanulmányai alapvető fontosságúak a magyar későközépkor megismeréséhez. Kiemelkedő jelentőségű munkát végeztek a középkori magyar irodalomtörténet kutatói. Eredményeik a szűkebb irodalomtörténeti érdeken túl is figyelmet érdemelnek. Különösen a magyar humanizmus társadalmi hátterére és külföldi kapcsolataira vonatkozóan fontos megállapításokat tettek, melyek a középkor végi magyar történetet teljesen új színekben jelenítik meg. A gazdag egyháztörténeti irodalomból elsősorban azokat a tanulmányokat kell megemlíteni, melyek a magyar katolikus egyháznak a reformációt megelőző reformkísérleteit emelik ki az ismeretlenségből.

A népiségtörténeti kutatás fellendülése az érdeklődés előterébe állította a középkori nemzetiségi kérdést. Kniezsa István módszertani szempontból is úttörő jelentőségű tanulmánya elsőként körvonalazta a magyar népterület kialakulását⁶⁴ (Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert. Bp. 1938. 172 l. 1 tkp. Magyarul a Szent István Emlékkönyvben). Mályusz Elemér viszont a középkori magyar etnikum földrajzi kiterjedéséről, számarányairól és a népi asszimilációval kapcsolatos változásairól írt összefoglaló tanulmányt (Geschichte des ungarischen Volkstums von der Landnahme bis zum Ausgang des Mittelalters. Bp. 1940. 116 l. 1 tkp.). Ugyanő kísérelte meg a település és népiségtörténet újonnan feltárt anyagára támaszkodva bizonyítani, hogy a magyar királyság

⁶⁴ Kihúzza: „és Magyarország későbbi etnikai képének alap adottságait”.

első századaiban tudatos magyar nyelvi asszimilációs politika érvényesült a betelepült idegen népek rovására s csak a középkor második felében kerekedett felül az ismert nemzetiségi tolerancia (A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok, 1939. 257–294. és 385–448 l. és az Egynyelvű ország. Századok, 1941. 113–139 l.). Elmélete nagy vitát váltott ki. Különösen Szekfű Gyula vonta több tanulmányában kétségbe állításait. Hozzászólásait külön kötetben adta ki (Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdésről. Bp. 1942. 374 l.) s kiegészítette a magyarországi nemzetiségi kérdés történetének meggyőző érvelésű összefoglalásával. Szerinte a magyar nemzetiségi politika toleráns jellege állandó sajáttság, melynek gyökerei még a nomád korszakban felfedezhetők s a magyar történet folyamán ettől a magatartástól nem történt eltérés. A vitában résztvevő többi kutató is Szekfű véleményéhez hajlott, újabb fontos adatokkal és szempontokkal egészítve ki érvelését (Deér József: Állam és nemzet a régi Magyarországon. Hittel, 1943. 134–147. és Gouth Kálmán: Nem-magyar népelemek helyzete középkori társadalmunkban. Hittel, 1943. 723–735 l.). A sok fontos problémát tisztázó vitának nyersanyagát számos népiség- és nemzetiségtörténeti előtanulmány tárta fel, melyekről lejjebb külön emlékezünk meg. Itt csak azokra hívjuk fel a figyelmet, amelyek már a középkorban elmagyarosodott népelemekkel foglalkoznak.

XVI–XVIII. század

A magyar történet legválságosabb korszaka, a török és német imperializmus egymást felváltó nyomásának három évszázada, politikai történet szempontjából eléggé tisztázva van, annál szegényesebb volt azonban társadalomtörténeti irodalma. Ebben a tekintetben az újabb kutatás jelentős gyarapodást hozott.

A politikai történetírás terén ennek megfelelően sok új eredményről nem számolhatunk be, inkább a már feltárt forrásanyag csak néhány új szempontú bemutatása érdemel figyelmet. Mód Aladár elsőnek alkalmazza a marxista szemléletet a magyar függetlenségi küzdelem történetére. A XIX. századra is kiterjedő előadása gazdasági és társadalmi alapozással tárgyalja a német- és Habsburgellenes magyar mozgalmakat (400 év. Küzdelem az önálló Magyarorszáért. Bp. 1943. 239 l. IIe éd. 1945.). A magyar nacionalizmus kezdeteiről írt szép eszmetörténeti tanulmányt Benda Kálmán (A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVII. században. Bp. 1937. 128 l.), melyben a középkori keresztény szolidaritás gondolatának elhalványulását és a nemzeti öncélúság tudatának kialakulását követi nyomon az egykorú forrásanyagban, megrajzolva az eszmefejlődés politikai történeti hátterét is. Új források alapján, Borié államtanácsos politikai koncepciójának és tevékenységének tükrében mutatja be Ember Győző a Habsburgok dunai monarchiának egységesítésére irányuló törekvéseket (Az egységes monarchia gondolata Mária Terézia korában. Századok, 1936. 241–281.). A hosszú szünet után újra megélenkülő történeti biográfiálás éppen ezzel a korszakkal foglalkozott elsősorattal. Amit a XVI–XVIII. század politikai történetére vonatkozólag újat nyújtott az elmúlt évtized magyar történetírása, az nagyrészt ezekben a bibliográfiákban található. Benda Kálmán a XVII. század eleji nagy magyar szabadsághős politikai

orientációjának alakulásában szemlélteti azt a nagy fordulatot, mely ez idő tájt a magyar politikai gondolkodásban a nemzeti öncélúság kibontakozásával beállott (Bocskai István 1557–1606. Bp. 1942. 241 l.). Csapodi Csaba a nyugati, Habsburg-barát magyar arisztokrata típusát rajzolja meg (Eszterházy Miklós nádor 1583–1645. Bp. 1942. 171 l.). Kósa János az erdélyi fejedelemség hatalmi állásának bukásáról ad képet az utolsó számottevő fejedelem életrajza kapcsán (II. Rákóczi György. Bp. É. n. 183 l.). Irodalomtörténeti szempontból, de politikai szerepüket is megvilágítva tárgyalják az ellenreformátor érsek⁶⁵ és janzenista szabadsághős életét Sík Sándor (Pázmány az ember és az író. Bp. 1939. 449 l.) és Zolnai Béla (II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1943. 224 l.). Juhász István érdekes ismeretlen részleteket tár fel az önálló Erdély utolsó nagy államférfijának bukásáról (Bethlen Miklós politikai pere. Kolozsvár, 1945. 48 l.). Nem alakult önálló kutatáson, de egyedüli magyar szempontú feldolgozás Horváth Jenő könyve: Szavojai Jenő herceg. A dunai monarchia kialakulása (Bp. 1941. 334 l.) A XVIII. század nagy műveltségű és legendás katonai hírnevű huszár tábornokának életét gondos forrástanulmány alapján írta meg Markó Árpád (Futaki gróf Hadik András. Bp. 1944. 317 l. 17 t.). A XVI. századvég nagy magyar költőjének életrajzában Eckhardt Sándor nem annyira irodalomtörténeti[re], mint inkább társadalom- és művelődéstörténeti[re] sikerült korrajzot ad (Az ismeretlen Balassi Bálint. Bp. 1943. 316 l.). A magyarországi reformáció problematikáját mutatja be Schulek Tibor az egyik legjelentősebb reformátor széles kortörténeti háttérbe állított életrajzában (Bornemissza Péter 1535–1584. A XVI. századi magyar művelődés és lelkiség történetéből. Sopron–Budapest–Győr, 1939. XII+450 l. 6 t.).

Az újkori gazdaság- és társadalomtörténet kutatása még az anyagfeltárás stádiumában van, ezért a kisebb lélegzetű közlemények is az új szempontok és eredmények hosszú sorát hozzák, viszont szintézis, sőt még összefoglaló jellegű nagyobb részlet-monográfia kidolgozására sem kerülhetett sor. A munka oroszlánrészét Domanovszky Sándor tanítványai végezték, az ő útmutatásai nyomán folyó mezőgazdaságtörténeti kutatás eredményeit Wellmann Imre foglalta össze röviden (Mezőgazdaságtörténetünk új útjai. Domanovszky Emlékkönyv, Bp. 1937. 664–714.), nagy vonalakban ismertette a XVI–XVIII. századi magyarországi nagybirtoknak extenzív, de feleslegtermelésre beállított gazdálkodását. Ennek a fejlődésnek kezdeteit elemzi Szabó István (Les grands domaines en Hongrie au début des temps modernes. RHC. 1947. I. p., 167–192.) kifejtve, hogyan alakul át a feudális nagybirtok a XVI. század folyamán árutermelő üzemmé. Egészen más irányban fejlődött a magyarországi mezőgazdaság a török hódítás területén. Fekete Lajos részben saját kutatásai alapján írja le a szpáhiknak hűbéryszerűen kiosztott magyar falvak és a szultán kincsestára számára fenntartott birtokok gazdasági és társadalmi viszonyait (Török birtokrendszer a hódolt Magyarországon. Bp. 1940. 23 l., Olaszul is: Il sistema dei possedimenti nell'Ungheria sottomessa ai Turchi. Roma, 1940. 16 l.). Az egyes uradalmak gazdaságtörténetét feldolgozó értekezéssorozat nagy része még 1936 előtt készült, utolsó négy kötete értékes adatokkal egészíti ki a most már

⁶⁵ Áthúzva: „a barokk költő-hadvezér”.

elégé ismert képet. A változatos összetételű újkori magyar parasztság különböző rétegeiről több tanulmány számol be. Révai József a nemes- és jobbágyosztály határán mozgó kisbirtokos kisenemesség életének sikerült rajzát adja egy falu társadalomtörténetének keretében (Kisnemesek Tajnán. Adatok egy felvidéki falu és társadalmi réteg történeti monográfiájához. Bp. 1942. 127 l.). Csapodi Csaba a felszabadult jobbágyok félig függő, félig kiváltságos rétegének helyzetét ismerteti (Szabadosok (libertini) 1514–1848. Századok, 1940. 405–426 l.). A jobbágyságból való kiemelkedés egyik útjának, a nemesség megszerzésének módzatairól és nehézségeiről tájékoztat Szabó István tanulmánya (A jobbágy megnevesítése. Turul, 1941. 11–21 l.). Egy északmagyarországi megye jobbágyságának másfél évszázados életében mutat rá Ila Bálint a jobbágysors gazdasági, társadalmi és nemzetiségi tényezőire, bő történeti statisztikai anyag alapján (A gömöri jobbágyság a XVII–XVIII. században az úrbérrendezésig. Bp. 1938. 99 l.). A jobbágyadózás magyarországi rendszerét vizsgálja Juhász Lajos (A porta története 1526–1648. Jobbágygazdálkodásunk egysége és az adóegység. Századok, 1936. 497–578. l.). A török kiűzése utáni gazdasági újjárendeződés folyamán létrejövő új, szabad bérlőszerű jobbágyréteg viszonyaival Lukács Zsófia foglalkozott (A szerződéses jobbágyok helyzete hazánkban a XVIII. század folyamán a Mária Terézia-féle úrbérrendezésig. Bp. 1937. 84 l. 13 t.). Új módszertanával és meglátásaival kiemelkedik a részletmonográfiák közül Majlát Jolán és Márkus István részben közös munkássága. Hajnal István ismertetett módszerének önálló alkalmazásával, mélyreható történeti elemzés során mutatták ki, hogy a hagyományosan kialakult munkamódszerek és társadalomszervezeti formák hogyan konzerváltak és fejlesztették szervesen egy alföldi magyar közösség sajátos életrendjét a környezet politikai és társadalmi változásai közepette (Majlát Jolán: Egy alföldi cívisváros kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a megtelepedéstől a XVIII. század elejéig. Bp. 1943. 218 l. 2 tkp., Márkus István: Kertek és tanyák Nagykőrösön a XVII–XVIII. században. Adalék a kertés városok és tanya kérdéséhez. Kecskemét, 1943. 141 l. 2 tkp., és Majlát J. – Márkus I.: Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században. Századok, 1943. 307–370 l.). Hasonló tárgyat, egy alföldi magyar agrárváros XVIII. századi újratelepülését és társadalmi-gazdasági fejlődését dolgozza fel Botár Imre (Szolnok települési, népesedési és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Szolnok, 1941. 72 l.). A modern nagybirtokszervezés első lépéseiről, a jobbágyföldeknek földesúri kezelésbe való vételéről írt fontos tanulmányt Soós Imre (Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében. Sopron, 1941. 88. l.). A jobbágykérdésben a központi kormányzat beavatkozása következtében megindult fejlődést több dolgozat világítja meg. Juhász Lajos bemutatja az egyik legelső ismert esetet, mikor a jobbágyok a földesúrral szemben Bécsben keresik a védelmet (Sárvár mezőváros viszálya a Draskovich grófokkal. Domanovszky Emlékkönyv, 1937. 282–301. l.). Ember Győző (Jobbágyvándorlás és jobbágyvédelem a XVIII. század első felében. Klebelsberg Intézet VI. Évkönyve, 1936. 143–175 l. és Mária Teré-

zia úrbérrendezése és az államtanács. Bp. 1936. 47 l.),⁶⁶ és Berlász Jenő (A magyar jobbágykérdés és a bécsi udvar az 1790-es években. Bp. 1942. 53 l.) nyomon kísérik a bécsi jobbágyvédő politika fejlődését, melynek rugói a nemesi kizsákmányolással ellentétes érdekű állami adónövelő törekvések, majd ezzel párhuzamosan a felvilágosodás eszméi voltak. Ez a politika azonban a század végén bekövetkező reakció s ennek kapcsán a nemességgel kötött kompromisszum folytán elhanyagolt. A mezőgazdaság aránylag gazdag irodalma mellett a városi élet kutatása szegényesnek mondható. Két jogtörténeti értekezés, melyeknek súlypontja az újkorra esik (Csizmadia Andor: A magyar városi jog. Kolozsvár, 1941. 227 l. és Iványi Béla: A városi polgárjog keletkezése és fejlődése, figyelemmel Buda és Pest városokra. Bp. 1936. 198 l.) és két kereskedelem-történeti részlettanulmány (Kerekes György: Polgári társadalmunk a XVII. században. Schirmer János 1625–1674 kassai kereskedő üzleti könyve alapján. Kassa, 1940. 288 l. 9. t. és Komoróczy György: Borkivitelünk észak felé. Kassa, 1944. 379 l.) ki is meríti az említésre méltó anyagot.

Komoly érdeklődés nyilvánult viszont meg a közigazgatástörténet eddig meglehetősen elhanyagolt tárgyköre iránt. Ezen a téren Ember Győző munkássága úttörő jelentőségű. Nagy szintézise a XVI–XVII. századi szövevényes rendi közigazgatás intézményeiről és működéséről (Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. Bp. 1946. 625 l.) az utóbbi évek magyar történetírásának egyik legjelentősebb alkotása. Részletmonográfiájában megkezdte a XVIII–XIX. század közigazgatástörténetének feldolgozását is. A⁶⁷ közjegyzőség szerepét betöltő kolostori és káptalani ún. hiteleshelyek sajátosan magyar intézményének újkori történetét írta meg hézagpótló tanulmányában Papp László (A hiteleshelyek története és működése az újkorban. Bp. 1936. 123 l.). A középkori kancellária munkáját folytató újkoreleji királyi titkárok szerepét tisztázza nyugati összehasonlító anyag felhasználásával Szilágyi Loránd (A királyi secretariusok intézménye és az újkori magyar állam. Domanovszky Emlékkönyv, Bp. 1937. 547–561 l.). Több tanulmány foglalkozik az állami pénzügyi igazgatás szerveivel, a kamarákkal. A közigazgatással többé-kevésbé egybeforrott igazságszolgáltatás fejlődéséről is jelent meg néhány értekezés.

Összefoglaló jellegű munkákban leginkább a művelődéstörténet gazdagodott. Az újkori magyar arisztokrácia életét és XVIII. századvégi hanyatlását írta meg, a reneszánsz formák meggyökeresedésének és a barokk idegenségének kiemelésével Tolnai Gábor, látókör és stílus szempontjából egyaránt magas színvonalú könyvében (Régi magyar főurak. Életforma és műveltség az újkorban. Bp. 1939. 176 l. 16 t.). A XVI. századi magyar művelődés történetéhez ad új anyagot Sinkovics István (Európai művelődés a magyar végvárak mögött. Századok, 1943. 154–172 l.). A közfelfogással szemben meggyőzően bizonyítja Mályusz Elemér, hogy a magyar barokk stílus művészetben és általános szellemiségben egy századdal hamarabb kezdődik, mint feltételezték s hogy

⁶⁶ Csapodi Csaba műve (Az államtanács közigazdasági felfogása II. József korában különös tekintettel Magyarországra. Domanovszky emlékkönyv, Bp. 1937.) át van húzva.

⁶⁷ Kihúzza: „egy sajátos magyar intézmény”.

a XVII. század magyaros „reneszánsz” tulajdonképpen a barokk sajátos magyar változata, melyet a XVIII. században elfojtott a gyökértelen, idegen stílusnak maradt osztrák barokk (Magyar renaissance, magyar barokk. Budapesti Szemle, 1936. 241 k. 159–179. és 293–318 l., 242 k. 86–104. és 154–174 l.). Eredményei alapvetően módosítják a magyar történet szellemtörténeti szempontú korszakbeosztását. A magyar felvilágosodás kezdeteit elemzi ki Csapodi Csaba a nagyszombati egyetem skolasztikus teológiát és természettudományos filozófiát egyesítő XVIII. század közepi eklektikus szellemiségéből (Két világ határán. Fejezet a magyar felvilágosodás történetéből. Századok, 1945–1946. 85–137 l.). A felvilágosodás hatása alatt álló nevelés- és tudománypolitikai törekvésekhez szolgáltat új adatokat Csóka I. Lajos (Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. Pannonhalma, 1936. 328 l. és A magyar tudományosság megszervezésének kísérletei a XVIII. században. Bp. 1942. 59 l.). A felvilágosodás eszméi leghatékonyabb terjesztő közegének, a szabadkőművességnek terjedését és tevékenységét írta meg részben új forrásanyag alapján Jancsó Elemér (A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. Kolozsvár, 1936. VIII+281 l. 22 t.). Dezsényi Béla, a magyar sajtótörténet úttörő munkása az első magyar hírlapok pontos bibliográfiáját állította össze s rámutatott művelődéstörténeti jelentőségükre (A magyar hírlapirodalom első százada 1705–1805. Bp. 1941. 66 l.). A magyar egyháztörténetírás nagy eseménye Révész Imre szintézisének első kötete (Magyar református egyháztörténet. I. 1520 tájától 1608-ig. Debrecen, [1938] XV+409 l.), mely részben saját maga által feltárt hatalmas anyagot foglal össze rendkívül tág látókörrrel és magas tudományos színvonalon. Több kisebb munkája közül említeni kell két tanulmányát, melyek az egyház- és társadalomtörténeti szemlélet együttes alkalmazásának tanulságos példái (Debrecen lelki válsága 1561–1571. Századok, 1936. 38–75. l. és A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés. Bp. 1947. 43 l.). A vallás és [a] társadalom összefüggéseire világítanak rá Földvári Antal (A magyar református egyház és a török uralom. Bp. 1940. 210 l.) és Szabó Géza (A magyar református ortodoxia a XVII. század teológiai irodalmában. Bp. 1943. 148 l.) érdekes tanulmányai is. A pietizmus vallási és művelődési mozgalmának mélyreható magyarországi befolyását mutatja be Szentiványi Béla (A pietizmus Magyarországon. Századok, 1936. 92 l.). Mályusz Elemér ismeretlen forrásanyag feltárása során behatóan elemzi II. József császár vallási toleranciaeszméjének kialakulását, a nem-katolikus vallások szabad gyakorlatát megengedő rendeletének részben legbelső környezete ellenére kieroszakolt létrejöttét s ezzel párhuzamosan a magyarországi protestáns egyházak társadalmi struktúráját (A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus. Bp. 1939. VIII+739 l.). A Mária Terézia által kezdeményezett katolikus egyházszerkezeti átalakulásról, annak politikai hátteréről s a Szentszék és a Habsburgok viszonyáról tájékoztat Meszlényi Antal munkája (Az egri érsekség felállításának és a kassai és szatmári püspökségek kiharításának története. Bp. 1938. 378 l.).

Míg az megelőző másfél évtized érdeklődése a modern magyar történet első felének, az 1848-ig terjedő ún. reformkornak szolt s köz[ép]pontjában Széchenyi István gróf személyisége és konzervatív reformpolitikája állott, addig az újabb kutatás súlya 1848-ra és következményeire esik. A reformkor irodalmából három fontos monográfia emelkedik ki. Domanovszky Sándor hosszú évek elmélyülő kutatásainak eredményeit foglalta össze József főherceg, 1795-től 1847-ig Magyarország nádora, életrajzában (József nádor élete I/1–2. Bp. 1944. 466, 558 l.), mely egyúttal a szerző történetírói módszerének és a magyar történet alapvető kérdéseiről kialakított véleményének nagyvonalú foglalata. Minden szintetizáló törekvést mellőző, adatok tömegét egybefűzve pozitívista módszerrel kíséri nyomon az eseményeket 1812-ig s közben kitér ennek az érdekes átmeneti korszaknak minden fontos politikai, gazdasági és társadalmi kérdésére. Annak a küzdelemnek, mely a bécsi központosító politika s a magyar nemesi önkormányzat közt ez időben is folytatódott s melyben József nádor puritán következetességgel a magyar érdekeket képviselte, minuciózus pontosságú, részletes leírását nyújtja ez a hűvös tárgyilagossággal és gazdag dokumentációval megírt munka. A beteg V. Ferdinánd helyett kormányzó udvari klikket ismerteti Miskolczy Gyula (A kamarilla a reformkorszakban. Bp. 1938. 228 l.). Metternich kancellár rendőralmának fokozatos csődje előtérbe segíti Kolowrat minisztert, aki a birodalom szláv nemzetiségeinek nacionalizmusát igyekszik a magyarok liberális-nemzeti törekvések ellen kijátszani. A „modern konzervatív” magyar fiatal arisztokraták csoportja megpróbál a birodalmi érdek és a magyar reformtörekvések közt kompromisszumot létrehozni, de egyik oldalon sem talál kellő támogatásra, úgyhogy a birodalom nagy válsága elkerülhetetlenné válik. A magyar forradalom vezérének előkészülő éveit írta meg Kosáry Domokos (Kossuth Lajos a reformkorban. Bp. 1946. 395 l.). A bizonytalan egzisztenciájú, forrongó kisnemesi réteg és a megszületőben lévő polgárság kettős, de egyéredkű törekvéseit magában egyesítő Kossuth egyéniségének és politikai koncepciójának kialakulását írja le a feudális szabadságeszmétől a liberális ideológiáig, élesen megvilágítva egyúttal a korszak minden fontos problémáját, főleg a modern magyar nacionalizmus születését. Józan tárgyilagosság s finom politikai- és társadalomtörténeti és lélektani elemzések jellemzik ezt a magyar biográfiarodalmában az elsők között álló munkát.⁶⁸ A reformkor eszmefejlődéséhez értékes anyagot nyújtanak Varga Zoltán (A szabadságeszme a XIX. század első felének magyar államszemléletében. Századok, 1938. 574–641. l.) és Sashegyi Oszkár (Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800–1830. Bp. 1938. 106. l.). Széchenyi és Kossuth történeti fordulatot jelentő nagy politikai vitájáról szóló tanulmánya emelendő ki Angyal Dávid változatos tartalmú s egy hosszú és értékes történetírói munkásság eredményeit összegyűjtő kötetéből (Történeti tanulmányok. Bp. 1937. 556 l.)

⁶⁸ A mondat elején áthúzza: „Kossuth alakjának bemutatásánál már megszokott kritikátlan lelkesedés vagy gyűlölködés helyett”.

A XIX. századi magyar történet központi problematikája a nacionalizmus és a nemzetiségi kérdés. Mindkettő aktuális létkérdése volt az első világháborúig s bizonyos mértékben ma is a magyarságnak, érthető tehát, hogy a történészeket is foglalkoztatták. A magyar nemzetegyéniség sajátosságait, a magyar nacionalizmus eszmei tartalmát fejtik ki, történeti visszatekintéssel, a Szekfű Gyula által szerkesztett gyűjteményes kötet (Mi a magyar? Bp. 1939. 558 l. XVI. t.) különféle tudományzakokat képviselő szerzői. Megállapításaikban azonban sokszor inkább az intuíció, mint a történeti valóság vezeti őket s így mondanivalóik csak részben tudományos értékűek. Ugyanezt lehet elmondani Joó Tibor két, zömében azonos tartalmú munkájáról (A magyar nemzeteszme. Bp. 1939. 219 l. és Magyar nacionalizmus. Bp. 1940. 348 l.), melyekben azt igyekeznek kimutatni, hogy a magyar nacionalizmus a nomád korszakból átörökölt, faji és nyelvi szempontból indifferens, politikai és kulturális tartalmú közösségtudat, melyet csak 1790 után váltott fel az intoleráns nyugati nacionalizmus. Ez a társadalomtörténeti alapozást nélkülöző, egyoldalúan idealista szemlélet egyébként a történészek részéről szigorú bírálatban részesült. Mindezideig legkomolyabb kísérlet a modern magyar nacionalizmus eredetének és valóságos tartalmának felderítésére Kosáry Domokos tanulmánya Kossuth hírlapi cikkeiben kifejtett ideológiáról (A Pesti Hírlap nacionalizmusa 1841–1844. Századok, 1943. 371–414. l.). A nemzetiségi kérdés kutatása már sokkal több maradandó eredményt hozott. Azt a nagy etnikai átalakulást, melyet a török korszak pusztításai és a XVIII. századi idegen települések hoztak létre s mely a magyarországi nemzetiségi kérdés tárgyi alapja, rögzíti Thirring Gusztáv hatalmas adatgyűjtésre támaszkodó munkája (Magyarország népessége II. József korában. Bp. 1938. VII+192 lap. Német kivonata: Die Bewölkerung Ungarns zur Zeit Josephs II. Die Hauptergebnisse der Zählung vor 1784–1787. Bp. 1938. 22 l.). Iránymutató a nemzetiségi kérdés kutatásában Szekfű Gyula tanulmánykötete (État et nation. Paris–Bp. 1945. 345 l. 16 t. 2 tkp.). Különösen két fejezete (Le hongrois, Langue d’État és Essai d’une histoire des nationalités en Hongrie), melyek nemcsak tudományos megbízhatóságukkal, hanem egy kivételes értékű történetírói munkásság eredményeként leszűrt bölcs emberiségükkel is a legszébb lapok közé tartoznak, melyeket [e] sokat vitatott kérdéskomplexumról valaha is írtak. Hasznos munkát végzett Kemény G. Gábor a nemzetiségi kérdésre vonatkozó törvények és tervezetek összegyűjtésével, és a politikai fejlődésbe való beállítással [sic!] (A magyar nemzetiségi kérdés története. I. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918. Bp. 1946. 188 l.). A nemzetiség[eket] az asszimilációs törekvések mérgesítették el. Önkéntes, természetes etnikai asszimiláció mindig is volt, ennek folyamatáról és méreteiről Szabó István írt tanulságos értekezést (L’assimilation ethnique dans le bassin des Carpathes. RHC, 1943. 279–331 l.). Az ébredő nacionalizmusok azonban tudatosították ezt a problémát. Nagy adatanyagra támaszkodva s kivételes írói kvalitásokkal mutatta be Pukánszky Béla a magyarországi nemzetiségek súlyos dilemmáját a német polgárság magatartásáról írott könyvében (Német polgárság magyar földön. Bp. 1940. 219 l.). A XVIII. század közepétől kezdve három típusa alakul ki a magyarországi német polgárnak, az egyik a társadalmi emelkedés kedvéért elmagyarosodik, a másik megőrzi anyanyelvét, de patriotizmusát is és kompromisszumot köt

a magyar nacionalizmussal, a harmadik német nacionalista lesz.⁶⁹ A nemzetiségi kérdés másik megoldási lehetőségének tekintették a nemzetiségi tömböket fellazító telepítést. Ezekről a törekvésekről Kósa János számolt be (Die ungarische Kolonisationsfrage um die Mitte des 19. Jahrhunderts. Bp. 1938. 135 l.).

Az 1848–49-i forradalom és szabadságharc történetének a hagyományos nacionalista szemléletet alapvetően módosító, érdekes marxista feldolgozása (Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok az 1848–49-es magyar forradalomban. 2. kiad. Bp. 1946. 391 l.) tulajdonképpen csak a második világháború után vált a magyar történettudomány közkincsévé, mert első kiadása 1921-ben külföldön jelent meg s politikai okokból Magyarországon nem terjedhetett. Éles szemmel veszi észre a szerző a nacionalista szövegek mögött a társadalmi valóságot s elsőként látta meg a radikális baloldal (Petőfi, Tánicsics, Madarász-testvérek) és az öntudatosodó ipari munkásság szerepét. Azt az alapítéletét azonban, hogy 1848–49 tulajdonképpen nemesi mozgalom volt s Kossuth és társai polgári jelszavak alatt nemesi célokért küzdöttek, ma már a történészek nem teszik magukévá. Révai József marxista oldalról tisztázta ezt a tévedést (Kossuth Lajos. Kolozsvár, 1945. 104 l. és Marxizmus és magyarság. Bp. 1946.), de a polgári történészek is a forradalom polgári jellege mellett döntöttek. Az 1848–49-i események modern összefoglalása még várat magára, de egyes vezető egyéniségei szerepének tisztázása már messzemenően megtörtént. Kosáry Domokos tanulmányai (A Görgey-kérdés és története. Bp. 1936. 329 l. és Görgey. Bp. 1939. 80 l.) véglegesen eldöntötték azt a sok szenvedélyt felkavart vitát, hogy a szabadságharc nagy tábornoka áruló volt-e. Nagy levéltári és irodalmi anyag beható kritikája alapján tisztázza és igazolja Görgey szerepét. Lengyel Tamás a dunai népek megegyezésének tragikus sorsú magyar úttörőjét állítja új megvilágításba (Gróf Teleki László. Bp. 1942. 170 l.). Tánicsics Mihálynak, az első magyar szocialistának ad elégtételt Bölöni György színesen megírt biográfiai műve (Hallja kend Tánicsics! Bp. 1946. 486 l.). Ismeretlen részleteket tár fel Angyal Dávid félbeszakadt nagy munkájának egyetlen elkészült kötete (Az ifjú Ferenc József. Bp. 1942. 122 l.), mely a császár gyermekkorát, trónraléptének körülményeit és a magyar szabadságharcra szemben elfoglalt magatartását ismerteti.⁷⁰ Értékes anyagfeltárás történt a forradalmat követő emigrációra vonatkozólag Deák Imre (A száműzött Kossuth. I. Törökországban. Bp. 1940. 384 l.), Jánossy Dénes (Great Britain and Kossuth. Bp. 1937. 149 l., Die Geheimpläne Kossuths für einen zweiten Befreiungsfeldzug in Ungarn 1849–1854. Klebelsberg Intézet VI. Évkönyve. 1936. 226–302 l. és Die ungarische Emigration und der Krieg im Orient. Bp. 1939. 162 l.) és Lengyel Tamás (Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. Bp. 1936. 114 l. és Die Ungarn und der Krimkrieg. Bp. 1938. 111 l.) tanulmányai az európai diplomáciatörténet keretébe illeszlik a magyar emigráció vezetőinek szétágazó tárgyalásait.

⁶⁹ Az ezt követő mondat kihúzva: „A német polgárság magyarosodásának folyamata különösen jól szemlélhető az ikerváros történetében (Kósa János: Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig. Bp. 1937. 280 l.)”

⁷⁰ Áthúzott rész: „a forradalom gazdasági hátterének feltárásában értékes kezdő lépéseket tett Ungár László (Magyarország pénzügyei 1848–49-ben. Századok, 1936. 598–660. l.)”

Magyarországnak az Osztrák–Magyar Monarchia keretében lefolyt története (1867–1918) sok tekintetben még tisztázásra vár. Hiányzik mindenekelőtt a szükséges kritikával feltárt forrásanyag közzététele s a fontosabb részletkérdések monografikus feldolgozása. E tekintetben az újabb magyar történetírás is sokkal maradt adós. A korszak politikai és szellemi irányzatainak ma sincs világosabb áttekintése, mint Szekfű Gyula híres, sokat vitatott könyve, melynek ötödik kiadását a szerző a két világháború közötti korszak kritikai jellemzésével egészítette ki (Három nemzedék és ami utána következik. 5. kiad. Bp. 1938. 516 l.). Horváth Jenő politikai történeti vázlata sem koncepciójának nagyvonalúságában, sem áttekinthetőségben nem éri utol az előbbit, de adatok tekintetében kiegészítésül szolgálhat (A millenniumtól Trianonig. Huszonöt év Magyarország történetéből 1896–1920. Bp. 1938. 296 l.). Mélyebbre hatol Lakatos Ernő tanulmánya (A magyar politikai vezető réteg 1848–1918. Bp. 1942. 100 l.), mely az arisztokrácia politikai túlsúlyát s a részben hozzá csatlakozó, részben vele versengő középnemesi (ún. gentry) réteg szerepét mutatja be, megvilágítva a korszak maradi társadalompolitikájának hátterét. További adatokat a kor megismeréséhez ez esetben is életrajzok nyújtanak. A monarchia külpolitikáját éveken át irányító magyar államférfi alakjáról ad néhány jellemző vonást Angyal Dávid (Gróf Andrássy Gyula emlékezete 1823–1890. Bp. 1941. 79 l.) Az Andrássyval együttműködő Lónyay Menyhért küzdelmét a csehek által javasolt föderalista tervek ellen ismerteti Juhász Lajos (Lónyay Menyhért közös pénzügyministersége 1870–1871. Századok, 1941. 363–404 l.). Eöttevényi Olivér a gyakorlati politikus tapasztalataitól támogatva érdekes képet rajzolt a monarchia átszervezésére törekedő tragikus sorsú trónörökösről (Ferenc Ferdinánd. Bp. 1942. 391 l. 8 t.). Tisza István miniszterelnök délszláv békekísérletét ismerteti Nádasdi Béla (Az utolsó kísérlet. 1918. Tisza István gróf utolsó politikai missziója. Bp. 1938. 304 l.). Az 1918-i forradalmat előkészítő politikai irányzat keletkezését és eszméit mutatja be Mérei Gyula (A polgári radikalizmus. Bp. 1947.), míg magát a forradalmat emlékirat-szerűen Juhász Nagy Sándor a szemtanú és szereplő jólértesültségével beszéli el (A magyar októberi forradalom története. 1918. okt. 31. – 1919. márc. 21. Bp. 1945. 540 l.). A mozgalom történeti jelentőségét marxista szempontból értékeli Bolgár Elek (Az októberi forradalom demokratikus kihatásai. Társadalmi Szemle, 1946. 790–799. l.). Az első világháború és az azt követő békeszerződések magyar vonatkozásait nagy forrásanyag alapján, mert rengeteg adattal és széles diplomáciatörténeti háttérrel, de nehezen áttekinthető, következetlen előadásban tárgyalja Horváth Jenő két kötetes műve (A magyarkérdés a XX. században. I. Felelőség a világháborúért és a békeszerződésért. II. A trianoni békeszerződés megalkotása és a revízió útja. Bp. 1939. IV+453, 568 l.).

A két világháború közötti korszak s az első világháború magyar problematikáját tudományosan természetesen csak igen kis részben lehetett feldolgozni. A megemlített munkák nagy része inkább csak adatközlése miatt áll itt. Érvényes ez a megjegyzés elsősorban a csehszlovákiai magyar kisebbség húsz éves történetét tárgyaló gazdag irodalomra, mely sok megbízható tényközlés mellett nem egy nacionalista szemléletet tükröz. A Horthy-rendszer történetének marxista átértékelését Andics Erzsébet kezdte

meg két irányszabó munkájában (Munkásosztály és nemzet. Bp. 1945. 112 l. és Ellenforradalom és bethleni konszolidáció. Bp. 1946. 54 l.). Dokumentumértéke van a magyar demokratikus ellenállás részleteit ismertető munkáknak.

A modern kor gazdaság- és társadalomtörténetét éppen a legutóbbi években jelent munkák körvonalazzák először. A magyar közgazdasági irányzatok és eszmék részletes elemzését adja a XIX. század közepéig Borotvás Nagy Sándor alapvető munkája (Közgazdasági művelődésünk kezdetei. Bp. 1938. 468 l.). A reformkor két gazdasági szervezőjének elgondolásait ismertetik Nádor Jenő és Kemény Gábor (Tessedik Sámuel élete és munkája. Bp. 1936. 130 l.) és Éber Antal (Széchenyi gazdaságpolitikája. Bp. 1940. 278 l.). A korszak első gazdaságtörténeti szintézisét Eckhart Ferenc írta meg (A magyar közgazdaság száz éve 1841–1941. Bp. 1941. 342 l.) politikai és társadalomtörténeti összefüggéseiben tárgyalva a magyar kapitalizmus kialakulását, különös figyelemmel a pénzgazdálkodás és hitelszervezet fejlődésére. Komoly forrástanulmányokra támaszkodó, magas tudományos színvonalú munka. Jogtörténeti szempontból tárgyalja a magyar ingatlanjognak a polgári forradalom következtében létrejött átalakulását Párniczky Mihály (Az ősiség a XIX. században. Illés Emlékkönyv. Bp. 1942.). A magyar mezőgazdaságtörténet kevéssé ismert modern kori részleteit tárja fel egy gazdaságilag és politikailag egyaránt átmeneti jellegű korszak gazdagon dokumentált monográfiájában Nagy István (A mezőgazdaság története Magyarországon az abszolutizmus korában 1848–1867. Bp. 1944. 112 l.). A mezőgazdaságtörténeti részletmonográfiák közül említésre méltók Szentiványi Bélának a modern magyar nagybirtoktípus gazdálkodási módszereit és szociálpolitikáját bemutató értekezése (A piarista kuszodiátus gazdaságtörténete. Bp. 1943. 428 l.) és Botár Imre tanulmánya egy alföldi város parasztlakosságának gazdasági fejlődéséről (Szolnok agrártörténete a XIX. században. Századok, 1943. 78–104 l.). A magyar parasztság legújabbkori történetét, a régi paraszti életforma bomlását, a feudálkapitalista társadalmi és gazdasági rendszer okozta részbeni továbbélését, a paraszti polgárosodás szórványos érvényesülését s a különböző paraszttelepüléstípusok társadalmi szerkezetét alapos történeti és szociológiai tudással írta meg Erdei Ferenc eredeti meglátásokban gazdag könyveiben (A magyar paraszttársadalom. Bp. é. n. 168 l., Magyar tanyák. Bp. 1942. 260 l., Magyar falu. Bp. 1940. 238 l., Magyar város. Bp. 1940. 246 l.). A feudális agrárrend bomlása következtében megszületett az agrárproletariátus, melynek keletkezését Szentmiklóssy Lajos álnéven Molnár Erik (Az agrárproletariátus kialakulása Magyarországon. Gondolat, 1936) és Eörsi Béla (A magyar földművelészet kialakulása. Bp. 1938. 92 l.) világították meg. A magyar polgári fejlődés s a kereskedelmi és ipari kapitalizmus kibontakozása a XIX. század központi problémája. Ennek a fejlődésnek kevéssé ismert kezdeteihez szolgáltattak adalékokat Ungár László, kinyomozva a napóleoni konjunktúra idején meginduló kereskedelmi vagyonosodás s ezzel párhuzamosan az erősödő városi iparos-kereskedő-értelmiségi réteg megszilárdulási folyamatának részleteit (Szempontok a magyar polgári osztály kialakulásának vizsgálatához. Századok, 1942. 306–328. l.) s feltárva a céhrendszer belső válságát, a mesterlegények egyre hevesebb bérmozgalmainak s az 1848-i forradalom iparpolitikájának sok adatát (A hazai céhrendszer bomlásáról. Századok, 1938. 167–

191 l.). Kossuth iparfejlesztő terveit s összefüggésüket a nacionalizmus ébredésével Kossuth Domokos ismertette (Kossuth és a Védegyelet. Bp. 1942. 114 l.). A magyar nagyipar kialakulásának a hitelszegénység miatt küzdelmes első korszakát tárgyalja az addig megjelent irodalom összefoglalásaként Futó Mihály (A magyar gyáripar története. I. A gyáripar kialakulása az első állami iparfejlesztési törvényig (1881). Bp. 1944. 468 l.). Ugyanő adott ki egy rövidebb nagyipar-történeti áttekintést olaszul (Storia della grande industria Ungherese. Bp. 1942. 194 l. 3 t.). Az ipari kapitalizmus késői kifejlődése miatt alakult sajátosságosan a magyar ipari proletariátus sorsa is, mely aránylag későn és a nyugatinál is nagyobb politikai-társadalmi nyomás alatt kezdett szervezkedni, mint azt Rézler Gyula adatokban gazdag, tudományos tárgyilagossággal megírt műve (A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914. Bp. 1938. 212 l. 2. 1918-ig bővített kiad. 1945. Bp. 252 l.) kimutatja. A magyar ipar, közlekedés és hitelügylet fejlődéséről több, adatokban gazdag, de nem egyforma tudományos értékű monográfia és értekezés látott napvilágot. Hasonlóképpen jelentős irodalma van a magyar közigazgatás XIX. századi átalakulásának.

A magyarországi egyházak helyzete is megváltozott a polgári államban. Török Jenő részletesen ismerteti azokat a törekvéseket, melyek a katolikus egyházban a liberális politikai és társadalmi rendhez való illeszkedést mozdították elő, antiklerikális belső szervezeti reformok követelésével párhuzamosan, s kifejti a mozgalom bukásának okait is (A katolikus autonómiamozgalom 1848–1871. Adalékok a magyar liberális-katolicizmus történetéhez. Bp. 1941. 360 l.). A konzervativizmusában megerősödött katolikus egyház a század végén elkeseredett küzdelmet vívott a magyar állam laicizálása, főleg a polgári házasság és az állami anyakönyvezés bevezetése ellen. Ezt a katolikus álláspont vereségével végződő harcot írta meg levéltári kutatás alapján s a teljes irodalmi anyag felhasználásával Salacz Gábor (A magyar kultúrharc története 1890–1895. Pécs, 1938. 400 l.). A protestáns egyházak viszont nemcsak, hogy örömmel fogadták a jogegyenlőséget biztosító új államrendet, hanem belső életükben is a liberális szellemiség erős befolyása alá kerültek. Ezt a szellemi fejlődést követi nyomon Márkus Jenő tanulságos értekezése (A liberális szellem a református egyházban. Pápa, 1939. 118 l.).

Helytörténeti irodalom

A helytörténeti irodalom tárgyánál fogva nem tarthat számot a hazai szakkörökön túli érdeklődésre. Ezért a rendkívül gazdag anyagból csak azokat a munkákat említjük itt meg, melyek módszer[an]i eredményeik vagy különleges mondanivalójuk miatt az általános történettudomány szempontjából is jelentősek. Az előzőleg már ismertetett település- és népiségtörténeti kutatás módszerét gyakorlatilag elsőként Szabó István mutatta meg egy vegyes nemzetiségű északkeleti megye etnikai képének kialakulását tárgyaló értékes művében (Ugocsa megye. Bp. 1937. IX+615 l. 19 tkp.). Ezt a munkát több értekezés követte, melyek egyrészt a módszert tökéletesítették, másrészt tárgykörüket szélesítették ki a társadalomtörténet felé. Nagyobb területi egységek múltját tárják fel s módszertani szempontból is új eredményeket hoznak Szabó Kálmán (Az alföldi

magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Kecskemét th. város múzeumának ásatásai. Bp. 1938. 136 l. Német párhuzamos szöveggel), Glaser Lajos (Kelet-Dunántúl a honfoglalás és a vezérek korában. Fejér vármegye kialakulása. Cegléd, 1937. 48 l.) és Moór Elemér (Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936. 335 l.) munkái. Az első a középkori magyar falutelepülés úttörő jelentőségű feltárása, a másik földrajzi szempontok példamutató alkalmazása a településtörténetre, a harmadik a magyar helynév-történeti kutatás első nagyobbigényű alkotása. Nagy történeti, nyelvészeti és statisztikai anyag felhasználásával készült Kniezsa István nemzetiségtörténeti tanulmánya (Adalékok a magyar–szlovák nyelvhatár történetéhez. Bp. 1941. 60 l. 5 tkp., németül: Zur Geschichte der ungarisch–slowakischen ethnischen Grenze. Bp. 1941. 69 l. 6 tkp.).

A magyar városiasodás késői és sokszor félbeszakadt kialakulása miatt a várostörténeti irodalom aránylag fejletlen. Még leginkább Budapest története vonzza a kutatókat. A főváros történetének nagyszabású monográfiájából eddig két kötet jelent meg. Az ókorral foglalkozó kötet (Budapest története. Szerk. Szendy Károly. I/1–2. Budapest az ókorban. Bp. 1942. XXIII+352, 358–868 l.) a legkiválóbb magyar régészek cikkeit tartalmazza nemcsak a főváros területének, hanem távolabbi környékének őskori, római és népvándorlaskori történetéről, nem egy új eredményt hozva a magyarországi és a dunatéli őstörténet ismeretéhez. Ugyancsak a helytörténeti érdeken túlmenő figyelmet érdemel a másik megjelent kötet Fekete Lajos tollából (III. Budapest a török korban. Bp. 1944. 460 l. 40 t.), mert a legnyugatibb török nagyváros másfél évszázados életének főleg török levéltári források alapján olyan színes és érdekes képét adja, mely – különösen a keresztény–muzulmán együttélés és a kelet–nyugati kultúracseré eddig ismeretlen részleteit tekintve – páratlanul áll a szakirodalomban. A nagyszabású vállalkozás egyelőre bizonytalanul kitolódott befejezéséig Budapest történetének leghasználhatóbb szintézise Gárdonyi Albert tudományos megalapozású kis könyve (A hétszázéves Budapest. Bp. 1944. 132 l.). A szerző Budapest középkori történetének legszorgalmasabb kutatója, kisebb értekezései közül említést érdemel a magyar királyi székhely vándorlásának és középkorvégi megállapodásának leírása (Magyarország középkori fővárosa. Századok, 1944. 219–231. l.). Értékes adatokat tartalmaz a Tanulmányok Budapest múltjából c. sorozat, melynek ötödik kötete (szerk. Némethy Károly és Budó Jusztin. 1936. 270 l.) Buda 1686-ban történt felszabadításának körülményeiről szóló színvonalas tanulmányokat közöl. Itt kell említeni néhai Károlyi Árpád mesterművének Wellmann Imre által átdolgozott új kiadását (Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bp. 1936. XIX+406 l. 4 tkp.), mely a magyar történetnek ezt a nagy eseményét széles diplomáciatörténeti keretbe állítva [mint] az európai kereszties háború legutolsó fellobbanását örökíti meg. A modern Budapest történetéről értékes demográfiai, társadalom- és közigazgatástörténeti monográfiák készültek. A többi magyarországi város történeti irodalmában is akad néhány értekezés, melyek általános érdekűek.

Magyarország volt nemzetiségeinek s a dunatáji szomszédságnak a magyarsággal való történeti viszonyát az elmúlt évszázadban még a legtárgyilagosabb történészek is – mindkét oldalon – nacionalista szemszögből nézték, ami a legtisztább szándékok ellenére is lehetetlenné tette a közös kérdések valóban tudományos szemléletét. Fordulat ebben a vonatkozásban csak nemrég következett be, nagyrészt a nemzetiségi kérdés társadalomtörténeti hátterének tudatosulása révén. Ismertettük az összehasonlító történeti irányzat törekvéseit, meg kell azonban jegyezni, hogy ez az új koncepció még távolról sem általános a történeti irodalomban, és számos, tárgyában és módszerében összehasonlító történeti tanulmány nem teljesen mentes a nacionalista elfogultságtól.⁷¹ Éppen ezért az irodalom bemutatásánál egyedüli szelekciós szempontnak azt vettük, hogy az illető munka mennyiben járult hozzá új eredményekkel a tárgyalt kérdés megoldásához, viszont kihagytuk a rendkívül nagyszámú propagandisztikus cikket és könyvet, bármilyen szemléletet is tükröznek.

Sajátos helyzete van a magyar történetírásban Erdélynek. Egyrészt a magyar történet igen fontos eseményeinek és folyamatainak színtere volt, másrészt viszont itt folyt le a magyarságnak egy másik néppel, a románsággal való érintkezése s ezeknek a kapcsolatoknak következményei innen hatottak a két anyaország sorsára. Ráadásul Erdély hosszú időn át, ha magyar vezetés alatt is, de önálló állam volt s így története sem a magyar, sem a román uralom történetével nem olvasható teljesen össze. Ezért látszott szükségesnek, hogy ezúttal is külön tárgyaljuk az Erdélyre vonatkozó történeti irodalmat, természetesen csak a magyar történészek munkáit.

Mivel mind a magyar, mind a román nacionalizmus szívesen feledkezett meg Erdély külön s egyúttal közös múltjáról, évtizedeken át nem jelent meg összefoglaló erdélyi történet, sőt a monográfiailrodalom is szinte kizárólag a nemzetiségi kérdés részleteire szorítkozott. Az elmúlt évtized a magyar történetírásban az Erdély iránti érdeklődés felújítását hozta, aminek csak részben volt politikai oka, részben az összehasonlító történetírás irányította ide a figyelmet. Valóban, minden erdélyi tárgyú történetírás szükségképpen összehasonlító történetírás, mert három különböző társadalmi alkatú népelem egybefonódott sorsát kell figyelemmel kísérnie. Ezt a nehéz feladatot a rövid idő alatt egymást követő összefoglaló munkák különböző módon és különböző sikerrel oldották meg. Az Asztalos Miklós által szerkesztett gyűjteményes munka (A történeti Erdély. Bp. 1936. 740 l.) egyes tanulmányai értékes beszámolók a régészeti, nyelvészeti, történeti, irodalom-, művészet-, zenetörténeti, numizmatikai, etnográfiai és földrajzi kutatás által feltárt adatanyagról, de az egész mű nem mentes a politikai tendenciáktól. Ugyanezt kell elmondani az egyébként komoly tudományos színvonalon álló két újabb gyűjteményes munkáról is (Erdély. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1940.

⁷¹ Kihúzott szöveg: „Néha a jó szándék ellenére, úgyszólván tudat alatt érvényesül a régi magatartás. Az alábbiakban ismertetésre kerülő gazdag összehasonlító történeti irodalom kiemelkedő eredményei tehát nem szükségszerűen a szemléletváltozás következményei, mint ahogy – természetesen – semmiféle beállítottság nem pótolhatja a tudományos színvonalat.”

283 l. 293 t. Németül és olaszul is. És Die siebenbürgische Frage. Studien aus der Vergangenheit und Gegenwart Siebenbürgens. Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1940. 398 l.). Értékes új népiségtörténeti anyagot használtak fel az Erdély és népei c. tanulmánykötet (szerk. Mályusz Elemér. Bp. 1941. 254 l. 4 t., bővített német kiadása: Siebenbürgen und seine Völker. Budapest–Leipzig–Milano. 1943. 309 l. 7 t.) szerzői. Két történeti szintézis közül Horváth Jenő munkája (Erdély történelme. Bp. 1940. 173 l., németül: Die Geschichte Siebenbürgens. Budapest–Leipzig–Milano, 1943. 216 l.) az ismert adatokat foglalja össze, súllyal a politikai történeten, míg Makkai László könyve főként az újonnan feltárt társadalomtörténeti eredményekre épül fel s alkalmazza az összehasonlító történetírási anyagát és szempontjait is (Erdély története. Bp. 1944. 536 l. Csonka, kiegészített és átdolgozott francia kiadása: Histoire de Transylvanie. Bp. 1946. 382 l. 11 t. 9 tk.). Az összefoglaló jellegű munkák közt kell megemlíteni egy erdélyi megye mintaszerű népiség-, társadalom- és művészettörténeti s etnográfiai feldolgozását (Szolnok-Doboka magyarsága. Szerk. Szabó T. Attila. Kolozsvár, 1944. 295 l. 175 r. 6 tkp.).

Az erdélyi magyarok és románok betelepülésének időpontját és körülményeit írott források hiányában a régészet és a nyelvészet segítségével lehet csak megállapítani, ez okozza a sok ellentmondó elmélet keletkezését és a körülöttük zajló heves vitát. Nemcsak a kérdés tisztázása szempontjából, hanem módszertanilag is fontos László Gyula tanulmánya (Erdély településtörténetének vázlata Szent István koráig, Kolozsvár, 1943. 22 l.), melyben a szerző a régészeti leletanyag térképezése kapcsán körvonalazza az őskortól a magyar honfoglalásig az időnként lakott területek határait. Kniezsa István viszont a víznevek nyelvi eredete alapján deríti ki, hogy az erdélyi népek érkezési sorrendje a következő: szlávok – magyarok – németek – románok (Erdély víznevei. Kolozsvár, 1942. 49 l. 2 tkp.). Váczy Péter a délerdélyi (Gyula és Ajtony. Bp. 1938. 32 l.), Makkai László pedig az észak-erdélyi (Honfoglaló magyar nemzetségek Erdélyben. Századok, 1944. 163–191. l.) X. századi magyar honfoglalás homályos történetét kísérik meg tisztázni, az időpontot illetően véglegesnek tekinthető eredménnyel. A római-román népi kontinuitás teóriájával foglalkozik Tamás Lajos (Romaina, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane. Bp. 1936. 277 l. Magyarul is.) s miután kideríti a hipotézis humanista eredetét, főként nyelvészeti adatokkal bizonyítja tarthatatlanságát. Kniezsa István nagy nyelvészeti erudícióval cáfolja a koraközépkori magyarországi (nem erdélyi) településekről szóló téves adatokat (Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpaten. Bp. 1936. 232 l.) és a román nyelvnek az erdélyi kontinuitást bizonyítható ógermán eredetét (Zur Frage der gepidisch–rumänischen Symbiose in Siebenbürgen. Bp. 1937. 20 l.). Ugyanennek a helytelenül feltételezett nyelvi kapcsolatnak alapján kifejtett újabb kontinuitásteóriát veszi kritika alá Gáldi László (Zur Frage des rumänischen Kerngebietes in Siebenbürgen. Bp. 1942. 34 l. Magyarul is.). A románok erdélyi beköltözésének időpontját és folyamatát rögzítő okleveles anyagot elemzi Makkai László (Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden des Mittelalters. Bp. 1942. 47 l. Magyarul is.).

A XVII–XVIII. erdélyi etnikai változások okait és méreteit tárják fel Szabó T. Attila (A románok újkori erdélyi betelepülése. Hitel, 1942. 133–142. l.) és Makkai László

(Északerdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása. *Hitel*, 1942. 225–242. l. és Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején. Kolozsvár, 1943. 150 l.). A sokat vitatott kérdés végső tisztázása még nem történt meg. Inokai Tóth Zoltán a magyar–román határvidék etnikai és politikai alakulásának összefüggéseit fejtette ki (*Biographie d'une frontiere*. RHC, 1946. 79–102. l. 5 tkp.).

Az erdélyi társadalomfejlődés legsajátosabb vonásáról, a magyar-székely-román-német eredetű nemesség elmagyarosodásáról és a magyar parasztság megfogyatkozása folytán a jobbágyrétegnek román többségűvé válásáról írt alapvető fontosságú tanulmányt Berlász Jenő (*Seigneur hongrois-paysan roumain en Transylvanie*. RHC, 1946. 225–258. l.). Ugyanő derítette fel a XVIII. századi jobbágykivándorlás okait: a földesúri követelések megnövekedését és a román vajdaságok parasztemigránsainak beözönlésével kapcsolatos mezőgazdasági színvonsüllyedést (A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere. Klebelsberg Intézet IX. Évkönyve, 1939. 1–44. l.) s részletesen ismertette a parasztsors javítását célzó bécsi törekvéseknek az erdélyi nemesek és szász polgárok ellenállása miatti csődjét (Az erdélyi úrbérrendezés problémái 1770–1780. Századok, 1941. 236–277, 344–362 l.). Az Erdélybe vándorló románság társadalmi átalakulásával, primitív pásztor-életformájának a magyar feudalizmus rendjéhez való alakulásával foglalkozik Makkai László (Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben. *Hitel*, 1941. 148–179. l.). Ugyanő derít fényt a magyar és külföldi várostörténeti eredmények felhasználásával, egy erdélyi város középkori fejlődésrajza kapcsán, az erdélyi városok patríciusrétegének félnemesi életmódjára és az iparos elemek előretörése okozta bukására, ami együtt járt a német elem háttérbe szorulásával és a városok elmagyarosodásával (Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron. Kolozsvár, 1943. 52 l. Kiadatlan oklevelek Kolozsvár középkori történetéhez. Kolozsvár, 1947. 25 l.). Janits Iván (Az erdélyiek vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig. Bp. 1940. 112 l.), Jakó Zsigmond (Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején. Kolozsvár, 1947. 36 l.) és Pécsi Anna (Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig. Bp. 1939. 85 l.) tárgyban szorosán összefüggő dolgozatai az erdélyi központi kormányzat működését s ezzel kapcsolatban a laikus értelmiségi réteg kialakulását dolgozzák fel. A XVIII. század eleji erdélyi gazdaságtörténet egy fontos szektorát világítja meg Sinkovics István (Az erdélyi kamarajövedelmek a Habsburg-uralom kezdetén. Domanovszky Emlékönyv, Bp. 1937. 504–533. l.).

Az erdélyi román nacionalizmus kialakulásának és a magyar–román nemzetiségi küzdelemnek értékes irodalma van. Tóth András nagy vonalakban bemutatja az erdélyi románság XVIII. századi társadalmi és művelődési helyzetét, az akkor meginduló új fejlődés alapjait (Az erdélyi román kérdés a 18. században. Bp. 1938. 98 l.). A legújabb magyar történeti irodalom egyik legfigyelemreméltóbb alkotása Inokai Tóth Zoltán könyve (Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792. Bp. 412 l. 4 t.), amely hatalmas adatanyag alapján fejt ki, hogyan alakul át az erdélyi románság vallási színezetű önszemlélete politikai nacionalizmussá. A szereplő egyéniségek sikerült jellemzése főleg a szellemi fejlődés társadalmi hátterének mesterei feltárása a szokványos

eszméletörténeti tanulmányoknál életteljesebbé és a történelmi valóság hűségesebb ábrázolásává teszik a munkát. Mester Miklós az önálló erdélyi állam utolsó országgyűlésének története kapcsán elemzi azt a mélyreható különbséget, mely a polgári nemzetállam megvalósítására törő magyar, és a területi autonómiát követelő román politikusok között fennállt; egyúttal pedig kimutatja a nemzetek feletti erdélyi patriotizmus utolsó nyomait (Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863/64. évi nagy-szebeni országgyűlésen. Bp. 1936. 265 l. 2. kiad.: Az autonóm Erdély 1860–63. Bp. 1937. 266 l.). Bíró Sándor a magyarországi román politikai sajtó hangjának és célkitűzéseinek folytonos radikalizálódását szemlélteti, az autonómia-követelésektől a nyílt irredentizmusig, bő dokumentációval megírt tanulmányában (A Tribuna és a magyarországi román közvélemény. Kolozsvár, 1942. 98 l.).⁷² Az 1918-as fordulat után bekövetkező új helyzetet, a romániai magyar kisebbség harcát a román nacionalizmussal két tudományos munka ismerteti (Jakabffy Elemér–Pál György: A bánági magyarság 20 éve Romániában 1918–1938. Bp. 1939. VIII+240 l. és Mikó Imre: Huszonkét év. Az erdélyi magyarság története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. Bp. 1941. 326 l.). Ennek a korszaknak gazdag monográfiaindulgalmából említést érdemelnek Venczel József (Az erdélyi román földbirtokreform. Kolozsvár, 1942. 159 l.) és Nagy Lajos (A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában. Kolozsvár, 1944. 300 l.) nagy adatanyagot mintaszerűen feldolgozó könyvei.

Az erdélyi művelődéstörténeti irodalom köz[ép]pontjában a magyar–román kapcsolatok állanak. Révész Imre az európai reformáció problematikájába állítva tekinti át az erdélyi román reformációt (La Réforme et les Roumains de Transylvanie. Bp. 1937. 44 l. Magyarul is.). Munkáját nem teszi feleslegessé, de nagy új forrásanyaggal és értékes szempontokkal bővíti ki Juhász István könyve (A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940. 276 l.), mely ennek a kultúrtörténeti szempontból páratlan érdekességű kérdésnek legjobb feldolgozása. Az eddig jobbára csak irodalomtörténeti szempontból vizsgált magyar és szász térítő törekvések eredményeit a hitélet és a társadalmi fejlődés vonalán is nyomon kísérve a nyugati és keleti kultúrkörök találkozásának egyik fontos mozzanatáról ad új képet. A XVIII. századvégi magyar–román kulturális kapcsolatoknak szorgalmas kutatója Gáldi László a magyar humanizmus hatását mutatja ki, a román nyelv latinítását és a románok dáciai kontinuitását a román nacionalizmus alaptételévé tevő írók műveiben (L' influsso dell'umanesimo ungherese sul pensiero rumeno. Bp. 1940. 77 l. Franciául: RHC, 1943. 70–116 l.).

A magyarság egy sajátos fejlődésű törzse, az erdélyi székelység történetével két összefoglaló munka is foglalkozik. A Rugonfalvi Kis István szerkesztésében megjelent monográfia első kötete hozza a szerkesztő tollából a történeti részt, kevés új eredménnyel, de számos tévedéssel (A nemes székely nemzet képe. I–III. Debrecen, 1939–40. 447 l. + 1 t., 496 l. + 1 t., XVI+322 l.). Böződi György tanulmánya színvonalas publicisztika (Székely bánja. A székely nép múltjának és jelen helyzetének ismertetése.

⁷² Áthúzott szöveg: „(A román politikai sajtó születése és fejlődése Magyarországon. Erdélyi múzeum, 1942. 145–182. l.)”

Kolozsvár, 1938. 261 l. 5 t.), de a szabad székelyek társadalmi deklasszálódásának XVI–XIX. századi folyamatát, amelyet a szaktörténészek figyelmen kívül hagytak, éles szemmel figyelte meg a szerző. A székely kérdés tárgyalásánál egyébként is gyakori romantikus elméleteket oszlat szét Bónis György új szempontú és nagy tudományos apparátussal készült értekezése (Magyar jog – székely jog. Kolozsvár, 1942. 106 l.), mely pontosan kijelöli a székely szokásjog helyét a középkori magyar jogrenden belül s értékes adatokat szolgáltat a külön székely öntudat kialakulásának történetéhez. Az erdélyi magyarság egy külföldre szakadt ágának, a román vajdaságba kitelepült ún. csángóknak történetét, különösen újkori hanyatlásukat, gazdasági elnyomatásukat és asszimilálódásukat ismerteti Mikecs László nagy irodalomra támaszkodó, de itt-ott lírai hangot megütő könyve (Csángók. Bp. 1941. 412 l. 4 t. 5 tkp.). Az erdélyi németek („szászok”) története iránt magyar részről mindig is mérsékelt érdeklődés nyilvánult meg. Annál nagyobb jelentőségű az újabban megjelent két magyar–szász kapcsolatokat feldolgozó munka. Pukánszky Béla a középkori magyar–szász együttműködést s a két nép újkori fokozatos elidegenítését adja elő főként irodalomtörténeti anyag felhasználásával. Vonzó stílusban tág látókörrrel megírt könyve az utóbbi évek egyik legsikerültebb erdélyi tárgyú történeti monográfiája (Erdélyi szászok és magyarok. Bp. 1943. 196 l.). Szekfű Gyula a magyarbarát erdélyi patriotizmus elhanyaglását és a szász nacionalizmus kialakulását követi nyomon, finom analízissel, a szász történetírók műveiben (Az erdélyi szász történetírás. Magyarságtudomány. 1943. 174–198, 325–373. l. Franciául: RHC. 1943. 401–437.).

Szorosan kapcsolódik az erdélyi kérdéshez a magyarság és az anyaországi románság viszonyának alakulása. Ennek nagyszabású feldolgozását (Magyarok és románok) már a bevezetőben említettük. Ennél egységesebb, bár tudományos jelentőségében vele össze nem mérhető Szenczei László magas színvonalú, de helyenként szubjektív hangú publicisztikai műve (A magyar–román kérdés. Történeti és politikai tanulmány. Bp. 1946. 199 l.), mely a békés magyar–román együttműködés hosszú századai után bekövetkező sovíniszta szembenállást elemzi s arra a következtetésre jut, hogy ennek oka egyrészt a Habsburgok céltudatos megosztó politikája, másrészt a két nép feudálkapitalista uralkodó rétegének a szociális kizsákmányolás takargatását szolgáló uszító propagandája. Magyar történészek kísérletet tettek a román történet szintetikus feldolgozására is (A románok története, különös tekintettel az erdélyi románokra. Szerk. Gáldi László és Makkai László. Bp. 1941. 428 l. 20 t. Németül: 1942. 488 l.). Gyűjteményes kötetük tudományos értékben és szemléletmódban egyenetlen alkotás ugyan, de számos részlete hézagpótló jelentőségű. A középkori balkáni románság történetének bizánci forrásait veszi sorban alapos kritika alá Gyóni Mátyás (A paristrioni „államalakulatok” ethnikai jellege. Bp. 1942. 86 l., L'oeuvre de Kekaumenos, source de l'histoire roumaine. RHC. 1945, 96–180 l. Magyarul is. Skylitzes et les Vlaques. RHC. 1947. II. 155–173. l.). A havaselvi román vajdaság XIV. századi megalapítását vizsgálja Rátonyi László (Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'État des Roumains. L'origine des Basaraba. Bp. 1936. 34 l.) és arra a főleg nyelvészeti adatokra támaszkodó következtetésre jut, hogy az első román államalapítók a XIII. században még ezen a te-

rületen élt török fajú nomád kunok ortodox vallásra tért utódai voltak. Ennek az elméletnek módosított változatát fejti ki Elekes Lajos, aki két alapvető tanulmányában részletes elemzés alá veszi a korai román állam és társadalom szerkezetét s magyar, tatár és délszláv hatások ötvöződéseiből magyarázza annak sajátosságát (*Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft. Versuch einer rumänischen Entwicklungs-geschichte im XIII–XIV. Jahrhundert.* Bp. 1941. 128 l. Magyarul: *Századok*, 1940. és *A dinasztikus elv a román államfejlődésben.* *Századok*, 1945–46. 147–178. l.). A XV. századi román-ság bekapcsolódását a magyar törökellenes hadjáratokba és a magyar keresztes lovagi eszmevilágba ugyanő mutatta ki (Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király. Bp. 1937. 82 l. és *Magyar–román viszony a Hunyadiak korában. Mátyás király emlékkönyv.* I. 171–228.). Már közzétett, de részben fel nem dolgozott, részben helytelenül értékelt adatok új csoportosításával és az addigi kutatókénál tágabb perspektívában írták meg a magyar–román kapcsolatok egy-egy fontos fejezetét Juhász István (*A középkori nyugati misszió és a románság.* Kolozsvár, 1942. 31 l.) és Benda Kálmán (*Relations politiques entre la Principauté Transylvanie, la Moldavie et la Valachie.* RHC. 1943. 352–400. l.). Inokai Tóth Zoltán a román vajdaság korai nacionalizmusának kezdeteit és forrásait derítette fel (*A román nemzettudat kialakulása a moldvai és a havasalföldi krónikairódalomban.* Bp. 1942. 52 l.). Irodalom- és nyelvtörténeti tárgyúak, de fontos történeti eredményeket is hoznak Gáldi László tanulmányai (*Les mots d'origine neogrecque en roumain à l'époque des Phanariotes.* Bp. 1939. 270 l., *Táj és társadalom a román irodalomban.* Valóság, 1946. 19–30 l.). A királyságbeli és erdélyi román nacionalista irányzatok XIX. századvégi összeforrását és a román irredentizmus támadó korszakának kezdetét ismerteti Polónyi Nóra (*A Liga Culturală és az erdélyi román kulturális törekvések.* Bp. 1939. 98 l.).

A dunai táj és a magyarsággal szomszédos népek történetének egységét, mint láttuk, az összehasonlító történetírás tudatosította, a kutatás mai állása mellett azonban az egész terület problematikáját átfogó tudományos irányú szintetikus munka még nem készülhetett. Két gyűjteményes mű ad áttekintést és töredékes adatokat erről a kiterjedt tárgyköréről. Az egyik (*A Dunatáj. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből.* Szerk. Radisics Elemér. I–III. Bp. 1946. VIII+480 l. + 1 tkp., VIII+280. III+626 l.) nemzetiségi és gazdaságföldrajzi statisztikai anyag mellett tanulmányokat közöl a terület népeinek nyelvi, irodalmi és politikai közös fejlődéséről, továbbá párhuzamos kronológiai táblázatokat ad a történeti eseményekről. A másik (*Ungarn und die Nachbarvölker.* Szerk. Gál István. Budapest–Leipzig–Milánó, 1942. 252 l. 2 tkp. Átdolgozott magyar kiadása: *Magyarország és Kelet-Európa. A magyarság kapcsolatai a szomszéd népekkel.* Bp. 1947. 276 l.). Vegyes színvonalú összefoglaló tanulmányokat tartalmaz a magyarság és a dunai népek kapcsolatairól, melyek között azonban nem egy hasznos és hézagpótló áttekintés található. A dunai népek közös történetének részletkérdéseit összehasonlító módszerrel aránylag kevés kutató vizsgálta. Ezen a téren a kisebb közlemények is úttörő jelentőségűek. Benda Kálmán a középkorvégi kelet-európai államuniókat tárgyalja, melyek részben dinasztikus okokból, részben külső imperializmusok elleni összefogásként jöttek létre (*L' idée d'empire en Europe*

carpathique a la fin du moyen age. RHC. 1944. 54–80. l.). A „politikai egyensúly” elvének soronkénti alkalmazását a dunai táj kérdéseire, főként az Osztrák–Magyar Monarchia problematikájára mutatja be Kosáry Domokos (Le principe de l'équilibre politique et la région danubienne. RHC. 1944. 81–119. l.). Ugyanő ismerteti Kossuth dunai rendező tervét (Le projet de Kossuth de 1851 concernant le probleme des nationalités. RHC. 1943. 515–540.). Az olasz forradalmi tervek dunai vonatkozásait foglalja össze Jászay Magda (Mazzini et les peuples danubiens. RHC. 1947. I. 147–166. II. 59–85. l.). A történeti és etnikai rendező elvek összeütközését s ennek a dunai népek legújabb történetében jelentkező katasztrófális következményeit elemzi Bibó István gondolatébresztő tanulmánya (A keleteurópai kisállamok nyomorúsága. Bp. 1946. 116.).

A⁷³ szláv–magyar kapcsolatok történetét tárgyalja röviden a Szekfű Gyula szerkesztésében megjelent gyűjteményes kötet (A magyarság és a szlávok. Bp. 1942. 279 l.), mely igen használhatóan és tudományos színvonalon foglalja össze az eddigi kutatások eredményeit. Alapos, bár új szempontokat nem hozó munka Rácz Kálmán könyve a pánszlávizmusról (A pánszlávizmus története. Bp. 1941. 416 l.), a kérdés magyar vonatkozásai azonban ebből ismerhetők meg a legjobban. A szláv államalakulások történetét helyezi új megvilágításba Váczy Péter tanulmánya (Die Anfänge der päpstlichen Politik bei den Slaven. Bp. 1942. 63 l.). Az egyes szláv népekre vonatkozó irodalom különösen délszláv tekintetben gazdagodott. Hadrovics László két úttörő fontosságú tanulmánya a szerb nacionalizmus egyházi gyökereit tárja fel (A magyarországi szerb kérdés balkáni gyökerei. Bp. 1942. 42 l. és L' église nationale serbe aux XVIe et XIIe siècles. RHC, XXI. 1943. pp. 117–166.), míg Thim József kiterjedt levéltári kutatások alapján részletes és precíz monográfiában dolgozta fel a magyarországi szerbek 1848/49-iki mozgalmait (A magyarországi 1848–49-i szerb fölkelés története. Bp. 1940. VIII. 528 l.). A különösen szoros horvát–magyar kapcsolatok kérdéseit világítja meg Deér József (Die Anfänge der ungarisch–kroatischen Staatsgemeinschaft. Bp. 1936. 45 l.), rámutatva az ún. hódítási és [a] szerződési teóriák tarthatatlanságára s a patrimonialis dinasztikus tényezők döntő szerepére. Két különböző oldalról vizsgálják a két nép szövevényes kapcsolatait Kring Miklós (A muraközi országhatár a magyar–horvát viszony történetében. Bp. 1942. 66 l.) és Hadrovics László (Zur Geschichte der einheitlichen kroatischen Schriftsprache. Bp. 1942. 52 l.). A modern nacionalizmus korában ellenségesre forduló magyar–horvát viszony történetét két fontos munka tárgyalja, Bajza József poszthumusz tanulmánykötete (A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok. Kiadta Tóth László. Bp. 1941. 529 l. 1 t.), és Juhász Lajos világos áttekintése (A horvát kérdés az 1868-i kiegyezés után. Bp. 1938. 49 l.). Szegényebb a szlovák vonatkozású irodalom. Jelentős terméke Kniezsa István kritikai hozzászólása a Cirill és Metódvitához (Die Slawenapostel und die Slowaken. Bp. 1942. 20 l. Magyarul is.) A nacionalista korszak problematikáját néhány értékes tanulmány világítja meg új adatokkal és szempontokkal. Használható áttekintést ad a volt észak-magyarországi oroszok törté-

⁷³ Előtte kihúzott rész: „A német és román kérdés mellett a magyarság számára a szláv szomszédság jelent egy növekvő fontosságú problematikát.”

netéről Bonkáló Sándor (A rutének (ruszinok). Bp. 1940. 184 l.). A lengyel–magyar kapcsolatokról egy vegyes értékű, de sok adatot tartalmazó gyűjteményes kötet számol be (Magyarország és Lengyelország. Szerk. Huszár Károly. Bp.–Warszawa, 1936. 453. 20 t.).

Nyugati kapcsolatok

A nyugati szellemiség hatását a magyar irodalomra Hankiss János elemzi közel ezer esztendő felölelő szintézisében (Európa és a magyar irodalom a honfoglalástól a kiegyezésig (896–1867). Bp. 1942. 622 l.), mely a tulajdonképpeni történetírásnak is nyújt adatokat és szempontokat. A nyugati kultúrkapcsolatok egyik érdekes szakaszát helyezi új megvilágításba Barta István (Középkori szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek. Regnum II. 1937. p. 97–118.), Eckhardt Sándor szellemes tanulmánya viszont a nyugati közvélemény magyar szemléletét mutatja be (Les Hongrois vus par l' étranger. RHC, 1944. 3–53. l.). Nem véletlen, hogy a nyugati kapcsolatok közül ezúttal is Franciaország felé irányult inkább a kutatók figyelme. Két nagyobb igényű munkát külön is meg kell említenünk, Eckhardt Sándor tanulmányosorozatát a magyar–francia kapcsolatok kevéssé ismert, érdekes részleteiről (De Sicambria à Sans-Souci. Histories et légendes franco-hongroises. Paris-Bp. 1943. 292 p.) és Sötér István vonzó stílusban megírt, gazdagon dokumentált kis szintézisét (Magyar–francia kapcsolatok. Bp. 1946. 255 l.). A részletkérdésekről szóló munkákat elég, ha cím szerint felsoroljuk. Olasz és német viszonylatban kiemelkednek Miskolczy István (Magyar–olasz összeköttetések az Anjouk korában. Magyar–nápolyi kapcsolatok. Bp. 1937. 340 l. 1 t.) és Huszti Dénes (Olasz–magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban. Bp. 1941. 128 l.) tanulmányai, valamint a Római Magyar Intézet gazdag tartalmú évkönyvei (Studii e documenti Italo-Ungheresi. Szerk. Koltay-Kastner Jenő. I–II. Roma, 1937–38.), illetve Benda Kálmán (A törökkor német újságirodalma. Bp. 1942. 82 l.) és Horváth Magda (A törökveszedelem a német közvéleményben. Bp. 1937. 108 l.) dolgozatai a magyarság törökellenes harcainak német szemléletéről. Két összefoglaló munka Dezsényi Béla (Magyarország és Svájc. Bp. 1946. 274 l. 14 t.) és Bertha Kelemen (Magyarok és svédek. Bp. 1946. 168 l. 12 t.) tollából elsőként tekinti át a magyar történet svájci, illetve svéd vonatkozásait. Nem hagyhatjuk azonban említés nélkül a részletkérdésekkel foglalkozó tanulmányokat sem, mert rendszerint ismeretlen adatokat dolgoznak fel.

Végezetül itt hívjuk fel a figyelmet négy nem magyar vonatkozású történeti tanulmányra, melyeknek mindegyike magyar szerző értékes hozzájárulása a világtörténeti irodalomhoz.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL
XIX-I-1-e
XXVI-I-83
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Külföldi
Kulturális Kapcsolatok Osztálya
Párizsi Magyar Intézet
- *
- ABLONCZY
2015
- ABLONCZY Balázs: *A Párizsi Magyar Intézet kezdetei. Molnos Lipót igazgatósága (1927–1943)*, In: *Fehér Lovag: tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára*, szerk. GÁLFFY László – SÁRINGER János, Szeged, Lazi Könyvkiadó – SZTE BTK Középkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2015. 403–421.
- GÖNYEI
1988
- GÖNYEI Antal (összeáll., bev.): *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből, 1945–1948*, Budapest, Új Magyar Központi Levéltár, 1988.
- KERESZTES
2024
- KERESZTES Csaba: *A bécsi Magyar Történetkutató Intézet ki nem adott 1947. évi évkönyve*, In: *Közép-európai Könyvtár- és Információtudományi Szemle / Central European Library and Information Science Review (CELISR)*, 1. (2024) 2. sz. 182–190.
- N. SZABÓ
1995
- N. SZABÓ József: *Magyar–francia kulturális és tudományos kapcsolatok (1945–1948)*, In: *Századok*, 129. (1995) 6. sz. 1395–1412.
- ROMSICS
1989
- ROMSICS Ignác: *Francia–magyar kulturális kapcsolatok és a Párizsi Magyar Intézet a két világháború között*, In: *Magyarságkutatás: a Magyarságkutató Intézet évkönyve*, Budapest, 1989. 193–204.
- UJVÁRY
2013
- UJVÁRY Gábor: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. I. kötet. Az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek*, Budapest, Ráció Kiadó, 2013.

A Berlieni Magyar Kultúra Háza megalapítása

Jelen írás, illetve az alább közölt dokumentumok egy folyamatban lévő munka első eredményeit hivatottak bemutatni. A Berlieni Magyar Kultúra Háza (1973–1999), majd 2000-tól ismét Collegium Hungaricumként (CH) működő intézmény iratanyagának rendezését 2020-ban, Klebelsberg-ösztöndíj támogatásával, az intézmény vezetőjének kérésére kezdtem meg.

A CH és jogelődjének iratait a pincében, nyitott kartondobozokban tárolják/tárolták. Az iratanyag rendezetlen, a tárolás körülményei miatt az anyag többszöri költöztetése miatt poros, sok esetben gyűrött volt, néhány esetben pedig sérült, amit elsősorban a pincét 2008-ban ért vízbetörés okozott.¹ A dobozokon feltüntetett évkörök nem fedik a valójában a dobozban lévő iratanyag évkörét: vegyesen találhatók bennük gazdasági jellegű nem iktatott iratok, az intézményben folyó szakmai munkához kapcsolódó, illetve az intézmény működésére – személyi anyagok, munkaszerződések, bérleti szerződések, a Dorotheenstraße-i ház építése – vonatkozó iktatott és nem iktatott anyagok.

Az iratanyag mennyiségét nem lehetett pontosan fölmérni, mert az iratokat tartalmazó dobozok más jellegű anyagokat – például korábbi kiállítások, programok katalógusai, promóciós anyagai, aprónyomtatványok – tartalmazó dobozokkal keverten voltak a polcokon elhelyezve. Nehezítette az iratanyag fölmérését az a körülmény is, hogy egyes polcokon a dobozokat dupla sorban helyezték el. Az iratanyag becsült mennyisége: 40–50 polcfolyóméter. Évköre: (1972) 1973–2016 (?).

Az iratok magyar és német nyelvűek. Az eddig feldolgozott iratok mennyisége 26 iratfolyóméter (ifm), amiből 20 ifm selejt, és 6 ifm alapszinten rendezett iktatott, illetve nem iktatott anyag.

A Berlieni Magyar Kultúra Háza (BMKH), illetve a berlini Collegium Hungaricum iratanyagának levéltári rendezése, majd történeti feldolgozása – megítélésem szerint – több szempont miatt is fontos. Egyrészt az évforduló – a BMKH 1973-ban kezdte meg működését Kelet-Berlinben – is inspirációt jelent, de ennél nagyobb súllyal esik latba az a körülmény, hogy Magyarországnak a szocializmus évtizedeiben folytatott kulturális diplomáciai tevékenysége mindaddig kevés figyelmet kapott. Egyrészt a két- és többoldalú diplomáciai kapcsolatokkal foglalkozó szakmunkák a politikai és gazdasági együttműködés különböző kérdéseit állítják fókuszukba – holott egy-egy ország a kultúra és tudomány területén folytatott diplomáciai tevékenysége révén széles társadalmi rétegeket képes elérni, s így az országimázs alakításának egyik legfőbb eszköze. Másrészt

¹ Ehhez kapcsolódóan bővebben lásd CHB Archivum 36/2008. és 118/2008. számú iratokat.

ezen a területen, különböző intenzitással ugyan, de a kapcsolatok akkor is működtek, amikor más területeken a hidegháborús logika határozta meg az együttműködést, azaz a kultúra híd-, illetve összekötő szerepe mindvégig megmaradt. Harmadrészt a magyar–német relációban a kulturális kapcsolatok alakulását különösen érdekessé teszi a két német állam létezése, az országoknak különböző politikai tömbhöz való tartozása.

A második világháború után a korábban alapított külföldi magyar intézetek (Collegium Hungaricum) közül a római, a párizsi és a bécsi tovább folytatta tevékenységét, azonban a korábban Berlinben működő Collegium Hungaricum több ok miatt sem kezdhette újra a működését. Az intézménynek helyet adó, a német főváros központjában (Dorotheenstraße 2.) álló épület a város ostromakor súlyosan megrongálódott és a szovjet megszállási övezetbe került. A szovjet hadsereg a használható épületrészben börtönt működtetett. Bár Szentiványi Bélának, a Humboldt Egyetem Magyar Intézete professzorának sikerült az ötezer kötetes könyvtárt és a bútorok egy részét megmenteni, a magyar államnak az épület visszaszerzésére tett kísérletei kudarccal végződtek. Az intézmény újrainyitását nehezítette az is, hogy sem a vallás- és közoktatásügyi minisztérium, sem a külügyminisztérium nem rendelkezett az épület újjáépítéséhez vagy egy új épület vásárlásához szükséges forrásokkal.² Ezenkívül a két német állam létrejöttét követően Magyarországnak a szovjet tömb részeként újra kellett gondolnia németországi kulturális tevékenységét, így a berlini Collegium Hungaricum megnyitása 1949 őszén lekerült a napirendről.

Tanulmányomban a sokoldalú keletnémet–magyar kulturális kapcsolatok egyetlen momentumát, a Berlini Magyar Kultúra Háza (BMKH) alapításának körülményeit mutatom be. A válogatott dokumentumok egy része közvetlenül az alapításhoz kapcsolódik s a Kulturális Kapcsolatok Intézetében keletkezett. A BMKH kezdeti tevékenységét bemutató dokumentumok az intézmény archívumában találhatóak. Legfőbb válogatási szempontom az volt, hogy az iratok tartalmilag kiegészítsék egymást és képet adjanak az indulásról.

*

Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság 1950. június 24-én baráti együttműködési nyilatkozatot írtak alá, s ennek szellemében a következő napokban gazdasági, kulturális és műszaki-tudományos keretegyezményeket is kötöttek.³ A kulturális együttműködésről szóló, mindössze 11 cikkelyből álló egyezmény azonban csak általános szándékokat fogalmazott meg.⁴ A keletnémet–magyar bilaterális kulturális kapcsolatok elmélyítése érdekében a felek 1959. december 19-én újabb kulturális és tudomá-

² MNL OL XIX-I-1-e-150-2. tétel-Berlin-CH-1948-49.

³ A kulturális egyezményt magyar részről Révai József, német részről Anton Ackermann, a tudományos-műszaki egyezményt Vas Zoltán, a pénzügyi egyezményt Olt Károly, az áruforgalmi egyezményt Szobek András írta alá. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 105. ö. e. és XIX-J-1-j-NDK 4. b tétel sz. n./1959.

⁴ SCHMIDT-SCHWEIZER, 2022, 145–147.

nyos együttműködési egyezményt kötöttek, amelyben már a kapcsolatok tartalmi elemeire helyezték a hangsúlyt.⁵

Az NDK ezt követően már másfél hónap múlva, 1960. február 5-én megnyitotta Kulturális és Tájékoztató Hivatalát Budapesten, amely kezdettől fogva sokrétű tevékenységet fejtett ki.⁶ A kapcsolatok további dinamizálódását jelezte a Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság által 1966. június 10-én Budapesten a kulturális és tájékoztatói központok kölcsönös működtetésének feltételeiről aláírt megállapodás, amelyben tovább pontosították a több mint fél évtizeddel korábban megkötött kulturális és tudományos együttműködési megállapodás erre vonatkozó 11. cikkelyét.⁷ Ennek megfelelően az NDK a majd egy évtizede működtetett kulturális és információs hivatalát 1968 tavaszától Kulturális és Tájékoztató Központként – immár könyvtárral, moziteremmel és kulturális cikket árusító bolttal –, lényegesen jobb körülmények között, Budapest belvárosában, a Deák Ferenc téren működtette tovább,⁸ Magyarország pedig tárgyalásokat kezdeményezett egy hasonló profilú intézet kelet-berlini alapításáról.⁹

A belső egyeztető tárgyalások 1967 tavaszán kezdődtek meg a külügy-, a művelődési, a külkereskedelmi és a pénzügyminisztérium, valamint a Külföldi Kapcsolatok Intézete (KKI) között.¹⁰ Bár politikai szempontból valamennyi szereplő fontosnak tartotta a Berlini Magyar Kultúra Háza (BMKH) mielőbbi megnyitását, nézeteltérések és érdekellentétek lassították az előkészítő munkát.

A pénzügyminisztérium a korábbi egyeztető tárgyalásokon született megállapodás ellenére 1967 májusában azzal utasította el a külügyminisztérium javaslatát, hogy az nem tartalmazza az intézet bevételi forrásait. Ezért arra kérte, hogy a külkereskedelmi minisztériummal és az illetékes külkereskedelmi vállalatokkal egyeztetve pótlólag küldje meg a központ jövedelmezőségének adatait is. Az intézet felállítását – hangsúlyozták – *„csak olyan ütemben történjék, hogy az elérhető jövedelem a kiadásokra megfelelő fedezetet nyújtson, sőt továbbiak során megfelelő bevételi többlet keletkezzék, mint pl. a prágai Magyar Kultúra esetében”*.¹¹ Vélhetően a pénzügyminisztérium is tisztában volt azzal, hogy az általa javasolt finanszírozási konstrukcióval az intézet működése nem biztosítható. Egyrészt a két tevékenység – kultúrdiplomáciai, illetve kereskedelmi –

⁵ Uo., 148–152.

⁶ MNL OL XIX-J-1-k-NDK-108-574-6296-2-1968. A keletnémet kulturális irodák, illetve központok szerepéhez lásd EVENTS, 2015; SCHMIDT-SCHWEIZER, 2022, 110–111.

⁷ MNLOL XIX-J-1-k-NDK-108-574-6296-2-1968. (76. d.), Megállapodás, 1968. október 22.

⁸ A Deák Ferenc tér 3. szám alatt működő intézetet 1968. május 8-án ünnepélyes keretek között adták át. A magyar és német tervek alapján készült épületfelújítás, átépítés összköltsége 13 millió forint volt. MNL OL XIX-J-1-k-NDK 108-574-6296-2. (76. d.) A felek az NDK Kulturális és Tájékoztató Központjának új elhelyezésével és működésével kapcsolatban 1964 elején kezdtek tárgyalásokat. Erre vonatkozóan bővebben lásd PA AA MfAA C 525 71.

⁹ A dokumentumokban mindeddig nem találtam arra magyarázatot, hogy míg az NDK már 1960-ban, a megállapodás megkötésének évében megnyitotta tájékoztató központját Budapesten, Magyarország miért várt ennek kezdeményezésével majd egy évtizedet.

¹⁰ Megjegyzendő, hogy az egyeztetés során keletkezett dokumentumok 'Szigorúan titkos' minősítésűek.

¹¹ MNL OL XIX-J-1-j-NDK 001273-1967. (59. d.) Erős Gyula levele, 1967. június 9.

egymástól eltérő működési módot kívánt meg. Másrészt a kereskedelmi tevékenység bevételei teljességgel kiszámíthatatlanok voltak. Harmadrészt az ebben érdekelt nagyvállalatoknak nem állt érdekében esetleges profitjukat az intézet működésére visszaforgatni. Továbbá nem lehetett mintának tekinteni a kizárólag kereskedelmi tevékenységet végző Prágai Magyar Kultúra Házát sem, mivel az valójában nem kulturális intézetként működött.¹²

Némi elmozdulás csak majd egy évvel később, Rosta Endrének, a KKI ügyvezető igazgatójának és Réti Károlynak, a pénzügyminisztérium munkatársának 1968. június 19-i megbeszélését követően következett be. Ezután a magyar fél hivatalosan is jelezte német partnerének az intézet elhelyezéséhez szükséges épületigényét.¹³ A finanszírozás bizonytalansága és számos tisztázatlan kérdés ellenére a külügyminisztérium az előre menekülés stratégiáját választotta. Az ősz folyamán több delegáció is konkrét tárgyalásokat folytatott Kelet-Berlinben az intézet elhelyezésével kapcsolatban.

A megegyezés hiánya ellenére Tömpe András¹⁴ berlini nagykövete is több alkalommal sürgetően kért fölhatalmazást, hogy haladéktalanul eljárhasson az épületigénylés ügyében, mert *„az idő múlásával egyre kisebb a lehetősége, hogy központi fekvésű épület, épület-rész birtokába jussunk”*.¹⁵ A nagykövete maga is azon az állásponton volt, hogy a *„Magyar Intézet (Collegium Hungaricum) csak úgy tudja majd zavarmentesen ellátni feladatát, ha szilárd pénzügyi alapokra támaszkodik, nem lesz kitéve konjunkturális hullámvásznak, vagy árváltozások kihatásainak. [...] Egyelőre nem tudjuk teljes biztonsággal állítani, hogy a létesítendő üzlet rentábilis lesz-e vagy sem, lehetséges, hogy berlini viszonyok között mérsékeltebb kereslettel számolhatunk a szőben forgó cikkek iránt, mint Varsóban, ahol a szimpátia, vagy Prágában, ahol a magyar kisebbség szerepe nagyobb.”*¹⁶ S bár kívánatosnak tartotta az üzleti tevékenység megszervezését, fontosnak ítélte az intézet *„politikailag fontos tevékenységétől”* való elkülönítését is. (1. számú dokumentum.)

A Gazdasági Bizottság 1969. június 18-i ülésén járult hozzá a Berlini Magyar Kultúra Háza létesítéséhez, továbbá fölhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy a szükséges összegek folyósításáról gondoskodjék.¹⁷ (2. sz. dokumentum.)

¹² A külügyminisztérium konzultálva az érintett külkereskedelmi vállalatokkal a bolt várható árbevételéről tájékoztatta a pénzügyminisztériumot. Eszerint a népművészeti termékek (kerámia, fonott áru) éves forgalmát kétmillió forintra, a hímzett népművészeti cikkeket 400-800 ezerre, a könyveket, hanglemezeket pedig 200-400 ezer forintra becsülték, de a bevételek kiszámíthatatlanságát hangsúlyozták. MNL OL XIX-J-1-j-NDK 001273-1976. (59. d.) Levélváltás a külügy- és a pénzügyminisztérium között, 1967. június 29., július 11. és augusztus 1.

¹³ MNL OL XIX-J-1-k-NDK 108-574-6296-2. (76. d.) Demeter Sándornak, a KKI alelnökének előterjesztése, 1968. október 22.

¹⁴ Tömpe András (1913–1971) végzettségét tekintve gépészmérnök, 1931-től részt vett a hazai és a csehszlovákiai munkásmozgalomban. 1945-től különböző magas pozíciókat töltött be, mind a kommunista párt vezető testületeiben, mind a belügy- és a kémelhárítás területén. 1967–1968-ban a berlini nagykövetség vezetője. BARÁTH–GECSENYI, 2015, 281–282.

¹⁵ MNL OL XIX-J-1-j-NDK 001273-1967. (59. d.) Tömpe András levele, 1967. október 6.

¹⁶ Uo.

¹⁷ MNL OL XIX-A-33-a-BMKH-építése-1003/1969. (179. d.) A GB. 10.141. sz. határozata, 1969. június 18.

A német partnerrel is a hazai döntéshozatali mechanizmushoz hasonló, hosszú, körülményes és feszültségekkel terhelt tárgyalássorozat bontakozott ki mind az intézet elhelyezése, mind a kulturális intézetek működésére vonatkozó egyezmény kapcsán. Bár 1969 januárjában, az államközi kulturális munkatervek tárgyalásakor rögzítették az építési és beruházási költségeket, illetve a magyar fél helyiségekkel kapcsolatos igényeit és az átadás időpontját is, ez sok tekintetben írott malaszt maradt.

A német fél újabb és újabb határidő-módosításainak hatására a KKI abban a reményben, hogy az épület átadása hamarosan megtörténik, Hegedűs Gyulát, az intézet leendő igazgatóját 1970. január elején kihelyezte Berlinbe. Fő feladata a kapcsolattézés, az intézet működése legalapvetőbb feltételeinek – például német állampolgárok alkalmazása, gépkocsi vásárlása – előkészítése volt. Az igazgató első munkatársa Hoffmann Aranka, Berlinben élő magyar állampolgár lett, aki a Berlieni Magyar Kultúra Háza (BMKH) titkárnői feladatait egészen 1992-ig ellátta. Első munkaszerződése szerint valamennyi adminisztratív teendő – nyilvántartások vezetése, magyar és német nyelvű levelezés, az intézeti sajtóügyek és reprezentációs teendők intézése, valamint az igazgató által megjelölt egyéb feladatok ellátása – rá hárult.¹⁸

A tényleges kulturális munka 1971 elejétől, Kalász Márton kihelyezését követően vette kezdetét. Az intézet létezését, illetve a munkatársak tevékenységét tudatosítandó a nagykövetség épületében bemutatkozó rendezvényt szerveztek. A magyar kultúra jelenlétét a magyar irodalom németre fordított műveiből a nagykövetség nagytermében rendezett kiállítással reprezentálták. A művek egy része – amelyeket több közgyűjteményből, magángyűjteményből, családi könyvtárból kértek kölcsön – használt, kopottas volt, ezeket Kovács Imre nagykövet¹⁹ az ünnepség előtti órákban eltávolíttatta a tárlókból. Ez ellen Kalász végül eredményesen tiltakozott. *„A könyveket visszakaptuk, hogyne volnának kopottak – hiszen százszor elolvasták. A rendezvényt, bemutatkozásunkat a nagykövet beszéde is jó hangulatúvá tette – másnap reggel az ő szobájában a summázás már kivált a kiállítást vette dicséret alá.”*²⁰

A tényleges munka megkezdésével az intézetnek a nagykövetség épületében való működése több ok – szűkös elhelyezés, az érdeklődők, ügyfelek épületen belüli szabad mozgásának biztosítása – miatt is ellehetetlenült. Ezért a KKI az intézet ideiglenes elhelyezésére a külügyminisztérium segítségét kérte, de a patthelyzet megoldására nem kínálkozott igazán jó megoldás.

¹⁸ Alkalmazására vonatkozóan lásd MNL XIX-A-33-a-Gazdaság-B20004/36/1970., B20005/122/1972. (1307. d.), Collegium Hungaricum Iktatatlan iratok, Személyi ügyek, 1972. december 4., Iktatott iratok 28/1977. Hoffmann Aranka munkaszerződését az angolnyelv-tudásának és számítógépes ismereteinek hiánya miatt Kurucz Gyula igazgató 1993-ra már nem hosszabbította meg, MNL OL XIX-A-83-a-I-1 144-Útjelentés-1972. (106. d.)

¹⁹ Kovács Imre (1914–1986) eredeti szakmája pék. A háború utolsó hónapjaiban részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945–1949 között az Élelmiszeripari Dolgozók Országos Szakszervezete egyik vezetője, majd országgyűlési képviselő. 1956–1967 között élelmiszerügyi miniszter, majd Prágában nagykövet. A berlini nagykövetséget 1970 decembere és 1974 augusztusa között vezette. BARÁTH–GECSENYI, 2015, 207.

²⁰ KALÁSZ, 2010, 110.

Ekkor a német fél az intézet átadásának sokadik időpontjaként 1972 decemberét jelölte meg. S miután a Liebknechtstraße-i épületegyüttesben a lakások átadása már megkezdődött, a berlini Magisztrátus két háromszobás lakást ajánlott föl ideiglenesen az intézet számára. Hegedűs Gyula utasítást kért Nagy Miklóstól, a KKI elnökhelyettesétől, hogy mi tévő legyen. Ő maga nem támogatta ezt a megoldást. Azzal érvelt, hogy ha a lakásokat át is adják, az épület környéke még felvonulási terület lesz, illetve a most beszerzett irodabútorokat majd ki kell dobni, vagy eladni.²¹ Más alternatíva azonban nem lévén, az ajánlat elfogadására utasították.

A külügyminisztérium az intézet átadásának fiaskójáért – legalábbis részben – a KKI vezetését hibáztatta. Kovács Imre nagykövet Rosta Endrének írt levelében ugyan leszögezte, hogy az *„intézet eddigi, igen szerény körülmények között végzett tevékenysége is azt igazolta, hogy kulturális-társadalmi eredményeink intézeti keretben való propagálására az NDK-ban komoly szükség és tág lehetőség van. Ugyanakkor sajnálattal kellett tapasztalnunk, hogy a szaktárgyi feltételek hiányában jelenlegi lehetőségeinket sem tudjuk eléggé kihasználni. Ezen túlmenően – az építési határidő többszöri halasztása ellenére – nem látszik megnyugtatónak az épület berendezésével, valamint az országos méretű kereskedelmi és propaganda tevékenység megszervezésével járó feladatok előkészítése.”*²² Kifogásolta azt is, hogy az intézet tervezett tevékenysége nem terjed ki az NDK-ban élő mintegy 13 ezer fős magyar kolónia kulturális ellátására.

Rosta Endre válaszában azt hangsúlyozta, hogy a kiküldött két munkatárs jelenlegi feladata elsősorban az intézet működésének előkészítése, és annak felmérése, hogy a német társadalomban milyen jellegű igény mutatkozik a magyar kultúra iránt. Ugyanakkor a rendezvények megvalósításához már 96 rövid- és játékfilmet, mintegy 15 kiállítási anyagot, diafilmeket, hanglemezeket, könyveket és propagandaanyagot is küldtek. Úgy véli, meghaladja a KKI kompetenciáit, s így nem tartja a leendő BMKH feladatának sem a mintegy 13-15 ezer NDK-ban dolgozó magyar állampolgár kulturális igényeinek az ellátását. Véleménye szerint ez utóbbi a munkaügyi minisztérium, a KISZ és a nagykövetség közös feladata.²³

Az első két évben a magyar kulturális intézet jelenléte vidéken jobban érzékelhető volt, mint Kelet-Berlinben. A fővárosban megfelelő hely hiányában havonta csak néhány rendezvényt szerveztek, amelyeknek a belvárosi MÖWE klub²⁴ adott otthont. Számos rendezvényt német partnerekkel – írószövetség, kiadók, üzemi, értelmiségi klubok – együtt valósítottak meg, amelyeknek a társrendezők adtak helyet. Hegedűs Gyula az intézet 1970–1971. évi tevékenységéről szóló beszámolójában mindenekelőtt azt emelte ki, hogy az államközi megállapodás hiánya ellenére az NDK illetékes állami és pártszervei az intézet létezését és tevékenységét tudomásul vették. (3. számú dokumentum.) Sőt a politikai jellegű rendezvényeiken – a felszabadulás 25. évfordulójához kap-

²¹ MNL OL XIX-A-33-a-NDK-1023-1971. (176. d.) Hegedűs Gyula levele, 1971. május 6.

²² MNL OL XIX-A-33-a-NDK-1406. (176. d.) Kovács Imre nagykövet levele, 1971. október 20.

²³ MNL OL XIX-A-33-a-NDK-1406. (176. d.), Rosta Endre levele, 1971. december 18.

²⁴ KALÁSZ, 2010, 109. A művészklub helyileg az akkor Hermann-Matern Straße, ma Luisenstraße nevet viselő utcában működött.

csolódó kiállítás, Köpeczi Béla előadása a tudománypolitikai irányelvekről, konzultáció a tömegkultúra helyzetéről – a Liga für Völkerfreundschaft²⁵ és a szakmai szervezetek mellett a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottsága (NSZEP KB) és a külügyminisztérium munkatársai is részt vettek. Nem lehetett azonban nem észrevenni, hogy e kitüntetett figyelem mögött a BMKH tevékenységének politikai/ideológiai ellenőrzése húzódott meg. Hegedűs Gyula ezért is fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy „rendezvényeink eszmei, politikai irányultsága megfelelt tágabb politikai törekvéseinknek. [...] programunk politikailag igényes volt: társadalmi valóságunk reális bemutatására törekedtünk, kerülve a félreértésre és ellenszenvre okot adó művek vagy tendenciák propagálását. Ilyen megfontolásból esetenként zárt szakmai körben mutattunk be 1-1 alkotást vagy anyagot (pl. Fényes szelek, Extázis vetítése Filmművész Szövetségben; a mai magyar grafikai kiállítás megrendezése a Művészeti Dolgozók Szakszervezetének Klubjában). Mindezzel elértük, hogy az illetékes szervek részéről egyetlen rendezvényünket sem érte politikailag elmarasztaló megjegyzés.”²⁶

Hegedűs Gyula az eredményes munkavégzés akadályaként nemcsak a saját épület, hanem a munkatársak csaknem teljes hiányát, illetve a szakmai anyagaik (filmek, kiállítások) igen szűkös voltát és gyenge minőségét emelte ki. Az érdeklődés fenntartását, illetve a magyar kulturális jelenlét hangsúlyozását szolgálta 1971 utolsó napjaiban tartott sajtóbeszélgetése is. Az intézetnek 1972 közepén való átadását kész tényként jelentette be, ami azonban 1973. január 25-ig váratott magára.

Az intézetigazgatónak a következő évben – miután az épület átadását tovább halasztották – nemcsak a beharangozott rendezvényekre, hanem az épületátadással kapcsolatos teendőkre, illetve az intézeti lét minimális feltételeinek megteremtésére kellett koncentrálnia.²⁷ 1972 tavaszán a KKI további két új munkatársat helyezett ki, Széplaki Lászlóné félállásban a gazdasági ügyek intézését, férje pedig a gépkocsivezetői teendőket látta el.²⁸

Néhány hónappal később helyezték ki Szőke Györgynét, aki (politikai) munkatársként a kiállítások rendezéséért és a legújabb magyar filmművészeti alkotások megismertetéséért felelt. Munkáját eredményesen végezte, amit a Berlinben 1976-ban megtar-

²⁵ A Népek Barátsága Liga (Liga für Volksfreundschaft) az NDK-ban más országok társadalmi szervezeteivel, településeivel való együttműködésre alapított baráti társaságok ernyőszervezete.

²⁶ MNL OL XIX-A-33-a-BMKH-1969-1976-Jelentés, 1971. dátum nélkül. (179. d.) Ez azonban nem jelentette azt, hogy a keletnémet hivatalos személyek minden bemutatott alkotással egyetértettek volna. Túl pesszimistának találták például Dobozy Imre Eljött a tavasz című darabját, Simó Sándor Szemüvegek című filmjének egyes jeleneteit pedig destruktívnak tartották, Köpeczi előadásában a tudományos szabadság értelmezése kapcsán fejezték ki kételyeiket.

²⁷ MNL OL XIX-A-33-a-I.-1144-Útjelentes (106. d.), Papp György útjelentése, 1972. május 15.

²⁸ Mindketten 1972. március és 1975. március között dolgoztak az intézetben. MNL OL XIX-A-33-a-Gazdaság-B20005/121.-1972. (1307. d.) A tavasz folyamán Hegedűs Gyula több személy – Irene Trappe vagy Zimmermann Sigfriedné könyvtáros, Liljeberg Jörgné szervező, Erdélyi László vagy Günther Thien gondnok – alkalmazására is javaslatot tett. Különösen a gondnoki állás betöltését tartotta fontosnak, hogy az adott személy a ház műszaki átadásán már ott tudjon lenni. CHB Archívum BMKH iktatatlan iratai, Hegedűs Gyula javaslata, 1972. május 10.

tott első magyar filmszemle sikere is jelzett.²⁹ A munkatársi kör bővülését és a technikai adottságok javulását kihasználva 1972-ben a korábbinál több és rendszeresebb filmvetítést, néhány kiállítást és előadást is szerveztek a vidéki városokban.³⁰

A KKI elnöke, Rosta Endre 1972 őszén látogatott Berlinbe, természetesen azzal volt az elsődleges céllal, hogy az építkezést megtekintse és az intézet mielőbbi átadását előmozdítsa. Mind a munkatársak létszámának, mind az intézet költségvetésének meghatározása már a kezdet kezdetén sem igazodott az ellátandó feladatokhoz. A BMKH 1973. évre jóváhagyott költségvetése 829 200 DMO,³¹ engedélyezett létszáma 15 fő volt. A magyar kiküldöttek 6,5 státuszt tölthettek be. A már kint dolgozókhöz – Hegedűs Gyula, Kalász Márton, Széplaki László és Lászlóné, Szőke Györgyné – 1973 februárjától igazgatóhelyettesi beosztással kihelyezték Forrai Györgyöt, aki korábban a KKI egyik osztályvezetője volt. Az igazgatóhelyettes feladatához a belső munkaszervezési, adminisztratív teendők, a gazdálkodás ellenőrzése mellett a zenei rendezvények tervezése, lebonyolítása, zeneelméleti előadások tartása, valamint a magyar személyek nevét viselő szocialista brigádokkal való kapcsolattartás tartozott.³² A magyar nyelv tanítását Hegedűs Gyuláné és Kalász Mártonné félállású alkalmazásával tervezték megoldani. A külföldi alkalmazottak létszámát nyolc főben limitálták.

Az intézet megnyitását nagy várakozás övezte. Közrejátszhatott ebben az a tevékenység is, amelyet a „nem létező intézet” munkatársai az elmúlt két évben elvégeztek. A kisszámú rendezvénnyel sikerült felkelteni Berlin és a vidéki nagyobb városok lakosságának az érdeklődését a magyar kultúra iránt.

²⁹ Szőke Györgyné 1972. október 1. és 1976. augusztus 31. között volt a BMKH munkatársa. MNL OL XIX-A-33-a-Gazdaság-B20005/121.-1972. (1307. d.), MNL OL XIX-A-33-a-Elnöki-feljegyzések-diplomaták-fogadásáról-sz.n.-1976. (29. d.) és CHB Archivum BMKH iktatatlan iratai, Személyi ügyek, 1972. december 4. Szőke Györgyné 1976-ban megkapta a Szocialista Kultúráért Emlékérmet. CHB Archivum BMKH iktatatlan iratai, Jellemzés, 1976. augusztus 25.

³⁰ A külügyminisztérium a nagykövetség 1972. évi munkáját értékelve kevésnek tartotta a munkatársak vidéki jelenlétét, követendő példaként a BMKH-t említették. „Több figyelmet kellene a vidéki tapasztalatokra fordítani. [...] Javasoljuk, a vidéki párt és állami szervekkel való kontaktus kiszélesítését. Ebben a vonatkozásban – a nagykövet elvtárs látogatásain túl – célszerű lenne a munkaügyi csoport kontaktusait, valamint a Magyar Kultúra Háza rendezvényei nyújtotta lehetőségeket kihasználni és a diplomata elvtársak vidéki utazásait rendszeressé és tervszerűbbé tenni.” MNLXIX-J-1-j-NDK-001585 (108-142) -1973. (80. d.) Értékelés, 1973. február 20.

³¹ Deutsche Mark Ost. Átváltási arányok: 1 DMO=4,1 Ft. CHB Archivum BMKH iktatatlan iratai, Papp György levele, 1973. március 7.

³² Forrai György 1973. február 1. és 1978. augusztus 31. között dolgozott a BMKH-ban. CHB Archivum BMKH iktatott iratai 181/1975 és MNL XIX-A-33-a-BMKH-építése-sz.n.-Tájékoztató-1968. (179. d.) Kiküldetésének lejárta Korokos Lajos igazgató, akivel három évet dolgozott együtt, az alábbi jellemzést írta róla: „Munkája, személyes fellépése, jó nyelvi felkészültsége alapján a fogadó országban széleskörű elismerést érdemelt ki. Munkájának kifelé irányuló része sikeresebb volt, mint a kihelyezett magyar kollégákkal, vagy a konzuli útleveles magyar állampolgárokkal való együttműködése, amelyben időnként mutatkoztak bizonyos feszültségek és zavarok. [...] Forrai György a BMKH-ban eredményes, szorgalmas munkát végzett, tevékenységével – a Ház megalakulásától kezdve – jelentősen hozzájárult a magyar kultúra és művészetek eredményes terjesztéséhez, az Intézet tekintélyének és széleskörű népszerűsítésének megalapozásához.” CHB Archivum BMKH iktatatlan iratanyag, Forrai György jellemzése, 1978. július 1.

A BMKH az első perctől kezdve intenzív és sokoldalú tevékenységet fejtett ki – erről a programokban való tallózás során magunk is meggyőződhetünk.³³ (4. számú dokumentum.) Működésének körülményei azonban folyamatos alkalmazkodást és egyensúlyozást igényeltek a munkatársaktól. Egyszerre kellett a fenntartó KKI, a magyar külügyi apparátus és a fogadó fél elvárásainak megfelelni. Egyik sem volt egyszerű.

Források³⁴

1.

Tájékoztató Rosta³⁵ elvtárs részére a berlini Magyar Kultúra Háza felállításával kapcsolatban³⁶

Budapest, 1969. február 3.

MNL OL XIX-A-33-a-BMKH-sz.n.-Tájékoztató-1968 (179. d.)

A berlini Magyar Kultúra Háza helyiségre vonatkozó igényünket múlt év júniusában nagykövetségünk jelentette be az NDK Külügyminisztériumban. Igényünk alapján Berlin most épülő új városközpontjában, a Liebknechtstrassén bocsátanak rendelkezésünkre reprezentatív helyiséget. A viszonyosság alapján rendelkezésünkre bocsátott helyiségben csak a belső berendezésről kell gondoskodnunk.

A Magyar Kultúra Háza hasznos alapterülete mintegy 2600 m². E területen nyert elhelyezést egy nagy kiállítási terem, egy nagy előadóterem, szabadpolcos könyvtár és olvasó, egy tanács-, ill. kis előadóterem, nyelvlabor, valamint irodák.

A földszinten helyezkedik el a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat³⁷ kezelésében lévő üzlet, amely könyv, hanglemezzel, zenemű, nép- és iparművészeti cikkek eladásával is foglalkozni.

³³ A Berlini Magyar Kultúra Háza 1973–1975 közötti programjainak adatbázisát lásd <https://kisebbssegkutato.tk.hu/adatbazis/magyar-kultura-haza-berlin-rendezvenyei>.

³⁴ A forrásokat az eredetiben szereplő egyértelmű helyesírási, elgépelési és nyelvhelyességi hibákat javítva adom közre.

³⁵ Rosta Endre (Budapest, 1909–?) a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi Karán szerzett diplomát, majd ügyvédként dolgozott. 1942-ben lett az illegális KMP tagja, ezért letartóztatták és elítélték. 1945-től a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége apparátusában dolgozott, 1948. júniusban az MKP Sajtóosztály vezetője volt, majd a Miniszterelnökségre került hasonló beosztásban. 1949-ben koholt vádak alapján letartóztatták és elítélték, 1954-ben rehabilitálták. 1955-től a Központi Döntőbizottság bírójaként, majd elnökhelyetteseként tevékenykedett. 1961–1976 között a KKI vezetője. https://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5703&catid=85:r (utolsó letöltés: 2023. július 13.).

³⁶ A dokumentumon nincs aláírás, de más iratokkal való összefüggéseiből vélelmezhető, hogy azt Forrai György készítette, aki ekkor a Kulturális Kapcsolatok Intézetének főelőadója volt.

³⁷ Helyesen: „Kultúra” Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat. 1950-ben alakult, feladata könyvek, napilapok, folyóiratok, zeneművek, hanglemezek exportálása és importálása, továbbá könyvkereskedé-

Megállapodtunk a MALÉV és IBUSZ képviselőivel, hogy mindkét vállalat részére közös kirendeltségi helyiséget, valamint irodákat biztosítunk.

Berendezés

A német fél felajánlotta, hogy mintegy 950 000 márka értékben az intézetet teljesen berendezve adja át a magyar félnek. A KÖZTI szakemberével is számításokat végeztünk és ez a költségeket illetően hasonló eredményt hozott. A Pénzügyminisztérium részére készített előterjesztés és dr. Akar László főosztályvezetővel folytatott tárgyalás alapján úgy döntöttünk, hogy a német féllel csak a stabil, beépített tárgyakat készítjük el. A mobilberendezéseket az illetékes külkereskedelmi vállalatok útján ugyancsak az NDK-ban szerezzük be, de import-áron. Így a berendezésnél megtakarítást érünk el.

A Pénzügyminisztérium állásfoglalása alapján az üzlet berendezéséről a Kultúra Külkereskedelmi Vállalatnak kell gondoskodnia. A berendezésre és az első 1-2 évben esetleg jelentkező veszteségre a Pénzügyminisztérium megfelelő hitelt bocsát a vállalat rendelkezésére.

A MALÉV és az IBUSZ teljes mértékben gondoskodik a rendelkezésükre bocsátott helyiségek berendezéséről.

Működési feltételek

A Magyar Kultúra Házában 5 hazai kiküldöttet (igazgató, igazgatóhelyettes diplomata beosztásban,³⁸ 3 kultúrpolitikai munkatárs) valamint 9 állandó idegen állampolgárt, vagy kinn élő magyar állampolgárt (titkárnó, tolmács, gondnok, adminisztrátor, gépkocsivezető, hivatalsegéd, 3 fő takarító személyzet) kívánunk alkalmazni.

A kultúrcikket árusító üzlet személyzetéről a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat gondoskodik (kb. 8-10 fő).

A működéshez szükséges évente megismétlődő költségek összeállítása folyamatban van. Nem végleges adatok szerint mintegy 600-700 ezer márkát tesz ki. Ennek az összegnek egyharmada a helyiség bérleti díja. Amennyiben bérleti díjat kölcsönösen nem fizetünk, illetve nekünk a budapesti NDK Centrum helyiségbérét forintban kell fizetnünk, a jelzett összeg nagy mértékben csökken.

Teendők

A KULTÚRA-val, MALÉV-val és IBUSZ-szal folytatott megbeszélés és felhatalmazás alapján a német féllel további tárgyalásokat folytatunk, valamint részletes árajánlatot kérünk. Ennek alapján február végéig elkészítjük a Gazdasági Bizottság előterjesztését.

Dr. Nagy Lajos³⁹ kulturális attasé által folytatott megbeszélés alapján gondoskodunk arról, hogy ez év októberétől, az intézet munkájának előkészítése céljából egy

---

sek létesítése volt külföldön. Emellett taneszközök, egyedi művészeti alkotások, valamint nyomdai bér-munkák exportálásával és importálásával is foglalkozott. TORZSAI-ZALAI, 1973.

³⁸ Később az igazgatóhelyettes diplomáciai beosztását nem támogatták.

³⁹ Személyére vonatkozó egyéb információt nem sikerült fellelni.

munkatárs kiküldetést nyerjen. A követség, munkája elvégzéséhez megfelelő helyiséget bocsát rendelkezésre.

2.

Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz a berlini Magyar Kultúra Háza beruházási és működési költségei tárgyában⁴⁰

[Budapest,] 1969. június 7.

MNL OL XIX-A-33-a-BMKH építés-sz.n.-G.B. előterjesztés-1969. (179. d.)

I.

Az intézet létesítésének szükségessége

A Német Demokratikus Köztársaság a két ország közötti kulturális és tudományos együttműködési Egyezmény alapján 1960 óta tart fenn Budapesten Kulturális és Tájékoztató Központot. A Központ igen széleskörű tevékenységet fejt ki. 1968-ban a magyar állami intézmények és társadalmi szervek közreműködésével mintegy 100 rendezvényt szervezett kb. 150 000 látogatóval.

Propaganda munkánk gyengesége miatt hazánk társadalmi-politikai és kulturális fejlődéséről és mai viszonyairól az NDK-állampolgárok széles körében még ma is gyakran téves nézetek észlelhetők. Az eszmeileg értékes mai művészeti alkotásaink tőkés országokban esetenként előbb és szélesebb körben válnak ismertté, mint a baráti NDK-ban. Mivel az államközi kulturális munkatervek döntően a viszonyosság elvére épülnek és elsődlegesen a fogadó ország igényeiből indulnak ki, így a hazai érdekeket szolgáló propaganda leginkább kulturális intézetek keretében folytatható. Ezen kívül az intézet hasznos tevékenységet végezhet a fogadó ország kulturális-tudományos életének sokrétű megismerésében és az együttműködés hatékonyságának fokozásában, továbbá az NDK-ban dolgozó fiatal vendégmunkások kulturális igényeinek kielégítésében.

Fentiekből kiindulva, valamint a két ország kormányai között 1967. július 7-én aláírt kulturális és tudományos együttműködési Egyezmény XII. cikkelye alapján illetékes szerveink elhatározták, hogy Berlinben – kereskedelmi tevékenységet is folytató – intézetet létesítsünk, melynek tevékenysége Nyugat-Berlinre is kiterjed. Berlini nagykövetségünk megkeresésére az NDK szervei igényünket tudomásul vették és közölték, hogy a viszonyosság elve alapján a főváros most épülő központjában reprezentatív helyiséget bocsátanak rendelkezésünkre. Ugyancsak a viszonyosság elvének megfelelően a helyiségek belső kialakításáról, az intézet berendezéséről, üzemeltetéséről és karbantartásáról az intézetet fenntartó félnek kell gondoskodnia.

⁴⁰ Az iraton kézírással a következő megjegyzés olvasható: „Egyetért: Garamvölgyi Károly, a pénzügyminisztérium első helyettese, Molnár János, művelődésügyi miniszterhelyettes, Jakus Jenő, a külügyminisztérium csoportfőnöke.” A dokumentum nincs aláírva.

Az intézet működési feltételei

Tárgyi feltételek

Az intézet – a német fél ajánlatának megfelelően – Berlin új városközpontjában egy reprezentatív épülettömbben három szinten nyer elhelyezést. A felajánlott helyiségek alapterülete 2686 m², ebből az üzlet 610 m². A helyiség célszerű kihasználása és az üzemeltetési költségek csökkentése céljából a helyiségben nyernek elhelyezést az IBUSZ és a MALÉV irodái is mintegy 125 m² alapterülettel.

Az intézet keretében kb. 330 m²-es kiállítási terem és 130 fő részére vegyes használatú (filmvetítés), hangverseny, előadás, találkozók rendezésére szolgáló terem, továbbá könyvtár és olvasóterem működik, itt kapnak elhelyezést az irodák, raktárak és szociális helyiségek.

A nyers épület átadásának határideje 1969. október 7. Az intézetet a terület teljes rendezése során 1970. augusztus 20-án kívánjuk megnyitni.

Részből az intézeti tevékenységhez kapcsolódó, részben a hazai igényű devizás kiküldetések (előadóművészek, kiállításrendezők, előadók, illetve tartós tanulmányutasok, ösztöndíjasok elszállásolása) zavartalan és anyagilag előnyös megvalósítása céljából az intézet mellett három darab kétszobás lakás berendezését tervezzük.

Személyi feltételek

Az intézet széleskörű és sokrétű – berlini, vidéki és nyugat-berlini – tevékenységét figyelembe véve mintegy 15 fő (igazgató, igazgatóhelyettes, három politikai munkatárs, valamint nyolc-tíz főnyi gazdasági, adminisztratív és kisegítő személyzet) alkalmazásával kell számolni, ebből öt fő hazai kiküldése szükséges.

Anyagi feltételek: (a rendelkezésre álló adatok alapján tájékoztató jelleggel összeállított költségvetés)

Az intézet egyszeri beruházási (kiegészítő építési és beszerzési) költségei:

Építési költségek:	3 750 000 Ft
Beszerzési költségek:	
Bútorzat NDK-ból:	1 260 000 Ft
Szakmai felszerelés Budapestről:	1 580 000 Ft
	2 840 000 Ft
Szállítási költség:	100 000 Ft
Kihelyezett 5 család egyszeri beruházási költségei:	30 000 Ft
Összesen:	6 720 000 Ft

A fenti összegnek mintegy 2/3 része DMO-ban,⁴¹ illetve rubelben biztosítandó.

---

⁴¹ Deutsche Mark Osten.

Fentiekén kívül az épületben elhelyezkedő egyéb magyar szervek beruházási és beszerzési költségei:

Kultúra Külkereskedelmi Vállalat:	880 000 Ft	
IBUSZ RT.:		80 000 Ft
MALÉV:		85 000 Ft
IBUSZ RT és MALÉV közös költsége:		135 000 Ft
Összesen:		1 180 000 Ft
azaz a teljes objektum beruházási és beszerzési költségeinek összkihatása		7 900 000 Ft

A kereskedelmi részleg berendezése és üzemeltetése a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat anyagi eszközeit terheli. A kereskedelmi tevékenységgel összefüggő pénzügyi kérdéseket a Vállalat és a Művelődésügyi Minisztérium a Pénzügyminisztériummal közvetlenül egyeztetik.

Az IBUSZ RT. és a MALÉV helyiségeinek berendezési és üzemeltetési költségei az illetékes vállalat anyagi eszközeit terhelik. Az IBUSZ RT. és a MALÉV vezetői a vállalatot terhelő összegek viselésével egyetértenek.

- a. Az intézet évenként ismétlődő fenntartási költsége 2 200 000 Ft. Minthogy ennek az összegnek jelentős részét a bérleti díj képezi (évi kb. 900 000 Ft a budapesti NDK Centrum évi 540 000 Ft bérleti díjával szemben) kezdeményezni kívánjuk, hogy bérleti díj fizetésétől kölcsönösen tekintsünk el.

Az előterjesztettek alapján kérem, hogy a Gazdasági Bizottság hozza meg a következő határozatot.

II.

A Gazdasági Bizottság ..../1969. sz. határozat⁴² a berlini Magyar Kultúra Háza beruházási és működési költségeiről.

A Gazdasági Bizottság

1. hozzájárul Berlinben Magyar Kultúra Háza létesítéséhez
2. felhatalmazza a pénzügyminisztert, hogy a létesítéshez és működéshez szükséges összegek folyósításáról a szükséglet szerint gondoskodik, minden tekintetben törekedve a viszonyosság elvének érvényesítésére.⁴³

⁴² A GB. 10.141. sz. határozata, 1969. június 18. MNL OL XIX-A-33-a-BMKH építése-1003/1969. (179. d.)

⁴³ Ezt az álláspontot megváltoztatták, amikor az üzletben az árukontingensnél épp a magyar fél nem akarta a viszonyosságot.

3.

Jelentés a Berliini Magyar Kultúra Háza 1970–1971 tevékenységéről⁴⁴

[Berlin,] 1971. [dátum nélkül]

MNL OL XIX-A-33-a-BMKH-1969-1976-Jelentés-1971 (179. d.)

A most lezáruló időszak az NDK belső és nemzetközi helyzetének igen eredménydús éve és a magyar–NDK kapcsolatok alakulásának is átlagon felüli periódusa volt. (25. évforduló; mindkét párt, továbbá az SZKP és több testvérpárt kongresszusa; NDK–NSzEP kapcsolatok fejleményei stb.) Mindezek az események természetesen segítettek a szocialista országok általános politikai, ezen belül a kulturális együttműködés fokozását. A fogyatékoságok ellenére a vázolt időszakban a magyar–NDK kulturális kapcsolatokban is érzékelhető fellendülés tapasztalható (nagy együttesek cseréje; számos rangos kiállítás; kulturális napok; nem utolsó sorban Aczél elvtárs látogatása). Mindezek természetes befolyásolói voltak az intézeti tevékenységnek is.

A vázolt idő az intézet életében nyilvánvalóan csak a maga sajátosságaival, alapvetően mint a tapasztalatszerzés, a kapcsolatok kiépítésének és a rendszeres munka beindításának idejeként értékelhető. Ezt nem pusztán az a körülmény indokolja, hogy az intézet még mindig nem rendelkezik saját épülettel, hanem a szakmai és kisegítő személyzet csaknem teljes hiánya és főképpen a szaktárgyi feltételek igen szűkös volta. Mindezek ellenére elmondható, hogy a BMKH a most lezárt évadban saját rendezvényeivel is értékelhető propagandamunkát végzett, s tevékenysége nem korlátozódott az ismerkedés–tapasztalatszerzés területére. A munka beindítása ilyen körülmények között is feltétlenül hasznos volt.

Ismerkedés–tapasztalatszerzés, kapcsolatok teremtése

Bár az intézet létét és tevékenységét kétoldalú államközi okmány a mai napig – sajnálatos módon – nem szabályozza, a BMKH tényleges létezését és tevékenységét az NDK illetékes állami és társadalmi szervei tudomásul vették, a legfontosabb helyeken jegyzik a BMKH munkáját. Ezt mutatja az a tény is, hogy a politikai jellegű rendezvényeinken (25. évfordulós kiállítás; Köpeczi Béla előadása a tudománypolitikai irányelvekről; konzultáció a tömegkultúra időszerű kérdéseiről stb.) a Liga⁴⁵ és szakmai szervek mellett rendszerint részt vettek a NSzEP és a Külügyminisztérium munkatársai is.

Nyilván ez az érdeklődés annak is szól, milyen politikai platformmal kezdi munkáját a BMKH. Mindenesetre elmondható, hogy intézetünk a legfontosabb felügyeleti és társszervekkel jó hivatali, esetenként baráti kapcsolatban van. A továbbiakban kama-

⁴⁴ Bár a jelentés azon példánya, amelyet föllettem, nincs aláírva, azt minden kétséget kizáróan Hegedűs Gyula, a Berliini Magyar Kultúra Háza első igazgatója írta. Hegedűs személyére vonatkozóan részletesebb információkat mindeddig nem sikerült föllelni. MNL OL XIX-A-33-a- Személyzeti-Hegedűs Gyula-1969-1970. (1315. d.)

⁴⁵ Liga für Völkerfreundschaft.

toztatható kontaktust teremtettünk a tömegtájékoztatói szervek (TV, rádió, sajtó), valamint a kulturális-tudományos élet (Kulturbund, Akademie der Wissenschaften, Akademie der Künste, művészeti szövetségek, Staatsbibliothek, Magistrat stb.) számos képviselőjével. Nem utolsó sorban az eltelt egy év folyamán írásos-személyes kapcsolatot létesítettünk az NDK mintegy 120 kulturális intézményével, s összeállítottuk a kulturális-oktatási-tudományos élet intézményeinek szakosított címjegyzékét. Ez a már működő (csehszlovák, lengyel, bolgár) intézetek tapasztalatait figyelembe véve olyan alapot jelent, amelyre a BMKH későbbi rendszeres tevékenységét nyugodtan építhetjük. Kapcsolataink zöme a mi kezdeményezésünkéből ered; a BMKH létezéséről ugyanis az érdekelt szervek és intézmények NDK részről érthetően, még nem kaptak tájékoztatást.

Propagandatevékenység

Az intézet tevékenységét vázlatosan a melléklet tükrözi.⁴⁶ Magától értetődő, hogy a tevékenység a kimutatásnál lényegesen szélesebb körű, s főleg, hogy a rendezvények értéke nem mérhető pusztán a résztvevők számán. Egyes rendezvények jellege (pl. szakmai témáról konzultáció szakemberekkel) eleve feltételezi a zártkörülséget és a viszonylag kisebb létszámot.

Rendezvényeink száma – tekintve, hogy lényegében 1970 decemberétől beszélhetünk rendszeres életről – belső lehetőségeinkhez mérten magasnak, a tényleges igényekhez mérten viszont csak elenyészőnek mondható. Mostoha körülmények között, de 1970 óta a MÖWE Klubban havonta voltak rendezvényeink (filmvetítés, kiállítás, koncert).

Mint a mellékletből megállapítható, rendezvényeink eszmei, politikai irányultsága megfelelt tágabb politikai törekvéseinknek. Elmondható, hogy az olcsó szórakoztatás, vagy az idegenforgalmi propagandánál való megrekedés nélkül programunk politikailag igényes volt: társadalmi valóságunk reális bemutatására törekedtünk, kerülve a félreértésre és ellenszenvre tápot adó művek vagy tendenciák propagálását. Ilyen megfontolásból zárt szakmai körben mutattunk be egy-egy alkotást, vagy anyagot (pl. „Fényes szelek”, „Extázis” vetítése a Filmművész Szövetségben; a mai grafikai kiállítás megrendezése a Művészeti Dolgozók Szakszervezetének Klubjában stb.). Mindezzel elértük, hogy az illetékes szervek részéről egyetlen rendezvényünket sem érte politikailag elmarasztaló megjegyzés. Ez nem jelenti azt, hogy minden bemutatott alkotással részleteiben is egyetértettek (pl. túl pesszimistának találták az „Eljött a Tavasz”-t;⁴⁷ destruálásra alkalmasnak a „Szemüvegesek”⁴⁸ egyes „bemondásait”; ezúttal is jelezték kételyeiket

⁴⁶ Az Összesítés a BMKH 1970/71. évi tevékenységéről című mellékletben felsorolják a rendezvények műfaját, témáját, helyét és a résztvevők számát. Eszerint az adott időszakban két előadást, két koncertet, öt író-olvasó találkozót, öt kiállítást rendeztek és 14 filmet vetítettek le. MNL OL XIX-A-33-BMKH-1969-1976-Jelentés-1971. (179. d.)

⁴⁷ Dobozy Imre drámája, amelyben egy szétvert magyar gyalogszázad tagjai a '60-as években azért gyűlnek össze, hogy a második világháborúban meghalt társaikért emléktáblát állítsanak. A találkozás során az életben maradtak egymást vádolják a végzetes nap eseményeiért, ezért elhatározzák, hogy szóról szóra, mozzanatról mozzanatra rekonstruálják az utolsó nap eseményeit.

⁴⁸ Simó Sándor 1969-ben készült első nagyjátékfilmje, amelyben Valkó László fiatal építész (Bujtor István) egy tervezőintézetben dolgozik. A sok gépies munka után úgy tűnik, végre nagy feladatot kap, megter-

a tudománypolitikai irányelvek egyes tételeinél – a tudományos szabadság értelmezése –, stb.), a rendezvény helyességét azonban az említett esetekben utólag sem vitatták. A korábban jelzett és nem csekély hiányosságok ellenére politikailag legjelentősebb rendezvényünk az évfordulós kiállítás volt.

Ismereteink szerint első alkalommal történt, hogy a szocialista Magyarországról ilyen átfogó kiállítást láthatott az NDK közönsége. Nem kevésbé értékesnek tartjuk, hogy közvetlen közreműködésünkkel, augusztus 19-én az NDK TV esti műsorában filmjeink alapján összeállított 45 perces adást sugároz Magyarországról.

Csak elismerően szólhatunk rendezvényeink, illetve a bemutatott alkotások művészi színvonaláról és az előadók teljesítményéről. A témában jártas szakemberek egyértelmű elismeréssel szóltak Köpeczi Béla,⁴⁹ Péter József⁵⁰ és Poszler György⁵¹ előadásáról. Összetételében talán nem a legszerencsésebb, de színvonalban vitán kívül rangos volt az író delegáció; mindhárom koncertünk szép szakmai sikert eredményezett. Ezúton is köszönetet mondunk a gondos kiválasztásért, a szakembereknek pedig a színvonalas teljesítményért és a mindenkor tapasztalt dicsérendő emberi-politikai-etikai magatartásért. Külön elismeréssel kell említést tennünk Köpeczi Béla tevékenységéről, aki két és fél nap alatt három rendezvény előadója volt, s ezen kívül szakmai konzultációt folytatott a NSzEP KB kulturális osztályának vezetőjével, a Deutsche Akademie der Wissenschaften főtitkárhelyettesével, a KB mellett működő Akademie der Gesellschaft-wissenschaften vezető képviselőivel, interjút adott a rádióknak.

A rendezvények látogatottsága, érdeklődés a BMKH tevékenysége iránt

Rendezvényeink látogatóinak összlétszáma – az első kifejezetten átmeneti év és szűk keretben folytatott tevékenység fényében – igen biztató. A számszerűség értékét növeli, hogy olyan rétegekhez és helyekre jutott el a tevékenység révén a magyar kultúra és egyáltalán a mi valóságunk híre, amelyek a munkatervi kulturális együttműködés csatornáinak számára lényegileg zárva voltak és többnyire úgy is maradnak. Berlin, Leipzig és Drezda mellett e szűkre szabott munka ellenére olyan helyek is bekapcsolódtak az ismerkedés körébe, mint Magdeburg, Karl-Marx-Stadt, Greifswald, Potsdam, Güstrow, Weimar, Hoyerswerda, Vetschau, Jena stb. A földrajzi kör tágulásán túl természetszerűen bővült a társadalmi kör, elsősorban a vidéki értelmiség, de a hazánk iránt érdeklődő egyszerű dolgozók soraiban is. Örömmel nyugtázható, hogy a rendezvényeket mindig jó hangulat, eleven érdeklődés és a kapcsolatok további tartására törekvés jellemezte. Különösen bensőségesek voltak és maradandó élményt, a rendezvény jellegétől függően hasznos szakmai ismereteket nyújtottak a szűkebb körű, baráti beszélgetésre is alkalmas összejő-

---

vezheti élete első házát. Igaz, csak egy lakótelepi panelházat, de Valkó hisz saját ötletességében és tehetségében. Ambiciózus megoldásait azonban sorozatosan elutasítják.

⁴⁹ Köpeczi Béla (1921–2010) irodalomtörténész, történész, művelődési miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. <https://akademikus.mtak.hu/adatlap/kopeczi-bela-2/> (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

⁵⁰ Péter József (1911–1976) zenepedagógus.

⁵¹ Poszler György (1931–2015) Széchenyi-díjas magyar irodalomtörténész, esztéta, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. <https://akademikus.mtak.hu/adatlap/poszler-gyorgy> (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

vetelek (szakmai találkozók, magyar estek). A látogatottságot érzékelhetően befolyásolta – és ez saját épület birtoklása idejére is fontos tanulság –, hogy számos rendezvényt a természetes NDK-partnerszervvel közösen szerveztünk (Írószövetség, Kulturbund Kiadó, értelmiségi vagy üzemi klub, helyi múzeum stb.), másrészt a rendezvényt is igyekeztünk oda vinni, ahol annak közönsége van.

Fentiek mellett tárgyilagosan meg kell mondanunk, hogy munkánknak a kezdeti stádiumban sem szükségszerű hiányosságai is voltak.

Noha valamennyi rendezvényünk fontos és hasznos témát ölelt fel, tevékenységünk összességében túlságosan az értelmiség felé irányult, s mint a mellékletből is kitűnik, kifejezetten a fizikai dolgozók részére önálló programunk nem volt. (Ezen az sem változtat, hogy az évfordulós kiállítás látogatói között főleg vidéken, nyilván jelentős számban voltak kétkézi dolgozók.)

Munkánkban nem kapott súlyának megfelelő helyet az ifjúság, ennek okára azonban még visszatérünk. Az idő rövidsége miatt sem tudtunk még érdemi tevékenységet kifejteni, egy-egy szűkebb társadalmi réteg vagy szervezet keretében.

Szerény lehetőségeink ellenére bővíteni lehetett és kellett volna a vidéki tevékenységet. Sajnos nem minden alkalommal sikerült optimálisan kiválasztanunk a rendezvény időpontját, nem találtuk meg a mozgósítás leghatásosabb eszközeit.

E fogyatékoságoknak az intézet épületének hiányán túl elsődlegesen hazai okai vannak. Mint újonnan nyíló intézet eleve a propagandamunkának semmiféle szaktárgyi feltételével nem rendelkeztünk, s ezek megteremtése igen lassan halad. Intézetünknek ugyan már 21 játék- és 40 db kisfilmje van, a mai gazdasági-kulturális élet bemutatásához egyetlen igazán használható filmünk sincs, míg a 40 kisfilmből legalább 10 a néptánc, népművészet tárgykörébe tartozik. (A mellékletben szereplő filmprogram nagy részét érthető módon nem saját anyagból, hanem hazai és NDK szervek segítségével realizáltuk. Az igazsághoz tartozik, hogy két esetben rövid időre kaptunk filmet a Kulturális Kapcsolatok Intézetétől.) Sajnos jelenleg nemigen állunk jobban kiállítási anyaggal sem. Az évfordulós kiállításon kívül két db nagy azonos témájú fotósorozattunk és egy szép, de igen kisméretű bélyegkiállításunk van. Aligha kell magyarázni, hogy ebből az anyagból szélesebb körű és társadalmi rétegekre adaptált színvonalas propagandát folytatni nem lehet. Külön gond, hogy az ifjúság számára sem filmjeink, sem kiállítási anyagaink nincsenek.

(Megjegyzésül: mind a Csehszlovák, mind a Lengyel Centrum is 30 játékfilmmel, legalább 10 képzőművészeti és mintegy 30 fotókiállítással dolgozik; a berlini üzleten kívül havonta átlag 10-10 helyen árusítanak. E volumenek mögött alig marad el a bolgárok nemrég nyílt intézete.)⁵²

---

⁵² A két bekezdéshez kézírással lapszéli jegyzetet fűztek a KKI-ben: „S a többi harminc? Milyen kritérium alapján ítél Hegedűs elvtárs? Tévedés! Mióta dolgozik a két intézmény?”

Az NDK-ban élő magyarok és a BMKH

Az egyébként is szűkös szaktárgyi feltételeink nem teszik lehetővé, hogy az NDK-ban tartósan dolgozó 13 000 fiatal és 1500 felnőtt szakmunkás, továbbá mintegy 200 letelepedett magyar állampolgár kulturális igényeit kielégíthessük. E témában lényegében az intézet feladata is tisztázatlan. Ugyanakkor teljesen jogosnak kell elfogadnunk az érdekeltek, valamint a kolónia pártbizottságának ezt a határozott kérését, hogy a kint lévő magyarok kulturális ellátásának bázisa legyen.

Jelenleg az a helyzet, hogy a nyugat-berlini csekély számú és nyilván más jellegű magyar kolónia rendszeresebb és színvonalasabb kulturális ellátásban részesül hazai szerveink részéről, mint az NDK-beli magyar tömegek. Reálisan számolnunk kell azzal is, hogy ez a téma nem csupán önmagában jelentős. Az NDK nagy városaiban és üzemeiben jelenlévő magyarok egyben igen jó és természetes hidat jelentenek az NDK lakosság, főként az ipari munkásság és a műszaki értelmiség felé. (A magyar szakmunkások révén Hoyerswerdában szervezett Magyar Kulturális Hetekhez a város vezetősége készpénzben 12 000 márkát biztosított, díjtalanul rendelkezésre bocsátotta a városi múzeum helyiségeit és teljes személyzetét, a rendezvénysorozat nyitására a polgármester és a város teljes állami-társadalmi vezetősége részt vett: az üzemi támogatás legalább ilyen mértékű volt. A rendezvény igen sokban segítette az ott dolgozó magyarok és az NDK szervek kapcsolatát, egyben számunkra rendkívül sokrétű megnyilvánulási lehetőséget jelentett, amit önerőből szinte meg sem tudnánk teremteni.) Nagyon hasznosak voltak a fiatalok részére szervezett író-olvasó találkozók, a Szepesti Györgytől⁵³ ajándékba kapott baráti est. Az intézet minden anyagával és erejével kezdeményezően így igyekszik segíteni, jelenlegi adottságaival azonban e témával nem tudhat megbirkózni. Mellesleg nem is indokolt, hogy a feladat anyagi terheit is a KKI és a BMKH vegye magára, hiszen – gazdasági vállalkozásról lévén szó – a kiküldő szervek (TESCO, Munkaügyi Minisztérium), valamint a SZOT és a KISZ ehhez megfelelő alappal rendelkeznek. A BMKH – a teljes kiépülés után – alapvetően a fiatalok kulturális öntevékenységének segítségét, a kulturális ellátás tervezését, s részükre érkező kulturális javak szakszerű kezelésének és felhasználásának irányítását, segítségét vállalhatja.

Nyugat-Berlin

A KKI elnökének és a külügyminiszternek együttesen kiadott utasítása szerint az intézeti tevékenység hatálya kiterjed Nyugat-Berlinre is. A KKI – Demeter elvtárs⁵⁴ – szóbeli intenciója értelmében azonban a magunk részéről mindeddig rendezvény szervezését nem kezdeményeztük.

Központi utasításra és a KKI nevében eljárunk a nyugat-berlini magyar filmhét ügyében és ugyanilyen jelleggel részt vettünk a Bartók-rendezvény szervezésében, valamint az Akademie der Künste és a KKI kapcsolata tartásában. E kérdésekben a korábban

⁵³ Szepesi György (1922–2018) sportriporter. <https://rubicon.hu/cikkek/1922-februar-5-szepesi-gyorgy-szuletese> (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

⁵⁴ Demeter Sándor, a KKI alelnöke.

küldött írásbeli anyaghoz képest újabb közlendő nincsen. A fenti intenciók helyességét változatlanul fenntartva, kívánatos lenne, hogy a másik féltől eredő kezdeményezésekben operatívabban szülessék állásfoglalás. A rendezvény megtartását szorgalmazó javaslat ugyanis ilyen esetben is csak a nagykövetség vezetőivel egyeztetve, igen gondos mérlegelés alapján születik (beleértve a baráti országok tapasztalatának és a konkrét kérdésbeni véleményüknek a számbavételét is). A hosszú bizonytalanság érthető módon nem használ az így kialakult kapcsolatoknak.

4.

Jelentés a Magyar Kultúra Háza tevékenységéről (1973. II. 1. – V. 31.)⁵⁵

[Berlin,] 1973. május 25.

CHB Archivum BMKH iktatatlan iratai

Mint ismeretes, a Magyar Kultúra Háza ez év január végén nyitotta kapuit, tehát mindössze négy hónapos tevékenység van mögötte. Ezért elmélyült elemzés készítése helyett ma inkább a kezdeti tapasztalatok számbavétele reális. Tapasztalataink olykor néhány eseten alapulnak, amikor véletlenszerű elemek az eredményt erősen befolyásolhatják. Ezek azonban döntően a részleteket érintik, tevékenységünk egészéről egy mértékadó összkép megrajzolható.

Az intézet hivatalos nyitóünnepsége jól sikerült: az NDK párt- és állami szervek képviselői a tervezett szinten és a vártnál valamelyest nagyobb számban megjelentek; mind a hivatalos rész, mind a kulturális program és vendéglátás rendben, gördülékenyen ment végbe. Lényeges fogyatékosága volt, hogy az üzletet minden erőfeszítésünk ellenére nem tudtuk egyidejűleg megnyitni.⁵⁶

Intézetünk az elmúlt négy hónap alatt több mint 70 rendezvényt szervezett, s a látogatók száma 12-13 000 körül van, a vidéki kiállítások és filmvetítések száma nélkül. Bár ennek mintegy háromnegyed része a kiállításokra esik, a látogatottsággal elégedettek vagyunk. Rendezvényeinket elég nagy számban eleve szűk szakmának szántuk a téma jellegénél fogva és a színvonalcsökkentés elkerülés végett. A résztvevők száma ehhez képest igen jó, például Ortutay⁵⁷ professzor találkozója a finn-ugor szakemberek-

⁵⁵ A dokumentumon kézírással a következő szöveg olvasható: „Kérem szig.titkosra iktatni. A nagykövetség is megvitattott hivatalos változat.” A dokumentum nincs aláírva, annak írója azonban minden bizonnyal Hegedűs Gyula igazgató volt. A „Melléklet”-et nem közlöm, az abban foglaltakat alább összefoglalóan felsorolom.

⁵⁶ Az 1973. január 25-én 11 órakor megtartott ünnepségen Kovács Imre üdvözlő szavait követően Rosta Endre, a magyar küldöttség vezetője és Paul Wandel, a Népek Barátsága Ligájának elnöke tartott beszédet. A meghívásnak mintegy 140-150 személy tett eleget. A meghívottak listáját lásd CHB Archivum BMKH iktatatlan iratai, 1973. január 23. – MNL OL XIX-J-1-j-NDK-108-78 (00858/1)-1973. (83. d.)

⁵⁷ Ortutay Gyula (1910–1978) művelődéspolitikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter, néprajztudós. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/o-77160/ortutay-gyula-771EF/> (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

kel; műfordító találkozó stb. Másrészt az általános közönségnek szánt rendezvényeink látogatói nagyrészt a magyar kultúra és az adott műfaj iránt komolyan érdeklődő embe-
rekből, főleg fiatal értelmiségiekből kerülnek ki. Igaz a képet kedvezően befolyásolhatja az a tény, hogy Berlinben szép számmal élnek konzuli útlevelés magyar állampolgárok – jelentős hányaduk szintén fiatal értelmiségi –, akik rendezvényeinknek és egyáltalán intézetünknek gyakori látogatói. Ezt azonban eredménynek és nem fogyatéknak tekintjük.

Örvendetesnek tartjuk, hogy rendezvényeinken – a témától függően – sűrűn üdvö-
zölhetjük az adott szakma képviselőit (költőket, műfordítókat, nem csupán hallgatók-
ként, hanem mint egy-egy rendezvény előadója, szerzője), a KB, a Külügyminisztérium,
a Liga, a Nationale Front, a Művészeti Akadémia és más intézmények munkatársait.
A kezdeti időben talán a Kultúrügyi Minisztérium képviselőit a feltételezettnél rit-
kábban.

A látogatottság értékét növeli az a körülmény, hogy ezt eszmei-művészi szempont-
ból igényes, színvonalas rendezvényekkel értük el. Mint a mellékletből⁵⁸ rekonstruálha-
tó, a komoly műfaj valamennyi művészeti ágazatban uralkodott, a szórakoztató műfaj
az indokolt mértékben sem volt képviselve, ami hosszabb távon se nem helyes, se nem
tartható. Szakmailag kívánnivalót mindössze egy-két rendezvény hagyott maga után:
a „Budapest” fotókiállítás technikai kivitelezése miatt, ami természetesen az esztétikai
színvonalat is lerontotta. A „negyedszázadunk társadalmi fejlődésének tükröződése...”
bevezető előadás⁵⁹ elnagyoltsága miatt. Nagyjából ugyanez áll a „Magyar novella ma”
előadásra⁶⁰ is. Végül a gyenge otthoni fordítás (sajnos alig érkezett otthonról előadás
elfogadható fordításban!) és a szintén nehézkes előadásmód a „Népművészeti hagyó-
mányok...”⁶¹ témából. Ezekről eltekintve rendezvényeink színvonala az igényes várako-
zásokat kielégítette. Ezek közül is külön említést érdemelnek az alábbiak: „Oktatás-
politikánk időszerű kérdései”; „Magyarország a szocialista országok közösségében”;⁶²
a neves NDK műfordítókkal rendezett Illyés-est; Franz Fühmann⁶³ szerzői estje; kon-
certjeink és azok előadóművészei; a finnugristákkal tartott összejövetel stb.

Nyugodtan elmondható, hogy rendezvényeink eszmei-politikai jellege összességé-
ben, de részleteiben is szintén megfelelt nemcsak a közönség, hanem a szakmai és hiva-

⁵⁸ Eszerint összesen 19 filmet vetítettek, amelyet 1300 ember nézett meg. Az öt kiállítást mintegy tízezer látogató tekintette meg, a négy koncerten és hat irodalmi esten ezer érdeklődő vett részt. A kilenc, kü-
lönböző témában megtartott előadás 600-700 látogatót vonzott.

⁵⁹ Az előadó személyét a programfüzetben sem nevezik meg. <https://kisebbssegkutato.tk.hu/adatbazis/magyar-kultura-haza-berlin-rendezvenyei> (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

⁶⁰ Az előadó személyét a programfüzetben sem nevezik meg. <https://kisebbssegkutato.tk.hu/adatbazis/magyar-kultura-haza-berlin-rendezvenyei> (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

⁶¹ Az előadó személyét a programfüzetben sem nevezik meg. <https://kisebbssegkutato.tk.hu/adatbazis/magyar-kultura-haza-berlin-rendezvenyei> (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

⁶² Mindkét előadást Kornidesz Mihály tartotta, aki ekkor az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály helyettes vezetője volt. <https://www.kommunizmuskutato.hu/eletrajzok/kornidesz-mihaly> (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

⁶³ Franz Fühmann (1922–1984) író, költő, műfordító, esszéista. <https://www.deutsche-biographie.de/db0050087.html> (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

tali szervek elvárásainak is. Rendezvényeinket azok politikai tartalma, előadásmódja, előadóink és művészeink magatartása miatt elmarasztalás nem érte, elismerés annál inkább.

S mégis e pontnál keresendő tevékenységünk gyengéje, abban, hogy rendezvényeink tematikailag csaknem teljesen a kultúra területére korlátozódtak és a nagyközönség részére nem adtak betekintést mai társadalmi-politikai-gazdasági életünk sokszínűségébe és küzdelmeibe. Bár az idő rövid volt és két ilyen rendezvény (a híradástechnikai ipar – közúti járműgyártás) elmaradt, ezt a hiányt ezekkel a körülményekkel sem lehet magyarázni. (A Budavox Vállalat⁶⁴ rendezvénye kifejezetten csak szűk szakmának szólt.) A gondot növeli, hogy számos olyan rendezvényünk, amely kifejezetten ilyen célzatú volt, például ifjúsági brigádokkal baráti találkozó, részben gyermekrendezvények, megfelelő segédanyagok (filmek) hiányában ilyen szempontból féloldalassá válik. Erősen társadalmi töltésű játékfilmjeink régiek – erre még visszatérünk –, így szintén nem tudtak a célnak megfelelni. Ugyancsak e témát sújtja leginkább az információs anyagok (kulturált kivitelű broszúrák, prospektusok, fotók) hiánya. Ami van, azt zömmel az IBUSZ készítette nyugati turisták számára.

Néhány főbb rendezvénycsoportunk vázlatos jellemzése:

Kiállítások:

Az idő rövidségére való tekintettel és mert a szakterület nem tudott az ipari, gazdasági élet területéről színvonalas kiállítást adni, a jelzett összeállítás tematikailag az első négy hónapra elfogadható volt. (A szezon végéig még hátravan az Iparművészeti Főiskola növendékeinek anyaga; „Római-kori ásatások” fotókiállítás és a VIT idejére a KISZ KB kiállítása az ifjúság életéről). Szerencsésnek mondható a Gádor-kiállítás⁶⁵ az intézet nyitása alkalmából. A már nem fiatal művész modern és színvonalas anyaga a szakma és a közönség részéről egyöntetű elismerést váltott ki. Mint műfaj külön jól érvényesült a kiállítóteremben. Dicséret illeti Maróti Ibolyát⁶⁶ az anyag igen tetszetős rendezéséért. Merőben más, de széles közönségnek okozott osztatlan örömet a bélyegkiállítás, amelynek kulturált megrendezéséhez – a MABEOSZ – az NDK Bélyeggyűjtők Szövetségtől messzemenő segítséget kaptunk.

Igen értékes és sikeres vállalkozásnak ígérkezett a 2 világháború közötti képzőművészeti anyag bemutatása. Nagy kár, hogy az otthon tetemes összegért készítettet és az anyaggal egyidőben megküldött installáció gyártási hiba miatt használhatatlan volt és a művek egyharmadát alkalmi installáció igénybevételével sem tudtuk bemutatni. Ezen

⁶⁴ A Telefongyár, a Beloiannisz Híradástechnikai Gyár (BHG) és az Orion Rádió és Villamossági Gyár külkereskedelmének lebonyolítására 1967-ben alapított közös vállalat. <https://ceginfo.hu/ceg-adatlap/budavox-hiradastechnikai-kuelkereskedelmi-reszvenytarsasag-0110040995.html> (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

⁶⁵ Gádor István (1891–1984) keramikus. https://www.kormendigaleria.hu/muvesz/gador_istvan.html (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

⁶⁶ Személyére vonatkozó egyéb információt nem sikerült föllelni.

a rendező (Gerevich Éva)⁶⁷ nem tudhatott segíteni: a rendezést és kényszerkiállítást diszkrétan elvégezte.

Az általános részben jelzett fő gond ide is érvényes – a továbbiakban féléves időszakra ilyen kiállítási tematika túl szűk, a külön-külön értékes kiállítások összehatása nem segítheti eléggé alapvető célkitűzéseink megvalósítását.

A „Budapest” fotó- és Petőfi táskakiállítás egyaránt arra figyelmeztet, hogy ezzel a technológiával ilyen célra nem szabad kiállítást készíteni, mert az kulturálatlan egyetlen alkalommal sem mutatható be.

Nagyobb gondot kell fordítani bemutatandó kiállításaink propagálására, az ehhez szükséges katalógusok vagy alapvető anyagok, ismertetőik időbeni megküldésére. Ennek hiánya a bélyegkiállításon is érződött, s legutolsó kiállításunkhoz is méltatlan volt a stencilezett ismertető.

Filmrendezvényeink jegyzéke önmagáért beszél. Helyes volt, hogy nem egyszerűen filmek egymástól független bemutatására törekedtünk, hanem részben egy összefüggő sorozatot indítottunk. A témaválasztás („Negyedszázadunk társadalmi fejlődése a filmművészetben”) is jónak bizonyult. Valószínű, hogy egy későbbi indítás, mikor az intézet valamennyire bejáródott, jobb lett volna. Az első előadásnál műszaki hiba is adódott. A bevezető előadás gyengéjéről már szoltunk. Néhány film időbeni megérkezésének hiánya miatt kezdetben többször a meghirdetett program megváltoztatására kényszerültünk. Ennek ellenére komoly érdeklődés volt.

Az alapvető probléma az, hogy a sorozat mellett nem tudtuk közönségünk és a szakma igényeit új, valóban mai filmekkel kielégíteni. Filmjeink átlagéletkora meglehetősen „magas”. E filmeket a szakma és a közönség értékeli, de már különböző úton-módon korábban megismerte. Zömüket a Filmművészek Szövetségében és a filmklubok egy részében már jóval az intézménynyitás előtt bemutattuk, jónéhányat a nyugati TV is közvetítette.

Ezen az NDK Filmarchívumával kialakult jó kapcsolat – mint látható, a filmek nagy részét ezen keresztül szereztük – sem változtatható, hiszen ott is ez az anyag található. Mivel a rendezvénylista a bemutatás sorrendjét is tükrözi, a látogatási szám alakulása e probléma állandó növekedését is érzékelteti. Nem véletlen, hogy a „Szindbád”⁶⁸ – mint legújabb filmünk – telt ház előtt ment.

Filmállományunk szegénysége nem kevésbé áll a rövidfilmekre. Noha mintegy 90 rövidfilmünk van, a társadalmi-gazdasági területet a „vegyipari beruházások 1968-ban” és a „20 év a mezőgazdaságban” képviseli, ugyanakkor 6 rövidfilmünk van a néptáncról. Egyetlen kisfilmünk sincs az ifjúságról vagy a gyermekek és az ifjúsági szervezet életéről. Az országismertető filmek java részét az OIH készítette, ezért céljainknak nehezen felelnek meg.

⁶⁷ Gerevich Éva (1945–) művészettörténész, ekkor a Nemzeti Galéria munkatársa. /https://epa.oszk.hu/03300/03329/00010/pdf/EPA03329_enigma_no_95_051-060.pdf (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

⁶⁸ Huszárik Zoltán filmje (1971).

Tematikában, műfajban és színvonalban egyaránt jónak minősíthetjük irodalmi és zenei rendezvényeinket. Bár az előkészítés késedelmissége miatt esetenként a látogatók száma ezt nem tükrözi, a rendezvényeink – a már jelzett „A magyar novella ma” kivételével – mindig szép sikert jelentettek. Várakozáson felül jó volt a Budapesti Kamarazenekar modern magyar zeneművekből összeállított műsorának fogadtatása. Értékesnek tartjuk az NDK Zeneművészek Szövetségével és a Kultúrügyi Minisztériummal a zenei színházak képviselői részére közösen szervezett rendezvényünket a „Magyar Dráma Hete” előkészítése céljából. Megítélésünk szerint intézetünk hasznos segítséget nyújtott a Hány János Komische Oper-beli bemutatójának előkészítéséhez. Reméljük, hogy a júniusra e témában előirányzott rendezvényünk ennek jó folytatása lesz. E rendezvények egyben jelzik azokat a tevékenységi formákat is, amelyekkel intézetünk az alkotói együttműködés kibontakoztatásához hozzájárulhat. Ugyancsak ilyennek tekinthetjük a műfordítókkal és lektorokkal szervezett összejövetelünket, vagy Ortutay professzor találkozóját az NDK finnugristáival a Budapesti Nemzetközi Finnugor Kongresszus előkészítése céljából.

Előadásos propagandánk tematikai összeállítása eleve jónak ígérkezett, a műszaki-gazdasági témakörben elmaradt két előadás azonban erre torzítóan hatott. Hazai előadóink az érintett témákban jó szakembereknek és vitapartnereknek bizonyultak. Ezzel is magyarázható, hogy a rendezvényeinken rendszerint kötetlen és őszinte eszmecsere alakult ki. Egyben az is bebizonyosodott, hogy e rendezvények mindig meghatározott intézményrendszerre és közönségre tervezendők és sajátos előkészítést igényelnek. Társadalmi-politikai témák esetén az eddigieknél jobban lehet és kell élni a társadalmi szervezetek és állami szervek bevonásával is.

Idő, energia, nem utolsó sorban megfelelő anyagok hiányában csak kezdeti lépéseket tudunk tenni az ifjúsági rendezvények szervezésében. A VIT jegyében kezdeményeztük, hogy havonta ajándékműsort szervezzünk egy ifjúsági szocialista brigád részére. Javaslatunkat az FDJ⁶⁹ Berlini Bizottsága nagy örömmel fogadta.

Sajnos itt is szembe találjuk magunkat a témába vágó filmek hiányával, ami e rendezvényeink programját szegényíti. Az ifjúsági munka fontosságára tekintettel e műfajt szeretnénk tartóssá tenni és az ennek megfelelő formákat kimunkálni. Nem lehetünk elégedettek az iskoláskorú gyermekek részére szervezett rendezvényeinkkel sem. A mellékletben látható filmanyag⁷⁰ ugyancsak szegényes és nem sok lehetőséget nyújt hasonló korú gyermekeink és ifjúsági szervezetünk életének sokszínű bemutatására. Feltétlenül

⁶⁹ A Freie Deutsche Jugend (Szabad Német Ifjúság) az NDK egyetlen államilag elismert ifjúsági szervezete. Ehhez kapcsolódóan bővebben lásd <https://www.fdj.de/index.php/startseite.html> (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

⁷⁰ A vetített filmeket – Egri csillagok, A koppányi aga testamentuma, Szegény gazdagok, A kőszívű ember fiai – 370 fiatal nézte meg.

jó kezdeményezésnek ígérkezik a Junge Welt⁷¹ ifjúsági lappal közösen meghirdetett „Ki mit tud Magyarországról?” ifjúsági vetélkedő. A nagyfokú érdeklődés mellett azonban az is felszínre került, hogy a résztvevők ismeretei Magyarországról igen hézagosak. Hasonló rendezvény ismételt szervezése esetén külön gondolnunk kell olyan anyagok összeállítására, amelyek révén a részt venni szándékozók a témában tájékozódhatnak.

A magyar fiatalok kulturális ellátásában intézetünk a valóságos igényekkel megbirkózni nem tudhatott. A fiatalok rendelkezésére bocsátottuk mindazon anyagainkat, amelyek erre alkalmasak és alapfeladataink ellátásának károsítása nélkül biztosíthatók voltak. Magától értetődő, hogy e hónapokban a területtel egyébként is csak járulékosan tudtunk foglalkozni, hisz az intézeti tevékenység folyamatos megszervezése minden erőnket lekötötte. Nem téveszthető azonban szem elől, hogy e kérdés valamelyest rendszeres, átfogó és színvonalas megoldásához illetékes hazai szerveink részéről filmekben, könyvekben, kiállításokban, fotókban és más anyagokban szervezett ellátásra van szükség. Intézetünk e témában mindenekelőtt a kulturális termékek (hanglemezek, könyvek, nép- és iparművészeti tárgyak stb.) helyszíni árusításának megszervezésével tud segítséget nyújtani.

Kezdeti nehézségek után március közepén intézetünkben megindult a magyar nyelv-oktatás. A jelentkezés nagy mértéke – mintegy 450-en jelentkeztek – elképzeléseinket messze meghaladta és a tervezettnél több csoport beindítására kényszerített. 4 csoportban 64 fővel indítottuk az oktatást. A csoportok összetétele igen jónak mondható, zömmel fiatalok és értelmiségiek adják a csoportokat, általános és nyelvi műveltségük kedvező. Örömteli, de nem kis gondot jelent a következő tanév előkészítése tananyagban, oktatásban és tanteremben. A szervezett nyelvvizetés mellett a jelek szerint kívánatos lenne olyan oldottabb összejöveteli formák szervezése is, ahol a már magyarul tudók magyar nyelven ismerkedhetnének a magyar kultúrával és társalgási lehetőséget kapnának. Ebből a szempontból is megfontolandó, hogy meghatározott időközönként magyar nyelvű filmvetítéseket és egyéb rendezvényeket is szervezzünk.

Az intézet könyvtára a saját üzletünkben történt felvásárlással együtt jelenleg 3600 kötetet (nem címet) tartalmaz, ebből mintegy 450 kötet német nyelvű. Állandó olvasóink, illetve kölcsönzőink száma jelenleg 140 fő, mintegy 60%-uk magyar – konzuli útleveles, diák, ifjú munkás –, a 40%-nyi NDK állampolgár, java része értelmiségi. Jónak mondható az olvasóterem látogatottsága is. Főként az ifjúsági vetélkedő hatására ugrásszerűen megnőtt az információs igények száma. Ezt tetézi a VIT-re való készülődés. Sajnos kézikönyvtárunk igen szegényes, s mint már jeleztük, nagyon rossz az ellátottságunk általában információs anyagokban, különösen pedig a legkeresettebb témákban. (Ifjúság és ifjúsági szervezet, gazdaságpolitika, művelődésügy stb.)

---

⁷¹ 1947-ben alapított baloldali, antifasiszta lap, ami még ma is megjelenik. Erre vonatkozóan bővebben lásd https://www.jungewelt.de/ueber_uns/diese_zeitung.php (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

Az üzlet megnyitása óta a május elején végzett hozzávetőleges számítás szerint veszteséges. Ennek oka, hogy a forgalom közel sem éri el azt a szintet, mely mellett a bruttó haszonból fedezhetőek lennének a költségek. Mintegy 50-70%-kal kellene a forgalomnak nőnie ahhoz, hogy nyereséges legyen. A napi átlagforgalom 4000 Marka.

Megoldásként segítséget jelentene, ha a hasonló itt működő külföldi érdekeltségek által élvezett árérésekkel dolgoznánk. Az üzlet teljes létszáma 14 fő, ebből forgalmi dolgozónak tekinthető 9 fő.

Az árviszonyokról általánosságban véleményt mondani nem lehet, tendencia az, hogy a helyi ármunkát végző szervek az itteni árszintet kívánják következetesen érvényesíteni. Ez a törekvés gyakran adminisztratív színezetű, mivel cikkeink nagy része nem összehasonlítható.

Áruellátásunk a hazai szervek részéről látható megértéssel találkozik, de mindig számolni kell azzal, hogy a hazai kereskedelmi vállalatok is termelő problémákkal küzdenek. Erről bővebbet a magyar külkereskedelmi vállalatok tudnak mondani.

Az intézet kapcsolatai az NDK társadalmi szervezeteivel és állami szerveivel.

Az intézet hivatalosan rendszeres kapcsolatot a Ligával tart. E kapcsolatok élők és közvetleneknek, hasznosaknak minősíthetők. Problémáinkkal és igényeinkkel a Liga munkatársaihoz és vezetőihez formalítások nélkül közvetlenül fordulhatunk. Nem hivatalos együttműködésünk a Külügyminisztérium illetékes részlegeivel ugyancsak jó, képviselőik az állami szervek közül leggyakrabban láthatók rendezvényeinken. Véleményükre, segítségükre ugyancsak támaszkodhatunk. Politikai rendezvényeinkhez a párt KB munkatársaitól szintén több esetben segítséget kaptunk, rendezvényeink színvonalát számos alkalommal jelenlétükkel is fémjelezték. A közoktatáspolitikai rendezvényen a KB Közoktatási Osztályának vezetője is jelen volt. Együttműködésünk kialakulóban van a Nationale Front⁷²-tal, az FDJ Központi és Berlini Bizottságával, számos ágazati szervevel és intézménnyel (Kulturbund, művészeti szövetségek, kulturális intézmények stb.).

Munkánk eredményességében lényeges szerepe van a követséggel kialakult jó együttműködésnek. Az intézet hosszabb lélegzetű rendezvénytervét vagy értékelését a követség az érdekelt diplomaták bevonásával megvitatja, így tevékenységünk széleskörű tapasztalatokra alapulhat. A követség vezetői és érintett munkatársai tevékenységünk iránt komolyan érdeklődnek, gyakran szakmai tanáccsal segítenek. Az intézeti munka szempontjából kedvező, hogy hetenként az intézet igazgatója referálhat a nagykövetnek, így fontosabb kérdések operatív előkészítésének megbeszélésére is mód van. Megjegyzem, hogy a kolónia végrehajtóbizottságának határozata értelmében az intézet (az utazási irodákban és az egyetemen dolgozó magyar párttagokkal) önálló pártszervezetet hoz létre.

---

⁷² Az NDK megalakulását követően 1949 végén a pártok és tömegszervezetek által alapított szervezet, melynek feladata a Német Szocialista Egységpárt és a társadalom közötti kapcsolattartás biztosítása. Feladatai a magyarországi Hazafias Népfrontéhoz hasonlóak voltak. <https://www.mdr.de/geschichte/ddr/politik-gesellschaft/nationale-front-ddr-100.html> (utolsó letöltés: 2024. július 1.).

Az intézeti munka személyi, tárgyi és anyagi feltételei

Az intézet személyi állománya – politikai munkatársak és igazgatási szervezési munkakörben dolgozók – emberi-politikai és szakmai szempontból a feladatok ellátására alkalmasak, a munkához szükséges szakképzettséggel és nyelvtudással rendelkeznek. A technikai munkára biztosított létszám, illetve beralap az intézet nagyságához mérten szűkre szabott. Jelenleg nem megoldott a gépírói munka, férfi munkaerő hiányában nehézséget jelent a kiállítási tárgyak és egyéb anyagok csomagolása és rakodása, a rendezvénytermek gyakori átrendezése, nem megoldott az emeleti szint felügyelete, nem tudjuk biztosítani kiállításaink szombati látogatottságához az intézet nyitvatartását. A rövid és sajátos indulási időszak miatt bizonyos költségek végleges alakulásáról nincs áttekintésünk, az azonban bizonyos, hogy a működésre előirányzott költségkeret megközelítően sem lesz elegendő. A következő tanévre nincs biztosítva a nyelvoktató(k) költségfedezete sem.

Intézetünk esztétikailag szép és több tekintetben modernül berendezett épülettel rendelkezik. Ennek ellenére több lényeges műszaki probléma vár rendezésre. Filmpropagandánk lényeges javítása feltételezi, hogy vetítőberendezésünket tv-filmek vetítésére is alkalmassá tegyük. Az intézet tervezésekor kimaradt a magyar nyelvű filmek szövegének beolvasásához szükséges berendezés, ami sürgősen pótlendő. Intézetünkben igen tetemes az adminisztráció: havonta átlag 5-6000 borítékot kell címezni és postázni, ami jelenleg teljesen kézi erővel történik, és a titkárnőt érdemi feladatok ellátásától vonja el. Fél napos gépíró beállítása is csak átmeneti megoldás lehet, s haladéktalan intézkedéseket kell tenni megfelelő gépberendezés beszerzésére. Az épület nagysága ellenére kamara-rendezvényeink céljára csak a tanácsterem jöhet számításba. Ugyanakkor az emeleti foyer szerkezeti kiképzése miatt jelenleg nagyrészt kihasználatlan. Helyi propagandamunkánk javításához szükség van a kirakati rész esztétikailag megfelelő átrendezésére, esetleg épületen kívüli hirdető készítésére. E kérdések megoldására a nyári szünet megkezdése előtt javaslatokat készítünk.

Rövidítések és irodalomjegyzék

BMKH	Berlini Magyar Kultúra Háza
CHB	Collegium Hungaricum, Berlin
FDJ	Frei Deutsche Jugend/Szabad Német Ifjúság
IBUSZ	Idegenforgalmi Beszerzési, Utazási és Szolgáltatási Vállalat
KB	Központi Bizottság
KISZ	Kommunista Ifjúsági Szövetség
KÖZTI	Középülettervező Vállalat
MABEOSZ	Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetsége
MALÉV	Magyar Légiközlekedési Vállalat
MDO	Deutsche Mark Ost
NDK	Német Demokratikus Köztársaság
NSZK	Németországi Szövetségi Köztársaság
NSZEP	Német Szocialista Egységpárt
OIH	Országos Idegennyelvi Hivatal
RT	Részvénytársaság
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja
SZOT	Szakszervezetek Országos Tanácsa
TESCO	Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda
TV	televízió
VIT	Világifjúsági Találkozó

*

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
XIX-A-33-a	Kulturális Kapcsolatok Intézete, Általános iratok (1958–1980)
XIX-J-1-j-NDK	Külügyminisztérium TÜK iratok, NDK (1945–1964)
XIX-J-1-k-NDK	Külügyminisztérium. Általános iratok, NDK (1945–1995)
XIX-I-1-e	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Külföldi Kulturális Kapcsolatok Osztálya (1945–1949)
M-KS 276. f. 54. cs.	Magyar Dolgozók Pártja Központi Szervei, Titkárság iratai (1948–1956)
PA AA	Politisches Archiv des Auswärtiges Amts [Német Külügyi Levéltár]

- MfAA
Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten [A Német Demokratikus Köztársaság Külügyminisztériumának iratai]
- *
- BARÁTH–GECSÉNYI
2015
Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990, szerk. BARÁTH Magdolna – GECSÉNYI Lajos, Budapest, MTA BTK TTI, 2015.
- EVENS
2015
Josephine EVENS: Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73, In: *Deutschland Archiv*, 2015. április 13., Link: <http://www.bpb.de/203946>.
- KALÁSZ
2010
KALÁSZ Márton: *Berlin – zárt övezet. Emlékezések*, Budapest, Holnap Kiadó, 2010.
- SCHMIDT-SCHWEIZER
2022
Andreas SCHMIDT-SCHWEIZER : *Die Kulturbeziehungen zwischen der Volksrepublik Ungarn und den beiden deutschen Staaten 1949–1989/90*, Ahrensburg, Tredition, 2022.
- TORZSAI–ZALAI
1973
TORZSAI Tamás – ZALAI Imre: *Könyv A–Z*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1973.

Egy régi városkönyv kalandos élete

(Németlipcse legrégebbi jegyzőkönyve és korai bejegyzései)*

„Merem állítani – s történéseink bizonyára igazat adnak ebben –, hogy a cserepartner [ti. Csehszlovákia] által kért¹ egy-egy darab, mint a Német-Lipcse-i városkönyv (Clmae 350)² vagy Szomolnok³ városkönyve is (Clmae 385),⁴ gazdaságtörténeti, várostörténeti, kultúr-történeti és nyelvészeti szempontból oly értékes források, amelyeknek történelmi és tudományos becse méltán vetekszik a korvinákéval.”⁵

Juhászné Hajdu Helga⁶ szakvéleményét olvasva meglepő, hogy a Magyarországtól igényelt és 1967-ben ajándékként átengedett,⁷ részben középkori németlipcsei kézirat a hazai medievisztika figyelmét mindaddig elkerülte, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának DL–DF adatbázisában sem található.⁸ Az átadás idején 50 000 forint becsértékűnek ítélt⁹ jegyzőkönyv azonban nem véletlenül esett ki a kutatás látó-

* Itt szeretnénk köszönetet mondani Földesi Ferencnek, Lipthay Endrének és Peter Vitéknek értékes segítségnyújtásukért és észrevételeikért. Hálával tartozunk Szalay-Bobrovniczky Kristófnak és Podhorányi Zsoltnak, akik rendelkezésünkre bocsátották a városkönyvről készült fényképfelvételeiket. Végül Kertész Balásznak köszönjük a kézirat leírásában nyújtott segítségét.

¹ 1965-ben Csehszlovákia ötven középkori kódexet, négy ősnymotatványt, három 16. századi antikvát, illetve 585 újabb kori kéziratot kért az Egyetemi Könyvtártól és az Országos Széchényi Könyvtártól (a továbbiakban: OSZK). Ennek fejében negyven újabb kori kéziratot ajánlott. Az igényelt tételek között szerepelt tanulmányunk címadója, Németlipcse (Liptó m., ma: Partizánska Lupča, SK) legrégebbi jegyzőkönyve is. OSZK It. 2635/1965., Sebestyén Géza 1965. november 2-i feljegyzése Kondor Istvánnénak, 1. számú melléklet (a továbbiakban: Feljegyzés 1. számú melléklete), 1.

² Jelenlegi jelzete: ŠABY, Pracovisko Archív Liptovský Mikuláš (a továbbiakban: Liptószentmiklósi Fióklevéltár), Mestečko Partizánska (Nemecká) Lupča, Mestský protokol 1411–(1557)–1722. (inv. č. 132.)

³ Szomolnok, Szepes m. (ma: Smolník, SK).

⁴ Jelenlegi jelzete: OSZK Kt. Cod. Lat. 385.

⁵ OSZK It. 2724/1965., Juhászné Hajdu Helga 1965. november 8-i szakvéleménye (a továbbiakban: Szakvélemény), 2.

⁶ Juhászné Hajdu Helga (1907–1970) irodalomtörténész, könyvtáros, az irodalomtudományok kandidátusa. Az OSZK muzeális osztályainak fősztályvezetőjeként 1962-ben vonult nyugugalomba. 1965-ben ebben a minőségében vett részt a csehszlovák fél kérésének szakvéleményezésében. MÉL, II, 281.; CSAPÓDINÉ GÁRDONYI, 1971, 86–87.; OSZK It. 2724/1965., Sebestyén Géza 1965. november 13-i felterjesztése Kondor Istvánnénak (a továbbiakban: Felterjesztés, 1965. november 13.), 1.

⁷ OSZK It. 2622/1967., 1967. szeptember 27-i fogyatéki jegyzőkönyv (a továbbiakban: Fogyatéki jegyzőkönyv), 1.

⁸ Jóllehet mikrofilmmásolata elérhető Magyarország nemzeti könyvtárában (OSZK Mf. FM1/261.). A DL–DF adatbázis elérhetősége: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/> (utolsó letöltés: 2024. július 31.).

⁹ Fogyatéki jegyzőkönyv, 1.

köréből: e sorok írói is pusztán a szerencsének köszönhetően találták meg 2019-ben. A városkönyv hányattatásai ugyanakkor nem a 20. században kezdődtek.

*„Stollinger antiquariustól a szakmunkák pénztáraiból
1886. jan. 25. megvásároltatott”*

Jelenlegi ismereteink szerint a kötet első nyilvános említése Ballagi Aladártól¹⁰ származik, aki 1878 őszén a könyvtárkutató szándékától vezérelve másfél hónapig járta a „történelmi és régészeti maradványokkal ellepett” felvidéki tájat.¹¹ Búvárlatát a körömbányai megálló¹² után Liptó megyében folytatta, ahol egy eredménytelen rózsahegy, majd liptószentmiklósi kitérőt követően Majláth Béla¹³ andrásfalvi otthonához hajtatott.¹⁴ „A Jalócz¹⁵ vize mellett emelkedő úri lakásban” igazi „magyar vendégszeretet” és egy valóságos „en miniature múzeum” fogadta.¹⁶ Az ott talált régészeti és természetrajzi gyűjtemény taglalását mellőzve, csupán a „becses könyvtárát” helyezte vizsgálódása középpontjába. Számtalan idegen, illetve magyar nyelvű könyv leírása¹⁷ mellett hat terjedelmesebb kéziratról nyújtott szűkszavú tudósítást, köztük dolgozatunk tárgyáról: „Német-Lipce város jegyzőkönyve, 1475–1700-as évek közepéig vezetve. Tömérdek, igen értékes művelődéstörténelmi adattal. Német-Lipce város tulajdona.”¹⁸ Információmorzsákból próbáljuk megválaszolni a magától adódó kérdést: hogyan és mikor került el eredeti tulajdonosától, a mezővárostól, és vándorolt aztán tovább a városkönyv?

¹⁰ Ballagi Aladár (1853–1928) történész, egyetemi tanár, az MTA (I. 1884, r. 1904) tagja. MÉL, I, 94.

¹¹ BALLAGI, 1879a, 13.

¹² Uo., 13–20.

¹³ Majláth Béla (1831–1900) történész, régész, az MTA I. tagja (1880). Születési helye Andrásfalu (Liptó m., ma: Liptovská Ondrašová, Liptovský Mikuláš része, SK), azonban huzamosabb ideig Liptó megyében csak az 1850-es évek első felétől 1879-ig tartózkodott. Szűkebb pátriáját érintő hely- és családtörténeti tanulmányai nevét tudományos értelemben a mai napig megkerülhetetlenné tették. SZINNYEI, 1902, 368–374.

¹⁴ BALLAGI, 1879b, 93–94.

¹⁵ Jalóc-patak, Liptó m. (ma: Jalovčanka, SK).

¹⁶ BALLAGI, 1879b, 94. Majláth Béla gyűjteményének értékes mivoltára Pesty Frigyes (1823–1889) már 1872-ben felhívta a figyelmet: „Becsesebb ezen levéltárnál [ti. a szentmiklósi és óvári Pongrácz családnál] Majláth Béla úrnak szintén Andrásfalván létező régiséggyűjteménye, mely tárgyainak érdekességénél fogva elragad, és bámulnunk kényszeríti Majláth Béla szorgalmát és kitartását, de szakértelmét is, melylyel ezen becses gyűjteményt néhány esztendő alatt létrehozta. Különbösen miután egy része úgy is a bécsi viláigiállításra küldetik, nincs kétség, hogy erről nem sokára a legkitűnőbb szakférfiak elismerőleg fognak nyilatkozni.” PESTY, 1872, 424.

¹⁷ BALLAGI, 1879b, 94–98.

¹⁸ Uo., 94. A felsorolt kéziratok közül a városkönyvhöz hasonlóan liptói vonatkozású még a „Diarium Missionis Societatis Jesu ad S. Nicolaum. Inchoatum ipsa die installationis et ingressus nostri ad hunc locum. Anno 1735. die 16. Maii” (jelenlegi jelzete: OSZK Kt. Quart. Lat. 2083.).

Németlipcse levéltárát első ízben átfogóan Szent-Ivány Ferdinánd rendezte a 19. század harmadik évtizedében¹⁹ – ekkor kapta a jegyzőkönyv a kiragasztott előzékén ma is olvasható *Litt. G. no. 24.* jelzetet.²⁰ Az ekkor még a település tulajdonában lévő kézirat 1876-ra azonban minden bizonnyal elveszett a városatyák szemei elől.²¹ Vajon Liptó megye történelmét érintő kutatásai során,²² ideiglenes tanulmányozás céljából²³ jutha-

¹⁹ Szent-Ivány Ferdinánd (1798–1842) ügyvéd 1153 forint és 46 krajcár fejében Zima Dániel és Kollárik Ádám közreműködésével végezte el Németlipcse egyre gyarapodó levéltárának a rendezését. Július Kürti jubileumi jelentéséből tudjuk, hogy az archívum minden darabját külön papírba csomagolta és a külső részüket kivonattal, illetve fasciculussal számmal látta el. Az 1826 végén, 1827 tavaszán lezajlott munka eredményét az „Elenchus litteralium instrumentorum factum bonorum ac iurium regio privilegiati oppidi Nemeth Liptse communitatis tangentium et in archivo fatae communitatis conservatorum, anno 1827 elaboratus” tartalmazza. Az 1960-ban eltűnt elenchus 2023 óta képezi újra a Liptószentmiklósi Fióklevéltár gyűjteményének részét (VÍTEK, é. n., 4.; KÜRTI, 1932, 97.), jelenlegi jelzete: Mestečko Partizánska (Nemecká) Lupča, inv. č. 212. (vö. VÍTEK, é. n., 30.), régi rózsashegyi jelzete: 29752. (a továbbiakban: Elenchus 1827.). A következő rendezés Vincent Malinay helyi plébános nevéhez fűződik. 1932-ben már az ő csoportosításában került át Németlipcse levéltára a rózsashegyi közgyűjteménybe, mai nevén a Liptovské múzeum v Ružomberku intézményébe. Napjainkban az iratanyag a Liptószentmiklósi Fióklevéltárban kutatható. KUFČÁK, 1974, 3; KÜRTI, 1937, 16–17; NOVÁK, 2004, 145–146.

²⁰ Az elenchus alapján a „Litt. G.” csoport a városi jegyzőkönyveket tartalmazta. Az elenchus a még meglévő tételek között sorolta fel városkönyvünket. A kötet Szent-Ivány megjegyzése szerint a jelzetelés (regisztráció) után került elő, sorszáma ezért nem illeszkedik a jegyzőkönyvek időrendjébe (Elenchus 1827. p. 363.).

²¹ Štefan Nikolaj Hyroš (1813–1888) szentmihályi (Liptó m., ma: Liptovský Michal, SK) plébános ebben az évben keletkezett terjedelmes monográfiája ugyanis egyáltalán nem említi, szemben a mezőváros sűrűn idézett két másik, 16. századot érintő jegyzőkönyvével (HYROŠ, 1876.). Ezeket („Annales civitatis Lipcze Allemannorum. A. D. 1579.”, illetve „Protocollum civium Lipcze. Inchoatur die 1 Augusti A. D. 1566.”) találta a helyszínen 1909-ben a Magyar Történelmi Társulat Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935) elnöklése alatt működött németlipcsei bizottsága is. LUKINICH, 1909, 927.

²² „Én, kit a sors Liptó-vármegyébe vezetett, s később saját akaratomból ott megtelepedtem, hazafias kötelességet véltem teljesíteni, midőn a magyarságnak talán nem egészen eredménytelen terjesztése mellett, a megye múlt és jelen viszonyait tanulmányozásom tárgyává tevém” – vall tudományos munkásságának indítókáról Majláth Béla, aki legkésőbb az 1860-as években kezdte meg Liptó megye monográfiája első kötetének, „Liptó megye okmánytára”-nak készítési folyamatát. Utóbbi eredményéről 1877-ben Pesty Frigyesnek küldött levelében így számolt be: „Lemásoltam hatszáz egynehány okmányt teljes szöveggel, ezen kívül kivonattal – mert az eredetiek már vagy nem léteznek vagy hozzá nem férhetők – kétszázharmincnyet, összesen tehát idáig 840 okmányt. Ezek között van teljes szövegű XIII. századi 108, kiadatlan 53; XIV. századi 145, kiadatlan 111; XV. századi 172, kiadatlan 115; XVI–XVIII. századi 176; e között 107 XVI. századbeli, néhánynak kivételével mind kiadatlan, 35 levéltárból lemásolva.” Két évvel később a Történelmi Tárolásközönségét már 405 kiadatlan okmány ismeretéről tájékoztatta, valamint a gyűjtés nehézségeit is bemutatta: „Liptó-vármegye területén csak 45 oklevéltárnak ajtaja nyílt fel előttem: s mert még legalább 20 község és számos család levelesládáján ül a féltés, az előítélet, a közönyösség hét fejjű sárkánya, s ez idő szerint hozzáférhetlenek kutatásaimnak, s búvárlataimat a kedvezőbb idő elérkeztéig fel kellett függesztenem.” A teljes oklevéltárakat tartalmazó kézírata „elveszett, elkallódott, nagy kárára tudományunknak” – állapította meg Iványi Béla (1878–1964) kilenc évvel Majláth halálát követően, és sajnos azóta sem került elő. MAJLÁTH, 1879a, 286, 288–289; THURÁNSZKY, 1938, VIII.; OSZK Kt. Lt. Majláth Béla levele Pesty Frigyesnek, 2. sz., 3; IVÁNYI, 1909, 849.

²³ Kitűnő példát láthatunk erre élete utolsó dolgozatának előmunkálataiból, amikor is a budapesti tudós a Turapatakon (Liptó m., ma: Turík, SK) lakó Thuránszky Zoltánt (1846–1923), a családi levelesláda akkori őrzőjét 1898. július 16-án felkérte, hogy az „1340-ik évvel jelzett másolati okiratot” lemásolás végett engedje át neki „néhány napra”. A kért oklevelet rövidesen vissza is postázta. Ez, illetve a Thuránszky László (1861–1939) családtörténeti művében felsorolt hasonló esetek is bizonyítják, hogy Majláth

tott Majláth a jegyzőkönyv birtokába,²⁴ de annak értékét utóbb felismerve hátráltatta visszavételében az enyészettől való féltés?²⁵ Talán az 1850-es évek áldatlan helyi kulturális állapota²⁶ miatt hanyódott el az ódon szlavika és keveredett végül az andrásfalvi gyűjtő kezei közé? Megállapítani ezt ma már aligha lehetséges. Egy azonban tény: a Ballagi által is megcsodált bibliotéka több tétele – köztük „Protocollum oppidi Teuto-Lipsiae. Mss. Saec. XV–XVIII.” cím alatt a németlipcsei városkönyv – 1886-ban ismét feltűnt a *Magyar Könyvszemle* hasábjain, ez alkalommal már mint a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára kéziratgyűjteményének az évi gyarapodása.²⁷

Élhetnének a gyanúperrel, hogy az állomány bővülése mögött a nyolc évvel korábbi látogatás idején visszavonultan élt liptói gazdából időközben a Széchenyi Országos Könyvtár könyvtáróráé²⁸ előlépett Majláth állt. A ma is rendelkezésre álló korabeli leltári naplónak az 1886. január 25-i növekedést illető bejegyzései a helyzetet azonban igencsak megbonyolítják – és egyben felettébb kényessé teszik: a „Miként és kitől szerzetetett?” rovatban ugyanis az ő neve helyett Stollinger Jakab kereskedőt látjuk.²⁹

---

többször élt ezzel a „magánlevéltári kölcsönzésnek” nevezhető lehetőséggel. SZINNYEI, 1902, 369; THURÁNSZKY, 1938, IV–IX., XII., 148–149.

²⁴ Ehhez akár előkelő származásából és a közigazgatásban elfoglalt helyéből eredő tekintélyét is latba vehette. Anyja révén törzsökös liptói nemesi familia, a szentmiklósi és óvári Pongrácz család sarjaként említésre méltó pályáivét járt be a megyében: 1860–1861-ben második főjegyző, 1867-től főjegyző, majd 1875-től 1877-ig alispán. Olykor azonban ezek a nyomós körülmények sem pattintották fel a „leveles ládák závarjait”. Szielnic (Liptó m., ma: Liptovská Sielnica, SK) mezőváros bírása például Majláth oklevelek utáni érdeklődésére úgy felelt, hogy „ő egy magyar nemes emberre okmányait nem bízhatja, annak inkább kancsuka /korbács/ a hátára, mint oklevél a kezébe”. MAJLÁTH, 1879, 287–288; SZINNYEI, 1902, 368–369.

²⁵ Majláthot felhábortotta azok „indolens közönyössége”, akiknek „negyedórai fáradság is nagy áldozat arra nézve, hogy az éveken át szakadatlanul búvárkodónak egy csomó iratot hozzanak le a padlás vagy a magtár porában heverő ládából”. Tudni vélte, hogy az „elodázó »majd-majd« ígéretek vége: az egerek lakmározása a penészlepte pergament darabokon”. Nem zárhatjuk ki, hogy Németlipcse levéltárának őreitől sem remélt többet. Őva intve a kortévesztéstől, de a szabatosabb kép megalkotása érdekében idézzük a németlipcsei bizottság 1909-es jelentését a város archívumának állapotáról: „[...] rendezetlen, az okiratok minden rendszer nélkül, ötletszerűen csoportosítva vannak ládákból elhelyezve, ettől eltekintve azonban, maguk az okiratok kifogástalan állapotban maradtak fenn”. MAJLÁTH, 1879, 287; LUKINICH, 1909, 918.

²⁶ Liptó magán- és közlevéltárainak sorsa felett tünődve így írt erről az időszakról, amelyet maga is megta-pasztalt a megyében: „[...] a Bach-rendszer a megyei levéltárakat feldúlta, a kiszórt okmányokat az útszé-len lehetett felszedni, a boltokban krajczárokért venni; s a történet-kedvelő akkori tisztviselők, a letéte-ményezett vagy a megye tulajdonát képező okiratokat egyenesen ellopták a levéltárból, melyeknek egy igen csekély része lelkiismeretes harmadik személyek által a megyének visszaadott, mint az több okmá-nyon följegyezve található”. MAJLÁTH, 1879, 287; SZINNYEI, 1902, 369.

²⁷ *Vegyes közlemények*, 1886, 335.

²⁸ A sárvári és felsővidéki gróf Széchenyi család akkori szeniora, Széchenyi Kálmán (1824–1914) kijelölé-sére nevezték ki 1879. október 1-jén. A könyvtáróri székben Fraknói Vilmost (1843–1924) váltotta. *Vegyes közlemények*, 1879, 264–265; SZINNYEI, 1902, 369.

²⁹ OSZK Kt. Leltári napló (1859–1892), 1/1886.; OSZK Kt. Leltári napló (1876–1892), 1/1886. A két személy egymással történő nyilvános azonosítása nem új keletű. Így írt erről 1967-ben Július Sopko (1929–2020) egy csehszlovák levéltári szakfolyóirat felületén: „Okrem spomínanych mestských knih opatrjuje Széchenyiho knižnica aj mestskú knihu Partizánskej Lupče (Liber oppidi Teutonico-Lipsiensis)

Az adminisztratív célt szolgáló kötetek mindemellett a rejtély feloldásával sem maradnak adósak. Robusztus vörös betűkkel leplezi le Stollingert az egyik beírás,³⁰ míg a másik visszafogottan ugyan, de egyetértően állapítja meg, hogy ez a név „Majláth Béla egyik álneve”.³¹

A súlyos, de megvilágító erejű kommentárok az 1892–1893 során lezajlott botrány, az úgynevezett „Majláth–Csontos ügy”³² folyamánként keletkezettek. Először a *Budapesti Hirlap*ból vehette hírét a nagyközönség az alakuló afférnak:

„Pár nap óta különös hangulat uralkodik a muzeumi könyvtárban. A megszokott csendet nagy sürgés-forgás váltotta föl s a tisztviselők komor arccal s szokatlan izgatottsággal végzik rendes foglalkozásukat. A könyvtár rendes látogatóit meglepte ez az állapot, de az sem került ki a figyelmüket, hogy a kéziratárban, mely Csontosy János³³ segédőre vezetése alatt állott, nem Csontosy, hanem néhány idegen ember dolgozik nagy figyelemmel. Csontosy napok óta nem látható már a muzeumban s úgy fordul, hogy nem is tér oda többé vissza, mert olyan dolgokat követett el,³⁴ melyek lehetetlenné teszik, hogy továbbra is a muzeum tisztviselője legyen.”³⁵

A lavinát maga Majláth indította el a gyanúba került munkatársa kapcsán tartott titkos vizsgálatával, majd az ellene kért fegyelmi vizsgálattal³⁶ – amelyet Szalay Imre

---

so zápisni z rokov 1475–1722 (č. 350). Kódex odniesol knižnici Béla Majláth (použil krycie meno Jakub Stollinger).” SOPKO, 1967, 85.

³⁰ OSZK Kt. Leltári napló (1859–1892), 1/1886.

³¹ OSZK Kt. Leltári napló (1876–1892), 1/1886.

³² Ezt az elnevezést adta a *Fővárosi Lapok* egyik cikkében az általános megütközést keltő eseménysorozatnak. *A Majláth–Csontos ügy*, 1893, 233.

³³ Csontosy János (1846–1918) könyvtáros, az MTA I. (1883) tagja. A tudományos pályáivének megroppanását okozó történések idején a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának első segédőreként (1889–1893), majd nyugdíjazásáig a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóság tollnokaként (1893–1916) dolgozott. PÁLVÖLGYI, 1964, 163–164, 170, 191. Életéről és tevékenységéről bővebben: PÁLVÖLGYI, 1964; WEEBER, 2009; SZITA–WEEBER, 2012; FARKAS, 2019; FARKAS, 2020.

³⁴ „Most a nyáron, mikor Majláth könyvtárór szabadságon volt, Csontosy Jánosra volt bízva az egész könyvtár vezetése. Ezalatt a két hónap alatt Csontosy annyira kimerítette a könyvtár dotációját, hogy mikor Majláth hazatért, egy árva krajcárt nem talált a pénztárban. Élven a jogával, rengeteg mennyiségű kéziratot vásárolt az irattár számára, melyre éppenséggel nem volt szükség [...] saját önképzőköri dolgozatait, iskolai jegyzeteit és magánlevelezéseit adogatta el álnéven a saját vezetése alatt álló kéziratárnak [...] A mesés árakon beszerzett lomnak hangzatos címeket adott és a dolog el volt ütve” – tudhatjuk meg Rákosi Jenő (1842–1929) napilapjából, ahogyan azt is, hogy Csontosy „azzal védekezett, hogy Majláth főnök csinált erre neki precedenst”. A botrány végére pontot tevő 1893. január 26-i miniszteri határozat ugyan számos méltatlan vádat lenyesett, a pseudonim használatával történt vételeken túl felrótta többek között, hogy „példatlan hanyagságot, rendetlenséget tanúsított” adminisztrációs teendői iránt. *A muzeumi könyvtár szennyeje*, 1892, 6; *A nemzeti muzeum szennyeje*, 1892, 3; *Ítélet a Nemzeti Múzeum ügyében*, 1893, 7; PÁLVÖLGYI, 1964, 170.

³⁵ *A muzeumi könyvtár szennyeje*, 1892, 6.

³⁶ Majláth, mint látni fogjuk, önsorsrontónak bizonyuló kezdeményező szerepét Pálvölgyi Endre 1964-ben mind az észszerűség, mind „egy tömeges feljelentés”-re hivatkozó cikk nyomán megkérdőjelezte – szembenemve a már 1892. október 15. óta ismertekkel. Weeber Tibor 2009-ben született írása azonban nem vonta kétségbe a legkorábbi értesítéseket. PÁLVÖLGYI, 1964, 164–165; *A muzeumi könyvtár szennyeje*, 1892, 6; WEEBER, 2009, 375.

miniszteri tanácsos készségesen le is folytatott.³⁷ Ekkor még nem gondolhatott arra a kezdeményező, hogy az eljárás végére „két fej hever” majd a „kosárban” – és az egyik az övé lesz.³⁸

Az ügyet lezáró, könyvtárőri állásába kerülő³⁹ határozat a visszasságok kínosan részletes feltárása mellett Majláth többnevűségéről is megemlékezett: Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter döntésének megállapítása szerint „a Nemzeti Múzeum részére több ízben, habár nem saját kezűleg írt, de mégis álnevek alatt adott el saját tulajdonát képezte munkákat”. Terhelő körülményként értékelte, hogy „álnevek alatt eszközölt eladásai által a hivatali főnök szükséges tekintélyét is csorbította”. Enyhítő körülményként vette viszont figyelembe „büntetlen előéletét és azt, hogy az általa eladott munkákat legtöbbször értékkön jóval alul adta el a Múzeumnak, hogy a régi hírlapok és ócska faállványok vételára fejében a vizsgálat folyamán 200 frtot letéteményezett; végül, hogy vádlottnál állásával való visszaélésnek, vagy a Nemzeti Múzeum megkárosításának szándéka kizártnak tekintendő”⁴⁰

Majláth az értékesítéseket⁴¹ illetően már a végkifejlet előtt úgy védekezett, hogy „ő, mint a könyvtár főnöke, esküje értelmében nem maradhatott olyan dolgok birtokában, minőknek őrzését a nemzeti múzeumnál elvállalta. Különben is mindent féláron adott, míg Csontosin teljesen értéktelen lomok mellett azt is fölös áron adta el, a minnek a jóakaró vevő előtt még volna valami értéke.”⁴² Az álnévhasználat jelenségét pedig képviselőházi válaszában⁴³ a miniszter maga helyezte kedvezőbb fénytörésbe: „Igaz továbbá, hogy ezen eladás, illetőleg vétel alkalmával az illetők [Csontosin János és Majláth Béla] idegen neveket használtak, habár azonnal hozzáteszem: ez a helytelen gyakorlat már régen fennállott a múzeumban.”⁴⁴ Utóbbira, vagyis a már Majláth színre lépését megelőzően is létezett szokás kedvezőtlen hatására utalhatott összegző véleményében a napilap

³⁷ Az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, Csáky Albin (1841–1912) a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságának 1892. október 5-én beérkezett jelentésére rendelte el a vizsgálatot. Szalay Imre (1846–1917) miniszteri tanácsost jelölte ki a vizsgálóbizottság elnökének. Az eljárás (1892. október–november) során keletkezett iratanyag állítólag már a 20. század elején lappangott, így az ügyről való értekezés folyamán kénytelenek vagyunk a korabeli sajtó értesüléseihez is fordulni – amelyek nagy részének hitelességét a miniszter is megerősítette. *107. országos ülés*, 1892, 199; *134. országos ülés*, 1893, 367; PÁLVÖLGYI, 1964, 164–166. Szalay Imrere: SZINNYEI, 1909, 322.

³⁸ *Két fej a kosárban*, 1893, 123.

³⁹ „1893. január 26. rendelkezési állapotba helyeztetett, 1894. szeptember 22. ideigl. nyugalm.” – foglalja össze tömören a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának tisztviselőiről értekező közlemény: SCHÖNHERR, 1896, 397., vö. SZINNYEI 1892/1893, 302.

⁴⁰ *Ítélet a Nemzeti Múzeum ügyében*, 1893, 7.

⁴¹ „Eladásoknál, mint szakbecsüs, vevő és eladó egy személyben járt el” – ugyan ezt csak Csontosinak róták fel, vélhetően Majláth esetében is – legalább részben – helytálló a leírás. *Ítélet a Nemzeti Múzeum ügyében*, 1893, 7; vö. *134. országos ülés*, 1893, 367.

⁴² *A nemzeti múzeum szennyese*, 1892, 3.

⁴³ Várady Károly (1859–1914) országgyűlési képviselő 1892. november 23-án interpellálta Csákyt az ügyben. A miniszter választ aznap, illetve 1893. január 14-én adott. *107. országos ülés*, 1892, 196–200; *134. országos ülés*, 1893, 366–373.

⁴⁴ *134. országos ülés*, 1893, 367.

is vele kapcsolatban: „könnyen befolyásolható ember volt és vagyontalan. Két hatalmas ellensége a becsületnek – egyik veszélyesebb, mint a másik és mindkettő győzött.”⁴⁵

Mindenesetre az 1886. január 25-i eladásához⁴⁶ hasonlóan nagymérvű, tőle származó könyvtári gyarapodásról a századfordulóig csupán egyszer értesülünk: a skandalum lezárásának évéből, 1893-ból – és az eladás ezúttal már saját neve alatt történt.⁴⁷ Nemsokára, 1900. március 23-án kihullott a toll a „szerény, de érdemes tudós, tisztos, munkás férfiú”⁴⁸ kezéből és vele együtt szállt sírba a városkönyv megszerzésének titka.

„Ajándékként átengedve a Csehszlovák Népköztársaságnak”

Nyolc évtized sem telt el a vételtől, a kézirat kalandos pályafutásában újabb fordulat állt be: 1965 folyamán a Magyar Népköztársaság Művelődésügyi Minisztériumának Könyvtári Osztálya továbbította Csehszlovákia „könyvjegyzékét” az OSZK-nak.⁴⁹ A kevésbé eufemizáltan, lényegét tekintve azonban megragadóbban csak „kívánság-

⁴⁵ *Két fej a kosárban*, 1893, 123.

⁴⁶ A 17 darab, 110 osztrák értékű forint áron eladott 15–19. századi kézirat közül Liptó megyei relevanciájú: „Mattyassovszky Ladislaus, Elenchus literalium instrumentorum Antonii senioris Okolicsányi A. 1803. Ms. Saec. XIX.” (egykori jelzete: Fol. Lat. 3408. Liphay Endre szíves közlése szerint őrzési helye 1945 óta ismeretlen), valamint a Ballagi Aladár által is jegyzett „Német-Lipce város jegyzőkönyve”, új nevén „Protocollum oppidi Teuto-Lipsiae. Ms. Saec. XV–XVIII.” (bekerüléskor kapott jelzete: Clmae 350.), továbbá a Ballagi tollából már szintén ismert „Diarium Missionis Societatis Jesu ad S. Nicolaum. Inchoatum ipsa die installationis et ingressus nostri ad hunc locum. Anno 1735. die 16. Maii. Ms. Saec. XVIII.” (jelenlegi jelzete: OSZK Kt. Quart. Lat. 2083.). Eltérő okból, de szükséges megemlítenünk még a „Historia Revolutionis Francisci Rákóczyani. Ms. Saec. XIX.” (jelenlegi jelzete: OSZK Kt. Fol. Lat. 3418.) című tételt, amely habár „Gabrielis Kolinovics Szenqvicensis Rerum Ungaricarum Libri IV.” név alatt, de már 1879-ben feltűnt Majláth könyvtárában. OSZK Kt. Leltári napló (1876–1892), 1/1886; BALLAGI, 1879b, 94.

⁴⁷ 1893. augusztus 1-jén ismételtén „igen sok fontos okmányt és unikumot mentett meg [Majláth] hazánk felső megyéinek néhány elhanyagolt, összevissza hányt levéltárából a tudománynak”, mivelhogy a közgyűjteménynek 250 forintért eladott 39 tételt. Figyelemre méltó Szinnyei József (1830–1913) 1893. június 7-én írt felterjesztése az „Igazgatónak”, amelyben így fogalmazott a későbbi gyarapodásról: „Ez Majláth Béla felmentett könyvtári örnek gyűjteménye, melyhez ő részint felvidéki tartózkodása alatt, részint örökség útján jutott.” A kollekción szepesi tételeiről megjegyezte: „Legbecsesebbek a kéziratok közt Lőcse városának 1558-tól egész 1774-ig terjedő különböző nemű számadásai. A több száz füzetből álló, nagyrészt összefüggő számadások nagybecsű művelődéstörténelmi anyagot foglalnak magukban. Értesülésünk szerint a számadások a Lőcse városa levéltárából történt kiselejtezés útján kerültek a jelenlegi birtokoshoz.” *Ki legyen a muzeum könyvtárnoka?*, 1879, 4.; OSZK Kt. Leltári napló (1893–1908), 17/1893.; OSZK It. 289/1893. Szinnyei József 1893. június 7-i felterjesztése az Igazgatónak, 1–2.

⁴⁸ Majláth Béla *Századokban* megjelent parentációjának kezdőszavai. *Nekrológ*, 1900, 364. Halálának napja: SZINNYEI, 1902, 368.

⁴⁹ OSZK It. 2635/1965., Sebestyén Géza 1965. november 2-i feljegyzése Kondor Istvánnénak (a továbbiakban: Feljegyzés), 2. Csehszlovákia a bevezetőben is említett igénylését az úgynevezett „Csorbatói Egyezmény” XIII. cikkére alapozta. A meglehetősen egyensúlyhiányos „könyvjegyzék” arányai Magyarország nemzeti könyvtárának tekintetében így mutattak: Csehszlovákia 11 középkori kódexet, két ósnyomtatványt, három 16. századi antikvát, 25 darab 16. századi, 54 darab 17. századi, harminc-harminc 18. és 19. századi kéziratot, illetve kilenc bizonytalan tételt kért az OSZK-tól, míg viszonzásként három 17. századi, tíz 18. századi, valamint 26 darab 19. századi kéziratot, továbbá egy bizonytalan tételt ajánlott. Felterjesztés, 1965. november 13., 1.; OSZK It. 2724/1965., Sebestyén Géza 1965. november 26-i felterjesztése

jegyzéknek”⁵⁰ másként „igényjegyzéknek”⁵¹ nevezett lajstrom magában foglalta a Majláth Bélától – és a csehszlovákok által szintén biztos kézzel azonosított Stollinger Jakabtól – származó kéziratári szerzemények jelentős részét,⁵² benne Németlipcse városkönyvével⁵³ – többnyire sommás, feltűnő jólétesültségről árulkodó megjegyzések kíséretében.

Ezen azonban aligha csodálkozhatunk: már röviddel a lista kézhezvételét követően, arra reflektálva megállapították, hogy a „csehszlovák fél számára rendelkezésre állnak katalógusaink, ezenkívül egyéni kiküldetések és Akadémiájának budapesti állandó kirendeltsége útján már hosszú évek óta folytatott és folytat hazai gyűjteményeinkben az őket érdeklő anyagról adatgyűjtést, aminek eredménye az általuk most átadott igénylista”⁵⁴ Katalógus alatt értendők bizonyára az OSZK kéziratárának érdeklődőktől elzárt, belső használatra szánt nyilvántartási könyvei is, a kívánságjegyzék ugyanis nemegyszer hivatkozik azok bejegyzéseire.⁵⁵ Mindennek ismeretében válik kétséget kizáróan érthetővé, hogy az igénylő állam szakemberei miként tárták fel könnyűszerrel a Majláth–Stollinger egyezést.

A magyar fél defenzívába szorult. Juhászné Hajdu Helga mind a tételt, mind a személyeket nevesítve igyekezett elhárítani a „könyvtári jegyzék”⁵⁶ Majláth Bélára vonatkozó sarkos megjegyzését:⁵⁷ „Clmae 350. Liber oppidi Teutonico-Lipsiensis. 1499–1722. Stollinger antikváriustól vette a Széchényi Könyvtár 1886-ban; a Jegyzék szerint e név mögött Majláth Béla rejtőzik. Nem lehetetlen, hogy Stollinger a kéziratot Majláth Bélától vásárolta, a jogtalan eltulajdonítás vádját azonban nehéz lenne bizonyítani.”⁵⁸ Sebestyén Géza⁵⁹ részben ugyanerre utalva a következőket adta elő: „[...] sok tétel esetében igen furcsa és gyanúsítgató megjegyzésekkel kísérik az igény bejelentését. A »jogtala-

---

Kondor Istvánnának (a továbbiakban: Felterjesztés, 1965. november 26.), 1.; Feljegyzés 1. számú melléklete 1. Az úgynevezett „Csorbatói Egyezmény” XIII. cikkéről bővebben: SZARKA, 2005, 87.

⁵⁰ Szakvélemény, 1.

⁵¹ OSZK It. 2724/1965., Juhászné Hajdu Helga 1965. november 8-i szakvéleményének melléklete (a továbbiakban: Szakvélemény melléklete), 1.

⁵² OSZK It. 2724/1965. 9a, II. „Knižný a rukopisný materiál / Bibliotéky” elnevezésű csehszlovák igényjegyzék (a továbbiakban: Csehszlovák igényjegyzék, 9a), 1., 4., 8., 9., 10., 11., 13.

⁵³ Csehszlovák igényjegyzék, 9a, 1.

⁵⁴ Szakvélemény, 1. Egy másik kortanú közlése is alátámasztja az értesülést: „A Csehszlovák Akadémiának állandó kirendeltsége működik Budapesten. Cseh és szlovák szakemberek évek óta rendszeres munkával tárják fel állományunk cseh és szlovák vonatkozásait. (Jelenleg is az OSZK-ban dolgozik Drobna elvtársnő, a prágai Művelődési Minisztériumban a kódexek főelőadója.)” Feljegyzés, 3.

⁵⁵ Egy a számos példa közül, de a tanulmányunkban már több alkalommal feltűnt „Quart Lat 2083 Diarium Missionis S. J. ad S. Nicolaum a. 1735.” visszaigénylési célzatú említésekor annak „Növ. napló” számát is helyesen citálja. Csehszlovák igényjegyzék, 9a, 4.

⁵⁶ Feljegyzés 1. számú melléklete, 1.

⁵⁷ Németlipcse városkönyve kapcsán ez szerepel az igényjegyzékben: „Cot lat 350 Liber oppidi Teuto-Liptensis = zmizol z archívu mesta a r. 1886 ju pod falošným menom Stollinger Jakab predal Majláth Béla.” Csehszlovák igényjegyzék, 9a, 1.

⁵⁸ Szakvélemény, 4.

⁵⁹ Sebestyén Géza (1912–1976) könyvtáros, a tárgyalt események idején az OSZK helyettes főigazgatója. MÉL, II, 691.

nul került az OSzK-ba«, »jogtalanul vitte el X városból« féle kitételek bizonyítékok nélkül furcsán veszik ki magukat. A szóbanforgó tételeket az OSzK vétel, csere ill. ajánlékozás útján szerezte meg sok-sok évtizeddel, nem egyszer több mint száz évvel ezelőtt, teljesen szabályosan. A szereplő személyek rég sírban porladnak, újratárgyalni a dolgokat tehát lehetetlen. De sértő az OSzK volt könyvtárosaira, hogy ilyesféle manipulációkkal gyanúsítsák őket utólag s alaptalanul. (Ez azért is képtelenség, mert a történelmi Magyarország keretében éltek s haltak meg, s így sejtelmük sem lehetett, hogy a szóbanforgó városok majdan más államhoz kerülnek át.)⁶⁰

Az 1965. november 26-án Kondor Istvánné minisztériumi osztályvezetőnek⁶¹ felterjesztett ellenjegyzék összesen tíz kéziratot kínált fel „ajándékozásra” Csehszlovákia számára, és ezek között hasztalan keressük Németlipcse városkönyvét.⁶² A kihagyásra irányuló döntés mögött nemcsak a már idézettek, hanem nyomós területi,⁶³ nyelvi,⁶⁴ illetve nem utolsósorban időbeli⁶⁵ érvek álltak.

Az argumentumok csupán időleges győzelmet arattak. 1967. november 5-én Dr. Liptai Ervin és Dr. Ladislav Šášky saját kezű aláírásukkal tanúsították, hogy „a dr. Orbán László, a Magyar Népköztársaság művelődésügyi miniszterének első helyettese és Ing. Bohuslav Chňoupek, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság kulturális és tájékoztatási miniszterének helyettese által szeptember 12-én aláírt megállapodásban megjelölt és az alábbi jegyzékben, valamint a jelen jegyzőkönyvhöz csatolt mellékletben részletezett kulturális értékeket a magyar fél átadta és a csehszlovák fél átvette.”⁶⁶

⁶⁰ OSZK It. 2724/1965., Sebestyén Géza 1965. november 12-i általános megjegyzései (a továbbiakban: Általános megjegyzések), 2.

⁶¹ Kondor Istvánné, a felterjesztés keletkezésének idején a Magyar Népköztársaság Művelődésügyi Minisztériuma Könyvtári Osztályának vezetője. Felterjesztés, 1965. november 26., 1.

⁶² OSZK It. 2801/1965. A csehszlovákiai könyvtáraknak ajándéku felajánlott kéziratok és könyvek jegyzéke, 1965. november, 2–3.

⁶³ „Magyarország 1919 előtti története a marxista történeftelvezés szerint is a régi államhatárok közötti terület történetét jelenti. Az elcsatolt területek korábbi történetére vonatkozó forrásanyag tehát a magyar állam történetének forrásanyaga, ezért átadásra nem kerülhet még akkor sem, ha az sok esetben egyúttal a szlovák nép történetére vonatkozó forrásanyag is.” Általános megjegyzések, 1.

⁶⁴ „A magyar tudományos kutatást illetően mérlegelendő szempontok: 1. Szláv nyelvű kéziratok átadásával kihúzzuk sok vonatkozásban a talajt hazai szlavistáink lába alól. 2. A magyarországi középkori és kora-újkorai német nyelvű készülő nagy szótárhoz a MT Akadémia anyagi támogatásával már néhány éve folyik és a következő évekbe is tervbe van véve a lexikák kicédulázása, nagyrészt a csehszlovákok által most kért régi felvidéki német nyelvű forrásokból. 3. Az egykori Felvidékről való, hazai könyvtárakban található kéziratok alapján készültek és készülnek tanulmányok a városi kancelláriák történetét, nyelvét, valamint a bányaművelés történetét és nyelvét illetően.” Szakvélemény, 2.; Továbbá: „[...] a csehszlovák fél által kijelölt anyagból sem a *magyar nyelvű*, sem a *német nyelvű* kéziratok között nincs olyan, amelynek cseréje részünkről lehetséges volna. A *latin nyelvű* anyagnál tételenként is megindokoltuk, hogy számunkra miért nélkülözhetetlenek. Az újabbkori kéziratok közül egyedül a *szlovák nyelvű* anyagnak megfelelő magyar anyaggal való elcserélése merülhet fel. [...] Annak elbírálására, hogy a szlovák nyelvű anyagból mely darabok képezhetik csere tárgyát, be kellene vonni hazai szlavistáinkat is.” Általános megjegyzések, 1–2.

⁶⁵ „[...] fenntartjuk azt a véleményt, hogy ezt az igen rövid idő alatt készült csereajánlatunkat is még felül kell vizsgálni”. Általános megjegyzések, 1–2.

⁶⁶ OSZK It. 2622/1967., 1967. november 5-i jegyzőkönyv (a továbbiakban: Jegyzőkönyv), 1., 3.

Az 1965. évi ellenajánlatban szerepeltetett kéziratok száma az ajándékozás idejére kettővel emelkedett, ezúttal viszont köztük találjuk a „Liber oppidi Teutonico-Lipsiensis” is.⁶⁷

„Azóta őrzési helye ismeretlen”⁶⁸

Mostohan bánt a hazai tudományos élet Németlipcse legrégebbi protokollumával. A 19. században, mint arról már szót ejtettünk, jóformán csak a *Magyar Könyvszemlé*-ből lehetett értesülni róla,⁶⁹ a múlt században pedig hiába adott Bartoniek Emma „nélkülözhetetlen és pontos műszert” kutatóink kezébe,⁷⁰ rajta kívül a kötet értékére tudomásunk szerint más nem figyelt fel. A helyzet most sem kedvezőbb. Csalódni fog, aki a releváns magyar nyelvű kézirat-lelőhelykatalógusból,⁷¹ fond- és állagjegyzékből,⁷² történeti bibliográfiákból⁷³ igyekszik informálódni a városkönyvről vagy annak jelenlegi hollétéről: előbbi 1967-ig bezáróan követi útját, utóbbiak a létezéséről sem tudnak.

Sokszor kétes értékű, de vitathatatlanul nagyobb figyelem kísérte a szomszédos államban: „Jóvátehetetlen hiba múltunk kultúrtörténeti kutatásának szempontjából, hogy a legrégebbi németlipcsei jegyzőkönyv az 1281–1556-os időszakból, amelyet régi szlovák nyelven írtak, külföldre került” – írta 1957-ben Miroslav Anton Huska, látszólag nem is reménykedve a rövidesen bekövetkező visszatérésében.⁷⁴ Nem győzte elégszer felhívni a figyelmet a Budapesten lévő értékre Branislav Varsik.⁷⁵ Annál különösebb, hogy még 1982-ben is a magyar fővárost jelölte meg az őrzés helyeként.⁷⁶ Jóllehet Július Sopko ugyancsak tudott a városkönyv létezéséről,⁷⁷ arról azonban korszakos műveiben már nem adott hírt.⁷⁸ Észérvek mentén, ámde eredménytelenül járunk el abban az eset-

⁶⁷ Jegyzőkönyv, 2.; Fogyatéki jegyzőkönyv, 1–2.

⁶⁸ CSAPODI – CSAPODINÉ GÁRDONYI, 1993, 315. 3201. sz.

⁶⁹ BALLAGI, 1879b, 94; VEGYES KÖZLEMÉNYEK, 1886, 335.

⁷⁰ BARTONIEK, 1940, 311. Bartoniek Emma (1894–1957) történész, bibliográfus művét Mezey László (1918–1984) irodalomtörténész jellemezte a fenti szavakkal: MEZEY, 1958, 510.

⁷¹ „Kézirat: 1967-ig OSZK. Cod. Lat. 350. Akkor átadták a Csehszlovák államnak. Jelenlegi őrzési helye ismeretlen, Sopko katalógusában nincs benne.” CSAPODI – CSAPODINÉ GÁRDONYI, 1995, 88.

⁷² NOVÁK, 2004, 146.

⁷³ KOSÁRY, 1970, 527; KOSÁRY–KULCSÁR–SZAKÁLY, 2015, 856–857.

⁷⁴ „Pre kultúrnohistorický výskum našej minulosti je nenahraditeľnou chybou, že najstarší protokol Nemeckej Lupče z obdobia rokov 1281–1556, písaný starou slovenčinou, dostal sa do zahraničia.” HUSKA, 1967, 543. Miroslav Anton Huska (1905–1975) etnográfus, író, újságíró, publicista személyére lásd PARENÍČKA, 2007, 711–712.

⁷⁵ VARSÍK, 1965, 268; VARSÍK, 1972, 327. Branislav Varsik (1904–1994) történész, levéltáros személyére lásd <https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-vseobecnych-dejin/historia-katedry/z-galerie-pracovnikov-katedry/branislav-varsik/> (utolsó letöltés: 2024. július 31.).

⁷⁶ „Liber oppidi Teutonico-Lipsiensis. Originál v Magyar nemzeti Múzeum–Országos Szécsényi könyvtár, Cod. lat. 350. Odpis zo 16. stor. je v archíve mesta Partizánskej Lupče.” VARSÍK, 1982, 92.

⁷⁷ SOPKO, 1967, 85. Július Sopko (1929–2020) kodikológus, történész, levéltáros, egyetemi tanár személyére lásd <https://authority.snk.sk/cgi-bin/koha/opac-authoritiesdetail.pl?authid=200226> (utolsó letöltés: 2024. július 31.).

⁷⁸ SOPKO, 1981; SOPKO, 1982; SOPKO, 1986; CSAPODI – CSAPODINÉ GÁRDONYI, 1995, 88.

ben is, ha az utóbbi évtizedek vonatkozó (cseh)szlovákiai fondjegyzékeiben⁷⁹ vagy a 2010-es évek első felének Németlipcse (Partizánska Lupča) települést érintő nagyobb horderejű, szlovák nyelvű összefoglaló munkáiban keressük nyomát.⁸⁰

Eltűnődhetünk, vajon mi okozhatta a városkönyvet övező teljes mellőzöttséget, illetve félretájékozottságot a két ország szakirodalmában az 1967. évi ajándékozást követően – azonban amennyire izgalmas a kérdés, annyira prózai a válasz: amint az alább idézett levélből megtudhatjuk, a jegyzőkönyv az átengedés után több mint másfél évtizedre elsüllyedt a bürokrácia tengerében. Felkutatását a Liptószentmiklósi Állami Járási Levéltár akkori munkatársainak köszönhetjük, akik a Szlovák Nemzeti Tanács 149/1975. számú törvénye alapján a kezelési körükbe tartozónak ítélt tételt a saját maguknál történő elhelyezés szándékával 1979 óta kerestették az országos levéltári rendszerben.⁸¹

„Tájékoztatjuk Önöket, hogy pár nappal ezelőtt⁸² sikerült megtalálnunk, hogy hol helyezték el a legrégebbi partizánlipcsei jegyzőkönyvet, amely gyakorlatilag elveszett, miután a Magyar Népköztársaság átadta Csehszlovákiának, pontosabban a Szlovák Szocialista Köztársaságnak. 1979 óta szorgalmazta a Liptószentmiklósi Állami Járási Levéltár a jegyzőkönyv megszerzését, de eredménytelenül, miután egyetlen, a kulturális értékek cseréjében részt vevő intézmény sem tudta, hogy hova került a jegyzőkönyv. A kapott információk alapján a Szlovák Nemzeti Múzeum Történettudományi Intézetében helyezték el, a könyvtár kéziratárában.⁸³ Partizánlipcsei (németlipcsei) „krónikaként” vették nyilvántartásba. Javaslom, hogy kérvényezzék a Szlovák Nemzeti Múzeumnál, hogy a jegyzőkönyvet adják át a Liptószentmiklósi Állami Járási Levéltárnak, hogy a partizánlipcsei fondban gondozhassák, ahová területileg tartozik. Szerencsés lenne azt is megtudni, hogy hová került a többi kézirat a Széchenyi Könyvtárból, amely az említett csere keretében került a Szlovák Szocialista Köztársaságba és a Szlovák Nemzeti Múzeum munkatársa, dr. Šášky vette át.”⁸⁴

⁷⁹ CHURÝ, 1967; KUFČÁK, 1980, 47–55.

⁸⁰ RÁBIK, 2010; VÍTEK–CHURÝ–ŠLIACKA, 2013.

⁸¹ „Medzi písomnosti, ktoré v zmysle zákona SNR č. 149/1975 Zb. patria do našej správy sa radí aj archívny fond Mesto Partizánska (Nemecká) Lupča. Tento fond však nie je kompletný, pretože chýba v ňom najstarší mestský protokol.” Liptószentmiklósi Fióklevéltár, Irattár (Peter Vítek által küldött iratmásolatok a németlipcsei városkönyv Liptószentmiklósról hozatalával kapcsolatban, a továbbiakban: Peter Vítek küldeménye), 6., 8–9.

⁸² A Szlovák Szocialista Köztársaság Központi Állami Levéltára által jegyzett és a Szlovák Szocialista Köztársaság Belügyminisztérium Levéltári Igazgatóságának címzett levél 1984. november 21-én kelt. Peter Vítek küldeménye, 8.

⁸³ Ezt az információt igazolja a városkönyv beragasztott előzéke is, amelynek alján egy pecsétnyomat figyelhető meg a Szlovák Nemzeti Múzeumtól, felette pedig a bekerüléskor kapott új jelzet (32685.) látható.

⁸⁴ „Dovoluujeme si Vám oznámiť, že pred pár dňami sme zistili terajšie skutočné miesto uloženia najstaršieho protokolu mesta Partizánska Lupča, ktorý bol dosiaľ prakticky nezvestný od čias jeho odovzdania Maďarskou ľudovou republikou do ČSSR (resp. SSR). Od roku 1979 sa Štátny okresný archív v Liptovskom Mikuláši usiloval o jeho získanie, no bezvýsledne, keďže ani jedna inštitúcia zúčastnivšia sa na výmene kultúrnych hodnôt z Maďarska nevedela kam sa tento protokol dostal. Podľa zaručenej informácie je uložený v Historickom ústave Slovenského národného múzea v Bratislave, a to v knižnici rukopisov. Evidovaný je tam ako „kronika” z Nemeckej (Partizánskej) Lupče. Navrhujeme Vám vyžiadať

A Liptószentmiklósi Állami Járási Levéltár kitartó erőfeszítését végül diadal koronázta. 1986. február 26-án a Szlovák Nemzeti Múzeum képviselőjében megjelent Ludovít Harakšim átengedte a regényes sorsú kötetet az Emil Kufčák levéltárigazgató⁸⁵ megbízásából eljáró Peter Dvorskýnak,⁸⁶ megszakítva ezzel annak évszázados vándorlását.⁸⁷ A tudományos életnek – (cseh)szlovák szemszögből – visszanyert kézirat⁸⁸ magyar részről történt újrafelfedezése azonban egészen 2019 októberéig váratott magára.⁸⁹

A városkönyv rövid leírása és hozzávetőleges tartalma

A Liptószentmiklósi Fióklevéltárban őrzött városkönyvet – jelenlegi jelzete: *Mestečko Partizánska (Nemecká) Lupča, Mestský protokol 1411–(1557)–1722*,⁹⁰ egykor *OSZK Cod. Lat. 350.* – a 18. század első harmadában állították össze. Az ekkori városi jegyző, megtalálva a város levéltárában a régi városkönyv egy részét és azt megőrzésre méltónak ítélve, az abból fennmaradt papírlapokat összefűzte saját korának irataival és városi feljegyzéseivel. A kötet 31×22 cm-es, papírtáblás félbőr kötése a 18. századból vagy a 19. század elejéről származhat.⁹¹ (A másik két, 16. századdal induló városkönyvet is

---

ho zo SNM a odovzdat Štátnemu okresnému archívu v Liptovskom Mikuláši na zaradenie do fondu mesta Partizánskej Lupče, kam provenienčne patrí. Bolo by žiadúce zistiť, kam sa dostali aj ostatné rukopisy zo Széchenyiowskej knižnice, ktoré boli v rámci spomínanej výmeny s Maďarskom odovzdané do SSR a prevzaté pracovníkom SNM dr. Šaškym.” Peter Vítek küldeménye, 8–9.

⁸⁵ Emil Kufčák (1928–2022) történész, levéltáros, a Liptószentmiklósi Állami Járási Levéltár igazgatója a kézirat visszaszerzésekor. Peter Vítek küldeménye, 5.

⁸⁶ Így szól a Liptószentmiklósi Állami Járási Levéltár akkori munkatársának kortörténeti értékkel bíró átvételei elismervénye: „Podpísaný Peter D v o r s k ý, vedúci odborný archivár, pracovník Štátneho okresného archívu v Liptovskom Mikuláši [...], týmto potvrdzujem, že som s poverenia riaditeľa ŠOA v Liptovskom Mikuláši PhDr. Emila Kufčáka prevzal od Slovenského národného múzea v Bratislave Mestský protokol mestečka Partizánskej, predtým Nemeckej Lupče (prvý záznam v protokole z r. 1411), ktorý roku 1967 v rámci reštitúcie československého kultúrneho majetku v MLR Krajinská Széchenyiho knižnica v Budapešti vrátila Československu. Protokol po vrátení do Československa bol zaradený medzi rukopisy Knižnice SNM pod príráskovým číslom 32 685. Protokol v zastúpení SNM odovzdal mi PhDr. Ludovít Harakšim, CSc. Protokol v pevnej väzbe v rozsahu 196 paginovaných listov prevzal som v dobrom stave. Bratislava, 26. februára 1986.” Peter Vítek küldeménye, 5.

⁸⁷ Liptószentmiklósi Állami Járási Levéltárba való érkezését követően a 633-as gyarapodási számot kapta. Peter Vítek szíves közlése.

⁸⁸ A 2010-es évek második felében már több esetben forrásként használták: NEMEC, 2016, 67; MAGOVÁ–ĎURIAN–FURMAN–ŠICHTOVÁ, 2018, 18–20.

⁸⁹ Habár 1986-tól a Liptószentmiklósi Állami Járási Levéltár gyűjteményének részét képezte a városkönyv, a 2010-es években rendelkezésre állt fond- és állagjegyzékekben ez a gyarapodás nem szerepelt. Erdős Bence, Neumann Tibor, Podhorányi Zsolt és Rágyanszki György 2019. október 21–22-i kutatása során, Peter Vítek, a Liptószentmiklósi Fióklevéltár vezetőjének segítségével talált rá a Magyarországon mindaddig ismeretlen őrzési hellyel számontartott történelmi értékre. „A szakirodalomban már meggyökereedett lelőhelyek, szignatúrák megváltoztatása sok nehézséget okoz a kutatóknak” – állapíthatjuk meg az ismertetettek fényében Juhász né Hajdu Helga szavaival mi is. Szakvélemény, 2.

⁹⁰ A Liptószentmiklósi Fióklevéltár kéziratossá segédletében emellett még az inv. č. 132. jelzettel is rendelkezik. VÍTEK, é. n., 28.

⁹¹ BARTONIEK, 1940, 311.

láthatóan ugyanakkor kötötték be, mivel kötésük azonos.⁹²) A kézirat 196 levélből áll, a rektó oldalak jobb felső sarkában található nyomtatott fóliószámozás végigfut a köteten. Metszését részben kékre és pirosra festették, részben festetlenül (fehéren) hagyták, bizonyára Németlipcse címerének színeit követve.

A városkönyv első 62 fóliója 1475 és 1568 között írt bejegyzéseket tartalmaz, nagyjából időrendben haladva, és ehhez a részhez tartoznak az utolsó három levélen (194–196.) olvasható, 1550-es, 1560-as évekbeli tételek is, mintegy keretbe zárva a két rész közötti, 17–18. századi szövegeket. A kötet összeállításának idejére és folyamatára leginkább az utal, hogy e régi városkönyvi rész egy-egy üres oldalára 1704. évi szövegeket jegyeztek be (29r, 62r), és az ezeket író kéz volt az is, amely egy-egy, számára érdekes középkori tételhez szlovák nyelvű regesztát illesztett (3v, 4r), sőt egy ötsoros latin hexametert is beírt az egyik lap aljára (3v). Az alábbi forrásközlésben az első öt fólió 1475 és 1514 közötti 38 tételét adjuk közre, amelyek vegyesen latin és szláv nyelvűek, az előbbiek túlsúlyával. A hatodik levéllel, egy 1535. évi bejegyzéssel már egy újabb szakasz indul, amely szinte csak szláv nyelvű szövegeket tartalmaz.⁹³ A bejegyzések jellemzően megállapodásokról, hagyatéki ügyekről, adásvételekről, egyéb magánjogi intézkedésekről, valamint – elsősorban a korai, alább közölt tételek közül több – az üres telkekre költözők adómentességi idejének rögzítéséről szólnak. Külön kiemelendő az utolsóként (38.) közölt tétel, amely az ekkorra már nevével ellentétben jobbára szlovák nyelvűvé vált (legfeljebb egy-egy lakója nevében németnek megmaradó) település bányavárosi mivoltát szemlélteti.

A városkönyv 17–18. századi, szinte teljesen szlovák nyelvű része egészen más jellegű. Tartalma alapján ez is két részre osztható. Hosszú ideig nem időrendben halad, de a 143. lapig többször is visszaköszön a már említett 1704. év. E korszak jegyzője különálló – és különböző lapméretű – korábbi iratokat tett egymás mögé, jellemzően tanúvallatási jegyzőkönyveket és egyéb periratokat, amelyek között még egy-egy pecséttel ellátott darab is található (130v, 188v). A legkorábbi irat 1667. évi (90r), de a súlypont az 1680-as, 1690-es évekre esik. A második szakasz a városi archontológia szempontjából igen fontos forrássá teszi a kötetet: 1689 és 1722 között közli minden év összes városi tisztségviselőjét (bíró, szenátorok, intézők, minden évhez egy oldal tartozik), de olykor egy-egy városi perirat, városi vagy megyei rendelet megszakítja a tisztségviselői sorokat (151r–184r). 1827. évi, fentebb említett elenchusa alapján Szent-Ivány Ferdinánd a tisztségviselő-választások szövegeit tekintette az összeállítás legértékesebb részé-

⁹² Liptószentmiklósi Fióklevegtár, Mestečko Partizánska (Nemecká) Lupča, Úradné knihy, kartón č. 1. Vö. a fióklevegtár kéziratok segédletével (VÍTEK, é. n. 28.), mely szerint a három, 16. századi anyagot is tartalmazó kötet jelzete inv. č. 132., 133., 135.

⁹³ Kivétel ez alól két, Liptó megye törvényszékének közreműködésével létrejött irat 1547-ből (15r) és 1558-ból (33v–34v), valamint az 1550-es, 1560-as évek egyes bejegyzéseinek latin címei.

nek.⁹⁴ Összességében az a benyomásunk, hogy a kötetet 1704-ben vagy az azt követő években fűzték össze, és az 1720-as évekig az üresen maradt lapokat használták fel.⁹⁵

A kötetben szereplő kézirattári jelzetek, pecsétek és 19–20. századi megjegyzések jól tükrözik a városkönyv történetét. A borítón címként szereplő *Sub littera A ab anno 1481 usque 1557.* bizonyára a forrás eredeti, németlipcsei jelzete volt, a kiragasztott előzéken olvasható *Litt. G. no. 24.* pedig 1827. évi rendezést követő levéltári elhelyezésére utal.⁹⁶ A kötet 1886. évi megvásárlásakor számos új információ került rá az előzékre: ugyanaz a kéz adott címet a kötetnek (*Protocollum oppidi Teuto-Lipsiae, Ms saec. XV–XVIII.*), amely rögzítette a városkönyv beszerzésére vonatkozó információt (*Stollinger antiquariustól a szakmunkák pénztáraiból 1886. jan. 25. megvásároltatott*), és ráírta a kézirat Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában kapott új jelzetét (*Fol. Lat. 3677.*), valamint lapszámát (*fól. 196.*).⁹⁷ A jobb felső sarokba talán még a vásárlás előtt jegyezték fel a kötet árát (*20. fl.*). Később a bal felső sarokba piros ceruzával ráírták új jelzetét (*Cod. Lat. med. aevi 350.*), lejjebb pedig kék tollal jelezték a könyvtár gyűjteményéből való kikerülést is (*Az Országos Széchényi Könyvtár állományából kikerítve 53/1967. fogyatéki lelt. sz. a.*). 1967-ben egyúttal az előzék közepére ráhajtható fehér cédulát ragasztottak az elülső kötéstábla belső oldalára, amelyen gépirással az elajándékozás tényét örökítették meg (*Ajándékként átengedve a Csehszlovák Népköztársaságnak. Budapest, 1967. október 1. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára.*). Végül az előzék aljára a Szlovák Nemzeti Múzeum pecsétje is odakerült, felette az ott kapott új jelzettel (32685.). A pecsét megtalálható még a 17r és az utolsó, 196v oldalon is, a jelzet pedig a hátsó borítóra ragasztott címkén is. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának pecsétje az 1r és 196v oldalakon tűnik fel.

A városkönyv jelenlegi, németlipcsei jelzetében szereplő évszámok (1411–[1557]–1722) magyarázatra szorulnak. Az 1411 bizonyosan az első tétel korabeli római számjeggyel írott 1477. évi keltezésének a félreolvasása. Az 1557-et minden bizonnyal a kötet borítóján szereplő, fent már említett és nehezen magyarázható címből vették, hiszen a 16. századi bejegyzések záródátuma valójában 1568. Végül az 1722 akár helyesnek is lenne tekinthető, de meg kell jegyeznünk, hogy az összeállításban találunk egy rövid, adózással kapcsolatos 1723. évi bejegyzést (105r), illetve az egyik 1721. évi tételhez 1724-ben még egy záradékot illesztettek (178r).

Érdemes megemlíteni, hogy az alább közölt tételek egy részének van 16. századi másolata, amelyek ugyancsak hiányoznak a DL–DF adatbázisból. A mindvégig Németlipcse levéltárában megmaradó, 1566-tal induló városkönyv (*Protocollon civium Lypcze*

⁹⁴ A kötetben a *Litt. G. no. 24.* jelzethez ezt írta: „Ab anno 1417 usque 1722 oppidi N. Liptse prothocollum, quod inter cetera et hoc perhibet antea oppidi huius senatores omni anno restauratos fuisse.” (Elenchus 1827. p. 363.)

⁹⁵ A kötetre, és különösen az 1526 utáni, 16. századi lapokra jellemző, hogy a tételek között nagyobb helyeket, akár oldalakat hagytak üresen. Pl. a 184v–188r, 189r–191v és 193v–194r oldalak is üresek.

⁹⁶ Ez a kötet Szent-Ivány Ferdinánd által adott jelzete, lásd feljebb.

⁹⁷ Ez a kézírás azonos azzal, amely ugyanezeket az információkat a könyvtár gyarapodásait feltüntető naplóba is bejegyezte: OSZK Kt. Leltári napló (1876–1892), 1/1886.

Alemanica)⁹⁸ elejére (*Prima pars protocolli*) az akkori jegyző bemásolta az összes, általa akkor elért 15–16. századi, 1566-ig bezárólag keletkezett városkönyv-bejegyzést, mindegyiket latin címmel és sorszámmal ellátva.⁹⁹ Munkája eredményeként olyan források másolatai is korunkra maradtak, amelyeknek eredeti példányai 1704 körül – az egykor Majláth által „megszerzett” városkönyv összeállításának idején – már bizonyosan nem álltak rendelkezésre (a régi kötet talán lapjaira hullott, és ez okozta egyes részeinek az elkallódását, vagy be sem volt kötve). Ha nem vesszük figyelembe a másolatok első négy, német és latin nyelvű tételét (1401–1472), a következő különbségek a szembetűnők (lásd az *1. táblázatot*): a másolatok között találunk egy-egy 1512. és 1521. évi iratot (Titulus XXIV., Titulus XXV.), amelyek hiányoznak a Majláth-féle városkönyvből: ezek bizonyára egymás mellett, egy azóta elkallódó lapon sorakoztak. Ami viszont nagyon fontos, hogy a másolatok nem tartalmazzák azt a 13 szöveget, amelyeket az eredetiben áthúztak (tulajdonképpen érvénytelenítettek), vagy amelyeket a másoló nem városkönyvbe illőnek érzett (a 28–31. tételek adózási adatai). Azt is érdemes megemlíteni – a másolás közbeni szerkesztés jeleit, a nyelvtani javításokat és a szórendben tett változtatásokat most figyelmen kívül hagyva –, hogy a szláv szövegek esetében a másolatok egy későbbi nyelvi állapot lenyomatai. Csupán érdekességként jegyezzük meg, hogy a neves szlovák történész, Alexander Húščava pozsonyi irathagyatékában megtalálhatók a *Protocollon*ba másolt középkori szövegek gépelt átíratái.¹⁰⁰ Ezek tehát csak részben azonosak az alábbi szövegközlésünkkel, de másolatokról lévén szó, távolabb is állnak az általunk feldolgozott tételektől. Ettől függetlenül mindkét városkönyvi rész elhelyezendő a Magyar Nemzeti Levéltár középkori oklevél-adatbázisában.

⁹⁸ Liptószentmiklósi Fióklevegtár, Mestečko Partizánska Lupča, Inv. č. 131. (a továbbiakban: Városkönyv 1566.). A kötet jelzete a fióklevegtár kéziratok segédlete szerint (VÍTEK, é. n., 28.): inv. č. 135. A forrás átírását szóbeli közlése szerint Tomáš Pastucha – a legrégebbi rózsahegy városkönyv kiadója (PASTUCHA, 2021) – már megkezdte.

⁹⁹ Uo. fol. 26r–84r (Tituli I–LXXXV). A jegyzőkönyv 1567-tel induló második része (*Secunda pars protocolli*) a fol. 85r-n kezdődik. Ebben a részben is van egy-egy 1566–1568 között keletkezett szöveg, amelynek eredeti bejegyzése eredendően a Majláth-féle városkönyvben található meg.

¹⁰⁰ Ústredný archív Slovenskej Akadémie Vied (Pozsony), Húščava, Alexander – osobný fond, inv. č. 108/I. (Čís. kr. 20.). Alexander Húščava (1906–1969) személyére lásd POVAŽANOVÁ, 1970, 269–271.

1. táblázat. Az alább közölt középkori tételek és az 1566. évi másolatok konkordanciája

Középkori németlpcsei városkönyv-bejegyzések		Eredeti bejegyzések (alább publikálva)		1566. évi városkönyv másolatai	
évszám	nyelv	alábbi tételszám	fol.	titulus / articulus	fol.
É. n.	német	–	–	I.	27r
1401	német	–	–	II.	27r–v
É. n.	német	–	–	III.	27v
É. n.	német	–	–	IIII.	27v–28r
1465	latin	–	–	IV/1.	28v–29r
1467	latin	–	–	IV/2.	29r–v
1470	latin	–	–	IV/3.	29v–30v
[1471]	latin	–	–	IV/4.	30v–31r
1472 ¹⁰¹	latin	–	–	IV/5.	31r–33r
1477	latin	1.	1r	–	–
1475	latin	2.	1r	–	–
1477	latin	3.	1r	–	–
1476	latin	4.	1r	–	–
1481	latin	5.	1r	VI.	33v
1486	latin	6.	1v	–	–
1487	latin	7.	1v	VII.	33v–34r
1492	latin	8.	1v	–	–
1491	latin	9–11.	2r	–	–
1492	latin	12.	2r	–	–
1492	latin	13.	2r	VIII.	34r–v
1495	latin	14.	2r	–	–
1498	latin	15.	2r	IX.	34v
1495	latin	16.	2v	–	–
1499	latin	17.	2v	X.	35r
1499	latin	18.	2v	XI.	35r–v
1500	latin	19.	2v	XII.	35v
1500	latin	20.	2v	XIII.	35v–36r
1502	latin	21.	3r	XIIII.	36r
1504	latin	22.	3r	–	–
1508	latin	23.	3r	XV.	36v
[1508]	latin	24.	3r	XV.	36v
1508	latin	25.	3r	XVI.	37r

¹⁰¹ A szöveg végén tévesen 1462-es dátum áll, bizonyára 1472 helyett.

Középkori németlipcsei városkönyv-bejegyzések		Eredeti bejegyzések (alább publikálva)		1566. évi városkönyv másolatai	
1508	latin	26.	3v	XVII.	37r
É. n.	latin	27.	3v	XVIII.	37r
É. n.	szláv	28–31.	3v	–	–
1505	szláv	32.	3v	XIX.	37v
1509	szláv	33.	4r	XX.	37v–38r
1509	szláv	34.	4r	XXI.	38r
1510	szláv	35.	4r	XXII.	38v
1511	latin	36.	4v	XXIII.	38v–39r
1512	szláv	–	–	XXIII.	39r
1521	szláv	–	–	XXV.	39r
1512	szláv	37.	4v	–	–
1516	latin	38.	5r	XXVI.	39v

A kiadás elvei

A városkönyv – a hagyományos 1526. évi korszakhatárral számolva – 38 középkori bejegyzést tartalmaz, amelyből 29 latin, 9 szláv nyelvű. Az áttekinthetőség és a kereszt-hivatkozások miatt a tételek elé félkövér sorszámot illesztettünk, amely nem része a kéziratnak. A bejegyzések egy részét kihúzták, valószínűleg azért, mert idővel érvényüket veszítették – például lejárt a lakatlan telekre költözők adómentessége, teljesítették a bejegyzésben foglalt kötelezettséget, vagy éppen megújították a szerződést –, ez azonban nem csökkentette forrásértéküket, ezért nem tettünk különbséget a kihúzott és a nem kihúzott tételek között, a kihúzás tényére csupán jegyzetben utaltunk.

A latin szövegek megfogalmazása több esetben hevenyészett, de csak a nyilvánvaló tollhibákat javítottuk, a különös nyelvi megoldásokat megtartottuk. A latin szövegekbe olykor szlovák szavak vagy kifejezések, sőt egy esetben (23. tétel) mondatrészek is vegyültek: ezeket dőlt betűvel szedtük, a jegyzetben megadtuk mai szlovák átírásukat és jelentésüket. A latin és szláv szövegek esetében egyaránt jegyzetben tüntettük fel a kézirati javításokat.

A szláv forrásokat szlovakizált cseh nyelvváltozatban írták. A szlovák nyelvtörténetek szerint a hangtani, alaktani és lexikális szlovakizmusok használata gyakran tudatos volt, az írnokok így akarták közérthetőbbé tenni a cseh szövegeket szlovák környezetben, de az is előfordulhatott, hogy az írnokok csehnyelv-tudása nem volt megfelelő.¹⁰² Az alább közölt források erősen szlovakizáltak. A forrásokból hiányzik a cseh *ě* hang (*meske, pameti, mesta*), a cseh *au* diftongus helyett *u* szerepel (*buduczyl, budu, pristupila*), a cseh *ř* helyett gyakran *r* található (*pristupila, prisel, pred*). Alaktani szempontból meg-

¹⁰² KRAJČOVIČ–ŽIGO, 2011, 83.

említhetjük a főnév hímnem többes szám genitívus *-ov* végződését a cseh *-ů* helyett (*Loynikow, quentinow*), a nőnemű melléknévi *-ej* végződést a cseh *-e* helyett (*dobrey, mogey, ostateczney*), és az ige *-m* személyragját jelen idő egyes szám első személyben a cseh *-i* helyett (*zapysugem*).

A szláv szövegek közlésekor a prepozíciókat különírtuk, a központosítást, az egybe- és különírást a mai szabályok szerint egységesítettük, a mellékjeleket pedig csak a más-salhangzóknál tartottuk meg, mivel a magánhangzókra következtelenül helyezett ékezeteket (két pont) sokkal inkább paleográfiai, mint fonetikai okok magyarázzák. A *j* hangértékben álló *g*-t és *y*-t egyaránt megtartottuk.

A városkönyv 1526 előtti bejegyzései

(1475–1516)

ŠABY Liptószentmiklósi Fiókleveztár, fond Mestečko Partizánska (Nemecká) Ľupča, Mestský protokol 1411–(1557)–1722 (inv. č. 132, šk. 1).

[1r]

1. 1477.

Németlipcse tanácsa Nagy (Velký) Miklósnak átad egy kilenc kventin nagyságú telket tiz év adómentességgel, és ehhez hozzácsatol egy fertály és két kventin földet a harmincados házának telkéről.

Item ego Nicolaus Kwnczowicz,¹ necnon iurati cives recognoscimus, quomodo honesto viro Welky Myklosch² dedimus fundum desertum de novem quentinis,³ et debet habere libertatem per X annos integros anno Domini 1477. Et cepimus de illa domo, que fuit tricesimatoris,⁴ unum quartale et duos quentus, et addidimus sibi ad hoc idem desertum.

2. 1475.

Németlipcse tanácsa átad Marunának egy kilenc kventin nagyságú telket tiz év adómentességgel.

Item ego Nicolaus Kunczowycz, necnon iurati cives recognoscimus, quomodo honesto viro Maruna dedimus fundum desertum de novem quentin, et debet habere libertatem per X annos integros anno Domini 1475.

¹ 1473-ban *Kuncz* Miklós néven a bíróval a város képviselőjében járt el Szepeshelyen (DF 271822.). Valószínűleg rokona annak az Andrásnak (1463: DF 271815.), aki 1469-ben *Kwnczkowycz* néven volt a város bírója (DF 271817–818.), és aki 1459-ben a város küldöttje *Kowczowycz* néven (DF 271814.). 1473-ban az András nevű bíró (DF 271821.) viszont már nem ő, hanem *Myschaw* András (DF 271822.). A németlipcsei bírakra lásd VÍTEK–CHURÝ–SLIACKA, 2013. 47–49.

² Ehelyett: *Welkymyklosch*.

³ Németlipcseben a cenzust a házhoz tartozó föld nagysága alapján fizették, amelyet *quartalis*ban (negyedben, fertályban) és *quentinus*ban (kventin, alább szerepel még *quentus*, *quentina* alakban is) adtak meg. A kventin nagyságát nem ismerjük, Emil Kufčák kutatása szerint akkora terület, amelybe négy korec gabonát lehet vetni (KUFČÁK, 1972, 156, vö. PASTUCHA, 2019, 19.), ám a korec mértékét sem ismerjük (BOGDÁN, 1990, 354–355.). 18. századi adat szerint Németlipcse területe 1124 kventinből állt, és az erdők jövedelmét a birtokolt kventinek arányában osztották fel a polgárok között: VÍTEK–CHURÝ–SLIACKA, 2013, 60. Vö. BARTAL, 1901, 366.

⁴ Vagy *tricesimatorum*, rövidített szó. Az egyik árvai (turdossini) harmincados valószínűleg németlipcsei polgár volt, vagy a városban is rendelkezett ingatlalnal.

3. 1477.

Németlipcse tanácsa átad egy fertály nagyságú telket Vterban Jakabnak tíz év adómentességgel.

Item ego Nicolaus Kunczowycz, necnon iurati cives recognoscimus,⁵ quomodo honesto viro Iacobo Vterban dedimus fundum desertum de uno quartali, et debet habere libertatem per X annos integros anno Domini 1477.⁶

4. 1476.

Németlipcse tanácsa átad Pirchala Mártonnak egy két fertály nagyságú telket hét év adómentességgel.

Item ego Nicolaus Kunczowicz, necnon iurati cives recognoscimus, quomodo honesto viro Martino Pirchala⁷ dedimus fundum desertum de duobus quartalibus, et debet habere libertatem per VII annos integros anno Domini 1476.⁸

5. 1481.

A németlipcsei tanács előtt Gál és felesége kijelentik, hogy egymás után mindent örökölnek.

Sub anno Domini 1481 accessit nos honestus vir Gallus una sua cum coniuge deliberatoque animo nec coacte confessi sunt nobis iudici Nicolao Kunczowicz, iuratis Petro,⁹ Georgio Kuncz,¹⁰ Simoni Sartori¹¹ ceterisque tunc anno oppidum nostrum gubernantibus sane audientibus, quod si contigerit ipsum predictum Gallum prius sua vita defungi, quam eius maritam, tunc omnia, queque uterque vita durante possidet, post mortem predicti Galli eius uxor omnia in usum suum accipiat salvo illo, quod congruum in agone legaret. Quod si econtra ipsam contingat prius mori, quam sepredictum Gallum, ea sententia superius scripta ipse Gallus singula in propria devenire faciat, quare ad petita utriusque hec, cum rata atque firmata essent per dominum plebanum tunc temporis, dominum Mathiam,¹² nos itaque iudicem et iuratos superius nominatos, in civitatis librum signare iussimus.

⁵ Előtte kihúzza: *reg.*

⁶ Az első három tétel két halovány vonallal áthúzza.

⁷ A név előtt kihúzza: *Iacobo Vterban*, vö. az előző bejegyzéssel. Szerepel 1488-ban egy *Perchala* Jakab nevű polgár (DL 108360.).

⁸ A tétel teljes szövege áthúzza.

⁹ Péter lipcsei esküdt szerepel 1477-ben (DL 64892.). Valószínűleg azonos lehet *Sartor* Péter esküdttel (1469: DF 271817–818.), illetve Péter (1465: Városkönyv 1566., Titulus IV/1.), illetve *Sartor* Péter ([1471]: Városkönyv 1566., Titulus IV/4.) bíróval.

¹⁰ Bizonytalan olvasatú szó: a kiolvasást akadályozza az előző sorból a szóra rálógó betűszár is. Az utolsó, fent *cz*-nek feloldott betű inkább *q*-nak tűnik, felette rövidítésjellel (*Kunqua, Kinqia?*). Az 1566. évi másolat *Kuncz* olvasatot hoz (Városkönyv 1566., Titulus VI.).

¹¹ 1492-ben *Sartor* Mátyás szerepel, akinek a felesége nemes Alsómaletini János leánya, Margit (DL 108361.). Természetesen Szabó Simon vagy Simon szabó rokonsága mindkét személlyel bizonytalan.

¹² Ugyanő a németlipcsei plébános 1471-ben is (DL 65336. = BORSA, 1988, 128. sz.).

[1v]

6. 1486.

Németlipcse tanácsa Schweingretel Péter ingó és ingatlan vagyonát – a rokonok egyetértésével – kétfelé osztja Péter özvegye, Hedvig és két árva között.

Item sub anno Domini M^o CCCC LXXXVI nos iudex iuraticus cives recognoscimus presenti[a]¹³ iubentes insignire, qualiter sano ex consensu consanguineorum binorum pupilloru[m] pie revolutionis,¹⁴ liberorum videlicet Petri Schweyngretel bona hereditaria, mobilia videlicet et immobilia, utputa domum, agros et pecudes duas in partes, singula par[s], quarum altera pars pretactis pupillis, reliqua vero consortis¹⁵ prenominati Petri Schweyngretel, videlicet Hedwigis nomine, domum siquidem XI florenis¹⁶ venundantes, numerus agrorum iugera XII continentium, pecudes dumtaxat quatuor, ex omnibus iam prefixis tam prenominatis pupillis, quam Hedwigis parem partem utriusque sortientibus.¹⁷

7. 1487.

Németlipcse tanácsa előtt Balázs és felesége, Jokman Jakab leánya, Zsófia nyugtázza, hogy Jakab özvegye, Orsolya és leánya, Dorottyia átadták nekik örökségüket Jakab vagyonából.

Item sub anno Domini M^o CCCC LXXXVII nos Valentinus¹⁸ iudex, necnon plenum consilium, videlicet¹⁹ Nicolaus Kuncz, Martinus baccalaureus,²⁰ Lucas,²¹ Paulus, Simko, Gregorius Faber etc. recognoscimus presentia insignire iubentes, quomodo venit in nostram nostrorumque assessorum presentiam discretus Blasius in sua, necnon Zophie coniugis sue personis post commendationem superis spiritum ipsius Iacobi Jokman pie memorie concivis nostri, qui idem Blasius prenominatus gener pretacti Iacobi²² existens pro parte Zophie coniugis eiusdem et filie supranominati Iacobi partem hereditariam iure mediante nobis coram exquisivit, tandem²³ his circa ius nostrum revolventibus ordinata et composita per unionem et arbitrium nostrum, iudicis videlicet et iuratorum prefixorum, dinoscuntur esse in hunc modum, ita ut ipsa Ursula relicta sepenominati Iacobi simul cum Dorothea filia ipsius omnimodam impendit satisfactionem. Quare iam

¹³ A kiegészítés az alábbi tételekben előforduló azonos formula alapján.

¹⁴ A *pie memorie* értelemben álló kifejezés alighanem a gyermekek apjára, a néhai Schweyngretel Péterre vonatkozik, így rossz helyre került.

¹⁵ Helyesebb lenne: *consorti*.

¹⁶ Javított szó.

¹⁷ A teljes – hevenyészett szövegű – tétel áthúzva.

¹⁸ Sor fölötti beszúrás. Bálint, aki alább több bejegyzésben is szerepel még, 1496-ban a város bírójaként járt el Budán a városprivilegium megerősítése ügyében (DF 271832.).

¹⁹ Javított vagy kihúzott szó.

²⁰ 1496-ban a város esküdtejként jár el Budán a városprivilegium megerősítése ügyében (DF 271832.).

²¹ 1506-ban Sleger Márton és Damján fia Lukács németlipcsei polgárok szerepelnek (DL 64902.).

²² Előtte két kihúzott betű.

²³ Előtte kihúzva: *hec*.

tactus Blasius pariter cum Zophia coniuge sua simul et posteris eorum memoratam Ursulam cum Dorothea filia ipsius etiam et posteros, ut si quos ipsi Ursule et Dorothee Deus donaverit, sinit esse quitam, liberam pariter et expeditam, et exnunc dimittit vigore et testimonio presentium mediante.

8. 1492.

Németlipcse tanácsa megerősíti Kremnicki Mátyás és Klincken Márta özvegyasszony megegyezését.

Sub anno Domini millesimo CCCC^o nonagesimo secundo nos iudex iuratique cives²⁴ etc. recognoscimus presentia insignire iubentes, quomodo concordia est facta ex parte alicuius debiti inter egregium virum dominum²⁵ Mathiam Kremniczky²⁶ et honestam relictam Martham Clincken,²⁷ quam quidem ipse dominus Mathias Kremniczky condam contentam reddidit²⁸ relictam Martham ita, ut amplius parte ex utraque recordari nec aliqua mentio fieri de cetero debet omni absque lesione aut nocumento honoris utriusque partis. Quare ad petita utriusque hec cum lata atque firmata essent per nos iudicem ac iuratosque²⁹ cives, in civitatis librum signare iussimus.³⁰

[2r]

9. 1491.

Németlipcse tanácsa átad Gerónak egy üres telket három év adómentességgel.

Item ego Valentinus, necnon iuratique cives recognoscimus, quomodo honesto viro Gero dedimus fundum desertum et libertatem habere debet tribus annis, anno Domini 1491.

10. 1491.

Németlipcse tanácsa Kovács Istvánnak/István kovácsnak átad egy 12 kventin nagyságú üres telket 11 év adómentességgel.

Item ego Valentinus iudex et iuratique cives recognoscimus, quomodo honesto viro Stephano Fabro dedimus fundum desertum de XII quentinis, et libertatem habere debet XI annis sub anno Domini 1491.

²⁴ 1492-ben szerepel Lukács bíró és Kuncz Miklós esküdt (DF 266665.).

²⁵ Utána kihúzza ugyanennek a szónak az eleje.

²⁶ Az Árva megyéből származó kisbisztereci Kremnicki Mátyás 1480–1481-ben, illetve 1483-ban liptói alispánként mutatható ki. *Archontológia 1458–1526*, II, 143.

²⁷ A Clincken vagy Klincken egy régi németlipcsei család, a Zsigmond-korban bírót is adtak a városnak: VÍTEK–CHURÝ–SLIACKA, 2013. 47.

²⁸ Ehelyett: *reddidit*.

²⁹ Ez a formula többször is előfordul, hogy ti. a jegyző egyszerre használ kötőszót és -que postfixumot. Nem javítjuk, illetve ezentúl nem jegyzeteljük.

³⁰ A teljes bekezdés átfirkálva.

11. 1491.

Németlipcse tanácsa Skrynar Miklósnak átad egy 12 kventin méretű telket 11 év adómentességgel.

Item ego Valentinus, necnon iuratique cives recognoscimus, quomodo discreto viro Nicolao Skrynar dedimus fundum desertum de XII quentinis, et libertatem habere debet XI annis sub anno Domini 1491.³¹

12. 1492.

Befejezetlen bejegyzés.

Sub anno Domini millesimo CCCC^o nonagesimo secundo recognoscimus.³²

13. 1492.

Németlipcse tanácsa előtt Kremnicki Mátyás és Klincken Márta özvegyasszony megegyezést köt.

Sub anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo nos iudex iuratique cives etc. recognoscimus presentia insignire iubentes, quomodo concordia et unio facta est coram nobis inter egregium virum dominum Mathiam Kremniczky³³ et honestam relictam Martham Clincken, que quidem unio et concordia est facta coram³⁴ nobis ex utraque parte omni absque nocumento honoris ita, ut de cetero aliqua mentio fieri debet nec recordari amplius ex utraque parte. Quare hec cum rata atque firmata essent per nos iudicem ac iuratosque cives, in civitatis librum signare iussimus etc.

14. 1495.

Németlipcse tanácsa előtt Paulovič Miklós bíró a néhai Henslick végrendelete értelmében átad özvegyének, Dorottyának 20, leányának, Zsófiának 3, fiának, Pálnak pedig a neki hagyott 18 forintból előbb három, majd még egy forintot.

Sub anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo quinto coram nobis iudice iuratisque civibus, quomodo honestus vir nomine Henszligk felicis memorie in agone sue mortis³⁵ commisit uxori sue Dorothee florenos XX, item filie Zophie nomine florenos 3, item filio suo Paulus nomine XVIII florenos. Super quam summam prefatus iudex Nicolaus Paulowitz expeditavit predictae relicte florenos 20, item filie Zophie florenos 3,

---

³¹ A három bejegyzés áthúzva.

³² A sor kihúzva, kivakarva. Előtte több sor hely üresen. Innentől másik kézírás.

³³ Személyére lásd a 26. jegyzetet.

³⁴ Ehelyett: *choram*.

³⁵ *in agone sue mortis*: kétszer, az első kihúzva.

item Paulo filio florenis 3, presentibus iuratis – eidemque Paulo sabbato ante Luce ewangeliste³⁶ iterum dedi florenum I.³⁷

15. 1498.

Németlipcse tanácsa igazolja, hogy Paulovič Miklós immár a teljes összegeket kifizette (az előbbi ügyben szereplő) Dorottyának, Zsófiának és Pálnak.

Item ego Ambrosius iudex ac iurati singuli notificamus, quomodo Nicolaus Paulowicz quondam summam peccunie persolvisset, que commissa erat pars quedam Dorothee cuidam, videlicet floreni XX, item Zophie filie floreni 3, item Paulo floreni XVIII, singulis his nobis coram astantibus et revelantibus, quod totalem prescriptorum florenorum summam persolvisset. Unde postrema pars facta est anno Domini 1498.

[2v]

16. 1495. április 24.

Németlipcse tanácsa átad egy üres telket Gálnak öt év cenzusmentességgel.

Sub anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo quinto recognoscimus, quomodo honesto Gallo fundum dedimus desertum vel aream, ita tamen, quod libertatem habet per annos V a solutione census, post quorum revolutionem tenebitur ad predictum censum solvendum. Datum in festo Georgii.³⁸

17. 1499.

Németlipcse tanácsa előtt Valko (Bálint) és az ellene kihágásokat elkövető Maczko (Máté/ Máttyás) és fiai, Jakab és János megegyezést kötnek, amit ha utóbbi fél szóval vagy tettel megsértene, a korábbi pert bírói úton kell befejezni.

Noverint universi, quomodo quibusdam temporum cursibus honestus vir Maczko concivis noster unacum filiis suis, Iacobo et Iohanne erga providum virum Walko etiam concivem nostrum excesserant, pro quo quidem totum consilium, videlicet iudex iuratique³⁹ diffiniendo consederat, discretorum tamen plurium ac prudentum virorum se in concordiam unionis faciendam intromiserant,⁴⁰ se finierunt in bonum hac tamen conclusione, quod si prenominatus Maczko cum filiis supra fatis ipsius ipsam pacis concordiam modo aliquo, videlicet facto aut verbo collaudiorum⁴¹ vel quovis modo ubicunque operaretur et reiteraret, extunc ipsa totalis pacis unio simul cum omnibus ac prius actis in eundem relevari debeat et iuris processu a parte utraque differri. Que

---

³⁶ 1495. október 17.

³⁷ Az egész bejegyzés áthúzva.

³⁸ 1495. április 24. Az egész bejegyzés áthúzva.

³⁹ Ehelyett: *iudexque iurati*.

⁴⁰ *discretorum ... intromiserunt*: nyelvtanilag nem szabatos szöveg.

⁴¹ A szó itt mintha az eredeti értelmével éppen ellentétes, pejoratív értelemben állna.

concordia acta est tempore advocatus⁴² Nicolai, sub anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo nono.

18. 1499.

Németlipcse tanácsa döntése szerint Vrbenský Mihály köteles 12 forint adósságát négy év alatt megtéríteni Mackónak (Máténak/Mátyásnak). Ebből egy, majd 1500-ban két forintot már kifizetett.

Sub anno Domini 1499 recognoscimus, quomodo honestus vir Michal Wrbensky tenebatur quandam summam peccunie florenorum XII prudenti viro Maczko etiam concivi nostro, cuius quidem summe prudentes viri concordiam et pactum istum inter eosdem in solutione agentes fecerunt, quod idem Michal Wrbensky a carnisprivio superscripti anni⁴³ teneatur persolvere quolibet anno florenos III ipso die carnisprivii quocunque usque ad IIII annos, unde unum iam eo tempore persolvit de summa totali. – Et alios anno Domini 1500 sub eodem iudice duos florenos persolvit.⁴⁴

19. 1500.

Németlipcse tanácsa Orbán és Dénes kérésére hozzácsatol egy üres telket ezek telkéhez, amelyekből így évi 14 kventint (kventin utáni adót) kell fizetniük.

Sub anno Domini M^o 500 accesserunt nostram in presentiam Urban et Dieniss petentes, ut eisdem assignaremus ad eorum curiam⁴⁵ desertum, ita tamen, ut de curia preacta et deserto simul XIII quentos singulis annis persolvere teneantur. Quod peractum est tempore advocatus Nicolai civis.

20. 1500.

Németlipcse tanácsa Kozovic/Koza István kérésére átengedi neki néhai Kusy János telkét, amely után köteles a városnak nyolc kventin (kventin utáni) adót fizetni.

Sub anno Domini 1500 Stephanus Kozowicz⁴⁶ nos accessit supplicando, ut ipsi admittere velimus curiam olim concivis nostri Iohannis Kusy existentem possidendam, quam admisimus prefato Stephano Koza possidendam, ita, ut in omnibus tributis solutionem civitati teneatur persolvere VIII quentos. Quod est actum tempore iudicis Nicolai.

⁴² A ritka *advocatus*, *-us* főnév jelentése itt: bíróság, bírói tisztség. A továbbiakban nem jegyzeteljük.

⁴³ 1499. február 12.

⁴⁴ A gondolatjel utáni rész más színű tintával, utólagos kiegészítés.

⁴⁵ Javítva *curias*-ról.

⁴⁶ A Koza család később is kimutatható Németlipcsén. Egy generációval később Koza Menyhért németlipcsei polgár egy tehetős Liptó megyei nemes, nagypalugyai Plathy Péter egyik leányát, Krisztinát vette nőül (pl. 1530: ŠABYLŽ KP inv. č. 6. fol. 122v–123r, 1540: ASB HMSK Aut. prot. II/1. fol. 168v–169r). Később többször lett a város bírója (pl. 1552: ugyanezen városkönyv fol. 18r, 19r, 20r, 1555: uo. 21r, 1560: uo. 38v–39r, 41v, vö. VÍTEK–CHURÝ–SLIACKA, 2013, 47–48.).

[3r]

21. 1502.

Németlipcse tanácsa előtt Valko (Bálint) és az ellene kihágásokat elkövető Macko (Máté/Mátyás) és fiai megegyezést kötnek, amit ha utóbbi fél szóval vagy tettel megsértene, a korábbi pert bírói úton kell befejezni és Mackót lefejezni.

Noverint universi, quomodo quibusdam temporibus honestus⁴⁷ vir Matczko concivis noster una cum filiis suis erga providos consules et totam communitatem Lipcensium, et principaliter contra concivem nostrum Walko excesserant non semel, sed pluries, ubi etiam non modicum damnum totum opidum perpessum est, pro quo quidem totum consilium, videlicet iudex iuratique cives diffiniendo considerant discretorum tamen plurium ac prudentum virorum se in concordiam⁴⁸ unionis faciendam intromiserant et finierunt in bonum finem, hac tamen conclusionem, quod si prenominatus Matczko cum filiis ipsius ipsam pacis concordiam modo aliquo, videlicet facto aut verbo collaudiorum vel quovis modo ubicunque operaretur et reiteraret, extunc ipsa totalis pacis unio simul cum omnibus ac prius actis in eundem revelari debeat et iuris processu a parte utraque⁴⁹ diffiniri debeat et collo privari. Que concordia acta est advocatus *Brneczka Matiege*⁵⁰ sub anno Domini 1502.

22. 1504. december 25. előtt.

Németlipcse tanácsa átad Hniezdo és Mileta részére egy üres telket, amely után négy év adómentességet követően 16 kventin adót kell fizetniük.

Item nos Nicolaus iudex Nicl⁵¹ iuratique cives recognoscimus, quomodo providis viris Hniezde⁵² et Mileta dedimus fundum desertum ad quatuor annos, et cum IIII anni elabentur, tunc obligantur censum dare XVI⁵³ quentines sub anno Domini 1504, ad idem ante festum Nativitatis⁵⁴ facta est hec concordia.⁵⁵

⁴⁷ A szó mintha ki lenne kaparva.

⁴⁸ Ehelyett: *in cordiam*.

⁴⁹ Ehelyett: *a patre utraque*.

⁵⁰ A bíró szlovákul ragozott nevének alanyesete Matiej Brnecko lehetett. Vö. a 23. és 32. tételekben szereplő *Brneczka* névalakkal.

⁵¹ Értsd: *Nicolaus dictus Nicl iudex*, azaz Nikelnak nevezett Miklós bíró.

⁵² A Hniezdo család később is kimutatható Németlipcsén, valószínűleg vagyonosabb familia lehetett, mivel István nevű családtagjuk a tehetősi lipcsei nemes, nagypalugyai Plathy Péter egyik leányát, Zsófiát vette nőül (pl. 1530: ŠABY LŽ KP inv. č. 6. fol. 122v–123r, 1556: ASB HMSK Aut. prot. III. [2. kolligátum] fol. 182r–v).

⁵³ Előtte ugyanez elrontva.

⁵⁴ 1504. december 25.

⁵⁵ A tétel szövege többszöri áthúzással érvénytelenítve.

23. 1508.

Németlipcse tanácsa előtt Brnecko és társai döntést hoznak a néhai Oravec Márton árváit, illetve anyjukat és mostohaapjukat illető ingó és ingatlan hagyaték ügyében.

Nos, Michael iudex iuraticque cives. Accesserunt coram nos providi videlicet Brneczka ac etiam plurimi honestate digni ex parte vulgari *siroti*⁵⁶ pie memorie Martin Oravec, primus eorum in ordine⁵⁷ Steffanus, secundus Iohannes, tertius⁵⁸ Petrus una cum *oczim*,⁵⁹ et Petrus gener suus ligavit se ad omnia bona, que bona summaverunt multi boni ac honesti viri domum et omnia, *ktorysto dom sumovallissu w desetu*⁶⁰ XC d.⁶¹ et ad hoc ipsis remanserunt tres vacce, et etiam remansit ipsis una suba in 4 florenis, et ille peccunie debent venire ab antiquo patri ipsis, videlicet Emricus Baran,⁶² et adhuc habent invicem vulgari *dve cztwrtie*⁶³ a *gedon kventine*,⁶⁴ et de illo pars media cedit natis ipsis.⁶⁵ Et si orphanorum aliquis morte preventus est, tandem ea⁶⁶ summa maneret ad duos pueros, et si morietur secundus puer, maneret ad unum, et si is tertius morietur, maneret ad uxorem et ad *oczima ocza*.⁶⁷ Sub anno incarnationis 1508.

24. [1508.]

Németlipcse tanácsa előtt (az előbbi ügyben szereplő) Petro (Péter) felesége kijelenti, hogy ha előbb halna meg, mint férje, akkor minden közös vagyonuk férjére és fiaira szálljon.

Sub anno presentis venit coniux sua predicti *Petro*⁶⁸ in presentiam nostri, quod si contigerit coniugem prius, quam maritum defungi,⁶⁹ illud bonum, quod pariter habent, ad ipsum simul et ad filios remaneat.

---

⁵⁶ *siroty* (szlov.), árvák.

⁵⁷ Ehelyett: *bordine*.

⁵⁸ Ehelyett: *3°*.

⁵⁹ *otčim* (szlov.), mostohaapa.

⁶⁰ *ktoryž dom sumovalí v desiatich φ. d.* (szlov.), amely házat 10 [...] dénára értékelték.

⁶¹ A dénár rövidítése (d.) előtt álló mennyiség feloldása bizonytalan. Leginkább egy összeírt C és X betűre gondolhatunk. Tekintettel a fenti, 11 forint értékűre becsült házra (6. tétel), nem kizárt, hogy tízszer száz dénára, azaz tízforintnyi dénára gondoltak. Ugyanígy értelmezte a szöveg másolója 1566-ban, amikor az összeget így oldotta fel: *w deseti sto penezych* (Városkönyv 1566., Titulus XV.).

⁶² Utána kihúzva: *et unum fl(orenium)*.

⁶³ Javított szó.

⁶⁴ *dve štvrte a jeden kventín* (szlov.), két fertály és egy kventin (földet).

⁶⁵ Utána kihúzva: *Sub anno*.

⁶⁶ Ehelyett: *ia* (bizonytalan olvasat).

⁶⁷ *otčima otca* (szlov.), az apa mostohaapja.

⁶⁸ A rossz latin ragozásból adódóan valószínűleg vulgáris névalak. Az 1566. évi másoló *Petrine* javította (Városkönyv 1566., Titulus XV.).

⁶⁹ Utána kihúzva: *de omnibus media pars cedit pretacto viro Petro, illud, quod cedit, media pars super ipsam*.

25. 1508.

Németlipcse tanácsa Šteflík János kérésére átad neki egy üres telket tíz év adómentességgel, amely után 16 kventin után kell cenzust fizetnie.

Anno Domini M^o 508 Nos iudex Laurentius⁷⁰ iuratique cives civitatis recognoscimus, quomodo providus vir Iohannes Sczeflik veniens coram nostrum ius desiderans fundum desertum, nos itaque ad ipsius petita descendimus, dedimus sibi desertum, ita tamen, quod libertatem habet per X annos, dum autem illa libertas venerit, tenetur solvere quemlibet censum, et pro XVI quentinis,⁷¹ et hoc annus fundi illius inchoavit se *Turicze*.⁷²

[3v]

26. 1508.

Németlipcse tanácsa Mátyás veje, Halnačko kérésére átad neki egy üres telket tíz év adómentességgel, amelynek lejáratá után 12 teljes kventin után kell adót fizetnie.

Anno Domini M^o CCCC 08 nos, iudex iuratique cives civitatis recognoscimus, quomodo circumspetus vir Halnaczkó gener Mathias suplicans pro deserto, cui quidem dedimus fundum desertum, ita tamen, quod libertatem habet per X annos, et cum revolutio pervenerit illorum annorum, tenebitur censum solvere pro XII quentinis integris.⁷³ Quod est actum tempore iudicis Laurentii.

27. [1508]

Németlipcse tanácsa (átenged egy üres telket) Vrbanec Györgynek tíz év adómentességgel, amelynek lejáratá után 16 kventin után kell adót fizetnie.

Item ego Laurentius, necnon iuratique cives civitatis Lipcz Theutunicalis⁷⁴ recognoscimus,⁷⁵ quomodo discreto viro Georgio Vrbancze dederunt libertatem per X annos, habet solvere de eadem curia XVI quentinas.

28. [1505 körül]

Lojnikék Petraško nevű vejének 10 kventint kell fizetnie.

Item Petrasko ziet Lojnikow ma platiti quentinow X zuplna.

---

⁷⁰ Sor fölötti beszúrás.

⁷¹ Ehelyett: *quentinos*.

⁷² *Turice* (szlov.), pünkösöd.

⁷³ Ehelyett: *quentinos integros*. A „pro XII quentinos integros” külön a szöveg alatt, a *solvere* utánra való beillesztésének helyét korrektúrajel jelzi.

⁷⁴ Ehelyett: *Theutunicali*.

⁷⁵ Ehelyett: *recongoscimus*.

29. [1505 körül]

Martin Fucónak/Fuczko Mártonnak 8 kventint kell fizetnie a háza után.

Item Fuczko Martin ma platiti od sweho domu VIII quentinow.

30. [1505 körül]

Matej Kováčnak összesen 12 kventint kell fizetnie a háza után.

Item Mathei Kovacž od sweho domu ma platiti quentinow XII zuplna.

31. [1505 körül]

Prištíknek 16 kventint kell fizetnie a háza után.

Prisstik⁷⁶ ma platiti od sweho domu quentinow XVI zuplna.

32. 1505.

Kupecz asszony Gašpar/Gáspár nevű fiával elment Brnecko nevű bátyjához, és úgy rendelkezett, hogy írjanak be a városkönyvbe három kventin Szentmihály felé eső földet a Krisztus Teste-társulatnak.

Item pristupila gest Kupczowa pred starzeho brata menem Brneczka spolu synom swim Kassparem a kazala gest zapysati w meske knihy tym obiczegem, ze ya poruczem za ziwota zdraweho trzy kwentiny iduczy⁷⁷ k Swatemu Mychalu⁷⁸ w Braczwo Bozieho tela,⁷⁹ zebi⁸⁰ to pozywaly bezpeczne a to sie gest stalo leta Bozieho 1505.⁸¹

[4r]

33. 1509.

Ivaniš/János végrendelezik a fia, Lavrinec/Lőrinc javára. Martin/Márton fia részét is Lőrincre hagyja, mivel Lőrincet bízza meg, hogy gondoskodjon róla időskorában. Lőrinc halála esetén gyermekei öröklik tovább a vagyont.

Ya, Ywaniss na konczy messkayczy, magiczy dwu synow, geden Martyn a druhy Lewryncz. Prissel sem pred prawo⁸² za syna sweho richtarsstwa Lewryncze neprzynuczeny, any

⁷⁶ Előtte értelmetlen szó, amely leginkább Csz-nek olvasható.

⁷⁷ Előtte kihúzza rontott szókezdet (talán *tczy*).

⁷⁸ Szentmihály, Liptószentmihály (Liptovský Michal, SK), Németlipce északi szomszédja.

⁷⁹ A Krisztus Teste-társulatra a városkönyv bejegyzésein kívül további adatokat nem ismerünk.

⁸⁰ Ehelyett: *zabi*.

⁸¹ A tétel elé újkori kéz – ugyanaz, amely a 29r oldalra 1704-ben beírt egy szerződésszöveget – címet (*Na Bratrstvo Tyela Božyho*) és háromsoros szlovák tartalmi összefoglalót írt. A tétel utánra ugyanő *Vox legantis* címmel öt sor latin hexametert illesztett. Kifejezetten a Krisztus Teste-társulat keltette fel az érdeklődését, mivel a következő, 4r oldalon is csak a társulatra vonatkozó tétel elé írt tartalmi összefoglalót.

⁸² Utána kihúzza: *sy*.

przisileny, any nahoworzeny, nezly zywota zdraveho zapisugem w meske knyhy tym obiczegem, zie sem ya syna sweho Martina oddelill. Czož nan zalezly z oczissny nebo y wecz, nezly zalezly, protož ya swu czest synu swemu Lewrynczowi zapysugem tym obiczegem, zie on Lewrincz mne ma smrty dochowaty, yakož na ocze zalezly a ya czezbichkolwek w dobrej pamety poruczil w testament za dussu swu. Czožby slussneho bilo, abych gehu neobtezil, aby on to wypravit po mne, aby mey dussy nebila tezoba. To gest prwny kus, druhy kus: gestliby on mne nechtel smrty dochowaty, zieby on mne za tu czest dosty vczynill beze wsseho prawa a to sem ya zapysal pred radow czneho mesta nasseho za richtarstwa syna sweho Lewrincze, a zieby to nebilo porussene pred zadnym pravom, any suczem. Neb sem to vdelal za zywota zdraveho, aby po smrti mogey Martyn: w tom dal pokoy Lewrynczowoy a po smrty Lewrynczowey nebo Martinowey, Martynowi dety⁸³ Lewrinczowim detom w tom daly pokoy. Ya Ywanyss stoyaczy pred radow⁸⁴ poslal sem po syna sweho Martina, kdyz sem chtel zapysowaty a on gest nechtel zadnym obyczegem pryty k tomu, protož gestliby on mel nebo chtiel mluwity mohol by byl gestliby sie gemu widelo kratko ode mne a to sie ztalo leta Bozieho 1509.

34. 1509.

Mertuš Bečko megjelent Lavrinec/Lörinc bíró és a tanács előtt, hogy a Krisztus Teste-társulatra hagyja a Chrast alatti földjének felét és minden mezőjét.

Item prissel gest Mertuss Beczko pred richtarze Lewryncze spolu radow swou sedycze neprzinuczeny, any przisileny, nezli za ziwota zdraveho gest kazal zapysati w meske knyhy tym obyczegem: ya, Mertuss Beczko za pamety swej zdravej zapysugem puol zeme pod Chrastow a luku wssieczku w Bracztwo Bozieho tela po mey smrty, zieby to pozywaly na weky,⁸⁵ a zieby to sie zadny po mey smrty teho⁸⁶ nedopieral, any mwoy syn, any zadny ynssy mwoy przitel, nez aby to bilo pozivane po mey smrti weczne, any mogie zena.⁸⁷ A to sie stala leta Bozieho 1509.⁸⁸

35. 1510. március 31.

Lavrinec Bečko/Becskó Lörinc értesült arról, hogy testvére a Krisztus Teste-társulat javára hagyta a Chrast alatti föld felét, ezért farsang vasárnapján úgy rendelkezett, hogy a föld másik fele is a Krisztus Teste-társulatra szálljon.

---

⁸³ Előtte kihúzva: *ded*.

⁸⁴ A szó feletti rövidítésjel kihúzva.

⁸⁵ Ehelyett: *wekzye*.

⁸⁶ Utána kihúzva: *sie*.

⁸⁷ Az *any mogie zeny* szövegrész értelmileg helyesen a *mwoy przitel* után következne.

⁸⁸ A tétel előtt háromsoros, 1704 körül íródott szlovák nyelvű tartalmi összefoglaló olvasható (vö. a 81. jegyzettel).

Item Slissel gest Lewrincz Beczko, zie gest zapisal bratr geho zeme⁸⁹ puol pod Chrastow, take Lewrincz gest przistupil pred cztne prawo nassu fassenkowu nedelu⁹⁰ y take gest kazal zapisati w Bracztwo Bozieho tela tey istey puol zeme ostateczney, ziebi to zadny neporusel, any mwoy syn, any mogye zena po mey smrti, aby weczne pozywaly brate Boziho tela. Leta Bozieho 1510.

[4v]

36. 1511. január 17.

Németlipcse tanácsa előtt Téplai Pál és veje, Lőrinc megegyezést kötnek: utóbbi jegyajándék címén fizet Pál unokájának, azaz néhai Katalin fiának, Gáspárnak 20 forintot. Ha Gáspár meghal, Pál köteles visszafizetni az összeget, és a bíró eldönti, kit illet a pénz.

Item sub anno millesimo⁹¹ 511 facta est unio feria 6ta proxima ante Fabiani et Sebastiani⁹² inter Paulum et Laurentium de rebus caphernalibus⁹³ coram me iudice Nicolao et suis consulibus, videlicet Serafin,⁹⁴ Steffano Kosa, Swetligk, Valko, Martin bacalario etc. tali condicione, quod ipse Paulus de Tepla⁹⁵ ex parte puerorum filie sue pie memorie Katherine relicte Laurentii tollere habet a Laurentio XX florenos ad filium Caspar filie Katherine, et si puer videlicet Caspar prenominatus moreretur, extunc prenominatus Paulus debet illam pecuniam tolleratam restituere, econverso ad ius ad iudicem et suos consules, quicumque tunc temporis iudex fuerit, et iurati ipsi sciant in posterum, cui cerneat illa pecunia, et prenominatus Laurentius debet fieri inpeditus seu paciferens ab omnibus in futurum amicis de omnibus rebus prescriptis.

37. 1512. április 24.

Németlipcse tanácsa tanúsítja, hogy Nižná Sakejová végrendeletében Jano nevű árváját László plébánosra, Lőrincre, Nikel bíróra és Szukenik Mihályra/Michal Sukenikre bízza. Kötelezi Matúš/Máté nevű vejét, hogy rendezze a családi adósságokat, és a maradék 41 aranyat adja át Janónak, évente 10 aranyat törlesztve. Matúš/Máté teljesítette a kötelezettségét.

Item ya, richtarz Stefan a rada wssieczka spolu wiznawame, kterak su przistupali pred nas testamentarze vcztiiwey zeni menem Nyzney Sakeyowey przy pameti dobrej kozruczila⁹⁶

⁸⁹ Javított szó.

⁹⁰ Helyesen: *w nassu fassenkowu nedelu*. – Húshagyó vasárnap/Farsang vasárnapja. 1510. márc. 31.

⁹¹ Ehelyett: *milesimo*.

⁹² 1511. január 17.

⁹³ Értsd talán: *paraphernalibus*. Ugyanerre javította az 1566. évi másoló is (Városkönyv 1566., Titulus XXIII.).

⁹⁴ Mintha ehelyett *Serafin* állna.

⁹⁵ Tepla, Liptótepla (Liptovská Teplá, SK).

⁹⁶ Értsd: *porucila*.

gest obiczeyne swim tetkam, nayprwe gest testamentarž fararz nas menem Laczlaw⁹⁷ a druhy gest Lewrincz, na konczy treti gest Nickel richtarž nass teho času, buduczy a cztwrti gest Michal Sukenik a prosila gest gich, aby opatreli tu sirotu menem Yano, aby gemu vkraczano nebilo⁹⁸ a dale gest prosila na smrtelney posteli: acz bi sie chtiel wczati w ti statky gey ziet menem Matuss, abi nykomu gich neprodali, nezli gemu on prze rzeczeny Matuss tu recz porozumewssy gest przistupil pred nassie cztné prawo. Prze v krasu neboli, prze polepsseny tey siroty, aby gemu nebilo straczené, neboli vkraczene a vdelali su pred namy zmluwu s temy ludmy testamentaržny tim obiczegem, ze zwawssi pred nas wssiczky gey zete, ze on ma dati zati wssiczky statky LXXXIII zlatich⁹⁹ a z tech¹⁰⁰ zlatich ma dluchy wiplatiti XL y II zlatich, a tak zostane tey syrote prze reczenemu Janowu XL a I zlatich a w tom, ze bi gemu gehu pretele we wssieczkich weczeh dali pokoy¹⁰¹ a ti penize ma wiplaczeti kazdi rok X zlatich do teho času, dokazby wiplatil ty penyze, ma pokladati pred radu, kteraz bude teho času a ti penyze, kdy budu wiplaczene, tedi ze bi zadny nemel lepssieho prystupu, nezli gey zetowe, abi sie samy penyzmy poziwali tim obiczegem, abi sirotie nebilo pomensseny, nezli abi pryralo tich penyz konec z temu gest a stalo sie gest den swateho Girzy w sobotu leta Bozieho 1512.¹⁰²

Ze sie gest Matuss s teho giž wislobodil a ma w tem pokoy meti we wssikcyh weczich.¹⁰³

[5r]

38. 1516.

Németlipcse tanácsa tanúsítja, hogy Szerafin két esküdttel igazolta: 1514-ben, 1515-ben és 1516-ban egyaránt 20-20 forintot fizetett azon ház után, amelyben lakik, Pál és Mihály bányagondnokoknak.

Item circumspectus¹⁰⁴ vir Seraphin accessit coram iudice et iuratis sub anno Domini 1516 iudice existente Stephano statuens providos iuratos secum nomine Stephanum Sekera,¹⁰⁵ necnon et Benedictum de Lubele¹⁰⁶ simul iuratum opidi nostri, et providis viris Paulo et Michaele procuratoribus montanarum testificans nobis, quod ipse pro domo sua, quam inhabitat, solvit sub anno Domini 1514 florenos 20, tandem anno Domini 1515 similiter florenos 20 provido viro Paulo Huttman supradicto, post tandem sub

⁹⁷ Valószínűleg ekkor is az a Szentiváni István fia László volt a plébános, akit halála után, 1525-ben németlipcsei plébánosként említenek (ASB HMSK Aut. prot. II/1. fol. 35v). Korábban (1497–1502) a bodafalvi plébánia élén állt (1497: DF 259278., 1499: ASB HMSK Aut. prot. I. fol. 23r, 1502: DF 285479.).

⁹⁸ Beszűrés a sor alatt.

⁹⁹ Előtte kihúzza: s.

¹⁰⁰ z tech helyett a forrásban sech áll.

¹⁰¹ Javítva *pokol*-ból.

¹⁰² Szent György napja. 1512. ápr. 24. – Az egész tétel áthúzza.

¹⁰³ Más színű tintával írott, utólagos megjegyzés. Talán éppen a kötelezettség teljesítése miatt húzták ki a tételt.

¹⁰⁴ Előtte újkori kézzel: *Item*.

¹⁰⁵ Vagy *Skerza*.

¹⁰⁶ Lubella, Liptó megye (Lubela, SK).

anno Domini 1516 Michaeli Frdl de Bella¹⁰⁷ solvit florenos 20, super quibus premissis nos in memoriam longiorem durabilem in librum civitatis asscribere ex rogatu ipsius fecimus in presentia bonorum virorum et iuratorum, videlicet Laurentii Finati, necnon rectoris schole Nicolai¹⁰⁸ etc.

Rövidítések és irodalomjegyzék

ASB	Archív Spišského biskupstva (Szepesi Püspöki Levéltár), Spišské Podhradie (Szepesváralja)
HMSK	Hodnoverné miesto Spišská kapitula (Szepesi káptalan hiteleshelyi levéltára)
Aut. prot.	Autentické protokoly (Hiteleshelyi jegyzőkönyvek)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
DF	Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL	Diplomatikai Levéltár
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
It.	Irártár
289/1893.	Szinnyei József 1893. június 7-i felterjesztése az Igazgatónak
2635/1965.	Sebestyén Géza 1965. november 2-i feljegyzése Kondor Istvánnénak
2724/1965.	Sebestyén Géza 1965. november 2-i feljegyzése Kondor Istvánnénak, 1. számú melléklet
	9a, II. Knižný a rukopisný materiál / Bibliotéky / elnevezésű csehszlovák igényjegyzék

¹⁰⁷ Számos Béla nevű településnév található Liptó megye környékén. A személy német családnéve és bányagondnoki funkciója miatt természetesen szóba jön Bélabánya (Banská Belá, SK), vagy akár Szepesbéla (Spišská Belá, SK).

¹⁰⁸ Ehelyett: *Laurentio Finati, necnon rectore schole Nicolao etc.*

- Juhászné Hajdu Helga 1965. november 8-i szakvéleménye
 Juhászné Hajdu Helga 1965. november 8-i szakvéleményé-
 nek melléklete
- Sebestyén Géza 1965. november 12-i általános megjegyzései
 Sebestyén Géza 1965. november 13-i felterjesztése Kondor
 Istvánnénak
 Sebestyén Géza 1965. november 26-i felterjesztése Kondor
 Istvánnénak
- 2801/1965.
- A csehszlovákiai könyvtáraknak ajándékkul felajánlott kéz-
 iratok és könyvek jegyzéke, 1965. november
- 2622/1967.
1967. november 5-i jegyzőkönyv
 1967. szeptember 27-i fogyatéki jegyzőkönyv
- Kt. Kézirattár
- Leltári napló (1859–1892)
 Leltári napló (1876–1892)
 Leltári napló (1893–1908)
- Lt. Levelestár
- Majláth Béla levele Pesty Frigyesnek, 2. sz.
- Mf. Mikrofilmtár
- ŠABY Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (Zsolnai Állami
 Levéltár biccei fiókja)
- LŽ Liptovská župa (Liptó megye levéltára)
- KP Kongregačné protokoly (Közgyűlési jegyző-
 könyvek)
- Liptószentmiklósi Fiókleveletár Pracovisko Archív Liptovský Mikuláš
 Mestečko Partizánska (Nemecká) Ľupča Németlipcse város levéltára
- Irattár

*

107. országos ülés
1892
107. országos ülés, 1892. évi november hó 23-án, szerdán, In: *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, VI, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1892, 172–200.
134. országos ülés
1893
134. országos ülés, 1893. évi január hó 14-én, szombaton, In: *Az 1893. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, VII, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1893, 350–377.
- Archontológia 1458–1526*
II
- C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás – W. KOVÁCS András: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017. (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak).
- A Majláth–Csontos ügy*
1893
- A Majláth–Csontos ügy*, In: *Fővárosi Lapok*, 30. (1893) 28. sz. 233–234.
- A muzeumi könyvtár szennyese*
1892
- A muzeumi könyvtár szennyese*, In: *Budapesti Hirlap*, 12. (1892) 285. sz. 6.
- A nemzeti muzeum szennyese*
1892
- A nemzeti muzeum szennyese*, In: *Budapesti Hirlap*, 12. (1892) 303. sz. 3.
- BALLAGI
1879a
- BALLAGI Aladár: *Felvidéki könyvbuvárlatok*, I, In: *Magyar Könyvszemle*, 4. (1879) 1. sz. 13–20.
- BALLAGI
1879b
- BALLAGI Aladár: *Felvidéki könyvbuvárlatok*, II, In: *Magyar Könyvszemle*, 4. (1879) 2. sz. 93–102.
- BARTAL
1901
- BARTAL Antal: *A magyarországi latinság szótára (Glossarium mediae et infime Latinitatis regni Hungariae)*. Budapest, 1901.
- BARTONIEK
1940
- BARTONIEK Emma: *Codices latini medii aevi*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1940.

- BOGDÁN
1990
BOGDÁN István: *Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874*, Budapest, Akadémiai, 1990. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV. Levéltár- és történeti forrástudományok, 6.)
- BORSA
1988
A Szent-Ivány család levéltára 1230–1525. MÁLYUSZ Elemér kézírata alapján sajtó alá rendezte, szerkesztette és az előszót írta BORSA Iván. Budapest, 1988. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok, 14.)
- CHURÝ
1967
Slavko CHURÝ: *Župa Liptovská, 1391–1849: Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka v Bytči: inventár*, Bratislava, Slovenská archívna správa, 1967.
- CSAPODI – CSAPODINÉ GÁRDONYI
1993
CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek 1526 előtt*, II, Budapest, MTA, 1993.
- CSAPODI – CSAPODINÉ GÁRDONYI
1995
CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Ariadne: a középkori magyarországi irodalom kéziratának lelőhelykatalógusa*, Budapest, MTA, 1995.
- CSAPODINÉ GÁRDONYI
1971
CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Hajdú Helga (1907–1970)*, In: *Magyar Könyvszemle*, 87. (1971) 1. sz. 86–87.
- FARKAS
2019
FARKAS Gábor Farkas: *Elpusztult és lappangó brünni Thuróczy-példányok*, In: *Magyar Könyvszemle*, 135. (2019) 3. sz. 346–365.
- FARKAS
2020
FARKAS Gábor Farkas: *Az eltűnt Thuróczy nyomában. A brünni kiadás példányainak provenienciájáról*, Budapest, OSZK, 2020.
- HYROŠ
1876
Štefan Nikolaj HYROŠ: *Zámok Lykava a jeho páni, potahom na drážvie, Lyptov a okolie*, Turč. Sv. Martin, Knižtlačiarско-účasťinársky spolok, 1876.
- IVÁNYI
1909
IVÁNYI BÉLA: *A középkori oklevél-bizottság jelentése*, In: *Századok*, 43. (1909) 10. sz. 842–909.

- Ítélet a Nemzeti Múzeum ügyében*
1893 *Ítélet a Nemzeti Múzeum ügyében*, In: *Pesti Napló*, 44. (1893) 33. sz. 7.
- MÉL
I–III *Magyar Életrajzi Lexikon*, I–III, főszerk. KENYERES Ágnes, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1982.
- Két fej a kosárban*
1893 *Két fej a kosárban*, In: *Fővárosi Lapok*, 30. (1893) 15. sz. 123.
- Ki legyen a múzeum könyvtárnoka?*
1879 *Ki legyen a múzeum könyvtárnoka? (Válasz a „Pesti Naplónak”)*, In: *Pesti Hírlap*, 1. (1879) 163. sz. 4.
- KOSÁRY–KULCSÁR–SZAKÁLY
2015 KOSÁRY Domokos – KULCSÁR Krisztina – SZAKÁLY Orsolya: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába: I. Általános rész, 4. Városi, mezővárosi és községi levéltárak és forrásközlések*, I, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 2015.
- KOSÁRY
1970 KOSÁRY Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába: I, 1. Általános rész I–II*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1970.
- KRAJČOVIČ–ŽIGO
2011 Rudolf KRAJČOVIČ – Pavol ŽIGO: *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava, Univerzita Komenského Bratislava, 2011.
- KUFČÁK
1972 Emil KUFČÁK: *Chotárne názvy v Liptove (od 16. do polovice 19. storočia)*, In: *Liptov – vlastivedný zborník*, 2. (1972) 149–196.
- KUFČÁK
1974 Emil KUFČÁK: *Mesto Partizánska „Nemecká” Lupča, Inventár listín 1263–1839*, Liptovský Mikuláš, Štátny okresný archív v Liptovskom Mikuláši, 1974.
- KUFČÁK
1980 Emil KUFČÁK: *Štátne okresné archívy v Dolnom Kubíne, Liptovskom Mikuláši a Martine: sprievodca po archívnych fondoch a zbierkach*, [Bratislava], Archívna správa Ministerstva vnútra SSR, 1980.

- KÜRTI
1932
Julius KÜRTI: *Nemecká Lupča a jej archív*, In: *Sborník Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti*, 26. (1932) 87–98.
- KÜRTI
1937
Julius KÜRTI: *25-ročná jubilejná zpráva Liptovského muzea v Ružomberku*, Ružomberok, Lev kníhtlačiarisky a nakladateľský spolok, 1937.
- LUKINICH
1909
LUKINICH Imre: *A németlipcsei bizottság jelentése*, In: *Századok*, 43. (1909) 12. sz. 918–928.
- MAGOVÁ–ĎURIAN–FURMAN–ŠICHTOVÁ
2018
Martina MAGOVÁ – Karol ĎURIAN – Martin FURMAN – Miroslava ŠICHTOVÁ: *Pamiatková zóna obce Partizánska Lupča. Zásady ochrany pamiatkového územia*, Žilina, Krajský pamiatkový úrad Žilina, 2018.
- MAJLÁTH
1879
MAJLÁTH Béla: *Lipto-vármegyei levéltári kutatások eredményei, első közlemény*, In: *Történelmi tár*, 2/24. (1879) 285–305.
- MEZEY
1958
MEZEY László: *Bartoniek Emma (1894–1957)*, In: *Századok*, 92. (1958) 1–4. sz. 510.
- NEKROLOG
1900
Majláth Béla (Nekrolog), In: *Századok*, 34. (1900) 4. sz. 364.
- NEMEC
2016
Miroslav NEMEC: *Podoby urážok a ich riešenie v liptovských mestách a mestečkách v ranom novoveku*, In: Daniela KODAJOVÁ: *Historické štúdie 50*, Bratislava, Historický ústav SAV – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2016, 63–72.
- NOVÁK
2004
NOVÁK Veronika: *A szlovákiai levéltárak magyar provenienciájú fondjai és állagai 1918-ig és 1938–1945 között, I.*, Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2004.
- PÁLVÖLGYI
1964
PÁLVÖLGYI Endre: *A Majláth–Csontos ügy*, In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 2. (1964) 163–192.
- PARENÍČKA
2007
PARENÍČKA Pavol: *Biografický lexikón Slovenska*, III. G–H, Martin, Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav, 2007.

- PASTUCHA
2019
Tomáš PASTUCHA: *Obráz hospodárstva v najstaršej mestskej knihe Ružomberka*, In: *Aktuálne otázky výskumu humanitných vied II, Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Ružomberku dňa 7. 12. 2018.*, ed. Miroslav HUTKA, Ružomberok, Verbum, 2019, 7–26.
- PASTUCHA
2021
Tomáš PASTUCHA: *Najstaršia mestská kniha Ružomberka. Prothocolon Maius (1527–1701)*, Ružomberok, 2021.
- PESTY
1872
PESTY Frigyes: *Pesty Frigyes jelentése*, In: *Századok*, 6. (1872) 8. sz. 518–525.
- POVAŽANOVÁ
1970
Valéria POVAŽANOVÁ: *Za prof. Alexandrom Húščavom*, In: *Liptov – vlastivedný zborník*, 1. (1970) 269–271.
- RÁBIK
2010
Vladimir RÁBIK: *Partizánska Lupča*, In: *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*, ed. Martin ŠTEFÁNIK – Ján LUKAČKA, Bratislava, Historický ústav SAV, 2010, 314–322.
- SCHÖNHERR
1896
SCHÖNHERR Gyula: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának tisztviselői 1803-tól 1896-ig*, In: *Magyar Könyvszemle*, 4. (1896) 4. sz. 395–400.
- SOPKO
1967
Július SOPKO: *Stredoveké rukopisy na Slovensku*, In: *Slovenská archivistika*, 2. (1967) 2. sz. 71–93.
- SOPKO
1981
Július SOPKO: *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach: stredoveké kódexy slovenskej proveniencie*, I, Martin, Matica slovenská, 1981.
- SOPKO
1982
Július SOPKO: *Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a v Rumunsku: stredoveké kódexy slovenskej proveniencie*, II, Martin, Matica slovenská, 1982.
- SOPKO
1986
Július SOPKO: *Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach: kódexy slovenskej proveniencie*, III, Martin, Matica slovenská, 1986.
- SZARKA
2005
SZARKA László: *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában, 1944–1949: elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szer-*

zódések, Komárom, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2005.

SZINNYEI
1892/1893

SZINNYEI József: *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtáráról 1892/1893-ban*, In: *Magyar Könyvszemle*, 1. (1892/1893) 1–4. sz. 302–319.

SZINNYEI
1902

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, VIII, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1902.

SZINNYEI
1909

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, XIII, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1909.

SZITA–WEEBER
2012

SZITA Gábor – WEEBER Tibor: *„A kéziratoknak van lelke”, Csontos János munkáinak és levelezésének bibliográfiája*, Budapest, OSZK – Gondolat Kiadó, 2012.

THURÁNSZKY
1938

THURÁNSZKY László: *A Thuriki (recte Thurapataki) és Komjáthnai Thuránszky család története és leszármazása*, Sátoraljajújhely, Zemplén Ny., 1938.

VARSIK
1965

Branislav VARSIK: *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965.

VARSIK
1972

Branislav VARSIK: *Zo slovenského stredoveku: výber historických štúdií a článkov z rokov 1946–1968*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972.

VARSIK
1982

Branislav VARSIK: *Pôvodné slovenské osídlenie a vznik mesta Ružomberka*, In: *Slovenská archivistika*, 17. (1982) 2. sz. 81–94.

Vegyes közlemények
1879

Vegyes közlemények, In: *Magyar Könyvszemle*, 4. (1879) 4–5. sz. 264–274.

Vegyes közlemények
1886

Vegyes közlemények. A múzeumi könyvtár kéziratgyűjteményének gyarapodása 1886-ban, In: *Magyar Könyvszemle*, 11. (1886) 4. sz. 335–336.

VÍTEK–CHURÝ–SLIACKA
2013

Peter VÍTEK – Slavko CHURÝ – Simona SLIACKA: *Dejiny Parizánskej Ľupče*, Druhé doplnené vydanie, h. n., 2013.

VÍTEK
é. n.

Peter VÍTEK: *Mestečko Partizánska (Nemecká) Lupča: Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív L. Mikuláš*, h. n., k. n., é. n. (Kézirat)

WEEBER
2009

WEEBER Tibor: *Csontos-émlékiállítás az OSZK-ban*, In: *Magyar Könyvszemle*, 125. (2009) 3. sz. 373–380.

Várday Pál esztergomi érsek levelei a parmai állami levéltárból (1537–1548)¹

A késő középkorban oly sokrétű szentszéki–magyar kapcsolatok a Mohács utáni évtizedekben lényegesen beszűkültek, ugyanakkor számtalan fennmaradt levél bizonyítja, hogy I. Ferdinánd uralmának első évtizedeiben is élő maradt a Rómával való érintkezés. Erre jó példát nyújtanak az 1529-ben kinevezett Várday Pál esztergomi érseknek III. Pál pápához, illetve a pápa bíboros neposához, valamint I. Ferdinánd mellé rendelt nunciúsához írt levelei. E források rávilágítanak az érsek és Róma közti kapcsolatok főbb szegmenseire, ugyanakkor a parmai Farnese-levéltár fontosságára is.

A parmai Farnese-levéltár hungarikái

A vatikáni kutatások fő színtere természetesen a Vatikáni Apostoli Levéltár, illetve a Vatikáni Apostoli Könyvtár. Ugyanakkor a szentszéki gyűjtemények történelmi fejlődése következtében a pápai palotákon kívül Rómában és egyéb olaszországi városokban is sok vatikáni forrás található.² E tekintetben kiemelkedő fontosságú a Farnese család levéltára. Alessandro Farnese III. Pál pápa néven 1534-es megválasztását követően egészen haláláig, 1549 novemberéig viselte a pápai tiarát. E másfél évtized során a pápaság és maga a Farnese család magyar vonatkozásban is fontos szerepet kapott, ugyanis nemcsak passzív szerepet játszott, hanem tevőlegesen is részt vett a magyarországi egyházi és hadügyek alakulásában. Ennek köszönhetően a család levéltára a Mohács utáni évtizedek – s a későbbi időszak – vonatkozásában is különösen fontos, azonban kevésbé kutatott gyűjteménye.

III. Pál pápa időszakában Alessandro Farnese bíboros nepos személye nyert megkülönböztetett szerepet, ugyanis 1537-től rá bízta a pápai kúria levelezésének vezetését, amit 1549-ig végzett. Így kerültek a magyar vonatkozású levelezések a Farnese család székhelyére, Parmába. Amikor Bourbon Károly, Parma és Piacenza hercege 1734-ben a nápolyi trónt is megszerezte, a Farnese-levéltárat új székhelyére vitette, majd pár évtized múlva csak kisebb része került vissza Parmába, s a mai napig az Archivio di Stato di Parma Carteggio Farnesiano Estero gyűjteményében őrzik. Mindez szerencsésnek mondható, ugyanis a Nápolyban maradt források jelentős része megsemmisült a második világháború alatt.

¹ Készült a HUN-REN PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoportban, illetve a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban, a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és a Klebelsberg Kuno kutatói ösztöndíj támogatásával.

² TUSOR, 2022, 112–113.

A nápolyi gyűjtemény első magyar kutatója Óváry Lipót volt,³ a parmai bustákat pedig Kollányi Ferenc nézte meg először, aki 1897-ben római kutatóútja során utazott egy igen rövid időre Parmába, hogy felmérje a gyűjtemény magyar vonatkozásait. Erről így vallott: *„A húsvéti idő közeledtével, a mikor a vatikáni levéltárban a munka buzamosabban szünetel, Felső-Olaszországba utaztam, hogy a pármai állami levéltár anyagának egy részével megismerkedjem. Bizton reméltem ugyanis, hogy a III. Pál pápa (1534–1549.) idejéből fennmaradt irományok Pármában őrzött részében magyar vonatkozású dolgokra is talállok, annál is inkább, mert a levéltárban magyar kutató előttem még nem fordult meg.”*⁴

Kollányi az idő rövideje miatt nem tudta módszeresen áttekinteni a forrásokat: *„A gyűjtemény »Carteggio Farnesiano« cím alatt van a levéltárban elhelyezve, úgygyszólván kizárólag csak időrendi sorba szedett levelekből és nuncziusi jelentésekből áll. Az első levelek az 1530. évből valók. Ettől az évtől kezdve lapoztam át én is a fasciculusokat és folytattam az 1552. évig bezárólag. A gyűjtemény ugyan egészen 1725. terjed, minthogy azonban az 1551–1552. évek fasciculusaiban már semmit sem találtam hazánk történetére vonatkozólag, s próbakép hasonló eredménytelenséggel forgattam át az 1560. év három fasciculusát is, nem remélhettem, hogy a további keresés kellő sikerrel fog járni.”*⁵

A gyűjtemény áttekintését követően több tapasztalatot is megfogalmazhatunk. Kollányi elsősorban a gyűjtemény legjelentősebb részét, III. Pál pápa pontifikátusát nézte át, a korábbi és későbbi időszak viszont kutatatlan maradt. A Carteggio Farnesiano Estero nem egy korábbi, 15. századi iratot is tartalmaz, ezeknek azonban nincs komolyabb magyar relevanciája. Kollányi az iratokat nem adta ki, hanem rövid regeszta formájában ismertette őket. A műfaj nyújtotta lehetőségek miatt e leírásokba nem kerülhetett be minden adat, így több fontos információ is elsikkadt.⁶ Az egyik legnagyobb problémát azonban az jelenti, hogy az általa bemutatott iratok visszakeresése a megadott jelzetek alapján gyakorlatilag lehetetlen, mára az összes jelzet elavulttá vált, s a gyűjtemény – többségében évről-évre – országok és városok szerint lett bustákba rendezve, több esetben paginálás vagy sorszámozás nélkül. Fontos kiemelni, hogy bár Kollányi vélelme szerint 1551–1552-ben, illetve 1560-ban, valamint a közbülső és ezt követő években már nem találni magyar vonatkozású forrásokat, az általam végzett kutatás során kiderült, hogy az 1550-es évek elején, valamint az azt követő évtizedekben, sőt a 17. századból, illetve még a 18. század elejéről is található nagy számban hunga-

³ Személyére és kutatásaira: ÓVÁRY, 1877; ÓVÁRY, 1879; KANÁSZ, 2024a.

⁴ KOLLÁNYI, 1905, 312.

⁵ Uo., 313.

⁶ Pl. Johann Fabri (Faber) bécsi püspök 1540. június 20-án, III. Pálnak írt levelében arra kérte a pápát, hogy Juncker Jánost, a veszprémi Mindenszentek-társaskáptalan prépostját, budai nagyprépostot nándorféhvári püspökként suffraganeus püspökké nevezzék ki. E levélben a prépostról méltató sorokkal emlékezett meg a bécsi püspök, becsületes, körültekintő, tanult, valamint élete delelőjén álló férfiként mutatva be a kiszemeltet. Végül a levél alapján Juncker veszprémi préposti hivatalviselési idejének utolsó ismert dátumát is 1539-ről 1540-re tehetjük. ASPr, Carteggio Farnesiano e Borbonico Estero, b. 86. Regesztájában Kollányi a méltatásról, illetve az életkoráról, valamint a veszprémi stallumáról nem tett említést. KOLLÁNYI, 1905, 341.

rikaforrások.⁷ Végül az is bebizonyosodott, hogy Kollányi rövid kutatóútja alatt az általa preferált korszakot illetően sem tudott minden magyar vonatkozású forrást megtalálni. Ilyennek számít például a mellékletben található 4. forrás, Várday Pál III. Pál pápának 1541. október 31-én írt levele.⁸

Várday Pál levelei

A Parmában őrzött források közül jelen közleményben Várday Pál esztergomi érseknek⁹ az ott fellelt leveleit, illetve ennek kapcsán római kapcsolatait mutatom be. Ezek a levéltár hungarikáinak csak egy kis szeletét jelentik, azonban írójuk személyének jelentősége miatt a gyűjtemény fontos részét képezik. A kutatás során összesen hat darab Várday-levelet sikerült azonosítani, ezek a Germania névvel ellátott 86., 87., valamint az Ungheria fasciculust is tartalmazó 159. bustában találhatók.

Várday neve már Mohács előtt is ismert volt az Örök Városban.¹⁰ Az 1526-os mohácsi csatát követően Szapolyai János támogatásával nyerte el az érseki széket, azonban hamarosan átpártolt Habsburg Ferdinánd oldalára. 1528-ban már az ő hívének számított, s e minőségében foglalkozott VII. Kelemen pápa az esztergomi érseki megerősítésével.¹¹ A pápai kinevezés ugyanakkor csak a következő évben, 1529. február 4-én érkezett meg.¹² Ezt követően a főpap több levelében fordult egy-egy ügy vonatkozásában a szentszékhöz.¹³ 1537. február 17-én Morone nunciust kereste meg azzal a kéréssel, hogy segítse őt az országgyűlésen megszavazott adók beszédésének engedélyezésében.¹⁴ Emellett pedig az is kiderül, hogy a nuncius a zenggi püspökön keresztül üzent neki korábbi kérdései kapcsán.¹⁵ 1540. november 8-án Alessandro Farnese bíborost kereste fel az érsek. Ebben megemlítette, hogy a római megbízottjaként is tevékenykedő Szondy Pál címzetes rosoni püspök leveleiből értesült a bíboros vele szembeni jóakarataról és támogatásáról, amelyért háláját fejezte ki, illetve további ügyek kapcsán hozzá küldte Giovanni Maria Malvezzit (Joannes Maria Maluetius), a későbbi portai rezidens, Girolamo Aleano legátus emberét.¹⁶ Pár hónappal később, 1541. február 25-én szintén Farnese bíborosnak címzett levelében ismételtelen biztosította a pápai nepost a támogatá-

⁷ Ezek közül kiemelkedik a tizenöt éves háború, valamint a visszafoglaló háborúk időszaka. Az iratok publikálása és feldolgozása már folyamatban van.

⁸ Az irat érdekessége, hogy az eredeti példány a parmai levéltárban található, ugyanakkor készült róla egy korabeli másolat, amit a Vatikáni Apostoli Levéltár őriz, s innen került 2002-ben kiadásra. BESSENYEI, 2002, 154–158.

⁹ Az érsekről: LACZLAVIK, 2014.

¹⁰ NEMES, 2015, 7, 17–18.

¹¹ KOLLÁNYI, 1905, 316.

¹² Uo., 317.

¹³ Például 1535-ben Várday panaszt tett a pápánál bizonyos vádaskodások miatt, melynek kapcsán eljárás indult. KOLLÁNYI, 1905, 325.

¹⁴ ETE, III, 138–139, 144–146, 148–154.

¹⁵ Lásd az 1. számú levelet. Regesztában: KOLLÁNYI, 1905, 331; ETE, III, 133, röviden idézi: FRIEDENSBURG, 1892, 113, 1. j.

¹⁶ Lásd a 2. számú levelet. Regesztában: KOLLÁNYI, 1905, 342–343.

sért érzett halála és bizalma felől.¹⁷ Ugyanezen év október 31-én hosszú levélben értesítette a pápát az ország helyzetéről (János király haláláról, Ferdinánd seregének vereségéről, valamint Buda elfoglalásáról) és a rá leselkedő veszélyekről, habár kiemelte, hogy tudja, III. Pál pápa a királytól és a szentszéki hírnököktől napi szinten értesül a magyarországi állapotokról. Kiemelte, hogy a török a következő évben a Magyarországon túli keresztény területek ellen is elindul. A király mindent megtesz a védekezés érdekében, s kéri a pápát is a még aktívabb cselekvésre és támogatásra. Természetesen mindeközben maga Várday is felkészül: várakat erősít és katonákat tart fenn.¹⁸

Következő ismert levele évekkel későbbi, 1548-ból való, amikor január 13-án azt írta a bíboros neposnak, hogy római emberének leveléből megtudta, Farnese bíboros továbbra is jóakarattal van iránta. Mindemellett reméli, hogy segítségével sikerül elérnie azt, amit Ferdinánd király és ő is már régóta kérelmez az érseknek és egyháznak.¹⁹ Utolsó két ismert levele is hasonló hangnemben íródott. Mindkettő 1548. augusztus 11-én kelt, az egyiknek III. Pál, a másiknak Alessandro Farnese volt a címzettje. Előbbiben biztosítja a pápát, hogy akár halála árán is szolgálni fogja a vallás ügyét, s mindent megtesz a romlott állapotok felszámolásáért. (Mindezzel elsősorban a protestáns reformáció egyre érzékelhetőbb terjedésére utalhatott.)²⁰ Utóbbiban a bíborosnak örömet fejezte ki az Alessandro által Ágoston atyával küldött levél miatt, s jóindulatát régóta tartó betegeskedése miatt most tudja csak megköszönni.²¹

A levelekből látszik, hogy a főpap rendszeresen küldött követeket, megbízottakat Rómába, hogy képviseljék az ügyét, illetve ellássák információkkal.²² Ugyanakkor a rendületlenül hálálkodó leveleinek hátterében a bíborosi cím elnyerésére való törekvése állhatott. Bakóc Tamás halálát követően ugyanis – bár II. Lajos megpróbálkozott Szalkai László esztergomi érsekkel –, hosszú évekig nem kreált új magyar bíborost a pápa.²³ Csak az 1530-as évek második felében változott a helyzet. I. Ferdinánd magyar királyként egy magyar koronabíboros²⁴ kreálását kívánta ugyanis elérni. Ennek személye sem volt titok, ugyanis Várday Pál már 1529 óta bizonyosan ambicionálta a bíborosi kalapot.²⁵ Maga az uralkodó nyilatkozott úgy a nuncius előtt, hogy Várday az ajánlást „kikoldulta, mintegy kierőszakolta”.²⁶ Mint látható, az érsek a nunciusokkal is kapcsolatot tartott, nyilván azt szem előtt tartva, hogy mekkora beleszólásuk van ügyének ala-

¹⁷ Lásd a 3. számú levelet. Regesztában: KOLLÁNYI, 1905, 343. Kollányi tévesen 29-re datálta az iratot.

¹⁸ Lásd a 4. számú levelet.

¹⁹ Lásd az 5. számú levelet. Regesztában: KOLLÁNYI, 1905, 353; ETE, V, 1–2.

²⁰ Ugyanakkor az is kiderül a levélből, hogy Farnese bíboros válaszolt a korábbi leveleire. KOLLÁNYI, 1905, 354; ETE, V, 56. Az iratot a parmai levéltárban 2023-as kutatóútam során nem sikerült megtalálni.

²¹ Lásd a 6. számú levelet. Regesztában: KOLLÁNYI, 1905, 355. Alessandro Farnese pedig megfelelő alapot szolgáltatott mindehhez azzal, hogy jóindulatáról és támogatásáról biztosította az érseket. Jó példa erre a bíboros 1548. február 10-i levele. ETE, V, 6–7.

²² NEMES, 2017, 126.

²³ FRANKL, 1874, 81–92; TUSOR, 2004b, 300–304.

²⁴ Az uralkodói előterjesztésre kinevezett kardinálisokat nevezték koronabíborosoknak.

²⁵ ETE, I, 511.

²⁶ FRANKL 1874, 92–93; FRANKL, 1903, 52, 504; TUSOR, 2005, 50.

kulásába. Ferdinánd a későbbiekben sem tett le tervéről: Girolamo Verallo nunciushoz 1541 decemberében nevezte meg a kalocsai és esztergomi érseket, akik szerinte jó hírnévnek örvendő, buzgó emberek, s méltók lennének a bíborra.²⁷ A király és főpapja hajthatatlanságát jól mutatja, hogy ezt követően is folyamatosan próbálkoztak, Ferdinánd és Várday levelei ékes bizonyítékai mindennek.²⁸ Még az érsek halála előtt egy hónappal, 1549 szeptemberében is az I. Ferdinánd mellé rendelt Prospero Santacroce nunciushoz keresztül kérte a szentszéket Várday kreálására.²⁹ Az öreg főpap végül sosem nyerte el a bíbort, helyette pár évvel később Fráter Györgynek sikerült a bíborosi kollégiumba kerülnie, azonban az újdonsült bíboros nem sokáig örvendhetett mindennek, a hír vétele után követően nem sokkal már vérbe fagyva feküdt az alvinci kastélya padlóján.³⁰

Összegzés

A parmai Farnese-levéltár alapvető fontosságú forrásokat rejt a kora újkori Magyar Királyság tekintetében. Ennek ellenére a források kiadása, feldolgozása még nagyrészt várat magára. Kollányi Ferenc több mint egy évszázada részlegesen átnézte és regesztaformában közzétette az általa talált, elsősorban III. Pál korszakának iratait. Rövid kutatóútja miatt azonban nem volt lehetősége átfogóbb kutatást végezni, s így elsősorban a későbbi korszakokat illetően, egészen a 17. század végéig sok magyar vonatkozású hungarika vár feldolgozásra. Emellett a regeszta-formában történő közlés műfajából adódóan nem feltétlenül tartalmaz minden fontos információt. Mindennek tükrében érdemes újra elmélyülni a parmai Farnese-levéltár gyűjteményében. Ennek illusztrálására a Várday Pál esztergomi érsek által kelt iratokat teszem jelen oldalakon közzé. Ezek jól mutatják a Mohács utáni évek szűkülő szentszéki–magyar kapcsolatainak egyik fontos szegmensét és Róma egyik információs csatornáját: az esztergomi érseknek a pápával, a bíboros nappal, valamint az uralkodó mellé rendelt szentszéki nunciussal folytatott levelezését, melynek fókuszában Várday legfőbb, de el nem ért álma: a bíborosi kalap elnyerése húzódott.

²⁷ KOLLÁNYI, 1905, 344–345.

²⁸ A felsorolt leveleken kívül lásd Ferdinánd királynak a pápához írt 1543. október 23-i, 1546. október 29-i, valamint 1548. augusztus 5-i levelét. ETE, IV, 302–303, 514–515, V, 54–55.

²⁹ ÓVÁRY, 1879, XXVI.

³⁰ A kreálás kérdésköréről részletesen: KANÁSZ, 2024b: Egy kardinális kérdés. Várday e témától függetlenül is írt VII. Kelemenhez, majd III. Pálhoz leveleket, elsősorban azért, hogy ingyen kapja meg az érseki kinevező bullát, valamint hogy segítsen a pápa Ferdinándot irányában megbékíteni, illetve engedje el az annata kifizetését. BESSENYEI, 2002, 138–153.

Források³¹

1.

Várdy Pál esztergomi érsek levele az I. Ferdinánd mellé rendelt nunciushoz, Giovanni Morone modenai püspöknek

Sempte, 1537. február 17.

Archivio di Stato di Parma, Carteggio Farnesiano Estero,
b. 159. IV. Ungheria p. 7–8. – *orig.*

Giovanni Morone nuncius a zenggi püspökön keresztül üzent neki korábbi kérdései kapcsán. Kéri a nunciust, hogy segítse őt az országgyűlésen megszavazott adók beszedésének engedélyezésében.

Reverendissime in Christo pater et domine, domine et confrater observandissime. Salutem et obsequiorum meorum commendationem. Que Dominatio Vestra Reverendissima per dominum episcopum Segniensem³² Vienne responderat ad ea, que ego per eundem sibi significaram, recte intellexeram. Ago Dominationi Vestre Reverendissime gratias ingentes, quod et tam humaniter excusationem meam, quominus ad eam venissem, acceperit, et se quodque suamque operam offerre mihi dignata sit, enitar ipse quoque nullumque pretermittam officii genus, quo dominationem vestram reverendissimam in hac sua erga me voluntate confirmare possim. Articulum,³³ quo de taxa a presbiteris exigenda constitutum est, praesentibus inclusum Dominationi Vestre Reverendissime transmittito. Eandem etiam atque et rogo, ut quando per eam non licet, curet, quo celerius fieri potest, ab Sanctissimo Domino Nostro impetrare, ut possim permittere salva atque integra conscientia mea taxam huiusmodi exigi. Equidem omnibus me viribus opposui, egique et cum regia maiestate et reliquis consiliariis, ne insueto hoc onere presbiteri gravarentur, quod siquid contribuendum esset, honor et autoritas Sancte Sedis Apostolice in ea re observaretur. Postquam tamen ita decretum est, mihi que potissimum haec provincia exactionem curandi, velut potiori hic inter ecclesiasticos est demandata, mos gerendus est Maiestati Suae. Id ut nullo conscientie onere facere liceat, Dominatio Vestra Reverendissima effectum reddat iterum quammaxime rogo, sibique persuadeat, habituram se semper eum, cuius opera in omnibus suis et suorum negotiis confidentissime

³¹ A forrásokat a nyelvi jellegzetességeket megtartva, a központozást normalizálva teszem közzé.

³² Valószínűleg a Rómában már régóta ismert, követként többször megforduló Jozefics Ferenc (Franjo Jožefič) zenggi püspök (?–1549). NEMES, 2017, 122; MOLNÁR, 2019, 288.

³³ Az 1537. évi XV. törvénycikkben megadóztatták a tizedet bíró főpapokat, a XVI. törvénycikk kimondta, hogy az esztergomi érsek köteles az ország védelmére saját költségén bandériumot tartani, a XVII. törvénycikk értelmében pedig a plébánosoknak, valamint a kápolna- és oltárigazgatóknak adót kell fizetniük. MOE II, 5–6, 13–14; FRAKNÓI, 1875, 3–4.

uti possit, et eandem felicissime diu ad vota cupio valere. Ex arce Sempthe,³⁴ XVII° die Februarii, Anno Domini MDXXXVII^o.

Reverendissimae dominationis vestrae deditissimus frater et servitor:
Strigoniensis

[*Címzés:*] Reverendissimo in Christo patri ed domino, domino nostro, sanctissimi domini nostri apud Sacratissimam Regiam Maiestatem legato, episcopo Mutinensi³⁵ etc. domino et confratri observandissimo

2.

Várday Pál esztergomi érsek levele Alessandro Farnese bíborosnak

Bécsújhely, 1540. november 8.

Archivio di Stato di Parma, Carteggio Farnesiano Estero, b. 86. s.p. – orig.

Szondy Pál címzetes rosoni püspök leveleiből értesült a bíboros jóakarataról és támogatásáról, amelyért hálás. A további ügyek kapcsán hozzá küldte Giovanni Maria Malvezzi, Girolamo Aleano legátus emberét.

Reverendissime ac illustrissime domine et patrone observandissime salutem et servitutis meae commendationem. Ex pluribus litteris reverendi domini Pauli Zondini episcopi Rosonensis³⁶ etc. sollicitatoris mei istic in Urbe intellexi reverendissimam et illustrissimam dominationem Vestram ea benignitate et pietate negotium veteris dignitatis meae conservande gratia a me susceptum apud Sanctissimum Dominum nostrum promovere et vix aliquid sollicitudini sue addi possit de quibus omnibus eas, quas debeo immortales ago Reverendissime ac Illustrissime Domine Vestre gratias rogoque negotio isti meo adeo adesse velit, ut iam tandem optatum finem his proximis quatuor temporibus sortiatur, quod perpetua mea servitute a Sanctissimo Domino nostro sacrosancta sede apostolica et reverendissima ac illustrissima Dominatio Vestra totaque familia sua pro viribus emereri conabor ceterum hunc dominum Joannem Mariam Maluetium³⁷ familiarem reverendissimi domini cardinalis Brundusini³⁸ istuc proficis-

³⁴ Sempthe (Šintava, ma SK).

³⁵ Giovanni Morone (1509–1580) 1529-től modenai püspök, 1542-től bíboros, I. Ferdinánd mellé rendelt nuncius (1536–1538, 1539–1541). Életéről és nunciaturájáról: FRIEDENSBURG, 1892; ROBINSON, 2012.

³⁶ Szondy (Szondi) Pál († 1558) rosoni püspök, római magyar gyóntató. NEMES, 2017, 126, 128.

³⁷ Giovanni Maria Malvezzi, I. Ferdinánd király első portai rezidense (1546–1552).

³⁸ Girolamo Aleandro (1480–1542) humanista bíboros, III. Pál pápa németországi legátusa. FRIEDENSBURG, 1893.

centem hortatus sum ut nonnulla reverendissime ac illustrissime domine vestre meo nomine referat, cui ut benignas aures et eius verbis perinde atque meis fidem adhibere velit rogo. Quam Deus Optimus Maximus incolumen ad vota conservet. Ex civitate Nova Austriae³⁹ octava Novembris 1540.

Reverendissime Domine Vestre deditissimus servitor
Paulus archiepiscopus Strigoniensis manupropria

[*Címzés:*] Reverendissimo ac Illustrissimo Domino Alexandro Cardinali Farnesio⁴⁰
Sacrosancte sedis apostolice vicecancellario etc., domino et patrono observandissimo

3.

Várdai Pál esztergomi érsek levele Alessandro Farnese bíborosnak

Bécs, 1541. február 25.

Archivio di Stato di Parma, Carteggio Farnesiano Estero, b. 86. s.p. – *orig.*

Köszöni a bíborosnak a támogatását, amiért nagyon hálás.

Reverendissime ac illustrissime domine, domine et patrono observandissime salutem et servitatem meam. Cum in omnibus meis rebus eam dominationis vestre reverendissime erga me voluntatem et benevolentiam hactenus expertus sim, ut nihil plane sit, quod ab ea iam me non assequi posse confidam, ego vero vicissim pluribus litteris et nuntiis meam in eandem observantiam et pietatem illi declararim explicaverimque, quod me eidem suisque omnibus in omne tempus obstrinxerim ac plane devoverim. Nunc ad eas litteras respondens, que mihi optatissime a dominatione vestra reverendissima mense Novembri date hodie allate sunt. Tantum illud dicam, me dignitatis meae tuende vel augende spem omnem in dominatione vestra reverendissima ita iampridem habere repositam, ut ista singulari humanitate fretus, prestantiaque et autoritate, qua ceteris omnibus iure antecellit, persuaserim mihi iampridem omnia me istic facile consequi posse, que quidem ab utriusque nostrum dignitate minime essent: cetera coram ex internuntio meo dominatione vestra reverendissima cognoscet, cui me humiliter commendo et eandem ad vota cupio diu felicissime valere. Datum Vienne⁴¹ die XXV° Februarii, Anno Domini MDXXXXI^o.

Reverendissime et Illustrissime Dominationis Vestre deditissimus servitor

³⁹ Bécsújhely (Wiener Neustadt, A).

⁴⁰ Alessandro Farnese (1520–1589) III. Pál pápa unokája, 1534-től bíboros, bíboros neposként a korszak szentszéki diplomáciájának egyik vezéralakja. Róla, illetve a Farnesék és Habsburgok kapcsolataira: MARCHI, 1988, 3–34.

⁴¹ Bécs (Wien, A).

Paulus archiepiscopus Strigoniensis manupropria
[Címzés:] Reverendissimo ac Illustrissimo Domino et Patrono meo, Observanissimo
Domino cardinali Farnesio S. R. E. vicecancellario etc.

4.

Várdai Pál esztergomi érsek levele III. Pál pápának

Esztergom, 1541. október 31.

Archivio di Stato di Parma, Carteggio Farnesiano Estero,
b. 159. IV. Ungheria p. 37–41. – orig.⁴²

Értesíti a pápát az ország helyzetéről, habár tudja, III. Pál napi szinten értesül a magyarországi állapotokról. Kiemelte, hogy a török a következő évben a Magyarországon túli keresztény területek ellen is elindul. A király mindent megtesz a védekezés érdekében. Kéri a pápa támogatását. Maga is várakat erődít és katonaságot tart fenn.

5.

Várdai Pál esztergomi érsek levele Alessandro Farnese bíborosnak

Pozsony, 1548. január 13.

(Archivio di Stato di Parma, Carteggio Farnesiano Estero,
b. 159. IV. Ungheria No. 16. – orig.)

Római emberének leveléből megtudta, hogy a bíboros továbbra is jóakarattal van iránta. Reméli, hogy segítségével sikerül elérnie azt, amit a király és ő is már régóta kérelmez az érseknek és egyházának.

Reverendissime et Illustrissime Princeps et Domine, Domine Observandissime!

Servitutis meae commendationem. Ex litteris internuntii mei, quem nuper Romam miseram cognovi reverendissimam et illustrissimam dominationem vestram meae singularis in eadem fidei atque observantiae non oblitam voluntatem erga me optimam ei ostendisse, quae res mihi profecto accidit gratissima, non solum ex opera et autoritate sua imprimis id, quod mihi ecclesiaeque meae iamdudum serenissimi regis mei intercessionem petitur, a Sanctissimo Domino nostro impetratum iri plane confido, verum etiam propterea, quod me meamque ecclesiam eximiae praestantiae excellentique virtuti

⁴² Az iratot Kollányi nem találta meg, ugyanakkor a levél Rómában őrzött másolata, valamint annak magyar nyelvű fordítását már közölték. A Parmában őrzött eredeti szöveg, illetve a kiadott másolat nem tartalmaz lényeges különbségeket, ezért annak újbóli kiadását nem tartottam szükségesnek. BESSENYEI, 2002, 154–158. A kiadásról: TUSOR, 2004a.

reverendissimae et illustrissimae dominationis vestrae, adeoque clarissimae isti familiae suae me in omne tempus obstrinxi ac pene devovi, ut omnis mei nominis recordatio apud ipsam mihi accidat iucundissima. Quare quod reverendissima et illustrissima dominio vestra ab aliquot annis incepit pro sua benignitate singulari ad exitum iam tandem perducatur, perficiaturque, ut mecum una posterum mei veterem ecclesiae meae dignitatem retentam et conservatam sibi uni acceptam referant, utque multo quam antea illustrior sit in his locis ac celebratior fama nominis sui.

Servet eandem altissimus Deus felicem et incolumem diu. Posonii⁴³ die XIII Ianuarii MDXLVIII.

Reverendissimae et illustrissimae dominae vestrae deditissimus servitor
Paulus archiepiscopus Strigoniensis manupropria

[*Címzés:*] Reverendissimo et Illustrissimo Principi et Domino, Domino Alexandro Cardinali Farnesio, Sanctae Romanae Ecclesiae vicecancellario etc., Domino meo observandissimo

6.

Várdy Pál esztergomi érsek levele Alessandro Farnese bíborosnak

Bécs, 1548. augusztus 11.

Archivio di Stato di Parma, Carteggio Farnesiano Estero, b. 87. s.p. – *orig.*

Ágoston testvértől megkapta a bíboros levelét, amelyre betegsége miatt csak most tud válaszolni, egyben köszöni a bíboros támogatását.

Reverendissime et illustrissime domine, domine observandissime humillimam servitutis meae commendationem.

Cum nuper frater Augustinus⁴⁴ Roma rediens humanissimas mihi litteras reverendissimae et illustrissimae dominationis vestrae reddidisset, magnopere sum gavisus, quod ex illis cognovi quantae illi curae sit omnis mea meaeque ecclesiae vel conservatio vel accessio, et simul Sanctissimus Dominus Noster, qua me clementia prosequatur, quod igitur hactenus propter aegritudinem, quae me diu multumque oppressit, commode non licuit, reverendissimae et illustrissimae dominationi vestrae nunc gratias ago atque habeo ingentes, de ista in me sua incredibili humanitate, et ut ipsa meis verbis apud Sanctissimum Dominum Nostrum hoc idem praestare dignetur, et simul ut perpetuam istam pro omnibus meis ornamentis propugnationem liberaliter gerat, ab eadem supplicem etiam

⁴³ Pozsony (Bratislava, ma SK).

⁴⁴ A Fraknói Vilmos által Boglussics Ágostonnak nevezett dalmát származású dominikánus szerzetes lehet, akit ezekben az években gyakran küldtek Rómába a magyar főpapok, például Fráter György is. FRAKNÓI, 1903, 65–68; ETE, V, 6–7.

atque etiam peto vehementer, et quando iam pridem intelligit reverendissima et illustrissima dominatio vestra quantopere me illi addixerim, ac pene devoverim in omne tempus, restat, ut paucis illi confirmem quicquid istinc accessionis accepero vel fortunae vel dignitatis, id totum me vestrae reverendissimae et illustrissimae dominationi vestrae relaturum acceptum, ac si secus gratiam referre non licuerit. Deum Optimum Maximum oraturum omni tempore pro felicitate incolumitateque sua et suorum omnium.
Datum Viennae die XI mensis Augusti, Anno Domini MDXLVIII.

Reverendissimae et illustrissimae dominationis vestrae deditissimus servitor,
Paulus archiepiscopus Strigoniensis manupropria

[Címzés:] Reverendissimo et illustrissimo domino, domino meo observandissimo, domino Alexandro cardinali de Farnesio Sanctae Romanae Ecclesiae vicecancellario etc.

Rövidítések és irodalomjegyzék

ASPr Archivio di Stato di Parma

*

BESSENYEI
2002

Lettere di principi. Fejedelmi levelek a pápának (1518–1578), szerk. BESSENYEI József, Róma–Budapest, 2002.

ETE
I

Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, I. 1520–1529, szerk. BUNYITAY Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János, Budapest, 1902.

ETE
IV

Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, IV. 1542–1547, szerk. KARÁCSONYI János – KOLLÁNYI Ferenc, Budapest, 1909.

ETE
V

Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, V. 1548–1551, szerk. KARÁCSONYI János – KOLLÁNYI Ferenc – LUKCSICS József, Budapest, 1912.

FRAKNÓI
1875

FRAKNÓI Vilmos: *A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd király alatt*, Budapest, 1875. (A magyar országgyűlések története, 2, 1537–1545.)

- FRAKNÓI
1903
FRAKNÓI Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal*, 3, Budapest, 1903.
- FRANKL
1874
FRANKL Vilmos: *Három magyar bíbornok-jelölt a XVI. században*, In: *Új Magyar Sion*, 5. (1874) 81–100.
- FRIEDENSBURG
1892
Nuntiatur des Morone 1536–1538, bearb. von Walter FRIEDENSBURG, Gotha, 1892.
- FRIEDENSBURG
1893
Legation Aleanders 1538–1539, 1–2, bearb. von Walter FRIEDENSBURG, Gotha, 1893.
- HORVÁTH
2024
HORVÁTH Terézia: *Kollányi Ferenc Rómában (1897)*, In: *Fraknói Vilmos Emlékkönyv*, szerk. TUSOR Péter – KANÁSZ Viktor, Budapest–Róma, 2024. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/24.) 575–589.
- KANÁSZ
2024a
KANÁSZ Viktor: *Nápoly búvkörében. Óváry Lipót és az itáliai magyar történetkutatás*, In: *Fraknói Vilmos Emlékkönyv*, szerk. TUSOR Péter – KANÁSZ Viktor, Budapest–Róma, 2024. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/24.) 483–533.
- KANÁSZ
2024b
KANÁSZ Viktor: *Egy kardinális kérdés. Fráter György bíborossá kreálásáról*. [megjelenés alatt]
- KOLLÁNYI
1905
Regesták a római és párizsi levéltárakból, kiad. KOLLÁNYI Ferencz, *Magyar Történelmi Tár*, 4/6. (1905) 311–376.
- LACZLAVIK
2014
LACZLAVIK György: *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*, Pécs–Budapest, 2014. (Sziluett.)
- MARCHI
1988
Adele Vittoria MARCHI: *Parma e Vienna*. Parma, 1988.
- MOE II.
Országgyűlési emlékek. *Magyar Királyság (1526–1606), Erdély (1540–1699) II. 1537–1545*, szerk. FRAKNÓI Vilmos, Budapest, 1875. (Monumenta Hungariae, Historica 3. Monumenta Comitalia regni Hungariae, 2.)
- MOLNÁR
2019
MOLNÁR Antal: *Magyar hódoltság, horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán ura-*

lom alatt. Budapest, 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

NEMES
2015

Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brevái (1523–1526), kiad. NEMES Gábor, Budapest–Győr–Róma, 2015. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/12; A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások, 23.)

NEMES
2017

NEMES Gábor: *Folytonosság vagy újrakezdés? Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatainak alakulása Mohács előtt és után*, In: *Egyházi társadalom a magyar királyságban a 16. században*, szerk. VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár, Pécs, 2017. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis, 17.) 105–133.

ÓVÁRY
1877

ÓVÁRY Lipót: *Kutatások a nápolyi Farnese levéltárban*, In: *Századok*, 11. (1877) 1. sz. 1–17.

ÓVÁRY
1879

III. Pál pápa és Farnese Sándor bibornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései (1535–1549), szerk. ÓVÁRY Lipót, Budapest, 1879. (Monumenta Hungariae Historica 1. Diplomataria, 16.)

ROBINSON
2012

Adam Patrick ROBINSON: *The Career of Cardinal Giovanni Morone (1509–1580): Between Council and Inquisition*, Farnham–Burlington, 2012.

TUSOR
2004a

TUSOR Péter: *Fejedelmi forrásközlés*, In: *BUKSZ*, 16. (2004) 2. sz. 107–119.

TUSOR
2004b

TUSOR Péter: *A magyar koronabíborosi és bíborosprotektori „intézmény” kialakulása és elhalása a XV–XVI. században*, In: *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. NEUMANN Tibor, Budapest, 2004, 291–310.

TUSOR
2005

TUSOR Péter: *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században*, Budapest–Róma, 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/3.)

TUSOR
2022

TUSOR Péter: *Monumenta és Collectanea. Magyar történeti kutatások a Vatikánban (1881–2021)*, Budapest–Róma, 2022. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/20.)

Erdélyi vajda kerestetik

Ecsedi Báthory András javaslatai Giovanni Battista Castaldónak (1553)

Az 1551–1553 közötti időszak általában véve a várháborúk, azon belül is Temesvár, de még inkább Eger ostroma miatt, és kevésbé az ugyanekkor lezajlott magyarországi és erdélyi országegyesítés (vagy másképpen fogalmazva: erdélyi Habsburg hatalomátvitel) kapcsán került a történeti érdeklődés homlokterébe. Ezt a rendkívül eseménydús időszakot, amikor a Magyar Királyság összeurópai jelentőségű események színterévé is vált, újabban nemzetközi keretbe helyezve is feldolgozták.¹ Ismeretes azoknak az erdélyi problémáknak a sora, amelyek ezt az időszakot terhelték: a tartományba vezényelt hadierő fizetelensége és lázadása, a részben ebből fakadó állandó konfliktus a helyi lakossággal, a parancsnoklási hierarchia és személyes ellentétek nyomán fölvetődött nehézségek, nem is említve a János Zsigmond visszahívására irányuló törekvések miatt kiélezett szituációt, és még sorolhatnánk. Ugyanakkor a hadi események mellett, vagy azok hátterében, a döntéshozóknak olyan egyéb gondokkal is szembesülni kellett, amelyet részint a várható oszmán hadjárat, részint pedig a frissen meghódított tartomány politikai légkörének konszolidálására tett kísérlet idézett elő. Ez a két probléma ecsedi Báthory András személyében összekapcsolódott.

Báthory 1552 tavaszán letette a „dunáninenni” főkapitányi tisztséget, majd áprilistól már mint erdélyi vajda működött.² E tisztségben folytatott rövid szereplése meglehetősen talányos. Jóllehet kezdettől fogva köszvénytől szenvedett, a hivatalt és az Erdélybe utazást mégis vállalta. Ez azonban egyáltalán nem ment gördülékenyen, ugyanis már a tartományba való indulását is megnehezítette, hogy a parancsnoksága alá rendelt katonaság megfelelő zsoldelőleg nélkül nem volt hajlandó útra kelni.³ Ezenkívül látnunk kell azt is, hogy Báthory az erdélyi rendek előtt nem rendelkezett tekintéllyel. Nemcsak azért, mert magyarországi volt, hanem mert többségük ekkor már János Zsigmond visszahozatalát óhajtotta. A vajda hamar arra a következtetésre jutott, hogy az aktuális politikai és katonai helyzetben, de leginkább egészségi állapota miatt a továbbiakban nem kívánja viselni a hivatalt, és bár I. Ferdinánd király igyekezett őt maradásra bírni, 1552 novemberében kénytelen volt elfogadni Báthory lemondási szándékát.⁴

Báthory után, 1553 májusától Dobó István, és társvajdájaként Kendy Ferenc töltötte be a méltóságot, ugyanakkor az kevésbé ismert, hogy ezt egy nagyjából fél éven át

¹ Mindehhez újabban: OBORNI, 2017, 203–251; KORPÁS–B. SZABÓ, 2017; GUITMAN–KORPÁS–TÓTH–B. SZABÓ, 2019; KANÁSZ, 2023; BAGI, 2023; UJJ, 2023; VIROVECZ, 2023, 111–143.

² PÁLFFY, 1997, 270; BARABÁS, 1892a, 143.

³ BARABÁS, 1892a, 148.

⁴ BARABÁS, 1892b, 491.

tartó közös gondolkodás előzte meg, amely Ferdinánd király, Castaldo és Báthory között zajlott. Az alább közzétett forrás ennek a folyamatnak a legfontosabb és legérdekesebb dokumentuma.⁵ A tisztség betöltésére lehetséges személyek már Castaldo 1552. október 11-i,⁶ a királynak írt levelében is fölbukkantak, de az ügyben akkor még nem született döntés. Miután a Dévánál állomásozó spanyol egységek 1553. január elején föllázadtak és útra keltek, valamint a Szapolyai-pártiak mozgolódni kezdtek, és ezzel párhuzamosan fenyegető török hírek érkeztek, egyértelművé vált, hogy a helyzet tart-hatatlan, és a tisztség átruházását nem lehet tovább halogatni.

Úgy tűnik, hogy a leendő vajda személye a leköszönő Báthory ajánlásától is függött, ugyanis több alkalommal is kikérték a véleményét. 1553 februárjának elején Castaldo Gyaluból nem tudta személyesen meglátogatni Báthoryt, ezért elküldte hozzá a titkárárt (aki korábban Fráter György egyik merénylője volt), Marco Antonio Ferrarit, hogy a nevében tárgyaljon vele. Ferrari két egymást követő napon találkozott Báthoryval (feltehetőleg Szamosújváron), és a kettejük között lezajlott megbeszélés eredményét írásban rögzítette felettesének, egyes szám első személyben megfogalmazva. Castaldo ezt a „jelentést” (*Nuntiata domini Bathori vayvodae ad Dominum Generalem per Marcum Antonium*) február 8-i leveléhez mellékelte és személyes véleményét kifejtve továbbította azt a királynak.

Ferrari, nyilván Castaldo gondolatmenetét és érvelését tolmácsolva, igyekezett egy szabályos logikai ív mentén minél több lehetőséget körüljárni, és a Báthory által adott, sokszor nemleges vagy elutasító válaszok ellenére, még ha csak ideiglenes, de tényleges megoldásra törekedett. Castaldo Báthory több kijelentésére konkrét megjegyzésekkel reflektált, aminek nyomán a jelentés, az azt magában foglaló levél és annak utóirata egy igen sajátos párbeszédet alkot.

Mindennek feldolgozása külön tanulmányt érdemel, ugyanakkor néhány meghatározó részletét már most ki kell emelnünk. Az 1553. január–februári erdélyi hadi helyzetet valójában annyira súlyos körülmények jellemezték, hogy az akut problémák orvoslása lekötötte a parancsnokok minden erejét. Amellett, hogy mozgásterüket jelentősen szűkítette, eleve lehetetlenné tette a hosszú távú tervezést. A spanyolok által elhagyott dévai szoros védelmét részint a németek odairányításával, részint magyarországi kapitányok behívásával és várakba vezénylésével akarták megoldani. Név szerint ekkor került említésre (Horvátinovics Bertalan mellett) Dobó Domokos mint az egyik ilyen lehetséges kapitány, azonban testvére, István nevével, sem Castaldo levelében, sem Báthory javaslatában nem találkozunk. Mindez azért is különös, mert az 1552-es év tapasztalata viszont kiolvasható a jelentésből: az ország megvédésének egyetlen sikeres stratégiája az lehet, ha ezek a kapitányok még életük árán is kitartanak a végsőkig, ezért olyanokra lesz szükség, akik tudják, mit várnak tőlük. Ugyanide tartozik, hogy Báthory feltétlenül szükségesnek tartotta egy képzett és tapasztalt olasz vagy német katona Erdélyben

⁵ Barabás Samu erdélyi regesztáiban néhány adatot kivonatossan közölt belőle. BARABÁS, 1892c, 670–671.

⁶ BARABÁS, 1892b, 485–486.

maradását, aki ért a hadvezetéshez és harcászathoz (mivel Magyarországon ilyen nincs!), amely kijelentés a mohácsi csata után 27 évvel különösen figyelemreméltó.

Mivel Báthory a vajdaságra általa javasolt személyeket is erős kritikával illette, így a Castaldo részéről helyenként kiütököző értetlenség – Báthory miért javasolja Perényi Gábort, ha korábban rossz véleménnyel volt róla, és miért mondja legjobb barátjának Kendy Ferencet, amikor titkon a legnagyobb ellenségek – jogosnak tűnik előttünk. Báthory sorai a kortárs magyar főúri társadalom belső viszonyrendszerének keresztmetszetét tárják elénk, de természetesen erős kritikával kell kezelnünk azokat. A középszerű, de nagyravágyó jelölt, Kendy Ferenc esetében nem említette azt, hogy az erdélyi rendek körében ő rendelkezett a legnagyobb támogatottsággal. A hadszíntéren kiválóan teljesítő, ugyanakkor kegyetlen és szolgálókat tartani képtelen földesúrként fölvázolt Balassa Menyhárt jellemzésénél talán nem vette figyelembe, hogy erdélyi helyzete éppen csak ekkor kezdett valamelyest rendeződni, és nem volt állandó rezidenciája, sem kiterjedt familiárisi köre. Végül pedig a leginkább csak szép ruhákban tetszelgő Török János véleményezésénél a korábban sikerrel folytatott törökellenes harcai valamiért nem kerültek elő.

Figyelemreméltó, hogy Castaldo (és Ferrari) javaslatai sokszor a sajátos magyarországi viszonyokon vagy személyes kapcsolatokon botlottak meg. Abban, hogy a király végül két vajda kinevezése mellett döntött, bizonyára szerepe volt Castaldo ajánlásának is. A zsoldosvezér ideiglenesen a legjobb megoldásnak azt tartotta, ha a király Kendy Ferencet egyfajta kormányzói, Balassa Menyhártot pedig afféle főkapitányi szerepre nevezi ki. Ezt a javaslatot Báthory a János király idejében tevékenykedő két vajda, Majláth István és Balassa Imre nevéhez köthető összeesküvés bemutatásával és a két jelölt ehhez fűződő kapcsolatával söpörte le az asztalról.

Báthory végül a felelősséget elhárítva úgy fogalmazott, hogy végső soron mindegy, kit nevez ki az uralkodó, amennyiben jó tanácsosok kerülnek mellé, de jelezte, hogy leginkább a már említett Perényi Gáborban gondolkodik. Az érvek ütköztetése során többféle tulajdonság és feladatkör is szóba került, Báthory mégis azt a kitételel tartotta a legfontosabbnak, hogy a vajda magyarországi személy legyen, és ezt nem csak az ország szokásaival indokolta. Érveléséből a bizonytalan, és egyre inkább a Habsburg magyar királytól való elszakadást célzó erdélyi belpolitika tükröződik vissza: a király jobban megbízhat egy magyarországi, mint egy erdélyiben.

Castaldo levelének jelentős része rejtjelekkel íródott, a sorok között olvasható a latin nyelvű feloldás. A szöveg ezen része többnyire nincs tagolva, ezért a központozást értelemszerűen és az érthetőség szabályainak megfelelően végeztem el. Az *u* és *v* betűket hangértékük szerint írtam át, az *i*–*j* betűknél megtartottam az *i*-t. A tulajdonnevek, népnevek betűhíven és nagy kezdőbetűvel, a latinositott, de nem szervesült szavak és kifejezések szintén betűhű formában találhatók. Az általánosan bevett változattól eltérő szóalakokat módosítottam (*ressolutionem*>*resolutionem*, *stipendio*>*stipendio*, *praelium*>*proelium*, *p/a/enam*>*poenam*). A tiszteleti címeket nagy kezdőbetűvel írtam.

Források

Giovanni Battista Castaldo Ferdinánd királynak

Gyalu, 1553. február 8.

ÖStA HHSStA, UA AA Fasc. 69. Konv. B. fol. 55–64. (66.)

A rendek arra irányuló törekvése, hogy János király fiát /ti. János Zsigmondot/ a nagyböjt közepén visszahozzák, a /kolozsvári/ országgyűlés óta erősebb, mint ahogyan azt pár hónappal korábban írta. Ezt Kendy Ferenc levele is alátámasztja, aki ennek igazáról könnyedén tudomást szerezhet, ugyanis testvérei ezen fáradoznak. Mivel azzal volt elfoglalva, hogy Ófelsége biztosainak megérkezéséig a németeket rendre intse, nem tudott a vajdához, ecsedi Báthory Andrásához menni, ezért a titkárát, Marco Antonio Ferrarit küldte el, hogy rajta keresztül értesüljön annak tisztségben maradása felől. Hogy ezzel kapcsolatban mit sikerült intézni, azt Ófelsége a mellékelt levélből látni fogja.

Báthoryt sehogyan sem lehet rábírní arra, hogy továbbra is viselje a vajdai tisztséget, hanem egy alkalmasabb ifjút javasol, tudniillik Perényi Gábort. Nem érti, hogy ezt honnan találta ki, mert amikor Lippa alatt voltak, akkor Báthory, annak szolgálói és az egész sereg szégyenletesnek tartották őt.

Látta azokat a magyarországi és erdélyi jelölteket, akiket /Báthory/ jellemezve megküldött, de végső soron mindegyikkel kapcsolatban adódik valamilyen kifogás, ezért úgy véli, hogy a tisztség átruházásakor inkább a kétségbeesés, mint a válogatás, és inkább a kényszerűség, mint a jogos értékítélet élvez majd elsőbbséget, amellet, hogy Ófelségét kegyessége és embersége is hátráltatja.

Nádasdynak, Báthorynak és másoknak Ófelsége parancsa iránt engedelmességet kellene tanúsítani és nem ellentmondani annak. Gyűlölhetik, amennyire csak akarják, ő akkor is megmondja a véleményét. Nem tudja, mit mondhatna még, mert úgy tűnik, hogy Ófelsége igaz ügye az ég világon senkinek sincs kedvére, továbbá minden katonai segítség és anyagi támogatás egy csapásra szertefoszlik.

A németeket a királyi biztosok megérkezéséig sikerült lecsillapítania, de a spanyolok semmi módon nem nyughatnak, sőt, megállás nélkül úton vannak, egészen addig, amíg a Tiszán át nem kelnek. Hozzájuk küldte a királyi biztost /Esteban Ribadeneirát/ pátensekkel, hogy az megállítsa és elszállásolja őket addig, amíg a követük Ófelsége resolúciójával megérkezik, de már ez sem tudta visszatartani őket. Miután követük visszaérkezett, folytatták útjukat, és mindent, ami csak útjukba került, felpredáltak, pedig azt mondták, hogy rendezetten vonulnak. Félelmükben átkelnek majd a Tiszán, és követeket fognak küldeni Ófelségéhez, hogy fizetést kérjenek, mintha érdemesek lennének rá.

Báthory szerint még ha Ófelsége egy magyart is választ vajdának, akkor is kell majd egy olasz vagy egy német, aki szükség esetén képes a csapatokat harcrendbe állítani, mert az erősségek őrségének kapitányai erre képtelenek. Mindazonáltal ő /Castaldo/ is úgy látja, hogy Ófelsége nem rendelkezik ilyen emberekkel. Az ágyúk és hadianyag több megerősített helyen az ellenség kezében fog maradni, ami igen nagy bánattal tölti el.

Ezenkívül úgy látja, hogy az ellenség könnyedén meg tudja valósítani a szándékát, ugyanis az idő nekik kedvez. Öneki saját maga megmentése is nehézséget okoz, és olyan nemesek között maradt, akik közül sokan még egy asztalhoz sem hajlandók vele leülni.

Ha Őfelsége biztosan alkalmas lenne arra, hogy a németek három zászlóaljával Nagyszébenben maradjon és rendszeres fizetést kapjon, akkor az lenne a leghasznosabb, ha azt a helyet minden erővel tartani tudnák. Ugyanígy kellene eljárni Gyulafehérváron és más helyeken is.

Nem tudja, hogy a váci püspök /Dudith Sbardellati János Ágoston/ képes lenne-e arra, hogy Őfelsége általános megbízottjaként mind háborúban, mind békeidőben Gyulafehérváron rezidáljon. Viseljenek bármilyen hivatalt, úgy véli, hogy kevesen lesznek Erdélyből, akik nem fognak Őfelsége ellen munkálkodni, annak ellenére, hogy fizetést kapnak.

A Báthory által megnevezett Horvátinovic Bertalant és Dobó Domokost be kell iktatni tisztségükbe, és mihamarabb Erdélybe kell jönniük, továbbá Gyulán, ha lovasságot nem is, de valamiféle gyalogos őrséget kell felállítani. Ő ugyan nem képes megítélni azt, hogy mi van az egyes emberek lelkében, mégis azt látja, hogy Báthory Kendy Ferencsel kívülről barátságot mutat, de titkon a legnagyobb ellenségek. Báthory bizik Szalánczy Jánosban, pedig ő semmit nem akar jobban, mint a királyné és fia visszahozatalát, és úgy értesült, hogy Szalánczy sok rosszban benne volt már. Biztos benne, hogy Báthory, miután visszavonul /Erdélyből Magyarországra/, megbízható személy kezében hagyja majd Szamosújvárt.

Ha a spanyolok nem futottak volna el oly gyáván, némely részüket szét lehetett volna osztani a várakba. Akkor már nem lehetne olyan könnyen elengedni őket, mint ahogyan az Lippánál történt, amit egyébként minden rossz kezdetének tart.

Végezetül úgy látja, hogy minden okoskodás hiábavaló, habár némelyektől szóban és tettekben segítséget remél, de mindkettőnek híján van, és ahogyan Őfelségének gyakorta írta, még a legkisebb veszély esetén is mindenki csak a menekülésre gondol. Csaknem mindenki megveti és gyűlöli őt, bolondnak mondják, amiért oly makacs módon meg akarja őrizni ezt az országot, amely – hacsak Isten ki nem nyújtja karját – az ő vakságuk miatt előbb egy gyermek és egy asszony, végül pedig a törökök kezébe kerül, és hogy ennek pusztulása mekkora kárt jelent majd a kereszténységnek, csak elvesztése után fogják megérteni.

Sacratissima Catholica Regia Maiestas, domine domine clementissime!

Post congregationem regnicolarum⁷ in qua omnia apparentia potius quam re ipsa bene⁸ conclusa videntur cum omnes practicae magis quam antea vigent de reducendo ad mediam quadragesimam filio Regis Ioannis,⁹ ut ante aliquos menses Maiestati Vestrae scripsi et nunc ex litteris Francisci Kendy¹⁰ confirmatur, qui Kendy huius rei veritatem

⁷ Az 1553. január 20-val kezdődő kolozsvári országgyűlés. EOE, I, 434–443.

⁸ Előtte áthúzva: *ab*.

⁹ II. (Szapolyai) János Zsigmond: János király és Jagelló Izabella fia, választott magyar király (1540–1570), Erdély és a magyarországi Részek fejedelme (1570–1571).

¹⁰ Szentiváni Kendy Ferenc († 1558. szeptember 1., Gyulafehérvár) erdélyi alvajda (1531), tárnokmester (1539), a helytartói tanács tagja (1542–1548), Ferdinánd király erdélyi vajdája Dobó István mellett

facile scire potest, postquam fratres sui in hoc tractatu principatum obtinent. Cum ego hic occupatus essem, ut Germanos usque ad adventum comissarii Maiestatis Vestrae ad quietem revocarem, nec ad Dominum Vaivodam¹¹ proficisci possem, Marcum Antonium¹² secretarium meum ad ipsum misi ut intentionem suam de perseverando in officio per eum mihi significaret, quid autem cum eo egerit, ex inclusa scriptura Maiestas Vestra videre poterit.

Ipsa dominus Bathori¹³ nullo modo induci potest ut in vaivodatu perseveret, sed in habiliorem iuvenem meo iudicio omnium regnorum Maiestatis Vestrae huic officio proponit, Gabrielem scilicet Perenný,¹⁴ qui dum sub Lippa¹⁵ essemus ab ipso domino Bathori et a propriis suis servitoribus ac a toto exercitu opprobrio habebatur, nam ipsum sine iudicio sine esse et valore praedicabant. Nescio nunc quomodo sibi in mentem venerit.

Vidi eos omnes, quos Maiestas Vestra tam Hungaros, quam Transilvanos sibi annotatos misit, et tandem omnes aliquo defectu aliquam patiuntur exceptionem, sed demum video, quod Maiestas Vestra magis desperatione, quam electione hoc officium conferre debeat, postquam necessitas magis, quam iudicium praevallet, et certe video humanitatem et clementiam Maiestatis Vestrae sibi plurimum nocere. Postquam preces Maiestatis Vestrae ab istis loco mandati accipi deberent, de domino Nadasdi¹⁶ dico, de

---

(1553–1556), tanácsúr (1556–1558). HORN, 2012, 350. Ő és bátyja, Antal, Bebek Ferencsel együtt az Izabella királyné (és János Zsigmond) által elrendelt, továbbá Balassa Menyhárt által szervezett és végrehajtott merénylet áldozata lett.

¹¹ Ecsedi Báthory (Bonaventura) András (1513/1522–1566) főispáni tisztségeiről különböző adatok találhatóak. Somogy, Szatmár, Szabolcs, Liptó vármegye főispánja. Felesége Thurzó Anna, Thurzó Elek lánya. FALLENBÜCHL, 1994, 84, 94–95, 97, 98. A szabolcsi és szatmári ispánságot már az 1530-as évek elején, és bizonyítottan még 1564-ben is viselte. „Dunántúli” országos főkapitány (1542. március–december), „dunáninneni” országos főkapitány (1542 – 1552. június), tárnokmester (1544–1554), erdélyi vajda (1552. április – 1553. május), tiszántúli főkapitány (1553–1556), országbíró (1554–1566). FALLENBÜCHL, 1988, 118; PÁLFFY, 1997, 269–270, 272.

¹² Marco Antonio (vagy Marcantonio) Ferrari 1551 nyara óta Castaldo titkára, korábban ugyanebben a minőségben Várday Pál esztergomi érsek-helytartó szolgálatában állt. LACZLAVIK, 2012, 122.

¹³ Ecsedi Báthory András.

¹⁴ Perényi Gábor (1532–1567) Perényi Péter kisebbik fia, Ferenc öccse, felesége Országh Ilona. Abaúj vármegye főispánja (1548–1567), tárnokmester (1554–1557), felső-magyarországi országos főkapitány (1554–1556), tanácsos (végrendelete szerint, 1564), országbíró (1566–1567). PUSKÁR, 2004. Végrendelete: RADVÁNSZKY, 97.

¹⁵ Vár és szabad királyi város a Maros mentén, Arad vármegyében, ma Lipova (RO). Buda török kézre kerülése után Izabella és II. János ideiglenes székhelye. A vár 1551 őszén került török kézre, majd ugyan ezen év novemberében az Erdélyben állomásozó Habsburg-haderő ostrom alá vette. A védősereg parancsnoka, Ulomán/Uléma bég a Fráter Györggyel folytatott alkudozás eredményeképp szabad elvonulás mellett feladta a várat. Castaldo erre a táborozásra utal, ahol több magyar főúr is jelen volt, csapataikkal együtt.

¹⁶ Nadasdy Tamás (1498 – 1562. június 2.) a mohácsi csata előtt II. Lajos titkára, majd Ferdinánd király budai kapitánya (1529), János király alkormányzója (1530), 1534-ben visszatért Ferdinánd hűségére, Vas vármegye főispánja (1534–1562), tárnokmester (1536), horvát-szlavón bán és kerületi végvidéki főkapitány (1537–1542, Keglevich Péterrel együtt), újra tárnokmester (1539–1543), dunántúli országos főkapitány (1542–1546, 1548–1552, 1554–1562), országbíró (1543–1554), nádor (1554–1562). PÁLFFY, 1997, 269. Felesége Kanizsai Orsolya, gyermekük Nadasdy (II.) Ferenc.

domino Bathori et de ceteris, qui iussis Maiestatis Vestrae potius obedire, quam aliquo modo contradicere deberent. Odant me, quantum velint, quod libere semper loquar pro servitio Maiestatis Vestrae! In reliquis nescio quid dicam, nisi quod haec tam iusta causa Maiestatis Vestrae iam tandem et Deo et hominibus displicere videtur, postquam uno momento omne auxilium et subsidium deficere video.

Germani usque ad adventum comissarii Maiestatis Vestrae quieti esse volunt, de hac re subditi quoque contentantur, sed Hispani¹⁷ nullo modo acquiescere voluerunt, immo iter sine intermissione faciunt, donec Tibiscum traiciant, non obstante, quod comissarium¹⁸ ad illos cum patentibus misissem, ut illos hospitaretur et interteneret, donec alferius¹⁹ ipsorum nuntius cum resolutione²⁰ Maiestatis Vestrae reverteretur. De qua, postquam alferius appulit, nihil curaverunt, sed iter sustinant et omnia, quae inveniunt, capiunt, licet cum bono ordine se vivere dicant. Postquam autem ultra Tibiscum timor ipsos portaverit, homines Maiestati Vestrae ad solutionem petendam mittent, quam certe benemeriti sunt.

Sed ut ad conclusionem domini Bathori revertar, dicit, quod etiam si Maiestas Vestra vaivodam Hungarum hic eliget, aliquis Italus aut Germanus sic opus erit, qui gentes tempore necessitatis ordinare sciat, aliter parum valerent illi capitanei, qui in praesidio fortalitorum essent. Attamen huiusmodi homines pariter video Maiestatem Vestram non habere, sed video, quod tot bombardas, tot munitiones et principia fortificationum in manibus inimicorum remanebunt, quod hoc cogitando extremum in animo dolorem sentio, nec remedium aliquod adhibere possum.

Video insuper tempus tam bonum et aptum currere, quod omnem eorum intentionem facile exequi valeant et mihi difficile erit, ut me salvare possim, cum solus cum istis nobilibus remanserim, quorum hi, qui mecum et ad mensam meam non vivunt, plures enim sunt, quasi per Deum illis quaerere victum necesse est.

Si iste comissarius aptus esset, ut in Cibinio²¹ cum tribus illis vexillis Germanorum remaneret ac solutionem ordinariam habere posset, certe multum conduceret locum illum totis viribus sustinere, nec pulcherrimum opus ibi inceptum perdere, idem in Alba²² et aliis locis facere oporteret.

¹⁷ Az Erdélyben állomásozó spanyol zsoldosereg maradéka, nagyjából 400 fő, 1553. január elején lázadt fel, és hátrahagyva Dévár útnak indult, majd Erdélyt elhagyva valamikor február 7. körül kelt át a Tiszán. KÖRPÁS, 2008, 246.

¹⁸ Esteban Ribadeneira: miután Lippa feladásáért Aldana fogságba került, Castaldo ideiglenes jelleggel öt nevezte ki a spanyol katonák élére. KÖRPÁS, 2005, 381; KÖRPÁS, 2008, 247, 267.

¹⁹ Elképzelhető, hogy a spanyol *alférez*, vagyis zászlós/zászlótartó latin(osított) alakja. A kontingensben zászlós rangot Andrés Ruiseco viselt, azonban később a lázadók és Sforza Pallavicini között Sancho Coda (Cotta, Cota) volt a közvetítő. KÖRPÁS, 2005, 384, 396–397; KÖRPÁS, 2008, 272, 288.

²⁰ Ferdinánd király 1553. január 19-én adta meg az engedélyt az Erdélyből való távozáshoz, Castaldo talán ezt értette alatta, de a király később elrendelte, hogy a menlevél nélkül vonuló zsoldosokat tartóztassák fel. KÖRPÁS, 2005, 381.

²¹ Hermannstadt/Nagyszében/Cibinium, ma: Sibiu (RO). Hieronimus Ostermayer krónikája szerint Nagyszébenben négy, Brassóban két zászlóalj landsknecht volt beszállásolva. OSTERMAYER, 1839, 46.

²² Gyulafehérvár/Weissenburg, ma: Alba Iulia (RO).

Nescio insuper, si Episcopus Vaciensis²³ pro aliquo tempore huc Albae esse posset, ubi consilium Maiestatis Vestrae tam in rebus belli, quam in pacis constitueretur, et tamquam comissarius generalis Maiestatis Vestrae ibi residere, adeo quod ad ipsum recurrere possent. Omnes hi aliquod munus gerent, licet credo, quod pauci erunt ex Transsylvania, qui stipendium Maiestatis Vestrae accipiunt, sed contra Maiestatem Vestram servire foret non recusabunt.

Propterea necesse erit ordinare Bartholomeum Horwath²⁴ et Dominicum Dobo,²⁵ quos dominus Bathori nominavit, ut in Transsylvania citissime veniant et in Giula²⁶ aliquod praesidium peditum si equites omnes ibi esse non possent, constituatur. Ceterum ego animum hominum iudicare non possum, sed video dominum Bathori Francisco Kendy in extrinseco amicitiam ostendere, attamen in secreto inimicissimi sunt. Video, quod in Iohanne Salanzio²⁷ confidit, qui nihil magis cupit, quam reductionem Reginae et filii²⁸ et, ut intelligo, Salanzius²⁹ iste multorum malorum administrator fuit. Dubito, quod castrum Wjwar,³⁰ cum dominus Bathori illinc recesserit, in manu alicuius personae non satis confidentis relinquitur.

Si Hispani tam timidi non aufugissent, aliqua pars illorum in istis fortalitiis distribui potuisset, et forte non tam defacili sicut Lippha³¹ amitterentur, quae praesentium malorum causa fuit. Tandem prae manibus omnem consilium mihi evanescere video, etsi in aliquibus dicto aut facto auxilium spero hi in utroque mihi deficient, et, ut Maiestati Vestrae saepe scripsi, in omni simplici periculo unusquisque ad fugam cogitat, et ego quasi omnibus in contemptum veni omnesque me odent, dicentes me dementem esse, qui tanta pertinacia hoc regnum tenere volo, quod regnum, si Deus manum suam non apposuerit, propter caecitatem istorum in manibus unius pueri et unius mulieris et

²³ Dudith (Sbardellati) János Ágoston († 1552. augusztus 10.) a humanista Dudith András nagybátyja, 1548 decemberétől váci püspök (megeősítése 1550-ben), 1550-től az esztergomi érsekség kormányzója, elesett a palásti csatában.

²⁴ Horváth vagy Horvátinovic Bertalan († 1552) az esztergomi érsek csapatainak parancsnoka (1532), tatai (1543), majd komáromi kapitány (*praefectus*), részt vett a schmalkaldeni háborúban (1547), a Ballassa Menyhárt és Basó Mátyás várainak elfoglalására küldött – Niklas Graf zu Salm vezérelte – seregben huszárkapitány (1549), lévai (1550), majd szolnoki kapitány (1551), a magyarországi könnyűlovasság főkapitánya (1551–1552). PÁLFFY, 1997, 262; KÖRPÁS, 1999, 4; LACZLAVIK, 2012, 68; KERTÉSZ–KÖRPÁS, 2013, 404; ZÚŇIGA, 2022, 23, 219.

²⁵ Ruzskai Dobó Domokos: Dobó István és Dobó Ferenc testvére, István erdélyi vajdasága idején alvajda, 1556-ban Szamosújvár feladásakor Istvánnal együtt fogságba esett, Isztambulba hurcolták, ahonnan váltságdíj ellenében szabadult. Bars vármegye főispánja (1562). FALLENBÜCHL, 1994, 65; BERTA, 2019, 25.

²⁶ Vár Békés vármegyében, Temesvár és Lippha törökök általi elfoglalását követően a Dél-Alföld legfontosabb helyőrsége.

²⁷ Szalánczy János († 1563 után) I. János udvari familiárisa (1529–1538), ekkor Báthory vajda titkára. Az 1556. évi erdélyi Szapolyai-restauráció után tanácsúr (1556–1563). JAKÓ, 1999, 166–171; HORN, 2012, 361–362; JAKÓ, 2020.

²⁸ Izabella királyné és János Zsigmond.

²⁹ Er. *Salankius*, majd javítva.

³⁰ Szamosújvár. Vár Kolozs vármegyében, ma: Gherla (RO). Ekkor az erdélyi püspökség része és a vajda rezidenciája.

³¹ Az 1552. július végi várfeladást (Bernardo de Aldana) érte alatta.

tandem in Turcarum manibus video, et quantum Christianitati noceat perditio³² istius regni, postea cum amissum erit cognoscetur. Regiam Maiestatem Vestram felicissimam valere opto. Ex Gialu, die octavo februarii 1553.

Eiusdem Maiestatis Vestrae
fidelis servitor Ioannes
Baptista Castaldus³³

Báthory úr üzenete Castaldo úrnak

Szolgálatát ajánlja, és tudatja vele, hogy nem kell magát kimentenie, és magyarázkodnia sem amiatt, hogy nem lehet mellette, ugyanis előtte sem fedti homálya a jelenlegi idő utálatos dolgait, mely szerint nem tud huzamosabb ideig távol lenni úgy, hogy abból a németek és a spanyolok lázongása miatt baj ne lenne.

Castaldo arra ösztönzi, hogy a vajdai tisztséget továbbra is viselje, és Ófelsége is írt neki, illetve hathatós szavakkal és kegyes feltételekkel le is kötelezte, olyannyira, hogy sokat kell gondolkodnia a megoldáson. Ófelsége azt ajánlotta, hogy egész Erdélyt és minden jövedelmét Báthory hatáskörébe rendeli, csak tartsa el a várak őrségét, az alvajdákat és a maga lovasait, de a mostani zavaros időkben ez a jövedelem sem lesz elegendő. Mindent egybevetve arra jutott, hogy nincs más megoldás, mint amit az elmúlt napokban Gyulaféhváron Castaldónak is kifejtett, tudniillik hogy semmilyen feltételek mellett nem szándékozik kirtartani a vajdai tisztségben, hacsak béke, vagy legalább fegyverszünet nem lesz Ófelsége és a török szultán között. Ha a háború folytatódik, akkor olyan erdélyi vajdára lesz szükség, aki az országgyűlésen, a várakban vagy más szükséges helyeken személyesen is meg tud jelleni. Ő maga rossz egészségi állapota miatt erre képtelen, és óvakodik, nehogy alkalmatlanságával Ófelségének kárt tegyen, önmagára nézve pedig szégyent hozzon.

Ófelsége arra kérte, hogy nevezze meg azokat Erdélyben és Magyarországon, akiket alkalmasnak tart a tisztségre. Ő nem csak erdélyieket – úgymint Kendy Ferenc, somlyói Báthory András, Balassa Menyhárt és Török János –, hanem magyarországiakat is ajánlott – Perényi Gábor, Bebek Ferenc és ecsedi Báthory György –, akik Ófelsége szolgálatára alkalmasak lehetnének. Mindazonáltal, mivel közülük senkiben sem ismeri fel azokat a tulajdonságokat, amelyeknek az erdélyi vajdai tisztségben egyesülni kell, és különösen mert azok lelkét kiismerni nem képes, leginkább arra jutott, hogy senkit nem nevez meg, nehogy Ófelsége őt hibáztassa, ha valami a véleményével szemben balul üt ki. Miután pedig Ófelsége az említett urakat nála jobban ismeri, ugyanis valamilyen módon már részeseült szolgálatukban, tanácsosabbnak tűnik, hogy átengedje ezt a választást Ófelsége akaratának, ugyanis akkor senkinek nem tulajdoníthatja, ha ebből jó vagy rossz következik.

³² Er. *perditionis*, majd javítva.

³³ Giovanni Battista (Giambattista) Castaldo (1493 k.–1563) itáliai zsoldosvezér (*condottiere*), Cassano márkija, királyi főhadparancsnok, katonai helytartó, 1551 áprilisa és 1553 márciusa között Erdélyben állomásozott.

/Báthory/ Kendy Ferencet a legjobb barátjának mondja, mégis olyan alkatúnak ismeri, hogy hasznosabb lenne meghagyni korábbi tisztségében, mint más méltóságba előléptetni, még akkor is, ha vágyik erre a tisztségre és nem is lenne kifogása ellene. Nem tudja, hogy mi lenne /Kendy/ vágyainak határa, és miként Castaldo is mondja, inkább tanácsadásban, mint katonai tapasztalatokban erős.

Balassa Menyhártot atyafiának mondja, és saját szemével látta, hogy annyira jó katona, amennyire azt csak kívánni lehet. Ugyanakkor nem az az ember, aki képes lenne kormányozni, annyira kapzsi, hogy nem tud tartani szolgálókat, és annyira kegyetlen, hogy a lakosság gyűlöli, ezért úgy véli, hogy a vajdai tisztségben nem fogadná őt szívesen.

Török Jánosról azt mondja, nem tudja megítélni, hogy jó vagy rossz választás lenne, akár háborúban, akár békeben, ugyanis minden törekvését hiúságokra fordítja, úgy, hogy öltözetében és egyéb díszekben is nagy pompával jár-ke. Hogy más dolgokban mennyit ér, azt nem tudja.

Magyarországon Nádasdy Tamás és Székely Lukács elutasították ezt a tisztséget, a horvát bán /Zrínyi Miklós/ nem tudja gyakorolni, mindenki mást /túl/ fiatalnak és tapasztalatlanak, vagy egyéb okok miatt alkalmatlannak tart. Ha valakit meg kellene neveznie, akkor, ha egészséges lenne, saját magát nevezné meg, mert a saját jó lelkét legalább ismeri, és itt vagy otthonában /Erdélyben vagy Magyarországon/, de még a halált is vállalná Ófelsége szolgálatában.

Miután /Ferrari/ azt válaszolta neki, hogy a tisztséget úgy is viselhetné, hogy megfelelő tanácsosok és kapitányok vannak mellette, és akkor nem kellene táborba szállnia vagy gyűléseken és káptalanoknál /ti. hiteleshelyeken/ megjelennie, azt mondta /Báthory/, hogy ez igaz, csak az a baj, hogy már nem ismer olyanokat Magyarországon, akik jó szolgálatot tennének. Az anyagi háttér és minden más még föllelhető volna, de nem úgy az emberek, úgyhogy a legbiztosabb megoldásnak azt tartja, ha nem fogadja el a vajdai tisztséget, és a többi ok mellett a következőket is hozzátette. A szultán először Szent György ünnepén fog megindulni. Miként az előző évben, úgy most is elindít egy pasát jól felszerelt sereggel a hozzá tartozó szandzsákokkal, Moldva és Havasalföld vajdájával – akik akarják vagy sem, engedelmeskedniük kell, mert a szultán zászlója nélkül nincs hatalmuk –, és ezekre a részekre küldi majd őket. Az erdélyi vajda parancsba adja majd a lakosoknak, hogy keljenek föl, és miután ez megtörtént, hamarosan érkezik majd a szultán levele hasonló tartalommal: „Megígértétek, hogy a megszábtott hadiadót a három nemzet nevében nekem megfizetitek, amit ez idáig a mi megvetésünkre nem teljesítettetek. Ezért elküldtük seregünket, hogy hamisságotokért megbüntessünk titeket. Ha kegyelmességünkre megkülditek és engedelmeskedtek, és vétkeiteket elismeritek, akkor seregünket vállaitokról visszavonjuk.” Attól fél /Báthory/, hogy az alattvalók, miután Ófelségéről és a vajdáról semmilyen emléküik nincs, szép szavak által megvezetve a törökökhöz csatlakoznak, mivel a király erői ahhoz nem lesznek elégségesek, hogy ettől visszatartsák őket.

De ha még azt is feltételezzük, hogy hűségesek lennének, és a pasa nem tudna Erdélybe bevonulni, a szultán a megfelelő személy vezetésével és kellő katonai apparátussal akkor is meg fogja indítani a háborút, amivel szemben az erdélyiek nem lesznek képesek ellenállni. Még akkor sem lát semmilyen jó kimenetelt, ha Ófelsége seregének érkezése várható is – ami

egyébként közel sem biztos, és az út hosszúsága miatt különben is lassú lesz –, csak Ófelsége kárát, és annak a szégyenét, aki ezt a hivatalt viselni fogja. Ilyen körülmények között az ország megtartásához az egyedüli üdvös útnak azt tartja, hogy Ófelsége állítson megfelelő kapitányokat azon csapatok élére, amelyeket Erdély védelmére szándékozik rendelni. A csapatok egyik részével a dévai szorosot védjék, másik részével az erősségek őrségét erősítsék, és a következő feltételekkel legyenek felfogadva: ha a török sereg Erdély ellen vonul, akkor a vajdával és az ország lakosságával együtt kötelesek legyenek táborba szállni, és ha úgy alakul, hogy képtelenek ellenállni, akkor ki-ki a maga erősségébe húzódjon vissza, amelyet haláláig védjen, és ne találhasson ürügyet a menekülésre. Mielőtt ezeket a kapitányokat kiválasztják, érthetően fel kell tárni előttük a felfogadás körülményeit, és hűségesküet kell tenniük, hogy nyílt mezőn és az erősségekben egyaránt hűségesen szolgálják majd Ófelségét.

Majd /Ferrari/ azt mondta, hogy ez megfontolandó, de mindenekelőtt azon kell elgondolkodni, hogy az összes kapitánynak legyen egy felettese, akinek engedelmességek, ne-hogy perlekedés és viszály támadjon közöttük. Minekutána mindegyik szóban forgó jelölttel szemben kifogást lehet támasztani, de végtére is akár egy jóra, akár egy kevésbé jóra, de az ország kormányzását szükségképpen valakire rá kellett bízni. Ezért urasága /Báthory/ méltóztasson megfontolni, hogy vajon nem volna-e jó két ember, két pozitív tulajdonságai-ból egy vajdát kreálni. Gondolja át, hogy Kendy Ferenc és Balassa Menyhárt – egyik a kormányzati, másik a hadi ügyek terén – jó egyetértésben mi módon tudnák átvenni az ország vezetését Ófelsége további döntéséig.

Erre /Báthory/ azt válaszolta, hogy János király idején Majláth /István/ egymaga volt az ország vajdája. Fráter György az irigységtől vagy ellenszenutól vezérelve addig iparkodott a királynál, amíg Balassa Imre – Menyhárt testvére – hivatalában társa nem lett; majd a két vajda egy éven belül olyannyira egymásra talált, hogy másokkal együtt összeesküdtek a király elűzésére, és arra, hogy csakis közös egyetértéssel választhassanak másikat. Az erdélyieknek, mintegy Magyarország részeként, ősi szokásból eredően a választásban nem volt szavazatuk, és ettől az összeesküvéstől fogva Kendy Ferenc olyasvalakinek tűnt, mint aki felforgató, új dolgokra vágyik. János király, hallván a pártütésről, az országból elűzte őket, akik ezután, hogy becsületességet színlelve elfedjék hűtlenségüket, azt mondogatták, hogy Ferdinánd királyt akarják uruknak nevezni. Ettől fogva nem kevésbé Kendy, mint maga Balassa /Imre/ is kimutatta lelke igazi valóját. Ezek és a fentebb nevezett okok miatt /Báthory/ senkit nem mer megjelölni, sem Magyarországból, sem Erdélyből.

Amikor /Ferrari/ úgy ítélte meg, hogy /Báthory/ kitart álláspontja mellett, más egyéb dolgok közlése után engedélyt kapott a távozásra, majd tudatta vele, hogy a következő nap távozása előtt alkalmasint még visszatér, és még ha egyik vajdával sincs megalégedve, akkor legalább méltóztasson a kisebbik rosszra gondolni, és tudassa véleményét /Castaldóval/, ugyanis a dolog nem tűr további halasztást. Azt mondta /Báthory/, hogy térjen vissza hozzá, ugyanis ő nem hagy fel azzal, hogy a jobb megoldáson gondolkodjon.

Mikor másnap /Ferrari/ visszatért, azt mondta /Báthory/, hogy Ófelsége bárkit kinevezhet vajdának, ha a fentebb említett feltételeknek megfelelő kapitányokat és tanácsosokat választ mellé. Ugyanakkor /Ferrari/ mégis úgy látta, hogy /Báthory/ inkább Perényi Gáborhoz, mint másokhoz ragaszkodik, mert azt mondja, hogy bár fiatal, de csapatai mindig

kéznel vannak, és senki nincs az urak közül, aki szégyenkezne amiatt, hogy alatta kelljen szolgálni; és ha a kormányzati ügyekhez nincs is kellő bölcsessége, sem katonai tapasztalata, Ófelsége megfelelő tanácsosokat rendelhetne mellé – például Kendy Ferencet, somlyói Báthory Andrást, a gyulafehérvári vikáriust /Medgyesi Ferenc/, Mikola Lászlót és Pesthy Gáspárt – akik az ország ügyes-bajos dolgaiban tanácsokkal láthatnák el. Katonai ügyekben pedig az erősségek kapitányai lehetnének a tanácsosai, akik közül a legalkalmasabbakat Ófelsége találhatja meg.

Miután azt mondta neki /Ferrari/, hogy urasága /Castaldo/ szeretné tudni, hogy kik lennének az arra megfelelő kapitányok, akiket a katonafogadáshoz megfelelő fizetéssel zsoldba lehetne venni, azt mondta, hogy erre Dobó Domokost, aki most Egerben van, illetve Horvátinovics Bertalant és Székely Sebestyént véli alkalmasnak. Azonban akármilyenek is legyenek az erdélyi kapitányok, őket is el kell majd tartani – egy székely kapitányt is, úgy, hogy a székely és erdélyi nemesség lovasai nem haladják meg a 300 főt –, továbbá idegen katonaságra és kapitányokra is szükség lesz, értve ezalatt a magyarországiakat, akik megbízhatóbbak. A vajda minden esetben magyar/országi/ kell legyen, miként az mindig is szokás volt, és akivel Ófelsége is könnyebben szót ért majd.

Igaz, hogy Perényi Gábor fiatal és tapasztalatlan, de ha Ófelsége tisztséget ad neki, akkor képes lesz tapasztalatot szerezni, és ily módon lelke és erkölcsi is jobb irányba változnak majd.

Báthory egyetért Castaldo azon véleményével, hogy a lovasságot és gyalogságot az ország védelmére csak azután fogadják fel, miután a németek zsoldja ki lett fizetve, ugyanis közeleg a tavasz, és a dévai szorost, amilyen gyorsan csak lehet, meg kell erősíteni, mert attól tart /Báthory/, hogy Kászim pasa az ő egyre gyanapodó létszámú seregével az ottani katonaságot titokban törbe csalja.

Meghagyta neki /Báthory/, hogy tudassa Castaldóval, bár a legutóbbi kolozsvári országgyűlésen úgy tűnt, hogy az ország lakossága egyöntetűen Ófelségét szolgálná, mégis, megbízható forrásból tudja, hogy folyamatos követjárással biztatják János király fiát, hogy menjen be Erdélybe. Ezt különösen azok a nemesek kívánják, akiknek javait a törökök elfoglalták, mert ily módon remélik visszaszerezni azokat.

Báthory nélkülözhetetlennek tartja, hogy egy olasz vagy egy német /Erdélyben/ itt maradjon, mégpedig olyan, aki ért a harcrend és a csatasor harcászati elveknek megfelelő fölállításához, illetve hogy a hadinépet csatára alkalmas módon elrendezze, ugyanis egész Magyarországon nincs olyan, aki ezt tudná, vagy olyan, aki látta volna csatasor felállítását, mégpedig olyannyira nincs, hogy rendezetlenül vonulnak csatába és így könnyedén legyőzik őket.

Ófelségének a béke megtartásán vagy a fegyverszüneten kellene munkálkodnia, akár annak árán is, hogy adót emel, ugyanis ha máshogy alakul, félő, hogy nem lehet huzamosabb ideig megtartani az országot.

Kendy Ferenc a feleségével ugyanazon a napon ment Báthoryhoz, és miután /Ferrari/ belépett hozzá, ők csak kettesben beszélgettek.

[A külteten:] Báthory vajda úr üzenete a főhadparancsnok úrnak Marco Antonio Ferrarin keresztül

Nuntiata domini Bathori ad dominum Castaldum

Dominus Andreas de Bathor vayvoda etc. commendat servitia sua Dominationi Vestrae Spectabili et Magnificae et dicit secum excusatione opus non fore, si Dominatio Vestra Spectabilis et Magnifica secum esse non potuit, nam sibi non est obscurum fastidia istorum temporum talia esse, quod non sine incommodo a Germanis et Hispanis tumultuantibus longius recedere possit.

Quod autem Dominatio Vestra ipsum hortatur, ut in officio vayvodatus perseverare velit, dicit Regiam Maiestatem per hominum proprium de hac re sibi scripsisse ac efficacissimis verbis magnificisque et clementissimis conditionibus ipsum adeo strinxisse, quod certe in resolutione capienda multum cuilibet cogitandum esse. Promissa enim Suae Maiestatis haec sunt, quod totum Regnum Transylvaniae et omnes redditus in sua potestate consignare faciet, dummodo ipse praesidia fortalitorum, vicevaivodas et equites suos ordinarios intertineat, attamen ultraquod redditus praedicti, istis disturbioribus temporibus sufficientes non erunt. Ipse omnino cogitavit non aliam resolutionem capere, quam in Alba Iulia superioribus diebus Dominationi Vestrae Spectabili et Magnificae apertam fecisset, scilicet quod nullo pacto, nec quibusvis conditionibus in vayvodatu perseverare intendit, si pax inter Regiam Maiestatem et Principem Turcarum,³⁴ vel saltem indutiae non sequerentur, nam procedente bello, vayvoda Transilvanus talis desiderari debet, qui in congregationibus et conventibus regnicolarum in castris et aliis necessariis locis personaliter intervenire possit, quod eum ipse propter valetudinem suam adversam facere non possit. Cavere vult, ne sua insufficientia Regiae Maiestati damnum et sibi dedecus pariat.

A Sua Maiestate arctari dicit, ut hic in Transilvania vel in Hungaria aliquem huic muneris sufficientem nominet, sibi que etiam dominos Franciscum Kendi, Andream de Somlyo,³⁵ Melchiorem Balassa³⁶ et Ioannem Tureck³⁷ anteposuit, et licet non minus isti in Transilvania, quam in Hungaria domini Gabriel Perenni, Franciscus Bebeck³⁸ et

³⁴ I. (Nagy/Törvényhozó) Szulejmán (1494–1566), az Oszmán Birodalom szultánja (1520–1566).

³⁵ Somlyói Báthory András († 1563. január 8.). Izabella királyné és János Zsigmond tanácsura (1556–1563), és főudvarmestere (1558–1563). HORN, 2012, 326–327.

³⁶ Gyarmati Balassa Menyhárt (1511–1568) Hont vármegye főispánja (1532–1549), udvari huszár (Ferdinánd király szolgálatában, 1533), Bars vármegye főispánja (1543–1549), Izabella királyné erdélyi vajdája (1551. április), „dunáninnyi” főkapitány (1552. július – 1553. február), erdélyi országos főkapitány (1555), tanácsúr (1556), a magyarországi részek főkapitánya (1559). Felesége bethlenfalvi Thurzó Anna (Lévay Gábor özvegye). Életrajza: VIROVE CZ, 2023.

³⁷ Enyingi Török János (1529–1562 nyara) Török Bálint fia, öccse Török Ferenc, felesége Kendy Anna, Kendy Ferenc lánya. Hunyad vármegye örökös főispánja.

³⁸ Pelsőci Bebek Ferenc († 1558. szeptember 1.) Gömör vármegye örökös főispánja (1527–1556), Abaúj vármegye főispánja (1528–1540), a Felső részek főkapitánya (Serédy Gáspárral együtt, 1537), erdélyi tanácsúr (1556–1558), Szulejmán szultán kinevezéséből kormányzó (1557), a Kendy testvérekkel együtt a Balassa Menyhárt által megszervezett merénylet áldozata lett. PÁLFFY, 1997, 272; HORN, 2012, 330.

Georgius Bathori³⁹ aliquo modo Suae Maiestati servire possint. Attamen cum in nullo istorum omnes eas partes cognoscat, quae in vayvoda Transilvaniensi concurrere deberent, sed praesertim cum illorum animum cognoscere non possit, firmissime cogitavit neminem nominare, ne si contra opinionem suam aliquid succederet, Maiestas Regia eius consilium improbare possit. Sed postquam Rex melius, quam ipse omnes dominos praedictos cognoscit, nam aliquo modo illorum servitia expertus est, sibi consultius videtur electionem hanc arbitrio Suae Maiestati remittere, nam autem bonum aut malum ex illa sequatur, id nulli attribuere poterit.

De domino Francisco Kendi dicit amicissimum suum esse, attamen eum tali conditione cognoscit, quod utilius sit Maiestati Suae ipsum in suo pristino gradu relinquere, quam ad aliquem honorem et dignitatem extollere, nam siquidem ipse huius dignitatis est cupidissimus, et sit eam non recusaturum, sic etiam ignorat quem finem cupiditati suae imponere possit, ultra quod sicut Dominatio Vestra Spectabilis et Magnifica dicit, magis consilio, quam bellicis experimentis pollet.

De Melchior Balassa dicit illum sibi consanguineum esse, oculisque propriis vidisse eum tam strenuum militem pro persona sua esse, quantum desiderari possit. Attamen non est homo, qui gubernare sciat, tantum avarus, quod servitores intertinere non possit, tam crudelis, quod omnibus regnicolis sit odio, et credit, quod non libenter ipsum in vayvodam acceptarent.

De Ioanne Tureck dicit se iudicare non posse, an bonus sit vel non, tantum in rebus belli, quam pacis, nam omne suum studium in vanitatibus adhibet, ut in vestibus et aliis ornatibus cum pompa incedat. In reliquis quantum valeat, ignorat.

In Hungaria postquam domini Thomas Nadasdi et Lucas Zekel⁴⁰ istud officium acceptare recusant, et Banus Croatiae⁴¹ illud exercere non potest, ceteros omnes iuvenes et exigue experientiae ac aliis de causis inhabiles cognoscit. Sed si sibi aliquis nominandus esset, se ipsum nominaret si sanus esset, quia si omnia deessent, saltem bonum suum animum cognoscit, et hic aut domi suae in servitio Suae Maiestatis sibi moriendum est.

Cum sibi respondissem quod Dominatio Sua Spectabilis et Magnifica istud officium acceptare et exercere posset, nec cogere in campo exire, vel congregationibus et conventibus intervenire, donec bonos consiliarios et capitaneos apud se haberet. Dixit hoc verum esse, sed difficultas in hoc consistit, quod homines, qui bene serviant, iam in Hungaria non reperientur. Pecuniarum enim modus et omnia quaevis alia reperiri

³⁹ Ecsedi Báthory György († 1570 k.) partiumi nagybirtokos, Erdőd és Cseh ura, felesége somlyói Báthory Anna. Közép-Szolnok és Kraszna (1555–1556), Szabolcs (1556–1563) és Szatmár vármegye főispánja (1569), Izabella tanácsura (1556–1558). FALLENBÜCHL, 1994, 97–98; HORN, 2012, 328.

⁴⁰ Ormosdi és kövendi/kevendi Székely Lukács († 1575) neve 1551-ben fölvetődött mint lehetséges temesvári kapitány, királyi főhadparancsnok Szlavóniában (1551–1553), kaproncai, szentgyörgyvári, prodavizi kapitány (1554–), horvát-szlavón végvidéki főkapitány (1567–1568). PESTY, 1862, 236; PÁLFFY, 1997, 281–283; PÁLFFY, 2002, 940. Nádasdy Tamásnak írt levelei: KOMÁROMY, 1907.

⁴¹ Zrínyi Miklós (1508–1566) horvát-szlavón bán és kerületi főkapitány (1542–1557), tárnokmester (1557–1566), Szigetvár főkapitánya (1561), „dunántúli” országos, majd kerületi főkapitány (1563–1566). Első felesége Frangepán Katalin, második Eva z Rožmberka. PÁLFFY, 1997, 269, 275. Életrajza: VARGA, 2016.

possent, sed non homines, adeo quod resolutionem firmissimam acceperit conditionem vaivodatus non acceptare, et inter ceteras has etiam causas addidit:

quod Turcarum Princeps cum primum festum Sancti Georgii⁴² appulerit, unum bassam cum bono exercitu quemadmodum superiori anno fecit, adiectis sangiachis [!] istarum partium et vaivodis Moldaviae et Transalpinae,⁴³ qui velint-nolint sibi obedire coguntur, nec sine eius vexillo regnare possunt, ad has partes transmittet. Vaivoda autem in Transilvania constitutus mandabit, ut regnicolae insurgant, quo facto mox litterae a Principe Turcarum supervenient, ex quibus eis similia significabit. „Vos mihi tributum consuetum nomine trium nationum pendere promisistis, quod hactenus in vilipendium nostrum non praestitistis. Mittimus itaque exercitum nostrum, ut iniquitatis vestrae poenam exigant. Si tamen Clementiae Nostrae vos mittere nobisque obedire volueritis et peccatum vestrum recognoscere, exercitum ab humeris Vestris revocabimus.” Tunc dubitat, quod regnicolae nulla Suae Maiestatis et vayvodae memoria habita, postquam vires regiae ad ipsos comprimendos sufficientes non erunt, Turcis adhaereant et bonis verbis decepti corruant.

Sed posito quod fideles essent, et bassa cum exercitu in Transilvania intrare non posset, Turca in persona propria et tali apparatu bellum istud suscipiet, quod Transilvani nullo modo resistere poterint, et siquidem auxilium a Regia Maiestate aut non omnino firmum aut saltem tarde propter itineris longitudinem exspectari poterit, nullum bonum exitum videt, nisi damnum Regiae Maiestati, et ignominiam illi, qui huic officio praeerit.

Viam hanc solam utilem et in omni eventu necessariam invenit, ut pro aliquo tempore Regnum conservari possit, quod Maiestas Sua his gentibus, quas pro praesidio Transilvaniae deputari intendit, bonos capitaneos praeficiat, qui cum una parte illarum gentium passum Devae⁴⁴ custodiant, et cum alia parte fortalitia praesidio firment, ita quod tam illis qui in Deva erunt, quam ceteris capitaneis suum fortalitium deputetur, et hac conditione conducantur, quod si exercitus Turcarum⁴⁵ in Transilviam venerit, ipsi teneantur una cum vayvoda et regnicolis in campo servire, et si contingeret, quod resistere non possent, tunc unusquisque in suo fortalitio se retrahat, illudque ad mortem usque defendat, et ut excusationes tempore necessitatis invenire non possint, antequam isti capitanei eligantur ipsis expresse aperiendum est causam conductionis, et ab ipsis iuramentum est sumendum quod tam in campo quam in fortalitiis Suae Maiestati fideliter servient.

Cum dixissem consilium istud meo iudicio probabile videri, sed inprimis necesse esse cogitare, quod omnes isti capitanei superiorem habere debent cui obediant, ne inter se ad contentiones et discordias veniant, et postquam omnes hi qui nominari possent, aliquam patiuntur exceptionem, praesupponendum est, quod alicui tandem necessario, aut bono vel minus bono, gubernatio regni committenda erat. Propterea Dominatio Sua Spectabilis et Magnifica perpendere vellet, si bene esset, ex duabus bonis conditionibus duorum

---

⁴² 1553. április 24.

⁴³ Moldva és Havasalföld.

⁴⁴ Er. *deve*.

⁴⁵ Er. „*Transil*”, majd javítva.

hominum unum bonum vayvodam facere. Consideraret scilicet, quomodo domini Franciscus Kendi et Melchior Balassa cum bona concordia unus in negotiis regni, et alter in negotiis bellicis gubernationem regni suscipere possent usque ad ulteriorem provisionem Suae Maiestatis. Respondit, quod tempore Regis Ioannis,⁴⁶ Maylat⁴⁷ solus vaivoda istius regni constitutus erat. Frater Georgius⁴⁸ aut invidia aut inimicitia ductus, tantum apud regem laboravit, quod Emericus Balassa,⁴⁹ frater domini Melchioris, sibi collega datus est, qui duo vayvodae ita ante completum annum concordaverunt, quod repertum est ipsos cum aliquibus coniurasse, ut regem expellerent, et quod nullus nisi ipsis consentientibus rex eligi posset. Cum ex more antiquo numquam Transilvani tamquam membrum Hungariae in electione vocem haberent, in hac enim coniuratione Franciscus Kendi ex tunc rerum novarum cupidus comprehensus erat. Rex Ioannes defectione istorum audita ipsos regno expulit, qui postea, ut aliquo honesto colore eorum perfidiam tegerent, dicebant, quod regem Ferdinandum dominum nostrum nominare volebant, adeo quod ex tunc, non minus ipse Kendi, quam domini Balassae animi eorum specimen ostenderunt. Haec et aliae causae superius enarratae faciunt, quod ipse nullum nominare audeat, neque ex Hungaria, nec ex Transilvania.

Cum ipsum in eius proposito tam constantem cernebam aliis rebus expositis a Dominatione Sua Spectabili et Magnifica licentiam accepi, sibi nuntiavi, quod in die sequenti ante recessum meum ad Dominationem Suam tempestive reverterer. Et postquam nullus vayvoda ad integram satisfactionem reperiri potest, Dominatio Sua Spectabilis et Magnifica ad minus malum cogitare vellet, et Dominationi Vestrae consilium suum nuntiaret, nam res dilationem nullam patitur. Tunc dixit quod ad se redire deberem, nam melius cogitare non praetermitteret.

Die autem sequenti cum ad Dominationem Suam reversus essem, haec mihi dixit, quod si Regia Maiestas bonos capitaneos conditionibus supradictis elegerit, et vayvodae eligendo bonos consiliarios adiunxerit, quod Maiestas Sua quemvis vaivodam nominare posset. Attamen magis quam ceteris Gabrielli Perenni adhaerere videbam Dominationem Suam Magnificam, dicit enim quod licet sit iuvenis, gentes tamen suas semper in promptu habet, et nullus erit ex aliis dominis, quem pudeat sub se servire, et si sibi in negotiis regni

⁴⁶ I. (Szapolyai) János (1487–1540) Szapolyai István nádor és Hedvig tescheni hercegnő fia, felesége Jagelló Izabella. Szepesi gróf, liptói, sárosi, soproni, tornai, trencsényi ispán, erdélyi vajda és székely ispán (1510–1526), szörényi bán (1513–1519), magyar király (1526–1540). C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI, 2016, 36, 39, 88, 153.

⁴⁷ Szunyogszegi Majláth (Maylád) István (1502–1550) János király erdélyi vajdája (1534–1540), 1539–1540-ben a társvajda Balassa Imrével, továbbá Kendy Ferencsel és az időközben hozzájuk csatlakozó urakkal szövetséget kötöttek, hogy egy lehetséges hatalmi vákuum esetén (nevezetesen az uralkodó halála), közösen és egyhangúan választanak királyt. Az összeesküvésről: SZABOLCSI, 1970.

⁴⁸ Fráter György (Utješenić/Utješenić, anai nevén Martinuzzi) (1482 – 1551. december 17.) végvári vitéz, pálos szerzetes, váradi püspök és Bihar vármegye főispánja (1534–1551), I. János király kincstartója (1534–1541), a keleti területek kormányzója (1541), helytartó (1542–1551), erdélyi vajda (1543–1551), főbíró (1544–1551), esztergomi érsek és bíboros (1551). Életrajza: OBORNI, 2017.

⁴⁹ Gyarmati Balassa Imre (1507/1508 k. – 1550. június 20. előtt) Balassa Menyhárt (egyik) bátyja, felesége Somi Anna, I. János erdélyi vajdája (1534?, 1538–1540), I. Ferdinánd erdélyi vajdája (1540 – 1543. október, 1544), királyi tanácsos és a helytartói tanács tagja (1549).

consilium, et in rebus bellicis experientia deerit, Maiestas Sua bonos consiliarios illi adiungere poterit, utputa dominum Franciscum Kendi, Andream Bathori de Somlyo, vicarium Albensem,⁵⁰ Ladislaum Mikolam⁵¹ et Gasparem Pesthiensem,⁵² qui in negotiis regni illi consultant, in rebus autem bellicis capitaneos in fortalitiis deputandos consiliarios habeat, quos credit Maiestatem Suam optimos invenire posse.

Cum sibi dixissem quod Dominatio Vestra Spectabilis et Magnifica cuperet intelligere, qui capitanei boni essent, et conducendi erunt, cum pecuniae pro conscribendis militibus appulerint, dixit quod Dominicus Dobo, qui est in Agria,⁵³ Bartholomeus Horvat et Sebastianus Zekel⁵⁴ sibi idonei videntur. Capitanei etiam isti Transilvani qualescumque sint, ad servitia Suae Maiestatis interteneri deberent, sic etiam aliquis capitaneus Siculus, ita tamen quod equites nobilium Transilvanorum et Siculorum, tercentorum numerum non excederent, ceteri omnes tam milites quam capitanei extranei esse debebunt, Hungari scilicet, de quibus magis confidere poterit. Wayvoda quoque in omnem casum Hungarus esse debebit, quia ita semper fuit mos, et Maiestas Sua animum cum eo magis quietum habere poterit.

Quod Gabriel Perenni sit iuvenis et inexpertus, id verum esse fatetur, sed si Regia Maiestas sibi principium dederit, experientiam acquirere poterit, et forte cum ista dignitate animum et mores in melius immutabit.

Quod consilium Dominationis Vestrae Spectabilis et Magnificae sit equites et pedites pro praesidio regni conducere, cum primum pecuniae pro solutione Germanorum appulerint, Germanis aliquo tantum subsidio pro itinere numerato, id sibi valde probatur, nam verum tempus propinquum est, et quanto citius passus Devae valido praesidio firmandus esset, nam dubitat ne Kassum beghus⁵⁵ milites regios ibi existentes copiis clam auctis decipiat illosque in insidias ducat.

Iussit mihi, ut Dominationi Vestrae Spectabili et Magnificae nuntiem, quod licet regnicolae in proxime praeterita Colosvariensi⁵⁶ congregatione bonam conclusionem pro servitio Suae Maiestatis accepisse videantur, attamen ex bono loco intelligit, ipsos continuis nuntiis filium Regis Ioannis sollicitare ut Transilvaniam ingrediatur. Sed praesertim reductionem pueri Regii cupiunt et sollicitant hi nobiles, quorum bona per Turcas sunt occupata, nam hac via sperant eorum bona recuperare posse.

⁵⁰ Medgyesi Székely Ferenc († 1554) kolozsmonostori apát, dobokai főesperes (1544–1553), erdélyi püspöki helynök (1547), váradai nagyprépost (1551–1553), csanádi püspök (1553–1554). JUHÁSZ, 1933.

⁵¹ Szamosfalvi Mikola László kolozsi ispán (1530–1533), erdélyi alvajda (1537), erdélyi királyi alhelytartó (1543), Izabella királyné erdélyi alhelytartója és albírója (1545), székely alispán. OBORNI, 2009, 30; BOGDÁNDI, 2014, 628.

⁵² Pesthy Gáspár a kincstartó melletti pénzügyi ellenőr (1552 decemberétől), majd főellenőr. OBORNI, 2002, 124.

⁵³ Eger. Vár és püspöki székhely, székeskáptalan Heves vármegyében (H).

⁵⁴ Székely Sebestyén 1553 márciusában portai követ Buday István mellett. BARABÁS, 1892c, 680.

⁵⁵ (Gázi) Kászim mohácsi szandzsákbég (1541/1542–1546/1548), majd budai pasa (1546/1548 – 1551. május), székesfehérvári bég (1551), Temesvár elfoglalása után a vilájet beglerbégje, pasa (1552–1557), majd ismét budai (1557. augusztus), később boszniai (1558 novemberében), végül ismét temesi pasa (1559–1560). GÉVAY, 1841, 6–7; DÁVID, 1995, 59, 61; DÁVID, 1996, 47, 48, 52, 53.

⁵⁶ 1553. január 20. EOE, I, 435–442.

Sibi etiam necessarium videtur, ut aliquis Italus vel Germanus hic maneat, qui doctus sit ordines et acies secundum militarem disciplinam componere et cum bono ordine ad proelium gentes dirigere, nam in tota Hungaria nullus est homo, non tantum qui hoc facere sciat, sed qui ordinare acies viderit, adeo quod ad proelium incomposite et sine ordine procedunt et ita facillime profligantur.

Quod Regia Maiestas de obtinenda pace vel induitiis laborare debet, etiam si opus esset tributum augere, nam si aliter erit, dubitat quod regnum non diu conservari poterit.

Dominus Franciscus Kendi eamet die ad Dominum Vayvodam cum eius uxore⁵⁷ appulerat et cum ad Dominum Vayvodam intrarem, ipsi duo soli colloquium habebat.

[A külzeten:] Nuntiata domini Bathori vayvodae ad Dominum Generalem per Marcum Antonium etc.

[Címzés:] Sacratissimae Catholicae Regiae Romanorum, Hungariae, Bohemiaeque Maiestati etc. domino domino clementissimo

[A címzésoldalon jegyzet:]

Castaldus 8 Februarii

Responsum 17 Februarii

Inclusae nuntiata Bathori ad Castaldum per secretarium suum

[Castaldo levelének utóirata:] *Ebben a pillanatban érkeztek hozzá Andreas Brandeis német kapitányai közül néhányan, akik tudatták vele, hogy katonáik végső kétségbeesésükben azt tervezik, hogy másokkal együtt elhagyják Nagyszebent. Ófelsége biztosra veheti, hogy ez akkora zavargás lesz, ami, még ha nem is volna más mozgolódás az országban, önmagában is a végső pusztulást idézi majd elő.*

Füger kapitány /Melchior Füger von Offringen/ azt kérte tőle, hogy a korábban Ófelsége költségén tartott lovakat engedje át a tüzérség használatára, számukat 200-ra felemelve. Még ha ki is szabadulnak a nehézségekből, egyszer majd ki kell fizetni őket, de nem tudja, hogy honnan fog ehhez pénzt szerezni. Egyfelől rájuk vannak szorulva, sőt, szűkölködnek is bennük, másfelől viszont nincs módja kifizetni őket. Tudassa vele, mitévő legyen, mert különben az ágyúk és a hadianyag a helyiek kezében maradnak.

Már több napja annak, hogy a moldvai vajda /IV. Sándor/ hat követet küldött hozzá, akikről úgy hallotta, hogy előbb kitértek Fogarasba somlyai Báthory Andrásához. A moldvai vajda hívatta Kornis Miklóst, feltehetően azért, hogy feltartóztassa, mert tudja, hogy a székelyek között ő az egyedüli, aki hűséges Ófelségéhez. Megüzenzte Kornisnak /Castaldo/, hogy semmiképpen se menjen a moldvai vajdához, hivatkozzon betegségre, vagy másra, de

⁵⁷ Lévay Katalin Lévay Zsigmond és suraklini Petrovics Anna egyik lánya. Kendy Ferencsel 1542 augusztusában jegyezték el egymást. HORN–KREUTZER–SZABÓ, 2005, 21. A Lévay rokonságról bővebben: HORN, 2012, 34; VIROVECZ, 2023, 292.

mentse ki magát. A székelyek között csak ő és még két másik van jóindulattal irántuk. Küldi a moldvai vajda levelét, amiből Ófelsége is jobban értesülhet.

Postscripta. In isto momento venerunt ad me aliqui ex Germanorum capitaneis colonelli Andreae a Brandais⁵⁸ concludentes eorum milites ultima desperatione captos incepisse Cibinium exire ea intentione, ut alios conveniant et una tumultuentur, et certa sit Maiestas Vestra tumultum istum talem esse futuram, quod si nulli alii in hoc regno motus essent, sufficeret is omnia in confusionem ponere, ita quod haec erit ultima ruina.

Capitaneus quoque Fiegher⁵⁹ petit a me quidnam de aliquibus equis, qui adhuc stipendio Maiestatis Vestrae intertinentur, ad usum bombardarum fiendum sit ad numerum ducentorum ascendendum, quos aut solvere aut dimittere oportet, quamvis etiam si expediantur solvendi erunt, quam resolutionem ego penitus capere ignoro, cum ab una parte illis indigere possimus, imo et indigeamus, ab alia nullus sit solutioni modus, Maiestas Vestra ipsa sit quae in hoc etiam quid fieri velit mandet, quae sciat ingenia bellica cum munitionibus diversis in locis in civium potestate remanere.

Iam multi sunt dies quod Moldavus⁶⁰ sex ad me expeditit oratores quos tamen prius ad Andream Bathori de Somlyó in Fogaras⁶¹ divertisse audio, accersivit is Nicolaum Kornix⁶² forsán intentione, ut eum detineat sciens illum solum inter Siculos partibus Maiestatis Vestrae adhaerere. Ego eidem Cornix nuntiavit, ut nullo modo ad eum pergat, imo secum⁶³ adversa valetudine aut aliquo alio modo excuset, quia certe inter Siculos vix illum et duos alios habemus amicos. Mitto illius etiam Moldavi litteras, ut ex illarum lectione, quae scribant, Maiestas Vestra tanto melius intelligat. Datum prout in litteris die 8. februarii 1553.

⁵⁸ Andreas Brandeis (Andre von Brandiss, von Brondiss, Brandis) hat zászlóaljnyi (2800 fő) cseh és német gyalogos sereg parancsnoka a Castaldo által vezérelt haderő kötelékében. Tiszti rangját tekintve a forrásokban mint Obrist fordul elő. 1553 júniusában hadszertáros és hadi fizetőmester. MHHD, II, 262–263; SARUSI KISS, 2010, 362.

⁵⁹ Melchior Fügér (Fueger) von Offringen ekkor erdélyi, később tiroli (Innsbruck) főhadszertáros (*Zeugmeister; Feld- und Hauszeugmeister in Tirol*) (1554–1565). SARUSI KISS, 2009, 84, 122; KRAJICEK, 2019, 148.

⁶⁰ Alexandru Lăpuşneanu, IV. Sándor moldvai fejedelem (1552–1561, 1564–1568).

⁶¹ Fogaras. Vár Dél-Erdélyben, ma: Făgăraş (RO). Eredetileg Majláth István rezidenciája volt, akinek lányával, Margittal somlyói Báthory András házasságot kötött 1551 májusában. Majláth fia, Gábor 1560 körül jutott a vár birtokába.

⁶² Homoródszentpáli Kornis Miklós Udvarhelyszék főkapitánya (1538), táblai ülnök (1547), Fráter György tanácsának tagja (1548), Udvarhelyszék főkirálybírója (1555), Petrovics Péter helytartói tanácsának tagja (1556). Ekkor Habsburg-párti székely nemes, kapcsolatban állt Castaldóval, és több alkalommal is jelentett neki a János Zsigmond-pártiak szervezkedéséről. VASS, 1909, 19, 20, 21; BALOGH-HORN, 2008, 2.

⁶³ Bizonytalan olvasat. Helyesen *se ipsum* lenne.

Források és rövidítésjegyzék

- ÖStA HHStA Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv
- UA AA Ungarische Akten, Allgemeine Akten
- *
- BAGI
2023 BAGI Zoltán Péter: *Veszprém eleste és visszafoglalása (1552–1566)*, In: *Veszprémi Szemle*, 25. (2023) 2. sz. 5–30.
- BALOGH–HORN
2008 BALOGH Judit – HORN Ildikó: *A hatalomépítés útjai. A homoródszentpáli Kornis család története*, In: *Századok*, 142. (2008) 4. sz. 849–896.
- BARABÁS
1892a BARABÁS Samu: *Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553. III. közlemény*, In: *Magyar Történelmi Tár*, 3/15. (1892) 143–158.
- BARABÁS
1892b BARABÁS Samu: *Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553. V. közlemény*, In: *Magyar Történelmi Tár*, 3/15. (1892) 474–492.
- BARABÁS
1892c BARABÁS Samu: *Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553. VI. közlemény*, In: *Magyar Történelmi Tár*, 3/15. (1892) 651–683.
- BERTA
2019 BERTA András: *Dobó István: főúr, politikus, taktikus*, In: *Kor/társ. Kapcsolat, hálózat és közösség az 1800 előtti Európában. Fiatalok Konferenciája 2018.*, szerk. ERDŐDI Alexandra Anita – FINTA Mária Anna – MOLNÁR Annamária – VIRÁG Csilla – VRABÉLY Márk. Budapest, Reciti, 2019, 23–32.
- BOGDÁNDI
2014 BOGDÁNDI Zsolt: *Fráter György bírói működésének emlékei Bácsi János formuláskönyvében*, In: *Történelmi Szemle*, 54. (2014) 4. sz. 621–638.

- DÁVID
1995 DÁVID Géza: *Kászim vojvoda, bég és pasa. I. rész*, In: *Keletkutatás* (1995) 2. sz. 53–66.
- DÁVID
1996 DÁVID Géza: *Kászim vojvoda, bég és pasa. II. rész*, In: *Keletkutatás* (1996) 1. sz. 41–56.
- EOE
I *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I. kötet (1540–1556)*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, MTA Könyvkiadó Hivatala, 1875. (Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae, 1.)
- FALLENBÜCHL
1988 FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főméltóságai 1526–1848*, Budapest, Maecenas, 1988.
- FALLENBÜCHL
1994 FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főispánjai. 1526–1848*, Budapest, Argumentum, 1994.
- GÉVAY
1841 GÉVAY Antal: *A budai pasák*, Bécs, 1841.
- GUIZMAN–KORPÁS–TÓTH–B. SZABÓ
2019 GUIZMAN Barnabás – KORPÁS Zoltán – TÓTH Ferenc – B. SZABÓ János: *A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556*, In: *Világtörténet*, 9. (41.) (2019) 2. sz. 253–293.
- HORN
2012 HORN Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*, Budapest, 2012. (Akadémiai doktori értekezés, kézirat)
- HORN–KREUTZER–SZABÓ
2005 *Politika és házasság. Menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből*, kiad. HORN Ildikó – KREUTZER Andrea – SZABÓ András Péter, Budapest, ELTE BTK Történelem-tudományok Doktori Iskola, 2005.
- JAKÓ
1999 JAKÓ Klára: *A Szalánczyak (Egy fejezet az erdélyi fejedelemség keleti diplomáciájának történetéből)*, In: *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. KISS András – KOVÁCS KISS Gyöngy – POZSONY Ferenc, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1999, 166–175.

- JAKÓ
2020
Klára JAKÓ: *Queen Isabella's „Most Trusted Man”*: János Szalánczy, In: *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559), Studies*, ed. Ágnes MÁTÉ, Budapest, MTA BTK, 2020, 305–326.
- JUHÁSZ
1933
JUHÁSZ Kálmán: *Két kolozsmonostori püspökapát a XVI. században*, In: *Erdélyi Múzeum*, 4. (38.) (1933) 10–12. sz. 424–445.
- KANÁSZ
2023
KANÁSZ Viktor: *Szász Móric 1552. évi magyarországi hadjárata és győri táborozása*, In: *Arrabona 61.*, szerk. CSERHALMI Zoltán – KELEMEN István, Győr, Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, 2023, 61–90.
- KERTÉSZ–KORPÁS
2013
KERTÉSZ Róbert – KORPÁS Zoltán: *A szolnoki végvár felépítése 1550–1552-ben és Bernardo Villela de Aldana ide kapcsolódó levelei*, In: *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve*, 22. (2013) 387–441.
- KOMÁROMY
1907
KOMÁROMY András: *Magyar levelek a XVI. századból. III. közlemény*, In: *Magyar Történelmi Tár*, 4/8. (1907) 522–567. (VI. Kevendi Székely Lukács levelei Nádasdy Tamáshoz, 522–547.)
- KORPÁS
1999
KORPÁS Zoltán: *Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéhez (1548–1552)*, In: *Fons*, 6. (1999) 1–2. sz. 3–129.
- KORPÁS
2005
KORPÁS Zoltán: *Ami a magyarországi hadjárat után történt. Bernardo de Aldana és a spanyol zsoldosok sorsa 1552 után*, In: *Fons*, 12. (2005) 3. sz. 379–398.
- KORPÁS
2008
KORPÁS Zoltán: *V. Károly és Magyarország (1526–1538)*, Budapest, Századvég Kiadó, 2008.
- KORPÁS–B. SZABÓ
2017
KORPÁS Zoltán – B. SZABÓ János: *„Ha követségbe jöttek, so-
kan vannak, de ha katonának, kevesen.” Az 1551-es ország-
egyesítési kísérlet katonai hátteréhez: 16. századi Habsburg
haderők és stratégiák Európában*, In: *Mozgó frontvonalak.
Háború és diplomácia a várháborúk időszakában. 1552–1568.*,

szerk. BUJDOSNÉ PAP Györgyi – FEJÉR Ingrid – H. SZILASI Ágota, Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. (Studia Agriensia, 35.) 89–116.

KRAJICEK
2019

Nadja KRAJICEK: *Aus alt mach neu. Die Innsbrucker Zeughäuser unter dem Hauszeugmeister Bartholomäus Freisleben*, In: *Des Kaisers Zeug. Maximilians Zeughaus in Innsbruck*, Hg. Wolfgang MEIGHÖRNER – Claudia SPORER-HEIS, Innsbruck, Tyrolia, 2019, 116–149.

LACZLAVIK
2012

LACZLAVIK György: *Egy politikus főpap a 16. század első felében. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó pályafutása*, Budapest, 2012. (Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola)

MHHD
II

Magyar Történelmi Okmánytár, a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból, 1538–1553, II. köt., szerk. HATVANI Mihály, Pest, 1858. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria, 2.)

OBORNI
2002

OBORNI Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556*, Budapest, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2002. (Fons könyvek)

OBORNI
2009

OBORNI Teréz: *Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541–1551)*, In: *Történelmi Szemle*, 51. (2009) 1. sz. 21–43.

OBORNI
2017

OBORNI Teréz: *Az ördögös Barát: Fráter György, 1482–1551*, Pécs–Budapest, Kronosz, 2017.

OSTERMAYER
1839

Chronik des Hieronimus Ostermayer 1520–1561, In: *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens* 1, sajtó alá rendezte: KEMÉNY József, Kolozsvár, 1839.

PÁLFFY
1997

PÁLFFY Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században*, In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288.

PÁLFFY
2002

PÁLFFY Géza: *Egy szlavóniai köznemesi família két ország szolgálatában: a budróci Budor család a XV–XVIII. század-*

ban, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 115. (2002) 4. sz. 923–1007.

PÁLFFY
2024

PÁLFFY Géza: *Aulicusból hofdiener. Udvari struktúrák Magyarországon az 1526 utáni átmenet évtizedeiben*, In: „*Királyi házunk népe*”. *Királyi és királynéi udvartartás a középkor végén*, szerk. NEUMANN Tibor, Budapest, HUNREN BTK TTI, 2024. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések) 397–433.

PESTY
1862

PESTY Frigyes: *Temes vármegye főispánjai, a temesvári pasák, és tartományi elnökök*, In: *Magyar Történelmi Tár*, 1/12. (1862) 159–267.

PUSKÁR
2004

PUSKÁR Anett: *Szapolyai János és Perényi Péter*, In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*, szerk. BESSENYEI József – HORVÁTH Zita – TÓTH Péter – GYULAI Éva – SOMORJAI Lehel, Miskolc, ME BTK, 2004. (Studia Miskolcinsina, 5.) 215–230.

RADVÁNSZKY
1879

RADVÁNSZKY Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században*, III, Budapest, 1879.

SARUSI KISS
2009

SARUSI KISS Béla: *A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái. II. közlemény. (68–70. kötet, 1549–1552)*, In: *Fons*, 16. (2009) 1. sz. 65–144.

SARUSI KISS
2010

SARUSI KISS Béla: *A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái. III. közlemény. (70–71. kötet, 1552–1554, 1553)*, In: *Fons*, 17. (2010) 3. sz. 339–408.

SZABOLCSI
1970

SZABOLCSI József: *Az 1539–41. évi rendi mozgalom oka és célja*, In: *Századok*, 104. (1970) 2. sz. 300–320.

C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI
2016

C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók*, Budapest, MTA BTK TTI, 2016.

- UJJ
2023
- UJJ Zoltán: *A diplomácia iskolája. Miksa főherceg V. Károly német-római császár udvarában (1544–1548)*, In: *Külgügyi Műhely*, 5. (2023) 1–2. sz. 342–362.
- VARGA
2016
- VARGA Szabolcs: *Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566)*, Pécs, Kronosz, 2016.
- VASS
1909
- VASS Miklós: *A Homoród-szentpáli Kornis-család*, In: *Turul*, 27. (1909) 17–28.
- VIROVE CZ
2023
- VIROVE CZ Nándor: *Híres-hírhedt Balassa Menyhárt*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2023.
- ZÚÑIGA
2022
- Luis de Ávila y ZÚÑIGA: *A császár háborúja Németországban*, kiad. GUITMAN Barnabás, Budapest, Reciti, 2022.

Izabella királyné és II. János választott magyar király kapcsolatai a konstantinápolyi francia követekkel (1557–1569)¹

Bár nem szokott az érdeklődés középpontjában állni, de a francia kapcsolat meglepően fontos szerepet játszott főképp az 1550-es, kisebb részben az 1560-as évek erdélyi külpolitikájában. Az időnként Erdélyben megforduló francia követek mellett a legfontosabb összekötő kapocs Izabella királyné és II. János választott magyar, valamint II. Henrik és IX. Károly francia királyok között a konstantinápolyi francia követ személye volt, mivel elsősorban ő járt el az érdeükben a Portán. A korabeli francia–erdélyi kapcsolatok jórészt a már kiadott konstantinápolyi követjelentések segítségével rekonstruálhatók. Ezek a forráskiadások² már hosszú ideje rendelkezésre állnak, szisztematikus feldolgozásuk azonban még a jövő kutatóira vár.³ Az alábbiakban én sem a 16. századi francia–erdélyi kapcsolatok megírására törekszem, hanem közreadom, bemutatom és kontextusba helyezem azt a néhány forrást, amelyekre a vonatkozó párizsi gyűjtemények átnézése során bukkantam, de nem jelentek meg ezekben a nagyszabású munkákban.

A most közreadott források túlnyomó többsége Jean Cavenac de la Vigne konstantinápolyi francia követ (1557–1559) tevékenysége nyomán maradt fenn.⁴ Ezek fényt derítenek nemcsak az erdélyieknek a francia koronához intézett kéréseire, hanem a szókimondó követnek a róluk alkotott, meglehetősen lesújtó véleményére is. Az itt feltáru-
ló adatok érdekes és fontos részletekkel egészítik ki az 1550-es évek erdélyi külpolitikájának eddig ismert képét. Az utolsó három forrás az 1560-as évek portai diplomáciájáról⁵ szolgált adalékot mind francia, mind oszmán szemszögből. Ennek a felosztásnak megfelelően a bevezetőben először De la Vigne, valamint két említett követtársa, Jean Hurault de Boistaillé és Pierre-Louis de Martines tevékenységét⁶ és a háttérben felsajlő diplomáciai alkudozások főbb pontjait mutatom be. A második részben az egy évtized-

¹ „Az Európai Unió finanszírozásával (SMALLST ERC-project: CoG 101043451). Az itt szereplő információk és állítások a szerzők álláspontját képviselik, és nem feltétlenül tükrözik az Európai Unió vagy a European Research Council hivatalos véleményét. Sem az Európai Unió, sem a támogatást nyújtó hatóság nem vonható felelősségre miattuk.”

² RIBIER, 1677; CHARRIÈRE, 1848–1860, I, III. Előbbiekből válogatást közöl HURMUZAKI Suppl. I./1.

³ II. János uralkodásának külpolitikája egyébként is jórészt feltáratlan terület, leszámítva a Fráter György és Izabella királyné életével, illetve utóbbi lengyelországi tartózkodásával foglalkozó művek vonatkozó részeit. SZÁDECZKY, 1888; VERESS, 1899; VERESS, 1901; OBORNI, 2017. A dinasztikus külpolitika vonatkozásában lásd HÁMORI NAGY, 2024.

⁴ BnF, Ms. fr. 4123, 4129, 20982.

⁵ Ad, 53MD3.

⁶ A teljes képhez hozzátartozik, hogy Izabella királyné és II. János lengyelországi tartózkodása idején egy negyedik francia, Jacques de Cambray is eljár az ügyükben, de tevékenységének bemutatása kívül esik e forráskiadás keretein.

del későbbi tárgyalások – vagy inkább ötletelések – Erdélyt is érintő részleteivel foglalkozom röviden.

Jean Cavenac de la Vigne és társai Erdéllyel kapcsolatos tevékenysége az 1550-es években

A már kiadott konstantinápolyi francia követjelentések rámutatnak, hogy Izabella királyné és II. János választott magyar király Erdélybe való visszatérését hathatósan segítette a francia diplomácia, majd az ezt követő években is élénk kapcsolatban maradtak, egészen az 1558. esztendőig. A szoros diplomáciai kapcsolattartás a hadi eseményekhez hasonlóan a nemzetközi politika változásaihoz illeszkedett, amelyet Nyugaton a schmalkaldeni háború keretében a Valois–Habsburg szembenállás, míg Keleten az oszmán–perzsa összeütközés határozott meg. Ebben a helyzetben a mindenkori konstantinápolyi francia követ feladata volt szultáni támogatást szerezni a francia külpolitika itáliai ambícióihoz: ennek jegyében valósult meg többször is a változó sikereket hozó oszmán–francia tengeri együttműködés a földközi-tengeri hadszíntéren.⁷

Nem volt ez másképpen Jean Cavenac de la Vigne küldetése idején sem. E követ életéről jelenleg kevés adat áll rendelkezésre, amelyeket még a 17–18. század fordulóján gyűjtöttek össze.⁸ Ezekből, valamint kiadott leveleiből az rekonstruálható, hogy 1557 elején érkezett meg az Oszmán Birodalomba, és feladata többek között az volt, hogy a szultánt rábírja: szárazföldi erőivel vonuljon Erdély határaitra, míg gályáit küldje egy előre megbeszélte találkozási pontra Itália partjainál.⁹ 1557 nyarán rövid időre visszatért Franciaországba. A követ 1559-ig látta el feladatát, de miután II. Henrik halála idején ismét hazatért, posztja újbóli elfoglalására utazva 1559. október 22-én, Ragusa közelében elhunyt, holttestét pedig a városállamban helyezték örök nyugalomra.¹⁰

De la Vigne személye két szempontból fontos Erdéllyel kapcsolatban. Egyrészt maga is találkozott Izabella királynéval, és lehetséges, hogy az ifjú II. Jánossal is, amikor 1552 őszén lengyelországi francia követként járt el. Másrészt a most közölt iratok (1. és 3.) alapján kiemelendő az a keresetlen hangnem,¹¹ amellyel szinte utasította saját

⁷ URSU, 1908; BÉRENGER, 2003; GUITMAN ET AL., 2019.

⁸ A François Roger de Gaignières és munkatársai által a különböző országokba delegált francia követekről összegyűjtött, részben eredeti iratanyag jelenleg a BnF, Ms. fr. 20976–20979 (régábbi jelzete Gaignières 471–474) közötti jelzeteken található, amelyekből a 20977-es tartalmazza az Oszmán Birodalomba, a 20979-es az Erdélybe küldött francia követek adatait. Előbbiből a konstantinápolyi francia követekre vonatkozó részt 1559-ig bezárólag függelékben kiadta URSU, 1908, 174–180. A BnF, Ms. fr. 20977-es jelzet tartalmazza az alább közölt, 5. számú dokumentumot is.

⁹ II. Henrik instrukciói De la Vigne-nek, 1556. november 13. CHARRIÈRE, 1848–1860, II, 375, lábjegyzetben.

¹⁰ II. Henrik De la Vigne-nek. Compiègne, 1557. június 24. Uo., 399–404. BnF, Ms. fr. 20979, Fol. 6v, 9r–v; URSU, 1908, 180.

¹¹ Többször is elnézést kért uralkodójától merészségéért, amelyet a szolgálata iránti elköteleződéssel magyarázott. Például De la Vigne II. Henriknek, 1558. március 27. BnF, Ms. fr. 4123, Fol. 79. A levelet részleteiben kiadta CHARRIÈRE, 1848–1860, II, 452–456.

uralkodóját tanácsai betartására az Izabellával és Jánossal folytatandó alkudozások kapcsán, és amelyek igencsak megalázó képet festenek róluk.

A két téma véleményem szerint összefügg: a követ későbbi kiábrándultsága abból is eredhetett, hogy a lengyelországi találkozásról rossz emlékeket őrzött. Mint közismert, Izabella királyné és II. János az 1549-ben megkötött nyírbátori egyezménynek megfelelően 1551-ben elhagyta Erdélyt és Lengyelországban telepedett meg. A Radomban tartózkodó Izabella királyné 1552 őszen találkozott a Lengyelországba küldött De la Vigne-nyel, de ekkor valamilyen vallomásával megsértette a követet, és a hibájáért szinte semmilyen megbánást sem tanúsított.¹² Ennek az esetnek egyelőre nem ismertek a részletei, és nem is valószínű, hogy a Franciaországba visszatérő De la Vigne beszámolt volna róla. II. Henrik ugyanis sikeresként ítélte meg küldetését, és a Portára küldött embere által a kis II. János további támogatását helyezte kilátásba azokban a leveleiben, amelyeket követe hazatérte után írt Petrovics Péternek, Izabella királynénak és II. Zsigmond lengyel uralkodónak.¹³ A Habsburgok információi alapján az is lehetséges, hogy informálisan már ekkor szó esett II. János esetleges francia házasságáról.¹⁴

Izabella királyné 1555-ben kérte az akkori konstantinápolyi francia követ, Michel de Codignac révén, hogy II. János a korábban, a Habsburgokkal kötött számtalan egyezményben ígért főhercegnői menyasszonnyal egyenrangú francia hercegnővel házasodhasson össze. Ugyanekkor került szóba a Szent Mihály-lovagrendnek a fia számára való adományozása is.¹⁵ Meg kell jegyezni, hogy De la Vigne-hez hasonlóan Codignac sem bízott a királyné őszinteségében, azonban sürgette uralkodóját a megfelelő lépések megtételére, nehogy a királyné I. Ferdinánddal egyezzen ki. Míg De la Vigne egy esetlegesen megvalósuló erdélyi–francia házasság esetén egyetértett a Szent Mihály-lovagrend adományozásával (1.), addig elődje túlzásnak vélte, nehogy méltatlanul érje e kiűntetés II. Jánost, akinek esetleges szövetségét Codignac kockázatosnak, és De la Vigne-hez hasonlóan feleslegesen sok pénzt felemésztő ajánlatnak tartotta.¹⁶

Izabella királyné 1557 első felében küldte Franciaországba a Báthory Kristóf által vezetett követséget, amelynek egyik feladata éppen e házasság tető alá hozása volt¹⁷ (az egyéb, területi kérdésekről később ejtünk szót). II. Henrik e követségre adott válaszul (2. és 4.) küldte Erdélybe Pierre-Louis de Martinest követként, a Portára pedig Jean Hurault de Boistaillet külön megbízottként – amint majd látható lesz, utóbbi legfőbb

¹² „Mówieliśmy z Jej M i inne rzeczy i o to co nieprzystojnie królowa Jej M węgierska, strzegąc się suspicjei, do Radomia dla posła francuskiego wypchnęła. Że to *et contra honestum et contra aequum* uczyniła owa się prawdą dorazała. Jej M wdzięcznie jakoby przymowała, też drugdy *errata sua* jakoby *confiteri visa*. Ale podobno *eam confessionem parva vel nulla prorsus poenitentia subsequi videbatur*.” II. Zsigmond Mikołaj Radziwiłł „Czarny” részére. Narew, 1553. január 7. KANIEWSKA, 1999, 246. Köszönöm Natalia Królikowska-Jedlińskának a forrás értelmezésében nyújtott segítségét.

¹³ Compiègne, 1552. december 20. és 25. MHHHD, II, 359–363.

¹⁴ I. Ferdinánd V. Károlynak. Graz, 1552. december 10. MHHHD, II, 358.

¹⁵ Codignac emlékirata Anne de Montmorency részére a magyar királyné kéréseiről, keltezés nélkül (valószínűleg Bastide, 1555 augusztusában). RIBIER, 1677, 591–592. A kontextushoz: HÁMORI NAGY, 2024.

¹⁶ Codignac II. Henriknek. Konstantinápoly, 1556. május 31. RIBIER, 1677, 635–640.

¹⁷ EOE, II, 27–28.

feladata azonban nem Erdély ügyeinek képvisellete volt. A francia uralkodó tehát nem követte De la Vigne tanácsát, amikor rajta kívül nemcsak egy, hanem immár két személyt is megbízott erdélyi ügyekben, valamint egy lehetséges szövetség tető alá hozásával. A házasság kérdése kapcsán pedig ugyanígy mellőzte a követe által melegen ajánlott Françoise de Rohan személyét, mivel a hölgy nem vetekedhetett volna egy Habsburg főhercegnővel. De la Vigne két okból gondolhatott mégis éppen őrá. Személye egyrészt egyfajta folytonosságot biztosított volna, hiszen II. János atyja, I. János 1532-ben Rohan hercegnő anyjának, Izabella navarrai királyi hercegnő kezének az elnyeréséről folytatott tárgyalásokat követően, Hieronim Łaskin keresztül.¹⁸ A követ azonban alighanem más miatt kardoskodott mellette, amelyet itt közölt, első levelében virágnyelven úgy fogalmazott meg, mintha a hölgy „elhunyt” volna. Françoise de Rohan Medici Katalin királyné udvarhölgye volt, és engedett Nemours herceg csábításának, akivel szóban úgymond házasságot kötött. Törvénytelen gyermekük éppen 1557 folyamán született meg.¹⁹ Nem csoda, hogy De la Vigne hamis információk elhintésével tartotta volna csak elképzelhetőnek e pórul járt hercegnő eltávolítását a francia udvarból. Véleménye mindenesetre fényt derít arra, hogy ő maga nem sokra tartotta az „erdélyi királyt és királynét”, amelyben akár tükröződhet korábbi, lengyelországi küldetése idejéből eredeztethető sértettsége is.

A személyes ellenérzésen túl azonban mindenképp ki kell emelni azt a fő szempontot, amely mind a házassági tárgyalások, mind a területi kérések teljesítése, valamint maga az erdélyi követküldés végére pontot tett. Ez pedig nem más, mint a szultán ellenérzése vazallusa ilyen magas szintű kapcsolatai ellen, amely már Codignacnak is szemet szűrt.²⁰ A túl szorosnak tekintett francia–erdélyi viszony 1557–1558-ra már olyannyira zavaróan hathatott az oszmán diplomácia számára, hogy a nagyvezír burkoltan még a barátságos oszmán–francia kapcsolat megromlását is kilátásba helyezte az erdélyiek támogatása miatt (5.). A szókimondó De la Vigne nem rejtette véka alá mondandóját azzal kapcsolatban, hogy mit gondol az uralkodói kegyről, amellyel II. Henrik elhalmozta jövődó erdélyi szövetségeseit. A nagyvezír előtt ugyanis kétszer is mentegetőznie kellett, hogy a francia király nem fogja betartani az erdélyieknek tett ígéretét a lánya kezének felajánlásáról. A követ szinte megróttá uralkodóját, hogy sohasem lett volna szabad ilyesmit ígérnie, hiszen ki hallott már olyat, hogy a francia királyi hercegnőket ilyen messzi földre házassítsák ki. A szultán pedig külön kérte, hogy írjon erről a témáról a királynak, hogy kiderüljön, honnan származik ez az ötlet.²¹

Az alább közölt 5–8. számú iratok szólnak azokról a területi kérésekről, amelyeket Izabella királyné és II. János Báthory Kristóf követségén keresztül a francia uralkodó

¹⁸ A házassági tárgyalások és azok reprezentatív elemeinek 16. századon átívelő kontinuitásáról: HÁMORI NAGY, 2024.

¹⁹ Nemours a későbbiekben elhagyta szeretőjét, aki hiába indított ellene pert a be nem váltott házassági ígéretei miatt. RUBLE, 1883.

²⁰ Lásd a 16. lábjegyzetben említett levelet.

²¹ Állítása szerint az ekkor még a Portán tartózkodó Codignac is megerősítette De la Vigne-t, hogy sosem hallott ilyesmiről. De la Vigne II. Henriknek. Drinápoly, 1557. április 21. RIBIER, 1677, 687.

közbenjárására bíztak a Portán; továbbá érintik a Báthoryval Erdélybe érkező francia követ tevékenységét is. A területi kérések azonban az oszmán ellenállás miatt nem teljesülhettek, a franciák erdélyi követküldése pedig felkeltette a szultán gyanúját, így mind Boistaillé, mind Martines küldetése eredménytelenül zárult.

A humanista műveltségű Jean Hurault de Boistaillé (körülbelül 1517–1572²²), Breuil apátja és a párizsi parlament tanácsosa²³ a francia kormányzatot kiszolgáló hivatalnoki családból származott. 1558-as konstantinápolyi küldetése, valamint 1561–1564 közötti velencei követsége idején számos görög, arab és héber nyelvű könyvet és kéziratot gyűjtött össze, amelyek ma nyugat-európai közgyűjteményekben találhatóak meg.²⁴ Következésképpen méltó viselkedésével az oszmán fél is elégedett volt, olyannyira, hogy egy alkalommal a nagyvezír De la Vigne nélkül is fogadta és bő két órán keresztül tárgyalt vele a saját házában.²⁵ Csupán néhány hetes portai tartózkodása alatt sikerült megszereznie azt, amivel legfőképpen megbízták, mégpedig a kívánt oszmán hajóhadat, amely 1558. április 14-én hajózott ki Konstantinápolyból, hogy a francia–oszmán tengeri együttműködés utolsó, sikertelen kimenetelű hadjárataként vonuljon be a történelembe.²⁶

A közölt dokumentumok (2. és 6.) utalásaival ellentétben tehát Boistaillé fő feladata nem az erdélyiek ügyének képviselője volt, amelyben – önhibáján kívül – végül tényleg „nem intézett semmit” (6.) azt leszámítva, hogy felhozta a témát és végighallgatta Ruztem pasa ellenérveit (5.). Azt az adatot is igaznak fogadhatjuk el, hogy Boistaillé nem kommunikált az erdélyi követekkel (6.), mivel királya utasításának megfelelően De la Vigne-nyel együtt jártak el (2. és 4.).²⁷ Valószínűnek tartom, hogy a Boistaillé levantei ügyekben végzett tevékenységét összefoglaló iratot (5.) is követő társa készítette valamelyik írnokával vagy titkárával, ugyanis a szöveg utalást tesz arra, hogy rá maradt a hivatalos „válasz sürgetése” erdélyi kérdésekben. Bár a korábban igényelt és az itt megnevezett várak listájában eltérés figyelhető meg, e válasz már magából a dokumentumból is sejthető. Mégpedig a szultán teljes elutasítása Izabella és II. János azon kérésével kapcsolatban, hogy a francia király közbenjárására „a Magyar Királyság Alsó Réseinek határai annyi kérvényezés után visszaállíttassanak, és az Orsovától a Dunán és a Tiszán innen, Erdély felől eső kis föld az ő területükhöz csatoltasson Temesvárral, Becsével, Becskerekkel együtt” (6.).

Az említett terület az 1530-as évek közepétől kezdve Petrovics Péter fennhatósága alatt állt. Ekkortól viselte a temesi ispán (comes Temesiensis) és az Alsó Részek főkapitánya (supremus capitaneus partium regni Hungariae inferiorum) tisztséget. 1541 után temesi szandzsákbégeként irányította a Temesközt, köztük Temesvár, Lippa, Solymos, Becse és Becskerek várait, a rácoknak a Dunáig húzódó földjeivel együtt. Ezeket a szászsebesi országgyűlésen a hatalomról lemondó Izabella királyné parancsára adta át az Erdély

²² BnF, Ms. fr. 20979 Fol. 170 szerint 1582-ben hunyt el.

²³ „Abbé du Breuil et conseiller du roy en sa court de parlement de Paris.”

²⁴ VAN OMMEN, 2011, 151–152.

²⁵ De la Vigne II. Henriknek, 1558. március 27. CHARRIÈRE, 1848–1860, II, 455–456.

²⁶ UO.; BÉRENGER, 2003, 338–339.

²⁷ Ezt De la Vigne jelentése is megerősíti. Lásd a 25. lábjegyzetben említett levelet.

feletti uralmat átvevő I. Ferdinándnak 1551-ben, majd uralkodójával együtt távozott az országból.²⁸ A Habsburg hatalom azonban nem tudta megvédeni a területet, az említett várak az 1551–1552-ben vezetett oszmán hadjárat áldozatául estek.²⁹ Mivel az Izabella királynénak és II. Jánosnak írt portai levelekben³⁰ nincs utalás a korábban elfoglalt területek átadására, a várak visszaadásának ígéretét minden valószínűség szerint szóban tehetette meg az oszmán fél abból a célból, hogy rábírja őket az országba való visszatérésre. Így Habsburg-hírek szerint a szultán már Temesvár eleste után közvetlenül azt ígérte Izabellának, hogy II. János Erdélybe visszatérése esetén visszaadja Temesvárt és Lippát; a királyné pedig később azt válaszolta, hogy ha visszakapja Temesvárt, Lippát, a déli területeket, Szolnokot és Budát, akkor visszatérnek az országba.³¹ 1553 márciusában az a hír járta, hogy Becsét és Becskereket le akarják rombolatni, és csak Lippa és Solymos marad épen, amelyeket Petrovicsnak adnak.³² 1554-ben Petrovics ténylegesen megkapta Lugost és Karánsebest, hogy onnan szervezze meg Izabella királyné és II. János visszatérését Erdélybe.³³ Ha minden igaz, 1555 első felében már odáig mentek a franciák által támogatott oszmán ígéretések, hogy Buda és az összes, I. János király halála óta elfoglalt terület visszaadását kilátásba helyezték.³⁴ Véltetően ez alapján kérte a királyné 1555–1556 folyamán a francia király közbenjárását Codignac konstantinápolyi francia követen keresztül a további területek átadására. Először amiatt, hogy ne csak Erdélybe, hanem a Dunáig eső – akár I. Ferdinánd, akár Szulejmán által birtokolt – országrészebe helyeztessen vissza fiával, amelyet Codignac úgy értékelt, mint amit igen nehéz lenne elérni, mivel a szultán nem fogja feladni a dunai átkelőket.³⁵ Később Lippa, Solymos, Temesvár és Valpó, valamint a Dunáig nyúló területek visszaszerzése ügyében kért támogatást, amelyet Codignac egyrészt túlzásnak, másrészt udvariatlanságnak tartott, hiszen a szultán bármilyen könyörgés ellenére világossá tette, hogy nem engedi át az említett várakat.³⁶

²⁸ VARGA, 2020, 152–164.

²⁹ SZÁNTÓ, 1985, 61–70, 113–138.

³⁰ Például Szulejmán Izabellának és II. Jánosnak. Konstantinápoly, 1553. december 12. B. Cz. TN68, Nr. 95 és AGAD, AKW, Tureckie, sygn 69. nr. 160. Ruzstem pasa Izabellának, II. Jánosnak és Petrovicsnak. Konstantinápoly, 1553. december 15. B. Cz. TN68, Nr. 102 és Rkp. 611, 237–241.

³¹ VERESS, 1899, 50, 72; VERESS, 1901, 395. Érdekesség, hogy mindeközben a szultán és Ruzstem pasa az erdélyieknek ígérte Lippát, Karánsebest, Solymost és Lugost az Izabella királyné és Fráter György idejében megszokott adófizetés fejében, valamint ha szabadon fejedelmet választanak maguknak. Haller Péter Giovanni Baptista Castaldo és Báthory András, valamint I. Ferdinánd részére. Alvinc, 1553. március 3. HHStA, Ungarische Akten, Fasc. 70. Konv. 1. Fol. 22–25. Ekkoriban a Portán valóban létezett egy olyan elképzelés, hogy az erdélyi hatalmi válság nem feltétlenül II. János visszatéréseivel, hanem szabad fejedelemválasztással is megoldható. Ennek forrásait 1552-ig bezárólag idézi PAPP, 2003, 62–64.

³² Pesthy Gáspár Giovanni Baptista Castaldónak. Kolozsvár, 1553. március 25. HHStA, Ungarische Akten, Fasc. 70. Konv. 1. Fol. 223.

³³ VARGA, 2020, 166.

³⁴ SZÁDECZKY, 1888, 90.

³⁵ Lásd a 15. lábjegyzetben említett memoárt.

³⁶ Lásd a 16. lábjegyzetben említett levelet.

Mindennek ellenére sem az erdélyi, sem pedig a francia diplomácia nem adta fel az újbóli kérvényezést, amely elvezetett addig a kulcsfontosságú audienciáig, amelynek leírása az 5. számú dokumentumban olvasható. Rusztem pasa nagyvezír ekkor teljesen kiforgatta a francia követ közbenjáró szavait, valamint a korábbi évek erdélyi eseményeit is. Izabella királynéra terelte a gyanút, hogy szándékosan megtévesztette Boistaillé, és valójában arra törekedett, hogy a szultántól kért Temesvár, Lippa, Valpó és Zombor várát I. Ferdinándnak játssza át. A szultán ugyanis már korábban neki ajándékozta a kért városokat, amelyeket azután Izabella I. Ferdinándnak adott át, ezért a szultán kénytelen volt őket elfoglalni. Mivel pedig azóta már mecseteket emeltek bennük, ezeket nem adhatja vissza. A szultán értelmezésében a várak újbóli átjátszása olybá tűnne, mintha II. Henrik közvetítésével nyomulna be I. Ferdinánd Erdélybe, amelynek következtében a francia–oszmán barátság is megszakadna. Végül Rusztem azzal tetézte az Izabelláról festett negatív képet, hogy megemlíttette Bebek Ferenc elleni terveit, amelyek végrehajtásában a francia uralkodó is bűnösnek bizonyulna, ha követe tudtával és beleegyezésével történne a politikai gyilkosság.³⁷

Az említett témákat áttekintve alapvető különbség látható a korábbiakhoz képest a várakkal kapcsolatban: míg Temesvár és Lippa többször is szerepelt a kérésekben, Valpó egyszer, míg Zombor egyszer sem. Elképzelhető, hogy a már az 1530-as években elnéptelenedő területeken fekvő két utóbbi erősség korábban Petrovics Péter mint az Alsó Részek főkapitánya alá tartozott,³⁸ de jelenleg nem tudni, mi magyarázza éppen ezeknek az Erdélytől és a Temesköztől igen távol eső váraknak az említését. Vajon Izabella királyné nagyratörő terveinek részeként valóban kérte őket, vagy Rusztem pasa tódított a mit sem sejtő Boistaillé előtt, hogy hangsúlyozza a kérések túlzó voltát? E kérdés megválaszolása a jövőbeni kutatás feladata.

A szintén megemlíttett, többször is pártot váltó Bebek Ferencről ismeretes, hogy 1557-re annyira megromlott a viszonya Izabella királynéval, hogy ez év tavaszán maga ment a Portára a kormányzói, avagy helytartói hatalom megszerzése céljából, amelyet végül meg is kapott, de gyakorolni már nem volt alkalma. Mivel I. Ferdinánd előretört Felső-Magyarországon, a királyné visszafogadta kegyeibe, és az 1557. novemberi kolozsvári országgyűlésen az erdélyi hadsereg egyik fővezérének nevezték ki.³⁹ A De la Vigne 1557–1558-as tevékenységéhez köthető iratok gyűjteménye, amelyben az alább közölt, neki írt két Izabella- és II. János-levél (6. és 7.) található, tartalmaz egy harmadik, szintén közösen jegyzett levelet is, amely 1558. május 3-án kelt, és amely már korábban megjelent.⁴⁰ Ebben megköszönik a követnek, hogy tájékoztatta őket többek között

³⁷ A Bebek–Kendy szövetség, majd a velük való leszámolás nem tárgya jelen közleménynek. Bővebben: HORN, 2012, 92–98; VIROVECZ, 2023.

³⁸ PÁLFFY, 1996, 170; PÁLFFY, 2011, 71.

³⁹ SZÁSZ, 2001, 21. Mágóchy Gáspár Nádasdy Tamásnak és Torda Zsigmondnak. Gyula, 1557. március 8. és május 23. VERESS, 1938, 268–270. Antonio Barbarigo jelentése. Konstantinápoly, 1557. március 30. ÓVÁRY, 1894, 156; EOE, II, 17–18.

⁴⁰ BnF, Ms. fr. 4129. Fol. 33. A párizsi Bibliothèque polonaise gyűjteményében lévő másolat alapján közli HOLBAN, 1939, 305–306. Köszönöm Marian Comannak, hogy felhívta a figyelmemet erre a kiadványra.

a Bebeket érintő tárgyalásokról, és szokás szerint kéri együttműködését az erdélyi követekkel. Bebek Ferenc embere ekkor valóban ott volt a Portán és állítólag segítséget kért Izabellának számára I. Ferdinánd ellen,⁴¹ de az is lehetséges, hogy éppen ő terjesztette el a két szemben álló fél összejárásának hírére.⁴² Az alább közölt beszámoló (5.) alapján elképzelhető, hogy az oszmán diplomácia szándékosan ráerősített erre az egyébként nem túl valószínűnek tűnő konstellációra a franciák előtt. És bár a Bebek (és a Kendyek) elleni merénylet minden bizonnyal a Porta jóváhagyásával történt,⁴³ a politikai gyilkosságra való felbujtás gyanúját a saját érdekében rávetítette a számára kedvezőtlen erdélyi francia követküldésre, hogy ezzel elérje Martines visszahívását.

Az 1558-ban Erdélybe érkező Pierre-Louis de Martines nem először járt el Izabella királyné és II. János ügyében, és már korábban is találkozott velük személyesen, lengyelországi tartózkodásuk alkalmával. A karrierjét a király – jelenkori szóhasználattal élve – inasaként⁴⁴ kezdő Martines eredetileg Codignac idején ügynökként („agent”) tartózkodott a Portán, és a követ helyett tájékoztatta II. Henriket Konstantinápolyból, amíg felettese a szultán mellett maradt 1555-ben.⁴⁵ 1556-ban Lublinba utazott Izabella királynéhez és II. Jánoshoz.⁴⁶ Franciaországból Erdélybe vezető útján, amelyet Báthory Kristóf hazatérő követségének kíséretével tett meg, 1558. március 8–12. között tartózkodott Raguzában. Innen arról tájékoztatta a velencei francia követet, hogy igyekszik még azelőtt Erdélybe érni, hogy Boistaille befejezné az Izabella királyné és II. János érdekében végzett tárgyalásait a Portán.⁴⁷ Ez azonban nem sikerülhetett: március 27-én ért Belgrádba és április közepe felé Erdélybe.⁴⁸ Végül az itt közölt 8. irat alapján október vége felé indulhatott vissza: jelen volt a júniusi gyulafehérvári országgyűlésen, valamint – oszmán kifogások ide vagy oda – Bebek Ferenc és a Kendy fivérek kivégzése idején is még Erdélyben tartózkodott. Így mindenképp naprakész információkkal térhetett haza „a Magyar Királyságot érintő, valamint az I. Ferdinánddal, a szultánnal és az ország előkelőivel kapcsolatos ügyekről” (8.).

A már említett házassági tárgyalások és területi kérdések mellett⁴⁹ fontos kiemelni a most közreadott forrásokban (2. és 5.) található utalást arra, hogy Martines egyértelműen követi rangban, és minden valószínűség szerint rezidensként tartózkodott Izabella

⁴¹ Titkos jelentés Konstantinápolyból, 1558. március 6. HURMUZAKI, VIII, 359.

⁴² EOE, II, 40.

⁴³ Uo., 40–41. Latin fordításban, az 1558-as évhez besorolva fennmaradt egy Izabella királynénak és II. Jánosnak szóló szultáni levél, amely védelmet ígér nekik, és az országukban található árulók kiirtására buzdítja őket, hogy uralkodni tudjanak. Relatio Solimani Turcarum Imperatoris ad Serenissimam Elisabetham Reginam Hungariae et Stephanum eius Filium, d. n. [1558]. B. Cz. TN69, Nr. 224.

⁴⁴ „Valet de chambre”, erdélyi kontextusban cubiculariusnak felel meg.

⁴⁵ BnF, Ms. fr. 20977. Fol. 9, 45. Martines II. Henriknek. Konstantinápoly, 1555. július 2. RIBIER, 1677, 571–590.

⁴⁶ Lásd a 16. lábjegyzetben említett levelet.

⁴⁷ Martines François de Noailles-nak. Ragusa, 1557. március 27. CHARRIÈRE, 1848–1860, II, 437, 1. lábjegyzet. BnF, Ms. fr. 20979. Fol. 144.

⁴⁸ Uo.; HÁMORI NAGY, 2024, 58.

⁴⁹ A szövetségkötésre irányuló tárgyalások részleteit jelenleg nem érintem. Bővebben: HORN, 2012, 97–98; FORGÁCS, 1982, 149–152.

királyné és II. János udvarában („ambassadeur pour y resider”) mintegy fél éven keresztül. Az állandó követségek rendszere a 16. században még éppen csak kialakulóban volt, és velencei mintára elsősorban a nagyhatalmak kezdték el alkalmazni, mint például a Francia Királyság. Ekkoriban a rezidens időnként hazatért, avagy a mozgásban lévő udvarral utazott, ahogyan ez látható például a konstantinápolyi francia követeknél. A Valois–Szapolyai kapcsolatok esetében az állandó követ előképének tekinthető az 1527-ben a Magyar Királyságba küldött Antonio Rincón, akit bár kredencionálisa nem nevez rezidensnek, de mégis követte I. János udvarát Budáról egészen a tarnóvi száműzetésig, mialatt nemcsak katonaságot igyekezett számára toborozni egy lengyelországi kitérővel, hanem harcolt is az oldalán. Végül bő egy év múlva tért vissza hazájába, 1529-ben pedig ismét Jánoshoz kapott megbízást követként, de később is többször járt el ügyében.⁵⁰

Az 1558-ra kicsúcsosodó erdélyi–francia diplomáciai kapcsolatok végül az oszmán fél ellenérzései miatt nem fejlődhettek tovább. Az a megbecsülés, amelyet az erdélyiek területi kéréseinek francia képvisellete, valamint a hozzájuk küldött rezidens követ és a kilátásba helyezett előkelő házasság jelentett, a „szokással ellentétesnek” (5.) számított az oszmán közegben, amelyben Erdély kizárólag mint a szultán kezétől függő vazallus állam szerepelhetett. Mindezt a konstantinápolyi francia követek is élesen látták: De la Vigne egyenesen hazugságnak nevezte Izabella királyné információit, amelyekre Boistaillé megbízatása épült. Amiatt is számonkérte uralkodóját, hogy nem hallgatott rá, és kétszeri tanácsa ellenére sem rajta keresztül próbálta intézni az erdélyiek ügyeit, hanem követet küldött hozzájuk. Véleménye szerint vazallusának ez a kivételezett megbecsülése felkeltette a szultán féltékenységét. Izabella királyné és I. Ferdinánd feltételezett közeledésének hírére a követ aggodalmát fejezte ki Martines kapcsán, akit már szívesen látott volna az országon kívül, nehogy gyanúba keveredjenek.⁵¹

A mából visszanezve tulajdonképpen érthető Rusztem pasa csodálkozása, „hogy a francia király olyan ügyet támogat, amelyhez nem fűződik érdeke” (5.). Tényleg felmerül a kérdés: II. Henrik – konstantinápolyi követei többszörös és nyilvánvaló ellenérveivel szembemelve – miért részesített egy oszmán vazallus fejedelmet az európai diplomáciában megszokott, de oszmán szempontból túlzónak számító engedményekben? A Habsburgok elleni hadviselés nyilvánvaló stratégiai érdekén túl a kérdésre talán II. Henrik hagyománytiszteletében rejlik a válasz. A követküldéssel kapcsolatban fentebb már visszautaltam I. Ferenc uralkodása idejére. Ezenkívül azt is látni kell, hogy bár a térségben és az erdélyi ügyekben járatos diplomatákat alkalmazott, mint Martines és De la Vigne, mégis a király volt az egyetlen, aki láthatóan szélesebb kontextusban is értelmezte például a várak átadásának kérdését. Lehetséges, hogy De la Vigne pusztán a személyes sértettsége miatt visszhangozta az oszmán álláspontot Izabella királyné

⁵⁰ „...eundem facimus, creamus, constituimus, et ordinamus oratorem, ambassiatorem, et procuratorem nostrum generalem et specialem”. Az 1528-ban megkötött fontainebleau-i szerződés ratifikációjának iratai. CHARRIÈRE, 1848–1860, I, 162–169, idézett oldal: 168. 1527-es küldetésének iratai: Uo., 155–159. Továbbá AT X. Nr. 142, 164. BARTA, 1981, 189–190.

⁵¹ Lásd a 25. lábjegyzetben említett levelet. De la Vigne François de Noailles-nak. Konstantinápoly, 1558. július 29. RIBIER, 1677, 755–756.

szavahihetőségének megkérdőjelezéséről, de II. Henrik már 1552-ben írt leveleiben egyértelműen utalt arra, hogy Fráter György „hütlensége” állt az ország átadásának hátterében.⁵² Másfelől azzal is tisztában volt, hogy az 1550-es évek derekán sulykolt, és a francia diplomácia által visszhangzott oszmán ígéreteket a szultán „nem valószínű, hogy teljesíti” (2.), mégis gesztust tett az erdélyiek felé azzal, hogy tovább képviselte érdekeiket – talán éppen saját szavahihetőségének bizonyítására.

A kontinuitás szempontjából szintén ki kell emelni azt a fiktív rokonságra való utalást, amelyet a „pupille” – „gyámfiú” (2.) és „Padre, Tutore” – „Atya, Gyám” (8.) kifejezések használata hangsúlyoz.⁵³ Ennek eredete szintén I. Ferenc uralkodása idejére nyúlik vissza, aki Buda 1541-es oszmán elfoglalása után nyilvánosan állást foglalt az árva II. János magyar trónigénye mellett, és érzékletes képekben írta le, hogyan kémlelték ki és rontottak rá a szegény árva gyámfia bölcsőjére a Habsburg-fivérek.⁵⁴ Az országtól megfosztott árva, és a sors által erre-arra vetett⁵⁵ szegény özvegy figurájára maga Izabella királyné is ráerősített lengyelországi tartózkodásuk alkalmával. Továbbá kérte II. Henrik közbenjárását a Portán, hogy a szultán „határozottan és visszavonhatatlanul visszahelyezze királyságába”.⁵⁶ Már idézett leveleiben II. Henrik biztosította az erdélyieket arról, hogy ősei nyomdokában járva mindig segíteni fogja a csapásoktól sújtott fejedelmeket, kiváltképp, ha olyasvalakiről van szó, akivel elődeik barátsága is összeköti.⁵⁷

Miután a kereslet és a kínálat így egymásra talált, az 1552 és 1558 közötti évekkel kapcsolatban valószínűnek tartom, hogy egyfajta patrónus–kliens viszony alakult ki II. Henrik és Izabella királyné, valamint II. János választott magyar király között. A francia diplomácia felvállalta, hogy segíteni fogja őket országuk visszaszerzésében, amelynek érdekében sikerrel járt el a konstantinápolyi követei révén. Ennek a szoros diplomáciai kapcsolatfelvételnek a határait viszont az oszmán fél húzta meg, amint sikerült felszámolni a Habsburg hatalomátvételt Erdélyben. A közleményben bemutatott források kiválóan illusztrálják, hogy a meghódított területek visszaadása érdekében végzett további közbenjárás, egy francia rezidens követ Erdélybe küldése, valamint egy királyi hercegnővel kötendő házasság a vazallusával túl voltak azon a határon, amelyet a szultán jó szemmel nézett volna. Akár személyes szimpátia, akár elődei politikájának követése, akár stratégiai érdek bírta rá II. Henriket Erdély fokozott támogatására, az ennél sokkal fontosabb oszmán–francia viszony megromlásának kilátásba helyezése vélhetően azonnal hatott, és hozzájárult az erdélyi–francia kapcsolatok visszafogottabbá válásához.⁵⁸

⁵² Lásd a 13. lábjegyzetben említett leveleket.

⁵³ HÁMORI NAGY, 2024, 54–55.

⁵⁴ UO.; FRANCOIS PREMIER, 1543, 21–22, 48–49. A mű nincs oldalszámozva, ezért a digitalizált oldalszámokra hivatkozom.

⁵⁵ PETNEHÁZI–KASZA, 2020.

⁵⁶ Lásd a 15. lábjegyzetben említett memoárt.

⁵⁷ Lásd a 13. lábjegyzetben említett leveleket.

⁵⁸ Mindezekon túl ebben az időszakban érkezett el a Valois–Habsburg közeledés időszaka is, amely egy hosszú, több évtizedre visszamenő konfliktust zárt le az 1559-ben megkötött cateau-cambrésis-i békével.

Erdély az 1560-as évek portai diplomáciájában

A már kiadott követjelentésekből látható az erdélyi–francia kapcsolattartás intenzitásának csökkenése az 1560-as évek első felében, ugyanis ekkorra eltűnnek a II. János-sal kapcsolatos hosszú beszámolók. Majdhogynem teljesen elhidegülő erdélyi–francia kapcsolatokat feltételez az az 1563-ból származó levélrészlet is, amelyben a konstantinápolyi francia követ, Antoine de Petrémol bevallja: egyáltalán nem érintkezett a Portára küldött erdélyi követekkel, akik még a tolmácsai útján sem tudták rávenni, hogy udvariassági látogatást tehessenek nála (10.). II. János beszűkülő mozgásterére utal ugyanitt elejtett gúnyos megjegyzése, hogy a fejedelemnek néhány katona kiállításához is szultáni engedélyre van szüksége. Petrémol másik levele, illetve a legutolsó forrás (9. és 11.) azonban sejtetni engedik, hogy néhány, valóságtól elrugaszkodott terv kiötölői nagy szerepet szántak volna az Erdélyi Fejedelemségnek, illetve a katolikusból lassanként protestánsná váló és a Jagellókkal rokon uralkodójának, II. Jánosnak. Az alábbiakban ezekre fogok még röviden kitérni.

Jelenleg nem ismert, honnan ered Condé herceg Erdélybe menekülésének terve, valamint milyen úton-módon juthattak el információk Franciaországba II. János felekezeti hovatartozásának fokozatos megváltozásáról, amelyekre a 10. forrás utal. A francia vallásháborúk hugenotta vezéralakja, Louis de Bourbon, Condé hercege (1530–1569) az 1550-es években még a király szolgálatában küzdött a Habsburgok ellen vívott háborúkban, azonban a fiatalon elhunyt II. Ferenc uralkodása idején mind egy összeesküvésben, mind egy protestáns mozgalomban való részvételével kompromittálta magát. Bár az 1562–1563 során folyó első vallásháborúban fogságba esett, az 1563-ban megkötött amboise-i békével kiszabadult, majd további küzdelmek után 1569-ben, a jarnaci csatában ölték meg.⁵⁹ A hugenották kezdetől igyekeztek minél több nemzetközi támogatást szerezni a protestáns szolidaritás elve alapján, sőt, már ekkoriban felmerült egy protestáns liga létrehozásának terve. A protestáns német fejedelmek közül azonban nem mindenki támogatta egyformán francia hitsorsosaik küzdelmét, hanem inkább abban látták volna a megoldást, ha a kálvinizmust elutasítva az augsburgihoz hasonló evangélikus vallásbéke köttetik meg Franciaországban is.⁶⁰

Ahogy az a forrás utal rá, a kifelé mutatott kép alapján 1563-ban II. János még katolikus uralkodóként élt az európai köztudatban. Az erdélyi vallási forrongás ellenére ekkor még valóban nem tekinthető lutheránusnak, de a hatvanas évek derekán is inkább a kivárási stratégiája és a többértelműség jellemezte hitéletét.⁶¹ Az egyetlen, laza kapcsolatot a francia hugenották felé az bizonyulhat, hogy a mind apai (Szapolyai), mind anyai (Jagelló) ágon nagynénjének számító Jagelló Hedvig hercegnő férje, Brandenburgi Joachim is azok között volt, akiktől a hugenották támogatást reméltek, ám hozzáállását meglehetősen rugalmatlannak tartották: a lutheránus választófejedelem igyekezett

⁵⁹ JOUANNA ET AL., 1998, 814–815.

⁶⁰ Anglia és a protestáns német fejedelemségek kapcsolatairól a francia hugenottákkal a vizsgált években lásd DAUSSY, 2014, 387–466.

⁶¹ HORN, 2009, 25–42, különösen 28, 33–36.

fenntartani a status quót és jó viszonyban maradni a császárral és a katolikus fejedelmekkel egyaránt.⁶² Talán lehetséges, hogy a brandenburgi udvaron keresztül az oda küldött hugenotta követek tudomást szereztek II. János Erdélyéről, de a francia–erdélyi protestáns szolidaritás (már ha volt ilyen) kialakulása és összefüggéseinek feltárása mindenképpen további kutatást kíván.

Jó néhány évvel az első részben bemutatott, közvetlen francia–erdélyi tárgyalások után a Portán fogalmazódtak meg újra a II. János és Valois Margit házasságával kapcsolatos tervek, amelyek előbbi Jagelló rokonságának voltak köszönhetőek,⁶³ és amelyeket dióhéjban tükröz az alább közölt utolsó forrás. Az 1560-as évek második felében Konstantinápolyban működő francia ágens, Claude du Bourg 1567 és 1569 között több tervet is kidolgozott Szokollu Mehmed nagyvezírral a várható lengyel trónutódlási válság megoldására, amelyek II. Jagelló Zsigmond küszöbön álló, örökös nélküli halála esetén a Habsburg térnyerést voltak hivatottak megelőzni. Így először az merült fel, hogy a szultán az összeházasítani tervezett II. Jánosnak és Valois Margitnak adná Havasalföldet és Moldvát, majd előbbi érvényesítené lengyel trónigényét.⁶⁴ Nem sokkal később Szokollu Mehmed nagyvezír, Du Bourg, valamint a portai francia törekvéseket hitelező befolyásos zsidó kereskedő, Joseph Nasi némileg módosítottak a terven. Ahogyan az alább közölt 11. számú forrás is utal rá, a lengyel koronát ekkor már Henriknek, Anjou hercegének szánták, aki IX. Károly francia király öccse volt, és a későbbiekben valóban sikerült elnyernie a lengyel trónt.⁶⁵ Du Bourg a csauszként mellé rendelt Mahmud dragománnal tért vissza Franciaországba, akinek instrukciói szerint tehát Henriket az utolsó, még hajadon Jagelló hercegnővel, Annával, míg II. Jánost a király húgával, Valois Margittal kellett volna összeházasítani. Az így felálló oszmán–francia–lengyel–erdélyi hatalmi blokk pedig azt is elérhetné, hogy IX. Károlyt – akinek II. (Habsburg) Miksa lánya lett a felesége – német-római császárrá válasszák.

Nem valószínű, hogy – Henrik lengyel királlyá választását leszámítva – e tervek találtak volna a hivatalos francia külpolitika irányvonalával. A korszak konstantinápolyi francia követjelentései egyrészt feszült oszmán–francia viszonyról árulkodnak; másrészt a buzgó katolikus francia anyakirályné, Medici Katalin és a főnemesség katolikus pártja inkább a Habsburgok felé közeledett: e tendenciába illeszkedett például, hogy a katolikus tábor jövőendő feje, Henri de Lorraine, Guise hercege 1566-ban a Magyar Királyság területén harcolt az oszmánok ellen,⁶⁶ illetve IX. Károly és Habsburg Erzsébet 1570-ben megkötött házassága. Erdély vonatkozásában erről tanúskodott az anyakirályné azon levele a Német-római Birodalomba delegált francia követnek, amelyben aggodalmát fejezte ki a magyarországi hadszíntéren az oszmánok által szorongatott

⁶² HORN, 2012, 50–51; DAUSSY, 2014, 409, 675.

⁶³ A dinasztikus külpolitika szempontjából: HÁMORI NAGY, 2024, 58–59.

⁶⁴ Du Bourg IX. Károlynak. Konstantinápoly, 1569. október 16. CHARRIÈRE, 1848–1860, III, 86–87. A szultán sürgette II. János nősülését, amelyet az erdélyi országgyűlés is szorgalmazott. EOE, II, 272, 361.

⁶⁵ PAJEWSKI, 1933, 59–62; Du Bourg IX. Károlynak. Konstantinápoly, 1569. augusztus 30. CHARRIÈRE, 1848–1860, III, 72–73. Du Bourg memoárja IX. Károlynak. Uo., 73–78, lábjegyzetben.

⁶⁶ RUBLE, 1897, 142.

császár miatt. Véleménye szerint Miksának inkább ki kellene egyeznie az ifjú Jánossal és biztosítania számára a korábban megígért házasságot, mint hogy egy újabb oszmán hadjáratot kockáztasson.⁶⁷ Ezt a levelet a korábbi szakirodalom úgy értelmezte, mintha „Medici Katalin tervei között már 1564-ben szerepelt [volna] az erdélyi fejedelemmel való szövetség. 1564. október 13-án bécsi követéhez, de Rennes-hez írt levelében is említést tett erről. A levél felvetette a fejedelem megházasítását, mégpedig olyan családból származó hercegnővel, mely részt venne a Habsburg-ellenes koalícióban.”⁶⁸ Ezzel szemben Bernardin Bochetel, Rennes püspöke már egy évvel korábban megírta II. János és – többek között – a császár egyik lányának házassága ügyében éppen akkor tárgyaló erdélyi követ⁶⁹ tevékenységével kapcsolatban, hogy a megegyezés mindkét fél számára előnyösnek bizonyulna.⁷⁰

A magyar szakirodalomban fel-felbukkanó említésekkel szemben tehát kevésbé valószínű, hogy ezek a konstantinápolyi francia követjelentésekben szereplő és a 11. dokumentumban ismertetett házassági tervek a francia anyakirálynétól, Medici Katalintól származtak volna. Hihetőbbnek tűnik, hogy az oszmán diplomácia fogalmazta meg őket megtevesztésként a drinápolyi béke megkötésének idején: az erdélyieket újra nemzetközi tényezővé emelő elképzelések pusztán a Habsburgok riogatására szolgáltak addig, amíg a végül bukásra ítélt asztraháni expedíció megvalósulhatott az Oszmán Birodalomnak a Magyar Királyságtól távol eső frontján.⁷¹ A Magyar Királyság keleti feléből esetlegesen jelentkező veszély azonban úgy tűnik, valós félelmeket szült, ahogyan Dobó István és Balassa János elfogatása bizonyítja.⁷²

A most közölt forrásokból összességében kitűnik, hogy a lassanként kialakuló erdélyi államalakulat és az élén álló Szapolyai-dinasztia nemzetközi megítélése mennyit változott az 1550-es évektől számított egy évtized alatt. Míg a korábbi időszakban a francia diplomácia hathatós segítséget nyújtott Izabella királyné és II. János Erdélybe való visszatéréséhez, valamint továbbra is képviselte ügyeiket a Portán és egy előkelő házassággal megpecsételt szövetséget is hajlandó lett volna megkötni velük, addig az 1560-as évekre Erdély inkább mint valami távoli, de szükség esetén retorikailag felhasználható terület jelent meg a különböző elképzelésekben. A háttérben mindenkor felsejlett az Oszmán Birodalom valósága, amely hűbérúrként szigorúan korlátozta vazallusa nem-

⁶⁷ „Au demourant j’ay eu grand déplaisir d’entendre ce nouveau remuement en Hongrye, craignant pour le bien que je désire aux affaires dudict Empereur que cela ne luy ameyne quelque empeschement et trouble en la douceur qu’il semble monstrier désirer mettre en sesdictz affaires, mais ce sont des choses du monde où il n’y a nulle stabilité. J’estime qu’il sera conseillé de contanter ce jeune roy de Transilvanye et l’attirer à luy par le mariage jà pourparlé plus tost que d’amener là une guerre du Turcq, qui ne luy peult estre que dommageable et de grande incommodité à son nouvel advènement à son empire, joinct qu’il n’y a pas si certaine intelligence entre luy et ses frères que l’on vous dict par delà.” Medici Katalin Bernardin Bochetelnek, Rennes püspökének. Avignon, 1564. október 13. DE LA FERRIÈRE, 1885, 229–230.

⁶⁸ HÓVÁRI, 1987, 81.

⁶⁹ Báthory István. 1563-as bécsi tárgyalásainak iratait kiadta: VERESS, 1944.

⁷⁰ Bochetel Medici Katalinnak. 1563. július 29. BnF, Cinq-Cents de Colbert 392, 68. FONTVIEILLE, 2018, 13.

⁷¹ PAJEWSKI, 1933, 60–61.

⁷² HÓVÁRI, 1987, 84–85.

zetközi mozgásterét – így a francia házasság és követküldés esetében is –, ellenben ugyanazokat a házassági terveket minden további nélkül újra elővette ellenségei megtévesztésére, amennyiben érdeke úgy kívánta.

Források⁷³

1.

Jean Cavenac de la Vigne II. Henriknek

Velence, 1557. október 16.

BnF, Ms. fr. 20982. Fol. 72v–73r, eredeti

Miután az erdélyi király és királyné követe, aki a francia királyhoz utazik, előadja mondanóját, a király bízson minden további intézkedést De la Vigne-re, mivel az nem kerülne semmibe, és azt is mutatni kell, hogy az ügy a szultánra tartozik. A követ véleménye szerint házassági tárgyalások esetén a királynak vissza kell vonnia lánya kezének felajánlását, és helyette valamelyik szép, erkölcsös és előkelő házból való rokonát kell ajánlania, aki nem más lenne, mint Françoise de Rohan. Utóbbit azonban más néven kell említeni, és mindezt titokban tartani, nehogy a francia udvarban tartózkodó követek kikotyogjanak valamit még ennél is szafosabb dolgokról. Az ügy érdekében még azt is el lehetne hinteni, hogy valójában Mademoiselle de Rohan nővére hunyt el. A követ úgy gondolja, hogy az erdélyiek a király lovagrendjét is kérni fogják, amelynek megadását a házasságkötés miatt javasolja. Mindezen ügyekben azonban a szultán véleménye nélkül nem szabad cselekedni, hiszen ki tudja, mi a terve velük. Ha ugyanis egy napon elűznék őket arról a földről, ami a szultán kegyelméből az övék, csak költséget jelentenének a király számára. Ha a házasság megvalósul, és az ifjú király valaha elnyeri a lengyel trónt, ahogyan azt remélik, akkor a szövetség annál előnyösebbnek bizonyulna.

[72v][...] Apres que l’Ambassadeur⁷⁴ du Roy⁷⁵ et Royné⁷⁶ de Trasilvanie qui s’en va vers Vous, Sire, Vous aura exposé sa charge, Vostre Majesté [...] s’en remettra du tout en moy et n’envoira personne vers eux car ce soit frais sans propos, et fault monstrier d’en vouloir

⁷³ A francia szövegek átírása során megőriztem a korabeli helyesírás jellegzetességeit, kivéve a participe passé szóvégi -é(e) és a mindig ékezzettel jelölt à esetében. A latin szövegekben néhányszor előforduló eltéréseket (például -ae helyett -e) egységesítettem. A rövidítéseket feloldottam, a személy- és helyneveket minden nyelv esetében változatlanul hagytam.

⁷⁴ Báthory Kristóf (1530–1581). Öccse, Báthory István lengyel királlyá koronázásától, 1576-tól kezdve a nevében vajdaként kormányozta az Erdélyi Fejedelemséget.

⁷⁵ II. János (1540–1571) választott magyar király (1540–1570), erdélyi fejedelem (1571).

⁷⁶ Jagelló Izabella (1519–1559) magyar királyné (1539-től).

⁷⁷ Kötészet miatt nem olvasható.

gratif[ier] [73r] et s'en vouloir remettre entierement au Grand Seigneur.⁷⁸ Je suis d'avis que si ledict Ambassadeur vous parle de mariage, que Vous luy ostiez totalement l'esperance de luy bailler quelqu'une de voz filles et que Vous luy proposiez une Votre cousine belle, honneste, et de grand maison, qui sera Mademoiselle de Rohan,⁷⁹ à laquelle faudroit changer de nom et l'appeller aultrement et pour cause. Et seroit besoing le cas advenant le tenir secret pour mieux se pouvoir deffaire de la marchandise. Car l'Ambassadeur Venitien et aultres qui sont aupres de Votre Majesté escoivent volontiers telles nouvelles et d'aultres plus sottes choses. Pourtant il me semble qu'il ne seroit pas mal si d'aventure cela se pouvoit faire et quoy en sceut quelque chose feindre que c'est la seur⁸⁰ de Mademoiselle de Rohan qui sera morte, ce que je feray aisement croire. Il vous demandera comme je pense aussi votre ordre⁸¹ lequel ce me semble, Sire, ne sera pas mal faisant mariage le luy accorder, et de tous cecy n'en rien conclure sans plustost en scavoit la volonté du Grand Seigneur, et le party qu'il voudra faire audict Roy et Royne, pour ce que ce ne Vous seroit que charge si un jour ils estoient chasséz du peu de pays que Sa Haultesse les a laisséz. Si tel mariage se faisoit et que ce petit Roy vint à succeder au Royaume de Poulogne⁸² comme on espere qu'il fera, l'alliance ne seroit sy bien forts profitable. [...]

2.

II. Henrik Jean Cavenac de la Vigne-nek

Saint-Germain-en-Laye, 1557. december 26.

BnF, Ms. fr. 4129. Fol. 2, eredeti

Amint azt a követ tudja, a szultán visszahelyezte országukba az özvegy magyar királynét és II. Henrik gyámfiát, a magyar királyt. A francia király tökéletesíteni szeretné a szultáni rendelkezéseket, és mivel az erdélyiek a követük révén kérték tőle, hogy írjon ügyükben a szultánnak, ezért elküldi a Portára Jean Hurault de Boistaillét, a párizsi parlament tanácsosát. Kéri De la Vigne-t, hogy mutassa be Boistaillét és segítse az alkudozások során, hogy elérjék, amire az erdélyieknek annyi ígéretet tett, de amelyeket a szultán nem valószínű, hogy teljesít. Mégis bizik abban, hogy a szultán szavatartó fejedelemként ügyel a hírnevére. Hogy az erdélyiek felé még inkább kegyet gyakoroljon, elküldi hozzájuk rezidens követét, Pierre-Louis Martinest, mivel ő már ismeri az alkudozások részleteit, és aki-től De la Vigne is híreket fog kapni. De la Vigne pedig szorgalmasan járjon el ügyükben, amelyet a király annyira a szívéen visel.

⁷⁸ I. Szulejmán (1494–1566) szultán (1520-tól).

⁷⁹ Françoise de Rohan. „qui soit Mademoiselle de Rohan” aláhúzva a kéziratban.

⁸⁰ A valóságban nem volt lánytestvére.

⁸¹ A francia királyok által adományozott Szent Mihály-lovagrend.

⁸² Lengyel Királyság.

Monsieur de la Vigne.⁸³ Vous scavez assez ce que le Grand Seigneur⁸⁴ a cy devant fait en faveur des Roynes vefve⁸⁵ et du Roy⁸⁶ puppille de Hongrie, pour les remettre en leur estat, et le commantement qui y a esté donné. Qui seroit peu de chose sans estre parachevé comme je desire et la raison le veult. A ceste cause, ayant ladicte Roine et Roy, envoyé leurs ambassadeurs⁸⁷ devers moy pour me prier en escrire encores à Sa Haultesse j'ay suivant leurs intentions advisé avecques le desire que j'avois d'envoyer homme expres par delà pour l'occasion que vous entendrez, despesché le Sieur de Boistaillé,⁸⁸ conseiller en ma court de parlement à Paris, auquel j'ay donné charge parler dudict affaire audict Grand Seigneur, et luy en faire instance suivant le contenu au memoire que je luy en ay fait bailler. Et que vous verrez, vous priant le presenter à Sadicte Haultesse, et vous mesmes tenir mains et vous emplour audictes affaires, tant et si avant qu'il luy plaise et soit contant y mettre la bonne fin dont je leur a donné tousjours esperance, et fait tant de promesses que je ne puis croire s'il luy plaist s'en accorder, je ne s'accomode à les gratifier pour l'observation de sa foy et la reputation qu'il a tousjours voullu garder d'estre prince de parole. Vous advisant que pour donner plus de faveur à leurs affaires, je despesche devers eux pour y resider mon ambassadeur, le Sieur de Martines⁸⁹ qui est personnage qui cougnoist ceste negociation, et duquel vous aurez souvent nouvelles. Voullant Monsieur de la Vigne que en ce qui touchera leurdictes affaires, vous vous employiez avecques tout le devoir qu'il appartient en chose que j'ay tres à cuer. Car plus grant ne plus agreable service ne me scauriez vous faire. Priant Dieu Monsieur de la Vigne vous avoit en sa sainte garde. Escript à Saint Germain en Laye.⁹⁰ Le XXVIe jour de Decembre 1557. Henry.⁹¹ De l'Aubespine.⁹²

[Címzés:] A Monsieur de la Vigne, mon conseiller et ambassadeur pres le Grand Seigneur.
[Más kézzel:] Lettre du Roy du XXVIe Decembre. Reçue le Ve Mars.

⁸³ Jean Cavenac de la Vigne konstantinápolyi francia követ.

⁸⁴ I. Szulejmán (1494–1566) szultán (1520-tól).

⁸⁵ Jagelló Izabella (1519–1559) magyar királyné (1539-től).

⁸⁶ II. János (1540–1571) választott magyar király (1540–1570), erdélyi fejedelem (1571).

⁸⁷ A Báthory Kristóf által vezetett követség, amelynek vélhetően a 6. levélben említett Alessandro Baldi is a tagja volt.

⁸⁸ Jean Hurault de Boistaillé (1517–1572) francia követ.

⁸⁹ Pierre-Louis de Martines, aki 1558. április és október/november között tartózkodott Erdélyben.

⁹⁰ Saint-Germain-en-Laye (FR).

⁹¹ II. Henrik (1519–1559) francia király (1547-től).

⁹² Claude de l'Aubespine (1510–1567) francia diplomata, államtitkár.

3.

Jean Cavenac de la Vigne II. Henriknek

Drinápoly, 1557. december 28.

BnF, Ms. fr. 4123. Fol. 52, másolat⁹³

Ha a Franciaországba menő erdélyi követek házasságról tárgyalnának, a király figyelmébe ajánlja Françoise de Rohant, akinél megfelelőbb jelölt nincs számukra, feltéve, ha ügyesen megváltoztatják a nevét. De la Vigne kéri uralkodóját, hogy bízsa rá a további tárgyalásokat, és ne küldjön senkit Erdélybe, mivel az felesleges pénzkidobás lenne.

[...] Si les Ambassadeurs⁹⁴ du Roy⁹⁵ et Royné⁹⁶ de Hongrie qui sont alléz en France vous parlent de mariage, Vostre Majesté se souviendra de Mademoiselle de Rohan.⁹⁷ Car il me semble qu'il n'y a point de party⁹⁸ plus propre pour eux [en France]⁹⁹ que cestuy-là,¹⁰⁰ mais qu'on luy¹⁰¹ change de nom, et que cela soit dextremement fait.¹⁰² Du reste qu'ils vous auront proposé, Sire, s'il vous plaist, vous vous en remettez tous en moy sans envoyer personne expresse pour cela vers eulx ny pardeça, car ce n'est que despence mal employée. [...]

4.

II. Henrik Jean Cavenac de la Vigne-nek

Saint-Germain-en-Laye, 1557. december 29.

BnF, Ms. fr. 4129. Fol. 4, eredeti

A király elküldte a szultánhoz Jean Hurault de Boistaillet, a párizsi parlament tanácsosát azon ügyekben, amelyeket tartalmaz instrukciója, valamint a szultánnak és a nagyvezírnek írt levelei. A megérkezésekor De la Vigne ellenőrizzé, hogy beállt-e bármilyen változás a levelek tartalmához képest. Mindenben segítse Boistaillet, hogy a szultán teljesítse az általa beterjesztett kéréseket.

⁹³ Részben közli RIBIER, 1677, 714–715.

⁹⁴ Báthory Kristóf követsége.

⁹⁵ II. János (1540–1571) választott magyar király (1540–1570), erdélyi fejedelem (1571).

⁹⁶ RIBIER, 1677, 714–715 közlésében Reine. Jagelló Izabella (1519–1559) magyar királyné (1539-től).

⁹⁷ Françoise de Rohan.

⁹⁸ RIBIER 1677, 714–715 közlésében a szó hiányzik.

⁹⁹ Uo. közlésében szerepel.

¹⁰⁰ Uo. közlésében „celluy-là”.

¹⁰¹ Uo. közlésében „pourveu que luy on”.

¹⁰² Uo. eddig közli De la Vigne jelentését.

Monsieur de la Vigne.¹⁰³ J'ay presentement despesché le Sieur Boistaillé conseiller en ma court de parlement à Paris¹⁰⁴ devers le Grand Seigneur¹⁰⁵ pour les causes et occasions contenues par son instruction qu'il vous monstrera, avec le double de la lettre que j'escrite audicte Grand Seigneur et à son bassa¹⁰⁶ conformément à ce que vous leur avez peu faire entendre. A votre arrivée par delà au moyen de quoy de ne vous en feray autre repetition par la presente. Mais suffira que vous regardez s'il y aura quelque chose à adjouster en sadicte despesche selon les occurrances ou mutations qui pourroient estre intervenues depuys que vous estes par delà. Affin de l'en instruire en luy donner adresse en tous ce que vous semblera qu'il devra faire pour obtenir dudict Grand Seigneur respect de ma requeste. A quoy vous tiendrez la main de votre part, et ferez en sorte qu'il soit incontinant et en extrême dilligence despesché et renvoyé par delà avec gratiffication de madicte requeste. [...] Priant Dieu Monsieur de la Vigne qu'il vous ayt en sa sainte et digne garde. Escript à Saint Germain en Laye.¹⁰⁷ Le XXIXe jour du Decembre 1557. Henry.¹⁰⁸ Duthier.¹⁰⁹

[Címzés:] A Monsieur de la Vigne, mon conseiller et ambassadeur en Levant.¹¹⁰
[Más kézzel:] Lettre du Roy du XXIXe Decembre. Reçue le 6e Mars 1557.¹¹¹
[Pecsét helye látható.]

5.¹¹²

Jean Hurault de Boistaillé levantei tárgyalásainak összegzése

1558. március vége¹¹³

BnF, Ms. fr. 20977. Fol. 79r–82v, eredeti¹¹⁴

A szultán és I. Ferdinánd fegyverszünete kapcsán Boistaillé aggodalmának adott hangot Rusztem pasa előtt, hogy Ferdinánd a francia király ellen segítséget fog adni unokaöccsének, II. Fülöp spanyol királynak. A pasa válaszában elmondta, hogy a szultán köteles be-

¹⁰³ Jean Cavenac de la Vigne konstantinápolyi francia követ.

¹⁰⁴ Párizs (Paris, FR).

¹⁰⁵ I. Szulejmán (1494–1566) szultán (1520-tól).

¹⁰⁶ Rusztem (1500 k.–1561) pasa nagyvezír (1544–1553, 1555–1561), a szultán veje.

¹⁰⁷ Saint-Germain-en-Laye (FR).

¹⁰⁸ II. Henrik (1519–1559) francia király (1547-től).

¹⁰⁹ Jean du Thier (1510–1560/67) államtitkár.

¹¹⁰ Levante, a Földközi-tenger keleti medencéjének korabeli megnevezése.

¹¹¹ Valójában 1558.

¹¹² Köszönöm Tóth Ferencnek a forrás átírásában nyújtott segítségét.

¹¹³ De la Vigne levelezéséből kikövetkeztethető, hogy társával március második felében jártak audiencián a nagyvezírnél, és e hó utolsó napjaiban Boistaillé már búcsút is vett a szultántól. De la Vigne levelei II. Henriknek és François de Noailles-nak. Konstantinápoly, 1558. március 27. és 31. CHARRIÈRE, 1848–1860, II, 452–457.

¹¹⁴ Aláírás és keltezés nélkül.

tartani a szavát, de három feltételhez kötötte a fegyverszünet megtartását. Az első, hogy Ferdinándnak néhány határ menti várat le kell romboltatnia. A második, hogy négy év alatt harmincezer arany adóhátralékot kell fizetnie. A harmadik pedig, hogy vonja vissza seregeit Erdélyből. Mivel ez nem történt meg, a szultán kénytelen volt megsegíteni Izabella királynét húszezer emberével, akiket Bebek Ferenc vezetésével küldött oda. [...] Boistaillé felhozta Erdély ügyét a szultánnál és a nagyvezírnél is, de a válasz sürgetését De la Vigne-re hagyta. Neki magának csak annyit feleltek, hogy a szultán egyszer már a királynének ajándékozta a kért városokat, de ő átjátszotta azokat Ferdinándnak, ami után a szultán elfoglalta őket, bennük pedig már mecsetek állnak. Nem áll szándékában visszaadni a városokat, és csodálkozik, hogy a francia király olyan ügyet támogat, amelyhez nem fűződik érdeke, és hogy követet küldött vazallusához, ami csak bajt okoz, ha idejében nem hívja vissza. Boistaillé ugyanis rosszul informálták: a királyné a francia király segítségével igyekszik megszerezni Temesvárt, Lippát, Valpót és Zombort, hogy azokat utána Ferdinándnak adja át, aki biztosabb visszavonulást ígér a határoktól, mint [egykor] Erdélyből. Ha ez bekövetkezik, a szultán másféle véleményen lesz: a francia király közvetítésével Ferdinánd Erdélybe nyomulna, és ezzel a szultán és a király között szakadást idézhetne elő. Hogy ezek a praktikák megghiúsuljanak, a szultán nem engedi át a városokat. A királyné és az erdélyi rendek elhatározták, hogy a szultánnal való szoros együttműködése miatt megöletik Bebek Ferencet, és mert hazudik az országról. A szultán pedig annál is inkább csalódott lesz, mivel egy ilyen kivégzés nem történhet a francia király követének tudta és akarata nélkül, hiszen a király éppen ekkor küldte oda rezidensét a szokással ellentétben.

[79r] Sommaire de ce que le Sieur de Boystailles¹¹⁵ a négocié en Levant.¹¹⁶

[80r] [...] Quant à la trefve du Roy Ferdynand¹¹⁷ apvec Empereur¹¹⁸ apres que ledict de Boystaille a faict entendre au Premier Bassa¹¹⁹ que soubz l'assurance de la suspension que ledict seigneur luy a octroieée pour sept années, il estoit merueilleusement à craindre que ledict Ferdynand ce pendent ne secourust d'hommes et du gens le Roy Philippe¹²⁰ son nepveu pour affoiblir les forces de sa Majesté. La resolution à ceste telle que ledict Bassa a respondu que estant obligé ledict Seigneur de sa promesse, il ne pouvoit moins faire que de la tenir. Mais qu'il ne failloit poinct que le Roy¹²¹ eust aucune doubte d'aultant que ledict Seigneur avoit ja proposé trois conditions soubz lesquelles il entendoit faire la trefve et non autrement. Dont la premiere estoit de faire razer quelques chasteaulx qui sont sur les frontieres. La seconde de paier le tribut de XXX mil¹²² pour IIII années d'arriage.

¹¹⁵ Jean Hurault de Boistaillé (1517–1572) francia követ.

¹¹⁶ Levante, a Földközi-tenger keleti medencéjének korabeli megnevezése.

¹¹⁷ I. (Habsburg) Ferdinánd (1503–1564) magyar és cseh király (1526-tól), német-római császár (1556-tól).

¹¹⁸ I. Szulejmán (1494–1566) szultán (1520-tól).

¹¹⁹ Rusztem (1500 k.–1561) pasa nagyvezír (1544–1553, 1555–1561), a szultán veje.

¹²⁰ II. Fülöp (1527–1598) spanyol (1556-tól) és portugál (1580-tól) király.

¹²¹ II. Henrik (1519–1559) francia király (1547-től).

¹²² A pénznem feloldása nem egyértelmű, vélhetően „pièces d'or”, de egy későbbi követjelentés alapján „ducats” is lehetett. Vö. De la Vigne II. Henriknek. Konstantinápoly, 1559. február 7. CHARRIÈRE, 1848–1860, II, 545, lábjegyzetben.

La troisieme estoit de faire lever les armées de la Transsilvanye.¹²³ Parce que ledict Seigneur ne promettoit jamais que ledict Ferdynand eust ung poulvoir sur la Transsilvanye. Ce que n'ayant encores voulu faire ledict Seigneur a esté contraint dayder la Royn^e¹²⁴ XX mil hommes des syens. Lesquelz il a envoyé soubz la conduite de Bebec¹²⁵ cappitaine de ladict^e Royn^e c'estant en armes et fait les effortz tels qu'ung chacung scait ce que peult rendre le Roy tres asseuré qu'ayant assez affin Ferdynand ches luy donner ce que veulx des confins quelque pourparlé de trefve [...].

[81r] Sire, l'affaire de la Royn^e de Transsilvanye apres avoir recommencé l'affaire au Grand Seigneur et particulierement traité avec le Bassa, ledict de Boystaillé a laissé la poursuite de responce entre les mains du Sieur de la Vigne¹²⁶ pour estre envoyer au Roy par le courier. N'ayant peu toutesfois en tirer autre chose sinon que les villes que ladict^e Royn^e a fait demander audict Seigneur que Sa Majesté ont esté autresfois baillées en don à ladict^e Royn^e par ledict Seigneur. Qui les avoit par intelligence renversés entre les mains dudict Ferdynand sur lequel depuis ledict Seigneur les auroit [81v] par force des syens conquises.¹²⁷ Et en icelles fait par mosquets et remply des Moursurmans. Et que ledict Seigneur n'y veult plus rien pour les restituer. Que toutesfois sa Haultesse s'esmerveilloit grandement de ce que Sa Majesté s'entremettoit en avant des affaires desquelz il ne luy venoit reuscoyr aucun interest ou proffict, et jusques à envoyer des ministres à son tributaire, quant il ne veult advenir que desordre si le Roy n'y renveoyt de bonne heure.

Parceque ledict de Boystaillé n'est bien informé que ladict^e Royn^e de Transsilvanye si elle veult tasche par le moien de Sa Majesté obtenyr les villes de Themisvary,¹²⁸ Lippa,¹²⁹ Valpena,¹³⁰ Combor¹³¹ pour apres les bailler au Roy Ferdynand lequel luy promet une plus seure retraicte et plus esloigner des confins que celle de Transsilvanye.¹³² Laquelle chose advenant ledict Grand Seigneur tiendra cet autre oppinion que par l'intelligence de sadict^e Majesté ledict Ferdynand sera entré en ladict^e Transsilvanye et pourra estre cause de faire rompre ledict Seigneur avec Sa Mejesté. Et pour le moien que ladict^e pratique ne succede que il y a apparence par tant que ledict Seigneur fait reffuzer de bailler ledictes villes. Ladict^e Royn^e et les estatz se sont resoluz de faire tuer le Cappitaine Bebec pour la trop grande intelligence qu'ilz croyent qu'il a pris avec ledict Seigneur et la crainte qu'ilz

¹²³ Erdély.

¹²⁴ Jagelló Izabella (1519–1559) magyar királyné (1539-től).

¹²⁵ Bebek Ferenc (1500 k.–1558). I. Ferdinánd és Izabella királyné között többször is pártot váltó befolyásos főúr, aki 1557-ben a Portán kísérletet tett Erdély kormányzóságának megszerzésére, majd a királyné 1558-ban megölette. Kapitánysága utalás arra, hogy 1557 őszén az erdélyi haderő egyik fővezérévé választották.

¹²⁶ Jean Cavenac de la Vigne konstantinápolyi francia követ.

¹²⁷ Utalás az 1551–1552. évi eseményekre, amikor az 1549-ben megkötött nyírbátori egyezménynek megfelelően először Habsburg-kézre kerültek az említett várak, majd elfoglalták őket a törökök.

¹²⁸ Temesvár (ma: Timișoara, RO).

¹²⁹ Lippa (ma: Lipova, RO).

¹³⁰ Valpó (ma: Valpovo, HR).

¹³¹ Zombor (ma: Комбор, SRB).

¹³² Vélhetően azt szeretné kifejezni, hogy az említett várakért cserébe Ferdinánd inkább hajlandó lenne visszavonulni Erdély határaitól, mint egykor magából Erdélyből, amelyet 1551 és 1556 között bírt.

ont qu'il mente petit à petit sur ledict pais. Ce quoy ledict Seigneur sera aultant marry [82r] pour le bon visage qu'il luy porte comme jaloux de ce qu'il luy semblera guere telle execution ne sera point passée sans la volonté et intelligence des ministres du Roy envers ladicte Royne de Transsilvanye et mesmement que à cest instant Sa Majesté a envoyé ung ambassadeur pour resider pres ladicte Royne contre sa façon accoustumée.
[82v] Responce du Bassa au Sieur de Boytaillé.

6.

Izabella királyné és II. János Jean Cavenac de la Vigne-nek

Gyulafehérvár, 1558. május 23.

BnF, Ms. fr. 4129. Fol. 35, eredeti.¹³³

Izabella és II. János csodálkoznak, hogy a francia király magyar ügyekben megbízott portai követe, Jean Hurault de Boistaillé ilyen hamar indult vissza Konstantinápolyból. Annál is inkább, mivel nem intézett semmit, és az Izabella titkára, Alessandro Baldi Franciaországból való visszatérése kapcsán a Portára küldött két erdélyi követtel, Gyulay Mihállyal és Erdélyi Sebestyénnel sem tárgyalt. Visszaindulásakor sem értesítette őket arról, hogy mit végzett. Így az ügy sürgőssége miatt új embereket, Szalánczy Jánost és Bekes Lászlót küldik a szultánhoz. Mivel De la Vigne ügyis a fejedelme nevében jár el a Portán, hozzá szeretnék utalni a magyar ügyeket, amelyeknek előmozdítására kérik. Segítse az erdélyi követeiket, hogy a Magyar Királyság Alsó Réseinek határai annyi kérvényezés után visszaállíttassanak, és az Orsovától a Dunán és a Tiszán innen, Erdély felől eső kis föld az ő területükhöz csatoltasson Temesvárral, Becsével, Becskerekkel együtt. Ezzel nem csak az ő érdekeiket, hanem a francia király és az egész kereszténység ügyét előmozdítaná. Kérik, hogy követeiknek adjon hitelt és az ő irányításukat kövesse.

Isabella Dei gratia Regina Hungariae Dalmatiae Croatiae etc.

Illustris Magnifice Domine Amice nobis syncere dilecte, salutem et felicitum quorumque successum. Nimis cito contigit discessus magnifici magnifici Hwralti,¹³⁴ consilarii Christianissimi et potentissimi Majestatis Regiae Gallorum.¹³⁵ Id quod aliqua ex parte non possumus non mirari, nam cum ille in causa Hungarica precipue designatus a Christianissima Majestate Regia orator fuerit. Ita discessit, quemadmodum nos intelligimus, ut neque manum causae admoverit, nec cum nostris oratoribus generosis

¹³³ A levél egy része másolatban szintén megtalálható: BnF, Ms. fr. 10773. Fol. 37.

¹³⁴ Jean Hurault de Boistaillé (1517–1572) francia követ.

¹³⁵ II. Henrik (1519–1559) francia király (1547-től).

Michaele Gywlay¹³⁶ et Sebastiano Erdely,¹³⁷ quos nos ad adventum Alexandri Baldy¹³⁸ Itali, secretarii nostri e Galliis per postam ipsius causa duntaxat ad excelsam Portam citissime expediveramus, verbum collucutus sit. Immo, cum discederet ne litterulis quidem suis nos intermisit, neque in ea causa quid egerit, in quo statu reliquerit, monerit ac tacuerit in totum, aut quo consilio abierit, nobis significare voluit. Cum itaque homines et oratores nostros novos urgente rei magnitudine generosos Joannem Zalancy¹³⁹ et Ladislaum Bekes¹⁴⁰ ad Imperatorem Majestatem expediremus, etiam si constaret Dominationem Vestram Illustrem Magnificam occupatissimam esse in conficiendis negociis principis sui, tamen temperare nequivimus, quin Hungaricam quoque causam humeris illius imponeremus iuvandam et evehendam in Porta excelsa nomine etiam Christianissimae Majestatis rogamusque diligenter, adsit oratoribus nostris, consilio et opera laboret, efficiatque ut iam tandem limites Regni Hungariae partium inferiorum post tot intercessionem, post tot suplices nuncios et oratores missos restituantur ab Orsowa¹⁴¹ nimirum cis Danubium¹⁴² et Tibiscum¹⁴³ ex parte Transsilvaniae parvula terra, quae interiaret et sita est, nostro imperio adjungatur, unacum Themeswar,¹⁴⁴ Beche,¹⁴⁵ Bechkereke,¹⁴⁶ sitque iam finis Deo duce, ne suspenso animo, tediis et vana spe contristemur. Qua in re gratissimum fecerit Dominatio Vestra Illustris Magnifica non solum nobis, et regno, sed etiam / Christianissimae Majestati necessarie inserviet, et Reipublicae Christianae frugifere consulat. Conferent autem cum Dominatione Vestra Illustre Magnifica oratores nostri, et ductum illius sequentur, quorum verbis non gravetur fidem habere indubiam. Si vivere licebit, non oblivissemur laboris Dominationis Vestrae Illustris Magnificae quam redissime valere optamus. Date in Civitate nostra Alba Julia,¹⁴⁷ vigesimo tertio die mensis Maii, Anno Domini 1558.
Joannes Sigismundus.

[Címzés:] Illustri Magnifico Domino La Vigne¹⁴⁸ Consiliario et Oratori Christianissimi Regis Frantiae in excelsa Porta potentissimi Imperatoris Turcarum, Amico nobis sincere dilecto.

[Izabella királyné felzetes zárópecsétjével.]

¹³⁶ Gyulay Mihály, II. János tanácsosa és portai követe. BÍRÓ, 1921, 113.

¹³⁷ Sombereki Erdélyi Sebestyén, erdélyi portai követ. Uo.

¹³⁸ Alessandro Baldi, firenzei származású olasz kereskedő, aki utóbb Krakkóban nyitott üzletet. KUTRZEBA, 1910, 100.

¹³⁹ Szenttamási Szalánczy János (1503 k.–1564), a Szapolyai család híve, Izabella királyné és II. János befolyásos tanácsosa és az oszmán ügyekben járatos diplomatája. JAKÓ, 2020.

¹⁴⁰ Bekes László, tanácsos 1558-ban. TRÓCSÁNYI, 1980, 25.

¹⁴¹ Orsova (ma: Orșova, RO).

¹⁴² Duna.

¹⁴³ Tisza.

¹⁴⁴ Temesvár (ma: Timișoara, RO).

¹⁴⁵ Becse (ma: Óbecse/Бечej, SRB).

¹⁴⁶ Beckserek (ma: Nagybecskerek/Зрењанин, SRB).

¹⁴⁷ Gyulafehérvár (ma: Alba Iulia, RO).

¹⁴⁸ Jean Cavenac de la Vigne konstantinápolyi francia követ.

Izabella királyné és II. János Jean Cavenac de la Vigne-nek

Gyulafehérvár, 1558. július 8.

BnF, Ms. fr. 4129. Fol. 37, eredeti¹⁴⁹

Nem kételkednek a francia király jóakarátában és De la Vigne szorgalmára sem szeretnének panaszkodni, mégis újonnan kérik közbenjárását a határok visszaállítására. Kárhóztatják a török által kivetett új adókat és területfoglalásokat, amelyek csökkennének, ha a Porta meghúzná a határokat. Ha a Magyar Királyság alsó része nem szabadul fel, maga és fia kedvezőtlen helyzetbe kerülnek, mivel ki kell fizetniük az adót és az I. Ferdinánd elleni hadjáratot támogatniuk kell, ugyanakkor viszont saját udvarukat is fenn kellene tartaniuk valamiből. Kéri, értesítse őket, mit remélhetnek a szultán kegyelméből.

Isabella Dei gratia Regina Hungariae Dalmatiae Croatiae etc.

Illustris Magnifice Domine, Amice nobis syncere dilecte, salutem et prosperorum quorumque optatum successum. Nihil dubitamus Dominationem Vestram Illustrem Magnificam rebus et negotiis nostris et regni ita invigilaturam, quemadmodum sese vel mandato Christianissimae et potentissimae Majestatis Regiae Gallorum¹⁵⁰ benefactoris nostri observandissimi vel sua etiam peculiari et Christiana pietate devinctam esse animadvertit, vel causae magnitudo deposcere iudicatur. Neque de diligentia Dominationis Vestrae Magnificae quoquo modo querimus, vellemus tamen si iam tandem limitum restituendorum optatum finem deprehenderemus, atque ob id non possumus illam non magnopere et faventer sollicitare. Nimirum ut nostris subditis certa metarum linea optate clauderet confinium Turcarum insolentias et impedimenta, nec semper tot et tantis subditorum nostrorum impetemur querelis, alii enim captivantur, alii denuo subjugantur, alii novis taxibus et exactionibus gravantur, possessiones item et loca variationis nostrae praeter spem occupantur, quae vel minus fierent, vel plane amplius non committerentur, si certi limites ab Excelsa Porta designati essent. Itaque rogamus Dominationem Vestram Magnificam, velit autoritate Christianissimae Regis sui et amicitiae iure promovere causam, et tranquillitati publicae ac quieti nostrae communicatis consiliis cum oratoribus nostris benevole consulere. Nisi enim liberetur inferior pars Regni nostri Hungariae, videmus incommodissimam mansionem et statum nostrum filiique¹⁵¹ nostri Serenissimi in hoc Regno, nam et Portae satisfaciendum, ac tributum annuum Imperatori Majestati¹⁵² pendendum est, et expeditio bellica contra Ferdinandum¹⁵³ fovenda, et aulae nostrae atque filii nostri Serenissimi pro dignitate

¹⁴⁹ A levél egy része másolatban szintén megtalálható: BnF, Ms. fr. 10773. Fol. 37.

¹⁵⁰ II. Henrik (1519–1559) francia király (1547-től).

¹⁵¹ II. János (1540–1571) választott magyar király (1540–1570), erdélyi fejedelem (1571).

¹⁵² I. Szulejmán (1494–1566) szultán (1520-tól).

¹⁵³ I. (Habsburg) Ferdinánd (1503–1564) magyar és cseh király (1526-tól), német-római császár (1556-tól).

respondendum. Quae omnia ex hac parva et angusta terra fieri minime possunt, id quod candide Dominationi Vestrae Illustri Magnificae insinuare libuit, ut illa quoque velit per litteras suas nos certiores reddere quid speret, aut judicet futurum de clementia Caesareae Majestatis. Dominationem Vestram Illustrem Magnificam recte valere optamus. Data in civitate nostra Alba Julia¹⁵⁴ octavo die mensis Julii Anno Domini 1558. Joannes Sigismundus.

[Címzés:] Illustri Magnifico Domino de Lavigna¹⁵⁵ Oratori Christianissimae et potentissimae majestatis Regiae Gallorum in Excelsa Porta potentissimi Imperatoris Turcarum et amico nobis syncere dilecto.

[Más kézzel:] Reçue le 26 Juillet.

[Izabella királyné felzetes zárópecsétjével.]

8.

II. János II. Henriknek

Gyulafehérvár, 1558. október 24.

BnF, NAF 5178. Fol. 77, eredeti

II. János értesíti az atyjaként és gyámjaként megszólított II. Henriket, hogy hazatérő követe, Pierre-Louis Martines beszámol a tárgyalásaik részleteiről, vagyis a Magyar Királyságot érintő, valamint az I. Ferdinánddal, a szultánnal és az ország előkelőivel kapcsolatos ügyekről.

Christianissima et Potentissima Maesta Padre Tutore et benefatore nostro continuo.

Poi d’havere baciato le Regal mani di vestra maesta christianissima et alla sua buona gratia accomandata la filiale obediencia nostra gli perghiamo il grande Dio propitio in tutto.

Constretta la sacra et serenissima Regina Madre¹⁵⁶ et noi insieme dall’importanza et pericolo delli negotii del nostro Regno d’Ongheria havemo mandato il Magnifico Pierluigi de Martines¹⁵⁷ suo Ambasciatore de la Maesta Vestra Christianissima,¹⁵⁸ accio con testimonianza autentica di quello ha visto possa referire a Vestra Christianissima Maesta lo stato nostro in che termin esi truovi, si rispetto al Serenissime Re Ferdinando,¹⁵⁹ come al modo del procedere del potentissimo Imperatore et delli signori et baroni del Regno. Sara contenta Vestra Maesta Christianissima in qualo da esso prenomato

¹⁵⁴ Gyulafehérvár (ma: Alba Iulia, RO).

¹⁵⁵ Jean Cavenac de la Vigne konstantinápolyi francia követ.

¹⁵⁶ Jagelló Izabella (1519–1559) magyar királyné (1539-től).

¹⁵⁷ Pierre-Louis de Martines.

¹⁵⁸ II. Henrik (1519–1559) francia király (1547-től).

¹⁵⁹ I. (Habsburg) Ferdinánd (1503–1564) magyar és cseh király (1526-tól), német-római császár (1556-tól).

Ambasciatore per parte d'ambi duoi noi gli sara referto postargli quella credenza che se da noi proprii porto gli fosse nel alto occorrendoci. Perghiamo il grande Dio la prosperi et felicit con agumento di suo felicissimo Regno.

De la Citta nostra Alba Giulia¹⁶⁰ el XXIII d'Ottobre del MDLVIII.

De Vestra Christianissima Maesta filio Gioan Sigismundo.¹⁶¹

[Címzések:]¹⁶² 1. Illustrissimo et Excellentissimo Domino Serenissimi Regis Galliae apud Portam Othomanicam Domino et Amico Colendissimo nostro.¹⁶³ 2. Christianissimo et potentissimo Principi ac Domino Domino Henrico Dei gratia Francorum Regi Duci Mediolani¹⁶⁴ et Januae¹⁶⁵ Domino Patri Tutori ac benefactori nostro continuo.

9.

Antoine de Petrémol Medici Katalinnak

Konstantinápoly, 1563. május 7.

Ad, 50MD3. Fol. 138v, másolat; BnF, Dupuy 131. Fol. 59r, másolat

A követhet az a hír jutott el, hogy hamisan megvádolták azzal, hogy János erdélyi királyt arra kérte, nyújtson menedéket Condé hercegének. Többek között azzal mentegetőzik az anyakirályné előtt, hogy János hű katolikus, valamint a szultán adófizetője, akinek ura engedélyére van szüksége még ahhoz is, hogy tíz katonát kiállíthasson.

[...] Madame. J'ay eu nouvelles qu'on m'avoit à tort accusé envers Vostre Majesté d'avoir sollicité le Roy Jean¹⁶⁶ de Trasilvanie à donner secours au Prince de Condé.¹⁶⁷ Je vous supplie, Madame, de croire que je seray tousjours tres affectionné serviteur de Vos Majestés et que je ne voudrois faire, ny penser seulement telle chose, et de cecy sera tres aisé à juger qu'on m'a accusé à tort que le Roy Jean de Transylvanie est Catholique et tres obeissant à l'Eglise Romaine, davantage que estant Tributaire au Grand Seigneur,¹⁶⁸ sans sa licence il ne peut mettre dix hommes en armes. Finalement, il est assez empesché des affaires d'autruy. [...]

¹⁶⁰ Gyulafehérvár (ma: Alba Iulia, RO).

¹⁶¹ II. János (1540–1571) választott magyar király (1540–1570), erdélyi fejedelem (1571).

¹⁶² Kétféle címzéssel.

¹⁶³ Jean Cavenac de la Vigne konstantinápolyi francia követ.

¹⁶⁴ Milánó (Milano, I).

¹⁶⁵ Vélhetően Genova (Genoa, I).

¹⁶⁶ II. János (1540–1571) választott magyar király (1540–1570), erdélyi fejedelem (1571).

¹⁶⁷ Louis de Bourbon (1530–1569), Condé hercege, a francia hugenották vezére a francia vallásháborúk idején.

¹⁶⁸ I. Szulejmán (1494–1566) szultán (1520-tól).

10.

Antoine de Petrémol Jean Hurault de Boistaillének

Konstantinápoly, 1563. május 15.

Ad, 50MD3. Fol. 142v, másolat; BnF, Dupuy 131. Fol. 60v, másolat

A követ nem tudja elképzelni, ki hibette azt, hogy a saját maga nevében leveleket küldött János erdélyi királynak. Mióta a posztján van, semmilyen módon nem folyt bele az erdélyi ügyekbe, mivel általában ott tartózkodnak az erdélyi követek. Azóta sem beszélt velük, hiába kérték a dragománjain keresztül, hogy udvariassági látogatáson tolmácsolhassák számára uruk barátságát a francia király iránt. Ártatlansága a szultán előtt is nyilvánvaló.

[...] Je ne me puis assez esmerveiller ny penser qui est celuy qui si faulcement a supposé lettres en mon nom au Roy Jean¹⁶⁹ de Transilvanie. Car tant s'en fault que je les aye escrites que je n'ay jamais pensé, depuis que je suis en cette charge aux affaires dudict Roy de Transylvanie et que je ne m'en suis aucunement meslé n'y empesché, car encore que ordinairement il aye ses ambassadeurs à cette Porte. Si est ce que jusques à present je n'ay parlé ny communiqué avec eux nonobstant qu'ils ayent dict plusieurs fois à nos Dragomans qu'ils me vouloient venir veoir non par pour traicter quelque affaire, mais seulement pour monstret et tesmoigner l'amitié que ledict Roy Jean portoit à nostre Maistre. Je suis bien aise que mon innocence a esté connue par l'Empereur mesme, mais j'eusse bien voulu n'en ayant donné occasion, n'avoir eu le soupçon, duquel il m'est advis ne m'en pouvoir suffisamment purger encores que j'en sois innocent. Vous scavés si je vous ay jamais envoieé lettres dudict Roy addressantes à la Majesté du Roy nostre Maistre. [...]

11.

A Franciaországba küldött Mahmud csász instrukcióinak francia nyelvű kivonata [1569]

BnF, Ms. fr. 2832. Fol. 9, eredeti

A szultán megbízta Mahmudot, hogy tolmácsolja az atyjánál is erősebb, örök barátságát a francia király felé. Ha a király hozzá akarja adni húgát az erdélyi királyhoz, akkor a szultán és a nagyvezír közbenjárnak a házasság érdekében, és a szultán megnöveli az erdélyi király tekintélyét és birodalmát. Hasonlóképpen a szultán felajánlja közbenjárását, hogy Anjou hercege feleségül vehesse a jelenlegi lengyel király húgát vagy más, fiatalabb nőrokonát, így még annak életében biztosítva a korona öröklését. És ha a francia király közelebbi kapcsolatba kerül a szultánnal, akkor utóbbi közbenjár azért és kedvességgel eléri,

¹⁶⁹ II. János (1540–1571) választott magyar király (1540–1570), erdélyi fejedelem (1571).

hogy a választófejedelmek őt válasszák római királlyá, majd német-római császárrá a jelenlegi császár halála után.

Extrait d'une instruction concernant aucune affaire d'estat dont nous avons charge de traicter et les propositions au Roy¹⁷⁰ de la part du Grand Seigneur¹⁷¹ et de son premier Bassa.¹⁷²

Ledict Grand Seigneur a dict et jure de sa propre bouche à nous Mahmut¹⁷³ vouloit et desire soustenir en toutes choses plus fermement et constamment celle vraye et sincere amityé que jamais ne faut son pere de tres heureuse memoire l'Empereur Soliman.¹⁷⁴ Et que sa royalle majesté a trouvé en cela ung Empereur Selym non seulement semblable mais plus favorable que ledict Solyman a promis et dict de sa bouche. Ledict Empereur Selym vouloit estre perpetuel amy des amys du Roy et ennemy de ses ennemies. Entre lesquelz quand il en sera temps et en lie de necessité il tirera de sa propre main son épée.

Si le Roy veult que Madame sa seur¹⁷⁵ espouse le Roy de Transsilvanye,¹⁷⁶ ledict tres puissant Empereur et illustrissime Bassa procureront ce negoce et moiennant ce mariage ledict tres puissant Empereur accroistra d'honneur et d'empire ledict Roy de Transsilvanye.

Semblablement, ledict tres puissant Empereur procurera que Monseigneur le Duc d'Anjou¹⁷⁷ frere du Roy prenne pour femme la seur¹⁷⁸ du Roy de Poloigne¹⁷⁹ ou une aultre plus jeune yssue de ce sang. Avecques touttefois la succession dudict Royaulme apres la mort du Roy de Poloigne à present vivant.

Et à ce que sadict Majesté soit quelque jour plus voisine dudict tres puissant Empereur, il promet procurer toutes choses par l'amyable et la douce voie aimera l'Empereur des Romains et Princes Eslecteurs à ce que sadict Majesté soit esleu Roy des Romains pour par apres succéder à l'Empereur des Romains apres la mort de cest Empereur Maximilien.¹⁸⁰ [...]

¹⁷⁰ IX. Károly (1550–1574) francia király (1560-tól).

¹⁷¹ II. Szelim (1524–1574) szultán (1566-tól).

¹⁷² Szokollu Mehmed (1506–1579) pasa, nagyvezír (1565-től).

¹⁷³ Mahmud dragomán, csasz, eredeti nevén Sebald von Pibrach, aki már az 1550-es évektől kezdve aktívan részt vett Izabella királyné és II. János ügyeinek intézésében. ÁCS, 2019, 157–168.

¹⁷⁴ I. Szulejmán (1494–1566) szultán (1520-tól).

¹⁷⁵ IX. Károly húga, Valois Margit (1553–1615), aki IV. Henrik navarrai, majd francia király felesége volt 1572–1599 között.

¹⁷⁶ II. János (1540–1571) választott magyar király (1540–1570), erdélyi fejedelem (1571).

¹⁷⁷ Anjou hercege, a későbbi III. Henrik (1551–1589) lengyel (1573–1575), majd francia (1574–1589) király.

¹⁷⁸ Jagelló Anna (1523–1596), Báthory István lengyel király mellett társuralkodó 1575-től.

¹⁷⁹ II. (Jagelló) Zsigmond (Ágost) (1520–1572), apja mellett társuralkodó 1530-tól, saját jogon lengyel király 1548-tól.

¹⁸⁰ II. (Habsburg) Miksa (1527–1576) német-római császár, magyar és cseh király 1564-től.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- Ad Archives diplomatiques, Párizs
- MD Mémoires et documents
50MD3 Correspondance de M. de Petrémol, ambassadeur de France en Turquie, avec Charles IX, Catherine de Medici, [...] M. de Boistaillé, [...]: copies du XVIIe siècle sur la période de 1561 à 1566.
- AGAD Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Varsó
- AKW Archiwum Koronne Warszawskie
Dział Tureckie
Dział Węgierskie
- B. Cz. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, Krakkó
- Rkp. Rękopisy
611. Miscellanea turcica, T. 1. 1464–1672.
- T. N. Teki Naruszewicza
T. 68. 1552–1555.
T. 69. 1556–1558.
- BnF Bibliothèque nationale de France, Párizs
- Cinq-Cents de Colbert
392 Correspondance originale de Bernardin Bochetel, évêque de Rennes et abbé de Saint-Laurent, ambassadeur de France en Suisse et en Allemagne (1554–1566).
- Ms. fr. Manuscrits français
4123 Recueil de copies de pièces relatives à l'ambassade du Sr de La Vigne à Constantinople. De 1557 à 1559.
4129 Recueil de lettres originales et copie de pièce indiquée comme telle dans le dépouillement qui suit: le tout concernant l'ambassade du Sr de La Vigne à Constantinople, en 1557 et 1558.

10773 Copies de pièces et de dépêches relatives aux négociations à Venise et à Constantinople de François De Noailles, évêque de Dax, et de Jean de la Vigne. (1557–1559).

20976–20979 Recueil de lettres, pièces ou extraits concernant les envoyés et ambassadeurs de France en pays étrangers. (XIVe–XVIIe siècle).

20982 Recueil de correspondances d'ambassadeurs français des XVIe et XVIIe siècles.

NAF

Nouvelles acquisitions françaises

5178 Documents relatifs à la Turquie, à l'Égypte, aux États barbaresques et aux provinces Danubiennes, aux XVIe et XVIIe siècles.

ÖStA HHStA

Österreichischen Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs

Ungarische Akten Allgemeine Akten

*

Ács

2019

Ács Pál: *Tarjumans Mahmud and Murad – Austrian and Hungarian Renegades as Sultan's Interpreters*, In: *Reformations in Hungary in the Age of the Ottoman Conquest*, szerk. Uő, Göttingen, 2019.

AT

Acta Tomiciana: Epistole, legationes, responsa, actiones, res geste: Serenissimi principis Sigismundi, ejus nominis primi, regis Polonie, magni ducis Lithuanie, Russie, Prussie, Masovie Domini, Vol. 1–18, ed. Stanisław GÓRSKI, Poznań, Biblioteka Kórnicka, 1852–1966.

BARTA

1981

BARTA Gábor: *A Sztambulba vezető út 1526–1528. (A török–magyar szövetség és előzményei)*, In: *Századok*, 115. (1981) 1. sz. 152–205.

BÉRENGER

2003

BÉRENGER, Jean: *La collaboration militaire franco-ottoman à l'époque de la Renaissance*, In: *Guerres et paix en Europe centrale aux époques moderne et contemporaine: Mélanges*

d'histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger. Textes réunies par Daniel Tollet, Paris, 2003, 297–329.

BÍRÓ
1921

BÍRÓ Vencel: *Erdély követei a Portán, Kolozsvár, 1921.*

CHARRIÈRE
1848–1860.

CHARRIÈRE, Ernest: *Négociations de la France dans le Levant ou correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople [...], I–IV, Paris, 1848–1860.*

DAUSSY
2014

DAUSSY, Hugues: *Le parti huguenot. Chronique d'une désillusion (1557–1572), Genève, 2014.*

EOE
II

Monumenta Hungariae Historica III. Magyar Országgyűlési Emlékek, Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. (1556. sept.–1576. jan.), szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, 1876.

DE LA FERRIÈRE
1885

Lettres de Catherine de Medici, publié par M. le Comte Hector DE LA FERRIÈRE, Tome deuxième 1563–1566, Paris, 1885.

FONTVIEILLE
2018

FONTVIEILLE, Damien: «*Le bouclier que la mere spartaine donne a son filz*»: *Le réseau Bochetel au service de Bernardin Bochetel, ambassadeur en Suisse et dans l'Empire au XVIe siècle, In: Enquêtes: Revue de l'école doctorale, 188. No. 3/ octobre 2018, 2–20.*

FORGÁCH
1982

FORGÁCH Ferenc: *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt, Budapest, 1982.*

FRANÇOIS PREMIER
1543

Translation de l'épître du Roy Treschrestien FRANÇOIS PREMIER de ce nom à nostre saint pere Paul troisieme, par laquelle est respondu aux calomnies contenues en deux lettres envoyees au dict saint Pere, par Charles cinqiesme Empereur, l'une du XXV. jour d'Aoust, l'autre du XVIII. Octobre, M. D. XLII, en l'imprimerie de Robert Estienne, Paris, 1543.

GUITMAN ET AL.
2019

GUITMAN Barnabás – KORPÁS Zoltán – TÓTH Ferenc – B. SZABÓ János: *A magyarországi török várháborúk nem-*

- zetközi háttere, 1547–1556, In: *Világtörténet*, 9. (41.) (2019) 2. sz. 253–294.
- HÁMORI NAGY
2024
HÁMORI NAGY Zsuzsanna: *Az Erdélyi Fejedelemség kialakulása és nemzetközi megítélése a dinasztikus külpolitika tükrében (1526–1576)*, In: *Erdélyi Múzeum*, 86. (2024) 1. sz. 49–62.
- HOLBAN
1976
HOLBAN, Theodor: *Documente românești din arhivele polone și franceze*, In: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A. D. Xenopol"*, 13. (1976) 281–332.
- HORN
2009
HORN Ildikó: *Hit és hatalom: az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*, Budapest, 2009.
- HORN
2012
HORN Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*, Akadémiai nagydoktori thesis, Budapest, 2012, 53.
- HÓVÁRI
1987
HÓVÁRI János: *A hűtlen Dobó*, Budapest, 1987.
- HURMUZAKI
VIII.
Documente privitoare la istoria Românilor, culese de Eudoxiu de HURMUZAKI, VIII, 1376–1650, Bucharest, 1894.
- HURMUZAKI
Suppl. I./1.
Documente privitoare la istoria Românilor: Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de HURMUZAKI, Supplement 1, vol. 1, 1518–1780, Documente culese [...] de Grigore George TOCILESCU, Alexandru I. ODOBESCU, Bucharest, 1886.
- JAKÓ
2020
JAKÓ Klára: *Queen Isabella's "Most Trusted Man": János Szalánczy*, In: *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak*, szerk. FODOR Pál – VARGA Szabolcs, Budapest, 2003, 305–326.
- JOUANNA ET AL.
1998
JOUANNA, Arlette – Jacqueline BOUCHER – Dominique BILOGHI et al.: *Histoire et dictionnaire des guerres de religion*, Paris, 1998.
- KANIEWSKA
1999
Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów, Opracowanie, wstęp, komentarze Irena KANIEWSKA, Kraków, 1999.

- KUTRZEBA
1910
KUTRZEBA, Stanisław – Jan PTAŚNIK : *Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego*, Kraków, 1910. (*Rocznik Krakowski*, 14.)
- MHHD
II
Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria Magyar történelmi okmánytár, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból, II. 1538–1553, szerk. HATVANI Mihály, Pest, 1858.
- OBORNI
2017
OBORNI Teréz: *Az ördögös Barát: Fráter György (1482–1551)*, Budapest, 2017.
- VAN OMMEN
2011
VAN OMMEN, Kasper : “*Tous mes livres de langues estrangeres*”: *Reconstructing the “Legatum Scaligeri” in Leyden University Library*, In: *Renaissance and Reformation / Renaissance et Réforme*, 34. (2011) No. 3. 143–184.
- ÓVÁRY
1894
ÓVÁRY Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai 2. füz., A mohácsi vész utáni korszakból származó s a XVI. század végéig terjedő oklevelek kivonatai*, Budapest, 1894.
- PAJEWSKI
1933
PAJEWSKI, Janusz: *Turcja wobec elekcji Walezego*, In: *Przegląd powszechny*. Rok L. Tom 197, Styczeń–Luty–Marzec 1933, 58–70.
- PÁLFFY
1996
PÁLFFY Géza: *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz)*, In: *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2–3. sz. 163–217.
- PÁLFFY
2011
PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Budapest, 2011.
- PAPP
2033
PAPP Sándor: *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2003.
- PETNEHÁZI–KASZA
2020
PETNEHÁZI Gábor – KASZA Péter: “*Sic fata volunt*” – *The Narrative Memory of the Tragedy of Queen Isabella and the Peril of Buda*, In: *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary*,

- 1539–1559: *Studies*, ed. by Ágnes MÁTÉ and Terez OBORNI, transl. by Sean LAMBERT, Budapest, 2020, 103–130.
- RIBIER
1677
Lettres et mémoires d'estat des roys, princes, ambassadeurs et autres ministres, sous les regnes de François premier, Henry II et François II [...], II, ed. Messire Guillaume RIBIER, Paris, 1677.
- RUBLE
1883
RUBLE, Alphonse de: *Le Duc de Nemours et Mademoiselle de Rohan (1531–1592)*, Paris, 1883.
- RUBLE
1897
RUBLE, Alphonse de: *L'assassinat de François de Lorraine, Duc de Guise, 18 février 1563*, Paris, 1897.
- SZÁDECZKY
1888
SZÁDECZKY Lajos: *Izabella és János Zsigmond Lengyelországban 1552–1556*, Budapest, 1888.
- SZÁNTÓ
1985
SZÁNTÓ Iván: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–1552. évi várháborúk*, Budapest, 1985.
- SZÁSZ
2001
SZÁSZ Anikó: *Nagyalmás, egy Kolozs vármegyei birtokközpont (1541–1600)*, In: *Erdélyi Múzeum*, 83. (2001) 1. sz. 17–31.
- TRÓCSÁNYI
1980
TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Budapest, 1980.
- URSU
1908
URSU, Ion: *La politique orientale de François Ier (1515–1547)*, Paris, 1908.
- VARGA
2003
VARGA Szabolcs: *A hűséges rokon: Petrovics Péter a Szapolyaiak szolgálatában*, In: *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak*, szerk. FODOR Pál – VARGA Szabolcs, Budapest, 2003, 145–170.
- VERESS
1899
VERESS Endre: *Erdély fejedelmi interregnuma (Izabella királyné diplomáciai működése) 1551–56*, Budapest, 1899.
- VERESS
1901
VERESS Endre: *Izabella királyné 1519–1559*, Budapest, 1901.

VERESS
1938

VERESS Endre: *Gyula város oklevéltára (1313–1800)*,
Budapest, 1938.

VERESS
1944

Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. I. 1556–1575, közrebocsátja VERESS Endre, Kolozsvár, 1944. (Monumenta Transilvanica.)

VIROVECZ
2023

VIROVECZ Nándor: *Kendy Anna históriájának megjelenése Christian Schesaeus Ruina Pannonica című eposzában*, In: *A latin nyelv a kora újkori Magyarország és Erdély kultúrájában és művelődésében*, szerk. BÉKÉS Enikő – KASZA Péter – MOLNÁR Dávid, Szeged, 2023. (Convivia Neolatina Hungarica, 5.) 213–221.

Enyedi György halotti orációja Hunyadi Demeter fölött (RMNY 688)*

Hunyadi Demeter unitárius püspök (?–1592) életének történetét hivatalos életrajz vagy önéletrajz híján a tanulmányaival, iskolai és egyházi működésével kapcsolatos dokumentumok, hivatalos iratok és jelentések, néhány fennmaradt vagy leírásokból ismert műve, valamint az Unitárius Egyháztörténet ránk öröklődött adatai alapján állíthatjuk össze. A kéziratos források közül egyházi működésével kapcsolatos munkák és prédikációi igazítanak el, ám e kéziratos források is csak a püspök életművének töredékét mutatják be. Írói munkássága tehát alig ismert: prédikációi közül csupán kettőt ismerünk, melyek, az unitárius korpuszban nem szokatlan módon, 17. századi kéziratos másolatokban maradtak ránk;¹ nyomtatásban pedig mindössze az 1565-ben Kolozsváron megjelent Bonfini-részkiadásba (*Historia Inclyti Matthiae Hunnyadis*) írt egyetlen epigrammája, valamint egy az 1568-as Gyulafehérvári disputa jegyzőkönyvében található részlet jelent meg tőle.² Az egyháztörténet Hunyadiról és kortársairól szóló adataival kapcsolatban³ hagyományoszerűen kételyeket fogalmaztak meg a kutatók, így az életrajz több szempontból képlékenynek tekinthető. Azt azonban eddig nem tudta a kutatás, hogy maguk Kénosi Tözsérék az egyháztörténet összeállításakor milyen forrásokból dolgoztak. Ezek egyikét mutatjuk be az alábbiakban.

A Régi Magyarországi Nyomtatványokban (RMNY) a 688-as számon katalogizált, 1592-ben nyomtatásban megjelent halotti beszéd, melyet Enyedi György (1555–1597), a kolozsvári unitárius kollégium rektora, a következő unitárius püspök⁴ mondott az elhunyt püspök, Hunyadi Demeter sírja felett, annak 1592. július 8-án megtartott temetésén, a 18. század óta egyetlen példányban sem ismert, tartalmára eddig csak következtet-

---

* A bevezetést Lovas Borbála, a dokumentum átírását és fordítását Petneházi Gábor készítette. Itt mondunk köszönetet Bándi Andrásnak a kézirat beszerzésében, Simon Józsefnek és Szabó András Péternek pedig az átírásban nyújtott segítségükért. A tanulmány az NKFIH (OTKA) FK 135165 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ A két beszéd Gyulai Sámuel prédikációs gyűjteményében található. Jelzete: BCU Cluj, Ms. 1777. A beszédek a kódex 102a–113a (textusa: 1Móz 6,3), valamint a 138a–147b (textusa: Ézs 29,15) lapjain található. Hunyadi életrajzáról és beszédeiről bővebben ír: POSSÁR, 1997; POSZÁR, 2004.

² RMNY 209 (inc. *Semina iam longo minuuntur vivida rerum*), RMNY 256, RMNY 287.

³ UEHT, 2002, 274–282, 330–332; EUET, 2005, 324–333, 391–394.

⁴ Életről és munkásságáról bővebben: KÁLDOS–BALÁZS, 1993, 5–27.

ni lehetett.⁵ Mind az RMK,⁶ mind az RMNY Kénosi Tözsér János címleírását vette át,⁷ aki még látta a szóban forgó nyomtatványt.⁸ Az RMNY teljes leírása a következő:

„ENYEDI György: *Oratio Funebris ad Tumulum Clarissimi Viri Domini Demetrii Hunyadi Superintendentis Ecclesiarum Unum Deum Patrem et Mediatorem Jesum profitentium, ac Pastoris Claudiopolitani, qui 6. die Julii anno 1592. expiravit. Habita a Georgio Enyedino. Claudiopoli [1592] typ. Heltanis.*” [...] *Gyászbeszéd. [...] A beszédet Hunyadi Demeter unitárius szuperintendens 1592. július 6-án történt halála, illetve temetése alkalmából nyomtatták ki.*

Bár magából a nyomtatványból az RMNY megjelenése óta sem került elő példány, gazdagabbak lettünk egy a nyomtatványról készült korabeli kéziratos másolattal, amely sok, a kutatások során felmerült kérdésre választ adhat. Bándi András (ULB, Nagyszeben) a nagyszebeni evangélikus gyűjtőlevéltár (Zentralarchiv der Evangelischen Kirche A. B. in Rumänien) anyagában fedezett fel egy Mathias Miles⁹ (1639–1686) könyveinek listáját tartalmazó katalógustöredéket, mely alapján elkezdte feltárni és átnézni a könyvtár eredeti anyagát képező köteteket.¹⁰ A könyveket tulajdonosa halála előtt a nagyszebeni gimnáziumra hagyta, ma a Brukenthal Múzeum gyűjteményének része. E könyvek egyike egy kolligátum,¹¹ mely két 1588-ban kiadott művet, Jacob Ebert az eskük történetével foglalkozó többnyelvű kötetét, a *Historia Iuramentorum*,¹² vala-

⁵ Az unitárius kéziratos és nyomtatott forrásokkal kapcsolatban a halotti orációról készült hosszabb leírás: LOVAS, 2023, 121–124.

⁶ A nyomtatvány leírása az RMK II 228 alatt található.

⁷ Mindkét leírás kihagy egy részletet a címleírásból, melyre Szabó Károly jegyzeteiben mégis utal. Kénosi Tözsér minden esetben (még az Unitárius Egyháztörténetben is) regisztrálja, hogy a kötet mérete negyedré volt. Szabó Károly megjegyzései a címleírás alatt a következők: „Igy említi KÉNOSI TÖZSÉR JÁNOS, *Biblioth. Unitariorum* című kéziratában. – Bizonyosan negyedré volt nyomtatva. – Ma egy példányban sem ismeretes.” A részletet lásd az RMK leírásának végén. Enyedi kötetének címleírása az unitárius egyháztörténetben: UEHT, 2002, 286; EUET, 2005, 339.

⁸ A Kénosi Tözsér János által jegyzett, 1753-ban készült *Bibliotheca Scriptorum Transylvano Unitariorum sive Catalogus Auctorum Unitariorum eorumque Librorum tam impressorum quam manuscriptorum* autográf kézirata ma a Romániai Akadémiai Könyvtár Kolozsvári Fiókkönyvtárban (Academia III.) található Ms. U. 1449-es jelzet alatt, valamint Simén János másolata Ms. U. 1111-es jelzet alatt. A szintén Kénosi Tözsér János nevéhez köthető *De typographiis et typographis unitariorum in Transylvania* autográf példánya ugyanott az Ms. U. 1450-es jelzet alatt található. A gyűjtemények nyomtatásban is megjelentek, a kérdéses mű leírása a következő helyeken található: KÉNOSI TÖZSÉR, 1991, 78, 88, 134.

⁹ Mathias Miles (1639–1686) 1639. február 21-én született Medgyesen, medgyesi és brassói tanulmányai után Wittenbergben iratkozott be az egyetemre 1658. július 5-én (SZÖGI, 2011, 342, #4479). Még az év végén hazatért, és decembertől Medgyesen az iskola rektora lett. 1661-től diplomáciai küldetéseket teljesített Kemény János, majd I. Apafi Mihály fejedelmek szolgálatában. Miután 1664-ben megházasodott, Nagyszebenben telepedett le, a Százak Tanácsának tagja, majd városi tanácsos volt. Az Apafi alatti hadjáratokban aktívan részt vett. 1685–1686-ban Bécsben járt mint az erdélyi szászok képviselője. 1686. október 1-én hunyt el Nagyszebenben. Életéről és munkásságáról részletesebben: TRAUSSCH, 1870, 426–433.

¹⁰ Mai lelőhelye: Nagyszeben, ZAEKR, 400/276-3463. 45-46. Leírását lásd KtF XIII. 45.

¹¹ Jelzete: MNB BB (B. B. S. 56250, 56251), V. I. 1141, V. I. 1142.

¹² EBERT, 1588.

mint Matthias Dresser a keresztény, zsidó és egyéb ünnepekről szóló *De Festis Diebus Christianorum*át¹³ tartalmazza, de a nyomtatott szövegeken kívül mást is rejt magában. A kötet első tábláján és az előzéklapokon latin és görög nyelvű bejegyzések találhatók, a szöveg egy részét, amely témánk szempontjából érdekes lenne, a szebeni gimnázium ex librise takarja. A kötet végén, a Dresser munkáját követő hét lapon találjuk Enyedi György halotti orációjának kéziratosa másolatát. A szöveg címe néhány ponton tér el Kénosi címleírásától: a szerző nevének ortográfiájában, valamint abban, hogy Enyedi neve mellé (akkor még) aktuális titulását illeszti, illetve kihagyja a nyomdahely és nyomdász megnevezését. A szöveg apró betűs, sűrű folyóírással van bejegyezve az *octavo* méretű lapokra. A kézírás alapján 16. század végi, 17. század eleji, kortárs vagy közel egykorú bejegyzésnek tűnik. Vagyis, nem sokkal a művek megjelenése, majd egybekötése után kerülhetett a kötet végére a halotti oráció másolata, a kolligátum pedig Miles könyvtárába már a vendégszöveggel együtt jutott el.

Enyedi prédikációi azokon a részleteken kívül, amelyek bekerültek a *Explicationes* egyes fejezeteibe,¹⁴ mind 17. századi kéziratosa másolatokban maradtak fenn. Ezek közül néhány temetési prédikációt ismerünk, ám ezek nem tartalmaznak az elhunytak életével kapcsolatos részleteket. A Hunyadi Demeter püspök temetésekor elmondott latin nyelvű beszéde tehát kiemelten fontos nemcsak az életművel, de az Unitárius Egyháztörténettel kapcsolatos kutatások szempontjából is. Enyedi halotti orációjáról több forrásból is értesülünk a kora újkorban. Az unitárius egyház történetét összefoglaló monumentális munka, majd Kénosi Tözsér János *Bibliotheca Unitariorum* című műve is felsorolja. A 19. és 20. században az Enyedi életével, az unitárius egyházzal, valamint a korabeli prédikációs anyaggal foglalkozó monográfiák, tanulmányok, katalógusok rendre megemlítik, sok esetben prédikációként.¹⁵

A halotti oráció mellett, hogy Hunyadi Demeter életével és pályájával kapcsolatban lényeges részleteket tartalmaz, néhány olyan kérdéssel is foglalkozik, melyek a kutatás szempontjából kiemelten fontosak.

Az első ilyen a Hunyadi tanulóéveit és kortársait említő szakasz. Hunyadi itáliai peregrinációja kapcsán Enyedi megnevezi tanuló társai közül ifj. Báthory Istvánt, Kovácsóczy Farkast és Gyulai Pált. Az ez idő tájt Padovában tanuló erdélyi diákok listája

¹³ DRESSER, 1588.

¹⁴ Az *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti* című mű Enyedi halála után, 1598-ban jelent meg először (RMNY 836). A munkát a 17. század elején (RMNY 1187, RMNY 1222) magyarul is, majd Amszterdamban latinul (RMK III. 4237) újra kiadták. A kötetek kiadástörténetével foglalkozó legújabb kutatások: LOVAS, 2015; LOVAS, 2018; LOVAS, 2021.

¹⁵ Például KANYARÓ, 1898; KÁLDOS–BALÁZS, 1993, 78; GELLÉRD, 1999; GELLÉRD, 2002, 53. Érdemes az egyik első leírást idéznünk is itt: „*Alig tiz éves papsága alatt háromszáznál több beszédet írt. Ezek közül – a mostoha idők miatt – csak egy jelent meg nyomtatásban, Hunyadi Demeter püspök felett tartott halotti oratiója; a többi tanítványai írogatták le a papok és mesterek, értelmesebb polgárok, sőt egyes főurak számára is. Így terjedtek el azok egész Erdélyben s utánok hol itt, hol amott új másolatok készültek.*” KANYARÓ, 1898, 22. A katalógusok közül az egyik legfontosabb a Maczák Ibolya által összeállított tematikus katalógus, mely egy fontos összefoglaló tanulmányának mellékletében jelent meg *Magyarországon nyomtatott prédikációk a kezdetektől 1655-ig (az RMNy I–III. alapján)* cím alatt. Az említett mű: MACZÁK, 2008, 72.

természetesen ennél hosszabb, és más történelmi forrásokból nem csupán az erdélyi és magyarországi, de más külföldi diákokkal is össze tudjuk kötni a magyar hallgatókat.¹⁶ Mégis sokatmondó részlet, hogy Enyedi, ez időben az unitárius kollégium rektora, kit és miért fűz bele a Hunyadival kapcsolatos leírásba. Az említettek ebben az időszakban mindannyian meghatározó alakok Erdély politikai életében, ám közülük csak Gyulai unitárius, és őt még az év végén kivégzik a fejedelem katonái. Kovacsóczy Farkasra szintén hasonló sors várt 1594-ben.

Fontos még megjegyezni, hogy bár az újabb életrajzok Veress Endre kutatásai nyomán Hunyadi peregrinációjának idejét 1568 és 1571 közé teszik, Enyedi beszédében *toto sexenniót* említi a külföldi tanulmányokkal kapcsolatban.¹⁷ Az ellentmondást a beszédben elejtett utalások segítségével azonban feloldhatjuk. Hunyadi külföldi tanulmányútjának kezdetét János Zsigmond *salvus conductusa* alapján egyértelműen 1568 tavaszára tehetjük.¹⁸ Ha a *toto sexenniót* a korabeli számítási gyakorlatnak megfelelően nem hat, hanem öt évnek fordítjuk, akkor záróévnek 1573 jön ki. Hazatérése után Hunyadi a kolozsvári iskola rektora lett. E tisztséget, a beszéd szerint, mielőtt püspökké választották volna, *septennio* látta el. Ha szintén a fenti elvet követve ezt hat évnek fordítjuk és kivonjuk a püspökké választás ismert, 1579-es évszámából, ismét csak 1573-at kapunk. Ez azt jelenti tehát, hogy a Veress Endre által hivatkozott adatok Hunyadi 1571-es hazatéréséről¹⁹ nem a tanulmányok végleges befejezését jelentették. A tanulmányok megszakítása a korban nem volt ritka: Kovacsóczy Farkas ugyanis éppen 1573 őszén tért haza, majd egy ismeretlen időpontban visszament Padovába, hogy folytassa 1575-ben végül doktori fokozattal lezárt tanulmányait.²⁰ Hunyadi végleges hazatérését viszont nem kizárt, hogy éppen ugyanerre az időpontra, 1573 őszére tehetjük: a *toto sexennio* szókapcsolat első tagja is így nyer értelmet. Amennyiben ugyanis 1568 áprilisában indult útnak, akkor nagyon valószínű, hogy rendes egyetemi tanulmányait csak ősszel kezdhette el. Éppen öt évvel későbbi, őszi hazatérése pedig ily módon egybeeshetett nem csupán Kovacsóczy Farkas, hanem ifj. Báthory István hazautazásával is. Báthory István fejedelem ugyanis, amint azt Kovacsóczy 1573. szeptember 1-én keltezett, Báthory István fejedelemnek címzett beszédéből tudjuk, egészen egyszerűen hazarendelte nem annyira a tudományokban, hanem inkább a korhelykedésben jeleskedő unokaöccsét, az elvileg a felügyeletét ellátó Kovacsóczyval együtt.²¹ Nem kizárt tehát, hogy Hunyadi is velük együtt tért vissza Erdélybe, és foglalta el rögtön a kolozsvári iskola

¹⁶ Erről bővebben: PETNEHÁZI, 2012, 46–50.

¹⁷ VERESS, 1915, 76, 78; VERESS, 1941, 201.

¹⁸ KEMÉNY, 1889, 800; VERESS, 1915, 76. A levélben úti célként Itália mellett Párizs is szerepel (*Honestus studiosus Demetrius Hunyadi praesentium ostensor, ex clementi annuentia nostra excolendi ingenii sui ac perdiscendarum honestarum artium et trium linguarum gratia proficiscitur in Italiam et celebrem etiam civitatem Parisiorum*); a párizsi út azonban (talán a Szent Bertalan-éj miatt) már nem valósult meg.

¹⁹ VERESS, 1915, 78.

²⁰ 1573. november 25-én már biztosan Erdélyben volt, ezt Berzeviczy Márton Dudithnak írt leveléből tudjuk: *Kovaciocius noster ex Italia rediit; is se libenter in Italiam quamprimum proriperet*. SZCZUCKI-SZEPESSY, 1995, 564. Vö. VERESS, 1915, 82; PETNEHÁZI, 2012, 39–50.

²¹ KOVACSÓCZY, 1573; PETNEHÁZI, 2012, 84–86, 193–199, 236–245.

rektori székét. Veress kutatásaiban emellett még Enyedi György neve is ebben az intervallumban szerepel, akiről megjegyzi, hogy szintén éppen ekkor, 1573 végén tért haza Padovából.²² Azóta a püspök életével foglalkozó szakirodalom tisztázta, hogy Enyedi ismert genfi és padovai tartózkodása nem ekkorra, hanem egy évtizeddel későbbre tehető.²³

A második figyelemre méltó részlet Hunyadi halálának körülményeivel kapcsolatos. Míg az unitáriusok kiálltak amellett, hogy a kolozsvári nagytemplomban prédikálás közben összeesett püspök halála magasztos és békés volt, a korabeli katolikus tudósítások egészen más színben tüntették fel az eseményt. Az „arianus szószátyár pap” ellen már korábban is felszóltak a katolikusok, nem véletlenül, hiszen a jezsuitákat többek között Hunyadi püspöksége alatt sikerült kiűzni Erdélyből (ezt a tényt Enyedi a beszéd végén külön hangsúlyozza is). Emiatt azonban nagyon szoroson nyomon követték a püspök működését a híradásokban. Az 1580-as években például megemlítik, hogy Hunyadi szörnyű prédikációja után büntetésképpen villám csapott a templomba.²⁴ Hunyadi halálával kapcsolatban²⁵ is hasonló a helyzet. Possár Anna-Mária Hunyadi Deme-terről írott életrajzi cikkében részletesen idézi Alfonso Carrillo Claudio Aquaviva rendfőnöknek küldött beszámolóját:

*Július 5-én 7 órakor Hunyadi Demeter prédikált Kolozsvárott, az egész királyság álpüspöke. Prédikációjában Ámos könyvének nyolcadik fejezetével foglalkozott, és ezt értelmezve arról próbált beszélni, hogy Isten igéjének milyen nagy éhsége és szomjúsága fog elkövetkezni. Amikor azonban éppen azt fejtegette volna, hogy mi is ez az isteni ige, egész baloldala lebé-
nult, és annyira rosszul lett, hogy egy szót sem tudott kimondani. Akkor az arianusok haza-
vitték, utána már nem tudott megszólalni, és a következő napon meghalt. [...] Mindenki
meg van győződve arról, hogy nagy vallásváltozás várható Kolozsvárott, mert egyetlen
olyan pap sem található, aki mindenben egyetértene az ő tanításaival. Így aztán vagy kál-
vinisták vagy tiszta arianusok lesznek. Ő bárcsak a katolikus hit felvétele következne be.²⁶*

Carrillo nem első esetben mutatta be írásaiban az unitárius vezetőkkel kapcsolatos rémes részleteket, történeti és egyházi munkáiban többször említi Dávid Ferenc halálát is, akit a szóbeszéd szerint ördögök kísérték a másvilágra.²⁷ Atilio Amelteo pápai nuncius

²² VERESS, 1915, 82. Veress ezen adatok közlésekor Jakab Elek 1890-ben megjelent életrajzát veszi alapul: JAKAB, 1890, 134. Ugyancsak említi Enyedi ekkori tanulmányait az unitárius egyháztörténet, megjegy-
yezve épp Enyedi halotti orációjából a püspök tanulmányaival kapcsolatos szakasz átvétele után: „Tanu-
lótársa volt Enyedi György is.” EUET, 2005, 326.

²³ ZOVÁNYI, 1936, 88–89; SZABÓ–TONK, 1992, 68. Nr. 666; KÁLDOS–BALÁZS, 1993, 13–14.

²⁴ POSSÁR, 1997, 182.

²⁵ Hunyadi Demeter halálának dátuma a különböző forrásokban eltér. Így történhet, hogy míg például a városi tanácsi jegyzőkönyvben július 4., a jezsuita beszámolóban július 5., az unitárius egyháztörténet-
ben július 6. szerepel. Ez utóbbi dátum áll Enyedi György beszédének címében is. UEHT, 2002, 281; EUET, 2005, 333; POSSÁR, 1997, 185.

²⁶ POSSÁR, 1997, 185. A latin eredeti kiadása: MAH III. 818.

²⁷ A Dávid Ferenc haláláról szóló, főképp a jezsuiták által terjesztett pletykáknak hosszú ideig megtaláljuk még visszhangjait a 17. századi munkákban. Pázmány Péter például *Kalauz*ában így ír erről: „Erdélyben Dávid Ferenczet halálra ítélték 1579. esztendőben; mivel azt kezdette vala híngetetni, hogy nem szabad

még Carrillónál is tovább megy az eset leírásában, VIII. Kelemen pápának Kolozsvárról küldött levelében isteni büntetésnek tartja a történeteket, naturalisztikusan leírva a püspök rosszulletét és elnémulását.²⁸ Az unitárius vezetők halálának ilyesfajta demonizálása nem meglepő módon felhőborította Enyedit, és egy hosszabb szakaszban ki is tér ezeknek a pletykáknak a cáfolatára. A bibliai példák említése után részletesen leírja az elhunyt püspök utolsó óráit. A beszédben szintén hangsúlyosan jelennek meg Ámosz próféta szavai, melyek szinte jóslatként hangzanak el a püspök szájából, s amely igehelyre, Alfonso Carrillo és Atilio Amalteo beszámolójának is megfelelően, Hunyadi az utolsó prédikációját építette, s maga Enyedi is, a beszéd végére helyezett fohászában erre hivatkozik.²⁹ Míg Enyedi azt is megjegyzi: fél, hogy egyháza tagjai saját bőrükön fogják megtapasztalni Hunyadi jóslatának igazát, Kénosi kihagyja ezt az utolsó megjegyzést az egyháztörténetbe is átemelt szakaszból, és a következőket fűzi hozzá: *Ami tíz évre be is következett Kolozsvárt, Toroczkai Máté püspöksége idején.*³⁰

Bár e bibliai hely lényegében hozzáforrt Hunyadihoz és számos forrásban megjelent vele kapcsolatban, az unitárius temetési beszédeket, prédikációkat lapozgatva érdekes párhuzamra lelhetünk egy beszéd kapcsán, mely mind szerkezetében, mind mondani-
valójában visszhangozza Enyedi művét. A Marosvásárhelyi kódexben³¹ többek között szerepel egy 1636. évi kolozsvári búcsúztató szövege *Contio Funeris* címmel.³² Az Ézsaiás 3-ra épülő, november 19-én elhangzott, borús hangulatú beszéd szerzője már a kezdő mondatokban kiemeli, hogy nemcsak egy halottat búcsúztat, hanem megemlékezik „mind az több főúri embereknek csak rövid üdő alatt az életből való kiköltözésekről”.³³ Bár magát a búcsúztatottat nem tudjuk azonosítani, a pap megnevezi beszédében a zoltárfordító, prédikátor Thordai Jánost, valamint Solymosi Boldizsárt, is, a kolozsvári kollégium lektorát. Ézsaiás dörgegelmes jóslatainak magyarázása közben pedig a következőket mondja:

Ez is igen súlyos büntetése az Istennek, mikor az ilyen tudós és hasznos tanítókat, az kik az Isten ígéjével legeltetnék az szent gyülekezetet, elszedegeti Isten Őfelsége közüllök, mert az minemű állapotja vagy az nyájnak az pásztor nélkül, ut patet Matt. 9. [...] Mert efféle hasznos és tudós fiaknak elszedegettetések után gyakorta következik az az lelki éhség, mellyel

---

CHRISTUS-nak könyörögni és ő-tölle valamit kérni. Dévába fogva küldék, ahol egyszer nagy sereg ördögöt látván, kiáltani kezdte, hogy immár eljöttek az úti-társak, és mindjárt meghala.” PPÖM, III, 305. A leírást Pázmány jegyzetei szerint Antonio Possevinótól idézi.

²⁸ Közli: VERESS, 1909, 29–30; POSZÁR, 2004, 27–28.

²⁹ „*Quinta die iulii hora septima Claudiopoli concinabatur Demetrius quidam Hunniadinus arrianorum et samosa tenerum totius regni pseudoepiscopus. Exponebat is ex capt. 8 Amos famem et sitim spiritualem Verbi Dei maximam futuram nostra aetate.*” MAH III. 818. „*Costui predicando alli 5 di Luglio in Giorno di Domenica nel tempio maggiore di Claudiopoli, et explicando una profetia d’Amos, nel cap. VIII. dove parla della fame et sete del verbo di dio, che dovea essere nel popolo Hebreo, l’applicava alla fame, et sete spirituale, ch’era per partire ne’ nostri tempi il popolo christiano.*” POSZÁR, 2004, 28.

³⁰ UEHT, 2002, 281; EUET, 2005, 332.

³¹ Lelőhelye és jelzete: Marosvásárhely, TBK, Ms. 0636.

³² A kódexben szereplő halotti beszédekről bővebben: LOVAS, 2019.

³³ Marosvásárhelyi kódex, Ms. 0636, x1r.

az Isten, Amos 8 [Ám 8,11], fenyegeti az népet, továbbá az hamis tanítóknak bejövetelek, kik az Írásban ragadozó farkasoknak mondatnak.³⁴

De nemcsak 1636-ban említettek meg a búcsúztatott mellett más halottakat is, akiket szintén gyászolt a gyülekezet. A harmadik fontos kérdés, mellyel kapcsolatban a most megtalált beszédmásolat perdöntő bizonyíték lehet, Hunyadi elhunyt kortársainak, közülük is kifejezetten Bogáti Fazakas Miklósnak említése.³⁵ A temetés alkalmával Enyedi még három 1592-ben elhunyt unitáriust nevez meg, akik közül kettőt biztosan azonosítani tudunk. Az első Basilius István,³⁶ a második Bogáti Fazakas Miklós,³⁷ a harmadik pedig Pictoris. Mind Basilius, mind Bogáti ebben az időben prédikátorok voltak a városban, valamint Kénosi Hunyadi plébánosságának leírásában mellettük említi Pictorist is, így feltételezhetjük, hogy ő is ilyen feladatokat látott el.³⁸ Azért is hangsúlyosan fontos e rövid szakasz, mert a jezsuiták által említett széthúzás ellenében dolgozik, az unitárius egységet és a tudás fontosságát hangsúlyozza. Emellett ez a részlet talán elégséges ahhoz, hogy megerősítse az Unitárius Egyháztörténetből épp innen átvett adatot, valamint eloszlassa a kétségeket egy hosszú ideje húzódó vitában, Bogáti halálának időpontjával kapcsolatban.³⁹

Pictoris személye is külön figyelmet érdemel. Róla az Unitárius Egyháztörténetben sem találunk több adatot, és meglepő módon egyetlen említésénél sem írják ki a latin változatokban a keresztnévét, minden alkalommal csak Pictorisként vagy N. Pictorisként szerepel. Ezeket a magyar fordítás minden esetben Pictoris Miklósként oldja fel, míg a szakirodalom általában jelöli az olvasati bizonytalanságot, egyes esetekben Miklós, más esetekben Máté keresztnév megadása mellett.⁴⁰ Jakab Elek és a későbbi történészek azonban megemlékeznek egy Pictoris Máté nevű prédikátorról, aki épp a Hunyadi által püspöksége elején összeállított dokumentumot két társával együtt nem írta alá. Az egyház- és irodalomtörténeti szakirodalomban Máté és Miklós keresztnévvel is szereplő Pictorist ez alapján talán azonosíthatjuk azzal a Tövisi vagy Pictoris (Képiró) Mátéval, akit Temesvári Ambrus, Szigeti Jakab és Erdődi András társaságában felelőségre vontak 1575. március 17-én Gyulafehérváron, és akit Udvarhelyi János és Erdődi

³⁴ Marosvásárhelyi kódex, Ms. 0636, x6r.

³⁵ A beszéd részletes elemzésétől jelen forrásközlésben eltekintünk, azt a halotti beszéd fordításával együtt a Keresztény Magvetőben megjelenő tanulmányban közöljük.

³⁶ Életével és működésével kapcsolatban: BALÁZS, 1990; BALÁZS, 1998.

³⁷ Életéről: RMKT XVI/13A. 433–470.

³⁸ „Tempore plebanatus Demetrii Hunyadii concionatores, seu pastores secundarii Claudiopoli fuerunt: Joannes Kosa Várfalvinus [...], Petrus Enyedi [...], et hi quidem a parte nationis Hungaricae fuerunt etiam temporibus concionatores Claudiopolitanus Stephanus Basili, Nicolaus Bogathi [...] et N. Pictoris, qui [...] 1592. ante Demetrium Hunyadium diem suum clauserant.” UEHT, 2002, 330–331. (EUET, 2005, 392.)

³⁹ A Bogáti halálához köthető egyéb elméletekről: RMKT XVI/13A. 8, 388; SZATMÁRI, 2021, 88–102.

⁴⁰ Lásd például „Ante Demetrium enim superioribus mensibus mortuis Stephanus Basili, Nicolaus Rogati, N. Pictoris [!] magna Ecclesiae ornamenta”. DÁN, 1973, 192. (Dán a névmutatóban Pictoris Mátéként tünteti fel.) Ugyancsak: „Ante Demetrium enim superioribus mensibus mortuis Stephanus Basili, Nicolaus Bogathi, M[atthaeus] Pictoris magna Ecclesiae ornamenta.” SZABÓ, 1982, 229.

András mellett 1579. november 1-én megfosztottak tisztségétől.⁴¹ Pirnát Antal Gerendi Jánosról és Eössi Andrásról írt tanulmányában a következőket mondja: „*Természetesen nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy az 1575. évi tézisek szerzői között szereplő Temesvári Ambrus és az 1592-ben említett Ambrus pap azonos személy. Ismerve a kor névadási szokásait, az 1575-ben említett Tövisi Máté és az 1579-ben Erdődi Andrással együtt esperesi tiszteletől megfosztott Pictoris Máté azonosítása sem elképzelhetetlen. E feltevések kielégítő bizonyításához a megfelelő adatok azonban ma még hiányoznak.*”⁴²

Enyedi György halotti orációjának szövege tehát nem csupán önmagában álló kordokumentum, mely a korszak halotti orációinak sorát gazdagítja, és melyben a kolozsvári kollégium rektora személyes hangon elődjét búcsúztatja. Szövegének jelentős része beépült az Unitárius Egyháztörténet Hunyadi Demeter püspökségét leíró fejezetébe, a szöveg emléke pedig a kevés unitárius nyomtatvány között a címleírás alapján öröklődött. A kézirat latin eredetijének és magyar nyelvű fordításának közlése lehetőséget kínál arra, hogy Kénosi Tözsér István forrásai közül egyet biztosan regisztráljunk, valamint hogy kiegészítsük a harmadik unitárius püspök életművét e hiányzó darabbal.

Végül néhány szó a szövegközlésről. Az átírás során a latin szöveg központozását és helyesírását a mai kor igényeihez szabtuk és a jobb érthetőség figyelembevételével módosítottuk. A kézirat sajnálatos módon néhány helyen annyira károsodott, hogy konjektúrával sem tudtuk kikövetkeztetni az eredeti szöveget: ezeket a helyeket kipontoztuk. E néhány hiányzó szó ellenére a temetési beszéd szinte intakt: Enyedi gondolatmenete világosan nyomon követhető, antik, neolatin és bibliai forrásai szépen azonosíthatóak. Az Unitárius Egyháztörténetbe átemelt szövegrészeket a latin szövegben kurziváltuk, a fordítás során azonban már nem jeleztük az átfedéseket.

Források

MNB BB

V. I. 1142 (s. n.)

[1] *Oratio funebris ad tumulum clarissimi viri domini Demetrii Hunniadini superintendentis ecclesiarum Unum Deum Patrem et Mediatorem Jesum Christum profitentium ac pastoris Claudiopolitani, qui 6. die Julii Anno 1592 exspiravit. Elucubrata a Georgio Enniedino rectore scholae Claudiopolitanae*

Non tantum mihi sumo auditores, ut maerori, quem morte clarissimi viri concepimus, medicinam convenientem adhibere, vel cladis acceptae magnitudinem representare, vel laudes defuncti digne exsequi possim. Nam cum ista excellens ingenium, eloquentiam

⁴¹ Ezzel kapcsolatban említését Pictoris néven, például JAKAB, 1879, 242. Említését Tövisi Máté néven, például DÁN, 1973, 134; BALÁZS, 2006, 87.

⁴² PIRNÁT, 1970, 683.

singularem et accuratam requirant diligentiam, mihi hic inopinatus et repentinus casus „omnem,” si quod etiam inesset „animo, exspectat (ut tragico in re tam tristi utar vocabulo) sapientiam.”⁴³ Perdifficile est enim mentem luctu occupatam et quasi obstupefactam attollere et alio avocare.

Nulli igitur vestrum debet mirum videri, si neque expectationi vestrae, neque merito antistitis celeberrimi, neque meae voluntati haec responsura est oratio. Testis tantum pietatis et observantiae, non encomium mortui, aut recompensatio eius in me beneficiorum iste sit meus sermo. Accipite vos quoque placide quam pietas iussit, officium vero iniunxit et ipsa quidem veritas expressit vocem.

Sunt homines, qui huic inferiori se accomodantes mundo nullis certis sedibus, neque in ullo genere vitae constanter perdurent, sed ut hic omnia mutantur et vertuntur, ita ipsi quoque transformentur et pro occasionum diversitate varios induant vultus et diversa vitae sectentur genera; atque in hoc hominum esse situm existimant prudentiam. At ego semper eorum approbavi sententiam, qui nos, quamvis in hoc infimo loco collocati simus orbe, supera tamen spectare et illa imitari debere censuerunt. Videmus autem, quam constans sit et uniformis caelestium sphaerarum et universae regionis aetherae cursus, quam fixus et in eodem permanens perpetuo status. Hanc constantiam quivis honestus et prudens toto vitae suae curriculo (huius ad quem nunc tumulandum confluximus exemplo) exprimere debet; hic et eundem vitae tenorem, quem sibi primum proposuerat, continuavit et laudabiliter tandem terminavit.

Nam (ut breviter historiam vitae ipsius percurram) Hunniadini *honestis natus parentibus*⁴⁴ in hanc urbem anno [15]60, ut ex ore ipsius saepe manantis audivi, appulit, cum scholae gubernacula teneret vir solidae et spectatae eruditionis *Gregorius Molnar, sub cuius disciplina brevi ita profecit, ut non modo aequales, verum etiam maiores se natu longe superaret, et collaboratoris officium tanquam praemium et testimonium eruditionis suae acciperet. In quo munere dum fideliter versatur, ad scholae Enniedinae moderationem vocatur, quam annuo spatium ita rexit [2] ut nullum tunc in vicinis urbibus celebrius et frequentius (quod oculatus ipse testis affirmare possum) exstiterit gymnasium. Cum igitur diligentia eius in docendo, subtilitas in disserendo, doctrina et facundia in dicendo effulgeret, serenissimus et nunquam sine honoris praefatione nominandus rex Johannes Secundus ad religionem propagandam, ad veritatem falsis involutam opinionibus eruendam ratus, unicus studiorum et studiosorum mecaenas, ille inquam rex, nostrum hunc Demetrium liberali instructum stipendio, in Italiam tanquam ad mercatum bonarum artium dimisit, ut ingenii opibus cumulatiores et auctiores redditis, utilior patriae esse posset. Quanta autem diligentia et indefesso labore toto sexennio Patavii operam honestis disciplinis et philosophiae dederit, testes clarissimi proceres regni nostri, eius ipsius condiscipuli esse possunt: spectabilis et magnificus dominus Stephanus Bathorius, fidelissimus illustrissimi principis consiliarius; non minus doctrina, quam dignitate ornatissimus dominus cancellarius; atque*

⁴³ Ennius F 12 Alcmeo (Cic. de orat. 3, 154; 3, 218; Tusc. 4, 18–19).

⁴⁴ A kurzív kiemelések innentől az Unitárius Egyháztörténetbe átemelt szövegrészeket jelölik.

ille, quem non tam favor principum, quam *virtus et ingenii dexteritas in sublimem evexit gradum*, Paulus Julianus.

Omnium vero locupletissimus ipsemet: reversus enim *scholae nostrae praeficitur, cui septennio, qua diligentia, fide, fructu, laude tum urbis, tum suo proficeret honori divino, sole dilucidius est*. Sed quid attinet dicere, cum haec omnibus sint notissima: *plena sint ecclesiae tum Saxonicae, quam Ungaricae, plena Transylvania et Ungaria, plena est illustrissimi principis aula, plenae nobilium insignorum familiae illius discipulorum, ut verius quam de Isocrate Cicero, nos de hoc dicere possimus: „ex illius ludo, tanquam ex equo Troiano innumeros exiisse principes.”*⁴⁵ *Perfunctus hoc quoque laboriosissimo et taediosissimo munere ad ecclesiae gubernacula vocatus accessit, et simul tum huius urbis, tum universi coetus Unum Deum patrem et filium eius Jesum Christum profitentis fit episcopus, in qua statione cum iam decimum tertium versaretur annum, apoplexia nudius tertius,*⁴⁶ ut vobis apprime notum, correptus, heu nobis eripitur.

Scio non defuturos calumniatores, concionatores blasphemos, veritatis hostes, qui varia de exitu eius latenti iudicia et quemadmodum *de D. Francisco Davidis* impudenter multa literis et memoriae falso prodita sunt, sic de hoc quoque talia confingantur. Sed sciant isti nugigeruli neque nos, neque ullos sanioris iudicii homines ita esse stupidos, ut ignoremus de doctrina et religione alicuius [3] non esse ex vitae termino iudicandum. Quem mihi dabunt prophetarum, quem apostolorum, qui placida morte extinctus, non diris cruciatibus necatus sit? Ipse Jesus Christus quam infami et tetra morte extinctus est? Quis tamen de eorum religione aut fide vera dubitare audeat? Quanquam non video, *quid horrendum*, quid ominosum in istius nostri praesulis morte contigerit? *Inter docendum spectante ecclesia, vertigine capitis oborta conticuit*, neque tamen collapsus est, sed cum ingredi non valeret, *domum deductus esse, locutus tum in itinere, tum in lectum collocatus*, causam morbi diserte explicavit et circumstantes non modo aspexit, sed et ad omnia rogatus diu respondit; postea clausis oculis placide et quiete ac si somnium caperet, sine sensu aliquamdiu iacuit et tandem nullo eiulatu, nullo horribili edito sono exspiravit.

Quid hic est, quod non quivis sibi optare in extremo fine suo debeat? Quid quod quinquam terreat? Quid quod perturbet? Nam quod fortasse nonnullos movet, docentem morbo esse correptum: hoc fidelitatis eius in suo officio et *divini potius favoris ac benevolentiae, quam irae aut indignationis est argumentum*. *Beatus est servus ille*, inquit Christus, quem offenderit *officium facientem*; unde monet, ut *invigilemus*, nescimus enim, *qua hora sit venturus*.⁴⁷ An non istum *offendit dominus officium facientem*, quem ex

⁴⁵ Cic. De orat. 2, 22.

⁴⁶ Unitario-ecclesiastica historia Transylvanica I, 278: *Ut patet ex protocollo civitatis Claudiopolitanae ad annum 1592. diem 9. Julii*. Cf. ibidem 280: *mortuum 6ta Julii Demetrium 8. Julii tumularunt, 9. Julii vero bona eius sunt conscripta*.

⁴⁷ Lk 12, 40–43. Enyedi a Castellio-féle Biblia-fordítást használja: 40. Vos igitur este parati: nam *qua hora non putatis, filius hominis venturus est*. 41. Tum Petrus: Domine, inquit ei, ad nosne similitudinem istam dicis, an etiam ad omnes? 42. Et Dominus: Si quis est fidelis dispensator, et prudens, inquit, quem praefecerit erus suae familiae, ut ei suo tempore demensum praebeat: 43. *Beatus est ille servus, quem cum venerit ejus erus, invenerit officium suum facientem*. Vö. Vulgata, uo.: 40 Et vos estote parati, quia, qua hora non putatis, Filius hominis venit. 41 Ait autem Petrus: Domine, ad nos dicis hanc parabolam

ipso opere et labore ad se vocavit et deduxit? Quis est, qui non desideret, ut in functione, in vocatione sua, in labore, quo delectatur, mortem [4] appetat? Si gloriosum est militi pugnando interire, cur doctorem docendo mori turpe sit? An honestius et sanctius illi obeunt, qui aliena negotia et sibi minime concredita tractantes intereunt? Aut victu intemperante, corrupta sanitate morbos sibi ac mortem accersunt? *Hic ieiunus, zelo divino furians mente sana, animo non ad haec terrestria depresso, sed ad illa caelestia et aeterna elevato et intento* a nobis ex hoc ergastulo et lachrimarum valle in caelestem patriam *migravit*; et tamen audet quis infelicem aut horribilem eius exitum dicere? Illene moritur feliciter, qui ultima vitae hora rationes subducit, testamentum condit, in pecunia, liberis, possessionibus et aliis similibus rebus disponendis totus occupatus et defixus extinguitur? Sed desino de hac re plura dicere, ne prudentiae vestrae videar diffidere.

Ille vero felix et beatus, nos autem miseri et afflicti sumus, qui ab illo deserti in hoc curarum et afflictionum mari volutamur. O infelix ecclesia Claudiopolitana, tanto magistro et doctore orbata, heu! Nam vereor, ne postrema illius verba propheticum fuisse verum; eventus ostendat. Scribunt sapientes quotidiana attestante experientia animum hominis morte propinqua divinare. *Dicebat enim moriturus ex Amoso: „Deum famem non panis, sed verbi sui terris immisurum.”*⁴⁸ O [5] quam metuo, ne illum nimis verum fuisse vatem, nostro malo experiamur. Non minori versaris tu quoque, doctorum et ministrorum verbi Dei cohors in periculo. En iacet coryphaeus vester in proximo tumulo Stephanus Basili. Ubi Bogatius, ubi Pictoris, quos omnes superioribus mensibus amisistis? Sentitisne, quo loco sitis? Quis ex nobis erat *Bogatio diligentior, in linguis peritior, in investigando vero curiosior*? Quis *Basilio laboriosior et propagandae veritatis studiosior*? Quis *Pictorio constantior et gravior*? Quis Huniadino acutior et fortior? Intra paucos dies eruditionem, industriam, gravitatem et acumen coetus vester perdidit. Quid vobis restat? O annum hunc nobis infelicem, qui tot luminibus nos spoliavit!

O vos miseros, si in quibus sitis malis intelligitis, miseriores si non intelligitis. Non dico haec, ut animum despondeatis, sed ut excitetis; non quod censeam in hominibus esse spem collocandam, sed ut irae Dei signa animadvertatis et precibus illum complacare properetis; si enim ille vobis fuerit propitius, non est, quod h[uius] (?) veritatis formidetis, quod infirmitatem vestram exhorrescat. Adversarii vestri sintne multi? At plures angelicae auxiliatrices sunt copiae! Sintne potentes? Fortis est supra omnes Deus. Vos estis infirmi? [6] At efficax est spiritus Dei, qui semper suam veritatem per infirmos provehere et amplificare consuevit.

Surgite igitur, non hic lacrimis, sed precibus opus est ardentibus; non abiectioe animi, sed forti et virili pectore. Qui vos nunc afflixit, idem consolabitur, qui vulneribus inflixit, medebitur, modo in vestro munere impigre fideles et vigilantes sitis. Verum satisne sum sanus, qui vobis haec tanta prudentia et doctrina praeditis consulam? Quasi

---

an et ad omnes? 42 Et dixit Dominus: Quis putas est fidelis dispensator et prudens, quem constituet dominus super familiam suam, ut det illis in tempore tritici mensuram? 43 *Beatus ille servus, quem, cum venerit dominus eius, invenerit ita facientem.*

⁴⁸ Am 8, 11 (*margin: Cap. VIII, versu 12*): Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et mittam famem in terram; non famem panis neque sitim aquae, sed audiendi verbum Domini.

ista melius ipsi non intelligatis et observetis? Ignoscite, quod vos maerentes videbam excitare et alibi peregrinantem animum vestrum domum reducere volui.

Tu quoque, amplissima Res Publica, non tam dolere pastoris tui funere, quam gratulari et Deo gratias agere debes, quod tam diu illo frui te permisit. Erat illi omnino moriendum, datus tibi tanquam mutuo missus a Deo, ut aliquamdiu te reformaret; nunc repetivit, quod dederat, revocavit ad se servum suum. At nondum, inquires, erat tempus. O homo, qui es tu, qui regulam praescribas sapientissimo mundi monarchae? Quis unquam creditor tam imprudens esset, ut debitorem quid praescribere ipsi velit et solutionis tempus sui faciat arbitrii? Tu ne temporum rationem et momenta nosti, tu opportunitates [7] et occasiones rei gerendae melius ipso tenes? Cohibe te et disce subiectus esse Deo, qui velis-nolis te sub iugum mittet et suae servire leget voluntati.

Sed tamen quid est quod conquereris; diu satis et sibi et vobis vixit, *nam imbecillum eius corpusculum partim curis domesticis, partim morbis diuturnis, partim docendi et aliarum occupationum mole attenuatum et debilitatum erat, quiete opus habebat, rude iam donandus erat. Praecipue postquam perpurgatam vobis ecclesiam reliquit ita, ut colophonum et extremum manum suo officio imponeret.* Meministisne ipsi, illum non prius acquisivisse neque laboribus neque vigiliis pepercisse, quam sectam Jesuiticam cum ex hoc regno tum ex urbe vestra profligeret. Quod sane tam insigne, tam perpetua dignum est memoria, ut siquidem etiam in eo fuissent naevi (ut sumus omnes homines) splendore huius nobilissimi facinoris facile obscurantur. Gratias igitur, ut dicebam, amplissimi cives Deo debetis, quod talem vobis tam diu dignatus sit concedere doctorem, quem nunc in perpetuam aeternitatem revertentem faustis ominibus obsequamini et orate puerum caelestem, ut successorem illi dignum largiri ex sua clementia nobis velit. Quem age, communi id voto poscamus:

Domine, creator coeli et terrae; qui supplices [ad Te] confugientes clementer exaudire soles, respice, quaesumus in miseram et calamitosam tuam plebem [...], quam si duris exactionibus et corporea servitute castigas, noli fame quoque spirituali affligere, sed da voluntatis tuae syncerae interpretes, da veritatis patronos fideles, ut ad normam suavissimi verbi tui omnes cogitationes, actiones, totius vitae cursu dirigere valeamus. Amen.

Fordítás

A hírneves Hunyadi Demeter úr temetési beszéde, aki az Egy Atyaistent és a Közvetítő Jézus Krisztust vallók Egyházának szuperintendenseként és kolozsvári pásztoraként 1592. július 6-án lehelte ki lelkét.
Írta Enyedi György, a kolozsvári iskola rektora.

Nem merészkedem addig, ó egybegyűltek, hogy képes lennék e kiváló férfiú halála feletti gyászunkra megfelelő gyógyírt találni, vagy kifejezhetném a minket ért csapás nagyságát, vagy akár méltó és maradéktalan dicséretet mondhatnék az elhunytól. Ezek ugyanis a szónok részéről kiemelkedő tehetséget és figyelmes szorgalmat igényelnek; e hirtelen és váratlan tragédia azonban, ha volt is ilyen bennem (hogy az alkalomhoz

illő tragikus fordulattal éljek), *minden tudást elletketlenít kebelemben*.⁴⁹ Hiszen a gyásztól megszállt és szinte lebénult elmét nagyon nehéz fölemelni és máshová szólítani.

Senki se csodálkozzon tehát közületek, ha sem elvárásaitoknak, sem hírneves előjárónk érdemeinek, sem szándékaimnak nem fog megfelelni ez a beszéd. Legyen csupán a kegyelet és tisztelet jele, amit mondok: nem a halott dicsérete vagy viszonzás azokért a jótéteményekért, amiket velem cselekedett.⁵⁰ Fogadjátok hát ti is elnézően e néhány szót, amit a kegyelet rendelt el, a kötelesség mért ránk, és végül maga az igazság diktált nekünk.

Vannak emberek, akik e földi világhoz alkalmazkodnak és sehol sem állapodnak meg, egyetlen fajta élet mellett sem tartanak ki *állhatatosan*, hanem ahogyan itt is minden változik és minden forgandó, úgy változnak ők maguk is, és ahogyan az alkalom hozza, úgy vesznek magukra különböző álarcokat és élnek mindenféle életeteket; s azt hiszik, ebben áll az ember bölcsessége. Én azonban mindig azokkal értettem egyet, akik szerint bármennyire is e legalsó világ a lakhelyünk, mégis a fentire kell tekintenünk és azt kell utánoznunk.⁵¹ Hiszen látjuk, milyen *állandó* és egyforma a mennyei szférák és az égi világ egész pályája, milyen szilárd és örökké ugyanolyan az állapota. Ezt az *állandóságot* kell kifejeznie teljes élethosszán (ahogyan ő is ezt példázza, akinek a temetésére összegyűltünk) minden tisztességes és bölcs embernek: ahogyan ő is ugyanazt az életet folytatta és fejezte be végül dicséretesen, amire legelőször elszánta magát.

Ugyanis (hogy röviden áttekintsem életpályáját) tisztos szülők gyermekeként Hunyadon⁵² született. E városba⁵³ 1560-ban érkezett, midőn (amint azt gyakran hallottam tőle emlegetni) az iskola kormányrúdjánál a nagy és híres tudományú Molnár Gergely állott,⁵⁴ akinek a keze alatt rövid idő alatt annyit fejlődött, hogy nem csupán kortársait, de a nála sokkal idősebbeket is megelőzte, okossága jutalmaként és bizonyítékeként pedig a tanársegédi feladattal bízták meg. E tisztében tevékenykedett lelkiismeretesen, midőn az enyedi⁵⁵ iskola vezetésére szólították, amelyet egy éven át irányított, úgy, hogy a szomszédos városokban sem volt akkoriban sem híresebb, sem jobban felkapott gimnázium – ezt szemtanúként magam is igazolhatom.⁵⁶ Fáradhatatlan tanárként, pontos értekezőként, tanult és kellemes szónokként is messze kitűnt tehát. A felséges és ki-

⁴⁹ Az Enniusi tragédia-törödéket (F 12, Alceo: Omnem sapientiam expectorat animo) Enyedi Cicero nyomán idézi (De orat. 3, 154; 3, 218; Tusc. 4, 18–19). (Saját fordítás – P. G.)

⁵⁰ Hunyadi Demeternek Enyedi iskolai tanulmányaiban kiemelkedő szerepe volt, pályáját sok tekintetben támogatta és elősegítette karrierjét.

⁵¹ Enyedi itt minden valószínűség szerint Lipsiusra és a *De constantiára* gondol. A *captatio benevolentiae* és az életrajz közé ékelt rövid átkötésben a *constants/constantia* különböző alakjai háromszor fordulnak elő.

⁵² Bánffyhunyard (ma: Huedin, Kolozs megye, RO).

⁵³ Kolozsvár (ma: Cluj-Napoca, Kolozs megye, RO).

⁵⁴ Molnár Gergely (1530 körül? – 1564. ápr. 10. körül), református teológus, nyelvtanító, 1558-tól a kolozsvári iskola lektora, majd rektora, latin nyelvtana (*Elementa grammaticae Latinae*) szintén itt jelent meg először Heltai nyomdájában 1556-ban. Nyelvtanának 1575-ös bécsi kiadásához Enyedi György írt ajánlást Nádasdi Ferencnek Csepregen. Ezt a mű 1651-es nümbergi kiadásából ismerjük.

⁵⁵ Nagyenyed (ma: Aiud, Fehér megye, RO).

⁵⁶ Enyedi György Nagyenyeden kezdte tanulmányait, Hunyadi Demeter keze alatt.

zárólag a tisztelet jelzőivel emlegethető II. János király,⁵⁷ mivel úgy vélte, hogy a hitet terjeszteni, az igazságot pedig ki kell bontani a hamis vélekedések bugyrából, ez a király tehát, a tudományok és a tudásra éhezők páratlan pártfogója, őt, a mi Demeterünket bőkezű ösztöndíjjal látta el, és Itáliába, a bölcsészetnek mintegy a vásárába küldte, hogy ott szellemi javakban növekedjen és gyarapodjon, és visszatérve még nagyobb hasznára lehessen hazájának.⁵⁸ S hogy mekkora szorgalommal és szüntelen munkálkodással foglalkozott teljes hat⁵⁹ éven át Padovában⁶⁰ a tudományokkal és a filozófiával, országunk legmagasabb uraságai tanúsíthatják, akik hallgatótársai voltak: a nagyságos és tekintetes Báthory István úr,⁶¹ a felséges fejedelem leghűségesebb tanácsosa; a tudásában és tisztségeiben is legnagyobb kancellár úr;⁶² és végül, akit nem annyira a fejedelmek kegye, hanem a nagyszerű erény és jellem emelt magas méltóságra, Gyulai Pál.⁶³

Mind közül azonban ő bírt a legnagyobb tudással: visszatérve ugyanis az iskola igazgatója lett, amelynek az élén hét⁶⁴ éven át micsoda szorgalommal, hittel és haszonnal szolgálta mind a város dicsőségét, mind mennyei hivatását, napnál is világosabb.⁶⁵ Említenünk sem kell, hiszen mindenki előtt jól ismert, hogy mind a szász, mind a magyar

⁵⁷ II. János vagy János Zsigmond (1540. július 7. – 1571. március 14.), Magyarország választott királya, erdélyi fejedelem, Erdély vallásszabadságáért sokat tett, élete végén áttért az unitárius vallásra.

⁵⁸ A király Hunyadi számára 1568. április 19-én kiállított *salvus conductusa*: KEMÉNY, 1889, 800. Idézi: VERESS, 1915, 76.

⁵⁹ Valójában öt, lásd fent a bevezetőben.

⁶⁰ Padova (IT), az észak-olaszországi Veneto régió Padova megyéjének székhelye, egyetemi város. Az 1222-ben jogi iskolaként alapított intézmény a kora újkori Európa fontos tudásközpontja volt, az erdélyiek, és főképp az unitáriusok számára a 16. század második felében kedvelt úti cél a *peregrinatio academica* alatt.

⁶¹ Báthory István, Somlyai (ifj.) (1553–1601) Báthory Zsigmond fejedelem unokatestvére, Báthory András kardinális, erdélyi fejedelem bátyja. Fia a későbbi fejedelem, Báthory Gábor. 1571 és 1573 között nagybátyja, Báthory István fejedelem támogatásával Padovában tanult, itt találkozott többek között Hunyadival, de tanulótársa volt például Pierre Lescalopier, aki emlékiratában is megemlíti későbbi, erdélyi találkozásuk kapcsán. Bihar és Kraszna megye főispánja, 1581-től, ahogy Enyedi is említi, a fejedelmi tanács tagja volt. 1589-től 1592-ig váradi főkapitány, 1593-tól főgenerális. Lásd KIRÁLY, 2003, 45–46.

⁶² Kovacsóczy Farkas (1540 körül – 1594. szeptember 11.) humanista, történetíró, politikus, 1576-tól Báthory István titkára Krakkóban, 1578-tól erdélyi kancellár, a fejedelmi tanács, majd 1583–1585 között az Erdélyt kormányzó Hármastanács tagja.

⁶³ Gyulai Pál, abafáji (1550 körül – 1592. december 10.) humanista, történetíró, politikus, orvos, jogász, katona, unitárius vallású. Dávid Ferenc és Giorgio Blandrata ajánlására Hunyadi Demeter és Péchi János mellett Gyulai itáliai egyetemi tanulmányait (1568–1572) is Bekes Gáspár finanszírozta. Bolognában, majd Padovában tanult. Hazatérte után Bekes Gáspár titkára. Később Báthory István titkára, 1578-tól az erdélyi kancellária helyettes vezetője, 1587-től Báthory Zsigmond fejedelem nevelője és főkamaraosa, 1592-ben Báthory Zsigmond parancsára elfogták és megölték. Több műve fennmaradt, többek között ő is írt epigrammát a Heltai által kinyomtatott Mátyás-kötetbe. Életéről bővebben: SZABÓ, 1974; HORN, 2009, 249–256. Az Unitárius Egyháztörténet fordítói a Gyulaira vonatkozó dicséretet teljes egészében a kancellárra értették. EUET, 2005, 326.

⁶⁴ Valójában hat, lásd fent a bevezetőben.

⁶⁵ Hunyadi Demeter János Zsigmond halála után tért vissza Erdélybe, ahol a kolozsvári kollégium lektora, majd rektora lett, követve ebben a tisztségben Molnár Gergelyt, Johannes Sommert és Jacobus Palaeologust.

egyházak, Erdély és Magyarország, a felséges fejedelem udvara⁶⁶ és a legfőbb nemesi családok is az ő tanítványaival vannak telis-teli, úgyhogy még jobban is illik rá az, amit Cicero mondott Iszokratészról: *iskolájából, akárcsak a trójai lóból, igazi nagyságok kerültek ki.*⁶⁷ Végül, miután e rendkívül sok munkával és nyüggettel járó feladatát is sikerrel látta el, az egyház kormányrúdjához szólították, és így lett egyszerre püspöke e városnak és az Egy Atyaistent és Fiát Jézus Krisztust vallók teljes egyházának.⁶⁸ S ezen állomáshelyén épp, mielőtt a tizenharmadik évét betöltötte volna, két nappal ezelőtt, mint azt jól tudjátok, szelítés érte és jaj, körünkől eltávozott.

Jól tudom, hogy lesznek rágalmozók, hamis prédikátorok és az igazság ellenségei, akik különféle véleményeket adnak majd elő a haláláról, s amiként Dávid Ferencről⁶⁹ arcátlan módon mindenfélét leírtak és összehordtak, úgy róla is hasonló koholmányok születnek majd. De tudják meg ezek a badarságokat fecsegők, hogy egyetlen ép gondolkodású ember sem lesz, és mi sem leszünk soha annyira agyalágyultak, hogy azt gondolnánk, valakinek a tudása és hite megmérhető az alapján, hogy miként végezte életét. Mondjanak nekem egy prófétát vagy egyetlen apostolt, aki kíméletes halállal múlt ki, és nem rettenetes kínzásokkal gyilkolták meg! Maga Jézus Krisztus is, milyen gyalázatos és rút halállal végezte? És az ő hitük és vallásuk felől ugyan ki kételkedne? De azt sem látom, hogy mi borzasztó vagy baljóslatú lenne abban, ahogyan előljárónk meghalt. Tanítás közben, az egyház szeme láttára hirtelen szédülés fogta el; elhallgatott, ám nem esett össze; s mivel lépni sem tudott, hazavezették. Útközben, és miután az ágyba fektették is, beszélt: ékesen fejtegette a betegség okait és a körülötte állókat nem csupán figyelmesen nézte, hanem ha kérdezték, mindenre hosszan válaszolt. Később pedig, szemét lehunyva, szelíden és nyugalomban, mintha csak elaludt volna, érzéketlenül feküdt egy darabig, mígnem mindenféle jajszó vagy borzalmas hang nélkül kilehelte lelkét.

Nem olyan vég ez, amit bárki kívánhatna önmagának? Mi riaszt ebben bárkit is? Mi felkavaró van ebben? Egyeseket talán az zavar, hogy tanítás közben ragadta el a betegség. Az ő kötelességtudatát és az Isten pártfogását és jóságát is sokkal inkább bizonyítja ez, mintsem hogy a haragjára vagy méltatlankodására utalna. *Boldog az a szolga* – mondja Krisztus – *akit az ő ura, mikor haza jő, munkában talál!*⁷⁰ Amivel arra figyelmeztet, hogy legyünk éberek, mert nem tudjuk, mely órán érkezik majd.⁷¹ Talán az Úr nem *munkában találta* őt, hogy mintegy mestersége gyakorlása közben szólítsa és vezesse el?

⁶⁶ Báthory Zsigmond (1572. március 20. – 1613. március 27.) 1581-től erdélyi vajda, 1586-tól Erdély fejedelemé.

⁶⁷ Cicero, *A szónokról* II, 22. (Csehy Zoltán és Polgár Anikó ford.)

⁶⁸ Hunyadi Demetert 1579. július 13-án (20-án) választották püspökké és Kolozsvár első papjává, hivatalában Báthory Kristóf megerősítette. Megválasztásának időpontja eltér az unitárius egyháztörténet és az életrajz közlésében: EUET, 2005, 328; POSSÁR, 1997, 180; POSZÁR, 2004, 15.

⁶⁹ Dávid Ferenc (1520? – 1579. november 15.) protestáns prédikátor és teológus, több erdélyi egyház alapító püspöke, az unitáriusok első püspöke 1579. május 7-i felfüggesztéséig. A püspöki székben Hunyadi Demeter követte. Életről és munkásságáról bővebben: BALÁZS, 2008.

⁷⁰ Lk 12,43. (Károli Gáspár ford.)

⁷¹ A bibliai idézet helyei alapján (*officium facientem; qua hora venturus*) látszik, hogy Enyedi a Castellio-féle Biblia-fordítást használta.

Ki az, aki ne vágya arra, hogy munkája, hivatása, mestersége közben, amelyekben örömet leli, szólítsa el a halál? Dicsőséges egy katonának harc közben elesnie, de csúfság, ha egy tanár tanítás közben hal meg? Vagy tisztességesebb és szentebb azok halála, akiket mások dolgával foglalkozva ér a vég, olyanokkal, amihez egyáltalán semmi közük nincs? Vagy azoké, akik a mértéktelen életmód miatt megromlott egészségükkel szólítják magukhoz a betegségeket és a halált? Ő böjtölve, hitbuzgalomtól fűtött, de ép elmével, s nem e földi világban fetregő, hanem ama égi és örök dolgokra figyelő, emelkedett lélekkel távozott el közülünk, e földi börtönből és siralomvölgyből a mennyei hazába. Ki meri mégis szerencsétlennek és szörnyűnek nevezni kimúlását? Az talán boldogabban hal meg, aki élete utolsó óráján számolgatni kezd, végrendelkezik, és teljesen a pénz, gyermekek, birtokok és hasonló dolgok szétosztásába merülve, ezektől lekötve kell elhunynia? De nem beszélek erről többet, nehogy úgy tűnjön, nem bízom az ítélőképességetekben.

Ő tehát szerencsés és boldog, mi azonban bajban vagyunk és le vagyunk sújtva, hiszen tőle elhagyatva a gondoknak és csapásoknak ezen a háborgó tengerén hanykolódunk. Ő, boldogtalan kolozsvári egyház, jaj, mekkora mester és tanító hagyott itt téged árván! Félek, nehogy utolsó szavai prófétainak bizonyuljanak: a jövő megmutatja majd. A bölcsek azt írják és a napi tapasztalat is igazolja, hogy a halál kapujában az emberi lélek jóslásra képes. Halála kapujában ugyanis ezt idézte, Ámosz prófétától: *az Úr éhséget bocsát majd a földre, de nem a kenyér, hanem az ő szava utánit.*⁷² Bizony igen félek, hogy a saját bőrünkön tapasztaljuk meg, túlságosan is igaz jós volt. S te, Isten szavát szolgálók és azt tanítók csapata: nem kisebb veszélyben forogsz. Ím itt fekszik a szomszédos sírban vezetőök, Basilius István.⁷³ S hol van Bogáti,⁷⁴ Pictoris,⁷⁵ akiket az utóbbi hónapokban vesztettetek el? Látjátok már, hová is jutottunk? Ki volt köztünk Bogátinál dolgozabb, a nyelvekben jártasabb, az igazság kutatásában lelkesebb? Ki dolgozott többet Basiliusnál és ki törekedett jobban nála az igazság terjesztésére? Ki volt Pictorisnál állhatatosabb és komolyabb? S ki Hunyadinál eszesebb és bátrabb? Gyülekezetek néhány nap alatt elvesztette műveltségét, szorgalmát, tekintélyét és eszességét. Mi marad nektek? Ő, szerencsétlen év, hogy ennyi fénytől fosztott meg minket!

S bizony jaj nektek, ha megértitek, milyen bajba is jutottatok, de még nagyobb jaj, ha nem értitek. Nem azért mondom ezt, hogy lemondjatok a reményről, hanem hogy ébredjete; nem azért, mert azt gondolom, az emberekben kell bíznotok, hanem hogy észrevegyétek Isten haragjának jeleit és siessetek Őt kiengesztelni. Mihelyt kiengeszteltétek ugyanis, nem lesz, amitől az emberi valóságban tartanotok kellene, és ami gyengeségek miatt megrettentene. Ellenségeitek számosak? Az angyali segédcapatok számo-

⁷² Am 8,11.

⁷³ Basilius István (1525–1592) unitárius egyházi író és lelkész. Magyar és latin nyelvű teológiai munkái is megjelentek nyomtatásban.

⁷⁴ Bogáti Fazakas Miklós (1548. december 4. – 1592 nyara), unitárius író, versszerző, prédikátor. Több erdélyi iskolában (Désen, Kolozsváron, Tordán) tanít, 1579-ben a kolozsvári unitárius kollégium rektora. Később Pécsen, Tordán működik, papi szolgálatokat lát el Gerendi János, majd Kornis Farkas udvarában. 1591-től kolozsvári prédikátor haláláig.

⁷⁵ Pictoris Miklós/Máté, személye bizonytalan.

sabbak! Vagy hatalmasok? Isten mindenekfelett erősebb. Erőtlenek vagytok? Isten lelke mindig eléri célját, mert megszokta, hogy igazságát a gyengéken keresztül érvényesítse és öregbítse.

Emelkedjete hát fel. Nem könnyek, hanem égő imádság kell ide; nem csüggedt lélek, hanem bátor és elszánt szív. Aki most rátok sújtott, ugyanő nyújt majd vigaszt, aki megsebzett titeket, gyógyírt is ad majd, csak tartsatok ki fáradhatatlan hűséggel és hittel a feladatotok mellett. De talán elment az eszem, hogy nektek mondom ezt, hiszen elég bölcsek és tanultak vagytok: magatoktól is belátjátok és tisztában vagytok mindezzel. Nézzétek el nekem, ha gyászotokból fel akartalak rázni benneteket, és bujdosó lelketeket haza akartam vezetni.

Neked pedig, tekintetes Város, pásztorod sírjánál nem annyira gyászolnod kell, hanem örvendezned, és hálát kell adnod Istennek, amiért ilyen sokáig átengedte őt neked. Mindenképpen meg kellett halnia, Isten csupán mintegy kölcsönbe adta őt neked, hogy egy kis ideig kordában tartson téged. Most viszont visszakérte, amit adott, és magához szólította szolgáját.⁷⁶ Mondhatnád: de nem volt itt még az ideje. Ember, ki vagy te, hogy bármit is előírj a világ legbölcsebb urának? Melyik hitelező lenne annyira elővigyázatlan, hogy az adós szabályaihoz alkalmazkodna és rábízná, döntse el ő, mikor fizeti vissza a kölcsönt? Ismered talán az idő viszonyait és változásait, talán jobban tudod nála, egy adott cselekvést mikor kell és lehet elvégezni? Szállj magadba és tanul meg, hogy Isten szolgája vagy, aki, ha akarod, ha nem, az igája alá hajt és teljesítened kell akaratát.

De nincs is miért panaszkodnotok. Elég hosszan élt, mind magának, mind értetek; törekeny porhüvelybe a családi gondok, a hosszas betegeskedés, a tanítás és egyéb foglalatosságok súlya alatt is megtört, elgyengült volt már: nyugalomra volt szüksége, fel kellett már szabadítani. Főleg azután, hogy a megtisztított egyházat úgy hagyta rátok, hogy feladatát bevégezte és pontot is sikerült tennie az i-re. Hiszen emlékeztek, nem nyugodott addig, éjjel-nappal, minden idegszálával azon volt, hogy a jezsuita hordát az országból és városotokból is kiűzze. E tette pedig oly ragyogó és olyannyira méltó az örök emlékezetre, hogy még ha lettek volna is hibái (hiszen mindannyian emberek vagyunk), azok e nemes cselekedet ragyogása mellett könnyen elhalványodnak.

Mint mondtam tehát: hálával tartoztok az Istennek, tekintetes polgárok, hogy egy ekkora tanítót ilyen sokáig átengedett nektek. Most, hogy visszatér az örök állandóságba, kíséritek őt jókívánásaitokkal és könyörögjete az égi fiúhoz, hogy legyen kegyes, és hozzá méltó utódot adjon nektek. Kérjütek hát őt ezzel a közös imával:

Urunk, a föld és menny teremője, aki kegyesen meghallgatod azokat, akik Tehozád alázasosan járulnak: kérünk, tekints bajba jutott és lesújtott [...] népedre; s ha kemény sanyargatással és testi szolgasággal bünteted is, ne sújts le rá a lélek ínségével, hanem adj neki olyanokat, akik a Te valódi akaratodat tolmácsolják, s akik hűséges pártfogói lesznek az igazságnak, hogy ezáltal mindannyian, minden gondolatunkat és cselekedetünket, életünk teljes folyásán át a Te legédesebb igéd mércéjéhez igazíthassuk, ámen.

⁷⁶ Lk 12,43 – lásd fent.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- Academia III.   Biblioteca filialei Cluj a Academiei Republicii Romane, Anexa III., Cluj-Napoca (RO)
- Ms. U. 1449   KÉNOSI TÖZSÉR János, KOZMA Gergely, UZONI FOSZTÓ István, *Bibliotheca Scriptorum Transylvano Unitariorum sive Catalogus Auctorum Unitariorum eorumque Librorum tam impressorum quam manuscriptorum*, Palaeo-Thordae, 1753. [Kézirat.]
- Ms. U. 1111   KÉNOSI TÖZSÉR János, *Bibliotheca Scriptorum Transylvano Unitariorum, sive Catalogus Auctorum Unitariorum, eorumque Librorum tam impressorum, quam manuscriptorum*, [latin nyelvű másolat], másoló Simén János, Siménfalva, 1877. [Kézirat.]
- Ms. U. 1450   KÉNOSI TÖZSÉR János, *De Typographiis et Typographis Unitariorum in Transylvania atque Libris in iisdem impressis...*, Torda, 1754. [Kézirat.]
- BCU Cluj   Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca (RO)
- Ms. 1777.   Gyalai Sámuel prédikációskötete, 17. század első fele [Kézirat.]
- MNB BB   Muzeul National Brukenthal, Biblioteca Brukenthal, Sibiu (RO)
- MNB BB (B. B. S. 56250, 56251), V. I. 1141, V. I. 1142.
- Jacob EBERT, *Historia iuramentorum. Continens praecipuas de iuramentis quaestiones & plurimas iurandi formulas a varijs gentibus usurpatis tois archaiophilousi non ingratis futuras*, Frankfurt (a. d. O.), 1588 (VD16 E 177); Matthaenus DRESSER, *De Festis Diebus Christianorum, et Ethnicorum: Liber, Quo origo, caussa, ritus & usus eorum exponitur*, Wittenberg, 1588 (VD16 D 2707); kolligátum.
- TBK   Teleki–Bolyai Könyvtár, Târgu Mureş (RO)
- Ms. 0636.   Marosvásárhelyi kódex, Sinfalva, Tordatúr, Kide, 17. század második fele [Kézirat.]

- ZAEKR Zentralarchiv der Evangelischen Kirche A. B. in Rumänien, Sibiu (RO)
- 400/276-3463.45-46. Mathias Miles könyvtári katalógusának töredéke, 61 tétel, ca. 1687. [Kézirat.]
- *
- BALÁZS
1990 BALÁZS Mihály: *István Basilius*, In: Mihály BALÁZS: *Támás Arany, István Basilius, István Császmái, Lukács Egri, Elias Gczmidele*, Baden-Baden, 1990. (Bibliotheca Dissidentium, 12. Ungarländische Antitrinitarier, 1.) 51–104.
- BALÁZS
1998 BALÁZS Mihály: *Teológia és irodalom. Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei*, Budapest, 1998. (Humanizmus és reformáció, 25.)
- BALÁZS
2006 BALÁZS Mihály: *Felekezeti és fikció. Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról*, Budapest, 2006. (Régi Magyar Könyvtár: Tanulmányok, 8.)
- BALÁZS
2008 BALÁZS, Mihály: *Ferenc Dávid*, Baden-Baden, 2008. (Bibliotheca Dissidentium, 26., Ungarländische Antitrinitarier, 4.)
- DÁN
1973 DÁN Róbert: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*, Budapest, 1973. (Humanizmus és reformáció, 2.)
- DRESSER
1588 Matthaeus DRESSER: *De Festis Diebus Christianorum, et Ethnicorum: Liber, Quo origo, caussa, ritus & usus eorum exponitur*, Wittenberg, 1588 (VD16 D 2707).
- EBERT
1588 Jacob EBERT: *Historia iuramentorum. Continens praecipuas de iuramentis quaestiones & plurimas iurandi formulas a varijs gentibus usurpatis tois archaiophilousi non ingratas futuras*, Frankfurt an der Oder, 1588 (VD16 E 177).
- EUET
2005 KÉNOSI TŐZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*, I, ford. MÁRKOS Albert, bev. BALÁZS Mihály, sajtó alá rend. HOFFMANN Gizella – KOVÁCS Sándor – MOLNÁR B. Lehel, Kolozsvár, 2005.

- GELLÉRD
1999
GELLÉRD, Imre: *A history of Transylvanian Unitarianism through four centuries*, translated by Judit GELLÉRD, Chico (CA), 1999.
- GELLÉRD
2002
GELLÉRD Imre: *Négyszáz év unitárius prédikációirodalma*, Kolozsvár, 2002.
- HORN
2009
HORN Ildikó: *Gyulay Pál*, In: HORN Ildikó: *Hit és hatalom: Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*, Budapest, 2009, 249–256.
- JAKAB
1879
JAKAB Elek: *Dávid Ferencz emléke*, Budapest, 1879.
- JAKAB
1890
JAKAB Elek: *Enyedi György élete*, In: *Keresztény Magvető*, 25. (1890) 3. sz. 131–151.
- KÁLDOS–BALÁZS
1993
János KÁLDOS – Mihály BALÁZS: *György Enyedi*, Baden-Baden & Bouxviller, 1993. (Bibliotheca Dissidentium, 15., Ungarländische Antitrinitarier, 2.)
- KANYARÓ
1898
KANYARÓ Ferenc: *Enyedi György egyházi beszédei*, In: *Keresztény Magvető*, 33. (1898) 1. sz. 22–29.
- KEMÉNY
1889
KEMÉNY Lajos (ifj.): A hazai iskolázás történetéhez, In: *Magyar Történelmi Tár*, 3/12. (1889) 794–800.
- KÉNOSI TÖZSÉR
1991
KÉNOSI TÖZSÉR János: *De typographiis et typographis unitariorum in Transylvania; Bibliotheca scriptorum Transylvano-Unitariorum*, szerk. FÖLDESI Ferenc, Scriptum, Szeged, 1991. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 32.)
- KIRÁLY
2003
KIRÁLY Péter: *Somlyai (ifj.) Báthory István és a zene*, In: KIRÁLY Péter: *Magyarország és Európa. Zenetörténeti írások*, Budapest, 2003, 45–52.
- KOVACSÓCZY
1573
Volfgangi Kovaciocii Pannonii Ad illustrissimum Dominum D. Stephanum Batoreum de Somlio, Vaivodam Transsilvaniae Oratio, Venetiis, 1573.

- KtF
XIII. *Könyvtártörténeti Füzetek XIII: Intézményi és magángyűjtemények 1591–1750*, szerk. BÁNDI András – MONOK István, Budapest, 2020.
- LOVAS
2015 LOVAS Borbála: *Ex bello pax, ex pace ubertas. G. C. mester egyik metszetének lehetséges forrásáról*, In: *Magyar Könyvszemle*, 131. (2015) 3. sz. 322–325.
- LOVAS
2018 LOVAS Borbála: *Enyedi György: Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti. Egy erdélyi egezetikai munka a nyugat-európai könyvpiacra*, In: *Keresztény Magvető*, 124. (2018) 1. sz. 82–98.
- LOVAS
2019 LOVAS Borbála: *A búcsúzás diszkrét bája: Református halotti beszédek egy unitárius prédikációgyűjteményben*, In: *Keresztény Magvető*, 125. (2019) 2. sz. 153–169.
- LOVAS
2021 LOVAS, Borbála: *Posthumous Reception of an Antitrinitarian Bishop at Home and Abroad: The Afterlife of György Enyedi's Explicationes*, In: *Print Culture at the Crossroads. The Book and Central Europe*, ed. Elizabeth DILLENBURG – Howard P. LOUTHAN – Drew B. THOMAS, Leiden–Boston (MA), 2021, 58–84.
- LOVAS
2023 LOVAS Borbála: *Rejtőzködő prédikációk: Feldolgozatlan unitárius kódexek és kiadásuk*, In: *Keresztény Magvető*, 129. (2023) 2. sz. 121–140.
- MACZÁK
2008 MACZÁK Ibolya: *A prédikációk szerepe és jelentősége a lelkiégtörténeti kutatásokban*, In: *Lelkiégtörténeti számvetés*, szerk. SZELESTEI N. László, Pázmány Irodalmi Műhely, Piliscsaba, 2008. (Lelkiégtörténeti tanulmányok, 1.) 63–89.
- MAH
III. *Monumenta Antiquae Hungariae III. (1587–1592)*, ed. Ladislaus LUKÁCS, Romae, 1981.
- PETNEHÁZI
2012 PETNEHÁZI Gábor: *Humanista irodalom és politikai publicisztika határán: Kovacsóczy Farkas (1540–1594) politikai beszédei és Erdély kormányzásáról írott dialógusa*, Doktori disszertáció, Szeged, 2012.

- PIRNÁT
1970
PIRNÁT Antal: *Gerendi János és Eössi András*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 74. (1970) 5–6 sz. 680–684.
- POSSÁR
1997
POSSÁR Anna-Mária: *Újabb adatok Hunyadi Demeter élet-történetéhez*, In: *Keresztény Magvető*, 103. (1997) 3–4. sz. 178–195.
- POSZÁR
2004
POSZÁR, Annamária [Possár Anna-Mária]: *Demeter Hunyadi*, In: *Demeter Hunyadi, Pál Karádi, Máté Toroczkai, György Válaszúti, János Várfalvi Kősa*, ed. Mihály BALÁZS., Baden-Baden & Bouxviller, 2004. (Bibliotheca Dissidentium, 23., Ungarländische Antitrinitarier, 3.) 11–47.
- PPÖM
III
PÁZMÁNY Péter: *Hodoegus. Igazságra vezérlő kalauz*, I, szerk. KISS Ignác, Budapest, 1897. (Pázmány Péter összes munkái, 3.)
- RMK
Régi Magyar Könyvtár, szerk. SZABÓ Károly, I–III/1–2, Budapest, 1879–1898.
- RMKT
XVI/13A
Bogáti Fazakas Miklós históriás énekei és bibliai parafrázisai (Énekek Éneke, Mózesi diadalversek. Jób könyve) 1575–1598, összeáll. Ács Pál et al., Budapest, 2018. (Régi Magyar Költők Tára, XVI. századbeli magyar költők művei, Új folyam, 13/A.)
- RMNY
Régi Magyarországi Nyomtatványok, szerk. BORSA Gedeon, I–IV, Budapest, 1971–2012.
- SZABÓ
1974
SZABÓ György: *Abafáji Gyulai Pál*, Budapest, 1974. (Humanizmus és reformáció, 4.)
- SZABÓ
1982
SZABÓ Géza: *A Hungarian antitrinitarian poet and theologian: Miklós Bogáti Fazakas*, In: *Antitrinitarianism in the second half of the 16th century*, ed. Róbert DÁN – Antal PIRNÁT, Budapest–Leiden, 1982. (Studia humanitatis, 4.) 215–230.
- SZABÓ–TONK
1992
SZABÓ Miklós – TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban, 1521–1700*, bev. TONK Sándor, Szeged, 1992. (Fontes rerum scholasticarum, 4.)

- SZATMÁRI
2021
SZATMÁRI Áron: *Ünnep és história: Bogáti költészete történeti poétikai megközelítésben*, Doktori disszertáció, Pécs, 2021.
- SZCZUCKI–SZEPESSY
1995
Andreas Dudithius, Epistulae. Pars II (1568–1573), ed. Lech SZCZUCKI – Tibor SZEPESSY, Budapest, 1995. (BSMRac, 13/2.)
- SZÖGI
2011
SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1700*, Budapest, 2011. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17.)
- TRAUSCH
1870
Joseph von TRAUSCH: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, II, Kronstadt, 1870.
- UEHT
2002
KÉNOSI TÖZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István: *Unitario-Ecclesiastica Historia Transylvanica*, szerk. KÁLDOS János, bev. BALÁZS Mihály, lekt. LATZKOVITS Miklós, Budapest, 2002.
- VERESS
1909
Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (1592–1600) / Relationes nuntiorum apostolicorum in Transsilvaniam missorum a Clemente VIII., (1592–1600), kiad. VERESS Endre, Budapest, 1909.
- VERESS
1915
VERESS Endre: *A Paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai (1264–1864)*, Budapest, 1915. (Fontes rerum Hungaricarum, 1.)
- VERESS
1941
VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1856*, Budapest, 1941. (Olaszországi magyar emlékek, 3.)
- ZOVÁNYI
1936
ZOVÁNYI Jenő: *Enyedi György lectori működésének és külföldi tanulásának időpontja*, In: *Keresztény Magvető*, 68. (1936) 2. sz. 88–89.

Tomkó Zoltán

Egy meghiúsított kiadás?

Julius von Salm Báthory Zsigmondnak címzett levele Giovanni Michele Bruto Magyar történetéről (1592)*

A velencei származású humanista történétíró, Giovanni Michele Bruto (1517–1592) életének fő műve, az Antonio Bonfini *Magyar történelem tizedei* folytatásának szánt *Magyar történet*, melyen 1574-től egészen 1592-ben bekövetkezett haláláig dolgozott, a szerzői szándék ellenére csupán a 19. század második felében jelent meg nyomtatásban.¹ Alighanem az 1562-ben kiadott *Firenzei történetnek*² köszönhető, hogy 1564-ben Brutus kapcsolatba került Forgách Ferenc váradi püspökkel, aki egy történeti munka megírására vagy az abban való közreműködésre kérte őt fel. Nyolc évvel később, 1572-ben az akkorra már pártot és országot váltó, időközben erdélyi kancellárrá kinevezett és saját történeti művén dolgozó Forgáchtól újabb felkérést kapott az ekkor Franciaországban élő Brutus. Erdélybe érkezése, többszöri nekibuzdulásra, 1574. január elejére tehető.³

Brutus Báthory István erdélyi fejedelem udvari történétírójaként Gyulafehérváron kapott egy neki kirendelt szállást, itt kezdte meg a *Magyar történet* megírásához szükséges kutatómunkát és anyaggyűjtést, melyet kiválóan dokumentál 1583-ban Krakkóban kiadott leveleskönyvének számos darabja.⁴ 1576-ban, Báthory István lengyel királlyá választása után Erdélyből Krakkóba települt át, 1583/1584-ben művét – ő legalábbis így vélte – sikeresen befejezte. A szöveg letisztázott változatának nyomtatását 1584-ben meg is kezdték, ám a király, alighanem Antonio Possevino jezsuita szerzetes művel kapcsolatos véleménye alapján, a nyomtatás leállítását rendelte el, és Brutust a mű átdolgozására kérte. Báthory azonban nem sokkal később, 1586. december 12-én meghalt, az akkor már tizenhárom éve készülő *Magyar történet* pedig kéziratban maradt.⁵

Uralkodója halála után a már 1565-ben Velencében eretnekként exkommunikált, heterodox vallási nézeteket valló Brutus nehéz helyzetbe került, amire ő némileg meglepő megoldást talált. A lengyel trónra törekvő Ernő főherceg szolgálatába állt, majd 1587 nyarán, a Habsburg-pártiak veresége után végleg elhagyta Lengyelországot. 1588

* A közlemény a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének Digitális Társadalom Kompetencia-központjának támogatásával készült. A szerző a Kulturális Örökség és Digitális Társadalom kutatócsoport tagja. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Christopher S. Mackaynek (Edmonton) és Petneházi Gábornak (Innsbruck) hasznos észrevételeikért.

¹ Életére és a *Magyar történet* keletkezésére a legfontosabb áttekintések TOLDY, 1863; VERESS, 1929; BATTISTINI, 1954; PETNEHÁZI, 2021a.

² BRUTUS, 1562.

³ Brutus kalandos Erdélybe érkezésére lásd PETNEHÁZI, 2023a.

⁴ BRUTUS, 1583. Brutus anyaggyűjtésére lásd TOMKÓ, kézirat.

⁵ VERESS, 1929, 161–162; PETNEHÁZI, 2021a, 179–182.

júniusától II. Rudolf német-római császár, vagyis korábbi megbízója riválisának udvari történetírójaként folytatta munkáját a *Pannóniai történetre* átnevezett művön. Azonban hiába töltött el ezzel újabb éveket, úgy tűnik, új megbízója sem mutatott különösebb szándékot arra, hogy a kéziratot nyomdába adassa.⁶ Eközben – alighanem Kovácsóczy Farkas erdélyi kancellár és köre nyomására – Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem 1588-tól kezdve éveken keresztül törekedett arra, hogy Brutus művének egy korábbi, Lengyelországban maradt kéziratot példányát megszerezze.⁷

Törekvéseiket 1591-ben siker koronázta, Brutus pedig még ez év végén Erdélybe indult, itt érte a halál 1592-ben. Életének végére vonatkozóan mindössze két forrás állt eddig a Brutus-kutatás rendelkezésére. Az egyik Brutus barátjának, Julius von Salmnak ecsedi Báthori István országbíróhoz címzett levele, mely Galgócon kelt 1591. december 21-én, és az Erdélybe igyekvő Brutust Báthori figyelmébe ajánlja.⁸ A másik Hugo Blotiusnak, a bécsi császári könyvtár könyvtárosának egy Brutus halála után, 1592. augusztus 3-án Bécsben kelt, ismeretlen címzettnek írott levele.⁹ Ebben többek között arról számol be, hogy Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem ki akarta adni a *Magyar történetet*, Brutus pedig a számára kedvezőtlen hírtől megrémülve 1591. december 16-án útra kelt, „hogy az elstett kiadást megakadályozza”. 1592. január 29-én érkezett Gyulafehérvárra, február 27-én megbetegedett, május 16-án pedig elhunyt. A halálának okáról Blotius különféle híreszteléseket hallott, levelében ezek közül mindazonáltal csak azt az egyet osztotta meg, mely szerint Brutust agyonverte egy erdélyi haragosa.

Érdeemes megjegyezni, hogy Veress Endre kivételével¹⁰ elkerülni látszott a Brutus-kutatók figyelmét, hogy egy a Draskovich család anyagai között fennmaradt, talán Istvánffy Miklóshoz (is) köthető feljegyzés szerint Brutus 1592. június 1-én halt meg.¹¹ Ez az adat, amennyiben helyes, Blotius egyéb közléseinek hitelével kapcsolatban is kérdéseket vet fel. Annyi bizonyos, hogy Habsburg részről az első reakció Brutus halálára Ernő főhercegtől származik, és június 15-re datálható.¹² A Blotius levelében foglaltakat szintén árnyalja a trentói kézirat 2020-ban történt felfedezése. Petneházi Gábor és Kasza Péter a filológiaiailag releváns három kézirat, a budapesti,¹³ a bécsi¹⁴ és a frissen előkerült trentói¹⁵ vizsgálata alapján arra jutott, hogy Brutus nem azért utazott élete végén

⁶ VERESS, 1929, 162–166; BATTISTINI, 1954, 70–81; PETNEHÁZI, 2021a, 182–186.

⁷ FABRITIUS, 1879, 341–343.

⁸ ELTE EK, LEO 174. Kiadta: FABRITIUS, 1879, 347–348. A levél eredetileg a Pray-gyűjtemény részét képezte, Fabritius az anyagot még ebből az időből ismerte. Az átszervezés óta a Fabritius által még leírt címzésnek, úgy tűnik, nyoma veszett.

⁹ AAI, 1722, 151–153. A bevezető alapján egyértelmű, hogy a levélnek csak egy részét adták ki, de az – egykor legalábbis Németországban fellelhető – eredeti példányt tudtommal azóta sem próbálta senki megkeresni.

¹⁰ CARRILLO, xxii.

¹¹ ODESCALCHI, 1890, 371. A *Notationes rerum memorabilium* szerzőségének a kérdésére lásd NAGY, 2012, 165.

¹² WINDISCH, 1791, 283.

¹³ ELTE EK, Coll. Pray., 35. és 36. kötet.

¹⁴ ÖNB, Cod. 8662.

¹⁵ BDV, 5 MS 20/1–2.

Erdélybe, hogy a *Magyar történet* kiadatását meggátolja, hanem hogy egy, az ő elképzeléseinek megfelelő változat kerüljön nyomdába.¹⁶

Mindezek fényében rendkívüli jelentőségű az az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltárban őrzött, a Brutus-kutatók körében mindeddig ismeretlen levél, melynek szerzője Julius von Salm (1531–1595).¹⁷ Bár ma már nem számít gyakran emlegetett névnek, a Salm család a 16. században még csak kialakulóban lévő Habsburg Monarchia¹⁸ elitjéhez tartozott. Az idősebb Niklas von Salm (1459–1530) előbb I. Miksa, majd I. Ferdinánd hadvezére, az 1529. évi oszmán ostrom idején Bécs védelmének a megszervezője. Fia, ifjabb Niklas von Salm (kb. 1500–1550) I. Ferdinánd egyik bizalmi embere, aki Komárom, majd Pozsony vármegye ispánjaként a Magyar Királyságban is jelentős pozíciókat töltött be.¹⁹ A magyar anyától, Széchy Margittól született három gyermeke, Niklas, Eck és Julius 1563-ban magyar indigenátust szerzett, vagyis honosították őket. Julius von Salm az alsó-ausztriai és a magyar mellé 1575-ben a cseh indigenátust is megkapta.²⁰ Ennek ellenére, bár életrajza megírásával még adós a kutatás, a töredékes adatok alapján úgy tűnik, életének egy jelentős részét – testvéreivel hasonlóan – Magyarországon töltötte, feleségének, Thurzó Erzsébetnek a birtokain, főleg Galgócon és Semptrén.²¹ Salm II. Miksa és II. Rudolf idejében birodalmi tanácsos volt,²² ez irányú tevékenysége azonban szintén feltáratlan. A kor értelmiségéhez fűződő kapcsolatairól elmondható, hogy szoros barátság fűzte Giovanni Michele Brutóhoz,²³ de ismerte őt Verancsics Antal,²⁴ Zsámboky János,²⁵ Kovacsóczy Farkas,²⁶ Georg Purkircher,²⁷ továbbá az ő és felesége patronáltja volt az 1570-es években Bornemisza Péter.²⁸

¹⁶ KASZA–PETNEHÁZI, 2023.

¹⁷ ELTE EK, LEO 809.

¹⁸ A Thomas Winkelbauer által használt német „die werdende Habsburgermonarchie” és „die entstehende Habsburgermonarchie” kifejezések (WINKELBAUER, 2003, 9.) magyarul talán így adhatóak vissza a legjobban.

¹⁹ A két Niklas von Salm életére és pályafutására: PÁLFFY–PERGER, 1998, 238–242.

²⁰ PÁLFFY, 2008, 115.

²¹ Kovacsóczy Farkas kéziratban fennmaradt kortörténeti feljegyzéseiben azt írja, Thurzó Erzsébetet „Galgóczij, Sempthe aliarumque arcium haud ignobilium dominam” másodjára Adam Ungnad, majd harmadjára pedig Julius von Salm vette feleségül: PETNEHÁZI, 2012–2013, 67–68.

²² *Kaiser und Höfe. Personendatenbank der Höflinge der österreichischen Habsburger*, hrsg. von Mark HENGERER und Gerhard SCHÖN, <https://kaiserhof.geschichte.lmu.de/10876>. (utolsó letöltés: 2024. október 23.).

²³ Mindezt Salm alább tárgyalandó levele mellett kiválóan dokumentálják Brutus hozzá írt levelei: BRUTUS, 1583, H6–I4.

²⁴ Élete vége felé többször is írt neki, legkorábbi Julius von Salmnak címzett levele Pozsonyban kelt 1569. május 18-án: VERANCICS, 1870, 280–281.

²⁵ ALMÁSI–KISS, 2013, 683.

²⁶ Kortörténeti feljegyzéseiben Kovacsóczy többször is említi: PETNEHÁZI, 2012–2013, 67–68, 90.

²⁷ Egy Carolus Clusiusnak címzett, 1577. április 15-én Pozsonyban kelt levelében egy semptei esettel kapcsolatban jegyzi meg mintegy mellékesen, hogy ott lakik Julius von Salm: PURKIRCHER, 1988, 176.

²⁸ Bornemisza Julius von Salm és Thurzó Erzsébet szolgálatában eltöltött galgóci és semptei éveire lásd SCHULEK, 1939, 42–144; NEMESKÜRTY, 1959, 114–150.

Julius von Salm levele alig néhány hónappal Brutus halála után, 1592. október 21-én kelt Galgócon, címzettje pedig Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem. Jelentőségét részben azok az életrajzi adatok adják, amelyek korábban nem voltak ismertek vagy csak konkrét források nélkül voltak kikövetkeztethetőek. Megtudjuk például, hogy Salm már megismerkedésük előtt is tudott Brutus munkásságáról, és nagy becsben tartotta. Brutus két, Forgách Ferencnek és Dudith Andrásnak írt levele alapján korábban is meg lehetett ugyan állapítani, hogy Brutus Franciaországból való sietős távozásának és a gyulafehérvári udvari történelmi pozíció elvállalásának köze lehetett a Szent Bertalan-éji mézárúhoz,²⁹ de mindezt most már forrásszerűen is alá lehet támasztani. Salm elmondása szerint ugyanis a „párizsi mézárú” (*Parisiensis caedes*) miatt kellett Brutusnak Franciaországból elmenekülnie, s ezt követően ismerkedtek meg személyesen Johannes Crato von Kraffiheim ajánlásának köszönhetően. Korábban is lehetett tudni, hogy Brutus Bécsben élő lánya, Ottavia Peverella évekig kérvényezte, hogy apja II. Rudolf szolgálatában töltött éveinek kifizetetlen bérét megfizessék,³⁰ ám mindeddig nem volt ismeretes, hogy Brutus családja Báthory Zsigmondhoz fordult volna támogatásért, ahogy az sem, hogy Brutusnak másik lányától két unokája is született.³¹

Jóval nagyobb jelentőségű azonban, hogy Julius von Salm közlése szerint Marcello Squarcialupi (kb. 1538–1592),³² Báthory Zsigmond humanista műveltségű udvari orvosa – alighanem egy nyílt levél formájában, mert Salm szerint a levelet Bécsben is olvasták – Brutus halála után a *Magyar történet* kiadása ellen szólalt fel. Mivel Squarcialupi vádjait Salm tételesen sorolja fel, a levél tartalma viszonylag könnyen rekonstruálható. Squarcialupi szerint kiadásra alkalmatlanná tették a művet a túlzott aprólékosság, terjengősség, a nehezen érthetőség, de felröptette Brutusnak a tautológia használatát és a magyar történelemben való járatlanságot is. Nem zárkózott el mindazonáltal teljes mértékben a *Magyar történet* kiadása elől, ám a mű bizonyos részeinek elhagyását javasolta, e szerkesztői munkára pedig saját magát ajánlotta.

Salmot mindez mélységesen felháborította, ez volt levelének az apropója is. A tizenegy és fél oldal terjedelmű írás java részét Squarcialupi vádjainak antik, középkori és kortárs szerzők hivatkozásaival teli cáfolata teszi ki. Figyelemre méltó, hogy bár név szerint csak egyszer említi, a levél számos pontja igazolja, hogy írója alaposan ismerte Jean Bodin történelméleti kérdéseknek szentelt művét, illetve magát az *ars historica*-kérdéskörét.³³ Salm filológiai is érdekfeszítő módon Brutus művének a szerző szándéka szerinti kiadása mellett érvel, mert máskülönben, állítja, nem is Brutus, hanem a szerkesztők írása jelenne meg. Brutusnak a trentói kéziratban található, az olvasónak

²⁹ PETNEHÁZI, 2023a, 227–236. A két levél Brutus leveleskönyvében jelent meg: BRUTUS, 1583, L4^r–L5^r (Sempte, 1573 januárjában Forgách Ferencnek, lásd PETNEHÁZI, 2023a, 234–236); S4^v–S7^v (Krakkó, 1577. március 23-án Dudith Andrásnak).

³⁰ FABRITIUS, 1879, 349–352.

³¹ Ottaviától született unokája haláláról egy Bécsben, 1590. augusztus 20-án keltezett levelében számol be: DÉZSI, 1900, 481.

³² Életére további irodalommal lásd MADONIA, 1994, 119–170; BUNDI, 2006; QUARANTA, 2018.

³³ BODINUS, 1566.

szánt előszavára,³⁴ melyet ő apológiának nevez, többször is hivatkozik, állítása szerint ezt is, és magát a művet is olvasta, mikor Brutus Erdélybe menet néhány hetet nála töltött. Kiemelendő végül, hogy a levél, igaz némileg indirekt módon, igazolja azt a Petneházi Gábor és Kasza Péter filológiai kutatásai alapján kialakult feltételezést, hogy Brutus élete vége felé nem azért ment Gyulaféhevárra, hogy a mű kinyomtatását meggátolja, hanem hogy az ő szándéka szerinti szöveget adják ki.

Hogy Salm levele milyen hatással volt Báthory Zsigmondra, források híján nehezen megmondható, ahogy Squarcialupi motivációi sem ismertek. Brutus és Squarcialupi kapcsolatát forrásszerűen – a számos, igaz, elszórt adat ellenére – mindeddig senki sem vizsgálta, sőt jellemző, hogy a szakirodalomban olyan nézet is megjelenik, hogy jó barátok voltak.³⁵ Bármik is voltak azonban Squarcialupi és Báthory Zsigmond szándékai, Squarcialupi 1592-ben meghalt. Brutus és Squarcialupi haláláról a jezsuita Alfonso Carrillo számol be ugyanabban az 1592 szeptemberében írott levelében.³⁶ Beszédese lehet azonban, és talán van köze Julius von Salm levelének ahhoz, hogy a kézirat végül a Báthory Zsigmond udvari történetírójának kinevezett, Padovából valamikor 1593-ban vagy 1594-ben Erdélybe hazatért Szamosközy Istvánnak a kezébe került szerkesztésre, aki Brutus *Magyar történetével* nagy tisztelettel bánt, és egy a fejedelemnek írt, később azonban a kéziratot császári biztосként megszerző Istvánffy Miklósnak is eljuttatott levelében a mű kiadása mellett érvelt.³⁷ E szerencsétlen mű sorsát jól jellemzi, hogy a *Magyar történetet* ezúttal sem adták ki, sőt, a ránk maradt legteljesebb, húsz könyvből álló kézirat végül a trentói jezsuiták kezébe került, és évszázadokra feledésbe merült.

Julius von Salm levele tizenegy és fél oldal terjedelemben maradt ránk, a Báthory Zsigmond fejedelemnek küldött eredeti példányról van szó, bár a címzést és a pecsétet tartalmazó rész mára már elveszett. Maga a levél egy kéznek, alighanem egy írónak a munkája, de a tizenkettedik lap bal oldalának alján Julius von Salm saját kezű aláírása is látható. További két kéz azonosítható még, az egyik 17. századi lehet, és egy értelmező bejegyzés származik tőle a tizenkettedik lapon. A dátumot ugyanis eredetileg nem írták ki teljesen, 92-nek rövidítették az 1592. évet, ezt oldotta fel egy későbbi kéz a 92-es számot kettős keresztrel megjelölve, majd kicsivel lejjebb teljes formában megadva. A harmadik, valószínűleg 20. századi kéztől a levéllel kapcsolatos adatok (keltezés helye, dátuma, levél mérete, korábbi jelzet?), illetve a lapok számozása származik, a többi kéztől eltérően minden esetben ceruzával.

A levél vékony, rossz állapotú. A felső és a jobb szélső szegély sérült, a papír talán többszörösen is elázott. A sérülések részben szövegvesztéssel jártak, ez leginkább az első

³⁴ PETNEHÁZI, 2021b. Az előszó kizárólag a trentói kéziratból ismert, és sajnos itt is csak csonkán maradt meg. Brutus egyszerre mond benne Báthory Istvánnak és II. Rudolfnak köszönetet a mű elkészültének támogatásáért, tehát általunk ismert formájában – ahogy feltehetően Julius von Salm is látta – legkorábban az 1588. év második felében keletkezhetett, II. Rudolf udvari történetírójává történt kinevezése után.

³⁵ MADONIA, 1994, 123.

³⁶ „Brutus historicus et Marcellus Squarcialupus medicus e vivis excesserunt.” MAH III, 835. Carrillo keltezetlen levelét Veress Endre szeptember vége helyett október 28-ára datálja: CARRILLO, 1943, 72–74.

³⁷ PETNEHÁZI, 2023b. Szamosközy Zágrábban fennmaradt levelét kiadta BALÁZS–MONOK–TAR, 1992.

sorokat, illetve bizonyos sorok végét érinti. A kontextus alapján mindenesetre a hiányzó szavak nagyobbik része helyreállítható, ahol pedig nem, a hiányzó részek értelme viszonylag pontosan kikövetkeztethető. A papír szélei egyenetlenül sérültek, emiatt apróbb, szakadt darabok összepöndörödtek, ami az olvasást nehezíti. Helyenként maga a szövegtest is sérült, beszakadtak részek, ám többnyire nem váltak le, egyes betűk viszont csak úgy olvashatók, ha a szakadt, összetekeredett papírt kisimítjuk. A szöveg szempontjából legkritikusabb állapotban lévő részek az első, az ötödik és a hatodik fölió. A levél eredetileg egybefűzött levélpárokából állt, az egykori fűzés helye ma is látszik. A levélpárok többsége egymásba téve ma is egy darabban van, viszont az első és az utolsó levél, melyek az egyik levélpárt alkották, mára már szétestek.

A levél történetéről, a könyvtár állományába kerüléséről nem sok mindent tudni. Apró adattal szolgál, hogy az első és a tizenkettedik lapon az Egyetemi Könyvtár latin feliratos pecsétje látható. Hogy az egykor feltehetően a gyulafehérvári fejedelmi levéltárban őrzött dokumentum hogyan került az Eötvös Loránd Tudományegyetem *Litterae et Epistolae Originales* gyűjteményébe, egyelőre nem megválaszolható kérdés. A 19. század vége felé, Szilágyi Sándor vezetősége alatt létrehozott gyűjtemény alapját eredetileg a Pray-gyűjtemény 58. és 59. kötete képezte, ám a szóban forgó levél sem az anyag létrejötte utáni első, 1894-ben,³⁸ sem a későbbi, a gyűjtemény gyarapodása utáni 1907-ben³⁹ megjelent katalógusban nem található. Legelső említése Tóth Tamás 1956-ban elkészült kéziratában olvasható,⁴⁰ mely a kéziratár 1894 óta bekövetkezett gyarapodásáról számol be. Itt már a mostani jelzete alatt található az irat. Mindebből annyit lehet viszonylagos bizonyossággal leszűrni, hogy valamikor 1907 és 1956 között kerülhetett a könyvtár állományába, vagy esetleg ekkor került át egy másik itteni gyűjteményből a *Litterae et Epistolae Originales*be.

A levél töredékes volta miatt, ahol csak tehettem, a leideni konvenciók szerint jártam el, melyet pontosan efféle töredékes anyagok közlésére találtak ki. Nem törekedtem ugyanakkor teljes mértékben diplomatikai szövegközlésre, a helyesírást a klasszikus latin szabályai szerint egységesítettem, ez alól csak a tulajdonnevek írása képez kivételt. A szöveg beosztását, központosítását is az olvashatóság elvének rendeltem alá.

---

³⁸ DEDEK CRESCENS, 1894.

³⁹ DEDEK CRESCENS, 1907.

⁴⁰ ELTE EK, J 143, p. 24.

Forrás

Julius von Salm levele Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemhez

Galgóc, 1592. október 21.

ELTE EK, LEO 809

[1] Illustrissime Princeps ac Dōmine, Domine mihi plurimum observā[nde]!
Iohannem Michaelē Brutum, virum optimum et doctissimum, [amplis]simae⁴¹ familiae vestrae clientem, Illustrissime Princeps, priusq[ue] hominem etiam viderem, non vulgariter dilexi, summo ingenio atque industria, quae in omnibus eius scriptis ubique elucere animadverteram, excitatus. Ab illa postea Parisiensi caede⁴² omnium indignissima ex Gallia profugum et Ioannis Cratonis⁴³ commendatione meum hospitem factum, cum singularem vitae modestiam, praestantem sapientiam, excellentem humanitatem in eo admirari satis non possem, colere venerandum senem, tot virtutum insignibus ornatissimum, parentis loco habere coepi, atque cum rationibus ipsius ita ferentibus detinere eum diutius apud me non valerem, ad vos venientem quibus tunc licuit beneficiis affectum dimisi, mansitque interea coniunctio nostra incolumis, ita ut nec temporis nec locorum magno intervallo, quo disiuncti fuimus, quicquam de ipsa decesserit; aucta sic post suum ex Polonia ad nos reditum, ut nihil ad eam magis accedere posse videretur. Hac benevolentiae caritate et amore mecum coniunctus sese non plus quam me diligere, omnia consilia, animum, sensus partiri mecum, me de re nulla tandem celare.

Cum autem de absolvenda et edenda historia sua Ungarica toto animo cogitaret, nec ignoraret esse quosdam qui nescio quae in ea descriptione ipsi vitio darent, anno praeterito, priusquam hinc, ubi apud me aliquot septimanas diversatus est, ad vos rediret, eam mihi legendam dedit atque doctis quibusdam viris, rerum Ungaricarum peritis, qui officii gratia tum forte ad me venerant, ipsius cognoscendae potestatem fecit ab omnibus nobis etiam atque etiam petens, ut quid de ea sentiremus ingenue et libere profiteremur. De me, quem amor in ipsum meus a recta via transversum fortassis agere possit, nihil attinet in praesentia dicere. Hoc unum habeo quod mihi vere libet [2] affirmare [– –] qui ipsi [.....] unquam necessit[atis vin]culo adstricti fuerant, eo concurrisse omnes, ut sive ora[tionis] [.....]dinem⁴⁴ et elegantiam, sive sententiarum gravitatem, s[ive iudi]cium atque prudentiam, sive hominum et locorum, siv[e] [.....]rum descriptiones, sive singularem

⁴¹ A levél tizenegyedik oldalán is az *amplissima* jelzót használja a Báthory családdal kapcsolatban.

⁴² A Szent Bertalan éjszakája néven ismert mézszárlássorozatára utal, mely 1572. augusztus 23-án kezdődött, és a hugenották, vagyis a franciaországi protestánsok ellen irányult.

⁴³ Johannes Crato von Krafftheim (1519–1585) híres sziléziai humanista és I. Ferdinánd, II. Miksa, illetve II. Rudolf német-római császárok orvosa, aki Brutus jó barátja volt. Kapcsolatukra kiváló forrásként szolgálnak Brutus Cratóhoz írott levelei, melyek Brutus 1583-ban Krakóban megjelent leveleskönyvében olvashatóak: BRUTUS, 1583.

⁴⁴ A szövegben az értelmetlen és kiegészíthetetlen „dicrem” olvasható, így vagy az írnok követett el valami-féle hibát, vagy – ami talán valószínűbb – a „cr”-nek tűnő rész egy nem túl szép „n” betűt takar.

ubique eloquentiam et [...] spectes, omnibus summopere et probaretur et commendare[tur].⁴⁵

Quo fit, ut, cum audiam in Transilvania vestra, quae doct.[...] liberale hospitium semper habita est, quendam Marcellum S[quar]cialupum medicum, mihi hucusque de scriptis tantum Sim[onii] philosophi cognitum,⁴⁶ iudicandi de Bruti clarissimi viri historia auctoritatem sibi sumere et profiteri censoria virgula quae non probat ab ea submovere velle,⁴⁷ non possim rei indignitate motus non gravem ex eo dolorem sustinere. Atque cum iustitiam, et in gubernando isto regno tuo prudentiam, moderationem, aequitatem, quae in te sunt, omnes ubique summis laudibus efferant, pietatem in defuncti amici manes meam hoc a me omnino requirere arbitratus sum, ut, tametsi nullum ad te familiaritatis vel consuetudinis accessum hucusq[ue] h[ab]uerim, iusta in re atque causa tuam fidem et auxiliu[m] implorarem spe optima fretus, ut, cum quorumvis quer[elis] ad tuae benignitatis mansuetudinem aditum semper facil[em] esse volueris, solam meam, quam de Bruti adversariis sum apud te habiturus, et susceptam a me eius historiae defensionem, nulla ratione sis exclusurus. Quod dum invitus et coactus facio – incivile enim maximis semper negotiis occupato principi negotium temere exhibere – ab amplitudine dignitatis tuae peto et quaeso, ut pientissimas aures suas mihi praeberere non dedignetur.

Marcellus in sua ad te, Illustrissime Princeps, epistola, quam [3] circumferri Viennae non sine magna doctorum virorum indignat[i]one vidimus, vitia haec in historia Bruti, tum in elocutione, tum in veritate se, si Diis placet, deprehendisse scribit, quod ad [...] curiosam nimis in scribendo elaborationem, redundantiam secundo loco et luxuriam, deinde obscuritatem, quarto tautologiam, quod ad hoc, rerum ab Ungaris gestarum ignorationem. Quae si non sola eorum indicatione contentus certis argumentis probaret demonstraretque, et non potius simpliciter et sine ulla probatione a reliquo corpore amputanda decerneret, nobis aliquid effecisse videri fortasse posset. Nunc vero cum eam sibi in aliena scripta auctoritatem sumat, ut non exploratis eorum sententiis, qui rectius iudicare possunt, ea ex ipsis expuncta velit, quae illi convenientia et accommodata rei iudicare possint, me tacente intelligit Illustrissimus Princeps, pro sua summa qua a Deo donatus est sapientia, quam praepostere in re tanti momenti agatur.

⁴⁵ A szövegnek ez a része több helyen is hiányos. A kontextus alapján egyértelmű, hogy az éppen Salmnál tartózkodó, a magyar történelemben jártas férfiak, akik Salmmal ellentétben nem álltak Brutusszal baráti kapcsolatban, a *Magyar történelemről* mind nagyon jó véleménnyel voltak. Ennek ellenére a pontos megfogalmazást nehéz rekonstruálni, így a hiányzó részek kitöltésére nem vállalkoztam.

⁴⁶ A filozófusként és orvosként elhíresült Simone Simoni (1532–1602), Báthory István orvosainak egyike az 1580-as évek közepén két írásában is hevesen bírálta Marcello Squarzialupit: SIMONIUS, 1584; SIMONIUS, 1585. Simoni és Squarzialupi konfliktusára lásd POCTŪTĚ, 2022.

⁴⁷ Cf. Quint. *Inst.* 1, 4, 3: „Nam et scribendi ratio coniuncta cum loquendo est, et enarrationem praecedat emendata lectio, et mixtum his omnibus iudicium est; quo quidem ita severe sunt usi veteres grammatici, ut non versus modo censoria quadam virgula notare et libros, qui falso viderentur inscripti, tanquam subditos summovere familia permiserint sibi, sed auctores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero.”

Et quidem si illa omnia probarentur sese ita habere, (id apud sapientissimum iudicem, non apud quemvis de litteratorum hominum vulgo disceptandum veniret) non tamen inde confici commode posset tanti momenti esse, ut propter ipsa aliquid de historia, qua de agitur, detrahendum sit. Nam ubi in scribendo curiositas nimia obiicitur, nonne apud Latinos Livius historiae parens, si Pollioni Asinio fides sit adhibenda, oper[[i]]oso stilo usus fuisse videri potest, in cuius scriptis quandam Patavinitatem inesse aiebat, sermonis videlicet Latini nimiam affectationem, ut interpretatur Quintilianus.⁴⁸ Quid de Valerio dicemus, cuius scriptione Erasmus Rotherodamus negat ullum carmen laboratius reperiri.⁴⁹ Nicetae Choniatis⁵⁰ praestantis apud Graecos historici dictio, quod nimis elaborata, quemadmodum a Iusto Lipsio eruditissimo viro observatum est, poetas et Homerum saepe respicit.⁵¹ Bembus quoque, [4] quem Beza elegantissimo epigrammate existimat historia sua urbi Venetiarum florentissimae et potentissimae patriae suae vitam dedisse,⁵² nonne affectatiunculas in verbis habere dicitur? Num vero Asinius eloquentissimus orator in Patavino, num alii in aliis unquam mutare propterea aliquid, emendare, corrigere sunt ausi? Minime omnium.

Redundantiam et luxuriam expendamus. Hic, cum illud in Marcelli gratiam dimittam luxuriam ipsam apud eos, qui in litterarum studiis aliquo valent iudicio, certissimum argumentum esse ubertatis, quam tum in dicendo, tum in scribendo nemo prudens non

⁴⁸ „Taceo de Tuscis et Sabinis et Praenestinis quoque; nam ut eorum sermone utentem Vettium Lucilius insectatur, quemadmodum Pollio reprehendit in Livio Patavinitatem, licet omnia Italica pro Romanis habeam.” Quint. *Inst.* 1, 5, 56. „Et in Tito Livio, mirae facundiae viro, putat inesse Pollio Asinius quandam Patavinitatem. Quare, si fieri potest et verba omnia et vox huius alumnum urbis oleant, ut oratio Romana plane videatur, non civitate donata.” Quint. *Inst.* 8, 1, 3.

⁴⁹ Valerius Maximus egyetlen műről, a Tiberius császár uralkodása alatt keletkezett *Facta et dicta memorabilia*ról híres ókori szerző. A fenti állítás Valerius Maximusról Erasmus *Ciceronianus* című dialógusában olvasható Nosoponusnak, a Cicero kritikátlan híveit megtestesítő karakternek a szájába adva: „Tam similis est [sc. Valerius Maximus] Ciceroni, quam mulus homini, adeo ut vix credas vel Italum fuisse qui scripsit, vel hoc aetatis vixisse, tam diversum est totum dictionis genus, Afrum quempiam esse dicas, nec ullum carmen laboratius.” ERASMUS, 1528, 227.

⁵⁰ Nikéasz Khóniatész a 13. század elején alkotó görög történetíró. Nagyszabású történeti művének tárgya az 1118-tól, a Komnénosz-házból származó I. Alexiosz császár halálától 1207-ig, tehát Konstantinápoly 1204. évi elestéig, és a Latin Császárság megalapításáig tartó időszak. Nyomtatásban először 1557-ben jelent meg: CHONIATES, 1557.

⁵¹ „Iam inter infimos quoque Graecos duo sunt, quos non contemno. Prior est Nicetas Choniates, qui res Graecanici imperii scripsit, orsus a Iohanne Commeno (!) Alexii F. ad urbem captam, sive ad Balduinum Flandrum. Is parum adhuc vulgo notus, fateor: sed dignissimus notitia: purum rectumque ingenium, si aliud illo aevo. Stylus eius operosus, poetas et Homerum saepe respiciens: at res et narratio ipsa, distincta, composita, sine vanitate, sine ineptiis, brevis quod satis sit, et fida. Crebra apud eum et opportuna monita: iudicia non libera solum, sed sana.” LIPSIUS, 1589, 19–20. Modern kritikai kiadása: LIPSIUS, 2004, 733. Nikéasz Khóniatész Homérosz-imitációja a modern történetírást is foglalkoztatja: ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ, 1969–70.

⁵² Az említett epigramma legkorábban Théodore de Bèze *Poematájának* második, bővített kiadásában található meg: „Clarae urbi Venetum debes natalia Bembe, / Urbs eadem clara est munere, Bembe, tuo. / Tu patria felix, felix te patria cive, / Bembe: tamen debet patria plura tibi. / Nam mortale fuit patriae quod munus habebas, / At, quam das patriae, vita perennis erit.” BEZA, 1569, 158.

laudaverit et in Pericle eloquentiae laudibus insigni magnopere commendavit Orator,⁵³ minime dubito ipsum, quem, cum Nizolii observationes in M. Tullium Ciceronem auxisse dicatur,⁵⁴ in ipsius librorum lectione bene esse versatum, verisimile est in Bruto legisse Asiaticos oratores, quamvis nimis redundantes – ut una omnibus in rebus luxuria gens illa semper laboravit – minime contemnendos esse.⁵⁵ Quod si hoc in oratore ferendum viris sapientibus videtur, cur quaeso in historico non videatur? Nam etsi historici et boni oratoris munera, ut Bodinus ait, longe diversa sint,⁵⁶ quid est, ubi de dictione utriusque et scriptione agitur, quod non illud idem commune etiam utrique esse patimur? Non libet scriptores historiarum censere, quorum commentaria redundantia, et, ut ita dicam, superfluentia a nullo cera notata ad nostram usque aetatem pervenere integra, id enim operosi et molesti laboris esset. Et novit Marcellus, si, quod mihi facile persuadeo, popularium suorum historiam cognovit, quam id plerisque ipsorum commune sit. Unus certe Leander Albertus,⁵⁷ post Ioannem et Matthaem Villanos fratres,⁵⁸ post

⁵³ Nem egyértelmű, hogy Salm melyik konkrét szöveghelyre utalhat, mindazonáltal az alábbiak jöhetnek leginkább számításba: „nam nec latius atque copiosius de magnis variisque rebus sine philosophia potest quisquam dicere, siquidem etiam in Phaedro Platonis hoc Periclen praestitisse ceteris <iu>dicat oratoribus Socrates, quod is Anaxagorae physici fuerit auditor. a quo censet eum cum alia praeclara quaedam et magnifica didicisse t<cum> uberem et fecundum f<actum> esse gnarumque, quod est eloquentiae maximum, quibus orationis modis quaeque animorum partes pellerentur.” Cic. *Orat.* 4, 14; „putant enim, qui horride inculteque dicat, modo id eleganter enucleateque faciat, eum solum Attice dicere. errant, quod solum; quod Attice, non falluntur. istorum enim iudicio, si solum illud est Atticum, ne Pericles quidem dixit Attice, cui primae sine controversia deferebantur. qui si tenui genere uteretur, nunquam ab Aristophane poeta ‘fulgere, tonare, permiscere Graeciam’ dictus esset.” Cic. *Orat.* 9, 28; „sed tum fere Pericles Xanthippi filius, de quo ante dixi, primus adhibuit doctrinam; quae quamquam tum nulla erat dicendi, tamen ab Anaxagora physico eruditus exercitationem mentis a reconditis abstrusisque rebus ad causas forensis popularisque facile traduxerat. huius suavitate maxime hilaratae Athenae sunt, huius ubertatem et copiam admiratae eiusdem vim dicendi terroremque timuerunt.” Cic. *Brut.* 11, 44.

⁵⁴ Mario Nizzoli (Nizolio) eredetileg *Observationes in M. T. Ciceronem*, később *Thesaurus Ciceronianus* címmel megjelent művének egy átdolgozott kiadása kötődik Marcello Squarcialupihoz, mely 1576-ban jelent meg: *Nizolius*, 1576.

⁵⁵ „At vero extra Graeciam magna dicendi studia fuerunt maxumique huic laudi habitus honores illustre oratorum nomen reddiderunt. nam ut semel e Piraeo eloquentia evecta est, omnis peragravit insulas atque ita peregrinata tota Asia est, ut se externis oblineret moribus omnemque illam salubritatem Atticae dictionis et quasi sanitatem perderet ac loqui paene dedisceret. hinc Asiatici oratores non contemnendi quidem nec celeritate nec copia, sed parum pressi et nimis redundantes; Rhodii saniores et Atticorum similiores.” Cic. *Brut.* 13, 51–52.

⁵⁶ Salm a következő szöveghelyre utal: „sed fieri nullo modo potest ut idem boni oratoris ac historici officio fungatur.” BODINUS, 1566, 45. A megfogalmazás alapján azonban könnyen megállapítható, hogy nem a konkrét szöveghely alapján hivatkozta Bodint, hanem a mű tartalomjegyzékének a fenti szöveghelyre vonatkozó bejegyzése alapján, ahol a következő olvasható: „Historici et boni oratoris munera longe diversa”. A tartalomjegyzék először a második, 1572-ben megjelent kiadásban található meg, ez alapján tehát kijelenthető, hogy a levél írásakor Salm kezében nem az első, 1566. évi, hanem a második, esetleg egy későbbi kiadás volt: Ioannes BODINUS, 1572, Q7°.

⁵⁷ Leandro Alberti (1479–1552) bolognai születésű, dominikánus történetíró, több történeti, illetve chorográfiai mű szerzője.

⁵⁸ A firenzei származású Giovanni (1275/1280–1348) és Matteo Villani (kb. 1290–1363) egy 14. századi kortörténet szerzői.

Collenucium,⁵⁹ Corium,⁶⁰ M. Guacium,⁶¹ redundantia et luxurie ita abundat, ut in unaquaque linea, quod taedio te et molestia afficiat, facile invenias. [5] Quid, quod Franciscum Guiccardinum quidem, cum antiqu[is] facile comparandum, nonnulli de hoc numero exemptum non [...]?

Quanti autem luxuries, tanti et obscuritas aestimanda est, quā[m] Marcellus in illustri historia omnium pessimum et odiosissim[um] vitium appellat. Nam et Thucydides, quem ex eo quod omnibus probatur, optimum rerum scriptorem esse certissimum argumentum est,⁶² genere utitur obscuro adeo, ut etiam proverbio locum dederit, „risit leo”, quoniam in Cylonio scelere explicando consueto apertior et facilius esse videtur, ut Caelius tradit.⁶³ Valerium, cuius paulo ante meminimus, propter maximam dictionis obscuritatem, recte quidem iudicat Erasmus Afrum quendam Latine loquentem, non Italum prae se ferre. Quam vero scaber et obscurus Tacitus quibusdam videtur, quem tamen Lipsius prudentiae et iudicii notis Livio – lacteo, ut Hieronymus ait – eloquentiae fonte mananti⁶⁴ praeferre non veretur et quaerit, auctorisne vitio, an ipsorum ita videatur ac subiungit: „Nam acute arguteque scripsisse fateor, et tales esse debere, qui eum legent.”⁶⁵ Quam veram sententiam qui recte perpenderit, Brutum, modo in ipsius legendis scriptis attentionem adhibeant, obscuritatis odiosissimae tam facile, ut ego quidem existimo, non damnabunt. Idem enim de ipso, quod de Cassio Severo oratore Seneca, re vera dici potest, nihil in eius oratione inesse, in quo auditor non sine damno aliud ageret.⁶⁶

⁵⁹ Pandolfo Collenuccio (1444–1504) pesarói születésű humanista, aki történetíróként a Nápolyi Királyság történetéről írott művéről ismert: COLLENUTIO, 1539.

⁶⁰ Corio Bernardino (1459–1500) milánói születésű történetíró, fő művének tárgya szülővárosa története: CORIUS, 1503.

⁶¹ Marco Guazzo (1480/1485–1556) padovai születésű történetíró, több történeti mű szerzője.

⁶² „Optimi vero scriptoris indicium est ab omnibus probari, eo praesertim tempore quo vigent ii qui rebus gestis interfuerunt. in quo genere sunt, opinor, Thucydides, Salustius, Xenophon, Cominius, Guichardinus, Caesar, Sleidanus.” Bodinus, 1572, 72–73.

⁶³ „est in graeca facundia celebre Adagium in omnes, Qui rugatoris frontis, et Catoniana severitate, quandoque tamen matutinam exporrigunt gravitatem, ac comes se praestant, solito hilarius agentes, ἐγέλασεν ὁ λέων, idest risit Leo. Pronuntiatum id in Conditorem nobilissimum Thucydidem. Qui Cylonium scelus explicaturus, consueto apertius, et intellectu nemini non obvio narrationem contextuit.” Caelius Rhodiginus, 1516, 348.

⁶⁴ „ad Titum Livium lacteo eloquentiae fonte manantem visendum de ultimo terrarum orbe venisse Gaditanum quendam legimus [...]”, Jer. Ep. 53, 1.

⁶⁵ „Latini sequuntur, quorum agmen Cornelius Tacitus mihi ducat. Ante Livium? inquires. Non eloquentia, aut alii virtutibus: sed iis quas nunc consideramus, Prudentiae et Iudicii notis. Quis illo verius narrat, aut brevius? quis narrando magis docet? In moribus. quid est, quod non tangat? in affectibus, quod non revelet? Mirabilis omnino scriptor, et qui serio hoc ipsum agit, quod non agit. Nec enim Historia solum est: sed velut hortus et seminarium praeceptorum. Ut ii qui vestes acu pingunt, ingeniose gemmas inferunt, sine confusione aut noxa formarum; sic iste passim Sententias, serie narrationis nihil ommissa aut laesa. Scaber tamen quibusdam et obscurus videtur. suone vitio, an ipsorum? Nam acute arguteque scripsisse fateor; et tales esse debere, qui eum legent. Ideo Consiliariis magis Principum, quam ipsis commendo; qui habeant hunc Sapientiae simul et Prudentiae verum ducem.” LIPSIUS, 1589, 275–276. Modern kritikái kiadása: LIPSIUS, 2004, 733.

⁶⁶ „Memini itaque me a Severo Cassio quaerere, quid esset cur in declamationibus eloquentia illi sua non responderet. In nullo enim hoc fiebat notabilis. oratio eius erat valens, culta, ingentibus plena

De tautologia etiam nemo indigne magis accusare, nedum damnare Brutum potuit aut potest quam Marcellus, qui in idem orationis vitium incidit, quod illi eodem tempore obiicit. Nam quid quaeso est, quod in memoratis ad te, Illustrissime Princeps, litteris scribit, „Amputandi sunt repetiti sensus in tautologia”, quam tautologiam aperte committere? Haec enim, cum nihil sit aliud, quam per [6] alia atque alia verba eiusdem sententiae repetitio, vel vocabulum tautologiae otiosum sit, vel certe repetiti isti sensus hic nihil agant, necesse erit, nisi si in sensibus ipsis nullam contineri sententiam Marcellus, quod rationi omnino repugnat, velit. Sed et in hisce, quae immediate subiungit, qualem ille quantumque se foras dat nobis tautologum? Nam si hiatus, qui in ea clausula est, impleatur, quod necessario quidem subintelligitur, ita legendum erit rerum Ungaricarum de rebus Ungaricis imperitiam amputandam. Sed fac verba ita ut iacent legenda esse nihilque sub ipsis intelligendum, nonne alterum horum, de rebus, vel rerum superfluerit adhuc, cum idem plane sensus in utroque exprimatur? Sed levia ista relinquamus et loripedem in posterum rectus derideat.⁶⁷ Nam bonis admodum placere scio illud, quod Diogenes Cynicus, non minus libere quam vere, de curiosis grammaticis dicere consueverat, eos nimis ridicule facere, qui tanto studio Ulixis mala inquirerent, sua non curarent.⁶⁸ Atque demus cum Horatio, opere in longo, quemadmodum historia Bruti est, fas esse obrepere somnum,⁶⁹ cum non in operoso opere, sed in non adeo grandi epistola, non semel sed iterum, et una et eadem fere linea dormitarit accusator.

Hactenus a vitiis dictionis Brutus, quantum fuit in nobis, defensus. Nunc superest, ut rerum ab Ungaris gestarum ignoracionem, quae veritatem historiae spectat, persequamur. Et quidem, si ubi publica monumenta desunt, quae tamen Bruto non defuerunt, ex commentariis illustrium et clarorum virorum, qui rebus vel interfuerunt, vel praefuerunt, colligere vir doctus et prudens historiam puram potest;⁷⁰ ille utroque nomine nullum in

---

sententiis; nemo minus passus est aliquid in actione sua otiosi esse; nulla pars erat quae non sua virtute staret, nihil in quo auditor sine damno aliud ageret, omnia intenta, aliquo petentia; nemo magis in sua potestate habuit audientium affectus.” Sen. *Controv.* 3, praef. 1–2.

⁶⁷ „loripedem rectus derideat, Aethiopem albus; / quis tulerit Gracchos de seditione querentes? / quis caelum terris non misceat et mare caelo, / si fur displiceat Verri, homicida Miloni, / Clodius accuset moechos, Catilina Cethegum, / in tabulam Sullae si dicant discipuli tres?” Juv. 2, 23–28.

⁶⁸ „τούς τε γραμματικούς ἐθαύμαζε τὰ μὲν τοῦ Ὀδυσσεύος κακὰ ἀναζητούντας, τὰ δ' ἴδια ἀγνοούντας.” Diog. Laert. 6, 27. Salm feltehetően nem az eredeti görög szöveget, hanem Erasmus interpretációját olvasta: „Diogenes Cynicus, cui carmen hoc, ut modo dixi, semper in ore consuevit esse, grammaticos nimis ridicule facere aiebat, qui tanto studio Ulyssis mala inquirerent, sua ignorarent.” Erasmus, 1998, 109.

⁶⁹ „sunt delicta tamen, quibus ignovisse velimus: / nam neque chorda sonum reddit quem volt manus et mens, / poscentique gravem persaepe remittit acutum, / nec semper feriet quodcumque minabitur arcus. / verum ubi plura nitent in carmine, non ego paucis / offendar maculis, quas aut incuria fudit / aut humana parum cavit natura. quid ergo est? ut scriptor si peccat idem librarius usque / quamvis est monitus, venia caret, ut citharoedus / ridetur, chorda qui semper oberrat eadem, / sic mihi, qui multum cessat, fit Choerilus ille, / quem bis terve bonum cum risu miror; et idem / indignor, quandoque bonus dormitat Homerus; verum operi longo fas est obrepere somnum.” Hor. *Ars. P.* 347–360.

⁷⁰ Salm itt Jean Bodin egy Paolo Gioviót kritizáló szöveghelyét vette alapul, és a Giovióval szemben pozitív példaként beállított Polübioszal kapcsolatos mondatokat úgy szabta át, hogy azok Brutusra is vonatkoztathatóak legyenek: „Polybium secutus est aetate nostra Paulus Iovius, quod attinet ad universam sui temporis historiam. sed hoc inter utrumque interest, quod ille vel rebus gestis interfuit,

hoc scribendi genere sibi praeferrī, [7] si viveret, pateretur. Et de hac tota re illustris illa historia Florentina⁷¹ pro auctore suo absente loquatur, quae non uno in loco et semel magna cum nominis illius gloria et plausu[s] dantibus viris eruditis expressa est. Nam annales, diaria, et alia id genus monumenta ad suum institutum facientia quis Bruto conquisivit diligentius, quis plura consecutus est felicius? Itaque hisce optime instructus, cum serenissimum et sapientissimum regem Poloniae, patrum tuum,⁷² suae historiae moderatorem et tanquam architectum divina quadam virgula nactus fuerit, a veritate alienum aliquid litteris consignasse, maxime in parte bona et maxima operis, auctoritate ipsius principis immortalitate dignissimi composita, nemo sanus facile suspicabitur. In reliquis itaque partibus hallucinatum eum fuisse, si modo hallucinatus est, adversariis ipsius consequitur; id quod diserte quidem dici, verum nullo modo probari audio.

Quod etsi aliquo testimonio probaret accusator, quid quaeso conficeret aliud, quam quod in uno Bruto communem omnium et fatalem historicorum sortem de sua gente certiora et compertiora quam de aliena aliquando tradentium indicaret? At Fabii Pictoris, Sallustii et Catonis commentaria, propterea quod tam vere res Romanas quam Dionysius non tradiderunt,⁷³ nemo, quod nobis compertum sit, alicubi obeliscis confodit.⁷⁴ Multo minus de Diodori Siculi, qui nobis supersunt, libris, cum nugacissimus a viris doctis habeatur,⁷⁵ aliquid a quoquam hactenus expunctum est. Quid quod Livius nonnulla neque veritati, neque rationi proxima refert? Puta lupam Romulum et Remum infantes ferinis uberibus lactasse,⁷⁶ Curtium in terrae hiatus cum toto equo bellatore armatum se

---

vel praefuit, vel publica ubique monumenta vidit; hic audita et inaudita plerumque scripsit: ille in militari ac domestica disciplina diu se exercuit; hic neutram attigit: ille in sua Republica princeps; hic privatus: ille imperator; hic medicus: ille magnam Europae partem, oram Africae et Asiam minorem, ut populorum mores intelligeret, peragravit; hic annos septem et triginta, ut ipse gloriatur, in Vaticano consedit: ille Scipionis Africani moderator ac bellorum ubique socius; hic Pontificum perpetuus comes.”
BODINUS, 1572, 79.

⁷¹ BRUTUS, 1562.

⁷² Báthory István (1533–1586) lengyel király és erdélyi fejedelem és Báthory Kristóf (1530–1581) erdélyi vajda – Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem apja – testvérek voltak, István király tehát Zsigmond fejedelem apai nagybátyja.

⁷³ Vö. BODINUS, 1572, 57: „sed quoniam difficile est admodum omni perturbatione carere (quod in eo historico quem quaerimus necesse duco) cavendum imprimis erit ne scriptori de se suisque civibus et amicis quae laudabilia sunt, aut de hostibus turpia scribenti facile assentiamur. contra vero minime dubia fides est eorum quae de hostibus laudabiliter et gloriose gesta confitemur. in reliquis domestica vel hostium iudicia nolo: sed ut in arbitris tertium aliquem qui ab omni perturbatione liber sit. Itaque Dionysium Halicarnassaeum (qui nullos in Repub. magistratus adeptus est) de Romanis multo verius ac melius scripsisse constat, quam Fabium, Salustium aut Catonem, qui in sua Repub. opibus et honoribus floruerunt.”

⁷⁴ „Ἀξίως ὀβελίσκου, id est *Dignus obelisco*, dignus quovis honore. Summis enim viris eiusmodi columnae ac pyramides erigebantur magnificis inscriptae titulis aut ingentes colossi; sic enim stupidi principes olim fingi gaudebant. Tametsi proverbium ancipitem habet sententiam, propterea quod Aristarchus obeliscis iugulare sit solitus, quae parum probaret. Meminit huius praeter alios Suidas.” ERASMUS, 1998, 240.

⁷⁵ „[...] ex libris XL. Diodori quorum vix duodecim integros habemus, quinque priores pene ex fabulis conflati videntur, ut Vives nihil eo scriptore nugatius esse putet.” BODINUS, 1572, 91.

⁷⁶ Liv. 1, 4.

deiecisse,⁷⁷ Coclitem [8] duobus tantum comitatum e ponte adversus tot millia Etruscorum armatorum pugnasse.⁷⁸

Longius progrediar, quam convenit, si singula recensere velim, in quibus tradendis a vero scriptores rerum aliquando aberrarunt. Et illud parergi loco dicam, si scriptorem aliquid gravius etiam de gente et principe, quorum gesta posteritati tradenda susceperit, tradidisse appareat, non solere eos, quorum et maxime interest, de historia quidquam detrahere. In Matthiam invictissimum et felicissimum regem olim vestrum et fortissimam gentem vestram quis asperius Bonfinio invectus est unquam? Regem impudentem, voluptuarium, theatris deditum, ambitiosum, ferum, in adiungendis amicis praecipitem, in relinquendis facilem, adulatoribus benignum, immemorem beneficiorum,⁷⁹ maiores vestros agrestes, austerae consuetudinis, et quam maxime peregrinae, exteros parum amare, plerumque praeter omnium opinionem abominari, historicus familiaris ausus est dicere. De pontificibus etiam, quibus nihil tunc augustius fuit, Platina;⁸⁰ de Venetis, terra marique late imperantibus, Bembo;⁸¹ de Insubriae potentissimis ducibus Corius aspere adeo locuti sunt, ut non historias sed invectivas orationes conscripsisse aestimari possint. Integra scripta tamen ipsorum potestate etiam typographis ea edendi facta – id quod gentis singularem animi mansuetudinem ostendit – in apertam lucem prodierunt, ut nunc etiam a bonarum artium amantibus hominibus in manibus impune [[hucusque]] habeantur.

Itaque etiamsi in quibusdam, ut et historici communi mortalium infirmitati subiecti sunt, vel in dictione, vel in veritate, vel liberius loquendo lapsus videatur Brutus, nullum habet exemplum vel legem Marcellus, qua docere possit licere sibi scripta historicorum, [9] qui ex hac praesertim luce discesserunt, mutilare et decurtare, nisi auctoritas a conventu Tridentino septendecim illis [e]t tribus in cuiusvis generis libris censendis tributa placeat,⁸² quae[m] tamen omnibus iis, qui magistram Romanam ecclesiam audiunt, peraeque non probari novimus. Et secum potius ipse reputet, cum vivente adhuc Bruto de edenda historia ut ab ipso composita deliberatum fuisse sciat – excussa enim et examinata prius diligentissime fuerat – quam dignum, quam aequum, quam iustum esset nunc ipso mortuo de eadem aliter instituere, cum pugnare adversus eum, dum in vita esset, posses, iam sensu carentem et mortuum iugulare velle! Quanquam non ille quod ad hanc etiam causam suam mortuus haberi debet. Vivit enim, ut in suis reliquis scriptis, ita in apologia ad lectorem pro sua historia, in qua tam docte, tam copiose, tam diserte

⁷⁷ Liv. 7, 6.

⁷⁸ Liv. 2, 10.

⁷⁹ Salm ezt Zsámbokynak a Bonfini-kiadáshoz II. Miksának írt ajánlóleveléből vette szinte szó szerint: „Nec Mathiae tamen interim pepercit usquam: quem impudentem, voluptuosum, theatris deditum, ambitiosum, ferum, in adiungendis amicis praecipitem, in relinquendis facilem, adulatoribus benignum, immemorem beneficiorum, ausus sit dicere. Quid gravius in tantum regem dixeris?” BONFINIUS, 1568, 7.

⁸⁰ Utalás Bartolomeo Sacchi, humanista nevéen Bartholomaeus Platina és II. Pál pápa konfliktusára.

⁸¹ Pietro Bembo (1470–1547) híres *Veleneci történetére* utal: BEMBO, 1551.

⁸² A tridenti zsinat (1545–1563) egyik folyományaként létrejött a tiltott könyvek jegyzékéért felelős bizottság, mely egészen a 20. század elejéig működött. Salm itt e bizottság katolikusok körében is vitatott cenzúratevékenységére utal.

adversariorum obiectionibus occurrit respondetque, ut nihil magis limatum, nihil perfectum magis aut absolutum in hoc argumenti genere desiderari possit. Hanc, Illustrissime Princeps, nisi Marcellus prius refutaverit, non potest certe, nisi maxima cum viri doctissimi et eloquentissimi iniuria, opus illius historicum⁸³ perfectum ne leviter quidem emendare.

Res plane ita se habet, ut in foro disceptatur. Accusatur aliquis peregre profectus cuiusvis delicti. Verus et ad litem procurator adest, qui absentem in iure defendit, obiecta diluit, et falsa esse demonstrat. Qui accusavit, criminatione sola contentus, nullam absentis in procuratore rationem haberi et pronuntiari pro se, reliqua mutus petit. Hic, cum iudicium actus sit trium personarum, iudicis scilicet, actoris et rei, submota tertia persona, reo nempe, cuius vices obit procurator, cuiusque praecipue interest, vides, Illustrissime Princeps, iudicem facere legitime iudicium [10] non posse, nisi iniuriam simul reo faciat. Praeternittitur libenter illud, in sua causa neminem, nisi in una⁸⁴ barbara Moscovi[[t]]a, sententiam ferre posse, quod usu quotidiano ita vulgatum sit, ut nullus ignoret.

Cum igitur Marcellus Brutum accuset, nisi vis potius quam ius ipsi probetur et iudicem habeat alium quam se, et apologiam firmis et luce clarioribus argumentis refellat necesse est, nec tam facile absentis et mortui defensionem, cuius et nobis exemplum reliquit, et in alia fortasse exempla transfudit, aboleri posse nobis persuademus. Quod si tamen aliqua ratione aliquando, quod sperandum non est, eveniret, qui eam certe ederent, non Bruti historiam, quam ita, quemadmodum ipsam conceperat et formaverat auctor, non dignam luce iudicassent, sed ab ipsis correctam, interpolatam et renovatam, suam videlicet edere viderentur, cum sententia prudentum ea nostra facere dicamur quibus auctoritatem nostram impertimur. Verum nos de Marcello meliora, quem non speramus arbitrari penes se, tanquam apud praetorem in Romana re publica, iuris novi condendi et vetera iura abrogandi facultatem esse, sed potius confidimus sibi pudorem et modestiam Sambuci ad imitandum propositurum, qui cum profiteatur in Bonfinii quindecim posteriorum librorum editione quaedam iuste litura, in quibus ille peccavit, inducere potuisse, auctoritate tamen Corneliae legis de falso, quae tabularum corruptoribus infamiam irrogat, deterritus, ait se ab eo manum abstinuisse.⁸⁵ Ea enim nullo non tempore bonorum naturae temperatio fuit, ut proprii potius ingenii monumentis quam ex aliorum scriptorum non necessaria censura laudem sibi quaerent. Narratione enim fida, si quae haberi posset, et monitis historici opportunis, [11] et aliis huiusmodi contenti illi, cetera, quiescere defu[n]cto[um] manes perlubenter permiserunt, seorsum editis, ubi res ipsa postulare videretur, in obscuros et mendosos auctores, castigacionibus, animadversionibus.

⁸³ Az írnök eredetileg *historicorum*ot írt, ezt javította át *historicum*ra.

⁸⁴ Javítás nyomai láthatóak, de nem egyértelmű, hogy mit írt át az *una* szóra.

⁸⁵ Salm itt is majdnem szó szerint idéz Zsámboky Bonfini-kiadásának előszavából: „Ac potuissem sane quaedam iuste litura inducere, nisi adversariorum stilum et intemperantiam metuissem: qui proni quavis de causa, in legem Cornel. de infamia facile ruunt: ac constaret, bonos viros τὰ ἔργα, οὐ πάρεργα considerare debere: nostro vero hoc saeculo gravius etiam in manifestis, et heri actis rebus, odio vel precio in historiis peccari.” BONFINIUS, 1568, 7.

Quod ut et Marcello integrum sit, si in istorum commentariorum editione ingenii sui praestantiam, et novas opes eruditionis suae declarare et explicare nobis desiderat, boni omnes facile patientur.

Quod superest, roganda et oranda mihi est amplissima dignitas tua, ut, si adhuc illa constitutum habet historiam Bruti emendatam edere, ipsi summam auctoritatem suam, quam summum quoque apud eum pondus habere scio, obiiciat, iniustosque ipsius conatus cohibeat, quo optimi et doctissimi viri scripta in publicum minime mutila, una cum apologia eius, prodeant. Hac virtute clementiae, Illustrissime Princeps, eius manibus, qui amplissimae familiae tuae, dum viveret, addictissimus fuit, rem gratissimam et optatissimam facies. Si quis rerum huius vitae sensus defunctis inest, artissimo beneficii vinculo me et plurimos doctos viros tibi devincies, qui ipsa iisdem numeris et partibus, quibus perfecta et expleta fuerant, eo vestitu orationis quo ornata, dum parens ipsorum viveret, conspexerant, per tuam benignitatem publici iuris facta revisere mirifice cupiunt.⁸⁶ Demum Octaviam Peverellam, feminam lectissimam aerumnosissimamque ipsius filiam, et duos ex altera nata⁸⁷ nepotes maerentes, qui id a tua benignitate summo studio petunt, iacentes eriges, dolore et sollicitudine incredibili liberabis. Quos etiam non dubito te, cum fatalis mors ipsis suum columnen regem Poloniae felicissimum, patruum tuum, et parentem avumque ipsis abstulerit, commendatos sic habere, et porro in posterum habiturum [12] ut regis clementissimi, et parentis alterius loco aegrae [.....] sis et esse velis. Atque cum ad te non minus patruum regnum istud quam ipsius gloriae hereditas pervenerit, id acturum cum afflictis calamitosisque, quod idem aestimator ingeniorum sapientissimus, si viveret, ad veteris⁸⁸ clientis vigilias, sudores, labores pro ipso exantlatos respiciens, esset acturus.

Vale diutissime felix, et regna, Princeps Illustrissime, aq̄ veniam mihi bonam tribue, quod te nunquam certe <non> occupatum longiore hoc scripto meo molestia afficere non dubitaverim, ac tuae benignitati naturae, qua facillimos cuique ad te accessus esse pateris, et meae in Bruti cineres meam hanc offensionem pietati adscribe.

Datae in arce Freystadii ad Vagum⁸⁹ XXI Octob(ri)s Anno 92⁹⁰ S(alutis).

Amplissimae dignitatis tuae studiosissimus servitor
Iulius Comes a Salmis et NP⁹¹ m(anu) p(rop)ria

⁸⁶ Az írnök a *cupient* szót *cupiuntra* javította.

⁸⁷ Brutus Marzia nevű lánya mindeddig kizárólag egy forrásból volt ismert, itt alighanem az ő gyermekeiről van szó. Marzia fiatalon komolyan megbetegedett, gyógyulását a híres orvosnak, Leonardo Botallónak köszönhette: PROCERUS, 1567, 25–26.

⁸⁸ Az írnök a *veteres* szót *veteriste* javította.

⁸⁹ Freistadt az eredetileg csak a Vág folyó bal partján fekvő Nyitra vármegyei Galgóc (ma: Hlohovec, SK) német elnevezése.

⁹⁰ Egy másik, alighanem 17. századi kéz a dátumot kettős kereszttel jelölte meg, és kicsivel lejjebb kiírta, hogy „1592”.

⁹¹ Az NP a *Neupurgo* rövidítése, ami a Neuburg latinósított alakja.

Rövidítések és irodalomjegyzék

ELTE EK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest
J	„J” szak – katalógusok (Szakrendbe sorolt kéziratok gyűjteménye)
LEO	Litterae et Epistolae Originales
Coll. Pray.	Pray-gyűjtemény
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek, Bécs
BDV	Biblioteca Diocesana Vigilianum, Seminario maggiore, Trento
*	
AAI 1722	<i>Annales Academiae Iuliae ex editis et manuscriptis monumentis compositi. Semestre secundum a festo paschatis A. MDCCXXI. ad festum Michaelis A. MDCCXXI. pertinens cum actis societatis conantium, Brunsvici–Helmstadii, sumtum fecit Ludolphus Schröder–excudit Salomo Schnorr, 1722.</i>
ALMÁSI–KISS 2013	ALMÁSI Gábor – KISS Farkas Gábor: <i>Szöveggondozás és kapcsolatápolás. Zsámboky János életműve a reneszánsz filológia tükrében</i> , In: <i>Irodalomtörténeti Közlemények</i> , 117. (2013) 6. sz. 627–691.
BALÁZS–MONOK–TAR 1992	BALÁZS Mihály – MONOK István – TAR Ibolya: <i>Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaelae Bruto történetírói módszeréről (1594–1598)</i> , In: <i>Lymbus Művelődéstörténeti Társ</i> , 4. (1992) 49–86.
ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ 1969–70	Άγνή ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ: <i>Ἀνδρόνικος ὁ Κομνηνὸς καὶ Ὀδυσσεύς</i> , In: <i>Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν</i> , 37. (1969–70) 251–259.

- BATTISTINI
1954
Mario BATTISTINI: *Jean Michel Bruto, humaniste, historio-
graphe, pédagogue au XVIme siècle (Notice biographique)*, In: *De Gulden Passer*, 32. (1954) 29–153.
- BEMBUS
1551
Petrus BEMBUS: *Rerum Venetarum historiae libri XII*,
Lutetiae, ex officina Michaelis Vascosani, 1551.
- BEZA
1569
Theodorus BEZA: *Poematum Editio secunda, ab eo recognita*.
*Item, ex Georgio Buchanano aliisque variis insignibus poetis
excerpta carmina, praesertimque epigrammata*, [Genevae],
Henricus Stephanus, 1569.
- BODINUS
1566
Ioannes BODINUS: *Methodus, ad facilem historiarum cogni-
tionem*, Parisiis, apud Martinum Iuvenem, 1566.
- BODINUS
1572
Ioannes BODINUS: *Methodus, ad facilem historiarum cogni-
tionem; ab ipso recognita, et multo quam antea locupletior*.
Cum indice rerum memorabilium copiosissimo, Parisiis,
apud Martinum Iuvenem, 1572.
- BONFINIUS
1568
Antonius BONFINIUS: *Rerum Ungaricarum Decades qua-
tuor, cum dimidia*, Basileae, ex officina Oporiniana, 1568.
- BRUTUS
1562
Ioannes Michael BRUTUS: *Florentinae historiae libri octo
prios*, Lugduni, apud haeredes Iacobi Iuntae, 1562.
- BRUTUS
1583
Ioannes Michael BRUTUS: *Selectarum epistolarum libri
V. De historiae laudibus, sive de certa via, et ratione, qua sunt
rerum scriptores legendi. lib. I. Praeceptorum coniugalium.
lib. I.*, Cracoviae, typis Andreae Petricovii, 1583.
- BUNDI
2006
Martin BUNDI: *Marcello Squarzialupi – Flüchtling und
Kosmopolit des 16. Jahrhunderts*, In: *Schweizerische Zeit-
schrift für Geschichte*, 56. (2006) 4. sz. 435–445.
- CAELIUS RHODIGINUS
1516
Lodovicus CAELIUS RHODIGINUS: *Sicuti antiquarum lec-
tionum commentarios concinnarat [...]*, Venetiis, in aedibus
Aldi et Andreae soceri, 1516.
- CARRILLO
1943
Carrillo Alfonz jezsuita-átya levelezése és iratai (1591–1618),
II, kiad. VERESS Endre, Budapest, Magyar Tudományos

Akadémia, 1943. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria, 41.)

CHONIATES
1557

Nicetas ACOMINATUS CHONIATES: *LXXXVI annorum historia, videlicet ab anno restitutae Salutis circiter MCXVII, in quo Zonaras desinit, usque ad annum MCCIII, Libris XIX descripta*, Basileae, apud Ioannem Oporinum, 1557.

COLLENTIO
1539

Pandolpho COLLENTIO: *Compendio delle historie del Regno di Napoli*, Vineggia, Michele Tramezino, 1539.

CORIUS
1503

Bernardinus CORIUS: *Patria historia*, Mediolani, apud Alexandrum Minutianum, 1503.

DEDEK CRESCENS
1894

[DEDEK CRESCENS Lajos]: *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis. Tomus II. Pars II. Catalogus litterarum originalium ac collectionis Hevenessianae et Prayanae*, Budapestini, typis typographiae Universitatis Reg. Scient., 1894.

DEDEK CRESCENS
1907

[DEDEK CRESCENS Lajos]: *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis. Tomus II. Pars III. Catalogus collectionis Kaprinayanae et supplementa*, Budapestini, typis typographiae Universitatis Reg. Scient., 1907.

DÉZSI
1900

DÉZSI Lajos: *Adatok Brutus János Mihály történetíró életéhez. Levelei a leydeni egyetemi könyvtárban*, In: *Irodalomtörténeti közlemények*, 10. (1900) 4. sz. 480–483.

ERASMUS
1528

Desiderius ERASMUS: *De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione Dialogus. Eiusdem Dialogus, cui titulus, Ciceronianus, sive, De optimo genere dicendi. Cum aliis nonnullis, quorum nihil non est novum*, Lugduni, apud Sebastianum Gryphium, 1528.

ERASMUS
1998

Desiderius ERASMUS ROTERODAMUS: *Opera omnia recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata. Ordinis secundi tomus secundus*, ed. M. L. VAN POLL-VAN DE LISDONK – M. CYTOWSKA, Amsterdam–Lausanne–New York–Oxford–Shannon–Tokyo, Elsevier, 1998.

- FABRITIUS
1879
FABRITIUS Károly: *Brutus János Mihály életéhez*, In: *Történelmi Társ*, 2. (1879) 2. sz. 337–352.
- KASZA–PETNEHÁZI
2023
KASZA Péter – PETNEHÁZI Gábor: *Gian Michele Bruto magyar történetei – A Rerum Ungaricarum libri szöveggyománya*, In: *Magyar Könyvszemle*, 139. (2023) 1. sz. 22–66.
- LIPSIUS
1589
Iustus LIPSIUS: *Ad libros politicorum breves notae*, Lugduni Batavorum, ex officina Plantiniana–apud Franciscum Raphelengium, 1589.
- LIPSIUS
2004
Justus LIPSIUS: *Politica. Six books of politics or political instruction*, ed. Jan WASZINK, Assen, Royal van Gorcum, 2004. (Bibliotheca Latinitatis Novae)
- MADONIA
1994
A. Gordon KINDER: *Alumbrados of the Kingdom of Toledo. Jacobus Acontius – Claudio MADONIA: Marcello Squarcialupi*, Baden-Baden–Bouxwiller, Éditions Valentin Koerner, 1994. (Bibliotheca Dissidentium, 16.)
- MAH
III
Monumenta antiquae Hungariae (1587–1592), III, ed. Ladislaus LUKÁCS, Romae, Institutum Historicum S. I., 1981. (Monumenta Historica Societatis Iesu, 121.)
- NAGY
2012
NAGY Gábor: *Megjegyzések a Zermegh-életrajzhoz*, In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, 17. (2012) 1. sz. 153–169.
- NEMESKÜRTY
1959
NEMESKÜRTY István: *Bornemisza Péter az ember és az író*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 4.)
- NIZOLIUS
1576
Nizolius sive Thesaurus Ciceronianus, Post Mar. Nizolii, Basilii Zanchi, et Caelii Secundi Curionis, nunquam satis laudatas operas, Per Marcellum Squarcialupum Plumbinensem, cum insigni Accessione, quam te sequens docebit pagina, digestus et illustratus, Basileae, ex officina Hervagiana, 1576.

- ODESCALCHI
1890 Szerémi /ODESCALCHI Artúr/: *A gróf Draskovich-család levéltárában talált XVII-ik századbeli feljegyzés*, In: *Magyar Történelmi Tár*, 3/13. (1890) 370–377.
- PÁLFFY
2008 PÁLFFY Géza: *Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2008.
- PÁLFFY–PERGER
1998 PÁLFFY Géza – Richard PERGER: *A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremlékei Bécsben (XVI–XVII. század)*, In: *Fons*, 5. (1998) 2. sz. 207–264.
- PETNEHÁZI
2012–2013 PETNEHÁZI Gábor: *Kovacsóczy Farkas kortörténeti feljegyzései (1563–1567)*, In: *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 10. (2012–2013) 57–94.
- PETNEHÁZI
2021a PETNEHÁZI Gábor: *Ellentétes narratívák fogságában. Gian Michele Bruto és a Rerum Ungaricarum libri*, In: *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*, szerk. BÉKÉS Enikő – KASZA Péter – KISS Farkas Gábor, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2021. (Convivia Neolatina Hungarica, 4.) 167–196.
- PETNEHÁZI
2021b PETNEHÁZI Gábor: *Brutus az olvasóhoz. A Rerum Ungaricarum libri trentói kéziratának bevezetése*, In: *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 19. (2021) 297–335.
- PETNEHÁZI
2023a PETNEHÁZI Gábor: *A bolygó humanista. Gian Michele Bruto Erdélybe érkezésének előtörténete*, In: *A latin nyelv a kora újkori Magyarország és Erdély kultúrájában és művelődésében*, szerk. BÉKÉS Enikő – KASZA Péter – MOLNÁR Dávid, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2023. (Convivia Neolatina Hungarica, 5.) 223–241.
- PETNEHÁZI
2023b PETNEHÁZI Gábor: „*Ut tantus thesaurus ex tenebris in lucem hominum prodeat*”. Szamosközy István és a Rerum Ungaricarum libri, In: *Certamen X. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*,

szerk. EGYED Emese – PAKÓ László – WEISZ Attila, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2023, 321–342.

POCIŪTĒ
2022

Dainora POCIŪTĒ: *Italian Physicians in Exile and the First Medical Book in Lithuania*, In: *Theatrum Libri. Book Printing, Reading and Dissemination in Early Modern Europe*, ed. Milda KVIŽIKIČIŪTĒ – Viktorija VAITKEVIČIŪTĒ, Vilnius, Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, 2022, 142–154.

PROCERUS
1567

Marcus PROCERUS: *Discussio ineptae defensionis cuiusdam Ioannis Baptistae Donati Lucensis editae, adversus D. Leon. Botallum Astensem Medicum Regium*, Parisiis, apud Ioannem Foucherium, 1567.

PURKIRCHER
1988

Georgius PURKIRCHER: *Opera quae supersunt omnia*, ed. Miloslaus OKÁL, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, 10.)

QUARANTA
2018

Alessandra QUARANTA: *Difficoltà e speranze nell'esilio «religionis causa» di Marcello Squarzialupi da Piombino (1538–1592)*, In: *Rivista di storia del cristianesimo*, 15. (2018) 1. sz. 107–128.

SCHULEK
1939

SCHULEK Tibor: *Bornemisza Péter. 1535–1584. A XVI. századi magyar művelődés és lelkiség történetéből*, Sopron–Budapest–Győr, Keresztény Igazság, 1939.

SIMONIUS
1584

Simon SIMONIUS: *Commentariola medica et physica ad aliquot scripta. Cuiusdam Camillomarcelli Squarzialupi Plumbinensis, nunc Medicum agentis in Transilvania*, Vilnae, per Iohannem Kartzanum, 1584.

SIMONIUS
1585

Simon SIMONIUS: *Simonius supplex ad Imcomparabilem (!) virum, praeclarissimisque suis facinoribus, de universa Reipub. literaria egregie meritum, Marcellocamillum quendam, Squarzialupum Thuscum Plumbinensem triumphantem*, Cracoviae, Alexius Rodecius, 1585.

TOLDY
1863

TOLDY Ferencz: *Brutus élete és munkái. Bevezetésül*, In: *Brutus János Mihály magyar királyi történetíró magyar his-*

- tóriája 1490–1552. *Első kötet. II. Ulászló király országlata*, szerk. TOLDY Ferencz, Pest, Eggenberger Ferdinánd, 1863. (Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum, 12.) v–lxxxiv.
- TOMKÓ
kézirat
- VERANCSICS
1870
- VERESS
1929
- WINKELBAUER
2003
- WINDISCH
1791
- TOMKÓ Zoltán: *A Zermegh-mű datálásának, keletkezésének és kiadásának kérdése. I. rész*, kézirat.
- Verancsics Antal összes munkái. *Kilenczedik kötet. Vegyes levelek. (1563–1569)*, szerk. SZALAY László – WENZEL Gusztáv, Pest, Eggenberger Ferdinánd, 1870. (Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum, 20.)
- Andrea VERESS: *Il veneziano Giovanni Michele Bruto e la sua storia d'Ungheria*, In: *Archivio Veneto*, 6. (1929) 148–178.
- Thomas WINKELBAUER: *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. Teil I*, Wien, Ueberreuter, 2003. (Österreichische Geschichte, 1522–1699)
- Karl Gottlieb VON WINDISCH: *Beytrag zur Geschichte des Johann Michael Brutus*, In: Karl Gottlieb VON WINDISCH: *Neues Ungarisches Magazin, oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft, und der dahin einschlagenden Literatur. Erster Band*, Preßburg–Wien, im Verlage der Schauffischen Kunsthandlung und bey Ignaz Alberti, 1791, 274–295.

Magyar rabok portréi a 16–18. századi Isztambulból

Az oszmán–magyar kutatásokban számos alkalommal találkozhatunk olyan írásokkal, melyek a harcokban fogságba esett, vagy akár az otthonaikból elhurcolt személyekről, a foglyok kereskedelméről, a velük való bánásmódról, illetve a lehetséges kiváltásukról szólnak. Ezen tanulmányok által lehetőségünk van bepillantást nyerni egy idegen hatalom fogságába került rabszolga kiszolgáltatott, gyötrelmekkel teli életének bizonyos részleteibe. Az emberi kíváncsiság azonban arra ösztönöz minket, hogy megpróbáljuk minél pontosabban elképzelni, milyen lehetett egy korabeli magyar ember, aki idegen földön rabként kényszerült élni.

Az oszmán rabságba esett foglyokról alkotott képünket kicsit teljesebbé tehetjük, ha megismerjük kinézetüket, arcukat, hajviseletüket, ruházatukat. A rabszolgák külsejét megismerhetjük fogvatartóik, gazdáik leírásaiból. Vajon ők mit tartottak fontosnak feljegyezni egy emberről, milyen portrék rajzolódnak ki ezekből a személyleírásokból?

Ebben a tanulmányban az isztambuli kádi protokollumokra¹ támaszkodva követtem nyomon a 16–18. századi magyar rabok személyleírásait. A kádi protokollumokra tartalmukból eredően számos kutató elsődleges forrásként tekint, mivel ezek lehetővé teszik a többnemzetű és -vallású Oszmán Birodalom alattvalói mindennapi életének nyomon követését, bírósági pereinek vizsgálatát. A protokollumok ezenkívül kiváló gazdasági, társadalmi, politikai, vállalkozási és katonai stratégiai ismeretanyagot is nyújtanak. Ez annak köszönhető, hogy a kádi hatásköre igen széles volt, az itt feldolgozott dokumentumoknál pedig a közjegyző szerepét töltötte be.

Számos jegyzőkönyvben a rabok életrajzáról is részletes információkhoz juthatunk. Az isztambuli kádi protokollumokat általában a mecsetek raktáraiban vagy a kádik házában őrizték. Ez a tárolási módszer nem kedvezett az iratok fennmaradásának. Egyrészt minden kádiváltáskor át kellett szállítani az új kádi házába az összes iratot, ami sokszor a dokumentumok megtizedelésével járt. Másrészt a gyakori tüzesetek is jelentős veszteséget okoztak. A fennmaradt iratok számbavétele és egy helyre szállítása 1891-ben

---

¹ Isztambulban négy fő, egymástól független kádi terület működött: Isztambul (azaz a történelmi félsziget), Galata, Üsküdar és Eyüp. Az utóbbi *bilâd-i selâse* néven is ismert, ami három területet jelent. E tanulmányban ezeken a területeken működő tíz bíróság különböző jegyzőkönyveit használtam forrásként, többek között az Üsküdar, Rumeli Sadaret, Isztambul (történelmi félsziget), Hasköy, Galata, Eyüp, Balat és Beşiktaş bíróságainak jegyzőkönyveit. İPŞIRLI, 2001, 305. A részletekért, amelyek magyar nyelven is elérhetőek, lásd ORTAYLI, 2019, 95–105.

történt, II. Abdulhamid szultán uralkodása idején, amikor megalakult Isztambulban a Kádi Protokollumok Levéltára, amely közel tízezer iratot tartalmazott.²

A fent említett protokollumokat különböző kutatók kezdték átírni és publikálni. Az első nagy méretű gyűjtemény 2012-ben jött létre az İslam Arařtırmaları Merkezi (İslam Kutatási Központ) és az İstanbul 2010 Avrupa Kültür Bařkenti Ajansı (İsztambul 2010 Európa Kulturális Fővárosa Ügynökség) közreműködésével, egy projekt keretében, melynek során kötetenként 10-10 év protokollumait feldolgozva negyven kötet készült el az eredeti kéziratok átírásával. A projekt folytatásában 2019-ben, az İstanbul Büyükşehir Belediyesi A.Ş. (İsztambuli Fővárosi Önkormányzat Zrt.) és a Medipol Eyyetem Jogtudományi Kar közreműködésével további hatvankötetnyi anyagot közöltek.³

Ez a tanulmány a száz kötet anyagából kialakított internetes adatbázisban található protokollumok anyagából merít.⁴ Mivel az adatbázisban az eredeti dokumentumok fényképei is szerepelnek az átírások mellett, lehetőségem volt azok hitelességének ellenőrzésére is. A nyers átírásokra támaszkodó kutatásom során több mint háromszáz magyar rabról találtam bírósági bejegyzést. A jelen közlemény céljára végül a protokollumokból 1516-tól 1704-ig terjedő időszakból 80 rabot válogattam ki. A válogatásba olyan személyeket vettem bele, akiknek esetében a személyleírás részletes, statisztikai adatok bemutatása nem volt célom.

A protokollumokban található magyar rabok, néhány kivételtől eltekintve, muszlim nevet viselnek. Ez arra utal, hogy sok esetben ezek a magyarok a rabságuk során, a jobb bánásmód reményében áttértek az iszlám hitre. Az áttért rabnak a felszabadításra is nagyobb esélye volt, így ez lehetett az egyik motiváció az áttérésre.

Vezetéknév hiányában abban az időben az embereket az apjuk nevének említésével különböztették meg. A rabok nevének leírásaiban emiatt gyakran szerepel az Abdullah (Isten szolgája) fia vagy leánya megnevezés, ami a nem muszlimok áttérése esetén megszokott dolog volt, hiszen nem muszlim nevet nem lehetett feltüntetni egy muszlim apjaként. Ezeket az Abdullah fia/leánya nevet a forrásközleményben nem szerepeltettem. Pusztán a nevük alapján nem tudható a jegyzőkönyvbe vett rab eredeti nemzetisége. A személyleírások mellett azonban lejegyezték a személy származását is. A protokollumokból ez alapján válogattam ki a magyar személyeket. A magyar származás meghatározását az alábbi példával szemléltetem.

„İsztambulban az elhunyt Szelim szultán kán – az Ūristen oldozza fel a bűnei alól – mecsetje környékén lakozó, a ragyogó és nagyra becsült tanítómesterek köző tartozó Ahmed efendi fia Musztafa efendi a bíróságra jött, és a közép magas termetű, nyitott szemöldökű, zöldebarna szemű, világosbarna bajszú, magyar származású, muszlim népből való Abdullah fia Juszufról ezeket mondta: énnekem a fent magyarázott Juszuf a rabságát elismerte, minekutána őt a vagyonomból és tulajdonomból elbocsátottam, és a szabad emberek társaságába eresztettem. Ennélfogva a fent magyarázott Juszuf mostantól szabad lett úgy,

² İřIK, 2015, 70.

³ Az isztambuli kádi protokollumok weboldala: <https://kadisicilleri.istanbul/> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 4.).

⁴ Az adatbázis weboldala: <https://kadisicilleri.istanbul/?kategori=defter> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 4.).

*mint más szabad emberek és nem maradt semmi hatalmam fölötte, csak emberi szívéllyesség. A bíróság a kérést fogadta és írásba foglalta.*⁵

A rabok jegyzőkönyvbe vételének okai igen sokfélék lehetnek.

A leggyakoribb ok a rab felszabadítása. A felszabadításnak többféle indoka lehet. Ezek jó példák arra, hogy láthassuk, mennyi alkalommal nyílt lehetőségük a raboknak a szabadságuk visszaszerzésére. A legáltalánosabb indok a rabnak „Isten kegyelméből” való felszabadítása a gazdája által. Az „Isten kegyelméből” való felszabadítás kapcsán jegyzőkönyvekben több alkalommal Mohamed prófétának egy hadiszára (mondására) hivatkoztak: *„Az az ember, aki felszabadít egy muszlim rabot, a magasságos Allah a szabadított rab testével fogja megvédeni a felszabadítója testét a pokol tüzétől.”*⁶

A következő indok a szerződés kötés a rab felszabadításáról, pénz vagy szolgálat ellenében. Ez a *mukatebe*, aminek birtokában a rabnak lehetősége nyílt arra, hogy a szabadságát megvásárolja pénzzel vagy természetbéli szolgálattal. *Mukatebe* kötése után a gazdának nem volt joga a szerződést megsérteni, és a rabját eladni vagy átadni másnak. Ha a szerződésben pénzzel való megváltás állt, a gazdának engednie kellett, hogy a rab a szabadejében a saját részére dolgozzon és így pénzt gyűjtsön.⁷

A harmadik indíték a rab felszabadítására a gazda erről szóló végrendeleti intézkedésének beiktatása. Ez a *tedbir*. A *tedbir* tanúsítja, hogy a gazda halála esetén a rab, a többi vagyontárggyal ellentétben, nem örökölheto, hanem szabadságát visszanyeri.⁸

Ha egy korábban felszabadított rab szabadságjogát megkérdőjelezték, a rab a kádihoz fordulhatott, aki a kezébe adott szabadságlevél (*itkname*) alapján vagy tanúkkal igazolva jegyzőkönyvbe foglalva tanúsította a személy szabad voltát.

A protokollumokban a másik leggyakoribb bejegyzés szokott rabok elfogásáról és gazdájukhoz való visszajuttatásukról szól. Ezekben az esetekben a személyleírás részletesebb, az elfogott személyek ruházatának leírásával is kiegészül.

Munkámmal szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a kádi protokollumok elemzésével, a személyleírások, ruházatábrázolások és különleges ismertetőjegyek (például sebhelyek vagy betegségek nyomai) vizsgálata révén betekintést nyerhetünk az átelt megpróbáltatások sokféleségébe. A jegyzőkönyvekből kiválogatott 80 magyar közönséges rab jegyzőkönyvi adatait az alábbi táblázatban foglaltam össze.

⁵ YILMAZ–KAHRIMAN, 2019, 321.

⁶ VILGENOĞLU, 2021, 3161.

⁷ Uo., 3165.

⁸ KURTOĞLU, 2021, 243–272.

Jegyzőkönyvbe vétel dátuma	Jegyzőkönyvbe vétel oka	Személy neve ⁹	Személy neme	Személy leírása	Ruházata
Üsküdar Bírósága 84. kádi protokollum¹⁰					
1000. redzseb hava első dekád (1591.04.13–22.)	Szökött rab elfogása	Sirmerd	Férfi	Zöldebarna birka szemű, ¹¹ összenőtt szemöldökű, csupasz képű, középmagas	Nemez süveg, bő ujjú köpönyeg, zöld galléros zubbony, fehér posztónadrág
1001. száfer hava első dekád (1592.11.07–16.)	Rab eladása	Güllale	Nő	Véres szemű, nyitott szemöldökű, középmagas	n. a.
Üsküdar Bírósága 56. kádi protokollum¹²					
991. rebijülevvel 16. (1583.04.09.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	Musztafa	Férfi	Ég szemű, ¹³ szőke szakállú	Arakijje sapka, ¹⁴ dolmány
991. rebijülevvel hava harmadik dekád (1583.04.14–23.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	Ahmed	Férfi	Ég szemű, szőke szakállú	Dolmány
Üsküdar Bírósága 26. kádi protokollum¹⁵					
971. muhárrem 1. (1563.08.21.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	n. a.	Férfi	Zöldebarna szemű, világosbarna szakállú, középmagas termetű	Nemez takke, ¹⁶ fakókék zubbony, posztónadrág, régi orosz köpönyeg és papucs

⁹ A rabok neveit a magyar kiejtési szabályok szerint írtam.

¹⁰ GÜNALAN, 2010a, 634, 497.

¹¹ A szövegben *koyun gözli*, nincs határozott jelentése, nagy kerek szeműt jelenthetett.

¹² KAZAN–YILDIZ, 2010, 86–87.

¹³ Eredeti szövegben *gök gözli*, azaz kék szemű.

¹⁴ Arakijje sapka: vékony gyapjúsüveg. Izzadságfogóként szolgált. KOÇU, 1967, 14.

¹⁵ GÜNALAN, 2010b, 420–421, 427.

¹⁶ Takke: vékony anyagból készült, fejre simuló fejfedő. Önállóan, vagy más vastagabb sapka alatt viselték. KOÇU, 1967, 220.

Jegyzőkönyvbe vétel dátuma	Jegyzőkönyvbe vétel oka		Személy neme	Személy leírása	Ruházata
971. rebijüláhir 2. (1563.11.19.)	Szökött rab elfogása	n. a.	Férfi	Sötét bőrű, ősz szakállú, alacsony termetű	Fehér posztókőpönyeg, fehér posztónadrág
Üsküdar Bírósága 9. kádi protokollum¹⁷					
940. zilhiddzse hava második dekád (1534.06.23.–07.02.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	Balaban	Férfi	Csupaszképű	Fekete nemez-süveg, szürke imbrozsi posztó ¹⁸ köpönyeg, posztósalvár, ¹⁹ saru
940. zilhiddzse 25. (1534.07.07.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	Ferhad	Férfi	Zöldezbarna szemű, búzaszín bőrű, ²⁰ orcáján van egy sebhely, magas termetű	Szürke posztókőpönyeg, sokszínű öv, régi posztósalvár, papucs
941. száfer hava második dekád (1534.08.22–31.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	Iszkender	Férfi	n. a.	Nemeztakke, fehér posztókőpönyeg
941. száfer 26. (1534.09.06.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	Juszuf	Férfi	Búzaszín bőrű, középmagas termetű	Sötétzöld színű arakijje sapka, régi köpönyeg, belső kaftán, világoskék színű szaloniki csuha ²¹
941. száfer 26. (1534.09.06.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	n. a.	Férfi	Zöldezbarna szemű, magas termetű	Sárga nemez-süveg, fehér sál, világoskék csuha, szattyánbőr papucs

¹⁷ YILDIZ, 2010, 421, 423, 130, 413, 414, 415, 409–410, 250, 358.

¹⁸ Imbroz szigete, mai nevén Gökçeada.

¹⁹ Salvár: bő, buggyos, bokánál összefogott nadrág. Legtöbbször posztóból, nőknél néha selyemből készült. KOÇU, 1967, 215.

²⁰ Az eredeti szövegben *gendüm-gün* szerepel, napbarnítottként értelmezhető.

²¹ Szaloniki híres takácsműhelyeiben készült csuha. Bővebben lásd KOLÇAK, 2008, 93–126.

Jegyzőkönyvbé vétel dátuma	Jegyzőkönyvbé vétel oka		Személy neme	Személy leírása	Ruházata
941. száfer 26. (1534.09.06.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	Haszan	Férfi	Szőke, középmagas termetű	Fehér takke, régi szürke posztó-köpönyeg, belső kaftán, papucs
941. ramazán hava harmadik dekád (1535.03.26.–04.04.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	Sirmerd	Férfi	Csupaszkepű, magas termetű	Piros nemezsüveg, fehér igriz ²² köpönyeg, papucs
942. muhárrem hava első dekád (1535.07.02–11.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása	Ahmed	Férfi	Erősen nyitott szemöldökű, magas termetű	n. a.
942. dzsemázijül-áhir 22. (1535.12.18.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	Juszuf	Férfi	Nyitott szemöldökű, világosbarna szakállú, középmagas termetű	Szórmetakke, régi posztó-köpönyeg, fehér posztózubony, saru
Üsküdar Bírósága 5. kádi protokollum²³					
934. zilhiddzse 15. (1528.08.31.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	n. a.	Férfi	Zöldesbarna szemű, nyitott szemöldökű, vöröses bőrű, középmagas termetű	Vörös takke, posztómellény, fehér ing, saru
935. rebijülevvel 1. (1528.11.13.)	Rab eladása	n. a.	Férfi	Ég szemű, szőke, magas termetű	Nemezsüveg, régi sötétzöld színű csuha kaftán, régi posztómellény, régi szattyánbőr papucs

²² Az eredeti szövegben *ağriz* szerepel. Pach Zsigmond Pál szerint a latin *griseus* szó *gris* tövének arab írásmódja, jelentése szürkeposztó. PACH, 1997, 16–17.

²³ DAĞDAŞ–BERKTAŞ, 2010, 308–309, 284.

Jegyzőkönyvbe vétel dátuma	Jegyzőkönyvbe vétel oka		Személy neme	Személy leírása	Ruházata
935. rebijülevvel 1. (1528.11.13.)	Rab eladása	n. a.	Férfi	Birka szemű, szőke, csupasz-képű, magas termetű	Nemezsüveg, rövid köpönyeg, régi szattyánbőr papucs
Üsküdar Bírósága 1. kádi protokollum²⁴					
922. zilkáde 16. (1516.12.11.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	n. a.	Férfi	Ég szemű, nyitott szemöldökű, szőke szakállú, közép-magas termetű	Kék nemezsüveg, igriz posztómellény, fehér posztóköpönyeg
Rumeli Sadaret Bírósága 161. kádi protokollum²⁵					
1116. rebijüláhir 12. (1704.08.14.)	Rab felszabadítása	Juszuf	Férfi	Nyitott szemöldökű, világosbarna bajuszú, közép-magas termetű	n. a.
1116. rebijüláhir 15. (1704.08.17.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Ali	Férfi	Zöldebarna szemű, fekete bajuszú, magas termetű	n. a.
1116. sában 3. (1704.12.01.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Haszan Ivaz	Férfi	Zöldebarna szemű, világosbarna szakállú, magas termetű	n. a.
İstanbul Bírósága 191. kádi protokollum²⁶					
1000. dzsemázijülevvel hava második dekad (1592.02.24–03.04.)	Végrendelet beiktatása a rab szabadulásáról gazdája halála esetén	Szulejman	Férfi	Zöldebarna szemű, nyitott szemöldökű, szőke, még nem serkent bajszú fiatalember	n. a.

²⁴ AYDIN–TAK, 2008, 245.

²⁵ YILMAZ–KAHRIMAN, 2019, 321, 320, 526.

²⁶ YILMAZ, 2019b, 255, 273–274, 365, 342–343, 149, 421–422, 213.

Jegyzőkönyvbe vétel dátuma	Jegyzőkönyvbe vétel oka		Személy neme	Személy leírása	Ruházata
1000. dzsemázi-júláhir hava első dekád (1592.03.15–24.)	Végrendelet beiktatása a rab szabadulásáról gazdája halála esetén	Saban	Férfi	Zöldebbarna szemű, nyitott szemöldökű, szőke szakállú, közepmagas termetű	n. a.
1005. dzsemázi-júláhir hava harmadik dekád (1597.02.09–17.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Hüszein	Férfi	Nyitott szemöldökű, zöldebbarna szemű, csupasz képű, sötét bőrű, fején és jobb kéz csuklóján sebhelyek vannak	n. a.
1005. redzseb 26. (1597.03.15.)	Végrendelet beiktatása a rab szabadulásáról gazdája halála esetén	Kajtasz	Férfi	Ég szemű, nyitott szemöldökű, szőke, homlokán van egy sebhely, közepmagas termetű	n. a.
1005. sevvál 4. (1597.05.21.)	Végrendelet beiktatása a rab szabadulásáról gazdája halála esetén	Ridvan	Férfi	Ég szemű, bal szemöldökén van egy sebhely, alacsony termetű	n. a.
1005. sevvál 9. (1597.05.26.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Ajni	Nő	Ég szemű, nyitott szemöldökű, szőke, magas termetű öregasszony	n. a.
1005. zilkáde 24. (1597.07.09.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Juszuf	Férfi	Zöldebbarna szemű, nyitott szemöldökű, orcáján van egy anyajegy, szőke, még nem serkent bajszerű fiatalember	n. a.

Jegyzőkönyvbe vétel dátuma	Jegyzőkönyvbe vétel oka		Személy neve	Személy leírása	Ruházata
Ístanbul Bírósága 10. kádi protokollum²⁷					
1072. sevvál 29. (1662.06.17.)	A rab átadása más gazdának	Juszuf	Férfi	Ég szemű, összenőtt szemöldökű, középmagas termetű, még nem serkent bajszú fiatalember	n. a.
1072. zilhidzse 20. (1662.08.06.)	A szerződés-kötés a rab felszabadításáról pénz vagy szolgálat ellenében	István fia János	Férfi	Birka zöldesbarna szemű, nyitott szemöldökű, világosbarna szakállú, középmagas termetű	n. a.
Ístanbul Bírósága 18. kádi protokollum²⁸					
1087. muhárrem 23. (1676.04.07.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Ahmed	Férfi	Birka zöldesbarna szemű, nyitott szemöldökű, középmagas termetű	n. a.
1087. rebjüláhir 25. (1676.07.07.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Behzad	Nő	Borostyánbarna szemű, nyitott szemöldökű, foltos bőrű, középmagas termetű	n. a.
Ístanbul Bírósága 12. kádi protokollum²⁹					
1073. sevvál 17. (1663.05.25.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Dilaver	Férfi	Birka zöldesbarna szemű, jobb szeme sarkán van egy kés vágta sebhely, szőke, középmagas termetű	n. a.

²⁷ YILMAZ, 2019c, 638–639, 818.

²⁸ KAHRIMAN–RECEP–ATAY–KILIÇ–KARACA–EROL, 2010a, 68–69, 533.

²⁹ KAHRIMAN–RECEP–ATAY–KILIÇ–KARACA–EROL, 2010b, 190.

Jegyzőkönyvbé vétel dátuma	Jegyzőkönyvbé vétel oka		Személy neve	Személy leírása	Ruházata
Hasköy Bírósága 10. kádi protokollum³⁰					
1085. sevvál 16. (1675.01.13.)	A szerződés-kötés a rab felszabadításáról pénz vagy szolgálat ellenében	Dupar leánya Robana(?)	Nő	Nyitott szemöldökű, elülső foga hiányzik, közép magas termetű	n. a.
İstanbul Bírósága 3. kádi protokollum³¹					
1027. rebijülevvel 1. (1618.02.26.)	Rab felszabadítása İsten kegyelméből	Dilaver	Férfi	Nagy szemű, összenőtt szemöldökű, sötét bőrű, magas termetű	n. a.
1027. rebijülevvel 1. (1618.02.26.)	Rab felszabadítása İsten kegyelméből	Badiszaba	Nő	Zölde sbarna szemű, nyitott szemöldökű, sötét bőrű, magas termetű	n. a.
1027. dzsemázijülevvel 20. (1618.05.15.)	Rab felszabadítása İsten kegyelméből	Jaszemin	Nő	Nyitott szemöldökű, nyaka bal oldalán van egy sebhely, közép magas termetű	n. a.
1027. sában 23. (1618.08.15.)	Rab felszabadítása İsten kegyelméből	Ali	Férfi	Nagy fekete szemű, nyitott szemöldökű, sötét bőrű, fején van egy égési sebhely, közép magas termetű	n. a.
1027. sevvál 11. (1618.10.01.)	Rab felszabadítása İsten kegyelméből	Szafije	Nő	Zölde sbarna szemű, nyitott szemöldökű, sötét bőrű, közép magas termetű	n. a.

³⁰ ÖZCAN, 2011, 41.

³¹ KAHRIMAN-RECEP-ATAY-KILIÇ-KARACA-EROL, 2010c, 97, 154, 247, 423-424, 455-456.

Jegyzőkönyvbe vétel dátuma	Jegyzőkönyvbe vétel oka		Személy neve	Személy leírása	Ruházata
Haskő Bírósága 3. kádi protokollum³²					
1031. rebijüláhir hava harmadik dekád (1622.03.05–13.)	Rab felszabadítása	Katalin	Nő	Zöldebarna szemű, nyitott szemöldökű, fehér bőrű, alacsony termetű	n. a.
Galata Bírósága 90. kádi protokollum³³					
1074. muhárrem 18. (1663.08.22.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Zamane	Nő	Fekete szemű, sötét bőrű, magas termetű	n. a.
Galata Bírósága 37. kádi protokollum³⁴					
1023. dzsemázijülevvel hava második dekád (1614.06.19–28.)	Rab felszabadítása rossz testi állapota miatt	Luka	Férfi	Zöldebarna szemű, nyitott szemöldökű, szőke, arca jobb oldalán van egy sebhely, magas termetű	n. a.
1023. dzsemázijülevvel hava második dekád (1614.06.19–28.)	Rab felszabadítása rossz testi állapota miatt	Mátyás	Férfi	Zöldebarna szemű, nyitott szemöldökű, szőke, fehér szakállú, bal bokáján van egy sebhely, magas termetű	n. a.
1023. dzsemázijülevvel hava második dekád (1614.06.19–28.)	Rab felszabadítása rossz testi állapota miatt	János	Férfi	Ég szemű, nyitott szemöldökű, búzaszín bőrű, magas termetű	n. a.
1023. dzsemázijülevvel hava második dekád (1614.06.19–28.)	Rab felszabadítása rossz testi állapota miatt	Jorgi	Férfi	Zöldebarna szemű, nyitott szemöldökű, búzaszín bőrű, jobb lába rokkant, magas termetű	n. a.

³² YILMAZ, 2019d, 114.

³³ RECEP–KAHRIMAN, 2012, 402–403.

³⁴ EROL–KARACA, 2012, 78–79.

Jegyzőkönyvbe vétel dátuma	Jegyzőkönyvbe vétel oka		Személy neme	Személy leírása	Ruházata
Galata Bírósága 32. kádi protokollum³⁵					
1015. zilhiddzse hava első dekád (1607.03.30–04.08.)	Tanúsítás korábban felszabadult rab szabadság-jogáról	Nazenin	Nő	Zöldebarna szemű, nyitott szemöldökű, álla közepén van egy indiai anyajegy, magas termetű	n. a.
1016. muhárrem hava első dekád (1607.04.28–05.07.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Szervinaz	Nő	Nagy szemű, nyitott szemöldökű, sötét bőrű, közép magas termetű	n. a.
1016. muhárrem 25. (1607.05.22.)	A szerződés-kötés a rab felszabadításáról pénz vagy szolgálat ellenében	Melekszima	Nő	Zöldebarna szemű, nyitott szemöldökű, szőke, bal kezén van egy sebhely, közép magas termetű	n. a.
1016. muhárrem 25. (1607.05.22.)	A szerződés-kötés a rab felszabadításáról pénz vagy szolgálat ellenében	Oszmán	Férfi	Zöldebarna szemű, nyitott szemöldökű, jobb szemöldökén van egy sebhely, közép magas termetű, még nem serkent bajszú fiatal ember	n. a.
1016. száfer hava harmadik dekád (1607.06.17–25.)	Tanúsítás korábban felszabadult rab szabadságjogáról	Musztafa	Férfi	Nyitott szemöldökű, szőke, bal fülcimpája vágott, bal orcáján van egy sebhely, nagyon magas termetű	n. a.

³⁵ AKMAN, 2012, 98, 125, 131, 135, 142–143, 158, 181, 182.

Jegyzőkönyvbe vétel dátuma	Jegyzőkönyvbe vétel oka		Személy neme	Személy leírása	Ruházata
1016. rebijülevvel hava második dekád (1607.06.25)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Zemane	Nő	Zöldesbarna szemű, nyitott szemöldökű, vörös hajú, középmagas termetű	n. a.
1016. dzsemázijülevvel 20. (1607.09.12.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Ridvan	Férfi	Zöldesbarna szemű, nyitott szemöldökű, fehér bőrű, bal kezén handzsár okozta sebhely van, magas termetű	n. a.
1016. dzsemázijüláhir 20. (1607.10.12.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Pervane	Férfi	Zöldesbarna szemű, nyitott szemöldökű, szemöldökén van egy sebhely, fehér bőrű, magas termetű	n. a.
Galata Bírósága 20. kádi protokollum³⁶					
1006. redzseb hava harmadik dekád (1598.02.27–03.08.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Hidajet	Nő	Fekete szemű, nyitott szemöldökű, sötét bőrű, magas termetű	n. a.
1006. sevvál hava második dekád (1598.05.17–26.)	Végrendelet beiktatása a rab szabadulásáról gazdája halála esetén	Gülsen	Nő	Fekete szemű, összenőtt szemöldökű, sötét bőrű, fején kopasz folt van, középmagas termetű	n. a.

³⁶ AKMAN–GEDIKLI, 2012, 238, 293–294, 346–347, 383, 425.

Jegyzőkönyvbe vétel dátuma	Jegyzőkönyvbe vétel oka		Személy neme	Személy leírása	Ruházata
1006. sevvál hava második dekád (1598.05.17–26.)	Végrendelet beiktatása a rab szabadulásáról gazdája halála esetén	Eszma	Nő	Zöldebarna szemű, nyitott szemöldökű, jobb szemöldökén van egy sebhely, szőke	n. a.
1006. zilhidzse hava második dekád (1598.07.15–24.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Petró(?)	Férfi	Nyitott szemöldökű, jobb szemében fehér folt van, bal kezén van egy sebhely, magas termetű	n. a.
1007. száfer 8. (1598.09.10.)	Végrendelet beiktatása a rab szabadulásáról gazdája halála esetén	Gemici Petró(?)	Férfi	Ég szemű, nyitott szemöldökű, szőke, bal kezén van egy sebhely, középmagas termetű	n. a.
1007. dzsemázijülevvel hava első dekád (1598.11.30–12.09.)	Végrendelet beiktatása a rab szabadulásáról gazdája halála esetén	Rukije	Nő	Fekete szemű, nyitott szemöldökű, sötét bőrű, gyermekleány	n. a.
Galata Bírósága 15. kádi protokollum³⁷					
998. rebijülevvel hava első dekád (1590.01.08–17.)	Tanúsítás korábban felszabadult rab szabadságjogáról	Perviz	Férfi	Összenőtt szemöldökű, nyakán és bal kéz mutatóujján sebhely van, magas termetű	n. a.
998. rebijülevvel hava második dekád (1590.01.18–27.)	Rab felszabadítása	Szervinaz	Nő	Zöldebarna szemű, nyitott szemöldökű, nyakán van egy sebhely, magas termetű	n. a.

³⁷ GÜNALAN–MERT, 2012, 154–155, 249–250.

Jegyzőkönyvbe vétel dátuma	Jegyzőkönyvbe vétel oka		Személy neme	Személy leírása	Ruházata
999. sában második dekád (1591.06.04–13.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Sirmerd	Férfi	Ég szemű, nyitott szemöldökű, szőke, borostás képű, bal halántékán fekete anyajegy van, magas termetű	n. a.
Galata Bírósága 7. kádi protokollum³⁸					
985. dzsemázijü-levvel hava harmadik dekád (1577.08.06–15.)	Végrendelet beiktatása a rab szabadulásáról gazdája halála esetén	Szervinaz	Nő	Nagy fekete szemű, nyitott szemöldökű, fehér bőrű, arcán van egy anyajegy, középmagas termetű	n. a.
Galata Bírósága 5. Kádi Protokollum³⁹					
983. rebijüláhir hava első dekád (1575.07.10–19.)	A szerződés-kötés a rab felszabadításáról pénz vagy szolgálat ellenében	Semail	Nő	Nagy fekete szemű, összenőtt szemöldökű, sápadt fehér arcú, búzaszín bőrű, álla bal oldalán van egy sebhely, középmagas termetű	n. a.
983. zilkáde 16. (1576.02.16.)	A szerződés-kötés a rab felszabadításáról pénz vagy szolgálat ellenében	Memi	Férfi	Félszemű, magas termetű	n. a.

³⁸ AKMAN–GEDIKLI, 2011, 55–56.

³⁹ AKMAN, 2011a, 46–47, 147, 158–159.

Jegyzőkönyvbévétel dátuma	Jegyzőkönyvbévétel oka		Személy neme	Személy leírása	Ruházata
983. zilhiddzse 8. (1576.03.09.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Davud	Férfi	Zöldebarna szemű, nyitott szemöldökű, fehér bőrű, szőke, arca jobb oldalán van egy sebhely, közép magas termetű	n. a.
Eyüp Bírósága 74. kádi protokollum⁴⁰					
1072. redzseb 17. (1662.03.08.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	Mülajim	Nő	Zöldebarna szemű, rövid orrú, első fogai hiányoznak, közép magas termetű, nem tud törökül	n. a.
Eyüp Bírósága 49. kádi protokollum⁴¹					
1054. rebijüláhir 2. (1644.06.08.)	Végrendelet beiktatása a rab szabadulásáról gazdája halála esetén	Hüszein	Férfi	Szőke, jobb keze ujjain sebhelyek vannak, közép magas termetű, még nem serkent bajszerű fiatalember	n. a.
Beşiktaş Bírósága 2. kádi protokollum⁴²					
967. zilkáde 8. (1560.07.31.)	A szerződés kötés a rab felszabadításáról pénz vagy szolgálat ellenében	Iszkender	Férfi	Ég szemű, nyitott szemöldökű, sötét bőrű, jobb kezén van egy sebhely, közép magas termetű	n. a.

⁴⁰ KAHRIMAN–RECEP–ATAY–KILIÇ–KARACA–EROL, 2011, 79.

⁴¹ ADIGÜZEL–TRABZONLU, 2011, 103.

⁴² YILMAZ, 2019a, 247, 257.

Jegyzőkönyvbe vétel dátuma	Jegyzőkönyvbe vétel oka		Személy neme	Személy leírása	Ruházata
968. redzseb hava harmadik dekád (1561.04.07–16.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Devlet	Nő	Sziürkéskek szemű, nyitott szemöldökű, búzaszín bőrű, középmagas termetű	n. a.
Balat Bírósága 2. kádi protokollum⁴³					
970. redzseb 1. (1563.02.24.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Kejvan	Férfi	Nyitott szemöldökű, sötét bőrű, homlokán és bal orcáján fül közelében sebhelyek vannak, középmagas termetű	n. a.
970. sában hava első dekád (1563.03.26.–04.04.)	Végrendelet beiktatása a rab szabadulásáról gazdája halála esetén	Dilaver	Férfi	Fekete szemű, nyitott szemöldökű, fehér bőrű, középmagas termetű	n. a.
970. sevvál 17. (1563.06.09.)	Végrendelet beiktatása a rab szabadulásáról gazdája halála esetén	Kejvan	Férfi	Ég szemű, nyitott szemöldökű, jobb szemöldökén van egy anyajegy, búzaszín bőrű, magas termetű	n. a.
970. sevvál 17. (1563.06.09.)	Végrendelet beiktatása a rab szabadulásáról gazdája halála esetén	Behmen	Férfi	Zöldebarna szemű, nyitott szemöldökű, fején sebhely van, búzaszín bőrű, magas termetű	n. a.

⁴³ AKMAN, 2011b, 114, 135–136, 193–194, 197, 209–210, 214, 219, 279.

Jegyzőkönyvbé vétel dátuma	Jegyzőkönyvbé vétel oka		Személy neme	Személy leírása	Ruházata
970. sevvál hava második dekád (1563.06.03–12.)	Végrendelet beiktatása a rab szabadulásáról gazdája halála esetén	Gülsah	Nő	Nagy szemű, nyitott szemöldökű, szőke, magas termetű	n. a.
970. sevvál hava második dekád (1563.06.03–12.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Hüszein	Férfi	Birka szemű, összenőtt szemöldökű, közép magas termetű, fő-kenyérpék	n. a.
970. sevvál hava harmadik dekád (1563.06.13–21.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Bali	Férfi	Zöldesbarna szemű, nyitott szemöldökű, jobb orcáján van sebhely, közép magas termetű, főistálló mester	n. a.
970. zilkáde hava első dekád (1563.06.22.–07.01.)	Elfogott szökött rab vissza-szolgáltatása gazdájának	Hüszein	Férfi	Zöldesbarna szemű, nyitott szemöldökű, bal keze kisujján van egy sebhely, magas termetű	n. a.
970. zilkáde 13. (1563.07.04.)	Rab felszabadítása Isten kegyelméből	Ferruh	Férfi	Zöldesbarna szemű, nyitott szemöldökű, szőke, mellén sebhely van, közép magas termetű	n. a.

Rövidítések és irodalomjegyzék

ADIGÜZEL–TRABZONLU

2011

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054/M. 1644), összeállították Ayşe Seyyide ADIGÜZEL – Zeynep TRABZONLU, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011.

AKMAN

2011a

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 983-984 M. 1575-1576), összeállította Mehmet AKMAN, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011.

AKMAN

2011b

İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1563), összeállította Mehmet AKMAN, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011.

AKMAN

2012

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (H. 1015-1016/M. 1606-1607), összeállította Mehmet AKMAN, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012.

AKMAN–GEDIKLI

2011

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil (H. 985-986/M.1577-1578), összeállították Mehmet AKMAN – Fethi GEDIKLI, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011.

AKMAN–GEDIKLI

2012

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1005-1007/M. 1596-1599), összeállították Mehmet AKMAN – Fethi GEDIKLI, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012.

AYDIN–TAK

2008

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927/M. 1513-1521), összeállították Bilgin AYDIN – Ekrem TAK, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2008.

DAĞDAŞ–BERKTAŞ

2010

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 930-936/M. 1524-1530), összeállították Yasemin DAĞDAŞ – Zeynep BERKTAŞ, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010.

EROL–KARACA
2012

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (H. 1022-1024/M. 1613-1615), össeállitották Rasim EROL – Yılmaz KARACA, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012.

GÜNALAN
2010a

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000/M. 1590-1591), össeállitotta Rıfat GÜNALAN, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010.

GÜNALAN
2010b

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1562-1563), össeállitotta Rıfat GÜNALAN, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010.

GÜNALAN–MERT
2012

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981-1000/M. 1573-1591), össeállitották Rıfat GÜNALAN – Talip MERT, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012.

IŞIK
2015

Ayhan IŞIK: *Şer'yye Sicilleri Arşivi*, In: *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 24. (2015) 70–76.

İPŞIRLI
2001

Mehmet İPŞIRLI: *İstanbul Kadılığı*, In: *İslâm Ansiklopedisi*, 23. Cilt. (2001) 305–307.

KAHRIMAN–RECEP–ATAY–KILIÇ–KARACA–EROL
2010a

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676), össeállitották Salih KAHRIMAN – Fuat RECEP – Sabri ATAY – Hüseyin KILIÇ – Yılmaz KARACA – Rasim EROL, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010.

KAHRIMAN–RECEP–ATAY–KILIÇ–KARACA–EROL
2010b

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664), össeállitották Salih KAHRIMAN – Fuat RECEP – Sabri ATAY – Hüseyin KILIÇ – Yılmaz KARACA – Rasim EROL, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010.

- KAHRIMAN–RECEP–ATAY–KILIÇ–KARACA–EROL
2010c *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027/M. 1618)*, össeállították Salih KAHRIMAN – Fuat RECEP – Sabri ATAY – Hüseyin KILIÇ – Yılmaz KARACA – Rasim EROL, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010.
- KAHRIMAN–RECEP–ATAY–KILIÇ–KARACA–EROL
2011 *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/M. 1661-1662)*, össeállították Salih KAHRIMAN – Fuat RECEP – Sabri ATAY – Hüseyin KILIÇ – Yılmaz KARACA – Rasim EROL, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011.
- KAZAN–YILDIZ
2010 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 990-991/M.1582-1583)*, össeállították Hilal KAZAN – Kenan YILDIZ, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010.
- KOÇU
1967 Reşad Ekrem KOÇU: *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, Başnur Matbaası, 1967.
- KOLÇAK
2008 Özgür KOLÇAK: *Selanik Yünlü Dokumacılığının Tarihsel Gelişimi (1500-1620): Yeni Bulgular Işığında Genel Bir Değerlendirme*, In: *Osmanlı Araştırmaları*, 31. (2008) 93–126.
- KURTOĞLU
2021 Yasemin KURTOĞLU: *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Erme Yolu Olarak Tedbir*, In: *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2. (2021) 241–276.
- ORTAYLI
2019 İlber ORTAYLI: *İsztambuli történetek*, Budapest, Napkút Kiadó, 2019.
- ÖZCAN
2011 *İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1085-1090/M. 1674-1679)*, össeállította Tahsin ÖZCAN, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011.
- PACH
1997 PACH Zsigmond Pál: *Aba, kebe, igriz. Posztófajták a bódoltsági török vámnaplókban*, In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 1–19.

RECEP-KAHRIMAN
2012

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663), össeállították Fuat RECEP – Salih KAHRIMAN, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012.

VILGENOĞLU
2021

Hacer VILGENOĞLU: *Kadı Sicilleri Işığında 1629-1631 Yıllarında Ruha, Bursa Ve Ankara Şehirlerinde Köleler ve Cârîyeler*, In: *Journal of History School*, 54. (2021) 3142–3186.

YILDIZ
2010

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942/M. 1534-1536), össeállította Kenan YILDIZ, İstanbul, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010.

YILMAZ
2019a

İstanbul Kadı Sicilleri 42 Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968/M. 1558-1561), szerk. Coşkun YILMAZ, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

YILMAZ
2019b

İstanbul Kadı Sicilleri 44 İstanbul Mahkemesi 191 Numaralı Sicil (H. 1000-1027/M. 1591-1617), szerk. Coşkun YILMAZ, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

YILMAZ
2019c

İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/M. 1661-1663), szerk. Coşkun YILMAZ, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

YILMAZ
2019d

İstanbul Kadı Sicilleri 52 Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081/M. 1615-1670), szerk. Coşkun YILMAZ, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

YILMAZ-KAHRIMAN
2019

İstanbul Kadı Sicilleri 59 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H. 1115-1116/M. 1704), össeállították Coşkun YILMAZ – Salih KAHRIMAN, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

Petneházi Gábor

„Bécsi tanácskozás és pápistai végezés az magyar nemzet ellen”
(1624)

A 17. század első fele, különösen a Bocskai-felkeléstől kezdődő és nagyjából Bethlen Gábor uralkodásával záruló időszak a kora újkori magyar politikai irodalom egyik legjobban dokumentált és látszólag könnyen kutatható korszaka.¹ A fennmaradt szövegegyanyag, bár politikai bölcséletet csak nyomokban tartalmaz,² a megelőző század részben még teológiai, történeti vagy jogi szövegeiben rejtőzködő,³ részben pedig szinte nyom nélkül eltűnt politikai irodalmához képest,⁴ valóban hatalmas mennyiségi ugrást jelent. Az alapvetően propagandisztikus szövegek objektív és maradéktalan vizsgálata azonban szinte máig nehézségekbe ütközik. Ennek áttételes oka a korszak állandósult emlékezetpolitikai kitérte: Bocskai és Bethlen alakja ugyanis szinte azonnal, már a 17. században afféle ikonná és ércszoborrá merevedett a kuruc hagyományban, majd a 19–20. század nacionalista és függetlenségpárti diskurzusában is olyan viszonyítási ponttá vált, amelyet a politikai rezsimék sűrű változásainak fokozottan kitért történettudomány is folyamatosan re-interpretálni és újraakartalmazni kényszerült.⁵ Az objektív vizsgálatot nehezítő másik, konkrét ok az előbbiből következik: a korai kanonizáció és a hagyomány állandó, politikai újraértelmezése a tulajdonképpeni szövegeket, olykor szerzőikkel együtt, sokszor teljesen elfedték. A jelenlegi kutatásnak tehát egyszerre feladata a korszakra és a szövegekre ráakodott, különböző emlékezeti rétegek lehántása és az eredeti diskurzus rekonstruálása, valamint az esetlegesen még lappangó, a kánontól valamilyen okból kihullott szerzőknek és szövegeiknek a felkutatása és kontextusba helyezése. Az alább közölt dokumentum a fenti szempontrendszer minden egyes elemének olyannyira megfelel, hogy szinte állatorvosi lónak tűnik; valódiságához ennek ellenére kétség sem fér. Szerzőjét nem ismerjük; lejegyzőjének kéziratosa ugyanakkor a cenzúrázott és megcsonkított 19. századi kiadásnak köszönhetően egy még jelenleg is kihasználatlan forrását jelenti a kora újkori magyar politikai és történeti gondolkodásnak. A konkrét dokumentum pedig, miközben meglehetősen kilóg az eddig ismert Bethlen-kori propagandairatok közül, a „nemzeti” diskurzus 17. századi jelenlétének, mélységének és hagyományozódásának is az átgondolására készlet.

¹ *Források*, I; II; III. Értékelő áttekintése: BENE, 2020.

² BENE, 2007; BENE, 2020.

³ BENE, 2007; ZÁSZKALICZKY, 2024a.

⁴ PETNEHÁZI, 2022.

⁵ ROMSICS, 2011; ZÁSZKALICZKY, 2024b.

A Lymbus előző évfolyamában közölt *Responsio ad quaestionem dilemmaticam* című röpirat⁶ feldolgozása közben, Szepesi Laczkó Máté (1576–1633) „Kronikájának” (valójában *Feljegyzéseinek: Observationes rerum memorabilium*) marosvásárhelyi kéziratából (Teleki Téka Ms. 33) került elő egy címe szerint 1624-re, tartalma szerint 1623-ra datálható „titkos jegyzőkönyv” egy olyan bécsi tanácskozásról, amelyen a spanyol követ állítólag negyvenezer spanyol zsoldos felfogadásával és Felső-Magyarország, majd Erdély elpusztításával a „magyar probléma” népiértés formájában megvalósuló radikális rendezésre tett javaslatot. Szepesi Laczkó Máté szerint, aki a latin szöveget lejegyezte és az itt szintén közölt magyar fordítást jó eséllyel készítette, a jóakarói által neki megküldött szöveget Bethlen Gábor fejedelem nyomtatásban is terjesztette, ennek azonban, ha létezett is, nem maradt fenn példánya.

A marosvásárhelyi kéziratot 1857-ben az *Erdélyi történelmi adatok* III. kötetében kiadó Mikó Imre (sok egyéb „üldözési szellemet lehellő” részlettel egyetemben) ezt a latin–magyar dokumentumot egy az egyben kihagyta.⁷ Az öncenzúra tényére már a kiadás dátuma is elegendő magyarázatot adna; nem ismert ugyanakkor, hogy Mikónak volt-e tudomása arról, hogy a latin nyelvű irat – egy a Szepesi Laczkó-féle változathoz képest feltehetően sokkal későbbi és romlott kéziratból, erről lásd alább – már 1828-ban publikálásra került,⁸ majd e közlemény alapján a dokumentum Mailáth János gróf német nyelvű Magyarország-történetébe is bekerült,⁹ vagyis nem kizárt, hogy a reformkori, majd 48-as nemzedék szélesebb köreiben szintén ismert lehetett. Dümmerth Dezső 1966-ban megjelent tanulmányának köszönhetően mindenesetre tudjuk, hogy Kossuth Lajos egy kései, 1870-ben írott levelében hivatkozott a „mesterterv” ugyanezen, 1828-as kiadására.¹⁰ A szélesebb elterjedtség tehát, Mikóra visszacsatolva, a dokumentum kiadásból való kihagyása és a Szepesi Laczkó-mű egyéb németellenes kirohanásainak cenzúrája mellett egy további érvet jelenthetett.

Mikó kiadási gyakorlatáról és a marosvásárhelyi kéziratban megőrzött változatról Dümmerthnek nem volt tudomása. A dokumentum hitelességéről azonban meg volt győződve, amelyet (bár dátum nélkül jelent meg) 1619-re datált, és azt feltételezte, hogy I. Jakab angol király 1621-ben Bethlennek írt levelével együtt, amely az *Archiv für Geschichte* szintén 1828-as évfolyamának egy megelőző számában jelent meg, Kollár Ádám Ferenc egykori bécsi udvari könyvtáros hagyatékából került a folyóiratot szer-

⁶ PETNEHÁZI, 2023.

⁷ ETA, III, 1–246. A „bosszantó epéskedések” kiszűréséről Mikó maga is ír a bevezetőben, uo., 5; illetve indoklás nélkül megemlíti a kézirat végén található „terjedelmes okmány” (azaz a *Bécsi tanácskozás*) kihagyását a kiadásból: uo., 246. Szepesi Laczkó kéziratáról a 18. század elején készült egy részleges másolat: ennek szövege *Sárospataki magyar krónika* címen a Mikó-féle kiadással szinte egy időben jelent meg Toldy Ferenc szerkesztésében. Bár Toldy az „üldözési szellemet lehellő kifejezések” közlésében bátrabb szerkesztőnek bizonyult Mikónál, e merészségét az itt közölt szöveggel már nem kellett próbára tennie, a sárospataki kézirat ugyanis a *Bécsi tanácskozást* nem tartalmazza. TOLDY, 1857; vö. PETNEHÁZI, 2023, 109–112.

⁸ ANONYM, 1828a.

⁹ Mailáth érdekes módon a Thököly-felkelést tárgyaló fejezet jegyzetei között közli a dokumentumot: MAILÁTH, 1831, 161–163; ALMÁSI, 2016a, 635.

¹⁰ DÜMMERTH, 1966, 391–392.

kesztő Joseph von Hormayr kezébe.¹¹ Dümmerth ezzel együtt arra is adatot talált, hogy a dokumentum már az 1811/12-es országgyűlésen is kéziratban terjedt, bár a konkrét kéziratot példány, amelyre hivatkozása utalt, a saját korára már nem maradt meg.¹² Magát a *Consilium*ot viszont igen frappáns módon sikerült összekapcsolnia a nemzethalál romantikus eszméjét megalapozó herderi jóslattal is, mert felfedezte, hogy Oláh Miklós *Hungariája* 1763-as kiadásának egyik lábjegyzetéből igazolhatóan, éppen Kollárban tisztelhetjük a híres jóslat első újkori megfogalmazóját.¹³

Almási Gábor 2016-ban magyarul és angolul is publikált tanulmányában cáfolta Dümmerthet és egyértelműen olyan hamisítványnak vélte mind a pamfletet, mind a Jakab-levelet, mint amelyek szélsőségesen etnicista tartalmuk miatt kizárólag az 1790 után felélénkülő, nyelvi alapú nacionalista diskurzusba illeszthetőek, és teljesen idegenek a 17. század elejének gondolkodásától.¹⁴ Érvelése elsősorban a Hormayr-féle kiadás bizonytalan és késeinek látszó kéziratot bázisán, valamint magának a szövegnek a néha teljesen abszurd részletein és bizonytalan megfogalmazásain alapult.¹⁵ Ezek egy része – például hogy a magyar gyerekek homlokáról levágott üstök helyét szurokkal kenjék be – a Szepsi Laczkónál megmaradt szövegváltozat ismeretében, Dümmerth félreértelmezésének bizonyult,¹⁶ túlnyomó részük azonban egyszerű szövegromlásnak tudható be. Jelen szövegközlés során ugyanis a két latin változat között a szöveg terjedelméhez képest rengeteg, szám szerint hatvannyolc eltérést sikerült rögzíteni, miközben immár egy kortárs kontrollszöveg, Szepsi Laczkó magyar fordítása is segítette az értelmezést. Jól látszik, hogy az a latin kézirat, amely az 1828-as kiadás alapját képezte, a 17. századihoz képest már sokszorosan másolt és ennek köszönhetően jelentősen romlott, kései szövegvariánst őrzött meg: az eltérések jelentős része feltehetőleg többszörös félreolvasásból, rövidítések rossz feloldásából vagy a már romlott szöveget javítani szándékozó konjektúrából származik.¹⁷ A két variáns nagyjából a szöveghagyomány két végpontjának tűnik tehát: bár más kézírata a dokumentumnak jelenleg nem ismert, feltehető,

¹¹ Mivel a *Consilium* szövegközlése visszautalt az *Archiv für Geschichte* korábbi számában közölt Jakab-leveleire, logikus feltételezés volt az utóbbiban feltüntetett hivatkozást mindkét dokumentumra vonatkoztatni: *Diesen merkwürdigen Brief erhielt der, um die Geschichte und das Staatsrecht seines Vaterlandes Ungarn und die gesammte literatur hochverdiente Hofrath und Hofbibliotheks-Custos von Kollár, aus dem reichen Schatz der Hamiltonischen Bücher und Handschriften 1773.* ANONYM, 1828b, 453; DÜMMERTH, 1966.

¹² DÜMMERTH, 1966; ALMÁSI, 2016a.

¹³ DÜMMERTH, 1966, 405–406.

¹⁴ ALMÁSI, 2016a, 633–634: „nem vitás, a dokumentum hemzseg az abszurd és anakronisztikus részletektől, attól kezdve, hogy Erdélyt és Magyarországot egy kalap alá veszi, egészen addig, hogy a magyar nyelven beszélők kiirtását javasolja. (...) A magyar nyelvűség szempontja és az idegenek betelepítésének kérdése egyértelműen a 19. század fordulóján hirtelen kibontakozó nacionalista nyelvi-etnikai mozgalom kereteibe helyezi a dokumentumot.” ALMÁSI–ŠUBARIĆ, 2015.

¹⁵ ALMÁSI, 2016a; ALMÁSI, 2016b.

¹⁶ A félreértelmezés a *frontispicium* szétválasztásából eredt: *in frontis picio, per capillos denotatis evellerent penitus.* DÜMMERTH, 1966, 392; ALMÁSI, 2016a, 633.

¹⁷ Például *Viennae – vicinae; aitque – ad quae; rigide – religiose; simultate – simul atque stb.* A kihagyásokat már nem is említve, például ahol a másoló szeme ugrott, és egy egész sor kimaradt.

hogy a szöveg a 18. századi kéziratos nyilvánosságban afféle „csittvári krónikaként” vagy *clandestine literature*-ként terjedhetett; e hagyományozódás során azonban, mire az 1828-as kiadásig eljutott, jelentősen romlott is.

Ugyanakkor, a marosvásárhelyi kézirat (és a korábban általunk publikált, szintén Szepesi Laczkóhoz köthető pamflet) alapján most már az is világos, hogy az etnicista vonásokat hordozó, szélsőségesen németellenes „nacionalizmus” (bár a terminológiáról még van értelme és kell is vitatkozni) valóban a politikai diskurzus egyik fontos elemét, annak mintegy legelső szólamát képezte a Bethlen-korban és nyilvánvalóan kontinuuus a Bocskai-felkelés propagandájában szintén felbukkanó motívummal.¹⁸ A tisztánlátást mindaddig az nehezítette, hogy az idők során – a kuruc kortól kezdve, a jozefinizmuson és reformkoron át egészen 1848-ig – annyi értelmezési réteg rakódott rá, hogy tulajdonképpeni eredete feledésbe merült, illetve az állandó és teljesen reflektálatlan primordialista hivatkozás miatt eredetisége is megkérdőjeleződött. Azt is további kutatásoknak kell kideríteni, hogy a szigorúan rendi-politikai természetű magyar „nemzeti” identitás mellett (nemzet alatt ebben az esetben az 1526 előtti állami kereteket értve) mennyire van értelme már a kora újkorban is nyelvi-kulturális alapon ugyanerről a fogalomról beszélni, de talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy a középkori állami lét 1526 utáni lehanyaglásával, illetve a többállami létbe kényszerüléssel párhuzamos és természetes fejlemény lehetett, hogy a nyelvi-kulturális identitás is nagyobb jelentőségre tett szert. Ami aztán, a 17. század elejétől igazolhatóan, a politikai ideológiában is különösen fontos szerepet kapott.

Dümmerth Dezső abban tévedett ugyanis, Almási Gábornak pedig abban lehet igazza, hogy a bécsi tanácskozást, és feltehetően a Jakab-levelet sem tarthatjuk ebben a formájukban eredeti dokumentumoknak, hanem sokkal inkább olyan politikai röpiratoknak, amelyeket Bethlen az aktuális politikai céljai érdekében, nyomtatásban is terjeszthetett az 1620-as években. Árulkodó a Szepesi Laczkó által közölt címleírás (amelynek köszönhetően viszont, az eredeti címet, ha volt ilyen, nem ismerjük): az „*ő maga az fejedelem publicálá*” félmondatból egyértelműen kitetszik, hogy egy olyan áldokumentumról beszélhetünk, amely a korszak politikai irodalmában egyébként egyáltalán nem szokatlan.¹⁹ Szepesi Laczkó *Observationes*ének, ahogyan eddig is láttuk, egyik legfontosabb alkotóelemét éppen az efféle, Bethlen, de Bocskai idejéből is származó, bemásolt propagandairatok, deklarációk, manifesztumok képezik, amelyek saját korukban kéziratban és nyomtatásban is terjedtek, ám mára csak elvétve maradt fenn példányuk.²⁰

Mindemellett, a *Bécsi tanácskozás* a csonkán ránk maradt Szepesi Laczkó-mű eredeti terjedelméről is további információval szolgál. A kéziratban ugyanis, mind a latin, mind a magyar szöveg melletti margón Szepesi 1630/31-es eseményekre hivatkozik, amelyek-

¹⁸ PETNEHÁZI, 2023.

¹⁹ *Források*, II; R. VÁRKONYI, 2013; ALMÁSI, 2014; TESZELSZKY–TÓTH, 2014; ZÁSZKALICZKY, 2019.

²⁰ PETNEHÁZI, 2023.

ről állítása szerint szintén feljegyzést készített, ám ezek a mai kéziratban már nincsenek benne:

*NB. Álnok mesterség az megháborításra és vérontás keresésre. Így cselekesznek ide aláb az Palatinus Eszterhási Miklós és Bornemissza János az Kassai vice-generális 1630 és 1631.*²¹

*Így cselekedék Eszterhási Miklós 1630 esztendőben. Az Császárhoz bocsátván követet az Erdélyi Fejedelem, Kassán aszt monda neki, hogy oda bizony nem megy. Mert mind Császár, mind Király én vagyok mostan; azért ha mi dolgod vagyon, énnekem mondd meg.*²²

A marosvásárhelyi kézirat jelenlegi állapotában az itt közölt latin–magyar tanácskozással ér véget. E két oldaljegyzet alapján („ide aláb”) azonban egyértelmű, hogy eredetileg még 1630/31-es eseményeket is rögzített a szerző az *Observationes*ben. Ezzel a korábbi feltevésünk is igazolódni látszik: még valószínűbb tehát, hogy a *Responsio ad quaestionem dilemmaticam* című, 1626 tájára datálható pamflet is ugyanennek a kéziratnak a részét képezte eredetileg.²³ És csak sajnálhatjuk, hogy a legvadabb összeesküvés-elméleteket megőrző munkának éppen azok a részei nem maradtak fenn, amelyek a Bethlen halálát követő fordulatos eseményeket tárgyalják.

A *Bécsi tanácskozás* keletkezését Bethlen Gábor második, 1623-as magyarországi hadjáratához köthetjük.²⁴ A fejedelem eredeti terve az volt, hogy Morvaországban egyesül az északi irányból támadó Braunschweigi Keresztély hadaival, amelyeket azonban Tilly még a holland határ közelében, Stadtlohn város mellett, 1623. augusztus 6-án szétvert. Bethlen erről még nem tudva, nagyjából ugyanekkor indította meg hadait; szeptember–október folyamán végigvonult Felső- és Alsó-Magyarországon, bevette Nagyszombatot, majd október végén a morvaországi Hodonínél körbezárta az oda szorított császári sereget, amelynek élén éppen az itt is emlegetett hadvezérek, Girolamo Caraffa és Albrecht von Wallenstein álltak.

A fejedelem a blokádot egy hónap után oldotta fel, amikor béketárgyalásokba kezdett az udvarral; a békeszerződést hosszas alkudozás után, végül csak a következő évben, 1624. május 8-án kötötték meg. Bethlen lemondott a nikolsburgi békében neki jutott sziléziai birtokairól (Oppeln és Ratibor) Nagybányáért és Ecsedért cserébe. A diplomáciai nagyüzem azonban ezután sem állt meg, sőt ekkor kapcsolt rá csak igazán. Bethlen 1624 nyarán még ugyanezzel a lendülettel megkérte II. Ferdinánd lányának, a tizenhárom éves Cecília Renáta hercegnőnek a kezét, ráadásul hozományként a teljes királyi Magyarország feletti kormányzóságot kérte.²⁵ A visszautasítás után viszont ismét a Habsburgok és a Katolikus Liga ellen újrafarmálódó európai szövetséggel kezdett kapcsolatokat keresni. E külpolitikai stratégia része volt Brandenburgi Katalin kezének

²¹ TT Ms. 33, 521.

²² TT Ms. 33, 525.

²³ PETNEHÁZI, 2023, 111–115.

²⁴ Ahogyan azt már Almási Gábor is megállapította a szereplők névsora alapján. ALMÁSI, 2016a, 630.

²⁵ PIRI, 1999.

a megkérése is 1625 nyarán.²⁶ A Hormayr által közölt és 1621-re datált, I. Jakab által írt levél – amennyiben nem hamisítvány – legvalószínűbben ugyanekkor keletkezett. Az angol diplomáciában ugyanis 1624 közepén gyökeres fordulat állt be, amely végül az 1625. december 9-én megkötött hágai szerződésben kulminált. A szerződésben a dán és angol király, valamint a Bethlennel ekkor már folyamatos kapcsolatban lévő holland konföderáció rendjei szövetségre léptek a Habsburgok ellen. I. Jakab még a szerződés előtt, 1625. március 27-én meghalt: ha volt bármi valóság alapja, akkor a király halálát megelőző, de az angol külpolitikai fordulat utáni bő féléves időintervallumban íródhattott vagy kerülhetett terjesztésre tehát az a (részben vagy egészen) fiktív levél, amely a Bethlentől addig mereven elzárkózó angol udvar és a parlament „magyar ügy” (illetve: Bethlen) iránti immáron teljes és feltétlen szimpátiájáról adott hírt.²⁷

Magát a tanácskozást, amelyről az alább közölt dokumentum (rém)hírt adott, 1623 nyarára tehetjük, ahogyan a kezdő mondatból is kiderül, közvetlenül az előttrre, hogy Bethlen hadjárata megindult. A latin szöveget indító „*superioribus diebus elapsi anni*” némileg homályos ugyan, de Szepesi Laczkó a fordításban már egyértelműen fogalmaz: „*Ez elmúlt esztendőnek némelly napjaiban, minek előtte ez Erdélyi Fejedelem Országából ki mozdulna.*” Vagyis, az elképzelt cselekmény szerint, mielőtt Bethlen 1623 augusztusában megindította volna hadjáratát, különböző katolikus hatalmak követői és a *Geheimrat* befolyásos tagjai titkos tanácskozáson vitatták meg a magyar helyzetet Bécsben, és a spanyol követ kezdeményezésére, aki urának, a spanyol királynak a határozott, ultimátumszerű álláspontját vezette elő, arra a döntésre jutottak, hogy negyvenezer spanyol zsoldossal, valamint a hozzájuk csatlakozó lengyel könnyűlovassággal megsemmisítő hadjáratot kell vezetni a magyarság ellen Felső-Magyarországon, majd a hadműveleteket Erdélyre is ki kell terjeszteni (a részletek további ismertetésétől itt most eltekintünk). Az igazság kedvéért szögezzük le: az elképzelt tanácskozás idején Bethlen hadikészületei széles körben ismertek voltak és minden pillanatban várni lehetett a támadását. A legvalószínűbbnek tehát az tűnik, hogy az irat publikálásának egészen egyszerűen az volt a célja, hogy (amennyiben elhisszük Szepesi Laczkó 1624-es datálását) utólag legitimálja az erdélyi fejedelem hadjáratát, amelyet e magyarázat szerint tehát kizárólag a magyar nemzet végpusztulásának elhárítása érdekében indított.²⁸

Nagyon jellemző mozzanat, és az irat koholt volta, vagy legalábbis erősen szóbeszédre alapozott keletkezése melletti egyik fontos érv a teljesen felismerhetetlen személynevek használata. Sem a főgonosz szerepben feltűnő spanyol követ (Oñate gróf),²⁹ sem firenzei kollégája (Giovanni Altoviti?),³⁰ sem a pápai nuncius (Carlo Caraffa)³¹

²⁶ A házasságkötés történetéhez és diplomáciai hátteréhez vö. KÁRMÁN, 2015.

²⁷ A levél október 21-i datálása tehát még stimmelhet is; a nyomtatásban megjelent évszám pedig – 1621 helyett helyesen 1624 – egyszerű tévesztés eredménye is lehet. ANONYM, 1828b.

²⁸ Ami abból a szempontból is érdekes, hogy a soha meg nem írt politikai manifesztum egyik elemének is tekinthetjük ezt a fajta „nemzetvédelmet”. KÁRMÁN, 2019.

²⁹ Iñigo Vélez de Guevara y Tassis, Oñate gróf (1566–1644). Vö. MARTÍ, 2020a.

³⁰ ALMÁSI 2016a.

³¹ MOLNÁR, 2015; MOLNÁR, 2020.

nincs néven nevezve. Akiket az irat megnevez viszont – Franz von Dietrichstein kardinális, brnói érsek; a császári tanácsosok, Hans Ulrich von Eggenberg és Karl von Harrach; valamint a már említett generálisok, Girolamo Caraffa és Albrecht von Wallenstein – teljesen eltorzult névalakokkal szerepelnek az elvileg kortárs szövegben. Az erősen magyaros névalkotás mindenképpen azt valószínűsíti, hogy a fejedelem „jóakarói” nem az udvar közvetlen környezetéből kerültek ki – már amennyiben nem közvetlenül az erdélyi kancellárián vagy a fejedelem környezetében fogalmazódott meg az irat.

A pamflet célközönségét elsősorban az erdélyi és/vagy magyarországi közegben, de akár a protestáns szövetség nemzetközi közvéleményében is kereshetjük. Bethlen 1623 végére, Erzsébet-napra országgyűlést hívott össze Nagyszombatba, ez azonban végül nem ült össze,³² pedig a nyomtatott röpirat terjesztésére nyilván kiváló alkalmat és terepet jelenthetett volna. A nemzetközi célközönségre a pamflet utolsó mondata árulkodhat: „*absoluto feliciter hoc opere eundem processum in Moravia, Bohemia et Silesia cum annexis provinciis instituendum esse,*” azaz „*ugyan ezön processusval kellyen menni az dologban Morvában, Cseh Országban és Silesiában, az hozzájuk tartozó tartományokban.*”³³

A magyarok elleni népiertástól való félelem sem a hazai protestáns közvéleményben, sem a politikai propagandában nem volt új. Úgy tűnik, a Bocskai-felkelés idején alakult ki, vagy legalábbis akkor szilárdult meg: történetíróknál is (Somogyi Ambrus, Szamosközy István),³⁴ de a felkelés propagandairataiban, még az ellenoldalnál is számos helyen felbukkan a magyar nemesség és/vagy nemzet kiirtásának a vélelmezett szándéka, amellyel Bocskai Bastát és Barbianót vádolja, utóbbi pedig Bocskait vádolja azzal, hogy ezt terjeszti róla.³⁵ Szepsi Laczkónál már nincs szó magyar nemességről, csak magyar nemzetről: az összeesküvés-elmélet tárgya a kizárólag nyelvi-etnikai alapon meghatározott magyarság. Kérdés persze, hogy mennyire tekinthetjük ezt a szerző egyéni leleményének és mennyire általánosnak a korban. Az egyértelmű, hogy az etnikai alapú gyűlölködés a *Feljegyzések* vezérmotívuma: Szepsi Laczkó ugyanis már I. Ferdinánd idejére visszavetíti és a bécsi udvar mindenkori elsődleges törekvésének tartja a magyarság meg-

³² *Források*, II, 195–201.

³³ TT Ms. 33, 522, 527.

³⁴ Szamosközy történeti művéből Bethlen Farkas kompilatív munkája őrizte meg számunkra azt a részletet, amely az 1604. januári erdélyi országgyűlés kapcsán tudósít az akkori „szörnyűséges” szóbeszédekről, amelyek a magyar nemesség teljes kiirtását, valamint német telepesek betelepítését vizionálták: *Accesserat ad suspicionem de extirpanda nobilitate Hungarorum augendam fama longe atrocissima, que per omnium ferebatur ora; nobilitatem universam Transylvanicam (...) deletum iri (...) ac quo facilius tota nobilitas excindatur Germanicis coloniis Transylvaniam esse implendam, quae et munimento et ornamento Provinciae sint ac stabilis in fide perseverent (...); proinde deletis illis non difficile per omnes provinciae partes Germanos cum Saxonibus gentilibus suis coalescere posse, ac successu temporis exinde futurum, ut Transylvania coloniis Germanicis repleta atque Hungariae utraque ex parte Germanus imminens ipsos denique Hungaros sub jugum mittere, atque in officio continere et tandem exterminare posset.* BETHLEN, 1793, 6–7. Hasonló jellegű a Somogyi Ambrusnál megőrzött szóbeszéd, csak ott Mihály vajda és egyik magyar híve beszélgetésében ábrázolva, vö. BARTONIEK, 1975, 313–314.

³⁵ *Források*, III, passim: 143, 178, 251, 257, 260, 265, 273, 286, 325. Hálásan köszönöm Zászkaliczky Mártonnak, hogy az antológia kéziratát még a megjelenés előtt rendelkezésemre bocsátotta.

ritkítását és teljes eltüntetését saját országa területéről.³⁶ A gondolat rögzültségét illusztrálja, hogy ugyanazt az utókort figyelmeztető megfogalmazást látjuk visszatérni a *Bécsi tanácskozás* magyar fordításának címében, amit Szepesi Laczkó a *Feljegyzések* egy korábbi helyén is használt:

Ez az álnok tanács az idővel lassan lassan de nyilatkozik, minémő jóakarattal volna az Austriaca familia az Magyar nemzethez: és ez az veszedelmes tanács szakasztja félben Magyar Országnek az Török birodalma alól való derék megszabadulását, az mint az idő és az példák ide alá meg mutatták. Sőt az praktika lassan lassan az cselekedetből kinyilatkozván sokára is alkalmatosságot ada az Magyar Nemzetnek, hogy jövőndő állapotja és meg maradására felől gondolkodnék, és az sendőlt³⁷ az praktikások után hordaná. Artem arte eluderet. Tromphot tromphval ütne.³⁸

Sőt, ugyanez a gondolat, ahogyan a korábbi közleményben is írtuk, Bethlen Gábor végrendeletében is felbukkan, ami az elterjedtség melletti további fontos érv.³⁹ A titkos tanácskozás nyomtatásban történő terjesztése ugyanakkor kiváló példája a „kétkulacsos” Bethlen kettős kommunikációjának is: miközben tárgyalásokat folytat a bécsi udvarral (vagy már éppen megkötötte a békét), a hazai és nemzetközi közvéleményben tárgyalópartnereit a magyarok kiirtására fenekedő ösellenségnek igyekszik beállítani.⁴⁰ Vagyis, a nyelvi-etnikai alapon meghatározott nemzet zsigeri félelmeire próbál hatni és ezzel igyekszik politikájának híveket szerezni.

Mindezek alapján talán értelmetlen is a kérdés, Szepesi Laczkó elhitte-e vajon, hogy a titkos bécsi tanácskozás valóban és úgy történt-e meg, ahogyan arról a Bethlen által terjesztett röpirat hírt adott 1624 elején. Az udvar „magyar nemzettel” szembeni rossz szándékai felől bizonyosan és mélységesen meg volt győződve, ahogyan egyébként maga a fejedelem is. És ha e rossz szándék ellenében netán hazugsággal kellett küzdeni – nos, az csak „*artem arte eludere*” és „*tromphot tromphval*” ütésnek számíthatott.

Végül néhány szó a szövegközlésről: a latin szöveg átírása során a mai általános gyakorlatnak megfelelő, klasszicizáló helyesírást és értelmező központosítást alkalmaztam. A magyar szöveg átírásánál az eredeti helyesírást az érthetőség kedvéért szintén módosítottam, de a ma használttól eltérő, régies vagy tájnyelvi fonémákat, ragozásokat és szóalakokat a helyükön hagytam.

³⁶ PETNEHÁZI, 2023, 113–114.

³⁷ Utána hordja a zsendelyt: szemmel tart.

³⁸ TT Ms. 33, 27; PETNEHÁZI, 2023, 111–112.

³⁹ TARNÓC, 1979, 108.

⁴⁰ ALMÁSI, 2013.

Források

Teleki Téka Ms. 33 p. 518–527.⁴¹

[518]

Minémű akarattal legyen az Pápista német nemzet és egyéb pápista nemzetségek az Magyar nemzethez, mint szintén az mi eleinkhez és atyáinkhoz: ím ez derekas Bécsben ellenünk végezett Tanácsból (melyet Fejedelmünknek jó akarói titkon megküldenek anno 1624) minden igaz keresztyén Magyar megesmérheti. Ezt az ellenünk való végzést pedig ő maga az Fejedelem publicálá és ki adá, hogy meg irattassék, mindenek értsek és tudjanak magokról és maradékjokról gondot viselni.

Bécsi tanácskozás és pápistai végzés az Magyar Nemzet ellen

Superioribus diebus elapsi anni, priusquam Transylvaniae Princeps pedem regno suo efferret, Viennae⁴² Austriae seria consultatione deliberatum est, qua nempe methodo firma et certa pacificatio in omnibus regnis et provinciis imperio Sacrae Caesareae Maiestatis subiacentibus⁴³ constitui possit, quam exequendam susceperunt⁴⁴ nuncius Apostolicus, legatus Hispanicus, legatus Florentinus, Imperatoris plenipotentiarum Harrha et Hois,⁴⁵ Cardinalis Moravorum [519] a Dicterstein,⁴⁶ Princeps a Volstain⁴⁷ et nonnulli alii ex principibus⁴⁸ officialibus ab Imperatore destinati.

Proposuit autem legatus Hispanicus ad sequentem formam, quibusnam modis aut mediis pacatis⁴⁹ in Imperio motibus Regnum Hungariae cum annexa Transylvania⁵⁰ in directione et fide Caesareae Maiestatis⁵¹ detineri possint? Qua propositione audita prolatis in medium a toto⁵² consensu votis, ex quo unus tandem concordiae magis⁵³ innitens in hunc effatur⁵⁴ modum: Hungaricam gentem Regni sua iura et mores rigide⁵⁵ observare et seditiones hactenus concitatas nullo alio ex fonte emanasse, nisi causa violatorum privilegiorum et libertatis. Quodsi libertate pristina et immunitatibus, quibus

⁴¹ A latin szöveg összevetve: ANONYM, 1828a.

⁴² Viennae] vicinae

⁴³ subiacentibus] subiectis

⁴⁴ susceperunt] susceperant

⁴⁵ Imperatoris plenipotentiarum Harrha et Hois] Imperatoris Romani plenipotentiarum Harrach et Eggenberg

⁴⁶ Dicterstein] a Dietrichstein

⁴⁷ Volstain] Walstein

⁴⁸ principibus] praecipuis

⁴⁹ pacatis] praedictis

⁵⁰ cum annexa Transylvania] ac Principatus Transylvaniae

⁵¹ Caesareae Maiestatis] suae Maiestatis sacratissimae

⁵² toto] tanto

⁵³ magis] *om.*

⁵⁴ effatur] affatus

⁵⁵ rigide] religiose

ab initio Regni sui sine omni⁵⁶ interruptione gavisī sunt, iterum donarentur,⁵⁷ et in pristinum vigorem constituerentur, fore facillime, quod sine ulla difficultate Domui Austriacae se denuo subiicerent, et in fide perennali perseverarent.

Aitque⁵⁸ legatus Hispaniae interrogando: quantis copiis et quo sumptu durantibus bellis Turcicis praedecessores imperatores Romani tam immani et atroci hosti resistere potuissent? Communi consensu⁵⁹ relatum est, exercitum imperatoris quoad Germanicum militem, nunquam excessisse numerum triginta quatuor millium, excepto levi exercitu. Aitque⁶⁰ legatus Hispaniae: euge, Regiae Maiestati, et dominus⁶¹ meus clementissimus quadraginta millia bene et exquisite armatorum militum⁶² hoc anno vel⁶³ quodocunque necessitas [520] postulaverit exhibere et eosdem ad quadraginta annos propriis sumptibus sustinere statuit. Cui exercitui si levis armatura Polonorum iungetur,⁶⁴ perfida haec gens, quae toties maiestatem et auctoritatem Caesaream violavit, *radicitus evellatur*,⁶⁵ et ab ipsorum tyrannicis incursionibus⁶⁶ vicina patria vindicabitur. Huic sententiae a consiliariis imperatoris appositum⁶⁷ est: Hungaricam gentem esse validissimam, levem armaturae, assuetam bellicis expeditionibus, nunc eo deductam, ut vires semper⁶⁸ a Turcis reassumant; non⁶⁹ tam facile eos opprimi posse, nec invasionis tam graves subesse causas.⁷⁰

Quod legatus Hispaniae retundens⁷¹ haec retulit: ante omnia Turca auro est inescandus, omnino⁷² a Bethlenio separandus et totaliter ab eo deducendus;⁷³ quibuscunque modis id fiat, ut gens Hungarica magis magisque reddatur invisā,⁷⁴ proditiōnis arguatur; et pax perpetua cum Domo Austriacae stabilienda, simultate⁷⁵ strenue intendatur. Interea imitamini⁷⁶ processum invictissimi regis nostri, quibus modis Monarchiam ille⁷⁷ suam stabiliverat. Constituantur Barbaris istis gubernatores passim

⁵⁶ omni] *om.*

⁵⁷ donarentur] ornarentur

⁵⁸ Aitque] Ad quae

⁵⁹ consensu] assensu

⁶⁰ Aitque] Ad quae

⁶¹ euge, Regiae Maiestati, et dominus] Regia Maiestas, Dominus

⁶² bene et exquisite armatorum militum] bonae exquisitae armataeque militiae

⁶³ vel] *om.*

⁶⁴ iungetur] adiungetur

⁶⁵ Szepsi Laczkó kiemelése

⁶⁶ incursionibus] invasionibus

⁶⁷ appositum] repositum

⁶⁸ semper] *om.*

⁶⁹ non] nec

⁷⁰ nec invasionis tam graves subesse causas] nec istas invasiones tam graves esse causas, ut gens opprimatur

⁷¹ retundens] intelligendo

⁷² omnino] omni modo

⁷³ a Bethlenio separandus et totaliter ab eo deducendus] a Bethlenio est avertendus et totaliter eo deducendus

⁷⁴ invisā] irritata

⁷⁵ simultate] simul atque

⁷⁶ imitamini] imitentur

⁷⁷ Monarchiam ille] illa Monarchiam

absolutae potestatis, quorum autoritas in ferendis sententiis, ponendis novis legibus⁷⁸ sit firmissima, ita ut nullo modo a lata gubernatoris⁷⁹ sententia recedere, multo minus appellare liceat. Premantur miseris⁸⁰ modis, conquerentes de illatis iniuriis remittantur⁸¹ ad gubernatorem cum excusatione,⁸² imperatoriae maiestati nihil constare⁸³ ex⁸⁴ saevitia gubernatoris sui, et aegre ferre iniquos suorum processus, omni tamen nervo laboraturam,⁸⁵ ut gravamina undiquaque submoveantur. Sic bestiae illae non admodum late respicientes, culpam imperatori nullam referre poterunt, et sic scelus omne in gubernatores reflectetur. Nihil tamen ab ingenio recedant gubernatores, sed quibus poterunt technis⁸⁶ circumveniant, [521] poenis excogitatorum delictorum afficiant et inauditis modis exagitent.⁸⁷ Sic gens haec iugi impatientissima de necesse⁸⁸ seditionem aliquam excitare poterit,⁸⁹ et contra gubernatores insurgere. Quo facto inaudita causa tanquam violatores maiestatis⁹⁰ trucidate.⁹¹

Vicina implorabunt auxilia:⁹² ex voto succedet negotium nostrum. Complices⁹³ habebitis regnicolas, ad quos primum falcem dirigite et tanquam cursus nostri⁹⁴ primarios interruptores primo e medio tollite, et sic eos, qui hactenus Monarchiam impedivere,⁹⁵ a minimo ad maximum evellere, et diu⁹⁶ optatam pacem eamque firmam ac perennem⁹⁷ constituere, collapsamque ex parte amplitudinem et magnificentiam Domus Austriacae gloriose restituere poteritis. Insuper si ex casu aliquo exercitus praedictus periclitet,⁹⁸ istis⁹⁹ 40 millibus adhuc 20 millia¹⁰⁰ superaddere dominus meus clementissimus decrevit.

⁷⁸ quorum autoritas in ferendis sententiis, ponendis novis legibus] quam primum quaelibet autoritas in inferendis et imponendis novis legibus

⁷⁹ gubernatoris] gubernationis

⁸⁰ miseris] mille

⁸¹ remittantur] dimittantur

⁸² excusatione] accusatione

⁸³ constare] exstare

⁸⁴ ex] de

⁸⁵ laboraturam] adlaboretur

⁸⁶ technis] technis eos

⁸⁷ *Marg.* NB. Álnok mesterség az megháborításra és vérontás keresésre. Így cselekesznek ide alább az Palatinus Eszterhási Miklós és Bornemissza János az Kassai vice-generális 1630 és 1631.

⁸⁸ de necesse] necessario

⁸⁹ excitare poterit] excogitare debebit

⁹⁰ tanquam violatores maiestatis] tanquam contra violatores maiestatis procedendo

⁹¹ trucidate] *om.*

⁹² auxilia] auxilia et

⁹³ Complices] complures

⁹⁴ cursus nostri] coetus vestri

⁹⁵ impedivere] impedire

⁹⁶ diu] Domino

⁹⁷ ac perennem] et perpetuam

⁹⁸ periclitet] periclitari debeat

⁹⁹ istis] ipsis

¹⁰⁰ millia] *om.*

Quod responsum ab omnibus ratificatur.¹⁰¹ Finita consultatione ad imperatorem delatum est, qui consideratis rationibus et additis pluribus, huic sententiae subscripsit. Cuius exequutio Valstainio, Comiti de Monte Nigro¹⁰² statim commissa est, quibus incumberebat, ut cognito primo motu vel¹⁰³ mussitatione inaudita in Hungaria,¹⁰⁴ seditionis arrepta¹⁰⁵ occasione praedictum Regnum invaderent, et Sentaviae ad Vagum incipiendo,¹⁰⁶ omne iugularent, quod loqueretur¹⁰⁷ Ungarice,¹⁰⁸ a duodecim annis numerando¹⁰⁹ usque ad consummatam aetatem, et exiguum honestatis quod gererent in frontispicio per capillos denotatae,¹¹⁰ evellerent¹¹¹ funditus.

Hanc autem continuarent lanienam usque Cassoviam ibique quiescentes per Natalitia triumpharent. Primo vere autem invaderent Transylvaniam, ac ibi immanissimam crudelitatem continuarent,¹¹² donec¹¹³ principem seditionis authorem aut Regno expellerent, aut vinctum¹¹⁴ imperatori traderent. Quod si bellum hoc ad tantum tempus prolongaretur, posse interea¹¹⁵ desolatas provincias exteris¹¹⁶ nationibus repleri denuo,¹¹⁷ et spatio tanto ab omni desolatione vendicari.¹¹⁸ Qua intentione iam et¹¹⁹ progressum fecerunt. Hanc¹²⁰ autem sententiam ea protestatione¹²¹ legatus Hispaniae¹²² finivit,¹²³ si non simpliciter Caesarea Maiestas secundum prolatam¹²⁴ conclusionem negotium [522] hoc effectui dare¹²⁵ velit, Regiam Maiestatem Hispaniae omni ope et auxilio ab Imperatore

¹⁰¹ ratificatur] ratificatum

¹⁰² Valstainio, Comiti de Monte Nigro] Wallensteinio et comiti de monte Nigro (Caraffa)

¹⁰³ vel] *om.*

¹⁰⁴ in Hungaria in Hungaria inaudita

¹⁰⁵ arrepta] accepta

¹⁰⁶ incipiendo] *om.*

¹⁰⁷ loqueretur] loquitur

¹⁰⁸ Ungarice] Hungarice

¹⁰⁹ numerando] commeando

¹¹⁰ denotatae] denotatis

¹¹¹ evellerent] tollerent

¹¹² lanienam usque Cassoviam ibique quiescentes per Natalitia triumpharent. Primo vere autem invaderent Transylvaniam, ac ibi immanissimam crudelitatem continuarent] *om.*

¹¹³ donec] donec dum

¹¹⁴ vinctum] vivum

¹¹⁵ interea] interim

¹¹⁶ exteris] externis

¹¹⁷ repleri denuo] denuo repleri

¹¹⁸ vendicari] vindicari

¹¹⁹ et] etiam

¹²⁰ Hanc] eam

¹²¹ ea protestatione] *om.*

¹²² legatus Hispaniae] Hispaniae legatus

¹²³ finivit] se movit

¹²⁴ prolatam] hanc

¹²⁵ hoc effectui dare] dare hoc effectui

recessurum.¹²⁶ At absoluto feliciter hoc opere¹²⁷ eundem processum in Moravia,¹²⁸ Bohemia et Silesia cum annexis provinciis instituendum esse.¹²⁹

Hogy az kik Deák nyelvet nem értőnek, ez szörnyű veszedelmes végezést meg értsék és az egész Magyar Nemzet mind nagy mind kicsiny tudgya és tudván s értvén magokról tudgyanak gondot viselni, vigyázni és őrizkedni, ezokáért Magyar nyelvre igazán így fordítottatott és ennyit tészen.

Bécs városában az Magyar Nemzet eltörlésére végeztetett tanács anno 1624 esztendőben nyilatkoztatott ki és az Erdélyi Fejedelemnek az Magyar Nemzetnek egy jó akarójától meg köldtetett.

Ez elmúlt esztendőnek némelly napjaiban, minek előtte ez Erdélyi Fejedelem Országából ki mozdulna,¹³⁰ Bécs városában nagy szorgalmatos tanácskozással végezés lött arról, minémű rendvel szereztethessék minden Országokban és az Szent Római Birodalom alá vettetett Tartományokban erős, állandó és bizonyos békesség, melynek véghez vitelehez hozzá nyultanak az Pápa követe,¹³¹ az Spanior Király követe,¹³² az Florentia Város Követe,¹³³ az Császárnak plenipotentiariusi, Harrha és Hois,¹³⁴ az Dicterstaini, morvaiak Cardinalja,¹³⁵ az Volstaini fejedelem¹³⁶ és egyebek mások, az kik az Császár fő tisztviselői közt arra választattanak. [523] Az Spanior követ penig ilyen kérdést tön az Tanácsban: Az Római Birodalomban az háborúságot meg csendesítvén micsoda módokkal, avagy micsoda eszközökkel tarthassék meg Magyar Ország az hozzája tartozó Erdély

¹²⁶ Imperatore recessurum] Imperatore Caesare destitutam

¹²⁷ At absoluto feliciter hoc opere] et perfecto feliciter opere

¹²⁸ Moravia] *om.*

¹²⁹ esse.] esse statuerunt.

¹³⁰ 1623 nyarán.

¹³¹ Carlo Caraffa (1584–1644) aversai püspök, 1621 és 1628 között apostoli nuncius Bécsben. Hivatali működését egy történeti műben is megörökítette (*Commentari de Germania Sacra restaurata*). MOLNÁR, 2015; 2020.

¹³² Íñigo Vélez de Guevara y Tassis, Oñate gróf (1566–1644) 1617 és 1624 között volt a spanyol király bécsi állandó követe. Utóda Francisco de Moncada, Ossona grófja (1586–1635) volt. Vö. és a spanyol Habsburgok közép-európai politikájához általában: MARTÍ, 2020a; MARTÍ, 2020b.

¹³³ Giovanni Altoviti? ALMÁSI 2016a, 630.

¹³⁴ Harrha: Karl von Harrach (1570–1628) II. Mátyás, majd II. Ferdinánd idején is az egyik legbefolyásosabb udvari politikus, Eggenberggel együtt az ügynevezett spanyol párt képviselői a titkos tanácsban. Lányát, Elisabethet 1623 júniusában vette el Wallenstein herceg, egy időben azzal, hogy Caraffával együtt előléptetésben részesültek. Hois: Hans Ulrich von Eggenberg (1668–1634) II. Ferdinánd gyekekori barátja, egyik legbizalmasabb tanácsadója. Wallenstein meggyilkolása után visszavonult és rövidesen (még ugyanabban az évben) meghalt.

¹³⁵ Franz von Dietrichstein (1670–1636) 1600-tól brnói érsek, 1620-tól Morvaország kormányzója, a cseh rendi felkelés leverését követő megtorlás aktív végrehajtója.

¹³⁶ Albrecht von Wallenstein (1583–1634) a Katolikus Liga csapatainak főparancsnoka, az 1620-as évek közepére a Friedlandi Hercegséggel Csehország területének mintegy ötödét szerzi meg. Második felesége révén a császári titkos tanácsos és miniszter Karl von Harrach veje.

Országval együtt, az Császár uralkodása alatt és az hívségben. Melly kérdést halván minnyájan azt mondgyák vala, hogy szívök szerént kívánnják, hogy ez dolog jó szerencsésen végben mennyen. Az Tanácsban levő személyek közzül egyik, a ki az egyességhez támaszkodik vala inkább, illyeténképpen szólla: Az Magyar Nemzet az ő Országának törvényét és az ő szokásokat igen keményen meg tartya, és ez kediglen az párt ütésök semmi egyéb okból nem löttenek, hanem csak azért, hogy privilégiumokban és szabadságokban meg háborítottanak és meg sértettek. Ha azért elébbi szabadságok és szabados voltak meg adatnék, mellyel miolta az ő Országokat bírják, minden félben való szakasztás nélkül éltenek, és ha elébbeni virágzó állapotokra állattatnának, könnyen meg lenne, hogy minden nehézség nélkül magokat ismét az Bécsi Fejedelmek birodalma alá adnák, és örökké való hívségben végiglen, állandóképpen meg maradnának.

Mondá továbbá az Hispaniai követ az kezdetben elébb menvén: Az előbbeni Római Császárok az Törökkel hadakozván mennyi számú haddal és mennyi költséggel állhattak ellene az igen fene és kegyetlen ellenségnek? Eggyező értelemmel erre azt felelék, hogy az Császár hada az Német had, soha Harmintz[524]négy ezernél több nem volt, az gyorsan nyargaló és könnyű népen kivöl. És erre mond az Hispaniai követ: jól vagyon, elég ez a királyi méltóságnak; és az én kegyelmes uram el végezte, hogy Negyven ezer erős válogatott fegyveres vitézeket adgyon segítségül, ez esztendőn mindgyárást, avagy a mikoron az szükség kívánnya, és ugyan azonokat el végezte, hogy az Császár segítségére *Negyven egész esztendeiglen*¹³⁷ maga saját hó pénzén és költségén el tarcsa. Mely hadhoz ha az Lengyel könnyű nép mellette leszen, ez hitetlen nemzetség, az melly enynyszer az császárnak méltóságát és autoritását meg sértötte, *gyökerestől ki gyomlálattik*,¹³⁸ és az ő kegyetlen ki ütésektől és rablásoktól szomszéd hazánk meg szabadítatik.

Ehez az voxhoz és sententiahoz az Császár Tanácsa így szólla: az Magyar Nemzet igen erős hadakozó nép és igen könnyű, gyors fegyveres nép, igen hozzá szokott az hadakozáshoz, mostan immár arra vitetött, hogy az ő erejét az Törököktől meg újicsa és nem olyan könnyű őket el nyomhatni és el tapodni; és azoknak el vesztésének is nincsenek szintén olyan nagy kényszerítő okai.

Mely dolgot az Hispaniai követ meg tzáfolván és meg guggolván ezeket mondá: Mindeneknek előtte az Töröknek szemét aranyval kell be dugni, és Bethlen Fejedelemtől tellyességgel és mindenestől el kell szakasztani és idegíteni, valamint s valahogy lehet, hogy az Magyar Nemzet inkább-inkább meg utalódgyék, árulónak tetüdgyék és állandó békesség erőssítessék az Bécsi Fejedelemséggel, öregbítvén az Török és Magyar között minden csalárd mesterséggel az egymástól való idegenülést. Azonközben kövesétek az mi győzhetetlen kirá[525]lyunknak uralkodásában való cselekedetit és processusát, minémű módokkal erősítötte meg az ő Birodalmát. Rendeltessenek és adattassanak ezeknek az parasztnak¹³⁹ mindenütt tellyes hatalommal való Gubernátorok, az kiknek erős méltóságok legyen az törvény sententiáknak ki mondásában, új törvények-

¹³⁷ Szepsi Laczkó kiemelése.

¹³⁸ Szepsi Laczkó kiemelése.

¹³⁹ A latin eredetiben a „parasztnak” megfelelője: *Barbari*.

nek szabásában, úgy hogy az az Gubernátortól vagy Tisztartónak ki mondott sentenciájától semmiképpen el ne távozhassanak, sokkal inkább az ellen az Császárra appellálni ne legyen szabad semmiképpen.¹⁴⁰ Nyomorgattassanak szörnyű módokkal, ha panaszkodnak, igazítassanak az Császár tisztartóihoz az Császár mentegetésével, hogy semmit nem tudna ő felsége az Tisztartójának kegyetlenségében és hogy neheztelti s bánnya az ő Tisztartóinak hamis cselekedetét és forgolódásokat az ő tisztökben, mindazáltal minden erejével azon fog lenni, hogy minden nehézségek és gravaminák mindent el hártassanak. Így azok az Barmok nem messze látván, az Császárnak semmit vétkül nem tulajdoníthatnak, és így minden latorság az Tisztartóknak fog tulajdonítani; semmit mindazáltal hátra és alább ne hadgyanak az Tisztartók az ő gonoszságokban, de valaminemű csalárd mesterséggel lehet, meg kerüllyék, az reájok költött bűnöknek büntetésével meg büntessék, és hallatlan képpen nyomorgassák. Így az nehéz igát semmiképpen békével nem senyvedő nemzetség szükségképpen valami pártütést támaszthat, és az Tisztartók ellen fel támadhat. Mely dolog meg lévén, minden törvény nélkül öllýetek, vágjátok őket, mint Császári méltóság ellen vétkezett pártütöket. Az szomszéd országoktól kérneke' segítséget, kedvünk szerént esik ottan az mi dolgunk. Melletetek lesznek az Ország lakosi, az kik ez veszedelmes dologban együtt hadakoznak velünk. Az ő Magyar attyokfiaira, az kikre először fordácsátok az fegyvert és az vitézlő rendet elsőbenis törölytétek el, úgymint az kik fő meg gátolói voltanak az mi ekkoráig való igyekezetünknek, és így azokat az kik ekkediglen az [526] Birodalmat megbántották, kicsintől fogván nagyig gyomlállýatok ki, és az régen kívánt, erős és állandó békességet megszerezhetitek, és az Bécsországi Fejedelemségnek rész szerént falban rontatott ki terjesztetett bőséget és nagyságos voltát dicsőségesen újonnan fel építhetitek. Annakfelette, ha valami történetből az fölről megmondattott hadnak veszélyben kellessék forgani, az Negyven ezer ember mellé el végezte az én Kegyelmes Uram, hogy még Húsz ezeret bocsásson.

Mely feleletet minnyájan javalván meg erősítenek. El végezödvén az tanácskozás, az végezés az Császárnak vitették, az ki meg hányván vetvén az okokat és több okokat is adván az többihez, ezt az végezést javallá és helyén hagyá. Melynek végben vitele Valstainra és Conte de Monte Nigrora¹⁴¹ bizattaték mindgyárást, az kiknek vigyázniok kell vala arra, hogy eszekben vevén valami első sengéjét az hadi mozdulásnak, avagy csak valami suttogást hallván Magyar Országban az hadakozás felől alkalmatosságot kapván, mintha pártot ütött volna Magyar Ország, az meg nevezet Országra reá üssenek, és az Vág vize mellett, Semptén¹⁴² elkezdvén mindeneket le vágjanak, valakik Magyar nyelv

¹⁴⁰ Szepsi Laczkó oldalszéli megjegyzése: *Így cselekedék Eszterhási Miklós 1630 esztendőben. Az Császárhoz bocsátván követet az Erdélyi Fejedelem, Kassán aszt monda neki, hogy oda bizony nem megy. Mert mind Császár, mind Király én vagyok mostan; azért ha mi dolgod vagyon, émekem mond meg.*

¹⁴¹ Girolamo Caraffa, Montenero grófja (1564–1633) az 1620-as években volt aktív a csehországi és magyarországi hadszíntéren. Az ő tiszte volt megakadályozni, hogy Bethlen csapatai a fehérhegyi csata előtt egyesüljenek a cseh rendi sereggel.

¹⁴² Ma: Šintava (SK). A Vág bal partján fekvő település és vár a középkortól kezdve fontos átkelőhely volt. 1624-ben Thurzó Szaniszló nádor (1576–1625) birtoka.

ven szóllanak, tizenkét esztendő fölött akármia koracsuvak volnának az emberek mind az utolsó vénségig, és az kicsiny üstök hajat mellyet homlokokon tisztességnek okáért viselnének, tőstől gyökerestől az kicsinyeknek ki szaggassák.

Ekképenig az fel mézárló hóhérségben mennyenek elő szinte Kasság¹⁴³ és ott meg nyugován az Karácson innepiben győzedelmessen örvendezzenek. Az gyenge tavaszi időre jutván pedig üssenek reá Erdély Országára és ott az szörnyű kegyetlenségben meny nyenek elől, míglen az Fejedelmet az partütésnek authorát avagy Országából kiűzzék, avagy meg kötözve az Császárnak kezében adgyák. Hogy ha peniglen ez az hadakozás ami időre terjedne (40 esztendőre) [527] az el pusztult tartományokat addiglan idegen Országból való nemzetségekvel újobban meg ültethetni és ennyi ideige minden pusztulástól meg oltalmazhatni. Mely szándékban immáron elő is mozdultanak. Ezt az végezést pedig Hispaniai követ ilyen protestatioval végezé el, hogy ha az Császári méltóság egy átallyában ez végezett dolgot végben nem akarja vinni, tehát az Hispaniai királyi méltóság az Császári méltóságtul minden kécncset és segítséget meg vonsza; ez dolgot szerencsésen végben vivén, ugyan ezön processusval kellyen menni az dologban Morvában, Cseh Országban és Silesiában, az hozzájuk tartozó tartományokban. Vége.

Rövidítések és irodalomjegyzék

TT Teleki Téka, Marosvásárhely
Ms. 33. „Szepsi Laczkó Máté krónikája”

*

ALMÁSI
2013

ALMÁSI Gábor: *Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában*, In: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor – Kees TESZELSZKY, Budapest, 2013, 311–366.

ALMÁSI
2014

ALMÁSI Gábor: *A Secretissima instructio (1620): A kora új-kori politikai paradigmaváltás egy Bethlen-kori röpirat tükrében*, Budapest, 2014.

ALMÁSI
2016a

ALMÁSI Gábor: *Bethlen Gábor a reformkorban: egy történelemhamisítás nyomában*, In: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, szerk. HORN Ildikó et alii, Budapest, 2016, 625–642.

¹⁴³ Košice (SK), Alsó-Magyarország gazdasági és kulturális központja.

- ALMÁSI
2016b
Gábor ALMÁSI: *Faking the national spirit: spurious historical documents in the service of the Hungarian national movement in the ealy nineteenth century*, In: *Hungarian Historical Review*, 5. (2016) 2. sz. 225–249.
- ALMÁSI–ŠUBARIĆ
2015
Latin at the Crossroads of Identity: The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary, ed. Gábor ALMÁSI – Lav ŠUBARIĆ, Leiden, 2015.
- ANONYM
1828a
Zur Geschichte des Siebenbürger Fürsten Gabriel Bethlen. Abstimmung des spanischen Botschafters in Wien über den Krieg wider Gabriel Bethlen, In: *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, 19. (1828) 117. sz. 619–620.
- ANONYM
1828b
De brittische König Jacob I, Sohn Mariens Stuart, Nachfolger der Elisabeth, Schwiegervater des, in Böhmen wider Ferdinand II. erwählten, sogenannten Winterkönigs, Pfalzgrafen Friedrich, an Gabriel Bethlen, Fürsten von Siebenbürgen, Gegenkönig in Ungarn 19. oct. 1621. In: *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, 19. (1828) 85–86. sz. 453–454.
- BARTONIEK
1975
BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, kiad. RITOÓK Zsigmondné, Budapest, 1975.
- BENE
2007
BENE Sándor: *Eszmetörténet és irodalomtörténet. A magyar politikai hagyomány kutatása*, In: *Budapesti Könyvszemle*, 19. (2007) 1. sz. 51–64.
- BENE
2020
BENE Sándor: *A láthatatlan könyvtár (utószó és előszó)*, In: *Források*, II, 317–327.
- BETHLEN
1793
BETHLEN *Historia de rebus Transsylvanicis Tomus VI. recognovit Josephus BENKŐ, Cibinii, 1793.*
- DÜMMERTH
1966
DÜMMERTH Dezső: *Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar–Habsburg viszony tükrében: Kollár Ádám működése*, In: *Filológiai Közlöny*, 12. (1966) 391–410.

- ETA
III
Források
I
Források
II
Források
III
- KÁRMÁN
2015
- KÁRMÁN
2019
- MAILÁTH
1831
- MARTÍ
2020a
- MARTÍ
2020b
- Erdélyi történelmi adatok*, III, kiad. MIKÓ Imre, Kolozsvár, 1857.
- Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez*, I, szerk. BÁTHORY Orsolya – KÁRMÁN Gábor – ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, 2019.
- Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez*, II, szerk. BÁTHORY Orsolya – BENE Sándor – KÁRMÁN Gábor – ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, 2020.
- Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez*, III, szerk. BÁTHORY Orsolya – BENE Sándor – KÁRMÁN Gábor – ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, 2024.
- KÁRMÁN Gábor: *Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal*, In: *Aetas*, 30. (2015) 3. sz. 9–36.
- KÁRMÁN Gábor: *Bethlen Gábor soha meg nem írt manifesztuma: a II. Ferdinánd elleni magyarországi háború legitimációja 1619–1620-ban*, In: *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerk. KÁRMÁN Gábor – ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, 2019, 155–196.
- Johann MAILÁTH: *Geschichte der Magyaren. Fünfter Band*, Wien, 1831.
- Martí Tibor: *A spanyol Habsburgok bécsi diplomatáinak információi Bethlen Gábor erdélyi fejedelem politikájáról (1613–1629)*, In: „*A magyar múltat kutatni, írni és láttatni – ez által szolgálni a hazát.*” Tisztelgő kötet J. Újváry Zsuzsanna 25. Pázmányos oktatói éve előtt, szerk. BÍRÓ Bence – MISKI Péter – TÖRTEI Renáta, Budapest–Piliscsaba, 2020, 197–216.
- MARTÍ Tibor: *Az 1625. évi soproni országgyűlés a Habsburg-dinasztia spanyol ágának szemével. Ossona gróf bécsi spanyol követ jelentései*, In: *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*, szerk. DOMINKOVITS

- Péter – KATONA Csaba – PÁLFFY Géza, Sopron–Budapest, 2020, 245–366.
- MOLNÁR
2015
- MOLNÁR Antal: *Carlo Caraffa bécsi nuncius az 1622. évi soproni országgyűlésen*, In: *Egy új együttműködés kezdete: Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*, szerk. DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba, Budapest–Sopron, 2015, 125–231.
- MOLNÁR
2020
- MOLNÁR Antal: *Egy pápai diplomata történetírói műhelye. Carlo Caraffa bécsi nuncius az 1625. évi soproni országgyűlésen*, In: *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*, szerk. DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba – PÁLFFY Géza, Sopron–Budapest, 2020, 123–241.
- PÁLFFY
2020
- PÁLFFY Géza: *Megerősített lojalitás. A bécsi udvar és a magyar rendek az 1625. évi soproni koronázódiétán*, In: *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*, szerk. DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba – PÁLFFY Géza, Sopron–Budapest, 2020, 15–118.
- PIRI
1999
- PIRI Zoltán: *Bethlen Gábor fejedelem útja a hágai szövetségbe*, In: *Történelmi Szemle*, 41. (1999) 158–176.
- PETNEHÁZI
2022
- PETNEHÁZI Gábor: *Libellus Paraeneticus: ismeretlen 16. századi magyar nyelvű politikai traktátus*, In: *Lymbus Magyarástudományi Forrásközlemények*, 20. (2022) 241–262.
- PETNEHÁZI
2023
- PETNEHÁZI Gábor: *Responsio ad quaestionem dilemmaticam. Szepsi Laczkó Máté ismeretlen röpirata*, In: *Lymbus Magyarástudományi Forrásközlemények*, 21. (2023) 103–130.
- ROMSICS
2011
- ROMSICS Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*, Budapest, 2011.
- SZILÁGYI
1873
- SZILÁGYI Sándor: *Adalékok Bethlen Gábor szervezetkezéseihez*, Budapest, 1873.
- TARNÓC
1979
- Magyar gondolkodók 17. század*, szerk. TARNÓC Márton, Budapest, 1979.

TESZELSZKY-TÓTH
2014

Hungaroteutomachia vel colloquium de bello nunc inter Caesareos et Hungaros excitato. Magyarnémetharc, avagy beszélgetés a császáriak és a magyarok között most fellángolt háborúról, szerk. Kees TESZELSZKY – TÓTH Gergely, Budapest, 2014.

TESZELSZKY
2023

Kees TESZELSZKY: *The Holy Crown and the Hungarian Estates. Constructing Early Modern Identity in the Kingdom of Hungary*, Göttingen, 2023.

TOLDY
1857

Sárospataki magyar krónika 1523–1615, közli TOLDI Ferenc, In: *Magyar Történelmi Tár*, 1/4. (1857) 43–87.

R. VÁRKONYI
2013

R. VÁRKONYI Ágnes: *Bethlen Gábor jelenléte Európában*, In: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor – Kees TESZELSZKY, Budapest, 2013, 9–75.

ZÁSZKALICZKY
2019

ZÁSZKALICZKY Márton: *A Bocskai-felkelés politikai nyelvei: vázlat*, In: *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarorszáján*, szerk. KÁRMÁN Gábor – ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, 2019, 11–84.

ZÁSZKALICZKY
2024a

ZÁSZKALICZKY Márton: *A Bocskai-felkelés legitimációs iratai: bevezetés*, In: *Források, III*, 9–40.

ZÁSZKALICZKY
2024b

ZÁSZKALICZKY Márton: *Protestant Political Theology and Corporate Constitutionalism in 16th–17th century Hungary*, PhD Dissertation, Central European University (kézirat).

Meghívók a Bornemissza família 17. századi lakodalmaira*

A fontosabb családi eseményekre, mint a házasságkötés, már a kora újkorban is meghívót küldtek a társadalmi elit tagjai. A kora újkori meghívók azonban esztétikai szempontból (is) eltértek jelenkori megfelelőiktől. A meghívólevelek reprezentációs funkciója miatt a küldők általában nem saját kezűleg jegyezték le, hanem írnokkal írástak meg azokat, és csupán az aláírás volt saját kezű (amennyiben tudott írni a küldő). Az itt közölt hat meghívó esetében is látható, hogy nemcsak maga a vőlegény, hanem a rokonság más férfi tagjai (a vőlegény vagy a menyasszony apja, gyámja, rokona) is küldhették a meghívókat. A jogi és társadalmi helyzet azonban számos esetben felülírhatta ezt a gyakorlatot. A nők általában akkor küldtek meghívót, ha özvegyek voltak, vagy ha ők számítottak a legtekintélyesebbnek a gyámok közül.¹ A meghívókban szereplő „lakodalom” szó jelentése változó volt: a 17. században általában a házasságkötés világi részét jelentette, de előfordult, hogy az egyházi szertartást is magában foglalta. A „kézfogó”-t a „lakodalom” kifejezéshez hasonlóan szintén változó jelentéssel használták.²

A lakodalomra szóló meghívókat általában néhány héttel vagy hónappal a házasságkötés előtt továbbították a meghívottaknak, hogy azok időben fel tudjanak készülni a sokszor nagy távolságok megtételét igénylő utazásra. Nyilvánvalóan ettől eltérő esetek is előfordultak. A meghívók keltezése alapján ugyanis látható, hogy 1632-ben csak néhány nappal az esemény előtt érkezett meg a meghívót tartalmazó levél a címzetthez. Mivel azonban a küldő és a címzett nagyon közel lakott (vagy tartózkodott) egymáshoz, és magáról az eseményről a meghívott már korábban értesülhetett, így a rövid időköz ellenére is fel tudott készülni az ünnepségre.

Az alábbi meghívók alapján nyilvánvalóan nem állapítható meg, hogy az adott eseményre hány személyt (vagy családot) hívtak meg. Más hasonló események és az ünnepséggel járó költségek alapján feltételezhető, hogy a meghívottak száma igencsak vál-

* A forrásközlés korábbi, egyszerűsített változata megjelent a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának tudományos online ismeretterjesztő rovatában. BALOGH Zsuzsánna: A Bornemissza család 17. századi lakodalmaira szóló meghívók. MNL OL, A hét dokumentuma, 2024. március 7. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/a_bornemissza_csalad_17_szazadi_lakodalmaira_szolo_meghivok. A kutatás során nyújtott segítségért hálás köszönettel tartozom Avar Antonnak, Hanák Bélának, Horn Ildikónak, Kovács Zsuzsannának, Kulcsár Krisztinának, Lenkei Gábornak, Lukács-Berkési Anikónak, Orgona Angelikának, Pongrácz Erzsébetnek, Sulyokné Matus Ágnesnek, Szabó András Péternek, Székér Barnabásnak és Tamás Máténak. A forrásközlemény a HUN-REN-ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756) Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport támogatásával készült.

¹ HANÁK-SZABÓ, 2021, 49–58.

² SZABÓ, 2010, 16; HANÁK-SZABÓ, 2021, 44–49.

tozó volt, egy-egy eseményre tíz vagy akár száznál több meghívót is elküldhettek. A meghívók száma azonban nem feltétlenül egyezett az ünnepségen részt vevők számával, hiszen számos esetben a meghívottak kimentették magukat a részvételi kötelezettségük alól. Általában a nagy távolságra és a rossz útviszonyokra hivatkoztak, de az is előfordult, hogy azért nem tudtak részt venni az adott eseményen, mert már korábban elígérkeztek egy másikra. Az igazán előkelő meghívottak azonban követek által is részt vehettek az ünnepségeken. Ebben az esetben a követ testesítette meg a meghívottat. A követ a meghívott jogi és társadalmi helyzete, illetve az azzal járó presztízs alapján ugyanolyan bánásmódban részesült, mintha ő maga lenne a meghívott. Ha az erdélyi fejedelem valamilyen okból nem tudott részt venni egy lakodalmi ünnepségen, az általa megbízott követet ugyanúgy kezelték, mintha az uralkodó személyesen jelent volna meg (például tartották magukat ahhoz a bevonulási és ülésrendhez, amely az uralkodót megillette).³ A kora újkori erdélyi nemesség körében a lakodalmi ünnepségek egy- vagy akár többnaposak is lehettek. Az ünnepség általában a menyasszony (famíliájának vagy gyámjának) birtokán kezdődött, majd a vőlegénynél folytatódott, így a két lakóhely közötti távolság befolyásolhatta az ünnepség időtartamát is. A házasulandó felek családjának részéről külön-külön küldött meghívó általában csupán az egyiküknél rendezett ünnepségre szólt, de voltak olyanok is, akiket mindkét helyre meghívtak.⁴

Ezek az ünnepi alkalmak a család számára költségesek voltak. A meghívottak azonban a nászajándékok által hozzájárultak az ünnepség „sikeréhez”.⁵ Az esemény a kapcsolatrendszer kialakítása és megerősítése révén társadalmi tőkeszerzéssel is járt az azt szervező famíliának. A lakodalom „sikerességéhez” ugyanis, más efemer, reprezentációs eseményekhez hasonlóan, szükség volt a megfelelő rangú és létszámú közönségre. Ezzel összefüggésben ebben a közleményben hat, a Bornemissza családhoz kapcsolódó 17. századi meghívó kerül közlésre.

Bornemissza Pál († 1644) és Csókássy Zsuzsanna († 1641) „kézfogását” leszámítva a másik öt lakodalom időpontja beleillik a Hanák Béla és Szabó András Péter által meghatározott három legnépszerűbb lakodalmi szezonba: január–február, június, illetve október–november. A január–február közötti periódusban a vízkereszt ünnepét, január 6-át követő farsangi időszak, júniusban a Szent János-nap körüli karneváli szokások, az október–november közötti szezonban pedig a mezőgazdasági munkák befejezése és az adventi böjtöt megelőző időszak miatt tartottak általában lakodalmat.⁶ A közölt meghívók közül négy esetben kedden rendezték az ünnepséget, míg egy-egy esetben hétfőn és szerdán. Ez összefüggött a protestáns egyházi normákkal, amelyek tiltották a vasárnapi lakodalmakat, azok ugyanis elvonták a híveket az istentiszteletről.⁷

³ SZABÓ, 2010, 7–10.

⁴ Uo., 17.

⁵ Uo., 9–10.

⁶ A 17. században a protestáns felekezetek esetében az addig népszerű vasárnapi esküvők napját felváltották a hétköznapi ünnepségek, míg a katolikus felekezetűeknél továbbra is a vasárnapi lakodalmak domináltak. HANÁK–SZABÓ, 2021, 77–80. Az esküvő időpontjához lásd még BARTH, 2005, 49–54.

⁷ SZABÓ, 2010, 19–20; HANÁK–SZABÓ, 2021, 78–79.

A házasságkötésre szóló meghívónak több funkciója is volt a nemesség esetében: nem csupán az esemény helyét és idejét közölte, hanem fontos eszköze volt a családi és rokoni kapcsolatok kialakításának, illetve megerősítésének. Ez a rokonsági hálózat számos esetben egybeesett azzal a politikai közösséggel, amelynek a házasulandó felek familiái részei voltak vagy amelynek részeivé akartak válni. A meghívólevél így reprezentációs eszközként, míg a lakodalom helyszíne reprezentációs térként működött. Az eseményen részt vevők pedig a házasságkötési rituálék megvalósulását is tanúsították a nyilvánosság számára.

A keltezése alapján legkorábbi meghívót boldogfalvi Kendeffy Gáspár küldte Beszterce város főbírójának és tanácsának. Az írnok által lejegyzett és saját kezű aláírásával ellátott meghívóval az apa a meghívottakat lánya, Kendeffy Anna és borosjenői Bornemissza Pál „hazaadásának napjára”, lakodalmára invitálta meg. Az esemény 1626. július 7-én, 12 órakor kezdődött a Hunyad megyei Óraljaboldogfalván. Bornemissza Pál fejedelmi bejárónak, borosjenői kapitánynak és későbbi udvari főkapitánynak Kendeffy Annával kötött házasságából két lány érte meg a felnőttkort: Zsuzsánna (1627 körül – 1673. március 17/18.) és Kata (1630 körül – 1685. február 28.). A házasság azonban a feleség halála miatt csupán néhány évig tartott.⁸

Kendeffy Anna halálát követően Bornemissza Pál 1632-ben a Zaránd megyei Borosjenőn újraházasodott. Ezt többek között az apa felügyelete alatt lévő két kiskorú lány, Zsuzsánna és Kata nevelése is motiválta. A második feleségével, Csókássy Zsuzsánnával történő „kézfogójának” megünneplésére szánt nem formális meghívólevelet Bornemissza Pál saját kezűleg jegyezte le az irányítása alatt lévő borosjenői várban, 1632. december 26-án rokonának, a szintén Borosjenőn szolgálatot teljesítő Teleki Jánosnak, Teleki Mihály (1630 körül – 1690) kancellár apjának.⁹ A két férfi között bizalmas viszony lehetett, Bornemissza Pál ugyanis nem törődve a levél esztétikai formájával, még „hibát” is ejtett benne, kihúzott egy szót, a levelet azonban nem másolta újra. Nyilvánvalóan tudta, hogy nem sérti meg ezzel Teleki Jánost, a levél ilyen formában is betölti szerepét. A bensőséges rokoni viszonyt támasztja alá az is, hogy Bornemissza Pál Teleki János feleségét, Bornemissza Annát (aki nem azonos Bornemissza Pál Anna nevű lányával) a menyegző alkalmával saját kisgyerekei (Zsuzsánna és Kata) mellett akarta elszállásolni a borosjenői várban, Teleki Jánost azonban – a helyhiány miatt – a váron kívül.

⁸ BALOGH, 2020, 231–233.

⁹ Bornemissza Pál újraházasodásához és gyermekeinek édesanyjaihoz lásd Bornemissza Pál 1639. szeptember 12-én Gyulaféhérváron kelt végrendeletét, amelyet 1641. május 12-én megerősített. ÖTVÖS, 1861, 230–231. Az 1641-ben megerősített végrendelet feltehetőleg Bornemissza Pál 1644-es halálakor még érvényben volt. Bornemissza Pálnak az MNL OL R 210-5.-No. 169–180. iratanyagában fellelhető, 1633–1644 közötti levelezésében erre vonatkozó adatot nem találtam. Csókássy Zsuzsánna halálának pontos időpontja nem ismert, de férje végrendeletének 1641 májusában történt megerősítését követően, még abban az évben meghalt. Ehhez lásd Kornis Zsigmond levele Bornemissza Pálnak, Papmező, 1640. október 31. MNL OL P 659 No. 240.-11. fol. 13v.; Kornis Zsigmond levele Bornemissza Pálnak, Belényes, 1641. július 15. MNL OL P 659 No. 240.-13. fol. 16v.; Kornis Zsigmond levele Bornemissza Pálnak, Papmező, 1641. augusztus 9. MNL OL P 659 No. 240.-15. fol. 19.; ORGONA, 2024, 30–31. A mostohaşülőkkel kapcsolatban magyar vonatkozásban: HORN, 1996, 69–76.

Bornemissza Pál nyilvánvalóan azért tehetette meg ezt, mert tudta, rokonát nem sérti meg azzal, ha szállása nem a várban, és nem a felesége mellett lesz. A meghívóból az is kiderül azonban, hogy nem csak Teleki János nem fért el az ünneplők közül a várban.

A Csókássy Zsuzsánnával kötött házasságba Bornemissza Pál magával vitte az előző házasságában született lányait, Zsuzsánnát és Katát. Az új házasságból egyedül Bornemissza Anna – a későbbi fejedelem, Apafi Mihály felesége – érte meg a felnőttkort. Bornemissza Pál végrendeletében (1639/1641) a két házasságból született három lánya nevelésének felügyeletét és vagyonának kezelését második feleségére, Csókássy Zsuzsánára hagyta annak újraházasodásáig. Egy újabb házasságkötés esetén azonban Csókássy Zsuzsánna elvesztette volna a gyermekek feletti gyámi jogait, és leszámítva a *dost* (vagyis a hitbért, amelyet a férj adott a saját szerzett birtokaiból a házasságkötéskor a feleségnek a szüzessége elvesztéséért és a házasság elhálásáért), nem rendelkezhetett volna tovább elhunyt férje ingó és ingatlan vagyonával.¹⁰ Mindez teljesen megfelelt a kor erdélyi gyakorlatának, amelyet a mostohaapákkal szembeni általános bizalmatlanság és a családi birtokok elvesztésétől való félelem vezérelt.

Bornemissza Pál felesége mellé a következő gyámokat nevezte ki: I. Rákóczi György (1593–1648) erdélyi fejedelmet és feleségét, Lorántffy Zsuzsánnát (1602 körül–1660), illetve ruszakai Kornis Zsigmondot († 1648),¹¹ dévai Nagy Pált,¹² gyerőmonostori Kemény Jánost (1607–1662), kisérei Rhédey Ferencet (1613 körül–1667), keresdi Bethlen Ferencet (1601–1653), brenhidai Huszár Pált, Pétert és Mátyást, köröstarcsai Vér Györgyöt és Mihályt, Körössy Istvánt és Veres Ambrust. A gyámok kijelölésével igyekezett gyermekei számára olyan támogatókat választani, akik azok érdekeit képvisel(het)ték, akár (mostoha)anyjukkal szemben is.¹³ Ez a gyakorlat megszokott volt ebben az időszakban: a végrendelező nemes apák általában a rokonsághoz tartozó vagyonos és magas presztízű férfiak közül jelölték ki a gyámokat gyermekeik számára (vagy ha nem is volt rokon, az utóbbi jellemzők mindenképpen számítottak). A gyámok együttesen vagy egymást követve gyakorolhatták a gyámsággal járó jogokat és kötelezettségeket. Ez többnyire az árvák szétszórtnan elterülő birtokainak igazgatását is meg-

¹⁰ Lásd ehhez Werbőczy István Hármaskönyvét KOLOZSVÁRI–ÓVÁRI (szerk.) 1894, 129, 132, 134, 136. 1. rész, 93. c. 2. §.; 1. rész, 98. c. 2. §., valamint 1. rész, 103. c. 2. §. A *dos*, *dotalium* vagy hitbért nem azonos a jegyajándékkal, amelyet a férj, a szülők, a rokonság vagy mások adnak az esküvő, kézfogás vagy az eljegyzés alkalmával a nőnek. Ezeket az ingóságokat az özvegy nő vihette magával a következő házasságába is, függetlenül attól, hogy az elhunyt férjjel voltak-e közös gyerekeik, mivel ezek az ingóságok nem tartoztak az ingó vagyon felosztásakor osztály alá. Lásd uo. 1. rész, 93. c. 1. §.; 1. rész, 100. c. 1–4. §. A feleség akkor sem esett el a hitbértől, ha férje valamilyen törvénytelen cselekedete következtében elvesztette birtokait vagy felségárulás miatt kivégezték. A feleség ugyanis visszaszerezhetette a hitbért az új birtokostól. KOLOZSVÁRI–ÓVÁRI (szerk.), 1894, 137. 1. rész, 104. c.

¹¹ Bornemissza Pál és Kornis Zsigmond kapcsolatához lásd a felek levelezésének néhány darabját: MNL OL P 659 No. 240.

¹² Valószínűleg nem azonos Bornemissza Kata későbbi férjével, hanem annak apja lehetett. A későbbi II. Rákóczi György 1644. június 10-én Nagy Pál lugosi és káransebesi bán haláláról tájékoztatta apját, így a meghívó keltének időpontjában az azonos nevet viselő fia, Pál lehetett a vőlegény. SZILÁGYI, 1883, 781.; PESTY 1884, 344; VERESS, 1906, 16.

¹³ HORN, 1996, 54–56.

könnyít(h)ette.¹⁴ Ezt a gyakorlatot követte Bornemissza Pál is, amikor gyermekei számára az erdélyi fejedelmet és feleségét, valamint a fejedelemségben magas tekintélyű nemeseket választott ki. Az apa ezen döntésének következményeként lányai később a gyámok többségével házasság révén rokonságba is kerültek.

Bornemissza Pál 1644-ben bekövetkezett halálakor¹⁵ második felesége, Csókássy Zsuzsanna sem élt már, így az apa végrendeletének értelmében a két fiatalabb, akkor még kis-korú lány (Kata és Anna) I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna udvarába került.¹⁶

Az Erdélyi Fejedelemségben a teljesen árva, nemesi származású gyermekek elvben a fejedelem gyámsága alá kerültek, a gyakorlatban azonban jellemzőbb volt, hogy a rokonság gondoskodott az árvákról. A fejedelem és felesége általában csak akkor láttak el tényleges gyámsággal járó feladatot, amikor a többi kijelölt gyám elhunyt, vagy vitás ügyek merültek fel.¹⁷ Úgy tűnik azonban, I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna részt vett a gyámságukra bízott két lány, Bornemissza Kata és Anna nevelésében és házasság szervezésében.¹⁸

A harmadik közölt meghívó Bornemissza Pál unokahúgának, Bornemissza László lányának, Bornemissza Zsófiának és Czeglédi Istvánnak a lakodalmára szól. A meghívót a rokonság egyetértésével a menyasszony ekkor élő legközelebbi, feltehetőleg legrangosabb és legvagyonosabb rokona, nagybátyja, Bornemissza Pál küldte el az eseményt megelőzően három héttel. A menyasszony sógorának, Teleki Jánosnak szóló meghívóból kiderül, hogy a házasságkötési ceremónia 1636. február 13-án, délelőtt 10 órakor kezdődött a menyasszony családjánál, Bornemissza Pál váradi házában. A meghívót ebben az esetben Bornemissza Pál írónkkal íratva és csupán az aláírás saját kezű.¹⁹

A negyedik meghívó Bornemissza Zsuzsanna és Kemény Boldizsár, a fejedelem főasztalnokának házasságkötésére szól. Bornemissza Zsuzsanna még apja életében betöltötte 16. életévét, így kerülhetett sor 1643 februárjában a házasságkötésre. A lakodalmi meghívót a menyasszony apja küldte ki Gyulafehérvárról, 1643. január 25-én, az ünnepséget megelőzően több mint három héttel rokonának, Teleki Jánosnak.²⁰ A meghí-

¹⁴ Bornemissza Pál a végrendeletében nem tért ki birtokainak részletes hagyományozására, csupán a fejedelemségben lévő birtokaival kapcsolatban említette meg, hogy azok már mind a lányaié, és azokhoz hasonlóan a kékesi birtoktest is legyen a három lányáé. A birtokok örökléséről valószínűleg már korábban rendelkezett, így nem tartotta fontosnak, hogy betegágyán, sietve írt végrendeletében újra részletezze azokat. Lányai későbbi levelezéséből azonban látható, hogy jelentős, Várad körüli birtoktesteket örököltek. ÖTVÖS, 1861, 231; HORN, 1996, 57; BALOGH, 2020, 232–233.

¹⁵ Lásd ehhez SZABÓ, 1862a, 129; SZABÓ, 1862b, 96; V. WINDISCH, 1980, 259.

¹⁶ BALOGH, 2020, 233. Csókássy Zsuzsanna halálához lásd Kornis Zsigmond levele Bornemissza Pálnak, 1641. szeptember 3. ANR Cluj Colecția Kemény József, Diplomarium Autographum No. 1019. p. 163. Ezúton is halásan köszönöm Orgona Angelikának, hogy a levélről készült másolatát rendelkezésemre bocsátotta. Lásd ehhez még ORGONA, 2024, 30–31.

¹⁷ HORN, 1996, 57, 64.

¹⁸ BALOGH, 2020, 233.

¹⁹ Bornemissza Pál Teleki Jánosnak, Petrelény, 1636. január 22. MNL OL P 659 No. 1078.-10.

²⁰ Bornemissza Pál Teleki Jánosnak, Gyulafehérvár, 1643. január 25. MNL OL P 659 No. 1095.-95. Bornemissza Zsuzsanna és Kemény Boldizsár házasságának előkészítése már a házasságkötés előtt évekkel korábban elkezdődött. Ehhez lásd Kornis Zsigmond levele Bornemissza Pálnak, Belényes, 1641. július 15.

vót ebben az esetben az apa nem saját kezűleg írta, hanem írnok jegyezte le a szöveget, csak az aláírás saját kezű. A meghívó szerint a lakodalmi ünnepségre a Bornemissza és Kemény familia egyetértésével a menyasszony apjának birtokán, a Bihar megyei Petrelényben (Petrieni, Románia) került sor 1643. február 17-én. Kemény Boldizsár a fejedelemiség szempontjából vesztes lengyelországi hadjárat során 1657-ben meghalt. Lányuk, Kemény Anna 1660-ban bekövetkezett halálát követően Zsuzsánna – sógora, Kemény János fejedelem jóváhagyásával – 1661-ben Szentpáli Jánossal († 1669) kötött újabb házasságot.²¹ Második férje halála után a feltehetőleg negyvenes évei elején járó Zsuzsánna egészen 1673-ban bekövetkezett haláláig özvegy maradt.

A fejedelmi pár udvarában nevelkedő, gyámság alá vett Bornemissza Kata és Anna közül születési sorrendben elsőként Kata kötött házasságot: borsai/dévai Nagy Pál főasztalnokkal. A lakodalomra szóló meghívólevelet maga I. Rákóczi György fejedelem küldte sófalvi Gávay Péternek, a fejedelmi tábla ülnökének. Az eseményt 1645. november 27-én tartották a fejedelem dévai udvarházában. Az írnok által lejegyzett, a fejedelem saját kezű aláírásával és vörös viaszpecsétjével ellátott meghívót ebben az esetben is több mint két héttel az esküvőt megelőzően küldték el.²²

Bornemissza Kata és Nagy Pál házassága a férj halála miatt nem tarthatott sokáig. Az özvegy feltehetően 1650-ben újabb házasságot kötött Bethlen Mihállyal (1621–1656), Doboka, majd Fehér vármegye főispánjával. Második férje 1656. évi halálát követően Bornemissza Kata egészen 1659 augusztus–szeptemberéig özvegyen maradt, amikor harmadszorra is házasságra lépett az ekkor szintén özvegy Bánffy Dénessel (1630 körül – 1674. december 14.), Doboka vármegye főispánjával, a fejedelmi tábla ülnökével, a későbbi szamosújvári és kolozsvári főkapitánnyal, Kolozs vármegye főispánjával, a fejedelmi tanács tagjával. A házasságba feltehetően mindketten vitték az előző házasságukból született gyermekeiket. Házasságukból azonban csak egyetlen közös gyermek, Bánffy György (1663 – 1708. november 15.), a későbbi gubernátor maradt életben. Bánffy Dénesnek a Bethlen várában 1674. december 14-én felségárulás és egyéb vádak alapján végrehajtott kivégzését követően Bornemissza Kata már nem házasodott újra, amit feltehetően életkora, kiskorú fia, az özvegyi önállóság, a familia támogatása és volt férjének, Bánffy Dénesnek a társadalmi presztízse tett lehetővé. Az újraházasodás esetén az özvegy ugyanis feltehetőleg előző férjénél csak alacsonyabb pozíciójú férfival tudott volna házasságot kötni.²³

MNL OL P 659 No. 240.-13. fol. 16.; Kornis Zsigmond levele Bornemissza Pálnak, Papmező, 1641. augusztus 8. MNL OL P 659 No. 240.-14. fol. 18.

²¹ Szentpáli János temetésére 1669. július 7-én került sor Pusztakamaráson az általa építtetett sírboltban. Bornemissza Zsuzsánna levele a beszercei főbírnak és tanácsosoknak, Báld, 1669. június 20. MNL OL X 1249 MF 472. No. 79.; BALOGH, 2020, 238–239.

²² I. Rákóczi György fejedelem sófalvi Gávay Péternek, Gyulafehérvár, 1645. november 10. MNL OL F 12 Fasc. XIII., 3. tétel, No. 186.

²³ Bornemissza Kata házasságaihoz és özvegyiségeihez bővebben: BALOGH 2020.

A Bornemissza Pál legfiatalabb lányának lakodalmára szóló meghívót szintén a menyasszony gyámja küldte el. Bornemissza Anna (1637 körül–1688) férjének a keresdi Bethlen család távoli rokonát és birtokszomszédját, a későbbi erdélyi fejedelmet, Apafi Mihályt (1632–1690) választották ki. A legrangosabb férfi gyám, I. Rákóczi György fejedelem 1648-ban történt halálát követően özvegye, Lorántffy Zsuzsanna hívogatta az ünneplőket a Bihar vármegyei Pocsajba, a fejedelemasszony udvarházánál 1653. június 10-én megrendezett lakodalomra. Lorántffy Zsuzsanna is írnok szolgálatait vette igénybe a meghívó(k) megírása során, amelyet saját kezű aláírásával és papírfelzetes pecsétjével látott el.²⁴

Bár Bornemissza Anna és Apafi Mihály házasságából több gyermek született, csupán (II.) Apafi Mihály (1676–1713) érte meg a felnőttkort. Bornemissza Anna 1688-ban bekövetkezett halálát követően Apafi Mihály nem házasodott újra.

A Bornemissza család lakodalmi meghívóit vizsgálva kitűnik, hogy az I. Rákóczi György fejedelem uralkodásának időszakában jelentős tisztségekkel rendelkező Bornemissza Pál lányai és unokahúga házasságaik révén az erdélyi elit vagyonos, jelentős pozíciókkal rendelkező famíliáiba házasodtak be. A lányok első házasságai alkalmával jól megfigyelhető az apa, a rokonok és a gyámok házasodási stratégiája, amelynek következtében a Bornemissza lányok az I. és II. Rákóczi Györgyhez kötődő politikai elit tagjaival kötöttek házasságot. Ez a stratégia azonban a későbbiekben is folytatódott: a már megözvegyült, majd újránházasodó Bornemissza Zsuzsanna és testvére, Kata továbbra is ebből a rokoni és politikai közösségből házasodott, és ők maguk is ugyanebből a közösségből szervezték rokonaik házasságait. Ennek a rokonsági viszonyokkal átszőtt politikai közösségnek a tagjaiként – a férjek és rokonaik pozíció- és birtokszerzései által – a família társadalmi és vagyoni helyzete a korábinál még magasabbra emelkedett, egészen a fejedelmi székig.

Az itt közölt hat meghívó a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, valamint a Román Nemzeti Levéltár Kolozsvári Fióklevéltára (Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale) őrzésében található. A meghívók átírása során a modern átírás elvét alkalmaztam, ahol szükségesnek tartottam, a jobb megértés érdekében a központozást módosítottam, a rövidítéseket jelölés nélkül feloldottam.

²⁴ Lorántffy Zsuzsanna keresdi Bethlen Ferencnek, Sárospatak vára, 1653. május 18. ANR Cluj Fond familial Bethlen din Criș Fasc. 15. fol. 391–392. A meghívót Lukinich Imre 1907-ben a Történelmi Tárban közölte. A meghívó kritikai lábjegyzetekkel ellátott újraközlését az eredeti szöveg előkerülése és a Bornemissza család házassági stratégiájának mélyebb érzékeltetése indokolta. LUKINICH, 1907, 378.

Források

1.

Kendeffy Gáspár meghívója Beszterce város főbírójának és tanácsának

Óraljaboldogfalva, 1626. május 31.

MNL OL X 1249 MF 449. No. 70.

Generosi prudentes ac circumspecti domini, amici mihi plurimi observandi.
Servitorum meorum paratam semper commendationem.

Az szent Isten ti kegyelmeteket kedvesivel egyetemben boldog, hosszú élettel kívánsága szerént áldja meg. Kegyelmeteknek mint jó akaró uraimnak bizodalmason akarom jelentenem, mivelhogy az én szerelmes leányomat, Kendeffy Annát,²⁵ Istennek rendelése szerént való szent házasságra az nemzetes és vitézljő borosjenei Bornemissza Pál²⁶ uramnak, az mi kegyelmes urunknak, őfelségének főbejárójának ígértem és ajánlottam. Immár annak hazaadásának napját és helyét egyenlő akaratból hagytuk és rendeltük bodogfalvai²⁷ házamnál ez jelen való esztendőbeli júliusnak 7. napját, az napnak pediglen 12. óráját. Kérem azért bizodalmason kegyelmeteket, leányomnak hazaadását bizonyos atyafiai által méltóztassék condecorálni,²⁸ hogy én is azoknak jelenlétekkkel több jóakaró uraim, atyámfiái között dicsekedhessem. Mely kegyelmetek mostani megmutatott jóakarátát én is hasonló, avagy nagyobb dologban igyekezem megszolgálni. Tartsa meg az Úristen kegyelmeteket kedvesivel egyetemben, minden javaival. Datum ex Órliaboldogfalva[!], 31. Maii, anno 1626.

Generosarum, prudentium ac circumspectarum dominationum vestrarum servitor et amicus benevolus,
Caspar Kendeffy²⁹ manu propria

²⁵ Kendeffy Anna († 1632 körül) apja boldogfalvi Kendeffy Gábor, anyja pedig Bornemissza Zsuzsánna, testvérei Judit és Miklós voltak. A férjével, Bornemissza Pállal kötött házasságából két lány, Zsuzsánna (1627 körül – 1673. március 17/18.) és Kata (1630 körül – 1685. február 28.) érte meg a felnőttkort. TAGÁNYI–RÉTHY–KÁDÁR, 1900, 89, 124, 142, 389, 441, 466.

²⁶ Bornemissza Pál, borosjenői († 1644. október 24.) 1622-ben fejedelmi bejáró, Bethlen Gábor fejedelem kamarása, 1624-ben alkornonyik, 1634-ig borosjenői főkapitány, majd udvari főkapitány (1636–1644), 1639-től a fejedelem udvari lovas- és mezei hadainak főkapitánya, 1641–1642-ben az udvari lovasság főkapitánya. Első felesége Kendeffy Anna, második felesége Csókássy Zsuzsánna volt. Első házasságából két lány, Zsuzsánna és Kata érte meg a felnőttkort. Második házasságából egyetlen lány, a későbbi fejedelmasszony, Bornemissza Anna maradt életben. MNL OL F 1 17. köt. 22b old.; MÁRKI, 1895, 95; TRÓCSÁNYI, 1980, 326–327, 334, 339; JENEY-TÓTH, 2012, 98; BALOGH 2021, 9–11.

²⁷ Óraljaboldogfalva, Hunyad vármegye (ma: Sântămăria-Orlea, RO).

²⁸ Condecorálni (latinból): díszessé tenni, megtisztelni.

²⁹ Kendeffy Gáspár felesége Bornemissza Zsuzsánna volt. A házasságból három gyermek, Kendeffy Miklós, Judit és Anna érte meg a felnőttkort. TAGÁNYI–RÉTHY–KÁDÁR, 1900, 27.

Címzés: Generosis, prudentibus ac circumspectis dominis iudici regio³⁰ universique [1]³¹ senatui civitatis Bistriciensis, dominis ac amicis mihi plurimum observandis.

2.

Bornemissza Pál levele Teleki Jánosnak³²

Borosjenő, 1632. december 26.

MNL OL P 659-1078.-19.

Szolgálok kegyelmednek mint jóakaró sógor uramnak, Isten kegyelmednek adjon sok jó szerencsétet hűgommal együtt.

Kegyelmednek akarám értésére adni, ez jövő keddre, úgymint aprószentek napjára,³³ Kornis³⁴ uram, Csomaközy,³⁵ az atyám is, több főemberekkel együtt idejönnek, szere-

³⁰ A levél címzésében hibásan a besztercei főbíró (supremus iudex) királybíróként szerepel. Beszterce vidékének azonban nem volt királybírója, mivel a térségben nem a széki közigazgatási forma működött. SZABÓ, 2008, 147–148.

³¹ Helyesen: „universo”.

³² A levél nem formális meghívó, hanem Bornemissza Pál saját kezű levele rokonának, Teleki Jánosnak.

³³ Aprószentek napja: december 28.

³⁴ Kornis Zsigmond, gőncruszkai (1578 körül – 1648. november 3.) erdélyi katolikus nemes. Apja Kornis Gáspár, anyja Tholdi Erzsébet volt. Testvérével, Boldizsárral Báthory András lengyel királyságbeli pultuski udvarában nevelkedett, majd ezt követően Pálffy Miklós dunántúli főkapitány mellett teljesítettek szolgálatot. Felesége Pálffy Ilona volt. 1608-ban részt vett Báthory Gábor fejedelem küldötteként a pozsonyi országgyűlésen, majd II. Mátyás koronázásán. Az uralkodó a koronázást követően 27 másik nemes társaságában aranyarkantyú vitézzé ütötte. 1613-ban részt vett a Báthory Gábor elleni szervezkedésben, a megtorlások elől a Magyar Királyság területére menekült. Bethlen Gábor trónra lépését követően, 1614-ben az országgyűlés megsemmisítette a korábban ellene hozott ítéletet, és hazatért Erdélybe. 1615–1648 között a fejedelmi tanács tagja, 1622-ben már Bihar vármegye főispánja. 1605-ben, majd 1629-től ismét Zaránd vármegye főispánja, amely tisztséget egészen haláláig betöltötte. 1621–1630, 1638–1645 között a fejedelemség hadainak főparancsnoka volt. 1632–1640 között váradi főkapitány. LÁZAR, 1889, 49; TRÓCSÁNYI, 1980, 30, 337–339; T. ORGONA, 2014, 116–119, 125, 144–146, 166, 173, 185, 197.

³⁵ Csomaközy András († 1635) köznemesi származású hajdútsízt. Többedmagával Bocskai Istvántól Korponán (ma: Krupina, SK) 1605. december 12-én magyar és erdélyi nemességet kapott, amelyet 1606. december 4-én hirdettek ki a Szabolcs vármegyei Karászon (ma: Nyírkarász). Szabad hajdúkapitányból lett 1619-től egészen haláláig a váradi vár alkapitánya, 1619-től Rhédey Ferenc váradi főkapitány halálát követően Bethlen István főkapitány helyett ténylegesen ő látta el a főkapitányi feladatokat. 1619–1620-ban részt vett Bethlen Gábor fejedelem Habsburg Monarchia elleni hadjáratában. 1631. február 20-án I. Rákóczi György birtokadományban részesítette a Bihar vármegyei Szoldobágyon (ma: Săldăbagiu de Barcău, RO). 1632-ben leverte a Császár Péter vezette felkelést, 1633-ban pedig a Zólyomi Dávid mellett lévő hajdúságon aratott győzelmet. 1633 körül már sólyomkői és báródsági kapitány volt. Az 1605-ös nemesség oklevelének eredetijét lásd MNL OL HBML XV.21.b.-78. Másolatát lásd MNL OL R 642.-137.-a. Digitális másolatban mindkét dokumentum elérhető a Magyar Nemzeti Levéltár Adatbázisok Online felületén, az MNL címereslevelei nevet viselő adatbázisban (<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis>). MNL OL F 1 19. köt. 240–241. old.; BALÁS, 1917, 19, 23; NAGY, 1978, 1126; NYAKAS, 1982, 167; PÁLFFY, 1997, 286; NAGY, 2001, 59–60; KOROKNAY, 2006, 26; NYAKAS, 2006, 70; JENEY-TÓTH, 2012, 120.

dán az mátkámmal³⁶ kézfogásom leszen. Kegyelmed holnap idején jüjjen be, édes sógorom, az húgommal³⁷ együtt. Az húgom itt benn ellehet az gyermekimmel³⁸ együtt.³⁹ Kegyelmed talán Nádudvarynál⁴⁰ fog szállani. Egynéhány főember⁴¹ jó, azoknak szálást rendeltetek. Csomaközy uramat ide beszállítom az várban. Isten hozza kegyelmedet jó egészségben! In Jenő,⁴² die 26. Decembris, anno 1632.

Kegyelmed jóakaró sógora szolgál,
Bornemissza Pál manu propria

Címzés: Az nemzetes és vitézlő Teleki Jánosnak,⁴³ nekem jóakaró sógoromnak adassék.
Külzet: Az kézfogásra hívatott Bornemissza Pál uram.⁴⁴

³⁶ Csókássy Zsuzsánna († 1641. szeptember 3. előtt) Csókássy Márton borosjenői nemes lánya. Testvérei Csókássy Mihály, Csókássy Erzsébet (előbb Szilágyi Andrásné, majd borosjenői Benyiczky Mihályné), Csókássy Anna (Ujhelyi Mihályné), Judit (váradi Pankotay Jánosné). Bornemissza Pállal 1632 decemberében kötött házasságot. A házasságból feltehetőleg több gyermek született, de csupán egy lány, Bornemissza Anna, a későbbi fejedelemszony érte meg a felnőttkort. Feltehetőleg Anna születését követően, 1638-ban a házaspár elveszítette egyik közös gyermekét. Bornemissza Pál udvarában nevelkedett felesége, Csókássy Zsuzsánna rokona Csókássy Kata egészen Zsuzsánna 1641-es haláláig. Ezt követően a rokonok nem tartották helyesnek, hogy a lány továbbra is az özvegy Bornemissza Pál udvarában tartózkodjon, így Csókássy Kata Kun Péterné Kornis Zsófia udvarába került. Borsai Nagy Pál levele Bornemissza Pálnak, Medgyes, 1638. március 4. MÁRKI, 1895, 187; VERESS, 1906, 37; BALOGH, 2020, 231–232, 234–235; ORGONA, 2023, 30–32.

³⁷ Bornemissza Anna († 1678) feltehetőleg Bornemissza Pál testvérének, Bornemissza Lászlónak a lánya, Bornemissza Zsófia (Czeplédy Istvánné) és Bornemissza Judit (Thuri Istvánné) testvére volt. Teleki János felesége, akinek 1649 körül bekövetkezett halála után nem házasodott újra, és egyedül nevelte négy gyermeküket: Mihályt, Katát, Annát és Erzsébetet. MÁRKI, 1895, 183; TELEKI, 1904, 493–510; IVÁNYI, 1931, 260.

³⁸ Bornemissza Pál előző, Kendeffy Annával kötött házasságából született gyermekei, Bornemissza Zsuzsánna és Kata.

³⁹ Utólagos betoldás: „együtt”. Eredetileg a „házokban” szó állt ott, amit Bornemissza Pál áthúzott.

⁴⁰ Nádudvary János borosjenői hadnagy, Báthory Gábor fejedelem udvari familiárisa. Szolgálatiért 1607. június 26-án Rákóczi Zsigmond fejedelemtől az Arad vármegyei Borosmegyerben és Pankotán (ma: Pancota, RO) birtokadományban részesült. A fejedelem Gyulafehérváron, 1608. október 14-én megerősítette Nádudvary János erdélyi nemességét. MNL OL R 64-1.-145. A címereslevél digitális másolatban elérhető a Magyar Nemzeti Levéltár Adatbázisok Online felületén Az MNL címereslevelei címet viselő adatbázisban (<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis>). Bethlen Gábertől 1614. március 3-án a néhai Teleki Mihály fiaival, Teleki Istvánnal és Jánossal új adományként megkapta fele-fele arányban a Békés vármegyei Békés mezővárost. MNL OL F 1 7. köt. 128b–129. old.; MNL OL F 1 10. köt. 119–120. old.; IVÁNYI, 1931, 245; NYULÁSZINÉ STRAUB, 1981, 3.

⁴¹ Eredetileg a „főembert” állt ott, de a két „tt” utólag át lett húzva.

⁴² Borosjenő, Zaránd megye (ma: Ineu, RO).

⁴³ Teleki János († 1649. szeptember 26. előtt) Teleki Mihály fia, borosjenői porkoláb, majd kapitány, a váradi lovasság hadnagya, Zaránd vármegye főispánja. 1642/1643 körül Teleki János feleségével, Bornemissza Annával és fiával, Teleki Mihállyal az Arad vármegyei Bél (ma: Beliu, RO) településen lévő, az oszmán fenyegetésnek kitett kastélyából tette át székhelyét Borosjenőre. 1648. november 22-én végrendelkezett, végrendelete azonban megsemmisült. 1648. november 22. – 1649. szeptember 26. között halhatott meg, ugyanis II. Rákóczi György fejedelem 1649. szeptember 26-án Székelyhídról kelt levelében Bornemissza Annát Teleki János özvegyeként említette. Teleki János kérvénye I. Rákóczi Györgyhoz, [Borosjenő], s. a. MNL OL P 659 No. 710.-15.; MÁRKI, 1895, 183; IVÁNYI, 1931, 259; FEHÉR, 2007, 648.

⁴⁴ Teleki János saját kezű jegyzete a levél címzése alatt.

3.

Bornemissza Pál meghívója Teleki Jánosnak

Petrelény, 1636. január 22.

MNL OL P 659-1078.-10.

Generose domine affinis mihi observandissime.

Servitiorum meorum semper paratam commendationem. Az Úristen kegyelmedet kívánsági szerint való sok jókkal áldja meg asszonyommal s kegyelmed szerelmes gyermekivel⁴⁵ együtt.⁴⁶ Az bölcs Istennek rendelésiből és az közönséges keresztyéni jó rendtartásnak követésiből ígértem volt ez napokban jóakaró uraim, atyámfiái tetszésekből az én kedves hűgomat, Bornemissza Zsófia⁴⁷ asszonyt az nemzetes és vitéz Czeglédi István⁴⁸ uramnak. Melynek hazaadását rendeltük ez jövendő februariusnak tizenharmadik napján váradi házunknál lenni. Kegyelmedet szeretettel kérem, az megírt napon az hűgommal,⁴⁹ szerelmes háza nípível együtt legyen jelen Váradon tíz órakor házunknál, hogy mi is kegyelmedek becsületes jelenlétével tisztelkedvín, abbéli jó akaróját szolgálhassuk meg. Isten jó egészségben hozza kegyelmedeket. Datum in Petrelény,⁵⁰ die 22. Ianuarii, anno 1636.

Generosae dominationis vestrae servitor affinis,
Paulus Bornemissza manu propria

Címzés: Generoso domino Johanni Teleki etc. domino affini mihi observandissimo.

Külzet: Anno 1636⁵¹

⁴⁵ Teleki János feleségéről, Bornemissza Annáról és feltehetőleg Teleki Mihályról van szó.

⁴⁶ A levelet lejegyző írnok az „edgyüt” szót követően nagyobb üres helyet hagyott ki.

⁴⁷ Bornemissza Zsófia feltehetőleg Bornemissza László lánya, Bornemissza Anna (Teleki Jánosné) és Bornemissza Judit (Thuri Istvánné) testvére volt. A Czeglédi Istvánnal kötött házasságából valószínűleg nem maradtak életben gyermekei, végrendeletében ezért mindenét Bornemissza Annára, illetve Bornemissza Judit-ra, Bornemissza Borbálára (Bosok Benedekné), Kollatovith Pál fiára, Györgyre, illetve néhány szolgájára és a református egyházra hagyta. 1646-ban Váradon kelt végrendelete: MNL OL P 657 No. 8612.

⁴⁸ Czeglédi István talán azonos lehet az 1634-ben meghalt fejedelmi bejáróval. JENEY-TÓTH, 2012, 151, 154. Valószínűleg azonos lehet azzal a Czeglédi István kamarással is, akit a Brandenburgi Katalin által Belényessy Jánosnak adományozott címeres nemeslevél említ. S. l., 1630. február 21. MNL OL P 796-1.-V. Felesége, Bornemissza Zsófia 1646-ban kelt végrendeletének időpontjában már nem élt. A házasságból feltehetően nem maradt életben gyermek, legalábbis erre utal az, hogy a végrendelet nem említi azokat. MNL OL P 657 No. 8612.

⁴⁹ Utólagos betoldás: „az hűgommal”. A javítás Bornemissza Pál kézírása, aki az aláírást megelőzően, a levél ellenőrzésekor szűrhatta be megjegyzését, ugyanis a tinta színe is megegyezik az aláírás tintájának sötétebb, fekete színével, míg a levél írnok által lejegyzett szövegrésze világosabb, barna árnyalatú tintával van írva.

⁵⁰ Petrelény, Bihar vármegye (ma: Petrileni, RO).

⁵¹ A külzeten található megjegyzés feltehetőleg Teleki János saját kezű megjegyzése.

4.

Bornemissza Pál meghívója Teleki Jánosnak

Gyulafehérvár, 1643. január 25.

MNL OL P 659-1095.-15.

Generose domine affinis mihi observandissime.

Servitiorum meorum paratam commendationem. Az Úristen minden dolgaiban szerencsésen áldja meg kegyelmedet! Az Úristennek kegyelmes rendelése után, járulván ehhez jóakaró uraim és atyámfiak tetszése is, ez elmúlt napokban hajadon leányomat, Bornemissza Zsuzsánnát⁵² ígírtém volt jövendő házastársul nemzeti gyermónostori Kemény Boldizsár⁵³ uramnak, urunk önagysága egyik főasztalnokjának. Mind az két részről egyező értelemből rendeltük az leányomnak Kemény Boldizsár uramnak való megadását és menyegzői lakodalmának kiszolgáltatását petrelényi házamnál ad diem 17. mensis affuturi februarii⁵⁴ meglenni. Minekokáért kegyelmedet mint jó sógor uramat kérem, az praefigált⁵⁵ napon reggel kilenc órakor hűgom asszonnyal együtt legyen jelen petrelényi házamnál, hogy az kegyelmetek becsületes jelenlétével több jóakaró uraim és atyámfiak előtt én is dicsekedvén, abbéli nagy jó akaratját szolgálhassam meg kegyelmeteknek. Ezeknek utána Istennek kegyelmes gondjaviselése alá ajánlom kegyelmeteket. Datum Albae Iuliae, die 25. Ianuarii, anno 1643.

Kegyelmednek jó szívvel szolgáló sógora,
Bornemissza Pál manu propria

Lap alján: Teleki J[ános]. u[ram].

Címzés: Generoso domino Joanni Teleki, etc. domino affini mihi observandissimo.

⁵² Bornemissza Zsuzsanna (1627 körül – 1673. március 17/18.) borosjenői Bornemissza Pál és boldogfalvi Kendeffy Anna lánya. 1643-ban kötött házasságot gyermónostori Kemény Boldizsárral. A házasságból egyetlen életben maradt lány, Kemény Anna ismert, aki még gyermekként 1660-ban meghalt. Kemény Boldizsár halálát követően 1661-ben Szentpáli Jánossal († 1667) kötött házasságot. BALOGH, 2020, 232, 234–235; BALOGH, 2021, 12.

⁵³ Kemény Boldizsár, gyermónostori († 1657. február 16.) Kemény Boldizsár († 1630. november) és Toronyi Zsuzsanna († 1631. január 1. után) fia. 1642-ben Doboka vármegye főispánja, 1649-től Kolozs vármegye főispánja. 1651-ben II. Rákóczi György főlovászmestere, és valószínűleg 1654-től udvarhelyszéki főkapitánya volt. 1657. február 16-án a lengyelországi hadjáratban halt meg. Felesége borosjenői Bornemissza Pál és Kendeffy Anna lánya, Bornemissza Zsuzsanna volt. LÁZÁR, 1889, 51–53; BALOGH, 2020, 232, 234–235; BALOGH, 2021, 12; HANÁK-SZABÓ, 2021, 785.

⁵⁴ A jövendő február 17. napján.

⁵⁵ Praefigált (latinból): előre kitűzött.

5.

I. Rákóczi György fejedelem meghívója sófalvi Gávay Péternek

Gyulafehérvár, 1645. november 10.

MNL OL F 12-XIII.-3.-186.

Georgius Rakoci Dei gratia princeps Transsylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc.

Generose fidelis nobis dilecte, salutem et gratiam nostram. Néhai nemzetes Bornemissza Pál uram, udvari főkapitányunknak hűséges szolgálatára való kegyelmes tekintetünkből akarván maradékira is fejedelmi kegyelmességünköt terjeszteni, fejedelmi aszszony,⁵⁶ szerelmes atyánkfia árváit gondviselése alá vétén, nagyobbik hajadon leányát, nemzetes Bornemissza Katát udvarunkban lévő nemzetes Nagy Pál⁵⁷ hívünk, egyik főasztalnokunk jövendőbeli házastársául magának eljegyezvén, megadásának napját rendeltük ad diem 27. praesentis mensis⁵⁸ dévai⁵⁹ házunknál celebráltatni. Kegyelmedet azért intjük kegyelmesen, az felyül[!] megírt napon és helyen háza népével együtt legyen jelen. Mely jelenlétével menyegzői lakadalmoknak napja ékesíthessék még, melyet mi is kegyelmesen agnoscálhassunk.⁶⁰ Eidem in reliquo gratiose propensi manentes. Datum in civitate nostra Alba Iulia, die 10. mensis Novembris, anno Domini 1645. G[eorgius] Rákóczy⁶¹ manu propria

Lap alján: G[eneroso]. Gavai U. F.

Címzés: Generoso Petro Gavai de Soffalva⁶² tabulae nostrae iudiciariae iurato assessori et fideli nobis dilecto etc.

⁵⁶ Lorántffy Zsuzsanna (1602 körül – 1660. április 18.) I. Rákóczi György (1593–1648) erdélyi fejedelem (1630–1648) felesége.

⁵⁷ Nagy Pál, dévai/borsai († 1649/1650 körül) az azonos nevű Nagy Pál († 1644. június 10. előtt) és Ross Anna fia, és Nagy Tamás testvére lehetett, aki apja halála után szintén betölthette a főasztalnoki tisztséget. A későbbi II. Rákóczi György 1644. június 10-én Nagy Pál lugosi és káransebesi bán haláláról tájékoztatta apját, így a meghívó keltének időpontjában az azonos nevet viselő egyik fia, Pál lehetett Bornemissza Kata vőlegénye. SZILÁGYI, 1883, 781; PESTY, 1884, 344; LÁZÁR, 1889, 56; VERESS, 1906, 16.

⁵⁸ Jelen hónap 27. napján.

⁵⁹ Déva, Hunyad vármegye (ma: Deva, RO).

⁶⁰ Agnoscálhassunk (latinból): elismerhessünk.

⁶¹ I. Rákóczi György, felsővadászi (1593. június 8. – 1648. október 11.) Rákóczi Zsigmond (1544–1608. december 8.) erdélyi fejedelem és Gerendi Anna († 1595/1596) fia. 1630–1648 között Erdély fejedelme. HANÁK – SZABÓ, 2021, 566.

⁶² Gávay Péter, sófalvi 1619–1629-ig „udvarló ifjúként” tartózkodott Bethlen Gábor fejedelem udvarában. 1625-ben Bethlen Gábor főpohárnoka volt. Több követi megbízást kapott az Oszmán Birodalom, a Lengyel Királyság (1627) és a Magyar Királyság (1623) területére. 1635–1652 között a fejedelmi tábla ülnöke volt. Felesége Petki János lánya, Petki Zsuzsanna volt. SZÉLL, 1890, 65; TRÓCSÁNYI, 1980, 359; JENEY-TÓTH, 2012, 76, 92, 100, 272.

6.

Lorántffy Zsuzsanna meghívója keresdi Bethlen Ferencnek

Sárospatak vára, 1653. május 18.

ANR Cluj Fond familial Bethlen din Criș Fasc. 15. fol. 391–392.

Susanna Lorantffi celsissimi quondam principis domini Georgii Rakoczii, Transylvaniae principis partium regni Hungariae domini et Siculorum comitis etc. vidua etc. Spectabilis et magnifice domine nobis honorande. Salutem et omnem prosperitatem! Néhai nemzetes Bornemissza Pál uram árváját, Annát,⁶³ melyet kicsinségétől fogva, atyja jámbor szolgálatjára nézve, udvarunkban neveltünk, ígervén nemzetes Apafi Mihálynak⁶⁴ örök házastársul. Megadásának napját rendeltük ad decimum diem futuri mensis iunii⁶⁵ pocsjai házunknál. Kinek megadása hogy az kegyelmetek jelenlétével is tiszteltessek, kegyelmetet jóakarattal requiráljuk,⁶⁶ az megnevezett napon és helyen, tizenkét órára⁶⁷ szerelmes házastársával⁶⁸ együtt jelen lenni ne neheztelje. Abbéli jóakarátját kegyelmeteknek, kegyelmesen vesszük. Tartsa meg Isten jó egészségben kegyelmetet! Datum in arce nostra Sárospatak, die 18. Maii 1653.
Susanna Lorantfi manu propria

Címzés: Spectabili [et] magnifico domino Francisco Bethlen⁶⁹ de Keresd, comiti comitatus Albensis Transylvaniae ac illustrissimi principis filii nostri charissimi aulae magistro supremo et consiliario etc. nobis benevolo.

⁶³ Bornemissza Anna (1637 körül – 1688. augusztus 5.) borosjenői Bornemissza Pál és Csókássy Zsuzsanna lánya, I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem házastársa. BALOGH, 2023, 168.

⁶⁴ Apafi Mihály (1632. november 3. – 1690. április 15.) 1661–1690 között Erdély fejedelme. Felesége Bornemissza Anna volt. A házasságkötésből egyetlen gyermek, (II.) Apafi Mihály (1676–1713) érte meg a felnőttkort. FEHÉR, 2007, 464, 470, 483–484; BALOGH, 2023, 172.

⁶⁵ A jövődő június hónap 10. napján.

⁶⁶ Requiráljuk (latinból): kérjük.

⁶⁷ Utólagos betoldás: „tizenkét órára”.

⁶⁸ Bethlen Ferenc felesége ekkor gyerőmonostori Kemény Boldizsár lánya, Kemény Kata, aki Kemény János, a későbbi erdélyi fejedelem és Kemény Boldizsár, Bornemissza Zsuzsanna első férjének a testvére volt. LUKINICH, 1927, 79–80; BALOGH, 2020, 233–235.

⁶⁹ Bethlen Ferenc, bethleni (1601–1653) Bethlen Miklós és gelencei Mihálcz Kata fia. Tanulmányait a kolozsvári unitárius kollégiumban kezdte, majd Bethlen Gábor fejedelem udvarában folytatta. Fejér vármegye főispánja, 1638–1653 között főudvarmester, a fejedelmi tanács tagja volt. 1644–1648 között I. Rákóczi György megbízásából több alkalommal járt a Lengyel Királyságban követségben. 1650-ben bécsi követ volt. Első felesége Kamuthy Farkas lánya, Kamuthy Zsuzsanna († 1629. november 5. után) volt. Házasságkötésükre Keresden, 1627. május 20-án került sor. A házasságból két lány, Borbála és Erzsébet született, de egyikük sem érte meg a felnőttkort. Első felesége halálát követően 1633. január 25-én Gerenden újraházasodott. Második felesége Kemény Boldizsár lánya, a későbbi erdélyi fejedelem, Kemény János testvére, Kemény Kata volt. Anyja, gelencei Mihálcz Kata révén háromszéki birtokokkal is rendelkezett. A házasságból több gyermek – György, Miklós, Krisztina, Farkas, Gergely, Elek, István, Éva – született. Bethlen Ferencné

Rövidítések és irodalomjegyzék

ANR	Cluj Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Cluj Napoca (Kolozsvár)
Fond familial	
Bethlen din Criș	(A keresdi Bethlen család levéltára)
Colecția Kemény József	(Gróf Kemény József gyűjteménye)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
F 1	Gyulafehérvári káptalan országos levéltára (13–19. sz.), Erdélyi fejedelmi kancellária, Libri regii
F 12	Gyulafehérvári káptalan országos levéltára (13–19. sz.), Lymbus (16–18. sz.)
P 657	Teleki család marosvásárhelyi levéltára (16–20. sz.), Joglevelek (16–18. sz.)
P 659	Teleki család marosvásárhelyi levéltára (16–20. sz.), Missiles (16–19. sz.)
P 796	Belényessy család (20. sz.)
P 1955	A bethleni Bethlen család bethleni levéltára, Családtagok (1537–1926)
R 64	Hazai címereslevelek és nemesi iratok (1528–2003)
R 210	Tunyogi József gyűjteményének maradványai (1547–1847)
X 1249	Beszterce város és kerület levéltára, Missiles (1528–1799)
MNL OL HBML XV.21.b.	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára Mohács utáni oklevelek (1527–1895)

*

Kamathy Zsuzsanna végrendelete, Keresd, 1629. november 5. MNL OL P 1955-14/a. tétel. fol. 7.; LÁZÁR, 1889, 14–15; LUKINICH, 1927, 77–79, 154; HORN, 1993, 245–246, 255–256; JANKOVICS, 1993, 647.

- BALÁS
1917
BALÁS Margit: *A váradi kapitányság története*, Nagyvárad, 1917.
- BALOGH
2020
BALOGH Zsuzsánna: *Özvegység, újrabezásodás és testvéri kapcsolatok egy 17. századi erdélyi nemesasszony levelezésében*, In: *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940*, szerk. ERDÉLYI Gabriella, Budapest, 2020. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések; Magyar Családtörténetek, Tanulmányok, 5.) 227–246.
- BALOGH
2021
BALOGH Zsuzsánna: *Az el nem felejtett gyermekek. Születés, halálozás és gondoskodás egy XVII. századi erdélyi nemesi familia levelezésében*, In: *Fons*, 28. (2021) 1. sz. 3–26.
- BALOGH
2023
BALOGH Zsuzsánna: *Bethlen János levele I. Apafi Mihálynak a Bánffy Dénes elleni vádokról (1674)*, In: *Lymbus – Magyar-ságtudományi Forrásközlemények*, 21. (2023) 167–183.
- BALOGH
2024
BALOGH Zsuzsánna: *A Bornemissza család 17. századi lakodalmaira szóló meghívók*, MNL OL, *A hét dokumentuma*, 2024. március 7. Online elérését lásd https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/a_bornemissza_csalad_17_szazadi_lakodalmaira_szolo_meghivok.
- BÁRTH
2005
BÁRTH Dániel: *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*, Budapest, 2005.
- FEHÉR
2007
Teleki Mihály udvartartási naplója, kiad. FEHÉR János, Kolozsvár, 2007. (Erdélyi művelődéstörténeti források, 5.)
- HANÁK-SZABÓ
2021
Keresztvítztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában, I–II, kiad. HANÁK Béla – SZABÓ András Péter, Budapest, 2021. (Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak; Magyar Családtörténetek, Források, 4–5.)
- HORN
1993
HORN Ildikó: *Az erdélyi fejedelmi tanács 1648–1657*, In: *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*, szerk. HORN Ildikó, Budapest, 1993.

- HORN
1996
HORN Ildikó: *Nemesi áruák*, In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*, „adott isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk”, szerk. PÉTER Katalin, Budapest, 1996. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19.) 51–90.
- HORN–KREUTZER–SZABÓ
2005
Politika és házasság. Mennyegzőre hivatató levelek a 16. századi Erdélyből, s. a. r. HORN Ildikó – KREUTZER Andrea – SZABÓ András Péter, Budapest, 2005. (TDI Könyvek)
- IVÁNYI
1931
IVÁNYI Béla: *A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára*, Szeged, 1931.
- JANKOVICS
1993
Bethlen János: Erdély története, 1629–1673, szerk. JANKOVICS József, ford. P. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, 1993.
- JENEY-TÓTH
2012
JENEY-TÓTH Annamária: „...Urunk udvarnépe...” *Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében*, Debrecen, 2012. (Seculum Historiae Debreceniense, 11.)
- KOLOZSVÁRI–ÓVÁRI
1894
Werbőczy István Hármaskönyve. Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyi Regni Hungariae, Az eredetinek 1517-iki első kiad. után ford., jogi műszótár, tárgymutató: KOLOZSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen, Budapest, 1894.
- KOROKNAY
2006
KOROKNAY Gyula: *Kállói kapitányok*, Nyíregyháza, 2006. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III, Tanulmányok, 13.)
- LÁZÁR
1889
LÁZÁR Miklós: *Erdély főispánjai (1540–1711)*, Budapest, 1889.
- LUKINICH
1907
Keresdi Bethlen Ferencz levelezése, 1622–1653 (Befejező közlemény), közl. LUKINICH Imre, In: *Magyar Történelmi Tár*, 4/8. (1907) 355–378.
- LUKINICH
1927
LUKINICH Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*, Budapest, 1927.

- MÁRKI
1895
- MÁRKI Sándor: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, II, Arad, 1895.
- NAGY
1978
- NAGY László: *Erdélyi „boszorkánypercek” a politikai hatalom szolgálatában*, In: *Századok*, 112. (1978) 6. sz. 1097–1141.
- NAGY
2010
- Nagy László: *A „korponai tizenkettő”*, In: *Hajdúsági Múzeum Évkönyve*, 10. (2010) 57–69.
- NYAKAS
1982
- NYAKAS Miklós: *A báródsági nemes kerület rendtartása a XVIII. század végéről*, In: *A Bihari Múzeum Évkönyve*, 3. (1982) 167–175.
- NYAKAS
2006
- NYAKAS Miklós: *Bocskai és a hajdúk*, In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 2005, Debrecen, 2006, 65–76.
- NYULÁSZINÉ STRAUB
1981
- NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: *A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek jegyzéke*, Budapest, 1981. (Forrástudományi segédletek, 2.)
- T. ORGONA
2014
- T. ORGONA Angelika: *Unikornisok Tündérorságban. A ruszakai Kornisok Erdélyben (1546 körül–1648)*, Budapest, 2014.
- ORGONA
2023
- ORGONA Angelika: *Bárányhús, tehénhús, keszőce. Házasságszerzés és menyegzőszervezés Erdélyben*, In: *Magyar Menyasszony, Tanulmányok*, szerk. KISS Erika – ORGONA Angelika – SIMONOVICS Ildikó, Budapest, 2023, 21–49.
- ÖTVÖS
1861
- Borosjenői Bornemissza Pál végrendelete 1639. *September 12-ről*, közli Dr. ÖTVÖS Ágoston, In: *Delejtű*, 4. (1861) 28. sz. 230–231.
- PÁLFFY
1997
- PÁLFFY Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században*, In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288.
- PESTY
1884
- PESTY Frigyes: *Krassó vármegye története*, II, Budapest, 1884.

- SZABÓ
1862a *Bánffy György naplója 1644*, kiad. SZABÓ Károly, In: *Erdélyi történelmi adatok IV*, szerk. MIKÓ Imre, Kolozsvár, 1862, 113–131.
- SZABÓ
1862b *Haller Gábor naplója 1629–1644*, kiad. SZABÓ Károly, In: *Erdélyi történelmi adatok IV*, szerk. MIKÓ Imre, Kolozsvár, 1862, 3–111.
- SZABÓ
2008 SZABÓ András Péter: *Beszterce város fejedelemségkori kormányzata és politikai elitje. Egy archontológia forrásai és hasznosítási lehetőségei*, In: *Urbs – Magyar várostörténeti évkönyv*, 3. (2008) 145–159.
- SZABÓ
2010 SZABÓ András Péter: *Menyegzőtől mennyegzőig. Gondolatok a házasságkötési szokásrend magyarországi fejlődéséről*, In: *Századok*, 144. (2010) 5. sz. 1027–1083.
- SZÉLL
1890 SZÉLL Farkas: *A nagybesenyői Bessenyei-család története*, Budapest, 1890.
- SZILÁGYI
1883 *Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetésekének történetéhez*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, 1883.
- TAGÁNYI–RÉTHY–KÁDÁR
1900 TAGÁNYI Károly – RÉTHY László – KÁDÁR József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája, II. A vármegye községeinek részletes története*, Deés, 1900.
- TELEKI
1904 TELEKI Géza: *Teleki Mihály anyja*, In: *Századok*, 23. (1904) 6. sz. 493–510.
- TRÓCSÁNYI
1980 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata, 1540–1690*, Budapest, 1980. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III, Hatóság- és hivataltörténet, 6.)
- VERESS
1906 VERESS Endre: *Déva vára és uradalma 1640-ben I. Rákóczy György idejében*, In: *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve*, 16. (1906) 1. sz. 1–42.
- V. WINDISCH
1980 *Kemény János és Bethlen Miklós művei*, szerk. V. WINDISCH Éva, Budapest, 1980. (Magyar remekírók)

Bujtás László Zsigmond

A gályákról szabadult magyarországi prédikátorok küldöttségének látogatása a leideni református gyülekezetnél (1676)*

A Wesselényi-féle összeesküvés 1670-ben bekövetkezett bukása utáni erőszakos rekatolizációs törekvések csúcspontja az a grandiózus pozsonyi per volt, amelynek keretében 1673-ban és 1674-ben a Magyar Királyság, sőt még a hódoltság területéről is több száz protestáns lelkészt és iskolamestert idéztek be a katolikus vallás gyalázása, felségárulás (az összeesküvőkkel való összejátszás) és a török Magyarországra való bejutásának elősegítése vádjával. Az úgynevezett pozsonyi vértörvényszék az ítélet kihirdetése előtt szabad eltávozást ígért azoknak, akik önként áttérnek a katolikus vallásra vagy lemondanak hivatalukról, vagy pedig elhagyják az országot. Akik ezek egyikére sem voltak hajlandók, azokat halálbüntetésre ítélték és börtönbe vetették, ahol a sanyarú körülmények miatt többen megtörttek vagy elhunytak. Azoknak a lelkészeknek a büntetését, akik a végsőkig kitartottak, gályarabságra változtatták, és 1675 tavaszán két csoportban indították útnak a nápolyi gályákra.

A magyarországi gályarab prédikátorokat Michiel de Ruyter (1607–1676) admirális 1676. február 11-én szabadította ki a spanyol gályákról. Miután egy bő hónapot a holland hajókon töltöttek, és egy angol hajó Velencébe vitte őket, onnan Svájcba kerültek, ahonnan némi pihenő után két küldöttséget indítottak útnak: az egyiket Hollandiába és Angliába, a másikat Németországba. A küldöttségek célja az volt, hogy megszerezzék az európai protestáns államok támogatását ahhoz, hogy azok I. Lipót Habsburg császárnál és magyar királynál közbenjárva elérjék: büntetés terhe nélkül térhessenek haza és folytathassák szolgálatukat egyházközségeikben.

A Hollandiába tartó vegyes összetételű csoport, amely javarészt alsó-magyarországi lelkészekből (hat reformátusból és két evangélikusból) állt, 1676. július végén indult el Zürichből, és több német város érintésével augusztus végén ért Hollandiába. Ott tartózkodásuk alatt érthető módon felkeresték Hágát, Hollandia kormányzati székhelyét, de számos más város református gyülekezetéhez is ellátogattak. 1676 novemberében indultak tovább Angliába, ahol 1677 áprilisáig tartózkodtak, majd visszatértek Hollandiába,¹ ahol fogyatkozó számban egészen 1679 nyaráig tartózkodtak, amikor az utolsók is visszaindultak hazájukba.

---

* Köszönet Mr. J. H. A. Kammer LL. M-nek a holland szövegek magyar fordításának alapos lektorálásáért és a szövegek problematikus helyeinek értelmezéséért, valamint André van Noortnak (Erfgoed Leiden en Omstreken, Leiden) a holland szövegek néhány helyének olvasatában nyújtott segítségéért.

¹ Az Angliából való visszatérésüket követően a két evangélikus lelkész átrándult Dániába és Svédországba is, ugyancsak támogatást keresve. Nikléczi Boldizsár dániai útjára lásd EREDICS, 2008.

A csoport útjával többen foglalkoztak már, illetve közöltek a lelkészek útjával kapcsolatos forrásokat: Miklós Ödön nagyjából Hollandia központi kormányzó szervének, a Staten-Generaalnak és az egyházi szervezeteknek, kisebbrészt az utrechti és amszterdami városi levéltárnak, illetve a két város esetében az illetékes egyházmegyéknek és zsinatoknak a csoport tevékenységére vonatkozó határozatait és adatait gyűjtötte össze,² illetve útjuk főbb mozzanatait tekintette át röviden,³ Asztalos Miklós az egyik volt gályarab, Nikléczi Boldizsár fennmaradt emlékkönyvének bejegyzéseit elemezte,⁴ míg Thury Etele a Hollandiában tartózkodó prédikátorok Zürichbe, részint ott maradt társaikhoz, részint ottani patrónusukhoz, Johann Heinrich Heidegger (1633–1698) zürichi teológiaprofesszorhoz írt levelei alapján vázolta fel tevékenységüket.⁵ A csoport látogatásának egyik mozzanatával, a prédikátorok Johannes Albertus Zaunslifer (1634–1678) oostzaani⁶ református lelkészrel való találkozásával és a holland lelkész emlékkönyvében található bejegyzéseikkel Ferenc Postma foglalkozott,⁷ e sorok írója pedig a kutatásba számos új forrást is bevonva írt a témáról összefoglaló tanulmányt.⁸

A magyarországi lelkészek küldöttségének az ügy természetéből adódóan Hollandia politikai vezetésének támogatását kellett megnyernie, ennek ellenére nem azonnal Hága felé vették az irányt. Első ismert állomásuk Arnhem,⁹ ezután augusztus végén Utrechtbe mentek tovább,¹⁰ amire nyilván azért esett a választás, mert a csoport egyik tagja és szemmel láthatóan vezéregyénisége, Otrókoci Fóris Ferenc korábban ott tanult, és a gályákról levélben tartotta a kapcsolatot korábbi tanáraival, Frans Burman (1628–1679) teológiaprofesszorral és Johannes Leusdennel (1624–1699), a héber nyelv professzorával, akiknek nyilvánvalóan szerepük volt a gályákról részben Otrókoci, részben a csoport által nekik írt levelek nyomtatott formában való közzétételében és a kiszabadításukat célzó háttérmunkában is.¹¹ Ennek fényében furcsa, és erre vonatkozó adat hiányában¹² nem is tudjuk az okát, de 1676. szeptember 7-én már Leidenben talál-

---

² MIKLÓS, 1919.

³ MIKLÓS, 1918, 57–61.

⁴ ASZTALOS, 1933.

⁵ THURY, 1998, II, 160–215.

⁶ Helység Amszterdam közelében.

⁷ POSTMA, 2008.

⁸ BUJTÁS, 2014a.

⁹ Uo., 15.

¹⁰ MIKLÓS, 1919, 107.

¹¹ A két személy közül jelenleg jobbra Burman erőfeszítéseire vannak adataink (BUJTÁS, 1999.). Az Otrókoci és Burman közötti levélváltásból kiderül, hogy megkapták egymás leveleit, ami azt jelenti, hogy a gályarabok számára nem volt tiltott dolog a gályákról leveleket írni, feladni és fogadni. A leveleket minden bizonnyal Cornelio van Dalen nápolyi holland konzul továbbította mindkét irányban. Azt, hogy ezzel a lehetőséggel éltek is, mutatja, hogy nemcsak Hollandiába írtak, hanem mások mellett az ország bécsi követének és bázeli rezidensének, sőt az angol királynak is, és levélben vették fel a kapcsolatot Nicolaus Zaffius velencei orvossal és lelkészrel is, aki később az egyik leglelkesebb támogatójuk lett. BUJTÁS, 1999, 36–37.

¹² Miklós Ödön az utrechti református gyülekezet egyháztanácsának jegyzőkönyveiben csak az 1676. augusztus 25-i bemutatózó látogatásra talált feljegyzést.

juk őket,¹³ ahol Frederik Spanheim (1632–1701) teológiaprofesszortól kaptak ajánlólevelet, amelyben a holland egyházak papjait arra kéri: járjanak közbe az ország vezető szervénél annak érdekében, hogy a lelkészek visszatérhessenek hazájukba és egyházközségeikbe, és segítsék őket adományokkal.¹⁴

Leiden és az egyházi ajánlólevél előtérbe kerülése azt mutatja, hogy – nyilvánvalóan hollandiai egyházi és világi ismerőseik, köztük Gerard Hamel Bruyninx (1616–1691), Hollandia éppen otthon szabadságát töltő bécsi nagykövete tanácsára, akivel már korábban kapcsolatba kerültek – arra törekedtek, hogy ne csak közvetlenül a legfelsőbb, politikai szinten próbálják meg Hollandia támogatását megszerezni, hanem arra is kísérletet tettek, hogy a legalsó, egyházközségi szintről indulva szerezzenek támogatást ahhoz, hogy azok az adott egyházmegyénél, ez utóbbiak pedig az adott egyházkerület zsinatánál járjanak el az érdekükben azért, hogy végül a zsinatok hágai képviselői a legmagasabb szinten, az állam világi vezetőinél szerezzenek számukra támogatást.

Miután megkapták az egyházi ajánlólevelüket, 1676. szeptember 14-én Hágában átadták azt a még Zürichben megfogalmazott levelüket, amelyben azt kérték, hogy Hollandia tegyen lépéseket a bécsi udvarnál annak érdekében, hogy visszatérhessenek hazájukba, és egyházaik visszakaphassák elkobzott javaikat,¹⁵ 18-án pedig az előbbi kérésüket azzal egészítették ki, hogy hadd kaphassanak angliai útjukhoz ajánlólevelet II. Károly angol uralkodóhoz.¹⁶ Kérésük pozitív megítélésében a következők miatt bízhattak: a gályákról való kiszabadításuk kapcsán ténylegesen megtapasztalhatták, hogy Hollandiára református nagyhatalomként valóban számíthatnak, másrészt azt is tudták, hogy az ország bécsi követe, Hamel Bruyninx, ha országa vezetésétől felhatalmazást kap, minden tőle telhetőt megtesz az érdekükben.¹⁷

A Staten-Generaal a kérvényük alapján úgy dönt, hogy 400 gulden segélyben részesíti őket,¹⁸ és kiadja az ügyet a külügyi bizottságnak véleményezésre.¹⁹ A határozatra várva²⁰ – a már említettek mellett – felkeresték még a jelentősebb holland városok, Delft, Rotterdam, Dordrecht, Gouda, Haarlem és Amszterdam református gyülekezeteit is.²¹ E látogatások másodlagos célja a már korábban említett elsődleges cél, a politi-

¹³ Ezen a napon kelt Nikléczi Boldizsár emlékkönyvének első leideni bejegyzése Abraham Heidanus leideni professzortól. OSZKK, Duod. Lat. 81., f. 105r. Lásd még IAA, 1499.

¹⁴ THURY, 1998, II, 166.

¹⁵ MIKLÓS, 1919, 53–54.

¹⁶ BUJTÁS, 2014a, 18.

¹⁷ Tevékenységére lásd BUJTÁS, 2015.

¹⁸ Ez az összeg jóval nagyobb volt azoknál, amelyeket azonnali segélyként vagy útiköltség címén kaptak az általuk Hága előtt és után felkeresett többi városban (lásd a 22. jegyzetet). Az 11 és 30 gulden közötti adományok sokszorosát kitevő összeg jóváhagyásánál a Staten-Generaal figyelembe vette, hogy nemcsak az országba látogató nyolc magyarországi lelkész, hanem Zürichben maradt számos társuk is szükségét szenved.

¹⁹ MIKLÓS, 1919, 53–54.

²⁰ A határozat csak majd egy hónappal később, október 14-én születik meg, de akkor sem a számukra fontos két, a hazatérésükkel kapcsolatos kérdésben, hanem az Angliába szóló ajánlólevél tárgyában. MIKLÓS, 1919, 55–59.

²¹ Otrókoci Fóris Ferenc Johann Heinrich Heideggernek. Amszterdam, 1676. október 11. ZBZ, HS, D 181, nr. 123. Lásd még THURY, 1998, II, 167.

kai támogatás elérése mellett az adománygyűjtés volt,²² hiszen nem tudhatták, mikor térhetnek haza, így az esetleges adományokkal létfenntartásukat is biztosítani kívánták, és nemcsak nyolcukét, hanem a Zürichben maradt társakét is.

A rendelkezésre álló források adatai azt mutatják, hogy az egyes gyülekezetek meglátogatása után az események szinte mindenhol azonos forgatókönyv szerint zajlottak: kéréseik előterjesztése után első lépésként általában segélyben részesültek azzal a megjegyzéssel, hogy az esetleges további támogatás és segítségnyújtás kérdését később vizsgálják meg alaposan. Kisebb egyházak esetében ez megmaradt az egyszeri segély szintjén, ami esetenként az adott egyházközségen belül gyűjtéssel egészült ki a magyarországi lelkészek számára, másrészt az ügyet magasabb (egyházi) szintre emelve az adott egyházmegye, illetve az illetékes zsinat figyelmébe ajánlották, ahol pozitív fogadtatás esetén szintén gyűjtést indítottak a lelkészek javára. Nagyobb városokban a gyülekezetek a város magisztrátusához fordultak, részben a politikai, részben az anyagi támogatás kérdésében, illetve Amszterdamban a gyülekezet bevonta az egyházközség szeretetszolgálatát (diakónia) az anyagi támogatás biztosítása érdekében, de volt olyan város is, Rotterdam, ahol már a kezdeti segélynyújtás kérdését is a város magisztrátusa elé bocsátották, végül a lelkészeket Angliába indulásuk előtt nagyobb összegű útiköltséggel támogatták, viszont az onnan való visszatérésük után az ügy az idő múlásával megfeneklett és konkrét döntés nélkül sikkadt el.²³

A Miklós Ödön által közzétett források két nagyváros, Utrecht és Amszterdam református gyülekezeteinek a magyarországi prédikátorokhoz való viszonyulására szolgálnak adalékkal. Utrechtben a magyarországi lelkészek látogatásának és kéréseiknek alapos regisztrálásán kívül – legalábbis az egyháztanács üléseinek jegyzőkönyve szerint – nem történt további esemény,²⁴ Amszterdam esetében viszont jóval több adat áll rendelkezésre, és az előbb említett ügymenetet követik: elsőként segélyt adnak, ezt követi az ügy alapos megvizsgálása, megtörténik a határozathozatal, amelyet gyűjtés követ az egyházközségben és az amszterdami egyházmegyében, végül sor kerül az összegyűlt összeg átadására.²⁵

A leideni református gyülekezet nem került Miklós látóterébe, pedig a már említett nagyvárosok mellett a nagy múltú egyetemi város gyülekezete is jelentős szerepet játszott a Hollandiát felkereső magyarországi lelkészek anyagi és politikai támogatásában.²⁶ Az ott történetekre rávilágító leideni források nemcsak magyar vonatkozásaik miatt érdemelnek figyelmet, hanem azért is, mert az ottani események menete részben eltér az előbbieken vázolt általános, köztük az amszterdami ügymenettől. Az esemé-

²² Az említett városokban a következő összegeket kapták: Arnheimben 25 guldent és 4 stuivert, Dordrechtben 30 guldent, Goudában 30 guldent és Haarlemben 11 guldent. BUJTÁS, 2014a, 15, 20–21.

²³ BUJTÁS, 2014a, 21, 30–31, 51–52.

²⁴ MIKLÓS, 1919, 107.

²⁵ Uo., 95–101.

²⁶ A leideni református gyülekezet már a gályákról szabadult magyarországi lelkészek támogatása előtt is számos magyarországi és erdélyi személynek adott kisebb vagy nagyobb összegű segélyt. BUJTÁS, 2014b, 129–136.

nyek sora a leideni református egyházközség tanácsa üléseinek jegyzőkönyveiből²⁷ rekonstruálható, ezek ma az egyháztanács külön fondot képező levéltárának²⁸ részeként a Leiden város és környéke történetével kapcsolatos iratokat őrző regionális leideni levéltárban (Erfgoed Leiden en Omstreken) találhatóak.²⁹

A magyarországi lelkészek először szeptember 9-én jelentek meg az egyháztanács ülésén, ahol előadták kéréseiket,³⁰ két nappal később az egyháztanács úgy dönt, felkéri a város egyik polgármesterét, hogy a város magisztrátusának következő ülésén terjessze a testület elé a prédikátorok támogatásának kérdését.³¹ Pár nappal később, 15-én az egyháztanács olyan határozatot hoz, hogy a leideni egyházmegye soron következő, rendkívüli ülésén felvetik, hogy miként lehetne a magyar lelkészek számára segílyt folyósítani.³² A kérdés előterjesztését az egyik leideni lelkész, David Knibbe (1639–1701)³³ vállalta magára, mivel a lelkészek az említett egyházmegyei ülés napján, szeptember 16-án már Hágában tartózkodtak.³⁴ Knibbe személyében olyan valaki foglalkozott magyarországi kollégái ügyével, akinek korábról is voltak ismeretei a magyarországi protestánsok sorsáról.³⁵

Szeptember 15-ig tehát már az Amszterdamban is látottak szerint alakult az ügymenet, innentől azonban Leidenben más irányt vettek az események, mégpedig azért, mert az egyetemi város gyülekezeténél a szeretetszolgálat igénybevétele nem merült fel, aminek nyilvánvalóan az volt az oka, hogy náluk a diakónia intézménye mellett még egy másik forrás, a Broekhoven-alapítvány is rendelkezésre állt a hozzájuk fordulóknak segélyezésére. Jacob van Broekhoven (Brouckhoven) (1577–1642), a Leident és tágabb környékét magában foglaló Rijnland tájegység számvevője 1631-ben alapítványt hozott létre a leideni református egyház javára kifejezetten azzal a céllal, hogy abból szegény és száműzött személyeket támogassanak. Bár az alapítvány összegeit formálisan a város polgármesterei felügyelték, ténylegesen a református egyház döntött arról, hogy kik kapjanak segílyt.³⁶

²⁷ 'Acta', notulen van de vergaderingen van de Bijzondere kerkeraad, waarbij opgenomen de 'acta', notulen van de vergaderingen van de Algemene kerkeraad tot 1800, 1584–1948.

²⁸ Archief van de Kerkeraad van de Nederlands Hervormde gemeente te Leiden, (1584–1590) 1620–1950 (1973), AKNHGL.

²⁹ A holland levéltárak gyűjtőköréről szóló, még a múlt század első harmadában hozott rendelkezések szerint az egyházi levéltári anyagok állami, illetve városi levéltárakba kerültek, vagy ha már az utóbbiakban voltak, ott maradhattak. MIKLÓS, 1937, 57.

³⁰ Lásd az 1. sz. iratot.

³¹ Lásd a 2. sz. iratot.

³² Lásd a 3. sz. iratot.

³³ 1668-tól szolgált Leidenben. LIEBURG, 1996, I, 127.

³⁴ Lásd Johann Schelhammer evangélikus lelkész és Tarczali P. Pál e napi bejegyzését Nikléczy Boldizsár emlékkönyvében. OSZKK, Duod Lat. 81., f. 137r, 214r. Lásd még IAA, 1506 és 8709. – Leidennel szemben az amszterdami egyházmegye ülésén a magyarországi lelkészek személyesen tudták előterjeszteni kéréseiket, mivel az éppen amszterdami ott-tartózkodásuk alatt, október 12-én ülésezett. MIKLÓS, 1919, 92–93.

³⁵ Lásd erre BUJTÁS, 2021.

³⁶ BUJTÁS, 2014b, 125. Az alapítvány oly mértékű önállóságot élvezett, hogy külön levéltára volt, amelynek egy része máig fennmaradt, és ma is külön fondot képez (Archief van de collatoren van de beurzen van Brouckhoven, ELO, ACBB).

Az egyháztanács ezért a város vezetésének állásfoglalására várva 29-én úgy dönt: azt kéri majd tőlük, hogy az alapítvány pénzből száz vagy százhusz guldenhez juttathassanak a magyar lelkészek számára. Ezenkívül elhatározzák, hogy az egyházközségben és az egyes kerületekben gyűjtést fognak rendezni a javukra.³⁷ A kérdés az október 9-i ülésen ismét napirendre kerül – itt megerősítik korábbi határozatukat, és miután rögzítik, hogy a gyűjtés keretében már beérkeztek az első adományok, felkérlik a tanács tagjait: segítsék elő a gyűjtés sikeres folytatását. Két héttel később, október 23-án Rumoldus Rombouts lelkész már arról számol be, hogy a város magisztrátusa jóváhagyta százhusz gulden kiutalását, amit majd átnyújtanak a magyarországi lelkészeknek,³⁸ akik a források szerint szeptember 26-án és október 1-jén újra Leidenben vannak.³⁹ Október 30-án a már említett Knibbe tiszteletes felveszi az összeget,⁴⁰ amit az egyháztanács aznap ülésén tudat is a résztvevőkkel, és közli, hogy azt a több helyről beérkezett adományokkal együtt átadta a magyar lelkészeknek, ezenkívül ígéretet tesz arra, hogy az összegről kimutatást fog készíteni.⁴¹ A november 6-án felvett jegyzőkönyvből kiderül, hogy a prédikátorok összesen 608 guldent és 13 stuivert kaptak kézhez, ami tartalmazta az egyházmegyéből beérkezett adományokat is, és az összegről elismervényt is adtak.⁴²

E mozzanattal zárult az 1676. őszi eseménysorozat, amelynek végén a leideni reformátusok az amszterdamiakhoz hasonlóan jelentős összeget bocsátottak a magyarországi lelkészek rendelkezésére.⁴³

A magyarországi lelkészek javára szervezett gyűjtéssel, illetve a pénz átvételével azonban nem ért véget a lelkészek és Leiden kapcsolata. Az 1676 novemberétől 1677 áprilisáig tartó angliai útjuk után, amelynek során a londoni holland református gyűlékezettel felkeresték az ottani francia református egyházközséget is, ahol szintén segélyben részesültek,⁴⁴ Hollandiába visszaérkezve, 1677 májusában immár a hollandiai francia református egyház zsinatával⁴⁵ vették fel a kapcsolatot, szintén támogatásukat kérve.⁴⁶ Az ezt követő országos gyűjtést a leideni francia református egyházközség koordinálta, és az összegült 1264 guldent, ami a legnagyobb ismert összeg, amit Hollandiában a magyarországi lelkészek számára gyűjtöttek, és nagysága nyilván a gyűjtés orszá-

³⁷ Lásd a 4. sz. iratot.

³⁸ Lásd a 6. sz. iratot.

³⁹ Lásd Frederik Spanheim teológiai professzor, illetve David Knibbe református lelkész említett napokon kelt bejegyzését Nikléczi Boldizsár emlékkönyvében. OSZKK, Duod Lat. 81. f. 101r. Lásd még IAA, 8400 és 10511.

⁴⁰ Lásd a 7. sz. iratot.

⁴¹ Uo.

⁴² Lásd a 8. sz. iratot.

⁴³ Az amszterdami református egyházközség és az amszterdami egyházmegye összesen 868 guldent bocsátott a magyarországi lelkészek rendelkezésére.

⁴⁴ GÖMÖRI, 2005, 326.

⁴⁵ A 16. század utolsó harmadától a protestánsüldözések miatt több hullámban Hollandiába menekült francia nyelvű, református vallású hívek számára számos francia református egyházközség alakult Hollandiában, amelyek az eltérő nyelv miatt is a holland református egyháztól függetlenül működtek, így zsinataikat is külön tartották.

⁴⁶ BUJTÁS, 2014a, 55–57.

gos jellegéből is adódott, 1678 februárjában Bátorkeszi István és Jablonczai János vette át Leidenben.⁴⁷

A leideni holland református egyházközség tanácsa jegyzőkönyveinek a magyarországi lelkészekkel kapcsolatos adatai jól mutatják, hogy a holland reformátusok által rendkívül komolyan vett „keresztényi szolidaritás” a korabeli Hollandiában a korábban kialakult és bejáratott szervezeti formáknak köszönhetően igen hatékonyan tudott működni.

Források

1.

Részlet a leideni református gyülekezet tanácsának jegyzőkönyvéből

Leiden, 1676. szeptember 9.

ELO, AKNHGL, inv. nr. 6.⁴⁸

Zijn binnengekomen acht Ungarysche predicanten, verhalende, dat se eerst door ordre van den keiser, alleen om de belijdenis van de Evangelische waerheyt ende dat se de vryheyt van hare kerken volgens haer ampt hadden voorgestaen, eerst⁴⁹ tot de doot en daerna, de sententie verandert zijnde, tot de meer als slaefachtige bergwerken, en daerna door een gantsch moeielycke reis, waerop eenige, die door swackte niet en konden volgen, wierden dootgeslagen, sonder begraven te worden, als beesten gesleept en voortgedreven na Napels, en daer op de galleien geworpen onder het schuym van overgegeven godloose menschen, maer op ordre van haer Hoog Mogende door den heer Luitenant Admiraal de Ruyter daervan verlost, afgesonden van haer ander geselschap, dat tot Zürich wt liefde wort onderhouden, daer noch dertien in getal sterck zijnde, die alle met haer hetselve lot van smaet en smerte om de belijdenis en bedieninge van de waerheyt hebben gesmaect, om haer Hoog Mogende ende die bij deselve om haer verlossing te bevorderen hebben geintercedeert, voor soo groote en onvergelykelijke weldaet alleen wt christelyke mededogentheyt aen haer bewesen te bedanken, ende nadien se wt haer diensten geheel zijn wtgestoten, van haer kerken berooft en van haer familien afgesondert, verder te versoeken, dat dese vergadering haer wilde de behulpelijke hant bieden, om bij de Achtb(are) magistraet alhier te versoeken, dat deselve gelieve haer gedeputeerde ter dagvaert te belasten, dat se derselver versoek bij haer Hoog Mogende om door derselver intercessie bij haer koning sijn keiserlijke majesteyt te verkrijgen, of herstelling in haere

---

⁴⁷ Uo., 61–63.

⁴⁸ A jegyzőkönyvekben nincs oldal- vagy fóliószám feltüntetve, ezért az ülések azonosítása csak dátumuk megadásával lehetséges.

⁴⁹ Felesleges szóismétlés.

bedieningen, of vrij geleide om tot de hare te mogen wederkeeren, en verder haer met eenig onderstant in haer droevige ongelegentheit bij te staen.

De vergadering, dit alles met bijzondere mededogentheit aengehoort hebbende en alvoorens genoegsame kennis van haeren toestant hebbende, oordeelt het van haren pligt te wesen aen soo zwaer verdruckte broeders beide die versoeken in te willigen, en committeert daerom praeses en scriba om den noot van dese ellendige verdruckten haere Achtb(aren) op het ernstigste voor te dragen, met versoek beide, dat se gelieven haer opgemelte versoek aen haer Hoog Mogende door derselver gedeputeerden in den Haeg te seconderen, en haer tot noodig onderstant een milde hantreiking te doen. En ook voor het tegenwoordig haer te vereeren tien ducats die D(ominee) Mullerus verschoten heeft en in de naeste vergadering verder te delibereren hoe men deselve op het gevoeglykste sal kunnen subsidiëren.⁵⁰

Fordítás

Nyolc magyar lelkész⁵¹ jött be, akik elmondták, hogy először a császár parancsára csakis amiatt, hogy az Evangélium igazságáért, hivatásuk szerint egyházaik szabadságáért kiálltak, halálra ítélték őket,⁵² majd az ítéletet megváltoztatva a rabszolgamunkánál is rosszabb hegyi munkákra, majd egy egészen nehéz út megtételére ítélték őket,⁵³ amelyen néhányukat, akik a gyengeségük miatt nem tudták azt megtenni, halálra vertek anélkül, hogy eltemették volna őket, mint állatokat hurcolták és hajtották Nápoly felé, és ott a gályákra vetették őket, gonosz, istentelen emberek közé,⁵⁴ de a Nagyhatalmú Urak⁵⁵ parancsára⁵⁶ Ruyter admirális megszabadította őket onnan.⁵⁷ Az itt megjelent lelkészeket egy másik társaság küldte, amelyet Zürichben tartanak szeretetből. Ott még

⁵⁰ Ezt a szöveget először Albert Eekhof közölte a magyar–holland kapcsolatok történetéről szóló tanulmánya függelékében. EEKHOF, 1923, 166–167. Itteni közlését az ügy menetének teljes bemutatása és magyar fordításának közzététele is indokolja.

⁵¹ A bevezetőben is említett hat református lelkész: Bátorkeszi István, korábbi veszprémi, Beregszászi István, korábbi hanvai, Jablonczai Petes János, korábbi bejei, Köpeczi Kaller Balázs, korábbi gömörzskárosi, Otrokoci Főris Ferenc, korábbi rimaszombati, Szomodi Janos, korábbi szendi lelkész, míg a két evangélikus: Nikléczy Boldizsár, korábbi alsóztregovai lelkész és Steller Tamás, korábbi besztercebányai conrector.

⁵² 1674-ben a pozsonyi vértörvényszék háromszáz beidézett és igaztalanul vádolt lelkészt és iskolamestert ítélt halálra.

⁵³ Itt a jegyzőkönyv vezetője helyesen írja, hogy az ítéletet megváltoztatták – mint a bevezetőben volt róla szó, halálbüntetésre –, de kihagyta azon mozzanatot, hogy csak a legállhatatosabb és semmilyen behódolásra nem hajlandó lelkészeket és iskolamestereket ítélték gályarabságra.

⁵⁴ A gályarab prédikátorok a gályákon mór, török és egyiptomi foglyok közé kerültek, amit az Utrechtben tanuló magyar honfitársaiknak írt levélből tudunk. BUJTÁS, 1999, 59, 60.

⁵⁵ A Hollandiát irányító központi szerv, az országot alkotó hét tartomány képviselőiből álló közgyűlés, a Staten-Generaal állandó korabeli titulusa.

⁵⁶ A Staten-Generaal 1675. november 11-i határozatával utasította Michiel de Ruyter admirálist, hogy szabadítsa ki a gályákon sínylődő magyarországi prédikátorokat. MIKLÓS, 1919, 39.

⁵⁷ Az admirális 1676. február 11-én szabadította ki a prédikátorokat a gályákról.

tizenhárman⁵⁸ vannak, akiknek velük együtt ugyanazon megaláztatással teli és fájdalmas sors jutott osztályrészül a hitükért és az igazságot szolgálva, és azért jöttek, hogy köszönetet mondjanak a Nagyhatalmú Uraknak és azoknak, akik az előbbieknél megszabadításuk érdekében közbenjártak, a nagy és összehasonlíthatatlan, irányukban mutatott és csakis keresztyéni együttérzésből adódó jócselekedetért,⁵⁹ és tekintve, hogy hivatalukból teljesen kizárták őket, megfosztották őket diplomáiktól, és elzárták őket családjaiktól, megkérjék még a jelen ülést, hogy nyújtson nekik segítő kezet azzal, hogy megkérjük az itteni tiszteletre méltó magisztrátust: legyen szíves képviselőjét⁶⁰ azzal megbízni, hogy az kérésüket terjessze elő a Nagyhatalmú Uraknál, hogy azok Ő királyi és Ő császári Felségénél⁶¹ való közbenjárásukkal ériék el: vagy újra gyakorolhassák hivatásukat, vagy szabadon visszatérhessenek övéikhez,⁶² valamint nyújtsanak számukra némi támogatást létfenntartásukhoz szomorú és kellemetlen állapotukban.

Az ülés mindezeket különleges együttérzéssel meghallgatva és mivel ezt megelőzően megfelelő ismeretekkel rendelkezett állapotukról,⁶³ úgy ítéli meg, hogy kötelessége az ilyen keményen elnyomott testvérek mindkét kérését jóváhagyni, és ezért megbízza az elnököt és az írnokot,⁶⁴ hogy e sajnálatra méltó elnyomottak szükségét a legkomolyabban tárja a tiszteletre méltó polgármesterek⁶⁵ elé azzal a kéréssel, hogy hágai képviselőik révén legyenek szívesek támogatni a lelkészek mindkét említett kérését a Nagyhatalmú

⁵⁸ Itt a jegyzőkönyvet vezető személy valamit félreérthetett, Zürichbe ugyanis összesen harminc magyarországi lelkész került. Ebből a számból nyolcat, vagyis a Hollandiát felkereső személyek számát levonva huszonkettő lenne a helyes szám, de akkor sem jön ki a tizenhárom szám, ha a huszonkettőből levonjuk a Németországba induló csoport tagjainak számát (6), mert akkor tizenhatot kapunk eredményül. (A Németországba tartó csoport tagjai Czeglédi Péter, Leporini Miklós, Ladmóczy István, Zsedényi István, Nikléczi Sámuel és Ujvári János voltak.) A valós számot maguk a magyarországi lelkészek helyesen közölték, mert az alapítvány számadáskönyvében az áll, hogy Zürichben huszonkét magyarországi lelkész tartózkodik. BUJTÁS, 2014b, 132, 136.

⁵⁹ Nemcsak a magyarországi lelkészek, hanem holland egyházi személyek is úgy látták, hogy a keresztyéni együttérzés volt az oka, hogy a Staten-Generaal utasítást adott De Ruyter admirálisnak a gályarab lelkészek kiszabadítására. MIKLÓS, 1919, 73.

⁶⁰ A Staten-Generaalba az egyes tartományok nagyobb városai külön képviselőt küldtek. Holland tartomány esetében Amszterdam, Rotterdam és Haarlem mellett Leiden is ezek közé tartozott, amelyet 1676 és 1678 között Herman van der Meer képviselt.

⁶¹ I. Lipót Habsburg császár és magyar király.

⁶² Ezen ügyekben Bécsben konkrét rendelet nem született, a hatóságok inkább hallgatólagosan tudomásul vették, hogy a gályarabok lassanként hazaszivárogtak, és ahol még üres volt a lelkészi helyük, újra elfoglalták azt (például Bátorkeszi István Veszprémben). A pozsonyi vértörvényszék ítéleteit, amelynek alapján az elítélt lelkészeket száműzték, csak jóval később, az 1681-es soproni országgyűlésen helyezték hatályon kívül. BÍRÓ–BUCSAY, 1949, 125–126.

⁶³ A jelenleg rendelkezésünkre álló forrásokból nem derül ki, hogy esetleg volt-e kapcsolat korábban a magyarországi lelkészek és a leideni gyülekezet között, vagy csak hollandiai közvetítők révén értesültek a velük történetekről, de az is lehet, hogy a jegyzőkönyv vezetője olyan előzetes informális megbeszélésekre utal, amelyek az egyháztanácsnál való formális megjelenés előtt folytak.

⁶⁴ A jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy ki vezette az ülést és a jegyzőkönyvet.

⁶⁵ A korabeli nagyobb holland városokat, köztük Leident is négy polgármester irányította kollektíven. Ezek egyikével Hendrik Brouwerrel már az egyháztanács felkeresése előtti napon találkoztak. Lásd a polgármester 1676. szeptember 8-i bejegyzését Nikléczi Boldizsár emlékkönyvében. OSZKK, Duod Lat. 81., f. 231r. Lásd még IAA, 1492.

Uraknál, és létfenntartásukhoz nyújtsanak nagylelkű támogatást. És arról is [dönt], hogy most adományozzanak nekik tíz ducaton,⁶⁶ amit Muller úr⁶⁷ előlegezett meg, és a legközelebbi ülésen⁶⁸ határoznak majd arról, hogy a lelkészeket miként lehet a legmegfelelőbb módon anyagilag támogatni.

2.

Részlet a leideni református gyülekezet tanácsának jegyzőkönyvéből

Leiden, 1676. szeptember 11.

ELO, AKNHGL, inv. nr. 6.

Werd ter vergaderinge bekend gemaect dat Acht Hongarische Predikanten afgesanten uyt het midden van de verbannene en van de Galeyen verloste Broederen, hadden in den Extraordinaire vergaderingh de Predikanten versocht: I. de hulp ende voorspraek van onse Achtb(are) Magistrat in de vergaderingh van Haar E(dele) Gr(oot) Mog(ende) de Heeren Staten van Holl(and)t ende wijders in de vergadering van de Heeren Hoog, Mo(gende) Staten Generael tot intercessie by Syn Kyserlyke Maj(estei)t tot Hare wederadmissie in haare diensten, of anders vry geley tot den haaren. II. Een subsidie tot onderstand van Haar ende de andere dertien die te Zurich syn. Waarop de gemelte Extraordinaire vergaderingh bewogen door de nood van onse Geloofsgenoten soo strengelyk verdukt, heeft by Provisie Haar behandigt Tien silveren ducats tot reysgeld en nodigh onderhoud ende vorders aengesproken den Heer Burgermeester Schuyl die belooft hadde de beyde versoeken toekomende sondagh favorablyk de Heeren Burgermeesteren voor te dragen. 'Twelk geschied synde en 't effect daarvan gesien synde, sal dese vergaderingh naarder resolveren.

Fordítás

Az ülésen közölték, hogy nyolc magyar lelkész, akiket a száműzött és gályákról megszabadított lelkészek küldtek maguk közül, a rendkívüli ülésen⁶⁹ arra kérték a[z itteni] lelkészeket, hogy I. városunk tiszteletre méltó magisztrátusa segítse és támogassa ügyüket a Nemes Nagyhatalmú Holland Tartomány közgyűlésében⁷⁰ és ezenkívül a Nagyhatalmú

⁶⁶ A dukaton (ducaton) korabeli ezüst pénzérme volt, amely 63 stuivert ért. Az elterjedtebb és nálunk ismertebb gulden értéke 20 stuiver volt.

⁶⁷ Feltehetően Johannes Möller (Muller, Mullerus) szintén leideni lelkészről van szó, aki 1672-től volt az ottani német ajkú reformátusok lelkésze. VISSCHER–BAAR, 2016, 15.

⁶⁸ A következő ülésre két nappal később, szeptember 11-én került sor.

⁶⁹ Az egyháztanács rendszeresen hetente ülésezett, a rendkívüli ülés 1676. szeptember 9-én volt. Lásd az 1. sz. iratot.

⁷⁰ Holland (és Westfriesland) egyike volt a korabeli Hollandiát alkotó hét tartománynak. A többi tartományhoz hasonlóan saját közgyűléssel rendelkezett. A Nemes Nagyhatalmú ennek a közgyűlésnek volt a korabeli állandó titulusa.

Staten-Generaal ülésén, hogy az utóbbi járjon közbe Ő császári Felségénél, hogy a lelkészek újra gyakorolhassák hivatásukat, vagy legalább szabadon hazatérhessenek övéikhez. II. Anyagi támogatást a maguk számára és a másik tizenhárom⁷¹ számára, akik Zürichben vannak. Erre az említett rendkívüli ülés megfontolva, hogy az oly keményen elnyomott hittestvéreink szükségét szenvednek, ideiglenes intézkedésként átadott nekik tíz ezüst ducaton utazásra⁷² és a létfenntartásukhoz, és felkérte Schuyt polgármester urat,⁷³ aki megígérte, hogy jövő vasárnap⁷⁴ mindkét kérést támogatólag fogja a polgármester urak elé terjeszteni. Ha ez megtörtént, és kitűnik, mi ennek a hatása, a jelen ülés akkor fog közelebbi döntést hozni.

3.

Részlet a leideni református gyülekezet tanácsának jegyzőkönyvéből

Leiden, 1676. szeptember 15.

ELO, AKNHGL, inv. nr. 6.

Is goetgevonden in de aanstaande extraordinere Classis voor te stellen de nood van de verdrukke elendige Hungarise predicanten, ten eynde sij haar willen met den liberale aelms vertroosten.

Fordítás

Jóváhagyták, hogy a következő rendkívüli egyházmegyei gyűlésen⁷⁵ az elnyomott szá-
nalomra méltó magyar lelkészek nélkülözését előterjesztik annak érdekében, hogy
a gyűlés a lelkészeket nagylelkű adománnyal támogassa.⁷⁶

4.

Részlet a leideni református gyülekezet tanácsának jegyzőkönyvéből

Leiden, 1676. szeptember 29.

ELO, AKNHGL, inv. nr. 6.

Tot soulagement van de Hungarische Predikanten is geresolveert van 't overgewonnen
Capitaal, uyt het Testament van Sal(ige)r heer Broekhoven, van de Achtb(are) Heeren

⁷¹ Lásd az 58. jegyzetet.

⁷² Hollandiába érkezésükkor, Arnheimben is útiköltség címén kaptak segílyt. BUJTÁS, 2014a, 15.

⁷³ Schuyt, Herman, 1664 és 1681 között Leiden egyik polgármestere.

⁷⁴ 1676. szeptember 13.

⁷⁵ A leideni egyházmegye gyűlése másnap, 1676. szeptember 16-án ülésezett.

⁷⁶ A kérést a korábban már említett leideni lelkész, David Knibbe terjesztette elő. BUJTÁS, 2014a, 33.

Burgemeesteren te versoeken een goede somme van Honderd of Honderd ende Twintig guldens; ende voorts dat men by vermogenste uyt de gemeente den subsidium sal vergaderen door elk lid van dese vergaderingh, soo in de respective Quartieren, als elk by syn bekende vrienden.

Fordítás

A magyar lelkészek helyzetének megkönnyítése érdekében olyan határozat született, hogy felkérjük a tiszteletre méltó polgármester urakat, hogy a néhai Broekhoven úr végrendelete alapján nyert tőkéből⁷⁷ adjanak jelentős, száz vagy százhusz guldennyi összeget, továbbá hogy a [magyar lelkészeknek szánt] anyagi támogatást a jelen ülés minden résztvevője az egyházközség legvagyonosabbjaitól fogja összegyűjteni mind az egyes kerületekben, mind az egyes egyházközségi tagok ismerős barátainál.

5.

Részlet a leideni református gyülekezet tanácsának jegyzőkönyvéből

Leiden, 1676. október 9.

ELO, AKNHGL, inv. nr. 6.

Wegens het subsidium voor de Ungarische Predicanten waarvan in acte van de 29de september 1676 zullen de Moderatores bij hare Agtb(aren) met den eersten verzoeken uyt het overgewonnen Capitaal van de Heer Broekhoven Z(alig(e)r te mogen opligten eene summe van eene hondert, of een hondert ende twintig g(u)l(den) en belangende hetgene elk lit van deze vergaderinge zoude verzoeken bij de vermogende onder de ledematen in de respective quartieren, hebben sommige reeds iet ontfangen ende andere nemen aan nevens dezelve het hare te doen, blyvende hetzelve yders discretie en vrijheid aanbevolen.

Fordítás

Ami a magyar lelkészek anyagi támogatását illeti, amiről az 1676. szeptember 29-i ülés jegyzőkönyvében esett szó,⁷⁸ a közvetítők minél előbb meg fogják kérni a tiszteletre méltó polgármester urakat, hogy a néhai Broekhoven úrtól nyert tőkéből szabadítsanak fel száz vagy százhusz guldent, és ami azt a kérdést illeti, hogy a jelen ülés minden tagja gyűjtsön a jómódúaktól a tagok között az egyes kerületekben, néhányan már kaptak

⁷⁷ Broekhoven 1631-ben kelt végrendeletében 4000 guldent hagyományozott az akarata szerint létrehozandó, szegény és száműzött személyek támogatását célzó alapítvány számára.

⁷⁸ Lásd a 4. sz. iratot.

valamit, és mások vállalják, hogy az előbbieket mellett megteszik, ami tőlük telik, megjegyezve, hogy ezt mindenki saját belátása szerint és szabadon tegye.

6.

Részlet a leideni református gyülekezet tanácsának jegyzőkönyvéből

Leiden, 1676. október 23.

ELO, AKNHGL, inv. nr. 6.

D(omine)e Rombouts stelt de vergaderinge ter hand eene ordonantie van de Agtb(are) Magistraat, om uyt de Thesaurie deser Stad te mogen ontfangen 120 gulden, uyt seekere 300 gulden, beleydt uyt de penningen van Sal(iger) Heer Broeckhoven, by zijn E(erwaarde) geordineert om [met] de interessen verstreckt te werden, by de Kerckeraat, tot vertroostinge van de verdruckte en verdrevene Hungarische Predicanten. Sal dan daar het gelt werden ontfangen, en de voorgenoemde predicanten ter hand gestelt werden.

Fordítás

Rombouts tiszteletes⁷⁹ átnyújtja a tiszteletre méltó magisztrátus rendeletét, miszerint e város kincstárából kifizethető 120 gulden,⁸⁰ amely a néhai Broekhoven úr pénzéből származó 300 gulden része, és amelyről a magisztrátus úgy rendelkezett, hogy kamataival együtt fizessék ki az elnyomott és elűzött magyar lelkészek támogatására⁸¹ az egyháztanácson keresztül, amely azt szokott helyén adja majd át az említett lelkészeknek.

7.

Részlet a leideni református gyülekezet tanácsának jegyzőkönyvéből

Leiden, 1676. október 30.

ELO, AKNHGL, inv. nr. 6.

D(ominee) Collega Knibbe maakt bekent soo dat zijn E(erwaarde) had ontfangen de eene hondert ende twintig g(u)l(den) bij de Heeren Burgermeesteren geordineert uyt het overgewonnen capitaal van de Heer Broekhoven Z(alig(e)r ende hetzelve aan de verdreven Ungersche predicanten aengetelt; hetzelve ook genoteert is in het rekenboek van de heer Broekhoven Z(alig(e)r, heeft ook D(ominee) Knibbe aan dezelve Predicanten

⁷⁹ Rombouts, Rumoldus (1634–1692) 1670-től lelkész Leidenben. LIEBURG, 1996, I, 208.

⁸⁰ A rendelet pontos szövege nem ismert.

⁸¹ A Broekhoven-alapítvány számadáskönyvében október 30-án valóban kettő, a magyarországi lelkészeknek szánt összeget jegyezték fel: az említett 120 guldenen felül még 31 guldent és 10 stuivert is kaptak, ami a polgármesterek utasításából következően a fent említett kamat lehetett. BUJTÁS, 2014b, 132, 136.

ter hand gestelt, hetgene door de broederen respectivelyk uyt de Gemeente is gecollecteert, waarvan zijn E(erwaarde) in het toekomende nader specificatie zal doen.

Fordítás

Knibbe tiszteletes⁸² kolléga közli, hogy megkapta a százhusz guldent,⁸³ amelynek kifizetését a polgármester urak a néhai Broekhoven úrtól nyert tőkéből rendelték el, és azt a számúzótt magyar lelkészeknek átadta, amit feljegyeztek a néhai Broekhoven úr számadáskönyvébe is.⁸⁴ Knibbe tiszteletes átadta ugyanazon lelkészeknek azt az összeget is, amelyet a testvérek külön-külön gyűjtöttek az egyházközségben, és erről a tiszteletes részletes kimutatást készít majd.⁸⁵

8.

Részlet a leideni református gyülekezet tanácsának jegyzőkönyvéből

Leiden, 1676. november 6.

ELO, AKNHGL, inv. nr. 6.

D(ominee) Knibbe in gevolgh van de voorgaende acte van den 30 october maect bekent dat voor de Hungarische predikanten in alles, soo uyt de E(erwaarde) classis, als E(erwaarde) consistorie ende gemeente door sommige Collegen vergaderde penningen ontfangen en aen haer ovegleevert hadde een somme van 608-13, gelyk syn E(erwaarde) daervan de bekentenis van den ontfangst onderteekent [!] by verscheyde Hungarische predikanten, aan de E(erwaarde) vergaderingh heeft geexhibeert.

Fordítás

Knibbe tiszteletes az előző, október 30-i ülés jegyzőkönyve alapján közli, hogy a részben a tiszteletre méltó egyházmegyében, részben a tiszteletre méltó egyháztanácsban és az egyházközségben néhány egyházi testület⁸⁶ által összegyűjtött pénzt, összesen 608 guldent és 13 stuivert átadta a magyar lelkészeknek, ezenkívül bemutatta a tiszteletre méltó ülésnek az összeg átvételéről kapott, több magyar lelkész aláírt elismervényt is.⁸⁷

⁸² A korábban már említett David Knibbe leideni lelkész.

⁸³ Elismervényét lásd ELO, ACBB, inv. nr. 7a1.

⁸⁴ Lásd a 81. jegyzetet.

⁸⁵ A kimutatás nem maradt fenn.

⁸⁶ A holland eredetiben szereplő college szó ebben a szövegkörnyezetben egyházi személyek csoportját, esetleg ilyen személyekből álló bizottságot jelent. A jegyzőkönyvből nem derül ki, pontosan milyen testületekről van szó.

⁸⁷ Az elismervény nem maradt fenn.

Források és irodalomjegyzék

- ELO Erfgoed Leiden en omstreken, Leiden
- ACBB Archief van de collatoren van de beurzen van Brouckhoven
- AKNHGL Archief van de Kerkeraad van de Nederlands Hervormde gemeente te Leiden (1584–1590) 1620–1950 (1973)
- IAA Inscriptiones Alborum Amicorum: <http://iaa.bibl.u-szeged.hu>
- OSZKK Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
- Duod. Lat. 81. Nikléczi Boldizsár album amicoruma, internetes hozzáférés: Inscriptiones Alborum Amicorum: <http://iaa.bibl.u-szeged.hu>
- ZBZ, HS Zentralbibliothek Zürich, Handschriftensammlung
- *
- ASZTALOS 1933 ASZTALOS Miklós: *A gályarab Nikléczi Boldizsár diplomáciai utazása*, In: *Károlyi Árpád emlékkönyv*, Budapest, 1933, 66–72.
- BÍRÓ–BUCSAY 1949 BÍRÓ Sándor – BUCSAY Mihály – TÓTH Endre – VARGA Zoltán: *A magyar református egyház története*, Budapest, 1949.
- BUJTÁS 1999 BUJTÁS László Zsigmond: *A gályarab prédikátorok és Frans Burman levélváltása (1675–76)*, In: *Lymbus. Művelődés-történeti Tár*, 6. (1999) 35–74.
- BUJTÁS 2014a BUJTÁS László Zsigmond: *A megszabadított gályarab prédikátorok küldöttsége Hollandiában*, In: *Történetek a Mélyföldről: Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban*, szerk. BOZZAY Réka, Debrecen, 2014, 10–68.

- BUJTÁS
2014b
- BUJTÁS László Zsigmond: *A leideni református egyház magyarországi és erdélyi pártfogoltjai (1648–1698)*, In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 16. (2014) 125–139.
- BUJTÁS
2015
- BUJTÁS László Zsigmond: *Egy kálvinista holland diplomata Bécsben (1670–1690) – Gerard Hamel Bruyninx, a magyar protestánsok buzgó védelmezője*, In: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*, szerk. PÁLFY József, Debrecen–Nagyvárad, 2015, 27–42.
- BUJTÁS
2021
- BUJTÁS László Zsigmond: *A magyar protestánsok 17. század végi üldözésére való utalások David Knibbe leideni református lelkész műveiben*, In: *Hagyomány Identitás Történelem, 2021*, szerk. KISS Réka – LÁNYI Gábor, Budapest, 2022, 41–64.
- EKKHOF
1923
- EKKHOF, A[lbert]: *Hongarije*, In: *Gedenkboek van het Algemeen Nederlandsch Verbond bij gelegenheid van zijn 25-jarig bestaan, 1898–1923. Geschiedenis en invloed van den Nederlandschen stam*, szerk. H[erman] J[acob] KIEWIET DE JONGE, Caspert van SON, Amsterdam, 1923, 151–171.
- EREDICS
2008
- EREDICS Péter: *Nikléczi Boldizsár dániai útja és kapcsolata a koppenhágai német St. Petri gyülekezettel (1677)*, In: *Michiel de Ruyter és Magyarország*, szerk. BITSKEY István – PUSZTAI Gábor, Debrecen, 2008, 143–155.
- GÖMÖRI
2005
- GÖMÖRI György: *A londoni francia protestáns egyház magyar segélyezettjei*, In: *Magyar Könyvszemle*, 121. (2005) 3. sz. 325–328.
- LIEBURG
1996
- LIEBURG, F[rederik] A[ngenietus] van: *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816*, I–II, Dordrecht, 1996.
- MIKLÓS
1918
- MIKLÓS ÖDÖN: *Holland intervenció a magyar protestantizmus érdekében (1674–1680)*, Pápa, 1918, 57–61.
- MIKLÓS
1919
- MIKLÓS, E[dmund]: *De houding der Nederlanden in de Hongaarsche geloofsvolvergelingen (1674–1680)*, In: *Bijdr-*

- ragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, 40. (1919) 10–110.
- MIKLÓS
1937
MIKLÓS Ödön: *A holland levéltári törvény és végrehajtása*, In: *Levéltári Közlemények*, 15. (1937) 48–57.
- POSTMA
2008
POSTMA Ferenc: *Száműzöttként az Amstel fedélzetén... – Nyolc magyar gályarab prédikátor bejegyzése Johannes Albertus Zaunschlifer albumában (Amszterdam, 1676. október 27.)*, In: *Michiel de Ruyter és Magyarország*, szerk. BITSKEY István – PUSZTAI Gábor, Debrecen, 2008, 121–141.
- THURY
1998
THURY Etele: *A dunántúli református egyházkerület története*, Pozsony, 1998, I–II. (Csallóközi Kiskönyvtár).
- VISSCHER–BAAR– BLEIJIE
2016
Sytske VISSCHER– Piet de BAAR – Wim BLEIJIE: *Pre-dikanten van de Nederlands Hervormde Gemeente Leiden van de Reformatie tot de vereniging met de Gereformeerde Kerk Leiden op 28 oktober 2006*, Leiden, 2016.

Unitárius temetési prédikációk Sárosi János felett (1703)

A kissárosi vagy szőkefalvi előnevet használó Sárosi János 1703 májusának elején hunyt el Szentivánon s temetésére május 8-án került sor a Küküllő vármegyei Szőkefalván. Az unitárius egyház jötevőjének a „*temetésére megy a püspök, Senior, Cantor és 4 diák; a háznál prédikált a püspök, latinul orált professor Szaniszló, a sírnál prédikált tekintetes Dersi Pál úr, magyarul orált Szentiváni Bartók János tordai rector úr; hazajöttek 15-én*” – jegyezték be a patrónus végtisztességét a kolozsvári unitárius kollégium anyakönyvébe.¹ A temetési szertartáson elhangzott beszédek csak részben ismertek: világi orációk szövege nem maradt fenn, két magyar nyelvű prédikáció azonban megtalálható a marosvásárhelyi Teleki Téka (Teleki–Bolyai Könyvtár) egy kéziratos kolligátumában.² A kötet a székelykeresztúri Unitárius Kollégiumból került mai őrzési helyére, több kéz írása figyelhető meg benne, alkalmi beszédeket tartalmaz, így más temetési prédikációk mellett azt a kettőt is, amelyek Sárosi János koporsója felett hangoztak el. Az első prédikáció szövege fölé egy idegen kéz jegyezte fel az alkalmat: „*Anno 1703 in Szentiván cum Johannes Sárosi vitam cum morte commutavit*” (Az 1703. esztendőben Szentivánban, amikor Sárosi János az életet a halállal cserélte fel).³ A másik prédikáció előtt – ugyanazzal a kézírással – azt olvashatjuk, hogy „*Cum Spectabilis ac Generosus Dominus Joannes Sárosi tumularetur*” (Amikor tekintetes és nemzetes Sárosi János urat eltemették).⁴ A temetésről nem maradt fenn egyéb forrás, ezért nem lehet sem megerősíteni, sem kizárni, hogy a kolozsvári kollégiumi anyakönyvben megörökített személyek a két magyar nyelvű temetési prédikáció szerzői.⁵

Sárosi János pályájáról részletes feldolgozás nem született, bár alakja már a 19. századi egyháztörténetek érdeklődését is felkeltette.⁶ 1686. október 29-én kelt végrendeletéből derül ki, hogy „*szintén ötven esztendőhez közölttő állapotában*” rendelkezett, tehát

¹ BENCZÉDI, 1887, 253.

² TBK Ms. 634

³ Uo., 401–412.

⁴ Uo., 413–422.

⁵ Almási Gergely Mihály 1692-től haláláig, 1724-ig töltötte be az unitárius püspöki tisztséget; Dersi S. Pál 1673-tól bölöni tanító, majd dicsőszentmártoni lelkész, akit 1692-ben a tordaiak papjuknak választottak, ügyében fennmaradt kissárosi Sárosi János ítélmester egy levele a tordai eklézsiához, 1706-ban halt meg Tordán. PAP, 1917, 129–131, 137; KELEMEN, 1923, 189–190.

⁶ Pályafutásának rekonstruálását nehezíti, hogy a korszakban több Sárosi János nevű és unitárius vallású személy is működött. A kissárosi vagy szőkefalvi előnevű mellett létezik egy pókai Sárosi János is, aki I. Rákóczi György idején volt ítélmester és fiscalis director, s az ő egyik fia az az ifjabb pókai Sárosi János (1633–1710?), aki ugyancsak jogi pályán tevékenykedett. KELEMEN, 1912; MIHALIK, 2016, 98–99.

1636 körül születhetett, kismemesi családból, mert javairól a következőket írja: „*a mi kevés jószággal és értékkel Isten engemet e világi életemben eddig látogatott, azokban nekem igen kevés vagyon őstől maradt jóm, hanem mindeneiket azon kívül magam sok fáradsággal kerestem.*”⁷

Horn Ildikó gyűjtötte össze a pályafutására vonatkozó adatokat: „*a tanulóévek után fejedelmi hivatalnokként, az adóigazgatás területén kezdett dolgozni, és mint Küküllő vármegye követe vett részt az országgyűléseken.*”⁸ Az 1668. eleji országgyűlésen újonnan kivetett adó beszédére rendelt perceptor egy Sárosi János és Szakács Péter: Trócsányi Zsolt feltételezése szerint az előbbi lehet azonos a későbbi török diplomatával és ítélőmesterrel,⁹ aki felett a közölt prédikációk elhangzottak. 1673-ban a számvevők mellett kinevezett adóügyi szakértőként dolgozott.¹⁰ Diplomáciai karrierje 1677-ben kezdődött, amikor Apafi fejedelem portai követnek nevezte ki, azonban több követtársához hasonlóan őt is elérte az a sors, hogy rabságba vetették és tömlöcbe zárták egy 1679. évi incidens miatt.¹¹ Török követségére és bebörtönzésére utalt az a Sárosi dicséretét tartalmazó verses ajánlás, amelyet Szentpáli N. Ferenc készített a *Verbőczy István Törvény Könyvének Compendiuma* című kiadványhoz (RMK I. 1541 és 1625), s amelyből a temetési prédikáció is idéz:

Mert hogy munkáidat tégyem egy summában:
Tizennégyszer vóltál követ más Országban,
És Pogányok között Hazánkért fogságban
Rab-vasat viseltél Törökországban.

Melly követséggel Hazánkkal jót töttél,
Császárral s Vezérrel sokszor szembe mentél
S elméddel Barbarus népet hozzánk fűztél
Sok nyomorúságot érettünk szenvedtél.¹²

Sárosi János 1686-tól töltötte be – Alvinczi Péterrel együtt – az ítélőmesteri tisztséget, majd 1693-ban az erdélyi országgyűlés guberniumi tanácsosnak választotta, de az adóügyi főbiztosságot is ellátta.¹³ Pályája azonban 1702 elején megtört, s Rabutin, aki példát akart vele statuálni, hamisítás és lázítás vádjával börtönöztette be. Sárosi azonban „*nem tört meg, hanem minden jogi és diplomáciai tudását latba vetve elérte, hogy I. Lipót elé vihesse az ügyét, és Bécsben próbálja meg tisztázni magát*” – írja Horn Ildikó.¹⁴

⁷ RÉDIGER, 1876, 330.

⁸ HORN, 2008, 88.

⁹ TRÓCSÁNYI, 1980, 309, 313.

¹⁰ Uo., 317.

¹¹ KÁRMÁN, 2012, 53.

¹² VARGA, 1988, 66 (7–8. vsz.).

¹³ TRÓCSÁNYI, 1988, 229; HORN, 2008, 89.

¹⁴ HORN, 2008, 90.

Az 1703. februári fehérvári országgyűlésről jegyezte fel Vizaknai Bereczk (Briccius) György, hogy „*ebben a gyűlésben hosszas és keserves rabságból megszabadul az méltóságos úr Sárosi János, akkori ítélőmester, és Bécsbe hívatatik a német császárhoz.*”¹⁵ Az ugyancsak kolozsvári Szakál Ferenc naplójában szintén megörökítette, hogy „*éppen Szent János napján reggel mene el innen Kolozsvárról Bécsbe Sárosi János uram; Isten hordozza békével.*”¹⁶ Útja sikerrel járt, és elérte felmentését, valamint a tisztségeibe való visszahelyezését. Sárosi Bécsből való visszatéréseinek örömeire készítettek a kolozsvári unitárius kollégium diákjai azt a 29 strófás latin és 44 strófás magyar nyelvű költeményt, amelyeket fentebb többször idézett tanulmányában Horn Ildikó közölt, illetve amelyeknek helyes datálását adta.¹⁷ Sikerét azonban Sárosi nem sokáig élvezhette, mert 1703 májusában elhunyt. Ezekre a megpróbáltatásokra azonban a prédikációk csak röviden térnek ki.

Az a kéziratos kötet, amelybe a vizsgált prédikációkat belekötötték, *Bölöni Pap Ferenc Halotti prédikációi* címen található a marosvásárhelyi könyvtárban. A kutatás nem tud ilyen nevű bölöni lelkésről,¹⁸ de a név úgy sem ismeretes, hogy fölötte tartottak volna temetési beszédet. A vaskos kötet több kéz írása; az eltérő kézírások – és egy-egy belső címlap – alapján lehet a kötetben kisebb szövegegységeket elkülöníteni. A szövegek többségét a 17–18. század fordulóján írták vagy másolták, az első részt például 1697–1709 közé datált beszédek alkotják. A harmadik egységet külön címlap vezet be, ezen olvasható – ami vitathatatlaná teszi a kézirat bölöni eredetét –, hogy „*Anno 1707. Másodszor jövén Bölönben Papságra, pro Salutatione prima e volt Textusom.*”¹⁹

A kutatás a legutóbbi időben több, a sepsiszéki Bölönhöz kapcsolható vagy – a kézírások egyezését észelve – a szerzőkhöz, másolókhöz köthető kéziratos kötetet tárt fel és azonosított. A kolozsvári Akadémiai Könyvtár őrzi azt a *Prédikációk vázlata* című kötetet,²⁰ amelynek címlapja 1696 júliusában kelt, s – amint Molnár Dávid korábbi megfogalmazásomat pontosította – ezt az előbbi kolligátummal az is összekapcsolja, hogy „*van a két kötetben egymással megegyező kézírás.*”²¹ Ugyancsak Molnár vette észre, hogy a fenti marosvásárhelyi kötetben van egy egység, amelyen szerepel az összeállító, Homoródszentmártoni K. János névbeírása,²² így joggal kötötte ehhez a bölöni korpuszhoz Homoródszentmártoninak a *Prédikálószerék* című kötetét,²³ valamint azt a szintén Marosvásárhelyen, a Teleki Tékában őrzött Ms. 2752 jelzetű kolligátumot, amelyben ugyancsak a fenti kötetekből ismerős kézírást talált.²⁴ A 17–18. század fordulójáról tehát több olyan szerkesztett kötet is fennmaradt, amelyek Bölönhöz vagy az erdélyi

¹⁵ PATAKI, 1990, 241.

¹⁶ UO., 274.

¹⁷ HORN, 2008.

¹⁸ A vizsgált időszakból csupán Gálfalvi Pál senior neve ismeretes 1700 körül. LÖFI, 1930, 110.

¹⁹ TBK Ms 634, 489.

²⁰ AK MsR 1214.

²¹ SZIGETI MOLNÁR, 2024, 30. (25. jegyz.) – a kötetre vonatkozó további feldolgozások: RÁCZ, 2007; RESTÁS, 2013; RESTÁS, 2015; LOVAS, 2024.

²² SZIGETI MOLNÁR, 2024, 30.

²³ A kötet kompilációs eljárásaihoz lásd DOMOKOS, 2023; SZIGETI MOLNÁR, 2023.

²⁴ SZIGETI MOLNÁR, 2024, 24–26.

Háromszékhez, pontosabban Erdővidékhez kapcsolhatók, íráskéjük vagy lejegyzőjük személye is azonosítható, és az eddig elvégzett elemzések alapján tartalmi és szerkesztési szempontból is hasonlóknak mondhatók.

A kutatás rámutatott, hogy az a tény, hogy ezek a kéziratos kötetek közel azonos időben születtek meg nagy számban, annak köszönhető, hogy az 1695. évi ádamosi zsinat elrendelte az unitárius lelkészek számára, hogy hétről hétre prédikációikat lejegyezzék s abból egy „*illendő könyvet*” összeállítsanak, amit a következő zsinatnak kellett ellenőriznie.²⁵

Az unitárius kegyességi irodalom mind a katolikus, mind a református fejedelmek alatt – tulajdonképpen az 1570-es évektől egészen a 18. század végéig – kéziratoságba kényszerült, mert kevés kivételtől eltekintve nem jelenthettek meg nyomtatásban teológiai munkát, így prédikációt sem.²⁶ (Az sem enyhített a helyzeten, hogy éppen a vizsgált időszakban, 1697–1703 között működhetett unitárius nyomda Kolozsváron.²⁷ Ennek vezetője azonban, a Lengyel Andrásnénak is nevezett Kmita Andrásné 1703-ban elhunyt, így már a felette tartott halotti beszédet is a református Telegdi Pap Sámuel nyomdájában adták ki a következő esztendőben.²⁸) A kéziratoságba zárkózás kényszeréből fakad, hogy az unitárius lelkészek beszédeik elkészítéséhez nem használhattak saját felekezetiükön belül keletkezett retorikai és homiletikai kézikönyveket, illetve mintául szolgáló nyomtatott prédikációkat, hanem a rendelkezésükre álló református – vagy ritkábban – katolikus nyomtatott anyag kivonatolásával, imitálásával, átdolgozásával éltek,²⁹ vagy – amint a vizsgált bölöni kötetek is bizonyítják – egymás kéziratos anyagait hasznosították. Ezzel magyarázható a nagyszámú vendégszöveg megléte a bölöni kötetbe bejegyzett beszédekben, így a Sárosi János felett elmondott halotti beszédekben is.

Bár ez a közölt két prédikáció nem teljes, hanem – néhány helyen – vázlatos és olykor hiányos, gondolatmenetük és főbb szerkezeti sajátosságaik mégis jól követhetőek, annak ellenére is, hogy a beszéd szerkezeti egységei nem mindig vannak feltüntetve a szövegben.³⁰

A bölöni kötetben lévő két halotti beszédhez hasonló kolozsvári iskolai prédikációkban, amiket Túri Tamás vizsgált, „*két nagy egység figyelhető meg, az első a textus magyarázata, ám kizárólag bibliai locusok alapján, a második pedig a tanulság levonása és az applikáció*”.³¹

A közölt első szövegben a prédikátor – a felvett igék alapján – a Jer 45:4-et idézve a tanításának legfőbb gondolatát foglalja össze: ezekben az „*igékben jelenti Isten ő felsége, hogy ő felsége építi az országot, várost, ecclesiát, ő felsége is rontja el*”. Majd az ige hat

²⁵ TÚRI, 2015, 197; SZIGETI MOLNÁR, 2023, 146–147; LOVAS, 2024, 77.

²⁶ MOLNÁR, 2015, 48–57; TÚRI, 2015, 199; BALÁZS, 2022, 9.

²⁷ MOLNÁR, 2018; PERGER, 2018.

²⁸ RMK I. 1691.

²⁹ BALÁZS, 2022, 12–22; a fentiekén kívül, számos esettanulmánnyal, lásd MACZÁK, 2014; KISS–MACZÁK, 2019; és a *Keresztény Magvető* 129. évfolyamának (2023) tematikus 2. számát.

³⁰ Az egyházi beszéd szerkezeti egységeinek számontartásáról a korabeli prédikációs gyakorlatban: BARTÓK, 1998, 210.

³¹ TÚRI, 2015, 201–202.

versét két részre osztva értelmezi, és a textus gondolati egységei szerint haladva építi fel beszédét. Ám eltérve a Türi által felismert sémától, a bibliai locusok mellett a magyar történelem két topikus történetét (Zsigmond király nikápolyi vereségét és I. Ulászló halálát a várnai csatában) is felhasználja a vallásos tanítás érdekében. A beszéd második nagy részében a *doctrinát* (tanulság, tanítás), majd annak feddő hasznát (*arguitio*) fogalmazza meg két antik exemplumot is (Diogenes, Metellus Numidicus) felidézve. A beszéd rászabása, alkalmazása (*applicatio*) nincs a szövegben jelölve; az mutatja, hogy rátért erre a szövegegységre, hogy többes szám első személyben folytatja, Sárosi halálát a gyülekezet egészét érintő csapásként értelmezi, és a közösség megtérését sürgeti.

A közölt második prédikáció szerkezete eltér az előzőétől: míg az nem tartalmaz *exordiumot* (bevezetés), ez igen, s a textusban megnevezett Illyés próféta mellett annak az Énokhnak a történetére utal, aki ugyancsak elragadtatott. Az előző prédikációhoz hasonlóan az igét ez is két részre osztja, a beszéd folytatása azonban bonyolultabb, mert a tanulságot, tanítást (*doctrina*) négy önálló pontban fejt ki, de ezek közül csupán az első tanulság feddő hasznát jelzi (*arguitio*). E második beszéd rövid *applicatio*ja idézi csak fel Sárosi életének küzdelmes végét: „*A mi Illyésünk is eleget harcolt a világgal, eleget mocskolák vénségébe, de az ő jól viselt dolgaiért az Isten elragadta, ma téteti be Isten testét a földbe.*”

Ez utóbbi példa, Sárosi és Illyés próféta azonosítása jelzi a bibliai mitizáció hatásos alkalmazását a prédikációk egész szövegében.³² Ahogyan a Bibliában egy-egy jeles személy távozása, halála (Lóth, Noé, Josafát, Jósias, Salamon), úgy a haza „oszlopainak” kidőlése is azt jelzi, hogy a közösséget, a népet, a nemzetet el fogja érni Isten büntetése.³³ Amint a második prédikáció második tanulsága (*doctrina*) megfogalmazza: „*A kegyes, istenfélő embereknek e világból való kimúlások az ország, az ecclesiák nagy kárát nézik. [...] Ilyen nagy kárunk van minekünk a mi Urunkban, nagy jó Urunkat, ecclesiánknak patronusát teszik ma földbe.*” Az első prédikáció végén – bár nincs jelölve, ez a szakasz feleltethető meg az *applicatió*nak – olvashatunk hasonlót: „*Valóban vagyion részünk ebben a boldogtalan üdöben, miképpen látogat münket is a nagy Isten, mikor megnyomordott országunknak egyik támaszát, szegény ecclesiánknak egyik táplálóját, méltóságos Sárosi János urunkat Isten, közölünk a halál által kiszólítá. [...] Ecclesiánknak táplálója. Tanúbizonyyságot tehetnek erről Erdélyben letelepedett Unitaria Ecclesiáink. Mikor hazánk szíve csak meg nem hasadna, látván szomjúval való epekedését fiának, miképpen Isten angyala mutatá egy forrást, úgy mutatta vala Isten mü nekünk e víz nélkül való üdöbe vigasztalásunkra.*”

A korábbi kutatások a bölöni kéziratok kötetekben számos vendégzöveg, átvétel jelenlétét mutatták ki. A magyar történelmi exemplumok közül a nikápolyi csatára való utalás pontos forrása nem ismert, bár a történet más megfogalmazásban szerepel Bonfininél vagy Nadányi Jánosnál is.³⁴ A *Romulidae Cannas...* kezdetű epigramma vi-

³² HARGITTAY, 2001, 24.

³³ LUFFY, 2015, 97.

³⁴ BONFINI, 1936, 34; NADÁNYI, 2001, 170.

szont annyira elterjedt volt a korban, hogy az átvétel forrásának azonosítását ez teszi bizonytalanná.³⁵ A várnai csata exempluma, igaz, csak utalásszerűen, a kolozsvári *Prédikációk vázlat*a című kötetben is megtalálható. A kéziratnak ez a része nehezen olvasható és igen vázlatos (csak egy kis kutyanyelven van a kötetbe fűzve): Sénakhérib újasszír király történetét idézve (2Kir 18:13.) mondja el, hogy „*milyen pusztítás követte az ő hűtelségét, és a fő vétek között említi meg a hamis cselekedeteket*”. Majd így folytatja: „*Így jára László király, ki békét igen kérte a törökkel, de fel fejté, Romulidae Cannas ego Varnam, Cseh László király, Hunyadi Johannes, Ciliai Groff hal.*”³⁶ Ennek a felsorolásnak viszont megvan az előzménye Enyedi György kéziratban maradt, de másolatokban mégis elterjedt prédikációiban: „*Jól tudjuk, mint jára Lengyel László király, mikor az pápa tanácsából megszegte az frigyét, kit Amurates török császárval azelőtt kötött vala.*”³⁷ Ez az említés beleillett a protestáns történelemszemléletbe, amennyiben pápaellenes éllel lehetett használni, esetleg a török kiűzése előtt a törökkel kötött szövetség igazolására lehetett használni, mint Nagyari József, Apafi fejedelem udvari papja, aki akkor utalt a várnai csatavesztésre, amikor az 1686. július 14-én Szebenben tartott prédikációjában a törökkel való barátság megtartása mellett állt ki.³⁸ A bölöni prédikációkban azonban nyoma sincs konkrét politikai állásfoglalásnak, inkább a bűnöket általában ítéli el. Meglepő viszont, hogy az ugyancsak miklósvárszéki (erdővidéki) származású, de Bécsben élő és katolikus Kálnoki Sámuel erdélyi vicekancellár 1701-ben írt kalendáriumfeljegyzéseiben is idézi ezt az inkább református környezetben felhasznált verset.³⁹ Még egy példával lehet bővíteni Szentmártoni Szabó Géza fentebb idézett adattárát: Cserei Mihály 1693 októberében jegyezte föl az epigrammát.⁴⁰ Mivel Cserei szintén erdővidéki volt, talán megkockáztatható egy föltevés: a 17–18. század fordulóján ebben az erdélyi mikrorégióban, különleges módon cirkulált a szóbeli és írásbeli kultúrában – református, unitárius és katolikus közegeben egyaránt – ez a Janus Pannoniusnak tulajdonított költemény.

A Sárosi János felett elmondott két temetési prédikáció a kéziratosságban szinte napjainkig rejtve maradó erdélyi unitáriusok egyházi irodalmának egy-egy olyan darabja, mely méltán tarthat számot az irodalom- és művelődéstörténet kutatóinak figyelmére is. A prédikációkban nem találhatók meg az elhunyt főúr pontos életrajzi adatai vagy a korszak politikai eseményeire történő utalások: ezeket minden bizonnyal a temetésen ugyancsak elhangzó magyar és latin nyelvű halotti *oratiók* tartalmazták. Ezzel szemben a szövegek az önálló Erdélyi Fejedelemség bukása után a Habsburg-uralom intézkedéseit egyházi üldözésként megélt unitárius közösség önképét mutatják fel, bennük a sajátos identitásukat megteremtő retorikai-homiletikai technikák is tanulmányozhatók.

³⁵ SZENTMÁRTONI SZABÓ, 2012.

³⁶ AK MsR 1214, 132r.

³⁷ ENYEDI, 2016, 232.

³⁸ NAGYARI, 1900, 125.

³⁹ PAPP, 2015, 66.

⁴⁰ CSEREI, 1893, 235.

A prédikációk átírásánál arra törekedtem, hogy a szövegüket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közöljem, a bennük lévő nyelvjárási-hangtani sajátosságokat azonban igyekeztem megtartani. A közkeletű rövidítéseket (szent, Isten, Jesus Christus, felsége) jelzés nélkül feloldottam. A bibliai neveket egységesítettem, átírásuknál a revideált Károli-fordítást tekintettem irányadónak. A gyakran hevenyészett íráskép miatt egy-egy szó, ritkábban fél mondat olvasata bizonytalan, esetleg lehetetlen, ebben az esetben a hiányra [---] utal, a bizonytalan olvasatot [?] jelöli. Mivel a szöveg gyakran vázlatos, a prédikátor által le nem írt, de kiegészítendő részre ~ jel utal, akárcsak a kéziratban. Ha egy mondat csonka, de feltehetően emlékezetből folytatandó, akkor arra ~ jel utal.

Források

1.

Halotti prédikáció Sárosi János felett

1703

TBK Ms. 634.

[401] <Anno 1703 in Szentiván⁴¹
cum Johannes Sárosi vitam cum morte commutavit>⁴²

Textus: Esa 3:2–7.⁴³

Íme a Seregeknek Ura, Istene elveszi Jerusalemből és Júdából a támaszt, a táplálót, a kenyérnek minden erejét és a víznek minden erejét. Az hatalmast, a hadakozót, a bírót és a prophetát, a jövődő dolgoknak meglátóját és a vén embert. Az ötvenedes hadnagyot, a becsületest, a tanácsost, a tudós mesterembert és az ékesen szólót. És adok nekik gyermek fejedelmeket, a gyermekek uralkodnak őrajtok. És ilyen módon a község között egyik a másikat, és ki-ki az ő társát megnyomorítja. A gyermek a vén emberen, és az elvetetett alávaló a tiszteletes emberen uralkodik.

⁴¹ A település azonosítása bizonytalan: Szentiván település Háromszéken, 1899-ben egyesítették Laborfalvával Szentivánlaborfalva néven (románul Sântionlunca); ma Uzonhoz tartozik. Másik lehetőség a Vajdaszentiván, egykor Torda vármegyei községgel való azonosítás (románul Voivodeni): egy 1652. évi perben szerepel „Gillányi Gergelyné Bodoni Susanna Vajdaszentivánon, Torda vármegyében lakó Sárossi János nevű tisztartaja”, aki nem azonos az 1635 körül Torda vm. jegyzőjével, Sárossi János deákkal, aki később a fiscalis direktorságba emelkedett. DÁNÉ, 2006, 102.

⁴² Idegen kézzel a lap felső sarkába írva: Az 1703. esztendőben Szentivánon, amikor Sárosi János az életet a halállal felcserélte (latin).

⁴³ TBK Ms. 634. 401–412.

Azt mondja az Isten (Jer 45:4): „*Íme akit én felépítettem, elrontom, akit plantáltam, kiszaggatom.*” Amely igékben jelenti Isten ő felsége, hogy ő felsége építi az országot, várost, ecclesiát, ő felsége is rontja el.

Építi. 1. Akkor mikor Isten az ő szent tiszteletit felállatja és igazán tisztelteti önnön magát, ebben bíznak vala a Sidók. (Jer 7:[4]) „*Templum Domini T. D, T. D.*” q. d.⁴⁴ Isten nem rontja el Jerusalemet, mert abban felépíttette az ő szent tiszteletit. 2. Építi, mikor az országban, ecclesiában, városban igaz, jámbor, jó lelkiüsmertű fejedelmeket, bírákat, lelki tanítókat rendel.

Rontja, mikor az ő szent tiszteletit ki kezd fogyni. Ezt mondja (Deut 28:[47]) „*Nem szolgáltál engemet szüvednek örömeiben, vigasságában, mivel hogy mindenekkel bővölködtél.*” 2. Mikor elveszi Isten ő felsége a jó órállókat. Ezt sóhajtja keservesen Eliseus: „*Édes atyám, édes atyám, Izraelnek mind szekere, mind lovagi.*” Ezzel fenyegeti Isten Júdát és Jerusalemet in textu.⁴⁵

[402] 1. Fenyegetése az Istennek.

2. A dolog, mivel fenyeget.

1. *Kicsoda itt a fenyegető személy?* Responsum:⁴⁶ Azt mondja a propheta: A seregek ura, Istene.

Hívattatik azért az Isten a Szentírásban El Tzabaothnak. Deus exercituum. Mert ő felségének sok seregi vadnak, akikben ő felsége parancsol.

Azt akarja jelenteni azért a propheta a seregek urának neve alatt. 1. Hogy ő legyen önnön magától uralkodó méltóságos, dücsőséges Isten, minden seregek pedig ő felségének szolgálói. Amint ezt megvallja vén Simeon (Luc 2:[29]): „*Mostan bocsátod el, Uram, a te szolgádat.*” 2. Hogy valamit akar és parancsol, annak végben kell menni, mert senki ő felségével ujjat nem vonhat, senki az ő akaratja ellen nem állhat, senki azt nem kérheti, Isten, ezt vagy amazt miért cselekeszed.⁴⁷

2. *Kit fenyeget?* A Jerusalemet és Júdabelieket, akik emberbe vetették vala bizodalmaikat, akik hallván az Istennek következendő ítéletét, azt mondják vala: Semmit nem félünk, mert hatalmas fejedelmink, hadnagyink vadnak, az ő erejekkel megmenekedünk. De megfenyegeti az Isten: „*Íme én el veszem*”, q. d. Hejába bíztok azokban, mert azok romlandó, mulandó emberek.

NB.⁴⁸ Meg szokott szégyenülni, aki emberi erőbe veti reménységét. Ennek adá meg Zsigmond király az árát, aki midőn a törökkel meg akarna ütközni, azt mondja vala:

⁴⁴ Templum Domini (latin): Az Úr temploma, az Úr temploma, az Úr temploma ez (Jer 7:4); quae dicuntur: amint mondva van (latin).

⁴⁵ In textu (latin): a felvett igében.

⁴⁶ Responsum (latin): felelet.

⁴⁷ Bár a kérdés bibliai eredetűnek tűnik, ilyen formában a Szentírásban nem található. De hogy mégis olyan szókapcsolat, mely a kegyességi nyelvhasználatban állandósult formában hagyományozódott, jelzi, hogy gróf Bethlen Kata *Életének maga által való rövid leírásában*, az *Előljáró beszéd* első bekezdésében is így szerepel.

⁴⁸ Nota bene (latin): Jegyezd meg jól!

Si vel caelum rueret, summitatibus tamen hastarum sustinere possemus.⁴⁹ Ha az ég leszakadna is, kopjánk tetejével feltarthatnók.

Ennek adá meg László király Várnánál:

Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi,
Discite mortales non temerare fidem,
Me nisi pontifices iussissent rumpere foedus,
Non ferret Scythicum Pannonis ora iugum.⁵⁰

[403] 3. Mivel fenyegeti: Íme, én elveszem etc.

Íme: Ez olyan szó a Szentírásban, hogy valamikor a dolognak eleibe tétetetik, de gyakrabban nagy dolgot jelent. Így Luc 18:[31]: „Íme felmegyünk Jerusalembé.” Jelenti micsoda rettenetes dolgok mennek végbe, és ő halálában, itt is azért *jelentí*, micsoda rettenetes dolgot akar Isten végbe vinni, azt mondja.

Elveszem a támaszt, a táplálót. 1. Az halál által úgy mint amaz istenfélő Jósiást elveszi, akit sirat Jeremiás is az éneklő férfiakkal ezt mondja: Lament 5:[16]) „Elesett a mi fejünknek ékes coronája, jaj minekünk, mert vétkeztünk.” 2. Mikor az uralkodókat megváltoztatja természetekben. Erről mondja Esa 29:14 „Íme csuda dolgot cselekszem én e néppel, elvész az ő bölcsességek és az ő értelmek elrejtí magát.” Ez is Isten nagy ítéleti, hogy akitől jót kellene várunk, azok is ellenünk támadnak, igazságunkat elfordítják.⁵¹

<Kergén jár Isten a csapással, nem csak szívet, így Jerusalembé és Júda szívé [ét] is három csapással fenyegeti Isten.>⁵²

1. A politiát,⁵³ abból elveszi a hatalmast, az hatalmason érti a fejedelmeket, királyokat, akik által akarja jó akaratjokat Isten igazgatni az ő népén. Ezek oly méltóságos személyek, hogy mivel Istennek képét viselik, isteneknek is hívattatnak. „Ego dixi dii estis.”⁵⁴ Moses felől: „Ego te deum Pharahonis.”⁵⁵ Rom 13:1 „Minden lelkek alája vetessenek a felső hatalmasságoknak, mert nincsen hatalom, csak Istentől.”⁵⁶

2. A hadakozót. Akik fegyverekkel oltalmazhatnák az országot, amilyenek voltak Josue, Gedeon, Sámson, Dávid etc.

3. A bírót. Akik a népeknek igaz ügyét forgathatnák, és az szegény mellett kikelhetnének. Akiknek írja Isten: „Szegént ítéjtek igazan, és könyörüljtek az árván, ügyét a szűkölködőknek erőszakról megmentsétek.” (Psal 82:3)

⁴⁹ A történet egyik megfogalmazása Bonfininél: „...sed ne celi quidem, si forte ruerent, quorum ruinam stantibus hastis subire possemus.” BONFINI, 1936, 34 (Liber II. Decas III. 147.); Nadányi Jánosnál: „...ut illis hastis coelum ruens fulciri posse jactarent.” NADÁNYI, 2001, 170.

⁵⁰ I. Ulászló király Janus Pannoniusnak tulajdonított sírfelirata. SZENTMÁRTONI SZABÓ, 2012.

⁵¹ A sorok közé besúrva egy sor nem olvasható.

⁵² Besúrás egy törölt szövegrész mellett.

⁵³ Politia (latin): kormányzás.

⁵⁴ Ego dixi dii estis (latin): Én mondtam: Istenek vagytok ti. Zsolt 82:6.

⁵⁵ Ego te deum Pharahonis (latin): Istenévé teszlek téged a Faraónak. 2Móz 7:1.

⁵⁶ Besúrás egy törölt szövegrész mellett.

1. A becsületest, akik mind termetekre, tudományokra és kegyességekre nézve becsületet érdemelnek. 2. A tanácsost, akik jó tanácsokkal tudnának a népnek szolgálni. 3. A vén embert, akik a régi dolgoknak tárházi, és *ex experientia*⁵⁷ el-el mennek a népet igazgatni.

[404] 2. Az ecclesiából *az ékesen szólót*.⁵⁸ Szép áldása ez az Istennek, mikor az ecclesiában olyan személyeket rendel, akik értelmesen ki tudják mondani az Istennek akaratját. Az Istennek Fia oly ékesen szóló volt, hogy mikor fogásán küldöttek volna a Phariseusok, azt mondják a szolgálak: „Soha ember úgy nem szólott, mint ez.” [Ján 7:46] A jövendő mondót, a prophetát, akik az Istennek akaratját megjelentik. Amint voltak Saul papjai is. (Bethlehembe menvén megijedtenek vala [---]).

3. Szólt a mesteremberről is. Bezzeg ez is nagy látogatása az Istennek, mikor a mesteremberek úgy megfogyatkoznak, hogy csak vas élesíteni is más nemzethez megyen az ember, mint a Sidók a Philisteusok közé (1Sam 13:19)

4. Említi a kenyeret és a vizet, amely az ember testi életeknek fundamentuma, azt mondja, hogy elveszi a kenyérnek és víznek az erejét. Betelik itt amaz Isten átka (Lev 26:26) „Elveszem a kenyérnek táplálásra való erejét, tíz asszony állatok sütnék nektek egy kemencében, és mérték szerint leadják azt tü nektek, esztek és meg nem elégsztek.”

Azokat a megemlített személyeket pedig nevezi támaszoknak, táplálóknak.

Támaszoknak, mert miképp a kerteket, házakat, kerítéseket támaszok tartják, de ha elvonják mellőleket, eldőlnék végre, mint mikor Sámson megrántotta a háznak oszlopot, amelyben mulatnak vala a philisteusok, s nyakokba szakadt az épület. Azonképpen a megemlített méltóságos személyek oszlopi a politíának, ecclesiának, hogy míg fennállnak, addig jól van dolgok, de mihelt csak eldőlnék, a veszedelem beteszi lábát.

Táplálóknak, mert amiképpen a jó atyák s anyák, tutorok nevelik, táplálják az ő gyermekeket, de ha elesnek mellőlök, mindjárt megcsüggednek, és még az ág is sújtja. Úgy az országnak, ecclesiának táplálói, nevelik őket, míg élnek, de ha eldőlnék, árva-képp maradunk és velek együtt minden jó elmegy, amelyért siratja Eliseus Illyést: „Édes atyánk” etc.

[405] Pars 2.⁵⁹ Mivel fenyegeti? És adok öneki gyermek fejedelmeket. Hiszem, azt mondja Dávid Psal 8:[3] „A gyermekek, csecsszopók által viszi végbe Isten az ő dücsőségét!” Responsum: Ne úgy értsd, hogy üdövel adna nekik gyermek fejedelmet, hanem erkölccsel, aki számba sem tudja venni édes nemzetének keserves romlását, nyomorúságát. Bezzeg ez immár mindeneket siralomra indíthat. Mit mondanál az olyan gyermek felől, aki mikor édes atyját temetik, akkor is játszik és örvend. Ilyen magistratussal fenyeget az Isten hogy mikor az ország romol, pusztul, akkor is esznek-isznak, nem veszik észbe édes hazájoknak nagy kárát.⁶⁰

⁵⁷ *Ex experientia* (latin): tapasztalatból.

⁵⁸ Széljegyzet a mondat mellett: „Ékesen szóló. Fészket tüzednél ne tarts. Az tüzet karddal ne szurkold.”

⁵⁹ Pars 2. (latin): második rész.

⁶⁰ A végső soron Sigismund von Herberstein (1486–1566) karintiai származású diplomatára visszamenő toposz motívumtörténetét feltárja: KECSKEMÉTI, 2011, 257.

Mi lesz ebből az adományból? Gyermekek uralkodnak őrajtok, és ilyen módon a község között egyik a másikat megnyomorítja, a gyermek a vén emberen uralkodik, az elvettetett alávaló a tiszteletesen. Így fordul fel a jó politia, a respublica, így fordulnak fel mindenek fenékkal.⁶¹

[406] Doctrina:⁶²

Megbecsülhetetlen kárt vall az ország, város, ecclesia, mikor istenfélő támaszitol, táplálótól fosztatik meg. Tudta ezt Eliseus, ezért siratja Illyést: „Édes atyám, édes atyám.” Ezzel fenyegeti Isten Jerusalemet és Júdát in textu. Ugyanis mert valameddig a városok jó kőfala meg nem bomlik, nem nyargal addig szabadosan az ellenség. De mihelt lermol, szabadjában mehet. Így valameddig jó támasza van a népnek, addig jól van dolga, de ha eldől, árván mindjárt ömlik a nyomorúság.

1. Lóth alig ére ki Sodomából, mindjárt következék a kénköves tüzes eső.

2. Noé mihelt belépett a bárkába, mindjárt következett a vízözön.

3. Josafát meghala, mindjárt elpusztíttatik az ország. (2Cron 21:17)

4. Elaluvék Jósiás, következék a babiloni vas keménye. (2Reg 25)

5. Nyugonni ment Salamon, csak a karéja maradt országának.

6. Elragadtatik Illyés propheta, nemsokára Izraelre veszedelem következék, Samariának metropolis városának megszállása, abból következett nagy éhség, hogy egy szamar fejét 80 ezüst garason vennének, egy véka galamb ganét 5 ezüst garason (2Reg 6:24[-29]) és még gyermekét is megenné az asszonyember.

7. Mert az istenfélő kegyes emberek mind áldást, mind átkot nyerhetnek a népre. Jákobért az Isten megáldá Lábánt. Josephért a Putifár házát, Ábrahámért Abiméleknek egész házát magtalansággal veré meg.

[409] 3. Megbecsülhetetlen kár,⁶³ mert minden oltalom, gondviselés egy lesz ilyenkor. Dávid ezzel az gondolattal rigatja az Izrael leányit: „Izraelnek leányi, sirassátok a Sault, aki bársony ruhába jártat vala tüteket, és arannyal ékesíti vala a tü ruháitokat” [2Sam 1:24]

4. Mert az ilyeneknek elesések jót nem jegyez. Mikor a madarak az ő szokott szállásokat el kezdik hadni, másuvá kezdenek fészkekkel költözni, számot tartottak ím az emberek, hogy annak a helynek veszedelme következik, vagy földindulás, vagy pedig egyéb ártalmak, mint amikor a hangyák költözni kezdenek, jele, hogy víz borítja el fészkeket. Így mikor a nagy emberek elhaldogálnak, gyakorta veszedelmes üdők következnek utána. Ez okon mikor egy ősz istenfélő embernek azt mondanák, hogy a hó meglepte volna a fejét, azt felelte, hogy mikor az hó elolvad, sara leszen annak, jelentvén, hogy boldogtalanság fogná követni halálát.

⁶¹ Topikusnak tűnő megállapítás, vö. a Szcencsey-dalokönyv egyik énekével: „Fenékkal fölfordult már ez széles világ, / meg holt Mátyás király, oda az igazság...” Idézi: TURÓCZI-TROSTLER, 1942, 3.

⁶² Doctrina vagy documentum (latin): tanulság, tudomány, a prédikáció szerkezeti egysége.

⁶³ Kb. másfél sor áthúzva: „Mert az ilyen jó támaszoknak elesések, eldülések igen káros”. Fölé írva idegen kézzel: „Megbecsülh[etetlen] kár”.

Arguitio.⁶⁴ Vétkeznek, akik a nagy támaszoknak eleséseken semmit nem szomorkodnak, hanem inkább örülnek, csak akik vagy tiszteteket vagy jószágokat kívánják. És ezzel vigasztalják magokat: 1. *De ők is csak emberek voltak*, meg kellett halni. Ilyes, de jó kegyes, jámbor, haza szolgálatjára termett emberek voltak. A mi elménket vagy ki keveset talál abban. Diogenes egykor lámpást gyújtja Athenasban fényes nappal, kérdik, mit keres, azt mondja, hogy *embert*. Mutatják a piacon a sok embereket, csak azt feleli: Azok emberkéek. Amellyel jelenti, hogy kevés a jó ember, s igen szólt.⁶⁵

E végre Metellus Numidicus, mikor Cornelius Scipio meghalt volna, a népet közönséges sírásra indította ilyenképpen: *Adeste cives, lugete viri, columna urbis concidit.*⁶⁶ Mert a levágott fának csemetéje újra hajt, de a hasznos emberek helyében nem hamar lesz más. 2. *Mást ad Isten*. Úgy talán, de Sámuel propheta helyett egyedül adá Sault, Salamon [he]lyett Roboámot. Jó törvényes magistratus he[lyé]ben hamis bírát, aki sem Istent, sem embert nem gondol. (Luc 18: [2])

Valóban vagy on részünk ebben a boldogtalan időben, miképpen látogat münket is a nagy Isten, mikor megnyomorodott országunknak egyik támaszát, szegény Ecclesiánknak egyik táplálóját, méltóságos Sárosi János urunkat Isten, közülünk a halál által kiszólítja.

Valóban országunk támasza vala.

14szer követ más országban.

Rabvasat is viselt Konstantinápolyban.

Császárral, vezérrel sokszor volt ő szemben,
nyomorult hazánknak úgy szolgált ügyében.⁶⁷

[410] Ecclesiánknak táplálója. Tanúbizonyosságot tehetnek erről Erdélyben letelepedett Unitaria Ecclesiáink. Mikor hazánk szíve csak meg nem hasadna, látván szomjúval való epedését fiának, miképpen az Isten angyala mutatá egy forrást, úgy mutatta vala Isten mű nekünk e víz nélkül való időbe vigasztalásunkra. Mert miképpen fájt Márdokeusnak édes nemzetének szomorúsága, és teljes tehetsége szerént munkálkodott megmaradásán. Úgy fájt öneki is, és úgy munkálkodott édes nemzetének megmaradásán. *Úgy cselekszik Isten, látjuk, mű* velünk, mint Sámson a filiszteusokkal, a házának oszlopát, akiben vígan mulatnak vala, nyakokba szakasztá, és többet öle meg, mint életében, akiket agyonvert vala. „Horrendum est incidere in manus Dei viventis.”⁶⁸

⁶⁴ Arguitio (latin): feddés, a prédikáció következő szerkezeti egysége. Az ezt követő három bekezdés egy kis kutyanyelven van a kötetbe kötve a 408. lapon.

⁶⁵ DÖMÖTÖR, 1992, 118. (194. sz.)

⁶⁶ *Adeste cives, lugete viri, columna urbis concidit* (latin): Gyertek polgárok, sírjátok, férfiak, ledől a város oszlopa. Az exemplumot Dömötör Ákos katalógusa nem ismeri.

⁶⁷ A prédikáció Szentpáli N. Ferenc 1699-ben (RMK I. 1541) és 1701-ben (RMK I. 1625) megjelent, *Verbőczi István Törvény Könyvének Compendiuma* című művéhez írt, Sárosi Jánoshoz szóló ajánló verséből idéz: VARGA, 1988, 66 (7–8. vsz.)

⁶⁸ *Horrendum est incidere in manus Dei viventis* (latin): Rettenetes dolog az élő Istennek kezébe esni (Zsid 10:31).

De miért cselekszi ezt az Isten?

1. Hogy ezzel megmutassa, hogy ha szintén nagy emberek is, de ugyan ők is csak halandó emberek.
2. Hogy ezzel a népet megbüntesse, akik életekben semmit se becsültek.
3. Hogy a következő veszedelem előtt eltakarítsa: Auferuntur ante tempus boni, ne diutius vexentur a noxiis.⁶⁹
4. Hogy sok szenvedések után nyugodalommal jutalmaztassa meg].

Apoc. 7:[13] „Akkor megszólítá engemet egy a vének közül, és mondá” ~

Oh boldog Isten, megérdemljék a mi sok bűneinkért [---] etc.

Térjünk meg, hogy az Isten könyörüljön etc.

Féljetez azért, Keresztyének, hogy az ilyen nagy oszlopoknak hertelen halálok valami nagy változást ne hozzon. Melyet az Istennek irgalmassága és a szűves megtérés előzön meg, melyet nem csak kérünk, hanem egészen a könyörülő Úr Istent esedezni meg nem szűnünk.⁷⁰

2.

Temetési prédikáció Sárosi János felett

1703

TBK Ms. 634.

[413]

<Cum Spectabilis ac Generosus Dominus Joannes Sárosi tumularetur>⁷¹

Textus: 2Reg 2:11–12.

Lőn pedig, mikor mennének és menvén beszélgetnének: íme egy tüzes szekér tüzes lovakkal egyben elvალasztá őket egymástól, és felmenvén Illyés a szélvészben az égben. Eliseus pedig ezt látván kiált vala: Édes atyám, édes atyám, Izraelnek mind szekerei, mind lovagi, és nem látá ötet többé.

Két jeles jámbor istenfélő emberekről emlékezik a Szentírás: akik halált nem láttak, hanem elragadtattak az emberi társaságból. Egyik Énokh, másik Illyés. Akiknek elragadtatásoknak módja, alkalmatossága némely dolgokban egyez, némely dolgokban különböz.

⁶⁹ „Auferuntur ante tempus boni, ne diutius vexentur a noxiis.” (latin) A jókat idő előtt elragadja, hogy ne szenvedjenek tovább a vétkesek által.

⁷⁰ A lap alján egy idegen kézzel besúruva: Jól van hát őneki dolga, de ~. A következő két oldalon (411–412. lap) egy másik – idegen – kézzel írt, vegyesen latin és magyar nyelvű szöveg *Praeambulum in funere...* kezdettel, ami tartalmában nem kapcsolódik Sárosi János temetéséhez; a kézirat Homoródszentmártoni Kovács Jánoséval azonosította: SZIGETI MOLNÁR, 2024, 28.

⁷¹ Idegen kézzel a lap felső sarkába írva: Amikor tekintetes és nemzetes Sárosi János urat temették (latin).

Egyez ebben, 1. hogy miképpen Énokh elragadtatott s nem találtatott az emberek között, amint erről tanúbizonyságot teszen az Istennek könyve. (Gen 5:24). Mivel Énokh szüntelen Istennel járt, nem talál[ta]tott seholt, mert Isten felragadá őtet. Úgy Illyés sem találtatott seholt, amint erről mind a lecke, s mind az alább való versek tesznek tanúbizonyságot, mert 50 erős férfiak harmadnapig keresték, de nem találták. 2. Hogy mind a kettő akkor ragadtatott el, mikor a nép nekiszéllhűdt volna a gonoszságnak. Énokh akkor ragadtatott el, mikor az első világ nagy testi bátorságba készült való élni. Illyés mikor az Izraelnek népe a rút bálványozásra vetemedik, kitől ám ugyan számkivetést is szenved. (1Reg 19).

[414] De különböznek is, 1. mert Énokh elragadtatván nem íratattik, hová ragadtatott el, noha kétség nélkül ő is az egekbe vitetett. De Illyés úgy ragadtatott el, hogy a hely is megíratattik, hogy az égbe ragadtatott el. 2. Énokhot senki nem kereste. De igen Illyést. 3. Énokhot senki nem siratta, de Illyést siratja az ő tanítványa, Eliseus in textu. Lőn pedig:

1. Illyés prophetának elragadtatása,
2. Eliseusnak azon való keserves siralma.

Lőn pedig mikor mennének. Vajon ki? Kivel? Illyés Eliseussal az ő tanítványával, mert jóllehet kénszerítette Illyés, hogy maradjon el tőle, de azt mondá: „Él az Úr, a te lelked, hogy el nem hagylak tégedet.”

És menvén beszélgetnének: Vajon miről beszélgettek? Ezt az Istennek lelke meg nem íratta, de kétség nélkül beszélgettek 1. az ő prophetiái tisztiről, miképpen kellene neki tisztiben, hivataljában eljárni a bálványozással és istentelenséggel megrakodott nép között. Hihető, hogy ez okon is kíváná az Illyés propheta lelkének kettős mértékét, hogy az ő tisztiben jobban eljárhatna. Eliseus is azért bocsátá vissza palástját, és így prophetiai tisztiben, hivatalában állíttaték. Olvasmány [(2Kir 2):13–15] 2. Beszélgettek Jéhunak, Izrael királyságára való felkenettetése felől, ki a bálványozókat Izraelből kivesztené, mely meg is lőn (2Reg 9:1–8)

Íme tüzes szekér és tüzes lovak elválaszták őket egymástól. 1. Micsoda tüzes szekér volt ez? Ezen értethetik a fényes felhő, melybe mint egy szekérbe tettetett Illyés. Méltán is, mert 1. az Isten is a felhőkön mondatik járni. (Psal 104[:3]) 2. Mert az Úr Jesus Christus is fényes felhőbe, mint valami szekérbe ment fel az egekbe. (Act 1:9). 3. mert ilyen felhőbe mondják eljönni az ítéletre is (Matth 24:30) 4. Mert az ítélet napján is akik eleveségben találtak, ilyen felhőkben vitettetnek az Úr eleibe. (1Thess 4:17)

A tüzes lovakon pedig értetnek: Az Istennek szent angyali, kik abban a tüzes szekérben, fényes fellegben voltak. Ki tetszik innen: 1. Mert ilyen lovakoknak ábrázatjokban jelentek meg az angyalok Eliseus oltalmán. Kimenvén Géházi (2Reg 6:17) meglátja a siriái király vitézit, akik mentek vala Eliseus fogására, és mikor meglátta volna Géházi, befutá az urához és mondá: „Jaj, jaj, édes Uram, mit cselekedjünk? Felele Eliseus: Ne félj, mert többen vadnak művelünk, hogy sem mint ővelek. És könyörgé Eliseus és mondá: Oh Uram, nyisd meg, kérlek, az ő szemeit, hadd lássa. És megnyitá az Úr az ő szolgájának szemeit, és meglátá, és íme az hegy rakva vala tüzes lovagokkal és szekerekkel Eliseus

körül.” Erre nézve mondja Szent Pál (Heb 1:7) „Facit ministros suos flammam ignis”, az ő szolgálait tüzes lánggá teszi.

Illett pedig ez Illyés prophetához, 1. Mert ő az ő isteni buzgóságában úgy gerjedez vala, mint a tűz. 2. Mert az ő földi csudatételébe is gyakorta forog vala a tűz. 3. Mert az Isten is sok dolgokat viszen végben tűz által. Mosesnek a csipkebokorban tűznek lángjában jelenék meg. A törvént is az Hóreb hegyen tűz és láng között adta ki. Megállhat az, hogy az tüzes szekér fényes felhő vala, a tüzes lovak ismét az Istennek angyali.

[416] És felmene Illyés a szélvészben az égbe. Objectatio:⁷² Hiszen mostan hallok, hogy tüzes szekérben mene fel, hogy mondatik hát szélvészben felmenni. Responsum: A szélvész egyebet nem jelent, hanem Illyésnek hertelen való elvittetését az angyaloktól, melyre nézve sebes szélhez is hasonlíttatnak az angyalok. (Psal. 104:3) Elvitettett hát a szélvészben ~ nagy hertelen, nagy sebességgel.

Az égbe. Nem maradtott hát a levegő égben, mert ott nincsen a szenteknek lakóhelyök, hanem az ördögöknek (Eph 2:2). Sőt Chrisostomus⁷³ azt mondja, hogy csudálkoztak az ördögök rajta, micsoda tüzes szekér megy megyen az ő országokon által. 2. Mit csinált volna ott, ha ott maradtott volna? 3. Mert nem lehetett volna nyugalma a sok szélzuható mennykövek miatt.

Nem maradtott a csillagos égben, mert ott is semmi nyugalma testére nézve nem lehetett volna, mivel hogy napkeletről napnyugatra szüntelen vitetvén a forgások szerént.

Vitette hát az harmadik égbe, mely az üdvözült lelkeknek helyek. Nem ment hát a földi Paradicsomba. Lásd erről Enokh elragadtatásáról, si velis.⁷⁴

[417] Pars secunda.⁷⁵

Lássuk, mint siratozza:

Édes atyám, édes atyám. Siratja, mert látja vala, hogy mind ő maga személyében, s mind pedig az Izrael micsoda nagy hasznos embertől fosztatott volna meg, akinek haszna még sokakra terjedhetett volna. 2. Mert fél attól, hogy talám Izraelből vele együtt minden jó kiment. 3. Mert tudja vala, őreája mely kemény és súlyos gondot hagyott volna, tudn[i]llik a kemény nyakú Izrael népének igazgatását.

Hogy pedig atyjának mondja, cselekszi ezt nem azért, mintha természet szerént ő nemzette volna, hanem 1. Az ő atyai indulatjára nézve, ki őtet úgy szerette, látta, halotta, mint az édes atya gyermekét.⁷⁶ 2. Az ő tudományára, tanítására nézve, mert az Istennek beszéde által írja szinte a bálványozásból mint valami mélyből kihúzá, és az eke mellől elhívá (1Reg 16:16). Így mondatnak a tanítók atyáknak, akik az Evangélium ál-

⁷² Objectatio (latin): ellenvetés, retorikai fogás, az ellenfél várható érveinek előhozása, amire a következőkben maga válaszol.

⁷³ Chrisostomus, Aranyszájú Szent János (347–407) görög egyházatya, konstantinápolyi pátriárka.

⁷⁴ Si velis (latin): ha akarod.

⁷⁵ Pars secunda (latin): második rész.

⁷⁶ A következő mondat a szövegben át van húzva: „A mely csak innen is kitetszik, hogy az eke mellől hívá el (1Reg 19:19). És nem hagyá, hogy a bálvány az házban nevelkedjék.”

tal szültek Istennek fiakat, mint Szent Pál (1Cor 4:15). 3. A tiszteletre nézve, mert mint atyját, úgy tisztelte. Evégre nevezé az Izrael király is Eliseust atyának (2Reg 6:21).

[418] Nevezi másodszer Izrael szekereknek, lovagjának, 1. mert ennek előtte a kettőből áll vala, úgy mint szekerekből és lovakból az hadnak erőssége, q. d. Illyés sokkal nagyobb erősségére és dücsőségére Izrael országának, hogy mint a király és az ő sok erős hadai.

[---]⁷⁷

És nem látá őtet többé. Nagy keserűségére esett, mikor Szent Pál az Ephesumbeli vénektől búcsúzik (Act 20[:25]). „Nem látjátok az én orcámat többé.” Oly keservesen esett ez őnekik, hogy Szent Pálnak a nyakára esvén úgy csókolták, és úgy siratták.

Ezékias király amikor megizente Isten, hogy rendelje el házát, meg kell halni, ezzel siratja magát: Nem látom többé az embert az élőknek társaságában.

Eliseus is ~

[419] Doctrina:

Soha nincs oly kegyes, istenfélő, jámbor, hazája, ecclesiája szolgálatjára termett ember, hogy vagy egy úton, vagy más úton ettől a világtól meg ne válják. 1. Mert arra elragadtattak mind Énohk, Illyés in textu, avagy meghalnak, mert Isten szava: „Én mondám, istenek vattok” etc. [Ján 10:34] Avagy reméljék csak, elválasztatnak úgy, mint akiket az ítélet napja elevenségben találand. Erről mondja (1Cor 15[:51]) „Íme titkos dolgot mondok tü nektek, nem mindnyájan aluszunk el, de mindnyájan elválasztatunk.” De ugyancsak meg kell ettől válnunk. 2. Mert ez a világ senkinek nem örök jó háza. Ezt vette volt eszébe amaz Jákob patriarcha, aki midőn megkérdeztett volna Pharahótól, hány esztendő volt, azt mondja: „Az én bujdosásomnak napjai százharminc esztendőök, kevesek és nyomorúságosak voltak csak.”

Dávid is azt mondja a Soltárban: „Hallgasd meg, Uram, az én imám és az én könyörgésem vedd füleidbe, mert én teelőtted jövevény, bujdosó vagyok.” q. d. Noha hatalmas királynak láttatom én lenni, mindazáltal tiéd, Uram, a föld, én pedig csak jövevény és bujdosó vagyok. Példa amaz méltóságos úr, akit ma ~

Arguitio:

Akik a világi vétkes élethez ragaszkodnak, ezeket intette meg a szent apostol (Rom 12:1) „Kérlek tüteket, atyámfiai, az Istennek irgalmasságára” ~

Et:⁷⁸ „Ne szeressétek e világot” [1Ján 2:15] ~

[420] 2. Doctrina: A kegyes, istenfélő embereknek e világból való kimúlások az ország, az ecclesiák nagy kárát nézik. Ezt vallja meg Eliseus „Izraelnek, mind szekere” etc. 1. Mert ezek őrállók, kik az Istennek sok rendbéli ítéletit fordítják itt. Példa Moses, úgy

⁷⁷ Kb. féloldalnyi üres hely a lapon, ahová másik kéz – Homoródszentmártoni Kovács János – három sor latin szöveget írt, aminek a közlésétől eltekintek.

⁷⁸ Et (latin): és.

esedezett az Istennek, hogy ezt mondja az Isten: „Bocsáss el engemet, Moses, hadd rontsam el ezt a népet.” Elé hozza Dávid (Psal 106:23): azt mondja, hogy mint a megszállott vár törésén szokott berohanni az ellenség, úgy indult vele a Sidók romlására az Isten, de Moses a törésre állott, könyörgésével megtartóztatta az Istent. 2. Mert ők pásztorok, de ha a pászortól megfosztatik a nyáj, azután csak bolyong, azután csak farkas kaszájára jut. De ha elesik is az pásztor, béresre jut a nyáj: tudjuk, mit mond erről Urunk: „Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est” [Joh 10:13].⁷⁹

Ilyen nagy kárunk van minékünk a mi Urunkban, nagy jó Urunkat, ecclesiánknak patronusát teszik ma a földben K. hely. Akiről méltán elmondhatja ma az ország, ecclesiánk: Édes atyánk, édes atyánk, Erdélynek, az ecclesiáknak mind szekeri és lovagi ~ erőssége és ékessége.

3. Doctrina: Megengedetett dolog az, hogy az istenfélő jó támaszoknak halálokon az emberek sírjanak. Így siratá az Isten népe Mosest és Áront a pusztában. Így siratá Eliseus Illyést: Édes ~

Oh bizony, nekünk is volna kit siratnunk e mai napon, a mi jó patronusunkat, Sárosi Jánost, mert mű vagyunk ma az Illyéstől megfosztatott Eliseusok, országok népe s Izrael, kik elszélesztettek, és ma földbe teszik ő Illyéseket.

[421] Sirathatja ezt az ország, annak mind statusi. Sirathatják ezt az ecclesiák. Sirathatják, akiknek sokszor assistentiával volt. Sirathatják a sok tekintetes, nagyságos úrfiak, deákok, akiket tanított, oktatott, promoveált, és azt mondhatják: „Édes atyánk, édes atyánk.”

4. Doctrina: De közönséges tanulságunk ez legyen: *Az Isten az ő igaz szolgálait e földön dicséretesen viselt dolgok és a mellette való szenvedések után nyugodalommal megjutalmaztatja.*

Ez a földi fejedelmeknek itt szokások volt, ezt cselekedte Asverus király Márdokeussal, kit királyi ruhába öltöztette, királyi lovára ültetetté, és a városnak minden utcáin meghordoztatá, azt kiáltatá: Így lesz annak dolga, akinek a király tisztességét kívánja. De a Királyok Királya nem ideig tartó mulandó jutalommal, hanem örökké valóval jutalmaztatja meg az ő szolgálait. Példa Illyés propheta, ki jól viselé dolgait a Baál papjaival, megharcolá azokat, meggyőzé és megölé. Akháznak és Jezabelnek istentelen fenyegetéseit elszenvedte, Akháziásnak követit visszatérítette és őtet szentől szemben megfenyegette (2Reg 1:4). Mindezek után örökké tartó nyugodalomra által vivé.

Applicatio: A mi Illyésünk is eleget harcolt a világgal, eleget mocskolák vénségébe, de az ő jól viselt dolgaiért az Isten elragadta, ma téteti be Isten testét a földbe.

Az hol Isten addig édes Jesus meddig megjelenik [---] csontjait napfénytől akármely veszélytől ő megoltalmazza. És mindnyájan velünk, kik is mind meghalunk [---] feltámassza.

⁷⁹ Mercenarius a[utem] fugit, quia mercenarius est (latin): A béres pedig azért fut el, mert béres.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- AK Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár / Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca
MsR 1214 *Prédikációk vázlatja*
- TBK Teleki–Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely / Biblioteca Teleki–Bolyai, Târgu Mureș
Ms. 634 *Bölöni Pap Ferenc Halotti prédikációi*
- *
- BALÁZS
2022 BALÁZS Mihály: *Unitárius szövegek a prédikációról*, In: *Dávid Ferenc és a kortárs prédikációirodalom: A reformáció első generációi*, szerk. LOVAS Borbála – SZIGETI MOLNÁR Dávid, Budapest, A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2022, 9–25.
- BARTÓK
1998 BARTÓK István: *„Sokkal magyarabbúl szólhatnánk és írhatnánk”. Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Budapest, Akadémiai Kiadó – Universitas, 1998.
- BENCZÉDI
1887 BENCZÉDI Gergely: *Unitárius halottak és temetések (1692–1703)*, In: *Keresztény Magvető*, 22. (1887) 4. sz. 250–253.
- BONFINI
1936 Antonius de BONFINI: *Decades Rerum Ungaricarum*, ediderunt Iosephus FÓGEL – Béla IVÁNYI – Ladislaus JUHÁSZ, Tom. III, decas III. Lipsiae, Teubner, 1936.
- CSEREI
1893 *Cserői Mihály följegyzései*, kiad. FERENCZI Zoltán, In: *Magyar Történelmi Tár*, 3/16. (1893) 232–249.
- DÁNÉ
2006 DÁNÉ Veronka: *„Az őnagysága széki így deliberála”. Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*, Debrecen–Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2006.

- DOMOKOS
2023
DOMOKOS Márton: *Kompilációs stratégiák Homoródszentmártoni Kovács János egy prédikációjában*, In: *Keresztény Magvető*, 129. (2023) 2. sz. 177–184.
- DÖMÖTÖR
1992
DÖMÖTÖR Ákos: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*, Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1992. (Folklór archívum, 19.)
- ENYEDI
2016
Enyedi György prédikációi, 1. (67–99. beszéd): 2. Kolozsvári Kódex, Marosvásárhelyi Kódex, Sárospataki Kódex, Conciones vetustissimae, kiad. LOVAS Borbála, Budapest, MTA–ELTE HECE – Magyar Unitárius Egyház, 2016.
- HARGITTAY
2001
HARGITTAY Emil: *Gloria, fama, literatura: Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*, Budapest, Universitas, 2001. (Historia Litteraria, 25.)
- HORN
2008
HORN Ildikó: *Új esztendőre köszöntő versek. Egy unitárius vers szerzőjének és datálásának kérdéséhez*, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 9. (2008) 4. sz. 85–102.
- KÁRMÁN
2012
KÁRMÁN Gábor: *Szuverenitás és reprezentáció. Erdély a Porta 17. századi diplomáciai rendszerében*, In: *Korall*, 13. (2012) 48. sz. 33–61.
- KECSKEMÉTI
2011
KECSKEMÉTI Gábor: *Latin humanizmus és anyanyelvű publicisztika egy 17. századi kálvinista prédikációban*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 115. (2011) 2. sz. 256–261.
- KELEMEN
1912
KELEMEN Lajos: *Pókai Sárosi János végrendelete (1706)*, In: *Keresztény Magvető*, 47. (1912) 5. sz. 294–298.
- KELEMEN
1923
KELEMEN Lajos: *Három régi unitárius családi följegyzés. Almási Gergely Mihály püspök, Suky László és Végh Ferenc följegyzései*, In: *Keresztény Magvető*, 55. (1923) 4. sz. 188–194.
- KISS–MACZÁK
2019
Átfedések: Szövegalkotás a 16–18. századi irodalomban, szerk. KISS Farkas Gábor – MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport – MTA–ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport, 2019.

- LOVAS
2024
- LOVAS Borbála: *Az Ms.R. 1214 és az unitárius prédikációhagyomány a 17. században: A kolozsvári Bölöni-kódex újraolvasásának tanulságai*, In: *A prédikáció rétegei a 17. században: Írók, másolók, kompilátorok, hallgatóság*, szerk. FÖRKÖLI Gábor – LOVAS Borbála – SZIGETI MOLNÁR Dávid, Budapest, A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2024, 75–129.
- LÖFI
1930
- LÖFI Ödön: *Adatok a bölöni unitárius egyházköztség történetéhez*, In: *Keresztény Magvető*, 62. (1930) 2. sz. 103–113.
- LUFFY
2015
- LUFFY Katalin: *„Romlás építőinek fognak neveztetni”: Prédikátori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015. (Csokonai Könyvtár, 56.)
- MACZÁK
2014
- MACZÁK Ibolya: *Közkinccs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014.
- MIHALIK
2016
- MIHALIK Béla: *Adalékok az unitárius nemesség kapcsolatrendszeréhez. Széplaki Petrichevich Horváth Ferenc és Pókai Sárosi Erzsébet elfeledett házassága*, In: *Turul*, 89. (2016) 3. sz. 98–102.
- MOLNÁR
2015
- MOLNÁR Dávid: *„...az nagy tengerből való folyóvíznek sebessége...”: Kolozsvári unitárius levéltári dokumentumok és nyomtatványok gyűjteménye Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek korából (1613–1648)*, Kolozsvár, Magyar Unitárius Egyház, 2015.
- MOLNÁR
2018
- MOLNÁR Dávid: *Unitárius könyvnyomtatás a gubernium idején*, In: *Keresztény Magvető*, 124. (2018) 1. sz. 100–127.
- NADÁNYI
2001
- NADÁNYI János: *Florus Hungaricus*, kiad. HAVAS László – ÓBIS Hajnalka – OROSZ Ágnes – SZABADI István – SZÜCS Gábor – TAKÁCS Levente – TEGYEY Imre, Debrecen, Kosuth Egyetemi Kiadó, 2001.

- NAGYARI
1900 *NAGYARI József prédikációja 1686-ból*, közli: SZÁDECZKY Béla, In: *Protestáns Szemle*, 12. (1900) 117–130.
- PAP
1917 PAP Domokos: *Adatok a papmarasztalás korának történetéhez*, In: *Keresztény Magvető*, 52. (1917) 3. sz. 128–137.
- PAPP
2015 PAPP Kinga: *Tollforgató Kálnokiak: Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015. (Erdélyi tudományos füzetek, 284.)
- PATAKI
1990 *Kolozsvári emlékirók 1603–1720*, kiad. PATAKI József, bevezető tanulmányt írta: BÁLINT József, Bukarest, Kriterion, 1990.
- PERGER
2018 PERGER Péter: *Újabb adatok a kolozsvári unitárius nyomda történetéhez*, In: *Keresztény Magvető*, 124. (2018) 1. sz. 128–151.
- RÁCZ
2007 RÁCZ Norbert Zsolt: *A racionális teológia és az unitáriusok (Különös tekintettel a 17. századi prédikációirodalomban fellelhető karteziánus elemekre)*, In: *Kellék*, 32. (2007) 127–142.
- RÉDIGER
1876 RÉDIGER Árpád: *A szőkefalvi egyház történetéhez. Sárosi János ítélőmester végrendelete*, In: *Keresztény Magvető*, 11. (1876) 5. sz. 329–332.
- RESTÁS
2013 RESTÁS Attila: *„Inter idiotas et rusticanos”: Szövegalkítás és tanítás egy bölöni unitárius kézirat predikációs-kötetben*, In: *Studia Litteraria*, 52. (2013) 3–4. sz. 189–203.
- RESTÁS
2015 RESTÁS Attila: *Két bölöni unitárius kézirat predikációs-kötet tanulságai: Zsidó–magyar sorspárbuzam, szövegátvétel, kritikátörténet*, In: *Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József – JANKOVITS László – SZILÁGYI Emőke Rita – ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, Reciti Kiadó, 2015.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ
2012 SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: *„Romulidae Cannas”, avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője*, In: *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*, szerk. BÉKÉS Enikő – TEGYEY Imre, Debrecen–

Budapest, 2012 (Classica – Mediaevalia – Neolatina, 6.)
183–194.

SZIGETI MOLNÁR
2023

SZIGETI MOLNÁR Dávid: *Három felekezet egy székben: Egy kompilációtörténeti kuriózum*, In: *Lelkiségtörténeti számvetés*, II, szerk. BAJÁKI Rita, Budapest, HUN-REN PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2023, 141–150.

SZIGETI MOLNÁR
2024

SZIGETI MOLNÁR Dávid: *Piros fonal a háromszéki unitárius prédikációirodalom megsárgult szövetén: A Bánkódó lélek nyögési és egy korpusz összeállítása*, In: *A prédikáció rétegei a 17. században: Írók, másolók, kompilátorok, hallgatóság*, szerk. FÖRKÖLI Gábor – LOVAS Borbála – SZIGETI MOLNÁR Dávid, Budapest, A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2024, 21–74.

TRÓCSÁNYI
1980

TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata, 1540–1690*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

TRÓCSÁNYI
1988

TRÓCSÁNYI Zsolt: *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben (1690–1740)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

TÚRI
2015

TÚRI Tamás: *Unitárius prédikációalkotás a 17. század végén: Egy nyilvánosságra szánt iskolai prédikációskötet*, In: *Kultúrjav. Írásbeliség és szóbeliség irodalma – újrahasznosítva. Fiatalok Konferenciája 2014*, szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes – FAJT Anita – GÖRÖG Dániel – MARÓTHY Szilvia, Budapest, Reciti, 2015, 197–214.

TURÓCZI-TROSTLER
1942

TURÓCZI-TROSTLER Imre: *Fenékel felfordult világ. Tanulmány a mesés képzetek köréből*, Budapest, Ranschburg Gusztáv, 1942, 1–32. (Klly. a *Libanon* 1940–1941. évfolyamából)

VARGA
1988

Régi magyar költők tára. XVII. század 13: Szentpáli N. Ferenc, Felvinczi György, Pápai Páriz Ferenc és Tótfalusi Kis Miklós versei, kiad. VARGA Imre, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

A boszorkányság ismeretlen forrásai Szabolcs vármegye levéltárában II.

A Lymbus hasábjain tavaly megjelent írásunkban négy, boszorkányság vádja miatt indult vizsgálat ügyirataival igyekeztünk felhívni a figyelmet arra, hogy a vármegyei levéltárakban továbbra is fellelhetők olyan, a magyarországi boszorkányperekhez köthető dokumentumok, melyek ugyan feltárára kerültek, de közzétételük azóta sem történt meg.¹ A boszorkányság kiadatlanul maradt Szabolcs vármegyei iratait a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára őrzi. Ezek az ügyiratok a vármegyei Nemesi Közgyűlés iratain belül a Közgyűlési jegyzőkönyvek (Protocolla)² és a Közgyűlési iratok (Acta politica)³ között, illetve Szabolcs Vármegye Törvényszékének iratain (Acta judicialia) belül, javarészt a Vizsgálatok (Inquisitiones)⁴ iratai között található. Az alább közölt iratok az előző forrásközléshez hasonlóan Szabolcs vármegye Nemesi Közgyűlésének Közgyűlési irataiból (Acta politica) származnak.⁵ Forrásunk Szabolcs vármegye Cserna Jánosné és Máthé Andrásné ellen 1731-ben indított perének ügyiratait (tanúkihallgatási jegyzőkönyv Máthé Andrásné Lévai Ilona, illetve Cserna Jánosné Kertész Borbála ellen, perfelvételi dokumentum) tartalmazza.

A magyarországi forrásdokumentumok elemzésekor választ kaphatunk a boszorkánývadás dinamikájára és helyi sajátosságaira, valamint lehetőség nyílik a társadalmi konfliktusok feltérképezésére és azok értelmezésére. A boszorkánývadások a többszörös ellentétek, közös élethelyzetek idézték elő, és a hétköznapi együttélésre adott válaszként értelmezhető.

A boszorkánývád előzménye abban állt, hogy a boszorkány és áldozata között korábban kialakult egy konfliktushelyzet, amit utólag a károsult kapcsolatba hozott az őt ért károssal.⁶ Miután a károssal, a szerencsétlenség bekövetkezett, az érintettek és a szomszédság körében megfogalmazódott a gyanúok. A panasz megtételét követően kezdődhetett meg a vizsgálat, ekkor megtörtént a vallomások felvétele és a bűnjelek begyűjtése. A helyi hatóság intézkedett a büntett jellegének és a bűnjelek felderítésének érdekében, meghallgatta a lehetséges tanúkat, és eljárta az elkövető elfogásában és az illetékes hatóságnak való átadásában. A bírói vizsgálat során tanulmányozták az ügy előzményeit, kihallgatták a gyanúsítottat és tanúkihallgatást tartottak.

¹ Kocsis, 2023, 261–296.

² MNL SzSzBVmL IV. A. 1. a. fondszám alatt található iratok.

³ MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. fondszám alatt található iratok.

⁴ MNL SzSzBVmL IV. A. 9. b. fondszám alatt található iratok.

⁵ A forrásfeltárást Szoboszlay György Csaba végezte.

⁶ Pócs, 1995, 14–15.

A magyarországi boszorkányperек tanúi a vádlott és vádlójának közvetlen környezetéből, legtöbbször a szomszédságából kerültek ki. A boszorkányperек során lényegében a közösségen belül terjedt híreket, a hallomásból megismert eseteket adták elő és egészítették ki a saját tapasztalataikkal. A kihallgatások alkalmával a tanúk olyan eseményeket, beszélgetésrészleteket tárhattak a bíróság elé, melyekkel megerősíthették vagy épp tagadhatták a vádakát. A vallomásuk alatt utaltak a vád ismertetése során elmondottakra, s ezek akár közvetlenül is alakíthatták a végső ítéletet.⁷ A tanúvallomásokban a történések elbeszélését gyakran színesítették megidézett beszéddel, sűrűn elevenítették fel a boszorkánytól hallott szavakat, mellyel egyrészt hitelesítették az inkvizíció során elhangzottakat, másrészt különféle tényezőkre irányították a figyelmet, előrevetítették a következményeket.⁸ A perekben a boszorkányvád alatt lévő személy ellen mindig jóval több tanú tett vallomást, mint mellette.

A magyarországi boszorkányperек tanúira vonatkozó korhatár a szokásjog alapján a 18. betöltött életév volt, de előfordult, hogy 10 év alatti gyermekeket is meghallgattak tanúként.⁹ Velük kapcsolatban elmondható, hogy több gyermek vádlóról is tudunk Magyarországon. Ők a legváltozatosabb formákban adták elő vallomásaikban például a boszorkányszombatról szóló beszámolóikat. Az általuk elmesélt történetekben magukat áldozatként jelenítették meg, akik nem önként kerültek ezekre a boszorkány-összejövetelekre, hanem elhurcolták őket. Gyermeki fecsegéseikkel könnyen boszorkányság gyanújába keverhették, vagy akár halálát is okozhatták a boszorkányság hírébe keveredett közeli családtagnak, szomszédnak.¹⁰

Az alábbi forrásközlés két aspektusból is fontos adaléku szolgál a hazai boszorkányhiedelmek és boszorkányperек kutatásához. Egyrészt megjelenik benne a gyermek tanúként, másrészt a kelet-magyarországi régió egy jelentős „nézőjének”, Fejér Annóknak a tevékenységéhez szolgáltat újabb adatot. Ahogy láthattuk, a gyermek tanú vallomástétele önmagában nem nevezhető egyedinek. A forrásunkban szereplő boszorkányszombat-elbeszélésben azonban a gyermekező boszorkány képe jelent meg. 1731-ben a Cserna Jánosné Kertész Borbála elleni tanúvallatások alkalmával egy Baba Ilona nevű 13 éves leány azt állította, hogy őt Cserna Jánosné elragadta. Vallomásában az elragadás élményeit tárta az eljáró hatóság elé. 1731-ben, Szent György-nap előtt körülbelül két vagy három héttel Baba Ilona a „városiak eleibe ment” és előadta, hogy Cserna Jánosné Kertész Borbála „tulajdon ő maga személyében járt rajta”, s elhordozta. A lány elmondása szerint Cserna Jánosné megrázta, csigás kantárral megkantározta, reá ült és a kémény kürtőjén vitte ki őt Kálonga¹¹ felé. Egy pusztá templomhoz érkeztek, „az holott nagy sokataggal voltak”, és ott az asszony egy szilvafához megkötötte és a száját bedugta, ők

⁷ KULCSÁR, 1961, 96–97.

⁸ VARGA, 2015a, 147; VARGA, 2015b, 61.

⁹ TÓTH G., 2020, 231.

¹⁰ KLANICZAY, 1998, 294–295.

¹¹ Szabolcs vármegyei település, ma Tuzsér része.

pedig ettek-ittak. Ilona látta azt is, hogy „akkor sok gyermekeket is fűtöttek,¹² s azokat ötték”.¹³ A vallomás alapján megállapítható, hogy a fiatal lány által részletesen elmesélt tapasztalások a boszorkányszombat-hiedelmek alapos ismeretéről tanúskodnak.

A magyarországi perek tanúvallomásainak egy részében megfigyelhető, hogy a gyógyítást végző személyt nem név szerint említik, mindössze úgy beszélnek róla, hogy „néző”, orvos, esetenként praxisának helyét megjelölve. Ugyanakkor néha konkrét említéseket is találhatunk, például a kelet-magyarországi régió jelentős nézőjét, Fejér Annókot több esetben is megnevezik páciensei. A bezdédi nézőasszony a boszorkányperekben az egyik legtöbbit emlegetett személy. Neve több mint tucatszor fordult elő a magyarországi boszorkányperec iratokban boszorkányazonosító és gyógyító tevékenységével. Pályafutását Kis-Halás Judit kísérelte meg feltérképezni és összefoglalni.¹⁴ A szerző 18 alkalmat jegyzett, amikor Fejér Annókról valamilyen formában említést tesznek. Kutatásaink során további egy per ügyiratában, nevezetesen Cserna Jánosné Kertész Borbála 1731-es periratában találtunk Fejér Annók munkásságára vonatkozóan adatokat, mely az említett tanulmányban nem szerepel.

Az „ismeretlen” szövegek átiratainak egybegyűjtésével és közzétételével a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei levéltár boszorkányperekhez kapcsolódó iratanyagát ismeretjük. Ezek nemcsak a bennük szereplő tényanyag miatt lehetnek fontosak, hanem számos egyéb részletet közölnek a korabeli társadalom szerkezetéről, hitvilágáról, mindennapjairól.

---

¹² A korszakban nyílt tűzhelyen főztek: a kemence szája, vagyis a fűtőnyílása előtti padkán raktak tüzet. Erre utal a kifejezés.

¹³ MNL SzSzBVM, IV. A. 1. b. Fasc. 32. No. 272. fol. [6r.]

¹⁴ Fejér Annók pályafutására lásd KIS-HALÁS, 2016.

Források¹⁵

Szabolcs vármegye pere Cserna Jánosné Kertész Borbála és Máté Andrásné Lévai Ilona ellen

1. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv Máthé Andrásné Lévai Ilona ellen

Lövő, 1731. június 17.

MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 32. No. 272.

Nos intrascripti Inclyti Comitatus de Szabolcs substitutus Judex nobilium et Juratus assessor recognoscimus per praesentes Quod Nos penes Commissionem Spectabilis ac Generosi Domini Domini Martini Krucsay de Nadfü,¹⁶ Vice Comititis Inclyti Comitatus de Szabolcs Ad instantiam Legitimamque requisitionem Perillustris ac Generosi Domini Francisci Ormos¹⁷ emanatam venimus is Possessionem Komoro¹⁸ Comitatus Huicce adjacentem ubi juxta De Utri Puncta Nobis exhibita talem uti Sequeretur peregrimus Collateralem Inquisitionem.

De eo Utrum

1° Tudgyae? Lattae? Hallotae? az Tanu Komoroban lakozo Mate Andrasné Levay Ilona Boszorkanye? vagy sem?

2do Tudgyae? Lattae? Hallotae? az Tanu fellyeb titulált Mate Andrasne Léway Ilona micsoda Boszorkanysaggal vagyis Eördöghségeknek nemeivel él, vagyis élt, s kit vesztett meg, az Tanu recensallya.

Primus Testis Generosus Dominus Joannes Ormos Residens in Possessione Komoro Annorum Circiter 38 juratus examinatus fatetur. Ad 1um Hallotta masoktul ez Fatens, hogy az Deutromban specificalt Mathe Andrasné Levay Maria¹⁹ Boszorkany. Ad 2^{dum} Aztis hallotta ez Fatens Komoroba lakozo Varga Ferencz nevü Jobbagyatul, hogy egy alkalmatossággal haza jöven az Komorai Csorda és az Varga Ferencz tehenéth ugyan akkor estve az Udvarán Mathe Andras kutyája ugy szopta, mint az bornya. Mely kutyán, akit ez tehén csak állt, Varga Ferencz az midön azon praedeclaralt kutya ez tehenéth szopta volna, az tehén alat egy baltával megh sujtotta, de az kutya azon útébe meg nem rivallott. Hanem csak Haza ment. Aztis hallotta Tekintetes Nemes Jarmi Miklósne Aszszonyomtul Nemzetes Gorgei Maria Aszszonynak szajából, hogy Isten öttet ugy segellye, nem Boszorkany, hanem tiszta természet szerént valo Pokolbeli kecskebak Mathe Andrasné. Aztis hallotta ez Fatens Dobo Saratul Tekintetes Ormos Ferencz

¹⁵ A forrásokat betűhív átírásban közöljük, a szövegben előforduló latin és magyar nyelvű rövidítéseket a folyóirat közlési elveihez igazodva, jelölés nélkül oldottuk fel. A latin szavak magyar jelentését, valamint a régies kifejezések magyarázatát lábjegyzetben tüntettük fel.

¹⁶ Krucsay Márton Szabolcs vármegye alispánja.

¹⁷ Ormos Ferenc Szabolcs vármegyei birtokos.

¹⁸ Komoró, Szabolcs vármegye (H).

¹⁹ Ilona helyett tévesen Máriát írtak.

Uram Kondasnéjatul, hogy nem elegendet megh avval, hogy az Disznomat megh ette Mathene, hanem magamatis megh akar enni.²⁰

Secunda Testis Barbara Szalonari conthoralis Generosi Domini Joannes Ormos Annorum circiter 30. jurata examinata fatetur. Ad 1um Hallotta masoktul ez Fatens, hogy Boszorkany. Ad 2um Asztis hallotta ez Fatens Nehai Totth Ferencznétül és Nagy Györgynétül, hogy Mathe Andrasné ette megh eöket, s a mija kel nekiek elveszni.

Tertia Testis Franciscus Varga Incola Possessionis Komoro Subditus Generosi Domini Joannis Ormos annorum circiter 41. jurata examinata [!] fatetur. Ad 1um Hallotta masoktul, hogy Boszorkany. Ad 2° Azt pedig ez Fatens jól tudgya, hogy az Deutromban specificalt Mathe Andras kutyája ezen Fatensnek udvaran levő tehenét két hetekig, mikent haza jött az Csorda, szopta estve, mint az Bornyu. Kit ezen Fatens lesván az maga tehene alatt azon Mathe András kutyáját, mely az tehenét szopta, egy baltával, az mint lehetett tüle, odalban ütötte, mely ütésreis az kutya megh sem rivallot. Elszaladván, s az után az kutya többre az tehene alá nem járt, de Mathe Andrasnétül volt e? hogy az kutya az tehene alá járt, vagy sem, aszt nem tudgya ez Fatens.

Quartus Testis Thomas Mathe Incola Possessionis Komoro Subditus Perillustris ac Generosi Domini Francisci Ormos, Annorum circiter 55. juratus examinatus fatetur. Ad 1° uti praecedentes Testes. Ad 2° Hallotta Szajából Nehai Totth Ferencznének, hogy eötett Mathe Andrasné vesztette megh. Asztis hallotta tüle, barcsak míg eö élne, Szolgabiro vagy Ispan jöne ki, eczer kel megh esküdni, de heczeris megh esküszik, hogy hogy eötet Mathe Andrasné vesztette megh, és nyilván való Boszorkany. Eö mijjatta kel nékem megh hallni, az mint, hogy csak hamar megh is holt. Asztis hallotta ez Fatens Totth Gyurkanetül, Tekintetes Nemes Ormos Ferencz Uram kondasnéjatul, midön Ormos Ferenc Urnak olat csináltak volna, hogy mondotta ezen Kondasné Mathe Andrasnének, marh annak előtte öszve veszván véle, Nem elég márh, hogy az Disznomat megh etted, megh nyargaltad, magamatis megh öttel.

Quintus Testis Franciscus Totth Incola Possessionis Komoro Subditus Perillustris ac Generosi Domini Francisci Ormos Annorum circiter 20. juratus examinatus fatetur. Ad 1° uti praecedentes Testes. Ad 2° Ezen Fatensnek egy nihany Malaczcai levén, Mathe Andrasné ez Fatenshez negyedik Hazban lakván, mivel, hogy pusztában volt, az udvarára ezen Fatensnek Malaczcai sokszor titulált Mathe Andrasnének. Háza ajtaja eleiben szaladván titulált Mathe Andrasné, gabonát vetvén nekiek, az egyiknek derekát le törvén, az uczarra ki vetette. Kit ez Fatens egy hetig dedelgetvén, megh döglött. Kiért ez Fatens Mathe Andrasnéra menven mutat nekie, hogy ez az közit rekeszd be, s nem jár ide. Mely Malacz felet civodván ez Fatensnek Felesége sokszor titulált Mathe Andrasnéval az kerten alatt, mely Fatensnek Feleségét Mathe Andrasné megh fenyegetvén, mondotta: Vara te, keserü lesz az mely tejet Anyadból kiszoptális. Kit ezen Fatens szajából hallott Mathe Andrasnének, mely Casus²¹ tavasszal eset. Aszt is tudgya ez Fatens, hogy egy alkalmatossággal az Ormos Ferencz Ur gabonáját

²⁰ A magyar boszorkány rontását a „megező” szóval fejezték ki. Pócs, 2001, 178.

²¹ Casus: eset (latin).

aratvan többekkel edgyütt, az holot Mathe Andrasneis aratot vélek együtt, azon alkalmatossággal Mathe Andrasne Urastul szaporán el menván, ket Sarlo fogással az töb aratokat el hagyván. Kin ezen Fatensnek Felesége szolván Mathe Andrasnenak, cselöl²² vissza Sogor Aszszony segeteni, mert nem birjuk. Kin Mathe Andrasne megh haragudván mondotta: Az kutya az Anyya, minden Ember egyaránt tartya az sakot csak vonnya. Mely Casusis Penteken történt. Aztis hallotta ez Fatens szajabul, sokszor titulólt Mathe Andrasnének, egykor kapujában alván, hogy masodszor megh fenyegetven ezen Fatensnek Feleségét, mondvan, keserü lesz az a tejis, kit az anyadbul ki szoptál. Kire ez Fatensnek Felesége: Ezt hallya kegyelmetek, kik kik kívül belől vadtok, hogy megh keserü lesz az a tejis az kit szoptam. Asztis jól tudgya ez Fatens, mikor Penteken az Ormos Ferencz Uram aratasat el végeszték; szombaton mentek az Mathe Andrasné gabonájában. Ezen Fatensnek Felesége is ottan lévén, az midön már az ételnek ki hozata be jöt volna, ezen Fatens az Felesegenek mondgya, eregy haza tar.²³ Mint hogy az többi sibongot az etel ki hozassa felől, kicsinyed van szoptasd megh, az éltelt jöttödben hozd ki. Az mint, hogy ezen Fatensnek Felesége haza menven és Mathe Andrásnéhoz menván az etelért, le ülván az talpon,²⁴ hallotta szajabul maga Feleségének az Fatens, Sogor Aszszony, hogy az kutya az Anyya, egy Nacsagos²⁵ Uris megh ehetné. Harom felét főzött, negyediket lepent süttött, hogy mondotta volna Mathe Andrasné ez Fatens Feleségének: Kostollya kegyelmed. Egy kanalban kihozván az talpon ülván, mind az harom felébül, mely kanálbulis megh kostolván mondotta ez Fatensnek Felesége: Bizony eltelnek jó biz ez. Az etellel osztan ezen Fatens Felesége ki jöven, mikor az Komorai Pallon²⁶ ment volna, mondotta, hogy az hasa kiszakad. Az utanyh az Aratokhoz érkezvén ez Fatens ferre híván mondotta, barh inkább az földbe fekütem volna, mikor haza küldöttel engem ahoz az hazhoz, mert harom fele etelbül adot egy egy kanallal kostolot, az mijja kel nekie megh halni. Az mint, hogy ez nap nemis et, ez Fatens mondván, fekügy az Vakondok turasra, majd megh szunik. De csak rosszszul levén, ez Fatens haza küldötte és az nap othon eörökke feköt. Ez szombaton történt, Vasarnap Templom utan pedigh ez Fatenssel Felesége az almas kertyekben ki menván, de csak rosszszul volt. Onnet ugyan az napra haza jöven maga ez Fatensnek Felesége, az utanyh ez Fatensis dejjest.²⁷ Az midön az Templombul ki jötenek, haza fele jöven az Templomnal egy Aszszont talalván, mondgya azon Aszszony ezen Fatensnek: be nagy karra jövel haza. Kire felevén mi csoda lehet az. Mondvan, oda van az kegyelmed Felesége, hant egy Veder vért. Ez Fatens haza menván kerdi az Feleségét: milelt? Mit tudok mondani, mi lelt? Hiszen megh tegnap megh mondottam, hogy gyötröttem az én kinjaimban. Akkor osztán ez Fatens az Vérbul kivonta, az utanyh idővel sok kinokat szenvedvén ez Fatensnek

²² Cselő: igazállatnak jobbra, illetve balra terelésére használt szó.

²³ Értsd: üres kézzel.

²⁴ Talp: épületnek, oszlopnak az alsó része, faháznak alapul szolgáló gerendája, amelyre az egész váz támaszkodik.

²⁵ Értsd: nagyságos.

²⁶ Palló: Keskeny árkon, patakon átvezető kezdetleges híd, rendszerint vastag deszkaszálakból, korlát nélküli.

²⁷ Dejjest: délest.

Felesége. Ment ez Fatens Mathe Andrasnéhoz, kérvén, hogy csinálna nekie valami fürödött. Vagyon egy deszna, nekie adna, és ezen Fatensel megh indulván, ment vele együtt az kapujaigh és az kapuja elöt ez Fatensnek elment tüle. Gondolvan, hogy be megyen, de csak elment, semmit nem szolván. Az utany vissza jövéen, ujjobban az maga kapuja előtt alván ez Fatens hijta be, de akkor is semmit ezen Fatensnek nem szolván, el ment. Hanem egykis idővel masok által hivatvan sokszor titulalt Mathe Andrásné el ment ezen Fatensnek Feleségéhez, és kérdészte tülle: mint vagy jo Leany? Kire ez Fatensnek Felesége, mint En Istennek nyomorékja. Kire szolván Mathe Andrasne: megh gyogyet az Isten jo Leany, és előtte ez Fatens peldaloczván, hogy Daboczra²⁸ viszi, kire Mathe Andrasne semmit nem szolván fel kelvén ment haza. Az utanyh soha többbe hozza nem ment, s azon betegségében megis holt, hat esztendeig kinlodván az Felesége.

Sextus Testis Catharina Kaszas Conthoralis Thoma Mathe subditissa Generosi Domini Francisci Ormos Annorum circiter 37. juratus examinatus fatetur. Ad Imo uti praecedentes Testes. Ad 2do Szajából hallotta ez Fatens Nehai Totth Ferencznenek Nenyenek Kaszas Ilonának, hogy az mikor Mathe Andrasnak volt volna aratni, azon alkalmatossággal az Aratokkal együtt haza jövéen Mathe Andrasné ki vévén egy serpenyöben és fazékból etelt magának, és azon serpenyöben levő eltelt atta Totth Ferenczne Nenyenek Kaszas Ilonának egy kanállal,²⁹ mondvan kostold Sogor Aszszony, ha joe? az sava, mert sok fele mondon szeretik, migh en it forgodom. Mely Totth Ferenczné ezen Fatensnek Nenyé megh kostolván egy kanállal, mindgyárt az nap Penteken é vagy szombaton, fajtatta az hasat és Vasarnap dejjest vértis hant. Asztis hallotta szajából titulált Kaszas Ilonának, hogy mondotta volna: No, az Ispan Levele ki jött és szemtül szembe mondotta volna Mathe Andrasnének: Ald megh az sárt, mert nyilván valo Boszorkannak mondalak. De Mathe Andrasné mingyart elment és hat hetekig lakot. Asztis hallotta ez Fatens Kaszas Ilona Nenyetül, hogy egész holta napjaigh ki altott Mathe Andrasnera, hogy egy kanál etele után Mathe Andrásnéjé után, kell nekie ez vilagbul ki menni. Asztis tudgya ez Fatens, hogy ezen Fatens sokszor titulalt Mathe Andrásnének kuttyáruul vizet hordván, Mathe Andrásné ezen Fatenst tialmazta, hogy az kuttyabul vizet ne hordana. De ez Fatens felelte: hordok bizony én, migh teli nem hozod. Az utanyh egy alkalmatossággal ezen Fatenshez menven Ormos Ferecz Ur kondásnéja, kerdi ez Fatenstül horde? megh kegyelmed az Mathe Andrásné kuttyáruul. Kire ez Fatens felelvén, hordok bizony én. Arra az kondásné mongya: ne horgyék kegyelmed, mert nekem Mathe Andrasne azt mondotta ne hordgyak főzni, hanem csak az tyukomnak, és mosogatni, hanem had egyék, igyak belöle az szép Mathe Thamásné. Az utanyh ez Fatens azon kutbul nem hordot, ezen dologh történt az elmúlt nyaron. A télen pedigh alman ezen Fatens az szomszéd asszonyának Mathe Istvannenak Kasza Borkának képiben nyomtak megh, az mellyet ket éczaka ugy, hogy reggelre kelven ez Fatens vertis köpött, kitül Isten örizze, hogy rea gyanakodik³⁰ marh az előtt Mathe Andrasne ezen Fatensre

²⁸ Dabolc, Ugocsa vármegye (ma: Doboľ, RO). Dabolcon praktizált a kelet-magyarországi régió jelentős nézője, Fejér Annók.

²⁹ Előtte lehúzza: mondv.

³⁰ Az utolsó hat szó, későbbi betoldás a lapszélről.

haragudván, gyanakszik eö reája. Harmadik eczaka pedigh sokszor megh nevezet Mathe Andrasne Leanyanak Cerna Jánosné Kertész Borkának képében, tiszta fekete Lovon ülven ezen Fatenst almaban felvevén az Lora, ugy el hajétotta, hogy ezen Fatensnek ugy teczet, mint ha ket fele szakat volna. Smindgyart felebredvén almabul, maga erejével megh nem fordulhatott, hanem az Gazdaja fordétotta megh, és az otta eörökke roszzul vagon, minden holnappan haromszor az ködöke majd kiszakad, az hatahoz vonodik, ottan megh szüinvén az fején el ál, és mintha az feje tetejen szednek ki az agyvelejét. Ezen nyavaja iránt pedigh gyanakszik Mathe Andrasnera, miotta az kuttyáruul vizet hordott.

Septimus Testis Sara Dobos Conthoralis Georgii Totth Subditissa Perillustris ac Generosi Domini Francisci Ormos. Annorum circiter 25. jurata examinata fassa est. Ad 1mo Uti praecedentes Testes. Ad 2do Hallotta szajából ez Fatens Nehai Totth Ferencznének Kaszas Ilonának, hogy eötett Mathe Andrasné ette megh, s ü mijja kel nekie megh halni. Asztis tudgya ez Fatens, hogy az midon Nemzetes Ormos Ferencz Ur ezen Fatensnek megh parancsolta volna, hogy a Bornyakat hajcsa Mathe Andrasne kertjében, az Udvaran hajtván ez Fatens az Bornyukat Mathe Andrasnének, kiért Mathe Andrasne ezen Fatensel veszekedet és szittais. Ezen fatens, hogy nem engette, az Bornyakat vissza hajtotta, s masnap ezen Fatensnek egy jo kövér diszna az földhöz csapván magáth, megh döglött. Gyanakodvan Mathe Andrasnéra, azért kialtott rea, hogy az disznot megh eötte, megh nyargalta, engemetis megh akar enni. Az mint, hogy ezen Fatens sokaigis roszzul volt, és valameddigh megnem beszelt vele, meghnem gyógyult.

Octavus Testis Joannes Nagy Incola Possessionis Komoro Perillustris ac Generosi Domini Francisci Ormos Annorum circiter 40. juratus examinatus fatetur. Ad 1mo nihil. Ad 2do Egy alkalmatossággal ősztájban Nagy Györgyné az Falu közre menvén Mathe Andrásnéval öszve veszet, s ugyan az nap estve fele mint egy harangozas tajban³¹ titulált Nagy Györgynének semmi baja nem lévén, az maga haza ajtajában alván csak eldőlt, s el ajult. Kit ez Fatens szemeivel latott és ezen Fatens harmad magaval vitis be az ágyra, s akkor mindgyárt roszzul kezdet lenni és azon betegségében meghis holt. S mint egy negy esztendeigh kinlodván, holta napjaigh kialtott Mathe Andrásnéra, hogy eö miatta kel nekie megh halni, kit ezen Fatens szajabul hallot Nagy Györgynének.

Nona Testis Elisabeth Bata Conthoralis Francisci Varga subditissa Generosi Domini Joannis Ormos Annorum circiter 32. jurata examinata fassa est. Ad 1mo nihil ad 2^{dum} Uti Tertius Testis.

10^{mus} Testis Junior Andreas Totth Incola Possessionis Komoro subditus Generosi Domini Francisci Ormos Annorum circiter 23. juratus examinatus fatetur. Ad 1mo Uti praecedentes. Ad 2do Audita refert ex super abundante tamen fateallya,³² hogy egy alkalmatossággal hidegh havas eső esvén, ezen Fatens ment edes Attyának kertyeben, Mathe Andrasnak az sövenye alá tekintvén Casualiter Latott egy kis iromba csirke for-

³¹ Az utolsó öt szó, későbbi betoldás a lapszélről.

³² Audita refert, ex super abundante tamen fateallya: a már hallottakat adja elő, ezenfelül vallja még (latin).

mat, le eresztett szarnyut, igen sundat,³³ mintegy hosszáb levén az csirkénél, kit ezen Fatens fel vevén, vitt be az Apja hazában, tötte az sutra.³⁴ Kiért ezen Fatensre cöregh Mathe Andrasne haragudot, mondván: miért nem hacz ennek békét. Azt pedigh tudgya ez Fatens, hogy Lidercz³⁵ volt, mivel szolasatis hallotta az nap ilyen formán: mitt vitt. S ugyan az nap az Sutrul elis veszet.

I Imus testis Stephanus Halya pronunc Habitans in Possessione Palcza³⁶ Subditus Perillustris ac Generosi Domini Francisci Ormos Annorum circiter 40. juratus examinatus fatetur. Ad Imo Tudgya bizonyoson ez Fatens, hogy az Deutromban specificalt Mathe Andrasne Levay Ilona tiszta Pokolbeli Boszorkany, sött ha jelen volna, az kezét az fejére tenne, s ugy ésküdnék rea,³⁷ hogy Boszorkany. Ad 2^{dum} Ezen Fatens asztis hiti utan vallyá, hogy eötett ket nap hijján ket hetigh hordozta, szintenh Lova volt. S terhordozo lova volt fellyeb titulált Mathe Andrasnének, az mint, hogy egy alkalmatossággal Komoroban Vasarnap az Templombul reggel ez Fatens ki jövén, maga Hazához menvén ett. Az utanyh ezen Fatens az Feleségevel az haz vegiben nézetvén az fejében,³⁸ az Felesége el menvén, az Kis Leánya ez Fatensnek fejében nézvén, hasonán ez Fatens feküdvén, dohányozván az maga kertyén. Ez Fatensnek feljövén Mathe Andrásné Levay Ilona, kit ezen Fatens jól nézet, csak egyenesen ment rea fele ez Fatensnek. Ez Fatens gondovan talányh az Hazaban megyen, megh haladvan ez Fatenst és Fatens mellé alvan és Fatensnek a fején bocsátott le egy szösz kantart sokszor titulált Mathe Andrásné. És ez Fatens mindgyárt Lova vált, és ez Fatensnek kertyén levezette, s az kert hatullyan pedigh Mathe Andrasné Levai Ilona Leannya, Cerna Jánosne az Levai Ilona Lovath ottan tartván, s az magájét. Levai Ilona Mathe Andrásné ez maga Lovara fel ülvén, ez Fatenst maga mellé vezetékre fogta, és az Leanyaval mentek Tuserra³⁹ az temető alá, az gyepre. Az hova is az Tuseri Templomat vittek és benne, s ottan ittak vendegesketek sokan. Addigh pedigh ez Boka Mihaly kertye karojához kötötte ez Fatenst Mathe Andrásné az maga Lova melle, ez maga Lovath pedigh az Leanya lova melle. Az utanyh, az midön már az vendégség elmúlt volna, az Templomot helyére vissza vivén, az cöregh Lonyai György penzét ket tarisznyával ezen Fatensnek az hatara tötte maga Mathe Andrásné, s ugy indultak megh osztany ki ki az maga lovara ülvén. És mikor az gyepü kerthez⁴⁰ ertek volna, az Komorai Faluvégen az Leánya Cernánének mondgya az Annyának, bocsassuk el marh, had mennyen haza, az tarisznyakat magunk ala tegyük. Mathe Andrasne

³³ Sunda: csúf, ocsmány.

³⁴ Sut: a belső kemence lapos teteje.

³⁵ A lidérc a magyar népi hitvilág természetfeletti lénye. A legfontosabb alakváltozatok egyike a csirke, a magyar nyelvterület középső és északi részén. PÓCS, 1980, 452–453.

³⁶ Pálca, Szabolcs vármegyei település, ma: Tornyospálca (H).

³⁷ A fejre történő esketést az eskütétel súlyának fokozására alkalmazták, ekkor a tanú kezének a gyanúsított fejére helyezése mellett elmondta az esküformát és a gyanúsított személyére nézve különösen terhelő vallomását. A fejre esküvés használatára széles körben akadt példa Mária Terézia idején is. TÓTH G., 2020, 237.

³⁸ A fejtettek keresésére használt korabeli kifejezés.

³⁹ Tuzsér, Szabolcs vármegye.

⁴⁰ Gyepükert: kökény- és galagonyabokorból rakott töviskerítés.

csak kirantotta ezen Fatensnek az fejébül az kantart, s mindgyárt emberre lött. Kire ezen Fatens kerte eöket, ne hadgyatok már, él vigyetek haza, mert haza sem tudok menni. Az maga Lovanakis ki huzván az kin ült, az maga kék kutyajává vált, az tarisznyakat tettek az Cernane Lovára, Cernané az maga Lován ült, Mathe Andrásné pedig az Cernane Vezetekjére, s Cernané mondotta s maj adok én neki kalahuszt.⁴¹ S ugy egy bogjárul le vevén egy ágat tett ez Fatensnek valara Cernane, mondvan: Ehén már az kalahuz, haza vezet teged. Avval osztanyh csak meg indult haza felé, és mikor az Udvarára az lepcsön be lepett volna, csak hatra fordulván hanyat esvén el⁴² alut. Ezen Fatens Istent emlervén azon alkalmatossággal az Gyepü kertben, midön már emberre lött, maga Mathe Andrasné mondgya ezen Fatensnek: Ne beszeld aszt, mert nem jól beszelsz most. Ezen Fatens mindgyart ment Földes Urara, Birora Komoroban, hogy fogják megh, de hitelt nem adot az Földes Ura, az falu pedig az Ur ellen nem merte megh fogni. Ugyan mas alkalmatossággal ezen Fatens az maga háza végiben, mivel nem volt sem hazaban, sem emberekhez szabad nekie szolni, hanem csak ez haza vegiben menni⁴³ kellett heverni. Mathe Andrasné ez Leanyaval, s többekkel együtt posztorjáth⁴⁴ hordván neki, az kin ez Fatens hevért, onnet Mathe Andrasné megh kantarozván ez Fatenst. Estve nap szalat tajban az maga hazánál Mathe Andrasnenal vont kenderfüvel megh terhelvén vezetékre fogván mentek Gyulára,⁴⁵ akkoris ez Leannya Cernane együtt velle menvén több sok Boszorkanyokkal együtt, mind csak kendert viven, mely kendertis az Gyulay Czajtháznak⁴⁶ közepén levő gomban⁴⁷ rakták. Ezen fatens azon Czajtháznak gombjára vitte vezetéken Mathe Andrasné az terhel, az utanyh első kakas szolatra haza jöttek Komoroban, az maga hazánál Mathe Andrasné bocsátotta el, onnet ugymint az maga házához. Ez Fatens az maga vaczkában, mivel csak oda kellett mennie nekie ejjel nappal, akkoris latta, hogy Mathenenak az maga kek kutyaja volt az Lova, ez Cernane a lovat pedig nem tudgya ez Fatens, mi volt, mivel soha előtte el nem bocsátotta. Ezen Casus pedig történt osztajban, cerciter harmadik esztendejére jarh, az mint az Tanu rea emlékezik. Aztis valya ezene Fatens, hogy az nagy jarastul és menéstül ez keze bokaban, és az Labai horgas inai öszve dagadosztak, az hatan pedig az tarisznya maczag helye⁴⁸ megh laczot. Aztis valya ezen Fatens, hogy egykor ezen Fatenstül egy tehenet kert fejni sokszor titulalt Mathene, kit ezen Fatens marh az előtt oda adot volt nekie fejni, egy télen, egy nyaron. Mas nyaron el csapván Mathe Andrasné az tehenet ezen Fatens ujobban fel fogta es fejtette, sokszor titulalt Mathene ezen Fatensnek Leanyatul üzenvén ezen Fatensnek, hogy Mond megh Komam Urnak, adgya vissza még aszt az tehenet, mert ha vissza nem adgya, megh keserüli. De ez Fatens haromszor is megh

⁴¹ Értsd: kalauzt.

⁴² Előtte lehúzva: csak.

⁴³ Utólagos betoldás.

⁴⁴ Pozdorja: len, kender tilolásakor keletkező apró szemű, fás hulladék.

⁴⁵ Gyula, Szabolcs vármegyei település, ma: Gyulaháza.

⁴⁶ Czajtház: fegyvertár.

⁴⁷ Értsd: toronygomb.

⁴⁸ Utólagos betoldás.

üzente, hogy nem adgya, mivel nem cöve. Ezen Casus történt tavasz tájban, s az szeme aratásra romlot megh. Ezen Fatens egyedül gyanakszik Mathenéra, Mathéné ugyan bisztatta, hogy megh gyógyettya, de osztanyh, hogy megh haragudot ez Fatensre, abba maradot. Asztis vallya ez Fatens, hogy mikor vezetekül hordoszta sokszor titulalt Mathe Andrasne, megh bomlot volt ugyan ez szeme, de megh akkor tajban kaszalni el mehetett, furt, faragott. Asztis vallya ez Fatens, hogy praedecarált ket Casusan, valamikor oda hordoszta, igen cifra aranyos ezüstösön volt ferfi gunyában sokszor titulalt Mathe Andrasné. [Authenticata.]

12ma Testis Sara Szüts Conthoralis Stephani Halya subdittissa Generosi Domini Francisci Ormos Annorum Circiter 23. jurata examinata fatetur. Ad 1o Hallotta masoktul ez Fatens, hogy Boszorkany. Ad 2. Ezen Fatens magatul az Uratul hallotta, hogy Mathe Andrasne eötett hordoszta, nem külömben Tott Ferencznénekis hallotta szajabul, hogy eöttet vigyek az Vice Ispan eleiben, hogy megh mondgya, hogy eöttet Mathene Leanyaostul, Cernanéval az pad jukarul vetettek lé és eöttet eök csináltak megh, de mikor az Vice Ispan be jött igen beteg volt és nem mehetett oda. Asztis tudgya ez Fatens, hogy egy alkalmazatossággal ezen Fatenshez menván Mathe Andrasne kért ez Fatenstül két polturara⁴⁹ palinkat. Mentván ezen Fatens magát, hogy nincs nekie polturara valo pajinkaja, de eö felelvén adnek en kegyelmednek, ha egy aranyon vennemis, most nékem Vendégem van. Az utanyh ez Fatens adot nekie ket evelgel, egyiket mindgyárt megh itta, az masikkal el vitte. Az utanyh ez Fatenst az malombul sokszor megh nevezet Mathene maga hazaban bekialtvan, adot ez Fatensnek egy fél Lepént es egy fazek tejet. Az Lepennek felét az Fatens megh evén felét pedigh haza vitte, az utanyh jo tüzhöz tette az tejet ez Fatens es jo forralni akarta az tejjel,⁵⁰ de soha fel nem forralhatta. Kit ez Fatens az tüztül ki vevén az tejet, megh kavaretotta és az tejbén olyan laczot, mint az kek bagazia,⁵¹ mint egy kis penz, s egy grajczar s egy poltura. Megh csak ugyan ezen Fatens kavargatván ugyan azon tejet, olyan ragatt az kanálra, mint az toczeres virág, vagyis timta gomba,⁵² s ragado volt. Kit ez Fatens az Szomszid Aszszonnak mutatott, az utanyh ez Fatens egy tekenöben ki töltvén, ket macskája oda futvan, bele falván az macska, mind kettö mindgyárt csak hortyogvan el szárat, sebes levén mind kettönek oldala, szaja. Ez szilva eréskor volt, és eczer az macskak ösztájban egymás után az ablakon ki ugordvan, mais oda vagyon soha többbe nem latta. Mellyet Mathe Andrasne megh tudván, hogy ez Fatens az tejet ki öntötte, szitta, mondvan: Miért öntötted ki, kutyátul született Lustos⁵³ kurvája az en adomanyomat? Kire ezen Fatens mondotta Mathenének: Azért öntöttem, hogy soha nem lattam olyan tejet, mint az. Kire Mathene felelte, egy Espan herczegh megh ehete az en főztemet, azért hanem lattal lás. Bezdédén⁵⁴ lakozo Varju Katatt pedigh vallya jo Tanunak lenni ez Fatens. [Authenticata.]

⁴⁹ Poltúra: másfél krajcár, azaz fél garas értékű pénznem.

⁵⁰ Az utolsó két szó, későbbi betoldás a lapszélről.

⁵¹ Bagázia: festett vászon.

⁵² Értsd: tintagomba.

⁵³ Lustos: Megegyezik a lucskos kifejezéssel. Átvitt értelemben rágalmozó, mások becsületét mocskoló.

⁵⁴ Bezdéd, Szabolcs vármegyei település, ma: Tiszabезд.

Super qua praevio modo taliter peracta Collaterali Testium Fessione Testimoniales
Nostras Parti Exponenti futura jurium suorum pro cautela necessarias Sub Juramento
Nostro in generali Regni Decreto Superinde expressato sine ulla augmentatione vel va-
riatione aliquali manuum Subscriptionibus atque Sigillis munitas extradandas duximus
Datum Lövö⁵⁵ 17 Juny Anno 1731.

Gregorius Lövey Incltyi Comitatus de Szabolcs Substitutus Judex Nobilium⁵⁶

manu propria⁵⁷

[pecsét]

Michael Ujfalusi Jurátus⁵⁸

manu propria

[pecsét]

Az ügyirathoz mellékelve Varga Ferencné vallomása:

A Házához menven Czernanénak, kénált főt Szilvával, nem akarván enni, kenyszerített,
hogy egyem, ezt mondván: talam azon félsz, hogy meg étetlek.⁵⁹ És mikor ettem volna
talam két szemet belöle, mindgyárt rosszszul lettem tüle ugy annyira, hogy orvosoltatni
kellett magam, de még most is rosszszul vagyok tüle. Ez a két Szilva Szem penig olyan-
nak tezett nekem, mint a' Macska fiak.

En Varga Ferenczné többet nem tudok ezen Aszszony felöl.

[Az irat külzetén: Causa praesens ad executionem finaliter terminata est. Fasciculo 32.
Actorum Numero 272. 1731 K. 30. Criminal. adadnexus. 2]

---

⁵⁵ Lövő, Szabolcs vármegyei település, ma: Nyírlövő.

⁵⁶ Judex nobilium: szolgabíró (latin).

⁵⁷ Manu propria: saját kezével (latin).

⁵⁸ Juratus: megeskettett (latin).

⁵⁹ A megmérgezésre használt korabeli kifejezés.

2. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv Cserna Jánosné Kertész Borbála ellen

Kapócs-Apáti,⁶⁰ 1731. június 22.

MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 32. No. 272.

Mi alab megh irt Tekentetes Nemes Szabolcs Varmegyének Ordinarius Szolga Birája és Adjunctus Jurassora jöttünk be ide Mándok⁶¹ Nevü Mezövarosban ezen Tekintetes Nemes Szabolcs Varmegyében levöben ugyan ezen Tekintetes Nemes Szabolcs Varmegye Ordinarius vice ispannya Tekintetes Nemes Vitezlö Nadvüy Krucsay Marton Ur eö Kegyelme Comissioja mellett Tekintetes Nemes Görgej Mária Aszony eö Kegyelme instantiájára bizonyos Collateralis Inquisitionak⁶² vegben vitelére. Mely is ez aláb megh irt Mod és De eo utralis conditiok szerint következett.

De eo Utrum?

1mo Tudgyaé, Láttáé, vagy hallottaé a' Tanú, itten Mándokon lakozó Czerna Jánosné Kertész Borbálanak nyilván valo Boszorkányságát.

2do Mándoki Becsületes Birák esketvén micsoda Tanuvallas ment reá, és mivel büntettek.

3^{tio} Kit tud Jo Tanunak lenni.

Imi Testes Jurati oppidi Mandok jurati examinati fassi sunt ut pote; Michael Czap, Andreas Sajtos, Joannes Juhász, Michael Berecz, Michael Antal, Michael Agardi, Stephanus Balogh, Stephanus Borbely, Paulus Balog, Joannes Luczkaj, hogy 1o Anno 1731 Szent György Nap előtt circiter ket vagy három hettel Magok Közt a' varasiak, esketvén akoron ezen Becsületes Esküt Emberek, vallotta Baba György Leanya Baba Ilona, Czerna Jánosné Kertész Borbála ellen, hogy tulajdon eö Maga személyében ját rajta, hozzája menven megrázza, meg Kantarozza Csigas Kantárral, reaül, és ugy vitte ki a Kürtön⁶³ és Kéményen Kálonga fele, azután valami Pusztá Templomhoz, és ottan egy Szilva Fához meg kötötte háttat, és az ö száját bedugta, ök pedig öttek, ittak. Item azon Esketeskor vallotta Vak Istók Nevü Czigány, hogy egy kor estvenek idejen nem aluvan a' Többi Cseléd a' Tüznél, fen vólt. Akor Czerna Jánosne Maga személye szerént be ment az ablakon, és egyenesen reá ült. Akor Vak Istvan fel kialtot: Huj, Szent Kereszt veszicsen el. Es akor rolla el ment, a' Tekenö ala bujt, a' többi Cseléd kérdezi tülle milelt. Mondván Nekiek: hát nem láttatok Czerna Jánosnét, most reám ült vólt, de a Tekenö alá bujt. A' Tekenö alat keresték, de nem lelték. Ezen dolgokat ezen Esküt Emberek elöt a' Két Fatens szemelben mondották Czerna Jánosnenak.

⁶⁰ Kapócsapáti Szabolcs vármegyei település, ma: Aranyosapáti.

⁶¹ Mándok, Szabolcs vármegye.

⁶² Az előkészítő vagy előzetes bűnvizsgálat (inquisitio collateralis) alatt a peren kívüli, megelőző vizsgálatokat, valamint a vizsgálat előkészítéséhez szükséges tanúvallatásokat értjük. Szabolcs vármegyében a 18. század első évtizedeiben a boszorkányperek esetében mindig collateralis insquisiót alkalmaztak. TÓTH G., 2020, 225–228.

⁶³ Nyílt tűzhelyek fölött levő fölfelé szűkülő, tölcérszerű nyílás, amely a füstöt a kéménybe vagy a szabadba vezeti.

1ma Testis Helena Baba Annorum Circiter 13 jurata examinata fassa est. Ezen fatens aratni járván 1o Anno 1730 eczer dolgoza Ormos Uraimek reszire, a mely Ur dolgára jarvan a' Czerna Jánosné Leánya is. És Czerna Janosne azon Arataskor fenyegette az Aratokat, hogy a' Leányanak békét hadgyanak, ne verjek, masként meg veri eöket. Amint is ezen fatenst meg verte egyszer. És azutan aratást elvegezven, mindgyarast hozá kezdet járnia Kürtön a' házba be menvén, és meg kantarozta, s a' Zabolat a' szajaban vetette, s Lová változot, de a' fejet soha el nem változtathatta. Ugy vitte ki a Kürtön es Kéményen Kalonga felé egy Pusztá Templomhoz, az holot nagy sokasagal voltak, és ottan egy szilva fahoz kötöztek öket háttal, mint a' Lovakat, Magok pedig ittak, öttek. Láttá aztis, hogy akor sok Gyermekeket is sütöttek, s azokat ötték. Ezen fatensen azotatul fogva mind edig járt, ugymint husvetig. Akkor az Varasiak eleiben ment, meg jelentette a' Dolgot, hogy mikenen jart rajta Czerna Jánosne. A Város ugy hivatta elő és a' Varosiak előt szemeben meg beszelve a' Dolgot, ugy nem jart azután rajta. Eként senki többet nem ismerhetet a Boszorkanyok közül Sitogonenal, aki is a' maga Leányan járt. Demig⁶⁴ a' Leanya Gyermek agyban feküt, adig mind Czernane, s mind Sitogone ezen fatensen jartak. Authenticata confirmat suam fassionem.⁶⁵

2dus Testis Stephanus Vak Zingarus juratus examinatus fassus est. Ezen fatens öszszel egy Csizmat Patkolvan Czerna Janosnenak, mely Patkolaser is fel véka Gabonat ígért. Egy kor e' fatens Komoroba menvén, a' felesége kerte a' fel veka Gabonat Czernánnetul, de nem adta. E fatens feleséget megpirongatta, haza menvén e' fatens felesége Panaszolkodot, hogy Czernane meg pirongatta a' Gabona kerésér. E fatens oda menvén Czernanehoz, mondotta neki, hogy miért Pirongattya a' feleségét, hogy az adosagot kerü. De Czernane nem szollot semmit, hanem estve lefeküvén e' Fatens az ágyra, a' Gyermek a karjan lévén, nem alut. Láttá, hogy Czernane az ablakon egy kis jukon bejött és a Labára ült. Akor fel kiált e' fatens Szent Kereszt veszítsd el, ahon Czernane, ram akar ülni, ugymint el. És a Fatens fejenel Leven egy Tekenő, az ala bujt. A is fel kelvén a' fatens beszélte a' többi Cselednek a tüznél. Authenticata confirmat.⁶⁶

3tius Testis Franciscus Makai Colonus Domini Ormos Incola Komoriensis juratus examinatus fassus est. Hallotta Varju Katatul Bezdeden Lakozo Csákai feleségétül, hogy mondotta, Ferencz Batya Fejer Annokhoz vigye Kiend a fiat,⁶⁷ mert en oda jártam, ő gyógyította meg aládom. Kerdezte ezen fatens hat ki vesztette meg, azt mondotta, hogy no mondotta meg Fejér Annok, hanem csak azt monta az atyadfia tanult rajtad. De azon Atyad fia Kapuja alol szegy füvet, port, aval mosad, hincsed. Amint is Varju Kata az Czerna Janosne Kapuja alol szedet füvet, port, aval mosta, hintette, s ugy gyógyult megh.

5mus [!] Testis Thomás Mathe Incola Komoriensis Annorum Circiter 52. juratus examinatus fassus est. Hallotta Ifju Ormos Ferenczne Aszszonyomtul, hogy a Teje, a kit fejtek, olyan vólt, mint a vér, semmi képen megh nem chették. Czerna Jánosne oda menven Ifju Ormos Ferencz Ur öszve szidvan, ilyen formán: hunczfut Boszorkánya,

⁶⁴ Előtte lehúzva: elsőb.

⁶⁵ Lap széli, utólagos megjegyzés.

⁶⁶ Lap széli, utólagos megjegyzés.

⁶⁷ Előtte lehúzva: Kiend.

a' Tejemet meg csinald, ha meg ötted. Amint hogy masnap a' mely Tejet fejtek, semmi baja nem vólt.

6ta Testis Catharina Kaszás Consors Thomae Mathe Annorum Circiter 38. jurata examinata fassa est. Ezen fatenst egyszer ejczakanak idejen Czerna Janisne személye szerent egy fekete Lovon almaban el vitte a' falu vegre, és a' lurul le vetette ugy, hogy ket fele szakat. Fel ebredven e fatens meg nem fordulhatot, hanem az Ura fordította meg. Hallotta azt is ifju Ormos Ferencz urtul, hogy a' Tehen Tejét ugy meg vesztettek, hogy olyan vólt, mint a Vér. Eö Kegyelme rea menván öszve szidta, no hunczfut Boszorkanya, meg ötted a' Tejem, de ha megh nem csinlod, így lesz, amugy lesz. Kire felelt Czerna Janosne, csak ne szollyon edes Ur Kegyelmed, nem lesz semi baja a' Kegyelmed Tejenek. Authenticata.⁶⁸

7ma Testis Elisabetha Bata Consors Franciscus Varga Annorum Circiter 40 jurata examinata fassa est. Ezen fatens egy kor Czerna Janosnehoz menván, mint hogy az utzarul hitta be estve felé, amint be ment a hazába, Czerna Janosne Kinalta fött szilvával, de a' fatens nem akart enni. mondgya Czernane: egyel, talam attul félsz, hogy meg etetlek? Felelt a' fatens: bizony a, felek én a nyavalyatul. Mondotta Czernane: nefelj, mert nem az. E fatensel egy kisleany levén, az ablak dugojat ki huzta, es amint e' fatens a' szilvat egy talacskaban tartotta, latta, hogy meg vilagosodot az ház, hogy a szilva olyan szörös volt, mint ha szörbe keverték vólna. De a fatens meg törülgette, és három szemet meg öt, amidön a harmadikat ötte, a' Torkaban akat és rettenetesen roszul vólt, ordétot, de Czerna Janosne megh szidta, atkozta. Az utan ugyan öt esztendeigh sinlet e fatens.

8va Testis Elisabetha Rapoty Consors Franciscus Hresko Annorum Circiter 26. jurata examinata fassa. Egy kor e' fatensnek Czerna Janosne fonni valo szöszt adot, es egy darab Petsenyét, akit is a fatens meg öt. Ez utan harmad nap mulva sulyos betegségben eset, a szöszt sem fonhatta meg. E fatenst vittek gyógyitani Petnehazara,⁶⁹ és ottan gyógyitottak megh. Kertedtek azon gyógyito embertül, hogy mitül volt azon betegsege e' fatensnek, kire mondotta attulvan akivel edig haraguttal, és most meg bekéltel, amiját volt bajod és hogy a Szalonnat meg ötted. Authenticata, confirmata.⁷⁰

Mely Praevio Modo Peragalt Inquisitiot Sub Juramento Nostro in Generali Regni Decreto superinde Contento eképen veghez vittünk et Pro Parte Domini Instantis Jurium Suorum Futuram ad Cautelam Manuum Nostrarum Subscriptionem et usualis Sigilli impressione Ki is adtunk Datum K. Apati die 22 Juny 1731.

Tekintetes Nemes Szabolcs Vármegye Szólga Birája Eördögh György
manu propria
[vörös viaszba nyomott gyűrűspecset]
Littera B.⁷¹

[Az irat külzetén: Fasciculo. 32. Actor Numero. 272. 1731 K30 Criminal. adadnexus.]

⁶⁸ Lap széli, utólagos megjegyzés.

⁶⁹ Petneháza, Szabolcs vármegye.

⁷⁰ Lap széli, utólagos megjegyzés.

⁷¹ B jelzésű melléklet.

3. Perfelvétel

Cserna Jánosné Kertész Borbála és Máté Andrásné Lévai Ilona ügyében

Kisvárdá, 1731. október 4.

MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 32. No. 272.

Anno Domini 1731. Die 4. Mensis 8bris Sub Sede Revisoria Causarum Criminalium Inclyti Comitatus de Zabolcs, in oppido Kis Varda Celebrata.

Levata Causa

Egregii Andrea Csoma praelibati Inclyti Comitatus de Zabolcs Fiscalis et Actoris.

Contra et Adversus

Barbaram Kertész Providi Joannis Cserna Conthoralem, tanquam Strigam.

Qui quidem Fiscalis pro se et per se comparando Privilegiata Fiscali facultate et in similibus procedendi methodo innixus Actionem Criminaliter proponeret: qualiter nimirum eadem Malefactorum postpositis Dei hominumque Timore, Legumque Patriarum Severitate a longa annorum serie in aeternam animi sui perniciem, a Deo omnium Creatore avellendo, uti procul duvio credibile esset, demonibus, eorundemque Complicibus associando, juramento mediante iisdem Conjungere, multifarias Artes demonicas exercere, alios in membris corrumpere, alios in forma equi raptare, et quaeque enormia patrare (prout productae Litterae Inquisitionales litteris A. et B. Signatae testatum redderent) neququam reformidasset, ob hoc cuperet, eundem Strigam Sensu Articuli 60. Praxis Criminalis,⁷² praeuiva, quo ad revelendos Complices eidem adjudicanda Tortura, ultimo Supplicio affici, ignis videlicet voragine in sui demeritum, aliorumque Similium Personarum horribile in exemplum concremari: Caet. X. Y.

Deliberatum est:

Personaliter adstantis Strigae nefarii actus in perniciem hominum quamplurimis Vicibus conversi ex productis Testium in figura juris authenticatis fassionibus in lucem prodirent, *imo Testes etiam ad Caput ejusdem jurassent.*⁷³ Ex eo eandem I: in terricullamentum aliorum similes daemonicas artes exercere non reformidantium ad exigentiam praeductarum positivarum Regni Legum *praeuia subeunda Tortura*⁷⁴ ignis voragine concremandam decerni.

/Perfelveétel Cserna János felesége Kertész Barbara boszorkány ellen. Mivel az említett gonosztevő nemcsak az elmúlt időszakban, hanem már régóta megszabadult az embertől és az Istentől való félelemtől, ördögi mesterséget űzve másokat végtagjaiban megrontott, elragadott és lóvá tett, és egyéb gonoszságokat követett el (ezeket alátámasztja az A és B jelzésű vallatási jegyzőkönyv). Ezért a Praxis Criminalis 60. cikkelyének értelmében büntető kivallatás alá kell vetni, végül megérdemelten máglyahalálra íteltetni. A személyesen jelen

⁷² A Praxis Criminalis 60. cikkelye a mágiáról szól.

⁷³ Utólagos betoldás.

⁷⁴ Utólagos betoldás.

lévő vádlott istentelen boszorkányságát a tanúk hitelesített vallomásaikban részletezték. Sőt a tanúk a fejére tett testi eskütételt követően tettek vallomást. Eszerint a vádlott nem rettent vissza attól sem, hogy ördögi mesterséget űzzön, ezért a királyság törvényeinek értelmében a tűzhalál előtt tortúrára kell ítélni./

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL SzSzBVmL Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára, Nyíregyháza
- IV. A. 1. b. Megyei Törvényhatóságok, Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok (Acta politica)
- *
- KIS-HALAS
2016 KIS-HALAS Judit: *Fejér Annók. Egy 18. századi boszorkányazonosító pályafutása*, In: *Minden dolgok folytatása. Tanulmányok Deáky Zita 60. születésnapjára*, szerk. SMID Bernadett, Budapest, ELTE BTK, Néprajzi Intézet, 2016, 5–23.
- KLANICZAY
1998 KLANICZAY Gábor: *A boszorkányszombat ördögi látomása a vádaskodók vallomásaiban*, In: *Eksztázis, álom, látomás. Vallásantropológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*, szerk. PÓCS Éva, Budapest, Balassi Kiadó, 1998. (Tanulmányok a transzcendensről, 1.) 284–306.
- KOCSIS
2023 KOCSIS Annamária: *A boszorkányság ismeretlen forrásai Szabolcs vármegye levéltárában I.*, In: *Lymbus – Magyarorságtudományi Forrásközlemények*, 21. (2023) 261–296.
- KULCSÁR
1961 KULCSÁR Zsuzsanna: *Inkvizíció és boszorkányperek*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1961.
- PÓCS
1980 PÓCS Éva: *Lidérc*, In: *Magyar Néprajzi Lexikon*, III, szerk. ORTUTAY Gyula, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 452–454.
- PÓCS
1995 PÓCS Éva: *Maleficium-narratívok – konfliktusok – boszorkánytípusok. (Sopron vármegye, 1529–1768.)* In: *Népi kultúra*

ra – népi társadalom, *A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve*. XVIII, szerk. SZILÁGYI Miklós, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995, 9–66.

PÓCS
2001

PÓCS Éva: *Démoni megszállottság és ördögűzés*, In: *Demonológia és boszorkányság Európában. Vallásnéptudományi fogalmak tudományközi megközelítésben*, szerk. PÓCS Éva, Budapest–Pécs, L'Harmattan – PTE Néprajzi Tanszék, 2001. (*Studia Ethnologica Hungarica*, 1.) 137–198.

TÓTH G.
2020

TÓTH G. Péter: *Boszorkánypanik és babonatéboly*, Budapest, Balassi Kiadó, 2020.

VARGA
2015a

VARGA Mónika: „Ezen szódnak ura légy!” *Megszólalásokról boszorkányperekben*, In: *A nyelv dimenziói. Tanulmánykötet Jubász Dezső tiszteletére*, szerk. BÁRTH M. János – BODÓ Csanád – KOCSIS Zsuzsanna, Budapest, ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, 2015, 143–154.

VARGA
2015b

VARGA Mónika: *A határozói igenév és az igei állítmány viszonyáról boszorkányperekben*, In: *Magyar Nyelv*, 111. (2015) 1. sz. 54–67.

Levelek Erdődy György országbíró és az algyői reformátusok viszonyával kapcsolatban (1735–1744)*

Erdődy György (1680–1759) tekintélyes főnemesnek számított a 18. század első felében: 1720 és 1748 között kamaraelnök, 1730 és 1748 között koronaőr, 1748 és 1759 között országbíró volt.¹ Az 1740-es években a legjelentősebb birtokai, amelyek a család régi jószágai közül kerültek ki, a Vág mentén koncentráálódtak, de 1733-ban Csongrád vármegyében is terjeszkedett, mert a kamarai harmincadhivataltól megszerezte a mindszent-algyői uradalmat, valamint Dóc, Sövényháza, Fárk, Pusztaszer, Sörkéd és Tömörkény pusztákat.²

Erdődy György bátyja, Erdődy László Ádám nyitrai, fiatalabbik testvére, Gábor Antal pedig egri püspök volt. Érthető tehát, hogy elkötelezett híve volt a katolikus egyháznak, a protestánsok visszaszorítását alapvető feladatának tekintette.³ A testvérek valláspolitikai felfogását leginkább Gábor Antal cselekedeteiből ismeri a kutatás. Erdődy Gábor Antalt 1715-ben szentelték föl egri püspöknek. 1721-ben a pozsonyi országgyűlés alkalmából névtelenül adott ki egy röpiratot a protestánsok ellen. Ebben az állt, hogy az országból el kell üldözni a protestánsokat, akiket erőszakkal is át lehet téríteni, és akár meg is lehet ölni őket. III. Károly a bécsi porosz nagykövet nyomására Erdődy röpiratát betiltotta, viszont egri püspökként gyakorolta a röpiratában leírtakat: erőszakosan lépett fel a reformátusok ellen, például Sarudon katonákat vetett be a kálvinista jobbágyok ellen, és egyházmegyéjében folyamatos nyomás alatt tartotta a reformátusokat. 1734-ben büntetéssel fenyegette meg azokat a protestáns földesurakat, akik nem kötelezték a jobbágyaikat a katolikus ünnepek megtartására. Azokon a településeken, ahol nem volt katolikus közösség, ott is megpróbálta adminisztráció segítségével akadályozni a református gyülekezetek működését, például 1738-ban a helytartótanácsnál járt közben, hogy megakadályozza a karcagi református templom átépítését.⁴

Erdődy György életét szintén meghatározta vallási meggyőződése, amelyet jezsuita neveltetése alapozott meg. Birtokain rendszeresen fellépett a protestánsok ellen, például 1723-ban Galgócon azért verette meg az evangélikus lakosokat, mert azok nem voltak hajlandók rekatolizálni. Tudatosan támogatta katolikus szimbólumok emelése-

* A tanulmány megírását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-145896 számú témapályázata támogatta. Köszönöm Stephan Erdődynek, hogy lehetővé tette a Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött családi levéltárban való kutatást.

¹ FALLENBÜCHL, 1988, 123.

² ZSILINSZKY, 1898, 133; KRUSZLICZ, 1987, 95; BUBRYÁK, 2013, 20.

³ BUBRYÁK, 2013, 22, 28.

⁴ SUGÁR, 1984, 396; BAHLCKE, 2013, 226–227; MÉSZÁROS, 2018, 92–99; MIHALIK, 2021, 23–24.

sét: szobrokat, oltárokat készíttetett protestáns településeken. Ahol tehetette, katolikus templomot is építtetett.⁵

Amikor 1733-ban megszerezte Algyőt, a Dél-Alföldön egy kálvinista falu földbirtokosa lett, melyről az 1718. november 14-én Althann Mihály Frigyes váci püspök által vezetett egyházlátogatás megállapította, hogy a település lakossága teljes egészében református, és a kőből épült templom is a kálvinistáké.⁶ A szakirodalom is tudott arról, hogy Algyőt protestánsok lakták. E munkák egybehangzóan állítják, hogy a 17. században református anyagyeházközség működött a faluban, katolikus jelenlétnek nem volt nyoma, viszont Erdődy színre lépésével katolikus jobbágyok is letelepedtek. 1745-től kezdve egyre nagyobb nyomást gyakoroltak a reformátusokra. Előbb Berhidai János prédikátort, majd Nyíregyházi Bálint tanítót üldözték el a faluból. Ezzel párhuzamosan 1749-től kezdve egyre több kálvinista család menekült el, 1751-ben az utolsó 36 protestáns família is elhagyta a települést, amikor is Nyíregyházi Bálint vezetésével zsoldárokat énekelve Hódmezővásárhelyre költöztek át. A szakirodalom szerint Bezúr Ferenc Erdődy György tisztartója volt az, aki a reformátusok erőszakos elűldözését levezényelte, és ő volt az is, aki a templomot visszaszerezte a katolikus egyház számára.⁷

Mindegyik szakmunka Szőnyi Benjámín hódmezővásárhelyi prédikátor egyháztörténeti kézírata, valamint az elmenekült algyői jobbágyok panaszlevelei alapján rekonstruálta az eseményeket.⁸ Szőnyi szemtanúja volt a történeteknek, ezért feljegyzéseit hiteles forrásnak tekinthetjük. A panaszlevelek is sokat elárulnak az elűldözésről, de mind Szőnyi, mind a panaszlevelek református szempontból mutatják be a történéseket, viszont kevés információt nyújtanak arról, hogy Erdődy és Bezúr hogyan és miért üldözték el a reformátusokat. Ha alaposabban megnézzük Algyő,⁹ a mindszent-algyői uradalom,¹⁰ az egyháztörténet,¹¹ valamint a szomszédos települések (Mindszent,¹² Szeged,¹³ Hódmezővásárhely)¹⁴ és Csongrád vármegye¹⁵ történetével foglalkozó műveket, akkor gyorsan kiderül, hogy a kutatók nem ismerték a mindszent-algyői uradalom levéltárát, holott abban megtalálható a másik oldal vélemé-

⁵ BUBRYÁK, 2013, 28.

⁶ HOLL, 2004, 13, 40.

⁷ ZSILINSZKY, 1898, 102; REIZNER, 1900, 34; SZEREMLEI, 1927, 149–151; KRUSZLICZ, 1987, 97–98; TAKÁCS, 1987, 267.

⁸ Szőnyi Benjámín egyháztörténeti feljegyzéseit a hódmezővásárhelyi református egyház protokollumába vezette be, amelyről Szírbik Miklós a 19. század elején készített másolatokat. Az algyői jobbágyok panaszleveleit Hódmezővásárhely városi levéltárában, a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában, valamint Csongrád vármegye levéltárában őrzik. Ezeket a forrásokat idézik a 7. lábjegyzetben felsorolt művek. HREGy A/3/1/2 SZŐNYI Benjámín: *De Ecclesia Helveticae Confessionis HódMezővásárhelyiensis, quae in compendio exhibent, praesertim fata eius, a reformatione in haec usque tempora*, In: Jegyzőkönyv 1757–1795 (1831). SZIRBIK, 1979, 45; TIRÉL I.1.c.1. 9/1749. FÜREDI Mihály: *Az algyői vallássérelmek, 1749*. MNL CsCsML HL IV.1001.b. 6. doboz 5. csomag no. 27. *Az Algyőről elköltözött lakosok kérelme Erdődy Györgyhez, év nélkül*. MNL CsCsML SzL IV.A.1.a.6. 1754. március 11.

⁹ FOLLAJTÁR, 1938, 32; KRUSZLICZ, 1987.

¹⁰ REIZNER, 1895, 321–338.

¹¹ CHOBOT, 1915, 393; SZARKA, 1940, 11–12; BARACZKA, 1980, 47; VARGA, 1997, 20.

¹² KELLER, 1985, 56, 149–153, 180; KRUSZLICZ, 1996, 91–138.

¹³ REIZNER, 1900, 34; KOVÁTS, 1985, 139; SZAKÁLY, 1985, 63; VASS, 1985, 595.

¹⁴ SZEREMLEI, 1927, 149–151; ÍMRE, 1984, 610, 640; KRUSZLICZ, 1984, 351.

¹⁵ ZSILINSZKY, 1898, 102.

nyét tükröző iratanyag is. Ezeknek a forrásoknak a mellőzése nemcsak egyháztörténeti szempontból jelent komoly problémát, hanem a Dél-Alföld gazdaság-, társadalom-, néprajz- és politikatörténete szempontjából is.

Az uradalom forrásait azért nem ismerte a történetírás, mert csak 1991 óta kutathatók, és Bécsben a Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzik azokat. Az Erdődy család levéltára nem maradt egyben, hanem több közgyűjteménybe kerültek annak egyes részei. Pannonhalmán az egykori monyorókereki (Trianon után vépi) családi levéltár iratait őrzik. Az Országos Levéltárban a vörösvári és gyepűfüzesi családi levéltárak maradványai vannak, míg Bécsben és Pozsonyban találhatóak az egykor Galgócon őrzött családi levéltár anyagai. Mivel Erdődy György birtokközpontja Galgócon volt, ezért a mindszent-algyői uradalom iratait a galgóczi anyagban kell keresnünk.¹⁶ A segédletek átnézése után kiderült, hogy az uradalom iratai Bécsben vannak, és Erdődy György leveleit is ugyanott őrzik, a Pozsonyban található anyagban viszont nincs a Dél-Alföldre vonatkozó irategyűttes.¹⁷ Az utóbbi években megnőtt az érdeklődés a Haus-, Hof- und Staatsarchivban található Erdődy-levéltár iránt, mert Magyarország történetével kapcsolatban igen értékes okleveleket tartalmaz.¹⁸ Algyő – és általában a Dél-Alföld – viszont eddig nem került a kutatás középpontjába. Valószínűleg azért, mert ennek a régióknak a Károlyi és a Harruckern családok voltak a meghatározó földbirtokosai a 18. században, az Erdődyek itteni szerepvállalása kevésbé tűnt fajsúlyosnak.

Néhány évvel ezelőtt egy újabb adat látott arról napvilágot, hogy Erdődy György Csongrád vármegyében másutt is befolyással bírt vallási ügyekben. 1753-ban Csanyteleken Földesi György engedély nélkül református gyülekezet alapításába kezdett.¹⁹ Az esetről a helytartótanács egy összefoglaló jelentést készített, amelyet Erdődy írt alá.²⁰ Mivel Csanytelek közvetlenül szomszédos volt az Erdődy tulajdonában lévő Tömörkénnyel, ezért egész biztos, hogy Erdődy mind földbirtokosként, mind hivatalnokként felfigyelt a történetekre, és elképzelhető az is, hogy szerepe volt abban, hogy Mária Terézia 1754-ben egy olyan rendeletet adott ki, amelyben kötelezte a protestáns prédikátorokat, hogy mielőtt elfoglalják szolgálati helyeiket, azelőtt egyeztessenek a település kegyurával.²¹

1751. december 14-én Erdődy György Károlyi Ferencnek írt levelében részletesen ki is fejtette álláspontját vallási nézeteiről, ugyanis abban hosszasan taglalta a szentkultusz és Szűz Mária tiszteletének jelentőségét. Érvelése szerint annak „elhagyatásával”²² az országra csak a szerencsétlenség várna. Annak ellenére, hogy ebben nem említette az algyői reformátusokat, nagyon valószínű, hogy azért emelte ki a szentkultusz és Szűz Mária tiszteletének jelentőségét, mert a reformátusok azt bálványimádásnak tar-

¹⁶ THALY, 1870, 581–604; BAKÁCS–DÁVID, 1968, 200–212; BUBRYÁK, 2013, 13.

¹⁷ NOVÁK, 2004, 40, 45; FAZEKAS, 2015, 524.

¹⁸ BENDA–KOLTAI, 2008, 429–460; CSERMELYI, 2023, 9–69.

¹⁹ HEGYI, 2022, 85–104.

²⁰ MNL OL A 23 1754. no. 58. fol. 1r–v. Erdődy György helytartótanácsi elnök összefoglalója, Pozsony, 1754. február 4.

²¹ HEGYI, 2022, 99.

²² MNL OL P 398 no. 16016. Erdődy György levele Károlyi Ferenchez, Galgóc, 1751. december 14.

tották. Erdődy ezáltal Károlyi vallási toleranciáját bírálta, mert a gróf megengedte az Algyőről elmenekült kálvinistáknak, hogy Hódmezővásárhelyen letelepedjenek.²³

A következőkben a Haus-, Hof- und Staatsarchivban található Erdődy-levéltárban őrzött mindszent-algyői uradalom iratai közül az 1735 és 1744 közötti időszakból az algyői protestánsokra vonatkozó forrásokat közöljük.²⁴ Az iratok többsége nemcsak egyháztörténeti szempontból érdekes, hanem a falu gazdálkodásával és hétköznapi életével kapcsolatos adatokat is tartalmaznak. A korszakhatárt a forrásadottság határozta meg, mert 1735-ből maradt fenn az első olyan dokumentum, ami vallási szempontból érdekes. Azért csak 1744-ig közöljük a református egyházzal foglalkozó leveleket, mert az 1735 és 1744 között keletkezett levelekből derül ki, hogyan készítette elő Erdődy és Bezúr az algyői reformátusok elüldözését. Az 1745 utáni iratanyagban viszont nem maradt fenn olyan dokumentum, ami új információval szolgálna, ellenben itt is maradt egy példány az elüldözött algyői jobbágyság panaszleveleiből.²⁵ Ennek különböző változatait viszont jól ismeri a korábban idézett szakirodalom. Sajnos Erdődy György levelezésében nem maradt fenn olyan forrás, ami az algyői reformátusokkal összefüggésbe hozható lenne, ezért ebből az iratcsoportból nem közlünk semmilyen levelet.²⁶ Az uradalmi levéltárban sincsenek olyan levelek, amelyeket Erdődy az algyői kálvinistákról írt volna, hanem csak olyanok, amelyeket a tiszttartója, Bezúr küldött urának. Bezúr soraiból viszont kiderül, hogy Erdődy reagált az eseményekre és utasításokat adott a protestánsokkal kapcsolatban.

Bezúr Ferencet 1741. október 9-én kelt levelében nevezte ki Erdődy György a mindszent-algyői uradalom tiszttartójává.²⁷ Jelenleg nem ismerjük Bezúr teljes életrajzát. Csak annyit tudunk, hogy öccse, István esztergomi plébánosként, majd a pozsonyi társaskáptalan kanonokjaként működött, tehát a Bezúr család elkötelezett volt a katolikus egyház iránt.²⁸ Bezúr karrierje 1753-ban kettétört, mert ekkor Mindszent leégett, s a tűz keletkezésével őt vádolták meg, és emiatt börtönbe került.²⁹

Az algyői reformátusok és Erdődy György viszonyát az 1735-ben készült úrbéri szerződés valójában nem szabályozta (1. levél), mégis fontosnak tartottuk közölni, mert ez volt a jogalapja annak, hogy a falu lakói Erdődyhoz fordultak nemcsak gazdasági, hanem egyházi ügyekben is.³⁰ A török hódoltság és a Rákóczi-szabadságharc után az 1715. évi XXX. és XXXI. törvénycikk, valamint az I. és II. Carolina Resolutio szabá-

²³ SZEREMLEI, 1907, 292–294.

²⁴ HHStA FA Erdődy Karton 30-32. Lad. 35. Fasc. 1–13. Mindszent (Csongrád megye) 1478–1820.

²⁵ HHStA FA Erdődy Karton 30. Lad. 35. Fasc. 3. no. 28. Bezúr Ferenc levele Erdődy Györgynek, Mindszent, 1752. március 16.

²⁶ HHStA FA Erdődy Karton 117. Lad. oS II. Fasc. 3, 6–8. Erdődy Györgyhez és feleségéhez intézett levelek 1712–1751. Oklevél- és iratmásolatok. Karton 119. Lad. oS IV. Fasc. 3, 5–7. Erdődy Györgyhez kapcsolódó iratok 1704–1754. Családi iratok 1642–1755. Elenchusok, iratmásolatok 18. század.

²⁷ HHStA FA Erdődy Karton 31. Lad. 35. fasc. 4. no. 7. Erdődy György levele Barcza Jánosnak, Pozsony, 1741. október 9.

²⁸ HHStA FA Erdődy Karton 30. Lad. 35. fasc. 3. no. 28. Bezúr Ferenc levele Erdődy Györgynek, Algyő, 1743. május 7. NÉMETHY, 1894, 498.

²⁹ ZSILINSZKY, 1898, 88–89.

³⁰ A szerződést az 1740-ben keltezett kérvényhez mellékeltek (2. levél).

lyozta a protestánsok vallásgyakorlását. Ezek a törvények nem tértek ki az egyes települések vallásgyakorlására, csak utaltak az 1681-es soproni országgyűlés által kijelölt artikuláris helyekre. A 18. század első felében érvényes jogszabályok szerint szabad vallásgyakorlata csak azokban a városokban volt a protestánsoknak, amelyeket a soproni országgyűlés elismert. Az Alföldön viszont 1681-ben az országgyűlésnek nem volt teljes joghatósága, ezért 1720 és 1722 között egy országos felmérést végeztek a vallásgyakorlással kapcsolatban, de végül a Pesti Vallásügyi Vegyesbizottság javaslatai nem emelkedtek törvényerőre. Ennek következtében a kegyurak dönthettek birtokaik vallásgyakorlásáról.³¹ Az Algyővel szomszédos Hódmezővásárhelyen Károlyi Sándor kiállított egy hitlevelet a reformátusok számára, így azok szabadon gyakorolhatták vallásukat.³²

1735-ben Algyőn Erdődy ezt nem foglalta bele az úrbéri szerződésbe, ezért az algyőieknek nem volt jogalapja hitük gyakorlására. Ez magyarázza meg, hogy miért kérték 1740-ben az algyői reformátusok Erdődytől azt, hogy járjon közbe érdekükben a váci püspöknél, hiszen nem volt nyilvános vallásgyakorlási joguk (2. és 3. levél). A 2. levél szövege szerint a püspök nem reagált az algyőiek korábbi megkeresésére, ezért arra kérték Erdődyt, képviselje érdekeiket Vácott. Az algyőiek templomuk romos állapota miatt fordultak a váci püspökhöz, de mivel a falu kegyura Erdődy volt, ő dönthetett a templom sorsáról. A váci püspök építési engedélye azért kellett, mert protestáns templom építéséhez vagy felújításához a katolikus egyház hozzájárulására is szükség volt.³³

1742-ben Bezúr Ferenc Bécsben járt, ahol szeretett volna személyesen találkozni Erdődyvel. Erre nem került sor, viszont levelében beszámolt arról, mit látott a fővárosban (4. levél). Röviden kitér arra is, hogy Bécsben evangélikus és református követek tartózkodtak, akik vallási sérelmeikre kerestek orvosságot Erdődynél. Sajnos a levélből nem derül ki, hogy kik és milyen problémák miatt fordultak az országbíróhoz. Az viszont megállapítható, hogy Bezúr nem volt meglegedve az algyői reformátusokkal. Szintén 1742-ben keltezett levelében azt írta, hogy nagyon sok gondja volt a kálvinistákkal, akik nem voltak hajlandók egy uradalmi épület felhúzásában közreműködni (5. levél).

III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt jelentős létszámban foglaltak el protestáns templomokat, térítettek át szép szóval vagy erőszakkal falvakat katolikus hitre, és az is előfordult, hogy a hitéhez ragaszkodó lakosságot fegyveresekkel üldözték el lakóhelyéről.³⁴ Bezúr Ferenc egy ilyen erőszakos elűldözésről számol be Erdődynek 1743-ban (6. levél): Tolna vármegyéből evangélikus jobbágyok menekültek Algyőre, akik letelepedési engedélyt és szabad vallásgyakorlást is kértek. Szerettek volna egy imaházat is felépíteni, ezért ahhoz telket kértek a földesúrtól. A lutheránus jobbágyokkal együtt a faluba érkezett a lelkészük is. Egyelőre nem tudjuk megállapítani, melyik Tolna megyei faluból üldözték el ezeket az evangélikusokat, mindenesetre ez idő tájt a református egyházon kívül egy másik protestáns felekezet is megpróbált letelepedni Algyőn. Erdődy nagyon

³¹ LADÁNYI, 1997, 55–56; BARÁTH, 2016, 13–14.

³² HREGy A/5/1 no. 3. Gt. Károlyi Sándor megerősíti a reformátusok szabad vallásgyakorlását Hódmezővásárhelyen, Csongrád, 1722. december 26.

³³ BUCSAY, 1985, 145, 148.

³⁴ DIENES, 2017, 348–359.

gyorsan reagált erre a kérvényre: megparancsolta Bezúrnak, hogy kergesse el az evangélikusokat a faluból, amit Bezúr meg is tett (7. levél).

Igen valószínű, hogy az evangélikusok algyői felbukkanása hozzájárult ahhoz, hogy Erdődy elkezdte sürgetni a falu felekezetváltásának a kérdését, mert egy hónappal a lutheránusok elkergetése után 1743. december 14-én Bezúr azt írta, hogy sikerült Kiskunmajsáról katolikus jobbágyokat átköltöztetnie Algyőre, és ezzel elindította a falu rekatolizálását (8. levél). Nincs egyértelmű forrásunk arról, hogy Erdődy célja a település áttérítése lett volna, de Bezúr egy másik levelében (10. levél) utal arra, hogy már hét éve próbálkozott katolikus jobbágyok letelepítésével. Tehát ezek szerint a földesúr részéről évek óta fennállt az az igény, hogy Algyő katolikussá váljon.

A reformátusok elleni durvább fellépés ürügyét egy temetési vita adta meg (9. levél). A 18. században a katolikus egyház igyekezett a nyilvános tereket is szimbolikusan elfoglalni: feszületeket, Mária-szobrokat állítottak fel protestáns tereken. Tipikus ilyen térfoglalásnak számított a temetők virtuális kisajátítása. A Nógrád megyei Szügyön a 18. század közepén a katolikus pap úgy próbálta meg az evangélikus temetőt megszerelni, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a temetési menet élén papi öltözetben szeretett volna a halotti sírhoz vonulni. Ezt a lutheránus atyafiak úgy értelmezték, hogy katolikus szertartású temetés fog az evangélikus sírkertben végbe menni, ezért azt megakadályozták. Így a falu továbbra is evangélikus térnek tartotta a temetőt.³⁵

Algyőn ehhez hasonló történt, mert a reformátusok megakadályozták, hogy egy katolikus gyermeket temessenek el a kálvinista temetőben. Nyilván azért tették ezt, mert attól tartottak, hogy ha katolikus szertartás szerint helyeznek valakit a sírba, akkor a temető egészére igényt fog tartani a katolikus egyház. Az eset okot szolgáltatott Némethy János mindszenti plébános számára, hogy kérdőre vonja az algyőieket. Embertelen cselekedetnek nevezte, hogy nem engedték a gyermeket elhantolni, majd ezután nemcsak a temetőre, hanem a templomra is bejelentette igényét, mondván, az még Szent István idejében épült, tehát eredendően katolikus.

A művészettörténeti kutatások igazat adnak Némethynek annyiban, hogy az algyői templomot középkori eredetűnek tartják. A feltételezések szerint a szegedi Dömötörtoronnyal mutat rokonságot.³⁶ A 18. században bevett gyakorlat volt az, hogy a protestáns templomok katolikus eredetét vizsgálták. Némethy kijelentésével Algyőn is elindult a református egyház visszaszorítása. 1744. július 23-án Csongrád vármegye közgyűlésén részletesen megvizsgálták a temető eredetét, amelynek során arra jutottak, hogy a temető eredetileg katolikus volt.³⁷ Althann Mihály Károly váci püspök 1745. május 20-án egy egyházlátogatás során megállapította, hogy az algyői templomot a reformátusok használják, holott az katolikusnak épült.³⁸

³⁵ MUNTAGNÉ TABAJDI, 2021, 387–413.

³⁶ Cs. SEBESTYÉN, 1929, 137; BAGHYNÉ MAKRA, 2007, 27–28.

³⁷ MNL CsCsML SzL IV.A.1.a.5. 1744. július 23., p. 682–690.

³⁸ HOLL, 2004, 15, 269.

Bezúr Ferenc a mindszeinti plébános fellépése után egyre aktívabban folytatta a katolikusok betelepítését, valamint a reformátusok megfélemlítését (10. és 11. levél). Tudjuk, hogy ez végül odáig fajult, hogy az összes kálvinista elmenekült Algyőről.

Nincs most arra lehetőségünk, hogy az 1745 utáni eseményeket részletesen nyomon kövessük, de a feszültséget jól mutatja Bezúr 1750. szeptember 27-én kelt levele, amelyet Károlyi Ferencnek írt. A szöveg fenyegető hangnemű. Mivel Bezúr csak egy tisztartó volt, nagyon valószínű, hogy Erdődy támogatásával született meg a levél, amelyben tudatta Károlyival, hogy eddig türelmes volt az algyői református jobbágyokkal, de ez „csakhamar változni fog”. Egész biztos, hogy ezt a fenyegetést a szomszédos Hódmezővásárhely nagy hatalmú urával szemben csak azért engedhette meg magának, mert Erdődy mögötte állt. Bezúr közölte Károlyival, hogy arra kötelezte az algyői reformátusokat, hogy az addig a kálvinisták által használt templomot újítsák fel. A felújítást követően viszont azt katolikusként fogják újraszentelni.³⁹

A forrásközlés módjáról

Forrásközlésünkben a következő átírási szabályokat alkalmaztuk.⁴⁰ A szókezdő nagybetűk írásmódjakor a mai magyar helyesírási szabályokat alkalmaztuk. A mássalhangzókat betűhíven írtuk át, még akkor is, ha az ellenkezett a mai helyesírás szabályaival (*ekklézsia, olyan, ehez, halgató* stb.). A *tz* és a *ts* betűket nem írtuk át *c* és *cs* betűkké. Ahol a hangértéke megköveteli, ott az *s* betűt *zs*-vé (*ekklésia – ekklézsia*), az *i* betűt *j*-vé (*ifjú – ifjú*), a *dj* betűket *gy*-vé (*edj – egy*) írtuk át. A magánhangzók hosszúságának vagy rövidegének megadásánál mindig a mai helyesírás szerint tettük ki az ékezeteket. A magyar szavak egybe- és különírásakor a mai helyesírás szabályait alkalmaztuk. A szövegek központozásában a mai mondat szerkesztési elveket vettük figyelembe, vagyis a mondatrészeket elválasztó vesszőket, pontosvesszőket kitéttük, függetlenül attól, hogy az eredeti szövegben megtalálható volt-e vagy sem. A többtagú hely- és személyneveket a mai helyesírás szabályai szerint egybeírtuk, de az eredeti nagy kezdőbetűket meghagytuk (például: *HódMezőVásárhely*). A latin főneveket a latin nyelv szabályai szerint ékezetek nélkül írtuk át, de a latin tövű, viszont magyarul ragozott igék toldalékait kitéttük az ékezeteket.

A szöveg értelmezését zavaró rövidítéseket feloldottuk. A Lymbus szerkesztési elveinek megfelelően a feloldást nem jelöltük zárójelekkel. A latin nyelvű szavaknál az *u*, *v*, *i*, *j* betűket a kiejtésnek megfelelően írtuk át. A nyilvánvaló elírásokat [?], a szöveg hiányokat [...] jelzi. A kihúzásokra és egyéb szövegbeli módosításokra lábjegyzetben hívtunk ki. Az utólagos megjegyzéseket, betoldásokat dőlt betűvel szedtük. A korabeli nyelvhasználatban sok szakkifejezést latin tövű, de magyar raggal ellátott főnevekkel fejeztek ki, ezért azok első említésekor magyarázó lábjegyzetben megadjuk jelentésüket.

³⁹ MNL OL P 398 no. 7531. Bezúr Ferenc levele Károlyi Ferencnek, Pest, 1750. szeptember 27.

⁴⁰ A kora újkori magyar nyelvű szövegek forráskiadási elveiről lásd BAK, 2000; ERZSI, 2001.

Forrásközlés

1.

Erdődy György szerződése az algyői jobbággyokkal

Pest, 1735. január 31.

HHStA FA Erdődy Karton 31. Lad. 35. fasc. 4. no. 3.

Mi monyorókereki⁴¹ és monoszlói⁴² gróff Erdődy György tekintvén algyői⁴³ jobbággyinknak alázas instantiájokat,⁴⁴ az ő megmaradásokra kívánnyuk alá írt mód szerint őket megtartani. Primo censul⁴⁵ tartoznak minékünk százhusz rhénes forintokkal. Mészárszékért és csapszékért huszonnégygel, egy száraz malomtúl három forintokkal. Köteleztettnek azonkívül falu határárúl szokott kilentzednek és pusztáinkrúl szokott nyolctzadnak praestatiójára.⁴⁶ Szükségünkre való nád kaszálásra és kilenczednek s nyolctzadnak oda, az hová illik, hordására. Sövényházi⁴⁷ és serkédi⁴⁸ pusztáinkon ha Isten fűnek termésit adja, számunkra öttven boglya széna csinálására, s annak öszvehordására, kiknek is tisztünk kinek-kinek szükségéhez képest a mi tulajdon oeconomiank⁴⁹ rövidsége nélkül fog fűvet assignálni,⁵⁰ s ha mindezekon kívül valamely fű maradna, szokott váltóra inkább nékik, mintsem idegeneknek fogja tisztünk adni. Mivel pedig hozzájuk való gratiankbúl⁵¹ pusztáinkon marhájuknak passuatiót⁵² engedttünk, in recognitionem juris dominalis⁵³ tartoznak tovább is huszonnégy forintokat szokás szerint letenni. Ezen végzés pedig, mellyre jobbággyaink is magok indulattyokból réaléptek, három esztendeig fog tartani.

Költ Pesten 31. Januarii 1735.

Gróff Erdődy György locus sigilli⁵⁴

⁴¹ Monyorókerék, Vas vármegye (ma: Eberau, A).

⁴² Monoszló, Varasd vármegye (ma: Moslavinograd, HR).

⁴³ Algyó, Csongrád-Csanád vármegye (H).

⁴⁴ Instantia (latin): kérés, kérvény.

⁴⁵ Primo (latin): Először is. Censul (latin): földbér, egy összegben fizetett jobbággyi járadék.

⁴⁶ Praestatio (latin): adózás, kötelezvény, vállalás.

⁴⁷ Sövényháza, Csongrád-Csanád vármegye (ma: Ópusztaszer, H).

⁴⁸ Serkéd pusztá, Csongrád-Csanád vármegye (H).

⁴⁹ Oeconomia (latin): gazdaság.

⁵⁰ Assignál (latinból): rábíz, juttat.

⁵¹ Gratia (latin): kegyelem.

⁵² Passuatio (latin): legeltetés.

⁵³ In recognitionem juris dominalis (latin): a földesúri jog elismeréseként.

⁵⁴ Locus sigilli (latin): pecsét helye.

2.

Algyői jobbágyok kérvénye Erdődy Györgyhöz

Algyő, 1740. május 1.

HHStA FA Erdődy Karton 31. Lad. 35. fasc. 4. no. 3.

Méltóságos Kegyelmes Urunk!

Még 1735-dik esztendőben Pesten excellentiád kegyelmes színe eleiben terjesztettük vala olly alázatos instantiánkat, hogy méltóztassék excellentiád nekünk is – mint más méltóságos földesurak – az allföldi jobbágyinak contractusul⁵⁵ kiadni esztendők által, mivel kellessék tartoznunk, mellyet is excellentiád szokott kegyelmessége szerint megnyertünk vala, mellynek kegyelmes tenorát⁵⁶ imé in paribus⁵⁷ excellentiád méltóztatik látni. Ismét 1737-dikben méltóztatott volt excellentiád aztat is kegyelmesen resolválni,⁵⁸ hogy ezen contractusban említett fű- és nádvágás, ami a méltóságos uraság szükségétül meg talál maradni Sövényházon és Serkédén (amely igen szűkön szokott lenni) ne légyen másoké, hanem szegény lakosinké, mellyért is az uraság adaját huszonkilentz forintokkal augeáltuk⁵⁹ olly conditióval, hogy légyen dispositiönk⁶⁰ alatt, ami kevéske marad, amely váltóra osztva az uraságnak annyira nem importálna.⁶¹ Mindezeket három esztendő elfolyásáig méltóztatott volt excellentiád kegyelmessen megengedni. Már Isten kegyelméből az három esztendő elfolytanak, mellyre nézve személy szerint kívántunk volna excellentiádnak üdvözlést tenni, de mostani praecusiókra⁶² nézve igyekezetünkűl távol esvén, ez alázatos instantiánkkal folyamodunk azon excellentiád kegyelmességéhez esedezvén, hogy méltóztassék sok nyomorúságainkat, s kárvallásainkat atyai kegyes szívére venni, mellyeket az elmúlt törökre való hadakozáskor szenvedtünk, kiket egyb az Űristennél előszámálni nem tudna. Csak az elmúlt ősszel itt közel lévén a campamentum,⁶³ szénácskánkat, szalmácskánkat mind eltékozolta, mellyért a szegénység marhája, a tél rettenetessége és a sok forspontozás⁶⁴ miat úgy elveszett, hogy hat esztendő múlva is helyre nem állíthattya. A die 25 Octobris nagyságod ad 28-m Januarii subsistált⁶⁵ nálunk huszonhét colonna,⁶⁶ kik közül két-háromszázból álló

⁵⁵ Contractus (latin): szerződés.

⁵⁶ Tenor (latin): tartalom.

⁵⁷ In paribus (latin): másolatban.

⁵⁸ Resolvál (latinból): határoz, rendel.

⁵⁹ Augeál (latinból): növel, szaporít.

⁶⁰ Dispositio (latin): rendelkezés.

⁶¹ Importál (latinból): jövedelmez.

⁶² Praeclusio (latin): kizárás valamilyen jogi élvezetből.

⁶³ Campamentum (latin): tábor, táborozás.

⁶⁴ Forspont (németből): előfogat, katonai szállításokhoz használt ló.

⁶⁵ Subsistál (latinból): megáll, megállapodik, fenntartja magát.

⁶⁶ Colon (latin): katonai menetoszlop.

is négy-öt nap is elrostokolt rajtunk, a szekereinket tíz-tizenkét mílföldre is elhajtotta. A tekintetes nemes vármegye conscribáltatta⁶⁷ a kárainkat és költségünket. Ez campamentum és tránsénak⁶⁸ alkalmatosságával ezerhatszázkilenczvenegy forintra extendáltattnak,⁶⁹ s eleget a szegénység elől sem tudott mondani, ez pedig majd annál is keservesb, hogy szegény lakosinknak százhat köből búza alá való forgatott földök az ősszel vetettlen maradott, a sok hajtogatás miat most a tavasszal pedig mind ekkoráig is egy szemet sem vehetett, amely marhácskája megmaradt is, még eddig többire emelgetős, ami kevés vetnivalója a transennátúl maradt, azt is véle megetette. Vagyon két holnapja, hogy csak azzal tartya minden marháját, ha majd tovább vethetne is, magva már nem lé-szen. Az ősz vetéskéinket is a víz, amely keveset vethettünk, már sokat elborított, amint áradnak a vizek (amelly sok esztendőktől fogva illy formán nem volt) talán sem-mi vetésünk attúl sem marad. Ez illy ügyefogyott nyomorúságinkban kihez folyamod-junk nintsen, Isten után senkiben bizodalmunk, hanem excellentiád atyai kegyes szár-nyai alá futunk: méltóztassék ezen siralmas sorsunkat kegyes szívére venni, s az elmúlt esztendőkbéli árendákban kegyes consideratiót⁷⁰ tenni, mellyben magunkat megta-pasztalt excellentiád atyai kegyelmességébe ajánljuk.

Amely lakosink az halászó vizet százhusz forintokban árendállyák, már az két elmúlt esztendőkbén az árendáját sem vehették ki, mert az első esztendőben, amikor halászhat-tak volna, a csónokjaikat az helységeivel edjütt egész fél esztendeig elzárták, amikor vala-mi úton-módon kaptak is, a praclusiók miat árossa nem jütt, az egész télen pedig az ár-víz miat tellyességgel mind ekkoráig nem halászhatták, úgyhogy interesre⁷¹ kellett az árendát nékik fölkérní, mellyre nézve velünk együtt alázatossan esedeznek excellentiád azon atyai kegyelmességének, hogy méltóztassék szegényeket az árendában alleviálni.⁷²

Mindezeknél is amely szívünknek nagyobb keserűségére vagyon, már egy ízben méltóztatott excellentiád alázatos suplicationkból⁷³ érteni, hogy a templomunk annyira elromladozott, hogy már ha csak kicsiny esső es is, belé nem mehetünk. A zsindelit is már megkésztítettük, instáltunk méltóságos váczí püspök urunknak eöcellentiájánál, de még eddig is nem resolváltatott. Semmi újságot nem kívánnánk benne építeni, ha-nem a fala egy darabon minden órában kidűl. Netalán ollykor talál kidűlni, hogy ben-nünket ott nyom. Ha soká halad, a szarufái is elrohadnak. Meg annál tehetetlenebbek leszünk fölújításában, ha csak egy jó záporeső éri is, mindjárt ledűl. Mi haszna világi életünknek, ha Istenünket nem szolgálhattyuk, mellyre nézve megismert atyai kegyel-mességéhez excellentiádnak alázatossan folyamodunk, s kérjük a Christus hív szenyve-désiért, hogy méltóztassék ezen ügyefogyott dolgunkban kegyes atyánk lenni, s eöexce-

⁶⁷ Conscriptio (latin): összeírás.

⁶⁸ Transenna (latin): katonai átvonulás.

⁶⁹ Extendál (latinból): kiterjeszt, felemel.

⁷⁰ Consideratio (latin): vélemény, észrevétel.

⁷¹ Interes (latin): kamat, hitel.

⁷² Alleviál (latinból): enyhít, könnyít.

⁷³ Supplicatio (latin): kérelem, kérvény.

lentiájánál promoveálni,⁷⁴ hogy lelkünk nyugodalmaival szolgálhassunk Istenünknek, benne excellentiád kegyes hosszú életéért s méltóságos úri házának sok időig való rajtunk uralkodásáért tiszta szívűl származott imádságinkkal könyörögjünk, melyet most is szüntelen keresztyén szolgálai kötelességgel viszünk végben. Mindezekben magunkat atyai kegyelmességére hadtuk excellentiádnak, s atyai kegyelmes vigasztalását bizodalommal várjuk. Magunkat tovább is azon atyai megismert kegyelmességében ajánljuk, és hogy az Úristen excellentiád kegyelmes életit s rajtunk való uralkodását contentuma⁷⁵ szerint való boldog örökidőkre terjessze, méltóságos úri házával edjütt Istenünktől alázatosan óhajtyuk, és maradunk excellentiádnak alázatos, jó szót halló jobbágyi, allgyői szegény lakosok.
AllGyő die prima Mai 1740.

3.

Bezúr Ferenc levele Erdődy Györgynek

Csongrád, 1741. november 22.

HHStA FA Erdődy Karton 30. Lad. 35. fasc. 3. no. 28.

Csongrád,⁷⁶ 22-da Novembris 1741.

Nagyméltóságú Gróff Uram!
Nékem Érdemeim Fölött Nagy Jó Uram!

Excellentiádnak ajánlom mély alázatossággal való szolgálatomat. Azonnal is excellentiád nagy kegyességétől bocsánatot alázatosan várok az későbbben való begyövelelem-ről. Midőn mindenkoron az diatanak⁷⁷ vártam végit, kinek is jóléhet végefolyamottya előtt lesiettem, de rettenetes nagy kerületeket tennem voltam kintelen Pest vármegye miant, úgy mint nemes Nógrád vármegyén körösztül Hatvanra,⁷⁸ Jászberényre⁷⁹ s Szolnokra,⁸⁰ úgy is mindazon által éppen az nemes Csongrád vármegye gyűlésére Szentesre érkeztem, azhol az hajdúk dolgát elaboráltuk⁸¹ az egész vármegyére.⁸² Én sem maradtam szüzen, s köl concurálnom⁸³ vagy 35 forintokban a salario, quamvis nonpossit dici

⁷⁴ Promoveál (latinból): előterjeszt.

⁷⁵ Contentum (latin): megelégedettség.

⁷⁶ Csongrád, Csongrád-Csanád vármegye (H).

⁷⁷ Az 1741-ben Pozsonyban tartott országgyűlés. SZÍJÁRTÓ, 2005, 242.

⁷⁸ Hatvan, Heves vármegye (H).

⁷⁹ Jászberény, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye (H).

⁸⁰ Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye (H).

⁸¹ Elaborál (latinból): kidolgoz.

⁸² Utalás az 1741. évi LXIII. törvénycikkre, amely a nemesi fölkelést szabályozta. Az osztrák örökösödési háború miatt az 1741-es országgyűlés központi kérdése volt a hadsereg ügye. SZÍJÁRTÓ, 2005, 196.

⁸³ Concurál (latinból): hozzájárul.

proventus, mens [!mente] legis sed privatus sudor. Mindazáltal számos consideratiokból⁸⁴ nem difficultaltam⁸⁵ annyira. Az gyűlés után nem láthattam sem tisztem kötelességéhez, mert az it való Károlyi militiajának⁸⁶ finalis computussa ad sex menses ab incognito et praecipiti cursu belépet szegény mindszentiekkal nekikészültem. Ősak álmétkodtam szegénységnek nagy kárára való közönséges kívánságokon. Maghamot öszve kapcsolván báró Haruker⁸⁷ uram önagysága embereivel, szegénységnek valóban nem nagy káráról sok disputatiók után absolváltuk, s mindszeni egy szegény asszony-nak meghívásáért meghalkudtam 60 forintokban, az mely naponként kigyógyul borbélynak obvenialván⁸⁸ mintegy kilencz forint.

Az nagyon szükséges conscriptióhoz nem láthattam mindeddig, mert ez az csujtárok⁸⁹ fölkeresése nagy nehezen s úgy ezen lovaknak kikészítése üdömet elfogyaszták. Excellentiád marháját sövényházi pusztán méghis per transennam abincognito⁹⁰ megláttam, ki is nem adeqvallya hatvan darabot, s miden marhákkal vegyes: úgy mind faluéval, Vranovics⁹¹ uraiméval, tisztartóéval, s Gyuláséval,⁹² mely Gyulást tekintetéből sem kedvelhetek, minthogy nagy kereskedőnek hallom lenni is. Minden marháról, ugyan holnapután mindenekelőtt sequestrálom⁹³ excellentiád marháit, s az billogozásban tudom foghznak lenni difficultasok.⁹⁴ Az említett conscriptiot azonnal foghom inchoálni.⁹⁵

Azért is excellentiádnak semmi radicalis declaratióimmal ante exploratam singulorum fidem nem udvarolhatok, hanem hogy Szeged⁹⁶ városa sok számos károkat s prejudiciumokat⁹⁷ tött szegény győvieknek, az bizonyos. Az mindszentieknek⁹⁸ pedighlen az rettenetes nagy víz, győviekkal edgyütt. Alázatossan kérik excellentiádat szegény allgyőviek, méltóztassék excellentiádat ellenek oly kegyességgel lenni, s méltóságos váczí⁹⁹ püspöknek az templomok meghzsindölözése miant írnya, mert az kőfalakban nagy kárt fog excellentiád vallani. Merő rosta, tudom, hogyha excellentiád magha méltóságos részérül nem fogja difficultálni, váczí püspök uram eöexcellentiája annyival inkább nem foghja. Az marhadóg valami kevéssé az hidegekre nézve remittál,¹⁰⁰ rajta lévén excellentiád marháján is.

⁸⁴ Consideratio (latin): vélemény, észrevétel.

⁸⁵ Difficultál (latinból): nehezményez, kifogást emel.

⁸⁶ A Károlyi-huszárezred jelentős szerepet játszott az 1735-ös dél-alföldi paraszttmozgalom leverésében, katonái többek között Mindszinten állomásoztak. SERES, 2010,12.

⁸⁷ Harruckern János György (1664–1742) Szentes földesura. SZILÁGYI, 2018, 77–89.

⁸⁸ Obveniál (latinból): befolyik (jövedelem).

⁸⁹ Csujtár, csótár (magyar): nyeregtakaró.

⁹⁰ Per transennam abincognito (latin): tiltott helyen kóborolva.

⁹¹ Wránovics Tamás (?–?) Csongrád vármegye jegyzője 1727-től. ZSILINSZKY, 1898, 13.

⁹² Nem azonosítható személy. Talán Gulyás vagy Gyulási családnevű marhakereskedő lehet.

⁹³ Sequestrál (latinból): elkoboz, zárol.

⁹⁴ Difficultas (latin): nehézség.

⁹⁵ Inchoál (latinból): kezd, megkezd.

⁹⁶ Szeged, Csongrád-Csanád vármegye (H).

⁹⁷ Prejudicium (latin): kár, jogsérelem.

⁹⁸ Mindszent, Csongrád vármegye (H).

⁹⁹ Vác, Pest vármegye (H).

¹⁰⁰ Remittál (latinból): visszaad.

Tekintetes viceispány uramtúl az ígért szürke tsikót más török faji pajzanyal¹⁰¹ íme excellentiádnak az kívánt csujtárokkal edgyütt alázatosan meghküldöttem. Kész mindennapi szolgálattára lészen méltóságos Antal¹⁰² úrnak eőnagságának az kissobbik, s jámborabb, de az nagynak csendes, jó lóoskolamesterre vagyon szükséghe, minthogy még tavasszal ültek rajta, de az egész nyáron kint járván, tanulása odavagyon. Abbúl egy híres paripa válik, mert ex publica fama¹⁰³ itten rettenetes ugró, s futó s könnyű lónak decantáltak.¹⁰⁴

Ezzel excellentiádnak alázatosan tsókolván kezeit, lábait. Magamot tapasztalt nagy kegyességében s hathatós patriciniumjában¹⁰⁵ alázatosan ajánlot maradok.

Nagyméltóságú gróff úrnak excellentiádnak alázatos egy igaz szolgálcskája Bezúr Ferenc
manu propria.

4.

Bezúr Ferenc levele Erdődy Györgynek

Bécs, 1742. szeptember 16.

HHStA FA Erdődy Karton 30. Lad. 35. fasc. 3. no. 28.

Bécs¹⁰⁶ die 16-ta Septembris 1742.

Nagyméltóságú Gróff Uram!

Nagy szomjúhozva vártuk excellentiádat – főképpen referendarius Fekete György¹⁰⁷ uram –, de minthogy hallottam eőnagságátúl, hogy bizonyos dolgai vadnak excellentiádnak beszélendők, mellyeket postai alkalmatossághra nem bízhat. Megtudván excellentiádnak el nem jövetelét, az úrhoz mentem, s szükséges dolgoknak communicatiója véghet, hogy excellentiád embere által írjon, alázatosan adhortáltam.¹⁰⁸

Cancellarius urunkon kívül meghjártuk az urakat. Eőcellentiája még kedden gyűn megh. Méltóságos personalis¹⁰⁹ urunk Bécsben nagy mélyen el vagyon temetve,

¹⁰¹ Pajzan (magyar): paripa, deres kanca.

¹⁰² Erdődy Gábor Antal (1684–1744) egri püspök. BUBRYÁK, 2013, 20.

¹⁰³ Ex publica fama (latin): közvélekedés, közvélemény szerint.

¹⁰⁴ Decantál (latinból): énekel, mesél, beszél.

¹⁰⁵ Patrocinium (latin): védelem, támogatás.

¹⁰⁶ Bécs (ma: Wien, A).

¹⁰⁷ Fekete György (1711–1788) királyi személynök 1748-tól. FALLENBÜCHL, 1988, 111, 125.

¹⁰⁸ Adhortál (latinból): int, biztat, buzdít.

¹⁰⁹ Personalis (latin): személynök. Grassalkovich Antal személynök (1731–1748)

minden ember dolgát köpi. Azon missilis¹¹⁰ levelet is loco responsi confusionis fine¹¹¹ viszaküldötték éonagyságának. Azt hallani, hogy minden úttal-móddal mesterkednének fautori ut compatibilitatem duorum natura contrariorum intimi nimirum et personalatus inferant,¹¹² de attúl bécsi méltóságoknak rettenetes távoljár az eszek, hanem hogy excellentiádat maxima in hac sui miseria reconciliállják,¹¹³ sok helyeken munkálkodnak.

Kapy Gábor¹¹⁴ uram Bécsből elment, nagyon szidván lóra ültető pártfogóit, s hogy már soha többet magát reá nem vetteti. Consiliarius Andrassy¹¹⁵ urammal is magham is szólottam az úrral. Tsak maga is meghvallja, hogy excellentiádtól MagyarOrszágkba senki föl ne tégyen.

Consiliarius Andrassy uram roszul nagyon, eret vágatot maghán, mely érvágás után sokkal jobban vagyok.

Dolgainkban s instancziáinkban tettünk alkalmas progressusokat¹¹⁶ excellentiád alázatossan kérjük, méltóztassék azon catalogust cum recommendatione¹¹⁷ nostri méltóságos cancellarius urunknak megküldeni.

Kegyelmes, nagyjóuram, minthogy excellentiád úgy ítélte, hogy Csongrád vármegyei notariussaghom¹¹⁸ excellentiádnak hasznára nem volna, én báró Harukernál voltam. Egyéb nints semmi hátra, hanem hogy excellentiád Fekete György uram által – vagyis separatim¹¹⁹ írván méltóságos báró uramnak – recommendálljon, mert Fekete uram éonagysága tsak excellentiádat várta, s oda küldötte volna szükségghes dolgok véghet excellentiádhhoz báró Harukert, de mint hogy már excellentiád el nem gyün, s én is még egy hétig itt mulatok, igen jó lészen mind Fekete uramnak s mind báró Harukernek recommendálni.

További mulatásom miat az Allföldön excellentiádnak legkisebb kára nem következik, mint hogy nyomtatókat stabiliáltam, szüretre pedigh hazaérek. S mint hogy Szege-den minden dupla áron vagyok, it az Tandil Morkon¹²⁰ holmi ajtó s ablakra való vas eszközököt is fogok vásárolnom excellentiád számára.

¹¹⁰ Missilis (latin): levél, amely a levél kötelező formai jegyeit (címezés, megszólítás, keltezés, aláírás) tartalmazza. BAKÁCS, 1966, 17–31.

¹¹¹ Loco responsi confusionis fine (latin): válasz helyett, a kétségek elosztatása céljából.

¹¹² Ut compatibilitatem duorum natura contrariorum intimi nimirum et personalatus inferant (latin): hogy összeférhetőséget biztosítsanak a két igencsak ellentétes természetű, a titkos tanácsosi és a személynői hivatalviselés között.

¹¹³ Excellentiádat maxima in hac sui miseria reconciliállják (latin): öméltóságodat ebben a nagy szerencsétlenségben megbékítsék.

¹¹⁴ Kapy Gábor 1730-tól országbírói ítélmester, később alnádor. NAGY, 1860, VI, 80.

¹¹⁵ Csongrád vármegye alispánja volt 1727-től siklai Andrassy Zsigmond, de valószínűleg nem róla van szó, hanem a Bécsben többször megforduló csíkszentkirályi és krasznahorkai Andrassy család valamelyik tagjáról. ZSILINSZKY, 1898, 13; MAURER, 2005, 50, 93; KÖKÉNYESI, 2021, 383, 384. Meg kell jegyez-nünk, hogy siklai Andrassy Zsigmondot is rendszeresen consiliarius úrnak szólították, így nem zárható ki, hogy róla van szó. CSEH, 1989, 372.

¹¹⁶ Progressus (latin): előrehaladott, előrehaladás.

¹¹⁷ Recommendatio (latin): ajánl.

¹¹⁸ Notarius (latin): jegyző.

¹¹⁹ Separatim (latin): külön.

¹²⁰ Tändelmarkt (német): bolhapiac.

Kálvinista s lutheránus ablegatiók¹²¹ is vadnak ad eversionem formulae juramentalis,¹²² de nem igen bíznak.

Semmi úton-módon nem tudnak meghindulni personalis urunk reconciliációjában.¹²³ Elég embereit látom itten, de ugyantsak rettenetes nagyot botlott. Azt mondgya méltóságos referendarius Koller,¹²⁴ holtig beéri vele.

Maghamot nagy kegyelmességében excellentiádnak minden alázatossággal ajálván állandóul maradok.

Nagyméltóságú gróff urnak alázatos szolgálja Bezúr Ferenc manu propria.

Kegyelmes uramnak nagy sietséggel Bécsben írtam.

5.

Bezúr Ferenc levele Erdődy Györgynek

Algyő, 1742. október 30.

HHStA FA Erdődy Karton 30. Lad. 35. fasc. 3. no. 28.

Dicsértessék Jézus Krisztus!
Győn die 30-ma Octobris 1742.

Nagyméltóságú Gróff, Jó, Kegyelmes Úr!

Alázatos szolgálaim ajánlása után már Istennek hála az üdők minden hátramaradot munkáknak elvígzésére jobban szolgálnak, de az poczok ki Tiszán innend tavaszal, s az egész nyáron regnált, rettenetes sok. Már most Tiszán túl mind a nagy s sok árvizekkel bővelkednének a sok esők miat.

Excellentiádnak vagyom itten nígy ökre. Ketteje intendit ad valorem 50, 53 et 52 Rhénes Forint.¹²⁵ Talán fölmegeyen ketteje ad 37 et 38 imperialium.¹²⁶ Most két-háromfelé tőlem kéri. Az elmúlt nyáron szószógattam.¹²⁷ Jól meghíztak. Sunt ex caducitate¹²⁸ excellentiád kegyelmesen irántok mit parancsol, had tudhassam, maghamot mihez tartani.

¹²¹ Ablegatio (latin): küldöttség, követség.

¹²² Ad eversionem formulae juramenti (latin): Az esküforma eltörlése végett. Utalás az I. Carolina Resolutio által bevezetett decretális esküre, amely előírta, hogy az állami hivatalt vállalók Szűz Máriára és a szentekre is esküdjenek föl. DIENES, 1998, 72.

¹²³ Reconciliatio (latin): kibékülés, kiengesztelés.

¹²⁴ Koller József (?–1745) kancelláriai referendárius. KÖKÉNYESI, 2021, 114.

¹²⁵ Intendit ad valorem 50, 53 et 52 Rhénes Forint (latin): értéke 50, 53 és 52 rajnai forintot tesz ki.

¹²⁶ Feltételezhető, hogy birodalmi forintot akart az imperialium kifejezéssel jelölni.

¹²⁷ Szósz (magyar): szó, táplál. Szószol (magyar): szósszal táplál.

¹²⁸ Sunt ex caducitate (latin): uravesztett, gazdátlan vagyom.

Az sós hal dolgában minnyájan nagyon frustráltatunk¹²⁹ midőn semmi ideje az szárosztásnak nem volt, a sok esők miat az halamban is, kit akartam szárítani, sok kárt szenvedtem, most pediglen majd pínteken enni való halat sem kaphatunk a nagy vizek miat. Százednehány pozsaraim¹³⁰ mindazonáltal lesznek excellentiád számára készszen. Ebbeli véletlenül történt deffectust¹³¹ kegyelmes úr friss, sós hallal igyekezem helyrehozni, minthogy most tanulom kárommal ezen földnek csínnyát s szokását.

Kegyelmes uram, mennyi bűm s bajom vagyon ezen gyevi kálvinistákkal, meg nem mondhatom, excellentiád parancsolt épülete miat. Máskép is rettenetes szófogadatlanok.

Excellentiád kegyesen töt recomendácójából éppen e napokban indulok Gyulára¹³² finitis domi laboribus pro recipienda fiscalitate.¹³³

Ebben az nemes vármegyénkben pro 27-ma vagyon terminálva¹³⁴ buczózó¹³⁵ székünk.¹³⁶

Az pestis miat még eddig, Istennek legyen hála, jól voltunk. Excellentiádnak ajánlyya minden szerény jókkal való igaz, alázatos szolgálattyt méltóságos gróff öregh Károlyi Sándor¹³⁷ uram eóexcellentiája. Istennek legyen hála, még magát tűrhetőképpen bírja, láttatik excellentiádtúl nagyon félni, számotlan tapasztalom.

Méltóságos personalis urunknak¹³⁸ midőn per comitatus publicaltatot¹³⁹ volna intímusságha una cum personalatu interimali,¹⁴⁰ tehát ezen nemes vármegyék cum maximo consensu rescribáltak¹⁴¹ exprimálván¹⁴² hathatós nagy praejudiciumát¹⁴³ a nemessy praerogativának¹⁴⁴ Bécsből való megjövele után volt sokáig alteratus,¹⁴⁵ orvosságokkal is élt.

Mindezek után maghamot excellentiád hathatós patrociniujában¹⁴⁶ alázatosan ajálván marad nagyméltóságú gróff, jó kegyelmes uramnak, excellentiádnak

alázatos szolgálja Bezúr Ferencz

¹²⁹ Frustráltatik (latin): megcsalatkozik.

¹³⁰ Pozsár (magyar): ponty.

¹³¹ Defectus (latin): hiba.

¹³² Gyula, Békés vármegye (H).

¹³³ Finitis domi laboribus pro recipienda fiscalitate (latin): befejezem az otthoni munkát, hogy átvegyem a kincstári birtokot.

¹³⁴ Terminál (latin): meghatároz, előjegyez.

¹³⁵ Bucó (magyar): sügérfélék családjába tartozó halfajta. Bezúr arra utal, hogy a vármegye által adott halászati engedélyük van.

¹³⁶ Az vármegyénkben (kihúзва).

¹³⁷ Károlyi Sándor (1669–1743) az Algyővel határos Hódmezővásárhely földesura, kuruc tábornok, majd császári főtiszt. Szatmár vármegye főispánja. KOVÁCS, 1979, 414–431; KOVÁCS, 1988, 23–34.

¹³⁸ Grassalkovich Antalt az 1741-es országgyűlésen nevezte ki az uralkodó személynékké. SZÍJÁRTÓ, 2005, 153.

¹³⁹ Per comitatus publicáltatot (latin): a vármegyék által kihirdtetett.

¹⁴⁰ Una cum personalatu interimali (latin): az átmeneti személynöki kinevezéssel együtt.

¹⁴¹ Cum maximo consensu rescribál (latinból): teljes egyetértéssel válaszol írásban.

¹⁴² Exprimál (latinból): kifejez, kijelent.

¹⁴³ Praejudicium (latin): kár, sérelem.

¹⁴⁴ Praerogativa (latin): előjog.

¹⁴⁵ Alteratus (latin): beteg, gyengélkedő.

¹⁴⁶ Patrociniium (latin): gondoskodás, pártfogás.

6.

Bezúr Ferenc levele Erdődy Györgynek

Szeged, 1743. október 13.

HHStA FA Erdődy Karton 30. Lad. 35. fasc. 3. no. 28.

Dicsértessék Jézus Krisztus!
Szeged, die 13-a Octobris 1743.

Nagyméltóságú Gróff, s Kegyelmes Uram!

Excellentiádnak ajánlom alázatos szolgálatomat. Csakugyan bizonyos méltóságos gróf Károlyi Sándor úr eőexcellentiája halála,¹⁴⁷ de az temetésnek míg nintsen bizonyos terminusa. Ugyan valóban tsak rajta vagyon ezen nemes Csongrád vármegye ezen vármegyében lévő Károlyi regementye miatt, sokszor próbáltak ex loco collectaculi oppido nempe¹⁴⁸ Vásárhely¹⁴⁹ absque assignatione commissariatica¹⁵⁰ más nemes vármegye helyeire való [!] az remonda¹⁵¹ katonák repartitioját¹⁵² s eloszlását. Sőt! Palatinus¹⁵³ urunk eőexcellentiájához is tévén recursust,¹⁵⁴ az sem engedte más helyekre dislocaltatni,¹⁵⁵ azomban minapiban nagy erőhatalommal respective¹⁵⁶ annyit mesterkedtek, hogy vígben vitték, s Mintszentre is 24 katonát, 34 lovat reparcialtak.¹⁵⁷ Valamennyi vármegye tisztje mind karolianus,¹⁵⁸ de kegyelmes uram az jövő restauratorián¹⁵⁹ másképp köl gondolkodni az tisztokrül, mert Károlyi-ház vult esse oleum.¹⁶⁰

Mintszentieknek, Istennek hála, rettenetes jó, bő szürettyek volt, excellentiádnak is sokkal több akó bora is vadnak az dézsmából, mint az elmúlt esztendőkbén.

Bizonyos Tolna vármegyében lévő helységekbul az lutheranusokat kikergették. Ezek szok¹⁶¹ helyekre szállodtak az Alföldön, többi közöt AllGyőre is kínálkozik ednyehany gazda, s magoknak mingyárt oratorium helyt kérnek, s magokkal mestert is, azaz

¹⁴⁷ Károlyi Sándor 1743. szeptember 8-án halt meg. HECKENAST, 2005, 220.

¹⁴⁸ Ex loco collectaculi oppido nempe Vásárhely (latin): a gyülekezés helyéről, nevezetesen Vásárhely mezővárosból.

¹⁴⁹ Hódmezővásárhely, Csongrád-Csanád vármegye (H).

¹⁵⁰ Absque assignatione commissariatica (latin): bizottsági rendelvény nélkül.

¹⁵¹ Remonda (németből képzett neolatin): katonaló.

¹⁵² Repartitio (latin): kivetés.

¹⁵³ Palatinus (latin): nádor.

¹⁵⁴ Recursus (latin): fellebbezés, folyamodás.

¹⁵⁵ Dislocál (latinból): elhelyez. áthelyez.

¹⁵⁶ Respective (latinból): illetve, valamint.

¹⁵⁷ Repartiál (latinból): újraoszt.

¹⁵⁸ Karolinus (latin): Károlyi-párti.

¹⁵⁹ Restauratoria (sedes) (latin): vármegyei tisztújító szék.

¹⁶⁰ Vult esse oleum (latin): olaj akar lenni (a tűzön).

¹⁶¹ Szok (magyar): sok.

predikállót hordoznak. Úgy nem különben egy harangot is fölállítani kívánnak. Ezeket excellentiád meghszvenvedi-e vagy sem? Excellentiád kegyes választát mennél hamarab elvárom.

Hasonlóképpen tekintetes administrator¹⁶² Andrassy Zsigmond¹⁶³ uram engemet excellentiád számára maga tehenjeivel – minthogy Tiszán által költetik nemsoká vinni őket – kínál, de tudom, hogy borsos lészen az árok, mert kovácstúl roszt venni szenet, de excellentiádnak talán jutalmassabban odaadná. A marha szép, s ehhez az földhöz szokot, háromszázon föllül vagonon.

Excellentiád számára vagon egy kert AllGyön. Ezen kertben voltak szép s sok ojtovány gyümölcsfák, de az elmúlt – leghfőképpen az tavalyi – esztendőben az poczok s más egyéb férgek igen sok fákot gyükérből kirontottak s kitértak. Semmi vetemény miattok benne meg nem marad, mert az falutúl egy kevésé távol vagonon. Méheket akartam benne tartani, de nints semmi idejek, azomban holmi roszt kertészeknek az conventiójokat 14 forintokat s egyéb deputatumot köl fizetni. Jó kertészt ezen az földön nem találni, ezért ha excellentiád kegyes akarattya accedálna,¹⁶⁴ az kertészt cassálnám,¹⁶⁵ az kert maradna az [!] feliciora.¹⁶⁶

Meták¹⁶⁷ véget is excellentiád dolgai fognak szaporodni. Gróf Károlyi Sándor halálával, minthogy instructiómban¹⁶⁸ volt excellentiádtúl, hogy éltében békességben légyek. Úgy hasonlóképpen quoad donationem¹⁶⁹ Karolianam excellentiádat köl aláztatossan még a télen conflictualtatnom,¹⁷⁰ minthogy sokkal töb pusztulatot bír, mintsem igazsága vagon hozzájuk.

Magamot excellentiád nagy kegyelmességiben további aláztatossan ajánlom, állandóul maradok.

Excellentiádnak aláztatos szolgája Bezúr Ferencz manu propria

Post scriptum: az nyomtatással a nagy esők előtt mégis elszaladtam, egyedül egy kevés zabunk s kölesünk vagon még elnyomtatni való.

¹⁶² Administrator (latin): főispáni helytartó.

¹⁶³ Siklói Andrassy Zsigmond, Csongrád vármegye alispánja 1727-től, 1742-től Arad vármegye főispáni helytartója. MÁRKI, 1895, 349; ZSILINSZKY, 1898, 13.

¹⁶⁴ Accedál (latinból): beleegyeznek.

¹⁶⁵ Cassál (latinból): elbocsát.

¹⁶⁶ (Ad) feliciora (tempora) (latin): boldogabb időkre.

¹⁶⁷ Meta (latin): határjel, telekhatár.

¹⁶⁸ Instructio (latin): utasítás.

¹⁶⁹ Donatio (latin): adomány.

¹⁷⁰ Conflictuál (latin): összezsap, összeveszik.

7.

Bezúr Ferenc levele Erdődy Györgynek

Algyő, 1743. november 7.

HHStA FA Erdődy Karton 30. Lad. 35. fasc. 3. no. 28.

Dicsértessék Jézus Krisztus!
AllGyő, die 7-a Novembris 1743.

Nagyméltóságú Jó, Kegyelmes Uram!

Excellentiádnak ajánlom alázatos szolgálatomat. De dato 26-ta Octobris Selmeczről¹⁷¹ excellentiád kegyes levelét alázatosan vettem, éppen midőn tisztartó urammal másodszor is excellentiád marháját post autumnalem Sancti Michaelis festum [!] conscriptionem¹⁷² exsuperabundanti¹⁷³ meghvizsgáltam volna, kiknek is lajstromát praesentibus¹⁷⁴ megküldöm excellentiádnak, melyből e nyáron nyolcz szopós borjú s egy tavali döglöt megh közönséges dögh által. Közönségessen vélyük, hogy az Úristen jobban megtartya már ennek utánna marhácskáinkot. Az jöt lutheranusokon azonnal kiattam, mennyenek, ahová tetszik. Ugyan más rendbéli pápisták insinuáltákmagokat,¹⁷⁵ melyekkel mit végzek, excellentiádnak fogom submitálni¹⁷⁶ alázatosan.

Andrássy administrator urammal most nem lehetek, mihent az úrral szemben szállok, azonnal az árát tam in toto tam in parte¹⁷⁷ megh fogom tudnom, úgy excellentiádnak fogom submitálnom.

Az nyomtatásnak végsőképpen mindkét helyen vége vagyok. Régen – nem most – az gabonának is nagyob részét a f. 2¹⁷⁸ kérék a szegeedik, comittaltam¹⁷⁹ tisztartó uramnak, hogy ha fölyebb lehet, próbálja, ha nem, úgy is tsak adgya. Az dézsma borban 50 akót algyeviek hoztak ell korcsmájokra, minthogy az jég mind leverte a szőlőjüket, akóját a marianis 4.¹⁸⁰ A többit kit ők [?] kit magok is el fogják hordani. Tavali s harmadévi esztendőkről nem tehetünk, hogy roszt folyamottya volt, mert az bor is rettenetes szomorú s sovány volt, de az idei sokkal job.

¹⁷¹ Selmecbánya, Hont vármegye (ma: Banská Štiavnica, SK).

¹⁷² Post autumnalem Sancti Michaelis festum [!] conscriptionem (latin): a Szent Mihály-napi (szeptember 29.) őszi összeírás után.

¹⁷³ Exsuperabundanti (latin): alaposan, részletesen, bőségesen.

¹⁷⁴ Praesentibus (litteris) (latin): jelen levéllel.

¹⁷⁵ Insinuál (latinból): ajánl.

¹⁷⁶ Submitál (latinból): beteterjeszt, átküld.

¹⁷⁷ Tam in toto, tam in parte (latin): egészben és részben.

¹⁷⁸ F 2 (magyar): két forint.

¹⁷⁹ Comittál (latinból): megbíz.

¹⁸⁰ Marianis 4 (latin): 4 máriás garasért.

Quod militiam Karolyanam tangit,¹⁸¹ nem régiben Vásárhelyt celebrált nemes vármegyegyűlés alkalmatosságával mindaddig dolgoztunk, hogy az mostani consumptionem¹⁸² az militiának noha ex loco collectataculi oppido nempe Vásárhely volt sine assignatione más helyekre is reparcialva az commissariatibus foghja acceptálni, ki is eleinte csak könnyen beszélt volt, noha, kegyelmes uram, elég rúg dologh azon nemes regimentum¹⁸³ quod in aliis comitatibus ejusdem loca collectataculi sintvacua et pecunia incassatur,¹⁸⁴ és ezen nemes Csongrád vármegyét, kinek nem csak maga az ura, annyira aggravallják¹⁸⁴ contra mentem excelsarum instantiarum,¹⁸⁵ de ugyan ednehány személt Mintsentről elvittek.

Az vizek már egy héttől foghvaszt megint rettenetessen megáradtak úgy, hogy nádat s gyíkiént semmi úton-módon nem arathatunk. Az üdők marhára igen jók, s melegek. Semmi ollyas rosz híreink nintsenek Istennek legyen hála.

Magamot továbbra is excellentiád kegyelmességében ajánlván maradok.

Excellentiádnak nagy, kegyelmes urunknak alázatos szolgálja Bezúr Ferencz
manu propria.

8.

Bezúr Ferenc levele Erdődy Györgynek

Szentes, 1743. december 14.

HHStA FA Erdődy Karton 30. Lad. 35. fasc. 3. no. 28.

Dicsértessék Jézus Krisztus!
Szentes, die 14-ta Decembris 1743.

Nagyméltóságú Kegyelmes Uram!

Alázatos szolgálattim ajánlása után: az elmúlt napokban bizonyos majsai¹⁸⁶ 14 vagyis 13 pópista nígy ökrő, két-három lovú gazdákat AllGyőre befogattam, mellyek excellentiádtól kiadot punctumokra is reállottak, sőt, alkalmas őszi szántást s vetést tőtenek, így tacitis sensibus¹⁸⁷ jó lészen pápistává tenni AllGyőt.

¹⁸¹ Quod militiam Karolyanam tangit (latin): ami a Károlyi-huszárezredet illeti.

¹⁸² Consumptio (latin): elköltés, fogyasztás.

¹⁸³ Quod in aliis comitatibus ejusdem loca collectataculi sintvacua et pecunia incassatur (latin): hogy más vármegyékben ugyanazokon a helyeken a gyűjtések sikertelenek és pénzt nem szednek be.

¹⁸⁴ Aggravall (latinból): terhel.

¹⁸⁵ Contra mentem excelsarum instantiarum (latin): a magas kérvények szándékával szembenelve.

¹⁸⁶ Kiskunmajsai, Bács-Kiskun vármegye (H).

¹⁸⁷ Tacitis sensibus (latin) csendben mondva.

Excellentiád mintszenthi jobbágyinak replicatiójára Podmaniczky¹⁸⁸ uraimék Aszódról¹⁸⁹ készölnek, gondolván azt, hogy excellentiádnak földgyén meggazdagultakat post et ante praescriptionis annos¹⁹⁰ azonnal kiadgya excellentiád.

Éppen mostanában celebrátatot nemes vármegye gyűléséből iratot ezen nemes vármegye excellentiádnak intuitu residentiae domini iudicis nobilium in possessione Mintszent per vestram excellentiam resolvendae.¹⁹¹ Kegyelmes uram anyi irigyei vadnak ezen szép kis jószágának excellentiádnak, úgy nékem is, hogy ad aram justitiae magamot Harruker házzal conjurgáltam,¹⁹² hogy ki nem mondhatom. Vásárhely többet térszen quoad portas fél Csongrád vármegyénél valamivel, mégis egy legkisebb tisztecske sem lakik ot. Mintszenten lakot valami vicecommissarius sed successione matrimonii, úgy Gyönt is az halál¹⁹³ előtt nemes vármegyének eskütte bizonyos Dömötör Istvány.¹⁹⁴ Mintszenten éppen nem lehet, mert maholnap magoknak is baj leszen élni, ha tsak Haruker házzal rajtok nem segítették, azomban Gyönt azt tartom pro avertandis mille gravaminibus incolarum egy commissariust köl illocalnom. Elígh leszen az excellentiád jószágára, hogy azt írják excellentiádnak, ac si loca habitationum haberentur excisa, nem tsak úgy vadnak mint azelőt, mindenikének vagyon mint más nemes vármegyékben olyan füzetések. Tiszt alig vagyon, de nékem intuitu rerum multarum¹⁹⁵ volna excellentiáddal alázatos szóllásom mindezekén kívül is, főképpen jövendőbeliekről.

Andrássy administrator uram azt tudta, hogy az törvénykezés kereskedés: két ízben hordatta ell báró Harrukernek¹⁹⁶ Kétegyháza¹⁹⁷ részirül való számos esztendeig pacifice bírt saját földgyéről az gabonáját in processu violentiali¹⁹⁸ 7-a praesentis In florenis 764 convincáltott.¹⁹⁹ Rettenetesen neheztel reám, qua ad fiscalem,²⁰⁰ holot amicus personae inimicus causae,²⁰¹ ha én nem allegáltam²⁰² volna, tehát mást szolgált volna. Úgy nem különbben számos törvénytelen kívánságai vadnak az úrnak báró Harruker

¹⁸⁸ Az evangélikus Podmaniczky családnak több tagja is Aszódon élt. Jelenleg nem beazonosítható, melyik családtagról van szó. NAGY, IX, 1862, 333–342.

¹⁸⁹ Aszód, Pest vármegye (H).

¹⁹⁰ Post et ante praescriptionis annos (latin): a szerződés-kötés éve előtt és után.

¹⁹¹ Excellentiádnak intuitu residentiae domini iudicis nobilium in possessione Mintszent per vestram excellentiam resolvendae (latin): a szolgabíró Mintszent faluban kiválóságod által intézendő lakhelyének tekintetében/ügyében.

¹⁹² Ad aram justitiae magamot Harruker házzal conjurgáltam (latin): hogy az igazságszolgáltatás oltáránál a Harruckern házzal pereskedett.

¹⁹³ 1739 és 1740 között pestis dúlt az Alföldön. CSEH, 1988, 9–13.

¹⁹⁴ Dömötör István, Csongrád vármegye esküdte, algyői lakos több jelentést is írt a pestisről. MNL CsCsML Szeged V.A.1003.e.1. 1724. nr. 26. Dömötör István algyői jegyző igazolása, Szeged, 1724. május 22. MOL P 398 no. 11454. Csongrád vármegye Károlyi Sándornak, Szentés, 1740. július 1.

¹⁹⁵ Intuitu rerum multarum (latin): sok mindenre tekintettel.

¹⁹⁶ Harruckern Ferenc (1696–1775) Szentés földesura 1742-től. SZILÁGYI, 2018, 77–89.

¹⁹⁷ Kétegyháza, Békés vármegye (H).

¹⁹⁸ In processu violentiali (latin): sok mindenre tekintettel.

¹⁹⁹ Convincál (latin): vádol.

²⁰⁰ Qua ad fiscalem (latin): a számadás miatt.

²⁰¹ Amicus personae inimicus causae (latin): az ember barátja az ügy ellensége.

²⁰² Allegál (latin): érvel.

ellen. Tudnia illik, hogy az uraságh katonái kik egy pusztát in vim conventionis bírnak, contribuályanak, qua conventionati et arendatores sedicae ignobiles solvant portiones ut onus inhaereat fundo. Én az úr ellen örömost nem szolgáltam volna, de kegyelmes uram haec duo dominia debent uniri propter multas rationes tam publicas in comitatensibus, quam privatas seu communicationem vini et aliorum beneficiorum. Administrator uramért lölkömöt el nem vesztem, hogy interessate szolgállyak báró Harrukernek, holot excellentiád nagy recomendatiojának is meg köl felelnem.

Pusztaszörnek²⁰³ impopulatióját Károlyi ház azért sürgeti, hogy Csongrád annyival inkább mindenekben s feőképpen az forspontozásban subteráltassák, azomban excellentiád maga hasznait tudja.

Hátha még Andrassy uram ellen excellentiád igaz praetensioit²⁰⁴ fogom az vizek eláradásakor tisztem hivatallya szerint foltatnom. Bírja ea Kis Tiszát²⁰⁵ egészlen, holot egy része mind halászó vizinek excellentiádé, úgy az dóczy²⁰⁶ határbúl is bír Ányászhoz²⁰⁷ most excellentiádnak nagy örömost visszaadná az tömörkényi²⁰⁸ pusztától Károlyi-ház részire akkoriban elfoghlalt egy vendégfogadót contra manifestas apertas metas,²⁰⁹ minthogy most Károlyi-háztúl elmaradot.

Méltóságos personalis urammal edgyütt az bécsi lakodalomra készülnek.

Mindezek után magamat excellentiád nagy kegyelmességében minden alázatossággal ajánlván maradok nagyméltóságú kegyelmes úrnak. Nemes Csongrád vármegye részirül is 150 aranyokat rendeltünk az bécsi lakodalomra.

Alázatos szolgálja Bezúr Ferencz manu propria.

9.

Némethy János²¹⁰ levele az algyői bírának és esküdteknek

Mindszent, 1744. június 11.

HHStA FA Erdődy Karton 30. Lad. 35. fasc. 3. no. 28.

Mintszent 11 Junii 1744.

Minden Nemű Kívánt Jókal Álgya Meg az Úristen Győvi Bírák és Esküt Uraimék
Kegyelmeteket!

²⁰³ Pusztaször, Csongrád-Csanád vármegye (H).

²⁰⁴ Praetensio (latin): kívánság, követelés.

²⁰⁵ Kis Tisza: valószínűleg a folyószabályozás előtt a Tisza árterében keletkezett valamilyen érre utal.

²⁰⁶ Dóczy, Csongrád-Csanád vármegye (H).

²⁰⁷ Ányás pusztája, Csongrád-Csanád vármegye (H).

²⁰⁸ Tömörkény, Csongrád-Csanád vármegye (H).

²⁰⁹ Contra manifestas apertas metas (latin): a nyilvánvalóan és nyilvánosan kijelölt határokat megsértve.

²¹⁰ Némethy János (?–1757) mindszei plébános. CHOBOT, 1915, 374.

Bizonyosan informáltattam mind tisztelendő tápai²¹¹ plébános uram által, mind kegyelmek között szaporítandó igaz római catholicus keresztényektől, miképpen egy catholicus kereszténynek meghalván egy kisdede is, kit nagy fölháborodással semmi útal el nem hagyja engedni kegyelmek az régi temetőben temettetni, és az ártatlannak testeskéje most is föld színin légyen. Nem tudom, ki ültette föl kegyelmeket az lóra, bizonyosan, leszályiak kegyelmeket most ez az erőszakos casus²¹² mind fölséges aszonyunknak, mind méltóságos Erdődi őexcellentiájának mint kegyes uramnak, mind méltóságos váci püspök mint nekem édes praelatus²¹³ uramnak őexcellentiájának, úgy az tekintetes váci consistoriumnak mingyárást minden halasztás nélkül hírül adatik. Holott azt jól tuga kegyelmek, sem az temető, sem az templom soha kegyelmeké nem volt, és az kegyelmek renden lévők nem építették, hanem az régi római catholicusok még Szent István²¹⁴ kegyes magyar királyunk ideiben, hogy bírja kegyelmek eztet injuriae temporum causarunt.²¹⁵ Amit akar nyerni kegyelmek az vámon, úgy következik, hogy az harminczadon mind elveszti. Senkinek nem engedelmeskedvén és azt is megértse kegyelmek, hogy az én méltóságos püspököm mind fölséges aszonyunknál, mind méltóságos camerae praeses²¹⁶ őexcellentiájánál exoperálni fogja, hogy Győ rész szerint catholicusokkal megszálltassék, mint Czepléd városa,²¹⁷ és az mostani odament catholicusokat nemzeti Bezúr uram tulajdon őkegyelme eresztette be kegyelmek köziben lakozóknak, azért protestálok, minden háborgatás nélkül azon kis kevés catholicusoknak békit hagyjon kegyelmek, semiben ne háborgassa, se ne háborgattassa. Most, ha Isten élteti méltóságos praelatus váci püspök őexcellentiáját, az ősznek ellein mingyárást meg fogja vizitálni kegyelmeket, és úgy tisztelje, üsmerje meg kegyelmek tápai plébános uramat, hogy Győ filialissa²¹⁸ őkegyelmének, és az lelkieben parancsol. Hisz elvárván kegyelmek válaszát, maradok kegyelmeknek:

Jóakarója Németi János váci kanonok, főesperes és mintszenti plébános
manu propria

[Címzés]: Böcsületes gyövi bírák és esküt uraiméknak adassék illendő böcsülettel All-Győre

²¹¹ Szeged-Tápe, Csongrád-Csanád vármegye (H). Adamik György 1740 és 1750 között volt Tápe plébánosa. CHOBOT, 1915, 395.

²¹² Casus (latin): ügy, esemény.

²¹³ Praelatus (latin): főpap.

²¹⁴ I. Szent István Magyarország királya 1000 és 1038 között. KRISTÓ, 1994, 291–292.

²¹⁵ Injuriae temporum causarunt (latin): az idők során jogtalanul.

²¹⁶ Camerae praeses (latin): Magyar Kamara elnöke. 1720 és 1748 között Erdődy György töltötte be ezt a posztot. NAGY, 1971, 365.

²¹⁷ Cegléden a Clarissa apácák irányításával 1734-től kezdve azért telepítettek be katolikusokat a városba, hogy a településen megtörjék a református egyház erejét. Némethy levelének írásakor viszont a ceglédi templomot még a reformátusok bírták, azt csak 1753-ban vették vissza tőlük a katolikusok. NOVÁK, 1982, 125–126.

²¹⁸ Filia (latin): leányegyházközség.

10.

Bezúr Ferenc levele Erdődy Györgynek

Mindszent, 1744. július 11.

HHStA FA Erdődy Karton 30. Lad. 35. fasc. 3. no. 28.

Dicsértessék Jézus Krisztus!
Mindszent, 11-a Julii 1744.

Nagyméltóságú, Jó, Kegyelmes Uram!

Excellentiádnak de dato primae Julii nehezteltyéssel teljes levelét ámbár nagy fájdalommal edgyrészrűl, de másrészrűl vigassággal vettem, mert tudom azt, hogy kegyelmességébűl excellentiád engemet is meghalgtatni méltóztatik. Én nagy mesterséggel in una manu gestans Zacharum in alia virgam²¹⁹ et cum mei periculo Győnre unicus et primus három jó pápista gazdákot még őszel befogattam, mellet az elműlt hét esztendőbéli szolgálatomban még nem tehettem. Azoknak új meghkaszályás fejében marhájoknak szénát, excellentiád kazallyaibul nádat, tüzelni fácskát, kikeletre házocsákát tenni, ház-helyeket s kerteket, az télen lakóhelyeket mind excellentiád híre nélkül adtam, s az kálvinistákat, ut saltem initium bene succedat,²²⁰ minden praedicationban az szent edgyességre minduntalan intettem. Sőt, az pápistáknak, kik is az tavaszon is szaporodtak, mestert, harangot mentől előb hozni meghengedtem, s imponáltam haec omnia pro meisecuritate nem akarván farkasok közt lennem. Excellentiád parancsolattya szerint bizonyos esztendőkig minden terhektűl immunitáltam, mellyeket mindezeket szórűl-szóra ők magok is valamint hogy nem tagadgyák, úgy készek megbizonyítani, hogy minapiban magam excellentiád lovát s katonáit Trojer²²¹ uram tőlem fölvitte. Meghírtam excellentiádnak, hogy gyulai dominiumban az dolgaim meghsokasodtak, oda köl mennem. Ezek az istentelen ros sz kálvinista pogányok meg nem engedték az templom mellé temetni az pápista gyermeket othon nem létemben, akaratom nélkül s ellen, holot már et meo tempore²²² kettőt temettetem oda, ha széppel nem, impositive,²²³ haraggal. Én arrűl mit tehetek, hogy reám provocálták magokat. Azzal Isten ments megh, hogy én arguáltassam neque ex suspicionibus eőket protegálnom,²²⁴ de bár othon lettem volna in casu minimi resensus jam eosdem habendo egy kis periculummal ugyan, de az templomok közepében bent temettetem volna, amint is engemet haza sem vártak, csak hazajövő híremet halván azonnal engedelmeskedtek, s megh-

²¹⁹ In unam manu gestans Zacharum in alia virgam (latin): egyik kezében cukor, a másik kezében vessző.

²²⁰ Ut saltem initium bene accedat (latin): hogy legalább a kezdet jól sikerűljön.

²²¹ Személyét nem tudtuk azonosítani.

²²² Et meo tempore (latin): és az én időmben.

²²³ Impositio (latin): kényszerítés, kötelezés, kivetés.

²²⁴ Protegál (latinból): pártfogol, véd.

engedték. His comprobati queuntibus mondhattatom-é non habere zelum erga implantandos catholicos quos in timore implantavi, in percutione vigo, et non desinam quousque in uno continuo praehabitata cum vestra excellentia circa festum Sancti Michaelis circa eosdem personali mea concertatione *locus hic non purificetur* cum actu etiam sim in accorda cum 24 Alpariensibus episcopi Vacziensis subditis, quos episcopatus jam manumisit adimendo iisdem terras et familia unice, utrum comitatus Pesthiensis eadem ex gremio sui ad alium transmittere? Praestolandum habeo.

Azomban kegyelmes uram, másképp is allatomban pópista szolgákat oda hívogatok, esztendőre pópista uraságh Czözét, Gulást et his similes, sed quod omnia ad semel habeamus, uti delator sinister praetendit. Elront engemet is istenes igyekezetemben et turbabit bonam inter ipsos harmoniam nihil enim violenti durabite et haec fuit causa, quod ego quam inspector 30 Rhenensium florenorum iisdem remissionem etiam adurserim.²²⁵

Már kegyelmes uram mikor ez illeneket absentíamban²²⁶ elkövetnek – kik merő ökrök, feleségeik tehenek, gyermekeik borjúk –, ha angyal volnék is, káromkodásra köllene hajlanom, mert ezen az földön verekedni éppen nem úgy lehet mint fölföldön imádsággal. Ki ha folynak, valamint mikor Trojer uram it volt, s mundurt²²⁷ katonákat kölletett Szegedre bevitetnem Győnrűl, az szekerek nagy vizeken túl voltak, az advena²²⁸ pópisták az bíró által Trojer uram hallására oly nagy szükséghembben kétszer negatívát üzentek. Osztán magam mentem nagy excandescentiával²²⁹ őket elé hajtani, amint is Trojer urammal voltam éjjel-nappal tovább egy holnapnál. Tegyen kimondhatatlan káromkodásimrűl, mellyek néha nevetségek, excellentiád ne lássa eőkegyelme az lölkére.

Hogy pediglen máris tápai plébános úr filialissa légyen Gycő, mintszenti plébános uramnekik írot levelét azért is transmittáltam²³⁰ excellentiádnak, quoad ultimum membrum sinistri delatoris²³¹ excellentiádnál nagy alázatossan könyörgök, ille bonus dominus delator²³² bizonyítsa meg azt, hogy én excellentiád jobbágyit sanyargatom. Holot excellentiád instructiójára s eziránt levő punctumra jobban vigyázok, mint sem eő ad delationis suae fidelitatem,²³³ avagy tsak nevét adná tudtomra excellentiád, méltóztassék, agam ego agenda.²³⁴

Az marhákban az dögh rettenetes lassan szűnik, úgyhogy ha ifjú legény nem lennék, károimot megh köllene siratnom, excellentiádén a minapi megírt 10 fölöt öt megdöglöt, még kettő betegh. Kegyelmes uram! Minden kimondhatatlan practikákkal éltetem,

²²⁵ Adurgeo (latin): üldöz, szorít.

²²⁶ Absentia (latin): hiány.

²²⁷ Montur (német): egyenruha.

²²⁸ Advena (latin): bevándorló.

²²⁹ Excandescencia (latin): harag.

²³⁰ Transmitto (latin): átküld, elküld.

²³¹ Quoad ultimum membrum sinistri delatoris (latin): ami a rosszindulatú feljelentő rágalmának utolsó részét illeti.

²³² Ille bonus dominus delator (latin): jó ura feljelentője.

²³³ Ad delationis suae fidelitatem (latin): feljelentésének szavahihetőségére.

²³⁴ Agam ego agenda (latin): megteszem majd a szükséges lépéseket.

de külömb őrizni éppen kevésége miatt nem lehet, de azt is próbálták sokan, de semmit sem használt.

Most minden nap az sok temérdek esők rajtunk s mezőkben a számtalan farkasok az dögön.

Ezekkel magamat excellentiád nagy kegyelmesseghében alázatosan ajálván, s örvendetesebb válaszát várván (minduntalan ennekutána is meghalgtásomat könyöröghvén) maradok.

Nagyméltóságú gróff úrnak excellentiádnak alázatos szolgája, Bezúr Ferencz
manu propria

11.

Bezúr Ferenc levele Erdődy Györgynek

Algyő, 1744. július 17.

HHStA FA Erdődy Karton 30. Lad. 35. fasc. 3. no. 28.

Dicsértessék Jézus Krisztus!
AllGyő, 17-a Julii 1744.

Nagyméltóságú Gróff Uram!

Sárga elveszet paripa ló véget nékem alázatos szolgájának resensussal²³⁵ tellyes levelét excellentiádnak vettem. Kegyelmes uram, hogyha legkissebb gondgya s baja, avagy tsak dagadásának árnyéka volt volna Mintszentről való meghindításakor, sőt, inkább az útban is, tehát okának magamat ítélnem, de leghkissebb sem láczot. Ivot s evet, mert Mindszenten embert éjjel-nappal mellette tartottam. Vácra magam – amint excellentiádnak megírtam – elkísértettem, hogy az tarogh²³⁶ mostanában minden marhán ragadó reájöt (ki is 24 óra alat valamelyikére szál, el köl veszni nékie) én szegény fejem róla mit tehetek.

Hogyha excellentiád nékem hinni már nem méltóztatik, tegyenek hitek szerint bizonyosághot excellentiádnak azok, az kik mellette jártak, s gondgyát viselték. Úgy nem külömben az, kik ketten vagyis hárman vélem edgyütt magok dolgában is jöttek, s Vácra vezettek. Vallyon kegyelmes uram natura sui conservativa existens²³⁷ kívánhattam-e volna? Esete által excellentiád kegyes színve előtt rosz, s gondtalan, s tudatlan nevet szerzevén, avagy excellentiádnak ily kárt az Űristen ments meg, meg is gondolnom. Hogyha excellentiád az árát rajtam megvenni méltóztatik, róla nem tehetek, de remén-

²³⁵ Rescisco (latin): értesül valamiről, tudósítást kap.

²³⁶ Táragy (magyar): tályog népies elnevezése.

²³⁷ Natura sui conservativa existens (latin): a maga konzervatív természete szerint.

lem ot is kegyelmet talállok. Más dolgaiban excellentiádnak semmi kára nintsen, most is inkább magamon történt volna ez is, hogy excellentiád sok ides-tova való járásimról kegyessen arguálni²³⁸ méltóztatik, alázatosan szenvednem köl, oka az, hogy nem tsak egészen excellentiád jószágából élnem mint szegény legény igyekezem, jólehet azon kegyelmet is excellentiádtól vettem, hogy gyulai fiscussagra²³⁹ commendálni²⁴⁰ méltóztatot, mely néha excellentiád jószágától abstrahat,²⁴¹ de ha excellentiád kívánnya, s hogy én is excellentiád nagy kegyelmét s erre az földre lehozását jobban contestálhassam²⁴² s excellentiádnak pro continuo²⁴³ jószágában lehessek, íme affuturi mensis Octobris prima²⁴⁴ kitelni fogh esztendőm, azt sem bánom, hogyha annak véget vetek, tsak excellentiádnak avval is compensálhassak. Noha az is jó, de hosszas útt, de kegyelmes uram, Szent Mihály nap tájban propter defectum [!] pro futuro anno Mindszentiensium praedium et illocandae possessionis ALGyő vel ex integro catholicis vel saltem in medietate substernenda presentium quasi haereditaria ratione et aliis de causiss excelsioribus. (hogyha kegyelmesen excellentiád megengedi). Fölkészülök akkor valami tsekély bonificatiojárúll²⁴⁵ az füzetésemnek fogok excellentiádnál alázatosan supplicálnom.²⁴⁶

Már Istennek legyen hála az marhadögh meghszúnt egészen, úgy a sok esők is. Holnap fognak excellentiádnak kazálban [!] mind a két helység szénát rakni, ki is még az nagy esők előtt boglába volt.

Nulla calamitas²⁴⁷ soha kegyelmes uram nagy büntetlen vádoltatom az gyevi kálvinisták miat is, kik közül tsak magam is megvallom, hogy leghfeőképpen ab initio introducendorum Romano catholicorum²⁴⁸ távoznom éppen nem lehet messze. Tágullyon azért, alázatosan kérem excellentiádat, resensussa excellentiádnak, vélem s erőssen bízom az Úristenben, hogy mind hív szolgálatimmal s mind alázatos szolgálatomon kívül, ezeket bonificádom²⁴⁹ excellentiádnak. Megh fogom úgy is, az gyilkos jószágából semmi jó nem let volna.

Magamat excellentiád tapasztalt kegyességében ajánlom alázatosan maradok.

Excellentiádnak alázatos szolgálja Bezúr Ferencz manu propria

²³⁸ Arguál (latin): vádol, okol.

²³⁹ Fiscus (latin): pénztár, kincstár.

²⁴⁰ Commendál (latinból): ajánl.

²⁴¹ Abstrahál (latinból): elvon.

²⁴² Contestál (latinból): tanúsít.

²⁴³ Pro continuo (latin): továbbra is.

²⁴⁴ Affuturi mensis Octobris prima (latin): következő október elsején.

²⁴⁵ Beneficium (latin): jövedelem.

²⁴⁶ Supplicál (latinból): kér, könyörög.

²⁴⁷ Nulla calamitas (latin): semmilyen baj, veszteség.

²⁴⁸ Ab initio introducendorum Romano catholicorum (latin): a római katolikusok betelepítésétől kezdve.

²⁴⁹ Bonificál (latinból): jóváhagy, kárpótol.

Rövidítések és irodalomjegyzék

HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien)
FA Erdődy	Familienarchiv Erdődy 13–19. század
HREGy	Hódmezővásárhelyi Református Egyházi Gyűjtemény
A/3	Hódmezővásárhelyi Református Egyházközség iratai 1713–2020. Jegyzőkönyvek 1755–2016
A/5/1	Hódmezővásárhelyi Református Egyházközség iratai 1713–2020. Igazgatási iratok 1713–1850. Gróf Károlyi család iratai 1713–1791
MNL CsCsML HL	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltár (Hódmezővásárhely)
IV.1001.b	Hódmezővásárhely város tanácsának iratai. Tanácsi iratok 1691–1849
MNL CsCsML Szeged	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Szegedi Levéltár
V.A.1003.e	Szeged város tanácsának iratai. Levelezések (1640)1711–1781(1784)
MNL CsCsML SzL	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Szentesi Levéltár (Szentes)
IV.A.1.a.	Csongrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai (1600–)1723–1786(–1818) Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek. (Protocolla congregationum) (1722–)1723–1786(–1790)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Budapest)
A 23	Magyar Kancelláriai Levéltár. Litterae Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici 1724–1770
P 398	Károlyi család nemzetségi levéltára. Missiles
TtREL	Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (Debrecen)
I.1.c.	Püspöki Hivatal iratai. Igazgatási iratok

*

- BAGHYNÉ MAKRA
2007
- BAGHYNÉ MAKRA Ilona: *Az algyői templom és plébánia*, Szeged, Bába, 2007.
- BAHLCKE
2013
- Joachim BAHLCCKE: *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig (1686–1790)*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2013.
- BAK
2000
- BAK Borbála: *A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései*, In: *Fons*, 7. (2000) 1. sz. 91–137.
- BAKÁCS
1966
- BAKÁCS István: *A missilis*, In: *Levéltári Közlemények*, 37. (1966) 1. sz. 17–31.
- BAKÁCS–DÁVID
1968
- BAKÁCS István – DÁVID Lászlóné: *Magyar Országos Levéltár P szekció kisebb családi és személyi fondok, I. kötet 1-444. törzslapszámok. Áttekintő raktári jegyzék*, Budapest, 1968. (Levéltári leltárak, 44.)
- BARACZKA
1980
- BARACZKA Istvánné: *Acta Cassae Parochorum. Egyházmegyék szerint besorolt iratok. 7. füzet. Erdélyi, váci és veszprémi egyházmegye 1733–1779, Művészettörténeti adatok*, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1980. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai, 17.)
- BARÁTH
2016
- BARÁTH Béla Levente: *Az I. Carolina Resolútiótól a türelmi rendelethez*, In: *Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18–19. században*, szerk. GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2016. (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai), 11–16.
- BENDA–KOLTAI
2008
- BENDA Borbála – KOLTAI András: *Kutatások az Erdődy család bécsi levéltárában*, In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 6. (2008) 429–460.
- BUBRYÁK
2013
- BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóczi Erdődy-várkastély gyűjteményei*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, 2013.

- BUCSAY
1985
BUCSAY Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*, Budapest, Gondolat, 1985.
- CHOBOT
1915
CHOBOT Ferenc: *A vácsi egyházmegye történeti névtára, I. kötet Az intézmények története*, Vác, Dercsényi Dezső, 1915.
- CSEH
1988
CSEH Edit: *250 éve kezdődött a nagy pestisjárvány. A „dögletes mirigy” Békés vármegyében 1738–1740*, In: *Körösök Vidéke*, 1. (1988) 9–13.
- CSEH
1989
CSEH Edit: *A Békés vármegyei parasztok válasza az úrbéri kérdőpontokra*, In: *Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből*, szerk. ERDMANN Gyula, Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1989. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből, 3.) 279–394.
- CSERMELYI
2023
CSERMELYI József: *A bécsi Erdődy levéltár oklevélsorozatainak regesztái (D 1275–1323 jelzetek)*, In: *Lymbus: Magyar-ságtudományi Forrásközlemények*, 21. (2023) 9–69.
- DIENES
1998
DIENES Dénes: *Az első püspökválasztás a tiszáninneri egyházkerületben*, In: DIENES Dénes: *Tanulmányok a Tiszáninneri Református Egyházkerület történetéből*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 1998, 1–84.
- DIENES
2017
DIENES Dénes: *A Tiszáninneri Református Egyházkerület története a kezdetektől a Türelmi Rendeletig*, Sárospatak, Hernád, 2017.
- ERZSI
Erdélyi református zsinatok iratai, I. kötet 1591–1714, kiad. BUZOGÁNY Dezső – DÁNÉ Veronka – KOLUMBÁN Vilmos József – ÓSZ Sándor Előd – SIPOS Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2001. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, 1.)
- FALLENBÜCHL
1988
FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főméltóságai*, Budapest, Maccenas, 1988.
- FAZEKAS
2015
FAZEKAS István: *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*, Budapest, MNL, 2015. (Magyar Nem-

zeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai. Levéltári leltárak, 10.)

FOLLAJTÁR
1938

FOLLAJTÁR Ernő: *Algyő*, In: *Csongrád vármegye*, sajtó alá rend. CSÍKVÁRI Antal, Budapest, 1938. (Vármegyei szociográfiák, 2.) 32–33.

HECKENAST
2005

HECKENAST Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?* Budapest, História, MTA Történettudományi Intézet, 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 8.)

HEGYI
2022

HEGYI Ádám: *Református gyülekezet alapítása Csanyban (Csanytelek) 1753-ban*, In: *Hagyomány, Identitás, Történelem 2021*, szerk. KISS Réka – LÁNYI Gábor, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2022. (Reformáció öröksége, 8.) 85–104.

HOLL
2013

HOLL Béla: *A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2013. (METEM-könyvek, 48.)

IMRE
1984

IMRE Mihály: *A város művelődéstörténete 1848-ig*, In: *Hódmezővásárhely története. 1. köt. A legrégebbi időktől a polgári forradalomig*, szerk. NAGY István, Hódmezővásárhely, Városi Önkormányzat, 1984, 623–678.

KELLER
1985

KELLER Lajos: *Mindszent története 1700–1900*, Szeged, Somogyi Könyvtár, 1985.

KOVÁCS
1979

KOVÁCS Ágnes: *Az úrbéres viszony alakulása a Csongrád-vásárhelyi uradalom mezővárosaiban (1722–1848)*, In: *Agrártörténeti Szemle*, 21. (1979) 3–4. sz. 414–431.

KOVÁCS
1988

KOVÁCS Ágnes: *Károlyi Sándor*, Budapest, Gondolat, 1988. (Magyar história: életrajzok.)

KOVÁTS
1985

KOVÁTS Zoltán: *Népesedési viszonyok*, In: *Szeged története, 2. köt. 1686–1849*, szerk. FARKAS József, Szeged, Somogyi Könyvtár, 1985, 107–171.

- KÖKÉNYESI
2021
KÖKÉNYESI Zsolt: *Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711–1765)*, Budapest, L'Harmattan, 2021.
- KRISTÓ
1994
KRISTÓ Gyula: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- KRUZSLICZ
1984
KRUZSLICZ István: *A mezőváros fejlődése a visszatelepülés után*, In: *Hódmezővásárhely története. 1. köt. A legrégebbi idők-től a polgári forradalomig*, szerk. NAGY István, Hódmezővásárhely, Városi Önkormányzat, 1984, 377–448.
- KRUZSLICZ
1987
KRUZSLICZ István: *A török kiűzésétől az 1848. évi polgári forradalomig*, In: *Algyő és népe, Tanulmányok*, szerk. HEGYI András, Szeged, Somogyi Könyvtár, 1987, 95–112.
- KRUZSLICZ
1996
KRUZSLICZ István Gábor: *Az újratelepüléstől az 1848. évi polgári forradalomig*, In: *Mindszent története és népelete*, szerk. JUHÁSZ Antal, Mindszent, Mindszent Város Önkormányzata, 1996, 91–138.
- LADÁNYI
1997
LADÁNYI Sándor: *Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után*, Budapest, KGRE Hittudományi Kar Egyháztörténeti Intézet, 1997. (Egyháztörténeti kiadványok, 2.)
- MÁRKI
1895
MÁRKI Sándor: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története, II. A török hódítástól napjainkig*, Arad, Monographia Bizottság, 1895.
- MAURER
2005
MAURER Artur: *A csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrássy nemzetség története*, Somorja, Méry Ratio, 2005.
- MÉSZÁROS
2018
MÉSZÁROS Ádám: *Dél-hevesi református egyházközségek a 18. században*, In: *Archivum. A Heves megyei Levéltár Közleményei*, 21. (2018) 83–120.
- MIHALIK
2021
MIHALIK Béla Vilmos: *Hangsúlyok és fordulópontok az egri egyházmegye történetében (1699–1761)*, Budapest, MTA – PPKÉ Fraknói Vilmos Történeti Kutatócsoport, 2021. (Collectanae studiorum et textuum, Classi III, fasc. 4.)

- MUNTAGNÉ TABAJDI
2021
- MUNTAGNÉ TABAJDI Zsuzsanna: *Egy temetés – három pap. Egy 18. század közepi nógrádi gyászszertartás viszonyosságai*, In: *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben*, szerk. BÁRTH Dániel, Budapest, MTA–ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, 2021. (Folcloristica Historica, 4.) 387–413.
- NAGY
1857–1868
- NAGY Iván: *Magyarország családi czimerekkal és nemzékrendi táblákkal, 1–12. kötet*, Pest, Friebeisz István, 1857–1868.
- NAGY
1971
- NAGY István: *A Magyar Kamara 1686–1848*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III, hatóság- és hivataltörténet, 3.)
- NÉMETHY
1894
- Ludovicus NÉMETHY: *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum 1894*, Strigonii, typis Gustavi Buzárovits, 1894.
- NOVÁK
1982
- NOVÁK László: *Cegléd mezőváros a XVIII. században és a XIX. század első felében*, In: *Cegléd története*, szerk. IKVAI Nándor, Szentendre, Cegléd Városi Tanács, 1982. (Studia comitatensia, 11.) 121–188.
- NOVÁK
2004
- NOVÁK Veronika: *A szlovákiai levéltárak magyar provenienciájú fondjai és állagai 1918-ig és 1938–1945 között. 1. kötet*, Budapest, BFL, 2004. (A Kárpát-medence levéltári forrásai I. Fond- és állagjegyzékek.)
- REIZNER
1895
- REIZNER János: *A Mindszent-algyői uradalom történetéből*, In: *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 2. (1895) 321–338.
- REIZNER
1900
- REIZNER János: *Szeged története. Egyházak és hitfelekezetek, hatóság és társadalom, egészségügy, iskolák, közműveltség, közigazdaság*, Szeged, Szeged szabad királyi város közönsége, 1900.
- CS. SEBESTYÉN
1929
- CS. SEBESTYÉN Károly: *Az algyői templom*, In: *Dolgozatok a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Archeologiai Intézetéből*, 5. (1929) 132–138.

- SERES
2010
SERES István: *A Károlyi-huszárezred hadkiegészítése a Tiszántúlon Szegedinác Péro felkelése idején*, Békéscsaba, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2010.
- SUGÁR
1984
SUGÁR István: *Az egri püspökök története*, Budapest, Szent István Társulat, 1984. (Az Egri Főegyházmegye schematizmusa, 1.)
- SZAKÁLY
1985
SZAKÁLY Ferenc: *A török kiűzésétől a szatmári békéig*, In: *Szeged története, 2. köt. 1686–1849*, szerk. FARKAS József, Szeged, Somogyi Könyvtár, 1985, 15–25.
- SZARKA
1940
SZARKA Gyula: *A váci egyházmegye történeti földrajza a török hódítás korában*, Vác, Kapisztrán, 1940.
- SZEREMLEI
1907
SZEREMLEI Sámuel: *Hód-Mező-Vásárhely története a hon ezer éves fennállása emlékezetére. 3. kötet. A leigáztatás kora 1526–1848*, Hódmezővásárhely, Kiadja a város közönsége, 1907.
- SZEREMLEI
1927
SZEREMLEI Sámuel: *A hódmezővásárhelyi református egyház története tekintettel az ország és a vidék egyházi állapotára és főbb eseményeire*, Hódmezővásárhely, Roth, 1927.
- SZIJÁRTÓ
2005
SZIJÁRTÓ M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*, Budapest, Osiris, 2005.
- SZILÁGYI
2018
SZILÁGYI Adrienn: *Az uradalom elvesztése. Nemesi családok a 19. századi Békés megyében*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2018. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.)
- SZIRBIK
1979
SZIRBIK Miklós: *Makó városának leírása 1835–1836*, Makó, Makó Város Tanácsa, 1979. (A Makói Múzeum füzetei, 22.)
- TAKÁCS
1987
TAKÁCS Máté: *A település szerkezetének fejlődése, az utcakép alakulása, épített emlékek*, In: *Algyő és népe, Tanulmányok*, szerk. HEGYI András, Szeged, Somogyi Könyvtár, 1987, 263–273.

- THALY
1870
THALY Kálmán: *Jelentés a (vörösvári) Rákóczi–Aspermont–Erdődy levéltárról*, In: *Századok*, 4. (1870) 581–604.
- VARGA
1997
VARGA Lajos: *A váci egyházmegye történeti földrajza*, Vác, Váci Egyházmegyei Hatóság, 1997.
- VASS
1985
VASS Előd: *A város önkormányzata és gazdálkodása*, In: *Szeged története, 2. köt. 1686–1849*, szerk. FARKAS József, Szeged, Somogyi Könyvtár, 1985, 515–597.
- ZSILINSZKY
1898
ZSILINSZKY Mihály: *Csongrádvármegye története*, Budapest, Csongrádvármegye közönsége, 1898.

Messze esett-e az alma a fájától?

II. Rákóczi Ferenc fejedelem méltatása 1737-ből*

II. Rákóczi Ferenc életének utolsó szakasza száműzetésben telt el, melyet a magyar történetírás különböző irányzatai eltérően értékelték. Ugyanakkor a magyar történelem egyik legfontosabb szereplőjeként, az egyik legismertebb nemzeti hősként életének és politikai tevékenységének átfogó vizsgálata a hazai tudományos kutatások egyik fontos témájának számított és számít. A „nagyaságos fejedelem” emigrációjának (1711–1735) már több neves történésziünk szentelt tudományos munkát. Először Szalay László, Thaly Kálmán és Márki Sándor foglalkozott a témával.¹ A 19–20. század fordulóján virágkorát élő Rákóczi-kultusz a fejedelem hamvainak hazahozatala idején (1906) érte el tetőpontját. Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi* című, 1913-ban megjelent kritikusabb hangvételű munkájában viszont rámutatott az emigrációban élő Rákóczi tevékenységének árnyoldalaira is.² Később Köpeczi Béla mérőföldkő jelentőségű monográfiájában (*A bujdosó Rákóczi*) foglalta össze a téma kutatásában elért újabb eredményeket.³ Köpeczi Béla szinte az összes ismert szóba jöhető levéltári forrást feldolgozva, minden eddiginél teljesebb képet alkotott Rákóczi személyéről és életének utolsó korszakáról.

A Rákóczi-szabadságharc utáni emigráció legfontosabb forrásait a fenti kutatók alaposan feldolgozták, a külföldi levéltárakban azonban még számos új információt tartalmazó kútforrás található, amelyek feltárásával tovább lehet árnyalni a száműzött fejedelem és a kuruc bujdosók 18. század első felében játszott szerepének jelentőségét.⁴ A jelen közleményben egy ilyen izgalmas új szempontokat tartalmazó, nemrég feltárt és a száműzött Rákóczi nemzetközi jelentőségét is értékelő szöveget szeretnék megosztani, amely a konstantinápolyi francia követségi levéltár egyik vaskos kötetében található. A konstantinápolyi francia követségnek az anyaországba visszaszállított levéltára a Nantes-i Diplomáciai Levéltári Központ egyik legrégebbi állománya. Ennek legkorábbi, elsősorban 18. századi iratait Saint-Priest gróf, konstantinápolyi francia követ gyűjtette össze, majd a felvilágosodás korabeli szempontok alapján való rendszerezés után azokat impozáns bőrkötésű kötetekbe foglalta. Az úgynevezett Saint-Priest-gyűjtemény⁵ a levéltár

* A tanulmány a HUN-REN-ELTE *Nemesi Emigráció és emlékezet (1541–1756) Forrásfeltárás és kritikai szövegkiadás kutatócsoport* támogatásával készült. A franciaországi kutatásaimat a Külgazdasági és Külügyminisztérium Klebelsberg-ösztöndíja támogatásával végeztem, amelyet ezúton is szeretnék megköszönni.

¹ A téma gazdag irodalmából lásd a legfontosabb monográfiákat: SZALAY, 1864; THALY, 1889; MÁRKI, 1907.

² SZEKFŰ, 1913.

³ KÖPECZI, 1991.

⁴ E kérdésről lásd TÓTH, 2003.

⁵ A gyűjtemény részletes leírását lásd DENIS-COMBET, 1975.

egyik legértékesebb, fokozottan védett anyagát képezi. E gyűjtemény 15. számú kötetében a Villeneuve márki követségi időszakára vonatkozó vegyes iratok között találtam meg egy eddig ismeretlen iratot, amely II. Rákóczi Ferenc száműzetése során folytatott diplomáciai tevékenységét méltatja, és amelyet ismeretlen szerzője a fejedelem fia, Rákóczi József számára ajánlott.

Mielőtt rátérnék a forrás részletes bemutatására, tekintsük át röviden létrejöttének körülményeit. Az 1737-ben keletkezett méltatás idején II. Rákóczi Ferenc már két éve távozott az élők sorából, és az éppen zajló orosz-osztrák–török háború (1736–1739) idején a Fényes Porta meghívására József fia is Törökföldre érkezett. Rákóczi Józsefet Marchese di San Carlo álnév alatt már ifjú éveit óta szigorú császári felügyelet alatt nevelték. 1736-ban Bécsből megszökött, és az újabb török háború hírére Konstantinápolyba utazott. A fiatal Rákóczi odaérkezése nagy reményeket keltett a rodostói magyar emigránsok körében, ám rövid idő alatt kénytelenek voltak felismerni a „sasfók” képességének korlátait is. Erről érzékletesen számolt be Mikes Kelemen 1737. január 2-i levelében: „*De amint észre kezdem venni, igen messze esett alma fájától.*”⁶ A kalandor Bonneval pasa rábeszelésére Rákóczi József a magyar bujdosók vezéréként bekapcsolódott a konfliktusba, amelytől az Erdélyi Fejedelemség visszaszerzését remélte. A szultán ugyan elismerte fejedelemnek és Magyarország urának is, ám e titulusokat az ambiciózus Rákóczi-fiú soha nem élvezhette, és már 1737-ben meggyűlt a baja az oszmán hatóságokkal is. Az 1738-as hadjárat során sem kapott jelentős szerepet a szerény kísérettel a balkáni hadszíntéren tartózkodó betegeskedő erdélyi fejedelmi sarj, aki sok hányattatás után 1738. november 10-én hunyt el a dobрудzsai Csernavodában.⁷ Az itt közölt forrás első sorban az apja emlékéért felidézve próbált útmutatást nyújtani a fiatal Rákóczinak, akinek a szolgálataira nagy valószínűséggel a francia diplomácia is igényt tartott.

Lássuk, milyen szempontból tartotta a szerző fontosnak II. Rákóczi Ferenc diplomáciai tevékenységét. Mint ismeretes, Rákóczi fejedelem és kísérete 1720-ban telepedt le Rodostóban. Nem sokkal a megérkezésük után a magyar bujdosók egy új emigrációs központot hoztak létre a Márvány-tenger partján fekvő soknemzetiségű kisvárosban, ahová egyébként a 18. században más európai országokból származó emigránsokat, például lengyeleket, illetve száműzött pasákat is letelepített az oszmán vezetés. Rodostó hamarosan a száműzött Rákóczi fejedelem lakhelyévé, szellemi műhelyévé és diplomáciai főhadiszállásává vált. Rákóczi Rodostóból igyekezett bekapcsolódni a nemzetközi politikai életbe. Követeket és emlékiratokat küldött a különböző európai udvarokba, elsősorban a francia királyi udvarba, a konstantinápolyi francia követség közvetítésével. A francia követség szintén figyelemmel kísérte a rodostói magyar kolónia helyzetét, mivel az egykori kuruc szabadságharcosok osztrák ellenessége fontos garancia volt politikai megbízhatóságukra és a francia érdekek szolgálatára. Ennek köszönhetően a francia külpolitika egészen a 18. század közepéig számolt egy esetleges magyar diverzió lehetőségével, visszanyúlva ahhoz az évszázados diplomáciai hagyó-

⁶ MIKES, 1988, 224.

⁷ Rákóczi József pályájáról: PAPP, 2003.

mányhoz, amely szerint – háború esetén – a francia király aktív külpolitikát folytatott Magyarországon és Erdélyben. A Rákóczi-emigráció Oszmán Birodalomba érkezése idején Jean-Louis de Bonnac⁸ konstantinápolyi francia nagykövet volt hivatalban (1716–1724). Bonnac márki már régi ismerősnek számított Rákóczi és kísérete számára, hiszen a Rákóczi-szabadságharc és az északi háború idején különböző diplomáciai hivatalai során folyamatos kapcsolatban állt a magyar függetlenségi mozgalom vezetőivel.⁹ Az oszmán főváros közelsége valószínűleg lehetővé tette a magyar emigránsoknak a konstantinápolyi francia követtel és környezetével való szorosabb kapcsolattartást. Amikor a bujdosó magyarokat a Porta áthelyeztette Rodostóba, a távolság miatt kicsit körülményesebb lett ez a kapcsolat, de nem szakadt meg.¹⁰ Ezt jól illusztrálja a mellékelt, Rákóczi politikai szerepét méltató írás is.

A feljegyzés szerzője szerint a száműzött fejedelem rendszeresen küldött emlékiratokat az oszmán kormányzat számára, amelyeket az nagyra értékelt. Rákóczi portai tekintélye szempontjából fordulópontnak számított, amikor a spanyol király követet küldött hozzá az oszmán–spanyol kapcsolatok erősítése céljából.¹¹ Az ismeretlen szerző felidéli a fejedelem fontos közvetítői szerepét az orosz–oszmán békeszerződés 1719-es megújítása ügyében. Rákóczi véleményére ettől kezdve gyakran hallgattak a portai méltóságok. Így történt ez például 1723-ban is, amikor a fejedelem komoly erőfeszítéseket tett Oroszország és az Oszmán Birodalom közötti béke létrehozása érdekében. A Portához intézett, 1723. április 17-i, békét szorgalmazó memorandumában egyebek mellett javasolta a két nagyhatalom közötti ázsiai vitás területek hovatartozásának a karlócai (1699) és a pozsareváci béke (1718) európai mintáit követő rendezését.¹² Rákóczi, úgy tűnik, nagyon alaposan tájékozódott e fontos geopolitikai régió nemcsak stratégiai fontosságú területeinek elhelyezkedéséről, hanem azok vallási és kulturális jelentőségének tétjeiről is. Ebben az időszakban alaposan tanulmányozta az Oszmán Birodalom és a Közel-Kelet vallási helyzetét, és megismerkedett az iszlám fontosabb tanaival is.¹³ Izgalmas gondolatokban fejti ki azon érveit is, amelyek szerint nem állt az oszmán uralkodó érdekében, hogy az éppen zajló perzsiai konfliktusban egy emíri származású szunnita uralkodó kerüljön trónra Perzsiában, aki Mekka és Medina esetleges megszerzésével a birodalmi címre törhet. Ezért úgy gondolta, hogy a Birodalom szempontjából a régióban érdemes fenntartani a síiták és szunniták közötti egyensúlyi állapotot. Hasonló

⁸ Jean-Louis d'Usson de Bonnac (1672-1738) francia katonatiszt és diplomata. Életéről: DUPARC, 1969, 211–212.

⁹ Bonnac levelezéséhez lásd a következő forráskiadás vonatkozó részeit: TÓTH, 2012.

¹⁰ Rodostó ekkor vált a konstantinápolyi francia követség futárpostájának fontos tranzitállomásává, elsősorban azért, mert a Bécsen keresztül haladó postaútvonalak révén szinte az összes európai diplomáciai futárszolgálat a császári hatóságok ellenőrzése alá került. A tengeri úton biztonságosabban lehetett bonyolítani a konstantinápolyi francia követ és a versailles-i udvar közötti levelezést. ROIDER, 1982, 7–13.

¹¹ SALLÉS VILASECA, 2020.

¹² CADN, Ambassade de France à Constantinople, série A, fonds Saint-Priest Correspondance politique, volume 10 Ambassade Mehemet Effendi en France 1720-1724, fol. 174–179.

¹³ Rákóczi nagy valószínűséggel a Korán francia nyelvű, André Du Ryer által készített fordítását használta. KÖPECZI, 1984, 204.

szempontokra hivatkozva Rákóczi javasolta azt is, hogy érdemes a cárnak gesztusként meghagyni néhány vitatott tengerparti dagesztáni területet, amelynek fejében az orosz uralkodó adott esetben baráti segítséget is nyújthat az Oszmán Birodalomnak. A békét végül 1725. november 25-én kötötte meg a két nagyhatalom. A béke a területi rendezés mellett lehetőséget adott az oroszok számára, hogy beavatkozzanak Lengyelország ügyei-be, hogy állandó diplomáciai képviselőt állítsanak fel Konstantinápolyban és kereskedhessenek az Oszmán Birodalom területén. A békekötés létrejöttében fontos szerepet játszott a francia követen, Bonnac márkin keresztül a száműzött erdélyi fejedelem is.¹⁴

Rákóczi igen jó információkkal rendelkezett a Közel-Kelet földrajzi, történelmi és vallási viszonyairól. Az iráni háborús helyzet vizsgálatában különösen kiemelkedő elemzői és közvetítői szerepet játszott. Értesüléseinek jelentős részét a Judasz Tadeusz Krusiński¹⁵ lengyel jezsuita által eredetileg latin nyelven írt, majd oszmán-török nyelvre fordított, az afgánok eredetéről, az iráni hadműveletekről és a Szafavida uralkodók államának összeomlásáról szóló munka, a *Tarih-i Seyyah der Beyân-i Zuhûr-i Ağvaniyân ve Sebeb-i Indihâm-i Binâ-i Devlet-i Şâhân-i Safaviyân* szövegéből vehette. E mű eredeti latin nyelvű példányát Rákóczi eljuttatta dragománjának és portai ügyvivőjének, Ibrahim Mütefferikának is, aki miután lefordította oszmán-török nyelvre, a nyomdájában könyv formájában is megjelentette.¹⁶ Később Ibrahim efendi nyomdájában látott napvilágot egy Iránt (1729–1730) ábrázoló térkép is, amely elsősorban katonai célokra szolgálhatott.¹⁷ Mindezeket figyelembe véve, nem véletlen, hogy Rákóczi fejedelmet szakértőként és informátorként is bevonták a perzsa ügyek tárgyalásába. Rákóczi oszmán kormányzattal kialakított kiváló interkulturális kapcsolatait jól jellemzi a méltatás következő része: *„Öméltósága számára alapvető fontosságú volt a portai miniszterekkel a politikai ügyekben való pontos kapcsolattartás. Gyakran adott át számukra a keresztény világból származó híreket, amelyekhez saját véleményét is hozzátette. Gyakran emelt ki a gazétákból és nyilvános sajtóból híreket, amelyek fontosabb részeit, az általa jelentősnek és megbízhatónak ítélt elemeit törökre fordítva továbbította a portai miniszterek felé.”*¹⁸

¹⁴ KÖPECZI, 1984, 16.

¹⁵ Judasz Tadeusz Krusiński (1675–1756) lengyel jezsuita, orvos, orientalista, misszionárius és diplomata. 1707 és 1725 között a Szafavida-dinasztia uralma alatt lévő Perzsiában élt, majd később megírta utazásainak történetét.

¹⁶ A mű 1729 augusztusában jelent meg 1200 példányban. Krusiński egy 1740-ben megjelenő művének előszavában azzal vádolja Mütefferikát, hogy visszaélt a nevével, mivel oszmánra is ő maga fordította. SÁBEV, 2006, 191.

¹⁷ A francia diplomáciai levelezésekben több adatot is találunk arra vonatkozólag, hogy Ibrahim Mütefferika Claude-Alexandre de Bonneval segítségével térképeket készített Rákóczi fejedelem számára. Lásd erről Villeneuve márki konstantinápolyi levelezésének vonatkozó részeit. BNF, Ms. Fr. 7177-7198. *Ambassade à Constantinople de M. le marquis de Villeneuve (1728-1741)*.

¹⁸ CADN, *Ambassade de France à Constantinople, série A, fonds Saint-Priest Correspondance politique*, volume 15 *Ambassade de M. le marquis de Villeneuve 1728-1738, Memoire à la louange de S. Altesse Ser. le feu Prince Ragotzky dédié à son fils* fol. 210.

A Bonnac márki után szolgáló francia követ Jean-Baptiste d'Andrezel vicomte¹⁹ volt, akit a fennmaradt levelezésük alapján II. Rákóczi Ferenc közeli ismerősének és bizalmas barátjának tekinthetünk.²⁰ Szintén jónak mondható viszonyt ápoltak a rodostói magyar emigránsok a későbbi konstantinápolyi nagykövetekkel, elsősorban a d'Andrezel vicomte halála után kinevezett Villeneuve márkival, akinek a hivatali ideje alatt keletkezett a szóban forgó mű.

Louis-Sauveur de Villeneuve márki (1675–1745) a konstantinápolyi francia követség egyik legmarkánsabb kora újkori diplomatája volt. A taláros nemességhez tartozó Villeneuve 1675-ben született Marseille-ben, apja a városi közrendért felelős helytartó, később pedig az aixi parlament tanácsosa volt. Ő maga örökölte a marseille-i helytartói hivatalt, majd elnyerte a d'Andrezel vicomte nagykövet váratlan halála után megüresedett konstantinápolyi követi állást. A márki 1729-ben foglalta el állomáshelyét és tizenkét évig vezette a követséget. 1744-ben XV. Lajos felajánlotta neki a külügyi tárcát, amelyet ő visszautasított. Villeneuve márki Marseille-ben hunyt el 1745. július 1-jén.²¹ A francia diplomata konstantinápolyi követsége több szempontból is fontos. Egyrészt ügyesen használta ki az emigránsokból és renegátokból álló informátorai és ügynökei munkáját, akik jelentősen hozzájárultak az 1736–1739-es orosz-osztrák–török háborút lezáró belgrádi béke kimeneteléhez. Villeneuve az orosz-osztrák–török háború során, illetve a béketryálgások előkészítésében jó hasznát vette törökül is jól beszélő magyar ügynökeinek és rajtuk keresztül Ibrahim Mütefferika portai hivatalnoknak.²²

A fejedelem halálát megelőző időszakot tárgyalva szintén Rákóczi pozitív diplomáciai szerepét méltatja az írásnak az a része, amely az 1730-as évek elején kielesedő lengyel örökösödési válságra utal. A fejedelem ekkor nyomós érvekkel vette rá a Portát, hogy a száz választófejedelemmel szemben a lengyel Leszczyński Szaniszló trónigényét támogassa. Ennek elősegítése céljából a fejedelem a tatár kán udvarába 1733-ban egy magyar ügynököt is elküldött.²³

A francia követség és a rodostói emigráns kolónia közötti kapcsolatból láthatólag mindkét fél egyaránt profitált. Jó példa erre a francia követ, Bonnac márki hathatós közbenjárásának felidézése 1720-ban. Ekkor az oszmán hatóságok csökkenteni akarták a Rákóczinak járó kegydíjat, de a francia követ a Franciaországba induló oszmán követ, Yirmisekiz Mehmed Çelebi efendi²⁴ meggyőzésével elhárította ennek veszélyét. Egyéb-

¹⁹ Jean-Baptiste Louis Picon (1663–1727), d'Andrezel vicomte, francia hivatali nemes és diplomata. Életről: DUPARC, 1969, 257–258.

²⁰ Lásd ehhez a két személy válogatott levelezésének magyar kiadását: KÖPECZI, 1984. A két személy szellemi rokonságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy Rákóczi fejedelem az 1716. május 30-án a kamalduli szerzetesekkel megkötött szerződés szerint azt a házat bérelte Grosbois-ban, amelyben korábban d'Andrezel vicomte lakott, és mindkettlen kapcsolatba kerültek a janzenizmussal is, amelynek Rákóczira gyakorolt hatását már sokan bizonyították.

²¹ Villeneuve márki életéről: VANDAL, 1887; DUPARC, 1969, 277–278.

²² VANDAL, 1887, 197; CASSELS, 1966, 110–136.

²³ VEINSTEIN, 1970.

²⁴ Yirmisekiz Mehmed Çelebi efendi (?–1732) oszmán államférfi és diplomata. Mehmed efendi franciaországi követjárásáról lásd VEINSTEIN, 2004.

ként Rákóczi saját követét is elküldte Mehmed efendi követjárása idején Franciaországba.²⁵ A jól tájékozott szerző később utalt arra is, hogy egy év múlva szintén felmerült a fejedelem kegydíjának csökkentése, de ezt Rákóczi már ügyesen érvelve oldotta meg.

A nagyságos fejedelem természetesen a saját ügyei intézését sem hanyagolta el a Portán, ahol egyes diplomáciai érzékkel emlékeztette az oszmán főméltóságokat a magyar emigráció esetleges alkalmazásának lehetőségére egy újabb háború esetén. A fejedelem érdekérvényesítő képességének illusztrálása érdekében az ismeretlen szerző felidézte a diplomáciai ajándékok alkalmazását is. Mivel Rákóczi jól ismerte az oszmán uralkodók csillagászat és földrajz iránti szenvedélyes érdeklődését, gyakran küldött nekik távcsöveket, földgömböket és térképeket. Itt fontos megemlíteni, hogy Rákóczi diplomáciai tevékenységét felkészült szakemberekből álló kabinet segítette. Idetartozott például a széles műveltségű erdélyi származású renegát tolmács, Ibrahim Müteferrika is.²⁶ Érdekes adalékot találhatunk a szöveg ezen részében azzal kapcsolatban, hogy a Porta pénzadománnyal segítette az erdélyi fejedelmi követek korábbi rezidenciájának, az akkoriiban már dűledező és az 1730-as években tűzvészben is megrongálódott „erdélyi háznak” újjáépítését. A szimbolikus jelentőségű adomány említése azért is figyelemre méltó, mivel az oszmán kormányzat részéről egyfajta gesztusnak is értékelhető a Rákóczi által viselt erdélyi fejedelmi cím magasabb szintű elismeréseként.

A szöveg végén a szerző felhívja a fiatal fejedelem figyelmét arra, hogy az oszmán méltóságokkal ápoltságok kialakítása során mennyire fontos a francia követséggel való szoros együttműködés. Felsorolja ezek közül azon személyeket, akik a leghasznosabban segíthetik az ügyeit, és külön felhívja a figyelmét egy jó dragomán alkalmazásának szükségességére. Az ideális tolmács-diplomata jellemzése során a tapasztalat, az óvatosság, az állhatatosság és a megbízhatóság jelentőségét hangsúlyozza a névtelen szerző. A további szempontok között kiemelten jelenik meg az az elvárás is, hogy a leendő dragomán személyének kiválasztása során fontos lenne, hogy az illető ne legyen rája, vagyis a portai méltóságok által megvetett nem muszlim oszmán alattvaló, és kiválóan alkalmas legyen az oszmán török nyelvű tárgyalásra, írásra és fordításra.

A fentiek alapján felmerülhet a kérdés, hogy vajon ki lehetett az írás szerzője. Rákóczi életének utolsó éveiben is aktív külpolitikai tevékenységet folytatott, és főleg a francia, spanyol és angol diplomáciát ostromolta magyarországi vonatkozású terveivel. Az 1730-as évektől Rákóczi szorosabb kapcsolatba került kora neves renegátjával, Claude-Alexandre de Bonneval, a híres Bonneval pasával,²⁷ aki baráti viszonyban állt a kolozsvári születésű Ibrahim Müteferrikával. A két renegát jól hasznosította – gyakran saját céljaikra is – a Rákóczi fejedelem nyújtotta diplomáciai védelmet, illetve a portai, valamint az európai diplomáciai körökben kivívott megbecsülését és hitelét. Bonneval elsősorban katonai és politikai tanácsadóként játszott fontos szerepet Rákóczi környezetében, de a fejedelem a francia követséggel való kapcsolatok ápolásában is nagy hasz-

²⁵ ADG, série C 3634, Le passage de l'ambassadeur de la Porte à Bordeaux en 1721.

²⁶ TÓTH, 2011.

²⁷ VANDAL, 1885.

nát vette. Mivel a szöveg végén található ajánlás alapján sejteni lehet, hogy a korábban a nagyságos fejedelem portai ügyvivőjeként és dragománjaként szolgáló Ibrahim Müteferrikát ajánlja Rákóczi Józsefnek hasonló feladatok ellátására, valószínűsíthető, hogy Ibrahim efendi barátja és közeli munkatársa, Claude-Alexandre de Bonneval lehetett a francia nyelvű szöveg megalkotója. Mindkét személy nevét olvashatjuk a szövegben, és az újabb kutatásoknak köszönhetően tudhatjuk azt is, hogy a két renegát Rákóczi József nevében számos sikeres diplomáciai kezdeményezést folytatott, és például hozzájárult a néhány évvel később, 1740-ben az Oszmán Birodalom és a Nápolyi Királyság között létrejövő kétoldalú kereskedelmi szerződés létrejöttéhez.²⁸ Ez talán annak is köszönhető, hogy az 1737-ben keletkezett, II. Rákóczi Ferenc fejedelmet méltató írás elérhette a célját, és a fiatal Rákóczi József bizalmába fogadta az apja környezetében aktív szerepet játszó diplomatakat.

*

Az itt közölt leveleket legjobb tudomásom szerint eddig még nem adta ki senki. A szövegátírásnál elsősorban az Archiv für Reformationsgeschichte kora újkori szöveggyűjtésére vonatkozó ajánlásait (Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte. *Archiv für Reformationsgeschichte*. 72. Bd. 1981. 299–319.) vettem figyelembe. A szöveg archaikus, következtelen helyesírását megtartottam, változtatásokat jobbára csak a kis, illetve nagy kezdőbetűvel való átírás, illetve a rövidítések feloldása terén végeztem.

---

²⁸ Bonneval és Ibrahim Müteferrika e szerződés létrejöttében játszott központi szerepét madridi és nápolyi források is megerősítik. Lásd erről AHN, Seccion de Estado 3411, Exp. 1. Expediente relativo a la negociación de un tratado entre España y Turquía con informes sobre la negociación de un tratado entre Nápoles y Turquía, illetve ASN, Affari Esteri, Constantinopoli b 190-191. A Nápolyi Királyság 18. századi földközi-tengeri térnyeréséhez újabban: DENIS-DELACOUR, 2021.

Forrás

Öméltósága néhai II. Rákóczi Ferenc fejedelem méltatása a fia számára

(1737)

CADN, Ambassade de France à Constantinople,
série A, fonds Saint-Priest Correspondance politique,
volume 15

Ambassade de M. le marquis de Villeneuve 1728–1738
fol. 209–214.

(másolat)

A szöveg ismeretlen szerzője, aki valószínűleg jól ismerte II. Rákóczi Ferencet, a fia számára összegyűjtötte a néhai fejedelem emigrációs politikai tevékenységének a legfontosabb jellemzőit. Ezek közül kiemelte, hogy Rákóczi folyamatosan tájékoztatta a Portát az európai politikai eseményekről, közvetítő szerepet játszott az oszmán kormányzat és az európai diplomaták között, különös tekintettel a spanyol és a francia követségekre. E mediációs tevékenysége kiterjedt a válságok idején a konfliktusok békés rendezésére is, amit az 1720-as évek idején az oszmán–oroszl kapcsolatok rendezésében játszott szerepe is jól mutat. A szerző szerint Rákóczi hasonlóan fontos közvetítő szerepet játszott a később kibontakozó perzsiai konfliktus, illetve a lengyel örökösödési válság idején a Porta tájékoztatásában, és igyekezett a saját ügyeinek intézését is összehangolni az Oszmán Birodalom és az egyes európai nagyhatalmak érdekeivel. A szerző – nem teljesen önzetlen módon – felhívja a fejedelem fiát arra, hogy apja politikájának folytatásához neki is szüksége lesz jó közvetítőkre, elsősorban egy jó dragománra.

Memoire à la louange de Son Altesse Serenissime le feu Prince Ragotzky dédié à son fils

[fol. 209]

Conduit par le mouvement de mon zele pour Son Altesse Serenissime, j'ay l'honneur de luy faire part de quelques réflexions, qui tendent au bien, et a l'avantage de son service.

Ne doutant point que Son Altesse Serenissime ne se fasse un principe de suivre la conduite que le feu prince son pere a tenüe avec la Porte dans ses affaires ; la politique ayant toujours été une de ses plus éminentes qualitez je joindray icy quelques unes de ses maximes, que l'expérience m'a appris et dont Son Altesse Serenissime selon son discernement et ses lumieres fera l'usage qu'Elle jugera a propos conformement aux temps et aux conjonctures feüe Son Altesse Serenissime avoit accoutumé de présenter des mémoires a la porte ; tant pour ce qui concernoit ses propres interets, que pour les affaires qui avoient quelque rapport au bien, et a l'avantage de cet Empire. Persuadé qu'il étoit qu'il falloit se rendre utile pour être agreable ; quoyqu'il n'ait pas eü les armes a la main il rendoit a la porte des services importants dans le cabinet. Il luy communiquoit des projets ;

il luy faisoit part de ses veües, et de ses correspondances avec differentes cours de l'Europe[...] Rien ne luy fit plus d'honneur peu apres son arrivée que la negociation qu'il avoit si heureusement entamée a la cour d'Espagne ; en consequence de laquelle Sa Majesté Catholique envoya au prince un ministre caractérisé et muni de pleinspouvoirs pour menager par son canal un traité de paix et d'alliance avec le grand Seigneur contre l'Empereur, avec qui ils estoient alors en guerre ; et quoyque cette affaire ne réussit pas la porte étant absolument déterminée a la paix, elle servit a donner beaucoup de credit au prince et a luy gagner l'estime et la confiance du ministere qui voyoit par là en quelle consideration il étoit a la cour d'Espagne ; et peut estre que la porte n'a pas encore oublié cette idée de conciliation avec cette puissance.²⁹

Le feü prince saisissoit les occasions de rendre a la porte des services effectifs, et cette conduite a eü presque toujours un bon effet. J'en citeray seulement icy quelques exemples. En 1719 le prince contribüa beaucoup par ses conseils et ses bons offices au renouvellement de la paix entre la porte et la Moscovie sous le czar Pierre le grand³⁰ qui avoit envoyé icy son ministre plenipotentiaire M. Daskow.³¹ En cette occasion il employa utilement le credit qu'il avoit auprez du czar, et a la porte[...] En 1724, il fit un memoire sur les affaires de Perse et de Moscovie qui fut si gouté du Divan qu'il inflüa beaucoup a luy faire changer la résolution de déclarer la guerre aux Russiens, les esprits auparavant fort emüs se calmerent ; et toute l'affaire fut mise en negociation, ce qui estoit fort du gout du Sultan, et du grand visir Ibrahim pacha.³² De concert avec celuy qu'il envoya exprez a Petersbourg³³ chargé de ses dépêches, qui tendoient a faire au czar des propositions, et a porter ce prince a donner quelques satisfaction aux Turcs, et a calmer leurs allarmes sur ses rapides conquetes ; affin de terminer a l'amiable les differents survenus entre les deux cours. Cette negociation dans laquelle intervint aussy la mediation de la France offerte par M. le marquis de Bonac³⁴ eüt dans peu un heureux succes. J'ay eü occasion d'avoir quelque connaissance de cette affaire, puisque feüe Son Altesse Serenissime me fit l'honneur de m'envoyer avec ses ordres et instructions auprez de M. de Bonac quelques années apres la paix de Passarovitz,³⁵ etant survenu un nouveau sujet de broüillerie entre la porte et la République de Venise ; la premiere eut quelque dessein de déclarer la guerre. Elle demanda conseil au prince, et Son Altesse Serenissime consultant plutöt sa bonneyoy que ses interets, ou ce qui paroisoit les favoriser, dissuada les ministres de ce dessein leur en représentant les consequences par rapport a [fol. 210] une nouvelle guerre avec l'Empereur, qui se trouvoit alors en paix avec toutes les puissances. Ce procedé franc, genereux, et desinteressé eut les applaudissements du ministere, et augmenta la confiance, et la haute

²⁹ Jacques Nicolas de Boissimène (1668–1757) francia katonatiszt és diplomata.

³⁰ I. (Nagy) Péter (1672–1725) orosz nagyherceg, 1682 és 1725 között Oroszország cárja.

³¹ Alekszej Ivanovics Daskov (?–1733) orosz diplomata.

³² Nevsehirlí Damat Ibrahim pasa (?–1730) 1718 és 1730 között nagyvezír.

³³ Szentpétervár Oroszországban.

³⁴ Jean-Louis d'Usson de Bonnac (1672–1738) konstantinápolyi francia nagykövet.

³⁵ A pozsareváci béke (1718. július 21.) lezárta a velencei–török (1714–1718) és Habsburg–török (1716–1718) háborút.

estime de la porte pour Son Altesse Serenissime. Dans les dernieres affaires de Pologne le feü prince agit toujours de concert avec M. l'ambassadeur de France pour représenter fortement au Grand Visir Hali pacha³⁶ combien il étoit prejudiciable a l'Empire ottoman qu'il y eût en Pologne un Roy alleman si etroitement uni avec l'Empereur, et la Czarine. L'un et l'autre firent si bien connoître a ce premier Ministre de quelle importance il étoit de s'opposer a l'accroissement formidable de la puissance Russienne, qu'il fût une fois tout a fait determiner a déclarer la guerre aux Moscovites, malgré celle que la porte avoit alors avec la Perse. En quoy l'expérience a fait voir depuis que les Turcs auroient tres bien fait, puisqu'ils se seroient trouvez armez, et qu'ils n'auroient pas été surpris par les Moscovites ; mais d'autres intrigues firent tout d'un coup changer de veües, et de dessein au Grand Visir et la porte mal a propos pour elle s'en tint aux assurances que les Ministres d'Angleterre et de Hollande luy donnerent des pacifiques intentions de la cour Russienne. Enfin feüe Son Altesse Serenissime avoit pour maxime capitale d'entretenir une exacte correspondance pour les affaires politiques avec les ministres de la porte. Souvent il leur communiquoit les nouvelles qu'il recevoit de la Chretienté avec les observations qu'il y faisoit luy même. Souvent il faisoit extraire des gazettes et nouvelles publiques, et traduire en turc les endroits les plus remarquables, les nouvelles, et particularitez les plus sûres qu'il jugeoit les plus interessantes pour les ministres de la porte, et il leur en faisoit part. C'est dans cet esprit qu'il fit rédiger l'histoire de la Révolution de Perse par le pere Krusinski³⁷ ; et le morceau qui en fut tiré, assorti au gout et a la portée des Turcs fut présenté de sa part non seulement au visir ; mais au grand Seigneur même, et reçu avec plaisir de l'un, et de l'autre. Toutes ces choses sont fort du genie des Turcs qui ayant un bon sens naturel, et beaucoup de curiosité sont par le deffaut d'éducation peu instruits des affaires de l'Europe, des interets des princes ni des lerus propres. Telle est aussy la politique des ambassadeurs et ministres etrangers de donner a la porte des informations, des avis et des nouvelles ; et les Turcs prennent une grande confiance quand ils remarquent qu'on ne les trompe point ; c'est aussy ce qui avoit attiré une si haute estime a M. de Bonnac que le fameux Grand Visir Ibrahim pacha le consultoit sur les affaires les plus importantes du gouvernement et qu'il avoit accoutumé de dire : Les autres nous ont quelques fois trompé mais l'ambassadeur de France ne nous trompe jamais.

Comme les Turcs n'ont point au dehors d'interêt qui les touche plus que la grande puissance de l'Empereur, laquelle ils craignent encore davantage depuis que la cour de Vienne est si etroitement unie avec celle de Moscovie ; et qu'il y a sur le throne de Pologne un Electeur de Saxe creature de l'une et de l'autre. Son Altesse Serenissime qui ayant passé la plus grande partie de son temps depuis son enfance a la cour de l'Empereur est censé la mieux connoître qu'un autre pourroit en faire de justes memoires qui seroient sans doute interessans pour la porte, luy en découvrir le genie, les ressorts et les intrigues, le fort et le foible, leur tracer quelque plan du gouvernement, de la politique et des interets des princes et Etats de l'Empire surtout par rapport a la maison d'Autriche ; enfin de luy developper

---

³⁶ Hekimoğlu Ali pasa (1689–1758) oszmán államférfi, háromszor is viselte a nagyvezíri címet.

³⁷ Judasz Tadeusz Krusiński (1675–1756) lengyel jezsuita, orvos, orientalista, misszionárius és diplomata.

la constitution du corps germanique, dont les Turcs sont fort curieuse ; mais ils n'en ont que peu ou point d'idée du moins qui soit juste et exacte ; car [fol. 211] la plupart regardent les Electeurs comme des Roys vassaux de l'Empereur qu'ils croyent avoir droit de leur commander, et de disposer de leurs forces et de leur puissance. Enfin selon les occasions, et les conjonctures Son Altesse Serenissime pourroit selon ses lumieres et sa prudence, communiquer a la Porte ses veües, réflexions, idées, projets, correspondances, et nouvelles politiques. Il est a présumer que cette conduite bien menagée ne pourra produire qu'un bon effet. Les liaisons que le prince a, on peut avoir dans la suite avec la cour de France luy seront particulièrement utiles a celle-cy, qui regardant cette couronne comme ennemie ou rivale de la maison d'Autriche recevra agreablement tout ce a quoy elle paroitra avoir part. Par ce principe il est de l'interêt de Son Altesse Serenissime Son Altesse Serenissime, et Elle est assez convaincüe, de vivre en bonne harmonie avec l'ambassadeur de France. J'ajouteray seulement icy faisant profession de dire la verité que le feu prince a éprouvé et a ensuite reconnu luy même que le peu d'intelligence qu'il a parü pendant quelque temps aux yeux mêmes des Turcs y avoir entre luy et le marquis de Bonac avoit beaucoup nüi a ses affaires. C'est le seul ministre etranger en qui Son Altesse Serenissime puisse en tout temps avoir confiance ; et qui peut également luy prendre comme ministre ses bons offices tant a la cour du Roy son maitre qu'à celle cy. Quand Mehemet Effendi fut sur le point de partir pour son ambassade de France, M. de Bonac, je le tiens de luy même, dit au Grand Visir au moins, Monsieur, je suis obligé de vous avertir que quand Mehemet Effendi³⁸ sera a la cour du Roy mon maitre, tout le monde, depuis M. le Duc d'Orléans³⁹ luy demandera des nouvelles de M. le prince Rakoczy, et comment il est traité a la porte ; que voulez vous qu'il rëponde ? Le visir un peu surpris répliqua : que nous l'aimons et estimons ; dites-luy donc. M. rëprit l'ambassadeur ; voulant luy insinüer par là que la conduite que la porte avoit alors a legard du prince ne le marquoit pas tout a fait, c'étoit dans le temps que l'on avoit diminué son taïm, ce discours fit impression sur le Grand Visir et eüt dans peu des suites avantageuses. La porte fit meme part au prince de plusieurs choses au sujet de cette ambassade.

Le feu prince ne negligeoit pas non plus ses propres affaires a la porte ; et luy faisoit sentir la liaison qu'elles avoient avec les siennes. Il leur mettoit souvent devant les yeux la maxime du grand Suleiman,⁴⁰ de rétablir, ou maintenir le Royaume de Hongrie dans ses Libertez et privileges ; et le prince de Transylvanie dans ses etats pour mettre une double barriere aux entreprises ambitieuses de la maison d'Autriche ; de telle sorte que ce grand prince pensoit qu'il étoit plus de l'interêt de la porte de laisser ces deux Etats dans leur propre gouvernement ; que d'en faire la conquête, et les reduire en provinces de l'Empire. Enfin le prince faisoit connoitre aux Turcs que (que) son séjour icy, quoyqu'il parut être dans l'inaction, étoit utile a la porte par la consideration que sa présence, et ce qu'il étoit

³⁸ Yirmisekiz Mehmed Çelebi efendi (?–1732) oszmán államférfi és diplomata, 1720-ban franciaországi követjárásának nagy európai visszhangja volt.

³⁹ Philippe Charles d'Orléans (1674–1723) királyi herceg, XV. Lajos király kiskorúsága idején 1715 és 1723 között Franciaország régense.

⁴⁰ I. Szulejmán (1494–1566) 1520 és 1566 között az Oszmán Birodalom szultánja.

en état d'entreprendre avec le secours de la porte pourroit toujours donner à la cour de Vienne dans la vue des événements ; et de la puissante diversion que le prince, et la nation hongroise pouvoient faire en cas de guerre et de rupture entre les deux Empires. Son Altesse Serenissime se trouve dans la même conjoncture, et Elle peut faire valoir à propos les mêmes raisons, et considérations. Il seroit inutile de dire icy combien les correspondances que le prince pourroit avoir en Hongrie, et en Transylvanie, ainsy que l'affection, l'estime, et la confiance des deux nations luy donneront du credit à la porte qui considerant toujours l'Empereur comme son plus dangereux ennemi rêcherra naturellement tout ce qui peut luy estre opposé.

Outre les affaires publiques et politiques feü Son Altesse Serenissime avoit soin [fol. 212] de représenter à la porte ses interets personnels et domestiques. Lorsqu'en 1721. on luy rêtrancha de son taïm par jour il en écrivit au Grand Visir avec autant de fermeté que de raison en luy rêprésentant combien cette conduite de la porte à son égard étoit peu convenable à la generosité du tres puissant Empereur et à l'hospitalité musulmane ; combien elle étoit contraire aux grandes promesses que la Sublime Porte luy avoit faites en l'invitant à venir dans cet Empire ; ainsy qu'au rang et à la dignité du prince, et enfin aux services qu'il pouvoit rendre à la porte : puisque ce traitement persuaderoit à tout le monde, et surtout aux hongrois que l'on n'avoit icy pour luy, toute la consideration qu'il meritoit. Ces raisons, et autres semblables ne laisserent pas que de faire impression : la lettre du prince quoyque remplie de fortes representations fut louée du ministere, ainsy que je le say de bonne part, et appuyée par des personnes d'un haut rang^x elle eut du moins une partie de son effet, puisque la moitié de la partie du taïm retranché fut rendue au prince.

Comme c'est l'usage dans cette cour ainsy que dans tout l'orient de faire des présents Son Altesse Serenissime pourroit, si Elle jugeoit à propos et sans grande depense faire venir de France des armes bien travaillées feü prince en avoit apporté dont il régala, et fit présent au Grand Visir au Visir, et au Kaimakam ; on pourroit offrir autre chose aux grands et ministres que l'on jugeroit à propos comme le kiaïa, le Reis-Effendi, le Kislar-aga que l'on sait assez estre tout puissant dans cet Empire. Les belles lunettes d'approches, les plans qui concernent la guerre ; les places et fortifications, les desseins de batiments, et jardins et autres pourveu qu'il n'y ait point de figures sont fort de leur gout ; ainsy que les glôbes ; et depuis quelques années les belles cartes géographiques. Le feü prince avoit fait venir de France un globe dans le veü de l'envoyer en présent au Kam des Tartares^{xx} ancien ami à qui il avoit des obligations toutes récentes : mais ayant ensuite change sentiment il le fit présenter au Sultan par le Grand Visir Topal Osman⁴¹ qui luy temoignoit une amitié toute particuliere. Le présent fut bien reçu : et peu aprez le Grand Seigneur envoya au

---

^x Le Mufti et le Defterdar. A szerzõ jegyzete.

^{xx} Caplan Guirei qui est maintenant à Chio. A szerzõ jegyzete. I. Kaplan Giráj (1678–1738) háromszor is viselte a krími tatár kán címet.

⁴¹ Topal Oszmán pasa (1663–1733) nagyvezír 1731–1732-ben.

prince 20000 sequins fundoukli pour faire rebatir le palais de Transylvanie⁴² a Constantinople avoit été enveloppé dans un grand incendie arrivé quelque temps auparavant dans cette capitale.

Quelque confiance qu'ait et doive avoir Son Altesse Serenissime dans l'amitié et le zele de M. le Comte de Bonneval,⁴³ ainsy que dans ses bons offices a la porte il paroît que suivant en cela les sages maximes du prince son pere Elle doit agir par Elle même a la porte a presque de la meme maniere que l'on vient de dire ; et sauf un meilleur avis il semble que dans la conjoncture présente, Elle pourroient faire dresser un memoire conçu a peu prez en ce sens et en ces termes.

Que sur la gracieuse et amiable invitation que la Sublime porte luy a faite, a la mort du prince de Transylvanie son pere de glorieux memoire, de venir icy : et dans les même veües et sentiments qu'Elle y avoit autrefois appellé le susdit prince : Son Altesse Serenissime rempli aussy des mêmes sentiments et du même zele pour la gloire, et les interets de la haute porte ; et touchée du desir de contribüer, si la providence luy en fournit un jour les moyens, a delivrer sa chere patrie, et sa nation du joug autrichien, et de rentrer luy même en possession des biens que la cour de Vienne a si injustement enlevés a sa famille, que s'appuyant pour cela, principalement et aprez Dieu sur [fol. 213] la haute protection de la porte il s'étoit haté de venir dans ce glorieux Empire sous la benigne hospitalité du tres puissant Empereur. Que pour cela même s'étoit haté de partir de la cour d'Espagne, ou il avoit des affaires importantes a terminer, et ensuite de celle de France pour se rendre icy. Que dans la conjoncture présente des menagements politiques que la porte peut garder avec la cour de Vienne Son Altesse Serenissime n'avoit pas demandé les mêmes honneurs publics que l'on avoit faits au feu prince son pere, mais que Son Altesse Serenissime étoit persuadée, ainsy qu'on luy en avoit aussy donné avis, qu'on luy conserveroit les mêmes prérogatives, le même taïm, et la même garde honorable. Qu'il pouvoit représenter justement aussy que rien cela, contre son esperance il y a quelque diminution, on un changement, cela luy feroit son credit et estime auprez de la nation hongroise ; et que par consequent les desseins que Son Altesse Serenissime peut former, et dont la porte peut tirer des avantages seroient ruinez dans leur principe. Que d'ailleurs Elle a oui dire que du temps du prince son pere il y a eü sous le ministere du Grand Visir Ibrahim pacha une convention avec la Sublime porte, par laquelle il étoit stipulé que les enfans du prince pourroient venir faire leur sejour dans cet Empire quand ils voudroient, et qu'ils y seroient reçus avec les egards convenables, et une hospitalité digne de la haute porte. Mais Son Altesse Serenissime s'en tient particulierement a l'invitation expresse qu'on luy a faites, et sur laquelle il a crü devoir compter avec une confiance, laquelle Elle croit ne devoir pas être frustrée[...] Le prince peut devoir aussy représenter qu'il avoit fait beaucoup de dépense pour venir icy. que depuis la mort du prince son pere, sa maison ayant été reduite a un modique taïm, il avoit été obligé de l'entretenir en plus grande partie de ses propres

⁴² Az erdélyi fejedelmi követek korábbi rezidenciája, az úgynevezett „erdélyi ház”, amely az egykori Bizánc falai tövében nem messze helyezkedett el a görögök lakta Fener negyedétől.

⁴³ Claude Alexandre de Bonneval (1675–1747) előbb francia, majd császári katonatiszt, később pedig renegátként az oszmán hadsereg katonai reformjainak irányítója.

fonds, que depuis son arrivée même il y consumoit ce qu'il avoit pû porter d'argent avec luy.. que d'ailleurs il luy étoit nécessaire de se mettre dans un certain équipage et chevaux de tenter et autres choses en quelque sorte convenables a sa dignité[...] que par de si justes raisons Son Altesse Serenissime esperoit de la generosité de l'illustre porte qu'Elle luy accorderoit outre le taïm de son pere une somme suffisante pour ces dépenses necessaires dans un commencement. C'est ce que Son Altesse Serenissime est bien aise de le faire connoitre par le présent mémorial du tres haut et tres excellent Seigneur Mehemet pacha⁴⁴ suprême visir, dont Dieu veuille prolonger les jours et la felicité, luy demandant son amitié et bienveillance. Son Altesse Serenissime a lieu de croire que suivant les principes d'un de ses plus illustres predecesseurs,^x il régardera comme une des maximes fondamentales de la politique de cet Empire de conserver, et bien traiter la famille Rakoczy. Le visir azem, et les ministres de l'excelse porte sont trop éclairés pour n'en pas penetrer les raisons et les motifs [...] Le prince se flatte enfin, et il espere avec confiance que le tres puissant Empereur, et la Sublime porte le traiteront aussy favorablement que le feü prince son pere dont il ne doute pas que la memoire ne leur soit chere ; et Son Altesse Serenissime de son côté touchée comme luy d'un juste sentiment de rëconnoissance recherchera et s'estimera heureux de trouver des occasions a pouvoir marquer son zele pour la gloire et la prosperité de cet Empire.

Quand le prince écrira au Grand Visir en luy envoyant un exprez a l'armée il seroit peut etre a propos de communiquer cette demarche a M. l'ambassadeur de France, et de prier ce ministre d'agir de son coté en conformité pour rendre cette occasion importante ses bons offices a Son Altesse Serenissime en envoyant des instructions [fol. 214] convenables, et des ordres d'agir en consequence au droguman que Son Excellence a auprez du Visir. Il seroit sans doute a propos que le prince écrivit aussy au Kiaja et au Reis Effendi.

Quoyque le Kiaia du Grand Visir ne soit pas proprement un des ministres de la porte : comme il est ordinairement en grande faveur auprez de son maitre, et souvent même auprez du Sultan ; et que toutes les affaires passent par ses mains avant que d'aller au premier ministre il inflüe toujours beaucoup dans leurs bon, ou mauvais succez. Par consequent c'est un homme dont l'amitié doit etre menagée. Les ministres etrangers en connoissent assez l'importance ; on en a veu un⁺ il y a peu d'années quoyque bien avec le Grand Visir echoïer presque en tout pour n'avoir pas eü l'affection du Kiaia, de telle sorte que si la mort ne l'avoit prevenu il auroit demandé a se rëtirer. Le feü prince a été quelque fois blamé de n'avoir pas voulu écrire au Kiaia, et cela a fait quelque fois tort a ses affaires. Celuy d'aujourd'huiy appellé Osman Kiaia a été confirmé dans ce poste apres la déposition des deux derniers visirs, comme un homme necessaire par son habileté et pas son experience j'ay oui dire qu'il etoit bien porté pour le prince.

---

⁴⁴ Szilahdar Damat Dimetokalü Mehmed pasa (?–1737) nagyvezír 1736 és 1737 között.

^x Hali pacha. A szerző jegyzete.

⁺ M. Dandrezel. A szerző jegyzete.

Le Reis Effendi étant chancelier et secrétaire d'Etat a toujours un grand credit, et une grande influence dans les affaires ; et par cette raison il seroit a propos d'avoir avec luy quelque liaison et correspondance. J'ay appris qu'on a fait a celuy cy quelque présent pour l'engager dans les interets du prince ; non qu'il parût indisposé ; mais c'est qu'il craignoit trop que l'arrivée de Son Altesse Serenissime ne leur attirat la guerre avec l'Empereur[...]

Le drogueman de la porte a par son employ un acces continuel auprez du Visir : et il peut rendre de bons ou de mauvais services. Feü Son Altesse Serenissime ne negligeoit pas dans les affaires importantes d'avoir ses bons offices, comme il luy avoit été conseillé par un habile homme, qui le pratiquoit luy même. Le drogueman de la porte, qui est frere du prince de Moldavie⁴⁵ paroît estre d'un bon caractere ; ainsy que j'en ay pû juger ayant eü quelque fois occasion de le voir. Le prince pourroit avoir quelque liaison avec celuy par le canal d'Ibrahim Effendi⁴⁶ ; ou autre qu'il jugeroit a propos.

Pour tout ce que nous venons de dire, et pour les affaires que Son Altesse Serenissime aura a traiter il seroit necessaire, comme Elle reconnoit Elle même, d'avoir un drogueman experimenté, qui eût pratiqué la porte ; qui eût également la prudence, et la fermeté. Il d'ailleur que ce soit un homme sûr, et qui n'ait pas été, on ne puisse un jour être au service des puissances suspectes : comme allemands, moscovites, anglois etc. comme il s'en trouve plusieurs de cette espece a Constantinople. Il est fort important aussy qu'il ne soit point raya, c'est a dire né sujet du Grand Seigneur ces sortes de gens n'étant gueres considerés a la porte sont même souvent maltraités des ministres ; ce qui les rends pour l'ordinaire fort timides. Il paroît qu'il seroit fort a propos qu'un drogueman du prince peût faire icy sa demeure pour être a portee de converser avec Son Altesse Serenissime de luy donner les éclaircissements qu'Elle pourroit luy demander, et d'executer ses ordres, dans les commissions dont Elle jugeroit a propos de le charger.

Enfin qui dans le besoin et l'occasion puisse parler, interpreter, traduire en turc les lettres et memoires qu'on auroit a envoyer et pareillement de cette langue en quelque autre connue les lettres, firmans et autres écrits qu'on auroit a interpreter.

Rövidítések és irodalomjegyzék

ADG	Archives Départementales de Gironde (Bordeaux)
AHN	Archivo Histórico Nacional (Madrid)
ASN	Archivio di Stato di Napoli (Nápoly)
BA	Bibliothèque de l'Arsenal (Párizs)

⁴⁵ II. Grigore Ghica (1695–1752) fanarióta moldvai fejedelem 1726–1733, 1735–1739, 1739–1741 és 1741–1748 között.

⁴⁶ Ibrahim Mütefferika (1674?–1747) oszmán diplomata, az első török nyelvű nyomda megalapítója, II. Rákóczi Ferenc hivatalos tolmácsa és portai ügyvivője.

- BNF Bibliothèque Nationale de France (Párizs)
- CADN Centre des Archives Diplomatiques de Nantes
- SHD Service Historique de la Défense (Vincennes)
- *
- CASSELS
1966 Lavender CASSELS: *The Struggle for the Ottoman Empire 1717-1740*, New York, 1966.
- DENIS-COMBET
1975 Marie-Thérèse DENIS-COMBET: *La collection Saint-Priest au Ministère des Affaires Étrangères*, In: *Turcica*, 7. (1975) 250–263.
- DENIS-DELACOUR
2021 Christopher DENIS-DELACOUR: *Les Défis de la souveraineté maritime. Navigations napolitaines en mer ottoman (1734-1856)*, Paris, 2021.
- DUPARC
1969 *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française Tome XXIV Turquie*, ed. Pierre DUPARC, Paris, 1969.
- KÖPECZI
1984 *D'Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése*, szerk. KÖPECZI Béla, Vaja, 1984.
- KÖPECZI
1991 KÖPECZI Béla: *A bujdosó Rákóczi*, Budapest, 1991.
- MÁRKI
1907 MÁRKI Sándor: *II. Rákóczi Ferencz (1676–1735)*, Budapest, 1907.
- MIKES
1988 MIKES Kelemen: *Törökországi levelek – Mulatságos napok*, Bukarest, 1988.
- PAPP
2003 PAPP Sándor: *Rákóczi József hatalomra kerülési kísérlete és a Porta: Forráskritikai vizsgálatok*, In: *A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára*, I, szerk. TAMÁS Edit, Sárospatak, 2003, 241–294.

- ROIDER
1982
Karl A. ROIDER Jr.: *Austria's Eastern Question, 1700–1790*, Princeton, 1982.
- SABEV
2006
Orlin SABEV: *İbrahim Müteferrika ya da ilk Osmanlı matbaa serüveni (1726-1746)*, Istanbul, 2006.
- SALLÉS VILASECA
2020
Núria SALLÉS VILASECA: „Erdély fejedelméhez küldtek csupán.” *Jacques de Boissimène küldetése III. Ahmed szultán udvarában (1717–1718)*, In: *Világtörténet*, 42. (2020) 3. sz. 325–334.
- SZALAY
1864
SZALAY László: *II. Rákóczi Ferencz bujdosása*, Pest, 1864.
- SZEKFŰ
1913
SZEKFŰ Gyula: *A száműzött Rákóczi*, Budapest, 1913.
- THALY
1889
THALY Kálmán: *Rodostó és a bujdosók sírjai*, Budapest, 1889.
- TÓTH
2003
TÓTH Ferenc: *Bujdosó vagy száműzött? A Rákóczi-emigráció a történelem tükrében*, In: *Magyar Tudomány*, 190. (2003) 6. sz. 678–685.
- TÓTH
2011
TÓTH Ferenc: *Ibrahim Müteferrika, egy oszmán diplomata a magyar függetlenség szolgálatában*, In: *Magyar Tudomány*, 172. (2011) 1. sz. 38–47.
- TÓTH
2012
Correspondance diplomatique relative à la guerre d'indépendance du prince François II Rákóczi (1703-1711), kiad. TÓTH Ferenc, Paris, 2012.
- VANDAL
1885
Albert VANDAL: *Le Pacha Bonneval*, Paris, 1885.
- VANDAL
1887
Albert VANDAL: *Une ambassade française en Orient sous Louis XV. La mission du marquis de Villeneuve 1728-1741*, Paris, 1887.

VEINSTEIN
1970

Gilles VEINSTEIN: *Les Tatars de Crimée et la seconde élection de Stanislas Leszczyński*, In: *Cahiers du Monde russe et soviétique*, 11. (1970) 1. sz. 24–92.

VEINSTEIN
2004

MEHMED efendi: *Le paradis des infidèles, Un ambassadeur ottoman en France sous la Régence*, kiad. Gilles VEINSTEIN, Paris, 2004.

Batthyány Lajos Ernő életrajza (1746)

A Rákóczi-szabadságharcot követő évtizedek a magyar történelemnek a hazai történetírás által kevésbé feltárt időszakát jelentik, és ugyanez a kor legfontosabb szereplőire is érvényes. Batthyány Lajos Ernő (1696–1765) világi kancellárként (1733–1746),¹ a Magyar Királyság „utolsó nemzeti nádoraként” (1751–1765) bizonyosan korszakos jelentőségű alakja volt a 18. század középső harmadának, azonban életének legfontosabb epizódjait is csak most kezdjük megismerni. A Batthyány Lajos életéről alkotott kép megrajzolásának kezdeti szakaszában lehet segítségül a következő forrás közreadása.

Batthyány Lajos személyére az MTA Könyvtára Batthyány-könyvtárműveinek kutatása során terelődött jelen sorok írójának figyelme.² Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában bukkantunk rá Batthyány Lajosnak a szakirodalom számára eddig ismeretlen, kiadatlan, szerző és cím nélküli életrajzára.³ Nem tudjuk, hogy a forrás miként került a Batthyány család levéltárából az OSZK anyagába.⁴ Batthyány Lajos élete fő vonalainak rekonstruálásához más források is rendelkezésünkre állnak. Mindenekelőtt említsük meg, hogy hasonló, ismereteink és a források szűkös voltát tekintve kiemelkedően hasznos kiindulópontot jelentő forrás a Batthyány Lajos apjának, Batthyány II. Ádámnak (1662–1703) életét összefoglaló életrajz.⁵ A Batthyány Lajos temetésén elmondott két halotti beszéd⁶ már ismert volt a kutatás előtt, Móricz Péter ezek felhasználásá-

¹ A Magyar Királyság kancellári tisztét rendszerint egyháziak töltötték be. Batthyány Lajossal veszi kezdetét a világi kancellárok sora, még ha már korábban volt is két világi kancellár: Perényi Péter 1540–1542 között, illetve Illésházy Miklós 1706–1723 között. A korábbi világi kancellárookra vonatkozó észrevételét köszönöm Szabó András Péternek. FAZEKAS, 2019, 1144–1145. Javítandó tehát: HURSÁN, 2023, II.

² Jellemző, hogy Batthyány Lajos bécsi könyvtárának 1743-as katalógusa is ismeretlen volt a szakirodalom előtt: MTAK Kézirattár. Könyvészet 2-rét 11. Batthyány Lajos könyvtáráról: HURSÁN, 2019a; HURSÁN, 2023. Az 1838–1839-ben a Magyar Tudós Társaság könyvtárának adományozott rohonci és kisbéri Batthyány-könyvtárak több ezer kötetnyi anyagával kapcsolatban: HURSÁN, 2019b; HURSÁN, 2020; HURSÁN, 2022.

³ A forrás a kéziratári nyilvántartásban kapta a *Batthyány Ludovici Palatini R. Hungariae data biographica* (röviden: *B. Ludovici data biographica*) címet. Jelzete: OSZK Kézirattár Fol. Lat. 2575. A kézirat terjedelme 3 fólió és 5 pagina.

⁴ A Batthyány Lajos tevékenységét illető sajátos figyelemről (és iratainak tudatos felhasználásáról) árulkodik az OSZK anyagában az a kéziratári egység, amely a Batthyány Lajoshoz írt magyar levelek válogatását tartalmazza egy vaskos fólió kötetben: *Correspondentia autographica praelatorum, magnatum Hungariae idiomate patrio saec. XVIII.* OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 168.

⁵ Szeremley György: *Néhai M. Gr. Batthyányi Adám úr jelesb dolgairúl amit ex traditione is tudok.* OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 452.

⁶ CSÖDY, 1766; GALGÓCZY, 1766.

nálásával kívánt átfogó képet adni a kancellár és nádor életéről.⁷ Különleges értékű forrásnak tekinthető az a levél, amelyben Batthyány Lajos a kancellárságról lemondva tekint át a kancelláriai szolgálatban töltött időszak legfontosabb történéseit.⁸ A most kiadásra kerülő forrás szintén a kancellárságról való lemondás idején készülhetett, hiszen éppen annak időpontjáig, 1746-ig követi végig Batthyány Lajos életét. Mindez azért is különös jelentőségű, mert a szakirodalomban Batthyányról eddig megjelent művek kizárólag nádori működését tárgyalják.⁹

A most közreadott kézirat jelentősége abban áll, hogy a többi életrajzi jellegű forráshoz képest eltérő időpontban, sajátos céllal és sajátos nézőpontból készült, és ennek megfelelően új szempontokkal és ismeretekkel egészíti ki az egyéb források révén megismerhető képet. Egyedülálló, eddig nem ismert adatokat találunk Batthyány Lajos ifjúkori tanulmányaira vonatkozóan és nyugat-európai utazásáról, amelyet nyugodtan tekinthetünk a korabeli nemesség körében bevett tanulmányútnak, azaz *Kavaliers-tour*nak.¹⁰ A forrásban – már csak az életrajz műfajából is fakadóan – felfigyelhetünk a Batthyány Lajos és szűk köre által minden bizonnyal fontosnak tartott hangsúlyokra. Külön említést kapnak Batthyánynak az ausztriai hódolásokon való részvételei.¹¹ A kézirat szerzője nyilvánvalóan Batthyány Lajos hivatali és diétai működésének legfontosabb mozzanatait igyekezett kiemelni. Az élénk táruló efféle csomópontok ismerete a későbbi kutatás számára is támpontul szolgálhat. A kéziratban szereplő információk a tágabb történelmi kontextus kapcsán is figyelmet érdemelnek. Például azon 1740–1741-es török követség kapcsán utal Batthyány Lajos szerepére, amelyről eddig a szakirodalomnak alig volt tudomása.¹² A forrás még egy olyan, talán kínosnak is mondható eseményt sem hagy említés nélkül, mint a Batthyány hivatali pályájának kezdetén folytatott precedenciavita. A szövegből nemcsak Batthyány Lajos, hanem testvére, Batthyány Károly (1697–1772) életére vonatkozóan is különleges, eddig nem ismert adatokra derül fény.¹³

A forrás szerzőjéről, keletkezésének körülményeiről nem rendelkezünk információkkal. A legvalószínűbbnek tűnő feltételezés talán az, hogy a szerző Batthyány Lajos titkára, Szeremley György volt, aki rövid összegzést készített Batthyány Lajos apja, Batthyány

⁷ MÓRICZ, 2017.

⁸ A latin eredetiből fordított szöveg egy nevezetes beszédek magyar nyelven összegyűjtő kéziratot követően olvasható: *Külömb külömb alkalmatosságokban mondott Jeles Beszédék, és írott Nevezetes Levelek Mellyeket munkáson öszveszerezvén nagyobb részént más nyelvekből által-tévén, akár példaképen, akár emlékezetre ki bótátotta Bodó-Baari és Nagy Luttsei Mészáros Ignázt*. OSZK Kézirattár, Föl. Hung. 164. A leköszönő levél a 100–102. lapokon.) A szerző Batthyány Károly titkára volt.

⁹ Nádorrá választásáról: NAGY, 2017. A nádorsághoz kötődő elfoglaltságokról és feladatokról: KULCSÁR, 2017.

¹⁰ A 17. századi magyar *Kavalierstou*okról írt nemrég elkészült disszertáció: UGRY, 2023.

¹¹ Az ausztriai hódolásokról írt kiváló összefoglaló: KÖKÉNYESI, 2017b.

¹² A törökpolitika kiemelkedő fontosságú volt a korabeli Habsburg Monarchia, és különösen a Magyar Királyság elitje számára. A forrás mindkét török követség kapcsán fontos szereplőként utal Batthyány Lajosra és Károlyra. A két testvér a Miniszterialis Konferencia (vagy más néven Titkos Konferencia), a Habsburg-kormányzat legmagasabb szintű politikai tanácsadó testületének leggyakoribb magyar vendége volt az 1740-es évektől. KÖKÉNYESI, 2021, 274–275, 293–295.

¹³ Batthyány Károly életére és pályafutására vonatkozóan: KÖKÉNYESI, 2017a.

II. Ádám életéről is. Mindenképpen igyekezett kiemelni azokat a tényeket, amelyek Batthyáynak az uralkodóhoz, ez esetben főként VI. Károly császárhoz és királyhoz¹⁴ való hűségét, megbízhatóságát, rátermettségét, valamint az uralkodó általi megbecsültségét bizonyítják. A kézirat vázlatul szolgálhatott Batthyány kancelláriai pályafutásának valamilyen hivatalos vagy félhivatalos jellegű összefoglalójához.¹⁵ A kézirat készítője hozzáfért Batthyány Lajos hivatali pályafutásának dokumentumaihoz, és valószínűleg jó áttekintéssel is rendelkezett azokról. A Királyi Tábla 1728-as vizsgálata kapcsán az ekkor készült jelentésnek a kancellária levéltárában való meglétét jelzi, az 1740-es évek történései kapcsán pedig egyszerűen a hivatalos iratokhoz irányítja a további részletekre kíváncsi olvasót. A forrás vázlatos, befejezetlen voltát mutatja, hogy az évszámok részére hagyott hely többször is kitöltetlenül, üresen maradt. A kézirat adatait többször is pontosítani lehet, különösen az évszámokat illetően: a hibák következhetnek a szerző által átnézett forrásokban szereplő római számok félreolvasásából is. A hivatalviselésre vonatkozó adatok kapcsán elmondható, hogy a szakirodalomban ismert dátumoktól való eltérés abból is fakadhat, hogy a kinevezésre könnyebben találni adatot és forrást, mint a hivatalba való beiktatásra. Természetesen ne gondoljuk, hogy a többi életrajzi forrással kiegészítve jelen forrás ismeretében most már hiánytalan képpel rendelkezhetünk Batthyány Lajos életének legfontosabb mozzanatairól. Erre itt most csak egyetlen példát érdemes említeni: a kézirat nem említi, de egy szintén az OSZK-ban fellelhető forrás, Batthyány Lajos iratjegyzékének¹⁶ egy tétele alapján¹⁷ Batthyány a kancelláriai hivatalba lépése előtt valamikor itáliai utazáson vehetett részt, amelynek idejét az életrajz és a levelek információi alapján az 1717. év tájára tehetjük.¹⁸

¹⁴ Magyar királyként III. Károlyhoz.

¹⁵ Batthyány Lajos számára a kancellárságról való lemondás mellett az 1746-os év másik nagy eseménye saját hitbizományának alapítása volt. Valószínűnek tűnik tehát a feltételezés, hogy a kézirat a hitbizomány alapítása kapcsán benyújtott valamiféle hivatalos vagy félhivatalos folyamodványhoz szolgált vázlatul. Azonban Batthyáynak a saját hitbizomány alapítását jelentő végrendelete 1746. június 19-i keltezésű, míg a kézirat a kancellárságról való júliusi lemondással ér véget. A végrendelet: HU MNL OL A 57 (Magyar Kancelláriai Levéltár) 40. 134/a. 342–351. Batthyány gyakorlatilag egyesítette újonnan alapított és nagynénjétől örökölt hitbizományát. Nagynénje 1739. március 24-én kelt és április 27-én kihirdetett végrendeletében nevezte meg az általa alapított hitbizomány örököséül Batthyány Lajost és utódait. HU MNL OL P 1313 166. kötet, 4. A nagynéni, leánykori nevén Eleonore Therese von Schellart (1678–1739), Strattmann kancellár elsőszülött fia, Heinrich von Strattmann (1662–1707) özvegye volt. A hitbizományról még: RÁKOSSY, 2006, 181. Bár Rákossynál nem kerül tisztázásra a korábbi, Strattmann-féle hitbizomány alapítójának személye.

¹⁶ *Elenchus omnium Excellentissimi Comitis Ludovici a Batthyán condam Regni Hungariae Palatini acturum in LXXI voluminibus Bibliothaeae Eminentissimi ac Celsissimi S. R. Imp. Principis S. R. Ec. Cardinalis Primatis, Archi-Episcopi Strigoniensis Iosephi a Batthyán comprehensorum quorum singulis praemittitur brevis recensio generalis cum classificatione materiarum in singulis tomis contentarum 1792.* OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 2202. 1–2. (A második kötet a jegyzék mutatója.)

¹⁷ „*Instantia Comitis Ludovici a Batthyán, ut absolutis studiis, et terminato itinere in Italiam eum Sua Majestas applicet.*” Az első kötet 57. oldalán, a hivatkozott jelzet: „VII. 141.”

¹⁸ Azt, hogy legalábbis tervbe volt véve egy itáliai út, anyja, Strattmann Eleonóra azon 1714. évi levélrészlete bizonyítja, amiben arról ír Lajosnak, hogy kérje a Salzburgon keresztül Rómába utazó Wolfgang Hannibal von Schrattenbach bíboros (1660–1738) protekcióját arra az esetre, ha majd egyszer Lajos is Rómába fog menni. „Der Cardinal Strattenbach soll diessen tag von hier aufbrechen auf Rom zu gehen.

A forrás latin nyelvű. A könnyen olvasható, jól áttekinthető szöveget a humanista elveknek megfelelően írtuk át. A központozást helyenként kiegészítettük.

Forrás

Batthyány Lajos életrajza

[1746]

OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 2575.

[1] Ludovicus a Batthyány „Palatinus”¹⁹ natus 7. Martii 1693. [!]²⁰ Patre Adamo de Batthyán Judice Curiae simul et Regnorum Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae Bano tit[ulis]²¹ Matre vero Eleonora Comitissa a Strattman, Theodori a Strattman Cancellarii et Conferentiarum Ministri Leopoldi Imperatoris filia.²² Anno 1703. vero Patre orbatus cum Fratribus suis Carolo & Francisco se Szalonakinum recipientibus, ibidem a tumultuantibus eotum Patriae Filiis obsessus, ac in ipsa obsidione fratre suo Francisco orbatus,²³ soluta obsidione se cum altero fratre Carolo Viennam recepit, ibidemque studia sua Philosophiam usque absolvit.²⁴

---

und wird glaube ich durch Salzburg wann er hinkommt so muß du und dein Bruder hingehen ihn auffzu warten und ihm umb sein protection bitten wann es ein mahl solst auf Rom komben. welches er mir und der graff gallas zwar schon versprochen.” HU MNL OL P 1314-57344. Elképzelhető akár az is, hogy rögtön tanulmányai végeztével, az életrajzban említett nyugat-európai útja előtt, vagy annak keretében, tehát 1714–1715-ben fordult meg Itáliában. A katalógusban több olyan könyv is szerepel, amelyek kapcsán feltételezhetjük, hogy azokat Batthyány Lajos itáliai útján, vagy az útra készülve szerezte be. HURSÁN, 2023, VIII.

¹⁹ A „*Palatinus*” a kézirat szövegében egyértelműen későbbi betoldás. Ezt bizonyítja, hogy eltérő színű tollal írták, és az, hogy a sorban szereplő szavak fölött helyezkedik el.

²⁰ A születés itt megadott hónapja téves, Batthyány Lajos valójában 1696. március 7-én született. Strattmann Eleonóra is 1716. március 7-én írt levelében köszönti fiát születésnapja alkalmából. HU MNL OL P 1314-57335.

²¹ Batthyány II. Ádám (1662–1703) Batthyány II. Kristóf (1632–1687) fia volt. Apja 1683-ban csatlakozott Thököly Imrének a Bécs ostromára török szövetségben induló csapataihoz. II. Ádám a felszabadító háborút a császár hűségén harcolja végig. Végvidéki és kerületi főkapitány. 1693-ban lesz horvát-szlavón-dalmát bán, a Magyar Királyság országbírója 1700-tól. Katonai pályafutásáról: TÓTH, 2012.

²² Batthyány Lajos anyja Eleonore Magdalena Ursula von Strattmann, vagy röviden Strattmann Eleonóra (1672–1741) volt. Az ő atyja Theodor Althet Heinrich von Strattmann (1637–1693) osztrák udvari kancellár (1683–1693). SIENELL, 2001.

²³ A két fiú gyermekkorát meghatározta a Rákóczi-szabadságharc, melynek során Strattmann Eleonóra és a család másik ága – nevezetesen Batthyány II. Ádám unokatestvérei, a család ekkor legtektintélyesebb tagja, Batthyány Ferenc és öccse Zsigmond – is hű maradt az uralkodóhoz. SCHRAMEK, 2009. A szövegből kiemelhetjük, hogy Lajosnak és Károlynak volt még egy fiútestvére, a kis Ferenc, aki Szalónak 1704-es kuruc blokádja idején hunyt el. Batthyány II. Ádám életének bemutatása végén Szeremley György hasonlóképpen összegzi a Batthyány fiúk gyermekéveit. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 452.

²⁴ Az apjukat korán elvesztő Batthyány Lajos és Batthyány Károly neveltetését Strattmann Eleonóra irányította, miközben persze már ekkor is különböző tanárok oktathatták a fiúkat az egyetemi tanulmányokat

Anno 1711. vero coronationi Divi Imperatoris Caroli Sexti interfuit,²⁵ et inde se Salisburgum ad continuanda studia recepit, ubi in celeberrima Benedictorum Universitate inter copiosos [!] sane undiquaque ex Haereditariis Provinciis & Sacro Romano Imperio propter belli circumstantias eo concurrentium magni stemmatis studiosorum frequentia Philosophiam absolvit,²⁶ ibidemque graduatus²⁷ institutiones imperiales professore clarissimo viro Aichlingro audivit,²⁸ demum in Anno 1713. Viennae²⁹ Professore Harprektil Digesta quoque & Jus Feudale absolvit,³⁰ ac sub titulo Harmoniae Juris Hungarici cum Jure Civili³¹ insignibus viris oppugnantibus, utpote Patre < >

előkészítő ismeretekre. A bécsi évek alatt nagyon szoros lehetett Strattmann Eleonóra és fiai viszonya. Az együtt töltött időszak végét jelző, 1711. november 26-án Bécsben kelt levélben Strattmann Eleonóra kilenc pontba szedett intelmeivel kívánt útmutatással szolgálni fiai, elsősorban az idősebbik, Lajos számára. HU MNL OL P 1315-57294. Eleonóra 1712. december 10-i levelében a bizonyos instrukciókra úgy hivatkozik, mint amelyeket első elválásukkor adott fiának: „copie des Instructions que je vous ay donné a nostre premiere separation”. HU MNL OL P 1314-57302.

²⁵ Batthyány Lajos a salzburgi tanulmányok megkezdése előtt részt vett VI. Károly német-római császárrá koronázásán (1711. december 22.) és az azt követő ünnepségeken. HURSÁN, 2023, VIII.

²⁶ Batthyány Lajos nevét 1712. február 15-i dátummal találjuk a salzburgi bencés egyetem matrikulájában, testvére, Károlyét pedig ugyanezen év december 6-i dátummal. Mindketten a logika hallgatóiként iratkoztak be. REDLICH, 1933, 309, 311; HURSÁN, 2023, VII. A salzburgi időszak részleteit elsősorban Strattmann Eleonóra fiaihoz, főként Lajoshoz írt leveleiből ismerhetjük. HURSÁN, 2023, IV–VII.

²⁷ Batthyány Lajos valószínűleg jól tanult Salzburgban, hiszen a levelek alapján egyébiránt igencsak kritikus anyja is elégedett volt tanulmányi eredményeivel. HURSÁN, 2023, VI–VII. 1712. június 17-i levelében arról ír, hogy örömmel látta azokat a dicséreteteket, amelyeket fia tézisei megvédéséért kapott. HU MNL OL P 1314-57299. Batthyány Lajos ünnepélyes baccalaureussá avatása 1712. július 6-án történt. UAS, BA 150, fol. 90r. 1713. szeptember 16-i levelében írja fiának, hogy örömmel látta, hogy ő az első a magiszteri képzésen, amelynek ünnepélyes lezárására 1713. augusztus 30-án került sor. HU MNL OL P 1314-57335; UAS, BA 151, fol. 36r.

²⁸ A kéziratban rontott formában szereplő nevet a salzburgi jogászprofesszor Joseph Adam Ayblingerével (1664–1722) azonosíthatjuk, akinél a római jog bevezető tudásanyagának számító *Institutiones Imperiales*t hallgatta. Az Ayblinger személyének azonosításában nyújtott segítségért Christoph Brandhubert illeti a köszönet.

²⁹ A salzburgi tanulmányok befejeztének és a bécsiek megkezdésének 1713-as évszáma annyiból megkérdőjelezhető, hogy Strattmann Eleonóra mindkét 1714-ben írt levelét Bécsből írta, és bár címzés nélküliek, feltehetőleg Salzburgba küldte. A január 17-i levélben ugyanis arról értesíti fiát, hogy Schrattenbach bíboros Rómába indult és Salzburgot is útba fogja ejteni. HU MNL OL P 1314-57344. Április 11-i levelében abbéli reményét fejezi ki, hogy elég lesz a bíboros révén küldött pénz, továbbá Lajos tanulmányai befejezésének szükségességéről ír. HU MNL OL P 1314-57342.

³⁰ A *Digesta* (pandektisztika) és a *Jus Feudale* (hűbérjog) haladottabb jogi tanulmányait eszerint Batthyány már Bécsben folytatta. Hogy ki lehetett a feltehetőleg Harprecht nevű professzor, egyelőre nem sikerült megválaszolni. Szabó Bélának köszönöm a jogi tanulmányok mibenlétével kapcsolatos felvilágosítást.

³¹ Batthyány Lajosnak Bécsben megvédett disszertációja a címe alapján egy a magyar jognak a római joggal való hasonlóságait számba vevő értekezés volt, mely megközelítésnek a 17. századi példáit ismerjük. SZABÓ 2014. A disszertációnak nem ismert nyomtatott vagy kéziratos változata. Mindenesetre Batthyány Lajos bécsi könyvtárának 1743-as katalógusában a kéziratok között szerepel egy olyan tétel, ami Batthyány Lajos egy jogi dolgozatát jelöli: *Theses ex universo Jure Comit Ludov. de Batthyán Vol. I. in 4to*. HURSÁN, 2023, 238.

Confessario Suae Maiestatis, Aulico Barone Balthasare de Patatics, & D. Consiliario Aulico Otl, positis thesibus propugnavit.³²

Anno demum 1715. alias provincias invisendi gratia [2] per Sacrum Romanum Imperium in Galliam profectus est, Parisiis per aliquos menses moram agens,³³ ac per Belgium & Hollandiam revertens dum Amsterodami de imminente Bello Turcico nuncium accepisset, inde reliquum peregrinationis iter, quod sibi proposuerat, interrompendo diu noctuque Viennam properavit,³⁴ inde vero Petrovaradinum recte illa die dum nuncius Turcicus in Conspectum Exercitus Caeseo-Regii venisset, appulit,³⁵ ac conflictui Petrovaradiensi die 5. Aug. 1716. feliciter dato, ad latus Principis Eugenii a Sabaudia, quo voluntarius, sauciato equo, cui insedit, interfuit, quemadmodum & obsidioni Temesváriensi victricibus Suae Caeseo-Regiae Majestatis Armis 1716. Die < > receptae,³⁶ sicut & conflictui Petrovaradiensi frater ipsius quoque Carolus a Batthyán in qualitate Capitanei Desultariorum regiminis Jörgeriani interfuit.³⁷

³² Opponenseit tudjuk azonosítani: őfelsége gyóntatótyja, a jezsuita Vitus Georg Tönnemann (1659–1740), mellette Anton Josef von Öttl (1671–1723), udvari haditanácsos és belső referendarius, és Patachich Boldizsár (1663–1719) kancelláriai tanácsos. WELLMANN, 1941, 287. Tönnemann azonosításában Fazekas István, Öttlében Kökényesi Zsolt segítségét köszönöm.

³³ A spanyol örökösödési háború lezárulta és a francia–Habsburg viszonyban bekövetkező enyhülés lehetővé tett Batthyány Lajos számára egy európai utazást. A Batthyány Lajos nyugat-európai útjáról közöltek összhangban állnak Strattmann Eleonóra levelével. Strattmann Eleonórától fia párizsi érkezéséhez és tartózkodásához kapcsolódó leveleket találunk az 1716-os év elejéről, ami megerősíti, hogy az utazást Lajos már 1715-ben megkezdte. Az utazás során a legfontosabb állomást Párizs jelentette, ahol vendéglátója nem volt más, mint Georg Wilhelm von Hohendorf, Savoyai Eugén bizalmasa, titkos diplomáciájának legfontosabb embere. Strattmann Eleonóra sorai alapján Hohendorf egyfajta mentorként elsősorban abban volt segítségére Lajosnak Párizsban, hogy előkelő és jó társaságokra leljen, és hogy jó könyveket válasszon magának. HURSÁN, 2023, VIII–IX; HU MNL OL P 1314-57358; HU MNL OL P 1314-57359.

³⁴ Az 1714-es rastatti békével Dél-Németalföld (vagy Belgium) Osztrák Németalföld néven az osztrák Habsburgok fennhatósága alá került. A XIV. Lajos Franciaországa ellen vívott háborúban a Németalföldi Köztársaság (avagy Hollandia) a Habsburg Monarchia szövetségese volt. A XVII. századi zenitjén már túljutó, de még mindig lenyűgöző kereskedelmi központ, Amszterdam bevett úti célnak számított a korban. Lajost itt érte a török háború (1716–1718) kitörésének a híre, és meg kellett szakítania utazását. A Habsburg Monarchia az Oszmán Birodalommal 1714 óta hadban álló Velencei Köztársaság oldalán lépett be a háborúba.

³⁵ Figyelemre méltó a Batthyányval egy napon érkező török követ felbukkanásának említése a pétérváradi csata kapcsán. Savoyai Eugén a csatát megelőző időszakban, még júliusban éppen a formális hadüzenet elmaradása kapcsán következtetett a törökök előnyomulásáról szóló hírek hamis voltára. Savoyai értelmezésében a törökök – Savoyai által különben babonaságnak minősített – felfogása az volt, hogy ha ők lennének a támadó fél, ők sértenék meg az 1699-es karlócai békét, ezzel magukra vonva „a jogtalan háború” következményeit. BRAUBACH, 1965, 314, 448.

³⁶ Csódy Pál és Galgóczy Ferenc halotti beszéde is kiemeli, hogy Batthyány Lajos Savoyai Eugén mellett vett részt a keresztény sikerrel záródó, 1716. augusztus 5-i pétérváradi csatában és Temesvár ostromában. Batthyány lovának a csatában való sebesülését szintén említi Csódy. MÓRICZ, 2017, 21. Temesvár ostroma 1716. augusztus 31-én vette kezdetét és október 12-án adta fel a várat a török őrség.

³⁷ Batthyány Károly eszerint a Jörger-féle dragonos regiment kapitányaként vett részt a pétérváradi csatában. Franz Graf Jörger von Tollet (1670–1738) 1709-ben lett az ezred tulajdonosa. WÜRZBACH, 1863, 227–228.

Anno 1717. ad efficaces Genitricis suae dilectissimae adhortationes a Sago ad Togam se convertit³⁸ collatoque sibi sub finem Anni 1716. officio perpetui Supremi Comitatus Castriferrei post mortem eotum adhuc viventis Alexandri Comitatus ab Erdöd immediate apprehendit,³⁹ ac successive in commembrum [3] Aulico Hungaricum ad Cancellariam Aulico-Hungaricam resolutus, in eodem officio Cancellarius ob differentias quaspiam circa ordinem sessionis inter eundem, et senioresem Baronem Balthasarem Patatics ortos, nonnisi Anno 1717. installatus,⁴⁰ eodemque Anno felix connubium cum Comitissa Theresiae Kinßky, Supremi Cancellarii Aulico Bohemici Filia inivit,⁴¹ frater e contra Carolus proelio ad Belgradum, obsidioque insignis ejusdem totius Christianitatis antimuralis in qualitate capitanei interfuit,⁴² subsecutaque demum cum Porta Ottomanica pace seu armistitio, hujus nuntium per Principem Eugenium missus Carolo Sexto Imperatori tulit,⁴³ ac demum anno sequenti cum magno Suae Majestatis Legato Comite a Firmond Constantinopolim ivit, Diariumque totius itineris omnium memorabilium propria manu confecit.⁴⁴ Defuncto demum in Anno 1722. Viro

³⁸ Strattmann Eleonóra a levelei alapján a távolból is aprólékos gonddal igyekezett szemmel tartani és irányítani fiai tanulmányait és magaviseletét. Ennélfogva hitelt érdemlő a kézirat megfogalmazása, hogy anyaként Batthyány Lajos pályaválasztását is döntően befolyásolta. Persze az 1717-es év Batthyány Lajos nagykorúvá válását is jelentette: az anyja által ezután írt levelekben már nem látjuk a korábbi szoros felügyeletet.

³⁹ Batthyány Lajos tehát még az aktuális főispán, Erdődy Sándor (1670–1728) életében megkapta Vas vármegye főispáni címét.

⁴⁰ Wellmann Imre tanulmánya révén már ismeretes, hogy Batthyány Lajos kancelláriai pályája kezdetén hivatali precedenciavítába keveredett Patachich Boldizsárral, aki nemcsak Lajos apjával, II. Ádámmal állt szoros kapcsolatban, hanem Lajos jogi disszertációjának is opponense volt. A vitában az uralkodó döntött Batthyány javára. A vitára vonatkozó, Wellmann által idézett irat az 1718-as évszámot viseli, valamint Fazekas István is 1718-tól számítja Batthyány kancelláriai pályafutását. WELLMANN, 1941, 255; FAZEKAS 2019, 1145. Egy 1723-as iratban Batthyány hatévnyi szolgálatára emlékeznek vissza. WELLMANN, 1941, 281. Wellmann számára nem ismeretes, hogy Batthyány beiktatása a vita miatt kést szenvedett (a kéziratban a *nonnisi* szó utal erre). A vitában felhozott érvek bemutatása: WELLMANN, 1941, 287–292.

⁴¹ Batthyány Lajos 1717-ben kötött házasságot Kinsky Teréziával (1700–1775), Wenzel Norbert Octavian Kinsky (1642–1719) cseh kancellár lányával. A házasság valóban szerencsés volt, a felnőttkort megélt négy fiúval és egy lánnyal.

⁴² Belgrád 1717 nyarán sikerrel megvívott ostromában Batthyány Károly részt vett, a hivatali pályára lépő Batthyány Lajos azonban már nem. Tervezen tehát: HURSÁN, 2023, X. Hohendorf, Batthyány Lajos párizsi vendéglátója az egyetlen fennmaradt, Lajoshoz írt levelében – mely 1717. január 2-án kelt Párizsban – egy tervet kér Belgrádról, valamint egy Magyarország-térképet Lajostól. HU MNL OL P 1314-78749. Hohendorf minden bizonnyal a franciák számára kívánt információkkal szolgálni a hadszíntérről, mivel Belgrád ostromában francia csapatok is részt vettek, köztük XIV. Lajos két unokája, Charolais grófja (1700–1760) és Dombes hercege (1700–1755). HURSÁN, 2023, XXII.

⁴³ A Habsburg–török háborút lezáró, 1718. július 21-én megkötött pozsareváci béke dokumentumait Batthyány Károly vitte Belgrádba, Savoyai Eugénhez, aki rögtön továbbküldte Batthyányt azokkal Bécsbe, az uralkodóhoz. BRAUBACH, 1965, 377.

⁴⁴ Batthyány Károly résztvevője volt a Damian Hugo von Virmont (1666–1722) által vezetett grandiózus 1719–1720-as konstantinápolyi követjárásnak. Az utazás és a konstantinápolyi tartózkodás részletes bemutatását adó könyv Batthyány Lajos könyvtárának 1743-as katalógusában is felbukkan. HURSÁN, 2023, 117. Érdekes kérdés, hogy mire gondolt a kézirat szerzője, amikor egy a Batthyány Károly által saját kezűleg írt, az „út minden nevezetességét megörökítő naplót” említ. Talán arra utal, hogy a követjárást

Imperatoris Caroli Sexti amantissimo Comite ab Althann, Sua Majestas administratio-
nem Comitatus Szaladiensis Ludovico a Batthyán proprio motu contulit, qui ideo per
annos administravit, ac demum illud actuali Supremo Comiti Michaeli ab Althann
resignavit,⁴⁵ ac in qualitate Commissarii Regii eundem installavit. [4] Durante
Administrationis tempore plura salutaria statuta condidit, domum comitatensem
aedificavit, archivum comitatus valde dispersum in ordinem redegit.⁴⁶ In Diaeta Anni
1723. sessionem ablegatorum immediate post Comitatum Castriferrei, non sine
multorum opponentium difficultate manutenuit.⁴⁷ In Anno 1723. officium Pincernarum
Regalium per Hungariam Magistri obtinuit,⁴⁸ frater Carolus vero Anno < > Colonelli
Locumtenens in regimine Principis Caraffa creatus est.⁴⁹ Uterque cum Carolo Sexto
Diaetae Poseniensi, ac demum coronationi Pragensi interfuit.⁵⁰ In Anno dein 1727. fuit
Ludovico de Batthyán honor Praesidii in Tabula Septemvirali per Carolum Sextum
Imperatorem attributus,⁵¹ ac in anno sequenti 1728. honor extraordinariae visitationis
Tabulae Regiae eidem impositus, cujus relatio in Archivo Cancellariae Hungaricae

---

bemutató, Gerhard Cornelius von Driesch (1688–1758) szerzőségével ismert könyv Batthyány Károly
jegyzetei alapján készült?

- ⁴⁵ Michael Johann von Althann (vagy Althann Mihály János) (1679–1722) VI. Károly legközelebbi bizalmasa volt. Elhunytakor azonos nevű fia, Althann II. Mihály János (1710–1778) még csak 12 éves, így nagykorúságig (1733-ig) Batthyány Lajos főispáni adminisztrátorként irányította Zala vármegyét. Érdekes, hogy az idősebbik Althant nem szerepelteti a vármegyei archontológia a főispánok sorában: MOLNÁR, 2000, 247. Az idősebbik Althann Zala vármegyei főispánságának szakirodalmi említésére példa: BODA, 2021, 520.
- ⁴⁶ Batthyány Lajos a vármegye 1725. július 30-i közgyűlésén tett indítványt vármegyeház építésére. FÁRA, 1935, 220. A zalaegerszegi vármegyeház 1729 és 1733 között épült. ZALAMEGYE 1903, 3. A vármegyei levéltár rendbetétele jól mutatja Batthyánynak a hivatali működésről alkotott, a szervezett ügyvitel és archiválás terén megmutató modern szemléletét. Batthyány Lajos nádori működéséhez köthető az Országos Levéltár alapítása is, közkeletűleg az 1756-os évszámmal.
- ⁴⁷ Az 1722–1723-as pozsonyi országgyűlésre vonatkozó rész meglehetősen problematikus. A legvalószínűbb, hogy valamilyen ülésrendi, azaz precedenciavitáról van szó, amelyben Batthyány Zala vármegye adminisztrátorként nem kis ellenállással szemben képviselte sikerrel a zalai követek igényeit. Az országgyűlés ülésrendjére vonatkozóan: SZIJÁRTÓ, 2010, 112–113. A kérdés mibenlétével kapcsolatos felvilágosítást is köszönöm Szijártó Istvánnak.
- ⁴⁸ VI. Károly (magyar királyként III. Károly) Batthyány Lajost 1723-ban tette főpohárnokmesterré, igaz, azzal a feltétellel, hogy mondjon le tanácsosságáról. A kancellária részéről felterjesztésben harcolták ki, hogy Batthyány megtarthassa hivatalát, a precedens mellett Batthyány tehetségére és tapasztalatára is hivatkozva. WELLMANN, 1941, 281. Galgóczy Ferenc halotti beszédében azt hangsúlyozza, hogy a méltósággal Batthyány az ország bárói közé emelkedett. GALGÓCZY, 1766, 17.
- ⁴⁹ Batthyány Károly 1724-ben lett a Caraffa vértés regiment ezredese. SÁGVÁRI, 2013, 35. A lovas vértés ezred tulajdonosa 1707-től volt Johann Georg von Caraffa (1671–1743). HIRTENFELD, 1851, 624. Itt Georg helyett Karl névvel.
- ⁵⁰ VI. Károly német-római császárt 1723. szeptember 5-én koronázták cseh királlyá II. Károly néven a prágai Szent Vitus-székesegyházban.
- ⁵¹ Batthyány Lajos eszerint 1727-ben lett a Hétszemélyes Tábla elnöke. A kinevezés szokatlan, hiszen a tisztség a nádor feladatköréhez tartozott. Fazekas István a HU MNL OLA 1 *Originales referadae* egyik jegyzékében talált adatot volt szíves közölni velem: az 1727/53 számú aktában találjuk Batthyány Lajos kinevezését a Hétszemélyes Tábla elnökévé. Batthyány Lajosról, mint a Hétszemélyes Tábla elnökéről, bár elsősorban nádori időszakára vonatkozóan: KULCSÁR, 2017, 57–60. A Hétszemélyes Tábláról általában: KULCSÁR, 2016.

exstat.⁵² Anno eodem mortuo Comite Alexandro Erdődy in officium Perpetui Supremi Comitis magnos inter applausus Rohonczeni solemniter installatus est,⁵³ eodem pariter Anno 1728. officio Vice Cancellariatus Aulico Hungarici,⁵⁴ ac paulo post eodem tamen anno dignitate Consiliarii Actualis Intimi condecoratus est,⁵⁵ ac Diaetae Pisoniensi 1729. interfuit⁵⁶ [5] ac Suam Majestatem Graecium, jussu altetitultatae Suae Majestatis comitatus est, et homagio per status partium Inferioris Austriae interfuit.⁵⁷ In Anno < > demum in Cancellarium Aulico Hungaricum creatus⁵⁸ suam Maiestatem Carolum Sextum Lintium comitatus, praestitoque ibidem per status Superioris Austriae homagio interfuit,⁵⁹ ac eotum ibidem una cum fratre suo Carolo colonello jam eotum regiminis Caraffaiiani in numerum indigenarum Austriae cooptatus est,⁶⁰ quatenam sub ipsius Cancellariatu, & Consiliariatu in Cancellaria Hungarica pertractata fuerint, testantur ejusdem litterae ad Cancellariam responsoriae.

Defuncto Carolo Sexto per modo regnantem in omnibus honoribus et dignitatibus confirmatus, in Anno 1742 novum super Consiliariatu Intimo obtinuit decretum.⁶¹

⁵² Batthyány Lajos eszerint 1728-ban a Királyi Tábla valamiféle ellenőrzésére kapott megbízatást. A vizsgálatra vonatkozó akta: HU MNL OL A 1 *Originales referadae* 1728/8, 1728. febr. 18. Az adat rendelkezésemre bocsátását Fazekas Istvánnak köszönöm. A további kutatás kiindulópontját képezhetik a Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, *Conceptus referadarum* (A 34) és uo. *Conceptus expeditionum* (A 35) mikrofilmen kutatható mutatói is. Az (A 34) jelzetei: HU MNL OL X 10872-25907 és HU MNL OL X 10872-25908. Az (A 35) esetében a mutatók nem iratszámot adnak meg, hanem a szintén online kutatható lajstromkönyv oldalszámát: HU MNL OL A 35-b. A levéltári anyaggal kapcsolatos felvilágosítást Csik Tamásnak és Kulcsár Krisztinának köszönöm.

⁵³ 1728-ban, Erdődy Sándor halála után Batthyány Lajos ténylegesen is elfoglalhatta Vas vármegye főispáni hivatalát.

⁵⁴ A szakirodalom egy évvel korábban kezdődően tartja számon Batthyány Lajos alkancellári idejét (1727–1733). FAZEKAS, 2014, 1145.

⁵⁵ Tehát szintén 1728-ban lett Batthyány valóságos belső titkos tanácsos.

⁵⁶ Az 1728–1729-es pozsonyi országgyűlés fő témája (először a század folyamán) az adóemelés és az adóreform volt. Az országgyűlés 1728. május 22-én tartotta első ülését. SZIJÁRTÓ, 2010, 225–227, 232–233; NAGY, 2020, 32.

⁵⁷ Batthyány Lajos eszerint VI. Károly császár és király kíséretében érkezhetett Grácba, ahol 1728. július 6-án részt vett a stájer rendek hódolatán. MAT'A, 2014, 176. A kézirat Stájerországra a tágabb értelmű Belső-Ausztria néven utal. A kéziratban az „*Inferior*” ennek megfelelően elírás az „*Interior*” helyett. Az ausztriai hódolásokkal kapcsolatos észrevételeit köszönöm Kőkényesi Zsoltnak.

⁵⁸ Batthyány Lajos 1733-ban lett kancellár. FAZEKAS, 2014, 1145.

⁵⁹ Batthyány Lajos eszerint VI. Károly kíséretében érkezett Linzbe, ahol részt vett a felső-ausztriai rendek 1732. szeptember 10-i hódolatán. SEITSCHEK, 2011, 96–97; SEITSCHEK, 2021, 45.

⁶⁰ Eszerint Batthyány Lajos és testvére, Károly az 1732-es felső-ausztriai országgyűlésen szerzett ausztriai inkolátusságot, azaz lett, a magyar királyságbeli kifejezéssel élve, osztrák indigena. Az inkolátusság örökölhető volt, azonban nem kimondottan honos nemzetség, így a magyarok esetében is, az új nemzedék tagjainak újból kérelmezniük kellett. KŐKÉNYESI, 2017b, 90–91.

⁶¹ Batthyány kérvényezte, hogy az új uralkodó, Mária Terézia is erősítse meg a korábban kapott titkos tanácsosi státuszában, ami természetesen meg is történt. A Staatsarchivban maga a kérvény is fennmaradt: OeStA/HHStA StK Interiora Geheime Räte 2-30 Gesuch des Grafen Ludwig von Batthyany, ungarischer Hofkanzler, um die Belassung der Würde eines Geheimen Rats, 1742. Az adat rendelkezésemre bocsátását Kőkényesi Zsoltnak köszönhetem.

Quae sub Corregentis coronatione,⁶² legatione Turcica et alia effectuata fuerunt,⁶³ docent acta.

Anno 1744. obtinuit insignem ordinem Aurei Velleris,⁶⁴ & anno 1746. in Julio resignavit officium Cancellariatus Hungarici.⁶⁵

Rövidítések és irodalomjegyzék

HHStA StK	Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
HU MNL OL P 1314	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest Batthyány család – Missiles
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
OeStA	Österreichisches Staatsarchiv, Wien
UAS	Universitätsarchiv Salzburg

*

BODA
2021

BODA Miklós: *A Syrena-kötet címéről, címlapmetszetéről és pécsi példányáról*, In: *Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet*, szerk. BENE Sándor – PINTÉR Márta Zsuzsanna, Eger, Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó, 2021, 519–529.

⁶² Lotaringiai Ferencet 1741-ben Mária Terézia kérésére választotta az országgyűlés társuralkodóvá. SZIJÁRTÓ, 2010, 151–152. Figyelemre méltó, hogy a kézirat a koronázás szót használja, miközben koronázási aktusról nem tud a szakirodalom.

⁶³ Az 1737–1739-es Habsburg–oszmán háború, melybe a törökökkel 1735 óta hadban álló oroszok oldalán lépett be Ausztria, katasztrofálisan végződött a Habsburg Monarchia számára. Az 1739. szeptember 18-án megkötött belgrádi békében a Habsburg Monarchia az 1718-as pozsareváci békével megszerzett szinte minden balkáni területéről lemondott, így magáról Belgrádról is. A békekötést követően 1740-ben a Porta grandiózus, csaknem ezerfős követséget küldött Bécsbe Canibí Ali Paşa vezetésével. A követség a felek helyzetét tekintve az 1719–1720-as, Virmont gróf által Konstantinápolyba vezetett követség tükörképe volt: ezúttal a török érkezett győztes félként a legyőzött fővárosába. A szakirodalom számára szinte ismeretlen követjárásról éppen nemrég jelent meg monográfia török szerző tollából: ERCAN, 2024.

⁶⁴ Az Aranygyapjas Rend 1744-es megszerzéséről Batthyány Lajos mindkét halotti beszéde is megemlékezik. CSÖDNY, 1766; GALGÓCZY, 1766. Az Aranygyapjas Rendről lásd még: MARTÍ, 2015.

⁶⁵ A kézirat Batthyány Lajosnak a Magyar Udvari Kancellária éléről való lemondásával ér véget.

- BRAUBACH
1965
Max BRAUBACH: *Prinz Eugen von Savoyen. Eine Biographie*, Wien, Verl. für Geschichte und Politik, 1965.
- CSÖDY
1766
CSÖDY Pál: *A nagy méltóságú gróf Battyáni és Strattman Lajos Német Újvár örökös urának (...) é földén hetven esztendőkre terjedett méltóságos élete, és az alatt tett sok országos fő cselekedeti és örök emlékezetre méltó nagy érdemi,-s azok után következett halálára példás készüllete le rajzolása*, Kalocsa, Wagner János József, 1766.
- ERCAN
2024
Hüseyin Onur ERCAN: *Canibi Ali Paşa – Habsburg Vıyanası'nda Son Osmanlı Büyüük Elçisi (1740–1741)*, VakıfBank Kültür Yayınları, 2024.
- FÁRA
1935
FÁRA József: *Zala vármegye levéltára*, In: *Levéltári Közlemények*, 13. (1935) 1–4. sz. 216–232.
- FAZEKAS
2014
FAZEKAS István: *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században*, In: *Századok*, 148. (2014) 5. sz. 1131–1155.
- GALGÓCZY
1766
GALGÓCZY Ferenc: *A méltóságos gróf Bathiani Lajos Német-újvár örökös urának (...) nagy érdemei 's első iffiúságtól fogvást, utolsó idejig való tökéletes erköltsei, 's ditséretes tselekedetei*, Pozsony, Landerer János Mihály, 1766.
- HIRTENFELD
1851
Jaromir HIRTENFELD: *Oesterreichisches Militär-Conversations-Lexikon, I. A bis C*, Wien, Auf Kosten der Herausgeber, 1851.
- HURSÁN
2019a
HURSÁN Szabolcs: *Batthyány Lajos nádor (1696–1765) katalógusa különös tekintettel a magyar vonatkozású és antik anyagra, valamint a Theologici szakra*, In: *Magyar Könyvszemle*, 135. (2019) 2. sz. 138–172.
- HURSÁN
2019b
HURSÁN Szabolcs: *Batthyány könyvtárak az Akadémiai Könyvtárban*, In: *Teleki József: Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról és a Magyar Tudományos Akadémia első elnökéről*, szerk. MOLNÁR Andrea, Budapest, MTAK, 2019 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 40.) 196–216.

- HURSÁN
2020
HURSÁN Szabolcs: *Batthyány-könyvtárak adományozása a Magyar Tudós Társaságnak 1838–39-ben*, In: *Doktoranduszok VII. és VIII. konferenciájának tanulmányai*, szerk. RÓZSA Sándor, Eger, Eszterházy Károly Egyetem Liceum Kiadó, 2020, 81–102.
- HURSÁN
2022
HURSÁN Szabolcs: *A kisbéri Batthyány-könyvtár. Az 1838-ban a Magyar Tudós Társaságnak adományozott állomány rekonstrukciója és bemutatása*, In: *Fons*, 29. (2022) 4. sz. 421–460.
- HURSÁN
2023
HURSÁN Szabolcs: *Batthyány Lajos Ernő könyvtára (1743)*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, 2023. (A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárai, 12.)
- KÖKÉNYESI
2017a
KÖKÉNYESI Zsolt: *Katona vagy udvari ember? Batthyány Károly helye a bécsi udvari arisztokrácia sorában*, In: *Batthyány Lajos nádor*, szerk. MÓRICZ Péter, Körmend, Körmendi Kulturális Központ, Múzeum és Könyvtár, 2017, 163–183.
- KÖKÉNYESI
2017b
KÖKÉNYESI Zsolt: *Herrenstand és Erbhuldigung: Magyar főnemesek mint az alsó-ausztriai hódolások résztvevői a 18. század első felében*, In: *Az indigenák*, szerk. SZIJÁRTÓ M. István, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2017, 75–102.
- KÖKÉNYESI
2021
KÖKÉNYESI Zsolt: *Az udvar vonzásában. A magyar főnemeség bécsi integrációjának színterei (1711–1765)*, Budapest, L'Harmattan, 2021.
- KULCSÁR
2016
KULCSÁR Krisztina: *Hogyan és miről ülésezett a Hétszemélyes Tábla a 18. században?*, Az MNL OL honlapján megjelent cikk, 2016. 01. 26.
- KULCSÁR
2017
KULCSÁR Krisztina: *Nádorság és ami vele jár. A nádori hivatali feladatai a 18. században Batthyány Lajos példája alapján*, In: *Batthyány Lajos nádor*, szerk. MÓRICZ Péter, Körmend, Körmendi Kulturális Központ, Múzeum és Könyvtár, 2017, 51–66.

- MARTÍ
2015
MARTÍ Tibor: *Az aranygyapjas lovag Esterházy Pál*, In: *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás*, szerk. ÁCS Pál – BUZÁSI Enikő, Budapest, Reciti Kiadó, 2015, 49–66.
- MAT’A
2014
MAT’A, Petr: *Der steirische Landtag in Raum und Bild um 1730. Symbolische Ordnung und visuelle Darstellung*, In: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, 104. (2014) 163–218.
- MOLNÁR
2000
Zala megye archontológiája 1138–2000, szerk. MOLNÁR András, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 50.)
- MÓRICZ
2017
MÓRICZ Péter: *Batthyány Lajos élete – halotti beszédei tükrében*, In: *Batthyány Lajos nádor*, szerk. MÓRICZ Péter, Körmend, Körmendi Kulturális Központ, Múzeum és Könyvtár, 2017, 11–34.
- NAGY
2017
NAGY János: *Batthyány Lajos nádorra választása és Vas vármegye rendjei az 1751. évi országgyűlésen*, In: *Batthyány Lajos nádor*, szerk. MÓRICZ Péter, Körmend, Körmendi Kulturális Központ, Múzeum és Könyvtár, 2017, 35–50.
- NAGY
2020
NAGY János: *Lojális alattvalók és lokális érdekvédők. Buda város követői az 1728–29. évi országgyűlésen*, In: *URBS. Magyar várostörténeti Évkönyv*, 15. (2020) 29–50.
- RÁKOSSY
2006
RÁKOSSY Anna: *Batthyány Gusztáv, a hitbizomány birtokosa 1870 és 1883 között*, In: *A Batthyányak évszázadai Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29.*, szerk. NAGY Zoltán, Körmend–Szombathely, Körmend Város Önkormányzata, 2006, 181–186.
- REDLICH
1933
Dr. P. Virgil REDLICH OSB: *Die Matrikel der Universität Salzburg (1639–1810). Band I. Text der Matrikel*, Salzburg, Verlag Anton Pustet, 1933.
- SÁGVÁRI
2013
SÁGVÁRI György: *Karrier-rajzok a XVIII. századból. Jean-François L’Huillier, Forgách Ferenc és Dessőffy Ferenc katonai életpályája*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 1. sz. 23–72.

- SCHRAMEK
2009
SCHRAMEK László Péter: *A Batthyányak a Rákóczi-szabadságharcban (családtörténeti vázlat)*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (2009) 357–391.
- SEITSCHEK
2011
Stefan SEITSCHEK: *Die Länder der Monarchie: Verwaltung und Finanzen*, In: *300 Jahre Karl VI. 1711–1740. Spuren der Herrschaft des „letzten“ Habsburgers*, Hrsg. Stefan SEITSCHEK – Herbert HUTTERER – Gerald THEIMER, Wien, 2011, 94–135.
- SEITSCHEK
2021
Stefan SEITSCHEK: *Legitimizing Power? Inaugural Ceremonies of Charles VI*, In: *The Hungarian Historical Review*, 10. (2021) 1. sz. 35–72.
- SIENELL
2001
Stefan SIENELL: *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*, Frankfurt, Peter Lang, 2001. (Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs, 17.)
- SZABÓ
2014
SZABÓ Béla: *Differentiae és collatio – 17. századi munkák a római jog és a magyarországi jog(ok) összehasonlításáról*, In: *Igazság, ideál és valóság: tanulmányok Kardos Sándor 65. születésnapja tiszteletére*, szerk. ELEK Balázs – HÁGER Tamás – TÓTH Andrea Noémi, Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, 2014, 278–289.
- SZIJÁRTÓ
2010
SZIJÁRTÓ M. István: *A Diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*, Keszthely, Balaton Akadémiai Kiadó, 2010.
- TÓTH
2012
TÓTH Hajnalka: *Adalékok Batthyány II. Ádám katonai pályafutásához*, In: *Belvedere Meridionale*, 24. (2012) 3. sz. 36–50.
- UGRY
2023
UGRY Bálint: *A Magyar Királyság főrendjeinek Kavaliers-tourjai a 17. században*, Doktori disszertáció, ELTE, 2023.
- WELLMANN
1941
WELLMANN Imre: *Rendi állás és hivatali rang a XVIII. század-eleji kormányhatóságokban*, In: *Levéltári Közlemények*, 18–19. (1940–1941) 250–302.

WURZBACH
1863

Constantin von WURZBACH: *Jörger zu Tollet, Franz Anton Graf*, In: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 10, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1863.

ZALAMEGYE
1903

Zalamegye, 22. (1903. augusztus 30.) 35. sz. 3.

Szőnyi Benjámín latin nyelvű versei a keresztény kegyességről

Szőnyi Benjámín 1717. december 10-én született a Pest megyei Alsónémediben Szőnyi Kovács Gergely tudós református prédikátor fiaként. Előbb apját, majd anyját elveszítve korán árvaságra jutott, így már gyermekkorában megtapasztalta a szenvedést. Alig volt mit ennie, koszos, rongyos ruhákban járt, alsóbb iskoláiban, Monoron, Tasson és Kecskeméten pedig saját elmondása szerint tanítói kegyetlenkedtek vele. Csupán akkor fordult valamelyest jobbra a sorsa, amikor a Debreceni Kollégiumban, ahová rokoni pártfogással került, 1735-ben tógátus diákká avatták.

A Debrecenben töltött időszak nemcsak az életkörülményeiben hozott javulást számára, hanem a későbbi pályája szempontjából is meghatározó volt. Ugyanis a kollégiumi évek alatt találkozott Maróthi György professzorral, aki a bizalmas diákjai közé vette, a saját lakásán tanította a temetéseken szokásos alkalmi éneklésre, majd az 1739-ben alapított Kántus tagjainak sorába emelte. Ugyancsak Maróthi ismertette meg a pietizmus és a fizikoteologizmus eszméivel,¹ amelyek szilárd koncepcionális alapnak bizonyultak a majdani tudományos-irodalmi munkásságához. Szőnyi később úgy emlékezett meg professzoráról, mint akitől életében a legtöbbet tanult.

Nemcsak Maróthi, hanem az egész Kollégium elismerte Szőnyi tehetségét, arra biztatták, hogy maradjon közöttük Debrecenben, még támogatást is ajánlottak neki, de 1742-ben az akkor huszonöt éves fiatalember mégis a távozás mellett döntött, Hódmezővásárhelyre került második papnak Füredi Mihály mellé. Egyévnyi prédikátorság után peregrinációra indult, a neves hollandiai egyetemekre (Utrecht, Leiden, Franeker, Groningen) iratkozott be, emellett megfordult Berlinben és Frankfurtban is. Az Európában töltött tanulóévek alatt arra törekedett, hogy az otthonról hozott alapokra építsen, hogy a pietizmusról és a fizikoteologizmusról korábban elsajátított ismereteit a kiváló külföldi professzoroktól hallott tudományos eredményekkel kibővítsen.

Tudásszomját némileg enyhítve 1745 őszén tért haza vásárhelyi lelkészi hivatalába, Füredi Mihály esperes mellé.² Rá egy évre révbe ért magánéletében, megnősült, feleségül vette Komáromi Sülye Zsófiát, házasságukból öt felnőttkort megélt gyermek született. Ugyanakkor karrierje is szépen alakult, harmincévnyi szolgálat után a békési református egyházmegye 1774-ben esperesévé választotta. Időskorában aztán egyre gyakrabban került konfliktusba a városi tanáccsal, amelynek eredményeként 1789-ben a tanácsurak

¹ A fizikoteologizmus szerint a természetismeretre az istenismeret részeként, az élő és élettelen természet minden apró részletére pedig a teremtő Isten fenséges munkálkodásának bizonyóságaiként kell tekinteni.

² Füredi Mihály 1730-tól 1742-ig második papként szolgált Vecsei György mellett, majd 1743-tól 1766-ig esperesi tisztséget viselt.

idő előtt nyugdíjazták. Elbocsátását egyrészt annak „köszönhette”, hogy életkora miatt már nehezebben tudta ellátni a feladatait, másrészt pedig annak, hogy a szentesi papi hivatalából menesztett, kicsapongó életmódjáról és iszákosságáról hírhedt fiát, Pált a vásárhelyiek határozott rosszallása ellenére maga mellé akarta venni segédlelkésznek. A sors tehát úgy hozta, hogy utolsó éveit ugyanolyan szegénységben és hasonlóan méltatlan körülmények között kellett leélnie, mint amelyet gyermekként megtapasztalt. Szőnyi Benjámin 1794. szeptember 14-én, Hódmezővásárhelyen tért meg Teremtőjéhez. Szeretett városában, a Református Ótemplom északi falának tövében helyezték örök nyugalomra.³

Szőnyi nyomtatásban megjelent magyar nyelvű munkái a pietizmus és a fizikoteológizmus jegyeit viselik magukon. Első kötetét *Imádságok imádsága* címmel adta közre 1753-ban Pozsonyban, amely gyűjteményben a *Miatyánk* egyes mondataihoz, tagmondataihoz fűzött egy-egy verses, parafrázisszerű imádságot. Szőnyi ezeket az imádságokat a személyes, mindennapi vallásgyakorlás szolgálatába kívánta állítani. Ugyancsak az egyéni jámborság megújítását célozta a *Kegyesség napszáma* című munkájával, amely az *Imádságok imádságával* egy kötetben jelent meg, s amely már prózai imádságokat tartalmazott. Szőnyi legnagyobb népszerűségnek örvendő műve, énekes- és imádságoskönyve, a *Szentek hegedűje* első ízben 1762-ben látott napvilágot Kolozsvárott, az első kiadást a 18. században tizenhat újabb utánnyomás követte, az egyes kiadványokban Szőnyi folyamatosan bővítette az eredeti korpuszt.⁴ A *Szentek hegedűjének* előljáró bevezető és a Szenci-zsoltárok alapuló verses anyaga minden ízükben a pietista irányzat eszmeiségét tükrözik, a kötet darabjaiban az élővé vált hit tanainak átadásán, a gyakorlati hitoktatáson, a nép erkölcsi nevelésén, az elméleti teológiával szemben a gyakorlati kegyességen, a praxis pietatison van a hangsúly.⁵

Fizikoteológiai érdeklődése költészetének korai időszakában csupán egyetlen versében mutatkozott meg. A *Szentek hegedűjének* XXXIX. darabjában (*Az Istennek a természetben lévő munkáiról*) Szenci Molnár Albert nyolcadik zsoltárának felépítését és szövegét vette alapul, az így kapott keretet pedig a William Derham fizikoteológiájából átemelt gondolatokkal bővítette ki jelentős mértékben, tehát tulajdonképpen fizikoteológiai utalásokkal átszőtt zsoltárparafrázist készített. Később, az 1770-es évek elején Szőnyi komoly fordítói munkára vállalkozott, ekkor kezdett el mélyebben foglalkozni a fizikoteológiával. Charles Rollin francia nyelvű pedagógiai művének egyik fejezetét, a *Gyermekek fisikáját* ültette át magyarra, a fordítás 1774-ben jelent meg Pozsonyban. Szőnyit nemcsak fordítóként, hanem költőként és gondolkodóként is meghílette Rollin munkája, ez pedig teljesen új és módszertanilag a fizikoteológiai irodalom hagyományaihoz jobban illeszkedő költemények írására ösztönözte. Első igazi fizikoteológiai

³ Az életrajzi adatok forrása: SZEREMLEI, 1938, 57–58; ZOVÁNYI, 1977; IMRE, 1984; DÁNYI, 1997; HEGYI, 2017–2018.

⁴ Szőnyi énekköltészetének himnológiai, liturgia- és verstörténeti szempontú értelmezéséről: FEKETE, 1997; KECSKÉS, 1997; FEKETE, 2017–2018.

⁵ Szőnyi pietista költészetéről: IMRE, 1984, 650–657; FAJT, 2017–2018.

verseit a *Gyermekek fisikájával* egy kötetben és a *Szentekek hegedűjének* további, bővített kiadásában közölte.⁶

Szőnyi latin nyelvű költészetének jelentős része az általa összeállított kéziratos versgyűjteményben maradt fenn, amely két nagyobb részből áll.⁷ Az átgondolt koncepcióval rendelkező, minden bizonnyal kiadásra szánt első rész három könyvre tagolt verses anyagát egy szerzői előszóval (*Praeloquium*) és egy függeléssel (*Appendix*) keretezi a költő.⁸ Az első könyv nyolcvanöt epigrammát tartalmaz, ebből az első hat vers a Magyar Királyság talpköveiről szól, a királyról, a koronáról, a címerről, a törvényekről, a magyar föld természeti kincseiről és a társadalomról.⁹ Szőnyi a legutóbbit tovább részletezi, három különálló egységbe sorolja a magyarországi rendeket, a főpapokat (7–12. versek: pl. püspökök, érsekek, apátok, papok, klerikus szerzetesrendek), az országnagyokat (13–27. versek: pl. nádor, országbíró, bán, királyi tárnokmester, koronaörök) és a nemeseket (28–85. versek: pl. főispán, alispán, jegyző, adószedő) bemutató költeményeket.

A második könyvben kilencvenhárom epigramma van, amelyeket Szőnyi hat különálló egységbe rendezett.¹⁰ Az első rész (1–28. versek: pl. hit, remény, türelem, istenfélelem, alázat, bűnbánat, egyetértés, krisztusi szenvedés, mértékletesség) a keresztény erény alapjairól szól, a második rész Máté evangéliuma (Mt 5,3–12) alapján a nyolc boldogság (*Octo Beatitudines*, 29–36. versek: pl. igazságosság, irgalom, tisztaszívűség, békesség, szelídség) címet kapta, a harmadik részben (*Oratio Dominica*, 37–50. versek) Szőnyi a *Mi Atyánk* minden egyes sorához fűz egy-egy epigrammát, a negyedik részben (*Sacra Arithmetica*, 51–62. versek) 1-től 12-ig haladva az egyes számokhoz kapcsolódó bibliai gondolatokat (pl. 3: Szentháromság, 4: Evangélium, 7: a bölcsesség hét oszlopa, 8: a nyolc boldogság, 9: Jézus a kilencedik órában lehelte ki a lelkét) foglalja versbe, az ötödik rész darabjai a bűnökre javasolt orvosságokat (*Remedia Vitiorum*, 63–92. versek: pl. Isten jósága, hatalma, jelenvalósága, a kitartó munka, az evésben és az alvásban való mértékletesség), a hatodik rész költeményei pedig a keresztény ember napirendjének (*Diarium hominis Christiani...*, 93. vers) hét szabályát (pl. az istenszeretet gyakorlása, a becsületes munka, a felebaráti szeretet gyakorlása, esti lélekvizsgálat) tartalmazzák.

A harmadik könyv kereken háromszáz epigrammáját három külön egységbe osztotta a költő.¹¹ Az 1–99. költeményekben századának bűneit (*Vitia saeculi*) sorolja (pl. Isten

⁶ Szőnyi fizikoteológiai költészetéről: VÖRÖS, 1981; VÖRÖS, 1997; IMRE, 1997; HEGYI, 2016; IMRE, 2020; LENGYEL, 2020; IMRE, 2024, 219–230.

⁷ Szőnyi kéziratos latin nyelvű versgyűjteménye önéletrészával együtt a Csongrád megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi fiókjában a VII.Y1.9.146 jelzet alatt található meg, rövidítése: Sz:V. (a következőkben így utalok rá). A kézirat több oldala az átütő tinta miatt nehezen olvasható, az oldalak utólag lettek beszámozva.

⁸ Kiemelendő a királyt (*Rex*) és a nádort (*Palatinus aut Prorex*) bemutató két disztichon, mivel ezek támpontként szolgálnak a kéziratos kötet vélhetően kiadásra szánt első részében szereplő versek keletkezési idejének meghatározásához. Szőnyi Mária Terézia uralkodásának és Batthyány Lajos nádorságának éveiben írta meg költeményeit. Az utóbbi hivatali ideje 1751–1765-re szűkíti le a szóban forgó időintervallumot.

⁹ Sz:V., 36–55. Az *In Hungariae solum* című versről lásd IMRE, 2003.

¹⁰ Sz:V., 56–78.

¹¹ Sz:V., 79–132.

szavának való ellenszegülés, a szegények iránti részvét és a keresztény szeretet hiánya, a halálról való megfélemledés, az erkölcsi kritika hiánya, a föszténység, az irigység, a gög). A második részben (100–274. versek: *Intoleranda Convicia Hungarica*) a bűnös karakterekre, embertípusokra (pl. a türelmetlen uraságok, a nyereséghajhászok, a kéjsóvárok, a szemérmetlen nők, a hálátlan pártfogoltak, az egyházi személyeket becsmélők) hoz példákat saját hazai környezetéből. A függelékben (275–300. versek) jórészt a vallási toleranciát tematizáló versek szerepelnek, mint például a római katolikusok és a protestánsok egymás közti elképzelt beszélgetését megelevenítő költemény.¹²

A kéziratos kötet szisztémát nélkülöző, vázlatfűzetszerű második részének (*Miscellanea Epigrammata*) jelentős hányadát teszik ki a fizikoteológiai költemények.¹³ Szőnyi a kegyes, istenfélő ember szemével tekint a környezetre, elgondolása szerint a hatalmas világot a hit ereje teremtette, és az Úr teremtményei a hit által tanítják meg őt arra, hogy Isten létezik. Verseket ír az égitestekről, amelyeket az Úr hírnökeinek tart. A holdfogyatkozásról szóló költeményében a Nap és a Hold fázisváltozásait ugyancsak az Úr igazgatja, meghatározott célokból rendeli el azokat. Szőnyit csodálattal töltik el az égboltról csüngő, sebesen mozgó, szinte repülő felhők, amelyeket Isten szekereként, fogataiként képzel el. A heves nyári zivatarok pedig, amelyek villámlással, mennydörgéssel és jégesővel rémítik a földi élőlényeket, nem mások, mint figyelmeztetések az ember számára, hogy tanulják meg félni a Teremtőt. A szeleket ugyancsak elragadtatással figyelik, a Mennydörgő csalhatatlan mirákulumainak véli azokat. Ámul a hatalmas tenger óriási hullámain, a földeken áramló folyókon, a vizeket a földanya első gyermekeinek tartja. A növények és állatok közül a legkisebb, legjelentéktelenebb teremtményeket (pl. liliom, veréb, fecske) emeli ki, mert azokban mutatkozik meg a legnagyobb mértékben Isten alkotómunkája.

Összegezve elmondható, hogy Szőnyi költészetén belül a latin nyelvű verses korpusz a magyar nyelvű anyaghoz viszonyítva, a nyelvi-retorikai megformáltság felől nézve kisebb jelentőségű. Ugyanakkor a fizikoteológizmus gondolatvilága nagyobb mértékben van jelen a latin nyelvű kéziratos kötetben, mint a párhuzamosan megjelenő, magyar nyelvű nyomtatott munkákban. A pietizmust illetően éppen ezzel ellentétes tendenciát tapasztalunk. A latin nyelvű disztichonokban csak nyomokban felszejlő pietista elemek a magyar nyelvű életműben teljesebben jelennek meg igazán, amelynek legszebb példái a misztika érzelmileg túlfűtött, lángoló stílusú képeit tartalmazó költemények. A következőkben a kéziratos kötet első részéből, pontosabban a második könyv keresztény kegyességéről szóló versciklusaiból idézek néhány reprezentatív darabot, a latin nyelvű epigrammákat az általam készített metrikus fordításban hozom.¹⁴ Hosszú távú céljaim közé tartozik

¹² Szőnyi egyházpolitikai költészetéről lásd IMRE, 2023.

¹³ Sz:V., 133–223. A fizikoteológiai költemények jórészt a 159–215. oldalakon szerepelnek. Az elszórtan megjelenő datálásokból arra lehet következtetni, hogy Szőnyi a második részben található vegyes epigrammákat a hatvanas évektől kezdődően egészen a haláláig folyamatosan jegyezte be ebbe az erősen vázlatfűzet-jellegű egységbe.

¹⁴ Néhány esetben a mondanivaló gördülékenyebb kifejezése vagy erőteljesebb kiemelése érdekében a metrikus fordítás és a latin nyelvű szöveg közt nincs teljes szó szerinti egyezés.

a kéziratos gyűjtemény első részében található, vélhetően Szőnyi által is kiadásra szánt versek disztichonos fordításaiból egy latin–magyar kétnyelvű válogatott verseskötet összeállítása, e vállalkozás első lépése a jelen közleményben bemutatott példaanyag. A kéziratos szövegek átírásakor a betűhív közlésre törekedtem, az i/j és az u/v alternációkat egységesítettem, és ahol szükségesnek láttam, a központosítást, az egybe- és különírást, valamint a kis- és nagybetűk használatát is módosítottam.

Forrás

Szőnyi Benjámin

Epigrammák a keresztény vallásosság és kegyesség alapjairól (válogatás)¹⁵

1751–1765

Csongrád megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi fiókja, VII.Y1.9.146 jelzet

I.

Natura, ars et Relligio

Mundus hic est schola: natura, ars sunt Ludimagistri,
Magnificus Rector Relligio, pietas.¹⁶

Természet, tudomány és Hit

*Itt e világunk iskola: környezetünk a Tanító,
természettan okít, s nagydicű Rector a Hit.*

VII.

Oeconomia Salutis inter tres Personas S. S. Trinitatis

Est Pater efformans pro peccatore salutem,
Filius exoperans, Spiritus accomodans.¹⁷

A Szentháromság személyei közötti üdvrend

*Az Atya formál üdvöt a bűnösökért, melyet aztán
szent Fia megmunkál, s Lelke kitölt mibélénk.*

¹⁵ Sz.V., 56–78. A magyar nyelvű fordításokat kurzívval különböztetem meg.

¹⁶ Uo., 56. Szőnyi szerint a világ az ismeretek sokaságát rejtí magában, amelyek elsajátításában a természet-tudomány és a hit karöltve segítik a tanulni vágyó diákokat, s a tudomány a vallás szolgálatában áll.

¹⁷ Uo., 57–58. Szőnyi a végtelen üdvözítő kegyelmet Isten adományának nevezi, amely Krisztusban teljesül ki, s amelyet a Szentlélek eljövetele áraszt ki a hívőkre.

XIV.
Concordia et Pauli et Iacobi

Iudaeos Paulus, gentes docuere Iacobus.
Iudaeus legem, gens voluere fidem.
Non lex absque fide, non sola fides sine lege.
Solvant: vera salus sit per utrumque simul.¹⁸

Pál és Jakab egyezsége

*Júdea népét Pál tanította, Jakab meg a hitlent.
Törvényt kért a zsidó, hitre epedt a pogány.
Hit híján nincs törvény, s nélküle sincs egyedül hit.
Légyen mindkettő: úgy igaz üdvre találsz.*

XVII.
Amor Inimicorum

Omnia vincit amor, tentandus amoribus hostis:
Si non vinci armis hostis amore potest.¹⁹

Az ellenség iránti szeretet

*A szeretet mindent leigáz, hát nyerd meg az ellent:
Szívvel még győzhetsz, hogyha a kard nem elég.*

XVIII.
Patientia

Si fueris patiens, quosvis, tolerando labores,
praemia mox huius laeta laboris erunt.
Impatiens animam crutias, nec ulla supersunt
praemia: ne esto igitur Christiade impatiens.²⁰

---

¹⁸ Uo., 59–60. Szőnyi az Apostolok Cselekedetei 15. fejezetének alapszituációjából kiindulva arra tanít, hogy hit és törvény nem létezhetnek egymás nélkül, az igaz üdvösség elnyeréséhez mindkettőre szükség van.

¹⁹ Uo., 60. Szőnyi nagyrészt a Bibliából meríti ötletadó témáit, szöveghelyeit, de az antik forráshasználatra is akad néhány példa a versei közt. Máté evangéliumának (Mt 5,43–48) egyik szöveghelyén alapul az ellenség iránti szeretetről szóló epigramma, amely a vergiliusi ecloga jól ismert „Omnia vincit amor...” sorával (10, 69) kezdődik.

²⁰ Uo. Szőnyi a javarészt 2–4 sornyi terjedelmű, disztichonos verselésű, erkölcsi tankölteeményeit mindig azonos módon építi fel, a világosan magyarázó-érvelő kezdősor(oka)t az utolsó sor pietisztikus tanítása/tanulása zárja. Például a türelemről szóló versében is ezt a sémát követi.

A türelem

*Hogyba kiállod a bajt, mit a szükség hoz, türelemmel,
bő jutalom vár rád fáradozásaidért.
Ám türelem híján juss nélkül gyötröd a lelked:
légy türelemmel hát krisztusi minta szerint.*

XXIV.

Sancta TRINITAS et spurca TRINITAS

Sanctus ut in coelis regnat Deus, isque triunus,
invadunt animam sic tria monstra mea.
Cerberus ille triceps, mundus, caro, Demon iniquus.
Virtus Trina Dei, conterat ista mei.²¹

A szent HÁROMSÁG és a galád HÁROMSÁG

*Minthogy uralja a Szentháromság Isten a mennyet,
lelkem a három szörny úgy veszi ostrom alá.
Kerberosz az, három feje test, e világ, gonosz ördög.
Zúzd szét rémeimet, isteni hármasság erő.*

XXXIII.

Beati puri corde

Corde Deum puro fies venerando beatus.
Corde videri vult non oculis Dominus.
Corde Deum colito (desit simulatio) puro.
Nullus polytiae est in pietate locus.²²

Boldogok, akiknek tiszta a szívük

*Boldoggá válsz, hogyba imádod szívből az Istent.
Azt kívánja az Úr, lásson a szív, s ne a szem.
Tiszta szivedből tiszteld Istent, vesd le az álcát.
Nincs helye illemnek, jámborul önmagad add.*

²¹ Uo., 62. Szőnyinél a keresztyén lelket bűnre csábító erőket, a test, a világ és az ördög kísértéseit a görög-római mitológiából ismert Kerberosz/Cerberus, Hadész háromfejű kutyája, az Alvilág kapujának őre jelképezi.

²² Uo., 64. Szőnyi az *Octo Beatudines* című ciklusában Jézus boldogságmondásaiból (Mt 5,3–12: Boldogok a lelki szegények, a szomorkodók, az igazságra éhezők és szomjazók, az irgalmasok, a tisztaszívűek, a szelídek, a békességre törekvők, az üldöztetést elszenvedők) farag verset.

XLIII.

Panem nostrum quotidianum da nobis hodie

Non curae de pane graves rebusque caducis
sollicitent, animum discrucientque tuum.
Qui vitam confert, panem conferre paratus.
Si Deus est tua spes, non metuenda fames.²³

Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma

*Hagyj fel az aggódással, lelked a gond ne gyötörje
múló dolgok okán, mint a kenyér s egyebek.
Mert aki életet ad, annak lesz gondja kenyérrre.
Éhség nem fenyeget, hogyha reményed az Úr.*

LVIII.

Octo

Est octava dies, qua circumcisis Iesus.
Res nos octo beant, Christus ut ipse docet.²⁴

Nyolc

*Nyolcadnapra esett, hogy Jézust körbemetélték.
Nyolc boldogság van Krisztus igéje szerint.*

LXXV.

Sanctum homicidium

Sanctus et impunis fies homicida: libenter
quotidie carnem mortificando tuam.
Regis ad exemplum totus componitur orbis.
Ut crucifixus erat Rex tua sitque caro.²⁵

²³ Uo., 66. Szőnyi az *Oratio Dominica* című ciklusában a *Mi Atyánk* minden egyes sorához fűz egy-egy epigrammát, így megalkotva az *Imádságok imádsága* című parafrázisgyűjtemény latin nyelvű változatát.

²⁴ Uo., 69. Szőnyi a *Sacra Arithmetica* című ciklusban a számok bibliai vonatkozásait foglalja versbe, a nyolcas szám esetében a körülmetélést és a boldogságmondásokat említi.

²⁵ Uo., 73. Szőnyi a krisztusi szenvedés önkéntes vállalására buzdít, amelyet igazából nem a testnek, hanem a léleknek kell elviselnie, s amely Istennek tetsző állapot.

Szent gyilkosság

*Szentül, büntelenül gyilkossá válsz, mikor önként
nap mint nap kínlódsz, testedet öldökölöd.
Mert a király példája szerint áll össze világunk.
Úgy szenvedj, ahogy ő: fára feszítve magad.*

LXXVIII.

Temperantia in victu et somno

Ede parum, dormi paucum, modicum bibe vinum.
Ingenio solers, corpore sanus eris.
Ede parum, dormi paucum, modicum bibe vinum.
Crimina cum tribus his pellere multa potes.²⁶

Mértékletesség az evésben és az ivásban

*Tarts mértéket evésben, ivásban, aludj kevesebbet.
Szellemed izzani fog, s tested egésze virul.
Tarts mértéket evésben, ivásban, aludj kevesebbet.
Ezzel a hármassal bűneid űzheted el.*

LXXXII.

Continuus labor

Otia dant vitium, virtus genitura laboris,
continuus pellit crimina multa labor.²⁷

A folyamatos munka

*Bűnt szül a tétlenség, az erény meg a munka gyümölcse,
dolgozz szüntelenül, s messzire űzd el a bűnt.*

²⁶ Uo., 74. Szőnyi a mértéktartás fontosságát hangsúlyozza a hétköznapi tevékenységekre vonatkozóan, mert szerinte a mértékletesség a test és a lélek egészségének, tisztaságának megőrzését szolgálja.

²⁷ Uo., 75. Szőnyi szerint a mértékletesség mellett a serénység erénye is hozzájárul ahhoz, hogy lelkiünket a bűnöktől távol tartsuk.

LXXXIII.
Sidera coeli

Sole nitente suum celsissima sidera lucem
condunt: stellarum lumina dant tenebrae.
Si tu nil videat, a stellis crede videris:
Noli igitur noctu dicere nemo videt.²⁸

Az ég csillagai

*Míg süt a nap, nem látszik a csillagok éjjeli fénye,
mert a sötétségtől izzik a csillagos ég.
Hogyha szemed nem lát szét, akkor is éber az égbolt.
Így nehogy azt gondold: éjszaka senki se lát.*

LXXXIV.
Fulgura, tonitrua et fulmina

Horror in est animis oculos cum fulgura complent,
cumque tonitrua mox murmura saeva boant,
cum fulmen prosternit agros viciniaque tecta,
et cum procellis intremit omne nemus.
Haec si praetereant, maneat tuus horror in imo
pectore, peccatum pellitur huius ope.²⁹

Villám, mennydörgés, mennykő

*Reszket a lélek, hogyha a szem villámra figyelmes,
és ha menny döreje féktelenül dübörög,
és ha lesújtva a mennykő kárt tesz a házban, a földben,
és ha az erdő reng, mert dideregnek a fák.
Majd a vihar múltán is légyen a félsz a szivedben,
ezzel az érzéssel úzd el a bűneidet.*

²⁸ Uo. A *Remedia Vitiorum* ciklus 83. darabjában Szőnyi a csillagokról ír, amelyeknek fénye csak éjszaka látható, s amelyek által a bűn sötétjében is rálehetünk a helyes útra.

²⁹ Uo. A villámlásról szóló versben Szőnyi azt tanácsolja, hogy őrizzük meg szívünk mélyén a vihar keltette félelem érzését, mert általa távol tarthatjuk magunktól a bűnöket.

XC.

Vitium est Daemonis imago

Virtus est Christi, vitium Daemonis imago.
Ehoe de binis quae sit imago tuae?³⁰

Démon tükre a vétek

*Krisztus mása a virtus, Démon tükre a vétek.
Jajj, a te árnyékok virtus-e, vétek-e vajh?*

XCII.

Quatuor Christianae vitae aetates

Sis sapiendo SENEX, esto VIR pectore firmo,
Robore sis IUVENIS, simplicitate PUER.³¹

A keresztény élet négy korszaka

*Elmédben légy bölcs VÉN, bátor FÉRFI szivedben,
IFJUI légyen erőd, GYERMEKI tiszta szived.*

XCIII/2.

Matutina cantio

Ante preces noli sub mentem mittere prava.
Ante preces noli noxia verba dare.³²

Reggeli imádság

*Arra vigyázz, mielőtt kulcsolnád két kezed össze,
gondolatod s nyelved rosszra ne adja magát.*

³⁰ Uo., 76. Szőnyi másutt egy sejtelmes kérdésbe burkolva fogalmazza meg tanítását, hogy csakis rajtunk áll a krisztusi erények és a démoni bűnök közötti választás, hogy a kettő közül melyik mintájára formáljuk a saját arcképünket.

³¹ Uo., 77. Szőnyi a *Remedia Vitiourum* című ciklus záróversében arra biztat, hogy a négy életkor erényei a keresztény ember lényének egészében együttesen mutatkozzanak meg.

³² Uo., Szőnyi a második könyv utolsó költeményében a keresztény ember napirendjének hét reguláját szedi versbe egyenként, a második szabály a reggeli imádság megtartása.

Rövidítések és irodalomjegyzék

DÁNYI
1997

DÁNYI József: *Szőnyi Benjámín, a lelkipásztor*, In: *Szőnyi Benjámín és kora, 1717–1794. Tanulmányok Szőnyi Benjámínról*, szerk. IMRE Mihály, Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor Református Gimnázium, 1997, 7–13.

FAJT
2017–2018

FAJT Anita: *Szőnyi Benjámín költészetének pietista (?) elemei*, In: *Szőnyi 300. Tanulmánykötet Szőnyi Benjámín (1717–1794) református lelkipásztor, költő, író születésének 300. évfordulójára*, szerk. IMRE Mihály, Hódmezővásárhely, Ótemplomi Református Egyházközség, 2017–2018, 101–117.

FEKETE
1997

FEKETE Csaba: *Szőnyi Benjámín és a magyar református himnológia*, In: *Szőnyi Benjámín és kora, 1717–1794. Tanulmányok Szőnyi Benjámínról*, szerk. IMRE Mihály, Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor Református Gimnázium, 1997, 27–67.

FEKETE
2017–2018

FEKETE Csaba: *Szőnyi Benjámín énekei és a református énekeskönyv*, In: *Szőnyi 300. Tanulmánykötet Szőnyi Benjámín (1717–1794) református lelkipásztor, költő, író születésének 300. évfordulójára*, szerk. IMRE Mihály, Hódmezővásárhely, Ótemplomi Református Egyházközség, 2017–2018, 136–155.

HEGYI
2016

HEGYI Ádám Alex: *Miért csalódott Szőnyi Benjámín a fiziko-teológiában*, In: *In via eruditionis. Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, szerk. BITSKEY István – FAZAKAS Gergely Tamás – LUFFY Katalin – SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016, 354–362.

HEGYI
2017–2018

HEGYI Ádám: *Szőnyi Pál (1750–1792) Szőnyi Benjámín imposztor fia*, In: *Szőnyi 300. Tanulmánykötet Szőnyi Benjámín (1717–1794) református lelkipásztor, költő, író születésének 300. évfordulójára*, szerk. IMRE Mihály, Hódmezővásárhely, Ótemplomi Református Egyházközség, 2017–2018, 35–46.

- IMRE
1984
- IMRE
1997
- IMRE
2003
- IMRE
2020
- IMRE
2023
- IMRE
2024
- KECSKÉS
1997
- LENGYEL
2020
- IMRE Mihály: *Szónyi Benjámintudományos és irodalmi munkássága*, In: *Hódmezővásárhely története*, I, szerk. SZIGETI János – NAGY István, Hódmezővásárhely, Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 1984, 645–672.
- IMRE Mihály: *Vesztett csata a fiziko-teologizmus örökségével: Szónyi Benjámint öregkori verseskötete: Istennek Trombitája...*, Buda, 1790–91, In: *Szónyi Benjámint és kora, 1717–1794. Tanulmányok Szónyi Benjámintól*, szerk. Uő, Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor Református Gimnázium, 1997, 131–176.
- IMRE Mihály: *A termékeny Magyarország toposza Szónyi Benjámint latin nyelvű versében*, In: *Könyv és könyvtár: könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények: a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve*, 25. (2003) 159–178.
- IMRE Mihály: *A fiziko-teologizmus irodalmának hazai forrásai*, In: *Studia Litteraria*, 59. (2020) 3–4. sz. 227–274.
- IMRE Mihály: *Kegyesség és egyházpolitika: Szónyi Benjámint 1790 után született két műve (Magyar Halleluja, Magyarhoz illő Szent Musika...)*, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 24. (2023) 3. sz. 5–24.
- IMRE Mihály: *A fizikoteologizmus irodalmának hazai forrásai*, Budapest, Reciti, 2024.
- KECSKÉS András: *Szónyi Benjámint énekeskönyveinek ritmikája*, In: *Szónyi Benjámint és kora, 1717–1794. Tanulmányok Szónyi Benjámintól*, szerk. IMRE Mihály, Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor Református Gimnázium, 1997, 69–130.
- LENGYEL Réka: *Szónyi Benjámint, a természettudós fordító. A Gyermekek fűsikája ismeretanyagának forrásai*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 124. (2020) 6. sz. 737–751.

SZEREMLEI

1938

SZEREMLEI Sámuel: *A hódmezővásárhelyi református egyház története*, II, Hódmezővásárhely, Roth Antal Könyvnyomdája, 1938.

VÖRÖS

1981

VÖRÖS Imre: *Szónyi Benjámín és a fiziko-teológia*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 85. (1981) 5–6. sz. 621–631.

VÖRÖS

1997

VÖRÖS Imre: *Szónyi Benjámín természeti világgépe*, In: *Szónyi Benjámín és kora, 1717–1794. Tanulmányok Szónyi Benjámínról*, szerk. IMRE Mihály, Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor Református Gimnázium, 1997, 15–25.

ZOVÁNYI

1977

ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. DR. LADÁNYI Sándor, Budapest, kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.

Nagy Ágoston

„Dicsekvő búcsúztatás”

Báró Pászthory Menyhért ezredes baranyai inszurgenseket búcsúztató beszédének ügye a Polizeihofstelle előtt (1810)¹

Bevezetés

Az alábbi közlemény az Oberste Polizei- und Zensurhofstelle, azaz a rendőri és cenzúra-ügyekért felelős legfőbb udvari hatóságnak a bécsi Osztrák Állami Levéltár Általános Közigazgatási Levéltárában (Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv) őrzött iratanyagából adja ki a báró Pászthory Menyhért, a somogyi inszurgens lovas felkelő ezred ezredesének 1809. december 27-ével Baranya vármegyéhez és az alulal baranyai századához intézett búcsúztató beszéde kapcsán keletkezett ügyiratot.² Ebből a következő ügyiratdarabokat közlöm: (1) az ismeretlen magyarországi konfidens német nyelvű „legalázatosabb jelentését”, illetve ennek két csatolmányát, (2) a beszéd magyar nyomtatványát és (3) az *Ein Mann dem Stamme nach...* incipitű kézíratos német paszkvillust, (4) Franz Hager von Allentsteig báró,³ a Polizeihofstelle alelnöke által I. Ferenchez⁴ intézett és a legfelsőbb elhatározással visszaküldött elnöki előterjesztést, valamint (5) tiszázatból a beszéd ehhez mellékelt német fordítását.

A forrásközlés az 1809-es osztrák–francia – más néven ötödik koalíciós – háború, illetve a magyarországi és birodalmi nyilvánosság mindeddig kevés figyelemre méltatott összefüggéseire igyekszik rámutatni. Egyrészt arra, hogyan működött a magyarországi háborús, inszurrekcióhoz kapcsolódó katonai propaganda az egyes egységek, valamint az ezeket kiállító vármegyék szintjén, különös tekintettel a felkelés mozgósításának és demobilizációjának szertartásrendjére, illetve a helyi érdekű nyomtatott és kézíratos nyilvánosságra. Másrészt arra, hogy a bécsi kormányzat szolgálatában álló, s elvben a Magyar Királyságban és társországaiban illetékességgel nem rendelkező udvari kormány szerv, a Polizeihofstelle titkosrendőrségi eszközökkel miképpen monitorozta a magyarországi nyilvánosságot és a közvélemény alakulását. Az ügyiratból nemcsak e rendőri és cenzurális ügyekért felelős kormány szerv (s ezen keresztül a kormányzat) információgyűjtési eljárásairól tudhatunk meg valamit, de közvetetten a nyilvánossággal és a közvélemény befolyásolásával kapcsolatban körvonalazódó hivatalos nézetekről, s végső soron arról is, hogy az adott helyzetben mi minősült politikailag érzékeny ügynek. Har-

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj szakmai támogatásával készült.

² OeStA AVA PHSt Kt. 315, 777.1810.

³ Báró Franz Hager von Allentsteig (1750–1816) 1800-tól kormánytanácsos (*Regierungsrat*) az Alsó-ausztriai Kormányzékénél, 1802-től udvari tanácsos (*Hofrat*) a Polizeihofstellénél, 1808-tól ugyanott alelnök. BENNA, 1953, 234–235.

⁴ I. Ferenc magyar király (ur. 1792–1835), osztrák császár.

madrészt pedig a Pászthory-beszéd, illetve az erre „felelő” paszkvillus narratívája, valamint az ezek nyomán az előterjesztésben és a beszéd aláhúzással megjelölt inkriminált részei kapcsán kifejtett kormányzati értelmezés kontrasztja rámutathat az inszurrekcióról a későbbiekben kialakult ellentmondásos kép eredetére is. Mindezen túl jelen tanulmány arra is fel kívánja hívni a figyelmet, hogy a Polizeihofstelle sajátos szempontok alapján keletkezett iratanyaga, egészen egyedülálló forráscsoportot jelent a 18. század legvégétől a 19. század közepéig tartó időszakra nézve a magyarországi nyilvánosság vizsgálatában. A Polizeihofstelle bécsi levéltárát helyrehozhatatlan kár érte 1927-ben, amikor tüntetők felgyújtották a Justizpalast épületét, ahol az Allgemeines Verwaltungsarchiv iratait is őrizték. Ahogyan azonban arra Pajkossy Gábor már felhívta a figyelmet, az iratpusztulás közel sem volt akkora, mint azt korábban a szakirodalom állította, Takáts Sándor⁵ és munkatársai pedig még a 20. század elején tekintélyes mennyiségű – többnyire a reformkorra vonatkozó országgyűlési – hungarikát másoltak ki belőle. Szűkebb korszakunkra nézve, bár az iratok többsége kisebb-nagyobb mértékben megégett, többnyire legalább részben olvasható maradt, s kis részüket restaurálták is. Az állapotuk miatt a kutatás elől zárolt iratok aránya meglehetősen alacsony. Ahogyan arra már Pajkossy is utalt, az iratanyag sajátos adottságai „inkább egy-egy kérdés titkosrendőrségi vonatkozásai feltárásának, semmint a kormányzések, az általa működtetett apparátusok és hálózatok tevékenysége bemutatásának kedveznek”.⁶

A „hadvezéri beszéd” a francia háborúk időszakában

A Pászthory-féle nyomtatott röplapot az iratok „Beurlaubungsrede” vagy „Beurlaubungs Schreiben”, azaz „búcsúztató beszéd”, „írás” vagy „levél” néven említik. Retorikai szempontból az úgynevezett „hadvezéri beszédről” (*Feldherrnrede*) van szó. Maga a műfaj gyakorta csak tartalmi szempontból definiálható, a katonai keretek között alkalmazott retorika szövegek széles spektrumát fedi le, ugyanakkor intézményi összefüggéseik, feladójuk és címzettjük, illetve céljuk alapján a „hadvezéri beszédek” megkülönböztethetőek általában a „háborús tárgyú beszédektől” (*Kriegsrede*). A hadvezéri beszédek célja alapvetően a megindítás (*movere*), ritkábban a tanítás (*docere*). Szituációtól függően nagyon különbözőek lehetnek, a hadszervezettől és a társadalmi környezettől függően igen variábilis a beszélők és a hallgatók szerepe is, ugyanakkor topikájuk meglehetősen állandóságot mutat. A hadvezéri beszédek eredete a klasszikus antikvitásig nyúlik vissza, s e hosszú ideig csaknem kizárólag orális műfaj áthagyományozódását a történetírás, illetve a beszédgyűjtemények biztosították. Alapvető közegük az oralitás, ugyanakkor már a 16. századtól a nyomtatott röplapos alak is megjelenik, amely a 19. század elejétől a „proklamáció”, illetve a „napiparancs” formáját ölti. Anélkül, hogy szóbeli

⁵ Takáts Sándor (1860–1932) magyar történész, piarista szerzetes és tanár. A századfordulón évekig a Hofkammerarchiv magyar vonatkozású iratait válogatta, 1903-tól a magyar országgyűlés képviselőházának levéltárosa.

⁶ PAJKOSSY, 2006, 50. Arról van szó, hogy az ügyiratok a digitalizált, s még a tűzvész előtt készített kulcszavas katalógus alapján meglehetősen jól kereshetőek.

formái eltűnnének, továbbá terjesztésükben egyre nagyobb jelentőséget kap az időszaki sajtó.

A Pászthory-beszéd esetében ennek is egy sajátos altípusáról beszélhetünk, amely a milíciajellegű alakulatok háborút követő demobilizációjához, konkrét esetben a megyei inszurgens egységek hazabocsátásának ünnepélyes civil-katonai rítusához kötődik. Német nyelvterületen a hadvezéri beszédekkel kapcsolatos elvárások elsősorban a hadtudományi irodalomban, az ideális hadvezér szükséges tulajdonságai között (elokvenencia) jelentek meg, a retorikák ugyanakkor sokáig csak kivételesen és töredékesen foglalkoztak katonai retorikával. A 18. századi ajánlások már számoltak azzal, hogy a dinasztikus államok alapvetően kényszerrel összetartott hadseregeinek katonái alacsony motivációval rendelkeznek, ami nem nagy teret hagyott a klasszikus értelemben vett hadvezéri beszédeknek. Ebben a francia háborúk hoztak változást, amikor a hadviselés modernizációja, tömegesedése, illetve általában a háború alapvetően patrióta-nemzeti jellegű átideologizálódása új motivációs alapot és eszközöket teremtett. Franciaország nyomán más államok, közte 1809-ben az Osztrák Császárság kormányzata és hadvezetése is a hadügyi, ideológiai és propagandisztikus-médiatechnológiai innováció eszközhöz nyúlt, ami érintette a legénység motivációjának kérdését is. Ennek eszközeként felértékelődött a hadvezéri beszédek szerepe, egyúttal mediatizálódtak, popularizálódtak és ideologizálódtak.

A francia háborúk idején az ilyen típusú szövegek kibocsátói az uralkodó mint legfőbb hadúr, illetve a fővezér szintjétől egészen az ezred vagy alacsonyabb szintű egység parancsnokáig terjedhetnek, ennek megfelelően célcsoportjuk lehetett a császári-királyi reguláris hadsereg, illetve egyéb alakulatok (*Landwehr*, inszurrekció, szabadcsapatok stb.) egésze vagy ezek adott egysége. A korszakban a hadvezéri beszédek gyakorta az alárendeltek engedelmisségét megkövetelő, de nem annyira konkrét utasításokat, mint általános buzdítást és cselekvési normákat meghatározó „hadparancs” (*Armeebefehl*) vagy „napiparancs” (*Tagesbefehl*) alakjában adták ki. A hadvezéri beszédek a hivatalos háborús propaganda egyik legfontosabb eszközévé léptek elő, tartalmuk általánosabb és ideologikusabb lett, elsődleges médiumukká – függetlenül attól, hogy ténylegesen sor került-e elmondásukra, felolvasásukra – a nyomtatás, formátumukká az olcsón, nagy tömegben előállítható röplap vált, de párhuzamosan megjelenhettek az időszaki sajtótermékekben is. A magyar esetben a legmagasabb szintű, általában hadparancs formáját öltő hadvezéri beszédek közül különös említést érdemelnek azok, melyeket az inszurrekció demobilizációja során a király, a nádor, a kerületi vezérek nevében adtak ki. E szinten a szövegek szerzői sokszor már professzionális írók voltak, 1809-ben például míg a császári-királyi haderő élén álló Károly főhercegnek⁷ Friedrich Schlegel,⁸ addig az inszurrekció fővezéri tisztét betöltő József nádornak Kisfaludy Sándor⁹ dolgozott.

⁷ Karl von Österreich–Teschen (1771–1847) I. Ferenc király öccse, katonai gondolkodó, hadvezér és haderőreformer. 1809-ben a császári-királyi hadak generalisszimusza.

⁸ Karl Wilhelm Friedrich (később: von) Schlegel (1772–1829) német költő, irodalomkritikus és filozófus.

⁹ Kisfaludy Sándor (1772–1844) jómódú birtokos nemes, író, költő. Fiatalabb korában a császári-királyi hadseregben szolgált, 1809-ben zalai inszurgens őrnagy és József nádor szárnysegédje.

A katonai hierarchia alacsonyabb szintjein a beszédek elsődleges közege továbbra is az oralitás, de előfordult, hogy megjelentek a korabeli hírlapokban is. Ahogyan azt Pászthory szónoklata is mutatja, ezek a mediaticizációs és ideologizációs folyamatok az ezred (sőt alacsonyabb) szinten kibocsátott beszédek esetében is kimutathatók.

A szövegtípus felértékelődése az önálló nemzeti hadsereggel nem rendelkező Magyarországon mindenekelőtt az inszurrekciók vonatkozásában tapasztalható. Az eseti jellegű, rendszertelen honvédelmi kötelességet jelentő, de az időszakban négyszer (1797, 1800, 1805, 1809) is fegyverbe szólított felkelés territorialis (vármegyei, kerületi) alapon szerveződött a nádor fővezérlete és irányítása alatt, a megyék által, a közgyűlések választotta tisztekkel. Az egy adott lovasezreden, gyalogzászlóaljon vagy alacsonyabb szintű egységen belül egymás földijei, részben ismerősei, rokonai katonáskodtak. Ha nemesek voltak, az *una eademque libertas* propaganda által is erősített Werbőczyánus jogi fikciója nyomán elvben ugyanazon országos és lokális politikai közösség tagjait is alkották. A részben szabadsághoz szokott nemesemberekből összeállt inszurgens alakulatokon belül a kohéziót, kollektív identitást a rendes hadseregben a szolgálatban töltött hosszú idő alatt mintegy magától kialakuló *esprit de corps* helyett más tényezők és eszközök, közte a hadvezéri beszédek biztosították. Az inszurgensek potenciális motivációja és az ennek felkeltésére szolgáló módok is különböztek a regulárisokéitól.

A hadvezéri beszédek jelentőségének növekedését nem csupán az mutatja, hogy ekkoriban nyomtatásban – időszaki kiadványban vagy aprónyomtatványként – is több ilyen szöveg jelent meg, hanem az is, hogy esetenként már a velük kapcsolatos retorikai normák is explicit reflexió tárgyává váltak a magyarországi katonai diskurzusban. Az inszurgensek számára készült 1809-es hivatalos katonai szabályzatokban megfogalmazott norma értelmében az ezreden belül a katonai erények fenntartása-megerősítése az ezredesnek mint az alakulat „Attyá”-nak volt a kötelessége: „Az Isteni félelem, és tiszta erkölcs nevezetes virtusi a Katonának, melylyeket az Ezeredes Kapitány [...] feltartani köteles.”¹⁰ Az ezredes volt hivatott arra is, hogy – saját példája és beszédek által – alárendeltjeit motiválja, harcra buzdítsa elsősorban a nemzeti közösséghez fűződő aktív lojalitás felkeltésén keresztül: „már szerzett, vagy szerzendő dicsőségére, hazája szeretetére, és kötelességére emlékeztesse, benne a nemzeti tüzet gyűllassa, hogy azt figyelmetessé tegye a jelenvaló szempillantásra, mellyben a Nemzet tulajdon becsét kimutathattya, és magának az egész világ előtt becsületet, s a Hazának boldogságot szerezhet”.¹¹

A kézikönyv az efféle buzdító beszédekkel kapcsolatos retorikai követelményeket is világossá tette: „Megbizonyította azt a tapasztalás, melly mélyen behat az efféle gyökeres beszéd a Magyar Vitéz szívébe, annyival inkább tehát s méltóbb jussal lehet ezen Nemzet Nemeseitől nagy tetteket várni. Mindenki tudja, a ki szolgált, melly fényes tetteket szültek gyakran a serkentések: de tudja kiki azt is, hogy a gyáva; álmos és idétlen sápitások soha semmi Vitézséget nem eszközöltek.” A szabályzatok a többi inszurgens tiszt számára is hasonló feladatokat írtak elő: „ha egyszer arra kerül a dolog, a Tiszteknek tulajdon pél-

¹⁰ SZR 2009, 157.

¹¹ SZR 2009, 154.

dájokkal s némelly a Nemzeti büszkeséghez szabott kifejezések által minteggy lelket önteni a Seregbe. Nem lehet feltenni a Magyar Felkelő Nemesség felül, hogy illy fontos szempillanásokban valaki beszédével félénkséget árúlna el, mindazáltal ha még is megtörténne, vagy a mi még több, valaki magát a Csata alól el akarná vonni, az olyan tüstént levágattasson.”¹² Mivel az inszurrekció elvben és a törvény szerint, részben tényleges összetételét tekintve is a politikai nemzetet alkotó nemesség rendi jellegű, de a korra nagy fokban nemzetiesített kötelessége és honvédelmi intézménye volt, így különösen fontos eleme a szabályzatokban megfogalmazott retorikai normának, hogy ezeknek a hadvezéri beszédeknek tartalmi szempontból a nemesség számára ismerős nemzeti regiszterben kell megszólalnia.

A megyék 1808-as felkelési törvényeknek megfelelően választott inszurgens tisztikaraiban akadtak egykori kvietált vagy penzionált reguláris tisztek (többnyire maguk is nemesek), ám többségük a közéleti pályán járatos vagy arra készülő, középfokú, esetenként magasabb iskolázottsággal rendelkező jómódú birtokos nemességből, a nemesi értelmiségből, a legmagasabb rendfokozatok esetében a megyei főnemességből toborzódott. A klasszikus, latin-, retorika- és poétikaközpontú gimnáziumi oktatás következtében a katonai szónoklatok elkészítéséhez szükséges kompetenciáknak az érintettek elvben a birtokában voltak.

A korszakból meg kell említenünk még két, a háború gyakorlatából inspirációt merítő esetet. 1809 augusztusában „az ellenséges vonalban” bizonyos „névtelen hazafiak” (*Anonimi Patriotae*) – minden bizonnyal olyan inszurgens főtisztek és tisztek, akik ott voltak június 14-én a győri ütközetben – tapasztalataikra hivatkozva levelet intéztek József nádorhoz, amely az inszurgensek teljesítményét kritikusan értékelve két javaslatot terjesztett elő azért, hogy az 1809. július 12-i zناimi fegyverszünetet kihasználva a konfliktus kiújulásáig a nemesi felkelést hadra fogható állapotba lehessen hozni. Míg az első javaslat az inszurgensek és lovaik tűzben való gyakorlatoztatását ajánlotta a főherceg figyelmébe, addig a második szerint, mivel a felkelés morálja nem megfelelő, ugyanis a felkelők „legnagyobb része azon a véleményen van: pusztán a király dicsőségéért és a [Habsburg-]ház dinasztiájáért harcol”, ezért „jó hatással lehetnének a legénységhez intézett erőteljes nyilvános beszédek, amelyek bemutatják számukra a legyőzésük által előidézett szolgálást”.¹³ Itt tehát a buzdítás eszközeként nem valamiféle általános háborús topika alkalmazásáról van szó, hanem kifejezetten az inszurrekció gerincét alkotó, erős politikai öntudattal bíró magyar nemesség sajátos helyzetére szabott politikai jellegű üzenetek közvetítésének követelményéről.

1812-ben, részben épp az 1809-es háború tapasztalataiból kiindulva keletkezett szárlárdi Jakkó Lászlónak,¹⁴ a 10. sz. báró Stipsits huszárezred főhadnagyának az a terve, hogy a magyar huszárezredek használatára magyar nyelvű „tábori”, azaz katonadalokat, -énekeket gyűjtsön össze és adjon ki „a’ Magyar Huszároknak oktatásokra írott és nem

¹² SZR 2009, 176–177.

¹³ MNL OL N 25. III. Fasc. 7. Rot. 1. St. 1. (No. 1294) 28. cs.

¹⁴ Jakkó László (1781–1833), katonatiszt, huszár főhadnagy, később kapitány, katonai író.

sokára ki nyomtatandó” munkájának függelékeként.¹⁵ Jakkó a függelékhez szükséges nyersanyag összegyűjtése és – mivel közköltészeti vagy szerzői alkotások egyaránt szóba jöhettek – elkészítése érdekében kora számos íróját-költőjét felkereste. Nemcsak katonai tárgyú énekelt lírai műfajokba sorolható darabokat várt, hanem, ahogy azt például Döbrentei Gábornak¹⁶ is említette, hadvezéri beszédeket is: „*Ha Kedves Barátom! némmelly rövid, fontos magyar megszólító beszédeket, Orátiótskákat egy főtisztnek szájába illő biztatásokat fognál egyszersmind véllem közleni, különös köszönettel venném.*”¹⁷

I. Báró Pászthory Menyhért

a) Egy „katonabáró” felemelkedése

A Sopron vármegyei eredetű felsőpászthori Pászthory-nemzetség egyik ágából származó báró Pászthory Menyhért 1764-ben született Zágrábban és 1849. június 8-án hunyt el Sopronban. Karrierjét 1785-ben, hadapródként kezdte a varasd-kőrösi határőrezredben. 1786-ban, 19 évesen Mecséry Dániel¹⁸ őrmesterrel – egy másik későbbi katonabáróval, az 1809-es inszurrekció népszerű dunántúli kerületi vezérével – Sopron megye a Bécsi Magyar Királyi Nemesi Testőrséghez ajánlotta, de egyiküket sem vették fel.¹⁹

Pászthory az „új arisztokraták” egyik jellegzetes típusába, a „katonabárók” közé tartozott.²⁰ 1799–1800-ban mint százados a második koalíciós háború itáliai hadszínterén tüntette ki magát, majd haditettei jutalmául 1802-ben a Katonai Mária Terézia Rend kiskeresztjét,²¹ ennek nyomán pedig 1804. február 3-án magyar bárói címet és címerbővítményt adományoztak neki.²² 1805 szeptemberétől már őrnagyként szolgált,²³ 1808 januárjában pedig a bródi 7. ezredből mint alezredes lépett ki a hadseregből.²⁴ 1815-ben a háború idejére „*a fenyegetett államkincstár javára*” önként lemondott rendi nyugdíjáról és házassági kauciójának kamatairól.

A bárói címmel együtt járt a rendi értelemben vett emelkedés, de ez önmagában az anyagi gyarapodást nem garantálta. Pászthory feleségén, báró Lengyel Júlián keresztül szerezte meg neje fiágon kihalt családjának birtokait és „lengyeltóthii” előnevét.²⁵

1805-ben határőr őrnagyként a horvát-szlavón inszurrekció gyalogsági alezredese lett.²⁶ A következő felkelés idején, 1809. április 27-én már Somogyban, a magyar inszur-

¹⁵ Szalárdi Jakkó László Kazinczy Ferencnek, Újpecs, 1812. június 16. In: KAZINCZY, 1895, 502–504.

¹⁶ Döbrentei Gábor (1785–1851), költő, szerkesztő.

¹⁷ Közli: GUPCSÓ, 1982, 124–125.

¹⁸ Mecséry Dániel (1806-tól) báró (1759–1823) katonatiszt, altábornagy. Az 1809-es nemesi felkelés idején a dunántúli kerület vezére.

¹⁹ HELLEBRONTH, é. n., 430.

²⁰ Részletesen lásd SZEMETHY, 2020, 93–148.

²¹ HIRTENFELD, 1857, 727–730; 1744. 68. promóció, 1802. május 5-től. Jelen dolgozat biográfiai alfejezete, Pászthory katonai karrierjét illetően, ha egyéb forrásra nem hivatkozom, Hirtenfeld munkáján alapul.

²² MNL OL A 57, 61. köt. 374–382.

²³ MA, 1806, 388. A sematizmus őrnagyként a bródi 7. határőrgyalogezred törzstiszteként tünteti fel, de a függelékben az előléptetésénél jelzi, hogy a kőrösiből a szluini ezredbe lépett elő.

²⁴ Eszerint előléptetése idején a bródi ezredben szolgált. MA, 1808, 371.

²⁵ DOBAI, 1990, 157.

²⁶ GYALÓKAY, 1925, 298.

rekciónál találjuk. Ahogy Sárközy István²⁷ írta Kazinczy Ferencnek: „Obestert magunk választottunk bizonyos Pásztori nevűt, ki előbb a Regularisoknál szolgálván mint Obrist L[eutnant], keresztet kapott és Báróságot.”²⁸ A felkelő lovasezredek három osztályból, összesen hat svadronból (lovasszázadból) álltak, a somogyi ezredben az ezredskapitányi osztály mindkét, illetve az ezredes főhadnagyi osztály második svadronát somogyiak, az első baranyaiak adták, míg a főstrázsamasteri osztály első svadrona komáromi, a második tolnai felkelőkből állt.²⁹

A somogyi ezred Győrnél, a jobbszárnyon esett át a tűzkeresztségen, ahol számukra az ütközet viszonylag eseménytelenül telt. A visszavonulást követően az ezred ezredskapitányi osztályának második svadronát a szabadhegyi országútnál Pászthory harcba küldte, ahol többek között Festetics János³⁰ századparancsnok is elesett. A győri ütközet után a somogyiakat a Csallóközbe rendelték, majd június 22-én sikertelen kísérletet tettek Győr felmentésére, ezután pedig a Duna vonalát kellett biztosítaniuk. Időközben a somogyi ezredből és a pozsonyiak másfél osztályából létrejött a Pászthory-dandár, amelyet arra utasítottak, hogy vonuljon Morvamezőre (Marchfeld). Az országhatár átlépését az ezredes csak a nádor parancsának beérkezését követően vállalta, ezért lekésték a július 5-6-i vesztes wagrami csatát. Pászthory július 21-ig Bősre vonult vissza, ahol emberei kimerültségére hivatkozva ezrede felváltását kérte. Erre azonban nem került sor, ismét visszarendelték őket Pozsonyba, ott érte a znaimi fegyverszünet híre. Az ezred ezután a Mecséry-hadosztály kötelékébe tartozó Andrassy-dandárba beosztva ismét a Dunántúlon, Gyórszentmárton környékén állomásozott. A béke megkötése után, november 16. és 19. között a somogyi ezred is részt vett a székesfehérvári hadiszemlén, majd a csapatok egészen december második feléig Mezőkomárom térségében állomásoztak, innen vonultak a somogyi, a baranyai és tolnai svadronok a Nágocsra és környékére, a komáromiak pedig Hídvégre, majd tértek vissza a vármegyéikbe és oszlottak el 1810 januárjának elején.

A háromszázadnyi somogyi lovast 1809. január 22-én oszlatták el Kaposvárott. Pászthory, valószínűleg belefáradva az előző hónapok nehézségeibe és a hadvezetéssel való konfliktusaiba, a megyének címzett levelében még az elosztás előtt lemondott hivataláról és rendfokozatáról, és hangsúlyozva a „*tisztségre való tökéletlenségét*” kijelentette, a jövőben csak közvitéztként fog felkelni. Utalt arra is, hogy a jövőben nem kerül sor nemesi felkelés összehívására, amit a megye felháborodottan utasított vissza.³¹

Az uralkodó számára a nádor nevében írt Kisfaludy Sándor-féle jelentés (az inszurrekció „összinte története”) a felkelés hőseit és haditetteiket megörökítő függelékében

²⁷ Sárközy István (1759–1845) jómódú birtokos nemes, jogász, író. Somogyban számos hivatalt viselt az aljegyzőtől a másodalispániig.

²⁸ Sárközy István Kazinczy Ferencnek, h. n., 1809. május, In: KAZINCZY, 1895, 372.

²⁹ A somogyi ezredhez, illetve századokhoz: DOBAI, 1990. A baranyai századhoz: ÓDOR, 1990. Az ezred történetét ezek, illetve a Kisfaludy Sándor által írt nádori jelentés (KISFALUDY, 1931) alapján foglalom össze.

³⁰ Festetics János (1781–1809) somogyi jómódú birtokos nemes.

³¹ DOBAI, 1990, 165.

a következőképp fogalmaz Pászthoryval kapcsolatban: „1809. június 14-én Győrnél az ellenséges gyalogságot az ezredesi második svadron élén bátran megtámadta és egyáltalán minden alkalommal kitüntette magát lángoló hazaszeretetével, szolgálatban tanúsított buzgalomával, háborús tapasztalatával, belátásával, személyes bátorságával, egy szóval kivételes tehetségével [...], különösen akkor, amikor a győri ütközetet követően a fegyverszünetig azzal bízták meg, hogy saját parancsnoksága alatt álló különítményével, mely több lovasosztályból, gyalogzászlóaljából és ütegből állt, Komáromtól Pozsonyig megfigyelés alatt tartsa a Dunát.”³²

Pászthory mint frissen a főrendek közé emelkedett katonabáró kezdettől fogva politikailag is aktívnak számított: személyesen volt jelen az 1808-as, majd az 1825–1827-es diétán, 1807-ben, 1811–1812-ben és 1830-ban azonban a távollévók között találhatjuk.³³ Érdeklődése túlmutatott a hadtudományon és a politikán. 1817-ben a keszthelyi Georgikon éves vizsgáinak alkalmával arról adott elő, hogy „[m]iképpen lehetne a gazdasági felsőbb ismereteket a Parasztságra is átvinni”.³⁴ Már mint császári-királyi kamarás, nemcsak szerepel a *Tudományos Gyűjtemény* előfizetői között,³⁵ hanem *A napról napra kevesedő pénz miatt, miként segíthet magán a Magyar mezei gazda; és miképp készüljön annak jövődöbeli nagyobb szükségéhez??* címmel maga is publikált a lapban, amely felvette „egy kiterjedt gazdasági Társaság” létrehozását is.³⁶

Pászthory Menyhért nem csupán a bárók közé emelkedő sikeres katona, hanem politikailag aktív, hazafias lelkületű magyar főrend is volt. Nem hiányzott belőle bizonyos műveltség és gyakorlati gazdasági érzék, sőt a „népfelvilágosítás” hatását tükröző paternalisztikus társadalmi érzékenység sem.

b) Pászthory mint katonai szónok

Pászthory Menyhért gyakorlott és az újságok tudósításai szerint népszerű katonai szónok volt. Az 1809-es nemesi felkeléshez kapcsolódóan több beszéde is ismeretes, napi-parancsai is magas szintű retorikai megformáltságról tanúskodnak. A bécsi *Magyar Kurir* 1809. május 5-i száma arról tudósít, hogy Kaposvárott – a március 13-án összeült közgyűlésen³⁷ – hangzottak el „azon hazafiui rövid de fontos serkentő beszédjei, melyeket Hazánk jelenvaló körülállásaiban ezen Tek[intetes] Nemes Vármegye Rendjeihez több ízben mondott”.³⁸ Pászthory nem nyomtatásra szánta a két beszédét, de a cikk szerint „meg érdemlik és méltók, hogy szándéka ellen is, mind azoknak, kiknek a Haza szerete szívekenn fekszik, köztudományára juthassanak”. A *Hazai és Külföldi Tudósítások* az április 27-i somogyi tisztválasztás kapcsán arról számolt be, hogy az inszurgensek számbavételét követően „összegyűjté őket Méltóságos Obester Ur, és az egész Sereghez [...] beszé-

³² KISFALUDY, 1931, 308–309.

³³ PÁLMÁNY, 2011, 397.

³⁴ HKT, 1817. június 25. 51. sz. 405–406.

³⁵ TGy, 1. (1817) 12. sz. 154.

³⁶ PÁSZTHORY, 1819.

³⁷ DOBAI, 1990, 156.

³⁸ MK, 1809. május 5. 36. sz. 542–544.

det tartott”, majd közölte a szöveget.³⁹ 1810. január 22-én, a somogyiak eloszlásakor Kaposvárott, a vármegyeháza udvarán Pászthory is búcsúzó beszédet tartott, amely utolsó napiparancsa volt.⁴⁰ Gyakorlott katonaként nemcsak az inszurrekció szervezeti problémáival volt tisztában (észrevételeit többször, végül lemondásával is jelezve a meggyének), hanem szónoklatai alapján, a nagy arányban nemesekből kiállított felkelés motivációjára nézve a propaganda jelentőségével is.

Az első beszéd a somogyi közgyűlésen hangzott el akkor, miután kiderült, a szegényebb nemesek közül sokan lovak híján gyalog kívántak felkelni, „*némelly buzgó Hazafiak*” pedig a lovasság számát 100 ló felajánlásával kívánták növelni.⁴¹ Pászthory ekkor röviden a lovas hadviselés előnyei mellett szónokolt. Beszéde a „*nemzeti szokásra*” hivatkozva erősítette azt a nemzetkarakterológiai sztereotípiát, hogy a felkelőkből „*természetek szerént*” jó lovas katonák lesznek, továbbá harcászati érveket hozott amellest, hogy minél több lovas felkelőre van szükség. Szerinte egyrészt gyalogosokkal nem lehet megvédeni az országot, egyébként is rengeteg van belőlük az osztrák tartományokban és az ellenség is lovon aratta győzelmeit, másrészt ez a vonatkozó törvénynek is megfelel. A rendelkezésre álló lovak minőségével és a lovagolni tudással kapcsolatos aggodalmakat saját tapasztalataira hivatkozva hátrította el. Az 1805-ös háború példájára utalt, amikor voltak franciák „*kik a' lovasság mesterségét nem tanulván (mint azt most sem igen értik)*” parasztszekerekből kifogott lovakon, nyereg és szerszám nélkül harcoltak. Beszédét azzal az intéssel zárta, hogy: „*Lóra üllünk!!*”

A második beszédre az adott alkalmat, hogy az összeírt nemességet mustráló deputáció előtt egyesek „*magokat a' Törvény védelme mellett mentetgni*” kezdték. Pászthory szerint az ilyen nemes „*elfajult*”. A háborút a szabadság és szolgaság témájára építve mint „*utolsó viadalt*” mutatta be, amelynek kimenetele a magyaroktól függ. Győzelem esetére „*az emberiségnek ellensége*”, Napóleon uralma jelentette szolgaság végét, a vereségére a szolgaságot és a nemesség bukását helyezte kilátásba. Az utóbbi kapcsán az általános hadkötelezettségből fakadóan a francia hadseregben idegen zászlók alatt, idegen földön folytatott hódító háború vízióját vetítette előre, amit az inszurrekcióban megtestesülő eseti jellegű katonáskodással és a honvédő háború eszméjével állított szembe. Felhívta a figyelmet rá, hogy a mustra alatt eleve kevesen gyűltek össze, a törvény pedig, mivel nem volt előre látható, hogy a háború ilyen „*sebes és veszedelmes*” módon tör ki, számos módot engedett a szolgálat alól való mentesülésre. Végül arra szólította fel az egybegyűlteket, ha nem is tudnak többet áldozni a hazáért, legalább ne csökkentsék a felkelés erejét és ne késlekedjenek.

A tisztek megválasztását követően tartott beszéd már kifejezetten a somogyi inszurgensekhez szólt. Ebben Pászthory a nemesi-nemzeti ideológia jellemző frázisaival igyekezett buzdítani alárendeltjeit (nemesi szabadság, haza védelme, ösöktől örökölt vitézség stb.). Az ellenséggel kapcsolatos ismereteire hivatkozva könnyű diadalt ígért,

³⁹ HKT, 1809. május 20. 40. sz. 314–315.

⁴⁰ DOBAI, 1990, 164.

⁴¹ DOBAI, 1990, 156–157. Dobai András szerint a felajánlásra a beszédet követően, talán épp annak hatására került sor.

szembeállítva egymással a nemes inszurgenseket és a franciákat mint „*telhetetlen Uralkodókat*” alatt katonáskodó szolgálókat. Kifejtette, hogy a háborút nem a hadimesterség vagy a haderő létszáma, hanem a vitézség és a bátorság, tehát tulajdonképpen a lelkesedés dönti el, melyet a hazaszeretet és a szabadság fenyegetettségének tudata táplál.

Azt hogy Pászthory világosan felismerte a hivatalos katonai propaganda alkalmazásának jelentőségét, nemcsak saját szónoki gyakorlata mutatja. 1809. július 21-én, a bösi táborból a nádornak a következő megjegyzéssel küldte meg az anonim *Ad Hungaros* című franciapárti pamflet egy példányát: „*Megtiszteltetés számomra, hogy Császári Fenségednek megküldhetek egy figyelemre méltó röpiratot, melyet a túlsó vidékekről kaptam, azért, hogy cáfolatára más írások készüljenek, amelyek lánggra lobbantják a kedélyeket a haza közös védelmére.*”⁴²

II. Az ügyirat

a) Pászthory búcsúztató beszéde

A baranyai inszurgenseket búcsúztató beszéd Pászthory saját szövegezése, stílusa, jellegzetes fordulatai és toposzai hasonlóak az újságokban közölt szónoklataiéhoz és a hadparancsaiéhoz. A Baranya vármegyéhez („Tekintetes Karok és Rendek!”) és inszurgenseihez intézett beszéd a Somogy megyei Nágocsra, 1809. december 27-re van keltezve. A somogyi ezred somogyi, baranyai és tolnai századai 1809. december 24-től a mezővárosban és környékén, míg a komáromiak Hidvégen tartózkodtak hazaindításukat és eloszlásukat várva. Pászthory a pécsieknek 1810. január 1-én adta ki utolsó napi parancsát, amelyben elbúcsúzott tőlük, továbbá előírta, milyen útvonalon térjenek haza.⁴³ A baranyaiak eloszlását báró Mecséry Dániel dunántúli kerületi vezér egyetértésével 1810. január 9-re tűzte ki a vármegye. Arról is határoztak, hogy a hazatérőket Pécssett, ünnepélyes keretek között fogadják.

A Pászthory-féle beszéd konkrét alkalomból, egy adott alakulat, valamint vármegyéje nyilvánosságának számára íródott. Annyiban mediatizált, hogy eleve szerzője személyes jelenlétének helyettesítésére, mások általi felolvasásra, nyomtatásra, szétosztásra volt szánva. A jelentés Pászthorytól az inszurgensekhez „eljuttatott” beszédéről szól, míg az uralkodónak küldött előterjesztés szerint az ezredes maga „nyomtattatta ki” azt. A röpirv nyomdahelye ismeretlen, de Pécssett készülhetett, kizárásos alapon a Johann Josef Engel⁴⁴ által alapított nyomdában, melyet ekkoriban özvegye, Christina Vizer vitt.⁴⁵ A szöveg hibái többnyire feltehetően a nyomdásznak tudható be. Valószínűtlen, hogy a szöveg érdemi korrektúrárt végeztek volna, s nem tudjuk, átesett-e cenzúrára. A nyomtatás minősége kifejezetten gyenge, ami a felhasznált betűanyag pusztulására, kopottságára, valamint a tipográfiai ízlés és tudás hiányára utalhat.⁴⁶

⁴² MNL OL N 25 III. Fasc. 6. Rot. 5. St. 1. (no. 1025).

⁴³ ÓDOR, 1990, 43.

⁴⁴ Johann Josef Engel (?–1795) nyomdász.

⁴⁵ BORSY, 1973, 65–83.

⁴⁶ Az Engel-nyomda betűanyaga kifejezetten rossz állapotban volt a korban. Lásd BORSY, 1973, 70–71.

b) A pécsi paszkvillus

A paszkvillus anonim formában terjesztett, politikai tartalmú, többnyire kéziratos gúnyvers, amely valamely személlyel, személyek egy csoportjával szemben, vagy általánosabb közéleti problémákkal kapcsolatban íródott. Nemritkán durva, sőt személyeskedő hangnem jellemzi. Lehetőséget adott olyan politikai vélemények kifejezésére is, amelyek nyomtatásban nem voltak közölhetőek. A magyar politikai nyilvánosságot általában a diétákhoz kapcsolódó paszkvillusok jellemzik, de a 19. század első felében ilyen írások a politika tömegesedésével összefüggésben megyei szinten is megjelentek.⁴⁷

A gúnyversről azon kívül, hogy a jelentés írója szerint Pécssett, a búcsúztató beszéd nyomán, „nem sokkal” az 1810. január 9-i ünnepséget követően keletkezett, semmit sem tudunk. Tartalmából az következik, hogy szerzője a beszéd és a vármegye által reprezentált narratívával épp ellentétes álláspontot képviselt. Ez, illetve az, hogy németül íródott, valószínűsíti, hogy szerzője feltehetően a Pécs szabad királyi város lakosságának tekintélyes hányadát kitevő németiséghez tartozott. A paszkvillus célja az lehetett, hogy elsősorban a német ajkú városlakók szemében tegye maró gúny tárgyává a nemesség partikuláris ügyeként bemutatott, katonailag elavult inszurrekciót.

A paszkvillus nem csupán a rosszul felszerelt, korszerű hadviselésre alkalmatlannak tartott, mégis „dicsekedve” hazatérő inszurgenseket és megyei fogadtatásukat gúnyolta ki, hanem ezen keresztül a felkelésben megtestesülő harcosszra épülő excepcionalista nemesi ideológiát is. A valós haditettek helyett dicsekvésre és annak reprezentációjára épülő nemesi narratívát és a hozzá kapcsolódó rítusokat a csöcselék („Pöbel”) feletti uralom gyakorlásának eszközeként igyekezett leleplezni.

c) A hivatali ügymenet és a titkosrendőrségi nézőpont

A józsefi és lipóti korszakban ugyan voltak előzményei, de intézményi folytonosságát tekintve a Polizeihofstelle 1793–1848 között működött az osztrák tartományokban.⁴⁸ A kormány szerv egyszerre látott el nyilvános rendőrségi, titkosrendőrségi, majd 1801-től cenzúra- és sajtóigazgatási feladatokat. Élén elnök, amennyiben e pozíció nem volt betöltve, alelnök állt. Korszakunkban a hivatal élén báró Joseph von Sumerau⁴⁹ elnököt 1808-ban alelnökként Franz Hager von Allentsteig báró követte, aki 1802 óta udvari tanácsosként szolgálta az intézményt.

A Polizeihofstellén az 1810. április 27-én kelt névtelen jelentést két csatolmányával, a Pászthory-beszéd nyomtatványával és egy Pécssett terjedő paszkvillussal együtt május 7-én mutatták be. Miután a beszédet egy ismeretlen „szó szerint” németre fordította, az ügyet Anton Ohms⁵⁰ udvari titkárnak adták ki jelentéstétel végett. A Hager báró által szignált elnöki előterjesztés 1810. május 9-én kelt, az iratot május 11-én expedálták.

⁴⁷ Részletesen lásd TÉGLÁS, 1928.

⁴⁸ A hivatal történetéhez részletesen lásd BENNA, 1953.

⁴⁹ Joseph Thaddäus von Sumerau báró (1749–1817) magas rangú osztrák hivatalnok. 1801-től a Polizeihofstelle alelnöke, 1804-től 1808-as lemondásáig elnöke. Uo., 234.

⁵⁰ Anton Ohms udvari titkár (*Hofsekretär*) 1801–1812, kormánytanácsos 1812–1816, udvari tanácsos a Polizeihofstellénél 1816–1837 között. Uo., 236.

Az előterjesztés tisztázatához csatolva küldték meg az eredeti nyomtatványt, a fordítás tisztázatát és a paszkvillust az uralkodónak. Július 1-én született legfelsőbb elhatározás az üggyel kapcsolatban, melyet ezzel a nappal *ad acta* helyeztek. Az előterjesztés és a fordítás fogalmazványait nem láttam indokoltnak közölni. A fordítás tisztázatában összesen hét problémásnak tekintett szöveghelyet húztak alá, míg a fogalmazványában kettővel többet. Ezt az adott helyen lábjegyzetben (F, mint fogalmazvány) jeleztem.

A Polizeihofstelléhez intézett jelentés semlegesen fogalmaz, de önmagában az, hogy elkészült, már ráterelte a gyanút Pászthoryra, továbbá a paszkvillussal együtt általában igen negatív képet festett a magyar nemességről. Az elnöki előterjesztés szerint a beszéd „dicsekvő búcsúztatás”, melyben „több igen szembetűnő”, azaz politikailag érzékeny hely szerepel, illetve, összhangban a paszkvillus narratívájával, „*jelenleg magának a magyar nemzetnek a számára is nevetségessé vált dicsekvés*” jellemzi. A fordításban aláhúzással megjelölt „feltűnő helyek” rámutatnak, hogy a beszéd titkosrendőrségi értelmezésében mely elemek minősültek politikailag érzékenyek. A dicsekvőnek, túlzónak ítélt (az inszurgensek mentették meg az országot a végső romlástól, időközben alkalmassá váltak a harc folytatására), a kormányzat, illetve a *jus ad bellum* rezervált felségjogával rendelkező uralkodó felelősségét érintő (csak későn szólították fegyverbe az inszurrekciót, rossz fegyverekkel és lovakkal, gyakorlatlanul kellett kiállniuk), a császári-királyi hadseregre nézve sérelmes (tönkreverték a regulárisokat Wagramnál és Znaimnál), illetve a lakosság körében nyugtalanságot keltő kitételeket (a schönbrunni béke nem garantálja a teljes biztonságot, a Magyar Királyság elveszítette „tagjait”) jelölték meg. Hager alelnök előterjesztését I. Ferenc tudomásul vette, további intézkedést nem tartott szükségesnek. Ez azt is mutatja, hogy a legfelsőbb szinten nem tulajdonítottak különösebb politikai jelentőséget az esetnek.

*

A kiadott szövegeket betűhív módon közlöm. A rövid német levelek tartalmát a bevezető tanulmány ismerteti. A rövidítések feloldását és saját megjegyzéseimet szögletes zárójelben tüntettem fel. Az eredetiben aláhúzott részeket kurziváltam. A kéziratban eredetileg érvényesített javításokat („Az eredetiben emend. erről”), illetve a saját emendálásaimat („emend. erről”) lábjegyzetben jeleztem.

Források

Az iratokat egybefogó borítón [piros írónnal:]

Pasztory Baron

ungar[ischer] Insurrections Oberst

777

Hagger 11. May 1810 Exp[edirt]

1.

Legalázatosabb jelentés (anonim konfidens)

H. n., 1810. április 27.

pr[aesentatum] d[en] 7t[en] May 1810.

No. 36.

Gehorsamste Meldung!

Ein unlängst von dem Insurrektions Obersten Baron Pászory an das Baranyer Comitát gelangtes, und vor einigen Tagen mir zugeschicktes Beurlaubungs Schreiben, welches bald nachhero beyliegendes und zu 5 Kirchen⁵¹ in Umlauf gekommenes Pasquill zur Folge hatte, habe ich die Gnade gehorsamst einzubegleiten.

den 27^[en] April 1810.

[verzóján ceruzával:]

Ohms ad refer[endum]⁵² nach Durchführung der Übersetz[ung] der Hung[arischen] [...]

---

⁵¹ Fünfkirchen, Pécs német neve.

⁵² Jelentéstétel végett.

2.

Báró Pászthory Menyhért inszurgens ezredes búcsúztató beszéde

Nágocs, 1809. december 27.

[nyomtatványból közölve]

Tekéntetes Karok és Rendek!

A' békesség hadi szolgálatjainknak végett vetett.⁵³ Félre teszük tehát már fegyverünket, melyet a' Haza védelmére igaz magyar buzgósággal rántottunk.

Szakadt szívvel válok most el bajnok Ezeredemtől, mellynek Zászlói mindenütt ditsőül lobogtag, és fájdalmas érzékenységgel nézek vitéz bajtársaim után, a' kiket honynyákba, kedves testvérjeik kebelébe vissza küldők.⁵⁴

Négy Vármegyéből⁵⁵ állottunk ugyan ki; de a' testvéri egyesség, köz-akarat, költsönös szeretet, és bizadalom, a' hanyatlo hazának ama leg erősebb istápjai! eloszolhatatlanul kaptoltak öszve bennünket. Illy szövetségben, egymásnak barátságos kezet nyujtván, a' hadi embernek tövises Ösvényein jártunk, a halál⁵⁶ elejébe, mint egy eredetből, egy ágból, 's ugyan azon ditső Össeinktől származott hazafiak, egyenlő állandósággal indultunk, és – boldogok valánk!

Fényes győzedelmek nem követték ugyan lépéseinket, a' ragyogó diadalom' koszoruja⁵⁷ nem koronázta ezen készségünket, de a' Tekéntetes Karók, és Rendek kedves hazánknak ütött sebeket, nem fogják se nekünk, sem a' fel-kelt nemes Sereg többi Tagjainak tulajdonéttani, a' kik valóban drága Hazánkat végső veszéljétől meg mentettük.

El vészett volna szép Országunk, el vészett volna édes Hazánk, el vészett volna magyar Szabadságunk, el vésztek volna minden nagy-lelkű Össeinktől reánk szállott és mindedig ditsőül birt javaink, hogy ha az állandó hadi népünk,⁵⁸ Vagram⁵⁹ és Znaim⁶⁰ mellet történt el széllesztése után, a' hol a' ki-sajtoló fegyver-nyugvás által, Országunk' kultsai az ellenség birtokába kerültek, a' Nemesség egyesült erővel ujj viaskodáshoz nem készült volna.

⁵³ Az I. Ferenc osztrák császár és I. Napóleon francia császár által 1809. október 14-én megkötött schönbrunni béke, melynek értelmében a Habsburg Monarchia elvesztette Franciaország javára Goriziát és Gradiscát, Triesztet, Krajnát, Isztriát, Felső-Karintiát és Kelet-Tirolt, Horvátország egy részét a Szávától délnyugatra, a Bajor Királyság javára a Salzburgi Hercegséget, a Varsói Hercegség javára Nyugat-Galiciát, az Orosz Birodalom javára a Tarnopoli kerületet.

⁵⁴ Vármegyékbe, amely kiállította őket.

⁵⁵ Somogy 3, Baranya, Komárom és Tolna vármegyék 1-1 svadrona.

⁵⁶ Emend. erről: ahalál

⁵⁷ Emend. erről: koszornya

⁵⁸ A (reguláris) császári-királyi hadsereg.

⁵⁹ Az 1809. július 5–6-án, Franciaország és Habsburg Monarchia között vívott wagrami csata, amely francia győzelemmel ért véget. A Pászthory-dandár lekéste az ütközetet.

⁶⁰ Az 1809. július 10–11-én, Franciaország és a Habsburg Monarchia között vívott znaimi (Znojmo) csata, amely július 12-én fegyverszünettel ért véget.

Első hadi-probainkat ugyan nyomorult állapotban tettük. A' tsata piarczra tsak későn, és már a' győzedelmes ellenségnek hazánk' széleihez való elő-nyomulásakor hivatattván,⁶¹ életlen fegyverrel, gyakorlatlan rendekkel, és tanulatlan lovakkal a' válasz mezejére siettünk, és a' leg hatalmasabb ellenség' erejének elejébe állottunk.⁶² Valóban! ilyen akadályok közt, a' diadalom⁶³ lehetetlen volt – noha Ezeredünk Zászlói még ekkor sem ingadoztak.

De! rövid idő alatt, meg tanulván a' hadi mesterséget, ujj ütközetekre készek valánk, és méltán tarthatott töllünk ellenségünk, a' ki a' magyar vért, az állandó hadi seregünkbe már esmérte, és a' ki maga-is eleinte azon gyakorlott hadi-népnek ellent nem álhattott, mellyen később Hohenlindennél,⁶⁴ Marengonál,⁶⁵ Austerlicznél,⁶⁶ és Jénánál⁶⁷ győzedelmeskedett.

Ezen így felkészült, és a' viaskodásra alkalmas Nemes Sereget, az ellenség, aki szent István hátra hagyott Örökségének,⁶⁸ tellyes fel-bontását el-tőkéllette, és hirdette, már ekkor meg támodni nem merészelte, hanem inkább az Országnak egy ajánlott részével meg elégedvén, békességre lépett.

Mi voltunk tehát kedves hazánk' meg mentői! kész szívvvel tellyesítettünk mindent, a' mi tsak lehetséges volt, 's kötelességünknek mint Magyarok mint Nemesek, és valóságos hazafiak eleget tettünk.

Egyenlőképpen törekedtek a' Tekéntetes Karok és Rendek-is a' haza meg mentésének szent céljára: Azon atyai szorgalmat, azon lángaló buzgoságot, mellyel a' viaskodok fel készítéséről, és tartásáról gondoskodtak, azokat buzdították, és ditső tettekre lelkesítették, a' haza egyenlő hálálással, 's örök emlékezettel fogadja.

Szomoru ugyan! hogy ezen köz iparkodásunk egy tőkélletes, 's tellyes bátorságot ígérő békesség által meg nem jutalmaztatott; szomoru! hogy az ellenség drága hazánk széleihez közelebb terjesztette ki hatalmát, szomoru! hogy szent Koronánknak egy el-választhatatlan részét, attul el szakasztva szemlélnünk kell.⁶⁹ Vigasztalljuk mind

⁶¹ I. Ferenc 1809. április 10-én, József nádor pedig április 27-én szólította fegyverbe az inszurrekciót.

⁶² Az 1809. június 14-én, Franciaország és a vele szövetséges szatellitállam, az Olasz Királyság, illetve a Habsburg Monarchia között, a felkelő nemes sereg egy részének részvételével vívott győri ütközet, amely francia győzelemmel ért véget.

⁶³ Emend erről: diadalom

⁶⁴ A második koalíciós háború során, 1800. december 3-án, Franciaország, illetve a Habsburg Monarchia és a vele szövetséges Bajor Választófejedelemség között vívott hohenlindeni csata, amely francia győzelemmel ért véget.

⁶⁵ A második koalíciós háború során, 1800. június 14-én, Franciaország és a Habsburg Monarchia között vívott marengói csata, amely francia győzelemmel ért véget.

⁶⁶ A harmadik koalíciós háború során, 1805. december 2-án, Franciaország, illetve a Habsburg Monarchia és a vele szövetséges Orosz Birodalom között vívott csata, amely francia győzelemmel ért véget.

⁶⁷ A negyedik koalíciós háború során, 1806. október 14-én, Franciaország, illetve Poroszország és a vele szövetséges Szász Választófejedelemség között Jénánál és Auerstedtnél vívott csaták, melyek francia győzelemmel értek véget. A háborúból a Habsburg Monarchia kimaradt.

⁶⁸ Értsd: a Magyar Királyságnak.

⁶⁹ A béke értelmében a magyar korona elvesztette a Szávától délnyugatra fekvő horvát területeket, illetve a Magyar Tengeremléket.

a' zonálat [sic!] magunkat avval-is: hogy a' magyar vérben egy ideig el-rejtett hajdani vitézség' lángja most ujjonon fel-lobbant; hogy a' már szokatlan hadi mesterség ismét fel elevenedett, 's hogy ez által a' fenn tartásunkat erányzó viadalokra, alkalmatossabbakká lettünk.

Ebben helyheztetvén bizodalmunkat, e' szomszédságunkba szállott ellenségre⁷⁰ bátran tekéthetünk, készek maradván minden időben Királyunkért, hazánkért, magunk és a' Tekéntetes Karok, és Rendek szabadságáért életünket 's vérünket fel áldozni.

Ezen szívbéli érzékenységgel jelennek meg a' Tekéntetes Karok és Rendek színe előtt, a' derék Baranyai Vitézek, a' kik Ezeredemhez kaptsolva valának. Örömré fognak a' Tekéntetes Karok és Rendek reájok tekintve gerjedni, mivel a' ditsőség követi őket. Valamint a' Megyéjékbéli fiatal Nemesség' Virágja, ugy Ezeredemnek is díszre voltak. Haza szeretet, nemzeti betsület, és vitézi bátorság által buzdittatván, a' veszedelmekben tántorithatatlanók, a' hadi-nyomoruságokban türedelmesek, a' szolgálatban engedelmesek, az ujj mesterség tanulásában iparkodok, rövid idő alatt leg tőkéltesebb katonákká lettek. Azon ditséret közben, mellyel a' Tiszt Uraknak és ezen bajnok század' minden köz-vitézzének⁷¹ tartozom, a' szent Királyiakrúl⁷² különös emlékezetet tennem kell, a' kik magokat a' jónak minden nemében meg különböztették 's ez által, nemes születések helyének régi hírét ditsőséggel tetézték.

'S így tellyeséttém bajnok, el-felejtethetlen hadi társaim eránt való utolsó kötelességemet. Élljenek már munkájok gyümölsével kedves Rokonyaik' kebelében! Terjeszék katona bátorságjokat unokáikra! Legyenek boldogok! emlékezzenek meg rolam, szerentsés Vezérjékről, aki mindenkor kész érettek, és a' Tekéntetes Karok és Rendekért utolsó tsepp vérét ontani. Nágotson⁷³ December 27én 1809.

B[áró] Pásztory m[anu]p[ropria] Ezeredes Kapitány.

3.

Pécsi paszkvillus (*Ein Mann dem Stamme nach...*)

Ein Mann dem Stamme nach ein Soldat,
der einen rostigen Säbel hat
Auf einem schlechten Pferde sitzt
Und durch und durch von Todesangst schwitzt.
Der, wenn der Feind das Land verwüstet
Sich langsam erst zum Kriege rüstet,

⁷⁰ Illír Tartományok (1809–1815), a háborút követően az Első Francia Császárságnak a Habsburgoktól elnyert déli területeiből szervezett autonóm provinciája.

⁷¹ Emend. erről: köz-vitézzének

⁷² Szentkirály (ma: Szabadszentkirály) közbirtokos nemesek lakta kuriális (nemesi) mezőváros Baranya vármegyében. A szentkirályi kurialisták számszerűleg túlsúlyban voltak a baranyai felkelők között, de csak ketten kerültek be közülük a káplárok közé. ANDRETTZKY, 1909, 87–103; ÓDOR, 1990, 37.

⁷³ Nágocs, mezőváros Somogy vármegyében. A település földesura a korszakban a gróf Zichy család.

Schlecht equipirt ins Feld sich stellt
Wenn man Congres zum Frieden hält.
Und prahlend dann nach Hause kehrt
Vom Pöbel wie ein Gott verehrt
Als hät er den Feind gedämpft
Und gar die Feinde selbst erkämpft.
Wißt ihr wie man die Helden nennt
Von Ungaren ist's ein Insurgent.

4.

Franz Hager báró alelnök elnöki előterjesztése

Bécs, 1810. május 9.

Ad acta. Wien am 1. Julius 1810.

pr[aesentatum] d[en] 1. July 1810.

Präsidial Vortrag des Polizeyhofstelle vice Präsidenten
dem hungarischen Insurrekzions-Obersten Baron Pasztory be[züglich]

Eure Majestät!

Der hungarische Insurrekzions Oberste Baron Pasztory hat an sein Regiment und das Baranyer Comitatz eine Beurlaubungsrede in Druck legen lassen, die sich nicht nur durch viele sehr auffallende Stellen sondern auch durch eine bei der hungarischen Nation selbst gegenwärtig lächerlich gewordene Ruhmredigkeit auszeichnet.

Ich nehme mir die ehrfurchtsvolle Freyheit, Eurer Majestät das hungarische Original dieser Rede samt einer deutschen Uebersetzung vorzulegen, aber auch ein Pasquill anzuschließen, das zu Fünfkirchen durch diese ruhmredige Beurlaubung veranlaßt, und in Umlauf gebracht wurde.

Hager M[anu]p[ro]pria
Wien den 9. May. 1810.

[I. Ferenc legfelsőbb elhatározása:]

Dient zur Nachricht

Baden⁷⁴ den 1n July 1810

Franz M[anu]p[ro]pria

---

⁷⁴ Baden bei Wien, a nyári császári rezidenciából.

5.

Báró Pászthory Menyhért inszurgens ezredes beszédének német fordítása (tisztázat)

wörtlich übersetzt

Abschrift

Löbliche Stände und Orden!

Der Feind hat unserem Kriegsdienste ein Ende gemacht. Wir wollen also unsere Waffen bey Seite legen, wozu wir zur Vertheidigung des Vaterlands mit wahrhaft hungarischem Muthe gegriffen haben.

Mit bangem Gemüthe scheidet ich von meinem Regimente, dessen Fahnen aller Orten glorreich wehten; mit schmerzlicher Empfindung sehe ich meinen Kriegskameraden nach, welche ich in ihre Heimath in den Schoos ihrer lieben Blutsfreunde zurück sende.

Aus 4 Comitaten stellten wir uns zwar auf; allein brüderliche Einigkeit, wechselseitige Liebe u[nd] Zutrauen, diese kräftigsten Stützen des sinkenden Vaterlands,⁷⁵ vereinigten uns unzertrennlich. In einem solchen Bund, einander freundschaftlich die Hand biethend, wandelten wir auf den dornigten Pfaden der Krieger, rückten den Tod, als aus einem Stamme, u[nd] von gleichen rühmlichen Vorältern herstammende Landsleute mit vereinigtem Muthe entgegen, und – wir waren glücklich!

Zwar folgten unseren Schritten keine glänzenden Triumphe, zwar krönte kein schimmernder Siegeskranz unsere Bereitwilligkeit: allein die löbl[ichen] Stände und Orden, werden die unserem geliebten Vaterlande geschlagenen Wunden weder uns, noch den übrigen Mitgliedern der adelichen Insurrections Armee zueignen, *die wir in der That das theure Vaterland von seinem gänzlichen Verderben gerettet haben*. Dahin wäre es gewesen mit unserem schönen Reich, dahin mit unserem geliebten Vaterlande, dahin mit unserer hungarischen Freyheit, dahin mit unseren von hochherzigen Ahnen ererbten, u[nd] bisher glorreich innen gehaltene Besitzungen, wenn – *nachdem unsere stehenden Kriegsheere bey Wagram u[nd] Znaim zerstreut werden sind, und durch den darauf erpressten Waffenstillstand die Schlüssel unsers Reichs in die feindliche Bothmässigkeit geriethen* – der Adel mit vereinten Kräften zu neuem Streite nicht aufgezogen wäre.

Zwar gaben wir unsere ersten Kriegs Proben in einem elenden Zustande. *Nur spät*, als der siegreiche Feind bereits an die Gränzen unsers Vaterlands vorrückte, auf den Kampfplatz *berufen*, eilten wir dahin, um aus der Kraft des mächtigten Feindes *mit ungeschliffenen Waffen, ungeübten Truppen, u[nd] ungemusterten Pferden* entgegen zu stellen –. Wahrlich bey solchen Hindernissen war der Sieg unmöglich, obschon die Fahnen unsers Regiments auch da noch nicht schwenkten. Allein! bald erlernten wir die Kriegskunst, u[nd] waren zu neuen Schlachten bereit. Der Feind konnte mit Recht etwas von uns halten, weil er hungarische Tapferkeit schon bey unserer regulären Armee

---

⁷⁵ F: *des sinkenden Vaterlands* (!)

kennen gelernt hat, u[nd] unseren geübten Truppen Anfangs nicht einmal widerstehen konnte, bis er späterhin bey Hohenlinden, Marengo, Austerlitz u[nd] Jena darüber siegte.

Dieses solcher Gestalt ausgerüstete, u[nd] zum Kampfe geeignete adeliche Corps unterstand sich nun der Feind, welcher vorhin die gänzliche Auflösung der von Stephan dem Heiligen hinterlassenen Erbfreyheiten beschlossen u[nd] verkündet hatte, nicht mehr an zu greifen, vielmehr begnügte er sich mit dem ihm angebothenen einen Theile des Reichs, u[nd] schloß Frieden. *Wir waren als die Retter unseres geliebten Vaterlands; wir haben Alles bereitwillig gethan, was nur immer möglich war, wir haben unsere Pflichten als Hungaren, als Edelleute, u[nd] als wahre Patrioten Genüge geleistet. Auf gleiche Art waren auch die löbl[ichen] Stände u[nd] Orden um das Ziel der Landesvertheidigung beseelt. Ihre väterliche Sorgfalt, ihren inbrünstigen Eifer in der Ausrüstung, Verpflegung u[nd] Aneiferung der Tapferen bleiben dem dankbaren Vaterlande unvergeßlich. Traurig ist es zwar, daß dieses allgemeine Bestreben nie vollkommen, u[nd] eine volle Sicherheit entsprechender Frieden nicht belohnt habe.* Traurig ist es! daß der Feind seine Macht näher an die Gränzen unsers theuren Vaterlands ausgebreitete. Traurig ist es! *daß wir einen unzertrennbaren Theil unserer heiligen Krone von derselben getrennt haben müssen.* Inzwischen trösten wir uns damit, daß in den hungarischen Adern die eine Zeit lang verborgen gebliebene Flammen des alten Heldenmuthes itzt von neuem wieder aufgelodert – daß die schon aus der Uibung gekommene Kriegskunst wieder aufgemuntert werden sey, u[nd] *daß wir eben dadurch zu den unsere Aufrechthaltung bezielenden Kämpfen uns tauglicher gemacht haben.*

Darauf vertrauend können wir auf den in unsere Nachbarschaft gezogenen Feind muthig u[nd] getrost hinsehen, indem wir zu aller Zeit bereit bleiben, für den König, für das Vaterland, für unsere, u[nd] der löbl[ichen] Stände ihre Freyheit, Leben, u[nd] Blut auf zu opfern.

Mit diesen herzlichen Empfindungen erscheinen vor dem Angesichte der löbl[ichen] Stände die meinem Regimente einverleibt gewesenen Tapferen des Baranyer⁷⁶ Comitats. Mit einem Blicke voll Freude werden sie von den löbl[ichen] Ständen empfangen, womit sie vom Ruhm begleitet werden. Sie sind der Kern des dießortigen jungen Adels: sie waren die Zierde meines Regiments. Aufgemuntert von Vaterlandsliebe, Nationalehre, u[nd] herrischem Muth, waren sie unverzagt in Gefahren, geduldig bey dem Kriegungemache, gehorsam im Dienste, fleißig in der Erlernung der Kriegskunst, u[nd] so bildeten sie sich in kurzer Zeit zu den vollkommensten Kriegeren. Neben jenem Lobe, welche ich allen h[ungarischen] Offizieren u[nd] Gemeinen dieses Tapferen Regiments huldig bin, muß ich die Szentkirályer⁷⁷ besonders erwähnen, die sich in jeder Rücksicht besonders ausgezeichnet, u[nd] solchergestalt den alten Ruhm ihres Geburtsortes von neuem ergänzet haben.

---

⁷⁶ Az eredetiben emend. erről: Baranyaer

⁷⁷ F: SzentKirályer

So erfülle ich nun meine letzten Pflichten gegen meine tapferen, u[nd] unvergeßlichen Kriegskameraden. Mögen sie nun die Früchte ihrer Thaten in dem Schoose ihrer lieben Angehörigen genießen! Mögen sie ihren kriegerischen Heldenmuth auf ihre Enkeln verpflanzen. Mögen sie glücklich seyn, u[nd] sich meiner, ihres glücklichen Anführers erinnern, der immer bereit bleibt für sie, um den löbl[ichen] Ständen seinen letzten Blutstropfen auf zu opfern. Nágots⁷⁸ den 27. Dez[ember] 1809.

B[aron] Pasztory Obrist.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
A 57	Kancelláriai levéltár, Libri Regii, 1527–1918.
N 25 III.	József nádor levéltára, Militár-Kanzlei III.
OeStA AVA	Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Bécs
PHSt	Polizeihofstelle

*

ANDREZKY 1909	ANDREZKY József: <i>Baranyavármegye nemesei</i> , Pécs, Taizs József Könyvnyomdája, 1909.
BENNA 1953	Anna Hedwig BENNA: <i>Organisierung und Personalstand der Polizeihofstelle (1793–1848)</i> , In: <i>Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs</i> , 6. (1953) 197–239.
BORSY 1973	BORSY Károly: <i>A pécsi nyomdászat kezdetei</i> , Pécs, TIT Baranya megyei Szervezete, 1973.
DOBAI 1990	DOBAI András: <i>Somogyi inszurgensek az 1809. évi hadjáratban</i> , In: <i>Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv</i> , 21. (1990) 155–168.

---

⁷⁸ Az eredetiben emend. erről: Nágóts

- GUPCSÓ
1982
GUPCSÓ Ágnes: *Jakó László tábori dalgyűjteménye*, In: *Zenatudományi Dolgozatok*, szerk. BERLÁSZ Melinda – DOMOKOS Mária, Budapest, MTA, 1982, 121–127.
- GYALÓKAY
1925
GYALÓKAY Jenő: *A magyar nemesinsurrectio 1805-ben*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 26. (1925) 1. sz. 254–310.
- HAMBSCH
1996
Björn HAMBSCH: *Feldherrnrede*, In: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, hrsg. Gert UEDING, Bd. 3, Tübingen, Max Niemeyer, 1996, 225–238.
- HELLEBRONTH
é. n.
tiszabeői HELLEBRONTH Károly: *A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918*, h. n., Stádium Sajtóvállalat Rt., é. n.
- HIRTENFELD
1857
Jaromir HIRTENFELD: *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder*, Band I–II., Wien, Staatsdruckerei, 1857.
- HKT
1809
Hazai és Külföldi Tudósítások, 1809, 1817. évf.
- KAZINCZY
1895
KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, 6, kiad. VÁCZY János, Budapest, MTA, 1895.
- KISFALUDY
1931
KISFALUDY Sándor: *[Freymüthige] Geschichte der Insurrection des Adels von Ungarn im Jahre 1809 und 1810*, In: KISFALUDY Sándor *Hátrahagyott munkái*, kiad. GÁLOS Rezső, Győr, Kisfaludy Irodalmi Kör, 1931, 65–326.
- MA
1806, 1808
Militär-Almanach. Schematismus der kaiserl. königl. Armée, Wien, Cath. Gräffer, No. 17., 1806, No. 19., 1808.
- MK
1809
Magyar Kurir, 1809. évf.
- ÓDOR
1990
ÓDOR Imre: *Baranyai inszurgensek a napóleoni háborúkban*, In: *Baranya. Történelmi és honismereti évfolyóirat*, 3. (1990) 1. sz. 29–46.

- PAJKOSSY
2006
PAJKOSSY Gábor: *A Polzeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor gyűjtemény és a történeti kutatás*, In: *Levéltári Közlemények*, 77. (2006) 1. sz. 49–72.
- PÁLMÁNY
2011
A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848, I–II, szerk. PÁLMÁNY Béla, Budapest, Argumentum Kiadó – Országgyűlés Hivatala, 2011, I–II.
- PÁSZTHORY
1819
br. PÁSZTHORY Menyhért: *A napról napra kevesedő pénz miatt, miként segíthet magán a Magyar mezei gazda; és miképp készüljön annak jövődöbeli nagyobb szükehez?*, TGy, 3. (1819) 1. sz. 49–56.
- SZEMETHY
2020
SZEMETHY Tamás: *Katonabárók és hivatalnok grófok: Új arisztokraták a 18. századi Magyarországon*, Budapest, MNL – BTK TTI, 2020.
- SZR
2009
A Szolgálat Regulamentuma a Magyar Felkelő Nemesség Lovassága számára, In: *A Magyar Királyi Nemesei Felkelés 1809. évi szabályzatai*, kiad. LÁZÁR Balázs, h. n., Nap Kiadó, 2009, 137–180.
- TÉGLÁS
1928
TÉGLÁS J. Béla: *A történeti pasquillus a magyar irodalomban*, Szeged, Prometheus-Nyomda, 1928.
- TGy
1817, 1819
Tudományos Gyűjtemény, 1817, 1819. évf.

Adalék a Tübingai pályairás történetéhez 1812-ből*

A Tübingai pályairás fordultatos történetét gazdagító, itt közölt német nyelvű forrás az Österreichisches Staatsarchiv gyűjteményében található. (Jelen közleményben magyar fordításban is megadom a szöveget.) Az AVA Inneres PHSt 4243.1812 jelzet alatt található fogalmazvány és a HHStA HausA Hungarica 8–9. fólióján lévő kézirat szoros változatai egymásnak, ez utóbbi tisztázatnak tekinthető, mely a HHStA HausA Hungarica „Einführung der ungarischen Sprache als Geschäftssprache in Ungarn 1807–1812” fol. 1–9. záró (8–9. fol.) darabja. E szövegegyüttes még tartalmaz néhány írást a pályairással kapcsolatban, például a beérkezett pályaművek lajstromát a jeligéjük szerint stb. A kézirat anyagból kiválasztott, itt közreadott forrás jelentőségét az adja, hogy benne egyszerre esik szó a lehetséges díjazott(ak) személyéről, emellett pedig feltárulnak a pályairás eredeti céljával kapcsolatban az osztrák hatalmi szervek konspirációi is. Mindez azért emelendő ki, mert a pályázattal kapcsolatos ismereteink ma nem teljesek. A Tübingai pályairás tudománytörténetében jó ideje rögzült az a megállapítás, hogy az 1927-es bécsi zavargás során a gyűjtogató súlyos károkat okozott a levéltári szárnyban, és a tűzvészben megsemmisültek többek között a pályázattal kapcsolatos források, így a beérkezett pályamunkák és a bírálatok is. Ennek tükrében a mára fennmaradt kéziratoknak a jelentősége megnő, különösen úgy, hogy olyan adatokra is fény derül a jelenlegi forrásból, amelyeket azok a közlemények sem rögzítettek, amelyeknek a szerzői kutatásaik során még a tűzvész előtti állapotában ismerhették meg az anyagot.

„Mennyiben lehetséges, tanátsos, és a Magyar Országban, s vele öszvekaptsólt Tartományokban lakó külömbféle Nemzeteknek javokkal és szabadságaikkal megegyeztethető, a Magyar Nyelvet egyedül magát Hivatalbéli nyelv tenni a köz Tisztségekben, az Igazság kiszolgáltatásában, és a Tanításban? [...] Mitsoda hasznok, vagy mitsoda károk származhatnának ebből polgári, kereskedő, és tudománybéli tekintetben?”¹ Olvasható a *Hazai Tudósítások* 1808. május 4-i számában, melynek német eredetije az *Allgemeine Zeitung* 1808. 10. számú mellékletében közzétett, a Cotta könyvkereskedés által meghirdetett, 1808. márciusi datálású pályakérdés.² A kérdésre adandó feleletet német, latin vagy francia nyelven lehetett elkészíteni. A pályamunkáknak 1808. július végéig kellett beérkezniük. Ezekről a pályaművekről ma már sajnos nem sokat tudunk: a szerzőik és a pá-

* Köszönet a kutatásban és a közlemény elkészítésében nyújtott segítségért Debreczeni Attilának, S. Varga Pálnak, Fórizs Gergelynek, Oross Andrásnak, Fazekas Istvánnak, Magyar Attilának, Plangár Sándornak és Sarankó Mártának

¹ [sz. n. (a)], 1808, 287.

² [sz. n. (b)], 1808, 37.

lyázattal kapcsolatos események Heinrich Gusztáv³ 1916-os kötetéből rekonstruálható, aki még a tűzvész előtt készítette el Kazinczy pályaművének kritikai kiadását, és a kísérőszövegekben rögzítette a pályázat tágabb kontextusát is.⁴ A választ kidolgozó huszonegy pályázó között Prónay László biztatására tehát indult Kazinczy Ferenc is, aki az eredetileg magyar nyelven írt munkájának németre fordított változatát küldte el Tübingenbe.⁵ Kazinczyn kívül pályaművet adott be: Barrakóczy Amilkár,⁶ Bredeczky Samu,⁷ Döbrentei Gábor,⁸ Johannes von Eigel,⁹ Fejes János,¹⁰ Genersich János,¹¹ Heisser Kristóf¹² = [Névtelen], Holko Mátyás,¹³ Nik. von Kerchelich,¹⁴ Legéndy János,¹⁵ Maisch János József,¹⁶ Nagy György,¹⁷ von Neustädter,¹⁸ Valter von Philipps,¹⁹ Plachy András,²⁰ Pollagh Ker. János,²¹ Johann Theodor Roth,²² Schihulizsky József,²³ Schmidt Wilhelm Armand,²⁴ Thorwächter András.²⁵ A huszonegy pályázó közül öten, Barrakóczy, Holko, Plachy, Schihulizsky, Thorwächter latin nyelven adta be munkáját, a többi tizenhat jelölt németül válaszolt.²⁶ Feltétel nélkül a magyar nyelv mellett érvelt Döbrentei, Kazinczy, Legéndy, Nagy, Roth; feltételesen (a német és a latin mellett) Eigel, Genersich, Maisch, Thorwächter. A többiek a magyar nyelv ellen fejtették ki indokait: a németet ajánlja Pollagh, von Philipps, Heisser Kristóf = [Névtelen], von Kerchelich (vagyilagosan a latinnal); a latint Schmidt, Barrakóczy, Schihulizsky, Bredeczky, Plachy, von Neustädter, von Kerchelich (vagyilagosan a némettel), Fejes.²⁷

³ Heinrich Gusztáv (1845–1922) irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

⁴ KAZINCZY, 1916.

⁵ A Kazinczy-kéziratokkal kapcsolatban lásd Kiss, 2022, 131–168.

⁶ Barrakóczy Amilkár feltehetően írói álnév, mely Hamilkar Barkasz (Kr. e. 275 – Kr. e. 228) pun hadvezér nevéből származhat. A szerző Keszthelyről küldte be pályaművét.

⁷ Bredeczky Sámuel (1772–1812) evangélikus püspök, tanár, honismereti író.

⁸ Döbrentei Gábor (1785–1851) evangélikus költő, író.

⁹ Johannes von Eigel (nincs adat), Pécsről küldte be pályamunkáját.

¹⁰ Fejes János (Johannes Fejes; 1764–1826) evangélikus törvényszéki ülnök, jogász.

¹¹ Genersich János (Johannes Genersich; 1761–1825) evangélikus történész, egyházjogász, teológus, tanár.

¹² Heisser Kristóf (nincs adat) feltehetőleg az erdélyi koronai protestáns iskolák oktatója, német anyanyelvű.

¹³ Holko Mátyás (Matej Holko; 1757–1832) evangélikus lelkész.

¹⁴ Nik. von Kerchelich (Nikola Krčelić; nincs adat) feltehetőleg katolikus zágrábi családból származik.

¹⁵ Legéndy János (nincs adat) feltehetőleg piarista Trencsénből.

¹⁶ Maisch János József (Johann Josef Maisch; nincs adat) feltehetőleg Wimbsbach sebészorvosa.

¹⁷ Nagy György (Nagy György János; 1735–1812) evangélikus lelkész.

¹⁸ Von Neustädter (nincs adat) feltehetőleg udvari könyvelő, Nógrád és Trencsén megyék táblabírája.

¹⁹ Valter von Philipps (nincs adat) feltehetőleg osztrák őrnagy Bonyhádrol.

²⁰ Plachy András (Ondrej Plachý; 1755–1810) evangélikus lelkész.

²¹ Pollagh Ker. János (nincs adat).

²² Johann Theodor Roth (1759–1841) protestáns bajor városi tanácsos, jogász.

²³ Schihulizsky József (nincs adat).

²⁴ Schmidt Wilhelm Armand (nincs adat) feltehetőleg késmárki orvos.

²⁵ Thorwächter András (Andreas Thorwächter; 1760–1815) evangélikus lelkész.

²⁶ KAZINCZY, 1916, 25–28.; AJKAY, 2018; AJKAY, 2022, 190–193.

²⁷ KAZINCZY, 1916, 30–31.

A szerzők, jelöltek számára homály fedte, hogy ki lehetett a kérdések kiírója, akinek a beazonosításával kapcsolatban Kazinczy Dessewffy Józseffel²⁸ is váltott néhány levelet: „*Rendes tünemény hogy az az »ungarischer Patriot« akkor tudakozódik ez eránt, mikor Tudósaink, Vármegyéink 20 esztendő olta elég világosan kinyilatkoztatták vélekedéseket, az Ország pedig egynehány Diaetákon meghatározott végzéseket szabott eránta. Én nem tudom mit tartsak azon »ungarischer Patriot« felől; ellenségi szándékkal van e nyelvünkkel, vagy csak mogyoró botba rejtve nyújt arany ajándékot a' Delphi Istenének.*”²⁹ A politikai indíttatás szándéka utalásszerűen többször felsejlik a levelezésekben, a pályáírás megítélése sem volt egyértelmű az értelmiség körében. Kazinczy 1808. július 2-án írott levelében a pályakérdés udvari háttéréről számol be: „*Rumi [Rumy Károly György]*³⁰ sokat nem ígér, noha nem látta, nem tudja mit írtam; mert, úgy mond, a' leghitelesebb tudósításból tudja, hogy a' kérdéseket Bécsből tették-ki, és azt a' feleletet várják, hogy a' Magyar nyelv béhozása veszedelmes és alkalmatlan. – Már én nem bánom akármit várnak és kívánnak: én megírtam a' mit jó lélekkel mondani kellett, bátran, szabadon, de okosan. Bántásom érte nem lehet.”³¹

Hogy a kiírás valóban a bécsi udvarhoz, titkosrendőrséghez volt köthető, s hogy kik irányították és miként alakították a pályázattal kapcsolatos eseményeket, annak pontosabb részleteit csak a későbbi kutatások tárták fel. Wertheimer Ede³² az 1807. évi országgyűlés történéseivel kapcsolatos munkája egyik szálaként tisztázta a pályázat kiírásának a körülményeit.³³ Az ő eredményeit építi be, majd egészíti ki a pályázat anyagával Heinrich Gusztáv említett szövegkiadásának kísérőtanulmányában.³⁴ Ezek alapján tudjuk a pályáírás történetét rekonstruálni.

Az 1807-es diétán a közigazgatás, igazságszolgáltatás, oktatás, magyar színház, a magyar seregben a magyar nyelvű levelezés témájában tárgyalják a magyar nyelv ügyét. Ugyan nem ezek a kérdések álltak az akkori országgyűlés fókuszában, mégis nagyon intenzív vita zajlott különösen a magyar és a latin státuszát, valamint a kisebbségek nyelvével illetően. A magyar nyelv térnyerésének kiharcolásában végül gátat szabott a kancellária és az uralkodó ellenállása az egységes monarchia szellemében, de a kémek felhívták ugyanakkor a figyelmet a magyar írókra, akik jelentősen hatottak a hazai közvéleményre.³⁵ Johann Michael Armbruster³⁶ udvari titkár, cenzor, az udvari rendészeti hivatal

²⁸ Dessewffy József gróf (1771–1843) költő, író, országgyűlési követ, a Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli tagja.

²⁹ KazLev V, 430.

³⁰ Rumy Károly György (1780–1847) német anyanyelvű író, történész, tanár.

³¹ KazLev VI, 1, lásd még a későbbi híradásokat a pályakérdés udvari kötődéséről, KazLev VIII, 20–24, 159–163.

³² Wertheimer Ede (1848–1930) történész, publicista, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Fő kutatási területe a Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia belpolitikájának és külkapcsolatainak vizsgálata volt.

³³ WERTHEIMER, 1896, 293–309, 394–412, 404–405.

³⁴ KAZINCZY, 1916, 20–32.

³⁵ MIKÓ, 1943, 21–27.

³⁶ Johann Michael Armbruster (1761–1814) író és publicista, köztisztviselő, bécsi udvari titkár, cenzor, az udvari rendészeti hivatal tisztviselője.

tisztviselője annak a lehetséges módozatait kereste ekkor, hogy híreket lehessen kapni e magyarországi, a műveltebb embereket erősen befolyásoló írói csoportosulásokról, ezáltal értesüléseket szerezzenek bizonyos személyekről, szerveződésekéről. Ezen túlmenően az is felmerült, hogy miként tudnák felhasználni a literátorokat arra, hogy az udvari érdekeknek megfelelően fejtsék ki hatásukat írásaikkal, azaz általuk befolyásolni lehessen a magyar közvéleményt. Ennek érdekében maga Armbruster 1807. október 26-i keltezéssel felterjesztést készített, melyet Joseph Thaddäus von Sumerau,³⁷ a Polzeihofstelle elnöke elfogadott.³⁸ Armbruster javaslatai alapján Sumerau 1807. november 19-én felterjesztést intézett Johann Philipp Stadion grófhhoz,³⁹ akkori külügyminiszterhez, amelyet kiegészített azzal, hogy egy magyar csoportosulás célja a monarchia szoros nyelvi kötelékének meglazítása oly módon, hogy a németet kiszorítva a magyar nyelv ápolása, védelme érdekében egy intézmény létrehozatalát tervezik – s ez a monarchia egysége ellen irányul. Ennek szondázására (egyben a különböző érdekcsoportokat egymással szembeállítva) egy pályakérdés kiírása lenne az alkalmas mód, mely arra keresné a választ, hogy megfelelő volna-e a magyar nyelvet a közigazgatás, igazságszolgáltatás és oktatás nyelvévé tenni. A pályázat látszatának fenntartása érdekében a kiírást egy gazdag magyar hazafinak tulajdonítanák, és a tübingai⁴⁰ Cotta könyvkereskedéshez⁴¹ kötnék, a díjazott jutalma 100 arany lenne. Stadion helyeselte a javaslatot, s 1807. december 1-jén előterjesztést készített a császárnak. Ennek nyomán már 1808. január 29-én értesíti Franz Hager von Allentsteig⁴² udvari tanácsos, rendőrségi főtisztviselő Stadiont a pályakérdésről, és hogy a Cotta könyvkereskedés Tübingenben vállalta a közreműködést. Anton von Baldacci,⁴³ az uralkodó főtanácsadója az alábbiakat hozta fel a tervvel kapcsolatban: *„Az ötlet tökéletesen meggyőző számomra, hogy idegen név alatt, külföldön egy pályázatot hozzanak létre arról a tervről, amely oly hangossá vált a magyar országgyűlésen, hogy a német és minden egyéb nyelv a magyar által kiszoríttassék. Aztán noha az efféle határozatra vonatkozó döntést a rendek elismerték, hogy a már meglévő törvények a magyar nyelv terjesztésére tökéletesen elegendők, és így új törvényi rendeletekre nincs szükség, mégis lesznek sokan közöttük, akik élénken visszakívánják Ulászló idejét, s akik nem fogják elmulasztani, hogy ennek a kérdésnek [ti. a nyelvkérdésnek] a fentebbi elintézését egy új, nagyobb sérelemnek magyarázzák és velük majd az utánzóak szolgái nyá-ja lármásan egyetért. Egy tudós viszályban, amelyet a főt megnevezett pályázatban bo-*

³⁷ Joseph Thaddäus von Sumerau (1749–1817) 1791-től volt az utolsó felső-ausztriai kormányelnök Freiburgban, a Polzeihofstelle elnöke.

³⁸ A titkosrendőrség és a folyóiratok összefonódását tágabb kontextusban lásd BIRÓ, 2018, 133–149.

³⁹ Johann Philipp Karl Joseph Graf von Stadion-Warthausen (1763–1824) a francia forradalmi és napóleoni háborúk időszakában a Habsburg Birodalom egyik vezető politikusa és diplomatája, 1805–1809 között külügyminiszter, 1815–1824 között pénzügyminiszter.

⁴⁰ Tübingen város a dél-németországi Baden-Württemberg szövetségi tartományban.

⁴¹ A Cotta'sche Verlagsbuchhandlung egy 1659-ben Tübingenben alapított kiadó és könyvkereskedés, amely 1889-ig a Cotta család, majd 1956-ig az Alfred Kröner család tulajdonában volt.

⁴² Franz Hager von Allentsteig (1750–1816) hivatalnok, államférfi, a Polzei- und Censur-Hofstelle vezetője.

⁴³ Anton von Baldacci (1762–1813) hivatalnok, államférfi, I. Ferenc főtanácsadója, bevezette a hivatalos statisztika rendszerét, 1813-ban hadügyminiszterként vezette a Napóleon elleni harcokat.

nyolhtanak le, kimondhatnak száz igazságot, amelyek egyébként nem könnyen kerülnének napvilágra, és amit az írók alkalomadtán egy-egy pályakérdésre mondanak vagy kimutatnak, bizonyosan mélyebb hatást gyakorol, mint más módszerek, amelyekben keresztül biztossan jóval könnyebben arra a véleményre lehet jutni, hogy a játszmában benne van a kormányzatnak a keze is. Talán – és ezt nem minden alap nélkül remélem – ennek az ötletnek a kivitelezése olyan eredményre vezet, amely biztosan felhasználható lesz más dolgok megvilágításához is.⁴⁴

A fentebb említett 21 pályamunka beérkezését követően a lehetséges bírálókról (Teleki Samu,⁴⁵ Joseph von Sonnenfels,⁴⁶ Birkenstock,⁴⁷ Schwartner Márton,⁴⁸ Schedius Lajos,⁴⁹ Széchényi Ferenc,⁵⁰ Márton József,⁵¹ Engel János⁵²) Hager egyeztetett Stadionnal. Időközben azonban az 1809-ben Franciaország és Ausztria közt kitörő háború eseményei háttérbe szorították ezt az ügyet. Stadion helyébe államminiszterként Klemens Wenzel Lothar von Metternich⁵³ lépett, aki majd 1813. március 1-jén Hagerhez intézett rendeletében a jutalom odaítéléséről rendelkezett: az a pályamunka díjazandó, amelyik a feltett kérdésekre válaszul a német nyelvet javasolja. Ennek a döntésnek (egyik) előzménye az a nagy valószínűséggel Hager által jegyzett előterjesztés Metternichnek címezve, amelyet itt forrásként közlünk, és amely még nem szerepel az eddig rekonstruált eseménysorozatban: a forrás a tervezett díjazás manipulációiba enged bepillantást.

A bírálói vélemények lassan érkeztek be, volt, akitől csak 1816-ban jött meg az értékelés. A Heinrich által rögzített véleményezők Teleki Samu, Joseph von Sonnenfels, Mikos László,⁵⁴ Kornoka Ignác,⁵⁵ Schwartner Márton, Dobrowsky József,⁵⁶ Kopitar

⁴⁴ АЖКАУ, 2018, 86–87; német eredetijét lásd SZEKFŰ, 1926, 305.

⁴⁵ Teleki Samu (Teleki Sámuel; 1739–1822) erdélyi kancellár, 50 000 kötetes könyvgyűjteményének átadásával alapította meg a marosvásárhelyi Teleki Tékát.

⁴⁶ Joseph von Sonnenfels (Joseph Freiherr von Sonnenfels; 1732–1817) osztrák jogtudós, egyetemi tanár, író, az ausztriai Illuminati mozgalom vezetői közé tartozott, Mozart közeli barátja és pártfogója.

⁴⁷ Birkenstock (Johann Melchior Edler von Birkenstock; 1738–1809) osztrák politikus, császári udvari tanácsos és iskolareformer.

⁴⁸ Schwartner Márton (1759–1823) a hazai statisztika megalapozója, pesti egyetemi tanár.

⁴⁹ Schedius Lajos (1768–1847) pesti egyetemi tanár, író, szerkesztő, akadémikus.

⁵⁰ Széchényi Ferenc (1754–1820) gróf, Somogy vármegyei főispán, helyettes országbíró, múzeum- és könyvtáralapító.

⁵¹ Márton József (1771–1840) újságszerkesztő, nyelvkönyv- és szótáríró, a bécsi magyar művelődés egyik jeles alakja, Csokonai műveinek kiadója.

⁵² Engel János (Engel, Johann Christian, Engel János Keresztély; 1770–1814) szepességi szász történetíró, jogtudós, cenzor.

⁵³ Klemens Wenzel Nepomuk Lothar von Metternich-Winneburg zu Beilstein (1773–1859) osztrák államférfi.

⁵⁴ Mikos László (1750–1838) a dunántúli kerületi tábla ülnöke, titkos tanácsos, államtanácsos, báró.

⁵⁵ Kornoka Ignác (nincs adat).

⁵⁶ Dobrowsky József (Josef Dobrovský; 1753–1829) filozófiai doktor, jezsuita rendi szerzetes, a szlavisztika megalapítója, a cseh felvilágosodás nagy alakja.

Bertalan⁵⁷ voltak. A bírálók véleménye szerint jutalomra méltó a) a magyar nyelvet ajánlók közül: Roth és némileg Kazinczy (Teleki, Sonnenfels, Schwartner véleménye alapján); b) a latin nyelvet javaslók közül: Schmidt és von Neustädter (Mikos és Kornoka véleménye alapján); c) a német nyelv mellett érvelők közül: Philipps és némileg Pollagh (Dobrowsky, Schwartner, Kopitar véleménye alapján). Díjazottat végül mégsem hirdettek. A pályáírás ügye olyan sokáig húzódott, s a történelmi-politikai események annyit változtak a tíz évvel korábbi indítóokokhoz képest, hogy az ügyet 1817-ben félretették, s a későbbiekben sem nyitották újra.

Forrás

Előterjesztés az „Über Ungarns Lateinsucht” kézitről Metternich gr. külügyminiszterhez

Bécs, 1812. december 16.

AT-OeStA AVA Inneres PHSt 4243.1812 / AT-OeStA HHStA HausA Hungarica 8-9
(fogalmazvány/tisztázat)⁵⁸

An des Herrn Minister [...] ⁵⁹ Geschäfte,
Gr. Metternich Excellz.
/1812. 16. December.
Note.

Das angeschlossene Manuscript: „Über Ungarns Lateinsucht” hat den Zweck die Gründe für die Einführung der ungrischen Nationalsprache als Staats- und Studien-Sprache in Ungarn näher zu entwickeln. Nur in jenem Falle, wenn unüberwindliche Hindernisse dieser Einführung der National Sprache entgegenstünden, schlägt der Verfasser die Generalisierung der deutschen Sprache vor.

Ob es den Verhältnissen des Augenblickes angemessen sey, diese Schrift zum Drucke zuzulassen, darüber erbitte ich mir die gefällige Eröffnung der Ansichten Euer p./Excellenz.

Bey dieser Veranlassung glaube ich einen anderen damit verwandten Gegenstand berühren zu müssen, dessen gänzliche Beendigung mir sehr am Herzen liegt.

Schon im J. 1808 genehmigten Sr. Maj./Majestät der Kaiser, unter der Hand und nur unter dem Namen eines ungrischen/ungarischen Patrioten einen Preis von 100 Stück

⁵⁷ Kopitar Bertalan (Jernej Kopitar, Bartholomeus Kopitar; 1780–1844) a szlovén irodalom birodalmi cenzoraként is dolgozó, Bécsben élő szlovén nyelvész és filológus.

⁵⁸ A fogalmazványhoz képest a tisztázatban lévő változtatások / jellel találhatók, melyek alapvetően helyesírási szempontból különböznek néhány helyen, egy kivétellel, a „welches die Nachteile” a tisztázat készítésekor valószínűleg véletlenül kimaradt.

⁵⁹ A kézirat égett része miatt nem olvasható, a tisztázat záró részében „ausw[ärtigen]” található.

Dukaten auf die beste Beantwortung der folgenden einverständlich mit der Löbl./Löblichen geh./geheimen Hof- u. Staats Kanzley/Staatskanzley entworfenen Frage zu sezen/setzen:

In wie weit würde es ausführbar, rätlich, mit dem Wohl und mit den Privilegien der verschiedenen des Königreichs Ungarn und die mit demselben vereinten Länder bewohnenden Nationen vereinbarlich seyn, die ungarische Sprache ausschließlich zur einzigen Geschäfts-Sprache/Geschäftssprache bey Verhandlung der öffentlichen Angelegenheiten, bey der Justiz-Pflege/Justizpflege und bey dem öffentlichen Unterrichte zu erheben? Besitzt diese Sprache die hiezu unumgänglich nothwendig erforderliche Ausbildung? Und welches sind die Vortheile welches die Nachtheile,/Vortheile, die hieraus in politischer, kommerzieller und literarischer/ litterarischer Hinsicht entstünden?

Innerhalb eines Jahres liefen 21 Beantwortungen dieser Preisfrage bey der Cotta'schen Buchhandlung in Tübingen ein, welche dieselben an mich einsandte. Allein der letzte/letzte Krieg trat entzwischen und die Sache blieb auf sich beruhen.

Vor der Eröffnung des ungrischen/ungarischen Landtages zog ich den rühmlichst-bekanntesten Professor v. Schedius zu Pest/Pesth ins Vertrauen und gewährte ihm die Einsicht in die eingegangenen Preisschriften. Allein seine, vielleicht nicht ganz unbefangene Äußerung sprach jenen/jenen, welche gegen die Einführung der ungrischen/ungarischen Sprache sich erklärten, jeden höheren Werth ab und setzte/setzte dagegen vorzüglich eine Abhandlung für die Einführung der National-Sprache/Nationalsprache hoch über alle übrigen. Seine Meynung war dabey:

Diesen Gegenstand einstwider ruhen zu lassen/lassen, und denselben nicht in die leichtvorauszusetzenden/leicht voraussetzenden Stürme des Landtages zu werfen; nach dem Schluß/Schlusse desselben aber den Preis zu theilen, und mit der einen Hälfte die beste Abhandlung für, mit der anderen Hälfte aber die beste gegen die ungrische/ungarische Sprache zu krönen. Ich konnte den Gründen des Professors v. Schedius, diesen Gegenstand während des Landtages ruhen zu lassen, nichts entgegen sezen,/setzen, so wenig ich mich auch mit dem Auswege, welchen er vorschlug, vereinigen konnte, indem dadurch der ganze Zweck des Opfers von hundert Dukaten verlohren zu gehen scheint.

Ich ließ daher die zwey Abhandlungen, welche Schedius als die vorzüglichsten für und gegen den besprochenen Gegenstand erklärt hatte, noch einmahl/einmal durch einen unbefangenen Beamten, dem ich ein richtiges Urtheil zutrauen zu dürfen glaube, prüfen /, und dieser ist des Dafürhaltens, daß die Abhandlung, welche für die ungarische Sprache das Wort nimmt, außer/ausser dem Reichthum an literarischen/litterarischen Notizen und der Wärme und Lebendigkeit des Styls nicht jenen hohen reellen Werth habe, welchen Schedius, ein inniger Freund des Verfassers, derselben zuspricht; sondern daß vielmehr die zweyte Abhandlung gegen die ungr./ungarische Sprache, wenn in derselben auch gleich die Flüchtigkeit der Bearbeitung unverkennbar ist, von weit wesentlicherem Gehalte sey.

Nach der Handschrift zu urtheilen ist es der (inzwischen verstorbene) evangelische Superintendent Bredezky in Lemberg,⁶⁰ welcher gegen /, und der [...] ⁶¹ Dichter/bekannte Dichter Kaczinsky,⁶² welcher für die ungrische/ungarische Sprache schrieb.

Vor allem glaube ich Eurer p./Excellenz diese beyden Abhandlungen im Anschlusse zur Einsicht mittheilen, dann aber mir Hochdero gefällige Ansicht eröffnen/erbitten zu müssen:

1. ob es jezt/jetzt an der Zeit sey, den Preis zu ertheilen?
2. ob man den Preis theilen und denselben den 2 vorzüglichsten Abhandlungen für und wider zuerkennen /, oder
3. ob man als geheimen Grundsatz annehmen wolle, nur die beste Abhandlung wider die ungr./ungarische Sprache zu krönen?

Sobald es Euer p./Excellenz gefällig seyn wird, mich mit Ihrer Meynung hierüber bekannt zu machen, so werde ich mir die Ehre geben, Hochdenenselben die Männer näher zu bezeichnen welche ich zu Preisrichtern nach dem Sinne Ihrer Meynung vorschlagen zu können glaube, wobey ich mir nur die Bemerkung erlaube, daß die Hand, welche den Preis aussetzte/aussetzte und der Zweck des Preises, so wie jeder amtliche Einfluss/ämtliche Einfluß vermieden /, und die ganze Sache als Privat-Sache/Privatsache eines ungrischen/ungarischen Patrioten behandelt werde u./und werden müsse.

16. December 1812./Wien den 16. December 1812.

[... Hager]/[Hager]⁶³

NB.

Die Abhandlungen die an Grf. Metternich gesendet werden, sind No. IV. mit dem Motto: Stolz will ich den Spanier⁶⁴ und No. X. Salus Publica suprema lex esto.⁶⁵

Preisfrage über die ungar. Sprache

⁶⁰ Lemberg (ma: Lviv, UA).

⁶¹ A kéziratlap égett része miatt nem olvasható.

⁶² Kazinczy Ferenc neve téves írásmóddal.

⁶³ Bizonytalan olvasat, valószínűleg Franz Hager von Allentsteig.

⁶⁴ Kazinczy választott mottója a pályaművéhez, mely idézet Schiller *Don Carlos* című drámájából, „Büszkének kívánom a spanyol embert” (Radó Antal ford.) Lásd még „Én nagy tüzzel dolgozom pályairásomat. Mottóm megváltozott. A’ helyett Don Carlosból vettem egy mást, melyly unwarscheinlich ugyan, de benne nagy értelem van. Tartsd, kérlek, titokban; tudod mennyi függ attól, hogy az *illyeknek* mottójok ne ismértessék hamarább mint a’ bírák a’ czédulát felbontják. Im ez az: Stolz will ich den Spanier. Ezt a’ Király mondja Pózának. Oda czéltok vele, hogy az Uralkodó örülhet, hogy bennünk hazaszeretetet lobog, mellynek egy része a’ nyelv’ szeretete.” KazLev V, 472.

⁶⁵ A X. számú pályázat mottója, vö. Cicero *De Legibus* című művéből „Salus populi suprema lex esto”.

No. 4243/a

Exped. den 18. December 1812.

/
Sr. des k.k. Ministers der ausw[ärtigen] Geschäfte Herrn Grafen von Metternich
Excellenz p.

Fordítás

[...]miniszter⁶⁶ Úr

Gr. Metternich őkegyelmessége részére

A mellékelt, „Magyarország latinfüggőségéről” című kézirat célja, hogy a magyar nemzeti nyelv mint állam- és oktatási nyelv magyarországi bevezetésének okait bővebben kifejtsse. A szerző csak abban az esetben javasolja a német nyelv általánossá tételét, ha a nemzeti nyelv bevezetése előtt leküzdhetetlen akadályok állnának.

Hogy a pillanatnyi körülmények között alkalmas volna-e engedélyezni ezen írás ki-nyomtatását, arról kérem szíves véleménynyilvánítását.

Ehhez kapcsolódóan úgy vélem, hogy egy másik, ezzel hasonló témát is érinteni kell, melynek teljes befejezése szívügyem.

Őfelsége, a császár már 1808-ban jóváhagyta egy 100 dukátos díj kitűzését, egy magyar hazafi nevében és általa saját kezűleg írva, a tiszteletre méltó Titkos Házi-Udvari-és Állami Kancellária egyetértésével megfogalmazott alábbi kérdések legjobb megválaszolásáért:

Mennyiben volna kivitelezhető, tanácsos, a Magyar Királyságban és az azzal egyesült országokban lakó különféle nemzetek jólétével és kiváltságaival összeegyeztethető a magyar nyelvet kizárólagosan az egyedüli hivatalos nyelvvé emelni a közügyek tárgyalásában, az igazságszolgáltatásban és a közoktatásban? Áll-e ez a nyelv az ehhez elengedhetetlenül szükségesen megkövetelendő szinten? És melyek azok az előnyök, melyek a hátrányok, amelyek ebből politikai, kereskedelmi és irodalmi szempontból származnának?

Egy éven belül 21 válasz érkezett erre a pályázatra a tübingeni Cotta'sche Buchhandlungba [Cotta kiadó és könyvkereskedés], mely azokat nekem megküldte. Csakhogy a legutóbbi háború közbelépett, és az ügy lezáratlan maradt.

A magyar országgyűlés megnyitása előtt bizalmamba fogadtam a hírneves v. Schedius pesti professzort, és engedélyeztem neki, hogy betekintsen a beérkezett pályaművekbe.

Csakhogy az ő talán nem teljesen elfogulatlan véleménye azoktól, amelyek a magyar nyelv bevezetése ellen nyilatkoztak, minden magasabb értéket megtagadott, viszont egy, a nemzeti nyelv bevezetése mellett szóló értekezést magasan az összes többi fölé helyezett.

---

⁶⁶ A fogalmazvány-kézirat égett része miatt nem olvasható. A tisztázati példány záró része alapján [külügy-]miniszter. A tisztázat fejléce: „1812. december 16. Előterjesztés.”

Véleménye az volt, hogy ezt az ügyet egyelőre hagyjuk pihenni, és ne vessük az országgyűlés könnyen előrelátható viharába; annak lezárulta után azonban osszuk fel a díjat, és egyik felével magyar nyelv melletti, másik felével pedig a magyar nyelv elleni legjobb értekezést jutalmazzuk.

V. Schedius professzor érveivel szemben – hogy ezt az ügyet az országgyűlés alatt hagyjuk függőben – nem tudtam felhozni semmit, ám éppoly kevésbé tudtam egyetérteni az általa javasolt megoldással, mivel így a száz dukát felajánlásának teljes célja veszendőbe menni látszik.

Ezért a két értekezést, amelyeket Schedius a legkiválóbbnak nyilvánított a tárgyalt téma mellett és ellen, még egyszer megvizsgáltattam egy elfogulatlan hivatalnokkal, akinek helyes ítéletében, úgy vélem, bízhatok, ő pedig azon a véleményen van, hogy az az értekezés, amely a magyar nyelv mellett szól, az irodalmi jegyzetek gazdagságán és bensősége, eleven stílusán kívül nem bír olyan ténylegesen magas értékkel, mint amit Schedius, a szerző bizalmas barátja tulajdonít neki, hanem inkább a második – a magyar nyelv elleni értekezés, noha kétségtelenül érzékelhető benne a feldolgozás felületessége – sokkal lényegesebb tartalommal bír.

A kézírásból [kéziratról?] ítélve az (időközben elhunyt) evangélikus szuperintendens Bredeczky Lembergől, aki a magyar nyelv ellen, és a [...]/ismert⁶⁷ költő Kazinczy, aki a magyar nyelv mellett írt.

Mindenekelőtt úgy vélem, e két értekezést betekintésre továbbítanom kell önnek, azután kérném szíves véleményét [az alábbiakról]:

1. Vajon itt az ideje annak, hogy átadjuk a díjat?
2. Meg kell-e osztani a díjat, és odaítélni a két legkiválóbb, [a téma] mellett és ellen szóló értekezésnek?
3. Vagy elfogadjuk-e titkos elvként, hogy csak a magyar nyelv ellen szóló értekezést díjazzuk?

Mihelyt szíves lesz tudatni velem erről az Ön véleményét, alkalmam nyílik arra, hogy részletesebben tájékoztassam az urak felől, akiket véleményének megfelelően, úgy hiszem, bírálóknak javasolni módomban áll, amivel kapcsolatban bátorodom megjegyezni, hogy a díjat kitűző kéz és a díj célja került mindennemű hivatalos befolyást, és az egész ügy egy magyar hazafi magánügyeként kezeltetik, és így is kell kezelni.

1812. december 16.

[... Hager]⁶⁸

⁶⁷ Olvashatatlan, kiégett rész a fogalmazványban. A tisztázatban „ismert”.

⁶⁸ Bizonytalan olvasat. Ezt követően a tisztázat záró része: „A külügyminiszter úr, gróf von Metternich őexcellenciája részére.”

NB.

A Metternich grófnak küldendő értekezések,
No. IV. „Stolz will ich den Spanier” mottóval és
No. X. Salus Publica suprema lex esto.

Pályázat a magyar nyelvről
No. 4243/a
Exped. 1812. december 18.

Rövidítések és irodalomjegyzék

AT-OeStA

Österreichisches Staatsarchiv

AVA Inneres PHSt

Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Polizeihofstelle

HHStA

Haus-, Hof- und Staatsarchiv

*

AJKAY
2018

AJKAY Alinka: *„Inkább magyarul” Az 1808-as tübingeni pályázat és a magyar nyelv ügye*, Budapest, Universitas Kiadó, 2018.

AJKAY
2022

AJKAY Alinka: *A tübingeni pályázók*, In: *„Nézzd a’ Magyarart!” Tanulmányok Kazinczy Ferenc Tübingai pályaművéről*, szerk. KISS Margit, Budapest, reciti, 2022.

BIRÓ
2018

BIRÓ Annamária: *Az értelmiségi szerep kritériumai a 18. század végi lapszerkesztési gyakorlatban*, In: *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások 3*, szerk. BIRÓ Annamária – BOKA László, Budapest–Nagyvárad, reciti – Partium Kiadó, 2018.

KAZINCZY
1916

KAZINCZY Ferenc: *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*, szerk. HEINRICH Gusztáv, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1916. (Régi magyar könyvtár, 37.)

KAZLEV

KAZINCZY Ferenc, Levelezése, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő et al., (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) SOÓS István, 25 köt. Budapest–Debrecen, 1890–2013.

KISS
2022

KISS Margit: *A rejtőzködő kolléga – A Tübingai pályamű akadémiai kéziratának filológiai vizsgálata*, In: „Nézzd a Magyar!” *Tanulmányok Kazinczy Ferenc Tübingai pályaművéről*, szerk. KISS Margit, Budapest, reciti, 2022.

MIKÓ
1943

MIKÓ Imre: *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825*, Kolozsvár, 1943. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 160.)

SZEKFŰ
1926

SZEKFŰ Gyula (szerk.): *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1926.

[sz. n. (a)]
1808

[sz. n. (a)]: *Jutalom Kérdés Német Országból*, In: *Hazai Tudósítások* (1808. május 4.) 36. sz. 287.

[sz. n. (b)]
1808

[sz. n. (b)]: *Preisfrage*, In: *Allgemeine Zeitung*, (1808) Beilage Nro. 10. 37.

WERTHEIMER
1896

WERTHEIMER Ede: *Az 1807-ik évi magyar országgyűlés*, In: *Századok*, 30. (1896) 293–309, 394–412, 404–405.

„Language which was meant to unite man to man,
has been allowed to become a barrier between man and man”

Friedrich Max Müller levelei Hunfalvy Pálhoz (1873–1878)*

Az alábbi közlemény négy, ismereteink szerint ez idáig publikálatlan autográf magánlevelet tesz közzé. A három német és egy angol nyelven íródott misszilis szerzője a 19. század utolsó harmadának talán a legismertebb és -elismertebb filozofusa, a német születésű, ám brit tudósként világhírnevet szerző összehasonlító nyelvész és vallástörténész, Friedrich Max Müller (1823–1900), címzettjük pedig a levelek születésekor már szintén nemzetközileg számontartott Hunfalvy Pál (1810–1891). E néhány rövid magánlevél fennmaradásának a jelentőségét az alábbiak segítenek megvilágítani. Az MTA kéziratára ugyan őriz néhány F. Max Müller által írott (illetve másolatban fennmaradt) levelet, ezeknek azonban egyedüli címzettje az iszlámkutatás európai alapító atyjának tekinthető, jellemzően nyugati világnyelveken publikáló összehasonlító vallástörténész, Goldziher Ignác (1850–1921), Max Müller későbbi hazai nekrológírója.¹ Az oxfordi tudós halála után nem sokkal özvegye két vaskos kötetbe rendezve tett közzé egy átfogónak szánt válogatást a hosszú élete során Max Müllernek küldött és általa írott számtalan levélből (jellemzően angol fordításban, kronológiai rendbe állítva és életrajzi kontextusba ágyazottan),² amelyek között azonban egyáltalán nem szerepel magyar címzett vagy levélíró. Hogy mindezek ellenére ez idáig miért nem mutatkozott érdeklődés az alább olvasható eredeti Max Müller-levelek iránt, arra alighanem Hunfalvy Pál külhonba szakadt kézirati hagyatékának³ szinte teljes körű kutatatlansága nyújthat kézenfekvő magyarázatot.

Max Müller szerteágazó munkásságáról⁴ elegendőnek látszik összefoglalóan annyit megjegyezni, hogy a szülőföldje nyújtotta iskolateremtő filológiai és összehasonlító nyelvészeti stúdiumok, valamint a német és francia orientalisztika legfrissebb eredmé-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ GOLDZIHÉR, 1900.

² MÜLLER, 1902.

³ KOZMÁCS, 1987; LAJTAI, 2020, 541–542.

⁴ Szinte párhát ritkító korabeli ismertségének ellenére a 20. században jó időre háttérbe szorult a hatalmas és változatos életműve iránti érdeklődés, ami aztán a múlt század utolsó harmadától olyannyira megváltozott, hogy újabban valósággal reneszánszát éli a nemzetközi Max Müller-kutatás. Vö. például VOIGT, 1967; CHAUDHURI, 1974; TROMPF, 1978; VAN DEN BOSCH, 2002 (biográfia); STONE, 2002 (antológia); OLENDER, 1992, 82–92; TRAUTMANN, 1997, 194–198; BALLANTYNE, 2002, 41–44; ARVIDSSON, 2006, 66–90; MARCHAND, 2009, 131–134 *et passim* (könyvfejezet); illetve DAVIS–NICHOLLS, 2016; ROY, 2016; YANG, 2019; BERNER, 2021 (szakcikk). Életművének az aktuális hazai megítélése kapcsán pedig érdemes a születése kétszázadik évfordulója alkalmából 2024. január 17-én az MTA-n tartott interdiszciplináris rendezvényre utalni: <https://mta.hu/i-osztaly/friedrich-max-muller-200-113451> (utolsó letöltés: 2024. november 9.).

nyeinek elsajátítását követően (Friedrich Schelling, Franz Bopp és Eugène Burnouf tanítványaként) a viktoriánus Angliába áttelepelve vált lényegében az indológia és a vallástudomány⁵ diszciplínáinak megteremtőjévé,⁶ újabban pedig különösen az összehasonlító mítosz kutatás terén kifejtett úttörő munkásságára irányul kitüntetett figyelem.⁷ A szaktudósként és (a szó szigorú értelmében vett) tudománynépszerűsítőként⁸ egyaránt sikeres kutató fél évszázados oxfordi működése (amelynek fontos állomásként 1868-ban az egyetem ekkor létesülő összehasonlító nyelvészet tanszékének professzorává nevezik ki), valamint a megannyi, nemcsak tudományosan alapvető, hanem kiváló íráskészsége nyomán széles körben olvasott munkája nemcsak világszerte tették ismertté a nevét,⁹ de szerzeágazó ismeretei a grammati fénykorát élő Brit Birodalom közéletének irányítói számára is sok tekintetben nélkülözhetetlenné tette a szakértelmét. A hazai tudományos és tágabb nyilvánosságban következetesen magyarosított névalakban Müller Miksaként emlegetett oxfordi tudós itthoni ismertségét és elismertségét pedig meggyőzően illusztrálja, hogy még azelőtt külső tagjául választotta őt az MTA I. osztálya,¹⁰ hogy fontosabb munkái némelyike magyar fordításban is megjelent volna,¹¹ sőt 1891-ben a Budapesti Philológiai Társaság tiszteletbeli tagjává,¹² majd a millennium évében a pesti egyetem díszdoktorává is megválasztották.¹³

Az, hogy Max Müller hazai recepciója milyen mértékben köthető Hunfalvy Pálhoz, további részkutatásokat igényel, az azonban jelenleg is kijelenthetőnek látszik, hogy Hunfalvy – az 1850-es évektől már alapvetően nyelvészeti kérdésekkel foglalkozva – minden valószínűség szerint a legelső között volt, akik az oxfordi nyelvész munkásságával minél behatóbban igyekeztek megismertetni a hazai nyilvánosságot. Részben még azelőtt, részben pedig lényegében szimultán azzal, hogy utóbbinak a legjelentősebb tudományos és népszerűsítő munkái napvilágot láttak. Recepciótörténeti szempontból

⁵ Vö. GOLDZIER, 1892, 336–338.

⁶ Mindkét szempontból alapvető filológiai fő műve, a legrégebb fennmaradt jelentős terjedelmű indoeurópai vallási szöveg, a *Rigvéda* és kommentárjának első teljes körű szövegkiadása (1849 és 1874 között jelent meg hat kötetben a Kelet-indiai Társaság finanszírozásában), amelyen évtizedeken keresztül dolgozott, és tulajdonképpen ami miatt fiatalon, 1849-ben Angliába költözött. FRÓK, 1894, 163–168; JAMISON–BRERETON, 2014, 19.

⁷ Vö. ARVIDSSON, 2006, 71–84; YANG, 2019.

⁸ A műfaj korlátjaira mindenesetre maga is szükségesnek érezte ráirányítani a figyelmet: „That treatment, however, entails its dangers, unless an author remembers, at every moment, that in addressing a popular audience he is in honour bound to be far more careful than if he writes for his own professional colleagues only.” MÜLLER, 1875a, 446.

⁹ „Max Müller became one of the most well-known academics of the Victorian period, working the media in a way unknown at the time though far more familiar today.” DAVIS–NICHOLLS, 2016, 78–79. Vagy, ahogy kortárs sikeressége egy másik aspektusa kapcsán egy másik hazai nekrológusa megjegyzi: „mint milliomos halt meg”. SIMONYI, 1900, 952. Vö. IMRE, 1874, 57–59; GOLDZIER, 1900, 458–459.

¹⁰ *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1874, 131. Ahogy az édesanyjának írott ekkori levelében fogalmaz, e döntés nemcsak meglepte, de egyúttal a német közvélemény bosszúságát is kiváltotta, ami utóbbi azonban őt lényegében hidegen hagyta. MÜLLER, 1902, I, 465.

¹¹ MÜLLER, 1875b; MÜLLER, 1876; MÜLLER, 1878.

¹² *Egyetemes Philológiai Közöny*, 1892, 184.

¹³ MÜLLER, 1902, II, 362–363.

talán nem lényegtelen megemlíteni, hogy Hunfalvy – ahogy pedánsan megadott forrásai¹⁴ nyilvánvalóvá teszik – először rövidke német könyvismertetések¹⁵ nyomán figyelt fel Max Müller publikációira.¹⁶ A pályakezdő oxfordi kollégájának munkássága ráadásul tartósan lekötötte a figyelmét, így már a megjelentével szinte egyidejűleg szentelt alapos recenziót¹⁷ a majdan legnépszerűbbé váló munkájának is.¹⁸ De az is jól jellemzi az iránta tanúsított tudományos érdeklődését, hogy Müllernek az 1854-ben megjelent (fentebb már hivatkozott) egyik kulcsszövegét¹⁹ olyannyira fontosnak tartotta, hogy arról kilenc évvel később egy hosszú bírálatot²⁰ tett közzé – ekkorra sikerült ugyanis azt beszereznie (ahogy írja: „baráti szívből hozzáférhetővé a könyvhez, sietek azt olvasóinkkal megismertetni, mert irodalmunknak ismernie kell azt”).²¹ Amikor pedig magyar fordításban is elérhetővé váltak Müller bestsellerré lett *Felolvasásai a nyelvtudományról*,²² a magyar olvasók a könyvet már szinte „magától értetődően” Hunfalvy alapos kritikai észrevételeivel vehették kézbe, amelyek ráadásul a Müller-kötet főszövege és a függelék közé ékelődő önálló fejezetként zárták a kiadványt.²³

Az említettek fényében tehát bizvást a hazai Max Müller-recepció úttörőjének tekinthető Hunfalvy – a munkássága iránt évtizedeken átívelő érdeklődése ellenére – személyesen először mindenesetre csak 1874 őszén találkozott az oxfordi tudóssal. Ez az információ nemcsak Hunfalvynak a Londonban tartott 2. Nemzetközi Orientalista Kongresszusról közzétett hivatalos beszámolójából következtethető ki, ahol mindketten előadást tartottak,²⁴ de az ezen utazását megörökítő publikálatlan naplója még világosabbá teszi, amennyiben a szeptember 15-i bejegyzésében így fogalmaz: „10. a. m. Reception was in the British Museum. [...] Here I made acquaintance with Max Müller, who afterwards accompanied me in the Museum.”²⁵

¹⁴ HUNFALVY, 1855, 127, 132–134. (A publikáció kéziratát 1854. december 11-én olvasta fel Hunfalvy az Akadémián.)

¹⁵ *Die Sprachen des Kriegschauplatzes*, In: *Magazin für die Literatur des Auslandes*, 1854. október 31. (130. sz.) 520; *Orientalische Philologie. Max Müller über turanische Sprachen*, In: *Magazin für die Literatur des Auslandes*, 1854. november 21. (139. sz.) 556.

¹⁶ MÜLLER, 1854a; MÜLLER 1854b.

¹⁷ HUNFALVY, 1863a. Hunfalvy e helyütt említést tesz a mű *Edinburgh Review*-beli 1862-es recenziójáról, valamint a rákövetkező évben megjelenő német fordításáról, amelynek előszavából hosszabban idéz is, így feltételezhető, hogy ez a kiadás jutott el ő hozzá.

¹⁸ MÜLLER, 1861.

¹⁹ MÜLLER, 1854b.

²⁰ HUNFALVY, 1863b.

²¹ Uo., 381.

²² MÜLLER, 1875b.

²³ HUNFALVY, 1875a. Müller nyelvtudományi felolvasásai folytatásának a következő évben megjelenő magyar fordításához mindazonáltal Hunfalvy már nem csatolt kritikai észrevételeket. Vö. MÜLLER, 1876. (Első pillantásra megtévesztő lehet, ám mindkét fordítás az időközben családnevét magyarosító pályakezdő nyelvész, Simonyi (Steiner) Zsigmond munkája, aki – ahogy fentebb már hivatkoztam – negyed évszázad múlva maga is nekrológgal hajt majd fejet az oxfordi tudós életműve előtt. Vö. SIMONYI, 1900.)

²⁴ Vö. REPORT, 1874, v. 9, 17–22, 36; HUNFALVY, 1875b, 7, 14–16.

²⁵ Notes on my staying at London. 1874, Poznámký z cesty do Londýna 12.–18. sept. 1874 ŠAP SAL. E néhány lapos útinaplót Hunfalvy, talán nyelvgyakorlási céllal, angolul vezetett.

Az alábbi forrásközlemény – amely a Hunfalvy Pálhoz írott (de legalábbis fennmaradt) Max Müller-levelek teljességét felöleli – arról tanúskodik, hogy a két tudós az 1870-es években állt egymással dokumentálhatóan szorosabb kapcsolatban. Az időrendileg legkorábbi levél tartalmából ugyan nem derül ki, hogy ez volt-e a legelső levélváltásuk, az viszont egyértelműsíthető, hogy a kettejük levelezésében elsőként fennmaradt levelet Max Müller már eleve egy Hunfalvy által hozzá írott levélre válaszként fogalmazta meg. A Max Müller-i feleletet kiváltó Hunfalvy-levél szó szerinti tartalma ráadásul szerencsés módon annak ellenére ismeretes, hogy az eredetijéről sem az őrzési helye, sem az nem tudható, hogy fennmaradt-e egyáltalán. Max Müllerrel ellentétben Hunfalvy ugyanis nemcsak publikálta az oxfordi tudóshoz írott saját német nyelvű levélét,²⁶ hanem annak magyar fordítását²⁷ még egy bő másfél évtizeddel később kiadott tematikus kötetébe is beavogatta. Hunfalvy kétségkívül magyarázatra szoruló eljárását egyrészt az indokolta, hogy már ő is egy nyilvánosságra került Max Müller-levélre²⁸ kívánt kifejezetten a legszélesebb *közvéleményt* befolyásolandó reagálni, másrészt annak témája – ahogy arról alább bővebben szó lesz – olyannyira nem vesztett még másfél évtized múltán sem az *aktualitásából*, hogy tulajdonképpen akkorra érett be a (Hunfalvy és a vele azonos platformon állók számára kifejezetten keserűnek érzett) gyümölcse. Hunfalvy Max Müllerhez írt levele tehát tulajdonképpen szintén válasz volt (még ha az előzménylevélnek személyesen nem ő volt is a megszólítottja), de még inkább egy olyan hozzászólás, amelyet legalább annyira a hazai és nemzetközi *nyilvánosságnak* szánt, mint magának a címzettnek. Hunfalvy szokatlannak ható eljárását és világosan tetten érhető erőteljes motiváltságát magától értetődően még indokoltabbá tette ugyanis Max Müller (fentebb érzékeltetni kívánt) elvitathatatlan nemzetközi tekintélye. Miről szólt hát az oxfordi tudós eredeti levele, továbbá milyen szorosabb és tágabb kontextusba illeszkedett, hogy Hunfalvy ilyen fontosságot tulajdonított neki? Mindennek feltérképezéséhez szerencsés fogódzót nyújt – ahogy arról alább bővebben szó –, hogy a közvélemény által még hosszú ideig számontartott levél (pontosabban a magyar fordítása)²⁹ már eleve szerkesztői kommentár kíséretében jelent meg a hazai lapokban.³⁰ Ebből világosan kiderült – ahogy azt Müller alább közölt magánlevele is megerősíti –, hogy az (akkor alig fél éve hivatalban lévő) magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágoston fordult hozzá, „több kérdésben” kérve ki a szakvéleményét. Hogy e kérdések ténylegesen melyek voltak, a levelet felvezető sajtókommentárból ugyan nem derül ki, ám Max Müller válasza és a korabeli reakciók egyértelművé teszik, hogy

²⁶ HUNFALVY, 1873a.

²⁷ HUNFALVY, 1890b.

²⁸ Ami eredetileg a *Pesti Napló* 1873. március 27-i (71.) számában (reggeli kiadás) jelent meg.

²⁹ A levél német eredetije (feltéve persze, hogy Max Müller az anyanyelvén és nem angolul válaszolt a magyar megkeresésre) a *Pester Lloyd* 1873. március 27-i (71.) számában jelent meg.

³⁰ Elsőként a *Pesti Napló* fentebb említett lapszáma hozta le, majd nemcsak hosszabb-rövidebb kivonatokat közölt belőle a hazai napisajtó (például *A Hon*, 1873. március 27. (71. sz.), *Fővárosi Lapok*, 1873. március 28. (72. sz.) 312, *Ellenőr*, 1873. március 28. (72. sz.), *Figyelő*, 1873. március 30. (13. sz.), 155–156), de olyan napilap (*Budapesti Közlöny*, 1873. március 29. (73. sz.), 613) és szaklap (*Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*, 1873/7, 361–363) is volt, amely teljes terjedelmében utánközölte a levelet.

mindenekelőtt az *ógörög nyelv gimnáziumi oktatásának* relevanciája/időszerűsége tekintetében voltak kíváncsiak az álláspontjára.

Az oxfordi nyelvtudós Treforthoz írott magánlevelében – amelynek nyilvánosságra kerüléséről is, ahogy az a forrásközlésben olvasható, Hunfalvytól értesült egyáltalán – amellet érvelt, hogy minden szimpátiája ellenére úgy véli, hogy a görög nyelv *általános műveltségképző* szerepe hamarosan átadni kényszerül a helyét a természettudományoknak, és pusztán egyetemen oktató szaktudománnyá válik, szemben a latinnal, amelynek tanítását szerinte ugyanakkor az összehasonlító nyelvtudomány eredményeit alkalmazva kellene hatékonyabbá tenni. Ehhez kapcsolódóan példákat hozott az új módszertan szerint íródott nyelvtankönyvekre, majd név szerint felsorolt néhány fiatal szanszkritistát, akik potenciális egyetemi alkalmazását jó szívvel ajánlotta a magyar kultuszminiszter figyelmébe.

Hunfalvy nyilvános válaszként megfogalmazott levele ellenben a hazai állapotokat kifejezetten éles kritikával illetve arról igyekezett az oxfordi nyelvtudóst felvilágosítani, hogy Magyarországon nemcsak hogy alig eresztett még gyökeret a gimnáziumi (sőt egyetemi) görögoktatás, hanem a gondjainkat tovább tetézi a kérdés súlyos átpolitizáltsága. Mivel hazánkban a neoabszolutista osztrák oktatáspolitikája tette ugyanis azt kötelezővé, ezért szerencsétlen módon a görög tanítás hosszú ideje a nemzetietlenség bélyegét hordja magán, pártolói így politikai ellenszélben kénytelenek kitartani mellette. Azt sem rejtette egyúttal véka alá, hogy a közhangulat ellenére újabban sikerült a jó ügy érdekében a politikai döntéshozókat elbizonytalanítani, ezért különösen féltő, hogy az oxfordi nyelvtudós határozott állásfoglalása nyomós ellenérvet ad a „*graecophób*” politikusok kezébe, mivel szavait úgy értelmezhetik, mintha a görög általános műveltségközvetítő szerepe *már* megszűnt volna. Hunfalvy márpedig kifejezetten óvott attól, hogy Magyarország épp ebben az ügyben váljék Európa számára fáklyavivővé. Végül oda konkludált, hogy ha a Max Müller-i prognózis valóra is válnék, akkor valószínűleg a katolikus egyház és a neolatin népek inkább ragaszkodnának a latinhoz, az északi, a keleti és a protestáns országok és közösségek viszont „*bizonyosan jobban járnának, ha inkább a latinon túladnának, mint a görögön, mely különben a nyelvtudományi módszerre nézve is előnyösebb, mint amaz*”.

Amint azt az alábbi forrásközlés nyilvánvalóvá teszi, Max Müller Hunfalvy érvei ellenére sem változtatott a nézetén (melynek privátim megerősítése Hunfalvy révén mindenesetre nem nyert újabb sajtónyilvánosságot), aminek aztán vélhetően komoly szerepe lehetett abban, hogy utóbbi a maga részéről kellő szükségét érezze annak, hogy a hazai közvéleményt nagylélegzetű publikációsorozatával igyekezzen meggyőzni a középiskolai görögnyelv-tanítás további szükségességéről.³¹ Küzdelmében mindenesetre már ek-

³¹ HUNFALVY, 1873b. Mint arról az újrakiadásakor beszámolt (HUNFALVY, 1890c, 20), eredetileg a barátja, Kemény Zsigmond szerkesztette és – tehetjük hozzá – a kor legtekintélyesebb kormánypárti politikai napilapjában, a *Pesti Napló*ban kívánta közölni a cikksorozatot, ám az utóbbi betegsége miatt a kéziratot a szerkesztőségben elfektették, ezért végül (a szintén kormánypárti, ám függetlenebb szellemiségű) *Reform* hozta le.

kor is akadtak szövetségesek,³² ahogy a gimnáziumi görög tanítás hazai kálváriája sem ekkor kezdődött és nem is ekkor ért tetőpontjára. Hunfalvy ráadásul bizonyos értelemben nemcsak a kezdeteknek volt szemtanúja, de a végkifejletnél is jelen volt még. Ugyan a téma bővebb kifejtése szétfeszítené e közlemény kereteit, néhány gondolatban mégis érdemesnek látszik összefoglalni annak néhány aspektusát, hogy érthetőbbé váljék, miért érezhette úgy a már idősödő magyar nyelvész, hogy oxfordi kollégája a maga sommás, ám annál sarkosabb álláspontjával neki személyesen is az elevenjére tapintott. Kevéssé köztudott, ám lényegében Hunfalvy egész életét végigkísérte a görög nyelv és kultúra iránti legmélyebb tisztelet és elköteleződés. Ez nemcsak korai publikációitól követhető nyomon,³³ hanem az is bizonyítja, hogy 1841-ben támogatói az Akadémia levelező tagjának ajánlásukban a jelölt görög nyelvben való kiemelkedő jártasságát is hangsúlyozták,³⁴ sőt, ahogy az a Toldy Ferencsel folytatott reformkori levelezéséből rekonstruálható, Hunfalvy évekig ambicionálta, hogy az (akkor még egyetlen hazai) egyetem görögprofesszora lehessen.³⁵ Az 1850-es években aztán az általa alapított és szerkesztett első magyar nyelvtudományi periodika, a *Magyar Nyelvészet* (1855/56–1862) tárgykörébe a klasszika-filológiai kutatásokat is szervesen bevonta.³⁶ Írásai, valamint a témába vágó különféle megnyilvánulásai alapján összefoglalóan kijelenthető: Hunfalvy meggyőződéses *neohumanistaként* szilárdan meg volt győződve arról, hogy Magyarországon

³² Az *Ungarischer Lloyd* 1873. március 30-i számának melléklete például egy névtelen szerző tollából származó erősen polémikus hangvételű írást közölt *Max Müller als Pädagoge* címmel.

³³ Akadémiai székfoglalóját Thuküdidészről tartotta, a Kisfaludy Társaság tagjává választásában pedig, mint azt a társulat elnökének szavai tanúsítják, kifejezetten fő szempont volt Hunfalvy görögnyelv-tudása: „Tisztelt férfiú! Midőn e’ zsenge társulat szabad voksolt’ többsége által kebelébe meghívott, azon bizodalomból tette azt, melyet eddigi munkálatid ’s a’ hellen irodalomban levő kitünő jártasságod támasztott benne.” TOLDY, 1842. Hunfalvy aztán Arisztotelész- és Platón-fordításokkal viszonzotta a megelőlegezett bizalmat. Vö. HUNFALVY, 1842; ARISZTOTELÉSZ, 1842; HUNFALVY, 1848; HUNFALVY, 1850–51; HUNFALVY, 1851–52; PLATÓN 1854. Később, az 1850-es években pedig az „Ujabb nemzeti könyvtár” sorozat részeként megjelenő „Hellén és római remekírók könyvtára” görög kiadványait is szerkesztette. Vö. Hunfalvy Pál Tárkányi Bélának 1852. május 16. – lelőhelye: OSZK Kt.

³⁴ Hasonmás kiadásban lásd *Hunfalvy-album*, 1891: xxv.

³⁵ Vö. Hunfalvy Pál Schedel (Toldy) Ferencnek 1844. április 30. és 1846. március 4. levelei. Lelőhelyük: MTA KIK Kt.

³⁶ A bírálókat hatására a lap küldetését később a szélesebb nyilvánosság előtt is védelmezni kényszerült, ám ekkor sem módosított eredeti álláspontján. Vö. például „E tudományos folyóirat célját és feladatát az első évi folyamat füzeteti tanúsítják; jövődében is az marad célja és feladata, ugy mindazonáltal, hogy a latin és görög nyelvtudománynak több tért fog engedni. Annál fogva közöl a »Magyar Ny.« értekezéseket a latin és görög nyelvtudomány köréből azon kitűzött szándékkal, hogy ezen kör nyelvtudományát azon állásban mutassa be, melyre azt a külföldi szorgalom, leginkább az összehasonlító nyelvészet által felküzdötte. – Hogy a görög és latin nyelvtudományban ott ne maradjunk, hol hasznunkat nem vehetnek többé a gymnasiumokban és egybeült: igyekezzünk megismerkedni, legalább némileg, az indogermán nyelvészet roppant tudományával, melyben most a görög és latin tudás egész más környékzettel bír, mint a 16. 17. 18-dik században. A »Magyar Nyelvészet« tehát minden lehető meg fog tenni, hogy legalább *Bopp* munkáit megismertesse.” HUNFALVY, 1856. „A »Magyar Nyelvészetnek«, már nevével fogva, általános feladata, Magyarország összes nyelveinek tárgyalása; különösen pedig kettős feladata van: a remek, latin és görög, nyelvtudomány s a magyar nyelvtudomány. Az elsővel a gymnasiumnak, s a gymnasiumban neveltek érdekeit, melyek az európai tudomány közös érdekei, akarja előmozdítani; [...]” *Pesti Napló*, 1857. január 14. (8-dik évfolyam, 10–2098. sz.)

nemcsak a nemzeti kultúra autentikus belső forrásból történő kibontakoztatásához, de az évszázados nyugati kulturális sztenderdekhez való eredményes fölzárkózáshoz is egyaránt elengedhetetlenül szükséges az eszményinek tekintett ókori görög műveltség minél alaposabb elsajátítása.³⁷

A görög nyelv kötelező hazai gimnáziumi oktatása történetének rekonstruálása természetesen szintén önálló tanulmányt igényelne – amelynek itt a felvázolására sem vállalkozhatok –, Max Müller és Hunfalvy Pál (dokumentáltan) első levélváltásának szűkebb és tágabb kontextusa azonban legalább azon etapok érintését megkívánja, amelyekben ők maguk is valamiképpen érintetteké váltak. A fentebb ismertetettek fényében természetesen kevésbé meglepő, hogy Hunfalvy messzemenően sajátjának érezte a gimnáziumi görögnyelv-tanítás ügyét is, így amikor annak intézményes státusza vesztélybe került, magától értetődően emelt szót a védelmében. Tette ezt, dióhéjban összefoglalva, 1861-ben az evangélikusok egyetemes egyházi gyűlésén, amikor a neoabszolutizmus bukásával a Leo von Thun (1849–1860) birodalmi vallás- és közoktatásügyi miniszter nevével fémjelzett, Magyarországon is bevezetett középiskolai reform talaját vesztette, majd 1873-ban a sajtóban, 1883-ban szakértőként, és végül 1889–90-ben immár a főrendi ház tagjaként is. Kijelenthető, hogy Hunfalvy (és az ügy egyéb hazai támogatóinak) erőfeszítései évtizedekig eredményesnek bizonyultak. Az 1860-as években az evangélikus középiskolákban nem szűnt meg a kötelező görögnyelv-tanítás, Trefort Ágoston kultuszminiszter első próbálkozása 1873–74-ban nem vezetett az ügy pártolói szempontjából negatív fordulathoz,³⁸ sőt, az akkor már több évtizedes gyakorlatot – melynek során hol több, hol kevesebb évfolyamon és óraszámban, de kötelező tárgyként oktatták a görög nyelvet a hazai gimnáziumokban³⁹ – szintén az utóbbi nevével fémjelzett középiskolai törvény 1883-ban kodifikálta.⁴⁰ Hivatali utódja, Csáky Albin minisztersége (1888–1894) idején azonban végérvényesen beérett a kortársak értékelése szerint is közismerten mélyen gyökerező társadalmi ellenszenv gyümölcse: a „görög-pótló” tárgy (magyar nyelvű görög irodalmi szemelvények, illetve szabadkézi rajzgyakorlat) bevezetésével⁴¹ a törvényhozók pontot tettek a hazai gimnáziumok kötelező görögnyelv-oktatása történetének végére.

A mából visszatekintve különösnek tűnhet a görög mint kötelező gimnáziumi tárgyról évtizedeket átívelően folyó diszkurzív küzdelem hevessege, amelynek jellemző epizódjaként a már igen hosszú ideje várt középiskolai törvény képviselőházi vitáján

³⁷ A neohumanizmus bűvópatakszerű 19. századi magyarországi történetéhez vö. KORNIS 1927, 219–363.

³⁸ Friss kultuszminiszterként ugyan első középiskolai törvényjavaslatában fakultatívvá tette volna a gimnáziumi görögnyelv-oktatást, a képviselőház tanügyi bizottsága azonban ezt elvetette, a központi bizottság többsége ellenben az eredeti miniszteri javaslat mellé állt, miközben a tagok kisebbsége ragaszkodott ahhoz, hogy rendes gimnáziumi tantárgy maradjon – a kérdés aztán hosszú időre le is került a hivatalos napirendről. Vö. KI 1872–75 VII, 373, 386; KI 1872–75 XII, 5–7, 14; KI 1872–75 XVII, 3, 6, 20–22.

³⁹ KLAMARIK, 1893, 129, 131, 136, 155–156.

⁴⁰ Trefort végül törvényerőre emelkedett ekkori miniszteri javaslatában pedig már eleve rendes gimnáziumi tárgyként szerepelt a görög nyelv. Vö. KI 1881–84 I, 39, 61–62.

⁴¹ 1890. évi 30. tc. (*A középiskolákról és azok tanáraiknak képzéséről szóló 1883:XXX. törvény cikk módosítása tárgyában*).

épp a kötelező gimnáziumi görögoktatás kérdése váltotta ki a legmakacsabban elhúzó-dó polémiát, olyannyira, hogy annak eldöntését végül név szerinti szavazásra is kellett bocsátani.⁴² Ám talán még ennél is meglepőbb, hogy ennek az évtizedes vitafolyamnak kifejezetten szerves részévé vált az ominózus 1873-as Max Müller-i levélre való hivatkozás. A fentebb tárgyalt egykorú sajtóvisszhangot követően ugyanis nemcsak a tíz évvel későbbi, hanem még az 1890-es képviselőházi viták alkalmával is előkerült az oxfordi tudós neve és elhíresült levele.⁴³ A középiskolai törvényt tárgyaló országgyűlésen pedig még a közoktatási bizottsági különvélemény szövegében is nevesítették,⁴⁴ majd részben e különvélemény pártolóiak, illetve ellenzőinek a megszólalásaiban került elő újra pro és kontra érvként, illetve hivatkozási alapként Max Müller tíz évvel korábbi állásfoglalása, részben pedig egy korabeli újságcikk nyomán került fókuszba, mivelhogy a cikk szerzője, az akkor minisztériumi tanácsos Szász Károly szintén az 1873-as levelében megfogalmazottak kapcsán szállt vitába az oxfordi tudós nézeteivel.⁴⁵ Amíg ez utóbbi kritika szerzője főként azt bizonygatta, hogy Max Müller levelét lényegében félreértik a gimnáziumi görögnyelv-tanítás ellenzői, az aktuális miniszteri törvényjavaslatot támogató közoktatási bizottság előadója, Szathmáry György a képviselőházi felszólalásában az ezen érvekre támaszkodó képviselőtársait azzal kívánta jobb belátásra bírni, hogy „a mi a Müller Miksára való hivatkozást illeti, ő tekintély a szanszcritben, az összehasonlító nyelvészetben, de hogy a középoktatás terén tekintély volna, azt még eddig nem állította senki.”⁴⁶ Ráadásul ugyanő a vita későbbi szakaszában hosszabban idézett, a saját véleményét támogatandó, „a magyar tudományosság egyik büszkeségéért” aposztrofált Hunfalvy Pálnak egy közelebbről nem pontosított értekezleten a görögnyelv-tanítás érdekében elmondott (gyorsírással rögzített) beszédéből.⁴⁷ Az 1890-es képviselőházi vitában, az akkor a kötelező görögnyelv-tanítás megszüntetését szorgalmazó miniszteri törvényjavaslatot támogató közoktatásügyi bizottság előadója, Schwarcz Gyula viszont furcsamód épp annak ellenére idézte fel Max Müller 1873-as állásfoglalását, hogy azzal tulajdonképpen nem kívánta alátámasztani a többségi álláspontot.⁴⁸ Annál szenvedélyesebben bocsátkozott azzal azonban közel húsz évvel később is vitába az akkor már a főrendiház tagjaként felszólaló Hunfalvy Pál, aki a törvénytervezet elhúzó-dó tárgyalása során több ízben is a gimnáziumi görögnyelv-tanítás megtartása mellett szállt síkra. Az ominózus Max Müller-levél keletkezési körülményeinek felidézését pedig az alábbi-

⁴² KN 1881–84 XI, 311.

⁴³ KN 1887–92 XV, 285; KN 1887–92 XVIII, 154.

⁴⁴ „...a legnagyobb auctoritások, ezek között Müller Miksa indokolt ítélete dönt, mely szerint a görög nyelv egészen az egyetemre utasítandó.” KI 1881–1884. XIV (505. sz.) 47.

⁴⁵ Szász, 1883.

⁴⁶ KN 1881 X, 299.

⁴⁷ KN 1881 XI, 307–308.

⁴⁸ „Vannak, a kik Max Müllernek, a hírneves oxfordi tanárnak tanácsára hivatkoznak. Ő ugyanis azt írta, boldogult Trefort ministernek: hogy most már elérkezik az idő, amidőn megszűnik a görög nyelv az általános műveltség eszköze lenni, tehát mint szaktudomány relegálható az egyetemre. Ezt elmondani Angliában is kissé merész, de a continensre és Magyarországra nézve teljesen lehetetlenség: mert Angliában nincsenek oly középiskolák, mint nálunk.” KN 1887–92 XVIII, 154.

val egészítette ki: „Ha Max Müller őszinte akart volna lenni, azt kellett volna felelnie, hogy én csak a görög tudományom által lettem azzá, a mi vagyok. Mert senki sem lehet nyelvtudós, tehát nem lehet sanscritista az, a ki a görög nyelvben járatlan.”⁴⁹ A veterán magyar nyelvtudós személyeskedésbe hajló kifakadásának legfőbb kiváltó oka nyilvánvalóan az lehetett, hogy a közhangulat nyomása már jól érzékelhetően vetítette előre az egész életén keresztül szívén viselt ügy küszöbönálló bukását,⁵⁰ korántsem retorikai túlzásként választotta tehát mottóként a témába vágó megnyilatkozásait egybegyűjtő kötetéhez a „*pusztába (kiáltott) szó*” (φωνή ἐν ἐρήμῳ) allúzióját.⁵¹

Max Müller és Hunfalvy Pál levélváltásának későbbi darabjai időrendi és tematikai szempontból is szorosan kapcsolódnak egymáshoz, ami azért sem meglepő, mert e három misszilis szűk két hónap leforgása alatt született 1878 végén, és annak ellenére is jól érzékelhetően egyazon ügy köré szerveződik, hogy egyéb, lényeges témákat szintén érint (legalábbis az első és a harmadik). A levelek kontextusából egyértelműsíthető, hogy ezúttal az oxfordi tudós vette fel először a levelezés fonalát. Ahogy arról fentebb volt már szó, mivel legkésőbb 1874 óta személyesen is ismerték egymást, jobban érthető, hogy Max Müller miért tartotta célravezetőnek, hogy Hunfalvynak fejtsse ki (vagy hogy neki is kifejtse) az álláspontját egy olyan ügy kapcsán, amelynek kezdeményezője vélelmezhetően nem az utóbbi volt. Még e levelek tartalmának tárgyalása előtt érdemes szólni azok nyelvéről. Max Müller időrendben első 1878-as Hunfalvynak küldött levele ugyanis angolul íródott, míg a gyors egymásutánban születő válaszleveleit már németül vetette papírra. Mire utalhat ez? Valószínűnek látszik, hogy az első közülük azért angol nyelvű, mert – ahogy az az első mondatából egyértelműen kiderül – maga is részben válaszként született egy magyarországi megkeresésre, amelynek a nyelve talán szintén az angol lehetett. Miért vélelmezhetjük ezt? Nos nemcsak azért, mert az akkor már évtizedek óta Angliában élő tudós esetében a hazai levélíró célszerűbbnek/udvariasabbnak tarthatta, ha nem a születési, hanem a szakmai működése szerinti ország nyelvén szólítja meg, de azért is, mert a szóban forgó levelet – Max Müller állítása szerint – az „*Akadémia titkára*” írta, márpedig ez időben történetesen a Shakespeare-fordító Arany János viselte e tisztséget (*titoknok*, majd 1870-től *főtítkár* elnevezéssel). Hogy Max Müller miért nem érezhette problematikusnak, hogy Hunfalvyhoz angolul, és ne mindkettőjük anyanyelvén forduljon, arra pedig magyarázatul szolgálhat, hogy londoni találkozá-

⁴⁹ FN 1887–92 II, 142.

⁵⁰ Az ominózus főrendiházi felszólalása újrakiadásakor mindenesetre azt sem mulasztotta el megjegyezni, hogy annak elmondásakor nem emlékezett már pontosan a Max Müllernek írt eredeti válaszára, amely kevésbé volt konfrontatív, mint amilyenre azt az évtizedes vita heve utólag színezte. HUNFALVY, 1890d, 90. Ezenkívül egy másik, a kormányváltás miatt papíron maradt, ám utólag szintén nyomtatásba került országgyűlési beszédet is készített, sőt egy harmadikat is, amelyet viszont már a kötet megjelenése után mondott el a tárgyban legutolsó felszólalásaként a törvény főrendiházi vitáján. E két utóbbiban azonban nem esik már szó a Max Müllerral folytatott levélváltásokról. Vö. HUNFALVY, 1890e, illetve FN 1887–92 III, 98–101.

⁵¹ HUNFALVY, 1890a.

suk során személyesen is meggyőződhetett Hunfalvy angolnyelv-tudásáról.⁵² Abban persze nem lehetünk biztosak, hogy a feltételezett személyes szóbeli érintkezésük során nem fordították-e mindkettejük anyanyelvére, németre a szót, az alább közölt levélváltásuk mindenesetre arra utal, hogy Hunfalvy 1878 késő őszén vélhetően németül válaszolt neki, emiatt válthatott tehát németre a folytatásban az oxfordi tudós is.

Max Müller és Hunfalvy Pál 1878. végi levélváltásának alaptémája, hogy nem sokkal korábban jutott el hozzá a nemzetközi bestsellernek számító könyve magyar fordítása.⁵³ Hogy annak első kötetéről volt szó, az abból tudható biztosan, hogy ezt a kiadványt – ahogy arról szintén esett már szó – Hunfalvy önálló fejezetben összefoglalt kritikái megjegyzései zárták.⁵⁴ Az oxfordi tudós márpedig vette magának a fáradságot, és ha már az MTA titkárától kapott érzékeny kérdés megválaszolása – nevezetesen, hogy tud-e olvasni magyarul annyira, hogy tiszteletpéldányként megküldjék neki az MTA kiadványait –, kézenfekvő ürügyet szolgáltatott számára, hogy megkérje Hunfalvyt: a könyvéhez fűzött bírálatát fordíttassa valakivel németre vagy franciára, hogy a kritikai észrevételek érveit megismerhesse és egyúttal értékesíthesse munkája újabb, átdolgozott kiadásában. Ahogy az a magyar nyelvész-kollégájának válaszaire adott reakciójából egyértelműsíthető, a kért fordítás/összefoglaló aztán pár héten belül el is készült (sőt karácsony előtt talán már az asztalán is volt), az ellenben, hogy kinek a munkája volt és milyen célnyelven íródott, nem állapítható meg egyértelműen (a szűk határidő miatt a legvalószínűbbnek persze az tűnik, hogy maga Hunfalvy fordította le számára, vélhetően németre).

Max Müllernek az MTA részéről való megkeresése, valamint a Hunfalvyhoz intézett személyes kérése mindazonáltal egy jóval általánosabb kommunikációtörténeti dilemmát is felvetett: nevezetesen a kor rohamléptekben hatványozódó tudományos eredményei nemzetközi információkeringési hálózatba kapcsolódásának a *közvetítőnyelve* kérdését. A hosszú 19. század filológiai forradalma ugyanis többé-kevésbé egybeesett a modern nemzeti kultúrák intézményesülésének folyamataival, ami különösen Európa esetében járt együtt (kevés kivétellel) a nemzeti nyelveken megszólaló tudományosság kibontakozásával, illetve kiteljesedésével. Ezt az előzményeiben sok évszázados és összetett folyamatot tovább bonyolította, hogy a latin egyetemes nyugati közvetítőnyelv szerepe legkésőbb a század második felére végérvényesen jelentőségét veszítette, a helyébe pedig – ideiglenesen – a (nyugati) világnyelvek pluralitása lépett, leginkább a francia, az angol és a német, amelyek ezáltal óhatatlanul másodrendű helyzetbe szorították a „kisebb” (kevesebb beszélővel, illetve gyengébb politikai-gazdasági-tudomány-

⁵² A Londonban tartott előadásán (HUNFALVY, 1876) – amelyben a magyar nyelvész Müller elméletével kapcsolatos kritikáját sem rejtette véka alá –, a hallgatóság soraiban utóbbi esetleg maga is jelen lehetett.

⁵³ MÜLLER, 1875b. A magyar nyelvű tudományos ismeretterjesztés misszióját magára vállaló MTA 1872 elején alapított önálló Könyvkiadó Bizottságot a legfontosabbnak ítélt nemzetközi tudományos eredmények magyarra ültetése és kiadása céljából. A kiválasztott és lefordított műveket először Ráth Mór kiadója adta ki, majd az együttműködés nehézsége miatt 1875 elején az MTA saját könyvkiadó vállalatot alapított. Vö. VÖRÖS, 1975, 168–169. (Max Müller *Felolvasásainak* első része is még Ráth Mór, a második pedig már az MTA Könyvkiadó Hivatala gondozásában jelent meg.)

⁵⁴ HUNFALVY, 1875a.

termelési potenciállal rendelkező népek/államok fémjelezte) nyelveket. Hunfalvy tudományoseredmény-kommunikációs praxisa esetében Max Müller azonban kifejezetten nyitott kapukat döntetett, amellyel – ahogy leveleiből kitűnik – ráadásul maga is tökéletesen tisztában volt. Magyar vonatkozásban épp Hunfalvy Pál volt ugyanis az, aki a problémát a maga összetettségében viszonylag korán és világosan felismerve egy évvel korábban – ahogy arra a levelekben több utalás is olvasható – kifejezetten azzal a céllal alapított önálló folyóiratot, hogy a magyar tudományosság legfrissebb (valamint maradandónak bizonyuló korábbi) eredményeit a nemzetközi közönséggel minél gyorsabban és szélesebb körűen megismertethesse. Az általa szerkesztett, egységesen német nyelvű szaklap tudománydiplómáciai irányultsága nyilvánvaló volt, ráadásul a lap programnyilatkozatában Hunfalvy már a Müller által az alábbi leveleiben felvetett szempontokra is reflektált. Ekkor ugyan még nem az oxfordi professzorra, hanem egy másik, a korban hozzá mérhető ismertségű és befolyású orientalista és vallástörténész, a francia Ernest Renan (1823–1892) álláspontjára hivatkozott. Az előbbi ugyanis Hunfalvy elmondása szerint évekkorábban azon sajnálkozva, hogy – az MTA külső tagjaként megkapott – magyar tudományos munkákat nem érti, azt javasolta, hogy a magyarhoz hasonló nemzetek inkább valamely világnyelven műveljenek tudományt, a saját anyanyelvüket pedig a folklór ápolásán túl a szépirodalmi alkotásokra korlátozzák.⁵⁵ Renan egyszerre felsőbbrendűséget árasztó és (implicite nagyon is) tudásvágyó attitűdjét Hunfalvy két 1876. őszi budapesti nemzetközi tudományos tanácskozás – a statisztikusok 9., illetve az antropológusok és régészek 8. nemzetközi kongresszusa – aktív szervezőjeként és előadójaként⁵⁶ a külföldi résztvevők révén sokszorososan megtapasztalva jutott végül arra az elhatározásra, hogy az „addig elhanyagolt kötelesség” és a „saját, jól felfogott érdek” érveire hivatkozva útnak indítsa a *Literarische Berichte aus Ungarn* (1877–1881) című évnegyedes folyóiratát.⁵⁷ Mindennek ismeretében válik érthetőbbé az oxfordi tudós leplezetlen öröme afölött, hogy Hunfalvy – Max Müller értékelése fényében – lényegében nemzetközi vonatkozásban is úttörőnek számító vállalkozásának köszönhetően a magyar nyelvű tudományosság eredményei immár közvetlenül hozzáférhetővé váltak (legalábbis az akkor egyértelműen világnyelvnek számító német nyelven olvasni tudó művelt közönség számára). Nem is mulasztotta el kihangsúlyozni, hogy maga is szorgalmas olvasója a *Literarische Berichte aus Ungarn*-nak miközben magyar levelezőpartnerét arra kapacitálta, hogy bírálatának kért fordítását a levelekben cím szerint említett lapjában is leközölje. Idekapcsolódik, hogy talán épp a legutolsó (1878. december 23-i) levél születése előtti lapszámban olvasható Hunfalvy-tanulmányra⁵⁸ utal Max Müller azon megjegyzése is, amellyel az első román nyelvemlék és

⁵⁵ HUNFALVY, 1877b, 9–10.

⁵⁶ HUNFALVY, 1877a; vö. *Vásármapi Ujság*, 1876. szeptember 3. (36. sz.) 570–571.

⁵⁷ Hogy Hunfalvy a magyar nyelvű tudományosság nemzetközi láthatóságát a későbbiekben is mennyire személyes szívügyének érezte, arra további bizonyíték, hogy a *Literarische Berichte* folytatását, az évente tíz alkalommal megjelenő és a társadalmi kérdések irányába is nyitó *Ungarische Revue*-t (1881–1895) aztán egészen a haláláig szerkesztette.

⁵⁸ Vö. HUNFALVY, 1878a, 383–385.

a kereszténység előtti román nyelv kérdését hozza szóba levelezőpartnerének, aki épp akkoriban kezdett mindinkább belebonyolódni a román etnogenezis kutatásának útvesztőibe.⁵⁹

Terjedelmi okokból szintén csak érinteni tudom végezetül azt a problematikát, amely a hazai Max Müller-recepció – máig eleven – momentumaként kétségkívül a legnagyobb hatáspotenciált hordozza. Az oxfordi tudós 1878. október 27-i Hunfalvyhoz küldött levelét ugyanis annak töredelmes bevallásával kezdte, hogy annak ellenére sem tud sajnos olvasásszinten sem magyarul, hogy kifejezetten sokat foglalkozott azon nyelvcsaláddal, amelynek épp a magyar az egyik legjobban ismert és legtöbbet tanulmányozott tagja. Az ezen nyelvcsalád által felvetett nyelvtörténeti kérdésekre a levél végén pedig mintegy nevesítetten is visszatért, amennyiben – apologetikus hangnemre váltva – úgy fogalmazott, hogy az úgynevezett *turáni elméletét* maga is inkább termékenyítő hatású hipotézisnek, mintsem kiforrott tudományos végeredménynek tartja. Levele szóhasználatát az sugallja továbbá, hogy Max Müller elsősorban az általa alkalmazott terminológia és a szóban forgó nyelvcsaládba sorolt nyelvek osztályozása kapcsán számított Hunfalvy részéről kritikai észrevételekre. A kérdéskör kimerítő tárgyalása természetesen önálló tanulmányt igényelne, az alábbiakban ezért annak csak néhány vonatkozására térhetek ki. Ahogy arról fentebb volt már szó, Hunfalvy lényegében már akkor felfigyelt Max Müller írásaira, amikor német-brit nyelvész-kollégája még csak a küszöbén állt a világhírnévként. Hunfalvy korai érdeklődése annyiban mégsem tekinthető rendkívülinek, hogy az 1850-es évek közepén megjelenő Max Müller-írások részben épp azokra a kérdésekre kerestek meggyőzőnek szánt választ, amelyek az idő tájt Hunfalvy tudományos érdeklődésének is a homlokterében álltak: nevezetesen szorosan kapcsolódtak a magyar nyelv *rokon(itható)ságának* elméletéhez. Hunfalvyval szöges ellentétben Max Müller azonban nem állt meg annak latolgatásánál, hogy az altaji (mai terminológiával: uráli és altaji) nyelvek milyen *genetikus* viszonyban állnak egymással és alapnyelv(eik)kel, hanem *nyelvtipológiai* alapon egy ennél is szélesebb, *turáninak* elkeresztelt nyelvészeti makrocsoportot posztulált, amelynek csak északi ágát alkották szerinte az urál-altaji nyelvek, míg a déli ágba olyan ázsiai nyelvcsoportokat sorolt, mint a tibeti, dravida, thai és maláj. Müller ráadásul a maga korában általánosan elfogadott négy fő eurázsiai nyelvcsaládot – a kínait, turánit, sémit és áriját (indoeurópai)⁶⁰ – azok nyelv-

⁵⁹ A kérdés előtörténetéről lásd LAJTAI, 2023.

⁶⁰ A téma szintén jóval bővebb kifejtést igényelne, annyi mindazonáltal feltétlenül megjegyzendő, hogy egyfelől Max Müller lelkesedése az általa – az indoíráni önelnevezés kiterjesztésével – következetesen *árjaként* nevezett indoeurópai ősnyelvért és -vallásért kétségtelenül megtermékenyítő hatással bírt a 19. század utolsó harmadának Németországában mind népszerűbbé váló *biológiai* rasszalapú ideológiákra. Másfelől – felfigyelve a jelenség elharapódzásának kártékonyására – egy idő után ő maga is szűkességét érezte hangsúlyozni a nyelvi-kulturális és (biológiai értelemben vett) etnikai jelenségek közötti alapvető különbséget. Lásd például: „*Hamar feledjük, ha árja és szém családokról beszélünk, hogy ezen osztályozás csak is nyelvtényeken alapszik. Vannak árja és szém nyelvek, de éppen nem tudományoszerű [...] ha árja faj, árja vér, vagy árja koponyákról beszélünk [...] számos félreértés és ellentét csupán azon tényből származik, hogy a nyelvből a vérre, s a vérből a nyelvre vontak következtetéseket.*” MÜLLER, 1878, 26–27. Vö. VOIGT, 1967, 5–8; CHAUDHURI, 1974, 313–316; ARVIDSSON, 2006, 61; ROY, 2016.

tipológiai (*izoláló, agglutináló és flektáló*) jellemzői kisarkításával egyfajta sajátos társadalmi és politikai szerveződésalapú *evolúciós hierarchiába* is rendezte. Ennek dióhéjban az volt a lényege, hogy a feltételezett közös ősnyelvből egymást követően kiváló nyelvcsaládok különböző fejlettségi szintekre jutva értek el egyre magasabb szintű grammatikai komplexitást (csúcán a flektáló nyelvekkel). Ennek megfelelően szerinte a kínai (izoláló) a *patriarchális* életforma, a turáni (agglutináló) nyelvek a *nomadizálás*, a sémi és az árja (flektáló) nyelvek pedig már az *állammá szerveződés* korszakában alakultak ki, majd váltak szét önálló nyelvekre. A Max Müller-i elmélet fényében a turáni nyelvek tehát nemcsak ősbibek a sémi és árja nyelvcsaládokba tartozóknál, de beszélőközösségeik azokénál primitívebb életforma hordozóinak is tekinthetők. Evolucionista beállítódása miatt ugyanakkor azt is feltételezte, hogy a turáni nyelveket előbb-utóbb mindennütt visszaszorítják (mindenekelőtt az árja) vetélytársaik, illetve közülük némelyek (különösen az időközben szilárd politikai szerveződésre szert tevők, mint a magyar) maguk is tovább fejlődnek (tehát ragozó típusból fokozatosan hajlító nyelvvé válnak). Elméletének további furcsasága volt – ahogy arra az említett levelében is utalt –, hogy a turáni nyelvek egyik fő differentia specificáját épp abban látta, hogy – a sémi és árja nyelvcsaládhoz tartozó nyelvekkel ellentétben – esetükben kimutathatatlan az alakítani, de különösen a leszármazási rokonság, más szóval szerinte lényegében mindazon eurázsiai nyelv okkal turáninak tartható, amely nem sorolható vagy a sémi vagy az árja nyelvcsaládba. Azt is állította továbbá, hogy – magaskultúra híján – a turáni nyelvek olyannyira változékonyak és gyökértelenek, hogy beszélőiknek – szemben az államalkotókéval – mintegy ösztönösen birtokában kell lenniük anyanyelvük tüzetes grammatikai ismeretének. Hunfalvy az oxfordi tudós érdeklődését felkeltő észrevételeiben⁶¹ nem először és nem is utoljára kritizálta számos empirikus és logikai érvel a fentebb összefoglalt Max Müller-i tézisek tarthatatlanságát.⁶² Közülük itt elég csak az elméleti ellenvetéseiből említeni néhányat. Hunfalvy tagadta például, hogy az adott nyelvek morfológiája és beszélőközösségeik életmódja, valamint társadalmi-politikai szervezetsége között összefüggés volna, következésképp hogy az életmódváltás nyelvtípusváltozást eredményezhetne; hangsúlyozta továbbá, hogy az egyes nyelvek morfológiai és genealógiai osztályozása nem feltétlenül esik egybe; valamint hogy a történeti összehasonlító módszer *univerzális* érvényű, az úgynevezett turáni nyelvek közötti kapcsolatok kutatása tehát semmiben sem különbözhet az indoeurópai vagy sémi nyelvek esetében alkalmazott módszertantól. Vitájuk specifikusan nyelvészeti vonatkozásain túl jól érzékelhető az is, hogy Hunfalvyt kifejezetten nyugtalanította a kérdés (nem is annyira implicit) *ideológiai dimenziója*, nevezetesen a nyelvtípus és a kulturális-társadalmi-politikai fejlettség közötti közvetlen összefüggések tételezésének politikailag könnyűszerrel instrumentalizálható konzekvenciái, leegyszerűsítve: a „turáni” nyelvű népek,

⁶¹ HUNFALVY, 1875a.

⁶² Vö. például HUNFALVY, 1855, 132–135; HUNFALVY, 1863a, 79–95; HUNFALVY, 1863b, 390–460; HUNFALVY, 1876, 88–93; HUNFALVY, 1878b, 20–40; HUNFALVY, 1879, 92–97.

köztük a magyar „primitívségének”/„alacsonyabb rendűségének” tudományos igazolhatósága.⁶³

Ugyan Hunfalvy Max Müllerhez írott válaszlevelének tartalmát nem ismerjük, abban biztosak lehetünk, hogy a levél (esetleg további kiegészítése) kétségkívül célt ért: olyannyira, hogy Max Müller bestsellerének átdolgozott kiadásában több helyütt is hivatkozik a magyar nyelvtudós megállapításaira. Ráadásul nemcsak egy-egy empirikus példát vett át tőle Müller, hanem műve ekkori kiadásában közzétette a főbb nyelvcsaládok általános morfológiai, valamint az uráli nyelvek specifikus Hunfalvy szerinti osztályozását is.⁶⁴

Jóllehet az alább közölt levelek tükrében úgy vélhetnénk, hogy a két tudós közötti személyes kapcsolattartás az 1870-es évekre korlátozódott, annak intervallumát azonban jelentősen kiszélesíti egy Max Müllertől származó, Hunfalvy Pál kézirati hagyatékában szintén megőrzött dedikált fényképes üdvözlőkártya. A szóban forgó (öt profilból ábrázoló) portréfotót az oxfordi tudós ugyanis szerencsénkre nem pusztán aláírta, hanem precízen datálta is, így a kézírásával megadott helyszín és időpont alapján viszonylag könnyen beazonosítható kettejük újabb, bizonyosra vehető későbbi találkozása. Ezen fényképes üdvözlőkártya ráadásul abban is különleges, hogy az ajándékozó aláírásán és a keltezésen kívül egy dévanágari írásos rövid szanszkrit szöveget is tartalmaz, amely latin betűs átírásban az alábbiképp olvasandó: *mokṣa mūlara bhakṭa*. E szintagma jelentése nagyjából úgy adható vissza, hogy „az üdvözülés forrását nyújtó tudós bráhmaṇa”, ami voltaképp egy szellemes szójáték, amellyel a kortárs indiai tudósok szanszkritisították tiszteletteljes formában Max Müller (meglehetősen prózai jelentésű) kereszt- és családnévét.⁶⁵ A pusztán véletlennél alighanem többnek tekinthető, hogy az oxfordi tudós szanszkritul is aláírta a Stockholmban 1889. szeptember 5-ére keltezett üdvözlőkártyáját, aki ugyanis az ugyanekkor és -itt zajló 8. Nemzetközi Orientalista Kongresszuson történetesen épp a *Rigvéda* újabb kiadásáról tartott előadást.⁶⁶ A kongresszuson elhangzottak írásos változatát közzé tevő hivatalos kiadvány végiglapozásával pedig arra is fény derül, hogy ugyanekkor (ezúttal ráadásul szintén az *árja szekció* résztvevőjeként)

⁶³ Amivel persze a magyarsággal nem rokonszenvezők előszeretettel éltek is a korban, mint például a Hunfalvy által többször idézett Paul de Lagarde (1827–1891), Max Müller egykori berlini diáktársa, későbbi neves orientalista és elkötelezett német nacionalista. Vö. HUNFALVY, 1877a, 588–589; HUNFALVY, 1878b, 20–22; HUNFALVY, 1879, 90, 98–100.

⁶⁴ Vö. MÜLLER, 1891, 392, 393, 395, 431.

⁶⁵ Ezúton szeretném megköszönni Németh Orsolyának a szóban forgó szanszkrit kézírás kiolvasását és jelentésének értelmezését. Vö. még: MÜLLER, 1902, I., 225; TROMPF, 1978, 4.

⁶⁶ MÜLLER, 1893.

Hunfalvy Pál is előadást tartott a svéd fővárosban,⁶⁷ mégpedig – a saját szakterületéhez képest eléggé rendhagyóan – a magyarországi cigányok nyelvéről⁶⁸ értekezve.⁶⁹

E forrásközlemény bevezetőjének természetesen nem lehetett feladata, hogy részletesen elemezze a két nemzetközileg széles körben elismert nyelvtudós kifejezetten összetett kapcsolatát. Azt azonban talán sikerült érzékeltetnie, hogy Hunfalvy érdeklődése az oxfordi tudós elsősorban nyelvészeti munkássága iránt nemcsak kifejezetten korán ébredt fel és maradt tartós, hanem azt is, hogy utóbbi annak ellenére is nagyra értékelte magyar pályatársa megannyi kritikai észrevételét, hogy számos alapkérdésben képviseltek egymástól szögesen eltérő álláspontot. Ahogy arra is igyekezett rámutatni, hogy anyanyelvük azonossága, tudományos teljesítményük elismertsége és széles látókörű interdiszciplináris beállítódásuk hasonlóságai ellenére mennyire másképp látták a nyelvek – és végsősoron az általuk hordozott nemzeti kultúrák – egymáshoz képesti viszonyát, valamint azok jelen és jövőbeli relevanciáját.

*

Az alábbi forráspublikáció szövegközlése betűhív, a helyesírási és szövegformálási sajátosságok kivétel nélkül a szerzőtől származnak. Mind a négy autográf misszilis jelenlegi őrzési helye a lőcsei székhelyű szepességi levéltár (*Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči*).

⁶⁷ A nagyszabású másfélhetes rendezvényről, amelynek megosztva a svéd és norvég főváros adott otthont, a (németül olvasó) hazai közönséget a legrészletesebben a kongresszuson szintén előadó Goldziher Ignác tudósította ötrészes tárcájában. Vö. GOLDZIHÉR, 1889. Utóbbit ez alkalommal a svéd király ráadásul aranyéremmel és az I. osztályú Vasa-érdemrenddel is megjutalmazta, illetve kitüntette, a hazai küldöttség kapcsán ő mégis inkább az annak „doyen”-jaként emlegetett Hunfalvyt övező rokonszenvet találta fontosnak kiemelni.

⁶⁸ Hunfalvy előadásának apropóját elsősorban az MTA kiadásában az előző évben megjelenő, Habsburg József főherceg által írott cigány nyelvtan adta. Vö. JÓZSEF FŐHERCEG, 1888.

⁶⁹ HUNFALVY, 1893. E már posztumusz megjelenő közlemény a Hunfalvy-kutatók figyelmét ez idáig mindenestre teljes mértékben elkerülte.

Források

1.

Friedrich Max Müller Hunfalvy Pálnak

Oxford, 1873. április 7.

ŠAP SAL

5 April. 73.

Hochgeehrter Herr,

Es war mir ganz unerwartet aus Ihrem geehrten Schreiben vom 28 März⁷⁰ zu erfahren, daß ein Brief, welchen ich als Antwort an den Ungarischen Cultus und Unterrichts Minister gerichtet hatte, der Öffentlichkeit übergeben worden ist. Hätte ich dieß ahnen können, so hätte ich natürlich meine Ansichten über das, was zur Hebung der philologischen Studien geschehn kann, weit sorgfältiger und eingehender begründet als ich mich erinnern es in jenem Briefe, von dem ich nicht einmal eine Copie habe, gethan zu haben. Meine Ansichten würden aber nichtsdestoweniger dieselben geblieben sein, und in gewissen Kreisen, derselben Widerspruch erfahren haben, wie dieß jetzt geschehn zu sein scheint. Ich selbst persönlich möchte das Griechische so lang als möglich als ein Element in der allgemeinen Bildung der Jugend erhalten sehn, ich fürchte aber es ist dieß ein geistiger Luxus, der das Jahrhundert in dem wir leben, nicht lang mehr bestreiten kann. Leider ist der Unterricht des Griechischen auf vielen Schulen in so enger, handwerkmäßiger und fruchtloser Weise getrieben worden, daß die Freunde des griechischen Alterthums sich nicht wundern dürfen, wenn man die im Allgemeinen erreichten Resultate dem Aufwande an Zeit und Kraft durchaus nicht entsprechend findet. Wären die Schulen nur dazu da um Schullehrer zu bilden, so wäre allerdings das Griechische auf der Schule unerlässlich. So wie wir aber jetzt Sanskrit, Hebräisch oder Arabisch erst auf der Universität anfangen, und doch in der Kenntniß dieser Sprachen unsere classischen Collegen nicht nachstehn, so wird es gewiß auch mit dem Griechischen werden. Ja ich hoffe man wird das Griechische und seinen Geist höher schätzen lernen, wenn der Jugend den Geschmack an dieser herrlichen Sprache und Literatur nicht schon auf der Schule verdorben wird. Ich gehöre zu denen die in England, so lang es möglich, für Beibehaltung des Griechischen im Jugendunterricht gestritten haben. Aber die Welt bleibt nicht immer wie sie gewesen ist: ob sie beßer wird, weiß ich nicht; aber sie wird anders. Der Kampf ums Leben wird heißer und heißer, und für diesen Kampf muß die Jugend auf den Schulen ausgerüstet werden. Kein Mensch kann jetzt seinen Platz in der Gesellschaft behaupten, der nicht Deutsch, Französisch und Englisch spricht, der nicht vertraut ist mit den Resultaten der Naturwissenschaften, ja ich möchte fast hinzufügen, mit den

---

⁷⁰ HUNFALVY, 1873a.

Principien der Nationalökonomie und Sociology. Die neuen Bedürfnisse werden sich neue Schulen schaffen, mögen Professoren, Akademiker, und Cultusminister thun was sie wollen. Es scheint mir beßer den Strom der neuen Zeit zu leiten, als ihn mit Macht in sein alles Bett zurückzudrängen.

Ich bin im Augenblick sehr beschäftigt da ich Vorlesungen an der Royal Institution in London zu halten habe, sonst hätte ich mich gern noch ausführlicher mit Ihnen über diesen Gegenstand unterhalten. Es würde mir von großem Interesse sein eine Zeitung zu besitzen, in der mein Brief abgedruckt oder besprochen ist. Ich bedaure nur, daß ich nicht vorher gewußt, daß derselbe in so weiten Kreisen gelesen werden sollte.

Ich verbleibe mit vorzüglicher Hochachtung
Ihr ergebenster

Max Müller

2.

Friedrich Max Müller Hunfalvy Pálnak

Oxford, 1878. október 27.

ŠAP SAL

7, Norham Gardens,
Oxford.

27 Oct. 78

Sir,

I have received a paper from the Secretary of your Academy asking me whether I was able to read Hungarian, and whether I wished the publications of your Academy which are written in Hungarian, to be sent to me.

I am ashamed to confess that I cannot read Hungarian. Though the grammatical structure of your language and its more or less close relation to other languages has occupied my attention in former years, I am unable to profit by any of the valuable publications of Hungarian scholars which incite my curiosity by their titles and by their authors' names. How I wish you would give an example to the whole civilised world in shaking off the prejudice that patriotism is impossible without a national language! Let each nation keep by all means its mother tongue for the heart and the hearth, but when we want to speak to the whole world, let us employ a world-language. Language which was meant to unite man to man, has been allowed to become a barrier between man and man. Surely this ought not be. If you were to set an example in your literary and scientific works & particularly in the publications of your Academy, surely other nations would follow! Are we all to learn Roumanian, because there are some valuable books now being published at Bucharest? There will soon be Serbian and Bulgarian Academies, and where is it all to end? Is it not enough that scientific men must now be able to read English,

French, German, Italian, and Spanish! Must we waste our short time on earth in learning Lapp and Finnish!

And now I have another request. I received some time ago a Hungarian translation of my Lectures on the Science of Language. I was much pleased by it, but alas! I could not profit by the notes and corrections which you had been kind enough to add.⁷¹ I am now engaged in preparing a new edition of my Lectures, (the tenth,) and I should much like to incorporate your corrections and additions. Could you find some scholar at Buda Pest who would kindly undertake to translate these additions either into German or French. Perhaps you might be able to publish that translation in the *Literarische Berichte aus Ungarn* which I always read with the greatest interest and advantage. I am well aware of my weakness when I have to treat of Hungarian and its cognate dialects, and you need not mind finding fault with me. I do my best, but I am always willing to learn from those who know better. My Turanian theory was a first attempt, meant to provoke contradiction, if only by means of contradiction we could arrive at more light. If there is a better terminology, and a more exhaustive classification of those languages, of which all that we can predicate is negative rather than positive, no one will be more pleased than myself. I said Turanian where Prichard⁷² said *Allopylian*, thus showing by the very name that the principal characteristic in which those languages agree is their decided difference from the Aryan and the Semitic development of human speech.

I hope you will excuse the liberty I have taken in addressing you on this subject. I will only add that I shall be extremely grateful to you if you will point out to me any books of yourself or others' on Hungarian or North Turanian philology which I ought to read in preparing the new edition of my lectures – always supposing that I can read them.

I have the honour to be, Sir,

Yours with sincere respect

F. Max Müller

---

⁷¹ HUNFALVY, 1875a.

⁷² James Cowles Prichard (1786–1848) angol-walesi családból származó orvos és etnológus. Max Müller az alábbi munkájára utal: PRICHARD, 1841, 8–19. Prichard itt az *Allopylian* mellett néhány helyen szintén él már a *Turanian* műszóval is, azonban azt jellemzően a *Mongolian* szinonimájaként használja és inkább embertani, mintsem nyelvészeti kategóriát ért alatta. Vö. PRICHARD, 1841, xx, 16, 200, 301, 308, 341, 425. Hunfalvy mindazonáltal úgy vélte, hogy Müller – esetleg közös mesterük, Friedrich Rückert (1788–1866) közvetítésével, ahogy azt Paul de Lagarde hangoztatta – alapvetően a dán nyelvész Rasmus Rask (1787–1832) elméletét adaptálta (utóbbi a szóban forgó nyelvi makrocsoport megnevezésére viszont még a hagyományos *szkíta* gyűjtőnevet használta). Vö. HUNFALVY, 1878b, 20–23, 25–29; HUNFALVY, 1879, 90–92.

3.

Friedrich Max Müller Hunfalvy Pálnak

Oxford, 1878. november 6.

ŠAP SAL

7, Norham Gardens,
Oxford.

6 Nov. 78

Verehrter Herr und College,

Empfangen Sie meinen besten Dank für Ihre freundlichen Zeilen. December ist ganz Zeit genug für die Mittheilungen, die Sie mir versprechen, und die mir gewiss sehr nützlich sein werden. Obgleich ich alt werde, habe ich noch nicht aufgehört zu lernen.

Was die Sprache betrifft, so sage ich trotz alle dem und trotz alle dem, könnte Ungarn der Welt ein grosses Beispiel geben. Noch niemand hat etwas Grosses vollbracht, wofür er nicht zuerst ausgelacht werden ist. Man zerstöre nur den Wahn, dass eine Nationalität ohne nationale Sprache unmöglich ist, und die Nationen werden ihre Sprachen abstreifen wie der Schmetterling die Puppe.

Die Literarischen Berichte besitze ich vollständig. Dass Sie für diese die Deutsche Sprache durchgesetzt haben, ist jedenfalls ein gutes Omen.

Mit aufrichtiges Hochachtung

Ihr ergebener

F. Max Müller

4.

Friedrich Max Müller Hunfalvy Pálnak

Oxford, 1878. december 23.

ŠAP SAL

7, Norham Gardens,
Oxford.

23 Dec. 78

Hochgeehrter Herr,

Empfangen Sie meinen besten Dank für Ihre grosse Freundlichkeit. Ihre Bemerkungen werden mir bei einer neuen Auflage des Lectures sehr nützlich sein. Vielleicht erlauben Sie mir dann mir noch über einige Punkten Ihnen Rath zu erholen.

601

Die Rumänische Jagd wird gute Beute und gute Bälge liefern. Für mich ist das interessanteste Problem immer gewesen, zu welcher Zeit sich zuerst Rumänische liter[arische] Documente finden, und ob es je eine vorchristliche Rumänische Sprache gegeben.

Ihr dankbar ergebener

F. Max Müller

Rövidítések és irodalomjegyzék

- FN Főrendiházi napló
KI Képviseelőházi irományok
KN Képviseelőházi napló
- *
- MTA KIK Kt Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának és Információs Központjának Kézirattára
- OSZK Kt. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
- ŠAP SAL Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Archív Pavla Hunfalvyho (1832–1891)
- *
- ARISZTOTELESZ
1842 ARISZTOTELESZ: *A' költészet* (görögből fordította jegyzetekkel HUNFALVI Pál), In: *Kisfaludy-Társaság Évtapjai*, 3. (1841–1842) 148–212.
- ARVIDSSON
2006 Stefan ARVIDSSON: *Aryan Idols: Indo-European Mythology as Ideology and Science*, transl. by Sonia WICHMANN, Chicago UP, Chicago–London, 2006.
- BALLANTYNE
2002 Tony BALLANTYNE: *Orientalism and Race: Aryanism in the British Empire*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2002.
- BERNER
2021 Ulrich BERNER: *Max Müller, Charles Darwin and the science of religion*, In: *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, Vol. 77 (2021) No. 2.

- CHAUDHURI
1974 Nirad C. CHAUDHURI: *Scholar Extraordinary: The Life of Professor the Rt. Hon. Friedrich Max Müller*, P. C., London, Chatto & Windus, 1974.
- DAVIS–NICHOLLS
2016 John R. DAVIS – Angus NICHOLLS: *Friedrich Max Müller: The Career and Intellectual Trajectory of a German Philologist in Victorian Britain*, In: *Publications of the English Goethe Society*, 85, (2016) No. 2–3. 67–97.
- FIÓK
1894 FIÓK Károly: *Müller Miksa és a Rigvéda*, In: *Budapesti Szemle*, 79. k., 212. (1894) 161–189.
- GOLDZIERER
1889 Ign[az] GOLDZIERER: *Vom Stockholmer Orientalisten-Kongress I–V*, In: *Pester Lloyd*, 36. (1889) 204. sz. (Abendblatt), 249. sz. (Beilage), 250. sz. (Beilage), 254. sz. (Beilage), 255. sz.
- GOLDZIERER
1892 GOLDZIERER Ignác: *Az összehasonlító vallástudomány ethnographiai kapcsolatai*, In: *Ethnographia*, 3. (1892) 335–351.
- GOLDZIERER
1900 GOLDZIERER Ignác: *Müller Miksa (1823–1900.)*, In: *Nyelvtudományi Közlemények*, 30. (1900) 458–468.
- HÚNFALVI
1842 HÚNFALVI Pál: *Thukydides*, In: *Athenaeum*, (1842) I. félév 38–41. sz. 593–598, 609–618, 625–632, 644–648.
- HUNFALVY
1848 HUNFALVY Pál: *Aristoteles' elmélete a' jogról*, In: *Társalkodó*, 17. évf. 6. sz. (1848. február 11.) 44–47.
- HUNFALVY
1850–51 HUNFALVY Pál: *Plátóni köztársaság*, In: *Új Magyar Muzeum*, 1. (1850–51) 4., 5. sz. 177–194, 268–284.
- HUNFALVY
1851–52 HUNFALVY Pál: *Plátóni vendégség*, In: *Új Magyar Muzeum*, 2. (1851–52) 6. sz. 323–352.
- HUNFALVY
1855 HUNFALVY Pál: *A' török, magyar és finn szók' egybehasonlítása (II)*, In: *Magyar Academiai Értesítő*, 15. (1855) 99–152.
- HUNFALVY
1856 HUNFALVY Pál: *Nyilatkozat a „Magyar Nyelvészet” ügyében*, In: *Magyar Sajtó. Politika, nemzetgazdászat, irodalom és művészet közlönye*, 2. évf., 214. sz. (1856. szeptember 16.)

- HUNFALVY
1861 HUNFALVY Pál: *Az ágostai hitvallású egyetemes egyházi gyűlésben 1861. aug. 29-én Hunfalvy Pál által mondott beszéd a görög tanítás ügyében*, In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 4. évf., 36. sz. (1861. szeptember 8.) 1149–1155.
- HUNFALVY
1863a HUNFALVY Pál: *A nyelvtudományról. Olvastaték az akadémia nyelv- és széptudományi osztályülésében 1863. mart. 2.*, In: *Nyelvtudományi Közlemények*, 2. (1863) 69–95.
- HUNFALVY
1863b HUNFALVY Pál: *Outlines of the philosophy of Universal History, applied to Language and Religion By Christ. Charles Josias Bunsen. In two Volumes. Vol. I. London: Longman, Brown, Green and Longmans. 1854. Azaz: az egyetemes történelem bölcséletének körvonalai, alkalmazva a nyelvre és vallásra*, In: *Nyelvtudományi Közlemények*, 2. (1863) 381–460.
- HUNFALVY
1872 HUNFALVY Pál: *Jelentés a történelem előtti régiségek vizsgáloinak Bolognában 1871. október 18-káig tartott nemzetközi gyűléséről*, In: *Archaeologiai Értesítő*, 6. (1872) 2., 3., 4., 5. sz. 29–34, 61–66, 93–98, 117–122.
- HUNFALVY
1873a Paul HUNFALVY: *Offenes Schreiben an Dr. Max Müller in Oxford*, In: *Ungarischer Lloyd*, Morgenblatt (Nr. 73.) 29. März 1873.
- HUNFALVY
1873b HUNFALVY Pál: *A gymnasium és a görög nyelv*, In: *Reform*, 5. (1873) 99., 100., 101., 102., 104., 105., 106. sz.
- HUNFALVY
1875a HUNFALVY Pál: *Észrevételek Müller Miksa nyelvtudományi felolvasásaira, különösen a nyolczadikra*, In: MÜLLER Miksa: *Felolvasásai a nyelvtudományról*, 1875, 395–413.
- HUNFALVY
1875b HUNFALVY Pál: *Jelentés az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről*, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1875.
- HUNFALVY
1876 [Paul] Hunfalvy: *On the Study of the Turanian Languages*, In: *Transactions of the Second Session of the International Congress of Orientalists. Held in London in September, 1874*, ed. Robert K. Douglas, London, Trübner & Co., 1876, 64–97.

- HUNFALVY
1877a [PAUL HUNFALVY]: *Sur l'antiquité des Hongrois*, In: *Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques. Compte-rendu de la huitième session à Budapest*, Franklin-Társulat, Budapest, 1877, I, 588–597.
- HUNFALVY
1877b [PAUL HUNFALVY]: *Einleitung*, In: *Literarische Berichte aus Ungarn*, 1. (1877) 1. sz. 3–11.
- HUNFALVY
1877c HUNFALVY Pál: *Az „Irodalmi Tudósítások”-ról. (A »Literarische Berichte aus Ungarn« bevezetése)*, In: *Fővárosi Lapok*, 1877. február 6. (28. sz.) 142–143.
- HUNFALVY
1878a [PAUL HUNFALVY]: *Rumänische Geschichtschreibung und Sprachwissenschaft*, In: *Literarische Berichte aus Ungarn*, 2. (1878) 3. sz. 337–388.
- HUNFALVY
1878b HUNFALVY Pál: *Új tudományok új előítéletek meg adalék a finn-ugor népek történeteihöz*, In: *Nyelvtudományi Közlemények*, 14. (1878) 1–59.
- HUNFALVY
1879 HUNFALVY Pál: *Észrevételek a mai nyelvtudománynak némely nézeteire. I. Hogyan fejlődött a „turáni nyelvek” fogalma; II. A nyelvek osztályozásáról*, In: *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 3. (1879) 90–100.
- HUNFALVY
1890a HUNFALVY Pál: *A görög nyelv ügye Magyarországon*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1890.
- HUNFALVY
1890b HUNFALVY Pál: *Nyílt levél Max Müllerhez Oxfordban*, In: HUNFALVY: *A görög nyelv ügye Magyarországon*, 16–18.
- HUNFALVY
1890c HUNFALVY Pál: *A gymnasium és a görög nyelv*, In: HUNFALVY: *A görög nyelv ügye Magyarországon*, 20–80.
- HUNFALVY
1890d HUNFALVY Pál: *Elmondott beszéd 1889-ben*, In: HUNFALVY: *A görög nyelv ügye Magyarországon*, 81–95.
- HUNFALVY
1890e HUNFALVY Pál: *Elkészült beszéd 1890-ben*, In: HUNFALVY: *A görög nyelv ügye Magyarországon*, 96–110.

- HUNFALVY
1893
P[aul] HUNFALVY: *Etwas über die ungarländischen Zigeuner*, In: *Actes du Huitième Congrès International des Orientalistes, tenu en 1889. À Stockholm et à Christiania*, Troisième partie. Leide, E. J. Brill, 1893, 91–113.
- Hunfalvy-album*
1891
Hunfalvy Pál félszázados akadémiai tagsága emlékére, kiad. TISZTELŐI, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1891.
- IMRE
1874
IMRE Sándor: *Müller Miksa felolvasása a mythologia bölcselméről*, In: *Budapesti Szemle*, 4. k., 7. (1874) 57–87.
- JAMISON–BRERETON
2014
Stephanie W. JAMISON – Joel P. BRERETON: *Introduction*, In: *The Rigveda: The Earliest Religious Poetry of India*, ford. Stephanie W. JAMISON, Joel P. BRERETON, Oxford, Oxford University Press, 2014, 1–84.
- JÓZSEF FŐHERCEG
1888
JÓZSEF FŐHERCEG: *Czigány nyelvtan – románo csibákero sziklaribe*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1888.
- KLAMARIK
1893
KLAMARIK János: *A magyarországi középiskolák újabb szervezete történeti megvilágítással*, Budapest, Eggenberger, 1893.
- KORNIS
1927
KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777–1848*, II, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927.
- KOZMÁCS
1987
KOZMÁCS István: *Tudósítás Hunfalvy Pál kéziratok hagyatékáról*, In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József. Sectio Ethnographica et Linguistica*, 31–32. (1987) 115–122.
- LAJTAI
2020
LAJTAI L. László: *Hunfalvy Pál két ünnepi beszéde a későmárki líceumból (1846)*, In: *Lymbus*, 2020, 541–566.
- LAJTAI
2023
LAJTAI L. László: *Egy tudománytörténeti pillanat anatómiája. Hunfalvy Pál és a románság eredetkérdése kutatásának kezdetei*, In: *Régi tények – új értelmezések. Magyar–román–német transzkulturális jelenségek a Kárpát-medencében*, szerk. NAGY Levente – Florin-Ionel OPRESCU – VINCZE Ferenc, Budapest, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2023, 119–153.

- MARCHAND
2009
Suzanne L. MARCHAND: *German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race, and Scholarship*, Cambridge, Cambridge UP, 2009.
- MÜLLER
1854a
Max MÜLLER: *Suggestions for the Assistance of Officers in Learning the Languages of the Seat of War in the East*, London, Longman, Brown, Green & Longmans, 1854.
- MÜLLER
1854b
Max MÜLLER: *The last results of the researches respecting the Non-Iranian and Non-Semitic languages of Asia or Europe, or the Turanian family of language. (Letter of Professor Max Müller to Chevalier Bunsen; Oxford August, 1853; on the Classification of the Turanian Languages.)*, In. Ch. J. BUNSEN: *Outlines of the Philosophy of Universal History, Applied to Language and Religion*, London, Longman, Brown, Green, and Longmans, 1854, I, 263–486.
- MÜLLER
1855
Max MÜLLER: *The Languages of the Seat of War in the East. With a Survey of the Three Families of Language, Semitic, Arian, and Turanian*, London, Williams and Norgate, 1855.
- MÜLLER
1861
Max MÜLLER: *Lectures on the Science of Language. Delivered at the Royal Institution of Great Britain in April, May, and June, 1861*, London, Longman, Green, Longman and Roberts, 1861.
- MÜLLER
1875a
F. Max MÜLLER: *My Reply to Mr. Darwin*, In: Uő: *Chips from a German Workshop. IV, Essays Chiefly on the Science of Language*, London, Longmans, Green, and Co., 1875, 433–472.
- MÜLLER
1875b
MÜLLER Miksa: *Fölolvasásai a nyelvtudományról*. A hatodik kiadás után a Magyar Tud. Akadémia megbizásából fordította STEINER Zsigmond, Budapest, Ráth Mór, 1875.
- MÜLLER
1876
MÜLLER Miksa: *Ujabb fölolvasásai a nyelvtudományról*. A Magyar Tudományos Akadémia megbizásából a hetedik angol kiadás után fordította Dr. SIMONYI Zsigmond, Budapest, M. Tud. Akadémia, 1876.

- MÜLLER
1878
- MÜLLER Miksa: *A nyelvtudomány eredményei*. A szerző jóváhagyásával ford. EDELSPACHER Antal, Budapest, Pfeifer Ferdinánd, 1878.
- MÜLLER
1891
- F. Max MÜLLER: *The Science of Language. Founded on Lectures Delivered at the Royal Institution in 1861 and 1863*, London, Longmans, Green, and Co., 1891.
- MÜLLER
1893
- F. Max MÜLLER: *Über die neue Ausgabe des Rig-Veda mit Sâyana's Commentar*, In: *Actes du Huitième Congrès International des Orientalistes, tenu en 1889. À Stockholm et à Christiania*, Troisième partie. Leiden, E. J. Brill, 1893, 49–62.
- MÜLLER
1902
- Georgina MÜLLER: *The Life and Letters of the Right Honourable Friedrich Max Müller*, ed. his wife (Georgina Max MÜLLER), I–II, London, New York and Bombay, Longmans, Green, and Co., 1902.
- OLENDER
1992
- Maurice OLENDER: *The Languages of Paradise: Race, Religion, and Philology in the Nineteenth Century*, transl. by Arthur GOLDHAMMER, Cambridge–London, Harvard UP, 1992.
- PLATÓN
1854
- PLÁTÓN *Munkái I*, ford. HUNFALVY Pál, Pest, Emich Gusztáv, 1854.
- PRICHARD
1841
- James Cowles PRICHARD: *Researches into the Physical History of Mankind*, vol. 3, London, Sherwood, Gilbert, and Piper, 1841³.
- REPORT
1874
- Report of the Proceedings of the Second International Congress of Orientalists Held in London, 1874*, London, Trübner & Co., Strasburg, K. J. Trübner, Paris, E. Leroux, Leipsic, F. A. Brockhaus, 1874.
- ROY
2016
- Baijayanti ROY: *Friedrich Max Müller and the Emergence of Identity Politics in India and Germany*, In: *Publications of the English Goethe Society*, Vol. 85, No. 2–3 (2016) 217–228.

- SIMONYI
1900
SIMONYI Zsigmond: *Müller Miksa* (†1823–1900.), In: *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 24. (1900) 952–954.
- STONE
2002
The Essential Max Müller: On Language, Mythology, and Religion, ed. Jon R. STONE, Palgrave Macmillan, 2002.
- SZÁSZ
1883
SZÁSZ Károly: *Egységes középiskola*, In: *Nemzet*, 1883. március 11. (69. sz., melléklet).
- TOLDY
1842
TOLDY (SCHEDEL) Ferenc: *Bevezető beszéde Hunfalviboz*, In: *Kisfaludy-Társaság Évtapjai* 3. (1841–42) 27.
- TRAUTMANN
1997
Thomas R. TRAUTMANN: *Aryans and British India*, California UP, Berkeley – Los Angeles – London, 1997.
- TROMPF
1978
G. W. TROMPF: *Friedrich Max Mueller: As a Theorist of Comparative Religion*, Shakuntala, Bombay, 1978.
- VAN DEN BOSCH
2022
Lourens VAN DEN BOSCH: *Friedrich Max Müller: A Life Devoted to Humanities*, Brill, Leiden–Boston–Köln, 2022.
- VOIGT
1967
Johannes H. VOIGT: *Max Mueller: The Man and His Ideas*, KLM, Calcutta, 1967.
- VÖRÖS
1975
VÖRÖS Károly: *A tudományos munka és anyagi feltételei*, In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*, főszerk. PACH ZSIGMOND Pál, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, 166–180.
- YANG
2019
Yan YANG: *Quest for the Origin of Primitive Myths: Revisiting Max Müller's Comparative Mythology*, In: *antae*, 6. (2019) 1. sz. 5–20.

Széll Kálmán „paktuma” és mellékletei¹

Széll Kálmán 1899 márciusától kezdődő miniszterelnökségét kortársai a századforduló „Széll-csendjének” nevezték, hiszen bár Széll 1903 júniusában ugyanúgy obstrukció és *ex lex*² állapot közepette kényszerült lemondásra, mint elődje, konciliáns kormányzása 1902 késő őszeig mégis a korábbi évtizedre nem jellemző nyugalmat hozott a magyar politikai életbe. Átmenetileg a pártok közötti közjogi és személyes ellentétek is elhalványultak, és nyugodt mederben folyhatott a kormányzati munka. Mindezt a nagyon kedvező kiinduló pozíció tette lehetővé Széll számára, főszerepet játszott ugyanis a magyar parlamentáris rendszert 1898 novembere és 1899 februárja között lebénító válság feloldását eredményező, az ellenzéki pártok és a Bánffy-kormány konfliktusát lezáró kompromisszumcsomagban. Már abban is döntő volt Széll szerepe, hogy a király, I. Ferenc József a kompromisszumos, és nem a keménykezű (az országgyűlés feloszlását, új választásokat, végső soron akár az alkotmány felfüggesztését kilátásba helyező) megoldást válassza a Bánffy Dezső miniszterelnök fejét követelő és emiatt obstrukciót indító ellenzékkel szemben.

Széll befolyása, illetve személyének előtérbe kerülése két körülményre volt visszavezethető. Egyrészt Széll az ellenzéki köreikben is már pályája kezdete óta viszonylag nagy tiszteletnek és megbecsültségnek örvendett,³ másrészt 1899 elején épp abban a kérdésben sikerült némi jogászkodással áthidaló megoldást találnia, amely 1898 nyarán–őszén a casus bellit szolgáltatta Bánffy Dezső ellen – ez lett végül az elhíresült *Széll-formula*.

*

¹ A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4-II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs alaphól finanszírozott szakmai támogatásával, az ÚNKP-23-4-II-PTE-2071 számú kutatás keretében készült.

² Hibás latinsággal a törvényen kívüli állapotot (azt a helyzetet, amikor a kormány a törvényhozás által nem elfogadott költségvetés mellett működik) nevezték *ex lex*nek. Elméletileg ilyenkor a végrehajtó hatalom nem rendelkezett törvényhozási felhatalmazással az adók beszedésére. Az *ex lex* az 1910-es évekig gyakori szereplője volt a magyar belpolitikának, az ellenzéki obstrukciók általában ide futottak ki. A kormányoknak politikailag kényelmetlenek voltak ezek a helyzetek, gyakorlatilag azonban az *ex lex* időszakok alatt sem omlott össze az államháztartás, a közvetett adók befolytak, és eleve kérdéses, hogy az egyes adók befizetését mekkora mértékben merték megtagadni az adóalanyok. Vö. HEGEDŰS, 1906, 43–44.

³ Ez leginkább a korszak emblematisz alakjához, megfellebbezhetetlen erkölcsi nagyságához, Deák Ferenchez való közelségéből (Széll felesége Vörösmarty Ilona volt, akinek Vörösmarty Mihály halála [1855] után Deák lett a gyámja, illetve Széll apja, Széll József rokona és jóbarátja volt a „haza bölcsének”) származott (bővebben lásd SCHWARCZWÖLDER, 2022, 51–66.). Emellett ellenzéki körökben is elismerték Széll pénzügyi-közgazdaságtani tudását, 1875–1878 közötti pénzügyministerségének sikereit és tisztelték a boszniai okkupáció katonai költségeit ellenző karakán lemondása miatt. SCHWARCZWÖLDER, 2015, 51–81.

Az 1895 januárjától kormányfő Bánffy⁴ legkésőbb az 1896. őszi képviselő-választások óta⁵ „elejtendő nemes vad” volt az ellenzéki politikusok szemében, csak a megfelelő alkalomra vártak, hogy egy hazafias (vagy legalábbis annak feltűntethető) ügyben – amikor övék lehet az erkölcsi fölény – indíthassanak támadást a miniszterelnök ellen. Bánffy végül 1898 nyarán maga mutatta fel nekik azt a vörös posztót, aminek nekironthattak.

A Magyarország és Ciszlajtánia⁶ között a kiegyezés óta fennálló, legutóbb 1887-ben, tíz évre újrakötött vám- és kereskedelmi szövetség (*Zoll- und Handelsbündnis*) 1897 végével lejárt.⁷ A magyar és a ciszlajtán kormány is szeretne volna a Monarchia két országa közötti gazdasági közösséget fenntartani és sikerült is egyezsége jutni az új gazdasági kiegyezés részleteiről 1897-ben, az új vám- és kereskedelmi szövetségnek a magyar törvény betűje szerinti végleges megkötése azonban komoly problémába ütközött. Mivel a ciszlajtán törvényhozás (Birodalmi Tanács, *Reichsrat*) már hosszabb ideje működésképtelen volt a cseh nemzeti képviselők, illetve a német pártok obstrukciója miatt, és egyelőre nem is igazán látszott kiút a politikai válságból,⁸ ott egyszerűen nem lehetett az új vám- és kereskedelmi szövetséget megszavaztatni. A magyar kiegyezési törvény, az 1867. évi XII. törvénycikk 61. §-a viszont úgy rendelkezett, hogy miután a két kormány megállapodott a részletekben, „terjessze azt mindenik az illető ország gyűlése elé, s a két országgyűlésnek megállapodásai lesznek Ő Felsége szentesítése alá terjesztendők”. A Reichsratban történő megszavazás hiányában tehát Magyarországon elvileg nem volt törvényesnek tekinthető az új gazdasági kiegyezés – hiába ajánlotta fel a másik fél, hogy Ciszlajtániában az 1867. decemberi alkotmány 14. §-a, a híres *Notverordnungsgesetz*⁹ segítségével, rendeleti úton léptetnék életbe az új vám- és kereskedelmi szövetséget, Bánffy tudta, hogy ezt a magyar közjogi ellenzék úgysem fogadná el.

⁴ Bánffy Dezső báró (1843–1911) politikus, 1875–1890 között több erdélyi vármegye főispánja, 1892-től országgyűlési képviselő a Szabadelvű Párt színeiben, 1892–1895 között a képviselőház elnöke, 1895. január 14. – 1899. február 26. között miniszterelnök. Politikai pályafutására lásd BERTÉNYI, 2005.

⁵ A választásokról, a kormány által alkalmazott, a korszakban is kirívó presszióról bővebben lásd BERTÉNYI, 2016.

⁶ Bár Ferenc József uralkodói címeinek felsorolása az Ausztria császárával (*Kaiser von Österreich*) kezdődött, az Osztrák–Magyar Monarchia nem magyar felének hivatalos megnevezése A Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országok (*Die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*) volt. Törvényekben, szerződésekben így is használták, de a hétköznapiokban ez teljesen életszerűtlen lett volna. Magyarországon a korszakban „Ausztria” alatt már csak a Monarchia másik felét értették, és ezt többé-kevésbé a magyar történetírás is átvette. Az osztrákok viszont ekkor „Ausztria” alatt még inkább az egész birodalmat értették, ezért (a Lajta, mint határfolyó után) a Ciszlajtánia (*Cisleithanien*) elnevezést használták és használják ma is a Monarchia „osztrák” felére – a tanulmányban ezért én is így teszek.

⁷ A gyakran csak gazdasági kiegyezésnek nevezett vám- és kereskedelmi szövetségről összefoglalóan lásd NAGY, 2018, míg konkrétan az 1897–1898-as tárgyalásokról részletesen: SCHMIED-KOWARZIK, 2010.

⁸ A ciszlajtániai belpolitikai helyzetről lásd NASCHOLD, 1959, 1–12; RUMPLER, 1997, 510–514; BERTÉNYI, 2005, 222–227.

⁹ Ez biztosította Ferenc József és a mindenkori kormány számára, hogy Ciszlajtániát szükség esetén rendeleti úton is lehet kormányozni, ugyanis a Reichsrat elnapolása alatt kiadott uralkodói rendeletek törvényerővel bírtak.

A Reichsratot megbénító problémákon Kasimir von Badeni gróf¹⁰ kormánya (1895. szeptember – 1897. november) után Paul Gautsch báró¹¹ kabinetje (1897. november – 1898. március) sem tudott úrrá lenni, márpedig vészesen közeledett 1898. január 1-je. A vám- és kereskedelmi szövetség lejártával Magyarországnak például joga lett volna saját vámhatárt felállítani vagy saját konzuli szolgálatokat szervezni külföldön. Gyakorlatilag persze erre egyrészt adminisztratív-pénzügyigazgatási szempontból sem volt felkészülve az ország, másrészt a Monarchia kétoldalú külkereskedelmi szerződésai is éltek még, mivel ezek lejáratási dátuma nem egyezett meg a gazdasági kiegyezésével.¹² Ugyan a Függetlenségi és '48-as Párt programjában hosszú ideje szerepelt az önálló magyar vámterület megvalósítása, 1897 végén az észérvek győztek a képviselőházban,¹³ és a magyar 1898. évi I. törvénycikk egyoldalúan meghosszabbította egy évvel a fennálló vám- és kereskedelmi szövetséget. Bármennyire is egyértelműek voltak ugyanakkor a nemzetgazdasági érvek, a közjogi ellenzék hangsúlyozta, hogy csak a kivételes helyzetre való tekintettel, egyszeri alkalommal „engedte át” a törvényt, amelynek 3. §-ába – kérésüknek megfelelően – belekerült, hogy 1898. május 1-ig mindkét kormánynak a saját törvényhozása elé kell terjesztenie az új gazdasági kiegyezésre vonatkozó javaslatokat, ha pedig ez nem történik meg, akkor a kormány tegyen előkészületeket Magyarország gazdasági függetlenségének biztosítására.

Bécsben viszont semmi sem változott, a kormányzást átvevő Franz von Thun-Hohenstein gróf¹⁴ (1898. március – 1899. október) is kénytelen volt elnapoltatni a Reichsratot a császárral, ráadásul több vitás pont is volt a két kormány között az új kvóta és a vámtételek kapcsán – így továbbra sem látszott esély az új gazdasági kiegyezés mindkét törvényhozás általi elfogadására. Ettől függetlenül persze Bánffyknak egyébként sem állt szándékában az 1898. évi I. törvénycikkben előírtak szerint eljárni, a gazdasági közösség felbomlásának lehetőségét pedig értelemszerűen a közös miniszterek és Ferenc József sem szeretne volna. Az uralkodó 1898 nyarán saját kezébe vette a kezdeménye-

¹⁰ Kasimir Felix Graf von Badeni (1846–1909) cislajtán politikus, 1888–1895 között Galícia kormányzója, 1895–1897 között miniszterelnök.

¹¹ Paul Gautsch Freiherr von Frankenthurn (1851–1918) cislajtán politikus, 1885–1893 és 1895–1897 között kultuszminiszter, 1897–1898, 1905–1906 és 1911. június–november között miniszterelnök.

¹² A legfontosabb külkereskedelmi partnerekkel, Olaszországgal, Oroszországgal és Németországgal 1903 végéig volt érvényben lévő szerződés.

¹³ Sikerült rávenni a függetlenségieket, hogy ne obstruálják meg a tervezett egyéves prolongálást tartalmazó törvényjavaslatot. A kormányzó Szabadelvű Párt mellett a '67-es ellenzéki Nemzeti Párt és a Katolikus Néppárt sem támogatta az önálló magyar vámterületet – ami teljesen irracionális is lett volna. A korszakban zajló gyors ütemű iparosodás ellenére is főként az agráriumban érdekelt magyar gazdaság számára kulcsfontosságú volt, hogy a magyar mezőgazdasági termékek számára ne vessen el a közös védővámokkal biztosítható cislajtán piac, például a Cislajtániába irányuló éves magyar liszt kivitel 1888 és 1896 között 316 500 tonnáról 600 000 tonnára növekedett, és a tendencia egyébként egészen a világháborúig folytatódott. (SCHMIED-KOWARZIK, 2010, 390.) A gazdasági kapcsolatok kölcsönös szoroságát mutatja ugyanakkor, hogy ezekben az években Cislajtánia is Magyarországon értékesítette éves exportjának mintegy 40%-át. (Uo., 313.)

¹⁴ Franz Graf (1911-től Fürst) von Thun und Hohenstein (1847–1916) cislajtán politikus, 1889–1896 között Csehország (*Böhmen*) kormányzója, 1898–1899-ben miniszterelnök, 1911–1916 között újfent Csehország kormányzója.

zést, a törvényhozások nyári szünete alatt, 1898. augusztus 12–15. között kedvelt nyári üdülőhelyére, Bad Ischlbe szervezett értekezletet a saját elnöke alatt a kialakult helyzet lehetőleg mielőbbi, ugyanakkor hosszabb távú megoldása érdekében. Ezután 1898. augusztus 24–25-én Budapesten zajlott kormányközi egyeztetés, majd augusztus 28–30. között Bécsben (az Ischlből ekkor a fővárosba visszatérő Ferenc József elnökletével), az utóbbi értekezleten pedig megszületett a megállapodás a két kormány között.¹⁵ Ezt Bánffy sikerként élte meg, szerinte sikerült a magyar kormány álláspontját érvényre juttatni, mely szerint az uralkodó még szeptemberben összehívja a Reichsratot, ahol megpróbálnak kvótabizottságot választani és belekezdeni a gazdasági kiegyezési javaslatok tárgyalásába. Ennek sikere nem valószínű, ezért az 1898. évi I. törvénycikkhez hasonlóan Magyarország egyoldalúan fogja fenntartani a vám- és kereskedelmi szövetséget, a régi kiegyezés fenntartásával 1903 végéig, a Magyarország számára kedvező változtatásokról (például új vámtételek, fogyasztási adók elosztása), a jegybank-szabadságról¹⁶ pedig egyenként külön törvényeket fognak hozni, amelyeket Ciszlajtániában akár az alkotmány 14. §-a segítségével is életbe lehet léptetni. Ezeket a törvényjavaslatokat az országgyűlés illetékes bizottságai már szeptemberben tárgyalás alá vehetik. Ugyanakkor legkésőbb 1901-ben új tárgyalásokat kell kezdeményezni a gazdasági szövetség további fenntartásáról.¹⁷

Kétévnyi szívós küzdelem után Bánffy valóban elégedett lehetett kormánya teljesítményével a gazdasági kiegyezés kapcsán, a nehéz helyzetből tulajdonképpen kihozták a kormány és az ország számára elérhető maximumot. Mindössze egyetlen, elsőre nem is komolynak tűnő hibát ejtett, a figyelemnek ez a lankadása azonban végül végzetesnek bizonyult Bánffy számára. A minisztertanácsi jegyzőkönyvben semmi sem árulkodik arról, hogy a kormányból bárki komolyabb jelentőséget tulajdonított volna az egyezés szövegében a később tévesen *ischli klauzulaként*¹⁸ a köztudatba kerülő résznek. Az osztrák fél indítványozására igyekeztek bebiztosítani a gazdasági közösséget arra az esetre is, ha még 1903 végéig sem sikerülne azt Ciszlajtániában törvényes úton elfogadtatni. A magyar országgyűlés elé terjesztendő, a minisztertanácsban ismertetett törvényjavaslat az 1898. évi I. törvénycikk mintájára egyoldalúan fenntartotta volna a vám- és kereskedelmi szövetséget Ausztriával 1903 végéig (1. §), majd a 2. § kimondta volna, hogy *„amennyiben az 1. §. 1. és 2. pontjában jelzett vám- és kereskedelmi ügyek tekintetében 1903. december 31-ig végleges rendezés nem jönne létre, ezen ügyeket illetőleg a törvényho-*

¹⁵ Egyértelműen látszik, hogy az országgyűlés őszi ülészakának szeptember 5-i megnyitása előtt szerettek volna döntésre jutni. Az értekezletekről részletes tájékoztatást adott Bánffy, illetve Lukács László pénzügyminiszter a magyar kormány többi tagjának az 1898. augusztus 23-i (1. napirendi pont), augusztus 26-i (1. napirendi pont) és az augusztus 31-i (9. napirendi pont) minisztertanácsok alkalmával. (MNL OL K 27, minisztertanácsi jegyzőkönyvek.) A két kormány közötti ellentét háttéréről: SCHWARCZ-WÖLDER, 2021, 220–224.

¹⁶ Az 1878-ban felállított, a dualizmus közjogi viszonyaihoz igazodó Osztrák–Magyar Bank rendelkezett a Monarchiában a bankjegykibocsátás monopóliumával – ennek szabadalmát is meg kellett hosszabbítani.

¹⁷ MNL OL K 27, az 1898. augusztus 31-i minisztertanács jegyzőkönyve, 9. napirendi pont.

¹⁸ A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy Bécsben, az augusztus 30-i tanácskozáson került bele a kormányközi megállapodás tervezetébe a később záradékként nevezett rész.

zás újabb intézkedéséig a jelen törvény 1. §-ában foglalt határozatok bírnak érvénnyel.¹⁹ A gazdasági közösség tehát a magyar országgyűlés más irányú rendelkezéséig korlátlan ideig fenntartható lett volna. Ezt könnyen lehetett úgy magyarázni, hogy a Bánffy-kormány (a törvényhozás ilyen irányú felhatalmazása nélkül) gyakorlatilag korlátlan időre lemondott a Magyarország gazdasági függetlenségét elméleti síkon biztosító jogokról.

A szövegrészlet a törvényjavaslat tervezetében is szerepelt, s amint az ellenzéki pártok kézhez vették, pillanatok alatt hatalmas felzúdulás kerekedett, ezért végül Bánffy be sem terjesztette azt. Az őszi ülészakot megelőző pártértekezleteken a Nemzeti Párt és a '48-as függetlenségek is úgy nyilatkoztak, hogy nem fogják megismételni a januári „lojális” magatartást és síkra szállnak az ország gazdasági függetlenségéért, most pedig végre olyan ügyben indíthattak obstrukciót Bánffy ellen, amely a közvélemény előtt még népszerűséget is szerezhetett nekik, hiszen ők a nemzet jogainak védelmében járhattak el. Bár Lukács László²⁰ magyarázata szerint a klauzula csak „kisegítő lehetőség”, az ellenzékiek azt a narratívát építették fel, hogy a záradékkal Magyarország elveszítene gazdasági önállóságának biztosítékát, és megkezdték az általános obstrukciót.²¹ Érvelésük szerint Bánffy, aki az 1896-os választásokon erőszakkal győzött, valójában nem képviseli a nemzet többségét, így a képviselőházi kisebbség jogosan szabotálja a parlament működését.²² Bánffy hamar átlátta, hogy valójában saját feje a tét és döntő kimenetelű harcra készült, ezért 1898 októberében indemnitást²³ kért 1899 első négy hónapjára, az obstrukciót azonban az ellenzékiek erre a javaslatra is kiterjesztették, így végül az 1899-es év a korszakban először, de nem utoljára, elfogadott költségvetés nélkül, azaz ex lex állapotban köszöntött az országra.

¹⁹ MNL OL K 27, az 1898. augusztus 26-i minisztertanács jegyzőkönyve, 9. napirendi pont, f16.

²⁰ Lukács László (1850–1932) magyar politikus, országgyűlési képviselő, 1887-től miniszteri tanácsos a Pénzügyminisztériumban, 1895–1905, illetve 1910–1912 között pénzügyminiszter, 1912–1913-ban miniszterelnök.

²¹ Megkülönböztetjük a tartalmi és a technikai obstrukciót. Tartalmi obstrukció során az ellenzéki képviselők vég nélküli napirend előtti felszólalásokkal (a korban használt kifejezéssel élve „agyonbeszéléssel”) akadályozták meg a fontos, aktuális törvények tárgyalását. Mindezt a klotúrnek, vagyis a szónoklatok időbeli korlátozásának hiánya tette lehetővé. Az ennél némileg elegánsabbnak tartott technikai obstrukció alkalmával más manőverekkel (például az elmúlt ülés jegyzőkönyvének hitelesítése során a változtatásokról szóló, vagy más apró-cseprő ügyekben indítványozott név szerinti, hosszadalmas szavazásokkal) ölték az ülések idejét. A Bánffy-kormány ellen is technikai obstrukciót folytatott az ellenzék. A probléma orvoslásához a házszabályok szigorítására lett volna szükség, az ellenzék viszont az új házszabályok ellen is tudott obstrukcióval élni, így a kör bezárult.

²² A Függetlenségi és '48-as Párt az alábbi nyilatkozatot tette: „Mínthogy a kormány az ország alkotmányának kijátszásával, törvényeink világos rendelkezéseinek nyílt megsértésével továbbra is mindenáron fönn akarja tartani hazánk kárára Ausztriával a vám- és kereskedelmi szövetséget és a közös bankot, azért [...] hazafias kötelességének tartja [a párt], hogy a tőle telhető minden törvényes és parlamentáris eszköz felhasználásával igyekezzék megakadályozni a javaslatok törvényerőre emelkedését.” Idézi: BALASSA, 1927, 201.

²³ Az országgyűlés ideiglenes felhatalmazása a kormánynak arra, hogy az új büdzsé elfogadásáig az állam pénzügyeit az előző évi költségvetés keretein belül intézze.

Bánffy tisztában volt azzal, hogy csak Ferenc József szilárd támogatásával a háta mögött szállhat ringbe. Már 1898. szeptember 7-én felvetette a lemondását az uralkodónak, majd október 19-én (miután már látszott, hogy nem lesz elfogadott költségvetés 1899. január 1-től) ismét. A király ugyan biztosította támogatásáról, de a fő döntés elől, hogy – ha másként nem megy – erőből kell letörni az obstrukciót és módosítani a házszabályokat, egyelőre kitért. December elejére ezért Bánffy egyértelmű helyzetet igyekezett teremteni. Egyrészt újra felajánlotta a kormány távozását, hozzátéve azonban, hogy ezzel az ellenzék obstrukcióval zsaroló taktikája aratna győzelmet, veszélyes precedenst teremtve. A másik út sem tűnt kellemesnek, Bánffy mégis ezt ajánlotta Ferenc Józsefnek: 1899-ben törvényi felhatalmazás nélkül kell beszélni az adókat és kiállítani a hadsereg számára az újoncokat, az ellenszegülő törvényhatóságok önkormányzatát muszáj lesz felfüggeszteni, a kabinet azonban kész az alkotmányon kívül, rendkívüli eszközök igénybevételével is kormányozni. Bánffy távolabbi terveiben az országgyűlés feloszlata, új választások kiírása és végül a parlamenti házszabályok módosítása szerepelt.²⁴ Ferenc József ezúttal sem döntött elhamarkodottan, végül azonban a december 11-i audiencián közölte Bánffyval, hogy amennyiben a szükség úgy hozza, hozzájárul a miniszterelnök terveihez, felhatalmazza a kabinetet a törvényen kívüli kormányzás lehetőségével. Úgy gondolta tehát, hogy nem enged az ellenzék zsarolásának, hozzá kell tenni azonban, hogy ekkor még csak nem is körvonalazódott semmilyen kompromisszum. Végül aztán Bánffy volt az, aki az ex lex beállta, 1899. január 1. után sem élt a kivételes jogositvánnyal, majd hamarosan az ellenzékkel való tárgyalások lehetőségét vetette fel a királynak. Mindez valószínűleg arra vezethető vissza, hogy 1898. december folyamán – királyi felhatalmazás ide vagy oda – a kormánypártban, sőt magában a kabinetben is megengült Bánffy pozíciója. Egyértelmű volt, hogy az ellenzéki offenzívát alapvetően Bánffy megbuktatása motiválja, és bőven voltak a Szabadelvű Párt tagjai között olyanok, akik úgy vélték, hogy pusztán Bánffy személye miatt nem érdemes a végletekig élezni a konfliktust és behajszolni az országot a korszak addigi legnagyobb politikai káoszába. Ugyan a kormánypárton belüli legnagyobb frakció, a Tisza Kálmán és Tisza István körül tömörülőök népes tábora, a párt többségét képező „Tisza-gárda”²⁵ határozottan igyekezett támogatni Bánffyt, a Szilágyi Dezső²⁶ házelnök, illetve az

²⁴ MNL OL K 27, az 1898. szeptember 7-i, október 19-i, november 30-i, december 14-i és 21-i minisztertanácsok jegyzőkönyvei. Bánffy taktikájának elemzésére lásd BERTÉNYI, 2005, 230–234.

²⁵ Az 1890-ben történő lemondása után is hosszú évekig Tisza Kálmán (1830–1902), a „generális” volt a párton belüli egyik legbefolyásosabb személyiség, de ekkorra már fia, Tisza István (1861–1918) is érett, felkészült politikusnak számított, aki bármikor kész volt átvenni a csoport vezetését.

²⁶ Szilágyi Dezső (1840–1901) politikus, országgyűlési képviselő, 1889–1895 között igazságügyi miniszter, 1895–1898 között a képviselőház elnöke. Modora és testalkata alapján Mikszáth Kálmán mamutnak nevezte Szilágyit, aki kiváló jogtudor, valamint félelmetes debatter volt, a közvélemény előtt pedig ropant népszerű. Azonban a végletekig büszke és öntelt személyisége gorombasággal és flegmasággal (megengedőbb álláspont szerint szarkazmussal) párosult, embertársainak többségét megvetette és sosem mulasztotta el az alkalmat arra, hogy éreztesse szellemi fölényét. „Cézári önéretű, szeszélyes és rosszmájú ember volt, nevetni egyáltalán csak gúnyosan tudott”, akinek „sohasem voltak barátai, csak alattvalói”

ifj. Andrassy Gyula²⁷ körül tömörülő kisebb, de befolyásos csoportok²⁸ már nem feltétlenül.

Bánffy hívei azzal támadták Szilágyit, hogy a házelnöki székéből nem segíti kellő eréllyel a kormányfőt, sőt, olyan híresztelések is voltak, hogy titkon összejátszik az obstruáló ellenzékiekkel. Bizonyos ugyan, hogy Szilágyinak nem fájt a szíve Bánffy agóniája láttán és az elnöktől elvárt elvi semlegességet tüntető nyugalommal gyakorolta, de a laza házszabályok miatt mást amúgy sem tehetett volna, a források alapján pedig úgy tűnik, hogy ebben az esetben nem volt tisztességtelen Bánffyval.²⁹ Mindenesetre a vádaskodások hatására Szilágyi december 5-én lemondott és a két alelnök is követte.³⁰ Az obstrukció közben nem lehetett szabályosan új házelnököt választani, így korelnökként a továbbiakban a '48-as függetlenségi ellenzék egyik emblemikus alakja, Madarász József³¹ vezette az üléseket. Másnap, december 6-án a Tisza-tábor megpróbálkozott egy Bánffy melletti tüntető akcióval. Tisza Kálmán a pártklubban bemutatott egy törvényjavaslat-tervezetet, mely szerint csak az obstrukció, a kisebbség terrorja miatt fog beállni az ex lex állapot, a parlamenti többséget adó Szabadelvű Párt felhatalmazza a kormányt, hogy „[...] az állambáztartás érdekében szükséges teendőket az ebben megállapított határok közt intézze”.³² A *lex Tiszaként* elhíresült tervezet tehát arra volt hivatott, hogy a kormánypárt Bánffy melletti egységét hangsúlyozza, ezért aki nem volt hajlandó aláírni, azt megkérték a párt elhagyására. Ugyan 234-en aláírták (ami a 413 fős képviselőház többségét jelentette), 32-en nem adták nevüket a javaslatához, annak alkotmányellenességére hivatkozva. Ehhez a tekintélyes politikusokból álló „disszidens” csoporthoz tartozott a már említett Andrassy és Szilágyin kívül többek között Csáky Albin³³ és Hieronymi Károly³⁴ is.

A miniszterelnök számára azonban ennél is kínosabb és veszélyesebb volt, hogy az egyre élesedő konfliktusban a kormány tagjai közül Darányi Ignác földművelésügyi és Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterben is ingadozni kezdett a Bánffy

---

– vélekedett róla fiatal képviselőtársa, az író Herczeg Ferenc. (HERCZEG, 2005, 101.) Bánffyt sem kedvelte, és a házelnöki székéből többször kellemetlen helyzetbe hozta a miniszterelnököt.

²⁷ Ifj. Andrassy Gyula gróf (1860–1929) politikus, 1884-től országgyűlési képviselő, 1894–1895-ben király személye körüli miniszter, 1906–1910 között belügyminiszter. A Szabadelvű Párton belül a liberális arisztokraták csoportjának vezető személyisége, a jelentős gazdasági-politikai lobbierővel bíró „Andrassy-klán” vezére.

²⁸ A Szabadelvű Párton belüli törésvonalokról lásd SCHWARCZWÖLDER, 2021, 212–218.

²⁹ Lásd Szilágyi ezzel kapcsolatos irathagyatékát: MNL OL P 634, III. tétel, 8. altétel: országgyűlési vegyes iratok, 1897–1898.

³⁰ Az események hátterét részletesebben lásd SCHWARCZWÖLDER, 2021, 233–234.

³¹ Madarász József (1814–1915) politikus, a magyar történelemben ő volt a leghosszabb időn keresztül a törvényhozás tagja. Már az 1832–1836-os reformkori diétán is követ volt, 1848-ban, 1861-ben, majd pedig 1865-től haláláig a sárkeresztúri kerületet képviselte az országgyűlésben.

³² A tervezet szövegét lásd HORÁNSZKY, 1994, 326–327.

³³ Csáky Albin gróf (1841–1912) politikus, országgyűlési képviselő, 1867–1888 között Szepes vármegye főispánja, 1888–1894 között vallás- és közoktatásügyi miniszter, Szilágyi Dezső mellett az egyházpolitikai reformok egyik fő kidolgozója, 1900–1906 és 1910–1912 között a főrendi ház elnöke.

³⁴ Hieronymi Károly (1836–1911) mérnök, politikus, 1875-től országgyűlési képviselő, 1892–1895 között belügyminiszter, 1903–1905 és 1910–1911 között kereskedelemügyi miniszter.

iránti hűség.³⁵ Josipovich Imre³⁶ tárca nélküli horvát-szlavón-dalmát miniszter december 5-én az ellenzéki *Magyarországnak* úgy nyilatkozott, hogy az ex lex januári beállta esetén veszélyben érzi az alkotmányosságot, ezért nem maradhat meg miniszteri állásában,³⁷ és december 6-án este a lex Tiszát sem volt hajlandó aláírni, amire Bánffy magához kérte és dühösen felszólította, hogy rögtön mondjon le: „*légy szíves vond le ebből a nyilatkozatból a konzekvenciákat már most*”.³⁸ Mintha mindez nem lett volna elég, az Őfelsége Személye Körüli Minisztériumot vezető Széchényi Manó³⁹ – legalábbis saját visszaemlékezése szerint – nyíltan meg is mondta Bánffynak, hogy a kabinet bukásra van ítélve.⁴⁰ Széchényi – komolyan véve frissen letett miniszteri esküjét – úgy értelmezte állását, hogy nem Bánffynak, hanem végső soron a királynak tesz szolgálatot, aki különben is „*meghagyta, hogy mindig őszintén és nyíltan mondjak meg mindent, úgy, ahogy gondolom*”. Széchényi nem is titkolta el véleményét a helyzetről: „*ha Felséged tovább megy a kormány által mutatott úton, el fog következni a pillanat, melyben az egyik lépés szükségessé teszi a másikat, s a második lépés már alkotmánysértés lesz. [...] Előfordulhat, hogy a korona kénytelen megszegni esküjét, de csak ha minden más eszköz kimerült – de ma? A legszigorúbb rendszabályokról beszélnek, a parlament törvénytelen feloszlataásától stb. stb. mielőtt megtéetett volna az első és legegyszerűbb lépés a helyzet szanálása felé: tudniillik egy gyűlöletessé vált kormány elbocsátása*” – gyözködte Ferenc Józsefet 1898. december végén.⁴¹

A fent említettek következményeként tehát Bánffy 1899 januárjába és az ex lexbe lépve inkább mégis hajlandóságot mutatott az ellenzéki pártokkal való tárgyalásra. Még december végén ifj. Andrássy Gyula is újfent, bizalmasan figyelmeztette Bánffyt macacosságának beláthatatlan következményeire, januárban pedig a „disszidensek” három

³⁵ BERTÉNYI, 2005, 234. Darányi Ignác (1849–1927) és Wlassics Gyula (1852–1937, 1916-tól báró) az 1895. januári kezdetektől voltak a kormány tagjai, mindkettőjüket Bánffy emelte a politikai élvonalba.

³⁶ Josipovich Imre (1834–1910) horvátországi magyarbarát (unionista) politikus, Varasd képviselője a száborban, majd 1889-től a száborból a magyar országgyűlésbe delegált képviselő, 1889–1898 között horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter több kormányban.

³⁷ „[A]z esetre, ha január elsején törvényen kívüli állapotok állnának be, nem maradhatnék a kormánynak tagja. Mert nekem régi elvem, [...] hogy Magyarország és Horvátország most csak az alkotmányosság alapján tud karöltve egymással haladni, [...] és mivel a törvényen kívüli állapottal az alkotmányosságot látom meginogva, ebből a helyzetből magamra nézve levonom annak konzekvenciáit.” *Magyarország*, 1898. december 6. 6.

³⁸ *Magyarország*, 1898. december 7. 2.

³⁹ Széchényi Manó gróf (1858–1926) diplomata, politikus. A Monarchia berlini, római, konstantinápolyi, athéni és szentpétervári követségén teljesített szolgálatot, innen hívta haza Bánffy az Őfelsége Személye Körüli Minisztérium államtitkári posztjára 1898 novemberében (az 1898-as év nagy részében Bánffy ideiglenesen maga vezette ezt a minisztériumot is), majd hamarosan a miniszteri tisztséget is átvette, 1900. márciusig maradt posztján, Széll tehát „átvette” Bánffytól.

⁴⁰ December elején „Bánffy azzal fogadott, hogy át akarja adni a bécsi tárcát [...], mert ő a belügyit veszi magához, Perczel pedig Szilágyi helyébe kell, hogy kerüljön házelnöknek. [...] A hallottakon nagyon megütközve, kértem Bánffyt, hogy kíméljen meg e kinevezéstől, mert igazán nincs kedvem egy bukás előtt álló kabinetbe belépni, [...] s újból nyíltan tanácsoltam, mint már azelőtt is többször Bánffynak, hogy minél előbb lépjen vissza.” Széchényi Manó visszaemlékezése. *Budapesti Hírlap*, 1929. február 24. 8.

⁴¹ Uo.

vezetője (Andrássy, Csáky és Szilágyi) igyekezett közvetítő tárgyalásokat kezdeményezni a kormány és az ellenzék között. Amikor pár nappal később Bánffy a királyt tájékoztatta, az ő fellépésüket jelölte meg annak okaként, hogy amennyiben a közvélemény előtt a kormány nem akart elutasító lenni, „*lehetetlen volt kikerülni, hogy a kibontakozás érdekében purparlék ne kezdessenek*”.⁴² Így januártól rendszeressé váltak az egyeztetések – igaz, Bánffy és az ellenzék nem volt hajlandó egy asztalhoz ülni, de Andrássy, Csáky és Szilágyi közvetítették az üzeneteket.⁴³

Az álláspontok nem pusztán a körülményes kommunikáció miatt nem közeledtek egymáshoz, hanem mert Bánffy az 1899. évi költségvetés megszavazása, az új házelnök megválasztása és a házszabályok (részleges) módosítása *után* lett volna hajlandó lemondani,⁴⁴ az ellenzékiek ezt viszont épp fordítva szerették volna, csakis Bánffy távozását követően lettek volna hajlandók felhagyni az obstrukcióval. Továbbá nem mellékes kérdésként (tekintettel arra, hogy mégiscsak a Ciszlajtánia és Magyarország közötti gazdasági közösség meghosszabbításának rendezetlensége és az ischli klauzula jelentette a *casus bellit*) megoldást kellett találni a vám- és kereskedelmi szövetség lejártának problémájára is.⁴⁵ Ez volt az a pont, ahol Széll Kálmán az addigi marginális szerepből az események fő sodrába lépett. A gazdasági kiegyezés provizóriumával kapcsolatban ugyanis Széll némi jogászkodással megtalálta azt a szerencsés megfogalmazást, amely mind a kormányoldal, mind az ellenzék számára elfogadhatónak tűnt. Ebben a később róla elnevezett Széll-formulában *expressis verbis* kifejezésre került, hogy a magyar korona országaira nézve beáll az önálló vámterület jogállapota,⁴⁶ a magyar törvényhozás azonban ezen az alapon 1903 végéig vámszerződést köt Ciszlajtániával – tehát a gyakorlatban semmi sem változik.

Széll személyiségének ismeretében állítható,⁴⁷ hogy végig a kompromisszumos megoldás híve volt, ezzel magyarázható, hogy a válság korábbi szakaszában a Szabadelvű Pártban igyekezett középre pozicionálni magát. Nem tartott a disszidensekkel és a lex

⁴² MNL OL K 27, az 1899. január 11-i minisztertanács jegyzőkönyve, 1. napirendi pont, f6.

⁴³ A megbeszélésekről Csáky jegyzeteket készített, ezeket lásd ÖStA HHStA FA, Familienarchiv Csáky, Karton 235/26.

⁴⁴ A király és a kormány követeléseit egy Bécsben, 1899. január 15-én vagy 16-án keletkezett, Fejérváry Géza honvédelmi miniszter által lejegyzett feljegyzés tartalmazza. MNL OL P 1707, 1. doboz, 3. tétel, (f353.).

⁴⁵ „[A]z állapotok rendezhetése érdekében Ő Felsége elvileg belenyugodni méltóztatott a tranzakcióba [értsd: az tárgyalásokba az ellenzékiekkel], azzal a feltétellel azonban, hogy az Ausztriával való [gazdasági] kiegyezés létesítése 1903 végéig való időtartammal feltétlenül biztosíttassék oly módon, hogy a Monarchiának nagyhatalmi állása és egysége kifelé csorbulást vagy elburkolást ne szenvedjen” – tájékoztatta miniszter társait Bánffy január 11-én. MNL OL K 27, az 1899. január 11-i minisztertanács jegyzőkönyve, 1. napirendi pont, f16–17.

⁴⁶ Lásd a forrásközlés A. mellékletét.

⁴⁷ Széll addigi pályafutását lásd SCHWARCZWÖLDER, 2021 (személyiségére és eszmei arculára különösen az Előszót). Fontos részlet, hogy Széllnek már 1892-ben, Wekerle kinevezése előtt is *felajánlotta* a miniszterelnöki posztot Ferenc József, majd 1895 januárjában, Bánffy kinevezése előtt kifejezetten *kérte* az uralkodó, hogy vállalja el a pozíciót, de Széll mindkétszer nemet mondott. (Ennek okait lásd Uo., 192–194, 207–210.)

Tisztát is aláírta, viszont csak azért, mert meg volt győződve arról, hogy az nem fog a Ház asztalára kerülni, továbbá mert a párton belülről nagyobb esélyt látott a békés kiút megvalósítására.⁴⁸ Elsőként Andrássy Gyula támogatta határozottan Széll aktívabb bevonását a tárgyalásokba – erre Széllt a párton belül elfoglalt pozíciója,⁴⁹ illetve az ellenzék körében meglévő, korábban már említett elfogadottsága is rendkívül alkalmassá tette. Ezután Széll és Andrássy Széchényi Manóval egyezett harmasban, és a miniszter szerint a „jó kétórás beszélgetésben alaposan meghánytuk-vetettük a helyzetet és lehetséges remediumait”.⁵⁰ Bánffy ugyan a kezdetektől rossz szemmel nézte Széll közbeavatkozását,⁵¹ miután azonban tudhatta, hogy Széchényi úgymondja Ferenc Józsefnek Széll álláspontját, a január 15-i audienciája alkalmával inkább ő maga javasolta az uralkodónak Széll kihallgatásra történő meghívását.⁵²

A király végül január 22-én délután fogadta Széllt, akivel másfél órán keresztül beszélgetett és aki bizonyosan meggyőző érvekkel támasztotta alá álláspontját a válságból kivezető megoldással kapcsolatban, másnap ugyanis Ferenc József közölte Bánffyval, hogy az ellenzékiekkel folytatott tárgyalások vezetését Széllre bízza.⁵³ Ferenc József részéről mindez logikus lépés volt, hiszen a disszidens vezetőkre neheztelt, Bánffyval és szoros híveivel pedig az ellenzékiek nem álltak szóba. Széllt viszont konciliáns jelleme és friss formulája miatt az ellenzék elfogadta közvetítőként. Szilárd 67-ességéhez sem férhetett kétség és a múltban már megmutatta tehetségét. Az alább közölt, részletes kompromisszumcsomag összeállítása nem ment gyorsan, de február elejére tulajdonképpen elkészült. Az, hogy a realizálására még heteket kellett várni, az elsősorban Bánffy személyére és makacs utóvédharcaira vezethető vissza. Bánffy ugyanis a január 22–23-i audienciák óta igyekezett az uralkodónál diszkreditálni Széllt, aki szerinte túl előzékeny az ellenzékiekkel, és továbbra is azt szerette volna, ha még az ő miniszterelnöki időszaka alatt születik meg a kompromisszum, így tisztességben távozhat, továbbá utódjának sem Széllt szánta volna. Széll a sajtónak és tárgyalópartnereinek is úgy nyilatkozott, hogy nem óhajt miniszterelnök lenni, megbízatása csak a béke megteremtésére irányul,⁵⁴ de nem egyértelmű, hogy ezt őszintén így gondolta-e.⁵⁵

⁴⁸ BEKSICS, 1907, 103. Lásd továbbá Wlassics Gyula visszaemlékezését: *Neue Freie Presse*, 1915. augusztus 22. (reggeli szám) 4.

⁴⁹ Ugyan egyik nagyobb párton belüli csoporthoz sem tartozott szorosan, de mindegyikkel jó viszonyt ápolt – persze árnyalatnyi különbségekkel. Bővebben lásd SCHWARCZWÖLDER, 2021, 212–216.

⁵⁰ Széchényi Manó visszaemlékezése. *Budapesti Hírlap*, 1929. március 3. 5.

⁵¹ Széllben hamar megsejtette leendő utódját, holott Bánffy inkább Fejérváry Géza honvédelmi minisztert szerette volna Ferenc Józseffel kineveztetni az őt követő miniszterelnökké.

⁵² MNL OL P 1707, 1. doboz, 3. tétel, (f353.); SÁRKÁNYNÉ HALÁSZ, 1943, 102.

⁵³ Január 23-án reggel egy órán keresztül újra Széll, majd délután Bánffy volt az uralkodónál. Az audienciákra itt, és a későbbiekben is lásd az uralkodóhoz belépők és távozók neveit feljegyző, mindig Ferenc József mellett tartózkodó szárnysegédek naplókönyveit: ÖStA HHStA, KA, Tagebuch der Flügeladjutanten, Band 51., 1899. január 22. és 23.

⁵⁴ „[A]kcióm nem Bánffy ellen és nem Bánffy nélkül van kontemplálva, hanem tisztán a béke megteremtésére irányul” – nyilatkozta Széll. Idézi: SÁRKÁNYNÉ HALÁSZ, 1943, 106–107.

⁵⁵ Széchényi már a január 23-i audienciája után figyelmeztette Széllt, hogy ha sikerrel jár és meg tud egyezni az ellenzékkel, „annak logikai és parlamentáris következményeképp neki kell Bánffy örökébe lépni”.

Az ellenzékiek viszont a napnál is világosabbá tették, hogy *Bánffy*nak semmit sem hajlandók engedni. „*Bánffy*nak minden szándéka gyanús. Vele szemben tehát az ellenzék nem rakhatja le egyetlen biztos fegyverét – az indemnitás megakadályozását. [...] *De Széll Kálmán* nem gyanús. Hazafiságában, belátásában, tehetségében és szavában senki se kételkedik. [...] Amelyik pillanatban Széll arra megbízatást nyer, hogy kabinetet alakítson, a rákövetkező félórában rendben lesz a béke ügye” – írta a Magyarország hasábjain a '48-as Bartha Miklós.⁵⁶ A Nemzeti Párt vezére, Apponyi Albert is arról tájékoztatta Széllt egy január 27-i levelében, hogy „a helyzetnek bonyodalmai és veszélyei el volnának hártva abban a pillanatban, melyben Te vállalkoznál kabinetalakításra”.⁵⁷ Bécsben Széchényi és Kállay Béni⁵⁸ közös pénzügyminiszter győzködte az uralkodót Széll irányába. A malmok, ha lassan is, de örültek, így a február 15-i audienciáján végül Ferenc József határozottan érezte Bánffyval bizalmának megrendülését, mire ő benyújtotta lemondását, február 20-án pedig a király felkérte Széllt kormányalakításra.⁵⁹

Amint 1899. február 20-án este Széll a kabinetalakítási megbízással a zsebében érkezett meg a Hofburgból Budapestre, felgyorsultak az események. Az alább közölt megállapodást, az elhíresült paktumot február 23-án véglegesítették. Mellékletekkel ellátott jegyzőkönyvet vettek fel, amelyet az ellenzéki pártok képviselői mellett a kormánypárt részéről, designált miniszterelnökként egyedül Széll írt alá. Ezeket a dokumentumokat február 25-én Széll – újfent Bécsbe utazva – bemutatta a királynak, aki áldását adta rá. Ekkorra egyébként már a Szabadelvű Párt és a Nemzeti Párt fúziójáról is megtörtént a megállapodás, amiről Széll szintén tájékoztatta Ferenc Józsefet. Február 27-én – szintén a Hofburgban – már a Széll-kormány tagjainak kinevezésére is sor kerülhetett.⁶⁰

Lukács László pénzügyminiszter egy későbbi visszaemlékezésében az „örökösen paktumozó”, ellenzéki körökben is népszerű Széllnek tulajdonította a megegyezés sikerét, mondván, a Széll „személyébe helyezett bizalomnak és az ő nagy rábeszélő képességének

(Széchényi Manó visszaemlékezése. *Budapesti Hírlap*, 1929. március 3. 6.) Január végén már a Szabadelvű Pártban is sokan úgy vélték, hogy Széll szeretne miniszterelnök lenni. A Széll kormányában később a kereskedelmi tárcát elnyerő Hegedüs Sándor szerint csak azok tartottak Szélltől, akiket egyéni érdek fűzött Bánffyhoz, illetve ugyanezen okból elleneztek a pártegyesülést a Nemzeti Párttal. Radó Sámuel 1899. január 31-i levele Dóczy Lajosnak. ÖStA HHStA, MdÄ, Presseleitung (Literarisches Bureau), Karton 217.

⁵⁶ Idézi: SÁRKÁNYNÉ HALÁSZ, 1943, 109. Bartha Miklós (1848–1905) újságíró, politikus, 1873–1875, illetve 1881–1905 között '48-as függetlenségi országgyűlési képviselő.

⁵⁷ Idézi: Uo., 107. Apponyi Albert gróf (1846–1933) politikus, 1872-től országgyűlési képviselő, a képviselőház elnöke (1901–1903), vallás- és közoktatásügyi miniszter (1906–1910). A konzervatív és agrárius színezetű, alapvetően '67-es, de a közös hadsereg kapcsán nemzeti vívmányokat óhajtó Nemzeti Párt de facto vezére 1892–1899 között. Széll kormányalakítása és a paktum realizálása következtében párttársaival együtt 1899. március elején belépett a Szabadelvű Pártba.

⁵⁸ Kállay Benjámín (Béni) (1839–1903) magyar politikus, diplomata, történész és politikai gondolkodó. 1868–1875 között a Monarchia főkonzulja Belgrádban, 1875–1878 között országgyűlési képviselő, 1879-től osztályfőnök a közös külügyminisztériumban, 1882-től haláláig közös pénzügyminiszter és ebben a minőségében az 1878-ban megszállt Bosznia-Hercegovina kormányzója. Magyar belpolitikai kérdésekben Ferenc József egyik legfontosabb bizalmasa, az MTA tagja.

⁵⁹ Részletesebben lásd SCHWARCZWÖLDER, 2021, 243–248.

⁶⁰ ÖStA HHStA, KA, Tagebuch der Flügeladjutanten, Band 51. 1899. február 27.

lehetett köszönni azt, hogy az ellenzék az ő kezéből, mint vívmányt fogadta azt, amit mindenki másnak feltétlenül megtagadott volna” – utalva arra, hogy a Széll-formulában a lényegyet tekintve nem volt semmi új.⁶¹ Bár a király eredetileg nem ezt szeretete volna, az indemnitást, az új (az obstrukcióra egyébként továbbra is lehetőséget biztosító) házszabályokat, a gazdasági kiegyezési provizóriumot és az újoncjutalékot csak Széll kinevezése után lehetett a képviselőházban letárgyalni, Bánffy pedig megalázva kényszerült távozni – így hát a „rábeszélő tehetség” Széllnek a királynál is be kellett vetnie. Szerencséjére mások is (elsősorban Kállay Bénit és Széchényi Manót emelhetjük ki) hathatós segítséget nyújtottak abban, hogy a királyt a kompromisszumos megoldásra rábírja, aki ezúttal lényegében nem is a parlamenti többségnek, hanem a kisebbségnek engedett. Az, hogy a király épp az „örökösen paktumozó” Széllt bízta meg az ellenzékkel folytatott megegyezés (kiegyezés?) letárgyalására, a közvélemény és politikustársai (sőt, talán maga Széll) számára is jelenthetett egyfajta Deák Ferenc-analógiát, de inkább Széll személyiségének és a közvetlen politikai előzményeknek volt köszönhető. Széll taktikája rövid távon kétségtelenül sikeresnek bizonyult, hiszen 1902 őszéig a magyar belpolitikára ráköszöntött a *Széll-csend*.

*

A paktum egyik eredeti példányát Széll Kálmán korábbi biográfusa, Sárkányné Halász Teréz az 1930–1940-es évek fordulóján megtalálta Széll irathagyatékában, azonban csak a megállapodás szövegét ismertette,⁶² a fontos mellékleteket sem ő, sem más nem közölte eddig. Mivel Széll hagyatéka az Országos Levéltár 1945. januári égésekor megsemmisült,⁶³ ez a példány már nem lelhető fel. Jelen közlés alapját tehát egy másik példány képezi, amely a mellékleteivel együtt Bécsben, Ferenc József kabinetirodájának (*Kabinettskanzlei Seiner Majestät*) levéltári anyagában található⁶⁴ és bizonyára azután került oda, hogy Széll bemutatta a megállapodást Ferenc Józsefnek 1899. február 25-én.

A paktum A. melléklete az Ausztriával további egy évre (illetve potenciálisan 1903-ig) terjedő gazdasági kiegyezési provizóriumról szóló törvényjavaslatot tartalmazza. Érdekes, hogy ennek keltezése 1899. március 3-a, és (a B. és C. mellékletekkel szemben) egyedül Széll aláírása szerepel rajta. A forrás bécsi lelőhelyén tehát feltehetőleg csak másolatként őrizték meg. A törvényjavaslat bevezetőjében olvashatjuk a Széll-formulát, majd a jegybank-szabadságra és a fogyasztási adók szabályozására javaslatba hozott, az ellenzékiekkel egyeztetett rendelkezéseket.

⁶¹ *Pester Lloyd*, 1915. november 14-i reggeli szám, 17.

⁶² SÁRKÁNYNÉ HALÁSZ, 1943, 119–121.

⁶³ Széll irathagyatékának, illetve Sárkányné Halász Teréz kötetének keletkezéstörténetére lásd SCHWARCZ-WÖLDER, 2019.

⁶⁴ ÖStA HHStA KA, Vorträge, 2948/1899 (Karton 16). Auf die Erneuerung des Ausgleiches mit Österreich bezüglich Akten ex 1898 und 1899. Ide gyűjtötték egybe a vám- és kereskedelmi szövetség megújításával kapcsolatban keletkezett magyar kormányzati, a királyhoz felküldött dokumentumokat.

A B. mellékletben foglalt, az országgyűlési képviselő-választások feletti kúriai bíraskodást érintő törvényjavaslatot igyekeztek a leginkább részletekbe menően szabályozni a felek. Látható, hogy az ellenzéki pártok nagy hangsúlyt fektettek erre a törvényjavaslatra, amelytől a választások során szélesebb mozgásteret reméltek maguknak (vagy legalábbis szűkebbet a kormánypártnak).⁶⁵ A javaslatot hamarosan, párhuzamosan az új házszabályokkal, meg is tárgyalta az országgyűlés (1899. évi XV. törvénycikk). Az itt közölt pontok természetesen visszaköszönek a törvény végső szövegében, még ha a paragrafusok számozása meg is változott.

Végezetül a paktum C. melléklete képezte a házszabályokon foganatosítandó változtatásokat. Ezek és a választások feletti kúriai bíraskodási törvényjavaslat viszontbiztosítási rendszerben működtek: az új házszabályokat csak akkor fogadták el, ha a nevezett törvényjavaslatot már felterjesztették szentesítésre. Ez a nagy óvatosság az ellenzékiek részéről ugyanakkor nem igazán volt indokolt, hiszen a módosított házszabály sem zárta ki teljesen az obstrukció lehetőségét, csak az egyik válfaja, a technikai obstrukció ellen hozott intézkedéseket, de azt sem lehetetlenítette el teljesen.

A forrás autentikusságának megőrzésére irányuló törekvés mellett, a könnyebb érthetőség kedvéért a szöveget napjaink nyelvtani és nyelvhelyességi szabályaihoz lehetőleg minél inkább közelítve adom közre.

---

⁶⁵ A fenti törvény bevezetéséig a képviselő-választások feletti bíraskodást a képviselőház egy erre hivatott bizottsága végezte (amely a pártarányok szerint állt össze, tehát kormánypárti többségű volt). Az ellenzék régi, a parlamentarizmus szabályainak is jobban megfelelő követelése volt, hogy a legfelsőbb független bíróság, vagyis a Kúria elé kerüljön a választások tisztasága feletti bíraskodás. A Szabadelvű Pártban is voltak ennek támogatói, és már az 1890-es évek elején megindult a törvény előkészítése, mégis az 1898–1899-es válságot lezáró paktummal tudta ezt kikényszeríteni az ellenzék. A kérdésről lásd SCHWARCZWÖLDER, 2016.

Forrás

Jegyzőkönyv

felvétel Budapest, 1899. február 23-án.

Jelen voltak:⁶⁶

Széll Kálmán;

gr. Apponyi Albert, Horánszky Nándor,⁶⁷ Szentiványi Árpád,⁶⁸ Kossuth Ferenc,⁶⁹ Thaly Kálmán,⁷⁰ Győry Elek,⁷¹ Hentaller Lajos,⁷² Tóth János,⁷³ Bartha Miklós, Polónyi Géza,⁷⁴ Molnár János,⁷⁵ Rakovszky István.⁷⁶

Egyrésről Széll Kálmán designált miniszterelnök, másrésről az ellenzéki pártok ki- küldött megbízottai között, közös megegyezés alapján, a következő megállapodások jöttek létre:

I. Az ellenzéki pártok az új kormány megalakulása után nem gátolják meg

1. az [képviselőházi] elnök és alelnökök választását.

⁶⁶ Az ellenzéki pártok igyekeztek egymáshoz viszonyított képviselőházi számarányuk szerint képviseltetni magukat a tárgyalásokban. A Kossuth Ferenc vezette '48-as „törzspárt” öt (Kossuth, Thaly, Győry, Hentaller, Tóth), a „szakadár”, Ugron Gábor vezette függetlenségi párt két (Bartha és Polónyi), a Katolikus Néppárt ugyancsak két (Molnár és Rakovszky), a Nemzeti Párt pedig három (Apponyi, Horánszky, Szentiványi) főt delegált.

⁶⁷ Horánszky Nándor (1838–1902) politikus, 1872–1878 között, majd 1881-től haláláig országgyűlési képviselő, a '67-es ellenzék (Egyesült Ellenzék, majd Mérsékelt Ellenzék, 1892-től Nemzeti Párt néven) tagja, 1891-től a párt elnöke. A Nemzeti Pártban Széll és a fúzió legerősebb támogatója, 1902. március 4-től április 19-én bekövetkezett hirtelen haláláig kereskedelemügyi miniszter.

⁶⁸ Szentiványi Árpád (1840–1918) politikus, 1872-től országgyűlési képviselő, később a '67-es ellenzékhez csatlakozott, a századforduló éveiben a Nemzeti Párt egyik fontos alvezére.

⁶⁹ Kossuth Ferenc (1841–1914) mérnök, politikus, Kossuth Lajos idősebbik fia. 1894-ben, apja halála után tért haza Magyarországra, 1895-ben mandátumot szerzett, és rövidesen átvette a Függetlenségi és '48-as Párt vezetését, 1906–1910 között kereskedelemügyi miniszter.

⁷⁰ Thaly Kálmán (1839–1909) politikus, történész, az MTA tagja, a Magyar Történelmi Társulat elnöke. 1878-tól függetlenségi párti országgyűlési képviselő.

⁷¹ Győry Elek (1841–1902) politikus, jogász, 1881-től haláláig függetlenségi párti országgyűlési képviselő.

⁷² Hentaller Lajos (1852–1912) politikus, újságíró, 1881–1884 között, majd 1889–1910 között függetlenségi párti országgyűlési képviselő.

⁷³ Tóth János (1864–1929) politikus, 1892-től függetlenségi párti országgyűlési képviselő, a párt belső életének egyik fontos szervezője, később elnöke, 1906–1910 között államtitkár, 1918. január–május között belügyminiszter.

⁷⁴ Polónyi Géza (1848–1920) politikus, jogász, 1881–1884, 1886–1901, valamint 1903–1918 között országgyűlési képviselő az Ugron Gábor vezette '48-as pártban, 1906–1907-ben igazságügyi miniszter.

⁷⁵ Molnár János (1850–1919) politikus, római katolikus apát, kanonok. A Katolikus Néppárt megalapításának egyik szervezője, 1896–1918 között országgyűlési képviselő, a párt egyik vezérszónoka.

⁷⁶ Rakovszky István (1858–1931) politikus, a Katolikus Néppárt egyik alapítója és vezéregyénisége, 1896-tól országgyűlési képviselő, később a párt alelnöke, 1906–1909 között a képviselőház alelnöke. 1918 után harcos legitimista, IV. Károly visszatérésének aktív támogatója.

II. Nem gátolják meg elvi álláspontjuknak és programjuknak fenntartása mellett a következő törvényjavaslatoknak törvényerőre emelését:

1. A folyó év 4 első hónapjára szóló pénzügyi felhatalmazási törvényjavaslatot (indemnity).
2. A véderő létszámának folyó évre leendő meghosszabbításáról szóló törvényjavaslatot.
3. Az újoncok megajánlásáról szóló törvényjavaslatot.
4. Az Ausztriával egy évre terjedő gazdasági provizóriumról szóló törvényjavaslatot, melynek szövege A. alatt mellékeltek.
5. Horvát–Szlavón–Dalmátországgal leendő pénzügyi egyezményről szóló törvényjavaslatot.⁷⁷

Mégpedig az 1., 4., 5. alatti törvényjavaslatokat kiegészítve azon felmentéssel és utólagos törvényesítéssel, melyeknek szüksége a kéthavi törvényen kívüli állapotra való tekintettel fennforog.

III.

1. Az 1899. évre szóló állami költségvetésre szóló törvényjavaslatot, melynél lehetőleg figyelembe vétetik a kormány azon óhaja, hogy az indemnity lejáratí határidején belül intéztessék el.
2. Kúriai bíraskodást azon szöveggel, mely B. alatt mellékeltek és azzal a megállapodással, mely annak bevezetését képezi.
3. Hárszabálmódosítást C. alatt mellékelt szövegezésben.
4. Ausztriával való közgazdasági viszonyoknak 1903., esetleg 1904. év végéig terjedő rendezésére vonatkozó [törvény]javaslatot. Ezzel összefüggőleg a bankügyre, valutára, fogyasztási adókra vonatkozó törvényjavaslatokat, mégpedig tekintettel arra, hogy a fogyasztási adókra vonatkozó javaslatok még a termelési idény kezdete előtt törvényerőre emelhetők legyenek. Megjegyezttetvén, hogy a vámügyre vonatkozó javaslatnak bevezető része, továbbá a külfölddel kötendő szerződésekre vonatkozó rész azon szövegben lesz megállapítandó, amely szöveg az ellenzéki pártok kiküldötteivel közöltetett, tartalma pedig a ház előtt fekvő e tárgyakra vonatkozó törvényjavaslatokból vétetik. Megjegyezttetik továbbá, hogy ha az Ausztriával való közgazdasági viszonyok rendezése 1903-tól 1904. év végéig prolongáltatik, ez esetben a külfölddel kötött és kötendő nemzetközi szerződések lejáratí idejének is össze kell esni e határidővel. Amennyiben pedig időközben Ausztriával, e törvényben előírt módon vámszövetség köttenék, jelen megállapodás az erre irányuló törvényjavaslatokra is fennáll.

IV. Az új miniszterelnök a béketárgyalások folyamán felmerült és a jelen országgyűlés tartama alatt megalkotandó törvényekre, valamint a kormányzati működésre vonatko-

---

⁷⁷ A Horvát-Szlavónország és Magyarország között 1868-ban kötött, 1889-ben megújított pénzügyi egyezmény hatálya 1897-ben lejárt, a korábbi rendelkezéseket évről évre meg kellett újítani ahhoz, hogy a költségvetésekben foglaltakat zökkenőmentesen végre lehessen hajtani.

zólaga a házban fogván nyilatkozni, e helyen külön megállapodások felvételének szüksége fenn nem forog.

V. A házszabályok 204. §-ának⁷⁸ módosítása ez idő szerint nem tartott sem célszerűnek, sem szükségesnek. A magyar képviselőház önérzettel és elégtétellel tekinthet arra vissza, hogy 34 évi szakadatlan működése alatt 1865 óta nem forgott fenn eset, melyben ezen § alkalmazásának szüksége előállott volna. A magyar parlament méltósága és tekintélye érdekében reméljük, hogy nem lesz erre szükség ezután sem. De ha az a sajnos eset beállana, hogy ezen § alkalmazása elkerülhetetlenné válnék: az összes pártok részéről kimondatik és megállapíttatik, hogy a házszabályok 204. §-a végrehajtandó. A képviselőház összes pártjai felteszik és elvárják a ház minden tagjától, hogy ha a ház valamely tagjára a kizárás határozata kimondatnék, az minden represszív rendszabály alkalmazása nélkül, önként meghajol a házszabályok értelmében kimondott ítélet előtt és erkölcsi kötelességének ismeri magát annak önként alávetni.

gr. Apponyi Albert
Horánszky Nándor
Szentiványi Árpád
Rakovszky István
Molnár János

Széll Kálmán

Kossuth Ferencz
Thaly Kálmán
Győry Elek
Hentaller Lajos
Tóth János
Bartha Miklós
Polónyi Géza

A. melléklet

Törvényjavaslat

az 1898. évi I. és XV. törvénycikk némely intézkedési hatályának fenntartásáról

Mínthogy a magyar korona országai és a Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országok között az 1867. évi XII. törvénycikk 61. §-a szerint a vám- és kereskedelmi szövetség nem jött létre, az 1867. évi XII. törvénycikk 58. §-a alapján és értelmében, amely szerint „a magyar korona országai, mint a fejedelem többi országaitól jogilag különálló országok saját felelős kormányuk és törvényhozásuk útján intézkedhetnek és vámvonalak által szabályozhatnák kereskedelmi ügyeiket”, a magyar korona országaira nézve az önálló vámterület jogállapota állott elő.

Mínthogy továbbá az Osztrák–Magyar Bank szabadalmának meghosszabbítása, valamint az ezzel összefüggő ügyek iránti törvényjavaslatok az 1898. évi I. törvénycikk 3. §-ában megállapított határidőn belül a Monarchia mindkét államának országgyűlései elé terjesztettek, de ott eddig el nem intéztettek, ezekre az ügyekre, nemkülönben a vám- és kereskedelmi viszonyokra nézve, és pedig az utóbbiakat illetőleg az 1867. évi

⁷⁸ Az 1887. május 21-e óta érvényben lévő képviselőházi házszabályokban a 204. § szolt a rendbontó képviselők elleni szankciókról, végső esetben a kizárás lehetőségéről.

XII. törvénycikk 68. §-a alapján, amely szerint „az ország önálló törvényes intézkedési jogát magának fenntartja és minden jogai e részben is sértetlenek maradnak” rendelkeztek amint következik:

1. §

Az 1898. évi I. tc. 1. §-ában megállapított feltétel fenntartása mellett:

1. az 1898. évi I. tc. 1. §-ának 1., 2. pontjában és a 3. pont első bekezdésében foglalt rendelkezések hatálya 1899. évi december hó 31-ig változatlanul fenntartatik;

2. ugyancsak változatlanul fenntartatik 1899. évi december hó 31-ig az Osztrák–Magyar Bankot cselekvőleg illető, eredetileg 80 millió forintot tevő államadósság tárgyában az 1887. évi XXII. tc. alapján kötött egyezménynek I. és II. cikke, III. cikkének végrehajtása pedig egy évvel elhalasztatik.

2. §

Az 1898. évi I. tc. 1. §-ában megállapított feltétel mellett az 1898. évi XV. tc. 1. §-ának rendelkezései a törvényhozás további intézkedéséig változatlanul hatályban maradnak.

3. §

Felhatalmaztatik a pénzügyminiszter, hogy az Osztrák–Magyar Bank szabadalmának az 1. §-ban foglalt meghosszabbítása folytán szükséges egyezményt az Osztrák–Magyar Bankkal megköthesse.

4. §

A jelen törvény kihirdetése napján lép életbe és hatálya kiterjed mindazon intézkedések érvényére, amelyek a jelen törvényben szabályozott ügyekre vonatkozó tényleges állapotok fenntartása érdekében a folyó év január 1. óta tétettek.

Az 1888. évi XIII. törvénycikk 1. §-ának 1. pontjában megjelölt nemű mindazon cukortermelvények, amelyek folyó évi január hó 1-től a jelen törvény kihirdetése napjáig terjedő idő alatt valamely cukorgyártelepről, vagy cukor tartására rendelt szabadraktárból 100 kg tiszta súly után 11 forint fogyasztási adó befizetése vagy hitelezése mellett elszállítottak, minden 100 kg után a pénzügyminiszter által rendeleti úton meghatározandó módon befizetendő 2 forintnyi pótdadó alá esnek.

5. §

Az 1. §-ban foglalt egyes rendelkezések elvesztik hatályukat 1899. évi december hó 31. előtt is, mihelyt a jegybankügyre és az azzal összefüggő kérdésekre, nemkülönben az 1. § szerint szabályozott többi ügyre nézve végleges törvényhozási intézkedés lép hatályba.

6. §

Az 1898. évi I. törvénycikk 3. §-ának 4., 5. és 6. bekezdésében foglalt intézkedések érvényüket a jelen törvény hatályának tartama alatt is megtartják.

7. §

A jelen törvény végrehajtásával a minisztérium bízatik meg.

Budapest, 1899. évi március hó 3-án

Széll Kálmán

B. melléklet

Az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíraskodás tárgyában alkotandó és a választási törvény némely rendelkezéseit is módosító törvényre vonatkozólag a következő megállapodások jöttek létre.

I. Ezen törvényjavaslat a képviselőházban az 1899. évi állami költségvetés letárgyalása, és az erre vonatkozó törvény megalkotása után fog napirendre tűzteni és még a jelen országgyűlés tartama alatt megalkottatni, úgy mindazonáltal, hogy ennek letárgyalása az Ausztriával fennforgó közgazdasági viszonyok végleges rendezésére vonatkozó összes törvényjavaslatoknak kellő időbeni napirendre tűzését és letárgyalását nem akadályozhatja.

II. Ezen törvényjavaslatnak törvényerőre emelkedése a házszabályok módosításának megszavazásával egy időben fog történni, éspedig oly módon, hogy a házszabályok a képviselőház által akkor fognak tárgyalatni és elfogadtatni, midőn a képviselőválasztások feletti bíraskodásról szóló törvényjavaslatot immár a főrendiház is elfogadta és a két ház határozatai között eltérés nem lévén, azok legfelsőbb szentesítés alá terjesztettek.

III. Ezen törvényjavaslat a 169. és 170. szakaszok kivételével – melyekre vonatkozólag a pártok elhatározásaik szabadságát fenntartják – a törvényhozás által azon szövegben lesz elfogadandó és megállapítandó, amely szövegben azt a képviselőház 1896. évben elfogadta és megszavazta, mindazonáltal a képviselőválasztásra vonatkozó következő módosítások és rendelkezések kibővítésével.

1. A 3. § 5. pontjához a következő toldás jön: „ha hivatali alárendeltjeit a maga melletti szavazásra, vagy a szavazástól tartózkodásra, vagy a megjelölt célból hivatali hatalmuk felhasználására utasította, – vagy ezeknek törvény által tiltott cselekedeteiben részességé vált, illetőleg azokba megelőzőleg és kifejezetten beleegyezett.”

2. Új 27. pontként ugyanezen §-hoz: „Ha a képviselő megválasztása idején, vagy az azt megelőző háromheti időben fősolgabírói vagy szolgabírói hivatalt viselt, és azon a területen választatott meg, melyre hatósága kiterjedt.”

3. A 3. § 11. pontja helyébe tétessék: „Ha közhivatalnok olyan választónak, aki az ő hivatali alárendeltje, arra nézve, hogy mely jelöltre szavazzon, vagy mikor szavazzon, vagy hogy a szavazástól tartózkodjék, utasítást adott, vagy bármely választót hivatali hatáskörébe eső cselekménye, vagy mulasztása, illetőleg erre vonatkozó ígérete, vagy fenyegetése által; vagy pedig általában hivatali hatalmának felhasználásával bizonyos jelölt mellett vagy elleni szavazásra, vagy a szavazástól való tartózkodásra bírt, vagy hivatali hatalmával élve kényszerített; vagy ha a csendőr, rendőr vagy fegyveres erő közreműködése más célból, mint a csend és rend fenntartása, és a választói jog szabad gyakorlásának oltalma érdekében vétetett igénybe, nevezetesen: a választók felszólítására, összegyűjtésére, vagy fedezet alatti szállítására avégből, hogy azok választói jogukat gyakorolják, vagy hogy a választói színhelyen vagy a szavazói helyen megjelenjenek, vagy az ottani megjelenésben akadályoztassanak; továbbá ha a választók személyes szabadságuk korlátozásával választási célból bizonyos helyen őriztettek, vagy ha mindezeket a csendőr, rendőr vagy a fegyveres erő tagja illetékes utasítás nélkül elkövette.

– Hogy azon esetekben, midőn a karhatalom közreműködése a választói jog szabad gyakorlásának oltalma érdekében vétetett igénybe, ezen oltalom szüksége fennforgott-e, azt minden esetben, a bizonyítási eljárás útján felderítendő körülmények gondos mérlegelésével a bíró állapítja meg, és bebizonyíttatik, hogy az a választó, kivel szemben ilyen cselekmények valamelyike elkövetetett, a képviselőre szavazott, vagy más jelölthe való szavazástól tartózkodott és a képviselő az érvényes szavazatok általános többségét el nem nyerte.”

4. A 3. §-hoz új 16. pontul tétessék „Ha a választási elnök a jelen törvény 153. §-a által a választás szabadsága és a rend fenntartása érdekében reá rótt kötelesegeket oly módon, illetőleg azon célzattal szegte meg, hogy a választás eredményét a képviselő javára meghamisítsa, vagy ha a választók bevonulására, a választási színhelyen való elhelyezésére és a szavazási helyiségekkel való összeköttetésére nézve olyan rendelkezéseket tett, melyeknek világosan látható célját a választási eredményeknek a képviselő javára meghamisítása képezte.”

5. A 141. § a következő szöveggel állapíttassék meg: „Ezen törvény életbe léptétől hatályukat veszítik:

az 1874. XXXIII. törvénycikk 12. §-ának 5. pontja, mely szerint azok, akik az összeírást illetőleg a kiigazítást megelőző évre a választókerületben fizetendő egyenes adójukat be nem fizették, választói jogot nem gyakorolhatnak és ennél fogva a választók jegyzékébe fel nem vétetnek;⁷⁹

az idézett törvénycikk 108. §-a, mely szerint a névjegyzékbe felveendő, akik az összeírás vagy kiigazítás megkezdéséig hátralékban lévő adójukból legalább annyit befizettek, amennyit a megelőző évi egyenes állami adójuk kitett;

továbbá ugyancsak az idézett törvénycikk 118. §-a, mely szerint a névjegyzék évenkénti kiigazításánál azon évi adó veendő alapul, melyben a kiigazítás történt; végül az 1875. VI. törvénycikk 1. §-a, mely szerint az 1874. XXXIII. tc. 12. §-a 5. pontjában és 158. §-ában foglalt intézkedések azzal egészítettnek ki, hogy a választók névjegyzékébe ennek évenkénti kiigazítása alkalmával, azon jogosultak veendő, kik az előző évi egyenes adót, illetőleg az ennek megfelelő adóhátralékot április 15-ig befizették.”

6. A 147. §-ban említett tíznapi idő tizennégy napra kibővítendő.

7. A 150. § utolsó előtti bekezdéséhez következő mondat csatolandó:

„E negyedik példányt az illető város vagy község lakosai mindenkor betekintheik, illetőleg díjtalanul lemásolhatják vagy lemásoltathatják, mire az előjáróság nekik kívánatra időt és alkalmat nyújtani köteles.”

8. A 154. § harmadik bekezdése után negyedik bekezdésül tétessék:

„Az egyik vagy másik párt bizalmi férfiainak kívánatára az a kérdés, hogy melyik tartózkodási hely melyik pártnak jusson, sorshúzás útján döntendő el.”

⁷⁹ A választópolgárok számának minimális emelése kapcsán tehát a census leszállítása vagy az óvatos jogkiterjesztés helyett (ezek a lehetőségek felmerültek a béketárgyalások kezdeti szakaszában) végül az adóhátralékok kizárására vonatkozó korábbi rendelkezések hatályon kívül helyezésében állapodtak meg a felek.

Ugyanezen § 3. bekezdéséhez a következő szavak teendők: „Ha a választási elnök a választók és a szavazatszedő küldöttség közt fentartandó összeköttetés céljából külön bizalmi férfiakat alkalmaz, úgy ezek minden pártból egyenlő számban és egyenlő jogokkal az előbb említett bizalmi férfiakkal egyetértőleg nevezendők ki. Amennyiben a választók igazolványokkal láttatnak el, ilyen igazolvány hiánya sem a szavazatszedő küldöttséghez való megjelenésnek, sem a szavazat beadásának és érvényességének akadályául nem szolgálhat.”

9. A 156. § utolsó előtti bekezdése helyett: „Bizalmi férfiak csak az ugyanazon törvényhatóság területén lakó egyének közül jelölhetők.”

10. A 162. § negyedik bekezdése helyett:

„A vizsgálat eredménye felett első fokon a közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya, másodfokon a belügyminiszter, a választási elnök, vagy küldöttségi elnökökre vonatkozólag pedig másodfokon a közigazgatási bíróság határoz.”

11. A 167. § helyébe a következő szöveg teendő:

„Állami és törvényhatósági közhivatalnok, a rendezett tanácsú városok polgármestere és rendőrkapitánya és a községi (köz)jegyző nem vehet részt politikai pártgyűlések összehívásában, nem lehet azoknak elnöke vagy jegyzője és tőlük megbízást el nem fogadhat, nem vehet részt a képviselőjelöltek körutazásában, továbbá valamely hatáskörébe eső cselekménye vagy mulasztása, illetőleg ezekre vonatkozó ígérete vagy fenyegetése által, vagy általában hivatali állásának felhasználásával valamely választót bizonyos jelölt mellett vagy elleni szavazásra, vagy a szavazástól való tartózkodásra nem bírhat, nem rendezheti, és nem működhetik közre az egyik vagy a másik párt választóinak összeszedésénél és a választás székhelyére vezetésénél; a csendőrséget, rendőrséget vagy fegyveres erőt más célból mint a csend és a rend fenntartása és a választói jog szabad gyakorlásának oltalma érdekében (3. §. 11. pont) igénybe nem veheti, sem pedig az azok feletti rendelkezési jogot másra, mint hatósági közegre sem egészben, sem részben át nem ruházhatja; végre a hivatali feljebbvaló a neki alárendelt köztisztviselőt nem utasíthatja arra nézve, hogy melyik jelöltre szavazzon vagy ne szavazzon, hogy szavazási jogát egyáltalában és mikor gyakorolja vagy a szavazástól tartózkodjék, vagy hogy befolyását valamely más módon az egyik vagy a másik jelölt mellett vagy ellen, vagy a választóknak a szavazástól való tartózkodása érdekében érvényesítse.”

12. A 168. § a következő szövegben állapítandó meg:

„Azon közhivatalnok, illetőleg rendezett tanácsú városi és községi hivatali alkalmazott ellen, ki a választási törvényeket – különösen jelen törvény intézkedéseit – és az ezekre alapított hatósági intézkedéseket megsérti, mennyiben cselekvése vagy mulasztása súlyosabb beszámítás alá nem esik, fegyelmi eljárásnak van helye.

A közigazgatási tisztviselők, s a rend[ezett] tan[ácsú] városi s községi hivatali alkalmazottak ellen a választási törvények – különösen jelen törvény – és az erre alapított intézkedések folytán felmerülő fegyelmi ügyekben a vizsgálat elrendelése és végrehajtása s a vizsgálat eredménye feletti határozathozatal, jelesül a fegyelmi hatóságok tekintetében a 162. §-ban foglalt intézkedések szolgálnak szabályul. Ezen szakasz intézkedései a bírókra és bíróságokra nézve fennálló fegyelmi törvényeket és szabályokat nem érintik.”

13. Az 1878. V. tc. 181. és 187. §-okban foglalt határozatok alkalmas módon a választási elnökökre kiterjesztendők, hogy súlyosabb vétség esetén ezek is büntetőjogi felelősség alatt álljanak. Ez történhetnék például a következő új 169. § beillesztésével:

„Az 1878. V. tc. 181. §-a következőleg egészítették ki:

Az a választási, illetőleg szavazatszedő küldöttségi elnök vagy helyettes elnök, aki a választási törvények, és különösen jelen törvény intézkedéseit akár cselekvése, akár mulasztása által azzal a szándékkal szegi meg, hogy a választás eredményét az egyik vagy másik jelölt részére biztosítsa, vagy meghiúsítsa, haterzer koronáig terjedhető pénzbírsággal és politikai jogainak megfelelő időtartamra való felfüggesztésével büntetendő.

Ha pedig a választási elnök a választási törvényekbe ütköző, olyan súlyosabb beszámítás alá eső intézkedéseket tett, melyeknek kétségtelen célját a választási eredmény módosítása vagy meghiúsítása képezi, vagy ha ezen célból a csendőrség, rendőrség vagy katonaság feletti rendelkezést egészben vagy részben másra mint hatósági közegre ruházza át, a kiszabandó pénzbírságon és politikai jogainak felfüggesztésén felül hat hónapig terjedhető fogházzal is büntetendő.”

Kelt Budapesten, 1899. évi február hó 23-án

[Az aláírók ugyanazok, mint a Jegyzőkönyv esetében.]

C. melléklet

**A házsabályok módosítására nézve Széll Kálmán úr Önagyméltósága,
mint deznált kormányelnök s az ellenzéki pártok megbízottai közt létrejött
megállapodások.**

A 121. § után jön a következő új §:

„Az állandó és szakbizottságok elnökei kötelesek a bizottságot ülésre összehívni, ha ezt a bizottságnak legalább hét tagja kívánja.”

146. §

E szakasz eddigi szövegéhez második bekezdésként jön:

„A jegyzőkönyv hitelesítéséhez legfeljebb négy szónok szólhat s a ház a jegyzőkönyv hitelesítése s az esetleg kelt módosítványok felett egyszerű szavazással dönt.”

147. §

Ennek a szakasznak harmadik bekezdésébe, e szavak után „minden vita nélkül” beillesztendő: „egyszerű szavazással”.

152. §

E szakasz harmadik bekezdése áthelyeztetik a 156. §-ba, minélfogva itt kimarad.

153. §

E szakasz első bekezdéséből a negyedik sorból kihagyandó „egyszerű szavazással”. A második bekezdésből kihagyandók e szavak: „a ház engedelmével”.

A 153. § után jön a következő új §:

„A ház napirendjének megállapítására vonatkozó elnöki előterjesztés vagy indítvány felett legfeljebb négy szónok meghallgatása után a ház egyszerű szavazással dönt. Az ülés fel nem osztható, míg a ház napirendje megállapítva nincs.”

Új §,

mely nem, mint javasoltatott a 156. § után, hanem a 153. § után jönne helyesebben, vagy pedig a 151. § után s amely a kormány javaslatában új 156. §-nak van jelölve. E szakasz a 152. §-ból áthozott szöveggel, mint első bekezdéssel következőleg szól:

„A napirend tárgyalására szánt időt, valamint az interpellációk megtételének s az azokra adandó válaszok meghallgatásának idejét időről időre a ház állapítja meg. Minden határozat megváltoztatását célzó indítvány a ház elnökénél írásban adandó be, általa a háznak azonnal bejelentendő s a bejelentést követő ülés végén vita nélkül egyszerű szavazással döntendő el. Ha az ily indítvány az ülés idejének meghosszabbítását célozza, a meghosszabbítás egyórai időnél többre nem terjedhet, csak egyes törvényjavaslat, vagy a költségvetés tárgyalásának tartamára határozható el s azon törvényjavaslat, illetőleg költségvetés tárgyalásának tartama alatt, amelyre nézve elhatározatott, nem ismételtető.”

163. §

E szakasznak c. pontja következőleg módosul:

„c. a ház szabályaira, azoknak helyes alkalmazása érdekében hivatkozni akarnak, mely alkalommal azonban magához a vita tárgyához nem szólhatnak.”

164. §

következőleg módosul: „Indítványt, ellenindítványt és módosítványt mindig írásba foglalva kell beadni, s azok kinyomatása iránt a ház vita nélkül egyszerű szavazással határoz.”

171. §

„A ház, ha az elnök, a ministerek valamelyike, vagy húsz tag kívánja, zárt üléssé változik át. Zárt ülésben határozat nem hozatván, jegyzőkönyv nem vezetetik.”

174. §

következőleg módosul: „Szavazás előtt a kérdésnek miként leendő föltevése új tanácskozás tárgyát képezheti, amely felett a ház egyszerű szavazással dönt.”

A jelenlegi 176. § kimarad.

177. §

A szakasz első bekezdésének helyébe a következő szöveg jön: „A ház a föltett kérdés felett rendszerint egyszerű szavazással dönt. Az egyszerű szavazás felállás és ülve maradás által történik.” A szakasz többi része marad.

178. §

következőleg módosul: „Minden oly esetben, amelyben a házszabály az egyszerű szavazást kötelezőleg el nem rendeli, húsz jelen levő tagnak a szavazás megkezdéséig (177. §) írásban beadott kívánságára név szerinti fölhívás mellett történik meg a szavazás. A név szerinti szavazás húsz tagnak írásban beadott kívánatára más napra halasztható. Az egyszerű szavazás más napra nem halasztható.”

182. §

E szakasz első bekezdése maradván, utána jön a következő szöveg: „A titkos szavazás összehajtott szavazólapokkal történik s a nyílt szavazó lapokon foglalt szavazatok nem számíttatnak. Titkos szavazásnál a ház tagjai szavazásra való felhívásuk során mennek helyükről szavazatukat beadni s annak beadása után kötelesek onnan távozni. Ily szavazás alkalmával, kivéve a szavazás beadásának ideje alatt a szavazó képviselők, a szavazat beadásának helyétől mindenkinek távol kell maradnia.” Az eddigi második bekezdés marad, mint utolsó.

Kelt Budapesten 1899. évi február hó 23-án

[Az aláírók ugyanazok, mint a Jegyzőkönyv esetében.]

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
K 27	Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanácsai jegyzőkönyvek
P 634	Magánlevéltárak, Szilágyi Dezső (1861–1901)
P 1707	Magánlevéltárak, Fejérváry Géza (1859–1912)
ÖStA HHStA	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs)
FA	Sonderbestände: Nachlässe, Familien- und Herrschaftsarchive, Familienarchiv Csáky
KA	Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei
MdÄ	Ministerium des Äußern

*

BALASSA 1927	BALASSA Imre: <i>A Bánffy-éra története</i> , In: <i>A magyar országgyűlés története 1867–1927</i> , szerk. BALLA Antal, Budapest, Légrády Nyomda és Könyvkiadó Társaság, 1927, 159–207.
BEKSICS 1907	BEKSICS Gusztáv: <i>Beksics Gusztáv poszthumusz műve. A Szabadelvűpárt története</i> , Budapest, Budapesti Hírlap Újságvállalata, Budapest, 1907.

- BERTÉNYI
2005
- Ifj. BERTÉNYI Iván: *Bánffy Dezső és a nemzetiségi kérdés*. Doktori (PhD) disszertáció kézírata, Budapest, ELTE BTK, 2005.
- BERTÉNYI
2016
- Ifj. BERTÉNYI Iván: „*A lelketeket adjátok az ördögnek, ha a kormánypártra szavaztok!*” *Adalékok az 1896-os választások történetéhez*, In: *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*, szerk. ANKA László et. al., Budapest, L'Harmattan, 320–334.
- HEGEDÜS
1906
- HEGEDÜS Lóránt: *Adórendszerünk betegségei*, Budapest, Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége, 1906.
- HERCZEG
2005
- HERCZEG Ferenc: *A gótikus ház. Emlékirat*, Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2005.
- HORÁNSZKY
1994
- HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*, I, s. a. r. HORÁNSZKY Nándor, Budapest, Teller Kiadó, 1994.
- NAGY
2018
- NAGY Mariann: *Vámszövetség és kvóta – a gazdasági kiegyezés*, In: *Megosztó kompromisszum. Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*, szerk. HERMANN Róbert – LIGETI Dávid, Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018, 173–190.
- NASCHOLD
1959
- Ursula NASCHOLD: *Franz Graf von Thun und Hohenstein und die Zeit seiner Ministerpräsidentschaft (1898–1899)*, Dissertation (Dr. phil.) [kézirat], Bécs, Universität Wien, 1959.
- RUMPLER
1997
- Helmut RUMPLER: *Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatverfall in der Habsburgermonarchie. Österreichische Geschichte 1804–1904*, Bécs, Ueberreuter, 1997.
- SÁRKÁNYNÉ HALÁSZ
1943
- SÁRKÁNY Sándorné HALÁSZ Teréz: *Szell Kálmán életrajza*, Budapest, Vajna és Bokor, 1943.
- SCHMIED-KOWARZIK
2010
- Anatol SCHMIED-KOWARZIK: *Unteilbar und untrennbar? Die Verhandlungen zwischen Cisleithanien und Ungarn zum gescheiterten Wirtschaftsausgleich 1897*, Wien–Innsbruck–Bozen, Studien Verlag, 2010.

SCHWARCZWÖLDER
2015

SCHWARCZWÖLDER Ádám: *Széll Kálmán pénzügyministersége és lemondásának körülményei*, In: *VERITAS Évkönyv 2014*, szerk. UJVÁRY Gábor, Budapest, VERITAS – Magyar Napló, 2015, 51–81.

SCHWARCZWÖLDER
2016

SCHWARCZWÖLDER Ádám: *Az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíráskodás kérdése és az 1901-es „tisztá” választások*, In: *VERITAS Évkönyv 2016*, szerk. UJVÁRY Gábor, Budapest, VERITAS – Magyar Napló, 2017, 47–64.

SCHWARCZWÖLDER
2019

SCHWARCZWÖLDER Ádám: *Széll Kálmán irathagyatékának sorsa*, In: *Lymbus*, 17. (2019) 603–613.

SCHWARCZWÖLDER
2021

SCHWARCZWÖLDER Ádám: *Magyarország vezérigazgatója. Széll Kálmán útja a miniszterelnökségig*, Doktori (PhD) disszertáció kézirat, PTE BTK, 2021.

SCHWARCZWÖLDER
2022

Ádám SCHWARCZWÖLDER: *Family Background, Preparation an Opportunity: The Making of the Dualist-Era Hungarian Minister, Kálmán Széll*, In: *Central Europe*, 20. (2022) 1–2. sz. 45–66.

**A svájci Kék Kereszt helye az alkoholizmus elleni küzdelem
kultúrtörténetében:
Beszámoló a Magyarországi Kék Kereszt Egyletek
1918–1921. évi helyzetéről**

A Kék Keresztet 1877-ben, Genfben alapították. A protestáns ébredési mozgalmakhoz szorosan köthető egyesület az alkoholizmus elleni küzdelemben az önmegtartóztatás elérését tűzte zászlajára, és ezzel párhuzamosan az Evangélium üzeneteire támaszkodva az alkoholisták megtérítésén fáradozott.¹ A mozgalom képviselői először kifejezetten a pálinkafogyasztás ellen léptek fel, majd a 19–20. század fordulójáig az alkoholisták megmentésére helyezték a hangsúlyt, ezt követően a prevenciót szolgáló tevékenységek támogatása került előtérbe.² A Kék Kereszt alapítója, Louis-Lucien Rochat számára angliai tapasztalatai nyújtottak inspirációt, szűkebb páttriájában pedig az iszákosok között észlelt magas öngyilkossági ráta jelentette a legfontosabb mozgatórugót a mozgalom szervezéséhez.³

Nem véletlen, hogy a jelentős angol lakossággal rendelkező Genf városában alakult meg az első svájci szekció, hiszen az angolszász világban jelentős befolyásra tettek szert a mértékletességi mozgalmak a 19. század második felében. Az alapítást követő évben Lausanne-ban és Neuchâtelben is működött már egy-egy csoport. A német nyelvű területeken először Bernben alakult kékkeresztes szekció 1880-ban, és abban az évben nyitották meg az első svájci alkoholmentes éttermet. Évről évre gyarapodott a szekciók száma: 1881-ben Bienne, 1882-ben Bazel, 1883-ban Zürich következett, csak néhány példát említve a svájci terjeszkedésre. Mivel a mértékletességi mozgalmak az angolszász világ befolyására már a figyelem középpontjába kerültek Európában is, ezért az európai elterjedés útjában sem állt komoly akadály. 1881-ben Hollandiában, 1885-ben Franciaországban és Belgiumban, 1895-ben Dániában, 1899-ben pedig már az afrikai Kongóban is megalakultak az első egyletek. Az 1892-ben létrejött Reményszövetség (l'Espoir) ennek a mozgalomnak a fiatal absztinenseket tömörítő ága volt. 1911-ben már mind az öt világrészen jelen voltak.⁴ Svájcban huszonöt év alatt a legbefolyásosabb és a legna-

¹ ROCHAT, 1912, 1–24. Az írás fő üzenete szerint az iszákos múlttal csak bűnbánat útján lehetséges a szakítás. Az alkoholizmusban szenvedőkért végzett munka csak következetes példamutatással lehet sikeres, tehát ez indokolja a teljes önmegtartóztatást. Két kivételes esetet azonban elfogadtak az alkoholfogyasztásra: az úrvacsorát és az orvosi rendelvényt.

² TRECHSLER, 1990, 31–45.

³ Louis-Lucien Rochat (1849–1917) cossonay-i lelkész a svájci Vaud kantonban. *Louis-Lucien Rochat et la fondation de la Croix-Bleue*, In: *Livre du Jubilé*, 1927, 9–44.

⁴ ROCHAT, 1912, 24. Szövetségbe még nem szervezett szekciók működtek Palesztinában, Indiában, Madagaszkáron, az afrikai Aranyparton, Belga-Kongóban, az ausztráliai Loyalty-szigeteken, az amerikai Chicagóban és a Kis-Antillákon.

gyobb mozgalommá vált a Kék Kereszt, 1914-ben a mértékletességi egyletekbe belépett tagok 58%-a kékkeresztes volt.⁵

A nemzeti Kék Kereszt Egyletek 1890-ben hozták létre nemzetközi szövetségüket,⁶ melyet az alapító elnökölt 1906-ig.⁷ Ennek a nemzetközi szövetségnek volt (osztrák–) magyar tagja is.⁸ A dualizmus kori Magyar Királyság határain belül Theodore Biberauer⁹ és két svájci absztinens kezdeményezésére Budapest egyik református közösségében alakult meg az első magyar Kék Kereszt¹⁰ csoport 1895 tavaszán.¹¹ 1896. május 10-én az akkor már öt magyar szekció közel 288 taggal egyesületté alakult.¹² A legismertebb magyar vidéki szekciók a felvidéki Ó-turán és Menguszfalván, az erdélyi Brassóban és Kolozsvárott, a délvidéki Kiszácson, Újvidéken, Antalfán és Kevevárán, valamint Újpesten, Bonyhádán, Kiskőrösön, Soltvadkerten, Mezőtúron, Szatmáron és Sárospatakon működtek a 20. század első évtizedeiben.¹³ A magyarországi fejlődés nagyságát és ütemét jól mutatják az 1909 és 1913 közötti adatok, melyek szerint a szekciók száma hétről huszonhétre, az összes taglétszám pedig 310-ről 1005-re növekedett.¹⁴ Sajtónyilvánosságot a mozgalom a századforduló végén kapott először, amikor a VI. kerületi Bajnok utcában megnyitották az első kávécsarnokot 1899-ben, mely nem csupán az alkoholmentes italok kiszolgálására, hanem ismeretterjesztésre is szolgált.¹⁵ Ugyanebben az évben a magyar alapító tollából is leközöltek egy cikket a mozgalom indulásának nehézségeiről. Ebből rekonstruálható, hogy a Kék Kereszt megalakulását kevesen fogadták pozitívan, külföldi intézményként perhorreszkálták, ami a magyar nacionalizmus kemény éveiben negatív megítélést jelentett, és sokan vallási szektát láttak benne.¹⁶

⁵ TRECHSLER, 1990, 173.

⁶ *Statuts*, 1909, 1–16. A nemzeti szekciókat tömörítő egyesületek válhattak a szövetség tagjává, ahol minden tagtól elvártak egyfajta nemzeti, politikai és egyházi semlegességet. Minimum négyévente került sor a legfelsőbb szerv, az általános közgyűlés összehívására. A szavazati joggal rendelkező aktív tagokból kerülhettek ki a közgyűlési küldöttek, ha a nemzeti szekciók száma három és száz között mozgott, egy képviselő delegálására volt lehetőség. Minden tag köteles volt évente egyszer beszámolót készíteni a szövetség központi bizottsága számára, illetve hivatalos közlönyük két-két példányát megküldeni a központi levéltárnak.

⁷ *Chronologie de la Croix-Bleue*, ACV PP 823

⁸ 1900-ig Osztrák–Magyar Monarchia alatt jelentek meg az adatok, 1900-tól közöltek magyar adatokat, ausztriai adatok azonban nem találhatók az évkönyvekben.

⁹ Theodor Biberauer (1829–1913) az osztrák vasúttársaság mérnökeként került Magyarországra 1853-ban. A fővárosban megtelepedett főleg református német ajkú egyházközség szervezője, majd 1866-ban a Bethesda kórház alapítója volt. Lásd BODOKY, 2016, 145–147.

¹⁰ Az évek során számos név volt forgalomban különböző írásmódokkal: Első Magyar Kék-kereszt Önmegtartóztató Egyesület, Magyarországi Kékkereszt Alkoholelles Egyletek, Kék-kereszt Mértékletességi Egyesület, Magyarországi Kék-Kereszt Egyletek.

¹¹ A magyar nyelvű irodalomban több évszám is található az alapítás évére vonatkozóan: 1895, 1896, 1897, melyekre gépelési hibaként is tekinthetünk. Mindenesetre a svájci források alapján 1895 az első csoport/szekció, 1896 pedig a magyarországi csoportok szövetségének alapítási éve.

¹² *Livre du Jubilé*, 1927, 190–194.

¹³ ACV, ZBT 72 Annuaire de la Croix-Bleue pour 1911–1912, 56–57.

¹⁴ Uo., 61.

¹⁵ *A Kékkereszt*, In: *Magyar Nemzet*, 1899. december 4. 5.

¹⁶ BIBERAUER, 1899, 549.

A magyarországi mozgalom tevékenységének fellendülése 1909 után jól érzékelhetővé válik. Abban az évben ugyanis Kálvin János születésének négyszázadik évfordulóját ünnepelték Genfben, melyen nagyszámú, száznál is több magyar küldött vett részt. Ez az alkalom számos kapcsolatépítésre és szellemi gazdagodásra nyújtott lehetőséget. A személyi kapcsolatépítés során anyagi támogatás megszerzésére is kilátás nyílt, így bizakodva dönthettek 1910-ben az országos munka kiszélesítéséről. Újjászervezték a Budapesten székelő egyleti központi bizottságot, havilap kiadásáról döntöttek *Ne csüggedj el* címmel az 1910. december 4-i országos gyűlésen.¹⁷ 1910-től évente országos gyűléssel egybekötött konferenciát is szerveztek, melyre igyekeztek svájci előadókat meghívni. A Svájcban megfordult magyarok svájci élményeikről számoltak be a sajtóban.¹⁸ A figyelem felkeltése olyannyira sikerült, hogy az egyleti programokon szerzett személyes újságírói élmények is helyet kaptak a napi hírek között.¹⁹

A Kék Kereszt mozgalom munkássága a református egyház fontos belmissziós tevékenysége volt.²⁰ Belmisszió szervezése két módon történt a századfordulón: önkéntes, egyesületi formában vagy egyházhatósági szervezetként.²¹ A Kék Kereszt az eddig feltárt iratok alapján kizárólag önkéntes formában működött az Osztrák–Magyar Monarchiában. Forgács Gyula – aki maga is részt vett a mozgalomban – volt az első egyházi szerző, aki történeti adatokat is közölt erről a tevékenységről.²² Ezt megelőzően csupán egy 1905. évi kiadvány tudósított az egyesület létéről, mely az alkoholizmus kérdését kívánta összefoglalni az 1905. évi Budapestre összehívott nemzetközi alkoholelles kongresszus alkalmából.²³ A második világháború után a Kék Kereszt nem kapott helyet a magyarországi alkoholizmus elleni küzdelem múltjában.²⁴ A kérdés történetének nagy ívű monográfiájában az 1901-ben alapított első vallási irányzat nélküli Országos Magyar Alkoholelles Egyesület és az 1905-ben létrejött, az elitet tömörítő, rendkívül befolyásos Good-Templar szabadkőműves szervezésű csoportok tevékenységei álltak a figyelem középpontjában.²⁵ Ennek hátterében elsősorban az állt, hogy Magyarországon az alkoholizmusra egészségügyi és jóléti kérdésként tekintettek, az iszákosságot betegségnek, és nem szociális problémának tartották.²⁶ Az alkoholizmus elleni küzdelemben az államnak kulcsszerepet tulajdonítottak még református körökben is. Egyháztörténe-

¹⁷ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1910, 810–811.

¹⁸ *Úti levél, Bern, 1911. július*, In: *Világ*, 1911, 14.

¹⁹ *Kékkeresztesek*, In: *Budapesti Hírlap*, 1913. augusztus 6. 10.

²⁰ A 19. század végén intenzív vita zajlott a református egyházon belül arról, hogy az alkoholizmus elleni tevékenységet egyleti formában vagy magánszemélyként végezzék. Egyházi vagy állami feladat legyen-e?

²¹ SZÓTS, 1901, 646.

²² FORGÁCS, 1925, 299–300.

²³ MÁDAY, 1905, 129. 1885 után két évente szerveztek nemzetközi alkoholelles kongresszust. A magyarországi sajtóban különös figyelmet kapott az 1901. évi bécsi kongresszus, mely ráirányította a figyelmet a nemzetközi mozgalmakra. Máday szinte minden ország alkoholelles politikáját áttekintette, Svájcét is. Uo., 1905, 65–66.

²⁴ KÁRPÁTI, 1979, 125–127.

²⁵ Uo., 127–130, 130–139.

²⁶ FRIEDRICH, 1901, 8. Friedrich Vilmos orvos volt, tehát szakmájából fakadóan kezelte betegségné az iszákosságot.

ti megközelítésben Siklós József elemezte sokoldalúan az alkoholizmus elleni harc kultúrtörténeti jelentőségét.²⁷

A magyarországi rendszerváltás éveiben Balog Zoltán – aki 1995-ben a Magyar Kékkereszt Egyesület elnöke volt – tollából született egy közérdekű, a megemlékezést szolgáló írás a Nemzetközi Kékkereszt Szövetség alapításának százéves évfordulója alkalmából.²⁸ Történeti feldolgozásban azóta is csupán Géra Eleonóra doktori disszertációja tett említést a Kék Kereszt tevékenységéről a fővárosi református karitatív intézmények történetében.²⁹ Ez a historiográfiai háttér igényt teremthet arra, hogy a magyar vidéken szolgáló protestáns lelkészek által az alsó társadalmi rétegekben kifejtett, önmegtartóztatásra buzdító mozgalom története alaposabb történeti vizsgálatot kapjon. Ehhez kíván forrásdokumentumot nyújtani ez a forrásközlemény.

*

A svájci Kék Kereszt mozgalom és a Kék Kereszt Egyletek Nemzetközi Szövetségének iratait az alapító lakó- és tevékenységi helyének az államában, Vaud Kanton Állami Levéltárában őrzik. A magyarországi tevékenységgel kapcsolatos anyag főként a Nemzetközi Szövetség iratanyagában található. Az együttműködési hagyomány szerint a nemzeti szövetségek elnökei minden évben beszámolót juttattak el a nemzetközi szövetség elnökéhez. A beszámolók többségükben német nyelven írt, privát levél formájában maradtak fenn. Az alább közölt forrás azonban francia nyelvű, háromoldalas, sűrűn gépelt irat, terjedelme mintegy tízezer leütés. További kutatásokat igényel annak feltárása, létezik-e ez az irat magyar gyűjteményben, és ha igen, milyen formában. Mivel Magyarországon töredékes iratanyag található a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában, és kiindulva abból, hogy az egyes szekciók sokszor egymás mellett horizontálisan működtek, feltételezhető, hogy számos anyag elszórta, személyi gyűjteményekben, vidéki levéltárakban és sokszor határon túl rejtőzik. Ezért a kutatásokhoz jó kiindulási alapot kínál a Vaud Kanton Állami Levéltárában meglehetősen koncentráltan található anyag. A levelezési iratanyag mellett a Kék Kereszt Évkönyvek minden alkalommal részletesen közölték a nemzeti szekciók helyzetjelentéseit, amelyek szintén fontos forrásként kezelendők. Ezek a körülmények tehát aláhúzzák a lausanne-i kutatások indokoltságát és preferálását. Ez a korszakhatáros történeti dokumentum a „*kék józanság apostolai*”³⁰ által kifejtett önmegtartóztatási mozgalom hiteles forrásaként ajánlható a kutatók figyelmébe.

²⁷ SIKLÓS, 1982, 56–58.

²⁸ BALOG, 1988, 100–101.

²⁹ GÉRA, 2006, 32–36.

³⁰ A kifejezés Ady Endrétől származik.

A betűhíven közölt dokumentum szerzője Mosberger István, aki a Magyarországi Kék Kereszt Egyletek országos bizottságának titkáráként írta alá a jelentést.³¹ Ez arra enged következtetni, hogy 1921-ben nem volt aktívan közreműködő elnöke a szervezetnek. A beszámoló címzettje a Nemzetközi Szövetség elnöke, Antony Rochat, az alapító fivére volt.³² Ennek a történeti forrásnak a jelentőségét az is adja, hogy a Nagy Háború éveiben nem keletkezett hasonló irat, adatok közlésére utoljára 1914-ben került sor, ez pedig 1913-as adatokat közvetített. A mértékletességi mozgalmak tevékenysége jelentős mértékben háttérbe szorult, a túlélésért folytatott küzdelemben szinte mindenhol Európában megszűnt a befolyásuk.³³ Ezenkívül az alkoholizmus elleni küzdelmet nem támogatták a kormányzatok részéről alkoholelles intézkedések. A szeszfőződétek tevékenységét elsősorban a munkaerőhiány és az élelmiszer-ellátás megtartása miatt korlátozták. Alkoholelles intézkedések helyett az alkoholpropaganda a harci készség fokozásának szolgálatában állt. A frontra küldött borjáradékok élénkítőleg hatottak a borpiacra, elméletileg minden katonának napi fél liter bor járt.³⁴ A háborúból fakadó anyagi eszközök hiánya a Kék Kereszt egyletek tevékenységét is érintette. Néhány sajtóhírből lehet arra következtetni, hogy súlyos anyagi gondokkal küzdöttek és számos alkalommal folyamodtak segélyért, sokszor sikertelenül. A mozgalom a legtöbb anyagi támogatást a Dunántúli Református Egyházkerulettől remélhette.³⁵

Forrás

Résumé du Rapport de la CROIX-BLEUE HONGROISE 1918–1921.³⁶

Budapest, 1921. november 15.

ACV PP 826/383, No. 17. fol. 1–3.

A magyarországi Kék Kereszt Egyletek Nagy Háború alatti tevékenysége szinte kimerült havilapjuk kiadásában. Az 1914 augusztusára tervezett, de a háború kitörése miatt elhalasztott országos közgyűlés összehívására csak 1918 nyarán nyílt lehetőség. Ekkor alakították meg az Absztinens Protestáns Lelkészek Egyesületét, egy iszákosmenhely létrehozásának terve ezzel szemben a belügyminisztérium fiókjában rekedt. A Magyar Királyság területvesztéséből adódóan 17 szekció került a határon túlra. Az őszirózsás forradalom idején továbbra is rosszak maradtak az összejövetelei és publikálási feltételek. Noha

³¹ Mosberger István (1884–?) 1913 februárjában lépett a főváros szolgálatába, a tanszerműhelyben volt fővárosi hivatalnok. 1933-ban családnevét Mohaira változtatta, ekkor székesfővárosi kezelőtisztként említik.

³² Antony Rochat (1854–1930) genfi lelkész, bátyja betegsége miatt 1907-től vette át a Nemzetközi Szövetség elnöki tisztét és 1923-ig maradt ebben a pozícióban.

³³ TRECHSLER, 1990, 154–158.

³⁴ KÁRPÁTI, 1979, 158–160.

³⁵ *A Magyarországi Kékkereszt-Egyesület központi bizottságának kérvénye, 1917. április*, In: *Jkv., 1917, 40.*

³⁶ Összefoglaló a Magyarországi Kék Kereszt Egyletek 1918. és 1921. évi helyzetjelentéséről. Az első oldalon bal felső sarkában a beérkezés dátuma: Genève, 19 novembre 1921. A cím alatt kézírással megtalálható a keletkezés dátuma: Budapest, 15 novembre 1921. és a szerző neve: Monsieur S. Mosberger.

a Tanácsköztársaság idején a Kék Kereszt meghívást kapott az alkoholelles küzdelemben való részvételre, az Evangélium terjesztését megtiltották nekik, ezért tevékenységük felfüggesztése mellett döntöttek. Ugyanakkor más keresztény egyesületekkel szemben a Kék Kereszt nem szenvedett vagyonszétválást. 1919 decemberétől az egyesületi élet újjáélesztésére számos intézkedés történt, ezt jelentősen megnehezítették a Tanácsköztársaság alkoholelles tevékenységének negatív tapasztalatai. Az alkoholizmus elleni propagandaanyag számadatait tekintve 1919-ben eladtak 2007, 1920-ban 745 rölapot, ingyenesen szétosztottak 5000 szórólapot. Ezen időszakban, azaz a háborút követő két-három évben az egyesület havilapját nem tudták kiadni a magas költségek miatt. Ezen a helyzeten a nemzetközi szövetség központi bizottságának 4250 koronás segélye javított 1921 februárjában. 1921. szeptember 27-én hívták össze az országos közgyűlést, ahol az egyesületi lap szerkesztésével Deák Jánost bízták meg, elkészült a nemzetközi szövetségnek szánt éves jelentés a magyarországi Kék Kereszt Egyletek helyzetéről, valamint megválasztották az új vezetőséget. Általános értelemben vett értékelés szerint az egyesületi élet intenzitása olyan volt 1921 végén, mint amilyen 1914 közepén.

La guerre mondiale a, pendant un temps, accaparé toutes les forces et paralysé les œuvres de paix. Ce fut le cas de notre œuvre naissante de la C-B;³⁷ tout ce que nous avons pu faire, avec l'aide des quelques membres demeurés libres, fut d'éditer régulièrement, mais avec grande peine, notre mensuel „Ne csüggedj el”.³⁸ Plus la guerre a duré, plus s'est imposée à nous la nécessité de l'œuvre de la C-B. et de la lutte contre le tyran alcool qui, lui, n'a jamais connu les restrictions des cartes vivres! C'est pourquoi l'ancien Comité, sous la présidence du Dr. K. von TOMPA,³⁹ s'est décidé à convoquer la Conférence générale, qui avait été prévue en 1914. Le past. Gab. KONYA⁴⁰ offrit aimablement l'hospitalité dans sa paroisse de Mezötúr⁴¹ (au centre de la Hongrie; voir la carte dans l'Annuaire 1911–12, p. 56 & 57.)⁴² – note du C.C.F.⁴³ –, et la Conférence fut fixée aux 14–16. juillet 1918.⁴⁴ On y vint de tous les points de l'ancienne Hongrie, et ce fut une joie intense pour tous ces

³⁷ Croix-Bleue rövidítése, a továbbiakban nem oldjuk fel a rövidítést.

³⁸ 1909-től adták ki Budapesten, Rothberger és Weiss nyomdájában, Pesti János szerkesztésében a *Ne csüggedj el* című folyóiratot.

³⁹ Tompa Artúr (1872–1944) bölcsészdoktor, szőlész-borász, református egyházi író. Egyházi írásai főként az *Erdélyi Protestáns Lapok*ban jelentek meg.

⁴⁰ Kónya Gábor (1880–1919) református lelkész 1909-től Mezötúron, iskoláit a helyi gimnáziumban, Debrecenben és Genfben végezte. Az ő nevéhez kötik a mezötúri Kék Kereszt Egylet megalapítását.

⁴¹ Mezötúr tiszántúli város Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében, járási székhely.

⁴² A Kékkereszt Nemzetközi Szövetségének 1911–1912. évi évkönyvében az említett térkép címe: La Croix-Bleue en Hongrie 1912. ACV ZBT 72, Annuaire de la Croix-Bleue pour 1911–1912. Agence du Comité Central de la Fédération de la Croix-Bleue. Genève, 17–18. (1911–1912) 56–57.

⁴³ Comité Central de la Fédération, Nemzetközi Szövetség Központi Bizottsága. A Kék Kereszt Nemzetközi Szövetségét 1890-ben alapították.

⁴⁴ A Nagy Háború éveinek egyetlen konferenciáját a mezötúri református főgimnázium dísztermében tartották meg. A három nap programjairól lásd *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918b, 244–245.

amis d'assister ensemble au culte d'ouverture par le prof. Dr. KOVATS.⁴⁵ La Conférence eut un plein succès, et 16 personnes donnèrent leurs signatures. Un autre résultat de la Conf. fut la fondation de la Société des pasteurs abstinents avec 12 membres.⁴⁶

Le Comité s'est occupé ensuite de reprendre le projet d'établissement de relèvement pour buveurs à Budapest ou environs, dont tous les plans sont déjà prêts, mais dorment dans un carton du Ministère de l'Intérieur! Il ne faut pas s'étonner de la chose quand on songe aux convulsions par lesquelles a passé la Hongrie, aujourd'hui démembrée, et où la C-B. a subi aussi un sort terrible: 17 de ses sections, avec 466 membres, lui ont été enlevés comme par un coup de hache (avec les territoires arrachés à la Hongrie); notre cher président dr. TOMPA, à l'Est, notre vaillant secrétaire et rédacteur pasteur WALL-RABENSTEIN,⁴⁷ au Sud, notre fidèle collaborateur missionnaire J. CHORWATH,⁴⁸ au Nord, etc.. ont été séparés de nous avec les parties du pays qu'ils habitent. (Il ne reste actuellement que 12 sections, dont 6 organisées, avec 386 sociétaires, dont 65 sont d'anciens buveurs).

La mort du pasteur G. KONYA (7 janvier 1919) a décapité la section de Mezőtúr; Dieu a cependant permis qu'elle subsistât, et elle compte encore 14 membres actifs et fidèles.

La Révolution,⁴⁹ qui devait nous apporter la liberté et l'idéalisme, a abouti au contraire; nos frontières ont été de plus en plus resserrées vers le centre, et le Communisme⁵⁰ a tout anéanti: plus de réunions ni de publications permises. L'invasion roumaine et l'occupation de Debrecen où travaillait notre vice-président pasteur L. MAKAY,⁵¹ mit fin à l'activité de notre section principale pour longtemps. Nous fûmes bien, pendant le règne du Communisme, invités à travailler contre l'alcool, mais à la condition de ne pas parler

⁴⁵ Kováts J. István (1880–1965) református teológiai professzor. 1913-tól a Budapesti Református Teológiai Akadémia tanára. 1918-ban a protestáns ügyek kormánybiztosa. A kisgazdapárt alelnöke. Társzerkesztője volt a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*nak.

⁴⁶ Az Absztinens Protestáns Lelkészek Egyesületét 1918. július 15-én alakították meg. Mintául és inspirációul a svájci Kék Kereszt mozgalom alapítóinak és barátainak személyes tapasztalata szolgált. Lásd *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918a, 1–2.

⁴⁷ Wallrabenstein Jakab (1881–1965) tanulmányait Szarvason, Eperjesen és a Hallei Egyetemen végezte. Számos alkoholelleses mű fordítója, szerzője volt. A Nagy Háború korában titkára a Kék Kereszt első magyarországi mértékletességi egyesületek országos bizottságának. 1922 és 1929 között a nyíregyházi metodista gyülekezet főesperese volt. Életről: KEVEHÁZI, 2015.

⁴⁸ Horváth János (1836–?) a felvidéki Ó-Turán alapított Kék Kereszt Egyletet. A budapesti Kék Kereszt titkára 1905-ben. Johannes Chorwath néven két levelet őriznek tőle Lausanne-ban. Életrajzi adatok nélkül említi őt: KONDER, 2022, 131–132.

⁴⁹ Utalás az 1918. október 31-i öszirózsás forradalomra. 1918. október 31-én általános szesztilalmat rendeltek el. Számos rendelkezéssel (nyitvatartási idők rövidítése, kiadható alkoholmennyiség korlátozása, vagy az alkohol-alapanyagul szolgáló mezőgazdasági termények felhasználásának korlátozásával stb.) próbálták szűkíteni az alkoholos italok elérhetőségét. KÁRPÁTI, 1979, 161–162.

⁵⁰ Utalás az 1919. március 21-i kommunista hatalomátvételre. Komoly büntetéseket kilátásba helyező, teljes szesztilalom elrendelésére került sor és intenzív propagandát folytatott az Alkoholelleses Tanács. Enyhítésekre július 20-tól került sor. KÁRPÁTI, 1979, 162–168.

⁵¹ Makay Lajos (?–?) losonci református lelkész, hitoktatói másodlelkész 1908–1913 között. 1916-ban az országos bizottságban a II. alelnöki tisztelet töltötte be. KOCZÓ, 2017, 4–25.

Evangile; ce fut impossible, et notre œuvre fut suspendue; mais tandis que les autres sociétés chrétiennes ne voyaient dépouillées de tous biens, notre C-B. conserva les siens, grâces à Dieu.

„Si la chose est de Dieu, elle subsistera; si non, elle périra.” Cette parole fut notre confiance jusqu’au jour où vint la délivrance. La grandeur de la misère matérielle et du découragement moral réveilla dans les cours, même de ceux qui ne croyaient pas en Dieu auparavant, le besoin de chercher auprès de Lui le secours, et les églises se remplirent de nouveau; le sentiment du péché se réveilla dans les âmes les plus orgueilleuses.

En décembre 1919, les membres de la C-B. qui restaient à Budapest reprirent le travail; mais la cause de l’abstinence éveillait peu d’intérêt à la suite du discrédit attiré sur elle par la conduite des Communistes, qui imposaient l’abstinence total, mais dont les chefs ne la pratiquaient pas. On parlait de l’abstinence avec mépris; bien que sa nécessité fût évidente, personne n’osait l’affirmer. Le plus gros obstacle à l’œuvre était le manque d’un local. Enfin le „printemps” revint (en 1920) et le tronc mutilé se mit à bourgeonner, les feuilles se montrèrent, les fruits même, grâces à Dieu, ne manquèrent pas: d’anciens membres, des retombés, nous revinrent et reprirent un engagement, à leur grande joie.

A Noël 1920 il y eut une jolie Soirée-thé avec 75 participants.

Des imprimés de propagande furent distribués ou vendus (2007 en 1919, pour 677,76 couronnes hongroises; 745 en 1920, pour 941,60 cour.; sans compter plus de 5000 feuilles volantes gratuites.)

Pendant ce temps, le Comité de la section de Budapest s’efforçait de se mettre en relations avec les sections de province et avec les isolés, en vue de reconstituer la Société entière; mais il a été impossible jusqu’ici de renouer des relations avec le Dr. TOMPA et le pasteur WALLRABENSTEIN, (l’un en Roumanie, l’autre en Yougoslavie).

Le Journal „Ne csüggdj el” nous tenait aussi à cœur; mais les circonstances ne nous permettaient pas de songer à l’éditer de nouveau (prix du papier, frais d’impression, honoraires aux rédacteurs et collaborateurs qui, en ces temps de misère, ne pouvant pas donner leur temps pour rien).

Le C.C.F., en cette circonstance comme en bien d’autres, nous a tirés d’embarras, en février 1921, par un subside de 4250 cour., qui nous a permis d’aller de l’avant.⁵² Mais à qui remettre la Rédaction? Tous nos amis sont engagés dans la plus dure des luttes pour l’existence, et n’auraient pu être que des collaborateurs. Mais Dieu, qui sait tirer le bien du mal, vint encore à notre aide: par suite de l’envahissement de la Hongrie, plusieurs employés d’Etat, professeurs, etc. durent quitter brusquement leurs demeures, souvent sans pouvoir rien emporter, et vinrent se réfugier dans la „Petite Hongrie”; parmi eux l’Académie évangélique d’Eperjes (Haute Hongrie) dut se transférer à Budapest; avec elle vint le prof. Dr. DEÁK (membre de la Société des pasteurs abstinents mentionnée plus

---

⁵² A nemzetközi szövetség statútumai szerint minden nemzeti tag jogosult volt anyagi támogatás igénybevétele. Ennek nagysága függött az aktív tagok számától. Art. 17. In: *Statuts*, 1909, 7.

haut), qui a accepté, malgré ses occupations, de prendre en mains la rédaction de notre journal.⁵³

De tous côtés sont arrivées des demandes d'abonnement au journal, ou de renseignements sur la C-B. On nous a aussi invités à tenir des réunions de la C-B. Avec grande joie nous avons appris par M[onsieur]. Domitian KRISTOF⁵⁴ qu'il avait commencé en juillet 1920, dans la Communauté baptiste de Budapest, une oeuvre de C-B. avec 75 membres, et qu'ils désiraient se rattacher à notre société. Nous y vîmes la preuve que Dieu nous appelait au travail, et nous préparâmes une Assemblée générale. C'est alors que notre vice-président, Dr. KOVATS, reçut une aimable invitation à prendre part au Congrès antialcoolique de Lausanne,⁵⁵ de qui lui permit d'y représenter non seulement le Gouvernement hongrois, mais aussi notre C-B. (A cette occasion, il put assister à la séance plénière du C.C.F., le 24 août).

A son retour, l'Assemblée générale fut convoquée à Budapest, le 27 sept.; on y entendit un rapport de l'auteur de ces lignes (M. Mosberger) sur la C-B. hongroise, et un compte-rendu du Dr. KOVATS sur le Congrès de Lausanne.

Ensuite on réorganisa le Bureau du Comité de la Société hongroise, en nommant:

Pésident: Dr. DEÁK, János prof. de théologie évangél.[ique] à Budapest;

Vice-prés. I.: Dr. KOVÁTS, J. István, prof. de théol. réformée et Député;

id. II.: SZABÓ, Miklós⁵⁶ pasteur réformé;

Secrétaire: KRISTÓF, Domokos. prof. à l'École de prédicateurs bapt. de Budapest;

Caissier: MOSBERGER, István, employé d'Etat.

Douze autres membres composent, avec eux le Comité directeur.

L'oeuvre de la C-B. hongroise se retrouve ainsi au niveau où elle était à la fin de 1914, avec cette différence qu'il y a maintenant beaucoup de choses nouvelles à faire. Comme tâche première et pressante, le Comité a pris en mains la publication du journal et en a confié la rédaction au prof. DEAK, et l'expédition au rédacteur de ce rapport. En second lieu, le Comité est préoccupé de la nomination d'un Secrétaire itinérant soit pour Budapest, soit pour la Hongrie diminuée. Après cela, le Comité estime qu'il faudrait, cet hiver déjà, avoir de grandes réunions publiques de propagande pour la C-B., pour ressusciter l'Espoir,⁵⁷ et la Société des Pasteurs abstinents. Et si Dieu le veut, nous

⁵³ Deák János (1883–1961) evangélikus teológus. 1922-től a magyarországi Kék Kereszt Egyletek országos bizottságának elnöke és mint ilyen a leghosszabb ideig töltötte be ezt a pozíciót. Tanulmányait az eperjesi Evangélikus Teológiai Akadémián, a hallei és a bázeli egyetemeken folytatta. A Nagy Háború után áttelepült Magyarországra és 1923-tól a pécsi Erzsébet Tudományegyetem soproni hittudományi karán oktatott. A Kék Kereszt Nemzetközi Szövetségét vezető elnökökhöz írott levelei (1923 és 1953 között) mind Sopronban keletkeztek.

⁵⁴ Kristóf Domokos (1886–1939) baptista lelkész Kecskeméten, majd Budapesten. A budapesti baptista teológiai szeminárium igazgatója volt az 1930-as években, ahol görög nyelvet és egyháztörténelmet oktatott.

⁵⁵ A XVI. Alkoholizmus Elleni Nemzetközi Konferenciát 1921. augusztus 21. és 28. között Lausanne-ban rendezték meg.

⁵⁶ Szabó Miklós (?–?) református lelkész Válaszúton, Kolozs megyében (ma: RO).

⁵⁷ A „Reményszövetség” a Kék Kereszt mozgalomhoz köthető szervezet, melyet a Kék Kereszt Egyletek 1913. október 3–4-én tartott közgyűlésén hoztak létre. Elnöke Makay Lajos, titkára K. Tompa Artúr,

voudrions, avec l'aide de L'Etat, de la Capitale, et des Autorités ecclésiastiques, ouvrir un Asile de relèvement pour buveurs, car le besoin en est plus grand que jamais.

Comme résultat réjouissant d'un travail intense de la C-B., nous puovons déjà citer le fait que des membres de la C-B. méthodiste de Budapest ont ouvert, en novembre 1921, un Restaurant sans alcool.⁵⁸

Toutes les entreprises mentionnées ci-dessus sont au-dessus de nos forces parce que au-dessus de nos ressources; mias⁵⁹ nous avons la⁶⁰ confiance en Die[u], et aussi dans les hommes, en particulier dans le C.C.F. dont la fidélité et la générosité sont inlassables.

Les sombres nuages n'ont pas encore disparu de l'horizon hongrois, mais dans le ferme espoir que Dieu fera bientôt briller de nouveau la pleine lumière d'un radieux soleil, nous voulons nous mettre courageusement à l'œuvre du salut des âmes!

Budapest, le 15 novembre 1921.

(s[igné]) Stefan MOSBERGER
Kassierer des Ung. Hauptvereins

Adresses:

Président: Dr. Deák, János, ev. theol. professor
Budapest, VIII, Eszterházy-u. 3.

Secrétaire: Kristóf, Domokos, Seminarlehrer,
Budapest, VII, Aréna-út 74.

Caissier: MOSBERGER, István,
Budapest, VII, Dohány-u. 45.

Vice-prés: Kováts István (député) ev. theol. professor
Budapest, II, Trombita 21.⁶¹

Rövidítések és irodalomjegyzék

ACV	Archives Cantonales Vaudoises, Lausanne
PP 823	Croix-Bleue suisse
PP 826	Croix-Bleue internationale
PP 826/75	Autriche-Hongrie
PP 826/293	Croix-Bleue Hongroise

---

pénztárosa pedig e dokumentum szerzője, Mosberger István lett. Lapjuk szintén a *Remény* címet viselte. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1913, 664–665.

⁵⁸ Az első kávécsarnokot a Kék Kereszt budapesti együletének alapítója hozta létre 1899-ben, azonban tartósan nem tudott működni.

⁵⁹ Helyesen „mais”.

⁶⁰ Két x-szel áthúzva.

⁶¹ Ez utóbbi kézírással rögzítve.

PP 826/383	Correspondance avec divers pays 1893–1935. Circulaire, statut, rapport
ZBT	Zeitungsbestand
ZBT 72	Annuaire de la Croix-Bleue 1890–1929

*

BALOG 1988	BALOG Zoltán: <i>Százéves a Nemzetközi Kékkereszt Szövetség</i> , In: <i>Theológiai Szemle</i> , 31. (1988) 2. sz. 100–101.
BIBERAUER 1899	BIBERAUER Tivadar: <i>A „Pálinka” c. cikkhez</i> , In: <i>Protestáns Egyházi és Iskolai Lap</i> , 42. (1899) 35. sz. 549.
BODOKY 2016	BODOKY [BIBERAUER] Richárd: <i>Jövevények és vándorok. Családtörténeti töredékek. (A kezdetektől 1870-ig)</i> , Budapest, 2016.
FORGÁCS 1925	FORGÁCS Gyula: <i>A belmisszió és a cura pastoralis</i> , Pápa, 1925.
FRIEDRICH 1901	FRIEDRICH Vilmos: <i>Az alkoholizmus és az ellene való védekezés, Klny. a Közgazdasági Szemle 1901. évi február és október havi füzetéből</i> , Budapest, 1901.
GÉRA 2006	GÉRA Eleonóra: <i>Református karitatív intézmények a magyar fővárosban 1850–1952</i> , Doktori disszertáció kézírata, ELTE, Budapest, 2006.
Jkv. 1917	<i>A Dunántúli Református Egyházkerület 1917. április 30. napján Pápa városában tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve</i> , kiadta ANTAL Géza, Pápa, 1917.
KÁRPÁTI 1979	KÁRPÁTI Endre: <i>A magyarországi alkoholizmus elleni küzdelem múltjából</i> , Budapest, 1979.
KEVEHÁZI 2015	KEVEHÁZI László: <i>Wallrabenstein Jakab, alias Bujdosó János. Ötven éve halt meg a Magyar Béthel alapítója</i> , In: <i>Evangélikus élet</i> , 80. (2015) 51–52. Panoráma, 8.

- KOCZÓ
2017
KOCZÓ József: *A Drégelypalánki Református Egyházmegye (1617–1952) eklézsiái X.: Losonc – a palócföldi kálvinizmus bástyája*. In: *Börzsönyi Helikon*, 12. (2017) 9. sz. 4–25.
- KONDER
2022
KONDER Boglárka: *A Csehszlovákiában zajló nemzetiségi konfliktusok hatása a pozsonyi ill. liptószentmiklósi szlovák evangélikus diakonissza anyaházak alapítására, működésére, partnerségére és nemzetközi kapcsolataira a 20. század első felében*, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 23. (2022) 4. sz. 128–156.
- Le Livre du Jubilé*
1927
Le Livre du Jubilé 1877–1927. Histoire des Cinquante premières années de la Croix-Bleue, Lausanne, 1927.
- MÁDAY
1905
MÁDAY Izidor: *Adatok az alkoholizmus kérdésének ismertetéséhez*, Budapest, 1905.
- Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*
1910
A mértékletességi egyesületek országos gyűlése, In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 53. (1910) 51. sz. 810–811.
- Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*
1913
A magyarországi „Kékkereszt Egyesületek” konferenciája és közgyűlése, In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 56. (1913) 42. sz. 664–665.
- Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*
1918a
Az Absztinens Protestáns Lelkészek Egyesülete, In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 61. (1918) 28–29. sz. 1–2.
- 1918b
A Kék-Kereszt Egyesületek Szövetsége, In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 61. (1918) 28–29. sz. 244–245.
- ROCHAT
1912
Louis-Lucien ROCHAT: *Alapelveink és Isten ígéje, Felelet azon keresztyének ellenvetéseire, kik az összes szeszitaloktól való teljes önmegtartóztatást nem tartják helyesnek*, ford. PERÉNYI József, Budapest, 1912. 1–24.
- SIKLÓS
1982
SIKLÓS József: *Az egyház szolgálata az alkoholizmus ellen és az alkoholistákért*, In: *Theológiai Szemle*, 25. (1982) 1. sz. 56–58.

STATUTS

1909

Statuts de la Federation Internationale des Sociétés de la Croix-Bleue adoptées à Hambourg le 4 juin 1909, Genève, 1909, 1–16.

SZÖTS

1901

SZÖTS Farkas: *Belmissziói munkásság, belmissziói szervezkedés*, In: *Protestáns Szemle*, 13. (1901) 9. sz. 645–646.

TRECHSLER

1990

Rolf TRECHSLER: *Die Geschichte der Abstinenzbewegung in der Schweiz im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, Lausanne, 1990.

A Nemzetközi Brigádok Franciaországban internált magyar tagjai I.

A jelenlegi határokon belül született veteránok*

A spanyol polgárháború alatt a Nemzetközi Brigádok kötelékében harcoló magyar önkéntesek történetével már sokan foglalkoztak a konfliktus lezárulta óta eltelt 85 évben. A változó politikai helyzethez igazodva eleinte egymással párhuzamosan jelentek meg egyéni visszaemlékezések,¹ a kollektív emlékezet kialakítását célzó művek² és történeti szakmunkák a kérdéskörrel kapcsolatban.³ Ezt követően az 1990-es évektől kezdve nagyobb teret kaptak az ideológiai elfogultságtól mentes, szakmai megközelítéseket előtérbe helyező publikációk,⁴ amelyek nem visszaemlékezés vagy emlékezetpolitika céljából íródtak, hanem az események elfogulatlan megismerését helyezték előtérbe és jelentősen bővítették a témával kapcsolatos ismeretanyagot.

A magyar önkéntesek létszámára vonatkozóan a források eltérő becsléseket adnak meg, amelyek közül a legrészletesebbek és legmegbízhatóbbak a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárában található összesítésekben szerepelnek (904 fő),⁵ amelyek a névsorokon túl számos esetben részletes életutakat is közreadnak a spanyol polgárháborúban harcoló magyarokról. Ez utóbbiakból igen különböző sorsok ismerhetők meg, amelyek esetenként meglehetősen eltérő társadalmi háttérrel, katonai tevékenységről és polgárháborút követő utóéletről tanúskodnak. A legnagyobb csoportot azok alkotják, akiket a Spanyolországból történő kényszerű visszavonulást követően Franciaországba internáltak, ahonnan különböző módokon szabadultak ki és változatos életpályát futottak be a világháború alatt és után részben külföldön, részben pedig Magyarországon. Összhangban a témában folytatott korábbi kutatásainkkal,⁶ a tervezett kétrészes forrásközlő tanulmányban a téma háttérének ismertetése után azoknak a személyeknek a levéltári forráscsoportban⁷ található életút-leírásait adjuk közre, akik francia internálótáborokba kerültek. Az első részben azok

---

* A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium 2024-2.1.1-EKÖP kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Lásd például CSATÁRI, 1961; GERGELY, 1977; HARASZTI, 1981; ZALKA, 1987, 83–102.

² Vö. GYÖRKEI, 1959; KEPES, 1987; PETRÁK, 1988.

³ Vö. GYÖRKEI, 1963; GYÖRKEI, 1977.

⁴ Vö. HARSÁNYI, 1996; BALÁZS, 1998, 56–74; BALÁZS, 1999, 145–159.

⁵ HM HIM HL VII. Ellenállási gyűjtemény S/1. Spanyolországban, a nemzetközi brigádban harcolt magyarok névsora.

⁶ BENE, 2021, 41–54.

⁷ HM HIM HL VII. Ellenállási gyűjtemény S/19. Névjegyzék a Magyar Partizán Szövetség spanyol csoportjának tagjairól.

életútjait mutatjuk be, akik a jelenlegi magyar határokon belül születtek (42 fő), a második részben pedig mindazok, akik azokon kívül látták meg a napvilágot (32 fő). Terjedelmi okokból a két csoportra vonatkozó prozopográfiai elemzések a második tanulmányban kapnak helyet, amely lehetővé teszi nem csupán az adatok megismerését, hanem azokra alapozva mértékadó következtetések levonását is.

A spanyol polgárháború 1936. július 17-én kezdődött, amikor a nacionalista erők – José Sanjurjo, Francisco Franco és Emilio Mola tábornokok vezetésével – felkelést robbantottak ki a baloldali kormány ellen, amelynek terveik szerint gyorsan meg kellett volna buktatnia a politikai vezetést.⁸ Bár a hadsereg többsége a felkelők oldalára állt, azok kezdetben egyetlen nagyobb várost sem tudtak az ellenőrzésük alá vonni, így hosszasan elhúzódó harcokra került sor. Mivel a két fél közötti erőviszonyok nagyjából kiegyenlítették voltak, meghatározó jelentőségű volt, hogy milyen segítséget kapnak külföldről. Számos autoriter ország – Németország, Olaszország, Portugália – mozdult meg, hogy támogatást nyújtson a nacionalista erők számára, amelyek fegyvereket és katonákat küldtek a felkelők győzelmének elősegítése érdekében.⁹ A vezető demokratikus államok – az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország – 1936. augusztus 22-én hivatalosan a benemavatkozás politikája mellett kötelezték el magukat. Ennek jegyében elzárkóztak attól, hogy fegyvereket szállítsanak a köztársasági kormánynak, valamint fegyverembargót hirdettek annak érdekében, hogy a konfliktus ne eszkalálódjon.¹⁰ Az embargó látványos kudarcát követően Franciaország, Mexikó és a Szovjetunió nyújtott eltérő módon segítséget a köztársasági erőknek.¹¹

Külföldi önkéntesek már a harcok első percétől kezdve bekapcsolódtak a polgárháborúba. Egy részük Spanyolországban tartózkodott az összecsapás kezdetén, mások pedig a konfliktus hírére érkeztek az országba, hogy részt vegyenek – döntő többségükben a köztársaságiak oldalán¹² – a polgárháborúban. Sokan közülük anyaországukból indultak útnak, azonban sok esetben a belpolitikai helyzet miatt az emigrációban élők tudtak nagy számban reagálni a felhívásra, mint ahogy például a magyarok esetében is általában ez volt a helyzet.¹³ Összességében 53 ország állampolgárai kapcsolódtak be a polgárháború küzdelmeibe, akik összlétszáma mintegy 35 ezer főre tehető,¹⁴ ugyanakkor a harctéren egy adott időszakban bevethető személyek száma soha nem haladta meg a 18 ezer főt.¹⁵ A legnagyobb arányban a franciák (8500–9000 fő), a németek (öt-ezer fő), a lengyelek (ötezer fő), az olaszok (háromezer fő) és az amerikaiak (2800 fő)

⁸ BEEVOR, 2002, 93–102.

⁹ ORMOS–MAJOROS, 1998, 383.

¹⁰ BEEVOR, 2002, 230–236.

¹¹ PIKE, 1985, 100; NOBLET, 2004, 397–409; ANDERLE, 2016, 219.

¹² Ugyanakkor kisebb létszámban külföldi önkéntesek a lázadó erők soraiban is harcoltak. SILL, 2011, 20–23.

¹³ GYÖRKEI, 1963, 69–74.

¹⁴ Más források szerint az összlétszám 54 nemzet tagjainak részvételével akár 42 ezer fő is lehetett, még ha ez némileg eltúlozottnak is tűnik. GYÖRKEI, 1977, 71.

¹⁵ BEEVOR, 2002, 264.

képviseltették magukat az önkéntesek között.¹⁶ A Nemzetközi Brigádok kötelékében szolgálatot teljesítő magyarok létszámára vonatkozóan számos becslés látott napvilágot az évtizedek során. A legalacsonyabb számadat 511 magyart említ a brigádok korabeli nemzetiség szerinti létszámstatisztikáira alapozva,¹⁷ míg a magyar szakirodalom általában 1200 főre teszi a kontingens létszámát,¹⁸ azonban név szerint csupán 904 fő¹⁹ azonosítható be,²⁰ ennek alapján tehát hozzávetőlegesen ezer főre tehető a polgárháborúban részt vevő magyarok száma.

A Nemzetközi Brigádok 1936. október 14-én jöttek létre hivatalosan, majd minimális kiképzés után november elején már be is vetettek ezeket Madrid védelme során. Az önkéntesek a kialakítás alatt álló új köztársasági haderő öt (XI-től XV-ig terjedő számokat viselő) brigádjában kaptak helyet – innen származik elnevezésük is –, melyek általában két-háromezer főt állítottak csatasorba három–öt zászlóalj kötelékében, melyek egyenként öt-öt, 150 fős századból álltak.²¹ A magyar önkéntesek első, Rákosiról elnevezett századukat 1936 októberében állították fel a XI. Brigád 1. Edgar André zászlóalján belül, nem sokkal később pedig a XII. Brigád 1. Thälmann zászlóaljának Balkán elnevezésű századán belül is létrejött egy magyar szakasz. Ezek a különítmények is részt vettek néhány héttel később a spanyol főváros védelmében.²² A veszteségteljes harcok után 1937 elején újjászervezték a brigádokat, a magyar századot pedig frissen érkezett önkéntesekkel erősítették meg, és – a Rákosi nevet megtartva – zászlóaljként sorolták be az újonnan felállított Dombrowsky brigád kötelékébe.²³

1938 folyamán a nacionalista erők folyamatosan teret nyertek és északi irányba szorították vissza a köztársasági haderőt, a Népszövetség júliusban pedig mindkét hadviselő felet felszólította, hogy vonják ki az arcvonalból és szereljék le a külföldi önkéntes kötelékeket. Szeptemberben a köztársasági kormány elfogadta a javaslatot, amely tovább gyengítette a nacionalistákénál egyébként is rosszabb helyzetben lévő hadseregét. A Nemzetközi Brigádokat – amelyekben a külföldiek létszáma a veszteségek miatt ekkorra tízezer fő alá csökkent – feloszlatták, a soraikban harcoló külföldieket pedig október 28-i ünnepélyes barcelonai elbúcsúztatásuk után a francia határon keresztül hazaküldték.²⁴ A demokratikus országokból érkezők különösebb fennakadások nélkül hazatérhettek, azonban a tekintélyelvű államokból érkezők számára ez gyakorlatilag

¹⁶ THOMAS, 1997, 634–639.

¹⁷ GYÖRKEI, 1977, 103.

¹⁸ GYÖRKEI, 1959, 32.

¹⁹ A szakirodalomban (például HARSÁNYI, 1996, 15) a fenti lista kapcsán 965 főt említenek, azonban a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban található iratköteg fedlapján az eredeti számot kijavították 904-re, ami feltételezhetően annak eredménye, hogy az iratcsomóban található listák összevetése alapján a levéltár munkatársai lefelé módosították az összesítő adatot.

²⁰ HM HIM HL VII. Ellenállási gyűjtemény S/1. Spanyolországban, a nemzetközi brigádban harcolt magyarok névsora.

²¹ KEPES, 1987, 18.

²² GERGELY, 1977, 89–92.

²³ GYÖRKEI, 1963, 183–188.

²⁴ BEEVOR, 2002, 558–566.

lehetetlen volt, hiszen odahaza börtön várt rájuk a polgárháborúban való szerepvállalásukért. Közülük sokan ezért még 1939 elején is részt vettek a köztársasági erők utolsó harcaiban, amelyek során a francia határ felé visszavonuló civileket fedezték, majd február 9-én és 10-én átlépték a határt, ahol internálás várt rájuk.²⁵ Számukra véget ért a küzdelem, mint ahogy Madrid 1939. március 28-i eleste és a megmaradt köztársasági erők április 1-i fegyverletétele után a polgárháború is lezárult.²⁶

Az úgynevezett *Retirada* (visszavonulás) során az előretörő nacionalista csapatok elől menekülve hozzávetőlegesen 460–500 ezer civil és katona kelt át a Pireneusokon Franciaországba 1939 első hónapjaiban. A francia hatóságok január végére már megszervezték a civilek és a katonák szétválogatását, valamint egy táborrendszert állítottak fel, ahol a menekülteket el tudták helyezni. Összességében végül mintegy 350 ezer fő került ezekbe a táborokba.²⁷ A Nemzetközi Brigádok tagjainak többsége is ebben a hullámban érkezett meg Franciaországba, ahol a reguláris katonai alakulatokkal megerősített hatósági szervek különválasztották őket a civil menekültektől és speciális táborokban különítették el őket.²⁸ A harcokat és a visszavonulást túlélő önkéntesek létszáma ekkor különböző becslések szerint hatezer²⁹ és nyolcezer³⁰ fő között mozoghatott. Tekintettel arra, hogy egy lefegyverzett hadsereg katonái voltak, a köztársasági erők túlélőit fegyveresen őrzött dél-franciaországi táborokba irányították a spanyol határ közelében, nevezetesen Argelès-be és Saint-Cyprienbe.³¹ Április elején a francia hatóságok azokat az internáltakat, akik esetében korábbi katonai szerepvállalásuk miatt nem lehetett gyors spanyolországi hazatérésre számítani, áthelyezték egy jobban felszerelt és tartós tartózkodásra alkalmasabb táborba Gurs-be, amely a délnyugat-franciaországi Pau városának közelében volt, nem messze az Atlanti-óceántól. Az adatok alapján a táborban 5500 nemzetközi önkéntes volt, közöttük 213 fő magyar nemzetiségű.³² A tábor elhagyására kevés lehetőség kínálkozott, hiszen a Spanyolországba vagy Magyarországra való visszatérés nem volt reális alternatíva, a harmadik országokba való beutazásra pedig – az adott országok külképviseletének jóváhagyása hiányában – ritkán nyílt mód.³³ Emellett a következő kijutási lehetőségek maradtak: megszökni, külső segítséggel munkaszerződéshez jutni és elhelyezkedni a francia munkaerőpiacon, csatlakozni az úgynevezett külföldi munkásszázadokhoz (*compagnies de travailleurs étrangers*) vagy belépni a francia fegyveres erők kötelékébe.³⁴

²⁵ HARSÁNYI, 1996, 38–41.

²⁶ ANDERLE, 2016, 220–221.

²⁷ CLOCHARD–GASTAUD–SCHOR, 2004, 59–60.

²⁸ HARSÁNYI, 1996, 34.

²⁹ SZÍJJ, 1989, 240.

³⁰ BALÁZS, 1998, 57.

³¹ Ezekben a táborokban a Nemzetközi Brigádok 6800 korábbi tagját vették nyilvántartásba. PESCHANSKI, 2000, 51.

³² BALÁZS, 1998, 57–58.

³³ Voltak kivételek is, mivel visszaemlékezések szerint két magyar, Kepes Imre és Tamás Aladár is eljutott Mexikóba számos más, menedékjogot kapott polgárháborús veteránnal együtt. KOMJÁT–PÉCSI, 1973, 87.

³⁴ CELAYA, 2011, 48.

A francia internálótáborokba került magyarok sorsára vonatkozóan kiemelkedően informatív forrást jelentenek az alábbiakban bemutatásra kerülő életutak, amelyek röviden felvázolják a polgárháborús veteránok elő- és utóéletét, ezáltal választ kapunk – egyebek mellett – arra a kérdésre is, hogy milyen módon kerültek ki az internálótáborokból. A jelen tanulmányban elsőként a HM HIM HL VII. Ellenállási gyűjtemény S/19. Névjegyzék a Magyar Partizán Szövetség spanyol csoportjának tagjairól szóló iratsomó 21. mellékletét adjuk közre, amely tartalmazza azok nevét, akik a polgárháború után Franciaországba kerültek és a lista lezárásának időpontjában (1972. március 31-én) éltek, valamint a Magyar Partizán Szövetség tagjai voltak (94 fő).

A Magyar Partizán Szövetség létszáma 1971-ben jelentősen megnőtt a Budai Önkéntes Ezred, a Görgey zászlóalj, a Kisegítő Karhatalmi Alakulat (KISKA) tagjai, valamint a jugoszláv és szlovák egységekben harcoló személyek felvételével, aminek kapcsán felmerülhetett az igény a korábban évtizedeken keresztül viszonylag állandó létszámú és homogén szervezet megnövekedett tagságának jobb kategorizálására. A Partizán Szövetség a spanyol polgárháború veteránjainak egy impozáns megjelenésű, írógéppel készített, kemény kötésű albumot szentelt, amely ugyanakkor „szigoruan bizalmas” (sic!) besorolást kapott, tehát nem a nagyközönség számára készült. A fent jelzett, hivatalos 1972-es dátum mellett szerepel egy tollal írt 1973. június 4-i dátum is a bevezető után, a második oldalon, Demeter Gyula, Sebes Sándor és Vándor László aláírásával, akik a szövetség tagjai – és szintén spanyol polgárháborús veteránok – voltak. Ezek hitelességét a Magyar Partizán Szövetség Országos Központ feliratú pecsét erősíti meg, így feltételezhető, hogy ekkor adták át az albumot a Hadtörténelmi Levéltárnak. A levéltárosok szemmel láthatólag gyakran forgatták a kiadványt, mivel számos esetben látták el a veteránok lakcímére, illetve elhalálzására vonatkozó kiegészítő bejegyzésekkel, amelyeket tollal írtak az albumra. Az utolsó ilyen bejegyzés 1987-ből származik (szintén elhalálzásra utal), tehát a levéltár részéről egyértelmű volt az igény arra, hogy lehetőség szerint naprakészen tartsák a listát, nem pedig csupán egy korábbi eseményhez kötődő történelmi forrásként kezelték. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a Magyar Partizán Szövetségtől (vagy más állami szervtől) folyamatosan érkeztek adatok a veteránokra vonatkozóan, másrészt pedig azt is, hogy ezek a személyek továbbra is a hatóságok érdeklődésének tárgyát képezték.

A lista megjegyzés rovatában utalás található arra vonatkozóan, hogy internálták-e az adott személyt (azonban ez az információ nem minden esetben egyértelmű, illetve nem mindig pontos). A melléklet második eleme egy olyan jegyzék, amelyben azok névsora található, akik szintén Franciaországba kerültek a polgárháború után, de már nem éltek a dokumentum 1972-es készítésekor (56 fő). Hasonlóan az első listához, ez is tartalmaz az internálásukra vonatkozó információt, illetve elhalálzásuk évét is feltüntetik rajta. Tekintettel arra, hogy az iratsomóban szereplő 121 részletes életút részben visszaemlékezéseken alapul, a korábban elhalálozottakra vonatkozóan ilyenek nem találhatóak a részletes leírásokban. Ugyanakkor nem minden Magyarországra hazatért polgárháborús veterán került Franciaországba, így végül az életrajzok áttanulmányozása alapján válogattuk ki azt a 74 személyt, akinek életútját a két tanulmányban a koráb-

ban említett szempontok alapján közreadjuk. A leírások ismertetik a veteránok személyes adatait (név, születési év, hely, anyja neve, foglalkozás, eredeti foglalkozás, lakcím), majd életútjuk rövid leírását, illetve a megjegyzés rovatban rövid kiegészítő információkat (például a Spanyolországban használt álnévüket vagy a magyaron kívüli más állampolgárságukat).

Természetesen ennél jóval magasabb volt – ahogy említettük is – a francia hatóságok által internált magyarok száma, a vizsgált források viszont csupán a fent említett személyekre vonatkozóan tartalmaznak pontos adatokat, így most ezeket publikáljuk, bízva abban, hogy a későbbi kutatások ezeket még ki fogják egészíteni, egy nap pedig lehetővé válik az érintett személyek életútjainak teljes körű bemutatása.

Forrás

21. sz. melléklet³⁵

Kimutatás azokról, akik a spanyol polgárháború után Franciaországba kerültek³⁶

	Név	Megjegyzés
1.	Aivatzi Panajotisz	sebesülten
2.	Ajácsi Rezső	beteg
3.	Arnoldó József	sebesülten
4.	Ádám István	Gurs, Vernet
5.	Árvai P. István	legálisan élt
6.	Dr. Bakáts Tibor	St. Cyprien, Gurs
7.	Bakó Emil	St. Cyprien, Gurs, Vernet
8.	Baranyai Károly	sebesülten
9.	Basch Endréné	rövid ideig internálva
10.	Dr. Beck János	St. Cyprien, Gurs, Vernet
11.	Bien János	sebesülten
12.	Brocskó János	Gurs, Vernet
13.	Cséby Lajos	Gurs
14.	Demeter Ferenc	St. Cyprien, Gurs, Vernet
15.	Demeter Gyula	sebesülten
16.	Dr. Dénes Zoltán	St. Cyprien, Gurs, Vernet
17.	Fazekas Jenő	sebesülten

³⁵ A mellékleteket az eredetiben használt formátumot követve, teljesen betűhív módon adjuk közre.

³⁶ A listán nem szerepel, de életrajza alapján szintén Franciaországban internálták Csillag Dávidot. Az ő életrajzát is közöljük majd a tanulmány sorozat második részében.

	Név	Megjegyzés
18.	Dr. Felkai Dénes	Argeles, Gurs, Vernet
19.	Fenyvesi Rezső	internálva
20.	Feredics József	internálva
21.	Fodor Zoltán	sebesülten
22.	Forgó Lajos	betegen
23.	Földényi Pál	internálva
24.	Gál Miklós	Argeles, Gurs, Vernet
25.	Gáti Ödön	Gurs, Vernet
26.	Gergely Imre	internálva
27.	Gróznér János	internálva
28.	Gyáros László	1938-ban leszerelték, internálva
29.	Dr. Haraszti István	Gurs, Vernet
30.	Hatala Imre	sebesülten ³⁷
31.	Dr. Háhn Géza	internálva
32.	Hoffmann István	St. Cyprien, Gurs
33.	Horváth Imre	betegen
34.	Iván Sándor	internálva
35.	K. Jándi Mihály	St. Cyprien, Gurs, Vernet
36.	Kárpáti József	internálva
37.	Kárpáti Béla	St. Cyprien, Gurs
38.	Kepes Imre	St. Cyprien, Gurs, Vernet
39.	Kerekes Ferenc	Gurs, Vernet
40.	Kertész Ferenc	sebesülten
41.	Kiss Károly	sebesülten
42.	Kocsis Mihály	Argeles, Gurs, Vernet
43.	Komantinger Lajos	internálták
44.	Kovács Ferenc	internálták
45.	Kovács József	Argeles, Gurs, Vernet
46.	Kovács Zoltán	St. Cyprien, Gurs
47.	Körmendi Pál	internálták
48.	Kupor József	Argeles, Gurs
49.	Kurta János	St. Cyprien, Gurs, Vernet
50.	Kuti Jenő	betegen
51.	Lovrek József ³⁸	Gurs

³⁷ Az életútjából kiderül, hogy őt is internálták Franciaországban.

³⁸ Nincs benne abban a listában, amely az életutakat részletezi, emiatt a születési helye is ismeretlen. A sorszám a neve mellett a 21. mellékletben a 66-os, ugyanakkor helyette a soron következő Mariska Zoltán

	Név	Megjegyzés
52.	Mariska Zoltán	sebesülten
53.	Mádai József	internálták
54.	Mályi Vilmos	Gurs, Vernet
55.	Mátyás László ³⁹	Argeles, Gurs, Vernet
56.	Mező Imréné	
57.	Miklósi Imre	St. Cyprien, Gurs
58.	Nagy István	Gurs
59.	Nagy Sándor	St. Cyprien, Gurs, Vernet
60.	Nádas János	Gurs
61.	Dr. Nemes Antal	Párizsban élt
62.	Papp Gyula	sebesülten
63.	Pataki István	internálták
64.	Peresztegi János	internálták
65.	Péntek László	Argeles, Gurs
66.	Rakonczai Gyula	sebesülten
67.	Ráth Károly	Argeles, Gurs, Vernet
68.	Révai Dezső	St. Cyprien, Gurs, Vernet
69.	Ribár Pál	Gurs, Vernet
70.	Rosner Aladár	internálták
71.	Rujder János	internálták
72.	Sárközi Sándor	sebesülten
73.	Sebes Sándor	St. Cyprien, Gurs, Vernet
74.	Sebestyén János	internálták
75.	Sipos Zsigmond	St. Cyprien, Gurs
76.	Somló Lenke	Dransy
77.	Sipos Zsigmondné	internálták
78.	Somogyi György dr	St. Cyprien, Gurs
79.	Szabó Imre	Argeles, Gurs
80.	Szabó István	Argeles, Gurs, Vernet

neve szerepel ott (őt nem internálták). A 21. melléklet alapján Lovrek Józsefet Gurs-ben internálták (valószínűleg 1939 vagy 1940 környékén). Ezért életútját sem mutatjuk be a tanulmányban.

³⁹ Ahogy az életútjából kiderül, a 21. mellékletben található megjegyzés, mely szerint Mátyás Lászlót három különböző táborba internálták, nem felel meg a valóságnak, valamint nem is került Franciaországba az általunk megvizsgált feljegyzések alapján. „Belgiumból ment Spanyolországba. 1936-tól 1939-ig harcolt a köztársaságiak oldalán, és kétszer sebesült. Tagja volt a magyar századnak. 1944-től 1948-ig a Szovjet Hadseregben harcolt, illetve szolgált. Frontpolitikai munkás volt. Elismert párttagsága: Ismeretlen. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Dombrowski Emlékérem. Katz Mátyás nevet használta Spanyolországban. Szovjet is.” Ezért az ő életútját nem vesszük figyelembe.

	Név	Megjegyzés
81.	Szabó Sándor	legálisan
82.	Szederkényi András	internálták
83.	Takács György	St. Cyprien, Argeles, Gurs
84.	Tódor József	Gurs
85.	ifj. Tomanicka Kálmán	L'Havre
86.	Tóth György	sebesülten ⁴⁰
87.	Tóth Pál	Vernet
88.	Tömpe István	Argeles, Gurs, Vernet
89.	Dr. Vas György	Argeles, Gurs
90.	Váli Zoltán	Argeles, Gurs
91.	Vándor József	Argeles, Gurs
92.	Vándor László	Argeles, Gurs
93.	Vincze József	St. Cyprien
94.	Zaborai Béla	St. Cyprien, Gurs, Vernet

Meghaltak

1.	Balogh István	1970	Argeles, Gurs
2.	Banét Jenő	1949	internálták
3.	Bazin József	1963	sebesülten
4.	Bánffy János	1970	St. Cyprien
5.	Birtalan László	1971	Argeles, Gurs
6.	Botos Imre	1962	Gurs
7.	Budai Béla	1964	sebesülten, Vernet
8.	Ferencz Simon	1962	rokkantként
9.	Florek András	1969	St. Cyprien, Gurs
10.	Fórizs Sándor	1946	legálisan élt
11.	Gellért Jenő	1964	Argeles, Gurs, Vernet
12.	Hock József	1966	Argeles, Gurs
13.	Hoffmann Andor	1967	legálisan élt
14.	Holdampf Kálmán	1955	betegen
15.	Horváth László		betegen
16.	Hugyik Péter	1965	St. Cyprien, Gurs
17.	Jakab István	1968	Argeles, Gurs
18.	Joachim Rudolf	1960	Gurs, Vernet
19.	Kajtár József	1946	sebesülten

⁴⁰ Az életútjából kiderül, hogy őt is internálták Franciaországban.

20.	Katona Ferenc	1966	legálisan élt
21.	Katus István	1968	Argeles, Gurs
22.	Kenyeres Julia	1958	legálisan élt
23.	Dr. Kálmán András	1949	internálták
24.	Keszöcze Endre	1950	St. Cyprien, Gurs
25.	Komár Pál	1957	sebesülten
26.	Krajkovics József	1963	beteg
27.	Kristóf István	1971	beteg
28.	Kucsera Pál	1971	legálisan élt
29.	Laszab Ferenc	1970	Argeles, Gurs, Vernet
30.	Lóner Antal	1964	legálisan élt
31.	Mag János	1950	legálisan élt
32.	Major Frigyes	1963	Gürs, Vernet
33.	Marosán József	1970	internálták
34.	Martin Hajdu György	1963	legálisan élt
35.	Marschall László	1949	internálva
36.	Mező Imre	1956	internálva
37.	Molnár Kálmán	1949	internálva
38.	Dr. Münnich Ferenc	1967	Argeles, Gurs, Vernet
39.	Nebaháj Lajos	1969	Argeles, Gurs
40.	Németh Péter	1964	Gurs
41.	Pavelka Mihály	1958	rokkantan
42.	Rajk László	1949	St. Cyprien, Gurs, Vernet
43.	Ravasz Ferenc	1970	Argeles, Gurs
44.	Dr. Róbert Béla	1971	legálisan élt
45.	Sebes Imre	1964	St. Cyprien, Gurs, Vernet
46.	Skornyák Ferenc	1966	beteg
47.	Sramó János	1950	legálisan élt
48.	Szalvay Mihály	1955	Gurs, Vernet
49.	Szarvas Pál	1971	Argeles, Gurs
50.	Sziklai Sándor	1956	St. Cyprien, Gurs, Vernet
51.	Szima János	1956	Gurs, Vernet
52.	Szőke Illés	1954	Argeles, Gurs
53.	Tamás Mihály	1970	Gurs
54.	Tóth Ferenc	1962	St. Cyprien
55.	Tömpe András	1971	St. Cyprien, Gurs, Vernet
56.	Weigl Manó	1949	Gurs

Táblázat a jelenlegi magyar határokon belüli született brigádistákról

Név, születési év, hely, anyja neve, foglalkozás, (eredeti foglalkozás), lakcíme	Tevékenység, párttagság, kitüntetés	Megjegyzés
<p>dr. Bakács⁴¹ Tibor 1912. Budapest. Herczbrunn Emma egyetemi tanár /orvos/ Bp. III. Vörösvári-ut 9 VII. em. 42</p> <p><i>Meghalt</i>⁴²</p>	<p>1936-tól 1938-ig a Kulturmozgalomban vett részt. 1938-ban Magyarországról Spanyolországba ment. Mint sebész működött főhadnagyi rangban. A háboru végén a magyar zászlóaljban működött. 1939-ben Franciaországban internáltak /St. Cyprien, Gurs/. 1940 elején francia munkásszázadba vittek. 1940 második felében Budapestre tért vissza. 1942-ben munkaszolgálatra hívták be, ahonnan 1944 december hóban megszökött. 1945-től Budapest tisztiorvosa volt.</p> <p>Párttagsága elismerve 1936.</p> <p>Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás-Parasz Hatalomért Emlékérem, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowszki Emlékérem, Koreai Állami Zászló Érdemrend, II. fokozata stb.</p>	<p>Burger Tibor nevet használta Spanyolországban.</p>
<p>Basch Endréné /Révész Anna-Mária/ 1893. Felsőszentiván Fischer Vilma nyugdíjas /könyvelő- ápolónő/ Bp. II. Filler-ut. 36</p> <p><i>Meghalt</i></p>	<p>1917-ben Szabadkán a szoc-dem.párt baloldali nőcsoportjához tartozott. 1929-ben letartoztatták. 1930-ban Belgiumba emigrált családjával együtt. 1936-ban ápolónői vizsgát tett. 1936-ban Spanyolországba ment, férjével és fiával. A XI. és XIII. Nemzetközi Brigádba került, mint műtős, majd a 35-ös, később a 45-ös divízióhoz, a mozgó sebészeti alakulatba. 1939-ba Franciaországba internáltak, megszökött. Innen Bruxellesbe ment. 1940-ben csatlakozott a belga ellenállókhöz, a magyar partizán századhoz. 1944-ben a Gestapó letartoztatta. Koncentrációs táborokba került /Ravensbrück, Neubrandenburg/. Felszabadulás után a Belga Kommunista Pártban tevékenykedett. 1948-ban jött haza. Itthon egészségügyi szerveknél és a Vörös Keresztnél dolgozott, majd a Pártfőiskolán.</p> <p>Elismert párttagsága 1926.</p> <p>Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munka Érdemrend arany fokozata, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowszki Emlékérem, több belga háborús kitüntetés</p>	<p>belga</p>

⁴¹ Az összefoglaló listában Bakátsként szerepel.

⁴² A dokumentumba urólag tollal beírt információkat *dólt* betűvel adjuk közre.

<p>Brocskó János 1909. 9. 28. Felsőgalla. Fazekas Julianna nyugdíjas /bányász/ Bp. XIII. Bulcsu-u 20. <i>Megh. 1981.</i></p>	<p>Szüleivel 1923-ban Franciaországba került. 1930-ban belépett a Franciai Kommunista Pártba. 1935-ben kiutasították. Hazajött, 1936-ban öccsével együtt Párizson keresztül Spanyolországba ment. A magyar században harcolt. Politikai tiszt volt. 1936. december 5-én elvesztette a jobb szemét. Utána a katonai cenzuránál teljesített szolgálatot. 1938-ban kiképző táborparancsnok lett. Részt vett az ebri offenzívában, mint a zászlóalj rendőrség parancsnoka. 1938. októberében mint rokkantant Párizsba küldték. 1939-ben internáltak Gurs-be, majd Vernet-be került. 1941-ben megszökött, majd kényszermunkára Németországba vitték. 1942. májusában illegálisan hazajött. A Dunai Repülőgépgyárban dolgozott. Résztvett a Békéfront munkájában. 1956-ban harcolt a munkás-paraszti hatalomért. Elismert párttagsága 1930. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munka Érdemrend arany fokozata, Munkás-Paraszti Hatalomért Emlékérem, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowszki Emlékérem</p>	<p>francia is.</p>
<p>Cséby Lajos 1899. Pécs Bubregh Gizella nyugalmozott nagykövet Bp. III. Ady Endre-u. 17 1122. Bp. XII. <i>Magyar: Jakobinusok-tere 2-3. Meghalt 1976. szept. 15.</i></p>	<p>1919 óta tagja az MKP-nak. 1919-ben zlj. parancsnok lett a Magyar Vöröshadseregben. 1920-ban Jugoszláviába menekült. 1930-ig vezette a vajdasági pártszervezetet, majd a Szovjetunióba ment. 1936-ban ment Spanyolországba, a XII. Brigádban harcolt. Megbízást kapott a magyar zászlóalj megszervezésére, amelynek első parancsnoka lett. 1939-ben Franciaországba internáltak /Gurs/, majd a Szovjetunióba ment ahol 1946-ig politikai munkát látartoztattak. Rehabilitáltak. 1956-ban harcolt a munkáshatalomért. Elismert párttagsága 1918. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás-Paraszti Hatalomért Emlékérem, Munka Vörös Zászló Érdemrend, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowszki Emlékérem, még több magyar és külföldi /jugoszláv, szovjet, stb. kitüntetéses tulajdonosa.</p>	<p>Pedro Fernandez nevet használta Spanyolországban szovjet, jugoszláv, 1919-es is.</p>
<p>dr. Dénes Zoltán 1907. 8. 29. Miskolc Fried Malvin szemorvos /orvos/ Bp. XIII. Pozsonyi-út 41. <i>Meghalt</i></p>	<p>1933–36-ig mint orvos dolgozott Miskolcon. 1937-ben Magyarországból Csehszlovákián keresztül Spanyolországba ment. Ott mint a Nemzetközi Brigádok szemorvosa működött. 1939-ben Franciaországba internáltak /St. Cyprien, Gurs, Argeles, Les Milles, Reillane/ Megszökött, majd Grenobleben részt vett az ellenállásban. 1945-ben tért haza. Irthon állami és belügyi kórházakban dolgozott. 1950-ben a Néphadsereg tagja lett. Elismert párttagsága 1937. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Szabadság Érdemrend ezüst és bronz, Vörös Csillag Érdemrend, Kiváló Szolgálatáért arany, Dombrowszki Emlékérem</p>	<p>francia is. Dávidovics Z. nevet használta Spanyolországban.</p>

<p>dr. Felkai Dénes 1913. 5. 15. Budapest Reich Gizella orvos / orvos/ Bp. II. Afonya-u. 5</p>	<p>1937 szeptemberben Olaszországból Spanyolországba ment. A Garibaldi zlj., majd a 45. div. és az 5. korpusz kórházaiban dolgozott, 1939-ben Franciaországba internáltak. / St. Cyrién, Gurs, Argeles, Vernet/. 1941-ben Németországba vitték dolgozni, ahonnan hazaszökött. 1942-ben mint munkaszolgálatos vonult be. Megszökött és jelentkezett a Vörös Hadseregbe. Elvégezte a krasznogorszki antifaszista iskolát. 1945-ben jött haza. Itthon belépett az új hadseregbe. 1956-ban védte a munkáshatalmat. Elismert párttagsága 1937. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowszki Emlékérem, Garibaldi Csillag /olasz/, Budapest Felszabadításáért Emlékérem /szovjet/</p>	<p><i>szovjet is.</i> Fried Dénes és <i>Friego</i> nevet használt Spanyolországban</p>
<p>Feredics József 1911. Kaposvár Gálosi Júlia vállalati előadó /lemez- lakatos/nyugdíjas Bp. XI. Fehérvári-út 59/65</p>	<p>1930-ban kivándorolt Uruguayba. 1936-ban az Uruguay-i Kommunista Pártba lépett be. 1937-ben Spanyolországba ment. Központi páncélerők javító műhelyében mint műszaki munkás dolgozott. 1939-ben Franciaországba internáltak. Egy munkásszázadba osztották be. Csatlakozott a fegyveres ellenálláshoz és a franciaországi spanyol partizánmozgalomban vett részt. Leszerelése után egy gépgyártó üzemben dolgozott. 1948-ban hazajött. A Ganz-Hajóban kapott munkát. 1949-ben Került a NIK-hoz. Elismert párttagsága 1936. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowszki Emlékérem</p>	<p>francia is</p>
<p>Földényi Pál 1907. 12. 22. Budapest Sztancsek Erzsébet nyugdíjas /szabó/ Budapest, VI., Benczur u. 23. <i>Megh. 1985.</i></p>	<p>1936-ban került a munkásmozgalomba. 1937-ben <i>Magyarországról</i> Spanyolországba ment. A magyar zászlóaljban harcolt. 1939-ben internáltak Franciaországban. 1941-ben Németországba vitték munkára, az év végére hazajött. 1943-ban munkaszolgálatra hívták be egy német hadüzembe. Megszökött. Bombázás alatt megsebesült. A Külügy-minisztériumban dolgozott. Elismert párttagsága: 1936. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fok., Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem.</p>	<p>Fuche Pál nevet használta Spanyol- országban.</p>

<p>Gáti Ödön 1913. 8. 14. Sátoralja- ujhely Rost Szabina a Magyar Rádió dolgozója /sűrőmunkás/ Budapest, XIII., Újpesti rkp. 6. sz. <i>Megh. 1978.</i></p>	<p>Magyarországról 1937-ben Spanyolországba ment. A magyar zászlóaljban harcolt, kétszer sebesült meg. 1939-ben Franciaországba internáltak. 1941-ben Németországba vitték dolgozni. Megszökött és hazajött. Bekapcsolódott a függetlenségi mozgalomba. 1942-ben 7 évre ítélték. 1944-ben büntetőszáradban Székesfehérvárra vitték, ahonnan megszökött. Ismét felvette a kapcsolatot a mozgalommal. Buchenwaldba hurcolták, ahol ellenállási csoportot szervezett. 1945-ben hazajött. A KB apparátusában dolgozott, majd a Magyar Rádió dolgozója lett. Elismert párttagsága: 1938. Kítüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Munka Érdemrend, Zalka Máté Érdemrend, Dombrowski Emlékérem</p>	<p>Grossmann Ödön nevet használta Spanyolországban. német is</p>
<p>Gergely Imre 1905. Budapest Kaufmann Dianna vállalati osztályvezető / autószerelő/ Budapest, II., Nyul u. 6. nyugdíjas</p>	<p>1926-ban Párizsba, majd 1928-ban Délamerikába ment. 1932-ben Spanyolországba költözött. Részt vett az 1934-es fegyveres felkelésben a Gil Robles kormány ellen. 1936-ban mint a szocialista milícia tagja a leridai frontra került. 1937-ben a kataloniai újságírószövettség funkcionáriusa lett. 1938-ban a párt utasítására Franciaországba ment. 1941-ben internáltak /Embrunba/. 1945-ben visszatért Párizsba. 1946-ban tért haza. Újságíróként és különböző vállalatok alkalmazottjaként dolgozott. 1956-ban harcolt a munkáshatalomért. Elismert párttagsága: 1936. Kítüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Zalka Máté Emlékérem</p>	
<p>Grozner János 1890. Nagyréce Szludovics Katalin nyugdíjas /villanyszerelő/ <i>Bp. IV. Munkásotthon-u 72. Megh. 1979.</i></p>	<p>A Tanácsköztársaság után Jugoszláviába emigrált. Internáltak /Szmedereva, Fiume/. 1927-ről Franciaországban telepedett le. Innen 1936-ban Spanyolországba ment. Harcolt a Nemzetközi Brigádokban. 1938-ban előrehaladott kora miatt leszerelték és Franciaországba küldték. 1939-ben Franciaországban internáltak, 7 hónapi börtönbüntetést kapott. 1942-ben kiutasították. Irthon érte meg a felszabadulást. A honvédségnél teljesített szolgálatot. Elismert párttagsága: 1936. Kítüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	

<p>Gyáros László 1908. Budapest Németh Heléna külgügyi dolgozó /arany- műves/nyugdíjas 1125. Bp. XII. <i>Galgóczy-u 52</i> <i>D. ép. 6. lakás</i> <i>Meghalt</i></p>	<p>1928-ban Belgiumba ment. 1929-ben került kapcsolatba a munkásmozgalommal. 1936-ban Spanyolországba ment. A magyar <i>század</i> politikai biztosa volt. Háromszor sebesült. 1939-ben Franciaországba internáltak. Innen 1939 végén a Szovjetunióba vitték. 1943 elején a Brianszki arconalhadifogoly táborába küldték politikai nevelőnek. 1944. április I-én a Vörös Hadsereg Pol. Osztálya a hadrakelt serghez küldte. Az I., IV., majd a III. Ukrán front csapataival végigharcolta a kárpáti és magyarországi hadjáratokat, mint frontpolitikai munkás., Elismert párttagsága: 1929., Kítüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Magyar Szabadság Érdemrend ezüst, bronz fokozata, Népköztársasági Érdemrend V. fokozata, Munka Érdemrend /kétzer/, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem /olasz/, Garibaldi Emlékérem</p>	<p>Szovjet és belga is</p>
<p>Dr. Haraszti Irván 1910. Vác Schneller Margit orvos /orvos/ Budapest, XIII., Balzac u. 11.</p>	<p>Orvosi tanulmányai végett Bécsbe, majd Páduába ment. 1931-ben felvették az Orvosi Egyetemre Pécssett. Részt vett az illegális mozgalomban. 1933-ban letartóztatták és két és féltre ítélték, sikerült megszöknie. Bécsbe, majd Barcelónába ment. 1936-38-ig a Spanyol Köztársasági Hadsereg orvostiszije lett. 1939-ben Franciaországban internáltak és innen emigrált Chilebe. 1947-ben hazajött, az Országos Közegészségügyi Intézetben kapott munkát. Belépett a Kommunista Pártba. Elismert párttagsága: 1947. Kítüntetései: Magyar Szabadságrend ezüst fokozata, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	
<p>Dr. Háhn Géza 1912. 6. 10. Budapest Handler Eleonóra miniszt-oszt.vez. /orvos/ nyugdíjas Budapest, V. ker. <i>Pálffy György-u 12.</i></p>	<p>Csehszlovákiában végezte tanulmányait és itt kapcsolódott be a munkásmozgalomba. Innen 1938-ban Spanyolországba ment. A magyar zlj. orvosa volt. 1939-ben Franciaországba internáltak. 1941-ben visszakertült Magyarországra. 1942-ben munkaszolgálatra hívták be. Ukrajnában jelentkezett a Vörös Hadseregnél. A IV. Ukrán front antifasiszta tanfolyamán vett részt. 1945-ben jött haza. Az Országos Egészségügyi Intézetben helyezkedett el. Elismert párttagsága: 1930. Kítüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fok., Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	<p>Szovjet is</p>

<p>Hoffmann István 1903. Budapest nyugdíjas /géplakatos/ Budapest /Pest m./ <i>Megh. 1983</i></p>	<p>1925-ben kivándorolt Belgiumba. 1933-ban innen kiutasították és Párizsba ment. 1936-ban Spanyolországba ment. A magyar zászlóalj kötelékében harcolt. 1937-ben francói fogságba esett. Kiszabadult. 1939-ben Franciaországban internáltak /St. Cyprien/. 1940-ben jelentkezett a francia hadseregbe. Részt vett a francia ellenállásban. 1947-ben hazajött. 1956-ban harcolt a munkáshatalomért. Elismert párttagsága: 1927. Kitüntetések: Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozata, Munka Érdemrend ezüst fokozata, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	<p>francia is</p>
<p>Horváth Imre 1905. Budapest Horváth Julia nyugdíjas /szijgyártó/ Budapest, Muraközi u. 19. <i>Megh. 1980.</i></p>	<p>1925-ben kivándorolt Franciaországba. 1931. óta tagja a Francia Kommunista Pártnak. 1936-ban Spanyolországba ment. A magyar zászlóaljban harcolt. 1939-ben Franciaországba küldték betegszabadságra. 1943-ban internáltak /Tourelle, St. Mallo, Alderney sziget és Jersey sziget/. 1946-ban hazajött. 1956-ban harcolt a munkáshatalomért. Elismert párttagsága: 1931. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Munka Érdemrend arany fokozata., Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	
<p>K. Jándi Mihály 1912. Jánd Reismann Hanna főosztályvezető / címfestő/ Budapest, XIV., Nagy Lajos kir. u. 94.</p>	<p>1931-ben Nagyváradon belépett a Román Kommunista Ifjúság Szövetségébe. 1932-ben letartóztatták. 1933-ban kitöltötte a börtönbüntetését. 1934-36-ig katonai szolgálatot teljesített. 1937-ben Bukarestben belépett a Szoc. Dem. Pártba. Romániából 1938-ban Spanyolországba ment. /Battalon Divisionario de la 45 Division/. Részt vett az ebrói átkelésben. 1939-ben Franciaországban internáltak. /St. Cyprien, Gurs, Vernet/. 1941-ben az Andrássy laktanyába került. Garanyba internáltak. 1944-ben Németországba vitték. 1945-ben tért haza. 1948-ban az Állami Hírdetőhöz került. 1956-ban harcolt a munkáshatalomért. Elismert párttagsága: 1938. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Magyar Szabadság Érdemrend, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	<p>Szemler nevet használta Spanyol- országban.</p>

<p>Kárpáti József 1916. 10. 16. Fót Molnár Livia nagykövet /szabó/ Budapest, II., Hébelt Ede u. 6. sz.</p>	<p>1930-tól vesz részt a munkásmozgalomban. 1932-ben tagja lett a KIMSZ-nek. 1935-ben letartóztatták 1938-ban Magyarországból Spanyolországba ment. A magyar zászlóaljban harcolt. 1939-ben Franciaországba internálják. Katonai börtönbe zárták Bordeauxban. 1941-ben Németországon keresztül tért haza. 1945-ben funkcionáriusa lett az MKP-ben 1948-tól a Külügyminisztériumban különböző funkciókat tölt be. Elismert párttagsága: 1932. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munka Vörös Zászló Érdemrend, Munka Érdemrend, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	<p>Krna József nevet használta Spanyolországban.</p>
<p>Kepes Imre 1908. Lőrinci Feuerstein Ilona miniszt.főoszt.vez. / gépszerelő/nyugdijas Budapest, II., Keleti Károly u. 9. sz. <i>Megh. 1986. július</i></p>	<p>1930-ban politikai okból letartóztatták. 1932-ben emigrációba ment. /Németország, London, Párizs/. 1936-ban Spanyolországba ment, a magyar zászlóaljban harcolt. /Teruel, Madrid, Huesca, Zaragoza, Ebró, Katalonia/ A magyar zászlóalj parancsnokhelyettese volt. 1939-ben internáltak Franciaországban. /St. Cyprien, Gurs, Vernet./ Később mexikóba utazott. 1946-ban kapott munkát. Majd a „Szikra” terjesztő vezetője lett. Utána a Külügyminisztériumban dolgozott. Elismert párttagsága: 1930. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	
<p>Komantinger Lajos 1901. 7. 6. Dég Nagy Julianna nyugdijas /szerszám- készítő/ Pomáz, Dózsa u. 13. / Pest m./ <i>Megh. 1981.</i></p>	<p>1930-ban kiment Franciaországba. Itt belépett a Szeptember 1-i bizottságba. 1936-ban Spanyolországba ment. A magyar zlj-ban harcolt. /Madrid, Andaluzia, Catalónia/ 1939-ben Franciaországban internáltak. 1941-ben elment dolgozni Németországba. 1942-ben hazatért. A Magyar Optikai Műveknél kapott munkát. 1945-ben belépett az új rendőrség kötelékébe. Különböző beosztásokban teljesített szolgálatot egész nyugdíjazásáig. Elismert párttagsága: 1936. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Kiváló Szolgálatért Érdemrend /kétszer/, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	

<p>Kovács József 1910. 7. 12. Cegléd Ruzsinszki Erzsébet művezető /lakatos/ nyugdíjas Bp. XIV., Fűredi u. 52.</p>	<p>1926 óta vesz részt a munkásmozgalomban. 1930-ban kivándorolt Franciaországba. 1933-ban belépett a Francia Kommunista Pártba. 1936-ban Spanyolországba ment. Madrid védelmének a magyar században harcolt és megsebesült. Az alicantai tartomány katonai politikai osztályát nyert beosztást, mint rokkant. 1939-ben Franciaországba internálták /Argeles, Gurs, Vernet/. 1941-ben Németországba vitték munkára. 1942-ben sikerült hazajönnie. 1944-ben az ostrom alatt megsebesült. 1945-ben a MKP őrség parancsnoka lett. 1947-ben a Dunavölgyi Bankhoz, majd a Szikrához került. 1950-ben a KÖZÉRT Rendszereti Osztályára helyezték. 1956-ban részt vett a munkáshatalom megvédésében. A Laboratóriumi Felszerelések Gyárában kapott szakmai beosztást. Elismert párttagsága: 1933. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend , Munkás Paraszt Hatalomért Érdemérem, Munka Érdemrend arany fokozata, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	
<p>Kovács Zoltán 1910. Pápa Deutsch Malvin külszer.dolgozó /fizikai munkás/nyugdíjas Bp. XIII., Kresz Géza u. 39.</p>	<p>1937-ben Magyarországról Spanyolországba ment. A magyar zlj. géppuskás századában harcolt. 1939-ben Franciaországban internálták. 1940-ben Svajcába jutott, innen hazajött Páparra. Utána munkaszolgálatra hívták be, ahonnan sikerült a Vörös Hadseregbe szöknie. 1945-ben érkezett haza. Az MKP. funkcionáriusa lett. 1949-ben Varsóba került mint külkereskedelmi alkalmazott. Később mint kereskedelmi kirendeltség vezető dolgozott. /Hollandia, stb./ Elismert párttagsága: 1935. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozata, Magyar Népközársasági Érdemrend IV. fokozata</p>	<p>szovjet is</p>
<p>Körömdi Pál 1907. Körömdi Hilmyer Szidónia főelőadó /mérnök/ nyugdíjas Bp. I., Artrala u. 73. <i>Meghalt: 1973. VII.</i></p>	<p>Brünben – ahol tanulmányait végezte – kapcsolódott be a munkásmozgalomba. 1932-ben hazatért és tagja lett az illegális párnak. Letartóztaták, két évre ítélték /Győr, Szeged/. 1935-ben Ausztriába emigrált. Innen 1936-ban Spanyolországba ment. Az Anna Pauker tüzettségben harcolt. 1939-ben Franciaországban internálták. 1940-ben egy munkás századdal Belgiumba került. 1943-44-ben a Belga Kommunista Párt irányítása alatt dolgozott. Felszabadulás után részt vett a belgiumi magyar függetlenségi mozgalom megalapításában és vezetésében. 1947-ben tért haza, a MAFIRT-nál alkalmazták. 1949-ben az Állami Határügyi Bizottsághoz került, majd a Kül.Ker.Miniszteriumba. Elismert párttagsága: 1932. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozata, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	<p>Hafner Pál nevet használta Spanyolországban. belga is</p>

<p>Kurta János 1912. 11. 17. Gyula Fábián Erzsébet tüzendész / cukrász/ nyugdíjas Bp. VI. Népköztársaság utja 52.</p>	<p>1936-ban tagja lett a SZOC.DEM.-Pártnak. Kapcsolatba került a kommunistákkal. 1938-ban kiment Spanyolországba. A Bataillon Divisionnaireben, majd a magyar zlj.-ban harcolt, mint géppuskás. Kétszer sebesült. Részt vett az ebrói és catalóniai harcokban. 1939-ben Franciaországban internáltak. /St. Cyprien, Gurs, Vernet/ 1941-ben Németországba ment munkára. 1941. szeptemberben hazajött. Felvette a kapcsolatot az illegális párttal. 1942-ben letartóztatták, két és fél évre ítélték. Ki akarták vinni Németországba, de a vonatról megszökött. Felszabadulás után tagja lett az új rendőrségnek és az ÁVH-nak. 1956-ban harcolt a munkáshatalomért. Elismert párttagsága: 1936. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozata, Munka Érdemrend arany fokozata, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	
<p>Peresztegi János 1900. Bezeréd Horváth Mária nyugdíjas /hentes és mészáros/ XXII., Budatétény, Kistétényi u. 22. <i>Megb. 82.</i></p>	<p>1930-ban Franciaországba ment. 1933-ban belépett a Francia Kommunista Pártba. 1936-ban Spanyolországban az André Martix zlj.-ban harcolt. Megsebesült. Utána a magyar zlj.-ba került. Részt vett az ebrói átkelésben. 1939-ben Franciaországban internáltak. Németországba vitték dolgozni. 1943-ban hazajött. 1956-ban harcolt a munkáshatalomért. Elismert párttagsága: 1933. Kitüntetései: Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	
<p>Révai Dezső 1903. 8. 14. Budapest Sidwers Laura nyugdíjas /magántiszt- viselő/ Bp. II. Virágátrok u. 4.</p>	<p>A KMP-ban végzett munkája miatt 1930-ban, 1934-ben letartóztatták. 1936-ban Franciaországba emigrált, majd innen Spanyolországba ment. A XIII. Brigádban harcolt a magyar szakasz keretében. Majd propaganda munkát végzett. A magyar egységgel együtt volt a visszavonulásban. 1939-ben internáltak Franciaországban, /St. Cyprien, Gurs, Vernet/ majd munkára ment Németországba. 1942-ben visszatért Franciaországba. Párizs felszabadulása után tagja lett az FFI Petófi egységének. 1945-ben tért haza. A Magyar Filmipari RT., majd a Filmgyár dolgozója lett. Később a Rádióhoz került. 1956-ban harcolt a munkáshatalomért. Elismert párttagsága: 1926. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Magyar Népköztársasági Érdemrend IV. fok., Magyar Népköztársasági Érdemérem arany f., Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	<p>Léderer Dezső nevet használta Spanyolországban. francia is</p>

<p>Rujder János 1899. 12. 26. Markota- bödöge Györfős Borbála nyugdíjas, /mezőgazdasági munkás/ Mosonmagyaróvár, Petőfi u. 21. /Győr-Sopron megye <i>Magb. 1980.</i></p>	<p>1919-ben belépett a Magyar Vörös Hadseregbe, 1924-ben Franciaországba ment, Lens-be került. 1928-ban belépett a PKP-be. Politikai tevékenysége miatt kiutasították az országból. Hazakerült és csendőri felügyelet alá helyezték. 1936-ban Magyarországról Spanyolországba ment. Harcolt a magyar zászlóaljban, majd a jugoszláv 129. Brigádban. 1939-ben internálták Franciaországban. 1942-ben Németországba küldték bányamunkára, ahonnan hazajött. Csepelen a Szabadkikötőben kapott munkát. 1942-ben és 1943-ban letartóztaták és csak 1944-ben szabadult. 1945-ben Győrben az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőjének választották meg. Polgármester lett, majd malomigazgató. Elismert párttagsága: 1919. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Magyar Tanácsköztársasáért Emlékérem, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	1919-es is
<p>Sebes Sándor 1902. 10. 29. Szeghalom Deák Berta miniszterhelyettes /bank tisztségviselő/ nyugdíjas Bp. I. Atrila u. 31.</p>	<p>1920-ban bekapcsolódott a munkásmozgalomba. 1929-ben tagja lett a KMP-nek. 1932-ben, majd azután többször letartóztatták. 1938-ban Spanyolországba ment. Harcolt a magyar zászlóaljban és a 35. divízió батальон divíziójában. 1939-ben internálták Franciaországban. 1943-ban megszökött és titkára lett a toulousi magyar csapatnak. Részt vett a fegyveres ellenállás megszervezésében, /Carmaux/ és a magyar függetlenségi mozgalomban. 1945 elején hazajött. Az MKP. Központi apparátusban, majd a Belkereskedelmi Minisztériumban dolgozott. Elismert párttagsága: 1929. Kitüntetések: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munka Vörös Zászló Érdemrend, Munka Érdemrend arany fokozata /készer/, Zalka Máté Emlékérem, Garibaldi Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	<i>Francia is.</i>

<p>Sebestyén János 1901. I. 16. Szolnok Mihályi Mária BM. nyugdíjas /tisztviselő/ Bp. XI. Szakasits Árpád u. 2. <i>Meghalt: 1974. VII.</i></p>	<p>1919-ben harcolt a Magyar Vörös Hadseregben. 1920-21-ben internálva volt Hajmáskér- ren, Zalaegerszegen. 1930-ban bekapcsolódott a KMP. munkájába. 1931-ben letartóz- tatták. Egy évi fogházat kapott, utána rendőri felügyelet alá helyezték. 1938-ban Ma- gyarországról Spanyolországba ment. A magyar zászlóaljban harcolt. Kétszer sebesült. 1939-ben Franciaországban internálták. Kényszermunkára Németországba vitték. 1941- ben jött haza. 1944-ben részt vett az ellenállási mozgalomban. A Csillaghegyi Szállító Berendezés Gyárban dolgozott. 1956-ban harcolt a munkáshatalomért. Elismert párttagsága: 1930. Kítüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Ma- gyar Tanácsköztársasáért Emlékérem, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	<p>1919-es is</p>
<p>Dr. Somogyi György 1912. Szeged Stillman Jolán egyetemi adjunktus / orvos/ Bp. II., Lotz Károly u. 7. <i>Megb. 1977.</i></p>	<p>1934-ben Olaszországba ment tanulni. 1936-van hazatért. 1937-ben Magyarországról Spanyolországba ment. A XI. Nemzetközi Brigád körlelkében harcolt. 1939-ben inter- nálták Franciaországban. /Gurs/ Az internáló táborból mint orvos önként ment Kinába, ahol a Vöröskeresztnél dolgo- zott. 1947-ben hazajött. Az OKI-ban kapott munkát. Elismert párttagsága: 1937. Kítüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Magyar Szabadság Érdemrend</p>	<p>Sohön György nevet használta Spanyolor- szágban.</p>
<p>Szabó István 1911. I. 16. Mecsek- szabolcs Keleti Kamilla tisztviselő /ács, gépkocsi- vezető/ Bp. III. Vörösvári ut 3. V. 28.</p>	<p>1932-ben Palesztinába vándorolt. Itt belépett a Kommunista Pártba. 1936-ban Spanyol- országba ment. Az <i>V. ezredben</i> harcolt. 1939-ben internáltak Franciaországban. / Argeles, Gurs, Vernet/ Németországon keresztül hazajött. Bekapcsolódott az illegális pártmunkába. 1942-ben lebukott. Kétévi börtönt kapott /Vác/. 1944-ben büntetőszázadba osztották. Az új ren- dőség tagja lett, majd a XIV. ker. Előjáróság dolgozója. <i>Erőmű Bernb. Váll-tól nyugdíj</i> <i>– 1973. Műszaki Főiskolát végzett Drezdában – 1932.</i> Elismert párttagsága: 1932. Kítüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Magyar Népköztársasági Érdemérem arany és ezüst fokozata, Zalka Máté Emlékérem</p>	<p>Lówy Alfréd nevet használta Spanyol- országban.</p>

<p>Szederkényi András 1906. Debrecen Friedländer Rózsa nyugdíjas / motorfényező/ <i>Bp. XII. Csaba u. 10.</i></p>	<p>1929-ben Belgiumba ment. 1930-ban belépett a szoc. dem. pártba. 1936-ban Spanyolországba ment. 1937-ben belépett a Spanyol KMP-be. 1939-ben internáltak Franciaországban. Kiszabadulása után Brüszselbe ment, majd visszatért Franciaországba. Bekapcsolódott az ellenállásba. 1945-ben visszatért Belgiumba. 1947-ben tért haza. Itthon a honvédség kötelekébe lépett. Később az Iroda Építő Vállalatnál kapott munkát. Elismert párttagsága: 1930. Kítüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Munka Érdemrend ezüst fokozata, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	<p>Klein Andor nevet használta Spanyolországban. 1919-es is</p>
<p>Takács György 1902. I./1. 3. Ertény Berta Katalin nyugdíjas / földműves/ Értény, Bocskai u. 34. /Tolna megye/ <i>Megh. 1986.</i></p>	<p>1926-ban kivándorolt Kanadába. 1931-ben tagja lett az illegális kommunista pártnak. 1936-ban Spanyolországba ment. A magyar zászlóaljban harcolt. /Ebró/ 1939-ben Franciaországban internáltak /St. Cyprien, Gurs, Argeles/ Németországba vitték munkára. Onnan hazajött Értényre. 1944-ben internáltak Nagykanizsára, utána rendőri felügyelet alá helyezték. A Külgügyminisztériumban dolgozott. Elismert párttagsága: 1930. Kítüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Magyar Tanácsköztársasáért Emlékérem, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	
<p>ifj. Tomanicka Kálmán 1912. Orosháza Szalai Katalin művezető /szerszámkészítő/ Bp. VI. Rippl Rónai u. 21.</p>	<p>Szüleivel az USA-ba került. 1931-ben kiment a Szovjetunióba, mint szerszámkészítő dolgozott. Az Ifjumunkás Szövetség Tagja lett. 1937-ben Spanyolországba ment. Mint tankis ta harcolt. /Ebró, Teruel, Balager/ 1939-ben Franciaországban internáltak. /Havre/ Innen visszatért a Szovjetunióba. 1946-ban jött haza. Az Egyesült Izzóban kapott munkát. Pártonkívüli. Kítüntetései: Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozata, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	
<p>Tóth György 1903. Sándorfalva Szabó Etel nyugdíjas /mészáros segéd/ Balatonfüred, Zsigmond u. 7. / Veszprém m./</p>	<p>1924-ben kiment Franciaországba, 1929-ben belépett a Francia Kommunista Pártba. 1936-ban Spanyolországba ment. A XIII. és XV.-ös Brigádban harcolt. 1939-ben Franciaországban internáltak, majd kiutasították. Hazajött Makóra. Budapesten is dolgozott. 1943-ban bevonultatták a honvédséghez. 1944. őszén a felszabadult Makón a városi és járási rendőrség parancsnoka lett. 1946-ban a békéscsabai, 1949-ben a kiskunfélegyházi és 1950-ben a veszprémi kapitányság vezetője lett. Elismert párttagsága: 1929. Kítüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozata, Szolgálati jelvény /arany, ezüst, bronz/, Dombrowski Emlékérem</p>	

<p>Tóth Pál 1902. 04. 14. Miskolc Varga Julianna nyugdíjas /vasesztergályos/ Bp. II. Szemlőhegyi út 35. Megb. 1982.</p>	<p>1919-ben a magyar Vörös Hadseregben harcolt. /Diósgyőri zászlóalj/ 1923-ban Romániába ment. /Galac/ 1926-ban visszatért Magyarországra és Budapesten helyezkedett el. 1929-ben kivándorolt Franciaországba. 1933-ban Algírba ment dolgozni. 1936-ban Spanyolországba ment. Harcolt Madridnál, Jaramánál, Guadalajaránál és a Levantei fronton. Megsebesült, 85%-os rokkant lett. 1939-ben Franciaországban internáltak. /Vernet/ Munkára Németországba vitték, ahonnan 1941-ben hazajött. A Siemensnél és a MOM-ban alkalmazták. Részt vett az illegális és a legális munkában. 1945-ben a X. ker. Rendőrségnél dolgozott, majd a NIM-nél nyert alkalmazást. 1956-ban harcolt a Munkáshatalomért. Elismert párttagsága: 1933. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Magyar Tanácsköztársaságért Emlékérem, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	<p>1919-es is</p>
<p>Tömpe István 1909. 1. 2. Budapest Sugár Jolán Rádió és Televízió Elnöke /kárpitós/ Bp. II. Julia u. 4.</p>	<p>1928-ban belépett a Szoc. Dem. Pártba, 1929-ben a Kommunista Pártba. 1929-35 között Németországban és Franciaországban élt. 1936-ban Spanyolországba ment Magyarországról. 1937-ben a Madrigueras-i zászlóaljba osztották be. A déli fronton harcolt. 1938-ban részt vett a terueli, az aragóni hadműveletekben. A kettévágás után tengeren áthozták Barcelonába. Részt vett az utolsó védelmi harcokban a magyar egységben. 1939-ben internáltak Franciaországban. /Argeles, St. Cyprien, Gurs, Vernet/ Németországba vitték munkára. Onnan hazaszökött. Bekapcsolódott a függetlenségi mozgalomba. 1942-ben letartóztatták. Szabadulása után ismét bekapcsolódott a munkába. 1945-ben az ostrom alatt megsebesült. Felszabadulás után a VI. ker. pártszervezetben, Csepelen és Pécsen dolgozott. 1946-ban Somogyban lett alispán. 1948-ban a Belügyminisztériumba került. 1949-ben a Földművelésügyi Minisztériumban dolgozott. 1950-ben az Allami Erdők Üzemi Központjában lett vezető, majd a Magyar Rádió és Televízió elnöke. Elismert párttagsága: 1928. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Vöröszászló Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	

<p>Váli Zoltán 1910. 9. 21. Miskolc oktatási előadó /tanító/ Lieblein Cecília Bp. XIV. Abonyi u. 6. nyugdíjas</p>	<p>1930-ban Franciaországba ment. Belépett a Francia Kommunista Pártba. 1938-ban Magyarországról Spanyolországba ment. Részt vett az ebrói átkelésben a magyar zlj. kötelékben. Megsebesült. 1939-ben internáltak Franciaországban. /St. Cyprien, Gurs, Argeles/ 1941-től részt vett a francia ellenállási mozgalomban. 1948-ban hazajött. Titkárra lett a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének. Majd a Téglá és Cserépipari Tröszt oktatási előadójaként dolgozott. 1956-ban harcolt a munkáshatalomért. Elismert párttagsága: 1931. Kítüntetése: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	<p>Weisz Zoltán nevet használta Spanyolországban francia is</p>
<p>Vándor József 1909. Pápa Hoffmann Adél tudományos munkatárs/ tanító/ Bp. II. Harangvirág u. 8.</p>	<p>1930-ban Párizsban lett a Francia Kommunista Párt tagja. 1932-ben hazajött pártmunkára. /Győr, Pápa/ 1933-ban letartóztatták. 1936-ban Magyarországról Spanyolországba ment, a magyar században harcolt. 1937-ben a Gottwald légelhárító ütegehez osztották be. Háromszor sebesült /Puente de los Franceses, Ciudad Universita, Moreilla./ 1939-ben Franciaországban internáltak. /Argeles, Gurs/ 1940-ben a spanyol munkásszázadokban dolgozott. 1944-ben részt vett a Magyar Függetlenségi Front munkájában. 1945-ben hazajött. Dolgozott a Duna-Tiszaközi Öntöző Vállalatnál, az Anód Áramirányító Vállalatnál, majd a külügyminisztériumban. Elismert párttagsága: 1932. Kítüntetése: Szocialista Hazáért Érdemrend, Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem, Magyar Népköztársasági Érdemrend V. fokozat, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	
<p>Vándor László 1902. Tét Hoffmann Adél tisztviselő /tisztviselő/ Bp. VI., Jókai-tér 1. nyugdíjas <i>Megb. 1985.</i></p>	<p>1918. óta vesz részt a munkásmozgalomban. 1930-ban Franciaországba emigrált. Itt 1932-ben bekapcsolódott a Francia Párt magyar csoportjának munkájába. 1936-ban Spanyolországba ment. A magyar században és a zászlóalj kötelekében harcolt. Négyyszer sebesült. Az összeomlás után 1939-ben internáltak Franciaországban. /Argeles, Gurs/ Belép az FTTF-be. 1945-ben leszerelt és hazajött. A Pártközpontban dolgozott, majd a KOMPLEX tisztviselője lett. Elismert párttagsága: 1924. Kítüntetése: Szocialista Hazáért Érdemrend, Magyar Tanácsköztársasáért Emlékérem, Munkáért demrend Ezüst fokozat, Korea Vörös Zászlórend II. fokozat, Bolgár Munkáért demrend arany fokozat, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	<p>1919-es francia is</p>

<p>Vincze József 1909. Sátoraljaújhely Weiszberger Fanni nagykövet /üzemi munkás/ Bp. XI. Abel Jenő u. 23.</p>	<p>1928-ban kivándorolt Belgiumba. 1931-ben tagja lett a Belga Kommunista Pártnak. 1936-ban Spanyolországba ment. A XI. Brigád André Edgar zlj.-ban harcolt Madridnál. Megsebesült. Harcolt Jaramánál, Guadalaharánál. Utána a magyar zászlóaljba került. 1939-ben internáltak Franciaországban /St. Cyprien/ Innen visszatért Belgiumba. 1939-ben a belga partizán hadseregben harcolt. 1944-ben a felszabadulás után a belgiumi magyar függetlenségi mozgalmat szervezte. 1947-ben hazajött. Itthon a SZOT-ban kapott munkát. Elismert párttagsága: 1931. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Vörös Zászló Rend, Munka Érdemrend / kétszer/, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	<p>Weisz József nevet használta Spanyol- országban. belga is</p>
<p>Zaborai Béla 1908. Sátoraljaújhely 1918. ? 6. 3. Lipták Anna nyugdíjas /facsztergályos/ Bp. XI. Fehérvári ut 69. <i>Megh. 1977.</i></p>	<p>1929-ben kivándorolt Ausztriába. 1930-ban tagja lett az Osztrák Kommunista Pártnak. 1938-ban Ausztriából kiment Spanyolországba. A magyar zászlóaljban harcolt. 1939-ben Franciaországba internáltak. /Gurs, St. Cyprien, Argeles/ 1941-ben Németországba viték dolgozni. Hazaszökött. A Ganz Hajógyárban dolgozott. Behívták katonának. 1944-ben alakulatát kivitték a frontra, de ő katonaszökevényként bujdosott. 1945-ben kisebb üzemekben dolgozott. 1948-ban a Külügyminisztérium munkatársa lett. Elismert párttagsága: 1930. Kitüntetései: Szocialista Hazáért Érdemrend, Zalka Máté Emlékérem, Dombrowski Emlékérem</p>	

Rövidítések és irodalomjegyzék

HM HIM HL

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum
Hadtörténelmi Levéltár.

VII. Gyűjtemények. Ellenállási gyűjtemény nemzetközi vonatkozások. Spanyolország

S/1. Spanyolországban, a nemzetközi brigádban harcolt magyarok névsora.

S/19. Névjegyzék a Magyar Partizán Szövetség spanyol csoportjának tagjairól.

*

ANDERLE

2016

ANDERLE Ádám: *Spanyol mozaik. Tanulmányok a hispanista kutatások történetéből*, Pécs, 2016.

BALÁZS

1998

BALÁZS Eszter: *Egy „mini-Komintern” története a Kommunista Internacionálé végóráiban*, In: *Valóság*, 41. (1998) 1. sz. 56–74.

BALÁZS

1999

BALÁZS Eszter: *A nemzetközi brigádok magyar önkéntesei az argelés-i és a saint-cyprieni francia internálótáborban (1939. február–május)*, In: *Múltunk*, 44. (1999) 2. sz. 145–159.

BEEVOR

2002

Anthony BEEVOR: *A spanyol polgárháború*, Budapest, 2002.

BENE

2021

BENE Krisztián: *A Nemzetközi Brigádoktól a francia hadseregig. Magyar önkéntesek harca a fasizmus ellen*, In: *Aetas*, 36. (2021) 2. sz. 41–54.

CELAYA

2011

Diego Gaspar CELAYA: *Portrait d'oubliés. L'engagement des Espagnols dans les Forces françaises libres, 1940–1945*, In: *Revue historique des armées*, 67. (2011) 4. sz. 46–55.

- CLOCHARD–GASTAUD–SCHOR
2004 Olivier CLOCHARD – Yvan GASTAUD – Ralph SCHOR: *Les camps d'étrangers depuis 1938 : continuité et adaptations. Du « modèle » français à la construction de l'espace Schengen*, In: *Revue européenne des migrations européennes*, 20. (2004) 2. sz. 57–87.
- CSATÁRI
1961 CSATÁRI József: *A spanyol barikádokon. Egy magyar önkéntes visszaemlékezése*, Budapest, 1961.
- GERGELY
1977 GERGELY Imre: *Magyarok a spanyol néppel 1936–1939*, Budapest, 1977.
- GYÖRKEI
1959 *Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában*, szerk. GYÖRKEI Jenő, Budapest, 1959.
- GYÖRKEI
1963 GYÖRKEI Jenő: *Spanyol földön a szabadságért*, Budapest, 1963.
- GYÖRKEI
1977 GYÖRKEI Jenő: *Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban*, Budapest, 1977.
- HARASZTI
1981 HARASZTI István: *Poggyász nélkül*, Budapest, 1981.
- HARSÁNYI
1996 HARSÁNYI Iván: *A spanyol polgárháború és magyar önkéntesei*, Budapest, 1996.
- KEPES
1987 KEPES Imre (szerk.): *Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában*, Budapest, 1987.
- KOMJÁT–PÉCSI
1973 KOMJÁT Irén – PÉCSI Anna: *A szabadság vándorai. Magyar antifasiszták Franciaországban 1934–1944*, Budapest, 1973.
- NOBLET
2004 Eddy NOBLET: *Guerre, influences politiques et relais d'opinions publiques Étude de cas : le Mexique face à la guerre civile espagnole*, In: *Histoire, économie et société*, 23. (2004) 3. sz. 397–409.
- ORMOS–MAJOROS
1998 ORMOS Mária – MAJOROS István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1945*, Budapest, 1998.

- PESCHANSKI
2000
Denis PESCHANSKI: *Les camps français d'internement (1938-1946)*. *Doktori értekezés*, Paris, 2000.
- PETRÁK
1988
PETRÁK Katalin (szerk.): *Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből*, Budapest, 1988.
- PIKE
1985
David Wingeate PIKE: *Les Républicains espagnols incarcérés en URSS dans les années 1940*, In: *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 1. (1985) 3–4. sz. 99–103.
- SILL
2011
Édouard SILL: *La croisade des gosses. Fugues, disparitions et enrôlements volontaires de mineurs français en Espagne durant la guerre civile*, In: *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 28. (2011) 2. sz. 19–32.
- SzÍJJ
1989
SzÍJJ Jolán: *Magyarok a franciaországi internálótáborokban 1940–41-ben*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 102. (1989) 2. sz. 240–259.
- THOMAS
1997
Hugh THOMAS: *Guerre d'Espagne*, Paris, 1997.
- ZALKA
1987
ZALKA András: *Spanyolországban. A Nemzetközi Brigádok egy volt harcosának visszaemlékezése*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1987) 1. sz. 83–102.

Balogh Edgár levelei Kacsó Sándornak a Vásárhelyi Találkozó előkészítése idején

A Csehszlovákiából 1935-ben a magyar egyesületek szervezése miatt kiutasított Balogh Edgár (1906–1996)¹ levelezését a költözések, a háborús viszonyok, a bebörtönzések egyaránt megtizedelték. Hagyatékában jobbára az 1957 utáni levelek maradtak fenn, amiket unokája, Balogh F. András egyetemi tanár őriz Budapesten. A Kacsó Sándor-életmű szkenelése² során 2023-ban négy olyan levél került elő (1937. március 16., augusztus 9., augusztus 21. és augusztus 31.), amelyek – a családi vonatkozásokon túlmenően – korrigálják a Vásárhelyi Találkozó előkészületeivel kapcsolatos eddigi képet.

A Vásárhelyi Találkozót a különböző világnézetű, Erdélyben élő magyar fiatalok 1937. október 2–4. között megtartott közös útkereséseként értelmezhetjük, „amelynek során, a romániai jobboldal szembenítő előretörésének közepette, kísérlet történt az ifjúság különböző világnézetet valló csoportjai közötti szemléletbeli eltérések feloldására, valamiféle cselekvési egység megteremtésére a nemzeti erők összefogása érdekében”.³ A találkozó jelentősége abban állt, hogy az erdélyi magyar fiatalok összeült és összefogott azzal a céllal, hogy a fasizálódó világban rejlő veszélyeket felismerjék és valamiféle cselekvési tervet készítsenek a fenyegető háború elhárítására. A találkozót utólag a szakirodalom nagyon nagy jelentőségűnek értékelte, a Romániai Magyar Irodalmi Lexikonban felsorolt szakírók sok vetületét elemezték ennek a rendezvénynek. Balogh Edgár neve csak ritkán jelenik meg e tanulmányokban, mivel Balogh nem helyezte magát előtérbe a szervezés folyamatában, nehogy ismert baloldali nézetei miatt elriassa a magyar–magyar párbeszédre törekvőket. A most előkerült levelek épp azt dokumentálják, hogy Balogh – nehéz anyagi helyzete ellenére – nagy energiával szervezte és sürgette a találkozót annak reményében, hogy ily módon valamilyen egységes fellépés és cselekvés szü-

¹ Kessler Edgár néven született 1906-ban, Temesváron. Apai ágon erdélyi szász, anyai ágon felvidéki magyar felmenői voltak. A középiskolát édesanyja szülővárosában, Pozsonyban végezte el, és a trianoni békeszerződést követően is Csehszlovákiában maradt. 1924 után a prágai német nyelvű egyetem filozófia karán folytatta tanulmányait, 1926-ban magyarosította a nevét Baloghra, édesanyja leánykori nevét vette fel. Közvetlenül 1935. május 1-je előtt – állampolgársága rendezetlensége ürügyén – felhívták a pozsonyi rendőr-igazgatóságra, ahol közölték vele, hogy két héten belül el kell hagynia Csehszlovákiát. „Felszaladtam a prágai román követségre, s miután kiderült, hogy temesvári születésem címén Romániában katonaszökevénynek számítok, s ezért útlevelhez nincs jogom, átvettem egy román és francia nyelvű bizonylatot, melynek alapján »katonai ügyem rendezése végett« Románia területére léphetek.” (BALOGH, 1981, 377.)

² Kacsó Sándor hagyatékát a Kacsó család örzi Csíkszeredában. A levelezést Bárdi Nándor segítségével közzétették a világhálón: <https://file.tk.hu/s/d28J359mDmp9JjN> (letöltés ideje: 2024. november 22.). A szakmai feldolgozás és értékelés folyamatban van.

³ DÁVID, 2010, 1092.

lehet a magyarság politikai helyzetének javítására. Ezt a folyamatot mutatják be a levelek. A találkozó szellemiségéből nőtt ki az erdélyi magyarság 1945 utáni érdekvédelme, amely ismert, hosszas és bonyolult folyamat. Itt csak annyit lehet megjegyezni, hogy eme érdekvédő tevékenység miatt Balogh Edgár 1949-től hosszú börtönöveket szenvedett el.⁴

A *Brassói Lapok* 1937. augusztus 15-i számában Kacsó Sándor vezércikket írt az őszre tervezett párizsi magyar világtalálkozóról. A rá jellemző megfontoltsággal így fogalmazott: „Magyarország szerves demokratizálódása érdekében olyan hősiességgel küzd, amely valóban megérdemeli minden támogatást a külföldi demokratikus magyarságtól! Azért, mert otthon vereszen a küzdelemmel járó minden nehézség vállalásával. Hiszen, ha ezek rendeznék meg otthon, Budapesten, a demokratikus magyarok világtalálkozóját, hogy ne Párizsból való tragikus hazabeszélés legyen a magyar demokrácia sürgetése, hanem otthoni vita, vagy éppen követelés, mindjárt más volna a helyzet. Így azonban tartani kell attól, hogy a párizsi világtalálkozás nem tápláló tavaszi esőt hoz a zsendülő anyaországi demokráciára, hanem korai őszi dért. A Márciusi Frontra, Illyés Gyulának, Féja Gézáék szellemi mozgalmára.”⁵ A lap nagyváradi tudósítója azonban megvádolta Balogh Edgárt a váradi Madosz-konferencián⁶ – 1937. augusztus 29-én – elmondott beszéde miatt. „A gyűlés vezérszónoka – írta a névtelenségben maradt újságíró – Balogh Edgár ismert nevű közíró volt, aki beszédében kitért a tervbe vett marosvásárhelyi találkozóra is. Kifejtette ezután, hogy a magyar anyanyelv használatának joga mellett osztály- és felekezeti különbség nélkül egységesen sorakozik fel a demokrata érzelmű magyarság, mint népkisebbség. Ami a magyar irodalom és kultúra kérdését illeti, Balogh Edgár hangoztatta, hogy a demokrata magyar néptömegek teljes szolidaritást vállalnak Tamási Áronnal, aki ma Erdélyben az egyedüli független kisebbségi író. Azután a Párizsban készülő magyar demokratikus világtalálkozóról beszélt [...]. Kijelentette, hogy a mozgalom tulajdonképpen kezdeményezője az USA magyarsága [...]. A párizsi értekezlet egyik rendkívüli momentumáé az, hogy az értekezleten való részvételét bejelentette a magyarországi kisgazdapárt, valamint a Márciusi Front [...]. Az előadó bejelentette, hogy téves az a beállítás,

⁴ Balogh Edgár 1945 utáni sorsáról: BALOGH F., 2020.

⁵ KACSÓ Sándor: Magyar világtalálkozás Párizsban. *Brassói Lapok*, 1937. augusztus 15.

⁶ A Madosz (Magyar Dolgozók Országos Szövetsége) a magyar párti ellenzék mozgalma, baloldali népfretonos politikát folytatott az 1930-as évek második felében. „Ez a nemzeti jelszavak mögött szélső baloldali célokért küzdő kis csoport a városi és falusi proletariátus védőjének mondotta magát, és sajtójában, a Falvak Népeben a politikai életben is szokatlan hangnemben támadta a Magyar Pártot. Az a párpárti disszidens, aki kezdetben velük indult, hamar otthagya a legnagyobb részben fiatal főiskolai hallgatókból, munkásokból és kisiparosokból álló csoportot, mely később Magyar Dolgozók Szövetsége (Madosz) címen politikai pártot alapított.” (MIKÓ, 1941, 167.) Balogh Edgár a Madosz kulturális szekcióját vezette.

⁷ A Vásárhelyi Találkozó 1937. október 2. és 4. között zajlott le Marosvásárhelyen. Az ifjúsági parlament előkészítésének és lefolyásának szempontjából releváns Cseke Péternek *A veszély békeje* című tanulmánya (*Hitel*, 2020/1. sz., 114–128.), illetve Szász István Tasnak *A Vásárhelyi Találkozó 1937* című kötete (Budapest, Hitel Múzeum – Galéria Alapítvány, 2022.). A korszak dokumentumait feltáró Bárdi Nándor történész abban látja a Vásárhelyi Találkozó történelmi jelentőségét, hogy megteremtette a kisebbségi társadalom alkotmányát.

mintha az egész akció kezdeményezője Garbai Sándor⁸ volna. A párizsi kongresszus eszméjét Amerika demokrata magyarsága és a magyarországi Márciusi Front vetette fel.⁹

Mindezt Kacsó Sándor sem hagyta megválaszolatlanul a *Brassói Lapok* 1937. szeptember 16-i számában: „A Magyar Dolgozók Szövetségének nagyváradi gyűlésén olyan beszédek hangzottak el, melyekben az előadók a Vásárhelyi Találkozó független mozgalmát egyoldalúan a Madosz politikai és társadalmi célkitűzéseinek megfelelően állították be, s ezen túlmenően kapcsolatba hozták a demokratikus magyarok Párizsban készülő világértekezletével.” Önéletrajzi visszaemlékezéseinek II. kötetében is visszatért a történetekre. Kifejtette, hogy „az előkészítő bizottság emiatt kénytelen volt egyéni megnyilatkozásoknak nyilvánítani a nagyváradi kijelentéseket, amelyeket elítél”.¹⁰ Ráadásul a Vásárhelyi Találkozó előkészítő bizottsága nyilatkozatának a közzététele után az Erdélyi Fialatok törzsgárdája 1937. szeptember 22-én kifejtette: „Nem tudjuk, hogy az egész szociális értelmiség és az egész munkásság képviselőjének az előkészítő bizottság kit tekint? Azt a Madoszt-e, amelynek nagyváradi gyűlésén Keszler-Balogh Edgár az egész Vásárhelyi Találkozót saját mozgalmuként könyvelte el, kapcsolatba hozva az úgynevezett párizsi magyar világkongresszussal is – és amely kijelentése ellen maga az előkészítő bizottság adott ki cáfolatot.”¹¹

Balogh Edgár 1937. augusztus 31-i leveléből az derül ki post festa, hogy nem a főszerkesztő Kacsó Sándor tudtával jelent meg a *Brassói Lapok* nagyváradi tudósítójának cikke. Hogy ki adta le, azt még nem sikerült kiderítenünk. Kacsó Sándor viszonyulása így is egyértelmű. Ezt pedig önéletrajzának abból a fejezetéből ismerjük, amelyiknek ez a nyitómondata: „A Vásárhelyi Találkozó emléke bennem ma is Balogh Edgár alakjához társul, pedig hivatalosan nem volt benne sem a szervezőbizottságban, sem az elnökségben, nem kapott szerepet még az előadók között sem. [...] De énnekem ő emlegette először a meghíúsult érsekújvári »tavaszi parlamentet«, amely a csehszlovákiai következetesen demokratikus magyarok felvonulása lett volna.”¹² Hogy mit tett Balogh Edgár az erdélyi magyar ifjúsági parlament érdekében, az kiderül a *Független Újság* húsvéti ankétjából, amelynek kezdeményezője, a nyilatkozatok összegyűjtője s kommentálója Balogh Edgár volt. Ezeket a gondolatokat foglalta össze Tamási Áron *Mind magyarok vagyunk!* címmel.¹³

⁸ Garbai Sándor (1879–1947) a Magyar Tanácsköztársaság forradalmi kormányzótanácsának elnöke volt 1919. március 21-étől augusztus 1-jéig. Balogh Edgár Pozsonyban ismerkedett meg vele, Garbai csehszlovákiai emigrációja idején. „Az emigráció szociáldemokrata szárnyán helyezkedett el” – írja visszaemlékezésében. (BALOGH, 1981, 46.) A második világháború idején Balogh Edgár Raics Istvánnál rejtette el a Garbai-leveleket Budapesten, akitől ezek aztán az Országos Széchényi Könyvtárba kerültek.

⁹ Xxx: *A Madosz nagyváradi gyűlésén elhangzott bejelentés szerint: a magyarországi Kisgazdapárt és a Márciusi Front is bejelentette részvételét a demokratikus magyarok párizsi világkongresszusára.* A tudósító, akinek kilétét eddig még nem sikerült azonosítanunk, 1937. augusztus 30-án olvasta be telefonon írását, és a *Brassói Lapok* augusztus 31-i számában jelent meg.

¹⁰ KACSÓ, 1974, 627–628.

¹¹ Xxx: *Az Erdélyi Fialatok szerkesztőségének válasza a Vásárhelyi Találkozó előkészítő bizottságának nyilatkozatára.* In: *Erdélyi Fialatok*, 1937/3. sz., 15–18.

¹² KACSÓ, 1974, 613–630.

¹³ TAMÁSI ÁRON: *Mind magyarok vagyunk! Független Újság*, 1937. május 29. Újraközölve: *Virrasztás* (288–291.); *Tiszta beszéd* (326–328.) és *Jégtörő gondolatok* (II. kötet, 52–55.).

Források¹⁴

1.

Balogh Edgár Kacsó Sándornak

Kolozsvár, 1937. március 16.

Kedves Kacsó Sándor,

e hó 3-án végre leszereltem,¹⁵ s szabad vagyok! Kolozsváron telepedtem le¹⁶ a könyvtárak miatt, egy könyvet szeretnék kihozni a magyar huszitizmusról, már Prágában is készültem rá. Ha nyugodtan be tudom osztani a munkát, fél év alatt elkészül.¹⁷

Fennmaradásomat csakis cikkírással tudom biztosítani, s ezért jelentkezem újból a B[rassói] L[apok]nál. A mellékelt cikk ugyan 350 sor a lap betűivel, s így majdnem egy oldal, mégis kérem, fogadják szívesen. A továbbiakban gyorsabban, könnyebben és rövidebben tudok írni, ha kiadtam magamból mindazt, ami a további munkának elvi vonalát megadja. A továbbiakban az erdélyi magyar tudomány kérdéseire szándékozom kitérni, idevágó könyveket, forrásanyagot ismertetni, eredeti forrásanyagot feltárni, szociográfiai riportokat, történelmi tárgyú cikkeket írni.

Ha az első mondanivalómnak utat nyitó cikk szükségképpen „tanulmányzerű” is lett, ami, belátom a B[rassói] L[apok]ban rendszeresen meg nem honosítható, ezt az első esetet mentse az, hogy a tárgy viszont sokakat érint Erdélyben, a Múzeum-egyesület problémája közérdekű.

Sajnos, az az anyag, amit a B[rassói] L[apok] betiltásának szomorú napján¹⁸ a kolozsvári újságíróklubban egy interjú számára kaptam, nem volt elég ahhoz, hogy Szlovenszkót¹⁹ annak alapján bemutassam.²⁰ Keresni fogom az alkalmat, hogy újból találkozzunk, s a Magyar Újságnak²¹ a rég beígért cikket végre megírhassam. Feltétlenül

¹⁴ A leveleket betűhíven tesszük közzé, csak a nyilvánvaló elírásokat javítottuk.

¹⁵ Az olténiai Craiova városában teljesített sorkatonai szolgálatot.

¹⁶ Balogh Edgár Kolozsváron a Strada Văcărescu 10. alatt lakott.

¹⁷ Balogh Edgár a prágai Károly Egyetemen német nyelven tanult etnológiát. Elkészült doktori dolgozatát nem tudta megvédeni, mert a család nem tudta befizetni az eljárási díjat. A cseh identitás egyik fő eleme a huszitizmus, ezzel ott találkozott a diák Balogh Edgár, és magyar vonalat is felfedezett benne. A huszitizmusról tervezett könyve azonban soha nem készült el.

¹⁸ A *Brassói Lapok* betiltása 1936. november 9-től 1937. január 27-ig tartott. KACSÓ, 1974, 592.

¹⁹ A „Szlovenszkó” a két világháború közti periódus kifejezése volt, amellyel a fogalmat használók nem vonták kétségbe Szlovákia, illetve Csehszlovákia államiságát – ahogy azt a központi magyar politika nemhivatalosan sugallta –, hanem a szlovák néppel való együttélés mellett a megbékélést és a magyaroknak járó jogokat igényelték.

²⁰ 1937. november 27. és december 8. között egy erdélyi magyar írócsoport – Tamási Áron, Kacsó Sándor, Ligeti Ernő, Molter Károly, Szentimrei Jenő és Szentimreiné Ferenczy Zsizi – előadói körutat tartottak a Felvidéken, melynek során előadásokat tartottak Pozsonyban, Kassán, Ungváron, Losoncon, Léván, Érsekújváron, Rimaszombaton, Beregszászon és Munkácson. Balogh Edgár az ő bemutatásukra szeretett volna felkészülni. Vö. FILEP–SERES, 2011, 35–43.

²¹ A *Magyar Újság* országos kormánypárti napilap Pozsonyban.

közölje, ha Kolozsvárra jön. Nagyon vágyódom Brassóba, ha egyszer szerét ejtethem, nem is mulasztom el, hogy ott felkeressem.

Kérem, ha a kiadó a lap árát a cikk-honoráriumból le nem vonja, küldesse címemre a lapot: Balogh Edgár, Cluj, Strada Văcărescu 10. Ha azonban felszámítanak, nem kérhetem, mert nagyon rossz anyagi körülmények közt kell majd itt megélnem.

Hetenként egy cikket küldök. Igyekszem a B[rassói] L[apok] hangját eltalálni, a kifejezési lehetőségeket is ismerem már, s így bizton remélhetem, hogy cikkeimen semmi nemű változtatást nem eszközölnék.

Szeretettel köszöntöm a szerkesztőséget! Kérem, alkalomadtán közölje, Önnel levelezem-e vagy Kőrösi²² kartárrsal, a cikkeim ügyében?

Híven köszönti

Balogh Edgár

2.

Balogh Edgár Kacsó Sándornak

Kolozsvár, 1937. augusztus 9.

Kedves Kacsó Sándor,

Önt ismerem csak személyesen a Brassói Lapok szerkesztőségéből, s ezért fordulok Ön-höz – személyi ügyben. Változtatnom kell életviszonyaimon, s így felmerül az a kérdés is: juthatnék-e bizonyos szerződési és munkaviszonyba a Brassói Lapokkal? Négy hónap óta (mióta megszabadultam a katonai szolgálattól)²³ csehszlovákiai elhelyezkedést szorgalmaztam, vagy legalábbis erdélyi tudósítást csehszlovákiai magyar lapok részére, de nem találtam meg számításaimat.

Ebben a várakozásban, próbálgatásokban, annyira eladósodtam, hogy most már munkára, cikkek látatlanba való beküldésére, szabad publicisztikára is képtelen vagyok a mindennapi gondok következtében. Így kényszerültem rá, hogy azután nézzek: nem állhatnék-e be szervezett munkafolyamatba egy lapnál? Társadalmi helyzetem is bizonytalan, ha igazolt foglalkozáshoz nem jutok.

²² Kőrösi-Krizsán Sándor (1896–1970) újságíró, lapszerkesztő. Szibériai fogsága idején a bolsevik eszmék hatása alá került, s hazatérve fontos tisztségeket töltött be a Kommunisták Romániai Pártjában. 1927-ben kizárták a pártból. A harmincas évek elején került a *Brassói Lapok*hoz. Viharos életéről szólva Kacsó Sándor így jellemzi egykori munkatársát: „Művelt ember. Együtt volt hadifogságban Markovits Rodionnal, s ott jól kihasználta az időt: nemcsak oroszul tanult meg, hanem angolul és franciául is. Magyarul, románul, németül már otthon, a családban beszélt. A *Szibériai garnizon*nak nemcsak egyik hőse, hanem bizonyos értelemben társszerzője is.” Nyelvtudásának köszönhető páratlan világpolitikai tájékozottsága, mellyel a *Brassói Lapok* című napilapot kellő információk szolgáltatásával valóban demokratikus közvéleményformálónak fejlesztette. Németországi emigránséveiben a Münchenben megjelenő *Új Látóhatár* kritikusa és tanulmányírója. Lásd még BORBÁNDI, 1991, 66–80.

²³ Balogh Edgár 1937. március 3-án szerelt le.

Tisztára információra van szükségem: ennyit kérek Öntől. A Brassói Lapokhoz s Önhöz sokkal több lelki, elvi kapocs fűz, semhogy kedvezőtlen válasz ellenére is a lap alkalmi munkatársa, közírója nem maradnék. Viszont örülnék annak, ha – főleg az anyagiak tekintetében – bizonyos szabályozott munkaviszonyba léphetnék a lappal szemben. Nem tudom: Brassóban volna-e munkahely számomra, vagy innen Kolozsvárról írhatnék-e a lapnak olyan terjedelemben, hogy fennmaradásomat biztosítsam. Ha például havi 2 000 L értékben küldhetnék anyagot, már ez is kedvezőbb helyzetet biztosítana mai helyzetemmel szemben. Kultúrpolitikai véleménycikkekről, történelmi, társadalomrajzi közírásról lehetne szó esetemben, s a könnyebb kifejezés érdekében bizonyos naplószerűen visszatérő kisebbségpolitikai (nemzetpolitikai és nem pártpolitikai) szemlérlől. Baj csak a kezdésnél van: elmérgesedett állapotomban előre kellene az első havi összeget megkapnom, hogy végleg felszabaduljak a kétéves katonakaland²⁴ minden következménye alól, s feltápászkodhassam munkára.

Kérem, ne vegye rossz néven, hogy a feleletadással megterhelem: tisztába kell jönnöm erdélyi fennmaradásom reális lehetőségeivel. Alkalmi cikkírással nem boldogulok. Tanácsaiért hálás leszek.

Köszönti

Balogh Edgár

3.

Balogh Edgár Kacsó Sándornak

Kolozsvár, 1937. augusztus 21.

Kedves jó Kollégám,
valami véletlen folytán csak tegnap, 20-án kézbesítették ki régóta várt levelét. Fél napja tűnődöm a levélben foglaltak felett, s nem is tudok egyelőre dönteni. Helyzetem olyan, hogy akár fizikai munkára is elmennék, viszont levelének vétele után próbálkozom még néhány tervvel és lehetőséggel, mielőtt olyan munkát vállalnék, mely eddigi célkitűzéseimtől elüt. Úgy a Prágai Magyar Hírlapnál,²⁵ mint a Magyar Újságnál²⁶ szabad publicista voltam, mint hivatásos újságíró sohasem dolgoztam még, s ha bizonyára beleszoknék ebbe a szakmunkába is, sok mindenről le kéne tennem.

Arra kérem, tartsa függőben a kiadóhivatal munkaaajánlatát, mely korántsem megalázó, hanem megtisztelő, mert kenyeret ad. Ha esetleg magában a szerkesztőségben maradhatnék, alkalmam nyílnék bizonyára saját publicisztikám kifejtésére is. Vidéki

²⁴ Lásd BALOGH, 1939.

²⁵ A *Prágai Magyar Hírlap* országos politikai napilap volt 1922. június 1. – 1938. november 5. között, a csehszlovákiai magyar ellenzéki pártok (Magyar Nemzeti Párt, Országos Keresztényszocialista Párt) közös fóruma.

²⁶ A *Magyar Újság* 1918 és 1928 között megjelent, a sarlósok által is kedvelt, pozsonyi napilap.

tudósítónak, azt hiszem, kevésbé volnék alkalmas, románul is alig tudok. Amint tehát minden más munkalehetőséget is sorra vettem s a kiadó ajánlata mellett döntök, idejében értesítem, s szíves közvetítését kérem.

Már megírtam, hogy az első megállapodásnak (heti egy cikk) egyelőre azért nem tudok eleget tenni, mert mai képtelen viszonyaim közt nem tudok komoly szellemi munkát kifejezni. Éppen ezért csakis egy létalapot biztosító szerződés esetén vehetném igénybe baráti ajánlatát: a kölcsönt. Bizonytalan helyzetemben nem terhelhetem meg a legmegtisztelőbb jóakarót sem tartozásommal, ezt bizonyára meg fogja érteni, s megbocsájtja ebben a kérdésben visszavonulásomat.

Igyekszem más lappal is megállapodást kötni, s ha több helyen kereshetek, talán fenntartom magam.

Saját ügyemen kívül, mellyel eddig is túlzottan megterheltem, úgy érzem, felvilágosítással tartozom a párizsi magyar világrétekezlet ügyében is, annál is inkább, mert a Keleti Újság támadása²⁷ elsősorban kedves Kollégám ellen irányult. Az értekezletről bő levelet írtam tán egy hónappal ezelőtt Kőrösi Sándornak, s nem rejtettem véka alá ebben a levélben az emigráció szerepét sem. Tény, hogy úgy a kolozsvári szociáldemokratákhoz, mint hozzám Garbai és Barta²⁸ fordultak először ez ügyben (Bodnár István szerepe jelentéktelen), ők figyelmeztettek a készülő New-York-i magyar értekezletre. Én a leveleiket a Magyar Dolgozók Szövetségéhez továbbítottam, majd közöltem Garbival is, hogy Erdélyben milyen aggályaink merültek fel az akcióval szemben. A demokrata magyar vilákkongresszus terve tudtommal Amerikában született, s az eredeti tervvel Garbai ellentétben állt. Hiszen éppen ő figyelmeztetett arra levelében, hogy New-York-

²⁷ „Egyik erdélyi magyar laptársunkban terjedelmes cikket olvasunk az év novemberére Párizsba összehívott »demokrata magyarok világrétekezletéről«. Már a cikk első mondatával is baj van, mert a mondat ténybeli tévedés. »A mozgalom Amerikából indult ki« – mondja Kacsó Sándor, a cikk szerzője, és szavainak megerősítéséül hozzáfűzi, hogy »hírek szerint mindkét amerikai munkáspárt és negyvenkilenc amerikai magyar egyesület képviseltette magát a New-York-i előértekezleten«. A »párizsi vilákkongresszus« időpontját november 7–9. napjaira tűzték ki, ugyancsak laptársunk értesülései szerint. Párizsban készülnek tehát megoldani a magyarság sorsdöntő kérdéseit, elsősorban az amerikai magyarok kiküldöttei s aztán az utódállamokból kiküldendő különböző képviselvek. [...] Ott szerepel [...] a világrétekezlet tárgysorozatán a kisebbségi kérdés is, aztán a Magyarország és az utódállamok közötti tisztességes béke és egyetértés megteremtése. Senki nálunk jobban nem kívánja ezt a tisztességes békét, mert nagyon jól tudjuk, hogy a kisebbségek helyzete szervesen összefügg Magyarország és az utódállamok viszonyával. De mit várhassunk egy olyan kezdeményezéstől, amelynek támogatói között, hogy egyebet ne mondjunk, ott van az a Fényes Samu is, akinek állítólagos békítő tevékenysége hazájának, Magyarországnak folytonos gyűlölködő beállításán kívül az itteni magyar kisebbség rendszeres rágalmazásában merült ki. És továbbmenve, mit várjunk Garbai Sándortól, aki mindeddig csak azt bizonyította be, szovjet-elnöki múltjáról nem is beszélve, hogy szolgálai alázatossággal hajlandó megfizetni a menedékjogot. És mit várjunk attól a Jászi Oszkártól, akinél lelkesebb pártolója a kisebbségi (akkor nemzetiséginek nevezték) jogoknak nem volt a régi Magyarországon, aki azonban hiába járta be egész Romániát, semmiféle kivetnivalót nem talált a mi helyzetünkben. Végül pedig mit várjunk a háttérben meghúzódó prágai irányítóktól, akiknek nemcsak arra volna módjuk, hogy a kisebbségi kérdés megoldására határozati javaslatokat terjesszenek elő, hanem mindjárt a javaslatok végrehajtásánál kezdhettek. (*A párizsi világrétekezlet kalandja*. Keleti Újság, 1937. augusztus 20.)

²⁸ Barta Lajos (1878–1964) író, újságíró.

ban a Magyarország demokratizálására irányuló törekvést (talán éppen Göndör Ferencék!)²⁹ a revíziós törekvással akarják összekötni. Az erdélyiek fellépésének köszönhető, hogy a New-York-i kongresszus reális alapokra helyezkedett, s nemcsak Magyarország demokratikus mozgalmait, hanem a magyar kisebbségi követelések mellett is állást foglalt, a revízió önámítása helyett pedig a dunai demokráciák közti tisztességes viszony s a dunai szövetkezés kossuthi gondolata mellett döntött.

A New-York-i kongresszus (és nem Garbai) bocsátotta ki azután azt a felhívást, melynek hatása alatt Deutsek,³⁰ Jordáky³¹ és Bruder³² a szociáldemokraták, Bányai³³ a Madosz, én pedig a Korunk részéről megindítottuk a szellemi előkészületeket a párizsi kongresszuson való részvételre.³⁴ A megbeszéléseinken egységesen kialakult az a vélemény, hogy mi kisebbségiek saját ügyünk saját demokratikus népjogaink s érdekeink szolgálatában vehetünk csak részt egy ilyen világrétekezleten, s éppen így tudjuk az egyetemesebb ügyet: a magyarországi demokratikus mozgalmak s a dunai szomszédnépek demokratikus törekvései közti szövetkezést, hatékonyan elősegíteni.

Megállapodtunk abban, hogy 1. az amerikai felhívásra Párizsba egybehívott kongresszuson csak törvényes alakulatok vehetnek részt, 2. a gyűlés egy állammal szemben sem lehet provokatív, ne legyen politikai manifesztáció sem, hanem építő összefogás legyen minden demokratikus magyar mozgalom kölcsönös támogatására, s 3. ki-ki önmagát, illetve saját mozgalmát és szervezetét képviseli, valóban parlamentáris alapon, ami annyit jelent, hogy az erdélyi küldöttség a romániai magyarság ügyében szólal fel s

²⁹ Göndör Ferenc (1885–1954) újságíró. Rövid ideig a nagyváradi *Szabadság* munkatársa.

³⁰ Deutsek-Pásztai Géza (1892–1971) jogász, közíró, politikai aktivista.

³¹ Jordáky Lajos (1913–1974) újságíró, történész, szociológus, egyetemi tanár; 1934-ben belépett a Román Szociáldemokrata Pártba, annak baloldali szárnyához csatlakozott; 1935-től a marxista *Korunk* munkatársa.

³² Bruder Ferenc (1895–1965) szerkesztő. A kolozsvári vas- és fémmunkás szakszervezet (1920–1929) és a Szociáldemokrata Párt (1930–1948) titkáráként támogatta a munkásirodalmi törekvéseket, a munkás-ság közművelődését. A *Munkás Újság* főmunkatársa (1929–1934), felelős szerkesztője a dohánygyári munkások *Solidaritatea* című kétnyelvű, románul és magyarul megjelenő lapjának (1928–1929), a *Romániai Népszava*, az *Előre* és az *Erdély* című szociáldemokrata lapok publicistája.

³³ Bányai László (1907–1981) közíró, történész, 1934 és 1940 között a Madosz központi titkára Kolozsváron. A párizsi vilákkongresszus előkészületeivel kapcsolatban ezt írta a *Brassó Lapok* 1937. szeptember 22-i számában: „A Madosz nagyváradi gyűlésén a szónokok tájékoztatást adtak a magyar kisebbség fennforgó problémáiról. Az egyik előadó, aki a demokráciáról mint a nemzeti egység szükséges létformájáról értekezett, többek között megemlékezett a Vásárhelyi Találkozóról is, mint a Madosztól független, de a kisebbségi magyarság egységére törekvő mozgalomról. A magyar demokraták párizsi kongresszusáról teljesen különállóan esett szó, azt semmiféle kapcsolatba nem hozta, s nem is hozhatta egyik előadás sem az előbbivel. Így nem a Madosz szónokait, hanem azt a sajtót illeti az elítélés, amely a gyűlésen elhangzottakról valótlanságokat állított, hogy ezzel az ifjúság független mozgalmára is árnyat vessen, és annak hívei közt megoszlatást keltsen.”

³⁴ A nagyváradi Madosz-értekezleten elmondott beszédek alapján azzal vádolták Balogh Edgárt és Bányai Lászlót, hogy a Vásárhelyi Találkozóból politikai tőkét akarnak kovácsolni a baloldal számára. Ezért az előkészítő bizottság cáfoló nyilatkozatot adott ki. (Vö. NAGY, 1939, 24–26; Uő, 1974, 276–280.) Ön-életírásában is úgy emlékszik Balogh Edgár, hogy a Madosz nagyváradi értekezletén Bányai Lászlóval a készülő ifjúsági parlamenti találkozó mellett érveltek, nem állt szándékukban a baloldalnak politikai tőkét kovácsolni a fiatalok mozgalmából. BALOGH, 1978, 40.

a kisebbségi magyarság érdekeit tartja elsősorban szem előtt. Célunk az, hogy a nyugati demokráciákat mozgósítsuk Párizs, London, New-York magyarjainak segítségével a kisebbségi magyarság érdekében, így segítve elő a magyarországi demokratikus erők előtörését is és a tisztességes nemzetközi viszonyt a Duna-medencében.

Ez a program, melyet az amerikai előkészítőbizottságnak s az amerikaiak (szerintünk nem szerencsésen megválasztott) európai megbízottjának, Garbainak is elküldöttünk, minden kétséget kizáró módon annyit is jelent, hogy a Fényes Samukhoz³⁵ s a csehszlovákiai szervilis aktivistákhoz semmi közünk. Éppen az ilyen elemek (mint például a Gazdaújságos Székely Béla)³⁶ akarnák a párizsi kongresszus kizárólagos programpontjává (imperialista felbérloik utasítása szerint!) az Anyaország ügyeit megtenni. A Keleti Újság ocsmány rágalmozást követ ott el, ahol felelőtlenül Fényes Samut és barátait is belekeveri az ügybe. (Különb is: most tudtam meg, hogy a szerencsétlen öregember három hónapja Bécsben fekszik egy kórházban. Az egész akcióhoz soha semmi köze nem volt, az erdélyi előkészítők vele egyáltalán nem érintkeznek, s ha megjelenék Párizsban, ellátnák a baját.)

Fogalmunk sincs, hogy Jászi Oszkár³⁷ a kongresszus ügyében milyen állást foglal el. A Keleti Újság itt többet tud nálunk, ha ugyan hasból nem beszél (mint Fényes Samu s a „prágai” manőver esetében). Lehet azonban, hogy az amerikaiak meghívták, s ott lesz Párizsban. Egyszer már a Sarlóban, ahol meghívásunkra előadást tartott, alaposan megmondtam neki véleményemet (pár évvel Hegedűs Nándor³⁸ előtt!) a kisebbségi kérdésben elfoglalt felelőtlen és bornírt magatartásáról, nos, ha eljön Párizsba, az erdélyi delegációnak alkalma lesz ezt a kritikát újból megismételni. A komoly feladatok teljesítésében azonban sem ők, sem Keleti Újságék nem fognak elgáncsolni bennünket.

Az Ön írásban lefektetett felfogását teljes egészében osztjuk, s úgy az amerikai revisionisták jóakarátú illuzionizmusával, mint idegen imperialisták fondorlatos befolyásával s a felelőtlen koriánuszok és provokátorok becsimpaszkodásaival szemben résen leszünk a kitűzött tiszta célok reális, józan szolgálatában.

Kedves Kollégámat mindig szívésen várjuk az élre, tiszteletben tudjuk azonban tartani jól megfontolt saját szerepvállalását. A komité különben rövidesen megalakul s hivatalosan megszólal.

Szeretettel köszönti igaz barátja

Balogh Edgár

³⁵ Fényes Samu (1863–1937) ügyvéd, regény- és drámaíró, filozófiai, szociológiai és jogi író, a radikális polgárság szószólója.

³⁶ Székely Béla (1891–1955) újságíró, mezőgazdasági szakértő és az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség egyik szervezője. Argentínába kényszerült emigrálni, ahol továbbra is magyar témákkal foglalkozott.

³⁷ Jászi Oszkár (1875–1957) társadalomtudós, szerkesztő, politikus, a Károlyi-kormány nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli minisztere, emigráns politikus, egyetemi tanár. A liberalizmus elvein és társadalmi, politikai és nemzetiségpolitikai reformelképzeléseken alapuló radikális rendszerkritikával bírálta a korabeli Magyarország viszonyait. A konföderáció eszméjén alapuló nemzetiségi politikája és demokratikus eszmerendszere minden autokratikus 20. századi magyar rezsim ellenségévé tette.

³⁸ Hegedűs Nándor (1884–1969) újságíró, lapszerkesztő, irodalomtörténész. A Jászi-kritikával kapcsolatosan lásd KOLOZSVÁRI, 1987, 4–5.

4.

Balogh Edgár Kacsó Sándornak

Kolozsvár, 1937. augusztus 31.

Kedves Kartársam,

Nagyváradról hazatérve keserűen állapítom meg, hogy a B[rassói] L[apok] váradi munkatársa olyan beszámolót küldött be s közöltetett le, mely nemcsak hogy a tényeknek meg nem felel, de kellemetlen, sőt súlyos bonyolódásokhoz vezethet a „párizsi kongresszus” amúgy is élére állított kérdésében. Háromnegyed órás előadásomban ugyanis egy mondatban sem fordult elő az az állítás, hogy „a magyarországi Kisgazdapárt és a Márciusi Front is bejelentette részvételét a demokratikus magyarok világkongresszusára”. Ilyesmit nem állíthattam, mert ilyesmiről nem tudok, nem is hallottam. Sőt, nem is tartom valószínűnek, hogy ez igaz legyen. Igaz, előadásomban kitértem a magyarországi demokratikus mozgalmak méltatására is, de csakis azért, hogy leszögezhessem: Magyarország demokratikussá tétele az anyaországbeli demokraták feladata, míg mi kisebbségiek a párizsi kongresszuson is csak a kisebbségi magyarság demokratikus jogharcát képviselhetjük. Természetes, hogy minden szimpátiánk a magyarországi demokratáké, keressük velük ugyanúgy a szövetkezést, mint a román és szláv demokratákkal – a dunai népek egyenrangúságon alapuló szövetkezéséért, de még akkor sem éreztem volna magam hivatottnak, hogy a Kisgazdapárt s a Márciusi Front részvételét a párizsi találkozón „bejelentsem”, ha ez történetesen – igaz volna. Én csak a romániai magyar nemzeti demokraták (a Madosz) részvételét jelentettem be.

A B[rassói] L[apok] váradi tudósítója nem vett részt a népgyűlésen, másoktól hallottam, hogy az utolsó percben futott be s érdeklődött a „történetek” után, egyes résztvevőktől „informálódott” s megint elrohant, anélkül, hogy szükségesnek tartotta volna a kollegiális bemutatkozást. (Ezt különben a Dimineața, a Timpul s a Lumea Românească regáti, magyarul nem tudó tudósítói sem mulasztották el, nem is szólva a váradi újjáírókról, akikkel órákat tölthettem együtt). Nem tudom, ki a B[rassói] L[apok] váradi tudósítója, nem tudom, céltudatos és tervszerű „kiugratás” akar-e lenni beszámolója, vagy egyszerűen személyi hanyagság és „szenzációéhség” – az azonban bizonyos, hogy eljárása felelőtlen s attól tartok, cikke sok kellemetlenséget fog még okozni. Senkivel szemben nem vállalhatom, amiket számba adott. Kedves Kollégám, az Ön taktikai érzékére s nagyobb gyakorlatára bízom, hogy az ügyet valahogy elintézzze, mielőtt nyilatkoznom kellene ez ügyben – ami sem a váradi kollégának, sem a B[rassói] L[apok]-nak nem lehet kellemes, nekem pedig nagyon nehezemre esik, mert a B[rassói] L[apok] munkatársának, hívének s Mindannyiuk őszinte barátjának tartom magamat.

Helytelen és zavaros különben a cikk minden más adata is (nem Ujvári, hanem Ujvárossy szerepelt, nem ő elnökölt, hanem Kovács Elek. Tamási Áronról egyéb vonatkozásban volt szó, nem tekintem az „egyetlen” független írónak, hálisútnak, van több is).
Cikk megy.

Szeretettel köszönti

Balogh Edgár

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BALOGH
1939
BALOGH Edgár: *Íratlan történelem*, Kolozsvár, Erdélyi Enciklopédia Kiadó, 1939.
- BALOGH
1978
BALOGH Edgár: *Szolgalatban*, Bukarest, Kriterion, 1978.
- BALOGH
1981
BALOGH Edgár: *Hét próba. Egy nemzedék története 1924–1934*, második kiadás, Budapest, Magvető, 1981.
- BALOGH F.
2020
BALOGH F. András: *Megjegyzések a román titkosszolgálati iratok kutatásához: Balogh Edgár és a Korunk példája*, In: *Betekintő*, 14. (2020) 3. sz. 57–72.
- BORBÁNDI
1991
BORBÁNDI Gyula: *Egy közép-európai pályakép. (Kőrösi-Krizsán Sándor élete)*, In: *Tiszatáj*, 45. (1991) 12. sz. 66–80.
- DÁVID
2010
DÁVID Gyula: *Vásárhelyi Találkozó*, In: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. V/2, T–Zs, szerk. Uő, Bukarest–Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, 2010.
- FILEP–SERES
2011
FILEP Tamás Gusztáv – SERES Attila: *Erdélyi magyar írók előadó körútja a Felvidéken 1937-ben egy magyar diplomáciai jelentés tükrében*, In: *Magyar Napló*, 23. (2011) 5. sz. 35–43.
- KACSO
1974
KACSO Sándor: *Fogy a virág, gyűl az iszap. Önéletrajzi visszaemlékezések II*, Kolozsvár, Kriterion, 1974.
- KOLOZSVÁRI
1987
KOLOZSVÁRI B. Sándor [Balázs Sándor]: *Kisebbségben – belülről és kívülről. Adalékok Jászi Oszkár romániai kapcsolataihoz*, In: *Századvég*, 4–5. (1987) 121–143.
- MIKÓ
1941
MIKÓ Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*, Budapest, A „STUDIUM” kiadása, 1941. Reprint: Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1987.

NAGY
1939

NAGY István: *Az előkészületek viharaiából*, In: *A Vásárhelyi Hitvallás nevében*, Kolozsvár, Grafica, 1939, 24–26.

NAGY
1974

NAGY István: *Szemben az árral*, Bukarest, Kriterion, 1974.

Tábori lelkészek a Donnál

Dokumentumok a magyar királyi 2. honvéd hadseregnél szolgáló magyar tábori lelkészeknek a katonai előljárósággal és polgári lakossággal való kapcsolatához¹

A magyar királyi 2. honvéd hadsereg 1942–1943. évi hadművelleti tevékenysége a Honvédség szovjetunióbeli működésének legjobban dokumentált és legjobban feltárt területének tekinthető.² Mindennek ellenére akár a 2. hadsereg tevékenységét, akár a magyar tábori lelkészlet történetét feldolgozó munkákban³ alig esik szó a hadművelleti területeken lévő lelkészek tapasztalatairól.⁴ Mindez azért lényeges hiány, mivel a magyar 2. hadsereggel 1942 nyarán kivonuló 49 protestáns⁵ és nagyságrendileg ugyanennyi⁶ katolikus tábori lelkész tevékenysége és történeti jelentősége túlmutat a katonák lelkigondozásán és a háborúra vonatkozó különböző nemzetközi egyezmények utasításai végrehajtásán⁷ – ami alapvetően a halálesetek anyakönyvezését, valamint a hadisírnyilvántartást jelentette. Az egyes gyalogezeredeknél, hadosztály- és hadtestparancsnokságoknál, valamint egészségügyi intézményeknél szolgáló lelkészek egyfajta „összekötő kapocsként” is szolgáltak a legénység és az előljáróság között. „*Van kérés s vannak dolgok, melyet a legénység nem tud, vagy nem mer előadni. A lelkész vállalja ezek előadását*”⁸ – foglalta össze ennek a bizalmi kapcsolatnak a lényegét Kárpáti Pál lazarista szerzetes-pap a Magyar Katonai Szemle hasábjain.

Mindezen tevékenységüket viszont meghatározta az a körülmény, hogy a tábori lelkészek kettős alárendeltségben működtek: hadra kelt seregnél egyházi szolgálati ügyek-

¹ A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú Egyetemi Kiválósági Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² Itt elsősorban a hadsereg történetét monografikusan feldolgozó Szabó Péter munkásságára kell utalnunk. Kötetének legújabb kiadása: SZABÓ, 2019.

³ Lásd BOROVI, 1992; CSOHÁNY, 1994; VARGA, 2010.

⁴ A 2. hadseregnél szolgáló tábori lelkészek tevékenységéről legátfogóbb képet Varga A. József adja elsősorban az 1993-ban megjelent, *Lelkészek a fronton* című dokumentumfilmhez készített interjúk alapján. VARGA, 2010, 135–156. Pihurik Judit a 2. hadsereg katonáinak naplóit és visszaemlékezéseit vizsgáló monográfiájában felhasznált több tábori lelkészi egodokumentumot is, viszont külön elemzés tárgyává nem tette a lelkészek tapasztalatait. PIHURIK, 2015.

⁵ RL C/132. 2. dob. Protestáns tábori püspökség jelentése az 1942. évről.

⁶ P. Szabó Pius 1942. augusztus 14-i jelentése a katolikus tábori lelkészek számát 37 főre becsülte, viszont a kiérkező alakulatokkal ezek száma még tovább nőtt. RL C/12. 12. dob. Magyar hadsereg róm. kat. vezető lelkésze. 245./2.hds.IV.a.rk.42.VIII.14.

⁷ Táb. Lelk., 1940, 5. (Előszó); Lásd még HL VI. 35. M. kir. római katolikus tábori püspökség 1. dob. Hász István tábori püspök útbaigazítása a római katolikus tábori lelkészek számára a háború idejére, különös tekintettel a tartalékos tábori lelkészekre. 1939. szeptember 1.

⁸ KÁRPÁTI, 1941, 80.

ben az illetékes seregtest vezető tábori lelkészének, míg katonai szolgálati ügyekben az illetékes parancsnoknak voltak alárendelve.⁹ Ennek keretében az egyes katonai parancsnokok katonai kihallgatáson kérhettek tájékoztatást a lelkészekről a legénységi állomány morális állapotáról. A lelkészeknek a katonákkal fenntartott kapcsolatát akár úgy is kamatoztatták, hogy a honvédek leveleinek cenzúrázásába, illetve nemzetvédelmi előadások megtartásába is bevonták őket.

A legénységi állomány és az előjárók közötti közvetítésnek viszont megvoltak a maga korlátai. Hász István római katolikus tábori püspök már 1939-ben kiadott „útbaigazításában” kiemelte, hogy a tábori lelkésznek „nem hivatása a szoros értelemben vett katonai, harcászati és hadászati ügyek intézése, [...] ilyen, nem lelkési teendőktől, azokba beleszólástól szigorúan tartózkodjék”.¹⁰ A 2. hadsereg kivonulásakor kiadott irányelvek is kiemelték a protestáns tábori lelkészek számára, hogy céltudatosan ápolniuk és erősíteniük kell „a bizalmat előjáróinkban és fegyvereinkben”.¹¹

A legénységi állomány szociális nehézségei, valamint az 1942. augusztusi és szeptemberi harcok során előkerült kiképzés-, fegyverzet- és ellátásbeli problémák viszont nemcsak a katonai parancsnokokat, hanem az egyes lelkészeket is arra ösztönözték, hogy kritikákat és ajánlásokat fogalmazzanak meg a jelentéseikben. Így például a III. hadtest római katolikus vezető lelkésze, Péntek Kálmán 1942. szeptemberi jelentésében nyíltan ostromozta a hadvezetést: „Szakadás észlelhető az alacsonyabb és a magasabb vezetés között. Az alacsonyabb vezetés észrevételeit nem veszik figyelembe, ugyanakkor az elégtelen vagy téves felderítés következtében helytelen elgondolásból kiinduló haditervekbe hajszolják őket bele, mi nagyban fokozza elkeseredésüket.”¹² Protestáns kollégája, Borbás Antal esperes a fegyverzet kapcsán fogalmazott meg éles kritikát Soltész Elemér tábori püspöknek írt levelében: „a gyalogság vérzik rettenetesen. [...] [S]okszor csak a hús megy a páncél ellen, egy puska a gépfegyver ellen. Ez pedig nem elég. Aknavető, gépfegyver, páncél, tank, tüzérség, repülő kell ide.”¹³

Amikor a protestáns vezető lelkész 1942. augusztusi jelentésében az élelmiszer- és lőszerellátásra vonatkozó kritikákat fogalmazott meg, a hadsereg parancsnoka és vezérkari főnöke mindezt csupán a sebesültek túlzásának tudta be. „Sajnos a háború kegyetlen dolog. Nincs idő és alkalom mindig arra, hogy a testi pihenőt biztosítsuk. Csak az a nemzet csinál történelmet, amelynek fiai ezt zokszó nélkül elismerik és meg is értik. Ezt a hiányzó felismerést lelkészeinknek is hirdetni kell” – jelölte ki a tábori lelkészek helyét a hadsereg parancsnoksága.¹⁴ A katonai parancsnokságot megkerülve, hasonló helyzetre reagálva írt az esztergomi érseknek Németh János, a 107. tábori kórház tartalékos

⁹ Táb. Lelk., 1940, 8. (3. § 6.)

¹⁰ HL VI. 35. M. kir. római katolikus tábori püspökség 1. dob. Hász István tábori püspök útbaigazítása a római katolikus tábori lelkészek számára a háború idejére, különös tekintettel a tartalékos tábori lelkészekre. 1939. szeptember 1.

¹¹ DEZSÓ, 1998, 56.

¹² RL C/12. 12. dob. 401./III.hdt.IV.a.42.X.8. Összesített lelkészi jelentés a III. hdt. róm. kat. lelkészeinek.

¹³ RL C/132. 1. dob. Borbás Antal levele Soltész Elemérnek, 1942. szeptember 30.

¹⁴ RL C/12. 9. dob. Bátorkeszi Kiss Sándor dosszié. 435./2.hds.IV.a.prot.42.IX.23. Összefoglaló lelkészi jelentés 1942. augusztus 31-ig.

tábori lelkésze: „Fájdalmas az különösképpen, hogy sokszor [a sebesültek] panaszaikra válaszolni sem lehet, mert mi magunk látjuk, hogy mennyire igazuk van, de ezt nem mondhatjuk meg nekik, mert akkor lázítók lennének.”¹⁵

Ezzel a helyzettel kapcsolatban különböző stratégiákat láthatunk a tábori lelkészek részéről. Voltak közöttük, akik nem hozták elő a kihallgatások alkalmával az élelmezéssel és lőszerellátással kapcsolatos problémákat, már csak amiatt sem, mert azt tapasztalták, hogy az észrevételeket nem követi változás.¹⁶ Más lelkészek a katonai parancsnokokat megkerülve próbáltak fordulni a tábori püspökhöz,¹⁷ vagy éppen magához az esztergomi érsekhez.¹⁸ Ezzel párhuzamosan a különböző lelkészi jelentésekben nyíltan is megjelent az öncenzúra kérdése. A 2. hadsereg római katolikus vezető lelkésze a tábori püspöknek felterjesztett 1943. januári jelentésben nyíltan írt arról, hogy a hadsereg vezérkari főnökének megkerülésével küldi fel a jelentését, mivel Kovács Gyula „a bennfoglalt katonai vonatkozású dolgokat s kielezett panaszokat nem engedte volna át”.¹⁹ „Ha a jelentéseinket őszintén írjuk, sokszor kell olyat írunk, melyet igazi céljában és elgondolásában csak a lelkész ért meg, de mások előtt félreértésre ad okot” – panasolta Péteri Ferenc, a IV/1. tábori kórház protestáns lelkésze. Ezzel egyidejűleg javasolta, ne kelljen láttamoztatni a parancsnokkal a lelkészi jelentéseket, s ha ez nem is lehetséges, a valláserkölcsi helyzetre és javaslatokra vonatkozó rovatokat kellene elrejtetni az előljárók előtt.²⁰

A tábori lelkészi szervezet és a 2. hadsereg parancsnokságának legfelsőbb szintű együttműködésére mutat rá a hadsereg-parancsnokság utasítása nyomán szeptember

---

¹⁵ ORBÁN, 1962, 107.

¹⁶ VARGA, 2010, 147–148.

¹⁷ Lásd a Soltész Elemér protestáns tábori püspökhöz beérkezett leveleket RL C/132. 1. dob.

¹⁸ Például Németh János tartalékos tábori lelkész Serédi Jusztiniánnak küldött levelét közli ORBÁN, 1962, 106–108.

¹⁹ RL C/12. 12. dob. Magyar hadsereg róm. kat. vezető lelkésze 66./2.hds.IV.a.rk.43.I.13. Lelkészi jelentések utólagos felterjesztése és különböző jelentések.

²⁰ RL C/12. 10. dob. Péteri Ferenc dosszié. 22./IV/1.táb.kórh.prot.lelkésze.943.ápr.30. Jelentés április havi lelkészi működésről.

15-én megtartott római katolikus vezetői lelkészi értekezlet²¹ jegyzőkönyve.²² A megbeszélés arra vállalkozott, hogy a római katolikus táborigazgatóság, valamint Hász István táborigazgató püspök irányába. Ugyan a vezető lelkészek szűken véve a saját szolgálatukra reflektáltak, Jány Gusztáv vezérezredes – a hadsereg protestáns vezető táborigazgatóságának is megküldött – október 17-i válaszában a vezető lelkészi értekezlet jegyzőkönyvében leírtakon²³ túlmutatóan, az egyes római katolikus és protestáns lelkészi jelentésekben megfogalmazott, a katonák szociális helyzetére és a hadműveletek állására is reflektált. A hadseregparancsnok által megfogalmazottak azért is figyelemre méltóak, mivel három nappal az értekezletre megtett észrevételeket követően a 2. hadsereget meglátogató Nagy Vilmos honvédelmi miniszterrel folytatott október 20-i²⁴ megbeszélésének tartalma is jórészt átfedi a vezető lelkészeknek adott válaszát.²⁵

²¹ Borbás Antal, a III. hadtest protestáns vezető lelkésze, valamint bátorkezesi Kiss Sándor, a 2. hadsereg protestáns vezető lelkésze jelentéseiben hivatkoznak egy protestáns vezető lelkészi értekezletre is, viszont ennek a jegyzőkönyve – bár a hadsereg vezető lelkésze felterjesztette – nem lehet fel. Borbás jelentéséből ismertek a megbeszélés napirendi pontjai, melyek jórészt átfedést mutatnak a római katolikus lelkészi értekezlettel: „1/ az általános vallás[er]követés helyzete; 2/ hangulatjelentések; 3/ az úrvacsorai kenyér és bor biztosítása; 4/ az iratterjesztés megoldása; 5/ adakozáshirdetés, perselypénz hazaküldése; 6/ lelkészek öröskereszt- és más – katonai – kitüntetés javaslatba hozatala; 7/ a hit ereje a fronton; 8/ a pontosság és fegyelm kérdése; 9/ a lelkészi jelentések hitelképessége; 10/ temetések körüli eljárás, azonossági jegyekkel, hősi halottak pénzhagyatékával való bánásmód; 11/ különös megbízatások vállalhatása; 12/ a szekták működése, kommunista érzelmek megnyilvánulása; 13/ a lelkészi gépkocsi és írógép szükségessége; 14/ a személyes kapcsolat fontossága pságokkal, a legénységgel és a beosztott lelkészekkel; 15/ a tart. vagy a ht. lelkészeknek van-e nagyobb szüksége a harc[er]területi szolgálatra?; 16/ mi a különbség a megszállt csop. és a hdm. területen harcoló csapatok és lelkészeik munkája közt?; 17/ a táb. lelkészek katonai rendfok[ozati]. megjelölésének és megszólításának kérdése.” RL C/12. 8. dob. Borbás Antal dosszié. 192/III.hdt. IV.a.prot.42.X.5. Szeptember havi lelkészi jelentés; lásd még RL C/12. 9. dob. bátorkezesi Kiss Sándor dosszié. 660/2.hds.IV.a.prot.42.XI.24. Összefoglaló jelentés 1942. évi szeptember és október hónapokról.

²² Orbán Sándor 1962-ben részben közölte ezt a dokumentumot a Prímási Levéltár iratanyaga alapján a *Világosság*ban, viszont ez forráskritikai szempontból problematikus. Egyfelől – arra hivatkozva, hogy „nincs nagy szükség e dokumentumok kommentálására” – semmilyen jegyzetet nem tartalmaz. Másfelől ugyan jelzi a bevezetőben, hogy „hosszadalmissága miatt valamelyest lerövidítettük”, viszont a kihagyásokat semmilyen módon nem jelzi a közreadó. ORBÁN, 1962. Lásd még a vonatkozó dokumentum első és utolsó oldalának faksimile képeit ORBÁN, 1954, 62. és 63. oldalak közötti képmelléklet.

²³ Vö. „Olyan kérdéseknek a tárgyalását, mely lényegesen nem befolyásolja az itteni lelkészi munkát, vagy amelyek e munka körén kívüli esnek, nem foglaltuk jegyzőkönyvbe.” RL C/12. 9. dob. bátorkezesi Kiss Sándor dosszié. 660/2.hds.IV.a.prot.42.XI.24. Összefoglaló jelentés 1942. évi szeptember és október hónapokról.

²⁴ A szakirodalomban elterjedt állítás, hogy a honvédelmi miniszter október 17–19-én látogatta meg a 2. hadsereg parancsnokságát (lásd például SZABÓ, 2019, 294; UNGVÁRY, 2005, 179), viszont mind a megbeszélésről készített tématerv, mind a hadseregtörzsnél szolgáló Nemeskéri-Kiss Miklós zászlós naplója is az október 20-i időpontot erősíti meg. HL II. 1453. 31. dob. Nemeskéri-Kiss Miklós zászlós naplója 2. köt. 24. (1942. október 20.)

²⁵ HL II. 1453. 15. dob. Emlékeztető a honvédelmi miniszter 1942. október 20-i látogatása alkalmával megbeszélendő és átadandó kérdésekről. Közli SZABÓ, 2019, 638–643. A témák egyezése miatt a 2. dokumentum közlésekor reflektálunk a Nagy Vilmossal való megbeszélésre.

A másik kiemelt funkciója a tábori lelkészi tevékenységnek, hogy a hadsereg és a lakosság között közvetítsen.²⁶ Amíg ennek az alapját a Honvédség 1938 és 1941 közötti bevetései során a revíziós törekvések támogatása, addig a Szovjetunió elleni háború során – a hivatalos propagandához igazodva – a bolsevizmus elleni kereszties hadjárat ideológiája alkotta.²⁷ Ennek részeként az „*istentelenség földjén harcolva*” támogatták a helyi vallási élet újraindulását, valamint térítő munkát is végeztek.

Ugyan a Transznisztriai Román Ortodox Misszióhoz hasonló méretű missziós tevékenység végrehajtása nem merült fel magyar részről, a Kárpát-csoport határ menti galíciai megszállása során mind világi, mind egyházi részről megjelent a magyar egyházi beavatkozás lehetősége. Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztosa kifejezetten támogatta a bazilita szerzetesek galíciai misszióját²⁸ – már csak azért is, hogy megszabaduljon az ukrán politikai agitátoroknak tekintett papoktól.²⁹ Állítólag Szombathelyi Ferenc altábornagy, a Kárpát-csoport parancsnokának kérésére felmerült Sztójka Sándor munkácsi görögkatolikus püspöknek a megszállt területekre látogatása is, ez viszont merényletkísérletre hivatkozva meghiúsult.³⁰ Serédi Jusztinián ugyanakkor a sztanzslaui szeminárium újraindításáért próbált közbenjárni Szombathelyinél.³¹

Ezek a törekvések nem jártak sikerrel, azonban az 1941. nyári hadműveletek során a tábori lelkészek térítő munkát végeztek mind a hadifogolytáborokban,³² mind a polgári lakosság körében.³³ Ennek sikerein felbuzdulva, Sztójka Sándor munkácsi görögkatolikus püspök 1941 októberében közbenjárt a Szentszéknél azért, hogy „szentképekkel” és „jámbor könyvekkel” görögkatolikus térítést végezzen.³⁴

A háborús propaganda ugyan igyekezett a szimbolikus térfoglalás részeként kiemelni a megtörtént kereszteléseket,³⁵ a Magyar Megszálló Csoporttal kivonult lelkészek jelentős problémákkal szembesültek. A német igazgatás területén működő szövetséges hatalmak tábori lelkészeire bizalmatlanul tekintettek a németek,³⁶ ezért az olasz, szlovák és magyar tábori lelkészeknek is megtiltották a lakosság lelkigondozását.³⁷ Így nem

²⁶ KÁRPÁTI, 1941, 80.

²⁷ A háború egyházi interpretációjáról lásd FAZEKAS, 2016.

²⁸ MNL OL K 429. 38. cs. 1653. Kozma Miklós levele Bárdossy Lászlóhoz, 1941. július 10.

²⁹ Kozma Miklós és a Bazil-rend kapcsolatára lásd KOSZTYÓ, 2022.

³⁰ MNL OL K 429. 39. cs. 1804. Kárpátaljai Kormányzói Biztosság jelentése Kozma Miklósnak, 1941. augusztus 6.; 1953. Kárpátaljai Kormányzói Biztosság jelentése Kozma Miklósnak, 1941. augusztus 9.

³¹ HL VKF 6053/eln.1.-1941. Serédi Jusztinián a sztanzslaui szeminárium kiürítése tárgyában, 1941. augusztus 22.

³² *Legújabb arcvonal: az ukrán szabadságharc*, In: *Székhely Nép*, 1941. július 18. 8.; *A lakosság lelkesen támogatja a Galiciában működő honvéd közigazgatást*, In: *Dunántúl*, 1941. július 18. 2.

³³ Lásd például RL C/12. 8. dob. Antal Gábor dosszié. 1. gk. dd. tábori lelkészének tábori naplója, 26. (1941. augusztus 20.); *Pogány szovjetgyerekek keresztelése egy honvéd istentiszteleten*, In: *Új Magyarország*, 1941. november 9. 9; Fortepan 265316/Horváth József.

³⁴ ORBÁN, 1953, 17.

³⁵ Lásd például *A bolsevista pokolból menekült oltárszekerény-ajtó az új Szent István templomban*, In: *Katolikus Ösvény*, 1942. május 24. 1.

³⁶ SKAROVSKIJ, 2003, 104. sz. dokumentum; WILHELM, 1981, 64–65.

³⁷ BA MA RH 22/7. 266. Bfh.rückw.H.Geb.Süd Abt. Ic. Nr. 1862/41. g. Verhalten der Truppe in religiöser Fragen gegenüber der Zivilbevölkerung, 1941. október 10.

véletlen, hogy a Megszálló Csoport protestáns vezető lelkésze, Rác Béla esperes a német parancsnokságtól nem kapott engedélyt a kijevei evangélikus gyülekezet újjászervezéséhez.³⁸ Amikor pedig a német tiltás ellenére a polgári lakossággal vette fel a kapcsolatot, súlyosan csalódnia kellett. Magyarországról csupán a máramarosi szkizma per volt ismert, a római katolikusokra – s ennek nyomán a protestánsokra is – a helyi ukránok mint „*lengyel vallásra*” tekintettek.³⁹ Ez különösen azért lehetett csalódás, mivel Serédi Jusztinián – az olaszokhoz hasonlóan – a magyar tábori lelkészekkel is támogatta Andrej Septickij lembergi görögkatolikus metropolita azon tervét, hogy egyesítse Róma fősége alatt a görögkatolikus és ortodox ukránokat.⁴⁰ A partizánharcok területén azért voltak tartózkodók a helyiek a megszállókkal érkező tábori lelkészekkel, valamint a szentségek felvételével kapcsolatban, mivel számíthattak a szovjet partizánok megtorlására.⁴¹ Mindezek nyomán a Megszálló Csoport vezető lelkésze azt tudta megállapítani, hogy „*nem lehet lerakni az első prot. misszió alapját. [...] Az újjáéledő orosz egyház a régi nyomon élni nem fog tudni, az újjászületett egyházhoz pedig lelkészek nem állanak kéznél.*”⁴²

A tábori lelkészek ilyen irányú tevékenységének új lendületet adott a tengelyhatalmak 1942. nyári offenzívája. Német jelentések is beszámoltak arról, hogy a Don vidékén spontán módon felélénkült az élet a megszállók érkezésére.⁴³ Ezzel a jelenséggel a magyar csapatok is találkoztak. „*Sok dolga akadt Bán Jenő t. lelkész fhdgy-nak. Nem csak a katonákat kellett előkészítenie, gyóntatni, áldoztatni, de amikor a lakosok megtudták, hogy pap is van nálunk – kérték, hogy a gyerekeiket keresztelje meg. Nagyon sok karonülő kicsit hoztak, de jöttek már saját lábón járó gyerekek is a keresztelőre*”⁴⁴ – emlékezett vissza a 9. könnyűhadosztály 1942. júniusi támadását megelőző napokra Péchy György.

A 2. hadsereg parancsnoksága – kihasználva azt, hogy nem német katonai közigazgatás területén működött, hanem önálló mögöttes területi igazgatást építhetett ki –, támogatta a vallási újraébredést. A megszállók istentiszteletek és vallási ünnepek kapcsán felfüggesztették az elrendelt gyülekezési tilalmat.⁴⁵ A sztarij oszkoli magyar városparancsnokság a Szovjetunió elleni német támadás évfordulóján megünnepelő „orosz nép felszabadulásának napja” mellett egyházi ünnepeket határozott meg munkaszüneti napokként.⁴⁶ Jány Gusztáv parancsot adott a templomok kinyitására, s magyar csapatok is közreműködtek ezeknek a rendbehozatalában.⁴⁷ A kulturális térfogla-

³⁸ RL C/12 10. dob. Rác Béla dosszié. M.megsz.csop. pság. IV.a 15/42. Megszálló Csoport vezető lelkészenek beszámolója, 1942. február 3.

³⁹ RL C/12 10. dob. Rác Béla dosszié. M.megsz.csop. pság. IV.a 10/41. Megszálló Csoport vezető lelkészenek beszámolója, 1941. november 29.

⁴⁰ HEYER, 1953, 178–179.

⁴¹ HL TGY 3069. Sümegh Lothár: Tábori lelkészi beszámoló 1941. október végétől 1942. július végéig.

⁴² RL C/12 10. dob. Rác Béla dosszié. M.megsz.csop. pság. IV.a 10/41. Megszálló Csoport vezető lelkészenek beszámolója, 1941. november 29.

⁴³ ANGRICK–CÜPPERS–MALLMANN–MATTHÄUS, 2014, 471–472.

⁴⁴ HL TGY 3184. Péchy György: Csapattiszt voltam a m.kir. honvédségben, 47–48.

⁴⁵ FILONYENKO–FILONYENKO, 2012, 109.

⁴⁶ KRAUSZ–VARGA, 2013, 481.

⁴⁷ HL TGY 3069. Borbás Antal levele Darnóy Pálnak.

lás részeként a római katolikus vezető lelkész javaslatára kettős keresztet állítottak fel, amiket ünnepélyesen fel kellett avatniuk;⁴⁸ a német összekötőtörzs panasza ellenére⁴⁹ pedig bevonták a helyi lakosságot és a pópákat a keresztavató ünnepségek levezetésébe,⁵⁰ továbbá engedélyezték a lakosok részvételét a tábori miséken.⁵¹

A háborús propaganda továbbra is élt a tömeges keresztelések megörökítésével,⁵² a 2. hadsereg kivonulásakor ennek gyakorlását már korlátozták. Ugyan Hász István római katolikus tábori püspök 1939. szeptember 1-jén kiadott irányelvének értelmében a tábori lelkészeknek joga volt a kereszttség szentségének kiszolgáltatására,⁵³ a 2. hadsereg római katolikus vezető lelkésze már 1942. július 1-jei eligazításán egyértelművé tette, hogy a gyermekeket a szülők kívánására sem lehet megkeresztelni, legfeljebb akkor, ha biztosítva látják a vallásukban való nevelés lehetőségét.⁵⁴

A protestáns lelkészek nem rendelkeztek ilyen útmutatással. Az 1942. június 24-én a 2. hadseregnél szolgáló lelkészek számára kiadott irányelvben nem foglalkoztak az- zal a kérdéssel, hogy milyen kapcsolatot kell kialakítani a polgári lakossággal,⁵⁵ így lehe- tett rendezetlen az egyházi szentségek nyújtásának – elsősorban a keresztelésnek – a kér- dése. Mindezt Borbás Antal esperesnek, a III. hadtest protestáns vezető lelkészének jelentése nyomán július 31-én szabályozta a hadsereg vezető lelkésze.⁵⁶ Ez persze nem je- lentette, hogy a későbbi hadműveleti szakaszokban ne lettek volna keresztelések, viszont szabályozottabb keretek között történtek. Így a 24. gyaloghadosztály esetében még a frontra való kivonulás előtt, 1944 márciusában, az 1. lelkészi eligazításon egyértelművé tették, hogy keresztelni csak a hadosztály lelkészének előzetes engedélyével lehet.⁵⁷

Ősszel ismét előkerült a polgári lakosság hitéletének kérdése. Egyes parancsnokok már a kiterjedést követően utasították az alájuk beosztott tábori lelkészeket a helyi pó- pákkal való kapcsolatfelvételre,⁵⁸ ez azonban nem járt együtt a magyar és orosz papok közötti intézményes kapcsolatok kiépülésével. Sőt a tábori lelkészek jelentései és fel- jegyzései szerint – német kollégáikhoz hasonlóan – a területen lévő vallási viszonyokat

⁴⁸ RL C/12. 12. dob. Magyar hadsereg róm. kat. vezető lelkésze 89./2.hds.IV.a.rk.42.VII.1. 1. sz. lelkészi eligazítás.

⁴⁹ RL C/132. 1. dob. Bátorkeszi Kiss Sándor levele Soltész Elemérnek, 1942. július 6.

⁵⁰ *Magyar emlék-kereszték Oroszországban*, In: *Magyar Élet*, 1942. július 11. 7.

⁵¹ Lásd például RL C/12. 12. dob. VII. hdt. rk. vez. lelkésze. 474./VII.hdt.IV.a.42.X.7. A VII. magyar hadtest róm. kat. lelkészeinek összesített szeptember havi jelentése.

⁵² *Honvédeink a Don mentén*, In: *Magyar Futár*, 1942. július 22. 5.; *Magyar honvédek keresztelik a pogány bolsevista gyermekeket*, In: *Zalamegyei Újság*, 1942. szeptember 23. 4.

⁵³ HL VI. 35. M. kir. római katolikus tábori püspökség 1. dob. Hász István tábori püspök útbaigazítása a római katolikus tábori lelkészek számára a háború idejére, különös tekintettel a tartalékos tábori lelké- szekre. 1939. szeptember 1.

⁵⁴ RL C/12. 12. dob. Magyar hadsereg róm. kat. vezető lelkésze 89./2.hds.IV.a.rk.42.VII.1. 1. sz. lelkészi eligazítás.

⁵⁵ A 61./2.hds.IV.a.prot.42.VI.24. Irányelvek a harcéri lelképásztori munkában című dokumentumot közli DEZSŐ, 1998, 55–59.

⁵⁶ Lásd a forrásközlés 3. és 4. dokumentumát.

⁵⁷ RL C/12. 10. dob. Stéphan László dosszié. 154./1944.-Prot.-lelk. A 24. gyaloghadosztály parancsnokság tábori lelkészi hivatalának 1. sz. lelkészi eligazítása. Ungvár, 1944. március 6.

⁵⁸ TÁL–RAFFAI, 2005, 79.

ők sem látták át.⁵⁹ A 2. hadsereg parancsnokságának rendeletére⁶⁰ végül 1942. október 22-én értekezletet tartottak a III. hadtest területén fellelt papokkal.⁶¹ Mivel a 2. hadsereg említett parancsnoksági utasítása nem lelhető fel, így csak következtetni tudunk arra, hogy ennek az értekezletnek az összehívását az tette szükségessé, hogy a német hatóságok – a megszállt szovjet területek többi részéhez hasonlóan – elzárkóztak az ortodox egyházi hierarchia újbóli felállításától,⁶² az itteni hitélet pedig ily módon ellenőrzés nélkül maradt. A találkozóznak a III. hadtesten túlmutató jelentőséget tulajdonítottak, amire az is utal, hogy Szabó Pius, a hadsereg római katolikus vezető lelkésze azzal számolt, hogy az egész hadsereg területére „kiterjed a mozgalom”.⁶³ A magyar tábori csendőrség hozta elő a pópákat rejtékhelyeikről,⁶⁴ majd a hadtest I.b (kémelhárító és hírszerző) osztálya prioritálta őket az értekezlet előtt. A megbeszélés vállalt célja volt „a szövetséges erők és a polgári lakosság között a kölcsönös egyetértés megteremtése és a szükséges életfeltételek biztosítása, valamint a keresztyén és nemzeti élet visszaállítása”. Ennek fejében vállalták a papok megélhetésének és az egyház működésének biztosítását. Borbás megállapítása szerint az elhívott ortodox papok őszintén örültek a magyar hadsereg támogatásának, a protestáns vezető lelkésznek azonban rossz benyomása alakult ki a megjelentekről: „ezek az emberek nagyon gyenge szellemi nívón állanak, minden tekintetben, tehát teológiailag is, noha még a cári világból valók”.⁶⁵

Mindezek ellenére aligha tekinthetjük harmonikusnak az együttműködést vallási téren. Azonkívül, hogy a magyar katonai igazgatás kényszerintézkedései, a partizánharc keretében a lakossággal szembeni erőszakos fellépése miatt nem alakulhatott ki bizalmi kapcsolat a felek között, egyházi téren is sérelmeket szenvedtek el a helyiek. A magyar katonák fosztogatásai során a templomokra sem voltak tekintettel.⁶⁶ A harácsolások az anyagi haszonszerzésen túl többször már vallásgyalázásba fordultak. Így a 13. gyalogezred néhány katonája a tarnivoji templomnál nem csupán az értékes zománcdíszeket tulajdonította el, hanem a miseruhákat kapcának, a fellelt vallási könyveket pedig vécepapírnak használták fel.⁶⁷ A katonák egyéni fosztogatásai mellett az egyes parancsnokságok hely-, illetve építőanyag-igénye is felülírhatta a lakosság vallási szempontjait. A 35. gyalogezred protestáns tábori lelkésze arról számolt be, hogy a szoldatszkojei templom padlózatát tisztietkezde kialakítása céljából szedték fel, a pszekovtkai templo-

⁵⁹ Lásd a forrásközlés 5. dokumentumát.

⁶⁰ RL C/12. 8. dob. Borbás Antal dosszié. 234./III.hdt.IV.a.prot.42.XI.3. Október havi lelkészi jelentés.

⁶¹ Lásd a forrásközlés 6. dokumentumát.

⁶² SZAPELKIN, 2020, 80.

⁶³ RL C/12. 12. dob. 540./III.hdt.IV.a.rk.42.XI.8. Lelkészi jelentés 1942 októberéről.

⁶⁴ HL TGY 3069. Borbás Antal levele Darnóy Pálnak.

⁶⁵ RL C/12. 8. dob. Borbás Antal dosszié. 234./III.hdt.IV.a.prot.42.XI.3. Október havi lelkészi jelentés.

⁶⁶ PIHURIK, 2015, 170.

⁶⁷ HL TGY 3330. Kristóf János: Harcok a Donnál 1942–1943, 37. (1942. július 12.)

mot pedig építőanyagként használták fel.⁶⁸ A Rendkívüli Állami Bizottság adatai szerint a Voronyezsi területen 1 127 000 rubel értékű károk keletkeztek a templomokban.⁶⁹

A vezető tábori lelkészeknek a hadsereg parancsnokságával, valamint a helyi lakossággal kapcsolatban közölt iratai Bíró Sándornak, Soltész Elemér protestáns tábori püspök titkárának a Ráday Levéltárban megtalálható irathagyatékából származnak.⁷⁰ A forrásközlés során a nyilvánvaló elgépelések javításán túl betűhív módon, az iratok formai jegyeinek megtartásával készítettük elő a dokumentumokat közlésre. Értelmezésüket magyarázó lábjegyzetek, valamint a rövidítések feloldását tartalmazó jegyzék segíti.

Források

1.

Beszámoló a 2. hadsereg római katolikus vezető lelkészeinek megbeszéléséről

1942. szeptember 15. [utólagos datálás]

RL C/12. 12. dob.
Gévelt

Magyar hadsereg
róm.kat.lelkészi hivatala.
500/2.hds.IV.a.rk.42.IX.15.⁷¹

Róm.kat.tábori Püspökség
Budapest

EGYHÁZI BESZÁMOLÓ A HARCTÉRI ALAKUKATOK VEZETŐ LELKÉSZEINEK MEGBESZÉLÉSEIRŐL

A hadsereg vezető lelkészeinek a javaslatára:

A hadsereg pk. Úr⁷² – 555/2. hds.IV.a.42.IX.8. sz. rendeletével – a harcoló lelkigondozó munkájában eddig szerzett tapasztalatok kiértékelése és érvényesítése céljából

⁶⁸ RL C/12. 10. dob. Sümegi István dosszié. 122./35.gy.e.prot.lelkész 42.X.31. 1942. október havi lelkészi jelentés.

⁶⁹ SZAPELKIN, 2020, 80.

⁷⁰ RL C/12. Ezúton köszönöm Bartha Ákosnak, hogy az említett gyűjteményre felhívta a figyelmem.

⁷¹ A jegyzőkönyvet visszatartva készítették el. Erre utal, hogy a 2. hadsereg római katolikus osztálya szeptember 25-én 443-as (tehát alacsonyabb) iktatószám alatt adta ki augusztusi összefoglaló jelentését, mint ami az itt közölt dokumentumon szerepel. Emellett az említett jelentésben P. Szabó Pius főesperes Hász István római katolikus tábori püspöknek jelzi az értekezlet megtörténtét, viszont arról is ír, hogy ennek a jegyzőkönyve még nem készült el. RL C/12. 12. dob. 443./2.hds.IV.a.rk.42.IX.25. 1942. évi augusztus havi lelkészi jelentésének felterjesztése.

⁷² Csataj Lajos (1886–1944) altábornagy a IV. hadtest parancsnokaként vett részt az 1942-es harcokban. Jány Gusztáv 1942. augusztus 25-i sérülését követően Csataj vette át a 2. hadsereg parancsnokságát augusz-

a hadtest vezető lelkészek számára a hadsereg vezető lelkészének az irányítása mellett megbeszélés tartását rendelte el.

A vez. lelkészek megbeszélése f. évi szeptember hó 15-én volt Alexejev-kában,⁷³ kezdődött 9 h-kor, tartott 17 h-ig.

Az elnöklő dr. vitéz P. Szabó Pius⁷⁴ főesperes a magyar hadsereg vez. lelkészen kívül jelen voltak még: dr. Péntek Kálmán⁷⁵ főlelkész, a III. hdt. vez. lelkésze, dr. vitéz Hajnal Géza András⁷⁶ op. t. főlelkész, az I. [sic!] pánccélos hadosztály vez. lelkésze, dr. Horváth Kiss Ambrus⁷⁷ főlelkész, a IV. hdt. vezető lelkésze, Lőrinc György⁷⁸ lelkész, a VII. hdt. vez. lelkésze, továbbá a psz. vizsgára berendelt Kovács László⁷⁹ psz. lelkész, a 7. gya. ezr. lelkésze, a helyben állomásozó vitéz Négyessy Kálmán⁸⁰ tart. tábori lelkész, a 114. táb. kórház lelkésze.

A jelen beszámoló a konferencia egyházi vonatkozású megállapításait összegezi és egyöntetű állásfoglalását tartalmazza. A katonai rész külön kerül feldolgozásra és felterjesztésre.

Az egyházi megbeszélés két részből állott.

---

tus 28. és október 7. között (a hadtest vezetését erre az időszakra előbb Farkas Ferenc vezérőrnagy, majd Legeza János vezérőrnagy vette át). 1942. december 6-án átadta a hadtestparancsnokságát Heszlényi József altábornagynak, maga pedig átvette a 3. hadsereg parancsnokságát. 1943. június 12-től 1944. október 16-ig honvédelmi miniszter. A nyilas puccsot követő letartóztatása során feleségével együtt öngyilkos lett.

⁷³ Alekszejevka (Алексеевка), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Alekszejevka járás székhelye.

⁷⁴ Vitéz zetelaki dr. P. Szabó Piusz György, OFM (1885–1943) ferences pap, író. Már az első világháborúban is látott el tábori lelkészi szolgálatot, 1920-tól a Honvédség tábori lelkésze, 1940. május 1-jén tábori főesperessé nevezték ki. 1942. május 13. és 1943. január 7. között a 2. hadsereg római katolikus vezető lelkésze. Nyugállományba helyezését követően, 1943. június 6-án Máriabesnyőn elhunyt.

⁷⁵ Dr. Péntek Kálmánt (1906–1976) 1931. június 28-án szentelték győri egyházmegye pappá. 1936. november 1-től látott el katonai szolgálatot, 1941. május 1-től tábori főlelkész. A 2. hadsereg 1942–1943-as hadműveleti tevékenysége alatt a III. hadtest római katolikus vezető lelkésze. A háborút követően 1946-tól Kocs, majd 1955-től Komárom plébánosa. 1969-től győri székesegyházi kanonok.

⁷⁶ Hajnal Géza András (1894–?) domonkos áldozópap. Már az 1941-es ukrajnai harcok során is látott el tábori lelkészi szolgálatot. A 2. hadsereg 1942–1943-as hadműveleti tevékenysége során az 1. tábori pánccélos hadosztály tartalékos tábori főlelkésze.

⁷⁷ Dr. Horváth Kiss Ambrus (1907–1971) 1933. július 16-án szentelték pappá Győrött. Katonai szolgálatát 1939. október 1-jén kezdte, 1942. március 31-én tábori főlelkésszé nevezték ki. A 2. hadsereg 1942–1943-as hadműveleti tevékenysége során a IV. hadtest római katolikus vezető tábori lelkésze. 1948-ig végzett tábori lelkészi szolgálatot, ezt követően Sopronban hitoktató, 1957-től az orsolyita templom igazgatója, majd 1962-től Egyházasszolgálat plébánosa.

⁷⁸ Lőrincz György Istvánt (1913–1992) 1937. május 2-án szentelték pappá Kassán. 1941. augusztus 1-től teljesített katonai szolgálatot, a 2. hadsereg 1942–1943-as hadműveleti tevékenysége során a VII. hadtest római katolikus vezető tábori lelkésze. 1943. május 1-től tábori főlelkésként szolgált. A háború után Ondon, Zemplénagárdon és Oslaszliskán volt plébános.

⁷⁹ Kovács László római katolikus tábori lelkész, a 7. gyalogezred kivonulásától az 1943. január 3-i áthelyezéséig a csapattest tábori lelkésze.

⁸⁰ Vitéz Négyessy Kálmánt (1906–?) 1931. június 29-én Vácon szentelték pappá. Jakabszállás, majd Szank plébánosa. 1942-től látott el tartalékos tábori lelkészi szolgálatot. 1942-ben a 114. tábori kórház lelkésze, 1944 novemberétől az 527. tábori kórház főlelkésze. 1945-ben a Honvédségből nyugállományba helyezték.

I.

Az elsőben a vezető lelkészek egyenként jelentették, milyen a vallásérkölcsi helyzet, a csapatok hangulata.

Jelentéseikből a következő kép bontakozott ki:

1./ Minél messzebb jutottunk az otthontól, annál ritkább lett a bűn, a káromló szó. S minél közelebből hallottuk a repülőök berregését, bombák suhogását, ágyúk dörgését, annál gyakoribb lett az Isten utáni vágyakozás, sóvárgás a lelkekben. Itt, ahol vér és jajszó van mindenütt: nemcsak azok száma nagy, akikre az örök homály borult, de az élők lelkében is kitörölhetetlen nyomot hagytak az átélt borzalmak. Az aránylag rövid idő ellenére is ma már ott tartunk, hogy elhallgattak a legnagyobb istenkáromlók is s nincs talán senki, aki ne törődne az Istennel.

Erről beszélnek az érmekek, melyeket mint legdrágább kincsüket hordozzák nyakukban az élők. Erről a rózsafüzérek, miket még megmerevedett ujjaikkal is kezükben szorongatnak a holtak. Erről a vadvirágból készült keresztetek ott a bunkerek tetején. De erről a hangosan és közösen mondott imák is, melyek az első vonalakból szállnak fel a Seregek Királyához.

Sokan halljuk és nemcsak ott, ahol áll a nemzeti színekkel borított szép oltár – melynek felállításába a szívüket, a lelküket vitték bele, hanem mindenütt, ahol csak puska- por szagú a levegő s nemcsak a szent gyónás után, de szent gyónás előtt is: „Tisztelendő Atyám, talán sohasem voltam annyira közel a jó Istenhez, mint itt és most.”

Mintha csak az első keresztények idejét élnők [sic!]! Távól a szép magyar templomoktól, itt messze idegenben, a szennyes vízű Don partján, az istentelenség hazájában, a vallásosság éppoly szükséglet lett, mint otthon a táplálkozás, ruházkodás, vagy mint itt kint a lőszer és a fegyverek.

Nem hiányoznak a fogadkozások sem, hogy milyenek lesznek, s mit fognak tenni, ha a jó Isten egyszer haza segíti őket innét.

Mikor ezeket a szép ígéreteket, Isten, haza, család, szeretet, izzó fogadkozásokat halljuk, vágyó szívvel gondolunk arra: micsoda nagyszerű is lenne, ha mindezek egyszer megvalósulhatnának. Mily szép lenne és mennyire másképp lenne minden, ha kikelhetne otthon az a sok jó mag, amit a háború szele sodort a híres doni kozákok földjén harcoló magyarok szívébe. Mily vallási fellendülés jönne, ha megvalósulhatna otthon az a sok ígéret, mi a bunkerek sötétjében, vagy a Sztalin gyertyák⁸¹ világánál fogant meg a lelkekben.

Épp ezért mindent elkövetünk, hogy nemcsak megszülessenek, hanem meg is maradjanak ezek a jó elhatározások s minél mélyebb emlékekkel távozzanak, akiket egyszer valóban haza segít innét a jó Isten.

---

⁸¹ A bombázási területet megvilágító, szovjet ejtőernyős világítóbomba.

2./ Közel sem ilyen jó a harcolók hangulata és harci kedve, bár sokat engedett a kezdeti feszültség, mely a nagy támadás⁸² véres veszteségeinek látásakor ülte meg a lelkeket.

Felmerülhet itt a kérdés: hol van hát a hitnek sokat emlegetett ereje s a vallásosság emelkedésével nem jár együtt a harci kedv lobogása, lángolása is?

De igen!

Hisz azt csak a jó Isten tudná megmondani, hol tartanánk már, ha a vallás nem tanította volna meg a katonákat az Isteni gondviselésbe vetett hitre, az előljárók iránti feltétel nélküli engedelmességre s a keresztek zúgolódás nélküli viselésére.

Ki kell azonban jelentenünk, hogy a meglevő rossz hangulaton nem áll módunkban változtatni.

Azt ugyanis meg tudjuk tenni ideig-óráig, hogy a felgyülemlett keserűség ne torzuljon vad Isten káromlássá az ajkakon, az összeszorított ököl ne lendüljön a magasba. De a vallás nyújtotta eszközökkel szociális intézkedéseket hozni, harci támogatást adni, s családi segítyt pótolni nem lehet. S itt nem térhetünk ki az elől a gondolat elől: mi lesz, ha a sok keserűség, mit hordozni már nem lehet, egyszer áttöri a gátakat s a pap hitegető szava is csak olyan lesz, mint a pusztába kiáltott szó, melyre nem hallgat senki?⁸³

Ez az, amit nem szabad bevárni. Ez az, ahol mindent el kell követni a bajok megelőzésére.

Hogy hogyan történjék ez, erről folyt a tanácskozás a konferencia második felében.

II.

Két pont körül csoportosítottuk a gondolatokat.

Az egyik: a fent említett jogos panaszok orvoslása. Ide vonatkozó észrevételeinket, mivel azok elsősorban a katonai hatóságokat érintik, külön foglaljuk jegyzőkönyvbe, s keresni fogjuk a módot, hogy azok illetékes helyre jussanak.

Azonban egész nyíltan ki kell mondanunk azt, hogy a magyar egyház kormányzatát már-már nyíltan vádolják katonáink azért, hogy szociális jólétükért nem száll síkra a kormányzatnál; nem érezteti sehol a szegény, elhagyatott ember érdekében erkölcsi súlyát, s nem hallatják szavukat arról, hogy 40 P-ből nem lehet az otthont fenntartani.

A második részben a lelkészi munka minél intenzívebbé tételét tárgyaltuk meg: javaslatainkat, mivel azok részben a Főtisztelendő Tábori Püspökség elé s Ő Kegyelmesége útján a Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspöki kar elé tartoznak, az alábbiakban sorakoztatjuk fel:

1./ A konferencia elsősorban leszögezte, hogy a harctéren a lelkész eredményes munkájának alapfeltétele a szabad és gyors mozgás; csak így tud akkor és ott megjelenni, amikor és ahol éppen szükség van az ő személyes beavatkozására. Mindez azonban csak úgy lehetséges, ha a lelkész külön járművel rendelkezik.

⁸² Utalás a 2. hadsereg első hadműveleti szakaszára, amelynek során előbb az 1942. június 28-án kezdődő német támadás részeként Tyimnél áttörték a szovjet vonalat, majd július 6-án elérték a Don folyót. Augusztus és szeptember során pedig a Don jobb partján megmaradt szovjet hídfőket igyekeztek felszámolni a honvéd csapatok.

⁸³ A három bekezdés vörös ceruzával kiemelve.

A Hadrendi Táblázat jelenleg – a motorizált világban – csak az ezredlelkészek számára biztosítja a külön „lelkési kocsi” (országos jármű szekér). Az egészségügyi oszlopok, kórházak és magasabb parancsnokságok lelkészeiről csak oly formán történik intézkedés, hogy költözködéskor, vagy menet idején az illető alakulatok parancsnoksága részére rendszeresített gépkocsik, illetőleg autóbuszok egyikén kap helyet, szolgálati utakra azonban külön kocsija nincsen. Jelenleg csak alkalmi kocsikkal tudjuk a szolgálati utunkat lebonyolítani. Vagy úgy, hogy a saját alakulatunktól csatlakozunk valakihez, ki éppen arra megy, amerre nekünk is dolgunk van, vagy kiállunk az útszélre és várjuk a jószerecsét. Eltekintve, hogy egyik mód sem alkalmas a lelkési tekintély növelésére, erősen kötve vagyunk másokhoz; oda mehetünk, s addig maradhatunk, amíg ezt mások – akikkel elindultunk, vagy akinek a kocsijára felkérdzkedtünk – engedélyezi.

Szabadjon azt is leszögezni, hogy a német katona lelkészek szabadon járnak; autóval rendelkeznek és repülők segítségével közelítik meg a távollévő csapataikat. Hiába: potentes potenter agunt!⁸⁴ Mindenben! Ott ki tudták szedni a dözsölni futó zsidók alól és még sok más alól is, hogy a küldő csapatok érdekében felhasználják. Mi – úgy látszik – a történelmi idöket, a lét, vagy nem lét nagy felvetödését nem értjük meg!!

Javaslat: „a lelkési kocsi” minden lelkész részére hadrendileg biztosítsák.

2./ Megállapította a konferencia azt is, hogy itt kint nemcsak az aratás nagy és a munkás kevés, de – úgy érezzük – mintha ennek a kevés munkásnak is nagyon meg lenne kötve a keze, hogy ne tudjanak úgy dolgozni, mint ahogy szeretnének, vagy a helyzet megkívánja. Erősen korlátozzák működésüket épp az egyházi előírások: a hétköznapi egy, a vasárnapi két mise engedélyezése és a délutáni misemondás tilalma.⁸⁵ Üdvös intézkedések lehetnek ezek a békében, de nem szolgálják a salus animárum-ot⁸⁶ a háborúban.

Fáj a szívünk, mikor azért kell a szentmise kegyelmei után áhítózó vagy az Úr testével magát megerősíteni akaró honvédet visszautasítani, mert több szentmisét nem mondhatunk, vagy mert délután nem lehet misézni. Főként fáj ez akkor, mikor olyanokat kell visszautasítani, kik hetekig nem láttak lelkészt s előreláthatólag – a körülmények miatt – ismét nem láthatnak majd.

Javaslat: a Főtisztelendő Táborig Püspökség sürgösen eszközölje ki Rómától a hétköznapi kettő, vasárnapi három és a délután 18 h-ig való misézés lehetőségét. Ez utóbbi esetben a pap számára két órás, az áldozni akaró katonák számára egy órás böjt legyen előírva.

Itt jegyezzük meg, hogy a német véderő táborig lelkészei mindezekkel a felhatalmazásokkal rendelkeznek.

⁸⁴ „A hatalmasok hatalmasan (önkényesen) cselekszenek.”

⁸⁵ Ennek részleteiről lásd RL C/12. 12. dob. Magyar hadsereg róm. kat. vezető lelkésze 89./2.hds.IV.a.rk.42. VII.1. 1. sz. lelkési eligazítás 7. pont.

⁸⁶ Lelkek üdve.

3./ Egyik legégetőbb problémánk az imakönyvek és olvasnivalók kérdése.⁸⁷ Nemcsak támogatói és kiegészítői ezek a lelkész munkájának, hanem a harctéren sok esetben helyettesítői, pótlói is. Ahová a lelkész nem tud eljutni, ezek eljutnak oda is. S amit a lelkész már nem tud elvégezni, ezek elvégzik azt is.

A „Seregek Ura”⁸⁸ c. imakönyvből már utalt ki jó pár ezret a tábori püspökség, de mi volt ez ennyi embernek. A többségnek azonban nem jutott már belőle, csak a puszta ígéret. S ez az ígéretés, ez a hitegetés folyik már negyedik hónapja. Pedig de sok jót lehet itt tenni, néha egy-egy imakönyvvel is. Talán egy életre magamhoz csatolom az élőt, talán egy örökkévalóságra kibékítem segítségével a jóistennel a haldoklót, s ki tudja, talán háborúban megőrzött s innét drága ereklyeként haza vitt imakönyv lesz az, ami a háború után majd emlékezteti azt az embert arra, hogy mi mindenben esett át s mi mindent fogadott szorongatott helyzetében az Istennek.

Értesítést kaptunk arról, hogy jön végre az újabb szállítmány 80.000 helyett 40.000 drb.⁸⁹ Örömünk így is nagy. Azonban tisztelettel kérdezzük, vajon nem lehetett volna ezt már sokkal korábban megcsinálni? Soraink a hosszú idő alatt nagyon meggritkáltak s mi fájó szívvel gondolunk azokra a bajtársainkra, kik hiába kértek bennünket, még csak egy imakönyvet sem tudtunk adni a kezükbe, hogy legalább abból merítsenek vigaszt utolsó órájukban.

Annál is inkább fájó pontunk ez nekünk, mert protestáns bajtársaink nemcsak megkapták az imakönyveket, de fölös példányokkal is rendelkeznek. Ma pedig már odajutottunk, hogy – nem lélekhalászásból, de őszinte bajtársias segíteni akarásból – ők osztogatják felesleges imakönyveiket a katolikusoknak, hogy nekik is legyen.

Mi nem tudjuk, hogy honnét van nekik, de azt látjuk, hogy van. De ha igaz, hogy a protestáns egyház 450.000 Pengőt adott a harctéren lévő protestánsoknak imakönyvekkel és olvasmányokkal való ellátásra, kérdezzük, mi nem érezzük át ennek a szükségességét annyira mint ők, vagy ha igen, a magyar katolikus egyháznak nincs, ha nem nagyobb, legalább ekkora összege hasonló nemes célokra?

Semmivel sem jobb a helyzet az egyéb olvasnivalók terén is.

A tisztítétkedékben, legénységi otthonokban mindenütt megtalálható több példányban is a Függetlenség,⁹⁰ Új Magyarország,⁹¹ Esti Újság,⁹² Reggeli Magyarország,⁹³ Ma-

⁸⁷ Erről lásd még ORBÁN, 1953, 125.

⁸⁸ A 2. hadsereg hadművelési területre történő küldésekor különkiadást nyomtattak az említett, először 1930-ban kiadott imakönyvből Hász István katolikus tábori püspöknek a Szovjetunió elleni háborúra vonatkozó, 1942. június 20-i előszavával. Seregek Ura, 1942.

⁸⁹ Végül csak 33 820 imakönyv érkezett ki, ami miatt Hász István tábori püspök vizsgálatot helyezett kilátásba. RL C/12. 12. dob. 1393/1942. Hász István levele a 2. hadsereg római katolikus vezető lelkészének, 1942. november 3.

⁹⁰ Gömbös Gyula köre által 1933-ban létrehozott, 1944-ig megjelenő jobboldali napilap, főszerkesztője 1938-tól Kolosváry-Borcsa Mihály volt.

⁹¹ A Gömbös Gyulával való politikai nézeteltérések miatt a Magyarország folyóiratot elhagyó Milotay István és köre alapította 1934. augusztus 30-án. A jobboldali, németbarát lap 1944. december 15-ig jelent meg.

⁹² A Függetlenség 1936 és 1944 között megjelenő bulvár testvérlapja.

⁹³ Az 1893-tól megjelenő Magyarország napilap reggeli kiadásának megnevezése 1941 júniusától.

gyar Futár,⁹⁴ Képes Vasárnap,⁹⁵ melynek legfrissebb példányait a szerkesztőségek teljesen ingyen küldik meg a harcoló katonáknak. Ehhez járul még, hogy a protestánsok elvannak látva szent írással is, s minden második emberük kezében ott van a Harangszó.⁹⁶ Ugyanakkor katolikus folyóirat[ot] és újságot, vagy egyáltalán nem láttunk, vagy csak nagyon régi számokat.

Közeleg a tél. A lelkész még ritkábban tudja felkeresni híveit. A bunkerek alján didergő ember lelkében pedig csak még nagyobb lesz az elkeseredés. Többszörösen szükség lesz tehát azokra az olvasnivalókra, melyekből még semmi sincs a katolikus legénység kezében.

Javaslatunk: A Tábori Püspökség, illetve a Nagyméltóságú Püspöki Kar gondoskodjék sürgősen arról, hogy a fronton levő katolikus honvédeink minél előbb elláttassanak imakönyvekkel és egyéb olvasnivalókkal, melyek alkalmasak arra, hogy erősítve bennük a hitet, növelve a tiszta és egyenes gondolkozást, jó katonákká, jó harcosokká tegyék őket.

4./ Nagyon sokszor kell úgy szerepelnünk, hogy a helyzet és alkalom olyan, mely nem kívánja meg a liturgikus ruha viselését, ismét máskor szükség lenne ugyan rá, de az élénk színek miatt – miknek mutogatása az ellenség által „belátott területen” nagyon veszedelmes lehet – nem viselhető. Kívánatos lenne, hogy ilyenkor a lelkész keresztet tehessen a nyakába, mi pótolná a liturgikus ruhát ilyen alkalmakkor. Ha csak a katolikus lelkészek számára rendszeresítenék ez, ezáltal biztosítva lenne a kívánatos megkülönböztetés is a katolikus és protestáns lelkészek között.

Javaslat: a Tábori Püspökség rendszeresítsen a róm. kat. táb. lelkészek számára kis alakú fémkeresztet, rajta a corpussal, mely zsinórra fűzve, nyakban hordható,

5./ Kevés a hadseregnél a harctéren rendszeresített lelkési hely. A hadosztályoknál két ezredlelkész s a jobbik esetben még egy eü. lelkész van. Az egészségügyi oszlop lelkésze kell, hogy mindig kéznél legyen, épp ezért helyét hosszabb időre nem hagyhatja el. A hadosztály többi szerveinek a pasztorálására (hopság, vonat alakulatok, két gya.ezred s egy tü. oszt.) marad tehát két lelkész. Ez kevés. Az ezred lelkészeknek elég az ezred el látására. A hadosztályparság vonatalakulatok, s a tü. osztály pedig rendelkezik akkora létszámmal, hogy kívánatos számukra a külön lelkész beállítása.

Javaslat: a hadosztály pságok kapjanak külön „hadosztály lelkészt”, kinek a gyalogezredek lelkészei s az eü. lelkész legyenek alárendelve.

6./ Szervezési hiba az is, hogy nem mindegyik egészségügyi oszlopnak van róm.kat. lelkésze, hanem az egyiknél róm. kat. van, a másikonál protestáns.

Az eü. oszlopok fontosságát mutatja, hogy volt időszak, mikor egy-egy eü.oszlop négy-öt-hatszáz beteget kapott naponta és adott tovább. A sebesülteknél, hacsak az or-

⁹⁴ 1941 és 1944 között Rajniss Ferenc szerkesztésében megjelenő németbarát jobboldali képes politikai hetilap.

⁹⁵ 1925-től a *Pesti Hírlap* hétvégi mellékleteként (1937-ig *A Pesti Hírlap Vasárnapja* címen) megjelenő szórakoztató hetilap.

⁹⁶ Kapi Béla által 1910-ben alapított evangélikus hetilap.

szagos arányt veszem is 85%.⁹⁷ Bár a sebesültek és haldoklók további 30%-a kétségtelesenül protestáns, a helyzet, hogy bárhová állítják is be az „igazságosság”, „felekezeti béke” vagy „egyenlő elbánás” alapján azt a protestáns lelkészt, nem tagadható, hogy a 30% protestánsnak mindenütt csak a 70% katolikus rovására lehet csak adni lelkészt. Az ilyen eljárással szolgálni ezt az „igazságot”, mely tűzön-vízen keresztül akarja hajszolni az ú. n. felekezeti békét, főként ha az az ő javára billenti a mérleget, de semmi esetre sem azt a másik igazságot, mely szintén igazság, hogy 30 ember kedvéért nem lehet elhanyagolni 70 embert sehol sem, legfőként nem az utolsó órában. Egyébként is az a protestáns lelkész a halálos ágyánál is csak vigasztal s imát mond, mit a katolikus is el tudna végezni helyette, a katolikus azonban gyóntatni is, áldoztatni is, utolsó kenetet is ad, mit csak ő tud megtenni és senki más helyette.

Javaslat: minden eü. oszlop, tekintet nélkül arra, hogy van oda beosztva protestáns lelkész, vagy nincs, kapjon róm. kat. lelkészt.

7./ Általános a panasz a román és ruszin nemzetiségek ellen, hogy megfutnak, gyáván viselkednek. Ez annál is inkább veszedelmes, mert válságos helyzetekben magatartásuk alkalmas lehet arra, hogy pániknak legyen a kiobbantója. Fájdalommal rögzíti le a konferencia, hogy nemcsak nyelvi nehézségekkel küzdenek, nemcsak kiképzésük hiányos, hanem – bár vannak alakulatok, hol 30% a román és ruszin nemzetiség⁹⁸ – lelkileg sem történt róluk gondoskodás. Talán sok minden másként lenne, és az ő rossz példájuk sem demoralizálná annyira magyar bajtársainkat, ha lenne lelkészüik, aki kézben tartaná őket, közel férközne a lelkükhöz, s kioktatná őket, az egyedül helyes, katonás, bátor, férfias magatartásról.

Javaslat: a Tábori Püspökség a 2. hds. vezető lelkésze mellé szerveztesen egy lelkészi állást románul és ruszinul tudó gör. kat. lelkész számára, ki innét kiindulva állandóan járná az alakulatok román és ruszin honvéd egységeit, főként ott, ahol támadásra van kilátás, hogy lelkileg előkészítse őket.

8./ Tudomásunkra jutott, hogy a Vörös Kereszt a kórházvonatok számára lelkészek rendszeresítését kérte. Mint üdvös és rég óta kívánatos intézkedést mi a magunk részéről is a legmelegebben kérjük.

Ezzel együtt mindjárt megoldódnak a lelkészi szabadságozások kérdése is. Az a lelkész ugyanis ki jött a vonattal, nem menne mindjárt vissza, hanem beállna itt valakinek

⁹⁷ Az 1941-es népszámlálás adatai alapján Magyarország lakosságának 55%-a római katolikus, 11,6%-a görögkatolikus, 19%-a református és 5%-a evangélikus volt. FOGARASI, 1944, 13.

⁹⁸ A 2. hadsereg személyi állományának összeállításakor fontos szempont volt, hogy a nemzetiségiek egyenlő részarányban legyenek behívva a felállított seregtesthez. Ennek megfelelően a hadsereg személyi állományának 20%-át nemzetiségiek – elsősorban románok és ruszinok – alkották. Ezek az emberek viszont nem kerültek egyenlő számarányban beosztásra, mivel a védett alakulatokba (például híradó, határavadász, repülő) és gyalogezredekben belül is védett helyekre (hírvívó, irányzó) nem kerülhettek beosztásra. Ezért a kocsisok, málhásállat- és taligavezetők, szakácsok, mesteremberek, sebesültvívók, lőszervívók, árkászok és puskácsatárok között 30-50%-os arányban is találhatunk nemzetiségieket. (SZABÓ, 1990, 45; SZABÓ, 2019, 75.) 1943 januárjában P. Szabó Pius 90 alakulatból háromezer román és kétezer ruszin nyelvű görögkatolikusról jelentett. RL C/12. 12. dob. Magyar hadsereg róm. kat. vezető lelkésze 66./2. hds.IV.a.rk.43.I.13. Lelkészi jelentések utólagos felterjesztése és különböző jelentések.

a helyébe s a felszabadult lelkész menne a vonattal vissza szabadságra és maradna addig, míg a vonat otthon időzik.

Javaslat: a kórházvonatok kapjanak lelkészeket s e lelkészek szabadságok lebonyolítására álljanak a hadsereg vezető lelkész rendelkezésére.

9./ Közel hat hónap van már mögöttünk a kinti pokolból. S mi, akik közlőről látjuk lelkészeinknek emberfeletti erőfeszítéseit, nem csodálkozunk azon, hogy egyrészt egymás után őrödnek fel testileg, mennek tönkre lelkileg, de – ami még általánosabb tünet – kimerülnek lelkileg. A háború most folyó irama, de meg a rossz elszállásolási lehetőségek mellett (harmad-negyedmagával lakik egy piszkos kis szobában) a legtöbb esetben szó sem lehet arról, hogy a lelkész elmélyüljön, lelkileg töltekezzen. Márpedig folyton csak adni és sohasem kapni, nem vezethet máshová, mint lelki kiüresedéshez és a végén gondolatzegények lesznek a szavak, üresen konganak a mondatok, lelkesedés nélküliek a beszédek, melyek pedig hivatva lettek volna felrázni, gyújtani. Vagy a jobbik eset, hogy a lelkész önmagát kénytelen ismétetni, mi szintén nem kívánatos dolog. Márpedig minél nagyobb a fáradtság, a kimerültség a csapatnál, csak annál inkább van szükség a friss erőre, az új lendületre és lelkesedésre, amit egy önmagát testileg és lelkileg regenerálni nem tudó lelkésztől nem várhatunk.

De nemcsak a harctér lelkipásztori élete kívánja, követeli a tart. táb. lelkészek leváltását, hanem az otthoni pasztorációs érdek is. Felbecsülhetetlen értéket jelent az Egyház számára, ha minél több lelkész mutathatná ki a háborús szolgálatot. Mennyire más-ként tekintenének reá a hívek. Imponálna nekik, büszkék lennének reá. De mennyivel másként esne latba a szava a legnehezebben kezelhető réteg, a harcteret járt férfiak előtt is, ha hivatkozhatna arra, hogy velük együtt volt a sárban, piszokban, a harcban, ágyútűzben, bombaáradatban, vérözönben is... Hátha még egy-két kitüntetés is díszítené a mellét. Ez már nem is egyházi, hanem egyenesen nemzetvédelmi érdek lenne. A kitüntetés kötelezné őt ugyanis sok mindenre. Annak a lelkésznek ugyanis, kit a magyar hadsereg tüntetett ki, sohasem fog eszébe jutni, hogy elfeledkezzék a hazafias szempontokról. Nemzetnevelő munkája pedig eredményesebb lenne. Szava, mellyel hirdetné a nemzeti öntudat és a harci szellem szükségességét nemcsak üres szó-beszéd lenne, hanem mindenki szemében nyomatékot adna neki a saját példaadása is, mire megint a kitüntetés hívná fel a hívek figyelmét.

Javaslat: a Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspöki kar felsorolt indokainkra való hivatkozással s a megfelelő pótlás felajánlásával a honvéd vezérkar főnökének 3. oszt.-nál eszközölje ki harctéren szolgáló lelkészei leváltásának a lehetőségét,⁹⁹ egyben fejezze ki, nagyon fontosnak tartja, hogy a leszereltek, amennyiben a katonai hatóságaik meg voltak velük elégedve, kitüntetve térhessenek vissza híveik közé.

⁹⁹ A VKF 3. osztálya a szabadságolásokra és nemtényleges állományba helyezésre vonatkozó utasítását 1942. október 14-én adta ki. RL C/12. 12. dob. 2200/M.hdm.3.vkf.-1942.XI.25. Hdm. területen beosztottak egyéni szabadságolása és nemtényleges viszonyba való helyezése családi és gazdasági érdekből (egyéni kedvezmény), 1942. október 14.

10./ Végül foglalkozott a vezető lelkészek konferenciája azzal a kérdéssel is, hogyan lehetne az egyes lelkészek ambícióját felkelteni, helyesebben fokozni, a munkájukat még lelkesebbé, még lendületesebbé tenni.

A háború fáradalmait és veszedelmét vállaló, munkájukat becsülettel ellátó, magukat hősiiesen viselő s másoknak is csak jó példát adó lelkészek megérdemlik, hogy az arra illetékesek, egyházi fórumok jutalmazzák is a munkájukat.

A fronton levő lelkészek nemcsak a hazájuknak tettek szolgálatot. Ők kiállottak a Hitükért, védtek, oltalmazták szent Vallásunkat is a vörös veszedelem ellen. Márpedig az Egyház nem tanúsíthat kevesebb megértést a munkájukkal szemben, mint a katonaság s az Egyháznak is kell legalább honorálni a „keresztes háborúban” kifejtett tevékenységét, mint honorálja azt a katonaság.

Mindezek szemelőtt tartásával, nemcsak egyéni érdekekből, de a lelkipásztori munkának is minél nagyobb kedvvel s így minél több eredményességgel való végzése szempontjából is a konferencia szeretné biztosítva látni a háborús tart. táb. lelkészeknek egyházi téren történő jutalmazását is.

Javaslat: 1./ a tényleges lelkészi állásokat meghirdető pályázatoknál legyen előnyük leginkább azoknak a tart. táb. lelkészeknek, akik a fronton „kiváló” minősítést kaptak. Egyben a korhatár az ő számukra állapíttassék meg 35 évben.
2./ a Megyés Püspök urak, esetleg rendi előljáró Urak, beneficiumok adásánál, tisztségek betöltésénél, egyházi méltóságok ajándékozásánál vegyék figyelembe a harctéren kifejtett lelkipásztori működést is.
3./ legyen az Egyház javára kifejtett szolgálatok elismerésének külső jele is! A táb. Püspökség, vagy a Püspöki Kar állítsa vissza a külön lelkészi kitüntést, az ún. lelkészi keresztet,¹⁰⁰ mi megvolt az első világháborúban is.

Alulírott vezető lelkészek azzal a szent hittel, fiúi tisztelettel és hódolattal terjesztjük észrevételeinket és javaslatainkat a Nagyméltóságú és Főtisztelendő Táb. Püspök Úr elé, és Ő Kegyelemessége útján a Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspöki Kar elé, hogy ezek megértésre és meghallgattatásra is találjanak.

Harcoló honvédeinkre, harctéri lelkészi munkákra beosztott lelkészeinkre, és saját magunkra a jóisten áldását, s Főpásztoraink főpapi áldását és imáit kérve vagyunk készséges hívei fiúi hódolattal

Alexejevka, 1942. évi szeptember hó ....n.

Dr. vitéz Hajnal Géza András sk.
c. főlelkész,
az 1. pc. ho. vez. lelkésze.
Lőrinc György lelkész sk.
a VII. hdt. vezető lelkésze

Dr. Péntek Kálmán sk.
főlelkész
a III. hdt. vez. lelkésze,
jegyzőkönyvvezető.

¹⁰⁰ A Habsburg Birodalom haderejében 1801-ben hozták létre a kétfokozatú Táb. Lelkészi Érdemkeresztet (Geistliches Verdienstkreuz).

Dr. Horváth Kiss Ambrus sk.
a IV. hdt. vez. lelkésze

Ita est: Dr. vitéz P. Szabó Pius táb. főesp. sk.
a magyar hadsereg vezető lelkésze,
mint a lelkészi értekezlet vezetője

2.

**Jány Gusztáv vezérezredes, a 2. hadsereg parancsnokának észrevételei
a római katolikus vezető lelkészek értekezletéről felvett jegyzőkönyvre**

1942. október 17.

RL C/12. 12. dob.
Gévelt

2193/2.hds.I.a.42.X.17. szám

2. hds. protestáns vezető lelkésze

Észrevételek a rk. vezető lelkészek értekezletéről felvett jegyzőkönyvre

A rk. vezető lelkészeinek értekezletéről felvett jegyzőkönyvben felmerült problémák megvilágítását köszönettel tudomásul vettem és számolok azzal, hogy a lélek fegyvereivel veszi fel a táb. lelkészi kar a harcot azok ellen a szellemet sorvasztó jelenségek ellen, melyek nagyrészt nem nyugszanak szilárd alapon, kis részben tényleg megvannak és ezek orvoslását innen minden erőmmel munkálom.

1./ Aggódás az otthon maradtak sorsa fölött.

A segély nem is oly csekély, ennek felemelése most folyamatban van. Nagy családúakat oly jól ellátják, hogy munka nélkül jobban élnek, mint mikor a családfenntartó otthon volt.

Az „egyse” természetesen rosszabbul jár.

Ha valakinek panasa van, mert jogos illeteiket nem folyósítják, juttassa hozzám, gondom lesz rá, hogy baját orvosolják.

Mindenki földjét, épp, mert ez országos érdek is, megművelik. Véletlen, ha valakié elmaradt. Nem általános jelenség. Ily panaszt is megvizsgálatok, de azt a lelkész juttassa hozzám.

Miniszterelnök úrral¹⁰¹ is beszéltem a kis existenciák miatt, megígérte, hogy intézményesen gondoskodnak a kisiparosról.¹⁰²

2./ A tűzkeresztet otthon is megkaphatják.

Ez csak részben van így és az sem olyan, mint az itteni, meg kardos. és csak lgv.tü.¹⁰³ kaphatja, ha elg.rep.tád.¹⁰⁴ érte. Helytelen vakhíreknek nem szabad felülni. Nem is hiszem, hogy egyszerű embertől indul ez ki.¹⁰⁵

3./ Panasz, hogy évfolyamársuk még egyszer sem vonult be.¹⁰⁶

Most van az első háborús bevonulás. Az eddigiek ünnepre menések voltak.¹⁰⁷ Lehet, hogy a pótlásokkal az eddig be nem vonult már is útban van.

Ezt sem lehet általánosítani. Jogos panaszt megvizsgálók. Természetesen, ha valaki ár-
kász vagy távb. volt, társa meg puskás, akkor ez utóbbit nem állíthatom be távb. szak.-ba.

4./ Amit kinn kap, alamizsna, mert jótékonyság útján kerül ki.

Csodálkozom, hogy ez fáj. Van szebb dolog, mint önként adni abból, ami van? Nem Krisztus-i gondolat ez? Tudjátok, hány millió értékű az a szörme, meleg holmi, mi társadalmi úton összegyűlt?

Ha nem így volna, az államnak kellene ezt kiállítani. Mert fedezet nincs, adóból. Az adóemelést a következő pontban nehezményeljük [sic!].

¹⁰¹ Nem ismert, hogy Jány Gusztáv egyeztetett volna a 2. hadsereg kiküldésének elrendelésekor Bárdossy László (1890–1946, hivatalban 1941. április 3. – 1942. március 7.) miniszterelnökkel, vagy éppen a hadművelési időszakban Kállay Miklós (1887–1967, hivatalban 1942. március 9. – 1944. március 22.) miniszterelnökkel. Utóbbival az egyetlen nyilvános szereplése 1943 májusában ismert, amikor a 2. hadsereg hazatérő törzsét személyesen a miniszterelnök fogadta a Keleti pályaudvaron.

¹⁰² Az említett kérdéskörök megjelentek a Nagy Vilmos honvédelmi miniszter és Jány Gusztáv 1942. október 20-i megbeszélésének alkalmával is. „Gondoskodjunk a hadbavonultak családjáról nemcsak családi segítők útján, hanem a./ a bevonult földjét a község elsősorban műveltesse meg, b./ a kisiparos, kereskedő üzemét ne tesse tönkre a konkurencia, c./ hivatalnok lépjen elő úgy, mint aki otthon van, háborús éveit ott is kétszeresen számítsanak. Előléptetésnél is vegyék ezt kötelezően figyelembe.” SZABÓ, 2019, 641.

¹⁰³ Légvédelmi tüzér.

¹⁰⁴ Ellenséges repülő támadás.

¹⁰⁵ A tűzkeresztek felterjesztésére és igénylésére vonatkozó bizonytalanságokra rámutat, hogy 1942 decemberében külön parancsban kellett felhívni a figyelmet ennek a szabályozására, mivel „egyes csapatostek a Tűzkereszt fokozatainak illetékességéről, az odaitélés szabályairól és az igénylésekről tájékozatlanok”. RL C/12. 12. dob. 2. hds. pság. 82. sz. hadseregpáncs, 1942. december 8.

¹⁰⁶ Amikor 1942. január végén döntöttek a mozgósításról, akkor a személyi állomány összeállításakor fontos szempont volt, hogy a Romániával szembeni védekezés érdekében a sorállomány és a hivatásos tisztikar egészét alkalmazzák a keleti fronton. Ilyen módon fokozottabban kellett bevonni a tartalékos állományt, ami szociális feszültségekhez és – Szombathelyi Ferenc vezérezredes szavaival élve – a tiszt- és altisztikar „felhígulásához” vezetett. Az említett panaszokat a honvédelmi miniszternek is tolmácsolta Jány. „A tartalékos tisztikar színvonala idekint sok kívánni valót hagy maga után, a legértékesebb elem otthon maradt, a felső osztályok gyermekei közül vajmi keveset találunk idekint, kivétel az, ha egy-egy történelmi, társadalmi osztályhoz tartozó teljesítőt szolgáló, pedig elsősorban ezeknek kell megmutatni, hogy a születés kötelez. [...] Bevonulások ellenőrzése. Van, aki eddig minden megmozdulásnál bevonult. Nyilvántartás rossz.” SZABÓ, 2019, 641.

¹⁰⁷ Itt alapvetően a Vécsey Béla alezredes, a 35. gyalogezred parancsnoka által – a doni harcok tapasztalatainak tükrében – csak „békés virágoscsókos bevonulásként” megnevezett, a Honvédség 1938 és 1941 közötti területi revíziós bevetéseire történik utalás.

Kis megértést és magyarázó közbelépést várok e téren a lelkipásztoroktól, hogy ferde irányba nyúló fattyúhajtásokat lenyessük.

Van szebb dolog a szeretetnél? Mi az önkéntes adomány, ha nem ennek a megnyilvánulása?

A Miniszterelnök¹⁰⁸ Önnagyméltósága mondta nekem, hogy a Hangya¹⁰⁹ és egyéb vállalatok annyi helyet biztosítottak, hogy hála Istennek nincs elég jelentkező. Aki pedig épségben kerül haza, az csak nem akar élősdi lenni azért, mert pár hónapig itt kinn harcolt. Ha pedig kitűnt vitéz magatartásával, vitézi telket kap. Ezzel számolhat, de munka nélküli megélhetést ne várjon.

5./ Hogy otthon pár hónapi bevetést ígért valamely pk., az csak félreértés lehet. Ez a háború sokáig eltart. Ebben előbb-utóbb itt vagy más hadszíntéren mindenki részt vesz. Ezt is kérem hangsúlyozni.

6./ A mi emberünk igazságszerető. Zsidó munkásszázadba mindenki bekerül.¹¹⁰ Miniszterelnök úr kiküld minden fiatait. Útban van 10 új zsidó század.¹¹¹ Nem vagyunk bővíben orvos[nak] és mérnöknek, ezeket okosabb helyen dolgoztatjuk, hol több hasznot hajtanak, mint útéptésnél.

7./ Terhek arányos viselése. H.M. Úrnak felterjesztést tettem adókedvezmény megadása miatt azok részére, kik kinn vannak.¹¹² Ez tudtommal meg is van. Konkrétumot kérek.

8./ Honvédek bizalma megrendült előljáróiban, mert hk. és rep. támogatást ígérnek és ezek igen sokszor elmaradnak, így küldik őket a halálba.

Ezt vissza kell utasítanom. Amit mi ígérünk, az be is következik. Ha véletlenül valaki oly alakulatnál van, mely ilyen támogatásban a tád. alatt nem részesült, de részesült a szomszédja és annak az egységnek sikeres tád-a az ő egységét is elősegítette. Annyi

¹⁰⁸ Kállay Miklósné, született Kállay Helén (1894–1945). 1914-ben házasodott össze Kállay Miklós későbbi miniszterelnökkel. Nem ismert, hogy mikor és milyen körülmények között találkozott a hadsereg parancsnoka a miniszterelnök feleségével. A felvetett ügyek kapcsán a találkozó alighanem azzal állhatott összefüggésben, hogy 1942 szeptemberében a Hadigondozó Szövetség elnökévé választották Kállay Miklósnét. 1945. február 7-én, Budapest ostromakor, a török követség udvarán halálra sebezte egy repesz.

¹⁰⁹ „Hangya” Országos Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet.

¹¹⁰ A munkaszolgálat intézményének létrehozását követően megjelentek a (szélsőjobboldali) nyilvánosságban azok a vádak, hogy a tehetősebb zsidók kihúzzák magukat a szolgálat alól. Erre reagálva a Honvédelmi Minisztérium 1942. április 22-én kiadott bizalmas rendeletében elrendelte, hogy „a felállítandó táb. mu. szd.-okba 10-15%-ban nevüknél vagy vagyoni helyzetüknél fogva közismert zsidók vagy zsidósármazásúak is beosztassanak”. (KARSAI, 1963, LIX–LXI, 524–525.) Ezzel a kérdéssel Jány nem csupán a vezető lelkési értekezlet beszámolójában, hanem a honvédelmi miniszterrel folytatott október 20-i megbeszélésen is foglalkozott. „Ne csak kis zsidó jöjjön ki, hanem a gazdagok is. A kisembert a mieink magukhoz közelállónak érzik.” SZABÓ, 2019, 641.

¹¹¹ A doni védelmi feladatok ellátása érdekében megnövekedett a 2. hadseregnek a munkaerőigénye (védőállások, infrastruktúra stb. kiépítése és fenntartása), ezért a hadsereg vezetése szeptembertől szorgalmazta további tábori munkásszázadok kiküldését. Szeptember 19. és 25. között 20, október 28-án 3, november 21. és 29. között 33, december 27. és 31. között 31 tábori és különleges munkásszázadot indítottak útba a 2. hadsereghez. SZABÓ, 2019, 354.

¹¹² Ez megtörtént az 1942. október 20-i találkozó alkalmával. „Kinn levők adókedvezménye tényleg meglegen, ne csak ígélet maradjon.” SZABÓ, 2019, 641.

tüzérség és hk. nincs, hogy minden szakasznak jusson. A súly mindig megkap minden segítséget. Sajnos a gyalogság sokszor nem használta ki a tü. tüzét és akkor lendült előre, mikor a hatás már elmúlt. Magára vessen, ki ezt nem tette meg.

9./ Kéz és lábsérültek panaszolják, hogy öncsonkítónak tartják. A pcs. világos.¹¹³ Kézfej és lábfej vajmi ritkán sérül úgy, hogy az a csontok közt laposan hatoljon át. Sajnos ilyen több volt, azért az orvos a bekötésnél erre nézni kötelese, de a becsülettel sebésztnek nincs oka ettől tartani.

E parancsot nem vonom vissza, mert csak azt érinti, ki öncsonkító.

10./ A posta forgalmát gyorsítom. Kursk-ban¹¹⁴ lévő sok waggon posta, mese. Ott ki se rakják, hanem Nowy Oskol-ban.¹¹⁵

Nem kell ilyennek felülni.

Tény, hogy 1-1 vonat kisiklott partizán tád. alatt, 1 rep. gép elégett, így posta ismételt elmaradt, erről nem lehet tenni.

A vasút kis teljesítőképességű, így inkább élelem, lőszer jöjjön, mint posta. Az, ha késik is, de még jó. Ha nincs kenyér, az a nagyobb baj.

Ameddig a 25 száztegyesek [sic!] közlekedhetnek, addig lehet csomagot is szállítani. Ez így van a megszállóknál. Hozzánk 5 jöhet. Ebből sem kapunk minden nap 1 vonatot, mert a szomszéd hds.,¹¹⁶ mely erősebb ezen az úton kapja ellátását.¹¹⁷

11./ Anyagi nehézségek.

A német nagyobb zsoldja, családi segélye¹¹⁸ ne fájjon, mert

a./ mi szegény és kis ország vagyunk, nem adhatunk annyit, mint ők;

b./ a kevesebből, mit mi kapunk, mégis lehet venni valamit, ők nem vehetnek, mert nincs. Az üzletekben ruhaneműt, stb. mégis csak vehetünk, ők nem, mert ott csak kira-

¹¹³ A parancsot lásd HL II. 1453. 6. dob. 521. sz. hadinapló melléklet. 1411/2.hds.I.a.42.VIII.13. Rendelet az öncsonkítók ellen.

¹¹⁴ Kurszk (oroszul: Курск), ma: Oroszországi Föderáció, Kurszki terület központja.

¹¹⁵ Novij Oszkol (oroszul: Новый Оскол), ma: Oroszországi Föderáció, Belgorodi terület, Novij Oszkol-i járás központja.

¹¹⁶ A német 2. hadsereg.

¹¹⁷ A panaszokra reagálva Nagy Vilmos honvédelmi miniszter nyilvánosan ígéretet tette arra, hogy 1942 telén hetente legalább egy száztegyes szerelvényt indítanak a frontra küldött csomagok szállítására. *Vitéz Lófő nagybaczoni Nagy Vilmos honvédelminiszter nyilatkozott a Táborig Újságnak*, In: *Magyar Élet*, 1942. október 31. 1.

¹¹⁸ A feldolgozott római katolikus lelkészi jelentésekben nem jelenik meg ez a kérdés, a 2. hadsereg protestáns vezető lelkésze viszont kiemelte az alacsony zsold kérdését RL C/12. 9. dob. Bátorkeszi Kiss Sándor dosszié. 261./2.hds.IV.a.prot.42.VIII.18. Összefoglaló lelkészi jelentés 1942. július 31-ig.

A németekkel összehasonlítva a magyar katonák hátrányos szociális helyzetére Kovács Gyula vezérkari ezredes is rámutat jelentésében. HL II. 1453. 6. dob. 680. sz. hadinapló melléklet. A 2. magyar hadsereg-nél tapasztaltak magyarázata és hozzáfűzött javaslatok, 1942. augusztus 17. Közli HORVÁTH, 1959, 75. Nagy Vilmos honvédelmi miniszter a hadműveleti területről való visszatérését követően nyilvánosan ígéretet tett a zsold kétszeresére emelésére. A sorállomány zsoldemelése 1943. január 1-jével történt meg. *Vitéz Lófő nagybaczoni Nagy Vilmos honvédelminiszter nyilatkozott a Táborig Újságnak*, In: *Magyar Élet*, 1942. október 31. 1.; 76.200/eln.2.i.-1942. számú körrendelet. *Sorlegénység havizsoldjának felemelése*, In: *Honvédségi Közlöny*, 1942. december 22. 1.

kati áru van. Boroszlóban¹¹⁹ levélpapírt akartunk venni, nem kaptunk. Gyümölcsöt szerettünk volna, nem adtak. Mi haszon van így a nagyobb zsoldból? Amit meg megtakarít, ha abból élete végéig gondtalan megélhetést nem biztosíthat magának.

Számoljunk utána. Ha a német zsold tízszerese is a miénknek, mit tud ebből összegyűjteni 1 év alatt. Meddig él meg ebből, vagy oly rövid ideig akar már csak élni?

Rokkantról a gondoskodás már is megtörtént, ettől ne féljen.

Földosztás nincs, csak érdemesek földhöz juttatása.¹²⁰ Ha vitézül harcol, meg is kapja a vitézi birtokot, hátul szolgáló erre ne számítson ép oly kevéssé, mint az, aki a küzdők közt nem végzi kiválóan munkáját.

A zsidók vagyonadója a küszöbön áll, épp úgy, mint a hadmentességi adót is fizetni kell, ki nem alkalmas katonának.¹²¹ Az alkalmasra előbb vagy utóbb amúgy is sor kerül.

c./ Illetékek kimérete. Amit kihirdettek, az a magyar illeték, azt addig meg is kapták, míg csak a német fővezérség kötelékébe nem léptünk. Itt már az jár, ami a német hds-nek. Nekünk más mértékkel nem mérhetnek. Márkát adhatnak, de cukrot, szalonnát sem kinn, sem otthon nem tudnak adni, mert nincs.

Katona szempontjából az erőbentartáshoz szükségeset megkapjuk, hogy ízletes legyen a szakácsok dolga, fűszert kapunk.

Szalonnát kértem, remélem kapunk mint szeretetadományt, mert a német nem tűrhetné, hogy mi pótélelmezéshez juttassuk embereinket az övék mellett.¹²²

Dohányneműek drágasága. 13%-al többet kér a kantin. A dohányneműért el kell menni, azt be kell csomagolni, azt a vasútra ki kell vinni, mind ez pénzbe kerül. Vagy vegyük el előfogatba az egyik kinn harcoló honvéd családja szekerét-lovát, hogy dohánnyt fuvarozzon? Mit szólna hozzá?

10 cigaretta helyett 8 darabot vehet. Ez csak nem oly súlyos eset, hogy joga volna valakinek siránkozni, hogy miből fizesse.

Ily panasszal küzdő honvéd alig él, hátul, viszonylag biztonságban élőnek van csak erre ideje.

Elárvult családja kapja a segílyt és ő is küldhet innen is.

¹¹⁹ A korban Breslau, a Német Birodalom Felső-Szilézia tartományának központja. A második világháborút követően Lengyelországhoz csatolták, ma Wrocław. A magyar 2. hadsereg felvonulási útvonalára nem érintette Breslaút, így nem egyértelmű, hogy miért járt Jány a városban. A városra való átutazás talán a Hitler rastenburgi főhadiszállásra tett 1942. május 16-i látogatásához kapcsolódik. (Jány Gusztáv perében csak Posent említette az ide való út állomásaként.)

¹²⁰ Szombathelyi Ferenc vezérezredes a Honvéd Vezérkar főnökeként már 1942. április 11-én a 2. hadsereg kiképzettségéről és felszereltségéről kiadott tájékoztatójában felhívta a tisztikar figyelmét arra, hogy „az előírásokon túlmenő ígéretek (mint például földosztás stb.) ne történjenek”. SZABÓ, 2019, 635.

¹²¹ Habár a képviselőház már 1942 decemberében tárgyalta a „hadmentességi adóról”, végül csak 1944. január 20-án hirdették ki az 1944. évi III. törvénycikket az egyszeri hadkötelezettségi adóról és rendkívüli hadiadóról.

¹²² 1942. szeptember 24-én a Honvéd Vezérkar főnökének írt kérvényében meg is fogalmazta ezt a kérés a hadsereg parancsnoka: „Füstölt szalonna kiszállítását kérem, hogy télen kellő kalóriája legyen az étkezésnek. Mítután ezt a németek nem tűrnék, szeretetadományként kellene a hadosztályoknak kiküldeni.” Közli SZABÓ, 2019, 637.

12./ Katona lelkészi nehézségek.

a./ Mozgási nehézségek, egyes alakulatok lelkész nélkül[i] léte.

Igazat adok, de mi ekkora térrel és ily viszonyokkal nem számoltunk, erre képesítve sem vagyunk.

Kérem majd több lelkész, főleg ténylegesek kiküldését. Azt nem hiszem, hogy valamely parancsnok ne adna járművet, ha egy lelkész kér, hogy Istentisztelet tartására kiszálljon. Ha mégis előfordul, jelentést várok. Gondom lesz reá, hogy kérése teljesüljön.¹²³

b./ A nemzetnevelés hiányos voltáról írottakkal teljesen egyetértek, sem valláserkölcsei, sem nemzeti vonatkozásban nem neveltük embereinket arra, hogy Istennel a Hazáért vérezni is megtanultunk volna.¹²⁴ Ezen a téren visszatértünk után elsősorban a tartalékos lelkészeinknek kell úttörőnek lenniük.

c./ Ruszin és román papok kiküldését célszerűnek látom, javaslom is majd.¹²⁵

d./ A tényleges tábori lelkészek kiküldését sürgetem.¹²⁶

e./ Kinn lévő lelkészek ne maradjanak le az otthon maradtakkal szemben. Átírok mindkét tábori püspöknek, hogy ezt szorgalmazza, Miniszterelnök urat is felkérem e téren való közbenjárásra.

f./ Kitüntetések, kik elől vannak, máris kaptak és ezután is kapnak hadi kitüntetést, a kórházaknál és egyébütt szolgálatot teljesítőkre gondom lesz.

vitéz Jány¹²⁷ vezr.¹²⁸

¹²³ A bekezdés piros vonallal kiemelve.

¹²⁴ A nemzetnevelésre vonatkozó panasz megjelent a honvédelmi miniszterrel való megbeszélés során is: „Nemzetnevelést átállítani militarizmusra. Puhányokból, békés gazdagodásról ábrándozókból nem lesz harcos.” SZABÓ, 2019, 641; Hasonló kritikát fogalmazott meg Kádár Gyula vezérkari ezredes, a 2. hadsereg vezérkari főnöke is 1942. augusztus 17-i jelentésében. HL II. 1453. 6. dob. 680. sz. hadinapló melléklet. A 2. magyar hadseregnél tapasztaltak magyarázata és hozzáfűzött javaslatok, 1942. augusztus 17. Közli HORVÁTH, 1959, 74–85.

¹²⁵ Ezt javasolta a honvédelmi miniszternek is. „Hadtestenként egy-egy nemzethű oláh és ruszin papra volna szükség.” SZABÓ, 2019, 641.

¹²⁶ A honvédelmi miniszterrel folytatott megbeszélésen is szóba került ez a kérdés. „Tényleges lelkészeket kiküldeni, ne csak papíron legyenek tábori lelkészeink.” SZABÓ, 2019, 641.

¹²⁷ Jány Gusztáv (1883–1947) vezérezredes, 1940. március 1-jétől a 2. hadsereg parancsnoka. A seregtest vezetőjeként részt vesz Észak-Erdély és a Partium 1940-es visszafoglalásában, valamint az 1942–1943-as szovjetunióbeli hadjáratban. 1943. augusztus 1-jei hatállyal felmentették a hadsereg vezetése alól, november 1-jével pedig nyugállományba helyezték. 1947. november 26-án a Budapesti Népbíróság ítéletének értelmében kivégezték.

¹²⁸ Tolla írt aláírás.

3.

Borbás Antal esperesnek, a III. hadtest vezető lelkészének levele a bátorkeszi Kiss Sándor esperesnek, a 2. hadsereg protestáns vezető lelkészének az orosz lakosság körében végzett lelkészi munkáról

1942. július 28.

RL C/12. 8. dob. Borbás Antal dosszié
Gépelte, a hadsereg vezető lelkészének részéről
170/2.hds.IV.a.prot.42.VIII. szám alatt iktatva.

85/III.hdt.IV.a.prot.42.VII.28.

Nagytsiszt és Nemzetes Vitéz
B. Kiss Sándor esperes úrnak,¹²⁹
2. hds. prot. vez. lelkész: Áp.

Orosz lakosság körében végzett lelkészi munka

A 74. és 75/III.hdt.IV.a.prot.42.VII.20.sz. alatt kelt jelentéseimben¹³⁰ végzett szolgálataim közt kimutattam, hogy f. é. VI. 28-án megkereszteltem Wassilkowban¹³¹ 26 orosz gyermeket az istentiszteleten jelenvolt szülők kívánságára.

A keresztelést krisztusi parancs alapján (Máté 28/18-20¹³²) végeztem. De végeztem azzal a meggyőződéssel is, hogy az így megkeresztelt és Krisztusnak eljegyzett gyermekeket szüleik – s remélhetőleg az itt munkába lépő g. kel. papság is – megfelelő vallásos nevelésben részesíti. Tolmácsként a III. hdt. pság állományába tartozó Farkas László ref. vallású tart. hadnagy, volt világháborús orosz hadifogoly és részben Tóth József, 1918-ban ittmaradt orosz hadifogoly, egy Szatmár megyei magyar ember szerepelt. Az ő segítségükkel feljegyeztem a megkeresztelt gyermekek személyi adatait. A szülők részére most készül a keresztelési igazolvány. Hogy eddig nem adtam ki, annak az az oka, hogy Farkas t. hadnagyot a keresztelést követő napokban elvezényelték (de visszajön). Most azonban,

¹²⁹ Vitéz nemes bátorkeszi Kiss Sándor (1890–?) református lelkész. Az első világháborúban a 3. honvéd gyalogezred zászlósaként szolgált. 1924-ben vitézzé avatták. 1926-tól lát el tábori lelkészi szolgálatot előbb a Veszprém-jutasi Honvéd Altisztképző és Nevelő Intézetben, majd 1939-től a Ludovika Akadémián. A 2. hadsereg 1942–1943. évi hadműveleti időszakában a hadsereg protestáns vezető lelkésze. Soltész Elemér beteg jelentését követően, 1944. november 1-jétől a protestáns tábori püspökség irodaigazgatója. 1945 után tovább szolgált a protestáns tábori püspökség irodaigazgatójaként. 1949-ben nyugállományba helyezték.

¹³⁰ Az említett jelentést lásd RL C/12. 8. dob. Borbás Antal dosszié. 74/III.hdt.IV.a.prot.42.VII.20. Június havi lelkészi jelentés.

¹³¹ Vaszilkovó (oroszul: Васьильково), ma: Oroszországi Föderáció, Kurszki terület, Scsigrovskij járás.

¹³² „18 És hozzájuk menvén Jézus, szóla nékik, mondván: Nékem adatott minden hatalom mennyen és földön. 19 Elmenvén azért, tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának, a Fiúnak és a Szent Léleknek nevében, 20 Tanítván őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam néktek: és imé én ti veletek vagyok minden napon a világ végezetéig. Ámen!” (Károli Gáspár fordítása)

hogy a hdt. szűkebb törzsében egyesültünk, már találtam is egy hadifogolytábor¹³³ pk.-ot, egy magyar tart. hadnagyot, akinek segítségével az orosz nyelvű írást elkészíthetem.

Tekintettel az időközben – 42.VII.14-én kelt és – kiadott 1. sz. hds. prot. lelkészi eligazítás 3. pontjára¹³⁴ az esetet jelentem és annak tudomásul vételét kérem.

Amennyiben Nagytiszteletűséged nem tartaná összegegyeztethetőnek a keresztény igazolvány kiadását, erre vonatkozólag kérem szíves utasítását.

Tábori posta: 253/04. 42. VII. 28.

*Borbás Antal*¹³⁵ esp.¹³⁶

4.

Bátorkeszi Kiss Sándor esperes, a 2. hadsereg protestáns vezető lelkészének válasza Borbás Antal esperesnek, a III. hadtest vezető lelkészének az orosz lakosság körében végzett lelkészi munkáról szóló levelére

1942. július 31.

RL C/12. 9. dob. bátorkeszi Kiss Sándor dosszié
Gévelt

Magyar hadsereg
protestáns lelkészi hivatala
170./2.hds.IV.a.prot.42.VII.31.

Nagytiszteletű Borbás Antal esp. úrnak
III. hdt.vez. lelkésze: Áp-án

Orosz lakosság körében lelkészi munka

85/III.hdt.IV.a.prot.42.VII.28.sz. jelentésére miheztartás céljából a következőket jegyzem meg:

¹³³ A hadműveletek kezdetén a III. hadtest alá tartozott a Kolodesben működő 102. hadifogoly-gyűjtőtábor, valamint tartalékként az említett seregtest mögöttes területére vonták a 103. hadifogoly-gyűjtőtábort is. HL II. 1453. 15. dob. A magyar királyi 2. hadsereg támadó hadműveletei 1942.06.28.-tól 09.01.-ig ellátási, utánszállítási, és hadtáp szempontból. Hadtáp szolgálat, 2.

¹³⁴ Az említett lelkészi eligazítást sajnos nem sikerült még fellelni.

¹³⁵ Borbás Antal (1889–1982) református lelkész. Az első világháború idején kisegítő polgári lelkészként szolgált. 1924-ben szentelték lelkésszé. 1922-től szolgált tábori lelkészként. A 2. hadsereg hadművelési tevékenysége során a III. hadtest protestáns vezető lelkésze. 1943. május 1-jével főesperessé nevezték ki. 1950-től haláláig az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában látott el több helyen is lelképásztori szolgálatot az emigráns magyarok számára.

¹³⁶ Kézzel írt aláírás.

Mikor az orosz lakosság körében esetlegesen adódó lelkészi munka, kereszttelés, tiltására vonatkozó parancsot kiadtam,¹³⁷ nemcsak legfelsőbb német hely kifejezett óhajta,¹³⁸ hanem elvi meggondolás is vezetett. A református álláspont szerint a kereszténység különös jegy és pecsét a szülők és az egész gyülekezet számára: Istennek ígéretét pecsétli, mely szerint ő nemcsak a gyülekezet jelenlegi tagjait akarja jószágával és kegyelmével körülvenni, hanem az utódoknak is Istene lesz. A jelentésben hivatkozott szerzetési igéből félreérthetetlenül kitűnik, hogy Jézus először tanítást parancsolt a tanítványainak, azután a kereszttelést. A prédikáció tehát mellé van rendelve ez a sákramentum s mindkettő feltétlen módon alá van rendelve az igének: a verbum audibile (predikáció) és a verbum visibile (sákramentum) alá van rendelve a verbum Deinek (Ige). Pusztán csak a keresztséget kiszolgáltatni azt jelentené, hogy a jegyben látjuk a hatóerőt, a kiszolgáltatott sákramentumnak volna eszerint ereje. Kálvin szerint a sákramentum a hit számára adott isteni adomány és Krisztussal kell, hogy kapcsolatba hozzon.¹³⁹ Nem a keresztség: a Krisztus kereszthalála ment meg a kárhozattól. Ezért nem ismerünk mi szükségkereszttelést.

A keresztségben a szülők és az egész gyülekezet felelősséget vállal és ezt nem róhatom le azzal, hogy kiszolgáltatom s viszont nincs alkalom a további „tanításra”. Az orosz nép között a szervezett istentelenség évtizedeken át mindent elkövetett a kereszténység lejáratására. Így tehát a vallásos cselekmény végzésében, sákramentumok kiszolgáltatásában nagyon is hangsúlyozni kell:¹⁴⁰ nem könnyen és nem feltétel nélkül adjuk. Különbözően lejáratjuk és többet ártunk vele, mint használunk. Világos és határozott ebben a kérdésben az álláspontom.¹⁴¹

A kereszttelési igazolványok kiadását csak az illetékes orosz püspök útján tartom szintén elvi okból lehetségesnek, nehogy részéről a szülők elhallgatása folytán újakereszttelés

¹³⁷ A vonatkozó utasítást lásd RL C/12. Bátorkeszi Kiss Sándor dosszié. 171./2.hds.IV.a.prot.42.VII.31. Orosz lakosság körében végzett lelkészi munka. Mivel a parancs szövege nagyrészt megegyezik a Borbás Antalnak küldött válasszal, így a szöveg külön forrásként való közlése helyett csupán az eltérésekre utalok a magyarázó jegyzetekben.

¹³⁸ A kutatás jelenlegi állása szerint nem ismert ez a parancs. A magyar tábort lelkészek működésébe való német beavatkozásról csupán bátorkeszi Kiss Sándor protestáns vezető lelkész egyik levelében van utalás. Eszerint az orosz lakosság részvételének mellőzését kérték a keresztavatás ünnepségről, arra hivatkozva, hogy „Hitler kifejezett kívánságára semmiféle vallási ténykedésbe nem vonható be [az orosz lakosság]”. RL C/132. 1. dob. Bátorkeszi Kiss Sándor levele Soltész Elemérnek, 1942. július 6. A német tábort lelkészeknek meg volt tiltva a lakosság lelkigondozása, a Wehrmacht se nem akadályozhatta, se nem támogathatta a helyi vallási közösségeket, a vallási élet csak szigorú feltételek mellett indulhatott újra. RÖW, 2014, 363–373; POHL, 2009, 139–141.

¹³⁹ A parancsban olvasható még: „a Szentlélek ereje által. Ez a kapcsolat azonban nem adottság, hanem lehetőség, amelyért imádkozni kell, hogy a Mindenható isteni cselekménnyé tegye és ne hagyja, hogy emberi dolog maradjon.”

¹⁴⁰ A parancsban olvasható még: „nagy és szentdolog”.

¹⁴¹ A parancsban olvasható még: „és lelkésztestvéreim részéről is, tudom, hasonló a felfogás. Nem is lehet más, mert ez felel meg hitvallásunknak.”

történjen. Bessedinóban¹⁴² van pópa, lehet, az illetékes. A hadtáp pság útján oda lehet küldeni az igazolványokat. A jövőben a fentieket kérem szem előtt tartani.

T. posta: 202/1
*vitész bátorkeszi Kiss Sándor esp.*¹⁴³
hds. vezetőlelkész

5.

Bátorkeszi Kiss Sándor esperes, a 2. hadsereg protestáns vezető lelkészének feljegyzése az orosz egyházzól

Keltezés nélkül [1942]

RL C/12. 9. dob. bátorkeszi Kiss Sándor dossziéja
Kézzel írt fogalmazvány

A kérdés megvilágosításához a prot. vezető lelkész közli:

Egy orosz volt történelemtanár az orosz nép vallásos életében¹⁴⁴ rétegében hármast új tagozódást talált.

Az elsőt aszkétikus misztikusoknak nevezi, ide tartoznak szerinte azok a fiatal emberek, akik titkos szerzetes fogadalmat tettek, tehát valójában – ortodox felfogás szerint – szerzetesek, de jelen pillanatban valamilyen világi munkát végeznek. Ezek lelki élete két forrásból táplálkozik, az egyházi liturgiából és a görög aszkéta atyák irataiból, a „Philocalia”-ból.¹⁴⁵ A világtól való teljes elszakadottságban élnek, erősen eszkatológikus váromozásokkal. Az értelmiség vallásos tagjai közül sokan tartoznak közéjük.

Ennek ellentéte a „szociális pap”, aki nem régen jelentkező típus az orosz papságnak. Ezek mindenáron keresik a kapcsolatot a s[z]ovjet embere felé, hangsúlyozzák állampolgári mivoltukat és az új társadalom gazdasági felépítésében tevékeny részt kívánnak venni.

A harmadik jelentkezősi módja a más orosz vallásosságnak az egyházon kívüli, szekteriánus mozgalmak. Ezek legtöbbször germán eredetűek, ide sorolja az evangéliumi keresztényeket és a baptistákat. Ezek az egyházon kívüli mozgalmak igen elterjedtek, a hivatalos statisztika 5 millióra teszi a számukat. Bár szűk látókörűek és türelmetlenek, a bibliához való ragaszkodásuk zárt és őszinte s megtérésüket is ez jellemzi. Tagjai főként a kommunista ifjúság köréből kerülnek ki.

¹⁴² Beszegyino (oroszul: Беседино), ma: Oroszországi Föderáció, Kurszki terület, Kurszki járás.

¹⁴³ Kézzel írt aláírás.

¹⁴⁴ Tollal kisatírozva.

¹⁴⁵ Philokalia/Filokália (φιλοκαλία) Nikodémosz athoszi szerzetes által az ókeresztény és középkori szerzetesatyák tanításaiból összeállított, 1782-ben kiadott gyűjtemény.

6.

Jegyzőkönyv a III. hadtest parancsnoksága által szervezett, görögkeleti orosz papokkal tartott tanácskozásról

Szemigyeszjatzkoje, 1942. október 22.

RL C/12. 8. dob. Borbás Antal dosszié¹⁴⁶

Gévelt

III. hdt. parancsnokság

Jegyzőkönyv

Felvétetett 1942. okt. 22-én Ssemidesszatzkoje-ban¹⁴⁷ (S[z]ovjet-Oroszország) a III. hdt. területéről behívott gör. kel. orosz papokkal tartott tanácskozásról. A megbeszélés a táb. bíróság tanácstermében folyt le.

Jelenvoltak: a III. hdt. részéről Borbás Antal táb. esperes a III. hdt. prot. vez. lelkésze, dr. Péntek Kálmán rkath. vez. lelkész, főlelkész, Gerenday Lajos t. hdgy. (I.b.),¹⁴⁸ Farkas László t. hdgy, mint orosz–magyar tolmács, Bajzath János százados, továbbá a beidézett Azarow Jakoblovits Gabriel,¹⁴⁹ Titov Martin Jefinovic,¹⁵⁰ Stefanov Pavel Ivanovic,¹⁵¹ Nikolaj Konstaninow¹⁵² g. kel. lelkészek, Fomin Andrievis Dimitrij¹⁵³ diakónus, Popov Ivan Filipovics¹⁵⁴ és Nikolaj Incentó Fiedorovics¹⁵⁵ kántorok.

Az elnöki tisztet Borbás Antal táb. esperes töltötte be, aki az értekezlet másik vezetőjét, dr. Péntek Kálmán táb. főlelkészt a jegyzőkönyv vezetésére, Farkas László t. hadnagyot a tolmácsolásra kérte fel.

Tárgy: Gör. keleti orosz papok megszervezése.

A megbeszélést dr. Péntek Kálmán táb. főlelkész imája vezeti be.

Ima után az elnöklő Borbás Antal táb. esperes néhány szóval¹⁵⁶ közölte az egybehívottakkal, hogy a nemzet- és vallásellenes vörös uralom a Dontól Ny.-ra megszűnt. Az elnyomott orosz nép felszabadítására jött német és magyar hadsereg keresztény és magyar¹⁵⁷ nemzeti alapon áll. Mindenki barátunk, aki hasonló elveket vall. Az ortho-

¹⁴⁶ Lásd még RL C/12. 12. dob. Katolikus tábori püspökség iratai.

¹⁴⁷ Szemigyeszjátnoje (oroszul: Семидесятное), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Hoholszkij járás.

¹⁴⁸ Seregtest-parancsnokság hírszerző és kémelhárító osztálya.

¹⁴⁹ Azarov Jakovlevics Gabriel (oroszul: Азаров Яковлевич Габриэль).

¹⁵⁰ Tyitov Martin Jefimovics (oroszul: Титов Мартин Ефимович).

¹⁵¹ Sztefanov Pavel Ivanovic (oroszul: Стефанов Павел Иванович).

¹⁵² Nyikolaj Konsztantyinov (oroszul: Николай Константинов).

¹⁵³ Fomin Dimitrij/Gyimitrij Andrejevics (oroszul: Фомин Димитрий Андреевич).

¹⁵⁴ Popov Ivan Filippovics (oroszul: Попов Иван Филиппович).

¹⁵⁵ Nyikolaj Fjodorovics Incento (oroszul: Николай Фёдорович Инценти/Инценти).

¹⁵⁶ Kihúzás ceruzával.

¹⁵⁷ Kísatírozva a dokumentumban.

dox egyház képviselőit is azért hívtuk egybe, mert szeretnénk, ha[a] békesség és [a] szeretet jegyében együtt dolgozni velük.

Azarow Jakoblovics Gabriel társai nevében is kijelenti, hogy a sok hányattatás után az ő legfőbb kívánságuk is a békesség és szeretet.

Következett a személyi adatok felvétele:

1/ Azarow Jakoblovics Gabriel: szül. 1892. márc. 25-én Kasztyonki-ban.¹⁵⁸ Lakik Ssemidessjatzkoje-ban, 536. házszám alatt. Iskolai végzettsége 4 elemi és 3 középiskola. Az első világháborúban 11 hónapig volt katona. A lelkeszi teendőket a ssemidessjatzkojei lelkész mellett sajátította el, aki teológiai könyvekkel is ellátta. A könyvekből magánúton tanult s 1920-tól 1923-ig Moszkvában járt vizsgázn. Itt Tichon patriarcha¹⁵⁹ szentelte pappá 1923-ban. 1927-től 1930-ig Ssemidessjatzkojében működött. Nehéz volt a helyzete, mert mivel nem állott be a pártpapok közé, kiknek csak a természetéről volt szabad prédikálni, egyházi ténykedéséiért súlyos adókat róttak ki reá. Évente 6.000 Rubelt, amiből 3.000-t az állam, 3.000-t [a] politikai község kapott. Amíg tudta, fizette. Mikor már a vagyonát is felemésztette a súlyos adó, a híveik, kik ragaszkodtak az egyházi szertartásokhoz, adták össze helyette. Mikor ez kiderült, elfogták és 40 falubeli férfival együtt 10 évre Szibériába száműzték. 1938-ban beosztották a katonasághoz, ahol felcser lett. Mint katona Klewnoj-ban¹⁶⁰ élt, majd Woronesh-be¹⁶¹ került. Innét jött 1942. július 8-án Ssemidessjatzkojeba. Nős, 2 gyermeke van.

2/ Titow Martin Jefinovics: Jablotschnij-ban¹⁶² született 1881-ben. Gyermekkorában 3 elemi járt. 1905-től 1908-ig a cári hadseregben szolgált és a táborig lelkész mellé volt beosztva mint küldönc. Résztvett a világháborúban. 1916 áprilisában megsebesült s ugyanekkor mint hadifogoly Ausztriába került. A hadifogságból 1917-ben tért vissza. Ekkor beállt Woroneshben papnövendéknek, de tanulmányait a vörös uralom miatt csakhamar félbe kellett hagyni. Diakónusi teendőket azonban titokban végzett már. Mikor a kémek ezt bejelentették, a vörös kormány 1923-ban felszólította, hogy ne merjen ellene tenni semmit, a funkcióért pedig fizesse be az adót. Pappá 1926-ban szentelték a kaukázusi Armavir-ben.¹⁶³ Lelkipásztori működést csak 1936-ban kezdett falujában. A sok nehézség miatt 2 év múlva ezt is abba kellett hagynia. Hogy megélhessen,

¹⁵⁸ Kosztyenki (oroszul: Костенки), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Hoholszkiji járás.

¹⁵⁹ Tjihon pátriárka, született Vaszilij Ivanovics Bellavin (1865–1925, oroszul: Тихон, Василий Иванович Беллавин) 1897–1898-ban lublini püspök, 1895–1907 között az Aleut-szigetek és Alaszka, majd Észak-Amerika ortodox egyházmegye vezetője püspökként, majd 1905-től érsekként. Oroszországba való visszatérését követően 1907 és 1913 között Jaroszlavl és Rosztov, 1913 és 1917 között Vilnius és Litvánia érseke. 1917 júliusában Moszkva metropolitájává választották, majd ez év novemberben az 1721 után ismét összehívott Szent Szinódus pátriárkává választotta. A hatalomra jutó bolsevikokkal való kapcsolatát folyamatos konfliktusok jellemzik. 1923-ban a szovjetek által támogatott „Élő Egyház” tanácsa leváltotta Tjihont, ezt viszont sem a pátriárka, sem az Orosz Ortodox Egyház nem ismerte el.

¹⁶⁰ Hlevnoje (oroszul: Хлевное), ma: Oroszországi Föderáció, Lipecki terület, Hljevenszkiji járás központja.

¹⁶¹ Voronyezs (oroszul: Воронеж), ma Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület központja.

¹⁶² Jablotsnij (oroszul: Яблочный) hutor, ma: Orosz Föderáció, Voronyezsi terület, Osztrohozsszkiji járás.

¹⁶³ Armavir (oroszul: Армавир, örményül: Արմավիր), ma: Örményország, Armaviri terület adminisztratív központja.

vállalta a falu teheneinek őrzését.¹⁶⁴ Jablotschnij kiürítésével került Kotschatowká-ra,¹⁶⁵ ahol a magyar hds. nevében 1942. július 19-én a III. hdt. táb. lelkészei ünnepélyes kerektek között a III. hdt. pk.-nak, vitéz Rakovszky György vezérőrnagy úrnak¹⁶⁶ és törzskarának jelenlétében adták át neki a kitisztított és rendbehozott templomot.¹⁶⁷ Azóta ő a falu lelkésze. A polgári lakosság szolgalmasan látogatja a templomot.

3/ Stefanow Pavel Ivanovics: A Don menti Rudkino-ban¹⁶⁸ született 1875-ben. Katona nem volt. Végzettsége 5 elemi és 6 felekezeti iskola. Anasztház püspök¹⁶⁹ szentelte pappá 1905-ben Woronesh-ben. Mint lelkész Rudkinoban működött. A falu kiürítésekor 1942 júliusában került Ssinije-Lipjagiba.¹⁷⁰

4/ Nikolaj Konstantinow: 1888-ban született Alexandrowkán.¹⁷¹ Katona nem volt. A woronesh-i szemináriumban végezte a teológiát. Wladimir metropolita¹⁷² szentelte fel 1919-ben. Működött Ssilkie-ben (Murmanszk¹⁷³) és Woronesh-ben. A kiürítéskor került Skupoly-Potudánba,¹⁷⁴ ahol azóta is lelkész munkát végez és abból él, hogy havonta 40 kg gabonát kap a községtől s tetszés szerint adnak neki az emberek, mikor keresztel, esket vagy temet.

¹⁶⁴ Az egyik tábori lelkész háború utáni visszaemlékezése szerint a szovjet rendszer által üldözött papok jórészt disznópásztornak álltak. HL TGY 3069. Szelényi Imre tábori lelkész levele Darnóy Pálhoz.

¹⁶⁵ Kocsetovka (oroszul: Кочетовка), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Hoholszkiji járás.

¹⁶⁶ Rakovszky György (1892–1962) vezérőrnagy. 1942. május 13-tól szeptember 6-ig a 2. hadsereg vezérkari főnöke. Mindeközben Domaniczky Ödön altábornagy lemondása miatt 1942. június 22. és július 20. között a III. hadtest megbízott parancsnoka. (Utóbbi tisztségében vett részt a templomavatáson.)

¹⁶⁷ A fennmaradt beszámolók alapján elsősorban a III. hadtest protestáns vezető lelkésze, Borbás Antal esperes érezte szükségességét, hogy nyisson a polgári lakosság irányába. Így az említett templomnyitó istentiszteleten nem csupán a magyar katonákhoz szólt, hanem lefordított beszédét egy tartalékos hadnagy fel is olvasta a megjelenő orosz lakoságnak. RL C/12. 8. dob. Borbás Antal dosszié. 116/III.hdt. IV.a.prot.42.VIII.6. Július havi lelkészi jelentés.

¹⁶⁸ Rudkino (oroszul: Рудкино), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Hoholszkiji járás. A település közelében található a Magyar Katonák Központi Temetője (a II. Magyar Központi Katonai Temető néven is ismert), melyet 2001-ben a Magyar Köztársaság megrendelésére a „Vojennije Memoriali” Társaság építtet, s ahol mintegy 20 ezer, második világháborúban elesett magyar katona nyugszik.

¹⁶⁹ Anasztáz érsek, született Alekszej Mihajlovics Dobradin (1828–1913, oroszul: Анастасий, Алексей Михайлович Добрадин) ortodox főpap. 1882-ben néhány hónapig Viborg püspöke és Szentpétervári Egyházmegye vikáriusa, majd ugyanezen év őszétől 1888-ig és a Novgorodi Egyházmegye vikáriusa. 1888 és 1890 között Kaluga és Borovszk püspöke. 1890-től előbb püspökként, majd 1902-től egészen haláláig érsekként a Voronyezsi Egyházmegye vezetője.

¹⁷⁰ Szinije Lipjagi (oroszul: Синие Липяги), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Nyizsnyegyevcekkiji járás.

¹⁷¹ Alekszandrovka (oroszul: Александровка), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Novouszmannszkiji járás.

¹⁷² Wladimir metropolita, született Vaszilij Jakovlevics Simkovics (1841–1926, oroszul: Владимир, Василий Яковлевич Шимкович) ortodox főpap. 1887 és 1890 között Narva püspöke, majd 1890-től 1892-ig Szumi püspöke és a Harkovi Egyházmegye vikáriusa. 1892 és 1896 között Jekatyerinoszlav és Taganrog, majd 1896-tól 1897-ig Jekatyerinburg és Irbit püspöke. 1900 és 1923 között osztrigozsszki püspök, a Voronyezsi Egyházmegye vikáriusa. 1923-tól haláláig voronyezsi metropolita.

¹⁷³ Murmanszk (oroszul: Мурманск), ma: Oroszországi Föderáció, Murmanszki terület központja.

¹⁷⁴ Szkupaja Potudany (oroszul: Скупая Потудань), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Nizsnyegyevcekkiji járás.

5/ Fomin Andrievics Dimitrij: 1897-ben született Rogowatojban.¹⁷⁵ Gyermekkorában 4 elemit végzett. 1916-tól 1922-ig katonai szolgálatot teljesített. Mivel hivatást érzett, pap szeretett volna lenni. De csak 2 évig tanulhatott s a diakónusságig jutott, mit 1930-ban nyert el. A második világháborúban hadimunkára osztotta be a szovjet. Rogowatoje-ban lakik s mint szerep kerestelt, prédikált s litániákat szokott tartani.

6/ Popow Ivan Filipovics: Kotyionka-n¹⁷⁶ született. 49 éves. 4 elemije van. 1915-től 1919-ig magyar hadi fogságban volt. 1919-től 1921-ig tagja a vörös hadseregnek. Alexandrowkáról került a kiűritettekkel Ssemidessjatzkoje-ba, ahol sógorával, Azarow Jakoblovics Gabriel lelkéssel lakik együtt s mellette a kántori teendőket látja el. Nős.

7/ Nikolaj Incentó Fiederovics: Régebben a woronesh-i szeminárium portása volt. Jelenleg Skupoly-Potudánban kántor.

A személyi adatok felvétele után az elnök közli velük, hogy bizonyos feltételek mellett a magyar honvédség nemcsak hogy nem akadályozza egyházi működésüket, sőt elősegíti és támogatja.

Feltételek:

- a/ A kommunista tanoktól és a vörös eszméktől el kell távolítani a lakosságot.
- b/ Az evangéliumi tanítások szellemében vallásosságra kell őket nevelni.
- c/ Fel kell világosítani őket, hogy mi jót akarunk nekik és éppen ezért be kell szüntetniük minden partizántevékenységet s együtt kell dolgozniuk a német véderő és a magyar honvédség tagjaival, hogy együttes erővel minél előbb sikerüljön a vörös bolsevizmust letörni.

Az elnök és társai ezután kérdéseket intéznek a beidézettekhez.

Az egybegyűlt orosz lelkészek egyöntetűen vallják, hogy ők semmi jót nem kaptak a vörösöktől, csak üldözést, elnyomást, bebörtönzést, számkivetésbe küldést, éppen ezért örülnek annak s hálás szívvel mondanak köszönetet a jó Istennek, hogy ily hosszú idő után is, de mégis – legalább náluk – megengedte, hogy végeszakadjon a vörös uralomnak. A meggyőződéses kommunisták, akik annak idején papokat is üldöztek, mind elmenekültek a visszavonuló szovjet hadsereggel, éppen ezért meg vannak róla győződve, hogy az ittmaradtakat könnyű lesz irányítaniuk. A visszamaradott nép alapján véve vallásos, szereti papjait, ragaszkodik hozzájuk. A papok működésének máris nagy a hatása. Házasságkötés, temetés nincs pap nélkül. Az elmaradtakat tömegesen hozzák keresztelni. Vasárnaponkint pedig, mikor valamelyik orosz házban összejönnek istentiszteletre, nemcsak a kis szoba, hanem az udvar is tele van emberrel.

Köszönik, hogy ezután nem kell félniük, nem kell titkolózniuk, minden egyházi munkát végezhetnek bátran, nyíltan.

Fájlalják, hogy a legtöbb helyen romokban hever vagy egyáltalában nincs templom s hiányoznak egyházi felszereléseik is. A legtöbbjüknek a nyakban viselhető lelkési kereszt ugyan megvan, de nem rendelkeznek megfelelő liturgikus ruhákkal, elrongyolód-

¹⁷⁵ Rohovatoje (oroszul: Роговато), ma: Oroszországi Föderáció Belgorodi terület, Sztarij Oszkol-i járás.

¹⁷⁶ Kotyionovka (oroszul: Котенеvka), ma: Oroszországi Föderáció Belgorodi terület, Sztarij Oszkol-i járás.

tak, vagy elvesztek a mise- és szertartáskönyveik is. Nincs miseboruk, tömjénjük és gyertyájuk.

Kérik, hogy a kurszki-i, vagy valamely gör. kel. püspökséggel, ha működik, felvehessék az összeköttetést, hogy legalább egyházi irányítást s ha lehetséges, felszerelési tárgyakat kaphassanak onnét.

Ígéretet kaptak, hogy összeköttetést megteremtjük a számukra. Miseborral addig is ellátjuk őket. Bejelentették, hogy évi szükségletük lelkészenként 1-1 liter bor.

Hogy lelkipásztori gondozásban részesülhessenek a lelkész nélküli falvak is, a következő területi beosztást állapítottuk meg számukra:

a/ Ssemidesszatzkoje-hoz tartozik még: Nowo-Ssoldatka,¹⁷⁷ Pustowalowa, Istobnoje,¹⁷⁸ Skupoly.¹⁷⁹

b/ Kotschatowka-hoz tartozik: Staro-Nikolskoje,¹⁸⁰ Iwanowka,¹⁸¹ Wtoraja-Jemantscha,¹⁸² Parnitschnij,¹⁸³ Prokudinskij,¹⁸⁴ Rossoschki,¹⁸⁵ Dolshenki.¹⁸⁶

---

¹⁷⁷ Novoszoldatka (oroszul: Новосолдатка), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Repjovszkiji járás

¹⁷⁸ Isztobnoje (oroszul: Истобное), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Repjovszkiji járás.

¹⁷⁹ Szkupoj (oroszul: Скупой) hutor, ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Nyizsnjegyeveckiji járás.

¹⁸⁰ Sztaronyikolszkoje (oroszul: Староникольское), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Hoholszkij járás.

¹⁸¹ Ivanovka (oroszul: Ивановка), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Hoholszkij járás.

¹⁸² Vtoraja Jemantsa (oroszul: Еманча 2-я), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Hoholszkij járás.

¹⁸³ Parnyicsnij (oroszul: Парничный) hutor, ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Hoholszkij járás.

¹⁸⁴ Feltehetően urocsiscse Prokugyino (oroszul: Прокудино (урочище)) nevű területről van szó, ami az Oroszországi Föderáció Voronyezsi terület Hoholszkiji járásában található, Kocsetovkától északkeleti irányban.

¹⁸⁵ Rosszoska (oroszul: Россошка) hutor, ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Hoholszkij járás.

¹⁸⁶ Dolzenki (oroszul: Долженки) hutor, ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Hoholszkij járás.

c/ Szinije-Lipjagihoz: Nowaja-Derewnja,¹⁸⁷ Chwoschtschewatowka,¹⁸⁸ Perwomajskij,¹⁸⁹ Glotow,¹⁹⁰ Krasznaja-Poljana,¹⁹¹ Dolgii,¹⁹² Botscharow,¹⁹³ Baranoff,¹⁹⁴ Mysdrjanka¹⁹⁵ Bobroff,¹⁹⁶ Lawroff¹⁹⁷ és Komjaga.¹⁹⁸

d/ Skupoly-Potudánhoz: Werchowje,¹⁹⁹ Moskljawino,²⁰⁰ Wiktorowka,²⁰¹ Menshuljuk,²⁰² Karejeschnik,²⁰³ Leninskij,²⁰⁴ Kljutschki.²⁰⁵

e/ Rogowatoje-hoz: Ostrjanka,²⁰⁶ Dmitriewka,²⁰⁷ Staro-Nikolajewskaja,²⁰⁸ Dmitrowa,²⁰⁹ Snamenka,²¹⁰ Preobrasenka.²¹¹

---

¹⁸⁷ Nem beazonosítható település.

¹⁸⁸ Hvoscscevatovka (oroszul: Хвощеватовка), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Nyizsnyegyevickiji járás.

¹⁸⁹ Pervomajszkij-tó (oroszul: Первомайский пруд) Szinije Lipjagi része.

¹⁹⁰ Nem beazonosítható település.

¹⁹¹ Feltehetően Krasznaja Poljana (oroszul: Красная Поляна) hutor, Rosszos település része, ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Repjovszkiji járás.

¹⁹² Dolgij (oroszul: Долгий) hutor, ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Nyizsnyegyevickiji járás.

¹⁹³ Bocsarov (Бочаров [Урочище]), ma: az Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Nyizsnyegyevickiji járás.

¹⁹⁴ Nem beazonosítható település.

¹⁹⁵ Feltehetően Bolsaja Mezdrjanka (oroszul: Большая Мездрянка) hutor, ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Nyizsnyegyevickiji járás.

¹⁹⁶ Bobrov (oroszul: Бобров) hutor, ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Nyizsnyegyevickiji járás.

¹⁹⁷ Lavrov (oroszul: Лавров) hutor, ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Nyizsnyegyevickiji járás.

¹⁹⁸ Komjaga (oroszul: Комяга) hutor, ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Nyizsnyegyevickiji járás.

¹⁹⁹ Verhovje (oroszul: Верховье), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Nyizsnyegyevickiji járás.

²⁰⁰ Moszkljavinszkij (oroszul: Москлявинский), a világháború idején a Voronyezsi terület Szinije Lipjagi-i járásában fekvő település.

²⁰¹ Nem beazonosítható település.

²⁰² Menzszuljuk (oroszul: Менжулюк) hutor, ma: Oroszországi Föderáció, Belgorodi terület, Sztarooszkolszkoi járás.

²⁰³ Nem beazonosítható település.

²⁰⁴ Leninskij Puty (oroszul: Ленинский Путь), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület Repjovszkiji járás.

²⁰⁵ Kljucsi (oroszul: Ключи) hutor, ma: az Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Nyizsnyegyevickiji járás.

²⁰⁶ Osztrjanka (oroszul: Острянка), ma: Oroszországi Föderáció, Voronyezsi terület, Nyizsnyegyevickiji járás.

²⁰⁷ Dmitrijevka (oroszul: Дмитриевка), ma: Oroszországi Föderáció, Belgorodi terület, Sztarooszkolszkoi járás.

²⁰⁸ Sztaronyikolajevka (oroszul: Старониколаевка), ma: Novonyikolajevka (oroszul: Новониколаевка) település része, Oroszországi Föderáció, Belgorodi terület, Sztarooszkolszkoi járás.

²⁰⁹ Valószínűleg az Osztrjanka település szomszédságában lévő Dmitrijevskij (Дмитриевский) hutort jelöli.

²¹⁰ Znamenka (oroszul: Знаменка), ma: Oroszországi Föderáció, Belgorodi terület, Sztarooszkolszkoi járás.

²¹¹ Preobrasenka (oroszul: Преображенка), ma: Oroszországi Föderáció, Belgorodi terület, Sztarooszkolszkoi járás.

A lelkészek majd írásban kapnak engedélyt a hadtáp pságtól arra, hogy a hozzájuk beosztott helyeket szolgálati ügyben felkereshessék.

A megbeszélés dr. Péntek Kálmán táb. főlelkész imájával és Borbás Antal táb. esperes áldomásmondásával végződött.

K.m.f.

*Dr. Péntek Kálmán főlelk.*²¹²
r.kath.táb.főlelkész

*Borbás Antal esp.*²¹³
prot.táb.esperes

*Farkas László s.k. t. hdgy*²¹⁴
tart. hadnagy, tolmács

Rövidítések és irodalomjegyzék

áp.	állomásparancsnokság
esp.	esperes
eü.	egészségügyi
főesp.	főesperes
főlelk.	főlelkész
g. kel.	görögkeleti
hdm.	hadműveleti
hds.	hadsereg
hdt.	hadtest
hk.	harckocsi
ht.	hivatásos
pc. ho.	páncélosadosztály
pcs.	parancs
pk.	parancsnok
prot.	protestáns
pság.	parancsnokság
psz.	próbaszolgálatos
rep.	repülő
rk., róm. kat.	római katolikus
táb.	tábori
tád.	támadás
táv. szak.	távbeszélő szakasz
tart.	tartalékos
tü.	tüzérség
vez.	vezető [lelkész]

---

²¹² Tollal írt aláírás.

²¹³ Tollal írt aláírás.

²¹⁴ Tollal írt aláírás.

BA MA	Bundesarchiv Militärarchiv (Freiburg)
RH 22	Befehlshaber rückwärtiger Heeresgebiete
HL	Hadtörténelmi Levéltár
II. 1453.	Magyar királyi 2. honvéd hadsereg parancsnoksága
VI. 35.	Katonai egyházi szervezetek
TGY	Tanulmánygyűjtemény
3069	Darnóy Pál: A magyar táborigyelmeztetés történetének feldolgozásával kapcsolatos munkálatok
3184	Péczy György: Csapatot voltam a m.kir. honvédségben
3330	Kristóf János: Harcok a Donnál 1942–1943. Visszaemlékezés a 13. gyalogezredhez kísérő-ütegként beosztott 17/2. ágyús üteg harcaira
VKF	Honvéd Vezérkar főnökének iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
K 429	Kozma Miklós iratai
RL	Ráday Levéltár
C/12	Bíró Sándor hagyatéka
C/132	Lázár Béla hagyatéka

*

- ANGRICK–CÜPPERS–MALLMANN–MATTHÄUS
2014 *Deutsche Berichte aus dem Osten 1942–1943: Dokumente der Einsatzgruppen in der Sowjetunion III.* Hrsg. Andrej ANGRICK – Martin CÜPPERS – Klaus Michael MALLMANN – Jürgen MATTHÄUS, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2014.
- BOROVI
1992 BOROVI József: *A magyar tábori lelkészet története*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 1992.
- CSOHÁNY
1994 CSOHÁNY János: *A protestáns tábori lelkészet Magyarországon*, Budapest, Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, 1994.
- DEZSŐ
1998 DEZSŐ László: *Bevezetés a katonai lelkigondozásba. I. könyv II. kötet és II. könyv*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Nyomdája, 1998.
- FAZEKAS
2016 FAZEKAS Csaba: *A második világháború interpretációja a Magyarországi Református Egyházban*, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 17. (2016) 4. sz. 95–122.
- FILONYENKO–FILONYENKO
2012 Sz. I. FILONYENKO – M. I. FILONYENKO: *Lélektani háború a Donnál: a fasiszta propaganda mítoszai, 1942–1943*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2012.
- FOGARASI
1944 FOGARASI Zoltán: *A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokint 1941-ben*, In: *Magyar Statisztikai Szemle*, 22. (1944) 1–3. sz. 1–20.
- HEYER
1953 Friedrich HEYER: *Die orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945*, Köln–Braunsfeld, Verlagsgesellschaft Rudolf Müller, 1953.
- HORVÁTH
1959 *A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál*, szerk. HORVÁTH Miklós, Budapest, Zrínyi Kiadó, 1959.
- KÁRPÁTI
1941 KÁRPÁTI Pál: *Honvédségünk lelke*, In: *Magyar Katonai Szemle*, 11. (1941) 7. sz. 78–80.

- KARSAI
1962
- „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” *Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. I. 1939. március–1942. május*, szerk. és bev. KARSAI Elek, Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, 1962.
- KOSZTYÓ
2022
- KOSZTYÓ Gyula: *Kozma Miklós kontra Bazil-rend. Bazil szerzetesek száműzetése Kárpátaljáról (1940–1941)*, In: *Palimpszesztus. Írások Bárdi Nándor 60. születésnapjára*, szerk. FILEP Tamás Gusztáv – SZERBHORVÁTH György – PAPP Z. Attila, Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet, Kalligram Kiadó, 2022, 288–301.
- KRAUSZ–VARGA
2013
- A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947*, szerk. KRAUSZ Tamás – VARGA Éva Mária, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2013.
- ORBÁN
1953
- ORBÁN Sándor: *A magyar katolikus egyházi reakció a Szovjetunió elleni háború támogatói sorában*, In: *Századok*, 87. (1953) 1. sz. 108–141.
- ORBÁN
1954
- ORBÁN Sándor: *A szovjetellenes háború klerikális támogatói*, Budapest, Magyar Nép Könyvkiadó, 1954.
- ORBÁN
1962
- ORBÁN Sándor: „A sok jó mag, amit a háború szele sodor...” *Két dokumentum a klérus hitbuzgalmi fronttevékenységéről a második világháborúban (Dokumentumok)*, In: *Világosság*, 3. (1962) 7–8. sz. 102–108.
- PIHURIK
2015
- PIHURIK Judit: *Naplók és memoárok a Don-kanyarból, 1942–1943*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2015.
- POHL
2009
- Dieter POHL: *Die Herrschaft der Wehrmacht Deutsche Militärbesatzung und einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941–1944*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2009. (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte, 71.)
- Röw
2014
- Martin Röw: *Militärseelsorge unter dem Hakenkreuz. Die katholische Feldpastoral 1939–1945*, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2014. (Krieg in der Geschichte, 83.)

- Seregek Ura
1942
- Seregek Ura. *Katolikus honvédek ima-, énekes- és oktatókönyve*, szerk. MÉSZÁROS János, Budapest, Római Katolikus Táborig Püspökség, 1942.
- СКАРОВСКИ
2003
- Политика Третьего рейха по отношению к Русской Православной церкви в свете архивных материалов: сборник документов*, ред. Михаил Витальевич ШКАРОВСКИЙ, Москва, Издание Общества любителей церковной истории, 2003. (Материалы по истории Церкви, 37.) https://azbyka.ru/otechnik/Istorija_Tserkvi/politika-tretego-rejha-po-otnosheniyu-k-russkoj-pravoslavnoj-tserkvi-v-svete-arhivnyh-materialov-1935-1945-godov/ (utolsó letöltés: 2024. július 31.).
- SZABÓ
1990
- SZABÓ Péter: *Nemzetiségek a magyar királyi honvédségben (1938–1943) II.*, In: *Palócföld*, 24. (1990) 1. sz. 39–55.
- SZABÓ
2019
- SZABÓ Péter: *Magyarok a Don-kanyarban. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943)*, Budapest, Kosuth Kiadó, 2019.
- SZAPELКIN
2010
- Николай Сергеевич САПЕЛКИН: *Воронежская епархия в годы Великой Отечественной войны*, In: *Берегиня*. 777. *Сова*, 4. (2010) 2. sz. 79–85.
- Táb. Lelk.
1940
- Táborig lelkészi szolgálat*, Budapest, Attila Nyomda, 1940.
- TÁL–RAFFAI
2005
- Hol vannak a katonák? Szemelvények a Don-kanyart megjártak vallomásaiból és korabeli hadijelentésekből*, szerk. TÁL Gizella – RAFFAI István, Budapest, Új Horizont, 2005.
- UNGVÁRY
2005
- UNGVÁRY Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*, Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- VARGA
2010
- VARGA A. József: *Katonák – lelkészek. Táborig lelkészek*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2010.
- WILHELM
1981
- Hans-Heinrich WILHELM: *Der SD und die Kirchen in den besetzten Ostgebieten 1941/42*, In: *Militär-geschichtliche Mitteilungen*, 29. (1981) 1. sz. 55–100.

„Ilyen túlzásokra maga Rákosi elvtárs haragudna a legjobban”

Molnár Erik és Révai József levélváltása 1952-ben Rákosi Mátyás születésnapjára a *Századok*ban megjelenő „tudományos” írás kapcsán

Rákosi Mátyás 1952. március 9-én töltötte be 60. születésnapját, s vele együtt az egész ország a Magyar Dolgozók Pártjának főtítkárát „ünnepelte”.¹ A személyi kultusz ekkor érte el tetőfokát, az év nagy részét kitöltötte „Sztálin legjobb tanítványának” magasztalása. Az év folyamán a legkülönbözőbb propagandatermékek jelentek meg Rákosit dicsőítő gondolatokkal.² A sajtóban napról napra újabb részleteket lehetett olvasni Rákosi életéről,³ a pártaktívákon és a *Szabad Nép*-félórákon tudatosították a társadalomban a vezérkultusz követendő tiszteletét.⁴ Ez az írás a történettudomány, pontosabban a *Századok* folyóirat e születésnapra készített méltatását⁵ és az azt megelőző előkészületek egy szegmensét igyekszik bemutatni. Molnár Erik⁶ levele Révai Józsefnek,⁷ majd a viszontválasz bepillantást enged a korabeli „tudományos” élet fogaskerekeibe. Megvilágítja azt a problémát is, hogy hatalomra kerülését követően a kommunista párt miképpen silányította egyszerű agitációs eszközzé a történettudományt.

A főtítkár köszöntésére a Magyar Történelmi Társulat által kiadott *Századok* felkérte a Történettudományi Intézetet, hogy történészei által készüljön el egy tanulmány Rákosi és a történettudomány kapcsolatáról. A hét szerző⁸ rövid alfejezetekben tekin-

¹ GYARMATI, 2021, 297–327.

² KOCSIS, 2006.

³ PALKÓ, 2018, 20–21.

⁴ GYARMATI, 2021, 297.

⁵ Megjelent: *Századok*, 86. (1952) 1. sz. 1–23.

⁶ Molnár Erik (1894–1966) történész, ügyvéd, jogász, egyetemi tanár, politikus. A diploma megszerzése után Kecskeméten dolgozott ügyvédként és oktatott a Jogakadémián. 1944-től volt országgyűlési képviselő, népjóléti miniszter, külügyminiszter (két ciklusban), tájékoztatási miniszter és igazságügyi miniszter is. Nagykövetségként dolgozott Helsinkiben és Moszkvában, 1953-tól egy évig pedig a Legfelsőbb Bíróság elnöke volt. 1949-től igazgatója a Történettudományi Intézetnek, a Magyar Tudományos Akadémiának pedig elnökségi tagja volt. Szerkesztője volt az egyetemi tankönyveknek, valamint főszerkesztőként működött közre az *Acta Historiánál* és a *Századoknál* is.

⁷ Révai József (1898–1959) politikus, ideológus, író. A második világháború előtt különböző kommunista sajtótermékekénél dolgozott Csehszlovákiában és a Szovjetunióban. 1945 után a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének tagja, 1953-tól a Politikai Bizottságba is bekerült. Egy évig (1950–1951) főtítkárhelyettese a pártnak. Az ötvenes években a párt lapjának, a *Szabad Nép*nek volt a főszerkesztője. Ugyanebben az időszakban népművelési miniszterként is dolgozott.

⁸ Csunderlik Péter nemrégiben megjelent kötete alapján valószínűsíthető, hogy Hanák Péter tagja volt a szerzőgárdának. Rajta kívül a Molnár Erik által helyettesített Andics Erzsébet neve biztos a hét fő közül. A Történettudományi Intézet Magyar Tudományos Akadémia Levéltárában őrzött iratanyagai között egy 1952-ben keletkezett feljegyzés utal csak a Rákosit dicsőítő tanulmányra. Eszerint a „[...] legkiemelkedőbb eredmény a Századok Rákosi elvtárs születésnapjára megjelent ünnepi száma. A szerkesztés körül

tette át a magyar történelem jelentősebb korszakait úgy, hogy Rákosi „útmutatásaival” szintetizálták azokat. A bevezető és záró részt Molnár Erik írta. A lektorálásra Andics Erzsébetet⁹ kérték fel, de ő betegsége miatt nem tudta ellátni ezt a feladatot, ezért az is Molnár Erikre hárult. Az elkészült kéziratot a szerkesztő 1952. február 13-án megküldte Révai Józsefnek. Molnár jelezte neki, hogy a „gyengének látszó” 1919 és 1945 közötti részt Andics Erzsébet később fogja majd korrigálni. A tervek szerint – az idő rövidsége miatt is – február 15-én szeretne volna nyomdába küldeni.

Pontosan a tervezett leadási napon válaszolt Révai József Molnár Eriknek. Ebben nagyon határozottan figyelmeztette, hogy a túlzásokat kerülje a szerzőgárda. Ezen belül is konkrétan felhívta a figyelmet Révai arra, hogy Lenin vagy Sztálin cselekedeteit ne tüntessék fel Rákosi érdeméért. Emellett kihangsúlyozta, hogy Rákosi egyes kijelentéseit nem szabad szó szerint értelmezni bizonyos történeti kérdésekben. Megjegyzéseit a neki megküldött kézirat margóján jelölte. A levélváltás szóhasználat, a megszólítások és a hangnem arra enged következtetni, hogy Molnár Erik és Révai József között jó kapcsolat, *haud scio an* baráti viszony volt.

A bemutatott forrás¹⁰ a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában a *Molnár Erik levelei Révai Józsefnek* megnevezésű mappában található. A teljes gyűjtemény Molnár Eriknek a Történettudományi Intézet élén eltöltött időszakából, valamint Révai József népművelési minisztersége idejéből származik. A Molnár Erik által írt C6-os méretű, egyoldalas hivatalos intézeti formalevél írógéppel készült és a Történettudományi Intézet bélyegzőjével látták el. Révai József válasza tollal írt és ugyanezen levél felső részén található. Az alábbi közlés az eredeti formában jeleníti meg a levél tartalmát.

Az „elvtársi jótanácsból” eltérve az olvasó azt gondolhatja a Függelékben közölt részletekből, hogy Rákosi Mátyás „történeti” munkáiban lefektette a marxista–leninista történetiszemlélet alapjait. Egészen abszurd jelenséget mutatnak a példák, a pártfőtitkár az államalapítástól egészen az ötvenes évek elejéig minden témában maradandó (sőt tudományos igényességű) gondolatokkal látta el a hazai történészeket is – hogy a Révai által aláhúzott „túlzások” elkerülése sikerült-e, az olvasóra bízunk.

---

különösen eredményes munkát végzett Hanák Péter elvtárs.” Az ez évre vonatkozó anyagok között azonban a szerzőgárda névsora nincs feltüntetve. Valószínűsíthetően a megjelent írás azt szimbolizálta a szerzők megnevezésének elhagyásával, hogy a teljes hazai történészszakma együttesen jegyezte a munkát és a benne közöltek mindenkinek az „értékítéletét” fejezték ki. CSUNDERLIK, 2023, 81.; MTAL Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai- és Történettudományok Osztályának iratai 23. 6/a.

⁹ Andics Erzsébet (1902–1986) politikus, történész. A Tanácsköztársaság bukása után szovjet emigrációban végzett történeti tanulmányokat. 1945-től országgyűlési képviselő és egyetemi tanár. 1950-tól az MTA rendes tagja. Az ötvenes években az MDP KV Kulturális Osztályának és az MDP KV Központi Előadói Iroda Történelmi Munkaközösségnek vezetője. Gyakorlatilag a történettudomány irányítója a Rákosi-érában.

¹⁰ Molnár Erik gazdag, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található irathagyatékával Baráth Katalin foglalkozott részletesen, viszont ezt a levélváltást nem érintette a munkájában. Lásd BARÁTH, 2021, 166–185.

Források

1.

Molnár Erik levele Révai Józsefnek

Budapest, 1952. február 13.

MTAK Ms 4355/305.

Kedves Józsi!

Azt hiszem, tudsz arról, hogy a Századok Rákosi elvtárs 60. születésnapját egy külön tanulmánnyal ünnepli meg, amely Rákosi elvtársnak a magyar történetre vonatkozó megállapításaival foglalkozik. Andics elvtársnő megbetegedése következtében én néztem át és szerkesztettem össze a tanulmány anyagát, amelyet hét szerző, valamennyien a Történettudományi Intézet munkatársai, állítottak külön-külön össze. Én írtam meg a tanulmány bevezető és befejező részét is.

Az elkészült tanulmányt csatoltan megküldöm. A gyengének látszó, 1919-től 1945-ig terjedő időszakokkal foglalkozó részen Andics elvtársnő, mint a kor ismerője, visszatérte után a kefelevonaton még javítani fog. Az idő rövidségére való tekintettel, a folyóirat szerkesztőségének közlése szerint a tanulmányt legkésőbb 15-én nyomdába kellene adni.

Budapest, 1952. február 13.

Eltársi üdvözlettel

Molnár Erik

Révai József elvtársnak, népművelési miniszter, Budapest.

2.

Révai József válasza Molnár Eriknek¹¹

Budapest, 1952. február 15.

Kedves Erik,

Közöljétek a cikket, de vigyázzatok a túlzásokra.¹² Nem szabad Rákosi elvtárs személyes érdeméért feltüntetni olyasmit, ami Lenintől vagy Sztalintól származik. Nem szabad egyes utalásokat, mint az illető történeti kérdésekben tett teljes kidolgozásaként és megvilágításaként felfogni. Ilyen túlzásokra maga Rákosi elvtárs haragudna a legjobban.

---

¹¹ Molnár levelének fejlécén, tollal írva.

¹² Aláhúzás az eredetiben.

Tehát: ebből a szempontból nézzétek át az egész cikk torzulásait! Egyes megjegyzéseim a margón vannak.¹³

Szervusz.

II. 15.

Révai.

Függelék

Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány¹⁴ (részletek)

Ma, amikor az egész magyar nép forró szeretettel ünnepli nagy vezetőjének, Rákosi elvtársnak 60. születésnapját, a megújult magyar történettudomány külön is részt kér magának az ünnepségből. Rákosi elvtársban az egész magyar nép bölcs tanítómesterét tiszteli. De a magyar történettudomány külön hálával is tartozik Rákosi elvtársnak azért az útmutatásokért, amelyekkel a magyar történet számos igen fontos kérdését megvilágította. [...]

István király államalapítását a magyar polgári történetírás úgy értékelte, hogy annak értelme és lényege a Kelettel való szembefordulás és a magyarságnak a Nyugathoz való kapcsolása volt. Az ellenforradalmi történetírás pedig még sokszorosan aláhúzta, hogy a nagy lépés, amelyet István a haladás irányában tett, abban állott, hogy a „barbár” Kelettel szemben a „civilizált” Nyugathoz csatlakozott.

Rákosi elvtárs nem ezért sorolja István király alakját haladó hagyományaink közé. A szent-istváni állam, amely a szláv államszervezet alapjain épült fel, valóban nagy lépés volt előre az általános haladás irányában, de azért, mert az ősközösség elavult formáival szemben az osztálytársadalom útján vitte előre a magyar népet, egy olyan fejlettebb rend felé, amely biztosította fennmaradását és továbbhaladását. [...]

Rákosi elvtárs hangsúlyozottan kiemeli, hogy Magyarország története során akkor volt igazán független, amikor az egyetemes emberi haladásért harcolt. [...]

A Dózsa-parasztháború mély tartalma – a magyar nép e kettős harcának összefonódása – tárul ki Rákosi elvtársnak Dózsa Györgyről, „a nagy magyar parasztforradalmár”-ról mondott szavaiban. [...]

A Rákóczi-szabadságharcot és az azt megelőző, XVII. század folyamán vívott függetlenségi harcainkat is ebben az összefüggésben látja Rákosi elvtárs. Milyen szempontokat emel ki ezekkel kapcsolatban? Ezeket a harcokat nemzeti történetünk fő vonalába állítja, abba a vonalba, amely egyenesen elvezet mai küzdelmeinkhez és győzelmeinkhez: hangsúlyozza, hogy pártunk e harcok „nemzeti és haladó hagyományainak mai letéteményese”.

¹³ A visszaküldött tanulmánytervezet és az azon szereplő Révai-korrekciónak ez idáig még nem került elő a levéltári anyagokban.

¹⁴ Részletek a *Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány* című írásból: *Századok*, 86. (1952) 1. sz. 1–23.

Rákosi elvtárs e megállapításának nagy jelentősége van történelmünk XVII–XVIII. századi szakaszának értékelésénél. [...]

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, a „48-as örökség” kérdéseire is számos utalást találunk Rákosi elvtárs beszédeiben és írásaiban. Ezek fontos útmutatásokkal járulnak hozzá a forradalom jellegének és menetének helyes értékeléséhez.

Rákosi elvtárs tisztázza mindenekelőtt a forradalom burzsoá jellegét. [...]

A szabadságharc leverését, majd az abszolutizmust követő, 1867-től 1918-ig tartó hosszú korszaknak, az ún. dualizmus korának története sem eseményszerű összefüggéseiben, sem főkérdéseinek értékelését illetően nincs kellőképpen tisztázva. [...] A marxista–leninista történetírás pedig keveset tett még e korszak történeti feldolgozása terén. Annál nagyobb a jelentősége Rákosi elvtárs idevágó megjegyzéseinek és elemzéseinek, melyek biztos útmutatásul szolgálnak az előttünk álló munkában. [...]

Az 1867–1918 közötti korszak fővonásainak felderítésénél is Rákosi elvtársnak az az alapvető útmutatása irányadó, hogy „hazánk akkor volt erős, megbecsült és független, mikor sorsát a nemzetközi haladással kötötte össze.” [...]

Az 1918–1919-es forradalmak és a Magyar Tanácsköztársaságnak Rákosi elvtárs a magyar történelem főkérdései közül a legnagyobb figyelmet szentelte. Joggal mondhatjuk, hogy Rákosi elvtárs az 1918–1919-es forradalmaknak nemcsak kimagasló harcosa és alakítója, hanem legnagyobb történetírója is.¹⁵ Leninnek és Sztálinnak a Magyar Tanácsköztársaságra vonatkozó megjegyzéseire támaszkodva Rákosi elvtárs a magyar októberi polgári-demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság valamennyi fontos kérdését értékelte és ezen túlmenően az eseménytörténet sokoldalú összefüggéseit is feltárta. [...]

A Tanácsköztársaság bukása után uralomra jutott ellenforradalom, a Horthy-fasizmus történetének összes főkérdéseire is Rákosi elvtárs tevékenysége és írásai adják meg a kulcsot. Rákosi elvtárs itt is nemcsak alakította a korszak történetét, de irányt mutatott elméleti feldolgozásánál is. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, a kapitalizmus általános válságának korszakában, Lenin és Sztálin útmutatásaira támaszkodva Rákosi elvtárs maga dolgozta ki e korszak magyar történetének alapvető kérdéseit, ami a Horthy-korszak ma még megíratlan története szempontjából döntő jelentőségű számunkra. [...]

A felszabadulással a helyzet gyökeresen megváltozott, a magyar nép előtt feltárultak a szabad, alkotó élet lehetőségei. Olyan fejlődés következett, amelyről Rákosi elvtárs joggal állapítja meg, hogy „felér egy új honfoglalással”, mert „csak most vette birtokába hazáját a dolgozó nép, csak most nyílt meg előtte a szabad jövő, csak most tárulnak ki előtte gazdasági, politikai és kulturális felemelkedését eddig elzáró kapuk”.¹⁶

Rákosi elvtárs erőteljesen hangsúlyozza, hogy összes eredményeinket, amelyeket azóta elértünk, a Szovjetunió felszabadító műve tette lehetővé. [...]

---

¹⁵ Vö. CSUNDERLIK, 2023, 81.

¹⁶ RÁKOSI, 1949, 481.

A magyar történettudomány művelői mélyeséges hálával és köszönettel fordulnak Rákosi elvtárs felé, azokért az útmutatásokért, amelyekkel a magyar történet annyi fontos kérdését megvilágította. Rákosi elvtársban nemcsak a magyar dolgozók vezetőjét ünneplik, hanem azt a vezetőt, aki történetet alakító munkáját az eddigi magyar történet szükségyszerű továbbfejlesztésének, a dolgozó tömegek évszázados történeti törekvései megvalósulásának fogja fel. És amikor ezen az alapon külön részt kérnek Rákosi elvtárs hatvanadik születésnapjának megünnepléséből, megígérik, hogy a maguk területén híven fogják teljesíteni azt a feladatot, amelyet Rákosi elvtárs az egész magyar tudomány elé állít. Igyekezni fognak a lenini–sztálini elméletet minél teljesebben elsajátítani és arra fognak törekedni, hogy ezt az elméletet hibátlanul alkalmazzák a magyar történetre. Így fogják kivenni részüket abból a küzdelemből, amelyet a magyar nép, Rákosi elvtárs vezetésével, saját felemelkedéséért és az egész emberiség haladásáért folytat.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MTAK Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára
Ms 4355/304–307 Molnár Erik levelei Révai Józsefnek
- MTAL Magyar Tudományos Akadémia Levéltára
MTA II. Filozófiai- és Történettudományok Osztályának iratai 23.

*

- BARÁTH
2021 BARÁTH Katalin: *Egy műkedvelő tudományvezér kapcsolatai. Molnár Erik levelesládájából*, In: BARÁTH Katalin: *A történetírás terhe. A magyar historiográfia rendhagyó története*, Budapest, Kijarat, 2021, 166–185.
- CSUNDERLIK
2023 CSUNDERLIK Péter: *Egy különleges közép-európai történetész. Hanák Péter pályaképe (1921–1997)*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2023.
- GYARMATI
2021 GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*, Budapest, Rubicon Intézet, 2021.
- KOCSIS
2006 KOCSIS Piroska: *Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapjának megünneplése*, In: *Archívnet*, 6. (2006) 2. sz. <https://>

www.archivnet.hu/politika/rakosi_matyas_hatvanadik_szuletesnapjanak_megunneplese.html (utolsó letöltés: 2023. november 2.).

PALKÓ
2018

PALKÓ László András: *A fellegekben jártunk: Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a második világháború végétől az 1956-os forradalom és szabadságharc kitöréséig: 1945 – 1956. október 22. (1. rész)*, In: *Valóság*, LXI. (2018) 8. sz. 9–36.

RÁKOSI
1949

RÁKOSI Mátyás: *Építjük a nép országát*, Budapest, Szikra, 1949.

Ahogyan egy volt katona látta

Nádas Lajos vezérkari ezredes válasza az amerikai katonai kémelhárításnak (CIC) a magyar emigrációról feltett kérdéseire (1952)

A magyar királyi honvédségnek a második világháború utolsó hónapjaiban a német és osztrák területekre harcolva visszavonult egységei angol és amerikai gyűjtőtáborokban vészték át a háborút követő hónapokat. Az 1945 ősztől megindult hazaszállítás jelentősen lecsökkentette a táborok létszámát, de az idő múlásával nyilvánvalóvá vált, hogy – elsősorban hivatásos tisztek és tiszthelyettesek – nem kevesen választják a maradást és próbálkoznak a helyi életfeltételek megteremtésével, a szétszórt családok, ismerősök közötti kapcsolatfelvétellel, gondjaik közös megoldásával. A győztes szövetséges hatalmak által a megszállt osztrák és német területeken kialakított zónák között, főleg kezdetben, ez sok nehézséggel járt, miután a volt ellenségként (*ex-enemy*), hontalan menekültként (*displaced person*) nyilvántartott – lassan emigránssá váló – magyarok minden utazásához külön engedély kellett. Mindezek ellenére 1945 őszére már lehetségessé váltak a találkozások, megbeszélések a különböző táborok, sőt az egyes zónák lakói között is. 1946 tavaszán Németország amerikai zónájában kisbarnaki Farkas Ferenc volt vezérezredes, a két háború közötti társadalmi élet kiemelkedő személyisége vezetésével megalakult az emigráció első politikai szervezete, a Magyar Szabadság Mozgalom, ahová a civil menekültek mellett katonákat is felvettek.

Hamarosan nyilvánvalóvá lett viszont, hogy a katonatiszti kar – féltve őrzött hierarchikus világának hagyományai alapján – önállóan kíván szervezkedni. Az első kezdeményezések az 1944-ben a szovjet arcvonalak mögötti ellenállásra szervezett, úgynevezett „Kopjás mozgalom” tovább mentett harcos legendájára támaszkodva elsősorban Korponay Miklós vezérkari századostól indultak el a stájerországi kellerbergi és weissensteini fogolytáborokban. Ezek azonban sokkal inkább az angolszász hírszerző szolgálatok magyarországi felderítő útjaihoz toboroztak vállalkozókat, mintsem az emigrációban maradtak majdani egyesületéhez. Ehhez képest 1947-ben – nem csekély mértékben a magyarországi változások hatására – Tirolban, Karintiában és Alsó-Ausztriában valóban sor került a hagyományörző, önszervező, kapcsolatépítő próbálkozások felerősítésére, melyekre ekkor már mind nagyobb igény mutatkozott. Amikor 1947 júniusában reszneki Zákó András vezérőrnagy, a nyilas uralom idején a Honvédevezérkar 2. osztályának vezetője felbukkant az angol, majd a francia zónákban, és Korponay Miklóstól átvette a német és osztrák tartományokban élő katonák számbavételének irányítását, a cél kifejezetten a honvédség több ezer főre tehető, emigrációban maradt részének összefogása lett azzal a nem titkolt szándékkal, hogy megtartsanak egy olyan katonai erőt, ami ha a világ bármely részébe is kerül, megőrzi a közeli fegyveres hazatérésbe vetett hit reményét, antikommunista és szovjetellenes meggyőződését. A következő évben – az elis-

mertség és az anyagi alapok megteremtése érdekében – megkezdődtek a kísérletek a kapcsolatfelvétellel a politikai emigráció különböző vezetőivel és az egykori legfőbb hadúrral, Horthy Miklós kormányzóval. Az utóbbi lépés közvetve azt kívánta elérni, hogy kieszközölje Horthy bocsánatát a megalakuló szervezet vezetői számára az 1944. október 15-i fegyverszüneti kezdeményezés megghiúsításáért, a nyilas hatalomátvételben való hallgatólagos közreműködésért. Ezzel egyúttal csökkentse a nyugati politikusok bizalmatlanságát a Harmadik Birodalom mellett végsőkig kitartó egykori magas rangú katonák iránt.

1948 decemberében végül sikeresen végződtek a megbeszélések az – új időkhöz igazodva – immár Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK) névre keresztelt szervezet létrehozásáról, melynek vezetője Zákó András tábornok lett, megelőzve nemcsak kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredest, de megelőzve az emigrációban lévő teljes tábornoki hierarchiát. Zákó mellett, lényegében a helyetteseként, Nádas Lajos¹ vezérkari ezredes, a Vezérkari Főnökség (VKF) 1. (hadműveleti) osztályának, majd 1945 tavaszán a nyilas kormányzat átszervezésével gyors egymásutánban létrehozott Fegyveres Nemzet Irodája, a Nemzetvédelmi Iroda és a Katonai Hivatásrend egykori vezetője kapott tisztséget. Nádas bevonása a Bajtársi Közösség irányításába (a kevésbé ismert Benkő Béla hadirokkant vezérőrnagy, a Vitézi Szék korábbi tisztségviselője és Korponay Miklós mellett) feltehetően annak a jelzése volt, hogy személyében a háborúban mindvégig kitartó, elkötelezetten szovjet- és kommunistaellenes, németbarát főtiszt kapott tisztséget, aki a magasán képzett honvédtisztek csoportját is képviselte. Ezt erősítette meg, hogy az MHBK tevékenységének hamarosan bekövetkező kettéválása során Nádas az úgynevezett nyílt munka irányítását vállalta, ami a bajtársi szervezkedés tagságának nyilvántartását, összefogását, társadalmi és szociális tevékenységét jelentette, szemben az úgynevezett titkos munkával, azaz az MHBK tagjainak részvételével folyó, egyre szervezettebbé váló, magyarországi hírszerzésben.

Nádas Lajos a két világháború között felnőtt tiszti generációhoz tartozott. Még az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása idején a Bécs melletti traiskircheni kadétiskolában tanult (1914–1918), amit a Ludovika Akadémia követett. Táborig tüzéreként csapat-szolgálatot teljesített, majd a Hadiakadémiára került (1928–1931). A szegedi 5. vegyes dandár vezérkari tisztje, ezt követően kis megszakítással 1937–1940 között a Honvédelmi Minisztérium munkatársa, majd egy-egy évig a Hadiakadémia tanára, illetve a VKF alosztályvezetője. 1942–1943 fordulóján a keleti frontra került a 2. magyar hadsereg IV. hadtestének vezérkari főnökeként. Újszászy István vezérőrnagy, a VKF 2. osztályának kimagasló tapasztalatokkal bíró vezetője, évekkel később a szovjet fogságban írt feljegyzésében „igen eszes, tehetséges, intelligens, komoly, jó modorú, elhatározásaiban szilárd” vezérkari tisztként írta le Nádat, aki hajlamos volt német és nemzetiszocialista barátságára.² Egykori parancsnoka, Vörös János vezérezredest, vezérkari főnök a magyar

¹ Életrajza: SZAKÁLY, 2001, 240. Továbbá lásd *Vallomások*, 2007, 212, 462. (22. l.) Nádasról egyes kortársai azt állították, hogy a családneve eredetileg Nádler volt, ami sváb származásra utalt volna. Ő határozottan cáfolta ezt és rágalomnak nevezte. Lásd BORUS, 1991, 249.

² *Vallomások*, 2007, 454.

államvédelem utasítására 1949-ben írt véleményében kimagasló vezérkari szaktudással rendelkező tisztként jellemezte.³

Ez tükröződött abban is, hogy 1943. május 1-től két évig a hadsereg felső vezetésének tagjaként vett részt a magyarországi hadműveletek irányításában. Ebben a beosztásában érthető módon közvetlen kapcsolatot tartott a német hadvezetés tagjaival, miközben 1944 októberében összeköttetésbe került a hatalom megragadására készülő Nyilaskeresztes Párt néhány funkcionáriusával is, találkozott velük, információkat adott át nekik.⁴ Mint intézkedésre jogosult katonai vezető – aligha kétségbe vonhatóan – meghatározó szerepet játszott 1944. október 15-én a fegyverszüneti megállapodásról, a magyar–szovjet ellenségeskedések beszüntetéséről kiadott kormányzói proklamáció végrehajtásának megakadályozásában.⁵ Horthy Miklós emlékiratainak megjelenésekor (1953 októberében) a kormányzóhoz írt levélben és a csatolt nyilatkozatban azonban felháborodottan tiltakozott Horthy állítása ellen, mely szerint nyilas lett volna, miközben nem tagadta, hogy egyértelműen a harc folytatása mellett volt és nem értett egyet a kormányzó parancsával. Ezt levelében már azzal szőpítette, hogy a szovjet előrenyomulás megakadályozása valójában angolszász katonai érdek is volt, ami a tetteit 1944 októberében mozgatta, de ezt akkor nem lehetett kimondani.⁶ Bármit is állított azonban utólag Nadas, az nem kétséges, hogy az egyes nyilas kormányzati vezetőkkel kialakított viszonya alapozta meg nyilván azt a bizalmat, amellyel Szálasi kormánya 1945 márciusában az említett tisztségekbe helyezte.⁷ A háború végén ő is osztrák területen, az alsó-ausztriai Vöcklabruckban telepedett meg, ahol kezdetben a megszálló amerikai csapatok alkalmazottja lett az elhurcolt honvédségi vagyon felügyeletére alakított csoport tagjaként, ezt követően pedig a magyar menekültekkel foglalkozó hivatal munkatársaként dolgozott.⁸ Kapcsolatait jelezte, hogy 1946-ban Olaszországban járt, ahol az Anders tábornok vezette lengyel emigráns hadsereg képviselőivel tárgyalt egy önálló magyar egység létrehozásáról.⁹

³ ÁBTL 3.2.4 K-1440 Nadas Lajos dossziéja. A dossziét 1952-ben kezdték el vezetni és Nadas ekkor börtönben lévő néhány egykori tisztársával is véleményt írtak róla. A magyar állambiztonság Nadast 1972-ben, négy évvel a halála után, még a beutazást tiltó névjegyzékbe vette.

⁴ UNGVÁRY, 2022, 78–79.

⁵ Uo., 81–82, 96–97; GOSZTONYI, 1986, 276, 282. Vö. ÁBTL 4.1 A-1310. 1945. január 23-án a dálnoki Veress Lajos és társai ellen Sopronkőhidán tartott tárgyaláson Nadas tanúként azt vallotta, hogy október 15-én „érzései alapján” cselekedett, de később világossá vált számára, hogy ez helyesen történt.

⁶ BORUS, 1991, 249–254.

⁷ Miközben Nadas tisztségei és szerepe 1944/1945 fordulóján kétséget kizáróan ismertek voltak számos emigráns katonai vezető előtt, az emigráció vezető szerve, a Magyar Nemzeti Bizottmány által az Eckhardt Tibor ellen 1950–1951-ben lefolytatott eljárás során, ami lényegében az MHBK megítéléséről formált véleményt, a nevéet csupán említették mint szélsőséges, nyilasbarát katonáét. ÁBTL 3.2.5 O-8-001 „Farkasok” dosszié Magyar Nemzeti Bizottmány 132–156. A Magyar Nemzeti Bizottmány összeférhetlenségi bizottságának határozata Eckhardt Tibor ügyében. Vö. GECSÉNYI, 2016, 63–75.

⁸ Magyarországon felkerült a háborús bűnösök listájára, de kiadatása nem került napirendre. A demokratikus hadseregből viszont a honvédelmi miniszter parancsával kicsapták és lefokozták. *Honvédségi Közlöny*, 1945. október 1.

⁹ https://www.cia.gov/readingroom/docs/NADAS%2C%20LAJOS_0032.pdf (utolsó letöltés: 2024. július 5.). Olaszországi kapcsolatait Korponay Miklós is megerősítette feljegyzéseiben. ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/31 „Szabadságharcosok” dosszié 31. melléklete Korponay Miklós feljegyzései 15.

Mindez vélhetően egyengette az útját, hogy egyre intenzívebben bekapcsolódjon a volt katonák számbavételébe, a katonai szervezkedés előkészítésébe. Az amerikai kémelhárítás már 1947 kora tavaszán azt jelentette róla, hogy kisbarnaki Farkas Ferencsel együtt szervezi a katonákat.¹⁰ 1948 decemberében, noha fenntartásai voltak Zákó Andrással kapcsolatban,¹¹ végül személyes megbeszéléseik eredményeként maga is áttelepült a tiroli Absamba, az MHBK székhelyére. A következő három évben a Bajtársi Közösség helyettes vezetőjeként, kvázi vezérkari főnökként elsősorban stratégiai és szervezeti kérdésekkel, az illúziókban élő majdani magyar emigrációs hadsereg háborús részvételének elvi kérdéseivel foglalkozott. Ennek jele volt, hogy a Közösség lapjában a koreai háború hadműveleti kérdéseiről közölt cikket.¹² Nádásra hárultak azonban kezdettől fogva azok a feladatok is, amelyek a francia megszálló hatóságok által Innsbruck mellett egykori csendőrokból és katonákból szervezett kisegítő őrszázad ügyeivel függtek össze.¹³

Az idő múltával – miként arról Korponay feljegyzései tájékoztatnak – Zákó Andrással mindinkább megromlott a viszonya, miután növekedtek fenntartásai a nyugati hatalmak (elsősorban a franciák) szolgálatában végzett – általa túlzottnak tartott – hírszerző munka, a politikai szempontok erősödésével, a közösségi munka távlati céljainak háttérbe szorulásával, az MHBK egyszemélyi irányításával, Zákó vezetői stílusával kapcsolatban.¹⁴ Ezeket a konfliktusokat az 1950. július 15–16-án Münchenben tartott vezetői értekezlet, amelyen ismét meghatározták az MHBK céljait, elosztották a feladatokat és az ő beosztását is (változatlanul stratégiai tervek kidolgozása a hadra fogható magyar emigránsok mozgósítására a háború esetén felállítandó magyar légióban vagy hadseregben) megerősítették,¹⁵ még áthidalta, de érdemi javulás Zákó és Nádas kapcsolatában nem történt. Kétségtelenül szerepe volt ebben azoknak a vezérkari tiszteknek, akik Zákó András mellett a hírszerzésben való részvétel határozott szószólói voltak és egyre erőteljesebben érvényesítették befolyásukat.

A jelek szerint már 1951-ben tájékozódni próbált az amerikai megszálló hatóságokkal, a Counter Intelligence Corps (CIC) salzburgi irodájával való kapcsolatfelvételtől, vélhetően esetleges megélhetési lehetőségekről. Miután ebben az évben Korponay Miklós, akivel jó viszonyt ápolt, komoly konfliktusok közepette elhagyta a Bajtársi Közös-

¹⁰ https://www.cia.gov/readingroom/docs/NADAS%2C%20LAJOS_0001.pdf (utolsó letöltés: 2024. július 12.).

¹¹ ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/31 „Szabadságharcosok” dosszié 31. melléklete Korponay Miklós feljegyzései 23. 1948. szeptember 11. Korponay szerint Nádas nem akarta aláírni a vezérkari tisztek Zákót támogató nyilatkozatát.

¹² *Hadak Útján*, 1951. június 1. 5.

¹³ ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/31 „Szabadságharcosok” dosszié 31. melléklete Korponay Miklós feljegyzései 17. 1947. június 24. Ő tárgyalt 1950-ben Párizsban a francia illetékesekkel az őrszázad állományának kiegészítéséről is. https://www.cia.gov/readingroom/docs/NADAS%2C%20LAJOS_0032.pdf (utolsó letöltés: 2024. július 12.).

¹⁴ Mindezt megerősítette „Dunai” fedőnéven az MHBK vezető tisztségviselői közé beépült államvédelmi ügynök Démy-Gerő Sándornak Nádasról 1952. február 21-én készített jelentése. ÁBTL 3.2.4 K-1140 Nádas Lajos dossziéja 38–40.

¹⁵ https://www.cia.gov/readingroom/docs/ZAKO%2C%20ANDREAS_0184.pdf (utolsó letöltés: 2024. július 12.).

séget és kivándorolt Kanadába, kétségei láthatóan tovább erősödtek.¹⁶ 1951 novemberében a vezetői értekezleten a változatlanul meglévő szervezeti hiányosságok és pénzügyi problémák miatt erősen bírálta Zákót, akit ekkor első számú bizalmasa, Radnóczy Antal vezérkari százados már nemcsak védelmébe vett, hanem közben becsületsértő módon támadta Nádas.¹⁷ A szakítás elkerülhetetlenné vált.¹⁸

Ezek után 1952 márciusában polgári alkalmazottként – vélhetően tüzértiszti ismereteinek elismeréseként¹⁹ – állást kapott az amerikai hadsereg műszaki csapatainál Salzburgban. Ezzel összefüggésben került sor adatainak ellenőrzésére és a kémelhárító szolgálat által történő kikérdezésére. A kérdések érintették kapcsolatait a német hadvezetéssel, a jugoszláv csetnik vezérrel, Drazsa Mihajloviccsal, de döntően az MHBK hírszerzési tevékenységére, Zákó András személyére és a magyar emigráció egy-egy szervezetének rövid jellemzésére irányultak. Válaszai mutatták, hogy változatlanul nagyra értékelte a Bajtársi Közösség létét, miközben nem titkolta kritikus véleményét sem Zákó Andrásról, sem kisbarnaki Farkas Ferencről. A politikai emigráció megítélésében elsősorban konzervatív nemzeti elkötelezettségén és szilárd antikommunizmusán nyugvó személyes – politikai pártokhoz közvetlenül nem köthető – véleménye fogalmazódott meg.²⁰

---

¹⁶ 1951 júliusában Korponay feljegyezte Nádas egyik megjegyzését: „Látom én is a sorsom, de csodára várva még próbálom fékezni a kocsit.” ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/31 „Szabadságharcosok” dosszié 31. melléklete Korponay feljegyzései 68. 1951. július 30.

¹⁷ Erről Lovász Olivér, a langenau/langenargeni hírszerző központ ugyancsak lemondott vezetője írt Korponay Miklósnak. ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/31 „Szabadságharcosok” dosszié 31. melléklete Korponay feljegyzései 73. 1952. március 27.

¹⁸ Korponay 1952. február 20-án jegyezte fel Nádas értesítését, mely szerint munkakörét a Bajtársi Közösség központjában átadta, Salzburgba költöznek, ahol az amerikaiaknál kapott állást. ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/31 „Szabadságharcosok” dosszié 31. melléklete Korponay feljegyzései 72.

¹⁹ Erre utal, hogy ajánlóként három olyan egykori tábornokot (Murahidy Gusztávot, Záray Emilt, Burget Lajost) jelölt meg az amerikaiaknak, akik ekkor már az amerikai műszaki csapatoknál szolgáltak. CIA, Nadas, 0032.

²⁰ Nádas néhány éven belül kivándorolt az Egyesült Államokba. Clevelandben lakott a nagynénje, aki 1945 óta támogatta őt anyagilag. Nádas a haláláig Clevelandben élt, de az emigráció mozgalmaitól távol tartotta magát.

Forrás

Nádas Lajos válaszai az amerikai katonai kémelhárítás (CIC) kérdéseire²¹

2. [A német hírszerzés tagjaihoz fűződő múltbeli és jelenlegi kapcsolatait.] A múltban (második világháború alatt és előtt) kizárólag „anyag” és „hadműveleti” beosztásokban szolgáltam mint vezérkari tiszt, a német hírszolgálat tisztjeivel és alkalmazottaival tehát nem kerültem közvetlen kapcsolatba.

1943–45-ig mint a Honvéd Vezérkar Főnöke hadműveleti osztályának vezetője irányító befolyást gyakoroltam ugyan a hírszerző osztály (2. Vkf. oszt.²²) munkájára (mikor, hol, mit kívánatos megállapítani stb.) és a munka eredményét is én hasznosítottam elsősorban, azonban a technikai végrehajtásban nem volt szerepem.

Így a német vezérkarnak is kizárólag hadműveleti beosztásban működő tagjaival állottam csak kapcsolatban. Elsősorban Hans v. Greiffenberg tábornokkal,²³ aki „meghatalmazott tábornoki” minőségben a német vezérkar magyarországi képviselője volt, majd Helmuth v. Grolmann tábornokkal²⁴ a Heeresgruppe Süd²⁵ vezérkari főnökével, mikor a hadműveletek már magyar területen folytak és a magyar csapatok hadműveleti alkalmazás terén német vezetés alá kerültek. A mindenkori magyar Vkf.-nek (Szombat-

²¹ https://www.cia.gov/readingroom/docs/NADAS%2C%20LAJOS_0002.pdf (utolsó letöltés 2024. július 14.) Az amerikai katonai kémelhárítás (CIC) angol nyelven feltett kérdéseire (lásd a szögletes zárójelekben) Nádas Lajos magyar nyelven válaszolt, amit a kémelhárítás egyik informátora fordított angolra. Ezeket a szolgálat salzburgi 430. számú állomásának tisztje, Thomas D. Kelly foglalta bele a Nádas Lajos ellenőrzéséről és a Korponai Miklóssal való kapcsolatáról 1952. május 27-én kelt jelentésébe. Sem a magyar, sem az angol nyelvű szövegben nincs első pont. https://www.cia.gov/readingroom/docs/NADAS%2C%20LAJOS_0032.pdf (utolsó letöltés: 2024. július 12.). Köszönöm Baráth Magdolna kolléganőnek az angol szöveg értelmezéséhez nyújtott segítségét.

²² A magyar királyi honvédség vezérkari főnökségének 2. (hírszerző és kémelhárító) osztálya.

²³ Hans von Greiffenberg (1893–1951) német hivatásos katonatiszt. 1938-tól a Hadseregparancsnokság vezérkari főnöksége hadműveleti osztályának tisztje, majd osztályvezetője. Részt vett Lengyelország megtámadásának előkészítésében, majd 1941-től több beosztásban a Szovjetunió elleni háborúban. 1943 októberétől budapesti katonai attasé, 1944. április 1-től gyalogsági tábornoki rangban a Wehrmacht magyarországi meghatalmazott tábornoka. 1945–1948 között amerikai hadifogságban volt.

²⁴ Helmuth Wilhelm Otto von Grolmann (1898–1977) német hivatásos katonatiszt. 1940–1942 között – miközben részt vett a Lengyelország és a nyugati szövetségesek elleni hadjáratokban is – a Hadseregparancsnokság vezérkari főnöksége hadműveleti osztályának tisztje. Ezt követően 1943-ban a Balkánon harcoló 2. páncélosadosztály, később hadsereg, 1944 júliusától altábornagyi rangban a Dél-Ukrajna (majd szeptembertől Dél-) Hadseregcsoport vezérkari főnöke. 1945 márciusában a 4. lovashadosztály parancsnoka. 1945–1948 között amerikai hadifogságban volt. 1949–1961 között a Német Szövetségi Köztársaságban különböző adminisztratív és politikai állásokat töltött be.

²⁵ Heeresgruppe Süd (Dél-Hadseregcsoport): az eredetileg 1939-ben szervezett hadseregcsoportot a világháború folyamán több alkalommal átszervezték és átnevezték. Miután 1944 nyarán a Dél-Ukrajna (Heeresgruppe Süd-Ukraine) hadseregcsoport megsemmisült, szeptemberben Erdélyben ismét Dél-Hadseregcsoport néven jött létre. Egységei ezen a néven, majd 1945 márciusától Heeresgruppe Ostmark néven, a nyugat-magyarországi harcokban vettek részt.

helyi,²⁶ Vörös János²⁷) kíséretében a vezéri főhadiszálláson²⁸ tett látogatásaim alkalmával ottani tárgyalópartnereim a hadműveleti osztályok vezetői voltak. (OKW²⁹ Warlimont³⁰ tbk.,³¹ OKH³² Heisinger,³³ majd Wenck³⁴ tbk-ok.)

A közelmúltban (második világháború után) német kapcsolatom egyáltalában nem volt.

3. [A hírszerzés területén tevékenykedő különböző emigráncsoportokhoz fűződő múltbeli és jelenlegi kapcsolatait.]

Ilyen kapcsolatot sem nem kerestem, sem nem tartottam.

Egyrészt, mert magyar szempontból csupán végrehajtói szerepkör adatott, irányítói és kiértékelő szerepkör nem, mert utóbbi szerepköröket a hírszerzést finanszírozó nyugati hatalmak a saját személyzetükkel végeztették. Másrészt, mert a végrehajtó szolgálatot is magyar részről – tisztelet a kevés kivételnek – jobbára szakértelem nélküli laikusok vállalták, kizárólag üzleti alapon, minden magasabb rendű célkitűzés mellőzésével, a konkurenciába való bekapcsolódás tehát nem volt csábító a nemcsak anyagi érdekeket szem előtt tartó ember számára.

²⁶ Szombathelyi (Knausz) Ferenc (1887–1946) magyar hivatásos katonatiszt, vezérezredes. 1906-tól több éven át teljesített csapatszolgálatot, és a Hadiiskola elvégzése után, 1926–1931 között a Hadiakadémia tanára. A második világháborúban hadtestparancsnok a keleti fronton. 1941 szeptembere – 1944 áprilisa között a Honvédezerkar főnöke. 1944. október 15. után nyilas fogságban, 1945-ben amerikai hadifogságban volt. Háborús bűnősként kiadták a magyar hatóságoknak. A Népbíróságok Országos Tanácsa 1946-ban életfogytiglani fegyházra ítélte, de hamarosan átadták Jugoszláviának, ahol halálra ítélték és kivégezték.

²⁷ Vörös János (1891–1968) magyar hivatásos katonatiszt, vezérezredes. 1911-től különböző egységeknél és a Honvédelmi Minisztériumban teljesített szolgálat után 1941–1943 között a Honvédezerkar hadműveleti csoportfőnöke. 1944. április–október között a Honvédezerkar főnöke. 1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány honvédelmi minisztere, majd 1946 őszéig vezérkari főnök. 1949-ben az Államvédelmi Hatóság hűtlenség gyanúja miatt letartóztatta, életfogytiglani fegyházra ítélték. 1956-ban szabadult.

²⁸ Adolf Hitlernek mint a német haderő főparancsnokának tartózkodási helye. Legismertebb az úgynevezett Wolfschantez, melyen kívül még 17 főhadiszállásként szolgáló támaszpontot alakítottak ki Németországban és a megszállt területeken.

²⁹ OKW = Oberkommando der Wehrmacht. A szárazföldi hadsereg, a haditengerészet és a légierő együttes főparancsnoksága, melyet 1938-ban hoztak létre, közvetlenül Adolf Hitler parancsnoksága alatt. Élén Wilhelm Keitel tábornagy állt.

³⁰ Walter Warlimont (1894–1976) német hivatásos katonatiszt. A Wehrmacht hadműveleti törzsének első tisztje, majd helyettes vezetője. A világháború idején számos támadási terv kidolgozásában vett részt. 1942-ben altábornagy, 1944-ben tüzérségi tábornok. 1948-ban háborús bűnősként elítélték és 1954-ig börtönben volt.

³¹ tbk. = tábornok.

³² OKH = Oberkommando des Heeres. A szárazföldi hadsereg főparancsnoksága, melyet 1935-ben hoztak létre. 1941 decemberétől feladatait a keleti hadszíntérre, a Szovjetunió elleni háborúra korlátozták.

³³ Helyesen Adolf Heusinger (1894–1976) német hivatásos katonatiszt. 1940-től a Hadsereg főparancsnokság hadműveleti osztályának főnöke. 1957–1961 között a nyugatnémet hadsereg (Bundeswehr) első főfelügyelője, 1961–1964 között a NATO katonai tanácsának elnöke.

³⁴ Walther Wenck (1900–1982) német hivatásos katonatiszt. Különböző magasabb katonai egységeknél betöltött vezérkari beosztásokat követően 1944 júliusától a Hadsereg főparancsnokság hadműveleti főnöke, majd 1945 áprilisában páncélos tábornoki rangban a Berlint védő 12. hadsereg parancsnoka lett. 1945–1947 között amerikai hadifogságban volt, szabadulása után üzletember, vállalatigazgató.

4. [A francia hírszerzéshez fűződő múltbéli és jelenlegi kapcsolatai.]

A francia hírszolgálat³⁵ emberei közül egy-két ízben beszélgettem Barnot,³⁶ illetve Müller³⁷ őrnagyokkal, több ízben Petit³⁸ kapitánnyal. Hírszerzésről köztünk legfeljebb anynyiban esett szó, hogy tudomásul vették, hogy a hírszerzéssel nem foglalkozom. A Petit kapitánnyal való többszöri eszmecsere az szolgáltatott okot, hogy ő volt a franciák által Rumban felállított magyar őrszázadnak felügyelője,³⁹ s a század kezelése, ellátása, személyi ügyei stb. érdekében vele többször is akadt megbeszélő.

5. [Szerepe az MHBK hírszerzésében. Teljes névsor és leírás mindenről.]

Az MHBK hírszerző csoportjának⁴⁰ munkájától kezdettől fogva szándékosan távol tartottam magamat. (Őket lásd a 10.-nél!)⁴¹

E csoport következő számottevő tagjairól tudok.

Vezető – Zákó András,⁴² lakik: Absam bei Solbad Hall

Központi önvédelmi előadó – Kapitánffy Albin,⁴³ lakik: Solbad Hall

³⁵ Ausztria francia megszállási zónájában 1945–1955 között két hírszerző szervezet működött. A civil Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage – Külföldi Hírszerző és Kémelhárító Szolgálat (SDECE) és a hadsereghez tartozó Deuxième Bureau de l'État major general – a Vezérkari Főnökség második osztálya. Eltérő időszakban és intenzitással mindkettő részt vett a magyarországi hírszerzés szervezésében.

³⁶ Bernot francia katonatiszt az ausztriai megszálló csapatok állományában.

³⁷ Müller francia katonatiszt az ausztriai megszálló csapatok állományában.

³⁸ Petite francia katonatiszt az ausztriai megszálló csapatok állományában.

³⁹ A francia katonai hatóságok a nyugat-ausztriai megszállási zónában állomásozó csapataik tehermentesítésére (őrszolgálat, raktárkezelés) magyar menekültekből és elbocsátott hadifoglyokból ör- és munkásalakulatokat szerveztek. Ilyen őrszázadot alakítottak 1946 októberében az Innsbruckhoz közeli Rum községben Levalt-Jezierszky László volt vezérkari őrnagy vezetésével. A század 1950-ben munkásszázadává alakult, melyben 200 volt csendőr és katona látott el szolgálatot 1955-ig, a megszállási zóna megszűnéséig. Lásd DARNÓY, 1983, 9–10.

⁴⁰ Az MHBK részvételéről a nyugati hatalmak magyarországi hírszerző tevékenységében legújabbán lásd BARÁTH, 2023, 33–50.

⁴¹ Lásd a kérdések 10. pontját!

⁴² Zákó (Zakó) András (1898–1968) volt hivatásos katonatiszt, vezérőrnagy. Az első világháborúban frontszolgálatot teljesített. A világháborút és a Hadiakadémia elvégzését követően 1929–1939 között a katonai hírszerzés tisztje. A Hadiakadémia tanára (1940–1942), majd a VI. hadtest vezérkari főnöke, a 27. székely könnyű hadosztály parancsnoka. A nyilas hatalomátvételt követően a VKF 2. (hírszerzés és kémelhárítás) osztályának vezetője. 1945-ben a visszavonuló német és magyar csapatokkal elhagyta az országot, 1948-ban Ausztriában a katonai emigráció meghatározó szervezetének, a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének vezetője lett és az is maradt haláláig. 1955-től Münchenben élt.

⁴³ Kapitánffy (Kratzer) Albin (1908–1979) volt hivatásos katonatiszt, vezérkari őrnagy. Harcolt a keleti fronton. 1944-ben Vörös János vezérkari főnök szárnysegédje. Egyes kortársak szerint szerepet játszott a kormányzó fegyverszüneti proklamáció kiadásának megakadályozásában. A háború utolsó hónapjaiban a Nyugat-Dunántúlon és Stájerországban harcoló II. hadtest vezérkari főnöke. A háború befejezését követően Ausztriában telepedett le. 1945 júniusában háborús bűnösnek nyilvánították, a demokratikus kormány lefokozta és kicsapta a hadseregből. Rövid ideig az amerikai katonai hírszerzés szolgálatában állt, 1949-ben csatlakozott a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségéhez, ahol 1950-től az úgynevezett defenzív önvédelmi csoportot irányította.

a/ Francia csoport:

Vezető és nyilvántartó – Darnóy Pál⁴⁴ (Lindau)

Toborzók és eligazítók – Bertóthy László⁴⁵ (Lindau), Hollósy Ervin,⁴⁶ Gévay (alias Fagy) Ervin⁴⁷ (Lindau), Bak András⁴⁸ (Párizs).

Rádiólehallgatás – Nagy Géza⁴⁹ (Graz)

b/ Angol csoport:

Vezető Radnóczy Antal⁵⁰ (München)

Nyilvántartó – Halmay Jenő⁵¹ (München)

Toborzók és eligazítók – Abay Kálmán⁵² (München), Sónyi Kurt⁵³ (Németország, angol zóna)

---

⁴⁴ Darnóy Pál (1912–1987) volt hivatásos katonatiszt, vezérkari százados. Megalakulásától tagja volt a Bajtársi Közösségnek. 1950–1951-ben az MHBK francia irányítás alatt álló langenargen/lindai hírszerző központjának kiképzője, majd az MHBK központi vezetőségének tagja, a *Hadak Útján* című lap szerkesztője (1962–1987), számos hadtörténeti cikk szerzője.

⁴⁵ Bertóthy László (1912–?) volt hivatásos katonatiszt, vezérkari százados.

⁴⁶ Hollósy Ervin volt hivatásos katonatiszt. Adatai ismeretlenek.

⁴⁷ Gévay Ervin (1922–1977) volt hivatásos katonatiszt, hadnagy. A világháború befejezését követően Ausztria francia megszállási zónájában telepedett le. 1947-től Kovács Attilával a francia hírszerzés számára dolgozott. 1949–1951-ben az MHBK központi törzsében adminisztratív munkatárs, Zákó András segédtisztje.

⁴⁸ Bak András (1912–1989) volt hivatásos katonatiszt, vezérkari százados. 1949–1951-ben az MHBK párizsi megbízottja.

⁴⁹ Nagy Géza volt hivatásos katonatiszt, alezredes. Adatai ismeretlenek.

⁵⁰ Radnóczy (Reidl) Antal (1912–2003) volt hivatásos katonatiszt, vezérkari százados. A Hadiakadémia elvégzését (1942) követően a világháború éveiben vezérkari tisztként a Honvédelmi Minisztériumban, majd a keleti fronton teljesített szolgálatot. A nyilas kormány idején a Honvédelmi Minisztérium személyügyi osztályának munkatársa. 1945-ben elhagyta az országot és Münchenben telepedett le. 1948-tól Zákó András környezetében mind aktívabban vett részt az MHBK szervezésében.

⁵¹ Halmay Jenő volt hivatásos katonatiszt, vezérkari százados. Adatai ismeretlenek.

⁵² Abay (Mildschütz) Kálmán (1899–1975) volt hivatásos csendőrtiszt. A világháborút követően Németországban telepedett le. Az MHBK lapjának (*Hadak Útján*) felelős kiadója 1952–1954 között. A magyar emigráns sajtó bibliográfiája.

⁵³ Sónyi Kurt (1913–?) volt hivatásos katonatiszt, vezérkari százados.

6. [Különleges kapcsolatok a jugoszláv partizánokkal a második világháború végén.] A mindenkori Honvéd Vezérkar Főnöke részéről a jugoszláv partizánok vezetőjével, Draga Mihailovic⁵⁴ tábornokkal eredetileg Újszászy István⁵⁵ tábornok tartotta a kapcsolatot (előzőleg együtt voltak mint katonai attasék Prágában) a belgrádi magyar özszeketű törzs útján.⁵⁶ Miután 1944 márciusában a németek Újszászy tábornokot őrizetbe vették, a kapcsolattartást én vettem át. A futártiszt továbbra is dr. Hory László tartalékos zászlós⁵⁷ maradt (lakik jelenleg: Innsbruck, Gumpstr. 66.). Az ő útján cserél-tünk időnként helyzetájékoztatást és küldtünk Dr. M.⁵⁸ részére anyagi segítséget, amennyire az módunkban állt. (Lőszer, gyógyszer, irodafelszerelés stb.) Ez jelentette számomra az egyetlen járható utat, kontaktusban maradni a nyugati hatalmak Magyarországot érintő hadműveleti szándékaival, miután Hory jelentése szerint Dr. M. törzsében amerikai és angol tiszték is voltak. Dr. M. utolsó helyzetájékoztatását Hory 1944 október hó elején közvetítette és az lényegileg a következő volt: „A nyugatiak el akarják kerülni, hogy a közöttük és a Szovjet között fennálló érdekellentét abból robbanjon ki, hogy csetnikjeim megütköznek Tito partizánjaival. Ezért elrendelték, hogy vonuljon vissza Dalmáciába. Azonban nem angolszász érdek a Szovjet térdnyerése! A magyar hazafiak tehát tartsanak ki a végsőkig és amennyiben kiszorulnának Magyarország területéről, keressenek felénk csatlakozást.”⁵⁹

⁵⁴ Dragolyub „Dráza” Mihajlovics (1893–1946) jugoszláv vezérkari tiszt, királypárti szerb nacionalista. A második világháború idején, a jugoszláv állam szétesését követően, Szerbiában és Montenegróban – csetnik mozgalomnak nevezett – partizáncsapatokat szervezett azzal a céllal, hogy a nyugati szövetségesek balkáni támadásakor részt vesz a német, olasz és magyar megszállók kiűzésében, a Szerb–Horvát–Szlóven Királyság visszaállításában. Tevékenysége elismeréseként az angol kormány katonai missziót rendelt mellé, amit 1943-ban az amerikaiak is követtek. 1942 januárjában a londoni száműzetésben lévő II. Péter jugoszláv király kormánya hadügyminiszterévé nevezte ki. Mihajlovics azonban 1943-tól a Joszzip Broz Tito vezette kommunista partizánok elleni harcokban mind aktívabban együttműködött a német és olasz csapatokkal, aminek következményeként fokozatosan megszűnt az angol és amerikai támogatás. A német csapatok kivonulását követően továbbra is Boszniában maradt, ahol 1946 tavaszán az újjáalakult kommunista Jugoszlávia állambiztonsági szervei letartóztatták, bíróság elé állították, és az ítélet alapján kivégezték.

⁵⁵ Újszászy István (1894–1948?) hivatásos katonatiszt. Az első világháború kezdetén indult többéves csapatszolgálat és hírszerzői tevékenység után 1931–1934 között Varsóban, 1934–1938 között Prágában katonai attasé. 1938-tól a VKF 2. (hírszerzési és kémelhárítási) osztályának helyettes vezetője, 1939-től 1942 októberéig vezetője, majd vezérőrnagy rangban 1944. március 28-ig az Államvédelmi Központ parancsnoka. A német megszállást követően a német biztonsági szervek letartóztatták, kihallgatását követően átadták a magyar hatóságoknak, amelyek hamarosan szabadon bocsátották. Budapest ostroma idején, 1945. február 5-én a szovjet kémelhárítás vette őrizetbe és Moszkvába szállította, ahol éveken át fogva tartották és kihallgatták. Halálának helye és pontos időpontja ismeretlen.

⁵⁶ A magyar kormány és a németek által Milan Nedic elnökle alatt kinevezett szerb bábkormány kapcsolatára lásd HORNYÁK, 2022, 332–334; *Vallomások*, 2007, 454.

⁵⁷ Hory (Heitler) László (1911–?) a magyar állambiztonsági források szerint 1949–1950-ben mint volt követségi sajtóattasé, tartalékos hadnagy szerepelt az MHBK központi törzsének névsorában, a propagandaügyek vezetőjeként. (NYÁRI, 2018, 90.). A CIC egykori belgrádi követségi titkárként, 1950-ben Zákó András titkáráként azonosította. A későbbi években újságíró, több magyar nyelvű nyugati lap munkatársa.

⁵⁸ Dragolyub Mihajlovics.

⁵⁹ Az idézett szöveg eredetisége kétséges, forrása ismeretlen.

7. [Távozása Absamból és a Zákó csoportból.]⁶⁰

A magyar emigrációban a nyílt MHBK mozgalmat⁶¹ Zákó felkérésére én szerveztem meg és irányítottam szellemileg azzal a célkitűzéssel, hogy ha majd eljön az ideje, a magyar emigráció a kellő szellemi és lelki felkészültséggel, szakszerű vezetés mellett, egységesen és áldozatkészen tudja támogatni a nyugati hatalmak antibolsevista harcát. A cél gyakorlati elérését csakis úgy láttam lehetségesnek és ezért Zákóval szemben ki is kötöttem, hogy a mozgalom vezetésének a nyilvánosság felé személytelennek kell maradnia, és a mozgalomnak kül- és belpolitikai függetlenségét meg kell őriznie mindaddig, míg az antibolsevista katonai szövetség kialakul és annak keretében egy magyar katonai mag is felállításra kerülhet. Különböző hírek és Zákó hézagos tájékoztatása alapján egyre erősebb lett bennem a gyanú, hogy Zákó a vele szemben kikötött és nyilvánosság felé általam meghirdetett előfeltételt nem tartotta be és ezért nagyon is kétséges, hogy az ő vezetése mellett a nyugati hatalmak – elsősorban az USA – el fogják-e ismerni az MHBK-t politikailag független katonai erőforrásnak. Gyanúm alátámasztására tárgyi bizonyíték rendelkezésre nem állt és ilyent az ügyek bizalmas jellegére tekintettel szerezni is aligha lehetett volna. Végül a múlt év novemberében a BK francia hírszerző csoportjának akkori vezetőjétől (Lovász Olivér)⁶² kaptam olyan értelmű információt és adatokat, amik kétségtelenné tettek előttem, hogy Zákó „gyakorlatilag” francia hírügynök, tehát az ő vezetése alatt az MHBK a beavatottak előtt nem szerepelhet politikailag független magyar alakulatként. Az ügyet a külpolitikai háttér miatt nem vihettem az MHBK nyilvánossága elé, ezért úgy döntöttem, hogy Zákó híveinek (hírszerző csoport) zárt körben adom elő vádjaimat és igyekszem meggyőzni őket Zákó vezetői szerepének tarthatatlanságáról. Ez sajnos nem sikerült. Lovászt a franciák – valószínűleg az indiszkréciónak – elbocsátották állásából. Az MHBK kivizsgálóbizottsága pedig nem talált kivetnivalót Zákó személyében, de ugyanakkor engem sem tudott meggyőzni arról, hogy Zákó nem szegte meg megállapodásunkat. Az ügy további fészegetésével nem akartam destruálni sem a magyar–francia viszonyt, sem az emigrációs magyar tömegnek az MHBK-ba vetett hitét. Ezért úgy döntöttem, hogy pontot teszek ugyan az ügyre, de nem vállalom személyemben továbbra is felelősséget olyan vezetésért, mely meggyőződésem szerint helytelen utakon jár. Zákótól bocsánatot kértem egyéni becsületének megsértéséért, de ugyanakkor lemondtam a BK központjában ellátott munkaköreimet és helyileg is más foglalkozás után néztem. A destruálás elkerülése végett hozzájárultam ahhoz is, hogy kiválásomat a nyilvánosság felé úgy tegyék közzé, mintha a BK „egyéb” munkaterületén lennék foglalkoztatva.

⁶⁰ A „Zákó csoport” elnevezés alatt a Magyar Harcosok Bajtársi Közossége értendő.

⁶¹ Lásd BORBÁNDI, 1985, 12, 42–48; NYÁRI, 2017, 305–308.

⁶² Lovász Olivér (1910–2001) volt hivatásos katonatiszt, vezérkari őrnagy. A második világháborúban hadosztály, majd hadtest vezérkari főnök. A háborút követően Ausztriában telepedett le. 1950–1952 között az MHBK francia irányítás alatt állt hírszerző csoportja Baden-Württemberg tartományban, a Lindau melletti Langenargen helységben működött kiképző központjának vezetője. 1952-ben több társával kilépett az MHBK-ból, miután bírálta, hogy a Magyarországra induló hírszerző futárokat rosszul készítik fel és a magyar államvédelem több futárt elfogott.

8. [Jelen állapot, jelen helyzet.]

Formailag nem váltam el haraggal sem Zákótól, sem személyes híveitől, de a BK vezetésével megszüntettem mindennemű érdemi kapcsolatot és ilyent nincsen szándékomban újból létesíteni.

9. [Különleges részletek Korponaynak⁶³ a Zákó csoportból való távozásának hátteréről.]

Zákó erőszakos természetű, nagyravágyó és hataloméhes egyéniség, de szellemi képességei nem állanak arányban túlzott ambícióival. Ezért szívesen támaszkodik ötletadó szellemi munkatársakra, és ezek abban a fokban élvezik bizalmát, amilyen fokban el tudják hitetni hiúságával, hogy feltétlenül kiszolgálói diktatori ambícióinak. Ily módon választódik ki esetenként a közvetlen bizalmasa azoknak az intelligens fiataloknak a köréből, akik saját érvényesülésük útját Zákó személyének tömjénezésével a legügyesebben tudják egyengetni. Ezen az alapon volt kezdetben Korponay Zákó első számú bizalmasa, majd kellett helyét átengedje Kovács Attilának,⁶⁴ utána Radnóczy Antalnak, hogy végül is teljesen kegyvesztettként, volt baráti körének kárörvendése mellett, sértődötten és csalódottan hagyja el Zákó környezetét.

10. [Vélemény a Zákó csoportról.]

A Zákó-féle hírszerző csoport megalapozói annak idején Zákó, Korponay és Kovács Attila voltak. Miután mindhárom egyéniségét és felfogását a hírszerzésről jól ismertem, eleve aggályaim voltak, hogy az általuk életre hívott hírszerző szerv valaha is fel tud-e emelkedni a szolgálatkezelésnek és eredményességnek arra a színvonalára, mely egy magyar katonai összefogás „hivatalos” hírszerző csoportjától joggal elvárható volna. Ezért eleve, tudatosan nem kapcsolódtam be a csoport munkájába és távol tartottam magam attól mind a mai napig. Így nincsen alapom, hogy részletes kritikát gyakorolhassak

⁶³ Korponay (Kreutz) Miklós (1912–1987) volt hivatásos katonatiszt, vezérkari százados. Ludovika Akadémiát és Hadiakadémiát végzett. A második világháború idején a keleti fronton a magyar megszálló csapatoknál, később a IV. hadtest, majd a 27. székely könnyű hadosztály vezérkarában teljesített szolgálatot. 1944. október 15. után Zákó András vezérőrnagy, a VKF 2. osztálya vezetőjének kezdeményezésére megbízást kapott az úgynevezett „Kopjás mozgalom”, a szovjet hadsereg elleni hátországi harcra kiképzett egységek szervezésére és irányítására. A háború befejezését követően Ausztria angol zónájában kezdte meg a Magyarországra küldendő hírszerzők toborzását, széles körű tevékenységet fejtett ki a „Kopjás mozgalom” legendájának fenntartásában. 1948-ban a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége egyik meghatározó szervezője, Zákó András közvetlen munkatársa. 1950-tól – máig sem pontosan tisztázott konfliktusok miatt – mind erőteljesebben szembekerült a tábornokkal. 1951-ben kivált az MHBK vezetéséből és kivándorolt Kanadába. Torontóban élt haláláig, jelentős szerepet játszott a kanadai magyar emigráció életében. Korponay életére és pályájára célzotlan lásd TÖRÖK, 2011, 109–120.

⁶⁴ Kovács Attila (1922–1950) volt hivatásos katonatiszt, hadnagy. A világháború végén Ausztria francia megszállási zónájában telepedett le. Itt 1947-ben kapcsolatba került a francia hírszerző szervekkel és megbízásukból egykori tisztársaiból magyarországi hírszerző hálózatot épített ki. A magyar katonai elhárítás, a Katonapolitikai csoportfőnökség ügynökei 1950 januárjában megkísérelték tőle megszerezni hálózata tagjainak névjegyzékét és dulakodás közben halálosan megsebeztek. Lásd GECSÉNYI, 2012, 129–135.

a csoport munkájával és eredményességével kapcsolatban, sőt arról sem volt módomban meggyőződni, hogy eredeti aggályomat a gyakorlat igazolta-e vagy sem.

Egyébként magát az MHBK-t (nyílt mozgalom) – a vezetéssel kapcsolatban formális aggályaim mellett is – az emigrációs magyarság leghelyesebb célkitűzésű, legegészségesebb felépítésű mozgalmának tartom.

Indokok:

a./ a magyarság hazai földön raboskodó zöme a szabad földön élő töredéke részéről annak fegyveres támogatását tudná legjobban hasznosítani felszabadulása érdekében.

b./ A nyugati hatalmaknak az antibolsevista harchoz katonai téren lehet a legértékesebb segítséget nyújtani.

c./ A politikai és személyi harcok által széttagolt emigrációs magyarságot közös erőfeszítéssel a legkönnyebben katonai célkitűzéssel, katonai vezetés alatt lehetne egységbe fogni.

[A 11–15. pontokhoz általában.]

Mint magyar katona a magyar emigráció különböző csoportjait abból a szempontból értékelem, hogy azok mennyiben jelentenek szellemi vagy erkölcsi erőforrást az összmagyarság (otthoniak és emigráció) antibolsevista harcához. Ezek előre bocsátása után:

11. [Vélemény a Magyar Szabadság Mozgalomról.]⁶⁵

A lényeg annak propagálásában merül ki, hogy Kisbarnaki Farkas Ferenc⁶⁶ a magyar felszabadító harc leghivatottabb vezetője.

Tény, hogy Farkas Ferenc eléggé ismert mind otthon, mind az emigráció közvéleménye előtt. Azonban a név közismertségét sem olyan tettek, sem olyan megnyilatkozások nem támasztják alá, amelyek a magyarság összessége, vagy akár csak többsége előtt is hitelt érdemlően igazolnák egyedülálló vezéri elhivatottságát. Saját részemről pl.

⁶⁵ Magyar Szabadság Mozgalom néven kisbarnaki Farkas Ferenc volt vezérezredes az 1945-ben elmenekült politikai elit számos tagjának részvételével 1946 májusában hozta létre Németország amerikai megszállási zónájában a magyar emigráció első szervezetét, melybe civilek és katonák egyaránt beléphettek. A mozgalom több vezetője szerepet játszott az altöttingi „országgyűlés” megszervezésében és az ott létrejött „kormányban”. Az 1950-es években tevékenysége elapósodott, majd megszűnt. BORBÁNDI, 1985, 29–30, 49–52.

⁶⁶ Kisbarnaki Farkas Ferenc (1892–1980) volt hivatásos katonatiszt (vezérezredes) és politikus. Az első világháborúban és azt követően csapatszolgálatot teljesített. 1930–1935 között a Hadiakadémia tanára. A gödöllői nemzetközi cserkész tábor és az 1938-as eucharisztikus világkongresszus egyik szervezője. A Ludovika Akadémia parancsnoka (1938–1943), országos főcserkész (1942–). Hadtestparancsnok (1943–1944), országos elhelyezési kormánybiztos (1944. október – 1945. január). A világháború után Németország amerikai zónájában élt. Több éven át az emigráció konzervatív szárnyának egyik vezető személyisége, a Magyar Szabadság Mozgalom alapító elnöke (1946–), az altöttingi kormány államfői hatalommal felruházott elnöke (1947–1949), az Anti-Bolsevista Nemzetek Szövetsége katonai bizottságának vezetője.

altöttingi szereplését⁶⁷ belpolitikailag, az ABN-nel⁶⁸ szembeni elkötelezettségét külpolitikailag olyan súlyos baklövéseknek tartom, melyeket a vezetői bölcsesség rovására a féktelen érvényesülési vágy diktált.

Egyébként a személye mögött felsorakozottak táborában vannak szellemi és erkölcsi értékek is.

12. [Vélemény Henney hungarista csoportjáról.]⁶⁹

Áldozatkészségre nevelt kisebbség, rátermett szellemi vezetők nélkül. Sem Henney Árpádban,⁷⁰ sem szellemi vezérkarában nincsen annyi koncepció és nagylelkűség, hogy a hungaristák áldozatkészségét az öncélúságban való vergődés helyett a nemzet összességére javára tudnák hasznosítani.

13. [Vélemény az Unióról.]⁷¹

Szellemileg jelentős értékű tábor, azonban mint politikai csoport nem alkalmas a magyar áldozatkészség felkeltésére és vezetésére. Részint, mert a vezetők arisztokrata származásúak és felfogásúak, ami eleve bizalmatlanságot vált ki a mai közvéleménybe, részint mert a vezetők elkötelezettek külpolitikailag a franciák, belpolitikailag a Habsburg restauráció felé.

⁶⁷ 1947. augusztus 20-án a bajorországi Altöttingben az 1939-ben megválasztott országgyűlés és a Felsőház emigrációban lévő tagjainak egy része „országgyűlést” tartott, melyen kisbarnaki Farkas Ferencet államfői hatalommal felruházott miniszterelnökké választották. Ettől kezdve politikai tevékenységét mind erőteljesebb bírálattal illették az amerikai kormányzat részéről. Vö. BORBÁNDI, 1985, 32–42; NYÁRI, 2012, 30–48.

⁶⁸ ABN = Anti-Bolshevics Block of Nations/Antibolschewistischer Block der Nationen (Anti-Bolszevista Nemzetek Blokkja). Ukrán nacionalista szervezetek kezdeményezésére 1943-ban nyolc nemzet részvételével alakult, a kelet-közép-európai államok szovjet függőségének megszüntetése, a kommunista rendszerek megdöntése céljával. 1952 nyarán már 22 különböző emigrációban működő nemzeti szervezet, magyar részről a Magyar Szabadság Mozgalom képviseltette magát benne. Lásd BORBÁNDI, 1985, 49–50.

⁶⁹ Henney Árpád hungarista csoportja a háború befejezését követően Hungarista Mozgalom néven az egész világra kiterjedően kezdte meg működését. Lapja, az *Út és Cél* 1949–1959 között Ausztriában jelent meg. A résztvevők előregedésével a mozgalom fokozatosan jelentéktelenné vált. Vö. BORBÁNDI, 1985, 57–58; KERESZTES, 2021, 495–524.

⁷⁰ Henney (Hennel) Árpád (1895–1980) volt hivatásos katonatiszt (alezredes), politikus. 1941-ben lépett be a Nyilaskeresztes Pártba, ahol hamarosan Szálasi Ferenc közvetlen munkatársa, a Pártvezető Tanács tagja, szolgálaton kívüli altábornagy lett. A Szálasi-kormányban mint a „nemzetvezető személye körüli miniszter és országos munkarendvezető” tárca nélküli miniszter volt. 1945-ben Ausztria francia megszállási zónájában telepedett le és Szálasi döntése alapján élete végéig a Hungarista Mozgalom vezetője maradt. BORBÁNDI, 1985, 32.

⁷¹ Teljes nevén Magyar Kereszténydemokrata Unió. A magyar országgyűlés és a Felsőház 1945-ben Ausztriába menekült konzervatív (részben Erdélyből és a Délvidékről származó) tagjainak egy csoportja alakította Innsbruckban 1950-ben, gróf Pálffy József, gróf Teleki Béla és Máriaffy Lajos vezetésével. Tevékenységükben hosszabb időn át élvezték a francia megszálló hatóságok támogatását. Lapjuk *Unió* címmel 1950–1955 között jelent meg. Vö. BORBÁNDI, 1985, 54; DÉVAVÁRI, 2021, 90–94; GECSÉNYI, 2023, 295–305.

14. [Vélemény a Magyar Közösségről.]⁷²

Politikai törtetőök szűk körű titkos társasága, mely tilos úton járva, irreális célt hirdet a saját érvényesülése megkönnyítése érdekében.

Nem nevezhető erkölcsileg helyes és megengedett útnak az, ha valaki a közéleti szerepléshez való jogosultságot nem a nyilvánosság előtt igazolt rátermettség, hanem bizalmas alapon folytatott származáskutatás alapján akarja eldönteni.

Nem nevezhető reálisnak végcélként olyan vezetés elérése, hol a vezetők nyeregbe jutását a gyakorlati életben felmutatott szellemi és erkölcsi adottságok helyett csupán egy papírlap kétes értékű származási adatai mozdították elő.

15. [Vélemény a Magyar Nemzeti Bizottmányt támogató New-York/Washington koalícióról.]⁷³

A magyar nemzetnek szerencsétlen geopolitikai helyzete folytán a közelmúltban kétszer is alkalmá nyílt megfigyelni (1919 és 1944), hogy szellemi vezetői közül ki lát abszolút ellenséget az orosz bolsevizmusban és ki nem. A későbbi gyakorlat mindkét esetben azoknak adott igazat, akik a nemzet jövője szempontjából abszolút ellenséget láttak az orosz bolsevizmusban és egyénileg eszerint viselkedtek.

Tehát ha a közeljövőben élet-halál harcra kellene fegyverbe szólítani a nemzetet az orosz bolsevizmus ellen, úgy ezt nyilvánvalóan meggyőzőbb erővel tudnák megtenni azok, akik egyéni sorsukra való tekintet nélkül mindvégig consequensen antibolsevista harcosok voltak. Másrészt azok, akik akár az emigrációból, akár hazulról e harcban életüket is hajlandók lennének kockáztatni, nyilvánvalóan szívesebben vezetették magukat utóbbiak által, mint olyanoktól, akik a Szovjettel való barátkozás, vagy ellenségeskedés kezdetét csupán a külpolitikai konjunktúra függvényének tekintették.

A Magyar Nemzeti Bizottmányt tehát a mai összetételében, mikor többségét volt szovjet-kollaboránsok képezik, inkább tekintem negatív, mint pozitív erőforrásnak egy antibolsevista katonai erőfeszítés szempontjából.

16. [Jövőbeni szándékai és tervei.]

Türelemmel várni addig, mikor mint katona ismét szolgálatokat tehetek Hazámnak. E türelmi idő alatti szerény megélhetésemet jelenlegi munkahelyem biztosítani látszik.

⁷² Magyar Közösség – teljes nevén Magyar Testvéri Közösség. A két világháború között létrejött titkos társadalmi szervezet, amely célul tűzte ki – döntően faji szempontok alapján minősítve – a magyarság részarányának növelését és aktivitásának erősítését az országot vezető középosztályban. A világháború befejezését követően a Közösség újjászervezésére 1946 őszén történt kísérlet. Ezt felhasználva a kommunista párt kezdeményezésére 1947 tavaszán a Közösség számos egykori tagját a köztársaság elleni összeesküvés vádjával letartóztatták és bíróság elé állították, másokat emigrációba kényszerítettek. Szervezetük az emigrációban nem alakult újjá. Az emigráns közösségi tagok, (mindenekelőtt a Nagy Ferenc miniszterelnök közvetlen munkatársai közé tartozott Saláta Kálmán) kezdettől fogva a konzervatív nemzeti emigráció támadásainak célpontjává váltak. Lásd SZEKÉR, 2017 és GECSÉNYI, 2021, 451. 115. jegyzet.

⁷³ A Magyar Nemzeti Bizottmány létrejöttéről és összetételéről lásd BORBÁNDI, 1985, 83–92.

Forrás- és irodalomjegyzék

ÁBTL

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

3.2.4 Kutató dossziék K-1440 Nadas Lajos dossziéja.

3.2.5. Operatív dossziék O-8-2001/31 „Szabadságharcosok” dosszié 31. melléklete: a Korponay Miklós becsületügyi eljárásához mellékelt naplófeljegyzések.

3.2.5 Operatív dossziék O-8-001 „Farkasok” dosszié Magyar Nemzeti Bizottmány 132–156. A Magyar Nemzeti Bizottmány összeférhetlenségi bizottságának határozata Eckhardt Tibor ügyében.

3.2.5 Operatív dossziék O-8-025 „Rumi őrszázad”.

4.1 Állambiztonsági háttéranyagok. A-1310 Dálnoki Veress Lajos és társai bírósági tárgyalásának jegyzőkönyve.

CIA

The Central Intelligence Agency’s Freedom of Information Act Electronic Reading Room, CIA, Nadas 0032. (internetes hozzáférés)

https://www.cia.gov/readingroom/docs/NADAS%2C%20LAJOS_0001.pdf

https://www.cia.gov/readingroom/docs/NADAS%2C%20LAJOS_0002.pdf

https://www.cia.gov/readingroom/docs/NADAS%2C%20LAJOS_0032.pdf

https://www.cia.gov/readingroom/docs/ZAKO%2C%20ANDREAS_0184.pdf

*

BARÁTH
2023

BARÁTH Magdolna: *A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége és a nyugati hírszerző szervei (1948–1956)*, In: *Betekintő*, 2023/2. sz. 33–50.

- BORBÁNDI
1985 BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, Bern, Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem, 1985.
- BORUS
1991 BORUS József: *Vörös János és Nádas Lajos 1944. október 15-ei szerepéről*, In: *Történelmi Szemle*, 33. (1991) 3–4. sz. 249–254.
- DÉVAVÁRI
2021 *Klikkharcok az emigrációban. Nagy Iván (1904–1972) délvidéki emigráns politikus válogatott írásai (1949–1954)*, közreadja: DÉVAVÁRI Zoltán, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021. (Lymbus Kötetek, 4.)
- GECSÉNYI
2012 GECSÉNYI Lajos: *Az ausztriai magyar katonai emigráció a Hadügyminisztérium Katonapolitikai Csoportfőnökség célkeresztjében. A Dósa Attila és Kovács Attila elleni akciók (1949–1950)*, In: *Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára*, szerk. BARISKA István – MAYER László, Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 2012, 129–135.
- GECSÉNYI
2016 GECSÉNYI Lajos: *Az emigráció kísérlete a múlt értékelésére. Az Eckhardt ügy*, In: *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján*, III, szerk. ANKA László et. al., Magyar Napló, Budapest, 2016, 51–63.
- GECSÉNYI
2021 GECSÉNYI Lajos: *Az amerikai háló. Feljegyzések a Magyar Nemzeti Bizottmány és a magyar menekültek ügyében folytatott megbeszélésekről (1948–1950)*, In: *Lymbus Magyarországtudományi Forrásközlemények*, 19. (2021) II, 425–462.
- GECSÉNYI
2023 GECSÉNYI Lajos: *Egy konzervatív politikus az emigrációban – Teleki Béla gróf a Magyar Nemzeti Bizottmányról*, In: *„Emlékezetek róla, ha újra csatába mentek!” Tanulmányok Hermann Róbert 60. születésnapja tiszteletére*, I, szerk. MEDGYESI Zsófia – PÁSZTI László, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2023, 295–306.
- GOSZTONYI
1986 GOSZTONYI Péter: *A magyar honvédség a második világháborúban*, Katolikus Szemle, Róma, 1986.
- HORNYÁK
2022 HORNYÁK Árpád: *Magyarország kapcsolatai a II. világháborúban a megszállt Szerbiával*, In: *„Fejtágító”. Ünnepi*

tanulmányok Pásztor Péter 80. születésnapjára, szerk. SERES Attila, PTE BTK TTI MOSZT, Pécs, 2022, 324–335. (MOSZT Könyvek, 22.)

KERESZTES
2021

KERESZTES Csaba: *Az emigrációs hungarista mozgalom és az 1956-os forradalom*, In: *Történelmi Szemle*, 63. (2021) 3. sz. 495–524.

NYÁRI
2012

NYÁRI Gábor: *Az altöttingi országgyűlés és zarándoklat. A Magyar Szabadság Mozgalom és az 1947-es altöttingi események története*, In: *Acta Historica Turiciensia*, 28. (2012) 1. sz. 30–48.

NYÁRI
2017

NYÁRI Gábor: *A Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének tevékenysége 1945 és 1956 között*, In: *Különvélemény. A mainstream magyar történelem határán*, szerk. ILLIK Péter, Unicus, Budapest, 2017, 278–308.

SZAKÁLY
2001

SZAKÁLY Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár*, Ister, Budapest, 2001.

SZEKÉR
2017

SZEKÉR Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*, Jaffa, Budapest, 2017.

TÖRÖK
2013

TÖRÖK Ádám: *Harcban a keleti széllel – Korponay Miklós vezérkari százados életútja*, In: *Utak és útkeresztesződések. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*, szerk. KAHLER Frigyes – BANK Barbara, TIT, Budapest, 2013, 109–120.

UNGVÁRY
2022

UNGVÁRY Krisztián: *Kiugrás a történelemből. Horthy Miklós a világpolitika színpadán*, Open Books, Budapest, 2022.

Vallomások
2007

Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írt feljegyzései, szerk. HARASZTI György, Corvina, Budapest, 2007.

1956-os menekültek Angliában

A nehezen integrálható, problémás menekültek 1957–1958

Az angliai magyar emigráció 1945 utáni történetében jelentős mérföldkő volt az '56-os menekültek érkezése, fogadása és letelepítése, melynek során 1956 novembere és 1957 tavasza között mintegy 21 ezer magyar állampolgár érkezett a szigetországba. Ezt megelőzően jelentős számú magyar egy időben történő betelepülésére csak 1948 és 1950 között került sor, amikor a DP-táborokból 2554¹ (2110 férfi, 429 nő és 15 kiskorú) magyar állampolgár került a szigetországba, a brit gazdaság háborús veszteségekből való felépülését segítő és a munkaerőhiányt enyhítő kormányprogram (European Volunteer Worker scheme) keretében.

Az 1956-ban Magyarországról elmenekültek az ausztriai vagy jugoszláviai táborokból (a szerencsések választásuk szerint, mások pedig a lehetőségek szerint) egy harmadik befogadó országba kerültek. A Nagy-Britanniába érkező menekülteket a fogadó központokból (Reception Centres) a krízis kezdetén még főleg családoknál helyezték el.² A fiatalok egy csoportját még a befogadó táborokban a legjobb angol egyetemekre toborozták, akik aztán ott kezdték el életük új fejezetét.³

A menekültek legnagyobb részét azonban az ország területén létesített 128 tábor egyikébe irányították, melyek között volt már nem használt katonai bázis, munkásszállásnak épült hely vagy használaton kívüli kórház is. Voltak speciálisan egy-egy korcsoportot befogadó táborok, de voltak egyedülállókat, családokat, fiatalokat, idősebbeket egyaránt elszállásoló helyek is, igen változó befogadóképességgel. Az elsődleges kormányzati akarat szerint az odaérkezőknek munkát és lakhatást kell találni és mindent meg kell tenni, hogy integrálódni tudjanak a brit társadalomba. A menekültek addig maradhattak ezekben a táborokban, amíg nem találtak állandó munkát és lakást maguknak. Ehhez az adminisztratív segítség mellé heti zsebpénzt is kaptak, amíg munkát nem találtak. Amikor már munkájuk volt, de lakásuk még nem, heti fix összeget fizettek, hogy fedezzék a szállással és az étkezéssel kapcsolatos kiadásokat.

Az említett három csoport története különbözőképpen alakult, mindhárom érkezés, fogadtatás más-más történettel írható le, az őket ért hatások és lehetőségek jelen-

¹ KAY–MILES, 1992, 43. Borbándi négyezer főt említ. BORBÁNDI, 2006, 45.

² Az első adománygyűjtő felhívásokat követően az angol társadalom nagyon pozitívan állt a magyar menekültek ügyéhez, jelentős számú, 10 ezer szállásajánlat és 650 ezer font értékű ruhanemű érkezett be a különböző szervezetekhez. TAYLOR, 2021, 108.

³ DARE–HOLLANDER, 1959; CZIGÁNY, 2007.

tősen eltértek egymástól. A táborokba érkező, onnan sikeresen és gyorsan kiköltöző egyének vagy családok is egészen más utat jártak be beilleszkedésük során, mint azok, akik akár egészen 1958 tavaszáig ezeken az ideiglenes szállásokon éltek.

Az 1956-os forradalom következtében Angliába érkezett 21 ezer ember közül öt-ezer fő továbbutazott Észak-Amerikába, és körülbelül 2300-an tértek haza Magyarországra. 1958 januárjában 1500 fő lakott a még nyitva tartó táborokban, hosteleekben. Tehát mindent egybevéve az említett időpontig valamivel több mint 13 ezer magyar állampolgár telepedett le az ország területén.

Az 1956-ban az országba érkező magyar menekültek koordinációját az önkéntes szervezetek a kormánnyal karöltve vállalták magukra. Az 1951-ben megalakult British Council Aid for Refugees (BCAR) és annak 1956-ban megalakult magyar irodája ernyőszerzetként fogta egybe a különböző önkéntes szervezetek⁴ munkáját és osztotta el a rendelkezésre álló pénzt. Ez utóbbinak a legjelentősebb forrása a londoni polgármester által elindított gyűjtés eredményeképpen létrejött alap, a Lord Mayor's Fund volt. Az itt összegyűlt 2,5 millió fontból egészen 1957 májusáig tudták finanszírozni a felmerülő kiadásokat. Ezt követően a kormány biztosította a forrásokat, de érthető módon igyekeztek minél hamarabb önállóvá tenni a még szállásokon élő magyar menekülteket. Ez utóbbiak beilleszkedésének koordinálását ettől az időponttól a National Association Board (NAB) vette át.

A legújabb brit szakirodalom arra irányítja figyelmünket, hogy a hagyományos angol vendégszeretetet és az idegenekkel szembeni tolerancia korántsem olyan valóságosan létező jelenség, mint azt a politikai közbeszéd sugallja. Becky Taylor munkájában elsősorban a befogadó társadalom szemszögéből többek között az 1956-os magyar menekültek történetét is vizsgálja.⁵ Alapvető megállapítása, hogy a magyar menekültek befogadását 1956-ban nem elsősorban az emberbaráti szeretet, hanem a hidegháborús politikai helyzet, az angol világpolitikai pozíció, a szuezi válság, a gazdaságban tapasztalható munkaerőhiány és nem utolsósorban az 1930-as években a náci Németországból menekülőkkel szembeni angol bánásmód motiválta. Tony Kushner véleményével⁶ egybehangzóan Taylor leszámol azzal a mítosszal, mely szerint az angol társadalom befogadó és toleráns lenne az idegenekkel szemben. A vizsgált példákon keresztül úgy látja, hogy az 56-os magyar menekülteket nagy jóindulattal és óriási erőfeszítéseket téve fogadták a szigetországban, de a jóindulat és a pozitív attitűd csak addig tartott, amíg a menekültek jól, megfelelően viselkedtek és hálásak voltak. Jogaikat a hétköznapi gyakorlatban nem az 1951. évi genfi (UNHCR) Menekültügyi Egyezmény, hanem az angol társadalom jóindulata biztosította számukra. A megvizsgált röplapok és ismertetőik, valamint az egyéb hivatalos források alapján Taylor úgy látja, hogy a menekültekre nagy nyomás nehezedett. Meg kellett felelniük az elvárásoknak, együtt kellett működniük, el kellett vegyülniük és elégedettnek kellett lenniük: „settling down happily and assimilating”.⁷

⁴ Többek között British Red Cross, St John's Ambulance, YMCA, WVS.

⁵ TAYLOR, 2021.

⁶ KUSHNER–KNOX, 1999.

⁷ TAYLOR, 2021, 116.

Ha ez az elképzelt, gyors átmenet valahol csorbát szenvedett, akkor a problémás menekültekkel szemben értetlenül álltak, nehezen értelmelték a helyzetet, de igyekeztek különmegoldásokat találni. Az alább közölt forrás a befogadás ezen aspektusára reflektál.

A londoni Imperial War Museum gyűjteménye igen sokrétű, nemcsak dokumentumok és könyvek (és egyéb nyomtatásban megjelent anyagok), hanem tárgyak, oral history felvételek, fotók, filmek és művészeti alkotások is kutathatók benne. Gyűjtőköre bármely, az első világháborút követő, Nagy-Britanniát is érintő konfliktussal kapcsolatban álló, fent említett formátumra kiterjed. Az iratok között (a múzeum saját működését feltáró dokumentumok mellett) a hivatalos dokumentumok (foreign and related documents) és a személyes emlékezet lenyomatai (private papers) egyaránt helyet kapnak. Ez utóbbi, főleg visszaemlékezéseket és naplót tartalmazó gyűjteményben nemcsak a hadsereg különböző egységeiben szolgálók, hanem civilek dokumentumait is őrzik. A hangzóanyagokat tartalmazó archívum állománya tekintélyt érdemlő, amiben az oral history interjúk mellett rádióközvetítéseket, beszédeket is őriznek. Időköriüket tekintve főként a két világháború idejéből származnak, de a holokauszttal és a 1945 utáni konfliktusokkal kapcsolatos interjúk is helyet kapnak benne.

A gyűjtemény Magyarországgal kapcsolatos iratanyaga igen változatos, emellett minden kategóriában találhatóak filmektől a kitüntetésekén át a személyes iratokig és oral history interjúkig magyar vonatkozású anyagok a gyűjteményben. Az úgynevezett private papers szekcióban az angliai magyar emigrációra vonatkozó visszaemlékezések olvashatók, az oral history anyagban pedig jelentős számú interjú őriznek ebben a tárgykörben.

Neil Hanson 2006-ban írt „szakmai” visszaemlékezése is a private papers szekcióban található, és az 1956-ban Angliába érkező magyar és egyiptomi menekültek befogadásának egyik színterét, az ottani konfliktusokat és az ő személyes megéleltörténetét tárja elénk. A szerző a második világháborúban az olasz fronton teljesített szolgálatot, majd a National Assistance Board kebelén belül dolgozott. A kéziratot 2006-ban helyezte el az Imperial War Museum gyűjteményében.

Hanson visszaemlékezése rendkívül érdekes és informatív forrásként szolgál az 1956-ban tömegesen Angliába érkező magyar menekültekkel szembeni bánásmód és közhangulat tekintetében. A szerző a menekültek befogadására megnyitott „táborok” közül többet is vezetett 1957–1958-ban a National Assistant Board alkalmazottjaként. Munkáját két részre osztotta, első felében, mintegy 13 oldalon az egyiptomi menekültekkel, a második felében, húsz oldalon a magyar menekültekkel, azok problémáival, életkörülményeivel és a helyi lakosokkal való viszonyával foglalkozik. A szerző a jobb érthetőség kedvéért néhány rajzot is beillesztett a szövegbe a szállások elhelyezkedéséről és azok alaprajzáról.

Neil Hansont, miután 1957 decemberében az egyiptomi menekülteket ellátó szállást sikeresen kiürítette, a Haverton Hillben található, 17 és 23 éves kor közötti magyar menekült férfiakat elszállásoló hostel vezetőjévé nevezték ki. Érkezését több problémás eset is megelőzte, melyek során a helyi lakosok és a magyar menekültek közötti összecsapásra, illetve az éppen a szállást vezető menedzser ablakon való kihajtására is sor

került. A visszaemlékezés a vezetése alatt tapasztalt viszonyok leírása, többek között arról, hogy miként igyekeztek minden résztvevő számára megfelelő viszonyokat teremteni és minél előbb elérni, hogy elhagyják a hostelt. Miután 1958 áprilisában ez megtörtént, a National Assistance Board egy másik magyarok lakta szállásra irányította őt, ahol nem egyedülálló férfiakat, hanem családosan érkezett menekülteket szállásoltak el. A Plasworthban található magyar szálláson részben a korábban is tapasztalt, részben pedig új problémákkal kellett szembenéznie. A visszaemlékezés 1958 decemberében zárul, amikor a szerzőt, a fenti hostelben teljesített munkáját lezárva, előléptették és visszatérhetett Leedsbe.

Hanson írásában az 1956-os forradalom következtében Nagy-Britanniába érkező magyar menekültek jellemzésére az „Opportunistic refugees” kifejezést használja az ugyanekkor, a szuezi válság miatt Angliába érkező egyiptomi menekültektől való megkülönböztetésre. Úgy fogalmaz, hogy amíg az Egyiptomból, angol útlevéllel érkezőket tulajdonképpen kidobták az országukból, addig a magyarok elsősorban a végleges letelepedés szándékával érkeztek ide, hogy jobb körülmények között, jobban és szabadabban éljenek.

Az alábbiakban közölt forrás fontos adalékanyaggal szolgál az angliai magyar emigráció, az 1956-os magyarok Nagy-Britanniában való letelepedésének kutatásában, azon belül is a nehezen integrálható, problémás menekültekkel szembeni bánásmódot, valamint a befogadó közösség és a menekültek közötti konfliktushelyzeteket mutatja be az olvasó számára egy egodokumentum tükrében.

Forrás⁸

Career memories by Neil Hanson Caught in the Consequences of Turmoil in Egypt and Hungary Adventures in Staffordshire, County Durham and Wiltshire

THE OPPORTUNISTIC IMMIGRANTS

The early months

Following the Hungarian uprising in 1956 some 20,000⁹ refugees arrived in this country. The Lord Mayor of London opened a fund in aid of them, which speedily collected over £10 million, a huge sum at that time, equal to about £250 million now.¹⁰

⁸ A forrást az eredeti szövegben található hibákat javítva közöljük.

⁹ A legfrissebb, fent is idézett szakirodalom szerint a menekültek száma meghaladta a 21 ezret. Vö. TAYLOR, 2021, 93.

¹⁰ London polgármesterének felhívására 2,5 millió font gyűlt össze. Vö. TAYLOR, 2021, 108.

The fund's administration body¹¹ had to concentrate on finding accommodation quickly and their answer was to seek and open hostels. They turned to the YMCA to run the hostels presumably because of its Youth Hostel experience.¹² In fact the YMCA could not provide any staff with experience of managing hostels because very full employment over the whole country had created severe difficulties in getting and keeping staff for its own Youth Hostels. An additional factor was that the new hostels would be different in that the residents would be long stay, requiring three meals every day.

There was, clearly, plenty to occupy the minds of both the Fund's administrators and the YMCA so it is hardly surprising that thoughts were focused on the immediate problems of which there must have been more than enough, rather than the future, so that no advice seems to have been given about what to do with the Hungarians once they were in the hostels.¹³ The most serious effect of this was that no attempts were apparently made to get them into outside housing to avoid the residents becoming more and more content with the security of hostel life and reluctant to leave it.¹⁴ Thus, the considerable cost of financing the hostels continued indefinitely.

Over to the NAB¹⁵

After nine or ten months the Lord Mayor of London's substantial fund was exhausted and the National Assistance Board (NAB) was told to take over responsibility.¹⁶ No extra staff was allocated and as the NAB was already running some of the hostels for British passport holders expelled from Egypt, they had a problem.

Initially a small team of two, plus one interpreter, from NAB Headquarters started to tour the hostels to assess the various situations and offer advice to their staffs.¹⁷ The hope was to use them rather than replace them. However, there was one hostel, at Haverton Hill¹⁸ on the north bank of the river Tees, where events did not permit such a process.¹⁹

¹¹ Az összegyűlt pénzt a British Council Aid for Refugees (BCAR) kezelte.

¹² Nemcsak a YMCA-hez fordultak, hanem minden kisebb-nagyobb, csoportot befogadni kész épületet igyekeztek felkészíteni a menekültek fogadására. 1956 decembere és 1957 januárja között leállították a menekültek fogadását, mert újabb, az elhelyezésükre alkalmas épületeket kellett keresniük. Összesen 128 tábort létesítettek az ország területén az odaérkező magyarok befogadására. Elsősorban az infrastruktúrára, a már kialakított szállodákra volt szükségük, nem az alkalmazottakra, hiszen a munka jellege teljesen különböző volt.

¹³ A legfrissebb kutatások szerint a források nem támasztják alá a szerző megjegyzését, hiszen létezett egy H-Code handbook, ami minden szállás vezetőjének rendelkezésére állt. TNA AST 13/37 H-Code par. 104.

¹⁴ A számok a visszaemlékezőt nem teljesen igazolják, mivel 1957 szeptemberére már csak kevesebb mint kétezer menekült élt táborokban az országba érkezett és végül itt letelepedő 13 ezer főből.

¹⁵ A National Assistance Board 1957 májusában vette át a BCAR-tól a megmaradt szállások működtetését.

¹⁶ Az alap (Lord Mayor's Fund) 1957 májusára ürült ki, tehát az 1956. novemberi létrejöttét követő hatodik hónapban. A további pénzügyi támogatást a központi költségvetésből a kormány biztosította.

¹⁷ A visszaemlékező itt feltehetően azokra a szállásokra gondol, ahol még laktak menekültek és az azokkal kapcsolatos problémákat kellett valahogy kezelniük.

¹⁸ Haverton Hill Északkelet-Angliában, Durham megyében található, főként a második világháború előtt jelentős iparral rendelkezett.

¹⁹ Ahogy a folytatásban látni fogjuk, ebben a szállóban a tábor vezetőjét fizikailag is bántalmazták a lakók, emiatt itt nem lehetett szó arról, hogy továbbra is vezesse az intézményt.

Haverton Hill problems

The hostel at Haverton Hill had been built by Furness Withy shipbuilders during the 1914–18 war to house an enlarging force of shipyard workers. It had about 150 single bedrooms and was reopened in 1956 when it was occupied by young male Hungarians mostly between the aged of 17 and 23. There was plenty of local well-paid employment so the young residents were able to spend freely in the two local pubs and on entertaining local girls.

This did not go down well with local youths and their resentment led to violence, escalating to pitched battles, much to the concern of local residents, the police and the YMCA manager who refused to continue living in his small flat after being thrown through one of its windows. At our hostel in Staffordshire for people expelled from Egypt, I and my small staff read reports of the Haverton Hill battles in the national press and congratulated ourselves on our more peaceful existence.

As far as I was concerned it was premature. Most of our residents had been resettled outside, no replacements were being sent, and I was a prime candidate for a cross-country move to Haverton Hill if the NAB decided to replace the manager who had been so badly assaulted. The NAB did so decide and demanded that the Anglo-Egyptian Resettlement Board²⁰ should release me to be the replacement.

Initial findings on transfer to Haverton Hill

My journey to Haverton Hill at the beginning of December 1957 was in weather similar to that on the journey to just beyond Stone in Staffordshire a year earlier,²¹ namely grey, wet and miserable, typical of the time of year. It was appropriate to the small community of Haverton Hill, (now demolished), which was down wind of ICI Chemicals, Billingham, and covered in grey/white dust emphasising its overall depressing appearance.

The Haverton Hill hostel seemed the most depressing place of all. It was oblong in shape and slightly battle scarred on the outside. Inside was much worse. The four walls, two storeys high, were built round a central open area, which was ankle deep in rubbish of all kinds. Corridors were flagged with grey stone, doors opening off both sides in the bedroom areas. All of them were strongly padlocked. Toilets and stairs were also grey and similarly rendered.

The corridor to storerooms, 'lounge', dining room and kitchen were notable for none of the storerooms' doors being closed, let alone locked, but they didn't need to be because they were all empty. The lounge had no comfortable chairs, a few folding ones, and no small tables; the dining room had folding chairs, mostly serviceable (!), trestle tables with badly stained surfaces and walls bearing evidence of impacted food. Both lounge and dining room had thick dark brown linoleum on the floor. Going back to the entrance I noticed that the front door would close, but was difficult to lock, and there was no post

---

²⁰ Az Anglo-Egyptian Resettlement Board 1957-ben jött létre a szuezi válság következtében Egyiptomból száműzött menekültek letelepedésének segítésére.

²¹ Amikor az egyiptomi menekülteket elszállásoló hostel vezetőjévé nevezték ki.

box for incoming mail, which I soon found was left on a shelf by a hatch to part of the office. A lockable post box was obtained urgently. (See sketch map for location and plan of hostel)

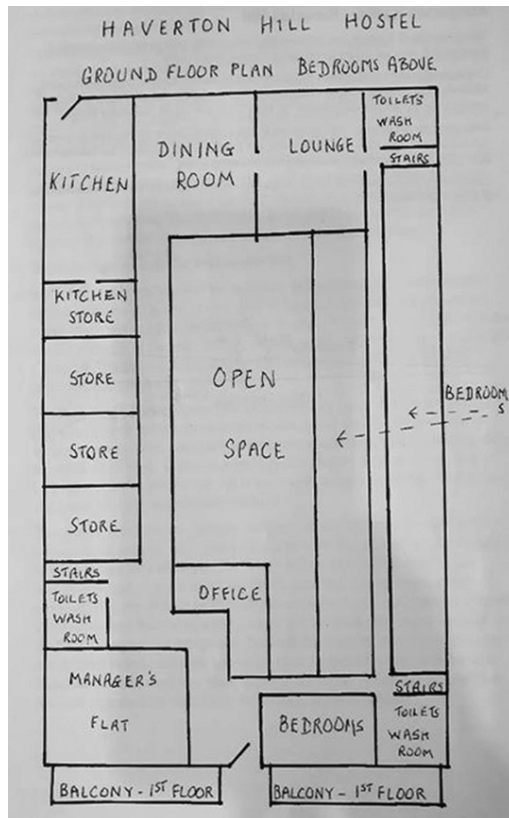
Hungarian Hostel – Haverton Hill

The sketch map of Teesbank area indicates that it was entirely urban to the west and south of Haverton Hill. Between there and Hartlepool it is rural open country.

Communications between Haverton Hill and the area of much of the local employment, i.e., the Middlesborough–Grangetown–Dormanstown–Redcar area was restricted either to an initial journey in the opposite direction to cross the river Tees, or to use the Transporter Bridge.

Both were slow and tedious – the Transporter Bridge required a bus to and from the northern end, then another one from and to the southern end, and it could be exasperating if the Transporter was at, or going to, the other bank and crossing had to await its return.

These journey difficulties helped in that Hungarians working across the Tees saw the advantages of living in Middlesborough.

Considerable lengths of electric wiring dangled from many bedroom windows, the reason being that the rooms were not as warm as their occupants wished.²² There was a large (six-inch diameter) central heating pipe low down across the narrow (six feet) part of each room below the window, which gave enough warmth for a bedroom. This was unusual comfort for a building of its age, and there was, of course, a lounge warm enough to sit in, but the Hungarians preferred to have much warmer all purpose bedrooms. The necessary extra heating was sought by buying a two-way switch to plug into the electric light socket with wiring to connect an electric fire to it in addition to the electric light bulb. There were no plug points in bedrooms. Some preferred to connect a replacement bar element by baring the wires at the other end from the switch and attaching a bare wire to each end of the bar, which was then dangled above the bed.

The extra load on lighting strength wiring in several rooms blew fuses and the wires out of the bedroom windows were taken to any part of the hostel where there was still electricity - until fuses blew there too. The cost of frequent fuse replacement was appreciable!

Meeting the Police – Local worries

My first day ended with a visit from the local police – an inspector, from Billingham with the sergeant and two constables, who were based in the small Haverton Hill police station and also lived two- or three-minutes walk from the hostel. They told me of widespread anxiety firstly about the battles between Hungarians and local youths and secondly about the relationships between the Hungarians and local girls, which were, of course, the cause of the battles.

It seemed that the girls were very ready to consume large quantities of free drinks and then go with the Hungarian providers to their bedrooms in the hostel, and show their gratitude. They were often prepared to continue showing intermittent gratitude through the night, but were not prepared to extend it to friends brought into the drink providers' bedrooms from time to time. They had no choice however.

For various reasons there were difficulties in bringing rape charges – e.g., identity. Several cases were being considered but with little hope of bringing successful prosecutions. The police were anxious to prevent recurrences if at all possible and asked what I intended to do.

I reminded them that I had only arrived that day, and already had a list of urgent matters to tackle. Preventing the entry of girls into bedrooms and what then might happen to them was clearly of high priority. Unfortunately, it would be difficult to stop them because of the number of ground floor bedrooms with accessible windows. I would be the only non-Hungarian sleeping in the hostel and would do whatever I could, but I would have great difficulty watching both outside and inside. Would it be possible for them to keep an eye open for anything suspicious outside at material times e.g., soon after

---

²² Ez gyakorta visszatérő probléma az oral history visszaemlékezések alapján is, mint egyike az Angliában nehezen megszokható körülményeknek.

pub closing time, especially at weekends. I would walk round corridors inside and do my best to eject any girls I might find.

Bearing in mind what had happened to my predecessor, I asked whether they would have any powers to help me inside if Hungarians, who had been drinking, became very aggressive. Also, if I succeeded in ejecting girls, would they have power to move them elsewhere to prevent their re-entry.

There was a very cordial and favourable reaction. The inspector asked the sergeant and two constables to do anything they could. They were very willing to do so and promised to call regularly to see how things were progressing. They did so and thereby helped enormously in pulling things round - we became good friends.

Discussions with Staff – their Worries

Next morning, I talked at greater length with the two part-time officers from nearby NAB offices and the hostel's Hungarian lady interpreter. The two officers, with the interpreter, had set up separate records for every resident, worked out how much those in work should pay towards their board and lodging with the aim of collecting the money from them each week. They were only partially successful in doing so.

All three were most unhappy that the young Hungarian residents were out of control, doing whatever they liked. We all agreed that there would be no improvement until control was established and the first step would be to gain access to bedrooms. Confiscating any electric extension wiring, two-way switches and any form of electric heating, could also reduce the very real danger of fire. Items moved to bedrooms from other parts of the hostel could be recovered and returned to where they belonged – mainly the lounge and storerooms, which would have to be made secure.

During the day a Hungarian from NAB Headquarters came to help for a week and he was invaluable, especially in dealing with the residents. Indeed, it was largely as a result of his efforts that we gained very speedy entry to bedrooms. He went shopping and returned with a sizeable box containing a variety of padlock keys, which we decided to use from the following morning.

Another important meeting that day was with the motherly local ladies who worked in the kitchen and were responsible for cleaning communal areas. I listened to their forthright views on the state of affairs in the hostel. I liked them all from the start – they were treasures.

I promised to do everything I could to improve matters but felt it necessary to tell them that my main purpose was to work myself out of my job by getting the residents into accommodation outside the hostel so that it could be closed. Unfortunately, that would end their jobs too. Their immediate unanimous reaction was that the sooner this happened the better. I did not see the head cook who was not around at the time.

Notices in Hungarian, displayed that night to warn the residents that rooms were likely to be entered next day and unauthorised contents removed, were torn down so we did not know how many of those returning from work had seen them. From what was found in the rooms entered, most had not seen the notices, or chosen to ignore them.

Improving matters – First steps – Room Searches

An unexpected Resident

The biggest surprise was in the first room entered, which was quite near the office. Electrical wiring, a two-way switch and electric fire were confiscated; blankets used as rugs on the floor were recovered, but it proved difficult to recover a sheet covering a table. This was not surprising as it was found to be held from underneath by a completely naked young woman. I was summoned by one of the searchers and I asked the lady to put the sheet round her and emerge.

She told us that she had been in the room for several days, having nowhere else to go. The Hungarian occupant had taken away her clothes to wash them and locked her in. He usually just took her skirt and shoes. A bucket near the window acted as a toilet, the contents being emptied out of the window after dark. He brought in a meal for them both each evening, which he smuggled out of the dining room or bought at the local fish and chip shop, and he supplied enough cold food for the next day, along with a jug of drinking water. She had not washed more than very superficially since her arrival.

The police were contacted and soon arrived. They asked more searching questions to establish whom she was, why she had nowhere to go, whether she was wanted for any offences etc. Then found her some clothing and accommodation and she left with them. As she did not wish to complain about what had, in effect, been imprisonment the police did not want to see the Hungarian, but at my request they gave me a few addresses where furnished rooms might be rented and the Hungarian was ordered to leave the hostel. The male Hungarian officer from NAB HQ²³ went with him to make the necessary arrangements with the landlord.

Recovery of Equipment – Confiscation of Weapons, Fire Risk items etc.

Inspection of other rooms to which we could gain entry was of less interest, but still noteworthy for the quantities of furniture, mattresses, blankets, sheets, pillows, towels etc recovered, the electrical items confiscated, and the variety of weapons found – and also confiscated. There were clubs, some with nails, coshes, knives and two knuckledusters. Another discovery on the balconies off the bedrooms on the first floor at the front of the hostel was the stacks of halt bricks and similar size stones, presumably for use during attacks from local youths.

Over the next day or two entry was obtained in various ways to all bedroom, and a local laundry later took away for cleaning all appropriate items. Lockable storerooms awaited their return. The local authority responded very helpfully to our request for clearance of rubbish from the open space on grounds that it constituted a health risk. What was found in the process, including the contents of the emptied toilet bucket, indicated that there had indeed been a health risk.

---

²³ A National Assistance Board központi irodájából.

Dealing advantageously with Residents' Protests

We expected that here would be reactions from residents and agreed that we would see them individually to ascertain their room numbers (most 'addresses' were not then known), consult the record of what was found in their rooms and tell them we would be working out costs of putting right any damage, including cleaning of sheets, blankets etc. We would also thank them for coming to see us because we wanted to talk to them about their board and lodging payments and reach agreement on how much they would pay each week off their arrears in addition to their normal charges.

I told the local police about our intentions. They heartily approved of them and said if there was any attempt at mass violence they would intervene -they were especially concerned about the confiscated weapons and the danger of us not having found all of them. They were also concerned about the stacks of half bricks etc and gave me details of a reliable local contractor who we paid to remove them.

In the event things worked out very well. As we expected, there was no mass return from work, everyone arriving from their jobs singly or in small groups of two or three. Those who came to protest did not anticipate being on the receiving end of complaints from us, or that they would end up with higher weekly board and lodging payments plus possible reparations. Warnings went round the hostel and a flow of protestors never really developed.

Breaking the Power of Troublemakers

We were fortunate that the small core of residents identified by the interpreter as foremost in fomenting trouble and vandalism were very late in returning, and found (we were told later) no one interested in participating in a demonstration.

An almost habitually truculent Hungarian who described himself as Tarzan led this small group. We suspected that we would have to curb their activities, but we also had no intention of tackling them as a group. However, as they always went round together and caused trouble together, there would be a need to wait in the hope of being able to catch them separately.

In the event. Tarzan and two friends made it unnecessary to create a separation opportunity when they returned shortly after pub closing time one night with a couple of girls. They were all very much the worse for drink. The arrangements agreed with the police on my first night worked perfectly and they were challenged as they were about to enter the hostel. There followed a heated argument conducted in Hungarian on one side and English on the other. The argument became more and more heated as it progressed. Whether or not it helped that neither side knew what the other was saying cannot be known, but Tarzan decided that he and two friends could win a battle with one police constable and me; so, he launched an attack – unwisely – just as the 6ft 4ins burly police sergeant arrived. Tarzan's two friends saw the sergeant and hesitated, Tarzan either did not see hint or did not want to lose face and continued his attack. His ferocity took the sergeant all his time to control, and as he was obviously not going to calm down, he was taken to the small local police station where he was put in a small unheated cell with

a concrete floor and a stone bench. Weapons appeared to be concealed in his clothing so it was taken away for detailed inspection, which took quite a long time.

It was still December and the temperature below freezing so he passed a cold, sobering night. Our interpreter was borrowed the following morning where a trenchant police warning was delivered, and he returned to the hostel a very different man.

The two girls were handed over to a policewoman and returned to their parents, along with suitable words of wisdom. The two Tarzan supporters faded away, but were seen next morning (a Saturday) in our office where they agreed suitably accelerated payments of board and lodging arrears.

Accustoming Residents to British Food

It seemed to be right now to return to the kitchen and follow up on matters raised at our earlier meeting. Apparently much of the food for the Hungarians was being sent at appreciable expense from a specialist supplier in London.²⁴ The kitchen staff and the cook, who was able to attend this time, thought this was quite unnecessary as most of the basic ingredients could be bought locally and prepared to suit Hungarian palates. I was very happy with local purchasing and the money it saved, but was less happy about preparation in a Hungarian manner. They all quickly took the point that our residents would be living in Britain in future, would be leaving for outside accommodation as soon as possible and one way or another would be eating food prepared for British palates. We all agreed to start providing such food as soon as the arrangement with the specialist London firm could be terminated.

Judging by the high standard of the meals supplied to me by the kitchen ladies, there seemed to be good reason to believe that the change would be accepted fairly quickly. Friday fish and chips went down well. Irish stew, Lancashire hot pot etc, minced beef, steak pie, fish pie, boiled and mashed potatoes, seasonal vegetables, sausages, black pudding, fried eggs, bacon, fried bread etc did not take long to overcome initial suspicions. Puddings, particularly steamed puddings, were soon greeted with enthusiasm.

Improving the Dining Room

A badly needed cleaning of the dining room, especially the walls, was also a priority. There were a few (less than six) unemployed Hungarians who were interviewed the day before their weekly pocket money payments were due and agreed that Hungarians had made the walls so objectionably dirty and Hungarians should therefore clean them. The same applied to the tabletops and the floor. They started work next morning.

Having recovered a sizeable quantity of sheets and reduced catering costs there seemed no reason why a newly cleaned dining room should not also be made to look even more attractive by having regularly changed table cloths (i.e., sheets) on the tables. They really did make a difference and must have been appreciated because there was no cause for complaint about dining room behaviour from then on.

---

²⁴ A közlés időpontjáig nem találtam erre vonatkozó iratot.

Becoming the Caterer

Unfortunately, the same could not be said for the head cook who was drunk most nights and not too capable the next mornings. He fell foul of the police quite often because he was a noisy drunk creating a one- man disturbance with language local residents found objectionable. His reaction to police attempts to restrain him was to tell them that he was not going to be ordered around by little policemen – which was odd in view of his 5ft 8ins approximate height and theirs of 6ft plus. The kitchen functioned in spite of, rather than because of, him and was better when he was not there, i.e., on many mornings.

In spite of warnings and promises to improve, it was obvious that we would be better without him, so he was discharged. I then also became caterer, largely in name only as my catering duties consisted solely of sitting down with the kitchen ladies and the interpreter on Thursday mornings and deciding on the menus for the following week. This was followed by ordering the appropriate foods, which I found very interesting from the point of view of getting the best value for money, often obtained by ascertaining what were the best bargains before discussing menus. The ladies did all the work afterwards and the arrangements worked very well.

A Young Resident and a very Young Lady

By virtue of our various efforts, we had entered smoother waters. The arrangements with the police to prevent entry to the hostel by girls were working well, though there was one occasion where I found one of our younger residents in bed with an even younger looking girl, well before pub closing time; the girl's company being preferred to drinks in the pub. Perhaps their youthful appearances would have resulted in refusal of drinks anyway.

They were asked to get dressed and accompany me to the office, where I rang the police and expressed my concern about the girl's age. A male and female constable soon arrived and no doubt because of the very weedy appearance of the youth the police asked how long the two had been in bed together and whether anything had happened. The answers were about 1 1/2 hours and something had happened three times. Clearly the youth was not as weedy as he looked. The girl said she would soon be 14; we knew the youth was over 17 but he would not have known what he had done was illegal in Britain.

We learned that they had known each other for several weeks and had spent time together in the youth's bedroom at least twice a week. The girl went home usually by 10.30 pm and had been going to get ready to leave that night when caught. She had been able to enter and leave because our attention had been mostly on later hours. The woman officer took her home.

Hungarians join other Immigrants in Local Houses

Hungarians discovered with female company in their bedrooms were always told to leave and live outside. We had started with addresses supplied by the police, and had since added several more in Middlesborough where other immigrants from further east than Hungary had acquired some terraced houses and were more than ready to rent rooms.

We knew that evicted Hungarians would have somewhere to live – we gave them addresses and an initial interpreter service.

We were aware of what might appear in national newspapers if they continued to live in the hostel, entertain girls in their rooms despite warnings not to, and often bring in other residents whilst they had a rest. The under 14 girl was not the only one under age who had been in a hostel bedroom, and the press could have reported in terms of scandal in a hostel already widely publicised for violent relationships with local youths. The fact that the NAB, a government department, had acquired responsibilities would have added spice to the stories.

There was every reason to minimise the danger from the press, and much to be said for reducing the number of residents as a step towards closure of the hostel.

Haverton Hill Closure

Attention was more and more focussed on speeding recovery of board and lodging arrears, and recovery was completed early in March 1958. We gradually became increasingly successful in finding outside accommodation where Hungarians would be accepted and to which we could persuade them to go. The violence in the quite recent past did not help, of course, but those Hungarians evicted because of various escapades, mainly with girls, did. Their new accommodation was almost always nearer to their work and nearer to a city centre, e.g., Middlesborough, where there was much more of interest for them. They urged friends still in our hostel to join them and many responded.²⁵

By the end of March 1958, we could say confidently that the hostel would close during April, which it did in the third week. I was very sorry that the jobs of the excellent local ladies had to end, and was deeply touched when they gave me a leaving present; most appropriately a small brass dinner gong on an oak base.

The two part-time officers were pleased at the successful ending of their work at the hostel. They had enjoyed its contrast with work in their NAB offices, though this also did not usually lack the unexpected from time to time. They had frequently worked voluntarily longer than their scheduled hours, particularly during my first three weeks there when so much was done to deal with the various matters mentioned earlier. The local police were also extremely helpful – I don't know how we would have established control and succeeded in closing the hostel within five months without them.

Everything would have been much more difficult without all this willing and effective co-operation.

---

²⁵ Nehézség akkor mutatkozott inkább, amikor célzottan szétszórni igyekeztek a menekülteket, az eredeti célkitűzésnek megfelelően, hogy minél gyorsabban beolvadjanak a többségi társadalomba és ne alkossanak kis nemzeti szigeteket.

A promotion Interview – on Appeal

Just before closure of the hostel, I was called for a promotion interview to the NAB Regional Office in Newcastle. I had appealed against non inclusion in the original list of those to be interviewed, although I had been temporarily promoted for over a year as manager of hostels in Staffordshire for British passport holders expelled from Egypt and of this Hungarian hostel about to close. My work in Leeds before then must have been satisfactory, at least because only high-quality officers were supposed to have been sent for duties in hostels. I was, however, only 34 when the list was compiled and the attitude at the time was very much that the young could afford to wait. This also came across when I arrived at Newcastle Regional Office. One of the senior officers there, who had visited the first Staffordshire Hostel in the early days, saw me on arrival and thought he would have a chat with me. He congratulated me on a successful appeal and the forthcoming interview. 'Of course', he said, 'you haven't a ghost of a chance of getting through, but I thought it would help if I put you at your ease'. My name did, in fact, appear on the waiting list for permanent promotion published later in the year.

A Short Break, then on to another Hungarian Hostel

After the closure of Haverton Hill, I was able to have a fortnight's holiday, but I was told to take over from another YMCA manager at Plawsworth Hungarian hostel between Pity Me, just north of Durham, and Chester-le Street.²⁶ Originally built for miners during the 1939–45 War, it housed nearly 150 Hungarians of varying ages; a mixture of men and women, single and families, some with children.

Hostel Different: Problems Familiar

Whilst it was quite different to Haverton Hill in population and location – rural instead of urban – some of the problems were similar. Collection of board and lodging payments was less than satisfactory, local young women were hanging round sleeping with some of the male residents and joining with them in unruly conduct inflicting damage to doors, furniture etc. Stores were not secure enough and much of what should have been in them was elsewhere. Conversely sheds and small rooms, which should not have been locked, were. The electricity problems at Haverton Hill were not being experienced at Plawsworth as the heating was to a higher standard; winter had given way to spring, and there were plug points in living and sleeping areas. Because of its location, employment was not as easy to find as at Haverton Hill, and there was the temptation to be unemployed rather than travel to and from Tyneside or Sunderland, both several miles away, where most of the work opportunities were.

One way or another there was plenty to do and I was grateful that one of the part-time officers at Haverton Hill had asked to fill the vacancy for a second British officer and work full-time with me at Plawsworth. He travelled daily but sometimes stayed to allow me weekends at home. There was a different inteipreter as the one at Haverton Hill did

---

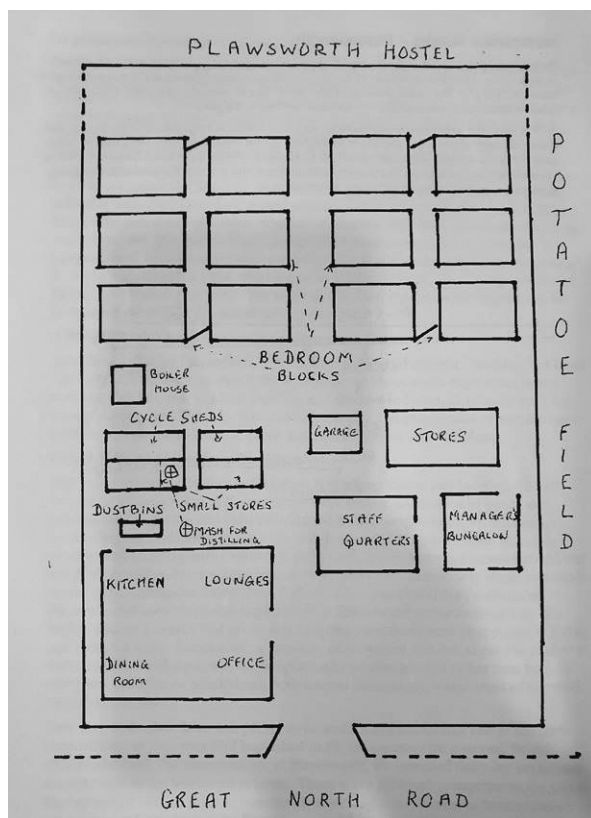
²⁶ Haverton Hilltől nem messze északra található, szintén Durhamben.

not wish to transfer. In any event it was useful to have someone who knew and was known by Plawsworth residents. (See sketch map and plan)

Hungarian Hostel – Plawsworth

Plawsworth Hostel was built during the 2 World War (1939–45) to accommodate men directed to work in the North Durham coalfield instead of joining the armed forces, and it was sited to give access to local pits. The hostel closed after the end of the war when the men were ‘demobbed’ or found outside accommodation if they continued working in the pits.

In 1956 when the hostel was re-opened there were very few local employment opportunities, and it was necessary to travel to Tyneside or Sunderland to find work. Both were more than 10 miles away but there were no direct bus services to Sunderland whereas there was a frequent service to Tyneside, so that is where the vast majority of residents worked. It was however a slow journey, passins through built up areas for almost the whole way.

Familiar Solutions to Problems

Recovery of arrears of board and lodging payments was familiar work and followed the familiar pattern with reasonable success, though firm warnings had sometimes to be given to those threatening to give up jobs, thus avoiding quite lengthy journeys to and from work as well as entire payments for board and lodging. This had, of course, been anticipated and addresses in Newcastle were offered alone with information that they would not get any pocket money payments if they did give up working and stayed in the hostel.

The unemployed were similarly treated. Go to live in Newcastle and start work there - we would liaise with the Employment Exchange to find jobs and with the NAB office to arrange payments pending first wage. Alternatively, they could find work, with or without help, and stay in the hostel as long as they paid full board and lodging charges promptly. Failure to make any future efforts would result in cessation of pocket money payments, and appropriate reminders of this were given at follow up interviews usually on days before such payments were due.

We hoped that going to live in Newcastle would be the choice mainly accepted. It was, and it produced a growing colony of Hungarians in an area of quite large terrace houses a short distance to the west of the city centre. These early Hungarian settlers sometimes identified vacancies in the area and persuaded friends to join them and experience the advantages of city life.

This was all a gradual process and life for us at Plawsworth meanwhile was rarely uneventful for long. Although there were far fewer single men at Plawsworth than at Haverton Hill, it was much more difficult to detect the ingress and egress of young women. The only intentional entrance to the hostel was from the busy Great North Road (no motorway then), but there were fields on the other three sides and entrance through two of the boundaries was not too difficult.

I did not think it was reasonable to object to young women coming with Hungarians into the communal lounges so long as behaviour all round was satisfactory when they were there. But I applied an 11 pm closure time to prevent use after pubs closed, and the interpreter and I made sure that any young women then in the lounges were escorted from the hostel. This did not go down very well with their associated men and the practice soon developed of some of them leaving with their women 'to see them home', only for both to return via the two vulnerable boundaries. As an alternative both left the lounges before 11 pm for the men's bedrooms.

Those found with or to have had female companions in their bedrooms were asked to leave, but then there was the problem of keeping them out. We made sure that their rooms were emptied of all furniture, so there was no comfort for those who returned, and we had every right to ensure that rooms, which should have been empty were empty by doing late night spot checks. Such checks were kept to an absolute minimum, of course, to avoid interference with legitimate residents.

We thought that our measures, which were gradually achieving results, would help if the media were prompted to enquire about young women sleeping with our residents.

One or two complaints were received about resulting pregnancies, accompanied by threats to publicise the failure of those 'who should be properly in charge' to prevent nights of passion in a hostel funded by taxpayers.

Undesirable New Residents

During the longest days of the summer, I was far from happy to receive a telephone call to tell me about two Hungarians who were being released from prison. They had attacked a farmer and his wife at their isolated farm in Somerset, knifed the farmer who nearly died raped his wife and took away cash and any valuables. They were being released after a year in prison and needed to be sent a long way from Somerset as the farmer was still far from recovered, and the local population were up in arms because the Hungarian attackers were being set free so soon.

I heard something I had heard before: "you never have any troubles", and this with the distance of County Durham from Somerset made Plawsworth the ideal place for them. My reply that I did have plenty of troubles, but did not pass them 'up the line', that Plawsworth's location was far from ideal from an employment/resettlement outside viewpoint, cut no ice and the two arrived a few days later.

It did not take long for them to have an effect – prison had not reformed them and my initial talk outlining what we would do for them and expect from them did not produce a reaction suggesting future co-operation. They did not go to see employers who had job vacancies and soon reached the stage where their pocket money payments ceased, much to their surprise, as they did not believe we would dare to treat them in the same way as others.

They succeeded in persuading two or three more young men to make a stand and insist they should be left to their own devices instead of being regularly pressed on the subject of employment. They were outraged when the result of their representations was a number of questions asking why they disliked working so much; what they thought their lives would be like if they did not change etc.

Undesirables become Aggressive

Matters came to a head one night at 11 pm when the interpreter and I were locking up the communal building. The two ex-prisoners and two more young residents accosted me and threatened to beat me up unless I agreed to their demands. It was not possible to do so, of course, without losing most of the authority it had been so hard to establish.

The alternative of them using violence was not attractive however. I knew I had no hand-to-hand fighting expertise, and I did not like the odds, so I resorted to talk and sensed I may be making headway with the two young adherents. Perhaps the leader of the two ex-prisoners shared what I sensed for he suddenly launched an attack. In defending myself I was incredibly lucky in landing a hefty blow, which rocked him back. I was astonished when he ran away as I tried to follow this lucky blow with a few more.

Hardly believing my good fortune, I instinctively chased him but stopped when I saw that the other three Hungarians had disappeared. The interpreter had telephoned the

police who arrived quickly. We were able to round up the four Hungarians who were duly interviewed. When they heard of the two ex-prisoners' background the police locked them up for the night, for which I was thankful as it removed the danger of a renewed attack, no doubt with weapons, during the remainder of the night. I was most grateful for the vigilance and help of my guardian angel.

Aggression Failed – Aggressors Leave

Next day, a Police Sergeant came to see me and told me that they would be willing to press charges if I wished. I explained that I did not want to risk adverse publicity about Hungarians, which would make it harder to get jobs and accommodation for them outside the hostel, so I would prefer not to take any action. But I would not agree to them returning as residents, and would hope they would move some distance away. I duly delivered this message, with their possessions, to them at the police station and they went to live in Newcastle after severe warnings about their future conduct.

I was more than happy for the two young residents who had temporarily teamed up with the two ex-prisoners to continue living in the hostel for the time being, as they would be likely to tell other residents how that night's events had ended.

Unfortunately, my knee had received a hard knock and it stiffened up completely. After being strapped up for what seemed a long time the strapping was removed and use of the leg fully regained after exercises, muscle stimulation etc at Durham hospital. I was given authority to replace at public expense the shirt I had been wearing, which had been torn and was beyond further use. The authority was, of course, limited to replacement by 'a shirt of comparable value'.

Discovery of a Distillery

Shortly after becoming more or less fully mobile again, it was noticed that a hole had been cut in the only part of the hostel boundary that was fenced. A potato field was on the other side of the fence and potatoes had been dug from the ends of a few rows. Our invaluable interpreter suspected that there might be an attempt to distil spirits, a frequent practice in Hungary. In support of this, after a discreet search, copper pipes and a cylinder were discovered in an empty storeroom.

Then some young residents were seen entering the hostel on their bicycles with carrier bags and other containers full of fruit. We noticed soon afterwards quite a lot of attention being paid to a small outside store, and investigating late at night we found a cylindrical container, larger than a dustbin, nearly full of a thick liquid in which pieces of various fruits and potatoes were lazily floating. Neither the appearance of the liquid nor its smell encouraged detailed investigation, but it now seemed likely that it would, with the help of the copper piping etc, be converted to a drinkable, probably potent, spirit.

The prospect of a sizeable number of residents worse, maybe considerably so, from drink was far from attractive so I telephoned the Excise Office in Newcastle. The officer I spoke to agreed about an almost certain distillation process, and said he would visit us to make absolutely sure. We agreed to meet at the hostel entrance at midnight the next day.

He arrived on time; told me he could smell 'the mash' and would go straight to it. He was not put off by its appearance and smell, rolled up his sleeves, plunged his arm into it to assess its texture, tasted it, thought briefly and said it would be ready for distillation in three or four days, which would be at the following weekend.

We agreed to keep a close watch and telephone him when something happened. Meanwhile, he would contact the police and arrange for their help in halting distillation, apprehending distillers and taking charge of their equipment.

His forecast was completely accurate as the container with the 'mash' was moved from the outside store late on the next Saturday afternoon. One of our routine casual strolls round the hostel grounds revealed that the copper piping etc had gone from its storeroom and curtains were tightly drawn across the window of one of the larger bedrooms.

The Excise Officer said it would take time for equipment to be set up and operations to reach the crucial stage. He would arrive between 9 pm and 10 pm, when it would be dark, with police support. Again, his timing was absolutely right. Distillation was producing a steady trickle of spirit but it ceased as the whole operation was halted and operators and equipment were taken away.

A few days later I was asked to go with our interpreter to the local Magistrates' Court for the hearing of the charges against our residents, who had all admitted the offences. The Chairman of the Bench then turned to me and asked what I thought should be done with them. I explained that home distillation was not illegal in Hungary and they might not have realised how seriously it was viewed here. I had contacted the Excise Office to be sure that the various preparations would lead to an illicit still, as I had no expertise in such operations.

Their experience before the court would, I hoped, ensure that there would be no repetition; in particular no attempt at future concealed alcohol production.

This seemed to please the court, which bound them over to be of good behaviour with solemn warnings of what might happen if they were not. I was surprised to learn a day or two later that the Hungarians had been very grateful for what I had said.

A very Young Husband left holding the Baby

Not long afterwards the interpreter brought our youngest married man to see me late at night. He was very upset, as his wife had left him and their baby daughter to go to Newcastle with a young single Hungarian resident, and live there with him. They had both gone on the last bus. The young deserted husband did not have anything to feed the baby with and little idea of what to do generally.

I asked the interpreter to take hint to one of the other families and find out if possible where the absconders might be hoping to stay in Newcastle. Meanwhile I would get the official car out and wait for her. The hope – a very slender one – was to try and reach Newcastle before the last bus, catch the pair as they alighted and bring them back.

Last buses tend to complete their journeys quickly, and this one was no exception. Newcastle was only just over ten miles away and the bus had too great a start. However,

the interpreter had been told that the pair were very likely to be going to friends who had recently gone to live in Newcastle and we knew the likely address.

It took a while for the door to be answered and when we were admitted all knowledge of the two we were seeking was denied. Hearing a noise in the back of the house I went in its direction, but did not find anyone. However, on going upstairs. I found the bed in the back bedroom looking as though it had been hastily vacated and it was indeed still warm.

The noise I heard was almost certainly a hasty exit down the stairs and out of the back door. There was no point in attempting a search down the back street, but on returning to the Hungarian tenants in the front room and asking again about the errant couple there were no longer denials about them having been there.

The tenants were told that a young baby had been deserted by her mother, which was a very serious matter indeed. Sheltering the baby's mother must also be very serious and the two tenants should think carefully about their involvement. We left, leaving them looking very thoughtful.

Next morning both mother and erstwhile companion were at breakfast in the hostel after having walked back through the night the ten miles or so from Newcastle with their (few) possessions. It was pleasing that unconventional actions had brought the desired result. I had wanted to bring about a speedy re-unification and was pleased by success when there had been apparent failure.

In particular, referring the problem to the local authority children's officer did not appeal. Although there would, no doubt, be a speedy reaction, it might only relate to the care of the baby and the separation of young wife from distraught young husband might be more difficult to reverse, as might be the separation of the young mother from her baby. Fortunately, if there were subsequent problems within the small family, we did not hear of them.

Plawsworth heads towards Closure

Life at the hostel now became more routine, departure of residents accelerated and I was told to expect a move to another Hungarian hostel at Corsham in Wiltshire, not far from Bath.

By some mysterious means this news reached the remaining residents, all of whom had been told that they should get used to the idea that they would have to exchange Plawsworth hostel life for accommodation elsewhere. They said they too would move to the hostel at Corsham and it took a little while to convince them that we could not agree to such a move. In any event the Corsham hostel would close as soon as possible, so outside accommodation was inevitable and would be better occupied soon before the onset of winter and in an area they already knew. We would, of course, continue to help find somewhere appropriate, as would Hungarians already living outside.

The last residents left in October and I moved south to Corsham.

My Work in Hostels comes to an End

It was pleasing to find a hostel free of issues other than normal work, a state of affairs due mainly to the efforts of the NAB officer who had been sent there a few months previously. He was glad to see another NAB officer in place of the previous manager, and we worked together very well indeed. My luck with the quality of staff is something for which I was always grateful.

The main task was to find accommodation and persuade families to occupy it. As previously help was sought from various agencies, from newspaper adverts and from Hungarians who had already left.

An impetus, already there, was stirred into greater life, and outward movement of residents increased steadily.

Permanent Promotion Waiting List Published

After a few weeks I received telephone calls from Leeds congratulating me on being included in a recently published promotion waiting list, but I hardly expected such a quick reaction by my Regional Controller in Leeds. He sought my earliest possible return to fill a vacancy for which he considered me eminently suitable.

A Quick Permanent Promotion from the Waiting List

As things were going so well at Corsham, and I had been away from my region for two years, my release was agreed, and I returned to Leeds in December 1958 wondering what it was that was so suitable for me. I was, of course, delighted to be one of the first to get appointed, as promotion waiting lists were designed to fill vacancies over at least the following two years – it was sometimes felt that the emphasis on waiting was greater than on promotion. The appointment being in Leeds was a big bonus, and so was the timing, just before Christmas.

Looking back at two years of Useful Experience

Nevertheless, there was no sense of relief at leaving the hostel scene. There had been considerable freedom of action as there had been only the broadest of instructions on how to do what was needed, basically resettle the residents usually by persuading them to accept suitable employment and finding suitable outside accommodation.

There was even less guidance on I considering the many and various personalities and temperaments of residents.

More attention was given to financial matters where scales of pocket money payments and charges for board and lodging were laid down, and monthly financial returns were required. But I never had any inquests on unusual purchases or other expenditure. The brief notes accompanying the monthly returns were always accepted.

As a precaution against a possible inquisitive auditor, we kept a record of all journeys made in the official vehicle, with reasons for the journeys and the associated mileages. It paid off!

When travelling to Drake Hall at the outset, I had no idea what to expect and there were some experiences that I would not even remotely have envisaged. This story of the two hostel years has been ruthlessly pared down. Even so enough is included to illustrate the variety of experiences. It was wise of those above not to attempt to lay down more than broad guidelines, and I was grateful for the freedom we were thus allowed. The best way of dealing with the many and various issues seemed to be by application of common sense, and the common sense of others. Fortunately, it never seemed to let us down, and in spite of some quite awkward situations I thoroughly enjoyed all of the two years in hostels.

My common sense may have let me down after my return home however. Drawing on my experience in charge of catering, and my constant desire to be helpful, I offered pearls of wisdom on control of food costs. They were not appreciated. I now approach the subject in a much more subtle way, often by doing the shopping!!

Rövidítések és irodalomjegyzék

BCAR	British Council Aid for Refugees
DP	Displaced Person
NAB	National Assisting Board
YMCA	Young Men's Christian Association
WVS	Women Voluntary Service

*

IWM	Imperial War Museum Collection (London)
Documents 25782	Career memories by Neil Hanson. Caught in the Consequences of Turmoil in Egypt and Hungary. Adventures in Staffordshire, County Durham and Wiltshire.

TNA	The National Archives (London)
AST 13/37	Hungarian hostels instructions (H code) and circulars

*

- BORBÁNDI
2006
- BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, Hága, Budapest, Mikes International – OSZK, 2006.
- CZIGÁNY
2007
- CZIGÁNY Magda: *Kényszerű tanulmányúton. 1956-os magyar egyetemi hallgatók Nagy-Britanniában*, Budapest, Jószöveg Műhely, 2007.
- DARE–HOLLANDER
1959
- Alan DARE – Paul HOLLANDER: *Hungarian Students in Great Britain: past experiences, present attitudes*, London, 1959.
- KAY–MILES
1992
- Diana KAY – Robert MILES: *Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946–1951*, London – New York, Routledge, 1992.
- KUSHNER–KNOX
1999
- Tony KUSHNER – Katherine KNOX: *Refugees in an Age of Genocide: Global, National and Local Perspective in the Twentieth Century*, London, Routledge, 1999.
- TAYLOR
2021
- Becky TAYLOR: *Refugees in Twentieth Century Britain. A History*, Cambridge, Cambridge University Press, 2021.

Adalékok a magyar konzuli szolgálat újjászervezésének történetéhez – az 1. sz. Konzuli utasítás (1960)

A magyar Külügyminisztérium és külügyi igazgatás második világháborút követő szervezettörténetének módszeres alap kutatásokon nyugvó rekonstrukciója immár több mint egy évtizede folyik.¹ Az eddig megjelent forrásgyűjteményekből elsősorban a külügyi munka 1945 utáni újjászervezésének, a minisztérium szervezeti struktúrájának, az egyes részlegek ügybeosztásának, a külügyi képzés kialakításának bemutatása vált lehetővé. Ezzel a munkával párhuzamosan megindult az egyes szervezeti egységek feltárása is, így például a Békeelőkészítő Osztály munkájának részletes ismertetését Ivánfi Miklós végezte el.² Forrásközlésünkkel a Külügyminisztérium egy másik szervezeti egységének, a konzuli munkát koordináló Nemzetközi Jogi és Konzuli Osztály munkájának egy kisebb, ám annál jelentősebb részletébe kívánunk bepillantást nyújtani.

A konzuli szolgálat központi szerve a Külügyminisztérium konzuli feladatokat koordináló szervezeti egysége (ma Konzuli Főosztály). A konzuli igazgatás szervezeti felépítését tekintve magában foglalja egyrészt a diplomáciai és konzuli, illetve tiszteletbeli konzuli képviselőket, valamint a Külügyminisztérium konzuli osztályát is. Ez a tagozódás jellemezte a háború után újjászerveződött konzuli szolgálatot is: a Külügyminisztérium konzuli ügyekkel foglalkozó osztálya mellett a diplomáciai képviselőken működő konzuli hivatalok vagy konzuli beosztásban dolgozó tisztviselők, valamint az önálló főkonzulátusok látták el a konzuli feladatokat. A tiszteletbeli konzulátus intézményét a háborút követően nem szervezték újjá, 1950-ben pedig meg is szüntették.³

A Külügyminisztérium szervezeti struktúráját tekintve 1945 végén a konzuli feladatok több szervezeti egység hatáskörébe tartoztak: a Konzuli Igazgatási Osztályon kívül a Jogi Csoport, valamint a Külföldi Magyarok Ügyeit Intéző Osztály is tulajdonképpen konzuli munkát végzett. Az ügykörök széttagoltsága még sokáig jellemezte a konzuli munka irányítását a minisztériumban: 1951-től ugyan egybevonták a nemzetközi jogi és a konzuli csoportot – mely ekkortól már közvetlenül a külügyminiszter irányítása alatt működött –, az útlevelügyekkel viszont továbbra is külön osztály foglalkozott.⁴ Az 1950-es évek közepén a konzuli feladatok szaporodásával indokolttá vált az ügykörök szétválasztása, és 1955-től a konzuli ügyeket az Igazgatási Főosztály alá került Konzuli Osztály koordinálta. A forradalmat követő átszervezések során alakult meg

¹ SÁRINGER, 2013; IVÁNFI, 2020; M. MADARÁSZ, 2020; SOÓS–HORNYÁK, 2020.

² IVÁNFI, 2015.

³ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 8. számú törvényerejű rendelete a tiszteletbeli konzuli megbízatások megszüntetéséről.

⁴ SÁRINGER, 2013, 23, 38–39, 42–44, 49, 57, 64.

önálló osztályként a Nemzetközi Jogi és Konzuli Osztály, melyen belül működött a Nemzetközi Jogi Csoport és a Konzuli Csoport.⁵

A konzuli munka a háborút követően perifériára szorult az újjászervezett külügyi igazgatáson belül.⁶ Ennek oka egyfelől a külpolitikai önállóság elvesztése és a külügyi munka devalválódása volt, másfelől viszont a konzuli munka fókuszában álló érdekvédelem, a külföldön tartózkodó magyar állampolgárok segítése sem jutott ekkor kiemelt szerephez.⁷ Ebben változás az 1950-es évek elejétől detektálható, amikor a hidegháborús retorika és az állandósult konfrontáció határozta meg a külügyi munka fő vonalait. A konzuli szolgálatra irányuló figyelmet ekkortól egy tartalmi szemléletváltás motiválta: ezen a területen lehetőség nyílt ugyanis a személyes kapcsolatépítésre és ezáltal tapasztalat-, illetve adatgyűjtésre mind a fogadó ország, mind pedig a küldő ország állampolgáraitól. A konzuli munka fókuszába így többek között az emigrációra vonatkozó adatgyűjtés, valamint a politikai kérdéseket is érintő tapasztalatszerzés került.

A konzuli szolgálat szakmai szempontokat szem előtt tartó tényleges újjászervezésére az 1960-as évek elején került sor. Ekkor a Nemzetközi Jogi és Konzuli Osztály felmérte a különböző képviseletek konzuli tevékenységét (konzuli munka nemcsak a konzulátusokon, hanem a követségeken is folyt), illetve összegyűjtötte a felmerülő problémákat. Ennek a munkának a keretében 1960 és 1966 között összesen hét, a konzuli munka különböző területeit érintő konzuli utasítás született, amelyek aztán folyamatos egyeztetések és tapasztalatcsere révén nyerték el végleges formájukat az 1966-ban kiadott *Konzuli Kézikönyv I.* formájában. Az 1. számú konzuli utasítást 1960 márciusában kapták kézhez a főkonzulátusok és nagykövetségek konzuli tisztviselői, és benne többek között az állandó jelleggel külföldön (jelen esetben az utasításban is konkrétan felsorolt szocialista országokban) tartózkodó magyar állampolgárokat érintő kérdésekről és a jelentések tartalmi elemeiről kaptak tájékoztatást. Az utasítás szerint 1960. március 1-jét követően a külképviseletek saját hatáskörébe került a látogatás céljából a felsorolt országokból érkező magyar állampolgárok beutazásának engedélyezése, amit ezentúl sem vízumilleték, sem távirati illeték nem terhelte. Emellett az állampolgárságból való elbocsátás iránti és a végleges hazatéréshez benyújtott kérelmet érintő instrukciók, valamint az állampolgárok névjegyzékbe vételét érintő pontosítások kerültek az utasításba. A konzuli szolgálat újjászervezése mögött álló szakmai elvárásokról is képet kapunk a kötelező negyedévi jelentéseket érintő 5. pontból. A jelentésekben ugyanis nem csupán a konzuli ügyeket illetően kellett rendszeresen beszámolót küldeni Budapestre, de a fogadó ország hatóságaival folytatott megbeszélésekről, tárgyalásokról, illetve kapcsolatépítésről is jelenteni kellett. Mindemellett ez teret biztosított a negyedévi beszámolóban a konzuli munka során felmerült problémák és a megoldásukra tett javaslatok bemutatására. A rendsze-

⁵ MNL OL XIX-J-1-j (1945–1964) 217 4/fa-800/16/1956 A Külügyminiszter 6/1955. számú utasítása a Külügyminisztérium Szervezeti és Működési Szabályzatáról. 1955. október 11. MNL OL XIX-J-1-j-(1945–1964) 217 4/fd-002578/1957 A Külügyminiszter 2/1957. számú utasítása a Külügyminisztérium Szervezeti és Működési Szabályzatáról. 1957. június 1.

⁶ HARGITAI, 2005, 266.

⁷ Uo., 266.

res jelentések megküldése mellett a fogadó állam jogalkotásának nyomon követésére is felszólították a konzuli tisztviselőket, elsősorban az útlevélek ügyét, az állampolgársági jog, a polgári jog és az örökjog területén kellett nyomon követniük a változásokat.

A közreadott dokumentum, amely írógéppel írt szöveg, még nem a végleges változat, néhány kézzel történt javítást, kiegészítést tartalmaz, melyeket tisztázva került az utasítás végül a külképviseletekhez. A javításokat – melyek nagy része stiláris módosítás – lábjegyzetben jeleztük. Az irat oldalára felkerült a címzettek listája: 38 külképviselet és 12 minisztériumi munkatárs részére küldték meg.⁸ A szöveg átírásakor nem törekedtünk a betűhívségre, így a gépelési és a helyesírási hibákat egyaránt javítottuk, és a nyelvhelyességet is a mai elvekhez igazítottuk.

Forrás

Konzuli Utasítás

Budapest, 1960. március 28.

MNL OL XIX-J-1-j (1945–1964) 217 30/a 002404/1-4/1960

MAGYAR KÜLÜGYMINISZTERIUM
002404/1960.

0055

„SZIGORÚAN TITKOS”
Tárgy: Konzuli utasítás.
Mell.: 1 db

A konzuli munkára vonatkozó rendelkezések közlése, az egységes gyakorlat biztosítása és a konzuli beosztottak munkájának elősegítése érdekében a Nemzetközi Jogi és Konzuli Osztály a jövőben rendszeresen kívánja kiadni a konzuli utasításokat.

A konzuli tájékoztató – amely a konzuli munkára vonatkozó alapvető ismereteket és joganyagot fogja tartalmazni – kidolgozás alatt van, de addig is és azt követően is szükséges, hogy a konzuli munka területére vonatkozó új rendelkezéseket és irányelveket olyan kérdésekben, melyben a gyakorlat nem egységes, illetve amelyekkel kapcsolatosan bizonytalanság mutatkozik, a Konzuli Utasításokban folyamatosan közöljük.

A Konzuli Utasításokat a külképviseleteknek külön gyűjtőbe kell lerakni, hogy a konzuli munkára vonatkozó rendelkezések a konzuli beosztott számára könnyen elérhetők

---

⁸ Az utasítást az alábbi külképviseleteknek küldték meg (az iraton feltüntetett sorrend szerint): Bagdad, Hanoi, Isztambul, Ankara, Moszkva, Stockholm, Bern, Kartúm, Bukarest, Róma, Oslo, Berlin, Ulánbátor, Varsó, Phenjan, Peking, Belgrád, Tel-Aviv, Teherán, Jakarta, Delhi, Hága, Athén, Párizs, Helsinki, Damaszkusz, Kairó, Koppenhága, Pozsony, Prága, Szófia, Brüsszel, London, Buenos Aires, Bécs, Washington, Tirana, Tokió.

legyenek. A munkakör átadása esetén az utasításgyűjteményt is hiánytalanul át kell adni a munkakör átvévőjének és ezt a körülményt az átadási jegyzőkönyvben rögzíteni kell.

Budapest, 1960. március 28.

dr. Ustor Endre⁹ s. k.
a nemzetközi jogi és konzuli osztály
vezetője

St. sz: 02678

Küldépviseletek
Székhelyén.

Tárgy: kintről.
Mell.: 1 db

[...] ¹⁰

Melléklet

Külügyminisztérium
Nemzetközi Jogi és Konzuli Osztály

1. sz. Konzuli utasítás
Budapest, 1960. március 28.

I.

1.) Baráti államokban élő magyar állampolgárok beutazásának engedélyezése

A baráti államokban (Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Kína, Koreai Nép Demokratikus Köztársaság, Lengyelország, Mongólia, Német Demokratikus Köztársaság, Románia, Szovjetunió, Vietnami Demokratikus Köztársaság) állandó jelleggel lakó (kék útlevéllel¹¹ rendelkező) magyar állampolgárok Magyarországra történő beutazását 1960. március 1-től a küldépviseleteink saját hatáskörben engedélyezhetik.

Fenti rendelkezés csak arra az esetre vonatkozik, amikor az állandóan külföldön élő magyar állampolgárok látogatás céljából jönnek haza. Végleges hazatéréshez a Belügyminisztérium engedélyét kell kérni.

⁹ Ustor Endre (1909–1998) ügyvéd, diplomata. A Külügyminisztérium főelőadója 1953 és 1956 között, majd a Nemzetközi Jogi és Konzuli Osztály vezetője. 1958-tól főkonzuli, majd 1965-től rendkívüli és meghatalmazott nagyköveti rangot kap. Több ízben a magyar ENSZ-küldöttség tagja, az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottság tagja (1967–1976), elnöke (1974). Az ENSZ Igazgatási Bíróságának tagja (1976–1987), elnöke (1981–1984). Lásd BARÁTH–GECSÉNYI, 2016, 284.

¹⁰ A Melléklet előtt megismétlődik az utasításhoz tartozó fenti bevezető rész.

¹¹ A külföldön élő magyar állampolgárok magánútlevéle, akkori nevén „kék útlevél”. Lásd BENCSIK–NAGY, 2005, 55, 65.

A látogatás céljából beutazó magyar állampolgároknak *Budapesten a központi (BM. Útlevélosztály), vidéken a megyei útlevélszerveknél (Megyei Rendőrfőkapitányság) jelentkezni kell, ahol egyidejűleg a visszautazáshoz szükséges kiutazási engedélyt is megkapják.*^I

A beutazási engedélyért *a szokásos*^{II} vízumilletéket *kell bevételezni,*^{III} illetve távirati illeték nem számítható fel.

II.

2.) Állampolgárságból való elbocsátás

Egyes baráti államokban előfordult, hogy a külképviseleteknél elbocsátási kérelmet nyújtottak be olyan magyar állampolgárok, akik látogató útlevéllel¹² tartózkodtak az adott ország területén. Több ilyen személynek a magyar állampolgárságból való elbocsátása a fogadó állam hatóságainál visszatetszést keltett. Felhívom a külképviseletek figyelmét, hogy olyan magyar állampolgároktól, akik látogató útlevéllel tartózkodnak külföldön, ne fogadjanak el elbocsátási kérelmet. Hívják fel a kérelmezőt, hogy ha letelepedési engedéllyel rendelkezik, kérje a látogató útlevelének kék útlevélre való kicserélését és elbocsátási kérelmet csak azután nyújtson be, mivel látogató útlevéllel külföldön tartózkodó magyar állampolgárok elbocsátási kérelmét a magyar hatóságok *a jövőben*^{IV} nem teljesítik.

3.) Állandóan külföldön élő magyar állampolgárok hazatérési kérelme

Az állandó jelleggel külföldön tartózkodó magyar állampolgárok közül többen a végleges hazatérési kérésük elutasítása után azonnal újabb kérelmet nyújtottak be, melyet a külképviselet felterjesztett. Az elutasított kérelemnek az ilyen rövid időn belüli megismétlése felesleges. E kérdésben ugyanazt a szabályt kell alkalmazni, mint amelyeket a 006968/1958. sz. t. számú utasítás b., c. pontjai a kivándorlókra vonatkozóan előírnak, vagyis a kérést megismételni csak az elutasítást követő egy év múlva lehet.

4.) Magyar állampolgárok névjegyzéke

A külképviseletek 1960. év folyamán állítsák össze a működési területükön állandó jelleggel élő magyar állampolgárok névjegyzékét.

^I Javítva erre: a helyi rendőri szerveknél kell bejelentkezni. Az országból való kiutazáshoz szükséges engedélyt az illetékes megyei főkapitányság útlevélcsoportja, Budapesten a BM Útlevélosztálya adja ki.

^{II} A szövegből törölték.

^{III} A szövegből törölték és javítva erre: illetve.

¹² 1955-ben bevezetett egylapos útlevéltípus, amit a BM Útlevélosztálya vagy a BM megyei főosztályai is kiállíthattak. Megszerzésének előfeltétele a meghívólevél, az első utazáskor nem kellett külön kiutazási engedélyt beszerezni, de újabb használata esetén már erre is szükség volt. Lásd BENCsik-NAGY, 2005, 21, 25, 59, 229.

^{IV} Javítva erre: a gyermekeket.

A névjegyzék összeállítása az alábbiak szerint történjen:

- a.) amennyiben van, fel kell használni a meglévő állampolgársági jegyzéket,
- b.) baráti országokban kíséreljék meg a külföldieket nyilvántartó hatóságtól beszerezni az ott élő magyar állampolgárok névjegyzékét,
- c.) kapitalista államokban és Jugoszláviában elsősorban a kék útlevelek kiadása és meghosszabbítása alkalmával vagy egyéb alkalmakkor magyar állampolgárokkal való érintkezés kapcsán gyűjtsék össze a szükséges adatokat.

A névjegyzéknek az alábbi adatokat kell tartalmazni: név, születési hely, idő, anyja neve, foglalkozása, legutolsó magyarországi lakcím és pontos külföldi cím, mióta tartózkodik külföldön.

A névjegyzéken a magyar állampolgárságú házastársat, illetve *gyermekeit*^{IV} is fel kell tüntetni. Amennyiben ezek nem magyar állampolgárságúak, azt a megjegyzés rovatban közölni kell.

A névjegyzéket 1960. év végén két példányban a Nemzetközi Jogi és Konzuli Osztálynak fel kell terjeszteni.

Az 1960. évet követően a névjegyzéket folyamatosan ki kell egészíteni, ill. azokból a magyar állampolgárság kötelékéből való elbocsátottakat és az elhaltakat törölni kell. A névjegyzékben bekövetkezett változásokról évenként kell a Nemzetközi Jogi és Konzuli Osztálynak jelentést küldeni.

5.) Negyedévi jelentések

A *konzuli beosztottaknak*^V konzuli tevékenységükről negyedévenként jelentést kell küldeni a *Nemzetközi Jogi és Konzuli Osztálynak és az Útlevélosztálynak közösen címezve*.^{VI} A jelentésnek tartalmaznia kell az 1959. évi 2. sz. külügyminiszteri utasításban (vízum és útlevelügyek szabályozása) meghatározottakon kívül az alábbiakat:

- a.) a konzuli ügyiratforgalom számszerű adatait (fontosabb tárgykörök szerinti csoportosításban),
- b.) beszámolót a fogadó ország szerveivel (mint pl. a külügyminisztérium konzuli osztályával), valamint helyi hatóságokkal folytatott tárgyalásokról, megbeszélésekről, kapcsolatairól. Itt kell foglalkozni a jogtanácsossal való kapcsolattal is,
- c.) munkában felmerült problémákat,
- d.) javaslatokat a munka megjavítására.

---

^{IV} Javítva erre: a gyermekeket.

^V Javítva erre: külképviseleteknek.

^{VI} Kihúzza a szövegből.

6.) A fogadó állam jogalkotásának figyelemmel kísérése

A konzuli beosztottak rendszeresen kísérik figyelemmel a fogadó államban megjelenő fontosabb jogszabályokat (törvények, rendeletek, ezek közül is különösen a külföldiekre vonatkozó [külföldiek rendészete]), az útlevél, állampolgársági, polgári jog, örökjogi rendelkezéseket. Az ilyen rendelkezések megjelenéséről – tartalmuk rövid ismertetésével – tájékoztassák a Nemzetközi Jogi és Konzuli Osztályt.

7.) Eltartási nyilatkozat

A külképviseletnek a végleges hazatérési engedély kérelmekhez számos esetben nem mellékelik az eltartási nyilatkozatot. Felhívom a külképviseletek figyelmét arra, hogy végleges hazatérési kérelmeket eltartási nyilatkozat nélkül általában ne terjesszenek fel, mert az illetékes hatóságok az eltartási nyilatkozat benyújtásáig érdemben nem is foglalkoznak az ilyen kérelmekkel. Az eltartási nyilatkozat csatolásától csak olyan rendkívüli esetben lehet eltérni, ha a hazatérő olyan anyagi eszközökkel rendelkezik, amelyek megélhetését Magyarországon biztosítják (ezt a körülményt a kérelmezőnek a külképviselet előtt hitelt érdemlően igazolni kell), vagy egyéb fontos érdek fűződik hazatéréséhez (politikai szempontok, szakképzettség stb.). Ez utóbbiakat a külképviseletnek részletesen indokolnia kell.

Az eltartási nyilatkozatot a hazatérni szándékozó magyarországi hozzátartozója lak-helye szerinti illetékes helyi tanács állítja ki. Az eltartási nyilatkozat tanúsítja, hogy a hazatérő ellátásáról és lakásáról a magyarországi hozzátartozó gondoskodik és ehhez a szükséges anyagi eszközök rendelkezésére állnak.

8.) Részletes adatok közlése felkutatások és okmánybeszerzések esetén

Felkutatások és okmánybeszerzések érdekében benyújtott kérelmek felterjesztése előtt be kell kérni a kérés teljesítéséhez feltétlenül szükséges adatokat, ill. a benyújtott kérelmek átvételekor ellenőrizni kell, hogy ezek az adatok fel vannak-e tüntetve.

A.) A.) Felkutatásoknál:

- a.) a felkutatni kért személy pontos születési adatai (szül. év, hely, anyja neve),
- b.) a legutolsó magyarországi lakcíme (Budapesten a kerület megjelölése is),

B.) Okmánybeszerzéseknél:

- a.) anyakönyvi kivonatok beszerzésénél, attól függően, hogy születési, halotti, házassági anyakönyvi kivonat beszerzéséről van-e szó, szükséges a születési év, hó, nap, helye és a szülők neve, elhalálozás helye és ideje, házasságkötés helye és ideje, valamint a házasságot kötők neveinek közlése,
- b.) iskolai és egyéb szakképzettséget igazoló bizonyítványok beszerzésénél szükséges a pontos születési adat, anyja neve, hol, mikor, mettől meddig végezte a ta-

- nulmányait, hol és milyen szakmában szerezte a szakképzettségét, mely időpontban, valamint milyen hatóság állította ki a szakképzettséget igazoló bizonyítványt.
- d.) Munkaviszony-igazolások beszerzésénél: hol, mettől meddig dolgozott, ki volt a munkaadója, munkaadójának telephelye, mi volt a munkaköre (beosztása), születési adatok, anyja neve.

C.) Érdeklődés magyarországi ingatlanok iránt

Feltétlen szükséges annak közlése, hogy az ingatlan milyen községben vagy városban (városi kerületben) van. A felkutatást jelentősen elősegíti, ha rendelkezésre állnak az ingatlan telekkönyvi adatai vagy helyrajzi száma.

Olyan kérelmeket, melyekből a fenti adatok hiányoznak, a külképviselet ne terjeszsen fel, hanem *közölje*^{VII} a kérelmezővel, *hogy az adatok nem elégségesek a kérelem teljesítéséhez.*^{VIII}

Budapest, 1960. március 9.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

XIX-J-1-j Külügyminisztérium TÜK iratok (1945–1995)

217. Vegyes iratok (1945–1965)

*

BARÁTH–GECSÉNYI
2016

Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990, szerk. BARÁTH Magdolna – GECSÉNYI Lajos, Budapest, MTA BTK TTI, 2016.

BENCSIK–NAGY
2005

BENCSIK Péter – NAGY György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*, Budapest, Tipico Design Kft., 2005.

HARGITAI
2005

HARGITAI József: *A diplomáciai és konzuli kapcsolatok joga*, Budapest, Aula Kiadó, 2005.

---

^{VII} Javítva erre: hívja fel.

^{VIII} Javítva erre: kérelmezőt a hiányosságok pótlására.

IVÁNFI
2015

IVÁNFI Miklós: *Kertész István és a Békeelőkészítő Osztály*, In: *Súlypontát helyezés a Diplomáciában*, szerk. SOÓS Viktor Attila, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2015, 55–80. (A NEB Külügyi Munkacsoportjának Tanulmányai, 1.)

IVÁNFI
2020

Iratok a magyar Külügyminisztérium történetéhez 1951–1984. I. 1951–1962, szerk. IVÁNFI Miklós, Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2020.

M. MADARÁSZ
2020

Iratok a magyar Külügyminisztérium történetéhez 1951–1984. II. 1963–1972, szerk. M. MADARÁSZ Anita, Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2020.

SÁRINGER
2013

SÁRINGER János: *Iratok a magyar Külügyminisztérium történetéhez 1945–1950*, Szeged, Négy Árboc, 2013.

SOÓS–HORNYÁK
2020

Iratok a magyar Külügyminisztérium történetéhez 1951–1984. III. 1973–1984, szerk. SOÓS Viktor Attila – HORNYÁK Máté János, Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2020.

Wencz Balázs

Az NDK párt- és kormányküldöttsége Magyarországon 1964. május 6–12.

A berlini Politisches Archiv des Auswärtigen Amts számos fondjában fellelhetőek a Magyar Szocialista Munkáspárt (a továbbiakban: MSZMP) és a Német Szocialista Egységpárt (a továbbiakban: NSZEP) kapcsolatára vonatkozó források. Ezen irategyüttesek nemcsak a legfelsőbb szintű találkozók teljes körű dokumentálását, hanem többek között a gazdasági, kulturális és a tudományos együttműködésre vonatkozó iratokat is tartalmazzák.

A két ország bilaterális kapcsolatai közül a gazdasági együttműködés emelkedett ki, a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) ugyanis – a Szovjetunió után – hazánk második legjelentősebb gazdasági partnere volt. A két ország együttműködésének középpontjában többek között a mezőgazdasági gépgyártás, a közúti járműgyártás, a mikroelektronikai és az ipari robottechnika fejlesztése, továbbá a magyar export legjelentősebb hányadát adó zöldség- és gyümölcsszállítás állt. A két ország pártvezetése között született megállapodások koordinálása, az árucserre-forgalom mutatóinak meghatározása és az elfogadott tervek teljesülésének folyamatos felügyelete az e célból létrehozott Gazdasági és Műszaki-Tudományos Együttműködési Bizottság feladatkörébe tartozott.

Jelen írás a Walter Ulbricht vezette keletnémet küldöttség 1964. májusi magyarországi tartózkodásával összefüggésben keletkezett dokumentumok közül tesz közzé három forrást, melyek egyike a látogatás alapos összefoglalóját, míg a másik két irat elsősorban a gazdasági együttműködésnek az addig elért eredményeit, problémáit, valamint az 1970-ig szóló távlati terveket és a főbb célkitűzéseket tartalmazza. Mindhárom irat a Politisches Archiv des Auswärtigen Amts M1 C 258-72 jelzettel rendelkező aktájában lelhető fel. A bevezető tanulmányhoz a fent említett forráson kívül a Bundesarchiv, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrizetében lévő pártiratokat használtam fel.

*

Az MSZMP Politikai Bizottságának 1964. március 27-i ülésén foglalkoztak részletesebben a találkozó előkészítésével, ekkor vitatták meg a programtervezetet is: az NDK párt- és kormányküldöttségének magyarországi tartózkodására a május 6-a és a május 12-e közötti intervallumot választották, és a tárgyalások mellett üzemlátogatásokat, nagygyűlést, illetve fogadásokat is tervbe vettek.¹ A Politikai Bizottság az előzetes tervezetet végül az

¹ HU-MNL-OL-M-KS 288-5-330. 29–34.

zal a módosítással fogadta el, hogy a Dunai Cementmű megtekintése helyett a Csepel Autógyár meglátogatását kell az NSZEP illetékeseinek javasolni.² Az NDK budapesti nagykövete 1964. április 16-án adta át a keletnémet párt- és kormányküldöttség, valamint a delegációval érkező szakértői csoport névsorát. A május 6-án Magyarországra érkező küldöttséget Walter Ulbricht,³ az NSZEP Központi Bizottságának első titkára, az NDK Államtanácsának elnöke vezette. Vele együtt Friedrich Ebert,⁴ az NDK Államtanácsának tagja, Georg Ewald,⁵ az NDK Minisztertanácsa mellett működő Mezőgazdasági Tanács elnöke, Gerald Götting,⁶ az NDK Államtanácsa elnökének helyettese, Dr. Lothar Bolz⁷ külügyminiszter, Hermann Grosse,⁸ a Magyar–Német Gazdasági és Műszaki-Tudományos Együttműködési Bizottság német tagozatának elnöke, Johannes König⁹ külügyminiszter-helyettes, Erich Wächter¹⁰ kül- és belnémet kereskedelmi miniszter, valamint Wilhelm Meißner,¹¹ az NDK rendkívüli és meghatalmazott magyarországi nagykövete érkezett Magyarországra.¹² A delegáció szakértői gárdája az NDK külügyminisztériumának, az NSZEP Központi Bizottságának, az NDK Állami Tervbizottságának, a Kül- és Belnémet Kereskedelmi Minisztériumának és az NDK Népgazdasági Tanácsának képviselőiből állt össze.¹³ A magyar párt- és kormányküldöttség összetételére vonatkozó javaslat szerint Kádár Jánoson kívül Kállai Gyula,¹⁴ a Minisztertanács elnökhelyettese, Kisházi

² Uo., 3.

³ Walter Ulbricht (1893–1973) az NSZEP főtitkára és az államtanács elnöke. Első titkári tisztségét 1953 júliusától 1971 májusáig töltötte be. MÜLLER-ENBERGS–WIELGOHS–HOFFMANN–HERBST–KIRSCHHEY-FEIX, 2010, 1345–1346.

⁴ Friedrich Ebert (1894–1979) 1946 és 1979 között az NSZEP elnökségi, 1947 és 1979 között pedig a Politikai Bizottság tagja volt. 1948-tól 1967 júniusáig Kelet-Berlin polgármestere. NIEMANN–HERBST, 2010, 162.

⁵ Georg Ewald (1926–1973) az NSZEP neubrandenburgi pártvezetőségének első titkára, illetve a Mezőgazdasági, Erdészeti és Élelmiszergazdasági Minisztérium vezetője. Uo., 175.

⁶ Gerald Götting (1923–2015) a CDU(D)-Ost [az NDK-ban működő Kereszténydemokrata Unió] és a Népi Kamara elnöke. MÜLLER-ENBERGS–WIELGOHS–HOFFMANN–HERBST–KIRSCHHEY-FEIX, 2010, 412.

⁷ Lothar Bolz (1903–1986) az NDK-ban, az egységblokk részeként működő Német Nemzeti Demokratikus Párt (NDPD) elnöke, külügyminiszter. Uo., 150.

⁸ Hermann Grosse (1906–1986) az NSZEP tagja, 1959–1965 között az állami tervbizottság elnök-helyettese, ezt követően feldolgozásért és járműgyártásért felelős miniszter volt 1966 és 1970 között. <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/hermann-grosse> (utolsó letöltés: 2024. január 27.).

⁹ Johannes König (1903–1966) diplomata, 1959 és 1965 között külügyminiszter-helyettes. MÜLLER-ENBERGS–WIELGOHS–HOFFMANN–HERBST–KIRSCHHEY-FEIX, 2010, 698.

¹⁰ Erich Wächter (1908–1971) CDU-funkcionárius, az Ipari és Kereskedelmi Kamara elnöke. Uo., 1369.

¹¹ Wilhelm Meißner (1899–1994) keletnémet diplomata, Otto Grotewohl miniszterelnök közeli munkatársa. 1961 és 1967 között az NDK magyarországi nagykövete. MUTH, 2001, 279.

¹² DE-SAPMO-BArch, DY-30/J-IV-2-2-928. 77–80.

¹³ HU-MNL-OL-M-KS 288-5-333. 49.

¹⁴ Kállai Gyula (1910–1996) az MSZMP Politikai és Központi Bizottságának tagja, a Minisztertanács elnökhelyettese. https://www.paap.hu/ords/f?p=2013:3::NO:3:P3_PERSON_ID:87804 (utolsó letöltés: 2024. július 20.).

Ödön,¹⁵ az Elnöki Tanács elnökhelyettese, Ilku Pál¹⁶ művelődésügyi miniszter, Péter János¹⁷ külügyminiszter, Losonczi Pál¹⁸ földművelésügyi miniszter, Sarlós István,¹⁹ Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottságának elnöke, Bakonyi-Sebestyén Endre,²⁰ az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, Kárpáti József²¹ nagykövet, Erdélyi Károly²² külügyminiszter-helyettes és Mulató János²³ külkereskedelmi miniszterhelyettes vettek részt az egyeztetéseken. A magyar fél állandó szakértőinek száma – szemben a keletnémetek 14 főt kitevő létszámával – mindössze öt főből állt.²⁴

A tárgyalások központi témája a két szocialista ország közötti gazdasági együttműködés jövőjére vonatkozó elképzelések egyeztetése volt. A magyar fél javaslata szerint a Magyar–NDK Gazdasági Együttműködési Bizottságnak többek között konkrét javaslatokat kellett megfogalmaznia az egységes traktortípusok közös gyártására és értékesítésére, vegyipari berendezések gyártási szakosítására, az elektronikus műszerek területén a közös tervezésre és a kutatásra, illetve a hidraulikák gyártásának szakosítására. Célszerűnek látták volna azt is, ha az NDK a magyar mezőgazdaság egyes növényvédő szerekekkel való ellátását is vállalná, hiszen ebben az esetben Magyarország a friss gyümölcs, illetve a zöldségfélék szállításának mennyiségét is emelhetné volna. Ami a távlati célokkal kapcsolatos problémákat illette, az 1964. évi kontingensekhez képest hiába vállalt a magyar fél a mezőgazdasági cikkekből jelentős többletszállítást, a keletnémet partner a Magyarország számára fontos vegyipari cikkek és anyagok mennyiségét egyáltalán nem növelte. Mindennek ellenére 1970-re bauxitból 224 ezer tonna helyett 300 ezer tonnát, timföldből 19 ezer tonna helyett 84 ezer tonna szállítását kérte. Káliműtrágya-

¹⁵ Kisházi Ödön (1900–1975) az MSZMP Központi Bizottságának tagja, országgyűlési képviselő, az Elnöki Tanács helyettes elnöke. <https://www.kommunizmuskutato.hu/eletrajzok/kishazi-odon> (utolsó letöltés: 2024. július 20.).

¹⁶ Ilku Pál (1912–1973) az MSZMP Központi Bizottságának tagja, 1961 és 1973 között művelődésügyi miniszter. <https://www.kommunizmuskutato.hu/eletrajzok/ilku-pal> (utolsó letöltés: 2024. július 20.).

¹⁷ Péter János (1910–1999) az MSZMP Központi Bizottságának tagja, 1961 és 1973 között külügyminiszter. <https://www.kommunizmuskutato.hu/eletrajzok/peter-janos> (utolsó letöltés: 2024. július 20.).

¹⁸ Losonczi Pál (1919–2005) az MSZMP Központi Bizottságának tagja, 1960 és 1967 között földművelésügyi miniszter. <https://kommunizmuskutato.hu/eletrajzok/losonczi-pal> (utolsó letöltés: 2024. július 20.).

¹⁹ Sarlós István (1921–2006) az MSZMP Központi Bizottságának tagja, 1963 és 1970 között Budapest Főváros Tanács V. B. elnöke. 1984-től 1988-ig az Országgyűlés elnöke. <https://kommunizmuskutato.hu/eletrajzok/sarlos-istvan> (utolsó letöltés: 2024. július 20.).

²⁰ Bakonyi-Sebestyén Endre (1913–1993) 1961 és 1965 között az Országos Tervhivatal elnökhelyettese. <https://www.nevpont.hu/palyakep/bakonyi-sebestyen-endre-556f3> (utolsó letöltés: 2024. július 20.).

²¹ Kárpáti József (1916–2010) 1962-től 1967-ig Kelet-Berlinben nagykövet. HU-MNL-OL-XIX-A-83-b 3156-3176/1967.

²² Erdélyi Károly (1928–1971) az MSZMP Központi Bizottságának tagja, 1962 és 1970 között külügyminiszter-helyettes. <https://kommunizmuskutato.hu/eletrajzok/erdelyi-karoly> (utolsó letöltés: 2024. július 20.).

²³ Mulató János (1913–1983) az MSZMP KEB tagja, 1957 és 1967 között külkereskedelmi miniszter-helyettes. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/mulato-janos-76F49/> (utolsó letöltés: 2024. július 20.).

²⁴ HU-MNL-OL-M-KS 288-5-333. 49–51.

és brikettszállítást pedig egészen addig nem vállaltak, ameddig az említett két áruban a többletigényre vonatkozóan nem nyilatkozott a magyar fél.²⁵

A Walter Ulbricht vezette NDK-delegáció tiszteletére a Ferihegyi repülőteret 1964. május 6-án „a Német Demokratikus Köztársaság és a Magyar Népköztársaság állami zászlóival és vörös lobogókkal díszítették fel. Szívélyes üdvözlőket tartalmazó feliratok öveztek Ulbricht, Bolz, Dobi és Kádár elvtársak képeit. A repülőtéren mintegy tízezer budapesti dolgozó gyűlt össze, hogy üdvözölje a Német Demokratikus Köztársaság államfőjét, a párt- és a kormányküldöttség vezetőit és tagjait. Katonai díszőrség sorakozott fel a csapatzászlóval a repülőtéren, hogy tisztelegjen a párt- és a kormányküldöttség előtt.”²⁶ A delegáció megérkezését követő délután sor került az első megbeszélésekre is, majd ugyanazon este az Országház Vadásztermében a díszvacsorára, melyen Walter Ulbricht és Lothar Bolz mellett jelen voltak a küldöttség tagjai és szakértői is.²⁷ Másnap délelőtt a Csepel Vas- és Fémművekben,²⁸ május 8-án délelőtt pedig a győri Wilhelm Pieck-gyárban tett látogatást a keletnémet küldöttség.²⁹ Az NDK párt- és kormányküldöttsége a Hajdúságba is ellátogatott, ahol a Magyar Gördülőcsapágy Művek debreceni gyárában nemcsak üzemlátogatáson, hanem nagygyűlésen is részt vettek. A gyárlátogatást követő városnézés útvonalát a magyar pártvezetés igyekezett úgy összeállítani, hogy az nemcsak a nagyerdei üdülőövezetet és a kultúrparkot, hanem a város újonnan épült lakónegyedét is érintse. A szombati programot hajdúszoboszlói látogatás és debreceni díszvacsona zárta.³⁰ Május 11-én német–magyar barátsági nagygyűlésre került sor a Sportcsarnokban, a beszámolók szerint közel 6000 fő részvételével. A rendezvényen Kádár János mellett Walter Ulbricht is beszédet mondott.³¹

Az 1964. május 14-én kelt külügyminisztériumi dokumentum szerint a két ország párt- és kormányküldöttségei között összesen három alkalommal került sor egyeztetésre. A pártvezetők kölcsönösen tájékoztatták egymást országaik belső helyzetéről, illetve felvázolták a távlati céljaikat is.³² A feljegyzésből kiderül az is, hogy Ulbricht a tárgyalások idején kifejtette, hogy „az NDK fejlődésének új szakasza a párt 1962. évi VI. kongresszusával³³ kezdődött, ahol elfogadták a szocializmus felépítésének tervét. [...] A kitűzött feladat realizálása csak úgy volt lehetséges, hogy előzőleg lezárták a berlini határt. Az ideológiai behatolás mellett a nyitott határ lehetetlenné tette a szocializmus gazdasági törvényeinek következetes alkalmazását, hiszen a nyitott határon több mint két és fél millió főnyi munkaerő távozott, s az NDK népgazdaságát áruban, munkaerőben, szabadalmakban ért kár összege meghaladja a 30 milliárd márkát.”³⁴ A legfőbb változást az jelentette,

²⁵ HU-MNL-OL-M-KS 288-5-332. 75.

²⁶ *Népszabadság*, 1964. május 7. 1.

²⁷ Uo.

²⁸ *Népszabadság*, 1964. május 8. 1.

²⁹ *Népszabadság*, 1964. május 9. 1–2.

³⁰ *Népszabadság*, 1964. május 10. 1–2.

³¹ *Neues Deutschland*, 1964. május 12. 1.

³² HU-MNL-OL-M-KS 288-32-64. 56.

³³ A kongresszust valójában 1963. január 15. és január 21. között rendezték. WEBER, 2003, 316.

³⁴ HU-MNL-OL-M-KS 288-32-64. 57–58.

hogy a gazdaságpolitikájukban új, tudományos megközelítésű módszert vezettek be, mely elsősorban a tervezést és az irányítást érintette. Ennek érdekében megszüntették az ipari minisztériumokat, az ipart pedig a Népgazdasági Tanácsnak alárendelt 72, vertikális felépítésű, ágazati trösztben egyesítették. Úgy látták, hogy az új struktúra képes biztosítani az irányítás tudatosságát, a gyárigazgatók hatáskörét pedig lényegesen kibővítette, mivel ők csupán néhány alapvető mutatót kaptak meg, a termelés eredményességéért ezt követően egyedül voltak a felelősek. Ezek a változások nemcsak az ipart és a mezőgazdaságot érintették, hanem kiterjedt többek között a pártmunkára, a tudományra, a kereskedelemre és az oktatásra is.³⁵ A kereskedelem *„munkájának megjavítására a párt belső határozata alapján egy nagy áruházi konszernt hoznak létre, amelynek áruházai lesznek a fővárosban és a vidéki központokban. Ezek az áruházak korszerű elvek szerint dolgoznak, a szokványos árusítás mellett postai vagy telefonrendelésre is szállítanak árut a vevőnek. Az áruházi konszern csak a minőségi követelményeknek megfelelő árukat veszi át az üzemeiktől, tehát kényszeríteni fogja az ipart termékei minőségének növelésére.”*³⁶ Külpolitikai kérdésekben a két pártvezető szinte mindenben egyetértett, különösebb kifogást az ellen sem tettek, hogy Budapesten az NSZK kereskedelmi kirendeltséget kívánt létrehozni. Kádár jelezte azt is Ulbrichtnak, hogy Magyarország igyekszik csökkenteni Nyugat-Németország részesedését a külkereskedelmi forgalomban, ennek során azonban figyelembe kellett venni azt is, hogy a gazdasági kapcsolatok fenntartásában hazánk elsősorban azért volt érdekelt, mert a nyugatnémet piac termékei nélkülözhetetlenek voltak számunkra, ráadásul az NSZK a magyar termékek egyik legjobb felvevőpiacának is számított.³⁷ A tárgyalássorozat egyik kiemelt témája a két ország közötti gazdasági és tudományos-műszaki együttműködés volt, mely főként az ipart és a mezőgazdaságot érintette. A fejlesztések érdekében a Magyar–Német Gazdasági és Tudományos-Műszaki Együttműködési Bizottságnak meg kellett vizsgálnia annak a lehetőségét, hogy az árucere-forgalom volumenét az 1964. évhez képest 1970-re 160%-ra növeljék.³⁸ Ennél a *„60%-os növelésnél elvben fenn kell tartani az árucere-forgalom jelenlegi szerkezetét. Különösen figyelembe kell venni, hogy mindkét ország érdekeinek megfelelően növeljék a vegyipari termékek szállítását a Német Demokratikus Köztársaságból, és a mezőgazdasági, valamint az élelmiszeripari termékek szállítását a Magyar Népköztársaságból.”*³⁹ A gépgyártásban és az elektronikai iparban a fő feladat az volt, hogy szakosítás és szorosabb együttműködés mellett próbálják meg csökkenteni, illetve megakadályozni a párhuzamos termelést. Egyeztettek továbbá a két ország traktor- és közúti gépjárműiparának komplex távlati fejlesztési programja kidolgozásának lehetőségéről is, de ezen feladatok megoldása végett szükségesnek látták azt is, hogy a két ország Terv-

³⁵ Uo., 58.

³⁶ Uo., 59.

³⁷ Uo., 64.

³⁸ Uo., 67–68.

³⁹ Uo., 68.

hivatala és a műszaki-tudományos fejlesztéssel foglalkozó intézményeinek vezetői, valamint a vegyipar irányítói szoros együttműködésben dolgozzanak.⁴⁰

A keletnémet párt- és kormánydelegáció látogatásával összefüggésben készült jelentés szerint a találkozót mindkét fél sikeresnek ítélte, a pártiratok szerint az alapvető kérdések tekintetében teljes volt az egyetértés a két pártvezető között.

Források

1.

Johannes König, az NDK külügyminiszter-helyettesének jelentése

Berlin, 1964

PA AA M1 C 258-72

Bericht 1964

1. Zielstellung des Besuches

Der Besuch der Partei- und Regierungsdelegation der DDR⁴¹ in der UVR⁴² war darauf gerichtet

- die Gemeinsamkeit des Weges der beiden Länder beim umfassenden Aufbau des Sozialismus darzulegen,
- die Gemeinsamkeiten im Kampf gegen die revanchistische Politik des westdeutschen Imperialismus und Militarismus zu unterstreichen, und
- die Übereinstimmung der DDR mit der UVR in der Einschätzung der internationalen Lage, der Aufgaben zur Erhaltung und Sicherung des Friedens und der Verantwortung der internationalen Arbeiterbewegung nachdrücklich zu dokumentieren.

Vor allem sollte die Politik der DDR beim umfassenden Aufbau des Sozialismus und das nationale Programm zur Lösung der deutschen Frage erläutert und dargelegt werden, daß der Kampf der Werktätigen der DDR zur immer besseren Ausnutzung der ökonomischen Gesetze des Sozialismus (Neues ökonomisches System der Planung und Leitung der Volkswirtschaft), zur Durchsetzung einer sozialistischen Kulturpolitik (Wesen und Inhalt des Ritterfelder Weges) und die Weiterentwicklung der sozialistischen Demokratie ein bedeutender Beitrag zur Stärkung des sozialistischen Weltsystems, zum

---

⁴⁰ Uo., 68–69.

⁴¹ Német Demokratikus Köztársaság (németül: Deutsche Demokratische Republik).

⁴² Magyar Népköztársaság (németül: Ungarische Volksrepublik).

Sieg des Sozialismus im friedlichen ökonomischen Wettbewerb mit dem Kapitalismus und zur Festigung des Friedens ist.

Eine weitere Aufgabe des Besuches bestand darin, die Verbundenheit beider Länder mit der Sowjetunion zu unterstreichen und die Gemeinsamkeit und die einheitlichen Auffassungen zu den Fragen der Einheit und Geschlossenheit der Gemeinschaft der sozialistischen Länder und ihrer engen Zusammenarbeit im Rahmen des RGW⁴³ und des Warschauer Vertrages zu dokumentieren. Es galt eindeutig herauszustellen, daß beide Parteien und Regierungen die Friedenspolitik der SU⁴⁴ voll unterstützen und die Beschlüsse der Moskauer Beratungen der kommunistischen und Arbeiterparteien von 1957 und 1960 zur Grundlage ihres Handelns machen.

Auf ökonomischem Gebiet bestand die Aufgabe darin, prinzipielle Übereinstimmung über die weitere Gestaltung der Zusammenarbeit bis 1970 zu erreichen und zu weiteren Vereinbarungen über die Vertiefung der ökonomischen Zusammenarbeit in diesem Zeitraum zu kommen.

Diese Zielsetzung des Besuches kann im westlichen als erfüllt betrachtet werden.

2. Zum Verlauf der Reise

Das auf ungarischen Vorschlag hin durchgeführte Reiseprogramm enthielt den Besuch so bedeutender Großbetriebe, wie des größten Werkes des Landes, der weltbekannten Eisen- und Metallwerke von Csepel, der Fahrzeugwerke „Wilhelm Pieck“ in Győr und der Wälzlagerwerke in Debrecen. Diese drei Betriebe, in denen gleichzeitig Freundschaftskundgebungen durchgeführt wurden, zählen zu den Wichtigsten der UVR und spielen auch im Rahmen des RGW eine bedeutende Rolle. Die Delegation besuchte außerdem die LPG⁴⁵ „Roter Stern“ in Nádudvar, eine der größten LPG des Landes und führte auch hier ausführliche Gespräche mit den LPG-Mitgliedern. Weiterhin besichtigte die Delegation das neue Gewerkschaftssanatorium von Hajdúszoboszló und hatte hier Gelegenheit, die Kulturarbeit der Gewerkschaft kennenzulernen.

Der Vorsitzende des Landwirtschaftsrates der DDR, Genosse Ewald und die LPG-Vorsitzende, Genossin Charlotte Wissenberg informierten sich in der LPG „Mözs“ Bezirk Tolna und in einem Staatsgut für Tierzucht in Tengelic (Südungarn) über die Ergebnisse der landwirtschaftlichen Produktion, besonders der Viehzucht.

Die Delegation wurde während ihrer Freundschaftsreise von hervorragenden Persönlichkeiten der Partei und Regierung der UVR, wie z. B. Gen. Kadar, Dobi, Fock, Kallai, begleitet.

---

⁴³ Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsa (németül: Rat für gegenseitige Wirtschaftshilfe).

⁴⁴ Szovjetunió (németül: Sowjetunion).

⁴⁵ Termelőszövetkezet (németül: Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft).

Die Betriebsbesuche, die Aussprachen mit den Werktätigen und die Kundgebungen in den genannten Betrieben wurden dazu genutzt, um sich mit der Arbeit der ungarischen Werktätigen vertraut zu machen, ihre Erfahrungen kennenzulernen und gleichzeitig die Fragen der politischen, ökonomischen und kulturellen Entwicklung der DDR und unseres nationalen Kampfes darzulegen. Dabei zeigte sich ein sehr großes Interesse an unseren Problemen und eine echte Aufgeschlossenheit ihnen gegenüber.

Höhepunkt der Freundschaftsreise war eine eindrucksvolle deutsch-ungarische Freundschaftskundgebung in der Sporthalle am Nepstadion in Budapest, auf der der Erste Sekretär des ZK der USAP⁴⁶ und Vorsitzende der Revolutionären Arbeiter- und Bauern-Regierung, Gen. Janos Kadar und der Erste Sekretär des ZK der SED⁴⁷ und Vorsitzende des Staatsrates der DDR, Genosse Walter Ulbricht, bedeutsame Reden hielten. Die Kundgebung wurde zu einer wahren Manifestation der Freundschaft beider Völker und ihrer Gemeinsamkeit im Kampf für Frieden, Fortschritt und Sozialismus.

Genosse Kadar würdigte unter großem Beifall die historischen Verdienste der DDR als Vorposten des sozialistischen Lagers im Kampf um die Erhaltung des Friedens, forderte den Abschluß eines deutschen Friedensvertrages und die Umwandlung Westberlins in eine neutrale, Freie Stadt und verurteilte entschieden die Politik des westdeutschen Revanchismus und das Bonner Streben zur Erlangung der Verfügungsgewalt über Atomwaffen. Er hob die enge Verbundenheit zwischen beiden Völkern und die Einmütigkeit der USAP und der SED im Kampf zur Einheit und Festigung der internationalen kommunistischen Weltbewegung hervor.

Während des Verlaufs der Freundschaftsreise durch die Ungarische Volksrepublik wurde das Verhältnis der Bevölkerung zur Delegation immer enger, herzlicher und inniger. War der Partei- und Regierungsdelegation der DDR bereits in den Csepel-Werken ein überaus herzlicher Empfang bereitet worden, so steigerte sich im Verlaufe des weiteren Aufenthaltes der Delegation die Begeisterung. In der Stadt Debrecen wurde unserer Delegation ein unvergesslicher Empfang zuteil, der seinen Höhepunkt in der Kundgebung im Wälzlagerwerk und in dem Abendlichen Treffen der Delegation mit Partei- und Staatsfunktionären des Komitats fand.

Die Partei- und Regierungsdelegation wurde während ihrer ganzen Reise durch die UVR von einer echten und aufrichtigen Freundschaft umgeben.

Zu Ehren der Delegation gab das ZK⁴⁸ der USAP am 6. Mai ein festliches Essen. Am Tage darauf fand der Empfang des Präsidialrates und der Regierung der UVR statt. Am Abend vor der Abreise gab die DDR-Delegation ihren Empfang, der von einer Vielzahl

---

⁴⁶ Magyar Szocialista Munkáspárt (németül: Ungarische Sozialistische Arbeiterpartei).

⁴⁷ Német Szocialista Egységpárt (németül: Sozialistische Einheitspartei Deutschlands).

⁴⁸ Központi Bizottság (németül: Zentralkomitee).

bedeutender Persönlichkeiten (Funktionäre, Diplomaten, Werkdirektoren, LPG-Bauern, kirchlichen Würdenträgern, Künstlern usw.) besucht wurde. Die Mitglieder der Delegation benutzten die gebotenen Gelegenheiten, um mit dem genannten Personenkreis freundschaftliche Gespräche zu führen.

Die Mitglieder der Delegation Georg Ewald und Gerald Götting benutzten ihren Aufenthalt in Budapest, um im Auftrage der Delegation mit den Medizinstudenten der DDR in der UVR eine Aussprache zu führen.

Das gesamte Programm für den Aufenthalt unserer Delegation war der großen Bedeutung dieses Besuches angepasst und in allen Fragen darauf gerichtet, die Verbundenheit des ungarischen Volkes mit der DDR wirkungsvoll zum Ausdruck zu bringen. Besonders hervorzuheben ist, daß sich Gen. Kadar persönlich für den guten Ablauf des Besuches verantwortlich gefühlt hat und täglich auf ihn einwirkte.

Der überaus herzliche Empfang und die freundschaftliche Aufnahme der Delegation durch die ungarische Bevölkerung ist umso höher zu bewerten, da innerhalb der letzten Wochen die Genossen Chruschtschow⁴⁹ und Shiwkow⁵⁰ an der Spitze von Partei- und Regierungsdelegationen sowie der sowjetische Kosmonaut Nikolajew⁵¹ in der UVR weilten. Das unterstreicht einmal mehr das große Interesse und die tiefe Verbundenheit des ungarischen Volkes mit der DDR.

In der ungarischen Presse, im Rundfunk und Fernsehen hat der Besuch unserer Partei- und Regierungsdelegation eine außerordentlich breite Würdigung gefunden. Ein Vergleich mit der Berichterstattung über andere Staatsbesuche ergibt, daß Veröffentlichungen in der Tagespresse umfangreicher waren als beim polnischen Besuch im November 1963 und die Berichterstattung über den Shiwkow-Besuch im März 1964 bei weitem übertraf. Sie entspricht in Aufmachung und Umfang dem Chruschtschow-Besuch. Es gab in allen Budapester Zeitungen eine umfangreiche Argumentation. Die zentrale und Bezirkspresse widmete der Reise täglich die ersten zwei und sogar drei Seiten. Die ungarischen Zeitungen veröffentlichten den vollen Wortlaut aller Reden, die auf Kundgebungen gehalten wurden. In Kommentaren, die besonders am Tage des Eintreffens der Delegation erschienen, betonte die Presse die vollkommene Übereinstimmung mit der Politik der DDR und verurteilte die revanchistischen Bestrebungen Bonns.

---

⁴⁹ Nyikita Szergejevics Hruscov (1894–1971) 1949 és 1953 között az SZK(b)P KB titkára, 1953–1964 között az SZKP KB első titkára, 1958–1964 között a Minisztertanács elnöke. Forrás: NÉMETH, 2010, 499.

⁵⁰ Todor Zsivkov (1911–1998) 1962–1989 között a Bolgár Kommunista Párt főtitkára.

⁵¹ Andrijan Grigorjevics Nyikolajev (1929–2004) szovjet űrhajós, aki két űrrepülésen vett részt.

3. Zum Verlauf der Verhandlungen

Die Verhandlungen zwischen beiden Delegationen erfolgten auf der Grundlage der von der ungarischen Seite vorgeschlagenen Tagesordnung:

- a) Gegenseitige Information über die Fragen der Entwicklung in beiden Ländern
- b) Fragen der Beziehungen und Zusammenarbeit zwischen der DDR und der UVR und des gemeinsamen Kampfes gegen den westdeutschen Imperialismus
- c) Zur Arbeit des RGW
- d) Zur Frage der Festigung der Einheit der internationalen Arbeiterbewegung

a) Gegenseitige Information über die Fragen der Entwicklung in beiden Ländern

Der Erste Sekretär des Zentralkomitees der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei und Vorsitzende der Ungarischen Revolutionären Arbeiter- und Bauern-Regierung, János Kádár, informierte über die innere Entwicklung der UVR. Er betonte, daß die Schwierigkeiten aus dem Jahre 1956 überwunden wurden und die innere politische Lage normal sei.

Die Grundorientierung beim umfassenden Aufbau des Sozialismus bestünde darin, die Grundlagen des Sozialismus zu festigen und keine Sprünge zu machen. Zur Lösung dieser Aufgaben werde das Bündnis der Partei mit den Parteilosen im Rahmen der Nationalen Front weiter gefestigt unter der Losung „mit dem Aufbau des Sozialismus zu einer einheitlichen sozialistischen Nation“. Besonders Aufmerksamkeit widmen Partei und Regierung der Entwicklung der sozialistischen Landwirtschaft. Sie hoffen, durch die erfolgte bessere Herbst- und Frühjahrabstellung die Voraussetzung für höhere Erträge in diesem Jahr geschaffen zu haben.

Auf dem Gebiet der Wissenschaften, deren Leitung in den Händen der Akademie der Wissenschaften liege, wurde ein Perspektivplan für die Forschung ausgearbeitet, durch den die wissenschaftliche Grundlage für die Planung und Leitung der Volkswirtschaft geschaffen werden soll. Die Lage auf kulturellem Gebiet wurde von Genossen Kádár als gut eingeschätzt. Auf dem Gebiet der Kunst und Literatur sei die Lage zwar nicht ideal, aber es gäbe keine Anzeichen, die beunruhigend wären. Die Regierung verfolge die Linie, die Künstler arbeiten zu lassen und wenn es nicht unbedingt erforderlich ist, keine administrativen Maßnahmen gegen Personen, die in den Fragen des sozialistischen Realismus unklar sind, anzuwenden. Zwischen Kirche und Staat gäbe es ein Abkommen, das alle grundsätzlichen Fragen regle. Es bestünde ein gutes Verhältnis zwischen Staat und Kirche.

Von der Parteiführung der USAP und der Regierung der UVR wurde je größtes Augenmerk darauf gelegt, daß sich solche Fehler, wie sie vor 1956 begangen wurden, in keiner Weise wiederholen.

Der Erste Sekretär des Zentralkomitees der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands und Vorsitzende des Staatsrates, Walter Ulbricht, erläuterte unsere Politik des umfassenden Aufbaus des Sozialismus in der DDR, das neue ökonomische System der Planung und Leitung der Volkswirtschaft, die Fragen der Entwicklung der sozialistischen

Demokratie und des Bitterfelder Weges. Die Ausführungen wurden von den ungarischen Genossen mit großem Interesse aufgenommen.

Es wurde dargelegt, daß alle diese Maßnahmen zur Lösung der Probleme des Übergangs vom Kapitalismus zum Sozialismus auf den Beschlüssen des VI. Parteitages beruhen. Dabei wurde besonders hervorgehoben, daß der sorgfältigen Ausarbeitung der perspektivischen Entwicklung von Wissenschaft und Technik bei der perspektivischen Planung große Bedeutung zukommt und wie mit der Durchsetzung des Produktionsprinzips eine straffe staatliche Leitung der Forschungsarbeiten und der wissenschaftlichen Institutionen erreicht wurde.

Weiterhin wurde die ungarische Seite über die wichtigsten Produktionsergebnisse sowie über die Planziele für 1964 auf dem [sic!] Gebiete der Industrie und Landwirtschaft informiert.

Besonders interessiert zeigte sich die ungarische Delegation bei der Darlegung der Notwendigkeit, bei der Planung und dem Plan Neue Technik von der Perspektive auszugeben, d. h. von der voraussichtlichen wissenschaftlich-technischen Entwicklung der nächsten ein bis zwei Jahrzehnte und davon die Schritte abzuleiten, die in der gegenwärtigen Planung und Leitung der Volkswirtschaft durchzuführen sind. Mit erhöhter Aufmerksamkeit folgte die ungarische Delegation der Feststellung des Staatsratsvorsitzenden, daß es bei der Lösung der ökonomischen Aufgaben nicht nur um die Frage der materiellen Interessiertheit geht, sondern gleichzeitig und vor allem um die Durchsetzung der wissenschaftlichen Leitung der Partei- und Staatsarbeit. Die starke Unterstreichung der Bedeutung der richtigen Perspektive und die am Beispiel konkreter Fakten erfolgte Darlegung, wie diese Perspektive in der Planung und Leitung der Volkswirtschaft der DDR, in der Forschung und wissenschaftlichen Arbeit, in der Ausbildung der Kader usw., ihren Niederschlag findet, hat die ungarische Delegation sichtbar beeindruckt.

b) Fragen der Beziehungen und Zusammenarbeit zwischen der DDR und der UVR und des gemeinsamen Kampfes gegen den westdeutschen Imperialismus.

Die Beratungen über die gegenseitigen Beziehungen beider Länder haben bestätigt, daß die UVR fest an der Seite der DDR im gemeinsamen Kampf gegen die westdeutsche Revanche- und Atomrüstungspolitik steht. Es zeigt sich, daß man auch in Ungarn weiß, daß die Hauptgefahr für den Frieden in Europa von der westdeutschen Atomrüstungs- und Revanchepolitik ausgeht. Der Vorsitzende des Staatsrates der DDR legte ausführlich das Programm einer nationalen deutschen Politik dar und erläuterte die Wirkung der Politik der DDR für die Annäherung und Verständigung zwischen beiden deutschen Staaten auf die Öffentlichkeit in Westdeutschland. Die gemeinsamen Verhandlungen wurden dazu genutzt, um der ungarischen Seite die Notwendigkeit des verstärkten Kampfes gegen die Hallstein-Doktrin, gegen das Travelboardsystem zu erläutern und die Auffassung der DDR über die Beziehungen der sozialistischen Staaten zu Westberlin darzulegen. Dabei wurde die Gelegenheit genutzt, an die Solidarität und Unterstützung der UVR in diesen Fragen zu appellieren. Es wurde unterstrichen, daß die UVR auch

schon bisher die DDR in ihrem Kampf gegen die Hallstein-Doktrin und den Travelboard unterstützt hat. Von der ungarischen Seite wurde die weitere Unterstützung für die DDR in diesen Fragen zugesagt. Auch in bezug auf Westberlin wurde erklärt, dem Beispiel der Sowjetunion folgen zu wollen, wobei jedoch gleichzeitig die Notwendigkeit einer Abstimmung aller sozialistischen Staaten betont wurde. Von Genossen Kádár wurde persönlich erklärt, daß die UVR die Lage und die Interessen der DDR völlig verstehe und auch niemals vergessen werde. Deshalb werde sie auch nie grundsätzliche Kompromisse eingehen. Gleichzeitig wurde jedoch gebeten, auch unsererseits die ungarische Lage und Interessen nicht außer Acht zu lassen.

Insgesamt kann festgestellt werden, daß die UVR bereit ist, den Kampf der DDR zur Lösung der deutschen Frage aktiv zu unterstützen und diese Frage als eine Sache, die in ihrem eigenen Interesse liegt, betrachtet. Bei den Verhandlungen kam die Bereitschaft und das große Interesse der ungarischen Seite zum Ausdruck, sich in den grundsätzlichen sowie laufenden Fragen ständig mit der DDR zu konsultieren und besonders zwischen beiden Außenministerien auf den verschiedensten Ebenen Konsultationen durchzuführen.

Es wurde festgestellt, daß die Grundzüge der ökonomischen Politik beider Länder übereinstimmen und sich aus den verstärkten ökonomischen Anstrengungen für beide Länder in der Periode des vollendeten Aufbaus des Sozialismus vielfältige weitere Möglichkeiten der Vertiefung der wirtschaftlichen Zusammenarbeit und der gegenseitigen Hilfe ergeben.

Die Intensivierung des Erfahrungsaustausches über die Methoden der Planung und Leitung von Wissenschaft und Technik und der ökonomischen Prozesse wird beiden Ländern helfen, das Tempo ihrer Entwicklung zu beschleunigen.

Die Delegationen gelangten zu der Auffassung, daß eine Erhöhung des Warenaustausches bis 1970 auf mindestens 160% im Vergleich zum Jahre 1964 möglich ist.

Die Mitglieder der Delegationen, Hermann Grosse, Stellvertreter des Vorsitzenden der Staatlichen Plankommission der DDR, und Endre Bakonyi-Sebestyén, Stellvertreter des Vorsitzenden des Landesplanamtes der UVR, berieten die Aufgaben, die zur Erreichung dieses Zieles in der nächsten Periode gelöst werden müssen.

In einer gesonderten Niederschrift wurden die Schwerpunkte des Arbeitsprogramms des Deutsch-Ungarischen Wirtschaftsausschusses für die nächste Zeit festgelegt.

Zwischen den Delegationen bestand Übereinstimmung darin, daß die zu lösenden Probleme sich aus der Praxis des Aufbaus des Sozialismus ergeben und durch sachliche Verhandlungen zwischen den zuständigen Organen beider Länder gelöst werden können. Es ist erforderlich, unter Berücksichtigung der Unterschiede in der Struktur und den Leitungsmethoden zwischen beiden Ländern, Grundsatzentscheidungen zwischen den Leitern der Wissenschaftsorgane herbeizuführen. Deshalb wurde auf Vorschlag des Vorsitzenden des Staatsrates der DDR, Walter Ulbricht, vereinbart, daß zur Vertiefung der wissenschaftlich-technischen und ökonomischen Zusammenarbeit und zur zielstrebigem Lösung der in dieser Niederschrift enthaltenen Aufgaben folgende Vertreter beider Parteien und Regierungen Beratungen durchführen:

DDR

- a) Vorsitzender der Staatlichen Plankommission Staatssekretär für Forschung und Technik
- b) Leiter des Büros für Landwirtschaft beim Politbüro der SED Vorsitzender des Landwirtschaftsrates

- c) Stellvertreter des Vorsitzenden des Volkswirtschaftsrates für Chemie
- Stellvertreter des Vorsitzenden der Staatlichen Plankommission für Chemie

UVR

- Vorsitzender des Landesplanamtes
- Vorsitzender der Wirtschaftskommission der Regierung
- Sekretär des ZK der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei

- Leiter der Forschungsarbeiten in der UVR für Landwirtschaft
- Minister für chemische Industrie
- Stellvertreter des Vorsitzenden des Landesplanamtes für Chemie

Zur Durchführung darin der Niederschrift festgelegten Vereinbarungen ist durch den Vorsitzenden der Staatlichen Plankommission in Abstimmung mit den anderen zentralen Wirtschaftsorganen ein Maßnahmenplan zur Lösung der Aufgaben im Rahmen des Deutsch-Ungarischen Wirtschaftsausschusses zu erarbeiten.

Gleichzeitig wurde vereinbart, daß der Besuch einer ungarischen Partei- und Regierungsdelegation in die DDR im kommenden Jahr erfolgen soll.

c) Zur Arbeit des RGW

Zwischen den Delegationen fand ein Meinungs austausch über die Tätigkeit des RGW und die Vorbereitung der Beratung der Ersten Sekretärs der Arbeiterparteien der Mitgliederländer des RGW statt.

Die deutsche Delegation schätze ein, daß sich die Tätigkeit des RGW ungenügend auf die Erzeugnisse konzentriert, die das wissenschaftlich-technische Höchsthiveau in der Welt bestimmen. Bei vielen wichtigen Fragen kommt kein Beschluß zustande, wenn ein Land der Zusammenarbeit nicht zustimmt.

Nach Meinung der DDR muß die Ordnung für die Tätigkeit des RGW so geändert werden, daß die Länder, die an der gemeinsamen Lösung eines Problems interessiert sind, im Rahmen des RGW zusammenarbeiten und den anderen Mitgliedsländern jederzeit die Möglichkeit offen steht, später an der Vereinbarung teilzunehmen.

Weiterhin wurde vorgeschlagen, daß sich die Mitgliedsländer des RGW über das Auftreten gegenüber der EWG⁵² und ihren Mitgliedsstaaten informieren und dieses Auftreten koordinieren sollten. Insbesondere soll das für den Import und den Nachbau bedeutender Ausrüstungen, die die sozialistischen Länder aus den EWG-Ländern kaufen, gelten.

---

⁵² Európai Gazdasági Közösség országai (németül: Europäische Wirtschaftsgemeinschaft).

Der Leiter der ungarischen Delegation stellte in Übereinstimmung mit dem deutschen Standpunkt fest, daß die UVR ebenfalls nach wie vor für die Durchsetzung der von den Ersten Sekretären beschlossenen Prinzipien der Arbeitsstellung eintritt.

Wenn ein Land von diesen Prinzipien abweiche, sei es notwendig, neue Wege zu gehen. Darunter verstehe die UVR, genau wie die DDR, die Zusammenarbeit zweier oder mehrerer Länder im Rahmen des RGW. Als Beispiel für diese Form der Zusammenarbeit nannte der Leiter der ungarischen Delegation, János Kádár, das Wälzlager-Komitee, die gemeinsame Organisation der UVR, CSSR⁵³ und VRP⁵⁴ auf dem Gebiet der Metallurgie, das Abkommen zwischen der UVR und der UdSSR über die Verwertung der ungarischen Bauxitvorkommen, die Vereinbarung zwischen der UVR und der VRB über die Schaffung gemeinsamer Unternehmen.

Die Delegation der UVR äußerte die Meinung, daß man prüfen müsse, ob nicht für bestimmte Länder, wie z. B. Jugoslawien, Kuba, Algerien, Burma die Möglichkeit der Mitgliedschaft im RGW mit modifizierten Rechten und Pflichten geschaffen werden sollte.

d) Zur Frage der Festigung der Einheit der internationalen Arbeiterbewegung

Völlige Übereinstimmung bestand auch hinsichtlich der Haltung beider Seiten zu den Fragen der Einheit und Geschlossenheit der internationalen Arbeiterbewegung. Beide Seiten bekräftigen als Richtschnur ihrer Politik die Generallinie der Moskauer Beratungen der kommunistischen und Arbeiterparteien um 1957 und 1960.

Die Verhandlungen ergaben, daß die SED und die USAP entschieden den Versuch der Führer der KP Chinas⁵⁵ ablehnen, der internationalen kommunistischen Bewegung eine unmarxistische Plattform des kleinbürgerlichen Nationalismus und Großmachtchauvinismus aufzuzwingen. Sie verurteilen die auf die Spaltung der kommunistischen Weltbewegung und der Gemeinschaft der sozialistischen Länder gerichtete Tätigkeit der chinesischen Führer, die den Plänen und Zielen der Imperialisten entgegenkommt.

Beide Delegationen unterstrichen die Notwendigkeit des prinzipiellen Kampfes gegen die unmarxistische Ideologie und Politik der Führer der KP Chinas. Sie bekräftigten ihre unerschütterliche Verbundenheit mit der KPdSU⁵⁶ und ihrem Zentralkomitee und ihre Bereitschaft, alles zu tun, um die Einheit der kommunistischen Weltbewegung auf der Grundlage des Marxismus-Leninismus zu festigen und unbeirrbar zur Entwicklung der Zusammenarbeit und der Stärkung der Gemeinschaft der Länder des Sozialismus beizutragen.

Die Sozialistische Einheitspartei Deutschlands und die Ungarische Sozialistische Arbeiterpartei begrüßen und unterstützen den Vorschlag der KPdSU, eine neue Beratung der kommunistischen und Arbeiterparteien durchzuführen.

⁵³ Csehszlovák Köztársaság (németül: Tschechoslowakische Republik).

⁵⁴ Lengyel Népköztársaság (németül: Volksrepublik Polen).

⁵⁵ Kínai Kommunista Párt (németül: Kommunistische Partei Chinas).

⁵⁶ A Szovjetunió Kommunista Pártja (németül: Kommunistische Partei der Sowjetunion).

4. Zu den Verhandlungen über die Gemeinsame Erklärung

Die Kommissionverhandlungen über die Gemeinsame Erklärung wurden von dem ungarischen Außenminister, János Péter, und dem Stellvertreter des Außenministers der DDR, Johannes König, geführt.

Sie verlieren in einer offenen, sachlichen und freundschaftlichen Atmosphäre. Die von beiden Seiten vorgelegten ersten Entwürfe stimmten in den meisten Grundfragen inhaltlich überein. Die ungarische Seite hatte jedoch zugunsten eines kurzen Dokumentes auf eine ausführlichere Darlegung wichtiger Fragen verzichtet, während im DDR-Entwurf die Rolle des westdeutschen Militarismus und Revanchismus und der Atomrüstung, der Inhalt einer nationalen deutschen Politik, die Frage des Kampfes gegen die Hallstein-Doktrin⁵⁷ und die Westberlin-Frage klarer und ausführlicher dargelegt worden waren. Ebenso enthielt der ungarische Entwurf nur einen kurzen Teil über die Fragen der ökonomischen Zusammenarbeit.

Nach der ersten Besprechung über die Gemeinsame Erklärung wurde von der ungarischen Seite ein neuer Entwurf ausgearbeitet. In diesem Entwurf wurden in wesentlichen Teilen die Formulierungen der DDR übernommen, insbesondere hinsichtlich der Einschätzung der Bonner Politik, der MLF⁵⁸ und der Grundfragen der ökonomischen Zusammenarbeit. Es muß besonders betont werden, daß die ungarische Seite von sich aus eine weitgehende Formulierung über die Rolle der DDR als Faktor des Friedens in Europa Vorschlag.

In den weiteren Verhandlungen wurde von unserer Seite hinsichtlich der Westberlin-Frage vorgeschlagen, daß die UVR ausdrücklich erklären solle, daß sie „die Bereitschaft der DDR, Westberlin, das inmitten der DDR liegt und in dem die Bonner Regierung keinerlei Rechte und Befugnisse hat, als selbständige politische Einheit zu behandeln und den Status einer neutralen Freien Stadt zu gewähren, als eine bedeutende Konzession im Interesse des Friedens betrachtet, da ganz Berlin rechtens zum Territorium der DDR gehört“.

Dieser Vorschlag wurde von der ungarischen Seite akzeptiert. Ebenso eine von der DDR-Seite vorgeschlagene Formulierung gegen die Hallstein-Doktrin, die folgenden Wortlaut hat: „Die Ungarische Volksrepublik wendet sich nachdrücklich gegen die sogenannte Hallstein-Doktrin und weist die Anmaßung der Bonner Regierung, ganz Deutschland zu vortreten, als Ausdruck der Revanchepolitik entschieden zurück“.

Bezüglich der Beziehungen zwischen den volksdemokratischen Ländern und der Bundesrepublik wurde von Seiten der DDR betont, daß angesichts der Ziele der Bonner Ostpolitik unbedingt herausgestellt werden muß, in welcher Richtung sich diese Beziehungen entwickeln müssen, nämlich in Richtung auf normale diplomatische Beziehungen.

---

⁵⁷ A Németországi Szövetségi Köztársaság 1955 és 1969 közötti külpolitikájának vezérelve, mely szerint Bonn – a Szovjetuniót kivéve – megszakítja a diplomáciai kapcsolatot azon országokkal, amelyek a Német Demokratikus Köztársaságot a nemzetközi jog értelmében elismerik.

⁵⁸ Multilaterális erő (Multilateral Force).

Auch in dieser Frage wurde die von Seiten der DDR vorgeschlagene Formulierung übernommen.

Die ungarische Seite hielt es nicht für zweckmäßig in der Gemeinsamen Erklärung auf dem Gebiet der ökonomischen Zusammenarbeit über allgemeine Festlegungen hinauszugehen. Sie schlug vor, eine Reihe konkreter Einzelfragen, in denen weitere Absprachen notwendig sind, in einem internen Dokument zusammenzufassen. Damit erklärte sich die DDR- Delegation einverstanden.

Zusammenfassung:

Insgesamt kann festgestellt werden, daß die Verhandlungen der Partei- und Regierungsdelegationen der DDR und der UVR in einer offenen, sachlichen und freundschaftlichen Atmosphäre durchgeführt wurden.

Die Delegation der DDR wurde in der Überzeugung bestärkt, daß die Partei und Regierung der UVR richtig die Probleme des sozialistischen Aufbaus erkennen und ihre Politik unter Berücksichtigung der eigenen Bedingungen durchzuführen. Dabei ist zu beachten, daß die UVR noch nicht die gleiche Entwicklungsstufe wie die DDR erreicht hat, was sowohl die perspektivische Planung, die Struktur als auch die Leitung der Volkswirtschaft betrifft.

Im Bestreben, den Vorwurf zu vermeiden, in die Fehler der Politik vor 1956 zurückzufallen, wird von der Führung der USAP sehr vorsichtig an die Lösung einiger herangereifter Aufgaben herangegangen.

Offensichtlich ist, daß die UVR in den letzten Jahren beim Aufbau des Sozialismus sowohl bei der Entwicklung der Industrie und Landwirtschaft als auch bei der Hebung des Lebensstandards der Werktätigen beträchtliche Fortschritte gemacht hat. Sichtbar war auch die enge Verbindung der USAP und der Regierung der UVR mit den Massen des Volkes. Die UVR ist ein stabiler sozialistischer Staat, in dem alle Voraussetzungen gegeben sind, für die erfolgreiche Lösung der Aufgaben, die sich beim weiteren umfassenden Aufbau des Sozialismus ergeben.

Die Gemeinsame Erklärung zeigt die völlige Übereinstimmung zwischen der DDR und der UVR in allen grundsätzlichen Fragen der internationalen Lage, der gegenseitigen Beziehungen und der internationalen kommunistischen Bewegung. Sie ist eine gute Grundlage für die Festigung und Vertiefung der weiteren Zusammenarbeit beider Länder.

5. Schlußfolgerungen

a) Der Besuch war ein voller Erfolg. Er war ein bedeutsames internationales Ereignis dessen Auswirkungen über die Grenzen der beiden Staaten hinauswirken, insbesondere durch die klaren Formulierungen in der Gemeinsamen Erklärung zur Bonner Politik, zur Hallstein-Doktrin und zur Westberlin-Frage.

Der Besuch hat gezeigt, daß angesichts der Übereinstimmung beider Staaten in allen Grundfragen gute Möglichkeiten bestehen, die Beziehungen und die Zusammenarbeit beider Länder allseitig weiterzuentwickeln.

b) Zur weiteren Vertiefung der Zusammenarbeit auf ökonomischem Gebiet sollten die vereinbarten gemeinsamen Treffen und Konsultationen bereits in der nächsten Zeit stattfinden und zwar zwischen

- den Vorsitzenden der Planungsorgane im Beisein der Leiter der Forschungsräte
- den Vorsitzenden der Landwirtschaftsräte ebenfalls im Beisein der Leiter der entsprechenden Forschungsgremien und
- den Leitern der chemischen Industrie beider Länder.

Diese Treffen werden dazu beitragen, bestehende noch offene Grundfragen zu klären und die Voraussetzungen zu schaffen, die Zusammenarbeit zu vertiefen.

c) Zur verstärkten Zusammenarbeit der DDR mit der UVR im Kampf gegen den westdeutschen Militarismus und Revanchismus und für die Lösung der außenpolitischen Fragen, die während der Verhandlungen behandelt wurden, sollten Konsultationen der Außenministerien auf den verschiedensten Ebenen durchgeführt werden.

d) Die in den Reden und in der Gemeinsamen Erklärung enthaltenen Erklärungen der UVR sind zu propagieren und zur Förderung der weiteren Zusammenarbeit auszunutzen.

e) Die während des Besuches ausgesprochenen Einladungen führender ungarischer Persönlichkeiten zum Besuch der DDR, sind zu realisieren.

(König)
Stellvertreter des Ministers

2.

Emlékeztető

Budapest, 1964. május 12.

PA AA M1 C 258-72

Abschrift

Niederschrift

I.

Das Zentralkomitee der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands und das Zentralkomitee der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei unterstützen die Initiative des Zentralkomitees der Kommunistischen Partei der Sowjetunion bezüglich der Beratung der kommunistischen und Arbeiterparteien, die auf der im Jahre 1960 von sämtlichen Bruderparteien erteilten Vollmacht beruht.

Beide Seiten stimmen mit dem sowjetischen Vorschlag über die Tagesordnung und den Termin der internationalen Beratungen überein. Es ist notwendig, daß zur Vorbereitung der Beratungen der kommunistischen und Arbeiterparteien das Redaktions-

komitee aus den Vertretern der 26 kommunistischen und Arbeiterparteien, das die Erklärung im Jahre 1960 vorbereitet hat, in nächster Zukunft zusammentritt.

Beide Delegationen schlagen dem Zentralkomitee der Kommunistischen Partei der Sowjetunion vor, daß es in diesem Sinne die Konsultation mit den Zentralkomitees der 26 interessierten Parteien weiterführt.

II.

Die Partei- und Regierungsdelegationen der Deutschen Demokratischen Republik und der Ungarischen Volksrepublik stimmen darin überein, daß sich die Freundschaft zwischen den Völkern der Deutschen Demokratischen Republik und Ungarns weiter festigt und die ökonomische und wissenschaftlich-technische Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Industrie, der Landwirtschaft und den anderen Zweigen der Volkswirtschaft in Übereinstimmung mit den Prinzipien der internationalen sozialistischen Arbeitsteilung weiter vertieft wird.

Der Deutsch-Ungarische Ausschuß für wirtschaftliche und wissenschaftlich-technische Zusammenarbeit wird deshalb mit der Lösung folgender Aufgaben beauftragt:

1. Der Ausschuß soll untersuchen, welche Möglichkeiten bestehen, den Warenaustausch bis zum Jahre 1970 auf 160% gegenüber 1964 zu steigern. Bei dieser 60%-igen Erhöhung soll die gegenwärtige Struktur des Warenaustausches im Prinzip erhalten bleiben. Insbesondere ist zu berücksichtigen, daß das Interesse beider Länder darin besteht, die Lieferung chemischer Erzeugnisse aus der Deutschen Demokratischen Republik und die Lieferung von Erzeugnissen der Landwirtschaft und der Lebensmittelindustrie aus der Ungarischen Volksrepublik zu erhöhen.

2. Auf den Gebieten Maschinenbau und Elektrotechnik besteht die Hauptaufgabe darin, durch Erschließung weiterer Möglichkeiten der Spezialisierung und Kooperation das Entstehen weiterer Parallelproduktion zu verhindern bzw. die vorhandenen zu mindern und zur Steigerung der Arbeitsproduktivität in beiden Ländern beizutragen.

Unter Berücksichtigung der Beschlüsse des Rates für Gegenseitige Wirtschaftshilfe soll eine Vereinbarung über die Zusammenarbeit bei der Herstellung kompletter Chemieanlagen unter besonderer Berücksichtigung der Ausweitung der Kooperationsbeziehungen für die Produktion von Komplettierungsausrüstungen ausgearbeitet worden.

Der Wirtschaftsausschuß wird beauftragt:

- a) zu untersuchen, wie durch schnell wirksam werdende gemeinsame Maßnahmen die Versorgung der Landwirtschaft und des Verkehrswesens beider Länder mit Traktoren, LKW, Omnibussen und Dumpfern in den nächsten Jahren gesichert werden kann;

b) die Möglichkeiten der Ausarbeitung eines komplexen perspektivischen Programms der Entwicklung des Traktoren- und Straßenfahrzeugbaus beider Länder einschließlich einer vereinheitlichten Baureihe leichter und schwerer Dieselmotoren zu prüfen.

Der Wirtschaftsausschuß soll auf Grund der bisher durchgeführten Arbeiten auf dem Gebiet des Fernmeldewesens und des Gerätebaus die Möglichkeiten der gemeinsamen Entwicklung, Unifizierung und Spezialisierung der Baueinheiten und Bauelemente ausarbeiten.

3. Die Ungarische Volksrepublik überprüft ihre Möglichkeiten, die Tonerde- und Bauxitlieferungen im Zeitraum 1966 bis 1970 über die in der Konsultation zugesagten Mengen hinaus zu erhöhen.

Die Deutsche Demokratische Republik arbeitet Vorschläge für Gegenlieferungen von für die Ungarische Volksrepublik wichtigen Waren im entsprechenden Wertumfang aus.

4. Um die Spezialisierungsbeschlüsse in ihrer Realisierung zu beschleunigen, werden beide Seiten beauftragt, entsprechende organisatorische Vorschläge auszuarbeiten.

5. Der Wirtschaftsausschuß soll gemeinsam mit den Ministerien für Außenhandel und Binnenhandel die Möglichkeiten der Erhöhung des Konsumgüteraustausches ausarbeiten und zur Erfüllung dieser Aufgabe praktische Maßnahmen treffen.

6. Im Interesse der Lösung der angeführten Aufgaben ist es notwendig, daß sich die Leiter der Plankommissionen beider Länder und ihrer Institutionen, die sich mit den Fragen der wissenschaftlichen und technischen Zusammenarbeit befassen, sowie die Leiter der chemischen Industrie zusammensetzen.

Es ist fernerhin notwendig, daß die leitenden Funktionäre des Partei- und Staatsapparates, die sich mit der Landwirtschaft befassen, untereinander Erfahrungsaustausche führen. Zur Durchführung des Erfahrungsaustausches über die Landwirtschaft wäre die Besichtigung einer landwirtschaftlichen Ausstellung in einem der beiden Länder eine geeignete Gelegenheit.

Diese in Deutsch und Ungarisch abgefaßte Denkschrift wurde am 12. Mai 1964 in Budapest ausgefertigt.

gen. Erdélyi Károly
Stellvertreter des Ministers für
Auswärtige Angelegenheiten
der Ungarischen Volksrepublik

gen. Johannes König
Stellvertreter des Ministers für
Auswärtige Angelegenheiten
der Deutschen Demokratischen Republik

3.

Az NDK és Magyarország közötti gazdasági együttműködés problémái

H. n., d. n.

PA AA M1 C 258-72

Hauptprobleme der wirtschaftlichen Zusammenarbeit mit der Ungarischen Volksrepublik, die während des Besuchs der Partei- und Regierungsdelegation beraten werden sollten

Für die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen der DDR und der UVR war bisher die gegenseitige Unterstützung und Aufgeschlossenheit bei der Lösung der ökonomischen Probleme charakteristisch.

Die DDR half der UVR bei der Überwindung der Folgen des konterrevolutionären Putsches im Jahre 1956 durch Lieferung wichtiger Waren im Rahmen eines Kredits in Höhe von 13,5 Mio Rubel.

In den vergangenen Jahren zeigte die UVR im Vergleich zu einigen anderen Ländern eine große Bereitschaft, die DDR bei der Störfreimachung durch zusätzliche Lieferungen wichtiger Waren zu unterstützen. Sie leistete Hilfe bei der Überwindung der Schwierigkeiten in der Fleischversorgung im Jahre 1962.

Das Außenhandelsvolumen zwischen beiden Ländern hat ständig zugenommen und sich gegenüber 1955 mehr als verdoppelt. Im Außenhandel der DDR steht die UVR an vierter Stelle, im Außenhandel der UVR nimmt die DDR den dritten Platz ein. Der Hauptanteil des DDR-Exportes nach der UVR umfaßt mit über 53% Erzeugnisse der metallverarbeitenden Industrie, während im Import aus der UVR Erzeugnisse der Lebensmittelindustrie und Landwirtschaft mit rund 43% den größten Anteil ausmachen.

Seit der Bildung des Deutsch-Ungarischen Wirtschaftsausschusses im März 1962 hat sich auf einigen Gebieten, wie der Elektronik, Elektrotechnik, des Nahrungs- und Genußmittelmaschinenbaus sowie der pharmazeutischen Industrie eine Zusammenarbeit entwickelt, in deren Ergebnis Vereinbarungen über die wissenschaftlich-technische Zusammenarbeit und die Spezialisierung und Kooperation der Produktion getroffen werden konnten.

Gegenwärtig werden Möglichkeiten zur Vertiefung der Zusammenarbeit und Spezialisierung der Produktion im Chemieanlagen und Apparatebau (einschließlich von Komplettierungsausrüstungen), im Traktoren- und Straßenfahrzeugbau (einschließlich des Dieselmotorenbaus), auf dem Gebiet der Hydraulik, der Halbleitertechnik sowie bei Plasten und synthetischen Fasern, Pharmazeutika, Pflanzenschutz- und Schädlingsbekämpfungsmitteln geprüft.

Insgesamt kann eingeschätzt werden, daß trotz einer Reihe guter Ergebnisse die in beiden Ländern vorhandenen Möglichkeiten für die Zusammenarbeit noch nicht voll genutzt werden.

In den letzten Wochen und Monaten haben die Planungsorgane beider Länder Konsultationen über die Wirtschaftsbeziehungen bis 1970 durchgeführt. Dabei standen folgende Fragen im Mittelpunkt der Beratungen:

- Die Klärung der Bezüge von Bauxit und Tonerde aus der UVR;
- die Abstimmung der Bezüge von Grundnahrungsmitteln und Saatgut aus der UVR;
- die Klärung von Lieferungen an Chemikalien an die UVR sowie die Spezialisierung der Produktion von chemischen Erzeugnissen zwischen beiden Ländern;
- die Spezialisierung und Kooperation der Produktion in den wichtigen Zweigen des Maschinenbaus und der Elektrotechnik.

Im Ergebnis dieser Konsultationen konnte eine Reihe von Fragen der Zusammenarbeit positiv geklärt und der gegenseitigen Lieferungen auf den Gebieten der chemischen Industrie, des Maschinenbaus, der Elektronik und Elektrotechnik, des Saatgutaustausches und der Saatgutvermehrung sowie auf dem Gebiet der Leichtindustrie abgestimmt werden.

Es gelang jedoch nicht, in allen Grundfragen der gegenseitigen Wirtschaftsbeziehungen für den Zeitraum bis 1970 zu übereinstimmenden Auffassungen zu kommen.

Differenzen gab es hauptsächlich über die Lieferungen von Bauxit, Tonerde und Grundnahrungsmitteln aus der UVR an die DDR und die Forderungen der ungarischen Seite auf höhere Lieferung von chemischen und anderen wichtigen Grundstoffen aus der DDR.

Zu den wichtigsten Problemen der Wirtschaftsbeziehungen mit der UVR für den Zeitraum bis 1970 werden nachstehend einige Erläuterungen mit Vorschlägen für weitere Verhandlungen gegeben:

1. Bauxit und Tonerde

Die UVR ist seit Jahren der Hauptlieferant der DDR für Bauxit und Tonerde.

Im langfristigen Abkommen für die Jahre 1961 bis 1965 waren Lieferungen von 44 kt⁵⁹ Tonerde und von 222 kt Bauxit an die DDR vereinbart.

Wir haben aus der UVR in den vergangenen Jahren bezogen:

(kt)	1960	1961	1962	1963	1964
Bauxit	200	198	252	200	223
Tonerde	25,9	23,2	17	19	19

⁵⁹ Kilotonna.

Die Ursache dafür, daß die Tonerde Lieferungen unter den im langfristigen Abkommen vereinbarten Mengen liegen, liegt darin, daß der Bau der Elektrolysekapazität in Lauta verschoben wurde.

Nachdem 1964 das Lautawerk in Betrieb genommen wurde, ist der Bezug von 44 kt Tonerde unbedingt erforderlich. Bisher hat die ungarische Seite jedoch nur 19 kt zugesagt.

Die vor kurzem durchgeführte Konsultation hat ergeben, daß die UVR auch bis 1970 weit unter den Anforderungen der DDR bleiben wird.

Zur Zeit stehen sich folgende Anforderungen und Zusagen gegenüber:

(kt)	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Bauxit						
Forderung der DDR	223	280	290	290	290	300
Zusage der UVR	223	223	223	223	223	223
Tonerde						
Forderung der DDR	44	46	46	48	65	84
Zusage der UVR	19	19	19	19	19	19

Bei Bauxit wurde von ungarischer Seite eine Prüfung der Möglichkeiten für höhere Lieferungen zugesagt.

Die ungarischen Genossen machen die Lieferung von jährlich 44 kt Tonerde davon abhängig, daß die DDR jährlich 500 kt Braunkohlenbrikett und 275 GWh⁶⁰ Elektroenergie (wie bereits im langfristigen Handelsabkommen 1961 bis 1965 vereinbart) oder anstelle der Elektroenergie weitere 200 kt Braunkohlenbrikett, d. h. insgesamt 700 kt Braunkohlenbrikett liefert.

Die Projektbilanzen der DDR sehen für die Jahre 1966 bis 1970 jährliche Lieferungen von 500 kt Braunkohlenbrikett an die UVR vor. Da die UVR nicht bereit war, die Importwünsche der DDR bei Tonerde in vollem Umfang zu berücksichtigen und sogar in ihrer Zusage beträchtlich unter dem Langfristigen Handelsabkommen (19 kt) blieb, wurde bei der Konsultation erklärt, daß wir die Braunkohlenlieferungen von 500 kt auf 300 kt reduzieren müssen.

Die ungarischen Genossen haben daraufhin ihre bereits gegebenen Zusagen für die Lieferung von Grundnahrungsmitteln um den Gegenwert der 200 kt Braunkohlenbrikett reduziert.

Bei unseren Forderungen stützen wir uns darauf, daß die UVR bis zum Jahre 1970 eine beträchtliche Erweiterung ihrer Tonerde Produktion vorsieht. Die Tonerde Produktion soll von 239 kt im Jahre 1963 auf 465 kt im Jahre 1970 erhöht werden.

Der Gesamtexport betrug aus der UVR im Jahre 1963 134 kt. Die UVR hat mit der UdSSR einen Staatsvertrag über die Umarbeitung von Tonerde zu Aluminium-Blockmaterial abgeschlossen, der in den Jahren 1967/68 wirksam wird. (Nach diesem Vertrag

⁶⁰ Gigawattóra.

soll die UVR 330 kt Tonerde liefern und dafür 165 kt Aluminium zurückkehrhalten). Mit der VR Polen besteht ebenfalls ein Vertrag über die Umarbeitung von Tonerde zu Aluminiumblockmaterial.

Ziel der Verhandlung:

- Volle Deckung unseres Bedarfs an Bauxit und bedeutende Erhöhung unserer Importe an Tonerde, zumindest in dem Umfang, daß eine volle Auslastung der Aluminiumkapazitäten in Bitterfeld und Lauta möglich ist (jährlich mindestens 44 kt). Unter dieser Voraussetzung können die Lieferungen von Braunkohlenbrikett in Höhe von 500 kt (entsprechend dem langfristigen Abkommen) fortgesetzt und außerdem Liefermöglichkeiten für andere Waren, wie z. B. Kalziumkarbid, in Aussicht gestellt werden.
- Es sollte vorgeschlagen werden, daß die Planungsorgane beider Länder weitere Möglichkeiten zur Lösung des Bezugs von Tonerde aus der UVR an die DDR untersuchen.

2. Nahrungsmittel und Saatgut

Die UVR verfügt über günstige Voraussetzungen für eine weitere Steigerung der landwirtschaftlichen Produktion, die vom VIII. Parteitag⁶¹ der USAP zur „Schlüsselfrage für die weitere Entwicklung der gesamten Volkswirtschaft und des gesellschaftlichen Lebens“ in der UVR erklärt wurde. Je 100 Einwohner stehen in der UVR 65 ha zur Verfügung, während es in der DDR nur 37 ha sind.

In den Jahren 1962/63 exportierte die UVR folgende Mengen wichtiger Nahrungsgüter:

	(kt)	1962		1963	
		insges.	dar. KA	insges.	dar. KA
Fleisch und Fleischwaren		97,0	61,0	117,0	79,0
Butter		4,7	3,3	2,1	1,5
Eier (Mio Stück)		60,0	47,0	84,0	77,0
Ölsaaten		28,0	25,9	15,0	15,0
Öl		26,0	18,0	32,0	27,0

Ausgehend von der Produktionsstruktur der ungarischen Landwirtschaft und den Exportmöglichkeiten der UVR wurden bei der Konsultation steigende Importe an Grundnahrungsmitteln bis 1970 gefordert.

⁶¹ 1962. november 20. és november 24. között ülésezett az MSZMP VIII. kongresszusa, melyen az MSZMP legfőbb szerve deklarálta a „szocializmus alapjainak” lerakását, továbbá azt, hogy a párt legfőbb célja a szocialista nemzeti egység megteremtése lett. TABAJDI, 2013, 99.

Die ungarischen Genossen haben bisher der DDR als einzigem sozialistischen Land Zusagen auf Lieferung von Grundnahrungsmitteln, insbesondere Fleisch, im Zeitraum bis 1970 gemacht.

Im Verlaufe der Konsultation hat sie jedoch die Höhe der vorgesehenen Lieferungen z. T. beträchtlich reduziert, weil wir ihre daran geknüpften Erwartungen auf Lieferung von chemischen Erzeugnissen, insbesondere Grundchemikalien, nicht im vollen Umfang erfüllen können.

Während der letzten Tagung des Exekutivkomitees des RGW hat Genosse Apró⁶² Genossen Leuschner⁶³ mitgeteilt, daß die UVR die ursprünglich für die Lieferung an die DDR vorgesehenen Grundnahrungsmittel nicht anderweitig disponiert hat, weil sie damit rechnet, daß es im bestimmten Maße noch zu einer positiven Klärung ihrer Importwünsche kommt.

Zur Zeit stehen sich folgende Forderungen und Zusagen gegenüber:

(kt)	Abkommen 1964	Importforderung der DDR f. 1970	Zusagen der UVR für 1970	
			März	April
Fleisch	10,6	35,0	22,5	15,2
Pflanzenöl	2,0	7,0	2,0	2,0
Ölsaaten	–	5,0	–	–
Butter	1,1	5,0	1,0	1,0
Fettkäse	4,0	10,0	5,0	4,0
Eier (Mio Stück)	–	20,0	20,0	–
Frühkartoffeln	15,0	30,0	20,0	15,0
Speisehülsenfrüchte	2,7	18,0	6,4	2,7
Industriemais	–	43,0	–	–
Gemüsekonserven	7,8	23,0	23,0	7,8
Obstkonserven	7,0	6,5	6,5	7,0
Frischobst	32,3	80,0	80,0	32,3
Frischgemüse	25,5	50,0	50,0	25,5
Wein und Sekt (khl)	156,0	315,0	310,0	156,0
Luzernesaatgut (t)	800,0	1200,0	1200,0	1200,0
Maissaatgut	4880,0	7000,0	7000,0	7000,0

Ziel der Verhandlung

– Überwindung der Kopplung der Erhöhung der Lieferungen von Nahrungsmitteln mit einer wertmäßigen Erhöhung unserer Lieferungen an Chemikalien.

⁶² Apró Antal (1913–1994) az MSZMP Politikai és Központi Bizottságának tagja, országgyűlési képviselő, korábban több alkalommal miniszter. https://www.paap.hu/ords/f?p=2013:3::NO:3:P3_PERSON_ID:89189 (utolsó letöltés: 2024. július 20.).

⁶³ Bruno Max Leuschner (1910–1965) az NSZEP Politikai Bizottságának tagja, az Állami Tervbizottság elnöke. MÜLLER-ENBERGS–WIELGOHS–HOFFMANN–HERBST–KIRSCHHEY-FEIX, 2010, 792.

Genosse Apró hat in dem Gespräch Genossen Leuschner gegenüber der Bereitschaft angedeutet.

Der gegenwärtige Stand der Bilanzierung gestattet eine Erhöhung der Lieferungen von Chemikalien, wie Kalierzeugnissen (20 kt) und synthetischen Kautschuk. Bei zahlreichen weiteren chemischen Produkten, die noch nicht bilanziert sind, erfolgt die Prüfung der Liefermöglichkeiten bis 30.06.1964.

– Die Planungsorgane sollten beauftragt werden, die Beratungen über die Erhöhung der Lieferungen von Nahrungsmitteln und Saatgut aus der UVR fortzusetzen, wobei die deutsche Seite auch die weitere Erhöhung der Lieferungen von chemischen Erzeugnissen überprüfen wird.

3. Chemische Erzeugnisse

a) Grundchemikalien

Während der Konsultation haben die ungarischen Genossen mehrfach die volle Abdeckung ihrer Importwünsche an Grundchemikalien (insbesondere Kalidüngemittel, Stickstoffdünger, Plaste, Chemiefasern, Kautschuk) gefordert.

Bei den Verhandlungen wurden in Übereinstimmung mit unseren Bilanzen bei einigen Grundchemikalien (wie Natriumsulfat, Magnesiumsulfat, Essigsäure u. a.) Lieferzusagen gemacht und bei weiteren Erzeugnissen (wie Natriumcarbonat u. a.) die Überprüfung von chemischen Grundstoffen 22,9 Mio Rbl. betragen gegenüber 17 Mio Rbl. im Jahre 1964.

Bei Kalierzeugnissen wurde im Zusammenhang mit der von der ungarischen Seite erklärten Bereitschaft zu höheren Lieferungen von Grundnahrungsmitteln eine Erhöhung der Lieferungen auf 60 kt jährlich gegenüber den im langfristigen Abkommen für 1965 vereinbarten Lieferungen in Höhe von 40 kt zugesagt. (Entsprechend dem Perspektivplanprojekt besteht die Möglichkeit, diese Lieferungen auf 80 kt zu erhöhen, wenn die ungarische Seite ihrerseits die Lieferungen an Grundnahrungsmitteln und Saatgut erhöht – die ungarische Forderung beläuft sich dagegen auf 135 kt im Jahre 1970.)

Bei chemischen Grundstoffen, wie Stickstoffdünger, Soda, Polyäthylen, Chemiefasern u.a., wurde erklärt, dass keine Lieferungen möglich sind. Bei synthetischem Kautschuk werden unsere Lieferungen beträchtlich unter den ungarischen Importforderungen bleiben. Eine weitere Erhöhung unserer Lieferungen an Grundchemikalien und chemischen Grundstoffen ist jedoch nicht im vollen Umfang der ungarischen Importwünsche möglich.

– Unser Chemieprogramm geht davon aus, dass die Entwicklung der chemischen Industrie vorwiegend zur Chemisierung unserer Volkswirtschaft und zur Sicherung und qualitativen Veränderung der Rohstoffbasis dient. Das erfordert den Einsatz von Plasten, Chemiefasern, Kautschuk und anderen chemischen Grundstoffen überwiegend in der eigenen Volkswirtschaft. Exporte an diesen Erzeugnissen sind nur in dem Masse möglich, wie es die vorhandenen und durch Rekonstruktion zu erweiternden Kapazitäten nach Abdeckung des Bedarfs der DDR gestatten.

– Die DDR unternimmt grosse Anstrengungen und wendet sehr hohe Investitionen für die Errichtung von Kapazitäten in der anorganischen und organischen Grundchemie sowie für die Herstellung von Düngemitteln, Plasten, Fasern und Kautschuk auf. Hinzu kommt, dass der spezifische Energieaufwand für die Herstellung gerade dieser chemischen Erzeugnisse sehr hoch ist, während die Energiebilanz der DDR noch ein bedeutendes Defizit aufweist. Der hohe Energieverbrauch betrifft vor allem die Produktion von Kalziumcarbid und die sich daraus ableitende Produktion organischer Grundchemikalien.

– Durch die Lieferung sowjetischen Erdöls sind in allen Ländern die gleichen Voraussetzungen zur Entwicklung der organischen Grundchemikalien gegeben. In dem Masse, wie in den Ländern die Erdölverarbeitung und Voraussetzungen solche Erzeugnisse zu produzieren und auf ihrer Grundlage Plaste, synthetische Fasern, Düngemittel und Kautschuk herzustellen.

– Für einige Grundchemikalien, die in kleinen Mengen benötigt werden und für die sich die Errichtung von Produktionskapazitäten zur Deckung des eigenen Bedarfs in der UVR nicht lohnt, sollten die Möglichkeiten für eine Lieferung in der UVR geprüft werden. Durch die Lieferung solcher Chemikalien kann auf bestimmten Gebieten ein in unserem Interesse liegender Einfluss auf die Entwicklung der chemischen Industrie in der UVR genommen werden. Zugleich ergeben sich damit Ansatzpunkte für eine positive Entwicklung der ungarischen Lieferungen an wichtigen Waren, insbesondere von Grundnahrungsmitteln.

Ziel der Verhandlung:

– Erzielung übereinstimmender Auffassungen über die Grundlinie der Arbeitsteilung auf dem Gebiet der chemischen Industrie, insbesondere über die Notwendigkeit, die Produktion chemischer Grundstoffe, die in grossen Mengen benötigt werden, in allen Ländern zu entwickeln.

– Prinzipielle Bekräftigung der Notwendigkeit einer engen wissenschaftlich-technischen Zusammenarbeit bei der Entwicklung der chemischen Industrie, insbesondere der Petrochemie und einer für beide Seiten vorteilhaften Spezialisierung und Kooperation der Produktion.

– Die Erhöhung der Lieferungen von chemischen Grundstoffen und veredelten Fertigerzeugnissen kann im gleichen prozentualen Verhältnis erfolgen wie die UVR ihre Lieferungen an Grundnahrungsmitteln erhöht. Daraus geht hervor, dass die DDR im Prinzip mit der Beibehaltung der gegenwärtigen Struktur der Wirtschaftsbeziehungen einverstanden ist.

b) Bezug von Hochaktivruss aus der UVR

Die vorgesehene starke Entwicklung der kautschukverarbeitenden Industrie sowie der Reifenproduktion in der DDR führt zu einem erheblichen Ansteigen des Bedarfs an Hochaktivruss. Da die DDR nicht über entsprechende Rohstoffe aus der Kokschemie verfügt, decken wir fast unseren gesamten Bedarf durch Import. Trotz einiger Zusagen der UVR ist unser Bedarf an Hochaktivruss für den Zeitraum bis 1970 noch nicht gedeckt.

Es besteht die Möglichkeit, einem Teil des Russbedarfes der DDR aus der UVR zu decken. Voraussetzung dafür ist, dass sich die DDR bei dem Ankauf einer Anlage und einer Lizenz durch die UVR aus dem kapitalistischen Ausland beteiligt.

Ziel der Verhandlung:

Erreichung einer prinzipiellen Übereinkunft über die Beteiligung der DDR beim Erwerb und Aufbau einer Anlage für die Herstellung von Hochaktivruvss in der UVR. Durch Experten beider Länder sind die Bedingungen und Möglichkeiten zu beraten und ein entsprechender Vorschlag den zuständigen Organen vorzulegen.

c) Spezialisierung der Produktion pharmazeutischer Erzeugnisse

Die Produktion pharmazeutischer Erzeugnisse der DDR, die auf vorhandenen organischen Grundchemikalien sowie dem erheblichen Anfall von organischen Zwischenprodukten basieren, deckt fest vollständig den Eigenbedarf und ermöglicht bedeutende Exporte, die im Zusammenhang mit der Rekonstruktion der pharmazeutischen Industrie der DDR noch gesteigert werden können. Die UVR verfügt ebenfalls über grosse Kapazitäten zur Herstellung von Pharmazeutika und plant eine erhebliche Erweiterung dieser Produktion mit dem Ziel, vor allem den Export zu erhöhen. Ausgehend davon ist es zweckmässig, die Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Produktion von Pharmazeutika sowie von Labor- und Feinchemikalien zu vertiefen mit dem Ziel, Parallelentwicklungen zu vermeiden und zu beiderseitigem Vorteil die Konzentration der Produktion zu verstärken.

Ziel der Verhandlung:

Erreichung einer Vereinbarung darüber, dass – ausgehend von den bisherigen Spezialisierungsvereinbarungen und den Ergebnissen der Plankonsultation – der Wirtschaftsausschuss beauftragt wird, kurzfristige Vorschläge für die Spezialisierung der Produktion und die Zusammenarbeit auf wissenschaftlich-technischem Gebiet zu erarbeiten.

4. Maschinenbau und Elektrotechnik

Entsprechend der Wirtschaftsstruktur und dem Entwicklungsstand des Maschinenbaues und der Elektrotechnik in beiden Ländern ist die Zusammenarbeit in diesen Industriezweigen auf folgende Komplexe konzentriert:

- komplette Industrieanlagen, insbesondere für die chemische und die verarbeitende Industrie
- Elektrotechnik und Elektronik
- Gerätebau
- Werkzeugmaschinen und Werkzeuge
- Traktoren und Landmaschinen
- Strassenfahrzeuge

Die Hauptfrage der weiteren Zusammenarbeit ist die Vermeidung von Parallelproduktion und die weitere Vertiefung der Spezialisierung und Kooperation der Produktion.

a) Chemieanlagenbau

Bedingt durch die z. Z. in der Ausarbeitung befindliche Neuprofilierung der chemischen Industrie und das Chemieanlagebaues in fast allen Mitgliedsländern des RGW wurden bisher zwischen der DDR und der UVR noch keine abschliessenden Vereinbarungen über die Zusammenarbeit bei der Herstellung kompletter chemischer Anlagen getroffen. Ausgehend von den Beschlüssen des RGW über die Spezialisierung kompletter chemischer Anlagen sowie unter Berücksichtigung der Ergebnisse der zweiseitigen Konsultationen zwischen den Planungsorganen beider Länder wird gegenwärtig die Konzeption für die weitere Zusammenarbeit mit der UVR auf diesem Gebiet präzisiert. Für einige Chemieanlagen wurden in der zweiseitigen Konsultation gegenseitige Lieferungen bereits festgelegt und die Untersuchung weiterer Lieferungen vereinbart. (Die DDR liefert z. B. an die UVR eine Anlage zur Herstellung von Polyamidseide und zwei Chlorelektrolyseanlagen und erhält aus der UVR eine Anlage zur Herstellung von Äthylenoxyd sowie zwei Anlagen für die Herstellung von Maleinsäureanhydrid.)

Ziel der Verhandlung:

Erreichung einer Vereinbarung darüber, dass der Wirtschaftsausschuss eine Konzeption für die Zusammenarbeit auf dem Gebiet des chemischen Anlagen- und Apparatebaues sowie für die Kooperation der Produktion von Komplettierungsausrüstungen, wie Pumpen, Verdichter, Kompressoren, Mess-, Steuer- und Regelgeräten sowie Armaturen ausarbeitet.

b) Schaffung eines einheitlichen Traktorsystems

Auf der Grundlage der bisher erzielten Übereinstimmung, in der Landwirtschaft beider Länder ein einheitliches Traktorensystem zu verwenden, wird z. Z. geprüft, wie die nach modernen technischen Gesichtspunkten in der DDR entwickelte Traktorenreihe erweitert und die verschiedensten Modifikationen gemeinsam entwickelt, konstruiert und produziert werden können. Gleichzeitig sollen Möglichkeiten des gemeinsamen Vertriebs von Traktoren in dritte Länder untersucht werden.

Ziel der Verhandlung:

Erreichung einer Vereinbarung darüber, dass der Wirtschaftsausschuss kurzfristig eine Vereinbarung über die weitere Zusammenarbeit beider Länder im Traktorenbau und über den Vertrieb von Traktoren in dritte Länder vorbereitet.

c) Gemeinsame Entwicklung und Produktion vereinheitlichter Dieselmotorenreihen

Eine weitere Möglichkeit für eine sehr enge Zusammenarbeit zwischen unseren beiden Ländern besteht in der gemeinsamen Entwicklung und Produktion vereinheitlichter Dieselmotorenreihen. Durch eine solche Zusammenarbeit soll erreicht werden, dass diese Motore in alle, in beiden Ländern produzierten Traktoren und Strassenfahrzeuge, eingesetzt werden können.

Voraussetzung dafür ist die Spezialisierung und Kooperation der Produktion im Traktoren- und Strassenfahrzeugbau.

Ziel dieser Spezialisierung ist, dass die UVR ihren Bedarf an Traktoren 0,9 und 1,4 mp-Klasse sowie an Lkw der 5-t-Klasse aus der DDR importiert und ihre Eigenproduktion des Lkw-4, 5 t einstellt. Die DDR müsste dafür Spezial-Lkw und Normalfahrzeuge der 8-12-t, Dumper und Allradtraktoren 2,0 mp-Klasse aus der UVR importieren.

Ziel der Verhandlung:

Erreichung einer Vereinbarung darüber, dass der Wirtschaftsausschuss ein komplexes Programm für die gemeinsame Entwicklung und Produktion vereinheitlichter Dieselmotorenreihen und die Spezialisierung und Kooperation im Traktoren- und Strassenfahrzeugbau vorlegt.

d) Organisierung des Vertriebs von spezialisierten Erzeugnissen

Zur besseren Realisierung der Spezialisierungsvereinbarungen auf dem Gebiet des Maschinenbaues und der Elektrotechnik sollte den ungarischen Genossen der Vorschlag unterbreitet werden, dass die produktionsleitenden Organe (VVB) in beiden Ländern den Vertrieb spezialisierter Erzeugnisse organisieren. Dazu ist es erforderlich, dass diese Organe als Generalvertreter für den Vertrieb der Erzeugnisse fungieren, die auf Grund von Spezialisierungsvereinbarungen importiert werden.

Die wirtschaftsleitenden Organe werden dadurch in die Lage versetzt, den eigenen Abnehmern ein komplettes Sortiment anzubieten und führen den Kunden- und Beratungsdienst für diese Erzeugnisse durch. Mit der UVR wurde z. B. auf dem Gebiet einiger elektronischer Bauelemente eine Spezialisierungsvereinbarung getroffen, auf Grund der Vertrieb der importierten Erzeugnisse durch die VVB-Bauelemente erfolgen sollte, während das zuständige wirtschaftsleitende Organ in der UVR den Vertrieb unserer Erzeugnisse übernimmt.

Ziel der Verhandlung:

Erreichung einer Vereinbarung darüber, dass der Wirtschaftsausschuss beauftragt wird, kurzfristig einen Vorschlag über die Aufgaben und die Organisation des Vertriebs von spezialisierten Erzeugnissen in beiden Ländern auszuarbeiten.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
M-KS 288	MSZMP Központi Szervei
PA AA	Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin [Német Külügyi Levéltár]
M1 C 258-72	Zentralarchiv, Partei- und Regierungsdelegationsaustausch zwischen der DDR und Ungarn

SAPMO-BArch
DY 30

Bundesarchiv, Berlin [Szövetségi Levéltár]
Sozialistische Einheitspartei Deutschlands

*

MUTH
2001

Ingrid MUTH: *Die DDR-Außenpolitik 1949–1972. Inhalte, Strukturen, Mechanismen*, Berlin, Ch. Links Verlag, 2001.

MÜLLER-ENBERGS–WIELGOHS–HOFFMANN–HERBST–KIRSCHEY-FEIX
2010

Helmut MÜLLER-ENBERGS – Jan WIELGOHS – Dieter HOFFMANN – Andreas HERBST – Ingrid KIRSCHEY-FEIX (Hrsg.): *Wer war wer in der DDR?* Ein Lexikon ostdeutscher Biographien, Berlin, Ch. Links Verlag, 2010.

NÉMETH
2010

NÉMETH István: *A Német Demokratikus Köztársaság 1949–1990*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2010.

NIEMANN–HERBST
2010

Mario NIEMANN – Andreas HERBST: *SED-Kader: Die mittlere Ebene*, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2010.

TABAJDI
2013

TABAJDI Gábor: *Kiegészítés Kádárral. „Szövetségi politika”, 1956–1963*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2013.

WEBER
2003

Hermann WEBER: *Geschichte der DDR*, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 2003.

Életrajzi adalékok a titkosszolgálati görbe tükörben. Kányádi Sándor és erdélyi kortársai a Securitate 1968. évi irataiban

A bukaresti Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltárában (*Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității*, röviden ACNSAS) Kányádi Sándorról hozzátétőlegesen kétezer oldal megfigyelési-adatgyűjtő iratanyag áll a kutató rendelkezésére.¹ A román kommunista titkosszolgálat 1956 és 1989 közötti időszakot lefedő iratai lehetővé teszik a fiatal (1956–1968), a kiteljesedett (1969–1978) és az elismert költő (1979–1989) pályafutásának rendhagyó korszakolását. A Securitate-anyag szétszalazása ugyanakkor szükségessé tette az itt szereplő erdélyi kortársak külön kutatását, azokét az aktorokét, akik kisebb-nagyobb mértékben alakították Kányádi pályafutását és cselekvő részesei voltak mindennapjainak, és amely végső formájában, a levéltári találatokhoz igazodva, Ádám Erzsébetre, Bajor Andorra, Balogh Edgárra, Beke Györgyre, Benkő Samura, Bodor Pálra, Cseke-Gyimesi Évára, Csép Sándorra, Deák Tamásra, Domokos Gézára, Elekes Ferencre, Farkas Árpádra, Fodor Sándorra, Gáll Ernőre, Hajdu Gyözőre, id. Hermann Gusztávra, Huszár Sándorra, Imreh Istvánra, Jancsó Elemérré, Jordáky Lajosra, Kacsó Sándorra, Kallós Zoltánra, Kántor Lajosra, Király Károlyra, László Bélára, Lászlóffy Aladárra, Lászlóffy Csabára, Lőrinczi Lászlóra, Panek Zoltánra, Páskándi Gézára, Pásztor Jánosra, Román Viktorra, Sütő Andrásra, Székely Jánosra, Szekernyés Jánosra, Szemlér Ferencre, Szilágyi Istvánra, Szőcs Gézára, Takács Lajosra, Újvári Ferencre és Vásárhelyi Gézára terjedt ki.²

Az erdélyi magyar elit generációs csoportjainak áttekintésekor e személyek közösségi beilleszkedése, Bárdi Nándor periodizációját követve, kisebb mértékben a harmincas-negyvenes években történt, a romániai magyarságpolitikán belül a magyarságot az ötvenes években is reprezentáló harmadik nemzedéki csoportot képviselő „rég

¹ Kányádi Sándor (1929–2018) a Nemzet Művésze címmel kitüntetett, Kossuth-díjas erdélyi magyar költő. Az 1956 és 1989 közötti titkosszolgálati megfigyeléséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 203447. sz. dosszié, 1–10. köt.

² A 2023. április 17. és június 18. közötti *Kányádi Sándor és erdélyi kortársai a román titkosszolgálati iratokban* című kiegészítő kutatást a Külgazdasági és Külügyminisztérium Klebelsberg Kuno ösztöndíja tette lehetővé, melyet ezúton is köszönök. Jelen írás előzményei a 2016 és 2019 közötti Horizon 2020 Program Európai Unió által finanszírozott *Cultural Opposition. Understanding the Cultural Heritage of Dissent in the Former Socialist Countries* című COURAGE-projekthez; az *Erdélyi magyar civil ellenzékiesség a Ceaușescu-diktatúrában. Iratok a magyarországi fővárosi levéltárakban, kéziratárakban és magángyűjteményekben* című, 2021 folyamán igénybe vett Domus magyarországi senior ösztöndíj kutatási eredményeihez; a *Hatalom és értelmiség az államszocializmusban. Kányádi Sándor a Securitate irataiban* című, 2021. évi Domus szülőföldi senior ösztöndíj keretében megvalósult pályamunkához; illetve a *Kányádi Sándor és az ősszmagyar értelmiség. A transznacionalizmus elemei az államszocializmusban* című, 2022. évi Domus magyarországi senior ösztöndíj kutatási eredményeihez kötődnek.

oldaliakhoz”, „illegalistákhoz” tartozva; döntő többségük azonban az ötvenes-hatvanas években „baloldaliként” szocializálódott, akikből néhányan a hatvanas évek második felétől a rendszeren belüli kisebbségi érdekérvényesítés kulcsfiguráivá lettek. A harmadik generáció tagjai, például Balogh Edgár, úgy vélték, hogy a kisebbségi léthelyzetből való kilépést, az etnikai törésvonalak eltüntetését megoldja a kommunista párt képviselte internacionalizmus, a negyedik nemzedékhez tartozók pedig kulturális, irodalmi intézmények és folyóirat-szerkesztőségek vezetőiként, a többségi nyelvet és kultúrát, illetve a pártszervek belső viszonyait jól ismerve, a népszolgálati ideológia mellett éltek a saját közönségük számára áthallással bíró ambivalens diskurzussal is.³

Írásom választott, 1956–1968 közötti időszaka történeti kontextusban a Gheorghe Gheorghiu-Dej első titkár fémjelezte korszak utolsó évtizedével, illetve a hatalomra kerülő fiatal Nicolae Ceaușescu kezdeti éveivel egyezik meg. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc hozadékaként ismét hangsúlyossá vált a romániai kisebbségek nemzetbiztonsági kockázatként történő értékelése: az elsősorban koncepciós perekben tettest öltő erdélyi magyar megtorlás kitarított a Dej-korszak végéig, miközben kisebbségpolitikai fordulatként a két világháború közötti királyi Románia nacionalista államépítési technikáinak újbóli bevezetéséhez és egyre szisztematikusabb alkalmazásához tértek vissza.⁴ Az 1952-ben szovjet nyomásra létrehozott Székelyföld nagyobb részét magában foglaló Magyar Autonóm Tartományban, 1957-től kezdetét vette a közigazgatási jogkör korlátozása, a magyar vezetők lecserélése, majd az 1960. decemberi átszervezéssel a tartomány határait magyar szempontból kedvezőtlenül módosították.⁵ 1959 folyamán erőszakosan összevonták a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemet a román Babeș Egyetemmel, és folytatódott az önálló magyar iskolák megszüntetése vagy „tagosítása” is.⁶ Ehhez képest a hatvanas évek második felétől reményteljes politikai nyitányt jelentett az új román pártvezető, Nicolae Ceaușescu színre lépése. 1965 után a kommunista rendszer legliberálisabb évei következtek, de a dogmatikus politikai rendszer reformjának álcázott folyamatokkal párhuzamosan a minden korábbinál centralizáltabb titkosszolgálati etap alapjait is lerakták.⁷

Ez volt az a generációs környezet és történelmi kontextus, amelyben a pályakezdő Kányádi a lehetőségeit mérlegelhette. Jelen írásomban a fiatal költővel foglalkozom, élettörténete állambiztonsági érdeklődést kiváltó mozzanataival, az 1964 utáni bel- és külföldi elismerést egyaránt kiváltó szakmai kibontakozás kontextusában, miután ez tűnt a megfelelő felvezetésnek és keretnek a fordításra kiválasztott és jegyzetelt forrásanyag interpretálásához. Ennek megfelelően az 1968 áprilisa–júniusa folyamán keletkezett lakáslehallgatási jegyzőkönyv, az állambiztonsági kapcsolatfelvételt kimondó határozati jelentés, informátori tájékoztatás, valamint a megyei pártszervekhez eljuttatott titkosszolgálati jegyzet értelmezéséhez, melyek a romániai irodalmi élet „dogmát-

³ Lásd BÁRDI, 2006, 41–66.

⁴ Lásd AZ 1956-OS FORRADALOM, 2006; DÁVID, 2006.

⁵ Lásd BOTTONI, 2008a.

⁶ A témában lásd TOMPA, 1995.

⁷ A témában lásd DELETANT, 1995; NOVÁK, 2011.

lanítási, megújulási és liberalizációs folyamata” mellett kellően érzékeltetik Balogh Edgárnak⁸ a romániai magyar értelmiség fölötti korabeli befolyását, aki zavartalanul fejtegethette elképzeléseit a fiatal költőnek „az új orientációnak” megfelelő fiatalok előléptetéséről. Az általam román nyelvről magyarra fordított – gyakran névelírásokat tartalmazó – iratok bepillantást nyújtanak a pártpolitikai és titkosszolgálati intézkedésekkel teletűzdelt romániai magyar létbe, a kisebbségi értelmiségi útkeresésébe, a magánbeszélgetésekből kiszűrődő éppen aktuális világnézeti és társadalmi kérdések megvitatásával, az elkerülhetetlen politizálással, vagy a korabeli kapcsolati hálót alakító személyi ellentétek részletezésével.

*

A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen 1954-ben magyar nyelv és irodalom szakos tanári diplomát szerző, Nagyalambfalván született Kányádi Sándor már egyetemi diákéveitől kezdődően kolozsvári szerkesztőségekben működött: 1951 és 1953 között az *Irodalmi Almanach*nál,⁹ az 1950-es évek közepén az *Utunk*nál,¹⁰ 1953 és 1960 között a *Dolgozó Nő*nél,¹¹ majd 1990. évi nyugdíjazásáig a *Napsugár* című gyermeklapnál¹² tevékenykedett.¹³

A második világháború után indult nemzedék egyik jelese, első generációs értelmiségi titkosszolgálati megfigyelésének kezdetei a magyarországi 1956-os forradalomtól és annak kontextusában dokumentálható. 1956. október 25-én, a kolozsvári *Utunk* folyóirat alkalmazottja, a régi illegalistának számító Orosz Irén újságíró¹⁴ a helyi titkosszolgálat egy tagjának – talán Reich Dezső főhadnagynak – továbbította azt a Panek

⁸ Balogh Edgár (1906–1996) szlovákiai, majd romániai magyar publicista, főszerkesztő, egyetemi tanár és rektor. 1949 őszén sor került első „615 napos” letartóztatására. 1952. augusztus 30-án újra letartóztaták, majd a Bukaresti Katonai Törvényszék 1954. április 26-án hazaárulásért hét év kényszermunkára ítélte. Pitești, Jilava, a Nagyvárad és a Kolozsvári Törvényszéki börtönök, továbbá Vácărești voltak büntetésének színhelyei. Az „1000 napos” fogva tartásból 1955. május 27-én szabadult. Lásd AANP, FMP fond, Balogh Edgár adatlapjai. Titkosszolgálati megfigyeléséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0259212. sz. d., 1–70. köt.

⁹ Az *Irodalmi Almanach*, a Román Népköztársaság Írószövetsége Kolozsvári Tagozatának folyóirataként, váltakozó időközökben, 1949 januárja és 1953 márciusa között jelent meg, a kommunista ideológia irányában elkötelezett szépirodalmi alkotások közlése mellett rovatot biztosítva az „időszerű kérdések” taglalásának is.

¹⁰ Az *Utunk* a romániai magyarság 1946 és 1989 között Kolozsváron megjelenő irodalmi, művészeti és kritikai hetilapja.

¹¹ A *Dolgozó Nő* Kolozsváron, 1949 és 1990 között megjelenő társadalmi-politikai és kulturális folyóirat, léte második felében az RSZK Országos Nótanácsának magyar nyelvű havi képes lapja.

¹² A *Napsugár* 1957 januárjától Kolozsváron megjelenő, kisiskolások számára szerkesztett magyar nyelvű gyermeklap. A folyóirat rendszerváltás előtti korszakában munkahelyet és szellemi fedezetet nyújtott az erdélyi magyar irodalom kiválóságainak.

¹³ Lásd PÉCSI, 2019.

¹⁴ Orosz Irén (1907–2001) erdélyi magyar kommunista író és szerkesztő. 1967. évi nyugdíjazásakor az *Utunk* főszerkesztő-helyettese. Munkásságából lásd OROSZ, 1968.

Zoltánhoz¹⁵ és Kányádihoz kapcsolódó történetet, mely szerint sikeresen provokáltak volna egy szembejövő katonai őrzőjáratot.¹⁶ Kányádi november folyamán, még a magyar forradalom napjaiban, a romániai íróküldöttség tagjaként a Szovjetunióba utazott. Visszatértekor, bizalmi körökben, az alkotói szabadságról, a tiszta igazságról és a sztálinizmusról fejtegette nézeteit.¹⁷ Emiatt pártvonalon figyelmeztették, de ez nem bizonyult elegendőnek. Kányádi bukaresti írókollégáival – Paul Georgescuval,¹⁸ Mihail Petroveanuval¹⁹ és Zaharia Stancuval²⁰ – is megosztotta azt a személyes tapasztalatát, hogy a szovjetek is szimpatizáltak és csodálatukat fejezték ki a magyarok iránt a forradalom napjaiban. Titkosszolgálati vonalon ekkoriban úgy látták, hogy a Szovjet Kommunista Párt XX. Kongresszusa után²¹ a *Dolgozó Nő* munkatársának tevékenysége visszaesett, és egyre inkább az „*anarchikus kisburzsuj és más ellenséges véleményeket*” terjesztő magyar irodalmi sajtó hatása alá került. További negatívumként hatott, hogy Bajor Andorral²² együtt nem írta alá a romániai íróknak a magyar kollégákhoz intézett „ellenforradalmi eseményeket” elítélő hivatalos üzenetét.²³

1957 februárjában a kolozsvári pártszervek Budişteanu alezredesen²⁴ keresztül arról értesítették a Belügyminisztériumot, hogy a kolozsvári magyar írók köréből Kányádi Sándor, Bajor Andor és mások ellenséges tartalmú beszélgetéseket folytatnak, melyek hasonlítanak az „ellenforradalom” idején, Budapesten működő Petőfi Kör eszméire.

¹⁵ Panek Zoltán (1928–2001) erdélyi magyar prózaíró, költő. 1952. évi diplomaszerezését követően 1958. évi eltávolításáig az *Utunk* munkatársa. 1978-ban megjelent munkái vezettek az úgynevezett „csipkerózsika-vitához”. Munkásságából lásd PANEK 1978a, 1978b. Szervezett román titkosszolgálati megfigyeléséről lásd 1957 és 1988 közötti iratanyagát: ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0589160. sz. dosszié, 1–4. köt.

¹⁶ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 1. köt., 63. f.

¹⁷ Utazási tapasztalatai alapján kijelentette, hogy már érti, miért nem foglalkoznak idehaza a nemzetiségi kérdéssel, mert a Szovjetunióban is ugyanez történik a kisebbségekkel, ahol szintén nem élveznek előnyöket. Kányádi a *Dolgozó Nő* 1957. márciusi számában nem véletlenül foglalkozott a vogul kisebbség és a magyarok közötti nyelvrokonsággal. Uo., 75. f.

¹⁸ Paul Georgescu (1923–1989) román irodalomkritikus, esszéista, újságíró, író. A *Gazeta literară* főszerkesztője az 1950-es és 1960-as években. A témában lásd MIHĂILESCU, 2002.

¹⁹ Mihail Petroveanu (1923–1977) román irodalomkritikus és irodalomtörténész. Munkásságából lásd PETROVEANU, 1963.

²⁰ Zaharia Stancu (1902–1974) román író, költő, színházigazgató, újságíró, akadémikus, a Román Írószövetség elnöke. Munkásságából lásd STANCU, 1973.

²¹ BOTTONI, 2008b, 242–245.

²² Bajor Andor (1927–1991) erdélyi magyar író, költő, humorista. 1953 és 1957 között az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó szerkesztőjeként, 1957-től 1962-ig a *Napsugár* című gyermeklap munkatársaként dolgozott, majd 1969-ig az Irodalmi Könyvkiadó szerkesztője volt. 1969 és 1987 között a bukaresti *Előre* napilap kolozsvári munkatársaként tevékenykedett. Korabeli munkásságából lásd BAJOR, 1957. Szervezett román titkosszolgálati megfigyeléséről lásd 1950 és 1989 közötti iratanyagát: ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0310321 sz. dosszié, 1–8. köt.

²³ Lásd az 1957. március 25-ei titkosszolgálati jegyzék tartalmát. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 1. köt., 62. f.

²⁴ Nicolae Budişteanu (1922–1981) a Securitate tábormoka. 1957 és 1965 között, alezredesi rangfokozatban, a BM III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóságának vezetője. Vezérőrnagyi rangban tartalékos állományba került 1976. december 9-én.

Az „ellenforradalmi mag” kialakulásának lehetősége cselekvésre sarkallta az illetékeseket. A III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóság 1957. február 21-én a BM Kolozs Tartományi Igazgatóságát 361/00213358. sz. parancsában utasította a helyzet kivizsgálására.²⁵

Mindeközben a Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filológia Fakultás tanársegédjének, Dávid Gyulának,²⁶ továbbá a harmadéves egyetemista Páskándi Géának²⁷ a letartóztatása és a *Piros Madár* című kötetének²⁸ bevonása és bezúzása tovább fokozta a nyugtalanságot a kolozsvári íróközösségben. Az informátori tájékoztatások szerint Kányádi, Bajor és Bodor Pál²⁹ azért agitáltak, hogy a kolozsvári magyar értelmiség tiltakozzon az intézkedések ellen. 1957. április 23-án, Ioan Moraru és Ioan Albu századosok emiatt fordultak a BM Kolozs Tartományi Igazgatóság VIII. bünyügyi vizsgálatok osztályához azzal a kéréssel és magyarázójegyzettel,³⁰ hogy fent nevezettek ügyében hallgassák ki a letartóztatott Dávidot és Páskándit.³¹ Kányádi és Fodor Sándor³² valóban közbenjártak a Bolyai 2. csoportban letartóztatottakért: 1957 április elején, saját költséjükön Bukarestbe utaztak, ahol az RMP KB székhelyén Leonte Răututul³³ kér-

²⁵ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 1. köt., 76–77. ff.

²⁶ Dávid Gyula (sz. 1928) erdélyi magyar irodalomtörténész, szerkesztő, műfordító. Az 1956-os magyarországi események romániai összefüggésében tartóztatták le, 1957. március 12-én. A Kolozsvári Katonai Törvényszék hét évre ítélte a magyarországi forradalom áldozataiért tartott Házsongárdi temetői megemlékezés szervezőjeként, az úgynevezett Bolyai 2. csoport keretében. Lásd DÁVID, 2006, 34, 129–130; Dávid Gyula közlése, az interjú Jánosi Csongor készítette Kolozsváron, 2008. október 29-én. Szervezett román titkosszolgálati megfigyeléséről lásd 1960 és 1989 közötti iratanyagát: ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 195537 sz. dosszié, 1–2. köt.

²⁷ Páskándi Géza (1933–1995) erdélyi magyar író, költő, esszéíró, drámaíró, publicista. 1957. március 18-án tartóztatták le. 1957. június 12-én a Kolozsvári Katonai Törvényszék hat év szabadságvesztésre ítélte, a korábban elítélt Várhegyi Istvánék által szerkesztett diákszövetségi program támogatása miatt. Lásd DÁVID, 2006, 274–275. Szervezett román titkosszolgálati megfigyeléséről lásd 1956 és 1986 közötti iratanyagát: ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0597316 sz. dosszié, 1–4. köt.

²⁸ Lásd PÁSKÁNDI, 1956.

²⁹ Bodor Pál (1930–2017) szerkesztő, újságíró, költő, műfordító. 1951 és 1967 között az *Utunk* munkatársa, szerkesztőségi főtárgya. 1967-től 1970-ig az Irodalmi Könyvkiadó nemzetiségi részlegét, majd a Kriterion Könyvkiadó magyar szerkesztőségét vezette. 1970-től 1979-ig a Román Rádió és Televízió nemzetiségi műsorainak főszerkesztője. Munkásságából lásd BODOR, 2001. Szervezett román titkosszolgálati megfigyeléséről lásd 1956 és 1989 közötti iratanyagát: ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0235453 sz. dosszié, 1–2. köt.; FCX fond, 0000072 sz. dosszié; Külügyi Hírszerző Szolgálat fond, 0053792 sz. dosszié.

³⁰ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 1. köt., 58–61. ff.

³¹ A kihallgatások meg is történtek. Lásd Dávid Gyula és Páskándi Géza 1957. május 18-ai kihallgatási jegyzőkönyveit. Uo., 52, 56–57. ff.

³² Fodor Sándor (1927–2012) erdélyi magyar író, műfordító. 1956-tól 1988-ig a *Napsugár* gyermeklap szerkesztője. 1953 és 1989 közötti kulturális ellenzéki tevékenységét román titkosszolgálati anyaga is bizonyítja. Róla lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0589610. sz. dosszié, 1–5. köt.

³³ Leonte Răutu (sz. Lev Oighenstein, 1910–1993) zsidó származású román kommunista politikus. 1956 és 1965 között az RMP KB Propaganda és Kultúra Igazgatóságának vezetője. 1965-től 1981-ig az RKB KB Végrehajtó Bizottságának, majd Politikai Végrehajtó Bizottságának tagja. Róla lásd TISMĂNEANU–VASILE, 2008; MCCPCR, 2004, 508–509.

ték, hogy a Securitate bocsássa szabadon Páskándit.³⁴ Miron Constantinescut³⁵ és Fazekas Jánost³⁶ is megkeresték. Kányádi korábban az RMP Tartományi Bizottságánál is kilincselte Páskándiért, majd részt vett ennek június 12-ei tárgyalásán.³⁷

A bukaresti utasításnak megfelelően, továbbá „Szentpéteri” és „Sándor” fedőnevű informátorok jelentései következtében,³⁸ 1957. június 18-án elkészült a Kányádi megfigyelését szolgáló első intézkedési terv, melyet a tartományi igazgató Mihail Nedelcu ezredes³⁹ jóváhagyott. Az Emil Mărginean főhadnagy irányította kétfős operatív csapatnak, Rusu Constantin és Papp Béla hadnagyoknak – az uszító tevékenység mellett – elsősorban Kányádi baráti körét kellett feltérképezniük.⁴⁰ Ezt az intézkedést követte néhány nappal később, június 22-én, Kányádi Sándor egyéni nyomozati dossziéjának megnyitása, melyet már az új tartományi főnök, Brebán József alezredes⁴¹ hagyott jóvá.⁴² A Securitate még aznap beadványban fordult az RMP Városi Bizottságához is, hogy a párttagságra jelölt Kányádi esetében a nyomozást engedélyezzék.⁴³

Az intézkedéseket azonban nem követték azonnali titkosszolgálati „eredmények”, bár Kányádi tevékenységét 1957 folyamán előbb fél évre, majd egy évre felfüggesztették, és nem publikálhatták.⁴⁴ Mi több, végül nem a költőt, hanem feleségét, Tichy Magdolnát⁴⁵ tartóztatták le 1959. március 12-én, az 1956. októberi–novemberi „ellenforradalmi” tevékenység és a kolozsvári egyetemegyesítés kontextusában tartott 1958.

³⁴ Lásd Rusu Constantin hadnagy 1957. május 20-ai jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 1. köt., 75. f.

³⁵ Miron Constantinescu (1917–1974) román kommunista politikus, szociológus, történész. A Dej-korszaki félreállítását követően, Ceaușescu hozta vissza a politikai életbe: 1969 és 1970 között tanügyminiszter, 1970 és 1972 között a „Ștefan Gheorghiu” Akadémia rektora, a Nagy Nemzetgyűlés elnöke. Róla lásd BOSOMITU, 2014.

³⁶ Fazekas János (1926–2004) romániai magyar kommunista politikus. Tevékenységéről lásd NOVÁK, 2012, 363–385.

³⁷ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 1. köt., 8. f.

³⁸ Lásd „Szentpéteri” 1957. február 18-ai, április 4-ei, május 3-ai, és 13-ai tájékoztató jelentéseit. Uo., 50–51, 64–65, 68–71, 73–74. ff.

³⁹ Mihail Nedelcu (1906–1982) a BM Kolozs Tartományi Igazgatóságának főnöke 1952 és 1956/1957 között. Altábornagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1971. május 6-án.

⁴⁰ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 1. köt., 8–10. ff.

⁴¹ Brebán József (1920–2003) a BM Kolozs Tartományi Igazgatóság főnöke 1956/1957 és 1961 között alezredesi, majd ezredesi rangfokozatban. Tartalékos állományba került 1961. március 17-én.

⁴² ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 1. köt., 1–3. ff.

⁴³ Uo., 85–86. ff.

⁴⁴ Kányádi utólag Hajdu Győző tevékenységét látta e mögött, akinek feljelentésére nagygalambfalvi édesapjánál 1957-ben házkutatást tartottak. Az 1956-ban megjelent *Sirálytánc* című, már megjelent kötetét ekkoriban zúzták be, és a nyomdaköltséget két évig fokozatosan vonták le a költő fizetéséből. Lásd VERSHIT, 2009, 154–157.

⁴⁵ Tichy Mária Magdolna Aradon született, 1935. február 15-én, szülei Béla és Borbála. 1958-ban feleségül ment Kányádi Sándorhoz. Letartóztatásakor a Bolyai Tudományegyetem IV. éves magyar szakos diákja, közvetlen okként az 1956-os magyarországi forradalom idején tett „magyar nacionalista ellenséges állásfoglalásait” és az „ellenforradalmi eseményekkel” szembeni szimpátiáját és szolidaritását nevezték meg. Gyászszalagot viselt a forradalomban elesettek emlékére, részt vett a kolozsvári házsongárdi temetőben tartott 1956. november 1-jei megemlékezésen, az 1956/1957-es tanévben pedig kiállt mind a gyászszalag nyilvános használata mellett, mind azért, hogy egyetemista kollégái ne írják alá a Kádár János vezette

október 22-ei Ifjómunkás Szövetség (IMSZ) gyűlésén történtek miatt.⁴⁶ Ilyen összefüggésben kell értelmezni Brebán ezredesnek a belügyminiszter-helyettes Gheorghe Pintilie altábornagyhoz⁴⁷ intézett 1959. május 5-ei jelentés-kérelmét, melyben javaslatot tett Kányádi Sándor kolozsvári, Horea utca 48. szám alatti harmadik emeleti lakásának lehallgatására. A helyi Securitate az intézkedést a baráti beszélgetések és egyéb látogatók lehallgatása mellett az éppen szabadon bocsátása előtt álló feleség és a férje közötti beszélgetések megismerésével indokolta. A lakásba való behatoláshoz elterelő műveletekre volt szükség. Nagy István, az Írószövetség kolozsvári elnöke⁴⁸ előbb Tordára szóló megbízást adott volna Kányádinak, hogy mérje fel a helyi irodalmi kör tevékenységét. Eközben a távollétet kihasználó Securitate, a lakásba behatolva és a szükséges szereléseket elvégezve lehetővé tette volna, hogy a második emeleten lakó és a kolozsvári titkosszolgálatnál dolgozó Ioan Medeşan százados lakásából közvetlenül lehallgathassák a Kányádi házaspárt.⁴⁹

Az ekkori történésekről a Kányádi Sándor és Oprea Florian százados⁵⁰ között az előbbi lakásán lefolytatott 1968. június 10-ei párbeszédből, majdnem egy évtizeddel később értesülünk. A költő előbb a Securitate fogságából 1959. május 13-án szabaduló felesége aznapi történetének esti részleteiből mesélt: az ebédelőajtó előtt hallgatódzó, magát hamisan ittasnak feltüntető Balla Károly egykori egyetemi asszisztensről, az Egyetemi Könyvtár munkatársáról. Később Kányádi az akkori megfigyelésükre tért ki. Felesége szabadulása után nem sokkal az alattuk lévő lakás tulajdonosa, egy idős hölgy, aki a padlás kulcsát is őrizte, elmesélte, hogy néhány nappal korábban a Securitate előbb evakuálta a második emelet lakóit, majd négy kőműves segítségével dolgozott a padlástérben. Ezt követően, Kányádi megbízásából, felesége áthívta a szomszédasszonyt, más részleteket is kiderítve. Így derült fény arra, hogy társalakója, Papp, „aki a Securitatén dolgozik”, napokig az ajtókukucsáló és az ablak előtt tartózkodott, jegyzeteket készítve a költőhöz feljárókról. Az idős hölgy végül Kányádi rendelkezésére bocsátotta a padlás kulcsait, aki a helyszíni szemle során, a közös falszakaszon, egy méter magasságban észrevett egy lyukat, amelyet bevakoltak és lemeszeltek. Hamar feltűnt a lakása felé tar-

---

Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt támogató egyetemi szolidaritásnyilatkozatot. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 4. köt., 438–439. ff.

⁴⁶ A Bolyai Tudományegyetem aulájában tartott gyűlésen az IMSZ aktivistái diákok egyetemi kizárását javasolták, ami miatt a jelenlévőkből többen kifütyülték őket. A tiltakozók emiatt első körben szervezeti tagságukat veszítették el, majd kizárták őket az egyetemről is. A résztvevők az egyetemek egyesítését „romanizálásnak” tekintették és az internátusok „összekeverése” is sokakat félelemmel töltött el. Mindez felerősítette a szakszolgálati vizsgálatokat is. Uo., 447–448, 452, 457, 464–465. ff.

⁴⁷ Gheorghe Pintilie (sz. Pantelci Bodnarenko, 1902–1985) a Securitate tábornoka, vezetője 1948 és 1963 között. Lásd JELA, 2001, 49–50.

⁴⁸ Nagy István (1904–1977) erdélyi magyar kommunista, író, akadémikus. Munkásságából lásd NAGY, 1968; Uő, 1969; Uő, 1971.

⁴⁹ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 1. köt., 79–81. ff.

⁵⁰ Florian Oprea (1936–1999) a Securitate hivatásosa. A BM Kolozs Tartományi Igazgatóságán, majd a jogutód Kolozs Megyei Felügyelőségén szolgált 1959 és 1989 között. 1976-tól 1989-ig a „magyar nacionalistákkal” foglalkozó 1/B ügyosztály főnöke volt, 1984-től ezredesi rangfokozatban. A kolozsvári magyar értelmiség egyik „specialistája”.

tó két szál drót is, amelyek mikrofonokban végződtek. A levágott és kipróbált mikrofonokat Kányádi végül bevitte a Kolozs Tartományi Igazgatóság székhelyére, ahol szemléltető példaként átadta őket Brebán ezredesnek.⁵¹ A történethez hozzátartozik az az 1959. július 17-ei lehallgatási beszámoló, amely a Kányádi házaspár és Fodor Sándor író között lefolyt beszélgetés részleteit rögzítette, és amely nyilvánvalóvá teszi, hogy a költő lakáslehallgatást gátló intézkedéseit a Securitate rövid időn belül sikeresen áthidalta.⁵²

Bár a Hutira József kolozsvári rendőrfőnököt és Brebán József Kolozs Tartományi Securitate-parancsnokot jól ismerő Kányádi a későbbiekben saját közbenjárásainak tulajdonította felesége sikeres kiszabadítását, ez csak részben volt igaz. A kilátásba helyezett fizikai erőszakkal való fenyegetés hatására, melyet cellatársa is maradandóan elszenvedett, az eléje tett szövegeket Kányádi Magdolna lemásolta.⁵³ Előbb a 19 oldalnyi, április 29-i és május 4-i keltezésű, magyar kézírásos zárkajelentésben a bebörtönzöttekkel – Szigeti Erzsébet diósadi parasztasszony,⁵⁴ Ana Ciobotaru VI. éves orvostanhallgató,⁵⁵ Imre Magda magyar nyelv és irodalom szakos tanárnő,⁵⁶ Aglaia Tănase Jehova tanúja,⁵⁷ és Brigitte Felmerer V. éves orvostanhallgató⁵⁸ – folytatott „rendszerellenes” tevékenységről szóló „beszélgetéseit” adta közre.⁵⁹ 1959. május 6-án, 8-án és 9-én, továbbá 33 oldalnyi nyilatkozatban egykori diáktársairól, a magyarországi „ellenforradalom” idején és a Babeş és Bolyai egyetemek egyesítésekor „ellenséges magatartást” tanú-

⁵¹ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 4. köt., 325–327. ff.

⁵² Uo., 1. köt., 83–84. ff.

⁵³ Kányádiné Tichy Mária Magdolna közlése. Az interjú János Csongor készítette Budapesten, 2022. október 13-án.

⁵⁴ Szigeti Erzsébet (1915–?) háztartásbeli. 1959. április 6-án tartóztatták le. A Kolozsvári Katonai Törvényszék a BTK 207. cikkelye alapján fenyegetés vádjával 916/59. számú ítéletében hat év börtönre ítélte. Büntetését a csíkszeredai és aradi női börtönökben töltötte le. 1962. április 25-én szabadult a 295/62. számú kegyelmi rendelet alapján. Lásd AANP, FMP fond, Szigeti Erzsébet adatlapjai.

⁵⁵ Ana Ciobotaru (1936–?) román egyetemi hallgató. 1959. április 28-án tartóztatták le. A Kolozsvári Katonai Törvényszék 6212/59. számú felmentése és a 150789/59. számú parancs alapján szabadult 1959. október 25-én. Lásd AANP, FMP fond, Ana Ciobotaru adatlapjai.

⁵⁶ Imre Magda (1922–?) középiskolai tanárnő. 1959. április 4-én tartóztatták le. Tiltott íráskor terjesztése vádjával, a BTK 209. paragrafusának 2. pontja alapján, 10 év börtönre ítélte a Kolozsvári Katonai Törvényszék. Az ítélethirdetésre 1958. május 25-én a protestáns teológus csoportok perében, az első, úgynevezett református teológusok csoportjában került sor. Büntetését a csíkszeredai, az aradi és a nagyváradai női börtönökben töltötte le. 1964. április 15-én szabadult a 176/964. sz. kegyelmi rendelet következtében. Lásd DÁVID, 2006, 37, 185; AANP, FMP fond, Imre Magda adatlapjai.

⁵⁷ Aglaia Tănase (1929–?) román munkásnő. 1959. március 5-én tartóztatták le. A szocialista rend elleni ármánykodás vádjával, a BTK 209. paragrafusa alapján előbb 18 év kényszermunkára ítélte a Kolozsvári Katonai Törvényszék. Az ítéletet 1963-ban a Legfelsőbb Bíróság kilenc év javító börtönre módosította. Büntetését a csíkszeredai, az aradi és a nagyváradai női börtönökben töltötte le. 1964. július 28-án szabadult a 411/964. sz. kegyelmi rendelet következtében. Lásd AANP, FMP fond, Aglaia Tănase adatlapjai.

⁵⁸ Brigitte Felmerer (1931–?) erdélyi százsz egyetemi hallgató. 1959. február 19-én tartóztatták le. Tiltott kiadványok terjesztése miatt a Kolozsvári Katonai Törvényszék 409/59. sz. ítéletében hét hónap javító börtönre ítélte. Akárcsak Ciobotaru, a Kolozsvári Katonai Törvényszék 6212/59. számú felmentése és a 150789/59. számú parancs alapján szabadult a törvényszéki börtönből 1959. október 25-én. Lásd AANP, FMP fond, Brigitte Felmerer adatlapjai.

⁵⁹ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 4. köt., 477–495. ff.

sító Kiss Zoltánról, Ekárt Jutkáról, Baróti Pálról, Sárosy Éváról „vallott”, illetve a kolozsvári magyar szerkesztőségi megbeszélésekről.⁶⁰ Éppen ezért a kihallgatását vezető Lazár Dorobanțu, Mărgineanu és Papp főhadnagyok úgy látták, hogy a kolozsvári „magyar nacionalista” értelmiségi környezetben kiváló ismerettséggel rendelkező Kányádi Magdolnára inkább odakint lenne szükség. 1959. május 12-én javasolták informátori beszervezését, melyet Brebán ezredes még aznap jóváhagyott.⁶¹ A szabadon bocsátásakor kilátásba helyezett informátori beszervezést végül Kányádi úgy hatástalanította, hogy 1968-ig nem engedte vissza feleségét „a munka mezejére”.⁶²

Az 1959. június 27-én Kányádi nevére megnyitott egyéni dossziét december 18-án lezárták. A kolozsvári titkosszolgálat az informátori hálózattól és operatív technikából származó adatokat kis fontosságúnak minősítette, de ez nem akadályozta meg abban, hogy továbbra is megfigyeljék „a 675. számú objektumdosszié” keretében. Az 1958-ig „ellenséges, nacionalista és szovjetellenes” Kányádi tartózkodott a politikai tartalmú anyagok publikálásától. Magatartása azonban megváltozott, miután felesége szabadon bocsátásakor elbeszélgettek vele a tartományi RMP székhelyén, illetve a BM Kolozs Tartományi Igazgatóságán. Az értékelés szerint ez a rendszerrel és a „szocialista-realista irodalommal” szembeni „megfelelő” magatartás kialakulásához vezetett, mely lehetővé tette, hogy oktatáspolitikai anyagokat írjon és publikáljon.⁶³

Bokor Lajos százados, a BM Kolozs Tartományi Igazgatóság „C” Osztályának kádere 1960. március 22-i jegyzékében megállapította, hogy a dosszié lezárásában foglalt határozatokat teljesítették. Az osztályvezető, István Ödön százados által is ellenjegyzett irat ismét kimondta, hogy Kányádi dossziéjának nincs művelési értéke, a megfigyelést lezárták, a „célszemélyt” a szokásoknak megfelelően továbbra is szerepeltetve az „ellenséges elemek” általános nyilvántartásában.⁶⁴

Kányádi informátori megfigyelése értelemszerűen tovább folytatódott. A Securitate-nak tudomása volt az *Előre* bukaresti napilap⁶⁵ szerkesztőségében 1962. május 24-én elhangzott kollektivizálást érintő kritikáiról, továbbá azzal a válasszal is tisztában voltak, mely arra a kérdésre, hogy „mi hír Kolozsváron”, keserű iróniával a következőképpen hangzott: „minden rendben, csak az írószövetségi üléseken egyedül Balogh Edgár mer magyarul felszólalni”. Figyelemmel kísérték a szovjet vezetéssel kapcsolatos meg-

⁶⁰ Földes László, az *Utunk* főszerkesztője különösen azért aggódott, hogy a román hatóságok meg ne tudják, hogy még a magyarországi forradalmi események előtt kiküldött Magyarországra egy cikket, melyben a romániai magyarság „valós helyzetét” részletezte. Az írásról Kányádin kívül Hajdu Győzőnek is tudomása volt. Uo., 444–476. ff.

⁶¹ Uo., 438–441. ff.

⁶² A tisztánlátást segíti a Tichy Magdolna nevére megnyitott kétkötetes Kolozs megyei megfigyelési anyag is. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 13351. sz. dosszié, 1–2. köt.

⁶³ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 1. köt., 91–96. ff.

⁶⁴ Uo., 97. f.

⁶⁵ Az *Előre* a bukaresti *Romániai Magyar Szó* napilap „folytatása”, mely 1953. április 1. és 1989. december 22. között működött.

jegyzéseit, és az 1962. évi magyarországi látogatásán hozzá intézett Illyés Gyula-mondat is fennmaradt: „Nincs szükség Erdélyben mártírokra.”⁶⁶

1964. február 20-án Andrei Olimpiu alezredes, a III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóság vezető helyettese⁶⁷ azzal fordult a BM Kolozs Tartományi Igazgatóságához, hogy jelentésben összesítsék a *Napsugár* folyóirattal kapcsolatos negatívumokat. Parancsához az okot a folyóirat tevékenységének a KISZ Központi Bizottsága és az Oktatásügyi Minisztérium előtti soros kiértékelése szolgáltatta, és amely hiányosságainak elkendőzésére „bukaresti ellenséges elemek” már lépéseket tettek. Nicolae Pleșiță őrnagy⁶⁸ és Dumitru Dumitrescu százados⁶⁹ február 27-én válaszoltak a parancsra, melyben inkább a folyóirat tevékenységének megfigyelésével kapcsolatos operatív helyzetet fejtegették. A *Napsugárt* a KISZ KB és a Kolozs Tartományi KISZ Bizottság ellenőrizte, és a hatályos utasítások értelmében nem állt a Securitate érdeklődésének középpontjában. A szerkesztőségben egyetlen informátor volt, akit az írók körében – az „ellenséges és nacionalista megnyilvánulásairól” ismert Fodor és Kányádi esetében – használtak, de nem a szerkesztőség működésének lefedésére. A folyóirat tevékenységének februári kiértékeléséről, melyre a központi és megyei KISZ-kiküldöttek mellett az oktatási minisztérium is delegált egy képviselőt, „Tamás” ügynöktől értesültek. A *Napsugár* a korábbi évekkel ellentétben gyümölcsöző munkát folytatott, hiányosságként azonban rámutattak a kisebbségi téma sablonos kezelésére. Arra a következtetésre jutottak, hogy szükség volna a folyóirat profiljának megváltoztatására, így fokozva nevelő szerepét. Emiatt a tanügyi káderekkel, pioníroktatókkal, tanügyi inspektorokkal és más Kolozs megyei illetékesekkel folytatandó tanácskozó jellegű találkozók összehívásáról döntöttek, melyek eredményeit a folyóirat szerkesztőinek a legközelebbi kiértékelésen kellett bemutatnia.⁷⁰

Az 1960-as évek közepén a román politikai rendőrség rövid időre szem elől tévesztette Kányádit. 1967. december 28-án – a már az ideológiai enyhülést és nyitást sugalló politikai lépésekkel fémjelzett Ceaușescu-érában –, Victor Drăgoi alezredes, a III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóság helyettes vezetője⁷¹ – némileg összekeverve a tényeket – az

⁶⁶ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 2. köt., 1–3. f.

⁶⁷ Andrei Olimpiu (1923–1990) a Securitate hivatásosa. 1948 és 1970 között a Fővárosi Securitate Igazgatóság, a Bukarest Tartományi Igazgatóság, majd a Legfelső Állambiztonsági Tanács tagja. Ezredesi rangfokozatban tartalékos állományba került 1970. augusztus 31-én.

⁶⁸ Nicolae Pleșiță (1929–2009) a Securitate tábormoka. A BM Kolozs Tartományi Igazgatóságának főnöke 1962 és 1967 között őrnagy, alezredesi és ezredesi rangfokozatokban. Személyi adatlapjának utolsó tétele szerint 1984-ben, a grădișteai kiképzőközpont parancsnoka volt altábornagyi rangban.

⁶⁹ Dumitru Dumitrescu (1926–?) a Securitate hivatásosa. 1962 és 1972 között a BM Kolozs Tartományi Igazgatóságán, majd a megyésítést követően a Kolozs Megyei Felügyelőségen szolgált. 1972 és 1984 között a Fehér Megyei Felügyelőség vezető főfelügyelője volt. 1984-ben visszahelyezték Kolozsvárra, majd ezredesi rangfokozatban tartalékos állományba került 1984. december 4-én.

⁷⁰ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 4. köt., 423–424. ff.

⁷¹ Victor Drăgoi (1924–1998) a Securitate hivatásosa. 1967 és 1970 között a III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóság helyettes vezetője. Azon kevesek egyike, aki a korabeli kémelhárítás és külföldi hírszerzés területén vezető funkciókban is kipróbálhatta magát. Ezredesi rangfokozatban tartalékos állományba került 1978. október 5-én.

Ausztriában járó Kányádi felől érdeklődött.⁷² A bécsi PEN Klub meghívására, 1967 novemberében Kányádi ugyanis több előadást tartott a romániai magyar irodalomról Ausztriában, melyek nagy sikert arattak, és amelyek összefoglalóját később a *Korunk*⁷³ is leköszölte. A költőről több nyugati rádióadóban is elismerően nyilatkoztak, és ez a népszerűség belföldön, hazai téren is érezhetővé vált. A Securitate figyelmét különösen az keltette fel, hogy több olyan magyar „szökevény” is kapcsolatba lépett vele, akikről tudták, hogy román állampolgárok felől „érdeklődnek”. Éppen ezért 1968. április 8-án Florian Oprea százados, az osztályvezető Gheorghe Mușuroia őrnagy⁷⁴ jóváhagyásával, a 957. számú Minisztertanácsi Határozatra (MH) hivatkozva, mely a külföldre kiutazók kémelhárító felkészítéséről rendelkezett, és amelyet a kolozsvári Írószövetség még nem dolgozott fel, kezdeményezte a Kányádival való kapcsolatfelvételt.⁷⁵

A felügyelőség vezetőségi támogatásával – a fentiekben is hivatkozott – beszélgetésre 1968. június 10-én került sor. A nyilvánvalóan meglepődött Kányádi készségesen beszámolt kéthónapos ausztriai útjáról, melyre az 1967. augusztusi meghívó határidejét egy hónappal lekésve, október elejétől került sor. Kitért az újságíró és költő Bárdos Arthurra,⁷⁶ aki fogadta őt Bécsben, és aki „tendenciózus” cikkekben részletezte az erdélyi magyarság sorsát. Beszámolt a bécsi PEN Klubban és a Pálffy-klubban tartott irodalmi estekről, amelyeket követően a bécsi román nagykövetség is gratulált Kányádinak. Szót ejtett a nyugati írókkal kötött ismeretségeiről is, akik látva bécsi sikerét, hasonló meghívásokat ígértek meg neki. Kányádi már ekkor szóvá tette Opreának, hogy szeretne az Amerikai Egyesült Államokba, Franciaországba és újra Ausztriába utazni még 1968 nyarán. Beszámolt az őt és az első Forrás-nemzedék tagját, Lászlóffy Aladárt⁷⁷ ért

⁷² Lásd a 380/NC/350684. számú parancs tartalmát, melyben egy „Gabika” nevű stewardest Kányádi lányaként szerepeltetnek. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 4. köt., 321. f.

⁷³ Az 1926-tól megjelenő kolozsvári *Korunk* folyóiratnak három időszakát különböztetik meg. A második államszocialista korszakban, az 1957 februárjában 17 évnyi kihagyás után újraindult *Korunk* az 1974/6. számtól a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata az 1989. decemberi rendszerváltásig.

⁷⁴ Gheorghe Mușuroia (1933–?) a Securitate hivatásosa. A BM Kolozs Tartományi Igazgatóságán, majd a Kolozs Megyei Felügyelőségen szolgált 1954 és 1976 között. Ezt követően áthelyezték a Beszterce-Naszód Megyei Felügyelőséghez, ahol 1977-től 1989-ig ezredesi rangban a felügyelőség parancsnoka volt.

⁷⁵ Lásd a „Források” rész fordításait, az „1. Lakáslehallgatási jegyzőkönyv” és „2. Titkosszolgálati jelentés” című iratanyagokat.

⁷⁶ Bárdos B. Arthur (1923–2011) zsidó származású erdélyi magyar újságíró, költő és novellista. A kolozsvári *Utunk* szerkesztője 1948 és 1958 között. 1959-ben valutaüzerkedésért 12 év börtönre ítélték. Szabadulása után, 1966-ban Ausztriába, Bécsbe emigrált, ahol az elkövetkezendőkben a *Kurír* napilapnál működve, magyar emigráns lapokban is publikált. Róla lásd MERLE, 2010. A román titkosszolgálatlaltal fenntartott kapcsolatáról – kolozsvári otthonának K-lakásként történő használatáról, peréről (Koltai Imre és hét társa), börtönbüntetéséről, illetve informatori tevékenységéről – lásd az 1953 és 1969 közötti iratanyagait: ACNSAS, Hálózati fond, R 188667. sz. dosszié; R 459746. sz. dosszié; illetve Bűnügyi fond, P 041707. sz. dosszié, 1–5. köt.

⁷⁷ Lászlóffy Aladár (1937–2009) erdélyi magyar költő, író, műfordító, szerkesztő. 1961-ben az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó kolozsvári fiókszerkesztőségében dolgozott, 1962 és 1969 között pedig a *Napsugárnál* működött. 1970-ben a Dacia Könyvkiadó főszerkesztője, majd az *Előre* és az *Utunk* kolozsvári munkatársa. Munkásságából lásd az elsőköteteseket közlő új könyvsorozatban megjelent Forrás-kötetét, LÁSZLÓFFY, 1962. Szervezett román titkosszolgálati megfigyeléséről lásd 1971 és 1989 közötti iratanyagait: ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0210131. sz. dosszié.

„támadásról”, melyre április 22-én egy pécsi irodalmi esten került sor, és ahol bár tendenciózus kérdéseknek és kijelentéseknek vetették alá őket, kellő objektivitással viszonyultak a kérdezőkhöz.⁷⁸ Kányádi visszautasította, hogy nyilatkozzon a romániai magyar irodalomról a Kossuth Rádió felkérésére, és azt javasolta, hogy inkább jöjjenek el Romániába és hivatalosan kérelmezzék ezt. Teljes mértékben tisztában volt mind az anyaországi, mind a romániai irodalmi történésekkel. A Magyar Írószövetség 1968. májusi kerekasztal-vitáján, Czine Mihály⁷⁹ javaslatára, kimondta a romániai magyar irodalom kettős kötődését, de a legfelső pártvezetéssel Bukarestben, 1968. június 28-án kiegyező romániai magyar értelmiség, hogy megőrizze frissen szerzett kulturális vívmányait és bizonyítsa lojalitását, visszautasította ezt.⁸⁰

A jó hangulatban lefolyt beszélgetést követően Oprea százados optimistán jegyezte meg, hogy Kányádi rávehető az „együttműködésre”, de elsősorban külföldi kapcsolatai kiaknázásával. Úgy vélte, hogy beszerzéséhez a pártszervek segítségére lenne szükség, amelyek ilyen értelemben határoznák meg feladatait. „Egy ilyen ember beszerzésével – írta – minőségi behatolásokra” kerülhetne sor mind a magyar emigrációs központokban, mind a hazai „csúcs nacionalista elemek” között.⁸¹

Kányádi még aznap, 1968. június 10-én mélyreható beszélgetést folytatott Balogh Edgárral a romániai irodalmi élet „dogmátlánítási, megújulási és liberalizációs folyamatáról”. A teljes mértékben lehallgatott beszélgetés kellően mutatta Baloghnak a romániai magyar értelmiség fölött gyakorolt korabeli hatalmát, miután zavartalanul fejtegette elképzeléseit a fiatal költőnek „az új orientációnak” megfelelő fiatalok előléptetéséről.⁸² A párbeszéd fontosságát jelzi, hogy a főfelügyelő Constantin Ioana alezredes még az-

⁷⁸ Egy névtelen személy Kányádinak feltette a kérdést: „Mennyit fizet a román állam azért, hogy ilyen szépen beszélj róla? Az utóbbi 10 napban 12 erdélyi személlyel beszélgettem, akik mindannyian mást mondtak. Hagyjátok, mert tudok én a magyarok elleni nyomásgyakorlásról, és az üldözésekről, amelyeknek ki vannak téve.” ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 4. köt., 325. f.

⁷⁹ Czine Mihály (1929–1999) Széchenyi-díjas magyar irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár. Róla lásd VÉGH, 2002.

⁸⁰ A román pártvezetésnek 1968 nyarán – a nemzetközi történések, a Prágai Tavasz és a csehszlovákiai bevonulást megelőző politikai lépések fényében – az addiginál is nagyobb szüksége volt a teljes romániai társadalom támogatására. Ennek jegyében került sor a kisebbségi magyar értelmiségi képviselőkkel lefolytatott fenti találkozóra, ahol a romániai magyarság jogi státusának és az állami és pártszervekben való képviselőségének rendezése mellett felmerült a sajátos, kollektív jogokat összefoglaló kisebbségi státútum elkészítése és a magyar anyanyelvi oktatás helyzetének rendezése is. A kulturális jellegű kérések és sérelmek részletezése mellett, ráérezve a lehetőségekre, a felszólalók új folyóiratokat kértek, magyar és német nyelvű tévé- és rádióműsorokat, illetve a meglévő újságok mennyiségi és minőségi feljavítását. A nemzetiségek nyelvén történő könyvkiadás kérdése mellett a kisebbségek számára külön könyvkiadót szorgalmaztak. E tanácskozás pozitív hozadékaként hozták létre utólag a Kritérium Könyvkiadót és *A Hét* kulturális közéleti hetilapot, valamint ekkor indult be a román tévé magyar és német nyelvű műsora. Az 1968-ban létesült Hargita és Kovászna megyékben, de másokban is, a hatvanas évek végén és a hetvenes évek legelején lehetőség adódott a helyi magyar kultúra ápolására, magyar jellegű szobrok, emlékművek, emlékházak felállítására. Lásd NOVÁK, 2011, 33–81.

⁸¹ Lásd Florian Oprea százados 1968. június 12-ei összefoglaló jelentését a Kányádival folytatott beszélgetéséről. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 4. köt., 323–328. f.

⁸² Lásd alább a 3. és 4. számú forrást.

nap továbbította az ezt részletező jegyzetet az Általános Belföldi Hírszerzés I. Igazgatósága 4. bukaresti ügyosztályának, továbbá Remus Bucşa első titkárnak, aki az RKP Kolozsvári Muncípiumi Bizottságát 1968 és 1975 között vezette, illetve Aurel Ducának,⁸³ aki az RKP Kolozs Megyei Bizottságát irányította.⁸⁴

A Kányádi személye körüli fokozódó titkosszolgálati érdeklődést jelzi Tóth Ferenc százados 1968. június 17-én központilag jóváhagyott szintézisjelentése. 1967. szeptember 26-án a költő elfogott leveleit tartalmazó megfigyelési dosszié megnyitására került sor, miután a szegedi Ilia Mihály⁸⁵ felajánlotta neki, hogy legyen a *Tiszatáj* külső munkatársa és küldjön verseket publikálásra. Tóth a vizsgálat során megállapította, hogy Kányádi ténylegesen elfogadta az együttműködést, mi több, a színház és történelem területein tevékenykedő szakembereket is mozgósított, akik maguk is közlésre szánt anyagokat juttattak el a *Tiszatáj*nak. A százados javasolta a levelezést nyomon követő dosszié lezárását, szintézisjelentését a muncípiumi I. osztálynak továbbítva, hogy a továbbiakban „hatékonyabb eszközökhöz” folyamodhassanak.⁸⁶

1968. november 25-én Oprea százados a 957. sz. MH értelmében kémelhárító eligazításban részesítette Kányádit, hogy a költő és felesége két nappal később megkezdhesse három hónapos ausztriai és franciaországi kiutazását. Oprea a júniusi beszélgetést követő hónapokban, mintegy „véletlenül”, sorozatosan találkozott Kányádival, melyek során barátkozó általános jellegű beszélgetésekre került sor. A százados meghívta a költőt a Securitate létrehozásának 20. évfordulójára rendezett ünnepi eseményekre. Kányádi el is fogadta meghívást, és saját költségén részt vett a „Bukarest” étteremben rendezett közös ebéden, ahol Ioan Onac százados⁸⁷ és más kolozsvári tisztek társaságában foglalt helyet. „Szentpéteri” informátor szerint utólag dicsérően és dicsekedve nyilatkozott a rendezvényről, és nyilvánvalóan jólesett neki a „rehabilitálási” gesztusként értelmezett meghívás. Az informatori hálózat Kányádi „jó magatartására” vonatkozó híradásával összhangban, a költő többször is megkereste Opreát, hogy az ő és felesége útlevélügyében sikeresen közbenjárjon. Rendszerjellegzetességnek tekinthető a százados 1968. november 27-ei titkosszolgálati jelentésében tett megjegyzése, mely szerint miután eleve pozitívan bírálták el a Kányádi házaspár útlevélkérelmét, közbenjárására

⁸³ Aurel Duca (1923–1992) román kommunista tisztviselő, diplomata. Az RMP/RKP KP tagja 1960 és 1974 között, a Központi Revíziós Bizottság tagja 1974 és 1989 között. 1973-tól 1978-ig lengyelországi román nagykövet. Lásd MCCPCR, 235–236.

⁸⁴ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 4. köt., 335–336. f.

⁸⁵ Ilia Mihály (sz. 1934) magyar irodalomtörténész, irodalomkritikus, szerkesztő. Róla lásd KÁNTOR, 2014a.

⁸⁶ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 4. köt., 333–334. ff.

⁸⁷ Ioan Onac (1935–2006) a BM Kolozs Tartományi, majd Kolozs Megyei Felügyelőségének munkatársa. A 3. belföldi hírszerzési ügyosztály, majd az 1967. szeptemberi átszervezést követően a hasonló feladatkörű I. ügyosztály munkatársa 1975-ig. 1976-ban átirányították a „magyar nacionalistákkal” foglalkozó I/B ügyosztály állományába. A korabeli protestáns egyházi ügyek egyik legjobb ismerője. Alezredesként tartalékos állományba került 1988. május 14-én.

nem volt szükség, de ő ennek ellenére mégis abban a hitben hagyta a költőt, hogy erre az ő segítségével került sor.⁸⁸

*

A román titkosszolgálat vezetőivel folytatott „párbeszéd” – a hetvenes és nyolcvanas évekbeli homogenizációs politika közepette is – az elitben helyet szerző erdélyi magyar kisebbségi értelmiségi érdekérvényesítő erőfeszítéseinek sajátos példája. A fiatal Kányádi története azt mutatja, hogy a politikai rendőrséggel fenntartott viszony megítélésekor nem lehet kizárólagosan együttműködő informátori kapcsolatban vagy a teljes elutasítás ellenpólusában gondolkodni. Megfigyelési-adatgyűjtő dossziéja későbbi iratanyagai is azt látatják, hogy a Securitatéval fennálló kapcsolatát mindvégig egészségesen értelmezte, a szakmai sikereiből és népszerűségéből adódó nemzetközi ismertségét és kapcsolati hálóját pedig agresszíven kihasználta, és emiatt a napjainkban még mindig domináló áldozati narratíva perspektívájából hihetetlennek tűnő módon, időnként ő maga lépett fel idomárként a romániai kommunista rendszer elérhetetlennek látott/hitt pribékjeivel szemben.

A szakirodalom generációs csoportjainak névsorait vizsgálva Kányádi neve nem bukkan fel sehol, holott az 1920-as években születettekhez – Sütő András⁸⁹ Domokos Gézához⁹⁰ és Fazekas Jánoshoz – hasonlóan, az e tanulmányon túlmutató hetvenes és nyolcvanas években ő maga is, elsősorban „legálisan” próbálta kijárni a közösségi kollektív sérelmek orvoslását. A besorolatlan státusz (mint előny) oka vélhetően az, hogy Kányádi e generáció tagjaival szemben nem volt párttag, sosem próbálta ki a pártpolitikát, és társadalompolitikai elismertségét elsősorban szakmai – irodalmi – tevékenységének köszönhette. Élettörténete emiatt valahol a határon van az erdélyi magyarságért párttagsággal rendelkező többnyire törvényesen küzdők és a párttagságot elutasító fiatalabb, 1940-es és 1950-es évek (ötödik) generációjának – Tóth Károly Antal, Cseke-Gyimesi Éva, Tőkés László, Szőcs Géza és mások – radikális, „törvénytelen” eszközökhöz is folyamodó egyéni életpályái között.

⁸⁸ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 4. köt., 316. f.

⁸⁹ Sütő András (1927–2006) erdélyi magyar író, újságíró, drámaíró, kommunista tisztviselő. A bukaresti *Falvak Népe* főszerkesztője 1948 és 1954 között, a marosvásárhelyi *Igaz Szó* főszerkesztő-helyettese 1954-től 1959-ig, majd az *Új Élet* főszerkesztője 1959-től 1989 júniusáig. Az RKP KB póttagja 1969 és 1984 között, és három ciklusban is, 1965 és 1980 között a Nagy Nemzetgyűlés képviselője. Róla lásd MCCPCR, 553; SÜTŐ, 1993; UŐ, 2006. Az 1964 és 1989 közötti román titkosszolgálati megfigyeléséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0000322. sz. dosszié (csoportos dosszié – Sütő András), Dokumentációs fond, D 0013409. sz. dosszié, 35–37. köt. (magyar irredentisták – Sütő András).

⁹⁰ Domokos Géza (1928–2007) erdélyi magyar író, műfordító, kommunista tisztviselő, politikus. 1961-től a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó nemzetiségi részlegének főszerkesztője, 1970-től 1993-ig a Kritérium Könyvkiadó igazgatója. 33 kötetes román titkosszolgálati anyagából 29 kötet lehallgatási anyagokat tartalmaz, és csupán négy kötet áll a korabeli történések szokványos megrajzolására. A rendszerváltás után megalapította a Romániai Magyar Demokrata Szövetséget és első elnökeként tevékenykedett. Korabeli működéséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0203541. sz. dosszié, 1–33. köt.; DOMOKOS, 2000; KÁNTOR, 2014c.

Források

1.

Lakáslehallgatási jegyzőkönyv⁹¹

[Kolozsvár,] 1968. április 8.

Magyar nyelvről fordítva⁹²
Fóliók száma 13.

Hangrögzítés kelte 1968.IV.8
SZIGORÚAN TITKOS
Egyedi példány
I. Muncicipiumi Osztály

BARTHA – LAKÁS⁹³

7.00 és 15.55 között mozgások és szomszédos zajok hallatszanak.

15.55-kor megjelent a szobában BARTHA és egy személy, akit KÁNYÁDI SÁNDOR-nak hívnak. A beszélgetést SÁNDOR úr indítja, aki azt részletezi, hogy az avantgárd és TAMÁSI ÁRON nagy követője. Emlékeztet arra, hogy márciusban a *Hargita* napilapban⁹⁴ közölt egy cikket, amelyben TAMÁSI ARON, BENEDEK ELEK, TOMPA MIHÁLY [helyesen LÁSZLÓ]⁹⁵ és TOMCSA SÁNDOR⁹⁶ nevének utcanévként történő használatát kérte.⁹⁷

BARTHA közbeszól és közli SÁNDOR-ral, hogy szerinte DARVAS⁹⁸ ügye nem igényel további vitát, amire nemleges választ kap. (Úgy tűnik, mielőtt beléptek volna a szobába, a M.N.K. írójáról, DARVAS JÓZSEF-ről beszélgettek.)

Témát váltva BARTHA a *Korunk* folyóiratról beszél. Kifejti, hogy sok a félreértés a szerkesztőségben. Ő például elég jól kijön KÁNTOR-ral,⁹⁹ aki becsületes ember és

⁹¹ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 4. köt., 350–357. ff.

⁹² A magyar nyelven folytatott beszélgetést Dénes Magdolna hadnagy többnyire leíró módon összesítette, bár a fontosabbnak látott párbeszédet teljes egészében visszaadta román nyelvű fordításában. Ebből fordítottam „vissza” magyarra a szöveget, amely így valamelyest eltérhet a valóban elhangzott párbeszédétől.

⁹³ A „Bartha” fedőnév Balogh Edgár megfigyelési fedőneve. Román titkosszolgálati iratanyagainak összefoglalásáról lásd BANDI, 2023, 78–86.

⁹⁴ A *Hargita* napilap az RKP Hargita megyei Bizottsága és a Megyei Néptanács napilapja volt Csíkszeredában, 1968-tól az 1989-es rendszerváltásig.

⁹⁵ Tompa László (1931–1998) előadóművész, színész. A Sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház tagja. 1966-ban Magyarországra távozott. Az 1960 és 1984 közötti román titkosszolgálati megfigyeléséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 849025. sz. dosszié; I 849534. sz. dosszié.

⁹⁶ Tomcsa Sándor (1897–1963) erdélyi magyar író, karikaturista, újságíró, elbeszélő, színműíró, a székelyudvarhelyi művelődési élet közismert alakja. Róla lásd NAGY, 2000.

⁹⁷ A kérdéses cikkről lásd KÁNYÁDI, 1968b, 1.

⁹⁸ Darvas József (1912–1973) kétszeres Kossuth-díjas magyar író, publicista, politikus, a népi írók mozgalmanak egyik legjelentősebb alakja. Munkásságából lásd DARVAS, 1963.

⁹⁹ Kántor Lajos (1937–2017) erdélyi magyar irodalomtörténész, filológus, kritikus, szerkesztő. 1959-től kezdve a *Korunk* irodalmi szerkesztője, 1963-tól a művészeti rovat vezetője is. Munkásságából lásd KÁNTOR, 2014b. Szervezett román titkosszolgálati megfigyeléséről lásd 1960 és 1989 közötti iratanyagát: ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0211671. sz. dosszié, 1–6. köt.

vannak nézetei, másrészt ERNŐ-vel¹⁰⁰ gyakrabban ütközik, mert neki meg nincsenek, és csak most kezdi megérteni, hogy a *Korunk* a magyar nemzet folyóirata.

BARTHA elmondja, alig várja, hogy megszabaduljon LÁSZLÓ BÉLÁ-tól,¹⁰¹ hogy nyugdíjba vonuljon, majd FARKAS LACI-ra¹⁰² tereli a szót, aki szerinte külföldi ellenesség és kozmopolita, de aki ugyanakkor ért a munkájához.

BARTHA mindezek után szemrehányást tesz SÁNDOR-nak, hogy nem veszi komolyan kulcspozícióját és nem támogatja, nem veszi figyelembe, hogy körülbelül 5 éve van még élni és alkotni. SÁNDOR úr kifejti, hogy neki sincs sok megélnivalója, mert bár fiatalabb BARTHÁ-nál – olyan foglalkozása van, ami közvetett módon halálhoz vezet.

BART[H]A elmeséli, hogy többet szeretne közügyekkel foglalkozni, „de a pokol”, ahol dolgozik, megakadályozza ebben. Meggyőződésének ad hangot, hogy SÁNDOR eredményes munkát végezhet a nemzet- és kultúrpolitika területén. SÁNDOR viszont úgy látja, hogy ezen a téren nem tud mit tenni. Majd BART[H]Á-nak az *Ifjúmunkás* folyóiratban¹⁰³ megjelent cikkét dicséri. BARTHA elmondja, a cikkben azt kívánta kiemelni, hogy abszolút elismer mindent, ami a románoké, ugyanakkor kikövetel mindent, ami a magyaroké.¹⁰⁴

E téma margójára BARTHA a következőket mondja:

B. – Abszolút mindent elismerem, ami a románoké, de ezzel szemben mindenre igényt tartok, ami az enyém. Csak így tudom helyreállítani a problémákat! Egy dolgot meg kell értened, amit kissé szatirikusan és nem reálisan fogalmazok meg! Sok zsidó [származású] állampolgár kapta azt a feladatot, hogy a nacionalizmus megfékezéséért a proletár-nemzetközi és kozmopolita vonalat terjessze a magyarok között. Ha körül nézel, minden kulcspozícióban olyanokat látunk, akik az internacionalizmus alapján elnemzetietlenítik kultúránkat. Ilyen feltételek mellett nem tehetek mást, mint megerősítem: „Ha a romá-

¹⁰⁰ Gáll Ernő (1917–2000) zsidó származású erdélyi magyar szerkesztő, szociológus, egyetemi tanár, filozófiai író. Az 1957. évi újraindulástól 1984-ig a *Korunk* főszerkesztője. Az 1957 és 1989 közötti román titkosszolgálati megfigyeléséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0210370. sz. dosszié, 1–10. köt.

¹⁰¹ László Béla (1909–1980) erdélyi magyar író, újságíró, szerkesztő. A második világháború után, 1945-től az *Igazság* majd 1956-ban a *Művelődés* szerkesztője. Mindeközben az *Utunk*, az *Új Élet* és az *Előre* munkatársa. 1957-től az újra meginduló *Korunk* szerkesztőségi titkárának választották. 1972-ben nyugalomba vonult. A román titkosszolgálattal fenntartott kapcsolatáról lásd az 1952 és 1989 közötti iratanyagokat: ACNSAS, Hálózati fond, R 0367853. sz. dosszié, 1–3. köt.

¹⁰² Farkas László (1920–2005) erdélyi magyar közgazdász, újságíró, műfordító. A *Korunk* új folyamának megindulásakor a terjesztési hálózat megszervezője 1957 és 1964 között, majd a külpolitikai rovat vezetője 1964-től 1974-ig. Fordítói munkásságáról lásd CAZAN, 1973.

¹⁰³ Az *Ifjúmunkás* a romániai Kommunista Ifjúsági Szövetség 1922 és 1989 között kiadott magyar nyelvű folyóirata volt. Az 1957-ben újrainduló lap 4. folyama vált végül igazán ifjúsági réteglappá, melynek erőssége a riport és az igényes publicisztika volt.

¹⁰⁴ A szóban forgó cikkről lásd BALOGH, 1968, 1–2.

nok átértékelik TITU MAIORESCU-t,¹⁰⁵ LUCIAN BLAGA-t¹⁰⁶ és GOGA-t,¹⁰⁷ akkor tegyük ezt mi is.” Mindig erre a kérdésre hivatkozom, és azt mondom: „A dákórómaiakról van szó? Rendben! Csak nem fogok a dákórómaiak miatt vitatkozni. De akkor én is jövök a székelyek eredetével!” Igaz?

S. – Nagyon jó! Gratulálók!

B. – Mélyen felzaklatott GÁLL ERNŐ, aki egyszer azt mondta nekem: „Rendben Edgár! Értsünk szót! Ezentúl minden számban lesz egy magyar cikk”, bántott ez az ügy. Csúpan egyetlen magyar cikk a folyóiratban?

S. – De miért nem változtatod meg?

B. – Nem lehet megváltoztatni! Senkit sem lehet megváltoztatni! Ő egy patológiai eset!

S. – Most kellett az 50. évfordulót megünnepelni. Szervezzék meg az erdélyi dráma művészeti fesztivált! Ez a fesztivál magyar, román és német lesz, és Balázsfalván rendezik meg. De ugyanakkor tartsák meg a székely és szász fesztivált is! Ebből nem engedek! Arra gondoltam, hogy a székelyt a MAROSVÉCS-i kastélyban kellene megtartani, de az a hely nem jó, mert ott van egy intézet! A székely fesztiválra a természet közepén kerüljön sor, valahol a hegyek között, nehezen megközelíthető helyen.

B. – Szívvel-lélekkel támogatni fogom, de felhívom a figyelmedet ADY évfordulójának¹⁰⁸ szükségességére!

S. – Igen.

B. – És ez az ADY-évforduló is nagyszabású legyen!

S. – Igen. KÓS KÁROLY pedig azt mondta, hogy szükség van ENDRE KÁROLY¹⁰⁹ évfordulójára, és ezt reprezentációra kell fordítani. Kifejtette, hogy ilyen dolgokkal mindig elő kell állni. Hozzáfűzte: „Olvastam a verseit, vannak köztük nagyon jók is.”

B. – Rendben!

S. – Azt mondta, ki kell használni az alkalmat...

B. – ENDRE KÁROLY nem fog semmit sem mondani! Esetleg tudod, mit fog mondani? Azt fogja mondani, hogy „becsületes románok vagyunk”. Fogalmad sincs, milyen verseket írt! Azért szakítottam meg veled a kapcsolatot, mert hozott nekünk néhány verset, amelyben leírta a tényt (félbeszakad a mondat).

S. – Na jó! De van még valaki, egy öreg! KÓS bácsi! Ő írhatna a székelyekről.

¹⁰⁵ Titu Liviu Maiorescu (1840–1917) román esztéta, irodalomkritikus, műfordító, egyetemi tanár, államférfi, irodalmi mecénás. A *Junimea* irodalmi társaság és a *Convorbiri literare* folyóirat vezéralakjaként meghatározó befolyást gyakorolt a 19. század második felének román irodalmi életére. Munkásságából lásd MAIORESCU, 1985.

¹⁰⁶ Lucian Blaga (1895–1961) román filozófus, újságíró, költő, író, dramaturg, fordító, egyetemi tanár, diplomata. Munkásságából lásd BLAGA, 1978.

¹⁰⁷ Octavian Goga (1881–1938) román költő, drámaíró, antiszemita politikus. Munkásságából lásd GOGA, 1968.

¹⁰⁸ Nem derül ki egyértelműen, hogy a beszélgetőpartnerek Ady Endre 1919. évi halálának 50. évfordulójára gondoltak-e, de az tény, hogy a költő születésének centenáriumi bukaresti, nagyváradi és adyfalvi, 1977. november 20. és 24. közötti romániai ünnepeire a román pártpolitikai vezetés teljes körű hozzájárulásával került sor.

¹⁰⁹ Endre Károly (1893–1988) zsidó származású erdélyi (bánsági) magyar költő, újságíró. Munkásságából lásd ENDRE, 1962.

B. – Igen. És BARTA PISTA (?)!¹¹⁰

S. – Igen. JÁNOS bácsival is beszélek! Ő valójában rendkívül hálás!

B. – Igen? Miért? Oh tudom!

S. – Verset szavaljon! És fel kell vetni a televízió kérdését is!

B. – Igen, fel kell vetni a rádiózás, a televíziózás, a szakmai oktatás kérdését.

Ebben a pillanatban belép REBI¹¹¹ és közli, hogy kész az étel. Ily módon a két úr elhagyja a szobát, hogy együtt étkezzenek.

16.08 van, a hangrögzítés leállt.

16.30-kor mindketten visszatérnek a szobába. BARTHA közli SÁNDOR-ral, hogy ő lehetne az utódja, mert hozzá hasonlóan, ő is olyan ember, aki tud az eredetiségért küzdeni.

SÁNDOR elmondja, beszélt BÁLINT ANDRÁS-sal,¹¹² akit megkért, menjen el Székelyföldre, látogasson el egy magyar iskolába, vegyen részt a román nyelvórán, hogy meggyőződhessen arról, micsoda küzdelmet folytatnak a tanárok azért, hogy bevigyék a román nyelvet a gyermekek tudatába, és hogy aztán újságcikket írjon a tapasztaltakról, de BÁLINT elutasította a javaslatát.

A továbbiakban BARTHA elmondja SÁNDOR-nak, mit csinál a száműzetésben, amelyben él. Kifejti, hogy a közelmúltban írt egy tanulmányt az 1930–1933 közötti *Korunk* folyóiratról, amelyben küzd a folyóirat akkori ultraradikalizmusa és kozmopolitizmusa ellen, illetve méltatja a GAÁL GÁBOR¹¹³ ügyes vezetése alá kerülő folyóiratot, aki a *Sarló* folyóirat¹¹⁴ hatására mindig foglalkozott a paraszti és nemzeti, illetve az eredetiség problémájával.

Mind ezek után BART[H]A rátér a pozsonyi JÓCSIK LAJOS¹¹⁵ rendkívül érdekes cikkére a zsidókról, amelyben a szerző kifejti, hogy kétféle zsidó létezik. Egyrészt vannak nyugati zsidók, akik ellen harcolni kell még azzal a kockázattal is, hogy antiszemitának tartanak. Ugyanakkor vannak keleti zsidók is, az egyház vezetése alatt, akiknek az egyháznak köszönhetően nincs nemzeti és társadalmi programjuk. [Érvelése szerint] Zsidó vezetőkre van szükség, akik a szegény zsidók élére álljanak és harcoljanak a gazdag zsidók ellen, hogy a szegény zsidók harcát integrálhassák más népek és nemzetek

¹¹⁰ Bartha István (1889–1979) erdélyi magyar népművelő, költő, író. Munkásságából lásd BARTHA, 1929.

¹¹¹ Balogh Rebeka (sz. Máthé) Balogh Edgár felesége. Házasságkötésük időpontja Kolozsvár, 1940. szeptember 4. Lásd SZEKERNYÉS, 2015.

¹¹² Bálint András (1943–1994) erdélyi magyar újságíró, szerkesztő, a *Hargita*, a rendszerváltás után a *Hargita Népe* szerkesztője.

¹¹³ Gaál Gábor (1891–1954) író, irodalomtörténész, szociológus, szerkesztő, közíró. Munkásságából lásd GAÁL, 1974.

¹¹⁴ A Magyarországon illegálisan terjesztett *Sarló és Kalapács* politikai, ismeretterjesztő és irodalmi folyóiratot a Moszkvába emigrált magyar kommunista írók és újságírók adták ki 1929 decembere és 1937 novembere között.

¹¹⁵ Jócsik Lajos (1910–1980) felvidéki magyar közgazdász, szociológus, író, politikus. Balogh Edgárnak nyilvánvalóan azért is szimpatikus volt, mert Jócsik, hozzá hasonlóan, az 1930-as években a szlovákiai magyar értelmiség Sarló mozgalmanak tagjai közé tartozott. Munkásságából lásd JÓCSIK, 1971.

harcába. Ebben az esetben a gazdag zsidók elleni küzdelem elveszti antiszemita jellegét, és megerősödik az osztályharc.

SÁNDOR közbeszól és kifejti, hogy a zsidók egymást rendkívüli módon támogató, bizonyos mértékig a magyarokra hasonlító emberek, akik – ahogy MÓRICZ ZSIGMOND is leírta – szeretnek mindig vezető pozícióban lenni. A zsidók soha nem kezdenek egyértelmű harcba, mozgalmuk a kulcspozíciók megszerzéséért folytatott küzdelemre korlátozódik. SÁNDOR elmondja, hogy a zsidók egykor a szocialista nihilizmus és a közép-európai kommunista pártok képviselői voltak, ma pedig kivándorolnak, el akarnak menekülni a közép-európai államokból. Fejtegeti, hogy a zsidók szeretik, ha mártírnak tartják őket, de nem bírják elviselni, hogy eltapossák őket, vagy hogy kritizálják őket az arabokkal szemben tanúsított viselkedésük miatt.

BARTHA rámutat, hogy jelenleg a zsidók uszítják a lengyeleket az oroszok ellen.

A lengyelekről szólva a következő beszélgetés zajlik:

B. – Sajnálatos, hogy a lengyel párt bürokratikus!

S. – Abszolút.

B. – Figyelj, kedves SÁNDOR. A bürokrácia, konvencionálizmus, dogmatizmus, anarchizmus és nihilizmus egymást kondicionálják! Én feltétel nélküli emberi kommunizmust akarok, ami kiirtja a konzervativizmust. Ezért is szeretem Dubček¹¹⁶ akcióját, ami nem a nemzeti nihilizmuson, a konzervativizmuson és GALLIKUS-on alapul.

S. – Emiatt nyilvánul meg nálunk is hasonló tendencia.

B. – Igen. És tudd, hogy nekem tetszik az ilyesmi. Nem sírok, ha a párt valami jót ér el!

S. – De ezek panaszkodnak, mert szeretik, ha a párt valami rosszat csinál.

B. – Persze.

S. – De engem feldühít, ha a párt valami rosszat csinál!

B. – Hallgass meg! El kell mondanom, hogy egy (apró) probléma mennyire fáj nekem. Soha nem voltam túlzottan nagy barátja a szovjeteknek. Én például soha nem fizettem elő szovjet folyóiratokra. Amikor a fakultáson értesítettek az előfizetés lehetőségéről, visszautasítottam ezt. Akkoriban CSEHI¹¹⁷ volt a fő felbujtó, és azt mondta nekem: „Hogyan utasítasz vissza ilyesmit? Ez kötelező!” Én továbbra is azt mondtam, „nem”. Azt mondta nekem: „Tanulj oroszul”. Azt válaszoltam: „Nem tanulok. Nincs kedvem, nincs időm, tanuljanak a fiatalok.” És nem fizettem elő szovjet folyóiratokra, és nem jártam orosz nyelvórákra! Ma, kérem szépen, a *Korunk* folyóiratban semmilyen szovjet anyagot nem publikálhatok, mert az ottaniak aljas szovjetellenességet mutatnak! Más tál tézta az, hogy a románok ügyesen külön vonalat húztak, és az egyenlőség alapján tárgyalnak. Tetszik ez a dolog, de különbséget teszek a párt szuverenitáson alapuló politikája és a szélsőségesen nacionalista románok irányzatai között. De nem szeretem, ha

¹¹⁶ Alexander Dubček (1921–1992) szlovák kommunista politikus, a Prágai Tavasz és az „emberarcú szocializmus” egyik főszereplője. 1968. január 5. és 1969. április 17. között a CSKP 4. elsőtitkára. A bársonyos forradalom alatt 1989. december 28-án megválasztották a csehszlovák parlament elnökének, majd újraválasztása után hivatalát 1992 júniusáig gyakorolta. DUBČEK, 1993.

¹¹⁷ Csehi Gyula (1910–1976) zsidó származású erdélyi magyar irodalomestéta, kritikus, egyetemi tanár. Munkásságából lásd CSEHI, 1977.

a zsidó kommunisták minden alapot nélkülözve – akárcsak a román nacionalisták – szovjetellenesek.

S. – Különbséget kell tenni a dolgok között! Hadd mondjam el, mi van itt! 1955-ben, amikor Hruscsov Indiában járt, azt mondtam CSEHI GYULÁ-nak: „Nézze, tanár úr, az öreg Hruscsov ezzel a virágkoronával, milyen aranyos!” A Szabadság téri fodrászatban mondtam neki, ő pedig ordítva kidobott a fodrászataból a következőkkel: „Nem szégyelled magad? Hogy merészeled ‘öregnek’ nevezni, ő egy politikus!” Borotválkozás nélkül kísértáltam onnan (szünet). Legutóbb azt mondta nekem: „Éppen téged küldtek Bécsbe?”, én pedig azt válaszoltam: „Nem küldtek, hanem meghívtak! Nem sikerült el-ásnod Gyula! Emlékszel, amikor 1956-ban a Központi Bizottság előtt kifejtettem, hogy nem tudok modern verset írni a mezőgazdasági termelőszövetkezetéről, mert nem voltam sem Moszkvában, sem Párizsban, akkor felálltál, és azt mondtad, hogy ez nem lehet igaz, mert például te jártál Párizsban, de ennek ellenére sem tudsz ilyen verset írni!”

B. – Nem személyekre utaltam.

S. – Jó! Akkor mondjuk azt, hogy ez egy nihilista huligánbanda! ERNŐ-vel és a többiekkel az élen! Ezek igazi huligánok!

B. – Jó lenne, ha inkább összebarátkoznál KÁNTOR-ral!

S. – Igen ám, de bizonyos kérdésekben nem értjük meg egymást!

A továbbiakban SÁNDOR beszámol arról, hogy KÁNTOR nem mutat semmiféle érdeklődést a versei iránt, például a múltkor a bécsi utazásához kapcsolódó anyagot ajánlott fel neki, de KÁNTOR egy szóval sem mondta neki, hogy adja át az anyagot.

Belép REBI, és felszolgálja a kávé. A folytatásban SÁNDOR és BART[H]A irodalmi kérdésekről, fordításokról stb. beszélgetnek. SÁNDOR rámutat arra, ideje lenne már, hogy a romániai magyar irodalomból csak a minőségi alkotásokat fordítsák románra, mert eddig gyenge műveket fordítottak le, és így a románok nevetnek ennek az irodalomnak a középszerűségén. Majd mindezek után KÁNYÁDI SÁNDOR, PÁSKÁNDI GÉZA poétikáját elemzi. Kifejti, hogy PÁSKÁNDI zseniális személy, de időről időre megengedi magának, hogy gyenge minőségű verseket írjon, ráadásul hazug is.

Ebben a pillanatban megérkezik SÁNDOR ANDRIS [András], aki a szocialista művészetre tereli a szót, amelyben a népe a főszerep. Kifejti, a jelenlegi tendencia az, hogy a művészet eltávolodjon az emberektől. Ennek a tendenciának a leküzdéséhez sok próbálkozásra van szükség, amelyek után egy új, népközel művészet születhet. Ezeknek a próbálkozásoknak azonban jól körülhatárolható céllal kell rendelkezniük, és széleskörű kultúrán, a nyelv sajátosságain kell alapulniuk.

Mindezek után SÁNDOR témát vált, és elmondja, hogy ILL[Y]ÉS GYULA cikket közölt a magyarokról, akiket a világ népei fasiszta népek tartanak. Ebben a cikkben ILL[Y]ÉS azt az elképzelést részletezi, mely szerint egyetlen nép sem tekinthető fasisztának. Fasiszták csak azok, akik fasiszta körülményeket teremtenek. BART[H]A [válaszul] kifejti, hogy sokan felhányják a magyaroknak, amiért utoljára visszakoztak a fasiszmustól, de ezek az emberek elfelejtik, hogy a magyarok voltak az elsők, akik megvalósították a kommünt. A meglátást folytatva, SÁNDOR a következőket mondja:

S. – Ezzel az ügyel kapcsolatban még valamit szeretnék elmondani! Úgy értem, hogy Magyarországon ezt a dolgot (nem mondja meg, hogy mit) tudatosabban csinálták. De ezek [a románok] más elvekből, nemzeti elvekből kiindulva valósították ezt meg. Nevetségesen ismételtetik ugyanazokat a problémákat, amelyeken mi is keresztülmentünk.

Ezután a jelenlévők, ismét a poétikára terelik a szót, ADY-t, PETŐFI-t és JÓZSEF-et felelevenítve, majd SÁNDOR ANDRIS-sal beszélget a tanulmányairól. ANDRIS elmondja, nem mennek jól a tanulmányai, nem biztos abban, hogy színész lesz, de a színházat soha nem fogja feladni. SÁNDOR azt javasolja ANDRIS-nak, hogy minél többet tanuljon, és gondoljon arra, hogy eljön az idő, amikor a Román Rádió-Televízió is lesz magyar adása. ANDRIS [erre] kijelenti, hogy a televízió soha nem lesz magyar műsora. SÁNDOR felidézi, két éve még senki sem gondolta volna, hogy két év múlva új magyar folyóiratok jönnek létre, és [szerinte] ugyanez lesz a helyzet a televíziós műsorokkal is. Románia olyan állam, amely televíziójának három csatornán kell sugározni. Az egyik csatornán a normál, a másodikon a színes, a harmadikon pedig a magyar nyelvű műsornak kell mennie. Közbeszól BART[H]A, aki úgy gondolja, hogy ez a kérdés könnyebben megoldható lenne a budapesti program átvételével és közvetítésével, de SÁNDOR ellentmond BART[H]A-nak, és kifejti, hogy a romániai magyar művészeknek, a magyar értelmiségieknek és a klasszikus nemzeti vívmányoknak is élvezniük kell azt a jogot, amely a technika fejlődésének eredményeként keletkezett.

BART[H]A elmondja ANDRIS-nak, hogy DARVAS JÓZSEF holnap Kolozsvárra érkezik. A további szóváltásból kiderül, hogy KÁNYÁDI közelebb került BART[H]A lakhelyéhez, és így gyakrabban fogja látogatni. REBI ennek hallatán örömét fejezi ki, és egyben annak a reményének is hangot ad, hogy mostantól BART[H]Á-nak lesz kivel vitatkoznia, mert SAMU¹¹⁸ távozása óta erre nincs ilyen lehetősége.

Mindezek után KÁNYÁDI elköszön és távozik, előzetesen egyeztetve BART[H]Á-val arról, hogy másnap, ebéd után, 18.00 órakor találkoznak.

További szóváltás hallható a BART[H]A házaspár és ANDRIS között, majd 17.40-kor mindhárman elhagyják a szobát, a hangrögzítés leáll.

18.28-kor mindhárman visszatérnek a szobába, általános kérdésekről beszélgetnek, ANDRISKÁ-ról, a lányról, akinek ANDRIS udvarol.

18.35-kor a fentiekben említettek elhagyják a szobát, a hangrögzítés leáll.

Éjjel 1:00-ig mozgások és háttérzajok hallhatóak, a szobából is, majd minden elcsendesül.

szerkesztette:
Dávid Magdolna hadnagy

M. Gädälean
1 példány

¹¹⁸ Talán Benkő Samu (1928–2021) Széchenyi-díjas erdélyi magyar művelődéstörténész, a Bolyai-kutatás kiemelkedő alakja. 1949 és 1988 közötti román titkosszolgálati megfigyeléséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0185605. sz. dosszié, 1–7. köt.

2.

Titkosszolgálati jelentés¹¹⁹

[Kolozsvár,] 1968. április 8.

ÁLLAMBIZTONSÁGI TANÁCS
SECURITATE KOLOZS MEGYEI FELÜGYELŐSÉGE

SZIGORÚAN TITKOS
1968.04.08

JÓVÁHAGYVA:

1968.04.16

olvashatatlan aláírás

JELENTÉS

– kapcsolatfelvétel jóváhagyására tett javaslatokról
nevezett KÁNYÁDI SÁNDOR költővel,
a kolozsvári *Napsugár* folyóirat szerkesztőjével

A rendelkezésünkre álló ellenőrzött anyagokból nevezett KÁNYÁDI SÁNDOR-ról, született 1929. május 11-én, az udvarhelyi Nagyalambfalván, Miklós és Julianna fia, a Filológiai Fakultás végzőse, politikailag besorolatlan, költő, jelenleg a *Napsugár* folyóirat szerkesztője, lakhelye Kolozsvár, Horea u. 48., a következők derülnek ki:

Az 1956–1960 közötti időszakban ismétlődő nacionalista megnyilvánulásaira hívták fel a figyelmet, melyek miatt szerveink operatív megfigyelés keretében foglalkoztak vele. 1960-tól 1963-ig csupán szórványos megmutatkozásokkal jelezték, az utóbbi években pedig jó magatartást tanúsít.

Álláspontja megváltozásában, úgy tűnik, közrejátszott az a tény is, hogy feleségét, TICHY MAGDÁ-t, 1959-ben szerveink őrizetbe vették és kivizsgálták (az M.N.K.-beli ellenforradalmi események idején tanúsított magatartása miatt), majd szabadlábra helyezték, annak ellenére, hogy törvénysértő tevékenysége bebizonyosodott.

1967 novemberében KÁNYÁDI SÁNDOR a bécsi PEN Club meghívására több előadást is tartott a romániai magyar irodalomról. Az előadások pozitív fogadtatásra találtak, majd az erről szóló anyagot a *Korunk* folyóiratban publikálták.¹²⁰ Ausztriában több olyan magyar disszidens kapcsolatba lépett a nevezettel, akiről ismert, hogy érdeklődnek a román állampolgárokkal való kapcsolatfelvétel iránt.

Ausztriából hazatérve KÁNYÁDI Sándor jó magatartást tanúsít.

1968 márciusában, munkatársával, a költő LÁSZLÓFFY ALADÁR-ral együtt, meghívták, hogy vegyenek részt a Pécsett (M.N.K.), 1968. április 22-én megrendezendő *Irodalmi Esten*, amelyre több külföldi költő hivatalos volt.

¹¹⁹ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447. sz. dosszié, 4. köt., 348–349. ff.

¹²⁰ KÁNYÁDI, 1968a, 68–73.

Megjegyzendő, hogy a bécsi siker után KÁNYÁDI Sándor külföldön is népszerűséget szerzett. Több külföldi rádió beszélt róla, belföldön pedig egyes nacionalista elemek érdeklődését is felkeltette.

A fentiekkel összhangban:

JAVASOLJUK:

A KÁNYÁDI SÁNDOR-ral való kapcsolatfelvétel jóváhagyását a 957. sz. Minisztertanácsi Határozat tükrében (amelyet valójában nem dolgoztak fel az Írószövetségben), az esetleges együttműködés képzetével. A kapcsolatfelvételt Oprea Florian százados végzi, (előzetes megbeszélés után) a munkahelyén, [vagy] munkaidő után, ha ehhez adottak az optimális feltételek. Abban az esetben, ha hangot adna annak, hogy az otthonában találkozunk, ebéd előtt, amikor a felesége dolgozik, elfogadjuk ezt a javaslatot.

IRODAFŐNÖK
MATEI TEODOR őrnagy
olvashatatlan aláírás

OPERATÍV DOLGOZÓ
OPREA FLORIAN százados
olvashatatlan aláírás

EGYETÉRT:
AZ 1. OSZTÁLY FŐNÖKE
MUȘUROIA Gh[eorghe] őrnagy
olvashatatlan aláírás

3.

Informátori jelentéskivonat¹²¹

[Kolozsvár,] 1968 június.

Forrás: „ACZÉL”
Oprea Florian százados
1968.VI.7., „Panaitescu” ház

JELENTÉSKIVONAT

Az utóbbi időben, 1967 végén és 1968 elején, BALOGH EDGÁR-t a *Korunk* szerkesztőségének személyzeti kérdése foglalkoztatta. Meg is jelölte „örökösét” KIRÁLY LÁSZLÓ¹²² személyében (aki időközben az *Előre* kolozsvári fiókjához – alszerkesztősé- géhez – került). Az 1956-os események következtében elítélt VÁRHEGYI¹²³ adminisztrátori posztra történő behozatalára is gondolt, mely tervet GÁLL ERNŐ főszer-

¹²¹ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 4. köt., 331. f.

¹²² Király László (sz. 1943) Kossuth-díjas erdélyi magyar költő, író. Munkásságából lásd KIRÁLY, 1972.

¹²³ Várhegyi István (sz. 1932) erdélyi magyar politikai elítélt, szociológus, politológus, aki a nyolcvanas évek közepén az NSZK-ba disszidált. A Bolyai Tudománygyetem III. éves történezhallgatóját 1956. november 17-én letartóztatták, majd felbujtás vádjával, a Kolozsvári Katonai Törvényszék 1957. március 2-ai

kesztő is támogató. Számoltak még KÁNYÁDI SÁNDOR költővel, valamint VAJDA ÁGNES, DEUTSCH MAGDOLNA 1968. évi nyugdíjba vonulásával, távlatban pedig LÁSZLÓ BÉLA távozásával (1969. május). A folyóirat jelenlegi szerkesztői közül, BALOGH EDGÁR szükségesnek tartja a szerkesztőségben részmunkaidős GÁLL JÁNOS¹²⁴ és WEISZMANN ENDRE¹²⁵ távozását.

BALOGH EDGÁR kezdetben azt kívánta, hogy KÁNTOR LAJOS szerkesztő legyen az „utódja”, de később azzal visszakozott, hogy nem lenne jó szervező, és pusztán irodalmi felfogása nem illene a lap profiljához. Szeretné azonban, ha nyugdíjba vonulása után a szerkesztőségi főtítkár KÁNTOR LAJOS-t bízna meg ezzel a pozícióval. Felmerül azonban egy ellentmondás, mert GÁLL ERNŐ HERÉDI GUSZTÁV-ot¹²⁶ javasolta erre a posztra, tekintettel arra, hogy LÁSZLÓ BÉLA vezette be a titkársági és nyomdai munkába.

ACZÉL

BALOGH EDGÁR és KÁNTOR LAJOS javaslata alapján KIRÁLY LÁSZLÓ-nak a *Korunk* folyóiratban megnyitották a „Kitérő” című rovatot, azzal, hogy kéthavonta, eredeti aláírással kritikai anyagokat közöljön, a folyóirat 6/68. számától kezdve.¹²⁷

ACZÉL

4.

Titkosszolgálati összefoglaló jegyzet¹²⁸

[Kolozsvár,] 1968. június 13.

1968.VI.13

JEGYZET

1968. június 10-én, a romániai irodalmi életben megnyilvánuló „dogmátlanítás, megújulás és liberalizáció folyamatáról” KÁNYÁDI SÁNDOR költővel, a *Napsugár* folyóirat munkatársával folytatott hosszúságú beszélgetést követően, BALOGH EDGÁR

ítéletével, hét év szabadságvesztésre ítélték. Lásd DÁVID, 2006, 337; AANP, FMP fond, Várhegyi István adatlapjai.

¹²⁴ Gáll János (1930–2019) erdélyi magyar politológus, történész, egyetemi tanár. A kolozsvári egyetemen a tudományos szocializmus tanára 1950 és 1985 között. A *Korunk* szerkesztőségének tagja 1963-tól 1976-ig. Munkásságából lásd GÁLL–SZTRANYICZKI, 1979.

¹²⁵ Weissmann Endre (sz. 1923) zsidó származású erdélyi magyar matematika–fizikai szakíró, szerkesztő, egyetemi tanár, aki 1972-ben az Egyesült Államokba emigrált. A *Korunk* szerkesztőségének tagja 1957 és 1971 között. Munkásságából lásd WEISZMANN, 1958.

¹²⁶ Herédi Gusztáv (1925–1997) erdélyi magyar szerkesztő, prózaíró, közíró, sajtótörténész. 1963-tól a *Korunk* rovatvezetője. Munkásságából lásd HERÉDI, 1974.

¹²⁷ Ez ténylegesen megvalósult. Lásd KIRÁLY, 1968, 910–912.

¹²⁸ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447 sz. dosszié, 4. köt., 337–338. ff.

kifejtett néhány szempontot az új irányultságnak megfelelő magyar értelmiségiek előmozdításának szükségességéről.

„Elrendelte” az eltérő irányzatú „jó magyarok” besorolását az Írószövetség vezetőségébe, az alábbiak szerint: KÁNYÁDI SÁNDOR kolozsvári költő, „a népi nacionalizmus képviselője”, alelnöki pozícióban (LÉTAY LAJOS¹²⁹ helyett); a bukaresti LŐRINCZI LÁSZLÓ, titkár, „a kozmopolitizmus képviselője”¹³⁰ és SZEMLÉR FERENC bukaresti író, „a klasszicizmus képviselője” [mellett].¹³¹ Ugyanígy a vezetőségbe kooptálni kellett a [következő] triumvirátust is: az „aktív, befolyásos és a magyarság sérelmeit ismerő” DOMOKOS GÉZÁ-t, az *Előre* napilap főszerkesztő-helyettesét; SZÁSZ JÁNOS költőt,¹³² „aki az utóbbi időben nyíltan fellépett a dogmatizmus ellen, és a magyar irodalom megújításáért kampányol” és BODOR PÁL-t, az Irodalmi Könyvkiadó magyar tagozatának igazgatóját, [aki] „jó szervező, és befolyásos a magyar és zsidó körökben”.

BALOGH EDGÁR tervei szerint SZEMLÉR FERENC-et meg kell győzni arról, hogy belépjen az RKP KB melletti nemzetiségi bizottságba is, LÉTAY LAJOS helyett.

Helyi szinten, BALOGH EDGÁR azt tervezi, hogy leváltja LÉTAY LAJOS-t a főszerkesztői posztból, és – saját bevallása szerint – az *Utunkat* átadja a fiataloknak, a főszerkesztői posztot pedig KÁNYÁDI SÁNDOR-nak.

Hasonlóan, a *Korunk* folyóiratban is fiatal elemekkel, volt tanítványaival szeretné felfrissíteni a „garnitúrát”, köztük [helyet kapna]: ARADY,¹³³ SWEIGER JÓZSEF,

¹²⁹ Létay Lajos (1920–2007) erdélyi magyar költő, író, szerkesztő, tanár, kommunista tisztviselő. 1958-tól 1990-ig az *Utunk* főszerkesztőjeként működött. AZ RKP KB póttagja 1965 és 1969 között, majd rendes tagja 1969 és 1989 között. 1989. november 24. és december 22. között a Központi Revíziós Bizottság tagja. Lásd MCCPCR, 360–361.

¹³⁰ Lőrinczi László (1919–2011) erdélyi magyar költő, író, műfordító, szerkesztő. Az Állami Könyvkiadó szerkesztője 1949 és 1951 között, a *Romániai Magyar Szó* és a *Művelődési Útmutató* alapító munkatársa, majd nyugalmába vonulásáig az *Új Élet* bukaresti fiókszerkesztőségének vezetője. Munkásságából lásd LŐRINCZI, 2011. A román titkosszolgálat róla fenntartott 1948 és 1987 közötti iratanyagairól lásd ACNSAS, Hálózati fond, R 0473636. sz. dosszié; Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0262395. sz. dosszié, 1–12. köt.

¹³¹ Szemplér Ferenc (1906–1978) erdélyi magyar költő, író, műfordító, kritikus. A kommunista rendszer romániai magyar irodalmában vitt előkelő szerepét mutatja, hogy 1953-tól az *Igaz Szó*, továbbá az *Utunk* és a *Művelődés* szerkesztőbizottsági tagja. Munkásságából lásd SZEMLÉR, 1971. Az 1938 és 1967 közötti titkosszolgálati megfigyeléséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0498501. sz. dosszié, I 0670912. sz. dosszié; I 0551038. sz. dosszié, 1–3. köt.

¹³² Szász János (1927–2006) romániai magyar író, költő, újságíró, műfordító. 1948-tól 1957-ig a kolozsvári *Utunk* helyettes főszerkesztője, majd ezt követően 1968-ig a bukaresti *Előre* rovatvezetőjeként működött. 1968 és 1977 között a Román Írószövetség titkára. Munkásságából lásd a román fordítást is megért Szász, 1971.

¹³³ Aradi József (sz. 1943) erdélyi magyar költő, szociográfus, szerkesztő. 1972 májusától a *Korunk* szerkesztője. Munkásságából lásd JÁTÉKPERISZKÓP, 1983.

MIKLÓS LÁSZLÓ,¹³⁴ FARKAS ÁRPÁD,¹³⁵ SZEKERNYÉS JÁNOS,¹³⁶ MISZ JÁNOS és KIRÁLY LÁSZLÓ. Néhányukat már megpróbálta behozni a szerkesztőségbe, de nem járt sikerrel. Munkahelyeik kialakításáért a következők nyugdíjazással történő szerkesztőségi eltávolítását tervezi: DEUTSCH MAGDOLNA, VARGA [Vajda] ÁGNES és LÁSZLÓ BÉLA (öt 1969 tavaszától). GÁLL JÁNOS szociológus és WEISZMANN SÁNDOR fizikadoktor félnormáit elvonná, hogy csak az egyetemi normával maradjanak. Megbeszélték, hogy új főszerkesztőt „neveznek ki” a marosvásárhelyi *Igaz Szó* folyóirathoz, de nem jutottak közös nevezőre arról, hogy ki töltsen be ezt a pozíciót (ketten maradtak: DEÁK TAMÁS¹³⁷ és SZABÓ PISTA).¹³⁸

A Fakultás vonalán eltávolítani szándékozik [anonimizált rész] JANCSÓ ELEMÉR-t (a magyar irodalom tanszék vezetőjét).¹³⁹ Határozottan támogatni fogja ANTAL ÁRPÁD-ot,¹⁴⁰ hogy JANCSÓ ELEMÉR helyére lépjen, bár tudatában van [előbbi] gyenge felkészültségének, míg KÁNTOR LAJOS-t, a *Korunk* folyóirat rovatvezetőjét, a saját helyére fogja javasolni a tanári katedrán. Amint teljesülnek a kívánságai, szándékában áll „visszavonulni a katedrától, miután egy saját maga nevelt perspektivikus garnitúra maradna hátra”. Megjegyzendő, hogy mind ANTAL ÁRPÁD, mind KÁNTOR

¹³⁴ Miklós László (1937–1999) erdélyi magyar költő, újságíró, szerkesztő. 1968-tól a rendszerváltásig a *Hargita*, a *Hargita Kalendárium*, a *Munkásélet* és az *Előre* munkatársa. Munkásságából lásd AKIK IMÁDKOZTAK, 1996.

¹³⁵ Farkas Árpád (1944–2021) erdélyi magyar író, költő, műfordító. Tanári diplomája megszerzése után 1968-ig Vajnafalván tanított, 1968-tól Sepsiszentgyörgyön élt. 1971-ig újságíró a *Megyei Tükörmél*, 1971 és 1989 között az *Igaz Szó* munkatársaként dolgozott. Munkásságából lásd FARKAS, 1968. Az 1957 és 1989 közötti titkosszolgálati megfigyeléséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0155116. sz. dosszié, 1–10. köt.; I 0155118. sz. dosszié, 1–6. köt.; I 0155120. sz. dosszié; MFI 18711/Covasna, 209. mikrofilmtekercs, 1–2. köt.; FCX fond, FCX 0000958. sz. dosszié, 1–2. köt.

¹³⁶ Szekernyés János (sz. 1941) erdélyi magyar műkritikus, irodalom- és művelődéstörténész, újságíró, szerkesztő. 1965 és 1968 között a temesvári *Szabad Szó* munkatársa, 1968-tól 1974-ig az *Előre* bántási területi tudósítója, kulturális rovatának vezetője, majd 1974 és 1991 között *A Hét* bántási szerkesztője. Munkásságából lásd SZEKERNYÉS, 2013. Az 1970 és 1973 közötti titkosszolgálati megfigyeléséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 1054021. sz. dosszié, 1–2. köt.

¹³⁷ Deák Tamás (1928–1986) erdélyi magyar költő, író, drámaíró, műfordító. 1948 és 1950 között a *Romániai Magyar Szó* kolozsvári tudósítója, 1950-től 1955-ig az Állami Magyar Opera művészeti titkára, 1955–1956-ban az *Igaz Szó*, 1958-tól 1975-ig a *Művészet*, majd az *Új Élet* kolozsvári szerkesztője. Munkásságából lásd DEÁK, 1971. A román titkosszolgálat róla fenntartott 1951 és 1976 közötti iratanyagairól lásd ACNSAS, Hálózati fond, R 0179002. sz. dosszié; Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0587743. sz. dosszié, 1–5. köt.

¹³⁸ Bágyoni Szabó István (sz. 1941) erdélyi magyar költő, prózaíró, műfordító. A tordai Jósika Miklós Kör alapítója, elnöke 1970 és 1976 között, 1974-től 1989-ig az *Utunk* szerkesztője. Róla lásd ÁRKOSSY – BÁGYONI SZABÓ, 2009.

¹³⁹ Jancsó Elemér (1905–1971) erdélyi magyar irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, egyetemi tanár. 1942 és 1945 között az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársa, majd 1945-től a Bolyai Tudományegyetem, illetve az egyesítés után haláláig a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar irodalmi tanszékének vezető professzora volt. Munkásságából lásd JANCSÓ, 1976. Az 1949 és 1971 közötti titkosszolgálati megfigyeléséről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0262924. sz. dosszié, 1–2. köt.

¹⁴⁰ Antal Árpád (1925–2010) erdélyi magyar irodalomtörténész, egyetemi tanár. Munkásságából lásd ANTAL–FARAGÓ–SZABÓ T., 1965.

LAJOS BALOGH EDGÁR erős befolyása alatt állnak, nacionalista magatartással, akik az általa adott „irányelvek” és „utasítások” engedelmes „végrehajtói”.

BALOGH EDGÁR vállalta, hogy „tárgyalásokat” folytasson HAJDU GYŐZŐ¹⁴¹ és SÜTŐ ANDRÁS marosvásárhelyi írókkal (akik más álláspontot képviselnek a képviselők „kiválasztásával” kapcsolatban), azért, hogy az ő álláspontját elfogadják. Ki fogja fejteni, hogy jelenleg még ha más nézeteik is vannak, összefogásra van szükség, és nem helyénvaló a „magyarok közötti megosztás”.

A beszélgetőpartnerek végül arra a következtetésre jutottak, hogy: „Harcolnunk kell, de óvatosan. Nem zárhatjuk le ezt a háborút vereségekkel, amelyet vérvettség nélkül kell megvívunk.” Kölcsönösen ígéretet tettek arra, hogy senkinek sem fedik fel a megvitattakat.

Rövidítések és irodalomjegyzék

AANP	Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor (Büntetés-végrehajtási Intézetek Országos Igazgatásának Levéltára) (Bukarest)
FMP fond	Fond Fișe Matricole Penale (Bűnügyi Nyilvántartási Adatlapok fond)
ACNSAS	Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára) (Bukarest)
	Megfigyelési-adatgyűjtő fond
	FCX fond
	Külügyi Hírszerző Szolgálat fond (Fond Serviciul de Informații Externe / S.I.E)
	Hálózati fond (Fond Rețea)
	Bűnügyi fond (Fond Penal)
	Dokumentációs fond (Fond Documentar)

*

---

¹⁴¹ Hajdu Győző (1929–2018) erdélyi magyar író, szerkesztő, a Ceaușescu-rendszer aktív kiszolgálója. Lásd HAJDU, 2004. A román titkosszolgálattal fenntartott 1964 és 1989 közötti kapcsolatáról lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 0264661. sz. dosszié, 1–10. köt.

AKIK IMÁDKOZTAK

1996

Akik imádkoztak üldözőikért. Börtönvallomások, emlékezések, I–III, gyűjtötte és szerkesztette MIKLÓS László, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 1996.

ANTAL–FARAGÓ–SZABÓ T.

1965

ANTAL Árpád – FARAGÓ József – SZABÓ T. Attila: *Krizsa János. Három tanulmány*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1965.

ÁRKOSSY – BÁGYONI SZABÓ

2009

ÁRKOSSY István – BÁGYONI SZABÓ István: *Világ árnya, világ fénye. Beszélgetőkönyv*, Kolozsvár, Kriterion, 2009.

AZ 1956-OS FORRADALOM

2006

Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959), főszerk. Stefano BOTTONI, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2006.

BAJOR

1957

BAJOR Andor: *Kerek pereg. Szatírák, humoreszkek, karikatúrák*, 2. bővített kiadás, Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1957.

BALOGH

1968

BALOGH Edgár: *Levél az eredetiségről és a helytállásról*, In: *Ifjúmunkás*, 12. (1968) 12. sz., március 21. 1–2.

BANDI

2023

BANDI István: „Aki esküt tett, hogy örökké hű marad magyarságához”. *Balogh Edgár a bukaresti Szekuritáté Irattárait Vizsgáló Országos Tanács levéltári anyagainak tükrében*, In: *Rendszerváltó Szemle*, 8. (2023) 4. sz., Tél, 78–86.

BÁRDI

2006

BÁRDI Nándor: *A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989)*, In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*, szerk. BÁRDI Nándor – SIMON Attila, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 41–66.

BARTHA

1929

BARTHA István: *Holtak néznek*, Marosvásárhely, Benkő Nyomda, 1929.

- BLAGA
1978
Lucian BLAGA: *Egy évszázad arcai. Aforizmák, esszék, tanulmányok*, ford. MOLNÁR Szabolcs – SZILÁGYI Domokos, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1978.
- BODOR
2001
BODOR Pál: *Diurnus. Bodor Pál 365 jegyzete a régi Magyar Nemzetből*, vál., szerk. SZIGETHY András, előszó LENGYEL László, utószó CSIKI László, Budapest, HQD Média és Menedzsment Szolgáltató Bt., 2001.
- BOSOMITU
2014
Ștefan BOSOMITU: *Miron Constantinescu. O biografie*, București, Humanitas, 2014.
- BOTTONI
2008a
Stefano BOTTONI: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2008.
- BOTTONI
2008b
Stefano BOTTONI: *A XX. pártkongresszus és az 1956. évi magyarországi forradalom hatása a szomszéd országok kisebbségi politikájára*, In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, szerk. BÁRDI Nándor, FEDINEC Csilla, SZARKA László, Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, 242–245.
- CAZAN
1973
Gheorghe CAZAN et al.: *Világégés a XX. században. A második világháború*, ford. FARKAS László, Bukarest, Politikai Könyvkiadó, 1973.
- CSEHI
1977
CSEHI Gyula: *A kritika jelentése és utóélete. Három szöveg-magyarázat*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977.
- DARVAS
1963
DARVAS József: *Részeg eső*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963.
- DÁVID
2006
1956 Erdélyben – Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965, szerk. DÁVID Gyula, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis Könyvkiadó, 2006.
- DEÁK
1971
DEÁK Tamás: *Egy agglomeráció emlékezései. Regény*, Bukarest, Kriterion, 1971.

- DELETANT
1995
Dennis DELETANT: *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989*, London, Hurst & Company, 1995.
- DOMOKOS
2000
DOMOKOS Géza: *Igevár. Kriterion-történet tizenhat helyzetképben elmondva*, utószó EGYED Péter, szerk. DÁVID Gyula – KOZMA Mária, Csíkszereda–Kolozsvár, Pallas-Akadémia–Polis, 2000.
- DUBČEK
1993
Alexander DUBČEK: *Hope Dies Last. The Autobiography of Alexander Dubcek*, szerk., ford. Jiří HOCHMAN, London, HarperCollins, 1993.
- ENDRE
1962
ENDRE Károly: *Elégiák és rapszódiaák*, Bukarest, Irodalmi Kiadó, 1962.
- FARKAS
1968
FARKAS Árpád: *Másnapos ének. Versek*, Bukarest, Irodalmi Kiadó, 1968.
- GAÁL
1974
GAÁL Gábor: *Erről van szó. Válogatott írások*, sajtó alá rend., bev. TÓTH Sándor, Kolozsvár, Dacia Könyvkiadó, 1974.
- GÁLL–SZTRANYICZKI
1979
A kommunista párt politikájának ideológiai alapjai. Alapismeretek a tudományos szocializmus köréből, szerk. GÁLL János – SZTRANYICZKI Gábor, Bukarest, Politikai Könyvkiadó, 1979.
- GOGA
1968
Octavian GOGA: *Messziről. Versek*, ford. FODOR András et al., Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1968.
- HAJDU
2004
HAJDU Győző: *Împreună. 55 de ani la masa de lucru redacțională. Antologie bilingvă = Együtt. Ötvenöt év szerkesztőségi asztalok mellett. Kétnyelvű antológia*, București, Asociația Culturală și de Prietenie Együtt – Împreună, 2004.
- HERÉDI
1974
HERÉDI Gusztáv: *Késő bánat. Regény*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1974.

- JANCSÓ
1976
JANCSÓ Elemér: *Kortársaim. Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok. 1928–1971*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976.
- JÁTÉKPERISZKÓP
1983
Játékperiszkóp. Kultúrfordítási kísérletek, vál., ford., utószó ARADI József, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1983.
- JELA
2001
Doina JELA: *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, București, Humanitas, 2001.
- JÓCSIK
1971
JÓCSIK Lajos: *Az öngyilkos civilizáció. A levegő és víz szennyeződése, a talajerő pusztulása*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971.
- KÁNTOR
2014a
Kedves Miska! Leveleskönyv Ilia Mihály 80. születésnapjára, szerk. KÁNTOR Lajos, Kolozsvár, Komp-Press–Korunk, 2014.
- KÁNTOR
2014b
Titkosan – nyíltan. Korunk-történetek a titkosszolgálatok működéséről. Emlékezések, tanulmányok, dokumentumok, szerk. KÁNTOR Lajos, Kolozsvár, Korunk–Komp-Press, 2014.
- KÁNTOR
2014c
KÁNTOR Lajos: *Irodalom és politika (1968–1993). Domo-kos Géza és a Kriterion*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2014.
- KÁNYÁDI
1968a
KÁNYÁDI Sándor: *Líránkról, Bécsben. Szubjektív gondolatok a romániai magyar költészetéről*, In: *Korunk*, 27. (1968) 1. sz., január, 68–73.
- KÁNYÁDI
1968b
KÁNYÁDI Sándor: *Városom*, In: *Hargita*, 1. (1968) 10. sz., március 5. 1.
- KIRÁLY
1968
KIRÁLY László: *A „nagy mérkőzés” és a közönség*, In: *Korunk*, 27. (1968) 6. sz., június, 910–912.
- KIRÁLY
1972
KIRÁLY László: *Kék farkasok*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1972.

- LÁSZLÓFFY
1962
LÁSZLÓFFY Aladár: *Hangok a tereken*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1962.
- LŐRINCZI
2011
LŐRINCZI László: *Utazás a Fekete kolostorhoz. Irodalomtörténeti riport*, 3. bővített kiadás, Kolozsvár, Polis, 2011.
- MAIORESCU
1985
Titu MAIORESCU: *Bírálatok, vitacikkek, tanulmányok*, vál., ford., bev., jegyz. DÁVID Gyula, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1985.
- MCCPCR
2004
Membrii C.C. al P.C.R., 1945–1989. Dicționar, koordinálta Florica DOBRE, București, Editura Enciclopedică, 2004.
- MERLE
2010
Stúdió Kávéház. Beszélgetések a szellemi Erdélyről, szerk. MERLE Mária, Budapest, Pont, 2010.
- MIHĂILESCU
2002
Florin MIHĂILESCU: *De la proletcultism la postmodernism (O retrospectivă critică a ideologiei literare postbelice)*, Constanța, Editura Pontica, 2002.
- NAGY
1968
NAGY István: *Sáncalja. Önéletrajzi regény I. 1904–1918*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1968.
- NAGY
1969
NAGY István: *Ki a sánc alól. Önéletrajzi regény II. 1918–1928*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1969.
- NAGY
1971
NAGY István: *Hogyan tovább? Önéletrajzi regény III. 1928–1934*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971.
- NAGY
2000
NAGY Teréz: *Tomcsa Sándor kismonográfia*, Székelyudvarhely, Infopress Rt., 2000.
- NOVÁK
2011
NOVÁK Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2011.
- NOVÁK
2012
NOVÁK Csaba Zoltán: *Pártszolgálat és kisebbségi érdekérvényesítés a hatvanas–hetvenes évek Romániájában. Fazekas János példája*, In: *Egyén és közösség. Tanulmányok*, szerk. BÁRDI Nándor – TÓTH Ágnes, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012.

- OROSZ
1968
OROSZ Irén: *Kövér pap vadászó macskája. Novellák*, Bukarest, Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.
- PANEK
1978a
PANEK Zoltán: *Emberbolondok. Novellák*, Kolozsvár-Napoca, Dacia, 1978.
- PANEK
1978b
PANEK Zoltán: *Elmozdult képek. Válogatott novellák (1957–1977)*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1978.
- PÁSKÁNDI
1956
PÁSKÁNDI Géza: *Piros Madár. Versek*, Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1956.
- PÉCSI
2019
PÉCSI Györgyi: *Kányádi Sándor*, 2. javított, bővített kiadás, Budapest, Előretolt Helyőrség Íróakadémia – Kárpát-medencei Tehetséggyondozó Nonprofit Kft., 2019.
- PETROVEANU
1963
Mihail PETROVEANU: *Profiluri lirice contemporane*, București, Editura pentru Literatură, 1963.
- STANCU
1973
Zaharia STANCU: *Descult*, 14. kiadás, București, Editura Eminescu, 1973.
- SÜTŐ
1993
SÜTŐ András: *Csipkerózsika ébresztése. Arcképvázlatok, esszék, úti-tűnődések II.*, válogatta, sajtó alá rendezte ABLONCZY László, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993.
- SÜTŐ
2006
SÜTŐ András: *Létvégi hajrában. Esszék, jegyzetek, beszélgetések, levelek*, szerkesztette és a jegyzeteket írta ABLONCZY László – Cs. NAGY Ibolya, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006.
- SZÁSZ
1971
SZÁSZ János: *Elsők és utolsók. Három regény*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971.
- SZEKERNYÉS
2013
SZEKERNYÉS János: *A magyarság emlékjelei a Bánságban*, Temesvár, Hang Art, 2013.
- SZEKERNYÉS
2015
SZEKERNYÉS János: *Temesvár kövei 516. Népfrontos szerelem és házasság*, <https://hetiuj szo.ro/szekernyes-janos-temesvar-kovei-516/>.

- SZEMLÉR
1971
SZEMLÉR Ferenc: *Udvarhelyi Odüsszeia. Regény*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971.
- TISMĂNEANU–VASILE
2008
Vladimir TISMĂNEANU – Cristian VASILE: *Perfectul acrobat. Leonte Răutu. Măștile răului*, București, Humanitas, 2008.
- TOMPA
1995
Tompai István: *Hogyan történhetett?*, Kolozsvár, Dacia Könyvkiadó, 1995.
- VÉGH
2002
VÉGH Károly: *Czine Mihály*, Budapest, Pro Literatura Alapítvány, 2002.
- VERSHIT
2009
„Vershitet nem cseréltem. Soha!” Ferencz István beszélgetése Kányádi Sándorral, In: *Székelyföld*, 13. (2009) 5. sz., május.
- WEISZMANN
1958
WEISZMANN Endre: *Utazás a négy dimenzióban vagy Mi a relativitás?*, Bukarest, Ifjúsági Könyvkiadó, 1958.

Seres Attila

Magyar diplomataék Kárpátalján a brezsnyevi érában (1969–1982)

A pangás évei Kárpátalján

A Kárpátalja történetével foglalkozó szakirodalomban általánosan elfogadott nézet, hogy a hrucscsovi időszak (1953–1964) desztalinizációt hirdető és részben megvalósító, ezért sok tekintetben reményekre feljogosító politikai és társadalmpolitikai intézkedései, vagyis a korabeli szovjet politikai és társadalmi diskurzusban „enyhülésnek” nevezett folyamat után a brezsnyevi éra (1964–1982) nem hozott érdemi változást a terület magyar lakossága számára. Sőt, a szovjet társadalmi-politikai berendezkedés a „pangás éveiben”¹ a magyarság szempontjából alapvetően visszarendeződésen ment keresztül: a korszak második felében, elsősorban az oktatás- és kultúrpolitikában inkább azok a tendenciák erősödtek fel, amelyek a magyarság asszimilációjának ágyaztak meg.²

A magyarság polgári, valamint anyanyelvű művelődési és oktatási jogainak súlyos sérülései már az 1970-es évtized elejére kiütköztek. Erre világított rá a Fodó Sándor egyetemi tanár és Kovács Vilmos író, költő, illetve az ő szellemi holdudvarukhoz tartozó személyek által kezdeményezett, és 1972 tavaszán megfogalmazott, a kárpátaljai magyar köznyelvben csak (második) „72-es beadványként” aposztrófált dokumentum, amit az SZKP KB PB-hez és a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnökségéhez juttattak el. A beadvány készítői az alkotmányos jogokra, a lenini nemzetiségpolitika alapelveire és a különféle pártdokumentumok posztulátumaira hivatkozva követelték a kárpátaljai magyarság jogainak érvényesítését. A beadvány készítői négy olyan kulcsfontosságú területet soroltak fel, amelyekben a magyarság polgári és anyanyelvhasználati jogai sérültek, és a problémák megoldására javaslatot is tettek. Ezek a területek a közoktatás, a közművelődés (a magyar nyelvű sajtó és színházkultúra kérdése), a közgazgatás, illetve a magyar nemzetiségi érdekképviselet létrehozása. A géppel sokszorosított beadványt becslések szerint 1600–2000 magyar nemzetiségű szovjet állampolgár írta alá.³ A felvetett kérdések kivizsgálására bizottság érkezett Moszkvából Ungvárra, melynek

¹ A kifejezést (oroszul: *zasztoj*) Mihail Gorbacsov pártfőtitkár használta először az SZKP 1986. február 25. – március 6. közötti XXXVII. kongresszusán a peresztrojka előtti időszak társadalmi viszonyainak jellemzésére. Ez a gorbacsovi metafora annyira találónak bizonyult, hogy ezután széles körben elterjedt az orosz közéleti diskurzusban. Az orosz és a nemzetközi történetírás tágabb értelemben nemcsak a brezsnyevi korszakot, hanem az azt követő, Jurij Andropov és Konsztantyin Csernyenko nevével összefonódó rövid és átmeneti történelmi periódust is ezzel fémjelzi.

² CsÁSZÁR, 2021b, 600.

³ Erről bővebben lásd a Darcsi Karolina és Dobos Sándor által szerkesztett kötet tanulmányait, interjúit és dokumentumait. DARCSI–DOBOS, 2013.

távozása után a helyi vezetés hajszát indította a dokumentum feltételezett szerzői ellen, a módszer a már korábban is alkalmazott erkölcsi megfélemlítés, egzisztenciális ellehetetlenítés volt. A dokumentum készítői nagy árat fizettek a bátorságukért: elbocsátás, publikációs lehetőség megvonása, egyetemi képzés felfüggesztése, és végső soron az emigráció várt rájuk.⁴

A brezsnyevi időszak legfőbb jellemzője a központosítás és az uniformizálás fokozatos és kitartó bevezetése volt az élet minden területén, így a közoktatásban is. Ezzel szoros összefüggésben a hruscsovi éra egyik markáns oktatáspolitikai irányvonala, az „egységes szovjet nép” kialakítása érdekében az orosz nyelv hatáskörének általános kiterjesztése minden nem orosz tanítási intézményben, Brezsnyev alatt is folytatódott, az 1970-es évek második felében pedig inkább erősödött. Amennyiben a Szovjetunióban államnelyv alatt az oroszra értjük – amit ekként nem nevesítettek, hanem csupán az egyes nemzetiségek közötti összekötő nyelvként definiáltak –, akkor a tagköztársaságokban élő, de nem a tagköztársaság domináns etnikai-nemzeti nyelvét beszélők nem másod-, hanem harmadrendű nyelvet vallottak magukénak. Ezt az állampolgári és nyelvi státuszt a kárpátaljai magyarok nemcsak az oktatás- és iskolaügyben élték meg, hanem a mindennapokban is elszenvedték. 1977. december 22-én az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös rendeletében arról határoztak, hogy a 10 éves oktatási rendszerben dolgozó nemzetiségi iskolákban a már meglévő orosz nyelv és irodalom órák számát hetente 2-3 órával meg kell emelni minden osztályban, mivel ezzel az orosz nyelv elsajátítását segítik majd elő. Ez azonban más tárgyakról vont el óraszámokat, egyenlőtlen helyzetbe hozva a nem orosz tannyelvű iskolák tanulóit. Az SZKP KB és a Minisztertanács 1978. október 31-i közös rendelete az orosz nyelv tanításának további javítását szolgáló intézkedésekről már szinte nem is tagadta, hogy a russzifikáció politikája áll a homlokterében. Az 1950-es és 1960-as években létrehozott magyar–ukrán párhuzamos tagozatok után 1978-tól a terület majd egytucatnyi iskolájában orosz tagozatokat hoztak létre. Ezek mindegyikét a túlnyomó többségében magyarok által lakott településeken nyitották meg. Az orosz osztályokba is kivétel nélkül magyar gyerekeket írtak be, hiszen a vidékre települt vagy betelepített orosz ajkúak zöme a nagyvárosokban élt, ahová a hivatali munkájuk kötötte őket.⁵

Az oktatási szféra – burkolt oroszosítást célzó – „internacionalizációja” oda vezetett, hogy 1989-re már csak 50 tisztán magyar tannyelvű iskola maradt Kárpátalján, 564 ukrán, 14 orosz és 10 román tannyelvű mellett. Rajtuk kívül 49 vegyes tannyelvű, úgynevezett „internacionalista” iskola működött a régióban, ebből 17 ukrán–magyar, 15 orosz–magyar és három ukrán–orosz–magyar tannyelvűvel, s ezek többsége, 30 egység, korábban beolvasztott magyar tannyelvű oktatási intézmény volt. Ekkoriban a tanulóknak mindössze 8,5%-a tanult magyar tannyelven, noha a Kárpátontúli terület lakosságának 13,7%-a még magyar nemzetiségűként volt nyilvántartva. Ezekből az adatokból is kitűnik, hogy a legsúlyosabb helyzetben éppen a magyar anyanyelvűek

⁴ CSÁSZÁR, 2021b, 610–612.

⁵ SZAMBOROVSKYKYNÉ, 2013, 49–50.

voltak. A magyar tannyelvű iskolák tanulói létszáma az 1966/1967-es tanévi 21 800-ról az 1988/1989-es tanévre 17 100-ra csökkent. Ugyanakkor például a Beregszászi járásban, amely a Kárpátontúli terület egyetlen magyar többségű járása volt, az orosz iskolák tanulóinak 60,8%-a, az ukrán iskolák tanulóinak 35%-a, Beregszászban az orosz iskolák tanulóinak 38%-a, az ukrán iskolák tanulóinak pedig 25%-a magyar nemzetiségű nebuló volt.⁶

A diplomáciai jelentések mint a valós helyzet „lakmuszpapírai”

Egy kutatási program keretében megpróbáltam összegyűjteni a kárpátaljai magyar diplomáciai jelenlétre vonatkozó levéltári dokumentumokat. Forrásközlésemben azokat a jelentéseket adom közre, amelyek moszkvai és kijevi magyar diplomaták Kárpátalján tett látogatásairól tanúskodnak, s egy-egy ilyen helyszíni tájékozódás tapasztalatait rögzítik. Kivételt képez ez alól Léway József és Almási Sándor 1978. július 11-i jelentése, amit azért válogattam be ebbe a fenti rendező elv alapján összegyűjtött tematikus „csokorba”, mert – ahogy a jelentés szerzői megemlítik – forrásként a Kijevi Főkonzulátus diplomáciai és konzuli tevékenysége során felhalmozódott ismereteket szintetizálták, ezért az akár a korábbi évek folyamán, a helyszínen szerzett tapasztalatok összegzéseként is felfogható. Jelenlegi ismereteink szerint ez a korszakban elkészült egyetlen magyar diplomáciai értékelő elemzés, amely átfogó képet kívánt nyújtani a kárpátaljai magyarság politikai, társadalmi és kulturális helyzetéről. Ez a dokumentum azért is megérdemli az utókor figyelmét, mert, noha nem tud elszakadni a kor politikai keretszemléletétől és frazeológiájától, valamelyest problémacentrikus megközelítési mód jellemzi.⁷ Sajnos a magyar diplomaták Kárpátalján tett útjait megörökítő jelentések közül egyelőre nem sikerült mindet feltárnom. A Beregszászi járási lap, a *Vörös Zászló* tudósítása szerint 1970. március 24-én Beregszászon járt Kocsis Vilmos kijevi főkonzul és Léway József alkonzul, ahol a Magyarországi Tanácsköztársaság megalakulásának ünnepe alkalmából kitüntetésekkel adták át a tanács hatalom egykori helyi képviselőnek és a Vörös Hadsereg veteránjainak.⁸ Joggal feltételezhető, hogy erről az ünnepélyes aktusról is készült – legalább szolgálati használatra szánt – jelentés, ám az eddig nem került a látóterembe. Váczi László főkonzul egy 1974. május 6-án kelt jelentésében megemlíti, hogy Hajdú Imre alkonzul április 17–21. között Ungváron tartózkodott,⁹ ám az erről készített jelentésre sem bukkantam rá.

Ezeket a dokumentumokat olvasva a legfőbb dilemmánk abból adódik, hogy a valós kárpátaljai társadalmi és kulturális viszonyok tekintetében vajon mennyire tekinthetünk rájuk lakmuszpapírként? Mennyire hűen tükrözik az 1944–1945 után ismét kisebbségi sorba szorult, a sztálini időszakban elhurcolással, kényszermunkával és külön-

⁶ FEDINEC, 1999, 86.

⁷ Lásd a 8. sz. dokumentumot.

⁸ CSANÁDI, 1970.

⁹ Váczi László kijevi főkonzul jelentése a KÜM-nek. Kijev, 1974. május 6. MNL OL, XIX-J-1-j, 1974/105. d., 003517/1974. sz.

féle repressziókkal sújtott, majd a hrucsovi és brezsnyevi korszakban is a partvonalon tartott kárpátaljai magyarság reális életviszonyait és – a saját nemzeti potenciáljához viszonyítva – a fennmaradásához nélkülözhetetlen közigazgatási, kulturális, oktatási intézményrendszer helyzetét, a polgári és nyelvi jogainak érvényesülését, illetve a mindehhez biztosított/biztosítandó politikai feltételrendszer jellegét? Akár úgy is feltehetnénk a kérdést, hogy a helyszínre látogató és ott tájékozódó magyar diplomaták vajon mennyire láttak a parván mögé, a helyi párt- és tanácsi vezetők által a nemzetiségi kérdés megoldottságát hangoztató deklamációk árnyékában, illetve a szinte kötelezően felmondandó „magyar–szovjet barátság” jegyében vajon érzékelték-e a problémákat, azok jellegét és horderejét. A lehetséges válaszok mérlegeléséhez egyelőre két, a dokumentumokból is visszaköszönő tényező kiemelésére szeretnék szorítkozni.

A modern orosz történeti és szociológiai szakirodalomban meggyökeresedett nézet szerint a Szovjetunióban a nemzetiségi politika egyik fokmérője – mások mellett – a káderpolitika volt. Vlagyimir Scserbak, Lilija Boljacsevec és Jevgenyija Platonova szentpétervári történészek vizsgálatai szerint a nemzeti közigazgatási szubjektumok előjáróinak kiválasztása egy sajátos „rotációs” modell szerint történt: amennyiben a helyi pártbizottság első titkára nem orosz származású volt, a másodtitkára rendszerint akkor is az orosz nemzetiségű apparatcsikok közül került ki. A Kárpátaljára is vonatkoztatható legfontosabb megállapításuk ezzel kapcsolatban az, hogy 1956-tól, a desztalinizáció feltételrendszerében folytatott „korenizacija”, vagyis a helyi gyökerekkel rendelkező – ugyanakkor a szovjet államberendezkedés iránt lojális – elit pozicionálásának politikája a szövetségi köztársaságok szintjén sokkal gyorsabb tempóban haladt, mint a hierarchiában azok alatt található szubjektumokban.¹⁰

A Szovjetunióban a párttagság mind a közéleti szerepvállalás, mind a politikai befolyás legfontosabb alapfeltételének minősült, amennyiben valaki nem volt (vagy nem lehetett) párttag, semmilyen tanácsi, vagyis helyhatósági tisztségre nem pályázhatott. Az USZSZK Kárpátontúli területének helyi szerveiben, s különösképpen a stratégiai döntések meghozataláért felelős párttestületekben (területi pártbizottság, járási és városi pártbizottságok) a magyarság reprezentációja mindvégig rendkívül alacsony volt. A területi (megyei) párt- és állami vezetésnek 1973-ig nem volt egyetlen magyar tagja sem.¹¹ A magyarság számarányának nem megfelelő politikai-társadalmi reprezentációja azzal is összefüggött, hogy a háború után a vezető párttestületekben a magyarokat mint bűnös nemzet képviselőit nemkívánatosnak tartották, és 1944–1945 óta olyan belső utasítás volt érvényben, mely szerint a pártszervezeteknek korlátozniuk kellett a magyarok, s főleg a magyar értelmiségiek belépését a pártba.¹² Azt a tényt, hogy a magyarok részvételét a helyi párt- és tanácsi struktúrákban, vagyis az érdemi döntéshozatal-

¹⁰ SCSEBBAK–BOLJACSEVEC–PLATONOVA, 2016, 114–116.

¹¹ A KÜM I. Területi Főosztályának tájékoztató feljegyzése a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Budapest, 1988. április 28. MNL OL, XIX-J-1-j, 1988/97. d., 00542/3/1988. sz.

¹² Páldi András kijevi főkonzul értesülései szerint ez a normatíva a gyakorlatban még a gorbacsovi peresztrojka idején is fennállt. Páldi összefoglaló jelentése a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Kijev, 1988. január 26. Uo., 00542/2/1988. sz.

ban felülről korlátozták, az egyik magyar diplomáciai jelentés is elég plasztikusan szemlélteti: „[...] a nemzetiségi kérdéssel való foglalkozás, a magyar nemzetiségű káderek bevonása, részvétele a területi, városi párt- és tanácsvezetésben, általában a nemzetiségi kérdés megoldása komoly gondot jelent a Kárpátalján. A problémák, gondok meg­létében nagyon negatív szerepet játszott [Vaszilij] Ruszin elvtárs magyarellenes magatartása. Ruszin elvtárs igyekezett lehetetlenné tenni a magyar nemzetiségű elvtársak közéletben való részvételét, magasabb állami és pártvezetésbe való kerülését. A múlt évben illetékes pártszervek javaslatára került a megyei tanács elnökhelyettesi funkciójába Molnár Bertalan elvtárs, akit Ruszin elvtárs – aki állítólag nem értett egyet ezzel a jelöléssel – nyílt fórumon számtalanszor megsértett emberi és nemzetiségi mivoltában. Molnár elvtárs ezért le is akart mondani elnökhelyettesi funkciójáról. [...] Ruszin elvtárs a Kovács Vilmos vezette kárpátaljai fiatal írók csoportjának és a csoportot támogató személyek nacionalista, a párt politikájával ellentétes tevékenységét is érvként használta fel arra, hogy még nyílt fórumokon is támadja a magyarokat és a Kárpáti Igaz Szó tevékenységét a lap népszerűségének, példányszámának csökkentése céljából.”¹³

Amennyiben rápillantunk a járási képviselői szervek összetételére, valóban azt látjuk, mintha a brezsnyevi korszakban eleinte a fentebb vázolt trenddel ellentétes helyzet alakult volna ki. A népi képviselők 1968. március 14-én megtartott választásai azt eredményezték, hogy a Beregszászi Járási Tanács 72 képviselőjéből 46 fő, azaz a többség, magyar nemzetiségű lett – ilyen magas arányra addig soha nem volt példa –, s ugyan­csak magas volt Beregszász város képviselői között a magyarok aránya.¹⁴ Ugyanakkor a későbbi tanácsválasztások és tanácsi pozíciók elosztása rávilágít, hogy hosszabb távon még a „legmagyarabb járás”, a Beregszászi helyhatósági vezetőségének összetétele is a fent vázolt trendet követte: a peresztrojka idején a magyarok aránya a járási tanácsban 40–45%-ra csökkent, vagyis kisebbségbe szorultak. Ugyanez érvényesült a Beregszászi Járási Tanács Végrehajtó Bizottságában is: 1988-ban annak 13 tagja közül mindössze 6 volt magyar nemzetiségű.¹⁵

Minden bizonnyal a brezsnyevi éra második felére, vagyis a pangás kiteljesedésének és azzal együtt a teljes reményvesztettség időszakára, nyilván nem kis részben a „72-es beadvány” után a magyar értelmiséget érő retorziókkal is összefüggésben, már azok a magyarok sem akartak vezető politikai vagy helyhatósági tisztséget vállalni, akik egyébként a képzettségüknél fogva legalább valamilyen szakpolitikai területen alkalmas kádernek minősültek volna.¹⁶ Az 1978. július 11-i értékelő jelentés is kitér arra, hogy

¹³ Váczi jelentése a KÜM-nek. Kijev, 1974. május 6. MNL OL, XIX-J-1-j, 1974/105. d., 003517/1974. sz.

¹⁴ Császár, 2021a, 595–596.

¹⁵ Páldi jelentése a KÜM-nek az 1988. január 14–19-i kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1988. január 22. MNL OL, XIX-J-1-j, 1988/96. d., 00621/1988. sz.

¹⁶ A helyi párttagság etnikai-nemzetiségi összetételére vonatkozóan csak későbbi adatokkal rendelkezünk. 1987-ben az egész területi egység lakosságának 14%-a párttag volt, ugyanakkor a magyar nemzetiségű lakosoknak csak 8%-a. Páldi jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek az 1987. március 18–23. közötti kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1987. április 6. MNL OL, XIX-J-1-j, 1987/126. d., 002423/1987. sz. 1988-ban a Beregszászi Járási Pártbizottság PB 11 tagja közül mindössze 4 volt magyar származású, noha a járás teljes népességének 72%-a, azaz közel háromnegyede magyar nemzetiségű volt. Páldi jelentése

a magyar nemzetiségűek Kárpátalján maguk is ódzkodtak attól, hogy pártfunkciót vállaljanak. Ez a dokumentum jelentős részben ennek tulajdonította, hogy nem alakulhatott ki a kárpátaljai magyarság politikai, társadalmi, kulturális vezető rétege.¹⁷ Úgy vélem azonban, hogy ez a tényállás arra is következtetni enged, hogy önmagában véve a „káderpolitika” eszközeinek alkalmazásától, egy „bőkezűbb káderpolitikától” nem lehetett érdemi áttörést várni a magyarság helyzetében. A magyar nemzetiségű vezetők pozícióvállalásának ösztönzését a szovjet államapparátus helyi szerveiben, s így – kellő politikai akarat esetén – a kárpátaljai helyi igazgatás magyarság szempontjából kedvezőtlen etnikai szerkezetének megváltoztatását eleve kérdésessé tette a fiatal magyar értelmiségiek idegenkedése a szovjet uralmat jelképező összes attribútumtól.

Megítélésem szerint a kárpátaljai magyarság helyzetének legjelentősebb, leghitelesebb és az utókor felől nézve talán leginkább megdöbbentő lakmuszpapírja az egyre erősödő kivándorlás volt. Ez a nemcsak a magyar értelmiséget, hanem a teljes kárpátaljai magyarságot is feszítő probléma előkerült Hajdu Imre 1975. július 22-i,¹⁸ Váczi László 1977. november 23-i,¹⁹ Maklári György 1979. október 26-i²⁰ és Szűrös Mátyás 1982. május 19-i jelentésében is.²¹ Mint látjuk, a probléma súlyát a helyi pártvezetők igyekeztek az odautazó diplomaták, így Almási Sándor, Váczi László és Szűrös Mátyás előtt is bagatellizálni. A Kárpátalján maradó magyarság körében az áttelepülés és különösen annak mértéke és tendenciái aggodalmakat ébresztettek.²² Elég eklatánsan kifejezi ezt, hogy erről őszintén vallott Balla László Maklári György főkonzulnak.²³ Forrásainkat tanulmányozva arra a következtetésre jutunk, hogy a kárpátaljai magyarok tömeges áttelepedésében mind az egzisztenciális kényszerűség, mind pedig a magyar nyelvhasználati jogok degradálása szerepet játszhatott, amelyek összességében a magyar nemzetiségű képzetebb rétegek érvényesülési lehetőségeinek beszűküléséhez és életperspektíváinak romlásához vezettek a brezsnyevi érában (1964–1982). Mindazonáltal a Szovjetunió gazdasági helyzete és a kárpátaljai magyarok egyéni egzisztenciális kilátásai mint motivációs tényezők szerepe csak viszonylagos volt. Úgy vélem, hogy amikor a Kárpátaljáról Magyarországra történő áttelepedés mint társadalmi vagy társadalompszichológiai jelenség okait vizsgáljuk, nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a problémá-

---

a KÜM-nek az 1988. január 14–19-i kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1988. január 22. Uo., 1988/96. d., 00621/1988. sz.

¹⁷ Lásd a 7. sz. dokumentumot.

¹⁸ 3. sz. dokumentum.

¹⁹ 4. sz. dokumentum.

²⁰ 9. sz. dokumentum.

²¹ 11. sz. dokumentum.

²² A Kijevi Főkonzulátus konzuli körzetéből a Magyar Népköztársaság területére áttelepülőkről az első önálló jelentést 1975-ben készítette el a főkonzulátus. Eszerint 1974-ben a ténylegesen áttelepültek létszáma 343 fő volt. Lásd Váczi jelentése a KÜM-nek a főkonzulátus konzuli kerületéből Magyarországra áttelepülőkről az 1974. évben. Kijev, 1975. február 24. MNL OL, XIX-J-1-j, 1975/131. d., 001781/1975. sz. 1975-ben a ténylegesen áttelepedett személyek száma már 408 fő volt. Váczi jelentése Puja Frigyesnek a főkonzulátus konzuli kerületéből Magyarországra áttelepülőkről az 1975. évben. Kijev, 1976. június 4. MNL OL, XIX-J-1-j, 1976/128. d., 003751/1976. sz.

²³ 9. sz. dokumentum.

nak, hogy milyen nehézségekkel járt a magyar identitás megőrzése a népek barátságát hirdető Szovjetunióban, és milyen akadályok tornyosultak annak az útjában, aki a saját szülőföldjén, Kárpátalján magyar nemzetiségüként kívánt részesülni az állam által szavatolt állampolgári jogokból, oktatási és szellemi javakból.²⁴

A jelentések közlésének szempontjai

A dokumentumok szövegének eredeti tagolásán, elrendezésén és központosításán nem változtattam. A hibás központosítást azonban – a legtöbbször rossz helyre tett vesszőket – azokban az esetekben, amikor az értelemzavaró volt, megváltoztattam. Ahol a dokumentumban jelölt aláhúzás az eredetiben írógéppel készült, vagyis a jelentés gépelésekor, maga a jelentés készítője tartotta fontosnak aláhúzni, nem tettem lábjegyzetet, azokhoz a szavakhoz, mondatrészekhez vagy bekezdésekhez ugyanakkor, amelyeket utólag, a hivatali ügyvitel során, a minisztériumi tisztviselők kézírással húztak alá vagy jelöltek ki, lábjegyzetet tettem. A jelentések alatt szereplő eredeti aláírásokat, szignókat kurziváltam. A dokumentumokon olvasható későbbi széljegyzeteket, bejegyzéseket, ügyviteli utasításokat ugyancsak lábjegyzetbe tettem. Egyes értelemzavaró módon hiányzó szavakat, toldalékokat vagy névelőket szögletes zárójelbe téve toldottam be a szövegbe. Jelentős mértékben túlterhelte volna a szöveg jegyzetapparátusát, amennyiben a dokumentumokban szereplő minden egyes névhez – akár csak rövid – biográfiát állítottam volna össze, ezért a közismert, vezető politikusok (Kádár János, Leonyid Brezsnyev stb.), illetve a kárpátaljai és ukrain alkotóművészek (Kecskés Béla, Lusztig Károly stb.) nevéhez nem írtam életrajzi jegyzetet. A kárpátaljai magyar származású írók, szerkesztők, illetve ruszin vagy ukrán származású kárpátaljai párt- és tanácsi vezetők közül azoknak a nevéhez írtam jegyzetet, akik a korszak meghatározó alakjai voltak, így a nevük több dokumentumban is felbukkan. A szovjet rendszert kiszolgáló ruszin és ukrán apparatcsikok és tanácsi tisztviselők nevei a dokumentumokban szinte kivétel nélkül oroszos alakban jelennek meg, a lábjegyzetekben magam is ezt a változatot preferáltam.

---

²⁴ Részletesen: SERES, 2024.

Források

1.

Szipka József²⁵ moszkvai nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak a nagykövetség munkatársainak kárpátaljai látogatásáról

Moszkva, 1969. február 25.

Gépelte eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1969/88. d., 001469/1969. sz.

A Magyar Népköztársaság Nagykövetsége 37/3/Szt/1969. Előadó: Kéri József	Szigorúan titkos! Moszkva, 1969. február 25. Tárgy: Látogatás a Kárpátontúli Területen. Készült: 3 példányban 2 példány Központnak 1 példány Nagykövetségen
Magyar Külügyminisztérium Budapest	

A szovjet elvtársak javaslatára Gábor Mózes²⁶ és Kovács János²⁷ magyar kitüntetései (a KMP 50. évfordulója alkalmából a Munka Érdemrend arany fokozatát kapták) átadására a kitüntetettek öreg korára és betegségére való tekintettel Ungváron került sor. A kitüntetések átadását, melyre bensőséges ünnepség keretében került sor, a Területi Pártbizottság épületében a sajtó, a rádió és TV által biztosított nyilvánosság mellett, a területi párt- és állami vezetés aktív irányításával szervezték meg. A kitüntetések átadására nagykövetségünk munkatársai, Oláh József és Kéri József elvtárs utazott Ungvárra.²⁸ A kitüntetés átadását, s munkatársaink odautazását jelentős eseményként kezelték, s a területi vezető szervek is jelentős figyelmet és figyelmességet tanúsítottak. A nagykövetség munkatársait fogadta Volodimir Nikuraszov, a Területi PB másodtit-

²⁵ Szipka József (1908–1994) politikus, diplomata. 1963. január 12-től 1969. december 9-ig moszkvai nagykövet, egyúttal 1962. november 24-től 1970. november 28-ig az MSZMP KB tagja.

²⁶ Gábor Mózes (1888–1980) ügyvéd, szociáldemokrata, majd kommunista politikus. Ungváron született. A Magyarországi Tanácsköztársaság idején a nemzetközi ezredek szervezésében vett részt, 1919. május 1-től a VII. hadosztály politikai biztosa. 1923-tól Kárpátalján a CSKP tagjaként főként kommunisták ellen indított perekben védőügyvéd. 1938-ban Londonba költözött, majd 1945 után visszatért Kárpátaljára, ahol nyugdíjba vonulásáig ügyvédként dolgozott.

²⁷ Kovács János (1896–1975) kárpátaljai magyar kommunista. A Magyarországi Tanácsköztársaság idején a Földművelési Népbizottság munkatársa. 1923–1927 között a CSKP Ungvári Járási Bizottságának, majd 1927–1931 között a Beregszászi Járási Bizottságának a titkára, 1931-től a munkácsi Egység munkásszövetkezet szervezője. 1944–1945 után a beregszászi Barátság Háza munkatársaként tevékenykedett. 1963-ban ő kezdeményezte annak a levélnek a megírását, amit húsz Bereg-vidéki magyar értelmiségi küldött el Nyikita Hruscsovnak, az SZKP KB első titkárának és Nyikolaj Podgornijnak, az UKP KB első titkárának, melyben feltárták a kárpátaljai magyarság sérelmeit. Erre: VÁRADI, 2022, 788.

²⁸ Nem lehet pontosan megállapítani, hogy a kitüntetések átadása mely napon történt. A KMP megalakulásának 50. évfordulója alkalmából szovjet állampolgároknak adományozott magyar állami kitüntetések átadására január 10-én került sor a Moszkvai Magyar Nagykövetségen. NEMES, 1969.

kára és Vaszil Ruszin,²⁹ a Kárpátontúli Területi Szovjet VB³⁰ elnöke. Mindkét találkozó és az ott folytatott beszélgetések udvariassági jellegűek voltak, ugyanakkor nagyon méltatták a Szabolcs-Szatmár megyével fennálló szoros, mindennapi kapcsolataikat.³¹ Munkatársainkat ottlétük alatt a Területi Szovjet VB egyik osztályvezetője mindig elkísérte minden programjukra.

Munkatársaink az ungvári tartózkodást felhasználva a területi vezető szervek szervezésében találkoztak a terület sajtójának és kiadóinak képviselőivel, látogatást tettek az Ungvári Állami Egyetemen és annak Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén, valamint az Ungvári Helytörténeti Múzeumban.

Alábbiakban ismertetem munkatársaink tapasztalatait és a tapasztalatok nyomán született javaslatainkat:

A Területi Szovjet VB készséggel teljesítette azt a kérést, hogy találkozzunk a terület szellemi életének, köztük a magyar nyelvű kultúra képviselőivel.³² Ezt a találkozót a jobb időkihasználás érdekében úgy szervezték meg, hogy egybegyűltek a sajtó, az irodalmi élet és a kiadók képviselői. A találkozót örömmel fogadták. Érződött, és a beszélgetés során ki is fejeződött, hogy az országaink között általános baráti kapcsolatok mellett a területen élő 160.000 magyar (a terület lakosainak száma 1 millió) miatt különösen fontosnak tartják a Magyarországgal való sokoldalú, intenzív kapcsolatokat. Ily módon az országainkat összekötő elvi és érdekközösség mellett a Szovjetunióknak ezen a részén az itt élő magyar nemzetiség is egy kapcsot alkot országaink között.

A Kárpátontúli Területen az ukránul és oroszul alkotó írók mellett jelentős a magyar írók száma. Több mint 10 olyan író van, akiknek már kötetük jelent meg, illetve a sajtóban publikálnak. Közülük [a] legismertebbek, s tagjai a Szovjet Írószövetségnek is, Balla László, a „Kárpáti Igaz Szó” főszerkesztője,³³ aki öt verseskötet, három regény, három riportkönyv, egy novelláskötet, három tankönyv, egy irodalomtörténeti könyv szerzője, két verseskötete ukrán, egy verseskötete és egy regénye orosz fordításban is megjelent. Több könyvet fordított Kovács Vilmos, a „Kárpáti” Kiadó magyar osztályá-

²⁹ Ruszin, Vaszilij Pavlovics (1919–2005) ruszin származású szovjet politikus, az UKP kárpátaljai funkcionáriusa. A Munkácsi járáshoz tartozó Kislécfalván született. 1963. április 3-tól 1974-ig a Kárpátontúli Terület Tanácsa Végrehajtó Bizottságának elnöke, egyúttal 1969–1974 között az USZSZK LT Elnökségének tagja.

³⁰ Vagyis: a Kárpátontúli Területi Tanács VB elnöke.

³¹ Az MSZMP KB PB 1959. február 11-i ülésén határozott arról, hogy az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottsága és az UKP Kárpátontúli Területi Bizottsága között rendszeres kapcsolat létesüljön. Sándor Józsefnek, az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya vezetőjének javaslata az MSZMP KB PB számára. Budapest, 1959. április 6. MNL SZSZBVL, XXXV. 31., 10. d., 23. ó. e., 10–11.

³² Sic!

³³ Balla László (1927–2010) költő, író, műfordító, lapszerkesztő. A felvidéki Pálócon született. Az 1965. június 1-én első ízben a Zakarpatszka Pravdatól részben eltérő tartalommal, majd 1967. március 8-tól önálló magyar kiadású napilapként megjelenő *Kárpáti Igaz Szó* főszerkesztője 1987. augusztus 13-ig. 1971. május 22-én a Forrás stúdióval szemben létrehozott József Attila Irodalmi Stúdió alapítója, elnöke 1981 decemberéig.

nak munkatársa,³⁴ aki négy verseskötet és egy regény szerzője. Egy verseskötete megjelent orosz fordításban, fordításai is megjelentek. Ismert író még Szenes László, aki három novelláskötet és egy riportkönyv szerzője. Egy riportkönyve ukránul, egy novelláskötete oroszul is megjelent. Fordít is. A „Kárpáti Igaz Szó” művelődési rovatának vezetője. Ezen kívül meg kell még említeni a következőket: egy-egy könyv szerzői Kecskés Béla somi pedagógus (versek) és Csengeri Dezső nagydobronyi pedagógus (novellák), Sütő Kálmán somi kolhoztag (versek).

Nincs még könyvük, de gyakran szerepelnek írásaikkal Keresztes Noémi novellista, Benedek András és Ferenci Tihamér költők. Szalai Borbála ifjúsági író, első kötete sajtó alatt (gyermekversek).

Lusztig Károly három riportkönyv szerzője. Elbeszéléseket, humoreszkeket is ír. Magyarról ukránra és ukránról magyarra fordít. A „Kárpáti Igaz Szó” főszerkesztő-helyettese.

Viszonylag nagyszámú fordítói gárda csatlakozik az írókhoz. Magyarból ukránra fordítanak. Szerepük a mi aktivitásunkkal még tevékenyebb lehet a magyar klasszikus és mai magyar irodalom megismertetésében az ukrán nyelvű olvasóközönséggel. Ezek elsősorban Jurij Skrobinec, Lusztig Károly, Konstantin Bibikov, rajtuk kívül Iván Csendej, Mihajlo Tomcsányi, Jurij Kerekes, Olekszandr Márkus, Szemen Panyko írók és Dmitro Medencij tanár.

A találkozáson megjelent Vaszil Vovcsok, az írószövetség területi tagozata pártszervezetének titkára is. Beszélt arról, hogy a terület írói a magyar írókkal való kapcsolatok tekintetében egy kissé kiesnek a mozgásból, örülnek annak a lehetőségnek, hogy a jövőben az ilyen eseményekre (látogatás Magyarországon stb.) többször kerül sor. A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom jobb magyarországi megismertetését a „Kárpáti” Kiadónál megjelent műveken keresztül képzelik el, valamint a magyar irodalommal való szorosabb alkotói kapcsolatok segítségével.

Javasoljuk, hogy ennek érdekében otthon folytassuk azt az elkezdett gyakorlatot, hogy a sajtóban bemutatjuk a kárpátontúli magyar nyelvű irodalom képviselőit, közöljük műveiket. Nagyban elősegítené a megismerést, ha a „Kárpáti” Kiadónál megjelent magyar nyelvű művek bekerülnének belső könyvkereskedelmünkbe. Hasznos lenne, ha a Magyar Írók Szövetsége, támaszkodva a központi szovjet szervek ígéretére, az eddigénél jobban szorgalmazná a kárpátontúli magyar írók hivatalos magyarországi utazását.

Ami a Magyarországon kiadott szépirodalom megismerésének lehetőségeit illeti, ez tapasztalatunk szerint megfelelő. Az ungvári és munkácsi magyar nyelvű műveket árusító könyvesbolt jól van ellátva, összehasonlíthatatlanul gazdagabb a választék, mint Moszkvában.

³⁴ Kovács Vilmos (1927–1977) író, költő, az 1944–1945 utáni kárpátaljai magyar széppróza egyik legkiemelkedőbb képviselője. 1958-tól az ungvári Kárpáti Kiadó magyar osztályának lektora, főspektora, osztályvezetője. Létrehozta, és 1970-től gondozta a *Kárpáti Kalendárium* irodalmi mellékletét. Tevékeny része volt a kárpátaljai magyarság polgárjogi mozgalmainak. 1971-ben sorozatos támadások érték, az akkori pártideológusoknak nem tetsző kisebbségpolitikai nézetei miatt állásából önként távozott. 1977-ben, alig három héttel Magyarországra települése után, Budapesten elhunyt.

Sz[ergej] Ivanov, a „Kárpáti” Könyvkiadó igazgatója a találkozón ismertette a kiadó tevékenységét. A kiadó 1948-tól létezik, 1964-től köztársasági jelentőségű. Kiadványai ukránul, oroszul és magyarul jelennek meg. A szépirodalom mellett politikai és tudományos irodalmat is megjelentet.

Volumenében is jelentős a magyar nyelvű irodalom kiadása. 1969-ben például mintegy 28 magyar nyelvű alkotás kiadását tervezik. A kiadó magyar szerkesztőségében 6 szakember dolgozik. A magyar nyelvű kiadványok között a magyar nyelven írt irodalmi alkotások – verseskötetek, regények, novellagyűjtemények, politikai irodalom – mellett ukránból és oroszból fordított művek is vannak, figyelembe véve a magyar nemzetiség igényeit. Ivanov elvtárs a találkozó többi részvevőjével egybehangzóan sajnálkozva beszélt arról, hogy a kiadó magyar nyelvű kiadványait Magyarországon nem eléggé ismerik és nincsenek a könyvkereskedelmi forgalomban.

Fontosnak és hasznosnak jellemezte a magyar kiadókkal megvalósított közös kiadásokat. Jelezte, hogy most a közös kiadásokat illetően bizonyos nehézségeik vannak, mivel nem könnyű találni kiadásra alkalmas műveket a több éve megvalósuló közös kiadások után. Csökkent a közös kiadásban megjelent művek más országokban (például Csehszlovákia, Jugoszlávia) forgalomba kerülő száma.

Javasoljuk, hogy illetékes könyvforgalmazási szerveink vizsgálják meg a „Kárpáti” Kiadónál megjelent magyar nyelvű művek, elsősorban szépirodalmi alkotások az eddiginél szélesebb körű magyarországi forgalmazásának lehetőségét.³⁵ Hasznos lenne a közös könyvkiadás további intenzív folytatása érdekében felkutatni a közös kiadások újabb területeit. Esetleg növelni lehetne az ukrán klasszikus és mai írók műveinek megjelentetését közös kiadásban. E művek magyarra fordításába be lehetne vonni a Kárpát-alján élő neves és színvonalas irodalmár fordítókat.

A „Ragyanszka Skola” Kiadó munkáját M[ihail] Ivaskovics ismertette. E kiadó az iskolákat látja el tankönyvekkel és segédanyagokkal. A kiadónál jelenik meg a Kárpáton-túli Területen lévő több mint 100 magyar iskola (ebből 15 középiskola) számára az összes tankönyv. Ivaskovics elvtárs elmondja, hogy ezideig minden tankönyv kárpáton-túli szerzőtől jelent meg. Magyar kiadók közül a „Tankönyvkiadóval” van kapcsolatuk.

Javasoljuk, hogy a kiadónak megfelelő intézményünk rendszeresen küldje meg az új általános és középiskolai tankönyveinket, hogy ezáltal is bátorítsuk Magyarországon készült tankönyvek esetleges kiadására.

A területi sajtószervek tevékenységéről Jakiv Lavrenko, a „Zakarpatszka Pravda” főszerkesztője és Balla László, a „Kárpáti Igaz Szó” főszerkesztője adott tájékoztatást. 5 területi (megyei) napilap jelenik meg, 2 közülük magyar nyelven is. A 15 kerületi (járási) lap közül 5 magyarul is. Az ungvári rádió és TV ukrán, orosz, magyar és román nyelven sugároz műsort.

A „Kárpáti Igaz Szó” elődje a magyar nyelvű „Munkás Újság” volt. 1946–1965-ig az ukrán nyelvű újság magyar nyelvű fordítása volt, 1967 márciusától kezdve teljesen önálló ukrán nyelvű testvérnapilapjától. Sajtóosságai közé tartozik, hogy bővebben foglalkozik

³⁵ Sic!

a külpolitikával, jelentős tudományos és sportrovata van. A vasárnapi számokban egy teljes oldalon megjelenő „Neon” nevű irodalmi és művészeti magazinnal pótolni igyekeznek egy irodalmi és művészeti folyóiratot. E rovatban verseket, novellákat, regényeket (folytatásokban), művészettel foglalkozó írásokat közölnek. Speciális feladatának tartja az újság, hogy híd legyen a szovjet és magyar kultúra között. E tevékenységével az újság maga köré gyűjti a magyar nyelvű írókat.

Az újság jelenleg 27.000 példányszámban jelenik meg. Különösebb példányszám-emelkedésre nem számítanak, figyelembe véve azt is, hogy sokan olvassák a magyar újságokat. Egyébként az újságnak tevékenysége során ezt is számításba kell vennie.

A magyar újságok és lapok közül a Keletmagyarország³⁶ és a Délmagyarország című újságokkal, valamint a Tiszatáj és a Szabolcs-Szatmári Szemle című folyóiratokkal van szoros kapcsolatuk. Ennek során újságíró-cserére és oldalak kölcsönös közlésére kerül sor.

A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom jobb magyarországi ismertetése érdekében javasoljuk, hogy az Élet és Irodalom, vagy más irodalmi orgánunk rendszeresen figyelje a „Neon” című magazint, ismertesse, illetve közölje az arra érdemes műveket, hogy ezzel is segítsen megteremteni az élő kapcsolatot a kárpátontúli magyar nyelvű irodalom és a magyar irodalom között. (A Kárpáti Igaz Szó-t Szegeden és Nyíregyházán rendszeresen kapják. El lehet intézni, hogy az Élet és Irodalom is kapja.) A Magyarországról szóló anyagok bővítése érdekében a Kárpáti Igaz Szó testvérlapjai erősítsék tovább a kapcsolatot és növeljék az anyagok mennyiségét.

Az Ungvári Állami Egyetemen Mikola Lakiza rektorhelyettes adott tájékoztatást az egyetem munkájáról, a Nyíregyházi és Szegedi Tanárképző Főiskolával fenntartott közvetlen, igen hasznos kapcsolataikról. A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken Petro Lizonyec³⁷ tanszékvezető ismertette az 1963 óta fennálló tanszék feladatait, mely első-sorban pedagógusképzést jelent a magyar iskolák számára. A tanszék olyan tevékenységet is folytat, hogy az egyéb szakos magyar nemzetiségű hallgatóknak szakmájuk terminológiáját ismertető szemináriumokat tartanak. Kérdésünkre válaszolva a tanszékvezető elmondta, hogy könyvtáruk elég hiányos, különösen hiányoznak az egyetemi jegyzetek. Ezeket könyvesboltokban nem lehet megvenni. Igen hasznosnak minősítette a magyar szakemberek tanszéki tevékenységét.

Javasoljuk, hogy magyar részről a nyíregyházi és szegedi főiskolákkal megvalósított kapcsolatokban arra törekedjünk, hogy a magyar nyelv és irodalom neves szakemberei az Ungvári Egyetemen a magyar szakos hallgatóknak előadásorozatokat, szakszemináriumokat tartsanak, illetve a tanszéken magyar vendégoktatók legyenek.

Mivel a közvetlen kapcsolat nem teszi lehetővé, hogy a magyar tanszék megkapjon minden fontos magyar nyelvészeti és irodalomtörténeti szakirodalmat, az Ungvári Egyetemmel ilyen tekintetben kiemelten kell foglalkozni. A magyar tanszék szakirodalommal

³⁶ Sic!

³⁷ Lizanec, Petro (1930) ukrán nyelvészprofesszor, filológus. A kárpátaljai Beregforráson született. 1966-tól az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének vezetője, egyúttal 1977–1984-ben az egyetem Filológiai Karának dékánja. 1972-től professzor. 1988. január 14-től az Ungvári Hungarológiai Központ szervezőbizottságának elnöke, 1988. szeptember 22-től a központ igazgatója.

való ellátását központilag a minisztériumnak kellene kezébe venni. Könyvtár összeállítása és kiküldése mellett rendszeresen meg kellene küldeni részükre a Tankönyvkiadónál megjelenő magyar irodalomtörténeti és nyelvészeti kiadványokat és egyetemi jegyzeteket.

Az ungvári tartózkodás során rövid beszélgetést folytattunk Giric elvtárrsal, az SZMBT Kárpátontúli Területi Tagozatának elnökével. Elmondta, hogy a Területen a társaságnak 10 járási tagozata van. Az érdeklődés Magyarország iránt nagy. Propagandaanyagokkal – fotó, film stb. – nem is tudják ezt kielégíteni. Hasznosnak és gyümölcsözőnek mondta a Szabolcs-Szatmár megyével folytatott közvetlen kapcsolatokat.

A jobb propagandaanyaggal való ellátottság érdekében javasoljuk, hogy az MSZBT, különös tekintettel a Tanácsköztársaság 50. évfordulójára, több anyagot küldjön közvetlenül Ungvárra, de lehet javítani az anyagellátást Nyíregyházán keresztül is. Magyar nyelvű anyagokat is lehet rendelkezésükre bocsájtani, ezt is jól fel tudják használni.

A tulajdonképpen másfél napig tartó látogatás során megtekintettük az Ungvári Terület Helytörténeti Múzeumát is. Itt a terület földrajzi viszonyai, állat- és növényvilága mellett gazdag leleteket és anyagokat produkáló kiállítások mutatják be a terület történetét az ősidóktól napjainkig. Ennek során objektív szemléletű képet nyújtanak a Rákóczi-szabadságharcról, az 1848–49-es forradalom és szabadságharcról, valamint az 1919-es Magyar Tanácsköztársaságról, és különösen a tanács hatalom fennállásáról Kárpátalján. A kiállítás ezen része már az 50. évfordulóra készült.

Szipka
Szipka József
nagykövet

2.

Vácz László kijevei főkonzul³⁸ jelentése a Külügyminisztériumnak 1973. június 9–11-i kárpátaljai látogatásáról

Kijev, 1973. július 23.

Gépelt eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1973/99. d., 003752/1973. sz.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
24/73.

Készült: 5 példányban
3 példány Központ
1 példány Moszkva
1 példány Sajat

Szigorúan titkos!
Kijev, 1973. július 23.
Tárgy: Bemutakozó látogatás
Kárpátalján
Melléklet: 1 újság³⁹

³⁸ Vácz László (1928–2007) diplomata, 1973. március 27-től 1978. június 23-ig a Kijevei Magyar Főkonzulátus vezetője.

³⁹ A hivatkozott tudósítás: *Magyar diplomaták Kárpátontúlon*, In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1973. június 13. 1.

Június 9–11. között Lévy elvtárs társaságában hivatalos bemutatkozó látogatást tettem a Kárpátaljai Terület párt- és tanácsvezetőinél. A Pártközpont Külügyi osztályának, a KÜM protokoll osztályának az itteni szokásnak megfelelően előre bejelentettük utazásunkat, tőlük a szükséges segítséget megkaptuk. Az utazást, bemutatkozásomat segítette az Ukrán Baráti Társaság, amely közreműködött utazásunkban, bemutatkozásomban (az ugyanis egybeesett Nagy Mária elvtársnőnek, az MSZBT főtítkárnak Ukrajnából történő elutazásával).⁴⁰

Ungvári tartózkodásunk alatt figyelmes, szívélyes vendéglátásban volt részünk. A tartózkodási időhöz képest – figyelembe véve azt, hogy szombati és vasárnapi munkaszüneti napok is beleestek – gazdag és tartalmas programot biztosítottak számunkra, amiről beszámol a Kárpáti Igaz Szó című lap június 13-i csatolt száma.

Állandó kísérőnk volt G. M. Kosztrub elvtárs,⁴¹ a Kárpátaljai Terület tanácsának elnökhelyettese, többször velünk volt Balla László elvtárs, a Kárpáti Igaz Szó című lap szerkesztője is.

A területtel való ismerkedést jelentő programban legjelentősebb volt a „Határőr” kolhozban tett látogatás (Nagyszőlős-járás,⁴² Péter község).⁴³ A kolhoz magyar nemzetiségű elnöke, Bíró Andor⁴⁴ elvtárs részletes érdemi tájékoztatást adott a gazdaságról, amelynek a dolgozói is szinte kizárólag magyar nemzetiségűek. A gazdaság a szovjet kolhozok számára biztosított minden lehetőséget (ezek a lehetőségek igen széleskörűek, például a melléküzemek létesítése tekintetében, amiről majd külön jelentésben beszámolunk) messze-menően kihasznál, ami évről-évre növekvő jövedelmet biztosít a kolhozoknak. A kolhozoknak saját téglagyára, konzervüzeme, külföldi gyártmányú takarmányfeldolgozó gépsora (bérmunka vállalására is lehetőséget adó) stb. van. Bíró elvtárs felvetette, hogy szívesen létesítenének közvetlen kapcsolatot határ menti magyar termelősövetkezettel. Szeretné, ha a kezdeményezés tőlünk indulna ki. A főkonzulátus támogatja az elképzelést.

⁴⁰ Nagy Mária 1973. június 2–10. között látogatott az USZSZK-ba. A Iovói és ungvári programjáról a következőket írta a beszámolójában: „Az utóbbi két városban baráti találkozón vettem részt és ismerttettem az MSZBT tevékenységét. E helyeken alkalom adódott neves emberek, egykori felszabadítók, aktivisták megismerésére. S mindenütt a lehető legnagyobb szeretettel, barátsággal fogadtak.” Nagy Mária beszámolója Tóth Józsefnek, a KÜM I. Területi Főosztálya vezetőjének ukrainai útjáról. Budapest, 1973. június 15. MNL OL, XIX-J-1-k, 1973/46. d., 1623/3/1973. sz.

⁴¹ Kosztrub, Georgij (1926–1991) ruszin származású szovjet politikus, az UKP kárpátaljai funkcionáriusa. Munkács külvárosában, Podheringben született. 1965–1975-ben a Kárpátontúli Terület Tanácsa VB elnökhelyettese.

⁴² Sic!

⁴³ Vagyis: Tiszapéterfalva.

⁴⁴ Bíró Andor (1929–2018) tanító, politikus, kolhozelnök. A kárpátaljai Tivadarfalván született. 1961–1993-ban a tiszapéterfalvi Határőr kolhoz elnöke, egyúttal 1963-tól 1990-ig az USZSZK LT tagja. Visszaemlékezései: BÍRÓ, 1991. Bíró Andor személyének megítéléséhez lásd még BORBÉLY, 2018.

A vezetőknél tett bemutatkozó látogatás során tapasztaltak lényegét a következőkben lehet összegezni: I. V. Ilnickij elvtárs,⁴⁵ a Kárpátaljai Terület Pártbizottságának első titkára érdemi tájékoztatást adott a terület társadalmi, gazdasági, kulturális eredményeiről. Szólt gondjaikról, beleértve az ideológiai téren lévőket (különböző vallási szekták működtek s részben működnek, magyar írók egy csoportja végzett és végez káros tevékenységet,⁴⁶ amiről külön írtunk⁴⁷). Részletesen és nagyon elismerően beszélt a Szabolcs-Szatmár megyei kapcsolataikról, magyarországi személyes tapasztalatairól. Kitért a nemzetiségi kérdésre, szólt eredményeikről, érzékeltetve ugyanakkor, hogy e téren is vannak problémáik is.⁴⁸ Más forrásból nyert értesülés szerint Ilnickij elvtársnak személyesen gondot jelentett és jelent, hogy a területi párt- és tanácsi vezetésben (vezető, első helyettes és helyettesi szinten) idáig egyáltalán nem voltak magyar nemzetiségűek. Lényegében ugyanez állt az ungvári városi vezetésre is. Ezt a problémát Ilnickij elvtárs – állítólag – felvetette Scserbickij elvtársnak,⁴⁹ az UKP első titkárának is. Informátorunk előzetesen, bizalmasan tájékoztatott arról is, hogy a kérdés orvoslásaként a mostani (június 17.) tanácsválasztásokon a magyar nemzetiségű Molnár Bertalant,⁵⁰ a Munkácsi Műszergyár igazgatóját választják meg a Kárpátaljai Területi Tanács VB-nek egyik elnökhelyettesévé. Ez meg is történt.

V. P. Ruszin elvtárs, a Kárpátaljai Területi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke hivatalos keretben adott tájékoztatást a terület sajátosságairól, sikereikről, Szabolcs-Szatmár megyei kapcsolataikról. Hangsúlyozta, milyen jelentős eredményeket ért el a terület a szovjet hatalom évei alatt, beleértve a nemzetiségi kérdés megoldását is. Ugyanakkor – mint mondta –, vannak, akik a nagy-nagy eredményeket nem akarják látni, hanem csak az esetleges problémákat, és azokat felnagyítják.

A leírtak, valamint a mostani futárral küldött jelentésünk és a mellékletét képező újságcikk érzékeltetik, hogy a Kárpátaljai Terület párt- és állami vezetőinek gondot és további jelentős feladatot jelent a nemzetiségi kérdés helyes megoldása.

Említést érdemel még, hogy Giric Lajos elvtárral, az SZMBT területi vezetőjével – betegségére hivatkozva – Nagy Mária elvtársnő elutazásakor és a mi ungvári tartózkodásunk alatt sem tudtunk találkozni (ugyanakkor láttuk őt az utcán). Ebben szerepet játszhatott a hivatkozott betegségen túl az, hogy Giric elvtárs Nagy elvtársnő megérkezésekor bizonyos vonatkozásban túlléphette hatáskörét.

⁴⁵ Ilnyickij, Jurij (1924–2016) ruszin származású szovjet politikus, az UKP kárpátaljai funkcionáriusa. A Huszti járáshoz tartozó Rosztokán született. 1962. február 5-től 1980. december 2-ig az UKP Kárpáton-túli Területi Bizottságának első titkára.

⁴⁶ Ez a tagmondat fekete színű tollal aláhúzva és a lap bal szélén kérdőjellel kijelölve.

⁴⁷ Vácsi László 1973. július 13-i, 20/1973. sz. t. jelentéséről van szó. Megjelent: SERES, 2023b, 70–77.

⁴⁸ Sic!

⁴⁹ Scserbickij, Vlagyimir (1918–1990) ukrán származású szovjet politikus, az UKP funkcionáriusa. 1972. május 25-től 1989. szeptember 28-ig az UKP első titkára, egyúttal 1971. április 9-től 1989. szeptember 20-ig az SZKP KB PB tagja.

⁵⁰ Fekete színű tollal aláhúzva. Molnár Bertalan (1933–1997) politikus, tervezőmérnök. A Beregszászi járáshoz tartozó Benében született. 1973. június 1-től a Kárpáton-túli Terület Tanácsa Végrehajtó Bizottságának elnökhelyettese, majd 1982. július 1-től 1994-ig első helyettese.

Mind Ilnickij, mind pedig Ruszin elvtárs javasolta, hogy gyakrabban és hosszabb időre látogassunk el hozzájuk, aminek – a mostani látogatás tanulságait és tapasztalatait figyelembe véve – értelmét látjuk.

Váczai László
Váczai László
főkonzul

3.

Hajdu Imre kijevi konzul jelentése a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának a főkonzulátus diplomatáinak 1975. június 4–11-i kárpátaljai látogatásáról

Kijev, 1975. július 22.

Gépelte eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1975/128. d., 004456/1975. sz.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
29/1975. Sz. t.
Készült: 4 példányban
Központ: 2 példány
Moszkva: 1 példány
Saját: 1 példány
Készítette: Almási S[ándor]
Gépelte: Kuti M.

Szigorúan titkos!
Kijev, 1975. július 22.
Tárgy: Látogatás a Kárpátontúli
Területen.
Melléklet: Kárpáti Igaz Szó
1 példány⁵¹

I. Területi Osztály
Budapest

1975. június 4–11-e között Váczai elvtárral együtt látogatást tettünk a Kárpátontúli Területen. A látogatás célja az Elnöki Tanács, az Oktatási Minisztérium és a Magyar–Szovjet Baráti Társaság Elnöksége által a felszabadulás évfordulója alkalmából adományozott kitüntetések átadása volt, valamint tisztelgő látogatás a megye párt- és állami vezetőinél.

Röviddel megérkezésünk után fogadott bennünket Ilnickij J. V. elvtárs, a megyei PB első titkára. A megyei Pártbizottság titkárainak jelenlétében tájékoztatást adott a terület 30 éves fejlődéséről. Elmondotta, hogy a megye ipari termelése a szovjet hatalom 30 éve alatt 31, mezőgazdasági termelése pedig 16-szorosára nőtt. Kisebb nehézségekkel bár, de biztosítani tudják az 1 millió 300 ezres lakosság munkaképes részének foglalkoztatását. Ma már a terület önellátó mezőgazdasági termékekből, annak ellenére, hogy

⁵¹ A hivatkozott tudósítás: *Kárpátontúl vendégei*, In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1975. június 10. 1.

a 13 járásából csak 4 síkvidéki járás alkalmas növénytermesztésre. A legfontosabb terményekből (hús, tej, tojás, bor, gabonafélék) a megye június 1-ével teljesítette a IX. öt-éves tervet. Ipari növényekből a tervteljesítés várhatóan csak 90% lesz.

Ilnickij elvtárs külön kitért az Uzsgorodon építendő szálloda ügyére. Kifejezetten kérte a főkonzulátus hathatós közbenjárását az ügyben, mivel végleges megállapodás híján nem tudnak hozzákezdeni a tervezett időben, 1975. III. negyedévében az előkészítő munkálatokhoz, a szállodára pedig az egyre bővülő idegenforgalom miatt nagy szükségük lenne.⁵²

Utána fogadott bennünket Valoscsuk M. J. elvtárs,⁵³ a Megyei Tanács elnöke. Részletesen ismertette a június 15-i helyi tanácsi és parlamenti választások előkészületeit. Kitért a választásokkal kapcsolatban kibontakozott szocialista munkaverseny-mozgalomra, a dolgozók nagyfokú társadalmi-politikai aktivitására. Valoscsuk elvtárs maga is Kárpátontúlról származik, korábban is itt dolgozott járási, később megyei Komszomoltitkárként. Jól ismeri a soknemzetiségű terület problémáit. Megítélésünk szerint elődjével⁵⁴ ellentétben pozitívan, nacionalista megnyilvánulásoktól mentesen áll hozzá a nemzetiségi kérdéshez,⁵⁵ bár ő is hajlott arra a véleményre, hogy ezt a kérdést gyakorlatilag már megoldották. A mindennapi nehézségektől eltekintve itt nagyobb, átfogó problémák nincsenek, és a jövőben sem várhatók. Ennek alátámasztására a Kárpátontúli Területnek Szovjet-Ukrajnával való egyesülése 50 éves évfordulója előkészítésének tapasztalatait hozta fel. Tapasztalataik szerint a lakosság legszélesebb körei ma már történelmi szükségszerűségként fogják fel az újraegyesülést.⁵⁶

Az Uzsgorod Állami Egyetemen tett látogatásunk során olyan hasznos tapasztalatokra tettünk szert, amelyeket hazai felsőoktatási szerveink figyelmébe ajánlunk. Az egyetemi képzés a reáltárgyak területén igen magas színvonalú. Különösen a fizikai, fizikakémiai, kristálykémiai és félvezetők, és a biokémiai tanszékek kiemelkedők. Ezek a laboratóriumok a lehető legmodernebb szovjet, japán, NSZK- és USA-beli berendezésekkel vannak felszerelve, más részüket pedig az egyetem oktatói, tudósai tervezték.

⁵² A magyarországi Émexport Fővállalkozó Vállalat és a szovjet Tyehnosztrojexport állami kivitelező vállalat közötti megállapodás keretében később megépült Hotel Zakarpatyje nevű ungvári szállóról van szó. Bővebben lásd MÁRKUS, 1979.

⁵³ Sic! Voloscsuk, Mihail (1934–2017) ukrán származású szovjet politikus, az UKP kárpátaljai funkcionáriusa. 1974. áprilistól 1984. decemberig a Kárpátontúli Terület Tanácsa VB elnöke, 1990. február 9-től 1991. július 2-ig az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának első titkára, egyúttal 1990. áprilistól 1991. októberig ismét a Kárpátontúli Terület Tanácsa VB elnöke.

⁵⁴ Vagyis: Vaszilij Ruszinnal szemben.

⁵⁵ 1974. május 6-án Váczi László kijevi főkonzul részletes jelentést készített Vaszilij Ruszin tanácselnök felmentésének hátteréről és annak nemzetiségpolitikai vetületeiről. Lásd MNL OL, XIX-J-1-j, 1974/105. d., 003517/1974. sz. Erre lásd még a bevezetőt.

⁵⁶ A hivatalos ukrán (és szovjet) történelmi doktrína szerint Kárpátalja Szovjetunióhoz, illetve az USZSZK-hoz csatolása 1944–1945-ben „újraegyesülés” volt, a kárpátaljai szláv (ruszin, ukrán) lakosság jogos történelmi igényének és törekvésének teljesülése. A doktrína fogalmi alapját a Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak Ungváron tartott első kongresszusán, 1944. november 26-án hozott kiáltvány képezte, amely „Kárpát-Ukrajna” Szovjet-Ukrajnához csatolását „újraegyesülésnek” nyilvánította.

Ezekben a laboratóriumokban az utóbbi években több találmány, szabadalom született. A fizikai kutatások fő iránya a különféle lézerek továbbfejlesztése, gyakorlati termelésben való hasznosítása, s emellett az atomenergia békés célú felhasználása, és főleg az ehhez szorosan kapcsolódó területek kutatása. A fizikai, valamint a kristálykémiái és félvezető tanszékek foglalkoznak ipari üzemek technológiai tervezésével, egyedi gépek konstruálásával. Az ebből a tevékenységből származó bevételek teljes egészében fedezik a 14 ezer nappali, esti és levelezős hallgatót foglalkoztató egyetem összes fenntartási költségeit. Az említett tanszékeket a képzés színvonalában, illetve a laboratóriumok felszereltsége tekintetében csupán a Moszkvai Állami és a Novoszibirszki Egyetem előzi meg. A káderutánpótlást és fejlesztést az egyetem saját végzős hallgatóival oldja meg, a képzés pedig a megye igényeit veszi figyelembe, s meghatározója gazdasági fejlődésének. A megye vezetői többször is büszkén hangsúlyozták, hogy a terület gazdasága, műszaki értelmisége színvonalban egyre jobban felzárkózik az egyetem színvonalához. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy magyar nemzetiségű vagy magyarul jól tudó munkatárssal a műszakilag legfejlettebb laboratóriumokban sehol sem találkoztunk.

Az egyetem rektorának – aki a fizikai tanszék vezetője is egyben – elmondása szerint kutatási tematikájuk csak kis területen érintkezik a budapesti Központi Fizikai Kutató Intézetével, de itt, a plazmakutatást kivéve, ők magasabb színvonalon állnak.

Kérésünkre később fogadott bennünket Lucsok B[orisz] M[ihajlovsz] ezredes elvtárs,⁵⁷ az Ukrán Belügyminisztérium Kárpátontúli Terület Igazgatóságának vezetője. Igen őszinte és részletes tájékoztatást adott a megye helyzetéről. Elmondotta, hogy a megye politikai és közbiztonsági helyzete a körülményekhez képest jó és nyugodt. Az államellenes, politikai tevékenység az utóbbi években megszűnt. A súlyos élet- és vagyon elleni bűntettek száma elenyészőre csökkent. Tevékenységük ma már a megelőzésre, felvilágosításra irányul. Jelenleg problémáik elsősorban a nagyszámú és egyre növekvő idegenforgalommal kapcsolatban vannak. Együttműködésük a határ menti magyar és Szabolcs-Szatmár megyei szervekkel példásan jó és operatív.

Az áttelepülési ügyekkel kapcsolatban elmondotta, hogy ez a munka az apparátus nagy részét leköti. A szocialista országokba történő kivándorlást saját, megyei hatáskörben engedélyezik, a nyugatra irányulót pedig véleményezik. A kivándorlás oka őket különösebben nem foglalkoztatja. Elmondása szerint nekik előnyös, hogy az áttelepedéseken keresztül sok olyan személytől úgymond „sikerül megszabadulniok”, akik számukra problémát jelentenek.

Ott tartózkodásunk utolsó napján látogatást tettünk a Kárpáti Kiadónál és a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségében. Balla László elvtárs, a lap főszerkesztője, a szerkesztőbizottság tagjai és a rovatvezetők jelenlétében igen alapos tájékoztatást adott a lap helyzetéről, történetéről, problémáiról, s a szerkesztés elveiről.

---

⁵⁷ Lucsok, Borisz (1928–1986) rendőrtiszt, vezérőrnagy, 1970. áprilistól 1981. júliusig a Kárpátontúli Terület Tanácsa VB Belügyi Igazgatóságának parancsnoka. 1981-től haláláig a Szovjetunió Magyarországra akkreditált belügyi attaséja.

A lap első példányait nem sokkal a felszabadulás után bocsátották ki. Előbb csak az uzsgorodi járásban, majd az egész megyében is terjesztették. Nagyon alacsony példányszámban, a megyei ukrán és orosz nyelvű napilap magyar fordításaként.

A lap körülbelül 10 éve önálló abban az értelemben, hogy saját tudósítói, újságírói teljes egészében ellátják anyagokkal, és nem más újságok magyar nyelvű fordításaként jelenik meg. Képes átfogó képet adni a terület életéről, formálni a közéletet, vitafórummá vált. Anyagai frissek, életszerűek és lépést tartanak a napi politikai eseményekkel. Jelenleg 38 ezres példányszámban jelenik meg, ami a hivatalosan kimutatott 165-170 ezres magyar nyelvű lakosság számához mérve magas.

Felépítése, szerkesztése nagyjából megegyezik az országos magyar napilapokéval.

Ebben az évben kezdte meg működését a lap mellett egy külön irodalmi klub. Kiadmánya⁵⁸ Lendület címen az újság negyedévi külön mellékleteként jelenik meg. Ez a klub arra vállalkozott, hogy fórumot biztosítson a kezdő, fiatal magyar nyelvű íróknak. De ennél többről is szó van itt, éspedig arról, hogy ez a klub a terület magyar nyelvű értelmiségének, irodalmának centrumává, kritikai és megjelenési fórumává kíván válni. A kiadmányban megjelent művek jelentős része irodalmi színvonalat még nem képvisel, de a szerkesztők, vezetők előtt ismertek a feladatok, lehetőségek is.

Perspektívában az újvidéki és a romániai magyar nyelvű irodalmi központok színvonalára kívánnak eljutni. Javasoljuk, hogy hazai kulturális szerveink kísérjék figyelemmel és megfelelő fejlettségi szint elérése után támogassák is ezt a kezdeményezést, mivel fontos dologról van szó az itt élő magyarság szempontjából. Nevezetesen arról, hogy megfelelő színvonalú fórum biztosításával az itteni magyarság megtarthassa igen gyér számú értelmiségét, számukat tehetséges fiatalokkal tovább növelje, s utána egy viszonylag önálló, saját, kulturális szükségleteinek minimumát kielégíteni képes kulturális életet teremthessen.

Erre annál inkább nagyobb igény van, mivel a meglévő magyar iskolák, újságok ezt a szerepet nem töltik be maradéktalanul, az uzsgorodi egyetem magyar tanszéke nem alkalmas rá. Ez a tanszék elég gyenge. A tanszék vezetője ukrán nemzetiségű, és csak közepes szinten beszél magyarul. Az itt tett látogatásunk csak formális volt, mivel sem problémáikról, sem a képzésről, vagy annak tematikájáról kérésünkre sem kaptunk bővebb, érdemi felvilágosítást.

Kezdeti jelekből bár, de úgy ítéljük meg, hogy az újság, a klub vezetői érzik kezdeményezésük jelentőségét, és azt, hogy támogatásban részesülnek a megye párt- és állami vezetői részéről.

Fentiekén kívül látogatást tettünk a Bábolnai Állami Gazdaság műszaki segítségével épült, Uzsgorod melletti baromfitelepen, a beregovói járásban lévő szovjet–magyar ba-

⁵⁸ Sic! Itt és a továbbiakban is: „kiadmány”.

rátság kertben,⁵⁹ a Beregovói Járási Pártbizottságon és a petravai⁶⁰ Határőr kolhozban, melynek elnöke Bíró Andor elvtárs, az Ukrán Legfelsőbb Tanács tagja, parlamenti képviselő, s a főkonzulátus régi és jó kapcsolata. Visszafelé jövet megálltunk Lvovban, ahol átadtuk 4 jól dolgozó aktivistának a Magyar–Szovjet Baráti Társaság aranykoszorús jelvényét.

Dr. Hajdu Imre
dr. Hajdú Imre
konzul

4.

Váci László kijevi főkonzul jelentése Puja Frigyes külügyminiszternek⁶¹ Almási Sándor kijevi konzul kárpátaljai megbeszéléseiről a terület belügyi vezetőivel

Kijev, 1977. november 23.

Gépelte eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1977/123. d., 005822/1977. sz.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
42/Szt/1977.

Készült: 4 példányban

Központ: 2 példány

Saját: 1 példány

Moszkva: 1 példány

Készítette: Almási Sándor

Gépelte: Nemesné

Szigorúan titkos!

Kijev, 1977. november 23.

Tárgy: Látogatás a Kárpátontúli terület

belügyi szerveinél

Külügyminisztérium

Puja Frigyes külügyminiszter elvtárs

Budapest

⁵⁹ Lenin Szovjet–Magyar Barátság Almáskert: a magyar–szovjet határ két oldalán, a Borzsa folyó partján, Beregsurány és Asztély között létrehozott gyümölcsös. 1960. március 29-én, Vlagyimir Lenin születésének 90. évfordulójára és „Magyarország felszabadításának” 15. évfordulójára ültették el az eredetileg 160 hektárosra tervezett ültetvény első facsometéit mintegy 10 hektáron. A fákat két gazdaság – a Beregszász járási Baktai Mezőgazdasági Kísérleti Állomás és a Szabolcs-Szatmár megyei vásárosnaményi Barátság Szövetkezet – földjébe ültették. Az ültetvény 1967-re már összesen 307 hektárt foglalt el, ebből 102 hektár volt a magyarországi oldalon. 1969-ben 15 hektáros közös szőlőkertet is telepítettek – a Béke Szőlészetet, melynek kialakításában a Balatonboglári Állami Gazdaság vett részt. OFICINSZKIJ–FEDINEC, 2010, 358.

⁶⁰ Vagyis: tiszapéterfalvi.

⁶¹ Puja Frigyes (1921–2008) politikus, diplomata, az MSZMP funkcionáriusa. 1973. december 14-től 1983. július 8-ig külügyminiszter.

Almási elvtárs ez évi rendes szabadságáról visszatérőben október végén két napra megszakította útját Uzsgorodon a megyei OVIR⁶² újonnan kinevezett vezetőjével való személyes megismerkedés céljából. E találkozót A. A. Petrenko elvtárs, az Ukrán Köztársaság OVIR vezetője javasolta és szervezte meg. A munka szempontjából nagyon hasznos kétnapos programban végig részt vett Márkus Iván Vasziljevics elvtárs, a megyei OVIR vezetője.

Almási elvtársat fogadta Szirik elvtárs, a Megyei Rendőrkapitányság helyettes vezetője. A rövid időre tervezett udvariassági látogatásból végül is több mint másfél óras alapos beszélgetés lett. Szóba került valamennyi olyan konzuli ügy, kérdés, amely kapcsolatban van a megyével, első helyen természetesen az áttelepedési ügyek. A látogatás hivatalos, udvariassági jellege egyszeriben megváltozott azután, hogy a vendéglátók látták: a témát nem tartjuk tabunak, szívesen vesszük, ha elmondják véleményüket, és helyesnek tartjuk tapasztalataink kicserélését.

Szirik elvtárs részletesen ismertette a megyei szervek véleményét az áttelepedési ügyekről. Azzal kezdte, hogy nagyon örül ennek a véletlenszerű beszélgetésnek, amelyre már évekkel ezelőtt sort kellett volna keríteni, s akkor talán már előbb jutottak volna arra a véleményre, amely az utóbbi időben kialakult. Az 1970-es évek első felében az áttelepedési ügyek nagy száma egy kicsit megijesztette a megyei szerveket.

Nem ismerték az okokat, s elfogadható magyarázatot sem találtak. Komoly politikai okokra, következményekre nem gondoltak, viszont félték attól, hogy Magyarország válik az Izraelbe és az USA-ba történő kivándorlás alternatív megoldásává. Az áttelepedők száma a lakossághoz viszonyítva nem olyan jelentős. E jelenségnek természetesen nem örülnek, azonban nem tulajdonítanak neki különösebb jelentőséget. Megyei párt- és állami fórumokon figyelemmel kísérik őket, de adminisztratív intézkedések, szigorítások bevezetésére semmiféle okot nem látnak. Olyan jelenségnek tartják, melyet az élet, a fejlődés hoz magával, s mint ilyen, még pozitív mutatóként is felfogható. Az elbírálásnál ma már a családegyesítés tényét tágabb értelemben fogják fel, s a legfontosabb szempont az, hogy a munkaképes korú áttelepedő után ne maradjon hátra egyedülálló, idős, gondozásra szoruló hozzátartozó. Ha ilyen eset fennáll, a kérelmet automatikusan elutasítják, illetve csak akkor engedélyezik, ha a kérelmező idős hozzátartozójáról megfelelő módon gondoskodik, vagy magával viszi.

A Szirik elvtárs által elmondottakból, közvetett utalásokból, de az egész beszélgetés hangneméből az érződött ki, hogy a megyei belügyi szervek ezekben a kérdésekben a főkonzulátust a jövőben sokkal inkább, mint eddig, fontos hídnak, összekötő kapocsnak tekintik.

A tapasztalatcserén kívül konkrét javaslat is elhangzott az áttelepedési ügyekkel kapcsolatban, mely szerint hasznos lenne az elutasítottak listájának rendszeres, kölcsönös átadása, közölve az elutasítás okát is. Ehhez azonban a felsőbb, illetve hazai szervek

⁶² OVIR: a Szovjetunió Belügyminisztériuma Vízum- és Regisztrációs Osztályának rövidítése: Отдел виз и регистраций МВД СССР. 1935. október 4-én hozta létre a Népbiztosok Tanácsa. A Belügyi Népbiztosság (Belügyminisztérium) alárendeltségébe tartozó, köztársasági és területi hivatalokkal rendelkező szerv feladatkörébe tartozott egyrészt a Szovjetunióba érkező külföldi állampolgárok nyilvántartása, másrészt a Szovjetunióból kiutazó vagy kivándorló szovjet állampolgárok ügyeinek intézése.

jóváhagyása kell. Petrenko elvtárs, a köztársasági OVIR vezetője a látogatás után közölte, hogy ezt a cserét ők szívesen vennék és hasznosnak tartanák. Kérjük a Központot, hogy a javaslatunkra jóváhagyását adni szíveskedjék. Ez a fajta információcsere mindkét fél számára mindenféle szempontból csak előnyös lehet.

A látogatás során több más kérdés is felmerült. A szovjet elvtársak elmondották, hogy együttműködésük a Szabolcs-Szatmár megyei szervekkel példás, sokkal jobb, mint a határmegyei⁶³ csehszlovák szervekkel. A megyébe látogató turistáinkkal nagyobb problémák nincsenek.

Az uzsgorodi szálloda építésén dolgozó állampolgáraink viselkedésével kapcsolatban egyenlőre⁶⁴ csak a legjobbakat tudták elmondani. Velük eddig a legcsekélyebb rendőrségi ügy sem fordult elő. A város társadalmi életében aktívan kiveszik a részüket. A felmerült szórakozási, kirándulási igényeiket elfogadható keretek között rendezni fogják.

Tájékoztatót kértek többek között [a] konzuli útleveléseink hazalátogatásával kapcsolatos új rendelkezésről; a forintcsekk váltási kötelezettség eltörléséről, s annak hátteréről; idegenforgalmi problémáinkról; a vízumkényszer eltörléséről kötött magyar egyezményekről, az Ausztriával folytatott tárgyalásokról; a Jugoszláviába, illetve nyugatra történő látogatások rendjéről, a köztük lévő különbségről; valamint a kijevi USA főkonzulátus tevékenységéről, diplomatainak viselkedéséről. Valamennyi kérdésre az ismereteknek megfelelő választ kaptak.

Az uzsgorodi véleménycsere után következett egy egynapos látogatás a magyarlakta terület központjába, Beregovóba, és a járásba. Itt a programban végig részt vett a járási kapitányság vezetője és helyettese. Megemlíthetjük, hogy elfogadható szinten magyarul egyikük sem tud beszélni. Természetesen itt is szóba kerültek az áttelepedési ügyek is. Az értékelés nagyvonalakban megegyezett az Uzsgorodon elmondottakkal, csak jóval visszafogottabb formában.

Megállapítható, hogy hasznos utazásra került sor, és érdemes lesz a területre gyakrabban ellátogatni. A helyi szervek részéről megvan a többször is kihangsúlyozott fogadási készség.

Vácz László
Vácz László
főkonzul

---

⁶³ Sic! Elütés a gépiratban. Helyesen: „a határ menti csehszlovák szervekkel”.

⁶⁴ Sic!

5.

Vácz László kijevi főkonzul jelentése Puja Frigyes külügyminiszternek 1978. március 14–18-i kárpátaljai látogatásáról

Kijev, 1978. április 10.

Gépelte eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1978/130. d., 145/2. t., 003074/1978. sz.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
15/Szt/1978.
Készült: 4 példányban
Központ: 2 példány
Moszkva: 1 példány
Saját: 1 példány
Készítette: Almási Sándor
Gépelte: Nemesné

Szigorúan titkos!
Kijev, 1978. április 10.
Tárgy: Látogatás Kárpátalján
Melléklet: 1 boríték

Puja Frigyes külügyminiszter elvtárs
Budapest

1978. március 14–18. között Almási elvtárral együtt látogatást tettem Kárpátalján. A látogatást Balla László – a megyei magyar nyelvű napilap főszerkesztője – magyar témájú „Lüktető napok” című színdarabjának ősbemutatójához időzítettük. A színdarab bemutatójáról külön jelentést küldök.⁶⁵

Fogadott bennünket J. V. Ilnickij elvtárs, a Megyei PB első titkára, M. J. Voloscuk elvtárs, a Megyei Tanács elnöke, Ny. Ny. Szemenyuk elvtárs,⁶⁶ a Megyei PB ideológiai titkára és Veress Gábor elvtárs,⁶⁷ a Beregszászi Járási Pártbizottság első titkára. Látogatást tettünk az SZMBT Ukrán Tagozata megyei szekciójának vezetőjénél, Lizanyec elvtársnál, aki egyben az Uzsgorodi Állami Egyetem magyar nyelv- és irodalom tanszékének a vezetője is, a Kárpáti Kiadó igazgatójánál, a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségében, valamint felkerestük a magyar kivitelezésben készülő ungvári szálloda építkezését. Fogadott bennünket továbbá B. M. Lucsok elvtárs, a Megyei Rendőrkapitányság vezetője.

A látogatás alatt lényegében két napot vidéken töltöttünk. Március 16-án a Beregszászi Pártbizottságon tett látogatás után megtekintettük a Barátság Kertet, majd a Be-

⁶⁵ Lásd a 6. sz. dokumentumot.

⁶⁶ Szemenyuk, Nyikolaj (1928–1986) ruszin nemzetiségű közgazdász, politikus, az UKP funkcionáriusa. A kárpátaljai Nagybocskón született. 1961–1962-ben az UKP Beregszászi Járási Bizottságának titkára, majd 1961-től 1973-ig első titkára. 1973-tól 1986-ig az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának ideológiai munkáért felelős titkára.

⁶⁷ Veress Gábor (1932–2010) kárpátaljai magyar újságíró, pedagógus, az UKP funkcionáriusa. A Nagyszőlősi járáshoz tartozó Királyházán született. 1964-től 1990-ig az UKP Beregszászi Járási Bizottságának funkcionáriusa, 1973-tól 1990. május 3-ig a pártbizottság első titkára.

regszászi Népszínház⁶⁸ előadásában megnéztük Balla László színdarabját. Március 17-én ellátogattunk a beregszászi múzeumba, utána pedig a megye egyik legjobb szövetkezeti gazdaságának, a nagyszőlősi járási „Határőr” kolhoznak a vendégei voltunk. Itt meglátogattuk a kolhoz magyar iskoláját is.

A program alatt kísérőnk volt a Megyei Tanács titkára, I. I. Brusszo és Balla László elvtársak.

Március 15-én első programpontként fogadott bennünket J. V. Ilnickij elvtárs, a megyei PB első titkára, ahol is tisztelgő látogatás helyett másfél órás kötetlen, baráti beszélgetésre, érdemi tájékoztatásra került sor. A megyében tett látogatásunk itt kapta meg azt a jó alaphangot, ami reá végig jellemző volt. J. V. Ilnickij elvtárs elmondotta, hogy a megye az elmúlt évi mezőgazdasági termelési és beszállítási tervet – a dohány kivételével – nem csak teljesítette, hanem azt jelentősen túl is teljesítette. Saját ellentérvükhöz képest a szőlőtermesztésben volt kisebb elmaradás. Mezőgazdasági eredményeik össz-szövetségi mértékben is a legjobbak között voltak.

A megye iparosítása jelentősen elmarad az ukrán átlagtól. Legjellemzőbb ágazatok a mező- és erdőgazdasági feldolgozóipar, valamint bizonyos könnyű- és műszeripari ágazatok. Az utóbbiak, mint nagyobb, távoleső vállalatok fiókjai.

A megyében még mindig nagy munkaerő-tartalékok vannak, s az iparosítás iránya a jövőben is a munkaigényes fiókvállalatok létesítése lesz.

Összességében az elmúlt évi ipari termelési és értékesítési tervet a megye teljesítette. (Statistikailag ide számolják a szállítást-hírközlést és az építőipart is.) Az összkép azonban vegyes, mivel a tervteljesítés százalékos szóródása igen nagy. A szállítás-hírközlés 150%-os, a bútorgyártás-fafeldolgozás, valamint a cipőgyártás ehhez hasonló teljesítésével szemben az építőipar alig érte el a 60%-ot. Ennek oka elsősorban az ipari háttér hiánya, amin, gépipari beruházások hiányában, a közeljövőben sem tudnak változtatni. A megyében nincs házgyár és az építkezés hagyományos módszerekkel és eszközökkel történik. Ezért örülnek – hangsúlyozta Ilnickij elvtárs –, hogy megállapodás született és jó ütemben folyik az uzgorodi szálloda építése. Kifejezte meggyőződését, hogy a magyar építők a megadott határidőre megépítik a szállodát.

Az 1978-as évben az előző évi tervteljesítésre és gondokra számítanak.

A Kárpáti Igaz Szó ez évi több számában is helyszíni riportok, tudósítások, nagyobb cikkek keretében beszámolt arról, hogy a megye síkvidéki kolhozai és szovhozai ez évi szocialista vállalásaikban irányt vettek a hektáronkénti átlag 100 mázsás kukoricatermés elérésére. A mozgalom egyre szélesedett és általánossá vált. Ilnickij elvtárs tájékoztatójában a legnagyobb részt éppen ennek szentelte. Kiderült, hogy az akciót a megyei pártbizottság indította el és szélesítette ki. A 100 mázsás kukoricatermés elérése ebben az évben – és valószínűleg a következőkben is – a gazdasági építőmunka területén a megyei párt- és állami szervek legfontosabb feladata lesz. Gyakorlatilag az érintett járások-

⁶⁸ Beregszászi Népszínház néven 1952 óta működött egy amatőr népszínház a Beregszászi Járási Művelődési és Szabadidőközpont társulataként, amely 1959-ben kapta meg a kiváló együttes címet, s ezzel a népszínházi elismerést. Az állandó, professzionális színtársulat kérdése az 1960-as és 1970-es évektől jelen volt a kárpátaljai magyar értelmiség diskurzusában. CSANÁDI, 2004, 295.

ban a pártmunka és a propaganda területén ez az egyes számú feladat, mely fontosságban minden mást megelőz. Ez a kijelentés szovjet viszonylatban enyhén szólva szokatlan, itt viszont szinte természetesen tűnt.

Ilnickij elvtárs tájékoztatója a kukoricatermesztéssel kapcsolatban több szempontból is érdekes volt, mert egyrészt egy gyakorlati ügyben érzékeltette a megyei vezetés lehetőségeit, mozgásterének határait, másrészt pedig a szovjet gazdaságirányítás jelenlegi rendszerének megkötöttségeit.

Őszintén elmondta, hogy a megyében minden illetékes teljesen tisztában van vele, hogy a vállalatot nem tudják teljesíteni, hisz ehhez a feltételek még nincsenek meg. Hogy ezt tudva mégis vállalkoztak a lehetetlenre, ennek meg van külön a maga oka. Az 1977. évi átlagertermés 58-59 mázsa volt. A megye keretét a központi szervek műtrágyában, szállítóeszközökben és minden egyéb szükséges ipari berendezésben, eszközben, a vállalat növekedésének arányában megemelték. Így reálisan számítanak a 70 mázsa átlag elérésére, ami szintén óriási eredmény.

A központilag megemelt keretet a jövőben nem fogják lecsökkenteni, mivel azzal szemben reálisan számolva is arányos és elvárható növekményt tudnak felmutatni. A termésátlag növekedése így „gond nélkül” biztosítható. A kitűzött célt 1980–1982-re fogják elérni – számításaik szerint.

Így a terv túlteljesítésének eredményeként (központi tervről van szó) jelentős anyagi eszközök maradnak a megyében. Ez és a megemelt keret egy részének összevonásával megindítják 1979-ben a szójatermesztést. Ehhez azonban a központi szervektől semmiféle támogatást nem kérnek, s így ahhoz a jóváhagyásuk sem kell. Már megegyeztek a Tengeremléki Határterület (Vlagyivosztkok) vezetőivel, hogy kukoricáért rövid tenyészidejű szója vetőmagot kapnak. A magyar tapasztalatok ismeretében ezt a tervüket siker fogja koronázni. A várható eredmény sikerét csak növelni fogja, hogy a központi szovjet szervek most vizsgálják a szójatermesztés széleskörű beindítását. A sikerért, bátor kezdeményezésért pedig az erkölcsi elismerés mellett nyilván plusz anyagiakat kapnak, amiből pedig esetleg éppen a megyei építőipari bázis megteremtését lehet elkezdeni.

Ilnickij elvtárs meleg, hálás szavakkal említette, hogy a megye mai nagyratörő terveinek megvalósításához a szükséges alapok megteremtésében nem kis szerepe volt [a] Bábolnai Mezőgazdasági Kombináttal mintegy tizenöt éve megkezdett együttműködésnek. Nevetve mesélte, hogy az egynaposra tervezett nyíregyházi látogatása után Klenczner elvtárs⁶⁹ és a helyi vezetők fogták őt és elvitték négy napra Bábolnára. Ő pedig izgult, hogy Kijevből vagy Moszkvából közben nehogy keressék őt, mert még Ungváron sem tudták, hogy hol van, és mi történt az első titkárunkkal. Személyesen ő is, és a megyei vezetés is hálás ezért az „eltérítésért”, mert lényegében ezzel kezdődött azon tervek megvalósulása, melyeket a fentiekben vázolt.

⁶⁹ Klenczner András (1926–2004) agrármérnök. 1965–1967-ben földművelésügyi miniszterhelyettes, majd 1967-től 1990-ig a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztériumban az Állami Gazdaságok Országos Központja vezérigazgatója.

Bábolna és a Szabolcs-Szatmár megyei TSZ-ek és állami gazdaságok igen jelentős mértékben hozzájárultak a terület mezőgazdasága (gyümölcs- [és] növénytermesztés, nagyüzemi baromfi és tojástermelés) szovjet méretekben kimagasló eredményeinek eléréséhez. Ilnickij elvtárs szót dr. Burgert Róbert⁷⁰ elvtárs személyes szerepéről, aki, amikor csak teheti, meglátogatja, „ellenőrzi” az Ungvár melletti baromfitelepet.

Ma már saját tapasztalataikkal kiegészítve adják tovább a Kárpátok hágóin túlra a magyar mezőgazdaság eredményeit. Többek között az ő példájuk, írásbeli igazolásuk és gazdaságossági számításaik alapján engedélyezték Moszkvában, hogy a Lvovi Területen kettőezer hektáron ez évben megindulhasson a bábolnai rendszerű kukoricatermesztés.

Ilnickij elvtárs hangsúlyozta, hogy a Kárpátontúli Terület és Szabolcs-Szatmár megye kapcsolata ma már olyan széleskörű, hogy annak minden formáját nem is tudja felsorolni. Ez az együttműködés az internacionalizmus példája és gyakorlati megvalósulása. A kapcsolatokkal és azok fejlődésével nagyon meg vannak elégedve.

M. J. Voloscsuk elvtárs tájékoztatója az idő hiányában is rövidebb volt. Hasonló légkörben csak azokat a dolgokat említette, melyek nem merültek fel Ilnickij elvtársnál. Részletesen beszélt arról, hogy az új szovjet, és a közeljövőben elfogadásra kerülő ukrán alkotmány alapján már dolgoznak a tanácsi apparátus átszervezésén. A helyi tanácsok hatásköre lényegesen ki fog bővülni. A jövőben felelősek lesznek az adott adminisztratív egység teljes gazdasági-társadalmi építőmunkájáért. Az eddig is fennállt beleszólási jog kibővül teljes jogú irányítássá. Ez a decentralizálás azonban igen nagy káderfeladatot jelent a megyei szerveknek, mivel a jelenlegi tanácselnöki és titkári gárda jó része alkalmatlan a megnövekvő feladatok ellátására.

A jövőben a helyi tanácsi apparátusba megfelelő iskolai végzettséggel bíró, helyi származású, agilis személyeket kívánnak küldeni, akik a szaktudás mellett valóban élvezik a helyi lakosság tiszteletét és bizalmát, s az ügy érdekében hajlandók és tudnak is tenni valamit.

A másik kérdés, melyet Voloscsuk elvtárs tájékoztatójában részletesen érintett, az 1980-as moszkvai olimpia volt. Az olimpiára közúton utazók jelentős része érinteni fogja a megyét. Erre tekintettel nagyarányú útépitések folynak. Egy kisebb szakasztól eltekintve teljesen készen áll az új, korszerű út a Kárpátokban. Az útépitéseken kívül a központi alapokból jelentős összegeket tudnak fordítani kommunális és városrendezési munkákra is.

Ny. Ny. Szemenyuk elvtárs – a megyei PB ideológiai titkára – tájékoztatójában a legnagyobb helyet a testvérmegyei kapcsolatok foglalták el. Erről külön jelentésben már beszámoltam.⁷¹

Lizanec elvtársnál, az SZMBT Ukrán Tagozata megyei szekciója vezetőjénél eléggé formális fogadtatásban volt részünk.

⁷⁰ Burgert Róbert (1924–1999) agrármérnök, a mezőgazdasági tudományok doktora. 1960-tól 1970-ig a Bábolnai Állami Gazdaság igazgatója, 1971–1972-ben vezérigazgatója, 1973-tól 1990-ig a Bábolnai Állami Kombinát vezérigazgatója, egyúttal 1966. december 3-tól 1989. október 7-ig az MSZMP KB tagja.

⁷¹ Ezt a jelentést nem találtam meg.

A Kárpáti Könyvkiadóban és a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségében tett látogatásunk megfelelt a várakozásoknak. Mindkét helyen érdemi, részletes tájékoztatást kaptunk. A Kárpáti Könyvkiadóban írást⁷² is, melyet jelentésünkhöz csatolunk.

A látogatás összegezeképpen⁷³ különösen két dolgot kell kiemelni.

Hivatalos kísérőink azt tartották legfőbb feladatuknak, hogy minél többet megmutassanak a megyéből, az elért eredményekből. Először fordult elő – a beregszászi színházi bemutaton –, hogy találkozhattunk a helyi lakosság szélesebb köreivel, a főkonzulátus munkatársait „kivitték” a szélesebb nyilvánosság elé is. Korábbi látogatásaink során az volt a jellemző, hogy szűk és zárt körben mozogtunk, s a kísérésünkkel megbízott elvtársak semennyi időre sem hagytak bennünket magunkra.

A meglátogatott vezetők mindegyike nagyon barátságosan fogadott bennünket. Egyáltalán nem hivatalos jellegű, részletes tájékoztatást adtak. Őszintén beszéltek problémáikról, vázolták gondolataikat, jövőbeni elképzeléseiket. Kivétel nélkül mindenütt hálas szavakkal beszéltek Kárpátaljának a szomszédos Szabolcs-Szatmárral és általában Magyarországgal fennálló szerteágazó kapcsolatairól, a partnervezetőkkel tartott közvetlen, személyes baráti viszonyról. Kifejtették, hogy ezeket a kapcsolatokat az internacionalizmus és testvéri barátság gyakorlati megnyilvánulásának tartják.

Megemlítem, hogy látogatásomat Kárpátalján búcsúlátogatásnak tekintettem. A megye vezetőitől, vendéglátóinktól elköszöntem, mivel végleges hazatérésemig már nem tudok még egyszer a területre látogatni.

Mellékelem a Kárpáti Igaz Szó 1978. március 21-i számát, amely első oldalon számol be a megyében tett látogatásunkról.⁷⁴

Vácz László
Vácz László
főkonzul

Melléklet

Ismeretlen eredetű feljegyzés az ungvári Kárpáti Könyvkiadó és a magyarországi könyvkiadók közötti együttműködésről és közös kiadványokról

Gépelte eredeti.

Tízmillió kiadvány a Kárpáti Könyvkiadó és a Magyar Népköztársaság kiadói közös gondozásában (1958–1978)

Immár két évtizede (1958 óta) a köztársasági Kárpáti Könyvkiadó (Uzsgorod, Kárpáton-túli terület, Ukrán SZSZK) a Kossuth, a Móra, az Európa, a Magvető, a Gondolat,

⁷² Sic!

⁷³ Sic!

⁷⁴ Az említett tudósítás: *Magyar diplomaták területünkön*, In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1978. március 21. 1.

a Zrínyi és a Zeneműkiadóval közös kiadványokat jelentet meg magyarul. Eddig több mint 9,6 millió közös kiadványt adtunk ki. Az idén ősszel pedig, együttműködésünk 20. évfordulójára, napvilágot lát a tízmilliomodik példány. Ez a V. I. Lenin Magyarországról című könyv lesz.

Közös kiadványaink többnyire a marxizmus–leninizmus klasszikusainak művei, szovjet társadalompolitikai és szépirodalmi, orosz, ukrán és magyar klasszikus művek. 1976-ban például Magyarországon megtartották a KISZ IX. kongresszusát. A Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó és a Kárpáti Könyvkiadó közösen megjelentette V. I. Lenin Az ifjúsági szövetségek feladatai című művét (orosz és magyar nyelven). Ez módot adott a magyar fiataloknak, hogy Lenin műve alapján tanulják az orosz nyelvet, eredetiben olvassák Lenint. A KISZ IX. kongresszusa valamennyi küldöttének a megbízólevéllel együtt átnyújtották e kis könyvecske egy-egy példányát.

A szépirodalmi közös kiadványok között találjuk Lev Tolsztoj, Makszim Gorkij, Iván Franko, Alekszej Tolsztoj, Mihajlo Kocjubinszkij, Dmitrij Furmanov, Arkagyij Gajdar, Mihail Solohov, Nyikolaj Osztrovszkij, Olesz Honcsár, Raszul Gamzatov és más neves írók műveit. Így például a Győzelem Könyvtára nemzetközi sorozatban két ízben megjelentettük Konsztantyin Szimonov Élők és holtak című trilógiáját. A Magyar Népköztársaság rendkívüli és meghatalmazott moszkvai nagykövete levelet írt a Kárpáti Könyvkiadónak, melyben elismerően nyilatkozott a kiadó eredményes munkájáról. Szimonov nagybecsű regényeinek a megjelentetése a Kárpáti Könyvkiadó színvonalas munkáját igazolja – írta levelében. Örülünk annak, hogy mind Budapesten, mind Magyarországon egyre többen ismerkednek meg az Önök munkájával. Az évente megrendezett magyar könyvhéten a Kárpáti Könyvkiadó kiadványai is gazdagítják a magyar, illetve a világkultúrát s jelentős szerepet játszanak a szovjet irodalom népszerűsítésében.⁷⁵

E közös munka nagyrabecsüléséről tanúskodnak a szovjet és a magyar lapokban és folyóiratokban, köztük a Népszabadságban, a Népszavában és más újságokban megjelent cikkek.

A közös kiadványok gondozása sem szervezői, sem alkotói szempontból nem könnyű dolog. A Kárpáti Könyvkiadó szerkesztői megismerkednek a szovjet szerzők új műveivel, annotációkat készítenek róluk, s azokat a könyvekkel együtt eljuttatják a magyarországi kiadópartnerekhez. A magyarországi kiadók lektorai áttanulmányozzák ezeket az anyagokat és javaslatokat tesznek. Miután közös megállapodás jött létre e művek megjelentetéséről, tematikus kiadói tervbe iktatjuk őket. Ezt követően a kiadó megbeszéli magyar partnereivel mindegyik közös kiadvány gondozásának konkrét kérdéseit.

A Kárpáti Könyvkiadó jelentős részt vállal mindegyik közös kiadvány megjelentetéséből. Évente 25 közös kiadvány lát napvilágot 500-600 ívnyi terjedelemben és 600-700 ezer példányban. (1977-ben a közös kiadványok összpéldányszáma rekord mennyiséget ért el: meghaladta az egymilliót.)

---

⁷⁵ Sic! Idézőjel nélkül.

A Kárpáti Könyvkiadó kollektívája, mint a Szovjet–Magyar Baráti Társaság tagcsoportja egyéb munkájával is elősegíti a szovjet és a magyar nép kulturális kapcsolatainak a fejlődését.

A Kárpáti Könyvkiadó orosz és ukrán fordításban megjelentet magyar klasszikusokat és mai írókat is. A kiadó gondozásában megjelentek Petőfi Sándor, Móricz Zsigmond, Ady Endre, Illés Béla, Illyés Gyula, Kántor Zsuzsa, Mesterházi Lajos, Thurzó Gábor, Ilku Pál, Petrovác István és más írók művei.

A Kárpáti Könyvkiadó évente részt vesz a magyar könyv hagyományos ünnepi hetén, ahol bemutatja kiadványait, amelyeket Kárpátontúl magyar ajkú dolgozói számára magyar nyelven jelentetett meg, valamint legszebb orosz és ukrán nyelvű könyveit. Ez is elősegíti a szovjet és a magyar nép kulturális kapcsolatainak a szilárdulását.

Ugyancsak e célból a Kárpáti Könyvkiadó rendszeresen kiállítja könyveit a Magyar Népköztársaságban. 1974-ben például Uzsgorodon (az írók klubjában) és Budapesten (a Szovjet Tudomány és Kultúra Házában) közös kiállításon mutattuk be politikai kiadványainkat a Kossuth Könyvkiadóval, 1975-ben a Kárpáti Kiadó könyveit kiállították Békéscsabán a Kner Nyomda Könyvmúzeumában, 1977-ben a Sárospataki Tanárképző Főiskolán.

Ily módon a Kárpáti Könyvkiadó kollektívája több évtizede tevékeny és sokrétű munkával veszi ki részét a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság népei barátságának szilárdításából és fejlesztéséből.

1978. március

6.

Váczi László kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztérium

I. Területi Főosztályának Balla László *Lüktető napok* című színdarabjának beregszászi bemutatójáról

Kijev, 1978. április 11.

Gévelt eredeti. MNL OL, XIX-J-1-k, 1978/103. d., 3056/1978. sz.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
29/Szh/1978.

Készült: 4 példányban

Központ: 2 példány

Moszkva: 1 példány

Saját: 1 példány

Készítette: Váczi László

Gépelte: Nemes Istvánné

Szolgálati használatra!

Kijev, 1978. április 11.

Tárgy: Balla László *Lüktető napok* című színdarabjának bemutatása Beregszászon.

Melléklet: 1 boríték (1 színdarab szöveg, plakát, színlap és újságkritika)

Március 15-én került sor Beregszászon Balla László, a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője Magyar Tanácsköztársaság témájára írott „Lüktető napok” című művének bemutatására. Az eseményről Balla elvtárs előre értesített engem, és meghívott a bemutatóra. Egyébként is készültem egy kárpátaljai látogatásra, s azt úgy időzítettem, hogy részt vehessek Balla elvtárs színművének premierjén. Kíséretemben volt Almási Sándor al-konzul elvtárs.

A színdarab hátterét, alapját megtörtént események, hiteles dokumentumok képezik, aktualitását adja a Magyar Tanácsköztársaság közelgő 60. évfordulója. A Beregszászi Népszínház és különösen pedig a szerző számára – akinek ez az első színdarabja – jeles eseménynek számított a bemutató. Egyébként a Kárpátalján ez az egy színház, illetve együttes van, amely magyar nyelven szerepel. A színház nem számít professzionista színháznak: együtteséből csak Schober Otto⁷⁶ és Thile Gyula⁷⁷ a hivatásos és fizetett színházi ember, a többiek műkedvelők. (Uzsgorodon ukrán nyelvű, Munkácson orosz nyelvű színtársulat működik.) A helyszínen elmondottakból, valamint az alkalomra készített (és mellékelte) színlapból is megtudtuk, hogy az amatőr színház 1952-ben alakult és azóta megszakítás nélkül működik, többségében magyar szerzők műveit vitte színre és különböző elismerésben részesült.

Mindenesetre tiszteletre méltó az az igyekezet és misszió, amelyet az amatőr színházi együttes az elég szegényes és kezdetleges körülmények között vállal és betölt a Kárpátalja magyar nyelvű lakosságának kulturális művelésében és szórakoztatásában.

Ami Balla László színdarabjának bemutatását illeti, el lehet mondani, hogy telt ház mellett, jó fogadtatásban, a szerző pedig ünneplésben részesült. A terv az, hogy a darabot folyamatosan játszani fogják a Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulójáig, s az évforduló napján Balla elvtárs tájékoztatása szerint a színdarabot odaadta a Kárpátaljalal testvérmegyei kapcsolatot tartó Satu-Mare román megye színháza igazgatójának, aki megígérte, hogy bemutatják azt. Balla elvtárs számít arra is, hogy az Ungvári színház⁷⁸ orosz nyelven bemutassa színművét a Magyar Tanácsköztársaság évfordulójához időzítetten.⁷⁹

Javaslom a következőket:

Megvizsgálni Balla László színművének esetleges magyarországi bemutatását, például TV-re alkalmazva.

⁷⁶ Schober Ottó (1932–2019) kárpátaljai színész, író, rendező. 1953-tól a Beregszászi Járási Kultúrház igazgatója, 1957-től az amatőr színjátszó társulat vezetője, 1959-től 1994-ig a Beregszászi Népszínház főrendezője.

⁷⁷ Sic! Thill Gyula színész, karnagy, rendezőről van szó.

⁷⁸ Sic!

⁷⁹ A bemutatóra lásd még: *Balla László: Lüktető napok. /Színház/, In: Vörös Zászló, 1978. március 15. 4.*

A Beregszászi Népszínház együttese kapjon meghívást Szabolcs-Szatmár megyétől és a testvérmegyei kapcsolatok keretében tartson néhány előadást Nyíregyházán, illetve a megye területén a Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója alkalmából.

Kérem, hogy jelentésemet, továbbá a színdarabot, az egyéb mellékletekkel együtt, a Kulturális Minisztérium Színházművészeti Főosztályának megküldeni, és az illetékesek véleményéről, döntéséről értesíteni szíveskedjék.⁸⁰

Vácz László
Vácz László
főkonzul

7.

Lévay József kijevi konzul jelentése Puja Frigyes külügyminiszternek a kárpátaljai magyarság helyzetéről

Kijev, 1978. július 11.

Gépelte eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1978/131. d., 004619/1978. sz.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
24/Szt/1978.

Készült: 4 példányban

Központ: 2 példány

Moszkva: 1 példány

Saját: 1 példány

Készítette: Almási Sándor

Gépelte: Almási S.

Szigorúan titkos!

Kijev, 1978. július 11.

Tárgy: A magyar nemzetiség
helyzetének néhány
vonatkozásáról Kárpátalján

Puja Frigyes
külügyminiszter elvtársnak
Budapest⁸¹

⁸⁰ A kulturális tárca válasza: „A Kulturális Minisztérium a Magyar Tanácsköztársaság évfordulójára színházaink számára bemutatásra javasolt művek listájára felvette Balla elvtárs színművét. A Magyar Színházi Intézet jó szakvéleményt adott a színdarabról, így a darabismertetés helyét kapott az intézet kiadványában, a Dramaturgiai Híradóban, amelyet rendszeresen megküldenek a színházaknak darabajánlási célok érdekében. Egyébként olyan értesüléseink vannak, hogy a beregszászi Népszínház ezzel a produkcióval május 19-én a vásárosnaményi Művelődési Központban szerepelt volna, de az előadás elmaradt, mert az együttes nem kapta meg a kiutazási engedélyt. Javasolni fogjuk a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanácsnak, hogy az együttest 1979 tavaszára, a Tanácsköztársaság helyi évfordulós ünnepségeire újra hívják meg.” Boros Róbert átírata Sebestyén Jenőnek. Budapest, 1978. június 28. MNL OL, XIX-J-1-k, 1978/103. d., 3056/1/1978. sz.

⁸¹ Az akta belívén olvasható kézirásos bejegyzések: (1) „Vácz elvtárs! Kérem a véleményedet az anyagról. 8/2. Sebestyén”. (2) „Az anyag jól tükrözi a főkonzulátus munkatársainak az utóbbi 4-5 év során szerzett

Bevezetőként mindenekelőtt előre kell bocsátani, hogy ezen jelentésünk egyedi próbálkozás, mivel olyan dolgokkal kíván foglalkozni, melyek külön sem munkatervünkben, sem más jelentésünkben önálló témaként eddig még nem kerültek feldolgozásra. Ugyanakkor a főkonzulátus munkatársainak olyan tapasztalatait használja fel, melyeket ők hosszú idő alatt több alkalommal helyszíni látogatásokon, különböző emberekkel való beszélgetések során gyűjtöttek össze, illetve olvastak róla a helyi sajtóban. Szintén felhasználtuk Takács Lajos elvtársnak, a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem tanárának, nyelvésznek, volt kijevi lektornak a tapasztalatait is, melyekre ő egyhónapos uzsgorodi vendégeskedése alkalmával, helyi magyar értelmiségiekkel való beszélgetéseken tett szert. Végül, de nem utolsósorban felhasználtuk a konzuli ügyfelekkel folytatott beszélgetések tanulságait is. Náluk természetesen bekalkuláltuk azt a tény is, hogy mivel ők innen kívánnak áttelepedni a legkülönbözőbb okok-indítékok alapján, az ő véleményük és értékítéletük eleve negatívabb az átlagosnál.

Igen fontos forrás volt továbbá Balla László elvtárs, a Kárpáti Igaz Szó szerkesztője, aki, ha lehet így mondani, az itt élő magyarság félhivatalos vezetője, akivel többek között erről a témáról is, a főkonzulátus minden munkatársának többször is volt alkalma szót váltani.

Ugyanakkor a dolgok másik oldalára is figyelmet fordítottunk, nevezetesen arra, hogy a szocializmus éve mit adott az itt élő magyarságnak.

Végezetül, de még mindig bevezetőként egy dolgot kérünk figyelembe venni. Nevezetesen azt, hogy jelentésünk nem statisztikai adatokon, hanem személyes tapasztalatokon és emberekkel való beszélgetéseken alapul.

1970-es hivatalos adatok szerint a megye lakóinak száma valamivel több mint 1 millió 100 ezer fő, területe 12 800 km². A tizenhárom járásból nyolc tisztán hegyvidéki jellegű. A Megyei PB első titkára 1975-ös látogatásunkkor a magyar nemzetiségűek számát mintegy 180 000-re tette, míg 1978-ban már csak 155 000-re.⁸² Beszélgetőpartnereink e szám kétszeresét tartják reálisnak.

A hivatalosan mintegy 50 000 fős csökkenés három év alatt lehetetlennek tűnik. A nemzetiségi hovatartozás kritériuma ugyanaz, mint nálunk. A változás alapja, hogy

---

és egymással kicserélt tapasztalatait. A jelentés piszkozata megvolt Kijevből történt elutazásomkor, de nem volt időm megnézni azt. A ceruzával való javítás, illetve kihúzás figyelembevételével javaslok megküldeni illetékes párt- és állami vezetőinknek, szerveinknek. 8/3. Váczi". (3) „A kihúzott rész (5. oldal) helyett javaslok: Ennek egyenes következménye, hogy a kárpátaljai magyar értelmiségiek köréből nagyon kevesen jelentkeznek a pártba. Nehezen tud kialakulni egy politikai és kulturális vezető gárda, amely – mint a kárpátaljai párt- és tanácsi vezetés része – az internacionalista összetartozás szem előtt tartásával képes lenne a magyar ajkú kisebbség [történelmi, kulturális, nyelvi hagyományai ápolására is.] 8/4. Váczi". (4) Sebestyén Jenő kihúzta Váczi László bejegyzéséből a szögletes zárójelbe tett részt, és kézírással javította: „[...] képes lenne közvetíteni a hivatalos szervekhez a magyar ajkú kisebbség hangulatát, igényeit, esetenként védelmezni érdekeit. Nem helyette, hanem megjegyzésben! 8/10. Sebestyén". (5) „Gyenes és Berecz elvtársaknak megküldtük. Szücsné 8/11." (6) „Láska: Sebestyén 8/11." (7) „A jelentésben foglaltakat felhasználtuk a Miniszteri Értekezletre készült anyag összeállításánál. Polinszki 11/4."

⁸² Az 1970. évi szovjet szövetségi népszámlálás szerint 151 949 fő, az 1979. évi alapján 158 446 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek az USZSZK Kárpátontúli területén, tehát a kárpátaljai magyarság lélekszáma még a hivatalos statisztikák szerint is növekedett e két census között.

az 1975-ben megkezdett személyi igazolványok általános cseréje során újból kell nyilatkozni a nemzetiségről. Gyakorlati tény, hogy a társadalmi érvényesüléshez általában jobb ajánlólevél az ukrán nemzetiség, mint a magyar.

A megyében van egy adminisztratív félig önálló, de saját szerkesztőséggel bíró magyar nyelvű napilap, mely hétfő kivételével minden nap 38-40 000-es példányszámban jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy szinte minden hivatalosan magyar családra jut egy példány. Emellett a négy síkvidéki járásban van magyar járási lap, mely hetente kétszer jelenik meg. Az uzsgorodi TV- és rádióstúdióknak van magyar szerkesztőségük és önálló magyar nyelvű adásuk. A magyar rádió és TV adásait a megye területének túlnyomó többségén jól lehet venni. Korlátlan számban lehet előfizetni a Fáklya és a Szovjetunió című lapokat. Ungváron és Munkácson utcai árusításban lehet kapni magyar újságokat. Igaz, hogy reggel hat óra után már nem, mert addigra már elfogynak. A magyar sajtóra elő lehet fizetni. Legnagyobb igény a Nők Lapjára és a Népszavára van. A magyarok által is lakott helyeken belőlük 3-4 példány jut egy 4-5 ezres lélekszámú falura. Az előfizetési igény ennek legalább 15-20-szorosa. Az egyes példányokat a falvakban házról-házra továbbadják, és úgy olvassák. Minden magyarok által is lakott helyen a könyvesboltban kaphatók magyar könyvek. Az ellátás mind választékban, mind példányszámban megfelelő. E könyvek nem kis hányada azonban a Kárpáti Könyvkiadó gondozásában megjelentetett szovjet szerzők műve magyar nyelvű kiadásban. A széles közönség – tudomásunk szerint – nem hiányolja, hogy kevés a mai magyar próza, mert azt nem is nagyon ismeri. Azt vesz, ami a boltban kapható. Valamennyi közkönyvtárban fellelhető és olvasható is jóformán valamennyi folyóiratunk.

A magyar nyelvű sajtó és kultúra kérdését a megyében, ha a lehetőségek oldaláról nézzük, úgy a helyzet több mint jó, bár egyes részletekben van javítanivaló. Ha megnézzük az ezen lehetőségekkel való élést, úgy a kép szintén általában jó.

Ha gazdasági szemmel nézzük a megyét, úgy a helyzet szintén jó. Az emberek láthatóan jól öltözöttek, nagyon sok falusi portán állnak [bennt]⁸³ gépkocsik. Egyébként statisztikai tény, hogy Ukrajnában a gépkocsisűrűség terén Kárpátalját csak a Donyec-medence és Kijev város előzi meg. A falvak tele vannak új vagy épülő, nem ritkán emeletes házakkal. Az életszínvonal, és talán az ellátás is, szemmel láthatóan magasabb, mint a köztársaság területének nagyobb részén. A kolhozok és szovhozok eredményei jobbak az ukrán átlagnál, több, össz-szövetségi szinten is kiemelkedő gazdaság van. Az egyes gazdaságok megtanultak élni a lehetőséggel, az új módszerek-eljárások iránt fogékonyak, ez pedig természetesen pozitívan tükröződik mind az általános eredményeken és az elismeréseken, mind pedig a falvak képén, a szolgáltatások színvonalán, mind pedig az életszínvonalon.

A nagyszámú lakosság és magas népsűrűség miatt a megye vezetőinek úgymond kellemes gondjai vannak a foglalkoztatottság terén. Az utóbbi években nagyon sok TSZ-melléküzemág és helyi ipari szolgáltató üzem indult be. Ezek mind kényszermeg-

---

⁸³ Ceruzával áthúzva.

oldásként nyíltak, de azután úgy felfejlődtek, hogy ma már a csábításukat adminisztratív is meg kell gátolni a nagyüzemek érdekében.

Mint ismeretes, Kárpátalján is külön iskolák működnek ukrán, orosz és magyar nyelven. Emellett van egy-két szlovák és román nyelvű is. Minden iskolában a tanterv természetesen egységes, akárcsak a tankönyvek.

Az utóbbi években a magyar iskolák hallgatóinak száma mindenütt, még a beregszászi járásban és a Tiszaháton is állandóan csökken. (Érdekességként megemlítjük, hogy a munkácsi járásban lévő Csanágyievo⁸⁴ községi – majdnem szántisza ukrán falu – körzetesített tízosztályos magyar iskola 1968-ban nyílt meg. Az első években a tanuló száma 8-900 között volt. 1972-ben itt kísérletképpen külön iskola nyílt cigánygyerekeknek magyar–ukrán nyelven vegyesen, mintegy háromszáz diákkal. Az 1977–78-as tanévben a cigány iskolában körülbelül 450, míg a magyarban mintegy 550 diák volt, de ez utóbbiból majdnem száz cigánygyerek.)

A magyar iskolát végzeteknél hiányzik az iskolarendszerben a következő, a felsőfok. A kérdés gyakorlatilag úgy merül föl, hogy ha a szülő gyermekét magyar iskolába járattja, úgy szinte lemond az egyetemre való bejutás lehetőségéről, pontosabban az egyetemi diploma megszerzésének valószínűsége és lehetősége ezáltal jelentősen csökken. Míg fordított esetben a dolgok logikája folytán az anyanyelv, a nemzeti kötődés forog veszélyben. A problémára mind Uzsgorodon, mind Moszkvában felgyeltek, s új rend született. Eszerint az Uzsgorodi Állami Egyetemre a magyar iskolát végzetek anyanyelvükön felvételizhetnek.⁸⁵ Őket kisebb pontszámmal is felveszik, mivel egy belső utasítás szerint az újonnan felvettek egy bizonyos százaléka belőlük kell, hogy kikerüljön. A rendelkezés önmagában kétségtelenül jó, csak a további végrehajtással van probléma, mivel az oktatás csak ukrán, esetleg orosz nyelven folyik.

Mindenképpen ki kell térni az irodalom és történelem tanítására az általános iskolákban. A tankönyvek egységesek, csak az egyes nemzetiségek nyelvére vannak fordítva.

A történelemkönyvek leszűkítve lényegében az orosz nép, illetve a Szovjetunió történelmét tárgyalják. Magyarországról és a magyar történelemről az államalapítástól 1945-ig csak egyetlen említés történik. A Rákóczi-szabadságharcról csupán annyi, hogy nemzeti felszabadító harc volt, melyben részt vettek ruszin parasztek is. A területnek a két világháború közötti történetéről annyi van mindössze, hogy a fasiszta megszállás idején kegyetlenül elnyomták az ukrán népet. Úgy gondoljuk, nem kell ahhoz túl tájékozatlannak lenni, hogy az elnyomó és Magyarország fogalma a történelemben egybeomadjon. A Horthy-fasizmus idején, de azt megelőzően is Oleksza Borkanyuk⁸⁶ a te-

⁸⁴ A Munkácsi járáshoz tartozó Beregszentmiklós községről van szó. A szovjet közigazgatásban használt orosz neve Csinagyievo (Чинадиево).

⁸⁵ Ceruzával aláhúzva.

⁸⁶ Borkanyuk, Oleksza (1901–1942) ukrán újságíró, kommunista aktivista, partizán. A kárpátaljai Körösmezőn született. 1934-től a CSKP Kárpátaljai Területi Pártbizottságának első titkára. 1939-ben, miután a magyar csapatok visszafoglalták Kárpátalját, a területi párt szervezet vezetőivel Moszkvába menekült. 1941. szeptemberben egy felderítő alakulat vezetőjeként visszatért Kárpátaljára, ahol a magyar hatóságok 1942. február 12-én elfogták, majd a katonai bíróság ítélete nyomán 1942. október 3-án kivégezték.

rület kommunista mozgalmanak vezetője volt, s méltán kapta meg halála után a Szovjetunió Hőse címet, s méltán tisztelik őt nemzeti hősként. Viszont arról sehol, egyetlen sor sem olvasható, hogy 1943-ban a Margit körúti fegyházban vele egyszerre és egy időben magyar kommunistákat is kivégeztek.

A múzeumok és kiállítások idegenvezetői által elmondandó tájékoztató ugyanebben a szellemben készült. Fentt⁸⁷ leírt tényeket nem kívánjuk abszolutizálni, vagy jelentőségüket túlértékelni, de véleményünk szerint ez a szellem elsősorban a tanulóifjúság körében nem kívánatos tendenciák kiindulópontja lehet. Így a jó értelemben vett hazafiság fogalmának olyan lényegi elemei, mint a történelem, a haladó hagyományok ápolása, vagy a nemzeti kultúra és nyelv előbb-utóbb olyan negatív emóciókat, szégyenkezést, esetleg elfordulást válthat ki, melyet még a tankönyv írója is szeretne elkerülni. Igazi, nemzeti önbecsülés hiányában pedig nehezen tud valaki internacionalista lenni. Az igazi veszély pedig éppen itt van, mikor az ügy – amely első ránézésre veszélytelennek és elhanyagolhatónak tűnik – minőségileg más, politikai kérdésre rangjára emelkedik.

[Ez pedig úgy is jelentkezik a terület mindennapjaiban, hogy a magyar értelmiségi semmi pénzért sem lépne be a pártba. Enélkül viszont nem tud kialakulni egy politikus, társadalmi-kulturális vezető réteg, amire pedig igen nagy szükség lenne.]⁸⁸ Az alkotó magyar értelmiség [például]⁸⁹ szinte kizárólag csak a festészet és zeneművészet terén található, igaz viszont, hogy ők össz-szövetségi jelentőségűek. Kevés a magyar káder, pedig a megyei pártbizottság külön gonddal viseltetik irántuk. Ha akad valahol egy, annak életútját, fejlődését egyengetik. A magyar nemzetiségű értelmiség körében elenyésző a párttagok száma. A munkásság és parasztság soraiban jobb a helyzet, de az arány itt is jóval kisebb, mint az ukrán nemzetiségűeknél.

Határozottan és meggyőződéssel állítjuk, hogy a megyében ma már nincs olyan személy, pontosabban nincs az egyes szervek vagy vezető személyek részéről olyan törekvés, mely ellentmondana a lenini nemzetiségi politika elveinek. Sőt, az itt élő magyarság bizonyos dolgokban még talán többet is kap, mint a Szovjetunió más nemzetiségei, mégis problémák adódnak.

Visszatérve a nemzeti önbecsülés egyes személyeknél való kialakulásának zavaraihoz, szinte maguktól adódnak az alábbi következtetések. Nagyon sok értelmiséginél, de

⁸⁷ Sic!

⁸⁸ A szögletes zárójelbe tett rész a lap bal szélén kék színű tollal kijelölve. A külügyminisztériumi aktában egy önálló betétlapot csatoltak ehhez a részhez: „Betétlap a 004619/1978. sz. ügyirathoz. Megjegyzés: a jelentés 5. oldalán megjelölt részt a jelentés készítőjével és Váczy László volt kijevi főkonzullal pontosítottuk. A pontosított megállapítás a következő: Ennek egyenes következménye, hogy a kárpátaljai magyar értelmiségiek köréből nagyon kevesen jelentkeznek a pártba. Nehezen tud kialakulni egy politikai és kulturális vezető gárda, amely – mint a kárpátaljai párt- és tanácsi vezetés része – az internacionalista összetartozás szem előtt tartásával képes lenne közvetíteni a hivatalos szervekhez a magyar ajkú kisebbség hangulatát, igényeit, esetenként védelmezni érdekeit. Budapest, 1978. augusztus 10. I. Területi Főosztály. Sebestyén (Sebestyén Jenő) főosztályvezető.” Alatta Sebestyén Jenő kézírásos bejegyzése olvasható: „Tájékoztató Főosztály! Kérem, hogy Roska elvtárral történt egyeztetés alapján a jelentést – a fenti megjegyzéssel együtt – küldjék meg Gyenes és Berecz elvtársaknak. Egyelőre másoknak nem. Ha igény merül fel a jelentés iránt, kérem, azt szíveskedjenek velünk egyeztetni. 8/10. Sebestyén.”

⁸⁹ Ceruzával áthúzva.

dolgozó munkásnál és parasztnál is az egyéni reakció lehet társadalomellenes is, de lehet a hasonló magatartástól kozmopolitizmuson át a hozzánk való áttelepedésig sok minden. Gyakorlati tapasztalataink szerint a skála igen széles és szélsőséges. Ugyanakkor azt is tapasztaltuk, hogy a többség nem azért akar hozzánk áttelepedni, mert a Szovjetunióban rosszul élnek, vagy nálunk az életszínvonal annyival magasabb lenne, esetleg valamilyen hátrányos megkülönböztetésben lenne részük. Nem, csupán van, ami hiányzik, és ezt a valamit, úgy gondolják, Magyarországon feltétlenül megtalálják.

Véleményünk szerint a fent⁹⁰ vázolt problémák okai a Szovjetunió belpolitikájában gyökereznek, s összefüggnek az ország méreteivel is. Ismert tény, hogy a nemzetiségek mit kapnak, milyen nagy lehetőségeik vannak a saját nyelv, hagyományok és kultúra ápolására. Ugyanakkor tudomásunk szerint még soha nem vizsgálták meg azt, hogy e széleskörű lehetőségekkel hogyan élnek, vagy milyen speciális segítség kellene még.

A következmények közül az egyik pedig az – amit Balla László elvtárs is panaszolt –, hogy például Uzsgorodon a szerkesztőség munkatársain kívül maholnap nem marad magyar értelmiségi. De ennél még súlyosabb, hogy a magyar iskolák pedagógusai hagyják ott hivatásukat, vagy telepednek át hozzánk. Helyükre új fiatal pedagógusok akadnak, de köztük már kevesebb az elhivatott tanító, aki a magyar történelmet és irodalmat is ismeri.

A helyzet érzékeltetésére csupán bizonyos egyszerűbb és könnyebben felismerhető okokat, problémákat emeltünk ki.

A részletes elemzés természetesen végső soron a Szovjetunió belügye, és nem a főkonzulátus feladata. Ugyanakkor internacionalista és kommunista felelősségérzettel, tudva az ügy nehézségét és bonyolultságát, csak hosszú évek tapasztalatszerzései és széleskörű ismerkedés után mertünk vállalkozni arra, hogy az üggyel foglalkozzunk, valamint néhány olyan javaslatot is tegyünk, melyeket véleményünk szerint meg lehet, és meg is kellene valósítani.

1.) Legelőször is a magyar–szovjet kulturális kapcsolatokban, cserékben nagyobb súlyt kellene helyezni Ukrajnára, hogy ezen belül azután a magyar kultúrát – elsősorban mai modern irodalom, zene és színház – Kárpátaljára is el tudjuk juttatni.

2.) A megyében nincs állandó magyar színház, csak a műkedvelő Beregszászi Népszínház, melynek státusza részben színvonalat is tükröz. Az orosz lakosság aránya a megyében jóval kisebb, mint a magyar, Munkácson mégis működik állandó társulattal orosz drámai színház. Cserelátogatás keretében ez utóbbit meg lehetne hívni hozzánk, s ezt viszonzná valamilyen vidéki színházunk több előadással a magyarlakta területen. A siker valószínűleg minden várakozást felülmúlna.

3.) [Az MSZBT vonalán szorgalmazni lehetne],⁹¹ hogy kerüljenek megrendezésre Budapesten is a Szovjet Tudomány és Kultúra Házában Kárpátalja napjai. Cserében hasonló rendezvényt kellene felajánlani,⁹² a testvérmegye részéről.

⁹⁰ Sic!

⁹¹ Ceruzával áthúzva és a mondat fölé írva ceruzával: „Korábban szóba került.”

⁹² Ceruzával betoldva: „illetve igényelni”.

4.) A megyében megjelenő magyar nyelvű lapoktól, az uzsgorodi rádió és TV magyar részlegétől a velük kapcsolatot tartó hazai orgánumainkhoz meghívni tapasztalatcsere-látogatásra munkatársakat, rovatvezetőket. Nem a szerkesztőket, mert ők úgymint általában rendszeresen utaznak. Nagyon hasznos lenne az olvasószerkesztők, vagy a rezortért felelősök meghívása, mivel e lapokban nagyon sok a magyartalan kifejezés. Ez különösen akkor fontos, ha figyelembe vesszük, hogy az itt élő magyarság számára az anyanyelv ápolása terén e lapok milyen nagy szerepet játszanak.

5.) A Nyíregyházi Tanárképző Főiskolával kialakult cserén túllépve, 6-12 hónapos részképzésre meghívni Szegedre vagy Debrecenbe az ungvári pedagógiai karról történelem, valamint magyar nyelv és irodalom szakos hallgatókat.

6.) Tudomásunk szerint otthon a külföldön lévő magyar nemzetiségi iskolák számára elkészült egy kiegészítő, speciális füzet magyar történelemből, melynek elfogadtatására és bevezetésére itt is nyilvánvalóan nagy szükség lenne.

7.) Tudomásunk szerint 1983-ig bezárólag, a Szovjetunió Közoktatási Minisztériumának szervezésében orosz nyelven minden szocialista ország irodalmáról meg fog jelenni egy kisebb terjedelmű összefoglaló füzet. Rövid részeket fog tartalmazni a jelentősebb írók, költők műveiről, munkásságáról. E füzetek a Szovjetunió valamennyi iskolájában tananyagként fognak szerepelni. Úgy gondoljuk, érdemes lesz javaslatot tenni arra, hogy ki, és mi kerüljön bele ebbe a füzetbe, melynek megírását K. A. Sahovára,⁹³ a Kijevi Állami Egyetem tanszékvezető egyetemi tanárára bízták.

E fenti javaslatok egy része nem a mi fejünkben fordult meg eredetileg, hanem különböző beszélgetéseken merültek fel. Véleményünk szerint pozitív hozzáállás esetén mindegyik megvalósítható.

Befejezésül kérjük a Központot, hogy javaslatainkkal érdemben foglalkozzon, és segítse elő azok megvalósítását.

Lévay József
Lévay József
konzul

---

⁹³ Sahova, Kira (1926–2003) pedagógus, irodalomtörténész, hungarológus, műfordító, 1976-tól professor. 1976–1987 között a Kijevi Állami Egyetem Egyetemes Irodalmi Tanszékének vezetője.

8.

Szűrös Mátyás moszkvai nagykövet⁹⁴ jelentése a Külügyminisztériumnak Bocskai József moszkvai konzul látogatásáról az Ungvári Állami Egyetemen

Moszkva, 1979. október 25.

Gépelte eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1979/126. d., 005491/1979. sz.

A Magyar Népköztársaság Nagykövetsége
138/Szt/1979.

Készült: 3 példányban

Központ: 1 példány

Irattár: 1 példány

Előadó: dr. Bocskai József

Gépelte: Kóvári G.

Szigorúan titkos!

Moszkva, 1979. október 25.

Tárgy: Jelentés az Ungvári Állami
Egyetemen tett látogatásról

Külügyminisztérium

Budapest

Nagykövetségünk illetékes munkatársa október elején részt vett a Magyar–Szovjet Történelem Bizottság Ungváron rendezett ülésén.⁹⁵ Az egyhetes látogatás során alkalma nyílt az Egyetem magyar nyelv- és irodalomtudományi tanszékének megtekintésére.

Az Ungvári Állami Egyetem filológiai karán működő hét tanszék közül az ukrán nyelv- és irodalomtudományra évente 55, az oroszra 40, a magyarra pedig 10 hallgatót vesznek fel. Ugyanennyi a levelező tagozat létszáma. Az Egyetem közel 9,5 ezer hallgatója 26 nemzetiségből tevődik össze, közülük a magyarok létszáma 890 fő.

A magyar filológiai tanszék 1963-ban alakult, hét előadója közül csak a tanszékvezető nem magyar anyanyelvű (Petro Lizanec ukrán nemzetiségű). Szakmai felkészültségük jó, egy kivételével mindnyájan tudományos fokozattal rendelkeznek. Az egyetemi oktatás mellett igen széleskörű népművelést folytatnak a magyar nemzetiségű lakosság körében. Aktív tudományos munkásságuk a magyar nyelv és irodalom kárpátukrajnai sajátosságainak feltárására irányul. Lelkes és áldozatkész munkájukkal jelentősen hozzájárulnak a Kárpátukrajnában élő magyarok anyanyelvének ápolásához. Ebből a célból rendszeresen szerveznek nyelvtanfolyamokat és tudományos összejöveteleket a magyar nyelvű középiskolák oktatói részére. Jól szolgálják a magyar nyelv megőrzését és

⁹⁴ Szűrös Mátyás (1933) politikus, diplomata. 1978. június 21-től 1982. július 1-ig moszkvai nagykövet, 1982. június 25-től 1983. július 6-ig az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője, 1983. július 6-tól 1989. március 29-ig az MSZMP KB titkára, 1989. március 10-től 1990. május 2-ig az Országgyűlés elnöke, 1989. október 23-tól 1990. május 2-ig a Magyar Köztársaság ideiglenes elnöke.

⁹⁵ Az erről szóló jelentést lásd Szűrös Mátyás moszkvai nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak a Magyar–Szovjet Történelem Vegyesbizottság ungvári üléséről. Moszkva, 1979. október 25. MNL OL, XIX-J-1-k, 1979/106. d., 6935/1979. sz.

művelését a középiskolai magyar nyelvi és irodalmi vetélkedők is. Itt folyik annak a 140 fiatalnak a felkészítése, akik a moszkvai olimpia idején a magyar nyelvű tolmácsolási és kísérei feladatokat látják el.

A tanszék szoros együttműködést folytat számos magyarországi tudományos kutatási és felsőoktatási intézménnyel (például a Nyíregyházi Pedagógiai Főiskolával, a Szegedi Tanárképző Főiskolával, az MTA Nyelvtudományi Intézetével, az Irodalomtudományi Intézetével stb.). A szakember- és kiadványcsere teszi lehetővé a magyar nyelv és irodalom oktatásában a színvonal állandó növelését. Különösen nagy segítséget jelentenek ezen a téren a magyarországi felsőoktatási intézmények tananyagát tartalmazó egyetemi jegyzetek. Mivel az ELTE ilyen anyagával nem rendelkeznek, segítséget kértek azok beszerzéséhez.⁹⁶

Az Egyetemen végzett magyar nyelv és irodalom szakos tanárok általában Kárpát-ukrajna magyar nyelvű középiskolaiban helyezkednek el. (Körülbelül 70 magyar nyelvű iskola működik.) Néha az idegenforgalmi hivatalokban is szükség van ilyen szakemberekre. Az évi 20 fős képzés kielégíti a szükségletet.

Az utóbbi években lehetővé tették a magyar nyelvű középiskolákban végzetteknek, hogy egyetemi felvételi vizsgájukat magyar nyelven tehessek. Ezt az igényüket a felvételi kérelemben fel kell tüntetniük. Tudományos értekezések magyar nyelven történő védésére azonban nincs lehetőség. Erre csak a Tartui Állami Egyetemen (Észt SZSZK) van mód. Egyébként is nagy a vonzalom a kárpátukrajnai magyarok körében a Tartui Egyetem iránt. (Az Ungvári Egyetem magyar tanszékének két tanára is ott szerzett diplomát.)⁹⁷

Munkatársunk tapasztalatai szerint a magyar anyanyelv megőrzésének hívei főleg a falusi lakosság, a fizikai dolgozók köréből kerülnek ki. Gyakoriak ugyanis az olyan értelmiségi szülők, akik saját tanulási nehézségeikből okulva, gyermekeiket nem magyar, hanem orosz, vagy ukrán nyelvű iskolába íratják be. Az egyetemi oktatás ezeken a nyelveken folyik, és itt derül ki, hogy mekkora volt a magyar anyanyelv műveléséért hozott áldozat. Így fokozatosan csökken azoknak a magyar értelmiségieknek (főleg a műszakiaké) a száma, akik különös gonddal ügyelnek anyanyelvük ápolására. A magyar értelmiség egy része az egyetemen tanult szakkifejezéseket magyarul hiányosan ismeri, így a magyar nyelvű beszédükben is gyakran keverednek orosz vagy ukrán szavak. Ezt az igényt elsősorban a testvérmegyei kapcsolatok keretében lehetne és kellene jobban kielégíteni.

A magyar nyelv ápolásában sokat jelentenek a magyarországi sajtótermékek, a rádió- és TV-adások. Sokak véleménye szerint azonban kevés és nem elég nívósak a közművelődést szolgáló adások. (Ennek ellenére állja a versenyt a szovjet és a csehszlovák műsorokkal.)

Kiemelkedő kulturális eseménynek számít egy-egy magyarországi ének-, tánc- vagy zenekar vendégszereplése. Igen nagy szükség lenne ezek számának növelésére. Főleg

⁹⁶ Itt és a továbbiakban is ceruzával aláhúzva.

⁹⁷ Horváth Katalinról (1945) és Zékány Imréről (1928–1991) van szó. Előbbi 1977-ben, utóbbi 1964-ben védte meg kandidátusi értekezését a Tartui Állami Egyetemen.

olyan együttéseket fogadnának gyakrabban, amelyek kisebb falvakban is vállalnának vendégszereplést.

A magyar nyelvű és jellegű művelődési lehetőségekkel sokan nincsenek megelégedve, de többségük úgy véli, hogy az ilyen soknemzetiségű területen a kis népeknek nem is lehet nagyobb igényük. Művészi körökben (főleg írók, költők között) néha felerősödik a nagyobb anyanyelvű szereplés lehetősége iránti óhaj. Néhányan tartalmi vonatkozásban szeretnék nagyobb engedékenységet az illetékes szovjet szervek részéről. A kárpátukrajnai magyar alkotó értelmiség felfogásában érzékelhető több kulturális közeg, különböző nemzeti értékrend jelenléte. Ezek egymás mellettisége bizonyos esetekben belső alkotói konfliktushoz vezet. Több példa mutatja, hogy a kárpátaljai magyarság, mint nemzeti kisebbség helyzetét alapvetően a helyi – zömmel ukrán – vezetők határozzák meg.

Annak ellenére, hogy a kárpátukrajnai magyar nemzeti kisebbség anyanyelvének és kultúrájának ápolásához a feltételek többé-kevésbé biztosítottak, mégis nyilván hasznos lenne, ha az eddiginél nagyobb segítséget tudnánk nyújtani ezen a területen.

Szűrös Mátyás
(dr. Szűrös Mátyás)
nagykövet

9.

Maklári György kijevei főkonzul⁹⁸ jelentése Puja Frigyes külügyminiszternek 1979. október 1–3-i kárpátaljai látogatásáról

Kijev, 1979. október 26.

Gépelte eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1979/123. d., 005515/1979. sz.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
75/sz. t./1979.
Készült 4 példányban
Központ 2 példány
Moszkva 1 példány
Saját 1 példány

Szigorúan titkos!
Kijev, 1979. október 26.
Tárgy: A Kárpátontúli területen tett
látogatás, az ott élő magyarokkal
kapcsolatos felvetés

⁹⁸ Maklári György (1932–2022) közgazdász, diplomata. 1978. augusztus 2-től 1983. július 23-ig kijevei főkonzul, 1983–1987-ben a KÜM Központi Biztonsági Főosztályán főosztályvezető-helyettes. 1988. február 23-tól 1990. szeptember 6-ig leningrádi főkonzul.

Külgügyminisztérium
Puja Frigyes miniszter elvtárs
Budapest

1979. október 1-től 3-ig hivatalos bemutatkozó látogatást tettem a Kárpátontúli területen. A látogatás alatt mindenütt szívélyes, figyelmes fogadtatásban részesültem. A fontosabb beszélgetéseimről az alábbiakat jelentem:

1.) J. V. Ilnyickij elvtárs bevezetőben meleg szavakkal emlékezett meg a Kádár elvtárrsal lezajlott találkozásairól és méltatta a Szabolcs-Szatmár megyei elvtársakkal való konkrét hasznos együttműködésüket.

Bár – felszólítására – én a megye életéről általában kértem tájékoztatást, ő néhány szó után a magyar nemzetiséggel kapcsolatos kérdésekre tért rá. Elmondta, hogy a magyarok jól élnek együtt a megye többi nemzetiséggel. Kiemelte, nagy jelentősége van annak, hogy a megyében nem volt lakosság- vagy lakhelycseré. A felszabadulás előtt ő maga is jó barátságban élt a hozzá hasonló magyar mezőgazdasági munkásokkal, cselédekkel.

A funkciók betöltésénél a megyei pártbizottság azt vizsgálja, ki alkalmasabb a feladat ellátására. Az ukrán vezetőket is leváltják, ha nem bizonyulnak megfelelőnek. Ebből következik, hogy van olyan mezőgazdasági szövetkezet, amelyben az ukrán nemzetiségű tagság élén magyar vezető áll, és van fordított eset is.

A magyarokkal – mondta félig tréfásan –, egy dologban tesznek kivételt. [A magyar nemzetiségű pályázók az Uzsgorodi Állami Egyetemen magyar nyelven is tehetnek felvételi vizsgát, akkor is, ha nem nyelvi, illetve tanári szakra jelentkeznek.]⁹⁹ Ez a kedvezmény később megtérül, mert öt év alatt a tanulók behozzák a nyelvi nehézségekből eredő lemaradást. A végzett hallgatók egy része továbbtanul, vagy a Szovjetunió más vidékén vállal munkát. Kitérve a megye lakosságának magyarországi utazásaira, Ilnyickij elvtárs a maguk szempontjából pozitívan értékelte, hogy magyar oldalon a vámvizsgálatot megszigorították. Eddig főleg a szovjet oldalon derült ki, ha valaki megsértette a vámszabályokat. Az utazók körében viszont mindig voltak néhányan, akik az engedélyezett összegű valután kívül még különféle árukat is vittek magukkal, és annak ellenértékéből, vagy a rokonoktól kapott pénzből vásároltak nagyobb mennyiségű, illetve értékű árut. Ha az ilyen árut a magyar oldalon visszatartják, a Szovjetunióban jobbnak látják ezért nem panaszkodni.

A beszélgetés további részében Ilnyickij elvtárs arról beszélt, hogy szeretnék tovább vinni a magyar gazdasági szervekkel eddig kialakult kapcsolatokat. Örölnének, ha az uzsgorodi szálloda mellett magyar kivitelezésben felépülne a terveikben szereplő lakóház. Szeretnék, ha magyar építők felépítenének egy gyermekkorházat a megyében. Szívesen fogadnák, ha a – tudomásuk szerint – most kihasználatlan magyar útépitő-kapacitást náluk foglalkoztathatnák. Eredményt remélnék egy ifjúsági üdülőtábor építéséről folyó tárgyaláson is.

⁹⁹ Ez a mondat a lap bal szélén kék színű tollal kijelölve.

A magam részéről röviden ismertettem gazdasági helyzetünket [és] a külkereskedelmi mértékkel kapcsolatos nehézségeinket. Említést tettem arról, hogy a magyar építő szervezet szeretne különféle építőkövet kapni a Kárpátontúli területről. Ilynickij elvtárs ezt feljegyezte magának. Szóban pedig kifejtette, lát lehetőséget a magyar szükséglet figyelembevételére.

2.) A kárpátontúli magyarságot, illetve a magyar–szovjet kapcsolatokat érintő, figyelemre méltó beszélgetést kezdeményezett velem Balla László elvtárs, a Kárpáti Igaz Szó szerkesztője. Itt jegyzem meg, hogy a vele való találkozás nem szerepelt sem az általam kért, sem a házigazdák részéről felajánlott programban. Megismerkedésünkre úgy került sor, hogy Balla elvtárs is jelen volt, amikor Beregovo városban a járási pártbizottság első titkára Veress Gábor elvtárs fogadott. Ettől kezdve mindketten részt vettek a járás területén szervezett egész napos programban.

Az egyik utazás alatt a gépkocsiban, ahol Veress elvtárs is jelen volt, Balla elvtárs, hivatkozva arra, hogy jó kapcsolatban volt elődeimmel,¹⁰⁰ részükre többször adott információt azzal a céllal, hogy adott problémák intézését ne kelljen hivatalos útra terelni, a következő két kérdést vetette fel:

[a] Az Országos Széchenyi¹⁰¹ Könyvtár valószínűleg egyéni megkeresések alapján sok kárpátontúli címre küld magyar könyveket. A küldemények azonban nem mindig a megfelelően felkészült egyének kezébe kerülnek. A magyar könyvek nagyon hasznosak a Kárpátontúli területen, ha hozzáértő módon használják fel azokat.]¹⁰²

Sok esetben viszont nem ez a helyzet. Nem egyszer fordul elő, hogy nem szakavatott pedagógusok zavart okoznak a könyvekben olvasottak felhasználásával. Ez különösen a történelemkönyvek esetében káros.

[A felvetésre azzal reagáltam, hogy a Széchenyi¹⁰³ Könyvtárnak senki sem adott megbízást ilyen jellegű könyvküldésekre, és a felvetést illetékesekhez továbbítom.

A beszélgetés további részében mind Balla, mind Veress elvtárs ismételten megerősítették, hogy jó, ha magyar könyveket kapnak, azokat nagyon jól tudják hasznosítani, de kérik, hogy a kijuttatás szervezett úton történjék.

Az a közös vélemény alakult ki közöttünk, hogy a legcélszerűbb, ha [a] könyveket a kereskedelmi forgalmon kívül, a kijevei főkonzulátus közreműködésével juttatjuk el a Kárpátontúli területre.

b) Balla elvtárs másik felvetése, a fölötti panasz formájában hangzott el, hogy a Kárpátontúlról nagyon sok értelmiségi, főképpen pedagógus települ át Magyarországra. Mint elmondta, sokaknál teljesen váratlanul merül fel az áttelepülés igénye, viszont nincs kikkel a megüresedett helyeket betölteni. Ez pedig megnehezíti a magyar nyelv és kultúra megfelelő szinten történő megőrzését. A kárpátontúli magyarság vezetőire utalva hangsúlyozta, hogy ez a helyzet nagyon bántja őket.

¹⁰⁰ Vagyis: Kocsis Vilmos és Váczi László főkonzulokkal.

¹⁰¹ Sic!

¹⁰² Ez a bekezdés a lap bal szélén kék színű tollal kijelölve.

¹⁰³ Sic!

Ezt a felvetést tudomásul vettem. A témával kapcsolatos beszélgetés folytatását nem ösztönöztem.

Javasolom, hogy mindkét kérdést illetékesek vizsgálják meg. A könyvek esetében valóban célszerűnek látszik, hogy a küldemények a főkonzulátus közvetítésével jussanak el a Kárpáton túli területre. A főkonzulátus az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága Külügyi Osztályával egyeztetve már adott át nagyobb könyvküldeményeket az Ukrán Írószövetségnek, a Kijevi Állami Egyetemnek, továbbá az Uzsgorodi Állami Egyetem és két kárpáton túli iskola részére.

A Magyarországra áttelepültek között az értelmiség magas aránya a főkonzulátus adataiból is kitűnik. Az 1978-ban áttelepült 416 felnőtt közül 176 középfokú, 94 felsőfokú képzettséggel rendelkezett. A felsőfokú végzettségűek között 8-nak orvosi, 11-nek zeneművész, 27-nek pedagógusi és 10-nek egyéb humán végzettségről szóló diplomája volt. Nyilvánvaló, hogy körükben erősebb az áttelepülés igénye. Ez azonban nem változtat azon, hogy az utánpótlás nem tarthat lépést a távozók számával, aminek egyenes következménye a magyar nyelvi kultúra ápolásában a színvonal csökkenése, a magyar nemzetiségű lakosság körében a humán értelmiség rétegének elvékonyodása, vagy szinten maradása.]¹⁰⁴

3.) M. J. Voloscuk elvtárs, a megyei tanács elnöke a megye fejlesztésére vonatkozó elgondolásait ismertette. Elmondta, hogy mivel a megyének kevés az ipara, tovább folytatják az iparosítást. Ennél több szempontot vesznek figyelembe. A környezet és a levegő tisztaságának megőrzése érdekében nem kívánnak vegyipari és kohászati üzemet létesíteni. Leginkább munkaigényes termelést kívánnak meghonosítani, mégpedig ott, ahol szabad munkaerő található. Az embereket a hegyekből nem akarják a városba vonzani. A szükséges tőkét a nagyipari egységektől várják, kihelyezett üzemszék telepítése révén. A munkaalalmak teremtésén és a lakosság jövedelmének növekedésén túl az infrastruktúra fejlesztésében a szociális és kulturális beruházások terén várnak eredményt a nagy gazdasági partnerekkel való együttműködéstől.

A fejlődés másik tervezett iránya az üdülőfejlesztés. Itt nincs elegendő saját eszközük, de máris elérték, hogy néhány nagyüzem üdülőt épít a megye területén.

Maklári György
(Maklári György)
főkonzul

---

¹⁰⁴ A szögletes zárójelbe tett bekezdések a lap bal szélén kék színű tollal egyenként kijelölve, a kijelölés mellett felkiáltójellel. Az áttelepedés problémájára részletesen lásd SERES, 2024.

10.

Maklári György kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak 1981. július 27–28-i kárpátaljai látogatásáról

Kijev, 1981. július 31.

Gépelte eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1981/139. d., 005119/1981. sz.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
40/sz. t./1981.

Készült: 4 példányban
2 példány Központ
1 példány Moszkva
1 példány saját

Szigorúan titkos!

Kijev, 1981. július 31.

Tárgy: Látogatás H. J. Bandrovszkij
elvtársnál, a Kárpátontúli terület
Pártbizottságának első titkáránál

Külügyminisztérium
Budapest

1981. július 27-én és 28-án a Kárpátontúli területen tartózkodtam. Az Ukrán Külügyminisztérium által előkészített utazás fő célja az volt, hogy udvariassági látogatást tegyek Henrik Joszifovics Bandrovszkij elvtársnál,¹⁰⁵ a megye pártbizottságának tavaly év végén megválasztott első titkáránál, aki július 28-án N. N. Szemenyuk másodtitkár társaságában fogadott.

A találkozón Bandrovszkij elvtárs utalva arra, hogy viszonylag rövid idő óta tölti be jelenlegi feladatkörét, meglelégedéssel húzta alá, hogy máris nagyon jó kapcsolatok alakultak ki közte és Tar Imre elvtárs,¹⁰⁶ a Szabolcs-Szatmár Megyei Pártbizottság első titkára között. Az eltelt mintegy fél év alatt mindketten jártak a másik megyében, kitüntetések adtak át a munkaversenyben kiemelkedő eredményt elért dolgozóknak. Ő személyesen sok érdekeset látott Szabolcs-Szatmár megyében, ahol a házigazdák igyekeztek minél többet megmutatni az őt leginkább érdeklő mezőgazdasági eredményekből.

Később visszatért az országaink közötti testvéri kapcsolatok témájára. Meleg szavakkal méltatta Kádár János elvtárs éppen akkor zajló látogatását a Krímben. Külön alá húzta annak jelentőségét, hogy a Brezsnyev elvtárssal folytatott tárgyalások a teljes kölcsönös egyetértés jegyében zajlottak.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Bandrovszkij, Henrih (1929–2008) ukrán származású szovjet politikus, az UKP kárpátaljai funkcionáriusa. A Kirovográdi terület Szvirnyevo településén született. 1980. december 2-tól 1990. február 8-ig az UKP Kárpátontúli Területi Pártbizottságának első titkára.

¹⁰⁶ Tar Imre (1926) politikus, az MSZMP funkcionáriusa. 1971. augusztus 1-től 1984. január 1-ig az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottságának első titkára.

¹⁰⁷ A két pártvezető krími találkozására 1981. július 27-én került sor. Bővebben: *Kádár János és Leonyid Brezsnyev találkozója a Krímben*, In: *Népszabadság*, 1981. július 28. 1.

Visszatérve a beszélgetés elején érintett gondolathoz, aláhúzta, hogy a megyei első titkár posztján bekövetkezett személycseré nem hozott vonalváltozást a magyar elvtársakkal tartott kapcsolataikban. A jövőben, ha lehet, még nagyobb figyelmet fordítanak a viszony fejlesztésére.

Mint mondta, fő kérdés a politikai kapcsolat. A két testvérmegye nagymértékben járulhat hozzá a két ország közötti barátság ápolásához. Mindez emberek tevékenységében realizálódik. Az emberek sok területen találnak rendszeres lehetőséget a közös munkára: újságírók utaznak kölcsönösen, előadók találkoznak a szomszéd megye közönségével, művészeti kollektívák jönnek vendégszereplésre és vannak találkozók a sportolók között.

Amikor még Lvovban dolgozott, aktív része volt a Baranya megyével tartott testvérmegyei együttműködésnek. Most azt tapasztalja, hogy az egymással határos két megye lényegesen jobb feltételeket nyújt a barátság ápolásához. Sokkal több mód és alkalom adódik a személyes találkozókra. Az ilyen találkozók előkészítése gyorsabb, egyszerűbb.

A gazdasági kapcsolatokat is szeretnék fejleszteni a mostani ötéves terv idején. Ezt úgy akarják megvalósítani, hogy nagyobb hangsúlyt kapjon annak vizsgálata, hogy konkrétan milyen eredménnyel jár az együttműködés. Megjegyzése szerint eddig megelégedtünk annak regisztrálásával, hogy ilyen és ilyen kérdésekben kicseréltük tapasztalatainkat. Az viszont már nem kapott elég figyelmet, hogy a megismert tapasztalatot hol, milyen eredménnyel hasznosították.

Az újszerű megközelítés és értékelés szükségességéről már folytattak véleménycserét Tar Imre elvtárral.

Az együttműködésben való előrelépést illetően megállapította, hogy jó és hasznos forma a Barátság almáskert. Szeretnék azonban, ha a szőlő és gyümölcsstermesztés vonalán az egész megyére kiterjedő új formákat találjanak. Ezt annál inkább el akarják érni, mert Brezsnyev elvtárs nagyra értékelte a magyar tapasztalatokat az SZKP XXVI. kongresszusán.

Hivatkozva a Szabolcs-Szatmár megyében látottakra is, aláhúzta, hogy a magyar elvtársaknak sok jó tapasztalatuk van, aminek a jelentősége a határokon túlra is kihat. Nekik jól esik, hogy magyar részről jóindulattal kezelik, szívesen osztják meg tapasztalataikat. Válaszképpen ők is megosztják velünk azt, amivel rendelkeznek. Megyéjük három ország megyéivel határosak.¹⁰⁸ S bár a diplomáciában nem szokás az országok között rangsort felállítani, mégis ki lehet jelteni – mondta Bandrovszkij elvtárs –, hogy a magyar testvérmegyével kialakult viszonyuk az első helyen áll, konkrétágban és eredményességben messze megelőzve másokat.

Itt külön emlékeztetett a határmenti árucserére,¹⁰⁹ amely megelégedésükre gyors ütemben fejlődik. Szeretnék, ha ezen az úton tovább lehetne menni. Válaszul egy kérdésre kijelentette, jó dolognak tartanak, foglalkoznak a lehetőségek kimunkálásával arra vonatkozóan, hogy a környező szovjet megyéket is bekapcsolják a határmenti áru-

¹⁰⁸ Sic! Egyeztetési hiba az eredeti gépiratban.

¹⁰⁹ Sic! Itt és a továbbiakban is hosszú ú-val.

cserébe. Örülnének annak, ha a termelés fázisában is kialakulhatnának együttműködési formák, rövidebb, vagy tartós időre szóló kooperációk.

A beszélgetés elején hangsúlyozta többek között annak jelentőségét, hogy a megye területén haladnak keresztül az országainkat összekötő távvezetékek, közlekedési vonalak. Erre visszatérve, Bandrovszkij elvtárs információképpen elmondta, hogy amikor átvette új munkakörét, a megye vezetői jelentettek neki az áruszállítás nehézségeiről, ekkor megkérdezte: „Milyen emberek vagytok ti? Csak a problémákat vetitek fel, a nehézségeket hangsúlyozzátok, nem a megoldást keressétek?” Kifejtette munkatársainak, nem ezt kell nézni, hanem azt, hogy mit kell tenni az áruszállítási feladatok maradéktalan megoldása érdekében. Azóta is kiemelten foglalkozik a testvéri szocialista országokat komolyan érintő áruszállítási feladatokkal.

Az összefüggések feltárása meghaladja lehetőségeinket, de mint tény ide tartozik, hogy röviddel a látogatásom előtt Jurij Leonyidovics Brezsnyev¹¹⁰ külkereskedelmi miniszterhelyettes a helyszínen vizsgálta a csopi átrakóközvetben és a Kárpátontúli területen felmerülő áruszállítási problémákat. Ottjárta után a Szovjetúnió¹¹¹ Közlekedési Minisztériumának képviselői is folytattak vizsgálatot a megyében.

Július 30-án pedig a Pravda Ukraini című újság három hasábnyi cikket közölt I[van] Pavlovszkijnak,¹¹² a Szovjetúnió közlekedési miniszterének tollából az Ukrán Köztársaság területén elhelyezkedő hat vasúti fővonal helyzetéről, feladatairól és várható fejlesztéséről. A cikkben szó van a Kárpátokon áthaladó Sztrij–Uzsgorod vasútvonal és Batyevó¹¹³ állomás áteresztő képességének tervezett növeléséről.

II.¹¹⁴

Gazdasági és belpolitikai kérdésekről Bandrovszkij elvtárs a következő tájékoztatást adta:

A XI. ötéves terv indulásánál nehézségeket okozott, hogy a megelőző két évben a mezőgazdaságra nagyon rossz idő járt. Ilyen helyzetben fő feladat volt, hogy a nehéz átteleltetés mellett ne csökkenjen az állattenyésztés növekedési üteme, amelyet 5 évre 10%-ban jelöltek meg. A kívánt eredményt a tejtermelés kivételével sikerült elérni. Tejből 1,5 ezer tonna elmaradás keletkezett.

Az idei év nem különösen kedvező. A gabonaféléknél a szemfejlődés nem volt jó. Búzából 33 mázsa körüli lesz a hektáronkénti hozam a megyében.

¹¹⁰ Brezsnyev, Jurij (1933–2013) szovjet pártfunkcionárius, Leonyid Brezsnyev pártfőtitkár fia. 1976–1979-ben külkereskedelmi miniszterhelyettes, 1979–1986-ban a külkereskedelmi miniszter első helyettese.

¹¹¹ Sic! Itt és a későbbiekben is hosszú ú-val.

¹¹² Pavlovszkij, Ivan (1922–2007) szovjet politikus, 1977. január 12-től 1982. november 29-ig közlekedésiügyi miniszter.

¹¹³ A Beregszászi járásban található Bályu település szovjet közigazgatásban használt orosz megnevezése (Батьево).

¹¹⁴ Sic! A szöveg elején nincs római számmal jelölt első fejezet.

Fő kultúrájuk a kukorica. Több mint 60 termelési egységük tűzte célul a hektáronkénti 100 mázsás termés elérését. Az idén jobban alakul a takarmánytermelés és készletezés. Jobb a minőség is.

Az ipar egy év alatt 6,5%-kal növelte termelését. A növekmény 72%-a a munka termelékenységének növekedéséből keletkezett. Elégedettek a bútoripar termelésével. A megyén belül két ipari egyesülés és három vállalat nem teljesíti tervét. Két szervezetnél objektív oka van a lemaradásnak. A problémákat így is szigorúan vizsgálják.

A XXVI. kongresszus szellemében két nagy feladaton dolgoznak:

1.) Emelni kell a gazdasági vezetés színvonalát. Ezt részben a káderek képzése, nevelése útján, részben személycserék révén oldják meg.

2.) A feladatok megoldásánál általánossá kell tenni a komplex és perspektivikus megközelítést. Az egyes kérdéseket sokoldalú összefüggésükben kell vizsgálni. A célok megfogalmazásánál túl kell nézni az egy ötéves terv ciklusán. A megyében most 10 éves perspektívával terveznek. Ezzel azt is el kívánják érni, hogy az új emberek is könnyen tudják továbbvinni a megkezdett ügyeket. Egy további feladat, hogy nagyobb figyelmet kapjanak a termelés minőségi mutatói.

Ez utóbbinál Bandrovskij elvtárs megjegyezte, hogy Magyarországon a vállalatok konkrétan kezelik az ezzel kapcsolatos kérdéseket.

A XXVI. kongresszus utáni politikai munka második fázisánál tartanak.

– Az első fázisban globálisan ismertették a határozatokból az emberekre háruló feladatokat.

– A második szakaszban ágazatonként és rétegenként vizsgálják a teendőket. Ennek során konkrétan mutatják meg, [hog]y kinek, mit kell tenni.

Az ilyen megközelítés szükségességére az ellenőrző munka által jöttek rá. Kiderült, hogy bizonyos kategóriákba tartozók (orvosok, pedagógusok) nem értik a feladatokat.

A kongresszusi határozatok szellemében a megye vezetői erőfeszítéseket tesznek, hogy a tudomány segítségét jobban igénybe vehessék a gazdaság segítésében. A megyének egy egyeteme van. Most újabb tudományos intézményeket szeretnének a megyébe vonzani. Más esetekben kijevei, lvovi kutatóintézetekkel készítenek elő együttműködést.

Maklári György
(Maklári György)
főkonzul

11.

Szűrös Mátvás moszkvai nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak 1982. május 12–14-i kárpátaljai útjáról

Moszkva, 1982. május 19.

Gépelte eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1982/129. d., 003820/1982. sz.

A Magyar Népköztársaság Nagykövetsége
142/Szt./1982.

Készült: 3 példányban

Központ: 2 példány

Irattár: 1 példány

Összeállította:

Kéri József

Thürmer Gyula

Gépelte: Gergely A.

Szigorúan titkos!

Moszkva, 1982. május 19.

Tárgy: Nagyköveti látogatás Kárpátalján
(május 12–14.)

Külügyminisztérium
Budapest¹¹⁵

1982. május 12–14. között a Szovjetunió Külügyminisztériuma által előkészített hivatalos látogatást tettem Kárpátalján.¹¹⁶ Az útra elkísért Maklári György kijevei főkonzul, Kéri József és Thürmer Gyula elvtárs, a nagykövetség munkatársai.

Találkoztam G. I. Bandrovszkijjal, az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Területi Bizottsága első titkárával és M. J. Voloscsukkal, a területi tanács elnökével. Átadtam a terület vezetőinek Kádár János elvtárs üdvözetét és jókívánságait, tájékoztattam őket hazánk bel- és külpolitikájáról, a Magyarországon élő nemzetiségek helyzetéről, nemzeti politikánkról.

G. I. Bandrovszkij elmondta, hogy örülnek a magyar nagykövet látogatásának. A hazánkhoz fűződő kapcsolatokról szólva külön kiemelte, hogy Kádár János elvtárs, akit elvi politikájáért, következetes internacionalizmusáért nagyra becsülnek, több ízben átutazott Csapon. Jó, testvéri kapcsolat alakult ki Szabolcs-Szatmár megyével.

¹¹⁵ Az akta belső lapján Roska István miniszterhelyettes pro domo bejegyzése olvasható: „Tóth J[ózsef] elvtárs! Tartsuk napirenden, hogy milyen intenció alapján vetette fel Szűrös elvtárs a nemzetiségi szövetség létrehozásának gondolatát. A beszámoltatásánál visszatérünk rá. V/31. Roska.”

¹¹⁶ A jelentésben foglaltakat vö. SZÜRÖS, 2013, 117–121. Szűrös a 2013-ban megjelent memoárjában úgy emlékezett, hogy 1980-ban látogatott Kárpátaljára. Figyelmet érdemel még, hogy a kárpátaljai útjának szándékáról előzetesen értesítette a magyar–szovjet kapcsolatokat érintő minden egyes kérdésben a magának elsőbbséget vindikáló Kádár Jánost, és az ottani tartózkodása után nem utazott vissza a hivatali autójával Moszkvába, hanem egyenesen Budapestnek vette az irányt, nyilván azért, hogy ott rögtön beszámolhasson az egyeztetéseiről.

Tájékoztatása szerint Kárpátalja területe 12,8 ezer km², a lakosság száma 1,130 millió. 76%-uk ukrán, a magyar lakosság száma 162 ezer (12%). A területen mintegy 40 nemzetiség él. A párttagok száma 47 ezer, a szakszervezetben 500 ezren, a Komszomolban 150 ezren dolgoznak. Az elmúlt 37 év alatt Kárpátalján jelentős gazdasági fejlődés ment végbe. Korszerű bútort-, élelmiszeripar, fafeldolgozó ipar alakult ki. Emellett megjelent a műszergyártás, a gáziparhoz szükséges eszközök gyártása is. Megoldották a lakosság foglalkoztatottságának gondját. Az összes ipari beruházások 50%-a az elmúlt tíz évben valósult meg. Az ipari termelés 1,6 milliárd rubelt tesz ki. Fő feladatuknak a minőség javítását, az anyagfelhasználás csökkentését, az infrastruktúra fejlesztését tekintik. A mezőgazdasági termelés jól fejlődik, kedvező lesz az 1982. évi termés is. Gondok vannak a szállításban. Az életszínvonal emelkedik. Voloscsuk elvtárs szerint a lakásállomány 90%-a 1945 után épült.

A terület vezetői elmondták, hogy az ott élő nemzetiségek között nem látnak problémát. Mintegy száz nemzetiségi iskola, 15 újság, 3 színház működik. Nemzetiségi tv-adás is van, köztük hétfőnként kétórás, csütörtökönként 45 perces magyar adás is. A rádió naponta egyórás magyar nyelvű adást sugároz. A nemzetiségi iskolák között 62 magyar nyelvű van. Jó kapcsolat alakult ki a szomszédos szocialista országokkal. Törekednek a kapcsolatok hatékonyabbá tételére. Kivándorlás tapasztalható, de nem tömeges. A vezetés orientál az orosz nyelv tanulására, mert ez objektív feltétele a személyes előrehaladásnak. Bandrovskij elvtárs kiemelte, hogy küzdenek a nacionalizmus ellen, de a sovinizmust ugyanolyan károsnak tartják.

A nemzetiségi politikánkról szólva felvettem, hogy több országgal jó tapasztalattunk van a kishatárforgalom fejlesztésében. Célszerű lenne a magyar–szovjet viszonylatban is előre lépni. Ugyancsak elmondtam, hogy nálunk és néhány más országban is vannak nemzetiségi szervezetek, köztük kulturális szövetségek. Bandrovskij elvtárs elvben nem zárkózott el a [kishatárforgalom] fejlesztésétől. A [kulturális szövetség]¹¹⁷ kérdéséről elmondta: törekednek arra, hogy a nemzetiségek mind szélesebben képviselve legyenek az állami szervekben. A terület 12 köztársasági parlamenti képviselőjéből például kettő magyar.¹¹⁸ Magyarok azonban csak négy járásban laknak, ezért nehéz el-

¹¹⁷ A szögletes zárójelbe tett szavakat Puja Frigyes piros színű tollal aláhúzta. A lap bal szélén széljegyzetben megjegyzést fűzött hozzá: „Szűrős elvtárs ezeket kinek a felhatalmazására vetette fel?” Alatta Nagy János külügyi államtitkár kézírásával: „Roska elvtárs! Te tudod?” Alatta Roska István külügyminiszter-helyettes kézírásával: „Nem tudom. Majd megkérdezzük tőle. Roska.”

¹¹⁸ Ekkor (1980. március 25–26-tól 1984. december 6–7-ig) az USZSZK LT X. ülészaka törvénykezett. Az egyik magyar nemzetiségű tagja (1963-tól 1990-ig) Bíró Andor, a tiszapéterfalvi Határőr Kolhoz-Agrárcég elnöke volt, a másik, Petrás Terézia, az asztélyi Lenin Szovjet–Magyar Barátság Gyümölcsös-kert csoportvezetője. FEDINEC, 2022, 338.

képzelni egy ilyen szövetséget.¹¹⁹ A nemzetiségi politika fő célja a nemzetiségek közös haladásának biztosítása.¹²⁰

B. A. Gvargyionov, a Kárpáti Könyvkiadó igazgatója tájékoztatott tevékenységükről. Feladatuk a helyi nemzetiségi könyvigény kielégítése. Hat nemzetiségi szerkesztőségük van, köztük négy munkatárssal magyar is. Eredményes a magyar–szovjet közös könyvkiadás. A felhasznált papírmennyiség fele itt realizálódik. A különböző magyar kiadókkal évente 20-25 közös kiadást valósítanak meg. Ebben az évben a tervezett 20 helyett 25 magyar nyelvű könyv megjelenése várható. A Szovjetunióban nyomtatott könyvek egy része Magyarországra kerül, másik része a Szovjetunió könyvkereskedelmi szerveinek megrendelésére a Szovjetunióban realizálódik. Kárpátalján mintegy 1-2 ezer kötet marad. A közös kiadásokat nem érinti a papírhiánnyal összefüggő kényszerű csökkenési tendencia. Ezt a szintet a mostani öt éves tervben tartani akarják még a többi kiadások rovására is. Az igazgató megjegyezte, hogy ez attól is függ, hogy a magyar kiadók igénylik-e.

Házigazdáink a könyvkiadóban szerveztek találkozót Balla Lászlóval, a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztőjével. Tájékoztatása szerint a lap 1946–1965 között a területi ukrán újság fordításaként működött. 1965 óta önálló orgánus. A szerkesztőség 65 főt foglalkoztat, ebből 25 újságíró. 38 ezer példányban jelenik meg, s a példányszámot a rögzített papírkvóta miatt nem lehet lényegesen növelni. Anyagaik között viszonylag sok a „kötelező jellegű”, de igyekeznek figyelembe venni a terület sajátos helyzetét, a lakosság több forrásból származó informáltságát. Nagy figyelmet szentelnek a társadalmi kritikának, a magyar lakosság kulturális igényeinek kielégítésére.¹²¹ A Kárpáti Igaz Szó Balla László elmondása szerint úgy vállal részt a kárpátaljai magyar nyelvű lakosság kulturális életének szervezésében, hogy nem az újságra jellemző funkciókat vállal magára, megszervezte és működteti az olvasók énekkarát. 11 éve kebelében működik a József Attila Irodalmi Stúdió,¹²² amelynek állandóan 50-60 tagja van. E fiatalokból kerülnek ki a magyar nyelven író költők, írók. Eddig a stúdió gondozásában 2 kollektív antológia

¹¹⁹ Szükséges aláhúzni, hogy egy független, a teljes magyar lakosságot átfogó érdekvédelmi szerv, vagy rosszabb esetben egy kulturális szövetség megalakítását később ugyancsak a magyar diplomácia kezdeményezte. Ezt legelőször Páldi András kijevi magyar főkonzul vetette fel 1988. január 14–19-i kárpátaljai körútja után. Lásd SERES, 2023a, 203.

¹²⁰ A kárpátaljai magyarok első érdekvédelmi szervezete, a KMKSZ 1989. február 26-án alakult meg Ungváron. Az alapítólevél és az első alapszabály teljes szövegét először közölte: BOTLIK–DUPKA, 1991, 214–223.

¹²¹ Sic!

¹²² A József Attila Irodalmi Stúdió 1971. május 22-én alakult Ungváron, a *Kárpáti Igaz Szó* keretében a Forrás Stúdió helyett, a hivatalos politikától nyújtott „elégtételként”. Alapítója Balla László, az újság akkori főszerkesztője, elnöke Márkus Csaba, a lap helyettes főszerkesztője volt. A Stúdió tagjainak száma 1987-re közel ötvenre gyarapodott. A *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain havonta megjelenő, kivágható formátumú irodalmi mellékletükben, a *Lendületben* a szépirodalmi írásokon kívül irodalomtörténeti, szociológiai, nyelvészeti és néprajzi dolgozatokat jelentettek meg. Bővebben lásd DUPKA, 2017, 160–175.

jelent meg.¹²³ Az újság a maga lehetőségeivel segíti a magyar művek megjelenését: újságdoldalakon részletekben közlik az irodalmi alkotásokat, amelyeket a végén házilag össze lehet fűzni. Ily módon már 7 könyv látott napvilágot. Bizakodva beszélt arról a tervükről, hogy évente 4 alkalommal 2 íves irodalmi mellékletet jelentetnek meg. A szerkesztőség a fiatal magyar képzőművészet indulásának megkönnyítése céljából kamarakiállításokat szervez, katalógusokat állít össze. Kulturális szervező tevékenységük egyik formája a Kárpáti Igaz Szó fesztiváljainak megrendezése a magyarlakta területeken.

Ennek keretében irodalmi matinét, időszerű bel- és külpolitikai kérdésekkel foglalkozó sajtókonferenciát tartanak, és az énekkar is fellép.

A kárpátaljai magyarok kulturális életéről szólva Balla László elmondta, hogy Beregszászon a városi művelődési ház keretében magyar amatőr színjátszó együttes (népi színház) működik, a magyarlakta vidékeken a kolhozokban, egyéb egységekben műkedvelő tánc- és énekegyüttesek működnek. Elmondása szerint napirenden van a hivatásos szintű magyar színház létrehozásának kérdése is.¹²⁴

Egy képzőművészeti kiállítás megtekintése keretében Ungváron találkoztam képzőművészekkel, köztük sok magyar nemzetiségűvel is. Büszkék rá, hogy műveik a Szovjetunió-szerte tekintélyt szereztek maguknak. A nyíregyházi képzőművészekkel jó és rendszeres kapcsolatot tartanak fenn. Ezt a kontaktust még jobban kiszélesíthetné, ha együttműködésük az országaink képzőművészeti szövetségei közötti együttműködési munkatervekben is szerepelne.

Balla László elmondta, hogy a nemzetiségek szervezése osztályalapon történik, a kulturális igények kielégítése is össz-párt- és állami funkció, s ezért nincsen önálló kulturális szövetség sem.

Látogatást tettem az ukrainai Állami Egyetemen¹²⁵ is. 11 karon 9.300 diák tanul. Fő kutatási területeik: a félvezetők fizikája, a világűr, biológia, kardiológia, nyelvészet. Jó kapcsolatuk van a magyar felsőoktatási intézményekkel is. Szeretnék, ha újra kiterjednének a kapcsolatok a Szegedi Tanárképző Főiskolával, évente 180-210 magyar ajkú hallgatót vesznek fel. Az írásbeli felvételit magyar nyelven tehetik le. Előmenetelükre nincsen panasz. Ugyancsak felkerestem a magyar filológiai tanszéket, amely 1963 óta működik. Évente 20 főt képeznek ki, akik a magyar nyelvű iskolákban tanárokként és idegenvezetökként helyezkednek el. A tanszéken a kárpátaljai magyarok lélekszámát 180 ezerre becsülték. Véleményük szerint a magyar nyelvű iskolák tanárellátottsága biztosított.

Az ungvári egyetem, illetve a magyar tanszék könyvtárának átadtam a Művelődési Minisztérium könyvajándékát.

¹²³ Az 1972-ben megjelent, *A várakozás legszebb reggelén* (BALOGH et al., 1972), illetve az 1977-ben napvilágot látott *Szívárványszínben* (MÁRKUS, 1977) című antológiákról van szó. 1982-ben került ki a nyomdából a harmadik antológia, *Lendület* (MÁRKUS, 1982) címen.

¹²⁴ Az önálló hivatásos magyar színház létrehozását hátráltatta, hogy a kijevi Ivan Karpenko-Karj Színművészeti Főiskolán nem folyt magyar nyelvű színészképzés. Erre részletesen: HUSZÁR, 2010.

¹²⁵ Vagyis: az Ungvári Állami Egyetemen.

Látogatást tettem az SZMBT helyi tagozatánál. Köszönetet mondtam a népeink barátsága erősítésében végzett munkájukért. A helyi tagozat évente 30-40 rendezvényt tart, megemlékeznek ünnepeinkről, találkozókat szerveznek magyar turistákkal. Az együttműködés hasznos formája a gyerekek csereüdültetése, levelezése stb.

Ungváron kívül felkerestem néhány járást is. Munkácson elmondták, hogy a 70 ezer lakosból 10 ezer magyar, s egy magyar nyelvű iskola működik. Az igazgató szerint többre nincsen igény, a gyerekeket nem nagyon küldik magyar iskolába, noha nyomást nem gyakorolnak a szülőkre. A munkácsi vár restaurációja folyik, de igen lassú ütemben. Huszton megtekintettük a magyar szakemberek által épített kompresszorállomást és kórházat. Itt is, mint mindenütt Kárpátalján, elismeréssel szóltak a magyar építők munkájáról.

Beregszászon találkoztam Veres Gáborral, a járási PB első titkárával. A járás területe 800 km², lakossága 83 ezer fő. 27 ipari üzemük van 158 millió rubel értékű termeléssel. Ez a járás adja Kárpátalja mezőgazdasági termelésének egynegyedét, az ipari termelésben a harmadik helyen állnak.

A járásban 20 nemzetiség él, 74%-uk magyar. 1 orosz, 3 ukrán és 10 magyar iskola működik, az orosz nyelvet mindenütt tanítják. A járási lap ukránul és magyarul jelenik meg. Veres Gábor feladatukat így fogalmazta meg: egyensúlyozni, pártszerű, rendszeres nemzetiségi politikát folytatni. Rendszeres kapcsolatuk van a vásárosnaményi járással, s jó tapasztalataik vannak a „Barátság kerttel” kapcsolatban is.

A járásban felkerestem az 1.500 lakosú Borszava községet,¹²⁶ s a helyi kolhoz segítségével épült magyar nyelvű iskolát. 18 tanárunk és 152 diákjuk van. Az oktatás magyar nyelven folyik, az orosz nyelvet heti hat órában tanítják. A tanmenetet, az oktatás módszereit az általános szovjet rendelkezések határozzák meg. Külön magyar irodalom oktatás nincsen, az olvasókönyvek anyagai is jórészt fordítások ukránból és oroszból. Magyar könyvekkel ugyanakkor viszonylag jól ellátottak.

Az iskolának átnyújtottam Marton László Petőfi-bronzszobrát.

A fentiek figyelembevételével a látogatást hasznosnak tartom. Az átutazásokat leszámítva, ez volt az első hivatalos nagyköveti látogatás. Erősítette jelenlétünket Kárpátalján, lehetővé tette a megyei szintű vezetők tájékoztatását pártunk és kormányunk politikájáról, hozzájárult kijevi főkonzulátusunk munkakörülményeinek javításához.

A helyi vezetők szívesen láttak. Esetleges fenntartásaikat nem éreztették. Feltűnt ugyan, hogy a programba a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségét és az ungvári egyetemet csak másodszori hivatalos kérésünkre vették be. A szélesebb kollektívákkal való találkozókat kerülték, s a sajtó a korábbi gyakorlatnak megfelelően visszafogottan, egy összefoglaló kommunikében foglalkozott a látogatással.¹²⁷ Az SZKP KB és a MID illetékesei kedvezően viszonyultak a látogatáshoz, nem tettek észrevételt az utazással kapcsolatban.

Hazánkról, a magyar építők munkájáról mindenütt elismeréssel szóltak.

¹²⁶ Ez a település hivatalos orosz közigazgatási nevének (Боржава) latin betűs átírása. Magyarul: Nagyborzsova.

¹²⁷ *Hivatalos látogatáson*, In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1982. május 15. 1. illetve: *Vendégeink*, In: *Vörös Zászló*, 1982. május 18. 1.

A Kárpátalján eltöltött 2,5 nap természetesen kevés volt ahhoz, hogy átfogó képet alkothassunk a területről. Tapasztalataink alapján megállapítható, hogy Kárpátalja az utóbbi években gazdaságilag jelentősen fejlődött, a lakosság életszínvonala – köztük a magyar lakosságé is – számottevően megnőtt.

A nemzetiségek közötti esetleges ellentéteket csökkenti az a körülmény, hogy több nemzetiség él együtt. Kifejezett nemzeti ellentéteket mi sem tapasztaltunk.

A magyar lakosság helyzete egészében nem rosszabb, sőt, anyagilag inkább jobb, mint a többi nemzetiségé. A hivatalos szervek a gazdasági, politikai, kulturális életben egyenlő feltételeket biztosítanak. A helyi magyar ajkú vezetők, köztük a kulturális élet vezetői is, alkalmazkodnak az ottani körülményekhez. Az ukrán szervek az iskoláztatásnál nem erőltetik az orosz és ukrán iskolákat, de a kevés különbség, az egyes magyar iskolákban tapasztalható alacsony oktatási szint miatt (az objektív körülmények miatt) úgy tűnik, sok helyütt csökken a magyar nyelvű iskolák iránti érdeklődés. A magyar nyelvet sok helyütt nem jól beszélik, a sajtó nyelvezete is nehézkes.

Kárpátalján szabadon lehet magyar kiadású könyveket és újságokat venni. Az előfizetésnek csak a Szovjetunió más részein is érvényes ismert korlátozásai vannak. A feliratok a városokban és falvakban ukránul és oroszul vannak, magyar nyelvű a jórészt magyarok által lakott részekben is csak elvétve van.

A hivatalos orosz, ukrán személyiségekkel való őszinte hangvételű beszélgetések és a magyarokkal való érintkezések alapján az a benyomásom keletkezett, hogy Kárpátalján az egyéb, határainkon túl élő nagyobb létszámú magyar közösségektől eltérően, nem jelentkezik felfokozott formában a magyarságérzés és -tudat. Nemcsak a társadalmi és politikai életben adaptálódtak, de a szellemi életben sem igénylik különösebben az autonómiát, magyar nyelven kapcsolódnak az össz-szövetségi szinten érvényesülő folyamatokhoz.

A közel 200 ezer magyar nemzetiségű lakosság megléte nem hat zavarólag a magyar–szovjet kapcsolatokban, a határmenti kapcsolatokra élnékítő hatással van. A magyar hírközlő szervek – rádió, tv – adásainak zavartalan vétele egyrészt hazánk tekintélyének növekedését fokozza, másrészt segíti a frissebb szemlélet kialakítását, elsősorban a gazdasági élet kérdései tekintetében.

A testvérmegyei kapcsolatok aktívabb kihasználása, ezen csatornák kiterjesztése össz-magyarországi viszonylatokra, alkalmasnak látszanak arra, hogy a Kárpátalján élő magyar nemzetiség még jobban az összekötő kapocs szerepét töltsse be.

Látogatásom során felvetettek néhány konkrét kérdést is. M. I. Voloscuk, a területi tanács elnöke elmondta, hogy nagyon pozitív tapasztalatokat szereztek a magyar építők munkájáról. Szívesen igénybe vennék továbbra is a szabolcs-szatmári kihasználatlan építőipari kapacitásokat. Elmondtam, hogy a javaslatról illetékeseinket tájékoztatom, de a jelenlegi helyzetben nagyon fontos az ilyen szolgáltatások ellentételezése.

Veres Gábor, a beregszászi járási PB első titkára kérte (ezzel a megyei tanács elnöke is egyetértett), vizsgáljuk meg annak lehetőségét, hogy az AGROBER által a batai¹²⁸

¹²⁸ Elütés a gépiratban. Helyesen: baktai (nagybaktai).

kísérleti telepnek szállított hűtőházat a nyíregyházi mélyépítő vállalat szerelje össze. Saját erővel, megfelelő színvonalon ezt nem tudják megoldani.

Ugyancsak itt merült fel, hogy járási szinten nagyon nehéz pártkapcsolatokat fenntartani. Javasolják, hogy az MSZMP KB legalább három járásnak (vásárosnaményi, kiskvárdai, mátészalkai) tegye lehetővé közvetlen kapcsolat fenntartását kárpátaljai partnereikkel. Kérem a fenti javaslatok megvizsgálását.

Kérem a jelentést Aczél György, Óvári Miklós, Gyenes András, Marjai József, Pozsgay Imre, Berecz János és Győri Imre elvtársaknak megküldeni.

Szűrös Máttyás
(Dr. Szűrös Máttyás)
nagykövet

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-J-1-j Külügyminisztérium TÜK-iratok XIX-J-1-k Külügyminisztérium Adminisztratív iratok
MNL SZSZBVL	Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára XXXV. 31. MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottsága
AGROBER	Agráripari Beruházási, Kivitelezési és Tervezési Vállalat
CSKP	Csehszlovák Kommunista Párt
KB	Központi Bizottság
KISZ	Kommunista Ifjúsági Szövetség
KMKSZ	Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
KMP	Kommunisták Magyarországi Pártja
KÜM	Külügyminisztérium
LT	Legfelső Tanács
MID	Министерство Иностранных Дел СССР (Szovjetunió Külügyminisztériuma)
MSZBT	Magyar–Szovjet Baráti Társaság
MSZDP	Magyarországi Szociáldemokrata Párt
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt

OVIR	Отдел виз и регистраций МВД СССР (Szovjetunió Belügyminisztériuma Vízum- és Regisztrációs Osztálya)
PB	Politikai Bizottság
SZÁÉV	Szabolcs-Szatmár Megyei Állami Építőipari Vállalat
SZH	Szolgálati használatra
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja
SZMBT	Szovjet–Magyar Baráti Társaság
TSZ	termelőszövetkezet
TÜK	Titkos ügyiratkezelés
TV	Televízió
UKP	Ukrajnai Kommunista Párt
USZSZK	Ukrajnai Szovjet Szocialista Köztársaság
VB	Végrehajtó Bizottság
Szh	Szolgálati használatra
Szt	Szigorúan titkos
Sz. t.	Szigorúan titkos
d.	doboz
ő. e.	őrzési egység
sz.	szám
sz. t.	szigorúan titkos

*

BALOGH et al. 1972	BALOGH Balázs – FÜZESI Magda – BALOGH Miklós – FERENCZI Tihamér – KECSKÉS Béla: <i>A várakozás legszebb reggelén</i> , Uzsgorod, Kárpáti Könyvkiadó, 1972.
BÍRÓ 1991	BÍRÓ Andor: <i>Visszatekintve a megtett útra. A Határőr Agrárcég-Kolhoz tapasztalataiból</i> , Lejegyezte: LUSZTIG Károly, Ungvár, Kárpáti, 1991.
BORBÉLY 2018	BORBÉLY Sándor: <i>Fegyelmzési technikák és adaptációs mechanizmusok Kárpátalja határvidéki régiójában</i> , In: <i>Korall</i> , 19. (2018) 71. sz. 149–174.
BOTLIK–DUPKA 1991	BOTLIK József – DUPKA György: <i>Ez hát a hon. Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991</i> , Budapest–Szeged, Mandátum–Universum, 1991.

- CSANÁDI
1970
CSANÁDI Gy[örgy]: *Gratulálunk a magas kitüntetéshez!*
In: *Vörös Zászló*, 1970. március 26. 1.
- CSANÁDI
2004
CSANÁDI György: *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából*, Ungvár, PoliPrint, 2004.
- CSÁSZÁR
2021a
CSÁSZÁR István: „Édes élet” szovjet módra: gazdaság és birodalmi eszme, In: *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*, szerk. CSATÁRY György, Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – RIK-U, 2021, 593–600.
- CSÁSZÁR
2021b
CSÁSZÁR István: *A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei*, In: *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*, szerk. CSATÁRY György, Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – RIK-U, 2021, 600–612.
- DARCSI–DOBOS
2013
DARCSI Karolina – DOBOS Sándor (szerk.): „A 72-es beadvány.” *Nemzetiségi és oktatáspolitikai a ’60-as–’70-es években a Szovjetunióban. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének konferenciakötete*. Ungvár, PoliPrint, 2013.
- DUPKA
2017
DUPKA György: *Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján. Kultúrtörténeti vázlat, az írástudókat adó táj kulturális jellegzetességei, kortárs írók, irodalmi életet generáló intézmények adattára*, Ungvár–Budapest, Intermix, 2017.
- FEDINEC
1999
FEDINEC Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*, Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1999.
- FEDINEC
2022
FEDINEC Csilla: *Kárpátaljai képviselők a szovjet törvényhozásban: magyar lehetőségek (1945–1991)*, In: *Nemzetiségi parlamenti képviselet. Nemzetiségi képviselet Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918/1920–1990)*, szerk. BÁRDI Nándor – GYURCSÍK Iván, Budapest, Ország-ház, 2022, 331–344.

- HUSZÁR
2010
HUSZÁR Orsolya: *Fellegjárók. Kivonatok a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház történetéből és művészetéből*, In: *Pro Minoritate*, 20. (2010) 4. sz. 74–87.
- MÁRKUS
1977
MÁRKUS Csaba (szerk.): *Szivárványszínen*, Ungvár, Kárpáti, 1977.
- MÁRKUS
1979
MÁRKUS Csaba: *Avatóünnepség a Kárpátontúl Szállóban*, In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1979. október 17. 3.
- MÁRKUS
1982
MÁRKUS Csaba (szerk.): *Lendület*, Ungvár, Kárpáti, 1982.
- NEMES
1969
NEMES János: *Magyar és szovjet veteránok kiüntetése Moszkvában*, In: *Népszabadság*, 1969. január 11. 4.
- OFICINSZKIJ–FEDINEC
2010
OFICINSZKIJ Román – FEDINEC Csilla: *Kronológia 1944–1991*, In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*, szerk. FEDINEC Csilla – VEHES Mikola, Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, 352–366.
- SCSERBAK–BOLJACSEVEC–PLATONOVA
2016
ЩЕРБАК, Андрей – БОЛЯЧЕВЕЦ, Лилия – ПЛАТОНОВА, Евгения: *История советской национальной политики: колебания маятника?* In: *Политическая наука*, 20. (2016) 1. sz. 100–122.
- SERES
2023a
SERES Attila: *Kárpátalja a peresztrojka és a magyarországi rendszerváltoztatás erőterében. Magyar levéltári dokumentumok 1985–1994. I. kötet (1985. április–1990. május)*, Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2023.
- SERES
2023b
SERES Attila: *Kárpátaljai magyar trórsors a szovjet érában. Kovács Vilmos áttelepedésének ügye és előzményei magyar diplomáciai jelentések tükrében (1973–1977)*, In: *Együtt*, 22. (2023) 5. sz. 67–89.

SERES
2024

SERES Attila: *A kárpátaljai magyarok tömeges áttelepedése Magyarországra 1979–1990 között*, In: *Kárpát-haza Szemle*, 5. (2024) 1. sz. 6–42.

SZAMBOROVSKYNÉ
2013

SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya: *„A látszat, és ami mögötte volt” Az oktatáspolitikai irányvonalai a Szovjetunióban az 1960–70-es években*, In: *„A 72-es beadvány” Nemzetiségi és oktatáspolitikai a ’60–’70-es években a Szovjetunióban*, szerk. DARCSI Karolina – DOBOS Sándor, Ungvár, PoliPrint, 2013, 36–51.

SZÜRÖS
2013

SZÜRÖS Mátyás: *Szűk volt a mundér. Egy magyar diplomata emlékezései és emlékeztetése (1959–2013)*, Budapest, Püski, 2013.

VÁRADI
2022

VÁRADI Natália: *Ötvenéves az 1972-es beadvány. A kárpátaljai magyarság újjászervezése 1944 után*, In: *Történelmi Szemle*, 64. (2022) 4. sz. 785–804.

Szerzők

- BÁBA Viktória – doktorandusz, PTE, Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola
- BALOGH Zsuzsanna – tud. segéd munkatárs, HUN-REN–ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756) Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport; segédlevéltáros, MNL Országos Levéltára
- BENE Krisztián, PhD (1980) – egy. docens, dékán, PTE BTK
- BUJTÁS László Zsigmond – vezető kutató, SZTE Inscriptiones Alborum Amicorum
- BURAK Akin (1994) – doktorandusz, SZTE, Történelemtudományi Doktori Iskola
- CSEKE Péter (1945) – ny. egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem
- DÉVAVÁRI Zoltán, PhD (1977) – tud. főmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár
- EÖRY Gabriella, PhD (1974) – független kutató
- ERDŐS Bence Olivér (1992) – EverGens, ügyvezető
- FÓRIS Ákos, PhD (1989) – egy. adjunktus, ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék; kutató, Erőszakkutató Intézet
- GECSÉNYI Lajos, CSc (1942) – nyugalmazott főigazgató, Magyar Országos Levéltár
- GYARMATI Enikő (1967) – szabadfoglalkozású történész
- HÁMORI NAGY Zsuzsanna, PhD (1982) – tud. munkatárs, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, SMALLST: The Diplomacy of Small States in Early Modern South-Eastern Europe (ERC CoG 101043451)
- HEGYI Ádám, PhD (1977) – egy. docens, SZTE BTK Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék
- HURSÁN Szabolcs (1990) – tud. segéd munkatárs, Magyarságkutató Intézet
- JÁNOSI Csongor, PhD (1980) – tud. munkatárs, Pokoly Társaság, Kolozsvár

- KANÁSZ Viktor, PhD (1991) – tud. munkatárs, HUN-REN PPKE–PTE Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport; kutató, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum
- KERESZTES Csaba (1976) – főlevéltáros-főtanácsos, MNL Országos Levéltára
- KISS Margit, PhD (1974) – tud. főmunkatárs, HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet
- KOCSIS Annamária, PhD (1990) – levéltári könyvtáros, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár
- KOVÁCS Balázs (1997) – doktorandusz, KRE Történelemtudományi Doktori Iskola; kutatási munkatárs, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár
- KOVÁCS-GERGELY Marianna – doktorandusz, KRE Történelemtudományi Doktori Iskola
- LAJTAI L. László, PhD (1977) – tud. munkatárs, NKE EJKK Molnár Tamás Kutató-intézet
- LOVAS Borbála, PhD (1982) – egy. adjunktus, ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék; kutatócsoport-vezető, A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport
- NAGY Ágoston, PhD (1986) – tud. munkatárs, NKE EJKK Molnár Tamás Kutató-intézet
- NEUMANN Tibor, DSc (1978) – tud. tanácsadó, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet
- PETNEHÁZI Gábor, PhD (1979) – tud. munkatárs, Universität Innsbruck, Institut für Klassische Philologie und Neulateinische Studien
- POSTA Anna, PhD (1989) – egy. adjunktus, DE BTK, Magyar Irodalom- és Kultúra-tudományi Intézet
- RÁGYANSZKI György (1989) – egy. tanársegéd, ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet; tud. munkatárs, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete
- RESTÁS Attila, PhD (1968) – tud. munkatárs, Magyarságkutató Intézet Klasszika-filológiai Kutatóközpont
- SCHWARCZWÖLDER Ádám, PhD (1985) – tud. munkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár

- SERES Attila, PhD (1975) – tud. főmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár
- SZABÓ Mátyás (1992) – doktorandusz, egy. tanársegéd, NKE ÁNTK Állam- és Jogi-történeti Tanszék
- TOMKÓ Zoltán (1993) – doktorandusz, SZTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola; kutató, SZTE Kulturális Örökség és Digitális Társadalom Kutató-csoport
- TÓTH Ágnes, DSc – kutatóprofesszor, HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézet
- TÓTH Ferenc, DSc (1967) – tud. tanácsadó, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet
- UJVÁRY Gábor, CSc (1960) – általános és tudományos főigazgató-helyettes, kutató-csoport-vezető, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár
- VIROVE CZ Nándor Balázs, PhD (1988) – egy. adjunktus, ELTE BTK Kora Újkori Történeti Tanszék
- WENCZ Balázs, PhD (1982) – történész, főlevéltáros, MNL Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltára

HU ISSN 0865 0632

Kiadja a Külgazdasági és Külügyminisztérium, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár,

a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság

Felelős kiadó: Lengyel Miklós helyettes államtitkár, Külgazdasági és Külügyminisztérium

Borítóterv: Csizmadia Kata

Tördelés: Zsigmondné Balázs Ildikó

Nyomdai munka: OOK-Press Kft., Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila